OSMANLI DEVLETİ'NİN 700. YILI

BİLİNMEYEN OSMANLI

PROF. DR.
AHMED AKGÜNDÜZ

DOÇ. DR.
SAİD ÖZTÜRK

OSAV

Prof. Dr. Ahmed Akgündüz

Doç. Dr. Said Öztürk

700. YILINDA

BİLİNMEYEN OSMANLI

İSTANBUL - 1999

OSMANLI ARAŞTIRMALARI VAKFI
Zeynep Sultan Camii Sok. No: 29 34410 - Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 513 40 33 (Pbx) & Faks: 511 34 78
E-mail: osav1@ihlas.net.tr

Ön Kapak
Sultan II. Ahmed'in Tuğrası
(Ahmed bin İbrahim Hân el-muzaffer dâima)
Ön Kapağın Üstündeki Logo: Sağda Osmanlı Arması ve solda Osmanlı Bayrağı.

Arka Kapak
Osmanlı Arması
Tuğra: El-Gâzî Abdülhamid bin Abdülmecid Hân el-muzaffer dâima;
Tuğra Altı Yazısı: El-Müstenidü bi tevfîkat'ir-Rabbâniyye Melik'üd-Devlet'il-Osmâniyye;
Sağdaki Kırmızı Bayrak: Osmanlı Bayrağı;
Soldaki Yeşil Üç Hilalli Bayrak: Hilâfet Sancağı;
Terazideki Kitaplar: Üstte Kur'an-ı Kerim; altta Kanunnâmeler.

© 1999, **Osmanlı Araştırmaları Vakfı**
Bütün hakları mahfuzdur.

AĞUSTOS 1999 - İSTANBUL

ISBN 975-7268-28-3

NEDEN "BİLİNMEYEN OSMANLI"?

Bilindiği gibi, 1999 yılı, 600 küsur sene Müslüman Türk Devleti olarak üç kıtada hâkimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti'nin **700. kuruluş yıldönümü**dür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıldönümü münasebetiyle, şu anda 35 küsur devletin eski mirası olan Osmanlı Devleti ile alakalı lehte ve aleyhte çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi kaçınılmazdır. Amerika Birleşik Devletlerinde misafir Profesör olarak bulunduğum 1997-1998 ders yılında, başta Princeton Üniversitesi olmak üzere, Amerikan bilim kuruluşlarının da bu kutlamalara etkin olarak katılmayı düşündüklerini müşahede ettim. Paris'teki meşhur mağazaların Osmanlı Katı döşediklerini ise basından öğreniyoruz. Bu arada 700. yıldönümü münasebetiyle, ülkemizin iç ve dış düşmanlarının da, başta Ermeniler olmak üzere, bu vesileyle tarihî iftiralarını tekrarlamak üzere çeşitli platformlar oluşturacağı da, kulağımıza gelen duyumlar arasındadır.

Bir çeşit Osmanlı ile Cumhuriyetin buluşması yani **milli buluşma** olması gereken bu yıldönümünde, vatanını, milletini, devletini ve milli tarihini seven herkesin, bu kutlamaların milli buluşma haline gelmesi için elinden gelen gayreti göstermesi gerektiği kanaatindeyiz.

Sağı ile solu ile her kesim kabul etmektedir ki, millet olarak bizim üç büyük düşmanımız vardır: **cehalet, ihtilaf ve fakirlik**. İşte Osmanlı ile Cumhuriyet'in buluşmasını engelleyen en büyük mâniin milli düşmanımız olan cehalet yani doğru tarihi bilmemek olduğu kanaatindeyiz.

Her gittiğimiz toplantı ve uğradığımız mecliste, bakkalından da ilim adamından da bize yöneltilen sorulardan ve bizim de verdiğimiz cevaplar faslından sonra, mutlaka ortaya çıkan bir rica ve istek var: Acaba Osmanlı Devleti ile alakalı çokça sorulan ve Türk vatandaşıyım diyen herkesin mutlaka bilmesi gereken soruların cevaplarını ihtiva eden bir el kitabı hazırlayamaz mısınız? Maalesef toplumumuz az okuyan bir toplum. Mevcut eserler, ya toplumun çoğu kesimlerinin anlayamayacağı kadar bilimsel ve ağır ya da sorulara cevap veremeyecek kadar doğrulardan mahrum. Bu, milli bir görevdir. İşte bu arzuyu dile getirenlerden biri de, haseneleri ve seyyieleri ile

ahirete intikal eden rahmetli **Adnan Kahveci**dir. Maliye Bakanı olduğu ilk günlerde beni Ankara'ya çağırmış ve şu tesbitleri bir istirham mahiyetinde yapmıştı:

"Muhterem Hocam! Eğitim hayatımda Osmanlı Devleti ile ilgili doğru bilgileri öğrenememiş ve aleyhte öğrendiğim bilgilerin yanlışlığını ve tarihimizi toptan inkârın zararlarını ancak Amerika'daki tahsil hayatımda anlamıştım. Bizim Osmanlı'yı batıran kurum diye gördüğümüz 'iltizam' usulünü Amerika'nın vergi toplamada kullanmak istediği modern bir iktisat teorisi olarak mastır derslerimde görünce şaşırdım ve tekrar Osmanlı'yı incelemeye başladım. İlk işim sizin Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserin 1. Cildini okumak oldu. Ancak bu tür eserleri herkesin okuması mümkün değil. Keşke Osmanlı devleti ile ilgili önemli soruları, bu eserlerinizin özeti olmak üzere 500 sayfa halinde özetleseniz ve adını da "BİLİNMEYEN OSMANLI" koysanız, ben de en az 500.000 adet bastırıp bütün meraklı insanlara dağıtsam."

SORULAR NASIL TESBİT EDİLDİ?

Böyle bir eserin telif edilmesine vesile olan sorular, 1983 yılından beri yürüttüğümüz ilmî araştırmalar ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde verdiğimiz yüzlerce konferanslar neticesinde ortaya çıktı. Soru bankamızda yaklaşık, okuyuculardan ve dinleyicilerden yazılı olarak bize tevcih edilen 5000 soru birikti. Bunları tasnife tabi tuttuk. Mesela 503 soruyla **harem** konusu sorulan konuların başında geliyordu. Başta Yıldırım Bayezid olmak üzere, **Osmanlı Padişahlarının içki içip içmemeleri**, 276 soruyla ikinci sıradaydı. Bunları, **kardeş katli, Osmanlı devleti'nde hak ve hürriyetler, Padişahların hac meselesi, Sultân Vahidüddin'in vatan hâini olup olmadığı** gibi sorular takip ediyordu. Tabii ki, bu alanda yapılmış benzeri araştırmalar da bizim için ilham kaynağı oldu.

Sonradan karşılaştığımız insanlar da bu isteği tekrarlayınca, **700. YIL MÜNASEBETİYLE 700 SORUDA BİLİNMEYEN OSMANLI** kitabını hazırlamanın ve çok sayıda basarak bütün muhtaç ellere ulaştırmanın milli bir görev olduğunu düşündük. Ancak dostların ikazıyla bunun da fazla kabarık olacağı,

ayrıca bu da yayınlansa dahi, bunlardan 300 sorunun hassasiyetle seçilerek **"Bilinmeyen Osmanlı"** el kitabının mutlaka neşredilmesi gerektiği kanaatine vardık. Yıllar önce böyle bir eseri telife **Ahmed Akgündüz** olarak başladım. Ancak bu projenin çok yönlü olduğunu görünce, değerli meslektaşım İktisat Tarihçisi Doç. Dr. **Said Öztürk**'ün de, birikimiyle birlikte, özellikle Dördüncü Bölümdeki Osmanlı İktisadı konularını kaleme alarak bu projeye katılmasını arzu ettim. Meslektaşımın Osmanlı iktisad tarihi ile ilgili katkıları; eserin daha mükemmel olması için kaynaklara müracaat etme ve yazılanları gözden geçirme gibi yardımları, böyle bir eserin iki imza tarafından yayınlanması imkânını doğurdu.

ESERDE TAKİP EDİLEN GENEL PRENSİPLER

Önemle ifade edelim ki, bu eser kronolojik anlamda bir tarih eseri değildir. Mutlak manada bir tarih felsefesi kitabı da değildir. Doğrudan doğruya bir fikir tarihi eseri de değildir. Hukukî değerlendirmeler her satırında bulunsa bile, bu kitap bir Osmanlı Hukuk Tarihi de değildir. Bu eser, tarih, hukuk, kültür, medeniyet ve iktisat tarihi gibi çeşitli alanlarda, Osmanlı Tarihi ve Devleti ile alakalı olarak sorulan veya bazı kesimler tarafından kasden ortaya atılan soruların cevapları olan bir el kitabıdır.

Bu eser; bir Osmanlı tarihçisinin müstağni kalamayacağı kadar ele aldığı bazı konuları derinlemesine irdelemekten geri kalmamıştır; bir İslâm Hukukçusunun merak edebileceği kadar hukukun bazı uygulamalarına ayrıntılı olarak girmiştir; bir esnafın ilgi duyacağı kadar ilginç sorulara cevaplar aramıştır; bir öğrencinin okuyacağı kadar anlaşılabilecek bir dille kaleme alınmıştır; bir tarih hocasının el kitabı olarak kullanabileceği kadar öğrencilerinin merak ettiği ve kendisine sorduğu konuları tartışmaktadır; kısaca, her Müslüman Osmanlı torununun okumaktan uzak kalamayacağı kadar doğru tarihi anlatmaya çalışmıştır ve nihayet Osmanlı tarihine ilgi duyan yerli ve yabancıları celb edecek kadar bakir mevzuları konu edinmiştir. Eserde, bazılarının belki de fazlalık kabul edebileceği Osmanlı Padişahlarının hayat hikâyelerine de girdik; ancak bu, hem diğer soruların anlaşılabilmesi için

zaruri idi ve hem de anlatış tarzı konuyu bilenleri dahi cezbedecek kadar farklı oldu. Niyetimiz, tarihin tashih edilmesidir. Bu tashihi toplumun kahir ekseriyeti arzulamaktadır. İşte bu eser, mezkûr arzunun meyvesi olmuştur.

Her eserin yazarı, kaleme aldığı kitapta vazgeçemeyeceği bazı prensipleri ortaya kor; üslubunu ve muhtevayı o prensiplere göre tanzim eder. Elbette ki, bizim de bu eseri kaleme alırken devamlı müracaat ettiğimiz vazgeçilmez düsturlarımız ve prensiplerimiz vardır. Okuyucuları hazırlamak açısından, bu prensiplerden bazılarını zikretmek istiyoruz:

1) Günümüzde, Osmanlı Devleti'ne cephe alan belli mihraklar ve karanlık güçler, üç kol halinde, en uzun ömürlü İslâm Devleti olan Osmanlı Devleti'ne hücum etmektedirler: **Birinci kol,** İslâm'a düşmanlıklarını açıktan ortaya koyamayan ve bunu Osmanlı düşmanlığı adı altında yürüten din ve tarih düşmanlarıdır. Bunlar, kusurlarıyla birlikte, İslâm'ı hayatın bütün safhalarında yaşayan ve yaşatmaya çalışan Osmanlı Devleti'ni tenkid etmekle, açıktan yapamadıkları İslâm düşmanlığını böylece yapmış oluyorlar. **İkinci kol** ise, altı yüz sene, İslâm'ı neşretme hizmetindeki Osmanlı Devleti'ne ayak bağı olmuş, İslâm'ı kendi safiyetinden çıkarmaya çalışmış bir devletin fikir propagandalarına kanan ve tarihimizi tam bilmeyen bazı saf Müslümanlardır. **Üçüncü kol** ise, Osmanlı Devleti'nin bütün Müslümanları kucaklayan **ümmet ve Osmanlı Milleti** anlayışına karşı çıkan ve yanlış olarak Osmanlı Devleti'ni Türk düşmanı gibi göstermeye çalışan belli bir ekiptir. Özellikle Fâtih'in kapıkulu sistemini ve Sokullu gibi başka ırklara mensup Osmanlı devlet adamlarını acımasızca tenkit edenler bu grup içinde yer almaktadırlar. Her üç kolun da ellerinde koz olarak kullandıkları en önemli mevzulardan biri, Osmanlı padişahlarının ve Osmanlı Devleti'nin, İslâm dininin, içki yasağı ile alâkalı hükümlerini hiçe saymaları ve aşırı bir içki mübtelâsı olmaları şeklindeki iddiadır. Harem mevzuu da bu tür iddialarla bezenerek ve süslenerek vatandaşın önüne çıkarılmak istenmektedir. İşte bu Kitapta, zikredilen ekiplerin kasden ortaya attıkları iddialar teker teker aydınlığa kavuşturulacaktır.

2) Osmanlı Devleti, büyük bir devlettir. Osmanlı Tarihi konusunda kalem oynatmak da büyük bir iştir. Büyük işlerde sadece kusurları gören cerbeze ile hareket edenler, hem aldanır ve hem de aldatırlar. Cerbezenin şanı, bir kötülüğü sümbüllendirerek bütün güzelliklere galip getirmektir. Bir adamdan

bir sene içinde meydana gelen pis kokuları bir anda meydana gelmiş gibi hayal ederek o adama bakarsanız, o adam nazarınızda çok çirkin hale düşer. İşte eğer cerbeze ile 600 yıllık zamanda 20 milyon km^2'lik mekânda Osmanlı Tarihi içinde dağınık halde meydana gelen bütün kötülükleri toplar ve o siyah perde ile Osmanlı'ya bakarsanız, o zaman kapkaranlık bir tarihle karşılaşırsınız. Cerbeze, bütün çeşitleriyle garip şeylerin makinasıdır. Gerçekten de cerbezeli bir âşıkın nazarında bütün kâinat sevgiyle oynaşmakta ve gülüşmektedir; ama çocuğunun vefatıyla matem tutan bir ananın nazarında umum kâinat hüzün içinde ağlaşmaktadır. Hâlbuki ikisi de doğru değildir.

Tarih, bir olaylar ve insanlar bahçesidir. Sizden biriniz, bir saatliğine gezinmek için bir bahçeye girseniz, noksanlardan beri olmak ancak cennet bahçelerinin özelliklerinden olduğundan ve her kemale bir noksan karıştırmak da bu dünyanın gereklerinden bulunduğundan, o bahçenin bazı köşelerinde pis ve murdar şeylere de rastlayabilirsiniz.

Tabi'atı bozuk olanların, sadece o bahçedeki çürümüş ve kokuşmuş şeylere gözü takılır. Sanki o bahçede başka bir şey yok gibi, hayal ve vehminin de tahrikiyle bahçeyi kendi gözünde mezbeleye çevirir; midesi bulanır ve kusar. Hâlbuki akıl böyle bir bakışı tasvip edebilir mi? **Güzel gören güzel düşünür; güzel düşünen güzel görür; güzel gören hayatından lezzet alır.**

İşte biz, girdiğimiz Osmanlı tarih bahçesinde sadece kirli ve murdar şeylere değil; açmış çiçeklere ve kokan güllere de bakacağız. Makam için fetva veren Turşucuzâdelerin yanında Kanuni'ye karşı çekinmeden '*Padişah emriyle nâ-meşrû' olan nesne meşru' olmaz'* diyerek haykıran Ebüssuud'dan; Torlak Kemal ve Mithat Paşaların yanında Molla Fenari'den ve Ahmed Cevdet Paşa'dan; devleti perişan eden Tal'at-Enver-Cemal üçlüsünün yanında Pîrî Mehmed Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa'dan; körü körüne ilmî gelişmelere karşı gelen Kâdîzâde'lerin yanında Lagari Hasan Çelebi ve İsmail Gelenbevî'den de bahsedeceğiz. Biz tokadımızı Antranik ile beraber Enver Paşa'ya ve Venizelos ile beraber Said Hâlim Paşa'ya vurmayacağız. Nazarımızda vuran da sefildir diyeceğiz. **Kısaca tarihimizde görülen menfilikleri bir testi pis su olarak görüyoruz. Bir testi pis su bir denize dökülürse, denizi kirletmeyeceğine ve hatta kendisinin de temizleneceğine inanıyoruz.**

3) Tarihe bakış açımız, 600 yıllık Osmanlı tarihinin iyiliklerini de kötülüklerini de görebilecek bir gözlükle olacaktır. Yoksa kötülük bulunmayan hiç bir tarih devri mevcut değildir. İyilik tarafı bulunmayan tarih devri de yoktur. Tarihe böyle bakanlar, kendileri yanıldıkları gibi, başkalarını da yanıltırlar. Allah etmesin, böyle bakış açısı olanlardan biri bin sene yaşayacak olsa, hayalindekine uymadığından Hz. Ömer'in idaresini bile tenkit edecektir. Bu hayalin neticesi olarak, yapıcı değil, yıkıcı bir nazarla tarihe bakacaktır. Unutmayacağız ki, tarih boyunca, iyilikleri kötülüklerine ve sevapları hatalarına ağır basanlar, her zaman mağfiret ve affa müstahaktırlar. Allah'ın haşirdeki adaleti de böyle hükmedecektir.

Osmanlı Devletini teşkil eden fertler ma'sûm ve günahsız değillerdir. İçlerinde I. Murad, II. Murad, Fâtih, Yavuz ve II. Abdülhamid gibi "**veliyyullah**" mertebesinde fertler bulunduğu gibi, içki ve benzeri günahları irtikâb eden şahıslar da bulunabilir. Osmanlı Tarihi boyunca nazarî plânda İslâm'ın bütün düsturlarının kabul edilerek tatbik edildiği bir vâkı'adır. Ancak tatbikatta bu esaslara muhalefet edenlerin bulunduğu da bir vâkı'adır. Her ikisini de inkâr etmek mümkün değildir. Her şeyde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin iyilikleri de vardır, hataları da vardır. Ancak 600 sene boyunca hasenatının seyyiâtına ağır bastığı içindir ki, kader-i İlâhi bu uzun süre içinde İslâm'ın bayraktarlığı unvanını onlara ihsan etmiştir. Seyyiâtı hasenatına ağır basınca da, bu şerefli unvan yine kaderin hükmiyle ellerinden alınmıştır. En kötü zamanlarında bile, değil içki gibi İslâm'ın açık bir hükmüne muhalefet, içtihadî meselelerde dahi şer'î hükümlere ri'âyet etmek için elden gelen gayreti gösterdiklerini, sayıları milyonları bulan arşiv belgeleri isbat etmektedir. Nitekim bir hatt-ı hümâyûnda Osmanlı sultanı şer'i şerife bağlılığını şöyle açıklıyor:

"Cümlemizin başı şeri'at-ı mutahharaya bağlu oldığından kâffe-i eral ve harekâtımızı ana tatbik etmeğe sa'y eder isek, ol vakit ruhaniyât-ı peygamberi dahi hoşnud ve razı olarak Cenab-ı Hayr'un-nâsırîn Devlet-i Aliyyemiz'de fevz ü nusret ü tevfikât-ı samedaniyesine mazhar edeceğine kafa şüphe yokdur".

4) Elbette ki tarihe tenkit gözüyle de bakacağız. Ancak insanı tenkide sevk eden sebep ya tenkit ettiği şeye duyduğu nefret hissinin tatminidir; düşmanın ayıbını görerek tenkit etmek gibi. Yahut da tenkit ettiği kişiye karşı

beslediği şefkatin tatminidir; dostun aybını görüp tenkit etmek gibi. İşte özellikle tarih alanında, doğru veya yanlış olması muhtemel olan aleyhteki bir konuda (Yıldırım'ın intihar etmesi ve içki içmesi iddiaları) iddiayı kabule meyletmek nefretten ve reddetmek ise şefkattendir; ancak lehte olan bir konuda (Yıldırım'ın intihar ettiğini ve içki içtiğini reddetmek gibi) kabule meyletmek şefkatten ve reddetmek ise nefrettendir. Önemle ifade edelim ki, tenkide insanı sevk eden şey, sadece ve sadece hakka taraftarlık ve gerçeği ortaya çıkarmak arzusu olmalıdır.

Asrımızda özellikle de Osmanlı Tarihi konusunda, en büyük hastalığımız, cerbeze ve gurura dayanan tenkittir. Gerçekten de tenkidi, insaf düsturu işletirse, gerçeği ortaya çıkarır, berraklaştırır; ama gurur ve cerbeze kullanırsa, tarihi tahrip eder ve parçalar. Mesela son zamanlarda piyasaya çıkan Osmanlı Tarihi ile ilgili bazı eserler, bu manada tarihi tahrip vazifesini yapmaktadır. Biz ise, tarihi tahrip etmeyi değil, tashih ve tamir etmeyi amaçlıyoruz. Biz, ecdadımıza dostuz; onun için nefret duygusuyla değil; şefkat duygusuyla, ama hakkın ortaya çıkması için tenkit edeceğiz.

5) Son 100 yıldır Türkiye'deki yayın organlarının çoğunluğu, her devirde farklı kelimeler üreterek, Avrupa'nın güzelliklerini bizim kötülüklerimizle ve asırların birikimi olan medeniyetin güzel meyvelerini tarihimizdeki bazı şahısların kötü halleriyle mukayese ederek, cerbeze ile tarihimizi çirkin göstermektedir. Hıristiyanlığın malı olmayan medeniyeti tamamen ona mal ederek ve İslâmiyetin düşmanı olan geri kalmayı İslâm'a dost göstererek feleği ters çevirmeye çalışmaktadır. İşte biz bu eserle, bu yanlış kıyasları düzeltmeye çalışacağız. Hâlbuki tarihle günümüzü mukayese ederken, birbirine benzeyen şeyleri kıyaslayıp kıyaslamadığımıza dikkat edeceğiz. Çünkü ancak birbirine benzeyenler mukayeseye girerler. Mesela Osmanlı'daki saltanatı, ancak Ortaçağ Avrupa'sındaki Krallık ile mukayese edebilirsiniz; Osmanlı hukuk sistemini, ancak siyahlara ayrı ve beyazlara ayrı kanunları tatbik eden Avrupa kanunları ile kıyaslayabilirsiniz; Osmanlı Haremini ancak beraber olduğu yüzlerce kadınların heykellerini saraylarının duvarlarına diktiren Avusturya krallarının hayatıyla kıyaslarsanız, o zaman doğru sonuçlara varabilirsiniz.

Eğer Avrupa'ya çok şiddetli bir bağlılık ve kendi milletinin tarihine ise derin bir nefret duygusuyla, Avrupa'nın nâ-meşru veledi gibi davranırsanız, o zaman, tahrip fikri ve aldatıcı cerbeze ile, geçmişine isyan eden bir hicivci; ecdadına iftira eden bir müfteri ve kendi milletinin haysiyetini yerle bir eden hayırsız bir evlat olursunuz. Artık böyle davranan kalemlerde, gurur ve benliğin de etkisiyle, milletine karşı dinen ve aklen mükellef olduğu şefkat hissi yerine tahkir duygusu; sevgi yerine nefret; benimsemek yerine hafife almak; saygı yerine geçmişini cahil göstermek; merhamet yerine böbürlenmek ve nihayet hamiyet yerine asılsızlık ve soysuzluk alâmetleri görülmeye başlar. Maalesef her gün misâllerini basında görmek mümkün olan bu tip kalemler, Paris'te gayr-ı meşru eğlence âleminde çıplak bir kadının giydiği elbiseyi överler; tarihe altın sayfalar yazdırmış olan muhterem bir hocanın veya kâdî'nin elbisesini yererler.

Önemle ifade edelim ki, tarihine ve dinine taraftarlık içinde olanlara mutaassıp tabiriyle hücum eden bu çeşit Avrupa kâselisleri, kendi meslektaşlarında, en az tenkit ettikleri dindar ve vatanperver kalemlerin yüz katı kadar mutaassıptırlar. Bunların Shakespeare'i överken yaptıkları aşırılıkları, tarihini ve dinini seven insanlar Abdülkadir-i Geylani veya Fâtih Sultân Mehmed hakkında yapsalar, herhalde bu çeşit kalemler tarafından tekfir bile edilirler. İşte bu kitabı kaleme alırken, son zamanlarda aşırı derecede artan bu tarih yobazlığını da nazara alacağız ve onlar gibi davranmamaya çalışacağız.

Kitabımız **Dört Bölüm**den teşekkül edecektir. **Birinci Bölümde,** Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi ile ilgili önemli sorulara ve cevaplarına yer vereceğiz. Ancak her Padişah ile ilgili, çokça sorulan soruları, hukuk veya iktisadı ilgilendirse dahi, bu kısımda cevaplandıracağız. Mesela, Fâtih'i anlatırken Kanunnâmesinde yer alan kardeş katlini ve Yavuz'u anlatırken ona isnad edilen Kürt Katliamı iddiasını cevaplandırmadan geçmeyeceğiz. **İkinci Bölümde,** Osmanlı Devleti'nde Sosyal Hayat ve Haremle ilgili soruları cevaplandıracağız. **Üçüncü Bölümde,** Osmanlı Hukuk Sistemi ve Devlet Teşkilâtı ile alakalı meseleleri inceleyeceğiz. **Son ve Dördüncü Bölümde ise,** Osmanlı İktisadi ve Mali Hukuku ile ilgili bazı soruların cevaplarını zikr edeceğiz. Maalesef, bu dört alanda da, bize ulaşan sorulara, yerimizin darlığı

sebebiyle, istediğimiz gibi yer veremedik. Ancak bir şey tamamen elde edilemezse, tamamen de terk edilmemeli dedik ve bu kadarla yetinmek mecburiyetinde kaldık. Allah ömür verirse, bütün soruları kapsayacak bir eseri, **700 Soruda Bilinmeyen Osmanlı** adı altında ve iki cilt halinde resimler ve belgelerle birlikte yayınlamak istiyoruz.

Yeniden gözden geçirdiğimiz bu yeni baskıda, birinci baskının bazı maddi hatalarını ve imlâ hatalarını tesbit ettik ve tashih eyledik. Bütün titizliğimize rağmen, hatalardan kurtulamadığımızı gördük. Ancak okuyuculardan gelen yapıcı tenkitler de, bizim için şevk ve aşk kaynağı oldu. Bunlardan özellikle şu tenkitleri zikretmekte yarar vardır:

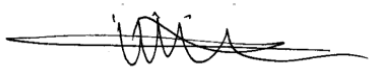
1) Padişahların kendi cariyeleriyle evlilikleri, nikâh akdinin sonuçlarını doğurmadığından, dört kadınla evlenme sınırına da mani teşkil etmeyeceğine dair olan tavzîhî tenkit bizim için birinci derecede önem arz etmektedir. Ancak hür kadın üzerine cariye evlenilmesini Maliki hukukçular caiz görmektedirler. **2)** Yavuz'un küpesinin Şii mezhebindeki insanlarla ülfet olsun diye takılmış olması görüşü biraz zorlamalı bir yorum gibi geliyor bizlere. **3)** Maalesef Gazi Osman Paşa'yı esir yerine şehid diye zikretmemiz mutlaka tashih edilmesi gereken bir maddi hata. Binbaşı Çerkez Hasan ile alakalı hata da buna benzemektedir. **4)** II. Süleyman'ın babası olarak I. İbrahim yerine I. Ahmed'in zikredilmesi de önemli bir maddi hatadır. Bunun dışındaki hatalar, imlâ hataları olmaktan öteye gitmiyorlar. Bunları da mümkün mertebe tashih eyledik. Böylesine konu yoğunluğu bulunan bir eserde, bu tür hatalar ister istemez oluyor. Okuyuculardan gelecek yeni tenkitleri nazara alarak bu tür hataları tashih etmeye hazır olduğumuzu hemen ilan edelim.

Eserin sağcısıyla solcusuyla, dindarı ile dindar olmayanı ile, siyasetçisi ile memuru ile, öğrencisi ile öğretim üyesi ile, Cumhuriyet ile Osmanlı'nın aynı milletin eserleri olmaları noktasında bir köprü vazifesi gördüğü yolunda, her kesim tarafından tasvip edilmesi, bu gayeyi birinci hedef kabul eden müellifleri memnun etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devletinde insanlar yakıldı mı? Osmanlı sadrazamları hep öldürüldü mü? gibi güncel konuların da mutlaka bu eserde yer alması gerektiği konusunda ittifak hasıl olmuştur.

İnşâallah gelecek baskılarda bunu da yapacağız.

Bu eseri okuyuculara sunarken, eserin bu hale gelmesine vesile olan insanlara teşekkür etmeyi vazife addediyoruz. Bunların başında eseri okuyarak kıymetli fikirlerini beyan eden Eşim **Saime Belkıs Akgündüz** Hanımefendiye; oğlum **Emrullah Akgündüz**'e; değerli büyüğüm **Vahdet Yılmaz** Ağabeye; değerli kardeşim **Mustafa Karaman** Bey'e; teknik meselelerde bize yardım eden Osmanlı Araştırmaları Vakfı Müdürü **Mehmed Emin Şahin** Bey'e; maddi desteklerini esirgemeyen herkese ve Vakfımızın Mütevelli Heyetine teşekkür ediyor; muvaffakiyetin Allah'dan olduğuna gönülden inanıyoruz.

15.08.1999 **Prof. Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ**

İÇİNDEKİLER

NEDEN "BİLİNMEYEN OSMANLI"? / 4
SORULAR NASIL TESBİT EDİLDİ? / 5
ESERDE TAKİP EDİLEN GENEL PRENSİPLER / 6
İÇİNDEKİLER / 14

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ

I- OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE OSMAN BEY DEVRİ / 37

1. Osmanlı Devleti, Bizans'ın bir kopyası mıdır? Bizans devlet müesseselerinin Osmanlı devlet müesseselerine etkisi var mıdır? / 37
2. Osmanlı Devleti'nde savaş esas mıdır? Bu devlet harp ile mi gelişmiştir? Böyle bir anlayış İslâm'ın manasına uygun mudur? Osmanlı fetih politikasının hukukî esasları nelerdir? / 41
3. 1999 yılı neden Osmanlı Devleti'nin 700. Yıldönümüdür? Osmanlı Devleti'nin 1299 yılında kurulduğu kesin midir? / 45
4. Osmanlıların şeceresi (soy ağacı) ile ilgili kısaca bilgi verebilir misiniz? Osmanlı'ların Türk olmadıkları söylentileri ve Ertuğrul Gâzî'nin babasının Süleyman Şah mı yoksa Gündüz Alp mi olduğuna dair görüş ayrılıkları konusunda neler biliyoruz? / 46
5. Osmanlılar, 400 atlı diye ifade edilen küçük bir aşiret olmalarına rağmen, Koca Bizans'a karşı, Karamanoğulları ve Germiyanoğulları gibi büyük Anadolu beylikleri varken nasıl karşı koyup cihan devleti haline geldiler? Aşiretten cihan devletinin çıkmasını ne ile izah edebiliriz? / 49
6. Osmanlıların kuruluş ve gelişmesinde, özellikle Wittek'in üzerinde durduğu maneviyât erenlerinin yani Gâziyân-ı Rum, Âhiyân-ı Rum, Bâcıyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum'un etkileri hakkında neler biliyoruz? / 54

7. Osman Bey hakkında özet bilgi verir misiniz? Kaç hanımı, kaç çocuğu vardı ve zamanında mevcut olan büyük âlimler kimlerdi? Osmanlı toprakları onun zamanında ne kadar büyüdü? / 57
8. Osmanlı Devleti'nde ilk kardeş katli olayının Osman Bey'in amcası Dündar'ı öldürmesiyle başladığı söylenmektedir. Özellikle bu olayı açıklar mısınız? / 59
9. Osmanlı Devleti'nin manevî kurucularından olan ve kızını Osman Bey ile evlendiren Şeyh Edebalı kimdir? / 60

II- ORHAN BEY ZAMANI / 62

10. Sultân Orhan'ı kısaca anlatır mısınız? Çocukları, hanımları ve onun zamanında Osmanlı Devleti'nin genişleme boyutları, hem toprak ve hem de devlet teşkilâtı açısından durumu hakkında kısa bilgiler verir misiniz? / 62
11. Sultân Orhan, neden Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir? Başta ilk Osmanlı akçesinin bastırılması olmak üzere, imza attığı ilklerden bazıları nelerdir? / 64

III- SULTÂN MURÂD HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ / 67

12. Sultân I. Murâd'ı, çocuklarını, hanımlarını ve zamanında Osmanlı Devleti'nin genişleme alanlarını kısaca açıklar mısınız? / 67
13. Devşirme sistemi nedir? Hıristiyan ailelerin çocukları zorla ve zulümle mi alınmıştır? / 69
14. Pençik Oğlanları ne demektir? Osmanlı Devleti, Acemi Ocaklarında kimleri ne hakla toplamıştır? Kanunla mı yoksa keyfî mi yapmıştır? / 70
15. Devşirme Usûlü nereden ve neden çıkmıştır? Çocuklar zorla mı annelerinden alınmıştır? / 72
16. Devşirme usulü nasıldı? Acemi Oğlanları nasıl yetiştiriliyordu ve bu düzen nasıl bozuldu? / 73
17. Yeniçerileri, bunların Ağalarını Ve Merkezdeki Askerî Teşkilâtı yani Kapı Kulu Ocaklarını kısaca özetler misiniz? İslâm Hukuku açısından bunların izahını nasıl yaparsınız? / 76
18. Hacı Bektaş-ı Veli kimdir ve Bektaşilik nedir? / 78
19. Yeniçeri teşkilâtına neden Tâife-i Bektaşiye ve ağalarına da neden Ağayân-ı Bektaşiyân denilmiştir? Osmanlı yeniçeri teşkilâtı Bektaşi midir? / 81
20. Osmanlı Devleti'nin Yavuz'a kadarki kuruluş yıllarında Bektaşi ve Alevî geleneğine bağlı olduğu, Abdalân-ı Rum'un Bektaşi Babaları ve Alevî Dedelerinden ibaret bulunduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın aslı var mıdır? / 83

IV- YILDIRIM BÂYEZİD DEVRİ / 87

21. Osmanlı Padişahları arasında hakkında en çok dedikodu bulunan Yıldırım Bâyezid'in şahsiyeti, çocukları, döneminde Osmanlı Devleti'nin durumu ile ilgili kısa bilgiler verir misiniz? / 87
22. Osmanlı Padişahlarından içkiye mübtelâ olanlar bulunduğu ve hatta Saray'da gayr-i meşru eğlence sofraları düzenledikleri söylenmektedir. Bunlar hakkında da ne dersiniz? / 90
23. Yıldırım Bâyezid'in içki içtiği ve bu yüzden Molla Fenari tarafından şahitliğinin reddedildiği söylenmektedir. Bütün bu iddialar doğru mudur? / 94
24. Yıldırım Bâyezid'in intihar ettiği söylenmektedir. Hâlbuki intihar dinimizde haram değil midir? / 96

V- FETRET DEVRİ / 98

25. Fetret Devri ne demektir? / 98
26. Süleyman Çelebi kimdir (Emir Süleyman = I. Süleyman)? / 98
27. Sultân Musa Çelebi kimdir? / 99
28. I. Mehmed Çelebi kimdir ve neden Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu kabul edilmektedir? / 100
29. Şeyh Bedreddin kimdir? Bir alevî şeyhi mi yoksa ilk komünist midir? İslâm'a aykırı görüşleri bulunan Varidat adlı eserin müellifi olduğu doğru mudur? / 103

VI- SULTÂN II. MURÂD DEVRİ / 108

30. Fâtih'in babası Sultân II. Murâd kimdir? Çocukları ve meşhur devlet adamları kimlerdir? / 108
31. Sultân Murâd'ın kendisi sağ iken iki defa oğlunu tahta geçirmesinin sebebi nedir? Bir kısım çevrelerin iddia ettiği gibi Manisa'ya eğlenceye mi çekilmiştir? Hacı Bayram-ı Veli'yi sorgulamak için huzuruna çağırdığı ve sorguladığı iddiası doğru mudur? / 110
32. II. Murâd'ın Türkçe'ye ve Türk kültürüne de büyük hizmetleri olduğu söylenmektedir. Bu doğru mudur? / 112

VII- OSMANLI DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ VE FÂTİH SULTÂN MEHMED DEVRİ / 113

33. Osmanlı Devleti'nin yükseliş sebepleri nelerdir? / 113
34. Fâtih Sultân Mehmed'i bize kısaca tanıtır mısınız? Çocuklarını ve onun zamanında Osmanlı Devleti'nin ulaştığı sınırları özetler misiniz? / 119

35. Fâtih Kanunnâmesi'nin sahte olduğu ve düşmanları tarafından ona isnad edildiği söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur? / 122
36. Osmanlı Devleti'nde kardeş katli, bazı tarihçiler tarafından vahşet ve saltanat uğruna insan katliamı olarak anlatılmaktadır. Kardeş Katli meselesinin Kanunnâmedeki dayanağı olan madde nasıldır? / 127
37. Kardeş katli meselesinin şer'i dayanağı var mıdır? / 127
38. Bir kısım tarihçiler, bu uygulamaların devlet siyâseti açısından haklı yönleri bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu ne demektir? / 134
39. Kardeş katli ile ilgili kanun hükmü şer'i şerife uygun olsa bile tatbikat, nazariyata uygun yürümüş müdür? / 136
40. Fâtih Sultân Mehmed'in kendi Kanunnâmesinin ilgili maddesini uygulayarak küçük yaştaki kardeşi Ahmed'i katlettiği söylenmektedir. Bunu nasıl izah ediyorsunuz? / 139
41. Sultân Fâtih'in kendi kanunnamelerini hazırlatarak, özellikle İslâm ceza hukuku hükümlerini kaldırdığı ve İslâm'a aykırı kanunlar yaptığı söylenmektedir. Bu doğru mudur? / 141
42. Fâtih Sultân Mehmed'in Hıristiyanlığa meylettiği ve Papa ile mektuplaştığı söylenmektedir. Bu iddialar doğru mudur? / 144
43. Fâtih Sultân Mehmed'in annesi kimdir? Hıristiyan mıdır? Fâtih'e de Hıristiyanlığı aşıladığı bazı yazarlarca söylenmektedir. Meselenin esası nedir? / 148
44. Fâtih Sultân Mehmed zehirlendi mi? Onu zehirleyen Yakub Paşa'nın Yahudi olduğu söyleniyor. Bu doğru mu? / 150
45. Fâtih başta olmak üzere bazı Osmanlı Padişahlarının yurt dışından ressamlar getirterek resimlerini yaptırdıklarını ve hatta II. Mahmûd'un kendi resimlerini devlet dairelerine astırdığını duyuyoruz. Bunlar doğru mudur? Eğer doğru ise, İslâm Hukukunda resim yasağı ile ilgili şer'î hükümlerle nasıl bağdaştırırsınız? / 152
46. Fâtih Sultân Mehmed'in Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesi doğru mudur ve sebebi nedir? Türk asıllı bir aileden gelmesi katlinde bir sebep olabilir mi? / 156
47. Ulubatlı Hasan olayı bir efsane midir? / 157
48. İstanbul'un fethi sırasında gemilerin karadan yürütüldüğünün doğru olmadığını söyleyenler var. Bu iddialar hakkında kaynaklar ne söylemektedir? / 158
49. Fâtih'in içki içtiği ve bunu teşvik eder mahiyette şiirler yazdığı iddia edilmektedir. Bu konuda neler söylenebilir? / 159
50. İç oğlan kavramı kullanılarak bazı Osmanlı Padişahlarının cinsî sapık ve oğlancı oldukları iddia edilmektedir. Hatta Fâtih Sultân Mehmed'in bile bu konuda namuslu davranmadığı ileri sürülmektedir. Bazı Rum tarihçilerinin de bu ma-

nada bir kısım isnadları bulunmaktadır. Bu meselenin aslı ve esası nedir? / 161

51. O zaman, Osmanlı Devlet teşkilatındaki iç oğlan müessesesini kısaca anlatır mısınız? / 166
52. Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul'u kılıç gücüyle aldığı, başta Ayasofya'yı camiye çevirme olmak üzere, Hıristiyanlara ait mabedleri yok ettiği, şehirde katliam yaptığı ve en önemlisi de İstanbul'u yakıp yıktığı söylenmektedir. Bunlar doğru mudur? / 169
53. Fâtih Sultân Mehmed'in Hurûfîleri koruduğuna dair iddialar var. Bu iddiaların aslı nedir? / 172
54. Bazı yazarların iddia ettikleri gibi, Osmanlı Padişahları gerçekten Türk'e sövmüşler midir? Kanunnâmelerde veya bazı tarih kitaplarında yer alan "Etrâk-ı bî idrâk = İdraksiz Türkler" tabirleri nasıl açıklanabilir? / 174
55. Osmanlı Padişahları, Fâtih'den itibaren hep cariyelerle mi evlenmişlerdir? İstisnaları yok mudur? / 177
56. Hür kadınlar varken cariyelerle evlenmek dinen caiz midir? Ayrıca cariyelerle nikâhsız yaşamalarının şer'î dayanağı nedir? / 178
57. İstifrâş Hakkı veya teserrî denilen câriye ile yaşamanın hukukî statüsü ve sınırları nelerdir? / 181
58. Fâtih döneminden itibaren Osmanlı Padişahları hür kadınlarla evlenmeyi neden terk etmiş ve cariyelerle aile hayatı yaşamayı neden tercih etmişlerdir? Böylece Türk olmayan unsurlar Osmanlı Sarayına girme fırsatı elde ederek Türkler dışlanmamış mıdır? / 183
59. Fâtih devrinden itibaren Osmanlı devlet teşkilâtında "devşirme ve mühtediler partisi" ile "Türk aristokrat partisi" arasında tam bir mücadele yaşandığını; Fâtih'in daima Türk aristokrasisinin aleyhinde yetkilerini kullandığını ve dönme asıllı paşaların devletteki Türk unsurları temizlediğini ileri süren yazarlar var. Bu iddialar doğru mudur? / 184
60. Fâtih Sultân Mehmed'in bazı vakıfları iptal ettiği ve ancak oğlu II. Bâyezid Sultân olunca babasının bu tasarruflarını iptal yoluna gittiği söylenmektedir. Bunun aslı nedir? / 186
61. Dünyanın ilk tapu kanununun Osmanlı Devleti tarafından Fâtih zamanında hazırlandığı söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur? Osmanlı Devleti'nde tapu-kadastro işlemleri nasıl yürütülmüştür? / 188

VIII- II. BÂYEZİD DEVRİ / 191

62. Sultân II. Bâyezid kimdir? Çocuklarını, meşhur devlet adamlarını ve onun zamanında Osmanlı Devleti'nin ulaştığı sınırları kısaca özetler misiniz? / 191
63. II. Bâyezid'in, oğlu Yavuz tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilmektedir. Böyle bir iddianın aslı var mıdır? / 194
64. Osmanlı Hukukunda afyon, esrar ve kokain yasak mıdır? II. Bâyezid'in gençliğinde esrar ve benzeri keyif verici maddeleri kullandığı ve içki içtiği doğru mudur? / 196
65. II. Bâyezid'in hâlim ve selim bir adam olduğu ve devleti idare edemediği söylenmektedir. Gerçekten öyle midir? / 198
66. II. Bâyezid döneminde dünyanın ilk Standartlar Kanunu, ilk Belediye Kanunları, ilk Tüketiciyi Koruma Kanunları ve ilk Gıda Nizâmnâmeleri hazırlandığı söylenmektedir. Bu kanunlardan bazı örnek maddeler zikrederek anlatabilir misiniz? / 199
67. Sultân Cem olayının esası nedir? / 202
68. 1492'de yıkılan Endülüs Emevi Devleti'ne Osmanlı Devleti neden sahip çıkmamıştır? Çıkmışsa neler yapmıştır? / 203
69. II. Bâyezid döneminde, İspanya ve Portekiz'deki Katolik devletler tarafından katliama ve sürgüne maruz bırakılan Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmeleri nasıl olmuştur? / 205
70. Erdebil Şeyhleri'nin torunu bulunan Şeyh Cüneyd, oğlu Şeyh Haydar ve bunların halifelerinden olan Şah Kulu isyanlarını nasıl açıklarsınız? Bunların evlâdı Resul oldukları da iddia edilmektedir. Hâlbuki ilk Alevî isyanını çıkartan ve Anadolu'yu Şiileştirmeye çalışanların bunlar oldukları söylenmektedir. Şah İsmail fitnesi nasıl başlamıştır? / 207
71. Molla Lütfi kimdir? Osmanlı âlimlerinin akla önem verdiği için bu âlimi zındıklıkla suçlayarak idama mahkûm ettirdikleri doğru mudur? / 209

IX- YAVUZ SULTÂN SELİM DEVRİ / 212

72. Yavuz Sultân Selim'i kısaca bize tanıtabilir misiniz? Ailesi, en önemli devlet adamları ve Osmanlı Devleti'nin onun zamanında ulaştığı sınırlar hakkında kısa bilgiler verebilir misiniz? / 212
73. Yavuz Sultân Selim'in Alevî katliamı yaptığı söylenmektedir. Bu doğru mudur? / 215
74. Yavuz'un müceddid olduğu söylenmektedir. Müceddid ne demektir ve bu iddia doğru mudur? / 217

75. Yavuz'un Kürtleri katliama tabi tuttuğu ve hatta onlar hakkında ağza alınmayacak ifadelerle dolu olan bir dörtlüğü olduğu doğru mudur? / 219
76. Yavuz Sultân Selim'in Doğuda bağımsız bazı küçük Kürt Devletlerine müsaade ettiği ve asırlarca bu devletlerin varlığını sürdürdüğü iddia edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Doğuda kurduğu idare tarzı nasıldı ve bu iddialar doğru muydu? / 223
77. Osmanlı Padişahları, Yavuz'un Mısır'ı fethetmesinden itibaren halife unvanını kazanmışlar mıdır? Dinen bu mümkün müdür? Şayet mümkünse, Osmanlı Padişahları halife unvanını kullanmışlar mıdır? / 225
78. Osmanlı Devleti'nin Arapları zorla hâkimiyeti altına aldığı ve onları sömürdüğü iddia edilmektedir. Bu iddiaların aslı ve esası var mıdır? / 229
79. Yavuz'un Şam ve Mısır'ı fethedeceğine dair bazı kitabelerden ve hatta Muhyiddin-i Arabî'ye ait bir Risaleden bahsedilmektedir. Bunlar doğru mudur? / 231
80. Yavuz Sultân Selim'in sol kulağında küpe bulunan bir resmi mevcuttur. Bu doğru mudur? / 232
81. Yavuz'un pala bıyıklarının Hz. Peygamber'in sünnetine uymadığı söylenmektedir? Doğrusu nedir? / 234

X- KANUNİ SULTÂN SÜLEYMAN DEVRİ / 235

82. Kanuni Sultân Süleyman ve devrini kısaca anlatır mısınız? / 235
83. Kanunî Sultân Süleyman'a Kanunî denmesinin sebebi nedir? Bazı kimseler, şer'i şerifi terk ederek Avrupa'dan kanunlar almasından dolayı bu isimle yâd edildiğini söylemektedirler. Bu iddianın aslı nedir? / 240
84. Kanuni zamanında ve diğer dönemlerde Osmanlı Devleti'nin resm-i hamr adıyla şaraptan vergi aldığını ve hatta bazan meyhane resminin de alındığını görüyoruz. Acaba içki caiz mi görülmektedir ki, bu çeşit resimler alınmaktadır? Bazı kimselerin Kanuni'ye isnad ettiği, içki içtiği iddiası doğru mudur? / 243
85. Kanuni döneminde düzenlenen Çingene Sancağı Kanunnâmesinde "gayr-i meşru iş yapan çingene kadınlarından kesim adı altında vergi alındığı" ifade edilmektedir. Bu doğru mudur ve İslam'a göre nasıl izah olunabilir? / 244
86. Kanuni Sultân Süleyman'ın, oğlu Şehzade Mustafa'yı, Hürrem Sultân'ın tahrikiyle haksız olarak öldürdüğü ve bunun Osmanlı Devleti'nin tarihinde kötü bir dönüm noktası olduğu söylenmektedir. Bu meseleyi özetler misiniz? / 246
87. Piri Reis neden katledildi? / 249
88. Mimar Sinan'ın Ermeni olduğu söylenmektedir. Mimar Sinan kimdir? / 251

89. Dünyanın ilk Çevre Nizâmnâmesi'nin Kanuni zamanında hazırlandığı doğru mudur? / 253

XI- SULTÂN II. SELİM DEVRİ (DURAKLAMA İŞARETLERİ BAŞLIYOR) / 256

90. Sarı Selim diye de bilinen II. Selim'le alakalı kısaca bilgi verir misiniz? Hanımları ve çocukları kimlerdir? Zamanındaki devlet büyükleri ve devletin ulaştığı sınırlar hakkında kısaca açıklama yapar mısınız? / 256
91. Sarı Selim'in hayatının diğer Osmanlı Padişahları gibi istikametli olmadığı ve bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin duraklama yıllarının bunun zamanında başladığı iddia edilmektedir. Bu doğru mudur? / 258

XII- SULTÂN III. MURÂD DEVRİ / 261

92. III. Murâd, şahsiyeti, devrindeki olaylar ve önemli devlet ve ilim adamları hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 261
93. Sultân III. Murâd'ın aile hayatı aleyhinde çok şeyler duyuyor ve zamanında devleti kadınların idare ettiğini bazı eserlerden okuyoruz. Bunlarda hakikat payı var mıdır? / 265
94. III. Murâd'ın ve oğlu III. Mehmed'in masum kardeşlerini öldürmeleri, İslâm Hukuku açısından izah edilebilir mi? / 268
95. III. Murad zamanında Astronom Takıyyuddin tarafından yapılan İstanbul Rasadhânesi'nin Osmanlı Şeyhülislâmı Kâdî-zâde Şemseddin Ahmed Efendi tarafından yıktırıldığı doğru mudur? / 269
96. Sokullu Mehmed Paşa kimdir? Devşirme olduğu ve Türk düşmanlığı yaptığı doğru mudur? / 271

XIII- SULTÂN III. MEHMED DEVRİ / 274

97. Sultân III. Mehmed, aile hayatı ve zamanında Osmanlı Devleti'nin ulaştığı sınırlar hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz? / 274
98. Celâli isyanları hakkında özetle bilgi verebilir misiniz? Sizce bunların sebepleri nelerdir? / 276
99. III. Mehmed devrindeki belli başlı Celâli isyanlarını anlatır mısınız? / 278
100. Kuyucu Murâd Paşa kimdir? Neden Osmanlı tarihinde zulmün kötü misâli olarak gösterilmektedir? / 280
101. Cağaloğlu (Cigala-zâde) Sinan Paşa'nın dönme ve hâin olduğu ve Celâli isyanlarına onun sebep olduğu şeklinde iddialar var. Bunlar doğru mudur? / 281

XIV- SULTÂN I. AHMED DEVRİ / 283

102. I. Ahmed, ailesi ve zamanındaki önemli hadiseler hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 283

XV- SULTÂN I. MUSTAFA DEVRİ / 286

103. Sultân I. Mustafa'nın zamanını kısaca özetler misiniz? Tamamen akıl hastası olduğu doğru mudur? / 286

XVI- SULTÂN II. OSMAN (GENÇ OSMAN) DEVRİ / 288

104. Hâile-i Osmaniye adı verilen Genç Osman olayını kısaca özetler misiniz? / 288
105. Osmanlı Padişahları neden hacca gitmemişlerdir? Genç Osman'ın öldürülmesinde hacca gitmek istemesinin rolü var mıdır? / 290

XVII- SULTÂN IV. MURAD DEVRİ / 293

106. Sultân IV. Murâd kimdir? Hakkında çok dedikodu yapılan bu Padişahla ilgili biraz ayrıntılı bilgi verebilir misiniz? / 293
107. IV. Murad'ın şahsiyeti hakkında farklı dedikodular yayılmaktadır. Konuyu özetler misiniz? / 298
108. IV. Murad'ın cinsî sapık olduğuna dair iddialar hakkında ne dersiniz? / 301
109. IV. Murad'ın sefîh ve içkici olduğuna dair iddialar hakkında ne dersiniz? / 302
110. IV. Murad devri Şeyhülislâmlarına da dil uzatılmaktadır. Acaba ileri sürülen iddialar doğru mudur? / 304
111. IV. Murad'ın kendi döneminde uçma denemeleri yapan Hezarfen Ahmed Çelebi'yi idam ettirdiği söylenmektedir. Acaba doğru mudur? / 305
112. Füzenin kâşifi kabul edilen Lagari veya Lagrî Hasan Çelebi'nin de idam edildiği veya Şeyhülislâm Yahya Efendi tarafından engellendiği söylenmektedir. Bu da doğru mudur? / 306

XVIII- SULTÂN I. İBRAHİM DEVRİ / 308

113. Sultân I. İbrahim, şahsiyeti ve zamanındaki önemli olayları özetler misiniz? / 308
114. I. İbrahim'e Deli İbrahim denmektedir. Gerçekten deli midir? / 311
115. Sultân İbrahim devrinin tam zevk ü safa devri olduğu ve bunda da Telli Haseki başta olmak üzere Saray Kadınlarının rolü olduğu söylenmektedir. Bunlar doğru mudur? / 312

XIX- OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMAYA BAŞLAMASI VE SULTÂN IV. MEHMED DEVRİ / 314

116. IV. Mehmed, şahsiyeti, ailesi ve dönemindeki mühim olaylar hakkında bilgi verir misiniz? / 314
117. IV. Mehmed'in 7 yaşında halife unvanı ile bulunan padişahlığa getirilmesi İslâm Hukuku'na göre caiz midir? / 318
118. II. Osman'dan itibaren Osmanlı idaresinde kadınlar saltanatının başladığı ve bunun başını da Kösem Sultân'ın çektiği söylenmektedir. Bu iddiaların aslı nedir? / 319
119. IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultân'ın devleti tek başına idare ettiği söylenmektedir. Bu da doğru mudur? / 321
120. 1683 Eylülünde meydana gelen Viyana Bozgunu'nun sebepleri neler olabilir? Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kabahati var mıdır? / 322

XX- SULTÂN II. SÜLEYMAN DEVRİ / 324

121. II. Süleyman'ın şahsiyeti, ailesi ve zamanında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve coğrafî durumu hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 324

XXI- SULTÂN II. AHMED DEVRİ / 326

122. II. Ahmed, şahsiyeti, ailesi ve zamanında Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı önemli hadiseler hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 326

XXII- SULTÂN II. MUSTAFA DEVRİ / 328

123. Sultân II. Mustafa, ailesi ve zamanında Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında özet bilgi verir misiniz? / 328

XXIII- SULTÂN III. AHMED DEVRİ (LALE DEVRİ / 332

124. III. Ahmed, şahsiyeti, aile hayatı ve zamanındaki önemli olaylar hakkında kısa bilgiler verebilir misiniz? / 332
125. Baltacı Mehmed Paşa'nın Rus Çarının karısı Katerina ile gayr-i meşru hayat yaşayarak Osmanlı ordusunu sattığı ve böylece Prut Zaferi'nin Osmanlı Devleti'nin aleyhine geliştiği söylenmektedir. Bu olayın aslı nedir? / 335
126. Matbaa neden Osmanlı Devleti'ne 1727 yılında yani Avrupa'dan 272 yıl sonra gelebilmiştir? Bu durum, Osmanlı Devleti'nin teknolojiye karşı gelmesi demek değil midir? / 338

127. Lale Devrinde yapılan eğlenceler nelerdir ve gayr-i meşru eğlenceler var mıdır? / 342
128. Lale devrinde sadece keyif ve eğlence mi yapılmıştır? Fikir ve kültür hayatına yönelik bir şey yapılmamış mıdır? / 344
129. Patrona Halil isyanının mahiyeti nedir ve neden çıkmıştır? Lale devri ile ilgisi var mıdır? / 345

XXIV- SULTÂN I. MAHMUD DEVRİ / 348

130. I. Mahmûd, şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 348

XXV- SULTÂN III. OSMAN DEVRİ / 351

131. III. Sultân Osman kimdir? Ailesi ve devrindeki önemli olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 351

XXVI- OSMANLI DEVLETİNİN GERİLEMEYE BAŞLAMASI; SULTÂN III. MUSTAFA DEVRİ / 352

132. III. Mustafa, ailesi ve döneminde meydana gelen önemli olaylar hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz? / 352

XXVII- SULTÂN I. ABDÜLHAMİD DEVRİ / 354

133. I. Abdülhamid Hân, ailesi ve devrindeki olayları kısaca özetler misiniz? / 354
134. Kaynarca Mu'âhedesi, neden Osmanlı Devleti açısından bu kadar aleyhte yorumlanmaktadır? / 357

XXVIII- SULTÂN III. SELİM DEVRİ / 359

135. III. Selim, ailesi ve zamanında meydana gelen olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 359
136. III. Selim'le başlayan yenilik hareketlerinin esası nedir? / 363
137. Osmanlı Devleti'nde III. Ahmed devrinden II. Mahmûd döneminde imzalanan Sened-i İttifak'a kadar (1703-1808) yaklaşık yüz yıl derebeyler ve a'yânların hâkim olduğu ve halka zulm ettikleri söylenmektedir. Bu doğru mudur? / 364
138. Nizâm-ı Cedid ne demektir? III. Selim bu yeni düzenle neyi gaye edinmiştir? / 366
139. Kabakçı İsyanı, bir irtica hareketi midir? III. Selim'in hal' edildiği İkinci Edirne Vak'asının asıl sebebi nedir? / 369

140. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ve hâlâ devam eden Vehhâbî hareketinin aslı ve esası nedir? Nasıl siyasî bir harekete dönüşmüştür? / 374

XXIX- SULTÂN IV. MUSTAFA DEVRİ / 377

141. IV. Mustafa, şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki önemli olaylar hakkında özet bilgi verir misiniz? / 377

XXX- SULTÂN II. MAHMUD DEVRİ (YENİLEŞME=TECEDDÜD VE AVRUPAYI TAKLİT DEVRİ / 379

142. II. Mahmûd'un şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısa bilgiler verir misiniz? / 379
143. II. Mahmûd zamanında a'yân ile devlet erkânı arasında imzalanan Sened-i İttifak ne demektir? Anayasa hukuku açısından değeri nedir? / 384
144. II. Mahmûd devrinde yapılan köklü değişiklikler (1808-1839) nelerdir? Bakanlar Kurulu sistemi bu dönemde Avrupa'dan nasıl adapte edilmiştir? / 386
145. Fener Patriği Grigorios'un idam edilmesi ve cesedinin Patrikhanenin Orta Kapısına asılması olayının aslı nedir? / 388
146. Yeniçeri ocağının lağvedilmesi olayına neden Vak'a-i Hayriye denmiştir? / 390

XXXI- TANZİMÂT-I HAYRİYE VE SULTÂN I. ABDÜLMECİD DEVRİ / 392

147. I. Abdülmecid'in şahsiyeti, aile efradı ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 392
148. Tanzimat devri ne demektir? Tanzimat'tan sonra yapılan idarî değişiklikler (1839-1920) nelerdir? / 397
149. Tanzimat sonrası taşra teşkilatındaki değişiklikler kısaca nasıl gelişmiştir? / 399
150. 1839 tarihli Tanzimat Fermanının mahiyeti nedir? Osmanlı Devleti'nde hak ve hürriyetler hareketi ilk defa bu fermanla mı başlamıştır? / 400
151. 1856 (1272) tarihli Islâhat Fermanının getirdiği yenilikler nelerdir? Neden hem Müslümanlar ve hem de gayr-i müslimler bu fermandan memnun olmamışlardır? / 407
152. Mustafa Reşid Paşa kimdir? Sadece Tanzimatçı mı yoksa mason bir din düşmanı mıdır? / 411

XXXII- SULTÂN I. ABDÜLAZİZ DEVRİ / 414

153. Sultân Abdülaziz'in şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki önemli hadiseler hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 414
154. Sultân Abdülaziz intihar mı etmiştir yoksa şehid mi edilmiştir? / 418

155. Mithat Paşa hakkında çeşitli dedikodular bulunmaktadır? Mason olduğu ve İngilizlerin adamı olarak çalıştığı bu iddialar arasındadır. Bunların aslı esası var mıdır? / 419

XXXIII- SULTÂN V. MURAD DEVRİ / 422

156. V. Murad, şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki olaylar hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz? / 422
157. Genç Osmanlılar Osmanlı Cemiyeti'ni, kimler ve hangi gayelerle kurmuşlardır? Namık Kemal ve Ziya Paşa bu derneğe neden girmişlerdir? / 423

XXXIV- KANUN-I ESASİ, I. MEŞRÛTİYETİN İLANI VE SULTÂN II. ABDÜLHAMİD DEVRİ / 426

158. Sultân Abdülhamid'in şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 426
159. Sultân Abdülhamid'e neden Kızıl Sultân denmektedir? Bu çirkin lakabı Abdülhamid için kullanan kimdir? / 433
160. 1293/1876 Tarihli Kanun-ı Esâsî'yi Hazırlayan Sebepler nelerdir? İslâm Hukuku'na göre böyle bir Anayasayı ilan etmek meşru mudur? / 434
161. 93 Harbi nedir ve sebep olanlar kimlerdir? Berlin Muahedesi bu sebeple mi imzalanmıştır? / 438
162. 1877 Mart'ında açılabilen Meclis-i Meb'ûsân neden Şubat 1878'de kapatıldı? II. Abdülhamid demokrasi düşmanı mıydı? / 440
163. II. Abdülhamid devrinin "Devr-i İstibdâd" olduğu söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur ve gerçekten II. Abdülhamid'in şahsî idare devrinin temel özellikleri nelerdir? Özellikle ittihâd-ı İslâm siyâsetinin bu idarede rolü var mıdır? / 442
164. II. Abdülhamid'in muhalifleri tarafından kullanılan Yıldız Mahkemesi olayının aslı ve kararları hakkında hukukçu olarak neler diyebilirsiniz? / 445
165. İkinci Abdülhamid neden Hamidiye Alaylarını kurmuştur? / 446
166. Ermenilerin Sultân Abdülhamid'i öldürmek üzere planladıkları Bomba Olayı'nın aslı ve esası nedir? / 447
167. II. Abdülhamid, Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmaması için ne gibi tedbirler almıştır? İsrail Devleti'ni kendi zamanında engellediği doğru mudur? / 448
168. İttihâd ve Terakki adı verilen siyâsî cemiyet nasıl teşekkül etti ve nasıl iktidara geldi? Bunların fikrî yapıları nedir? / 451

169. İttihâd ve Terakki mensuplarının hepsini, bu anlattığınız çerçevede kabul etmek doğru olur mu? / 456
170. Bir asra yakındır irtica olayı denilerek hep dindar insanların üzerine yıkılan 31 Mart Hadisesi'nin iç yüzü nedir? Ne değildir? / 457
171. Bediüzzaman Said Nursi gibi İslâm âlimlerinin de Sultân Abdülhamid'e muhalif olduğu ve hatta hal' fetvasını hazırladıkları iddia edilmektedir. Bu konuda neler söyleyebilirsiniz? Abdülhamid'in hal' fetvasını kim vermiştir? / 460

XXXV- OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILMAYA BAŞLAMASI, II. MEŞRÛTİYET'İN İLANI VE SULTÂN V. MEHMED REŞÂD DEVRİ (İTTİHAD VE TERAKKİ İKTİDARLARI) / 463

172. Sultân V. Mehmed Reşâd Hân'ın şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında neler söyleyebilirsiniz? / 463
173. Osmanlı Devleti'ni I. Cihan Harbine sokan Enver-Tal'at ve Cemal Paşa üçlüsü vatan hâini midirler? / 468
174. 1915 tarihli Ermeni Tehciri'ni Ermeni soykırımı olarak görmek mümkün müdür? Bu konuda Ermenilerin ve Batılı bazı yazarların iddialarına nasıl cevap verebiliriz? / 470
175. Her ikisi de Müslüman olan Araplarla Türkler arasında karşılıklı nefret tohumlarının atılmasına sebep olan olaylar nelerdir? / 473
176. Şerif Hüseyin Paşa'nın çıkardığı Arab İhtilâli nedir? Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası neden dillere destan olmuştur? / 474
177. Suriyelilerin Fransızlar tarafından kandırılmasını ve Cemal Paşa'nın hatalı kararı ile kurulan Âliye Divan-ı Harbî Meselesinin Araplarla Türklerin arasını açmasını kısaca izah eder misiniz? / 475

XXXVI- SULTÂN VI. MEHMED VAHİDÜDDİN DEVRİ / 478

178. Sultân Vahîdüddin'in şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olayları özetler misiniz? / 478
179. Sultân Vahidüddin vatan hâini midir? Mustafa Kemal kendi başına mı 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır? / 480

XXXVII- OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILMASI VE SULTÂN II. ABDÜLMECİD DEVRİ / 485

180. Halife Abdülmecid Efendi'nin şahsiyeti, çocukları ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısa bilgiler verir misiniz? Osmanoğullarının Türkiye dışına ihracı nasıl olmuştur? / 485
181. Osmanlı Hanedanı, daha sonra ne zaman anayurtlarına dönme imkânlarını elde etmişlerdir ve şu anda yaşayan Osmanlı Şehzadeleri var mıdır? / 486

182. Osmanlı Devleti'nin yıkan sebeplerden birinin de kapitülasyonlar olduğu söylenmektedir. Kapitülasyonlar ne demektir ve İslama uygun mudur? / 488
183. Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve yıkılış sebeplerini kısaca özetler misiniz? / 489
184. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hazırlayan İttihadçı kadronun çoğunlukla mason oldukları ve bu sebeple de dış güçlerin kuklası haline geldikleri söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur ve kimler masondur? / 496

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE SOSYAL HAYAT VE HAREM

I- OSMANLI HUKUKUNDA KÖLELİK VE CARİYELİK / 499

185. Kölelik ve cariyelik kavramlarını açıklar mısınız? / 499
186. Kölelik ve cariyeliği ilk defa İslâm Hukuku mu vaz' etmiş ve daha önce yokken yeni mi ortaya koymuştur? / 500
187. İslâmiyet neden köleliği birden bire ortadan kaldırmadı? / 501
188. İslâmiyet Kölelikle ilgili yeni olarak ne getirmiştir? Diğer sistemlerden farklı olan yönleri nelerdir? / 502
189. İslâm Hukuku'nda cariyelerin hukukî statüleri nelerdir? Efendiler cariyeleri ile karı koca hayatı yaşayabilirler mi? Bunun kaynağı nedir? / 503
190. Hizmetçi Statüsündeki Cariyeler ne demektir? Bunlarla karı-koca ilişkisi mümkün değil midir? / 505
191. Hizmetçi statüsündeki cariyeler, kiminle karı-koca hayatı yaşarlar? / 506

II-OSMANLI'DA HAREM / 509

192. Harem ne demektir? / 509
193. Batılı bir kısım yazarların Harem'le ilgili kitapları hakkında neler söylenebilir? Bunlar gerçekleri yansıtıyor mu? / 510
194. Harem'e aitmiş gibi gösterilen çıplak resimlerin Osmanlı kadınlarına ait olduğu doğru mudur? Yoksa bunlar da Batılı ressamların hayalî ürünleri midir? / 513
195. Saray'daki câriyeler'in hepsi Padişahların hanımları mıydı? Yoksa görevleri nelerdi? / 515
196. Harem'deki cariyeler evlenebilirler miydi? / 516
197. Osmanlı Padişahlarının eşleri sayılan cariyelerden kadınefendiler kimlerdir? / 517

198. Osmanlı Padişahlarının karı-koca hayatı yaşadıkları cariyelerden ikballer kimlerdir? / 519
199. Gözdeler, peykler ve hasodalıklar ne demektir? / 520
200. Harem'deki kadınlardan Padişahlara veya Devlet Adamlarına; Padişah ve devlet adamlarından da Harem'deki bazı kadınlara veya sultânlara aşk mektupları yazıldığı söyleniyor. Doğru mu? / 521
201. Padişahların Harem'in bahçesinde bulunan havuzlarda cariyeleri çırılçıplak soyduğu ve bunlara süt banyosu yaptırarak bununla eğlendiği iddia edilmektedir? Bunun hakkında ne dersiniz? / 524
202. Efendilerin cariyelerin avret yerlerini görmeleri caiz midir? Caiz olduğunu iddia edenler, havuz safalarını da buna bağlamaktadırlar. Durumu fıkıh kitapları açısından izah eder misiniz? / 525
203. Harem'de ve Topkapı Sarayı'nın sofralarında altın ve gümüş kapların kullanıldığını duyuyoruz. Hâlbuki altın ve gümüş kapkacak kullanmak dinen yasaktır. Bunu nasıl izah ediyorsunuz? / 527
204. Hadımlık dinen caiz midir? Osmanlı Padişahları zorla insanları hadım ettirmiş midir? Hadımlar, Osmanlı haremindeki kadınlarla içli dışlı mıydılar? / 528
205. Osmanlı Haremindeki erkek personeli kısaca anlatır mısınız ve görevlerini açıklar mısınız? / 531

III- OSMANLI'DA MÜZİK VE EĞLENCE / 534

206. Osmanlı Devleti'nde musiki ziyafetlerinin yapıldığını biliyoruz. Hâlbuki İslâm'da musikinin hükmü buna mani değil midir? / 534
207. Hünkâr Sofası denilen Harem'in salonunda gayr-i meşru eğlencelerin yapıldığı söylenmekte ve çirkin iftiralar yapılmaktadır? Bunlar doğru mudur? / 536
208. Osmanlı Devleti'nde çeşitli oyunlara ve eğlencelere müsaade edilmiş midir? / 538
209. Harem'de tam bir eğlence ve oyun havasının hâkim olduğu ve her çeşit eğlencenin meşru' - gayr-i meşru' denmeden yapıldığı iddia edilmektedir. Bu doğru mudur? / 539
210. Harem'de hayat nasıl yürüyordu? Osmanlı Padişahlarının aileleri ile düzenledikleri halvet denilen eğlenceleri nasıl açıklayabilirsiniz? / 540
211. Osmanlı döneminde bazı geziler düzenlendiği ve Kâğıthane safalarının yaşandığı bilinmektedir. Bunlar hakkında neler diyebilirsiniz? / 542
212. "Osmanlının Muzırları" diyebileceğimiz bazı kitaplar olduğu iddia edilmek-

tedir. Gerçekten Enderûnlu Fâzıl'ın eserleri, yani Defter-i Aşk'ı, Hûbânnâme'si; Tûsî'nin Behnâme'si hakkında neler diyeceksiniz / 543

IV- OSMANLI DEVLETİ'NDE RE'ÂYÂ VE SOSYAL SINIFLAR / 547

213. Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda sosyal tabakalaşmadan ve sosyal sınıflardan söz edilebilir mi? / 547
214. Osmanlı yönetim anlayışında soy asaleti'nin bir önemi var mıydı? Kişinin ehliyeti ne derece önem arz ediyordu? / 551
215. Osmanlı Devleti'nde vatandaşlara sürü nazarıyla bakıldığı için mi re'âyâ tabiri kullanılmıştır? / 555
216. Osmanlı Devleti'nde şehir hayatını düzenleyen Belediye (ihtisâb) Teşkilâtı hakkında kısaca bilgi verir misiniz? / 556
217. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında toplumu ve özellikle esnafı harekete getiren fütüvvet ve Ahi Teşkilatı ne demektir? / 559
218. Osmanlı Devleti'nde Esnafın kümeleştiği teşkilâtlar var mıydı? Esnaf hakkını nasıl arıyordu? / 560

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE DEVLET TEŞKİLÂTI

I- OSMANLI HUKUK SİSTEMİ; ŞER'İ VE ÖRFİ HUKUK TARTIŞMALARI / 565

219. Osmanlı hukuk sistemi çok hukuklu bir hukuk sistemi midir yoksa hukuk birliği mi hâkimdir? / 565
220. Batılıların Pax Ottoman dediği Osmanlı Barışı ve hoşgörüsü ne anlama geliyor? / 570
221. Osmanlı Devleti laik bir devlet midir? Osmanlı Hukuk sistemi deyince ne akla gelmelidir? İslâm Hukuku'ndan ayrı bir hukuk sistemi var mıdır? Din ve devlet münâsebeti nedir? / 576
222. O zaman Kanunnâmelerin tanzim ettiği hukuk dalları nelerdir? Kanunnâmeler, laik hukukun meyveleri değil midir? / 582
223. Osmanlı dönemindeki mahkeme kararları demek olan Şer'iye Sicillerine göre Osmanlı Hukuk sistemi nedir? / 583
224. Bu izahlar neticesinde Osmanlı Hukuk Mevzuatı deyince ne anlamamız gerekmektedir? / 586

225. İslâm Hukukunda ve dolayısıyla Osmanlı Hukuku'nda Devletin sınırlı yasama yetkileri var mıdır? / 587
226. Devlet, mevcut şer'i hükümleri kanun haline getirebilir mi? Bunun tarihte misâlleri var mıdır? / 588
227. Osmanlı Devleti'nde resmî mezhebin Hanefi mezhebi olduğu ve diğer mezhep mensuplarına hiç hak tanınmadığı iddia edilmektedir. Bu iddialar doğru mudur? / 589
228. Devletin yasama organı, içtihâdî mevzularda ictihâdlardan birini tercih ederek nasıl kanunlaştırabilir? Bu konuda Şeyhülislâmların yetkileri nelerdir? / 591
229. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlar'ın Divan-ı Hümâyûn üyesi olmadığı ve kendilerine etkili bir görev verilmediği iddia edilmektedir. Bu iddialar doğru mudur ve Şeyhülislâm'ın Osmanlı Devleti'ndeki statüsü nedir? / 593
230. Osmanlı Hukuku'nda doğrudan Devlete yani Ülül-emr'e tanınan yasama yetkileri yok muydu? / 595
231. Devletin yasama yetkilerinden olan "Caiz olan konularda Nizâm-ı Âlem için kural koyabilir" ne demektir? / 596
232. Osmanlı Hukuku'nda Devletin yasama yetkilerinden olan "Devlete karşı işlenen suçlarla ta'zir suçlarının cezalarını tesbit eder" kuralını açıklar mısınız? Fâtih'in bazı ceza kanunları yapması bu esasa mı dayanmaktadır? / 597
233. Osmanlı Devleti, kamu hizmetlerinin ifası için her çeşit adlî, idarî, malî ve askerî düzenlemeleri yapabilir' mi? Kanunnâmeler bu kuralın sonuçları mıdır? / 598
234. Osmanlı Devleti'nin "Ülül-emr, Mîrî Arazî ve Tımar sistemi ile ilgili kuralları kor" şeklindeki yetkisini açıklar mısınız? O zaman tımar sistemi ile alakalı bütün kanunlar, bu şer'i yetkiye dayanılarak mı hazırlanmıştır diyeceğiz? / 599

II- OSMANLI KANUNNAMELERİ VE YASAMA ORGANI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR / 601

235. Osmanlı Kanunnâmelerini kısaca nasıl anlatabilirsiniz? / 601
236. Osmanlı Hukukunda Kanunnâmeler nasıl ve kimler tarafından hazırlanırdı? / 604
237. Osmanlı Kanunnâmeleri Şerî'at ve Fetva süzgecinden geçirilmiş midir? / 605
238. Bazı araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki bir kısım kanunları hazırlarken eski gayr-i müslim devletlerin kanunlarından iktibâsda bulunduklarını ve dolayısıyla şeriata aykırı kanunları yürürlüğe soktuklarını iddia etmektedirler? / 608

239. Osmanlı Padişahlarının Hak ve Yetkileri nelerdir? Sınırsız yasama, yürütme ve yargı yetkileri var mıdır? / 609
240. Osmanlı Padişahları herhangi bir makama karşı sorumlu mudurlar? Yoksa bazılarının dedikleri gibi astıkları astık ve kestikleri kestik midir? / 611

III- OSMANLI DEVLET TEŞKİLÂTI VE SALTANAT USULÜ / 613

241. Osmanlı Devlet sisteminin temel özelliklerini özetleyebilir misiniz? / 613
242. Osmanlı devlet şeklini Batıdaki anlamıyla mutlakıyet olarak vasıflandırmak mümkün müdür? Şayet doğru değilse, İslâm'ın tavsiye ettiği şûra esasına ri'âyet edilmiş midir? / 614
243. Bu izahlar karşısında Osmanlı Devleti'nin Despotik olduğu iddiaları konusunda neler söyleyebilirsiniz? / 617
244. Osmanlı Hukuku'na göre devletin unsurları nelerdir? / 624
245. Osmanlı Devleti'nde ulül-emr veya şûra meclisinin yerini alan ve günümüzdeki Bakanlar Kurulu görevini de ifa eden Divan-ı Hümâyûnu kısaca anlatır mısınız? / 627
246. Osmanlı Hukuku'nda sınırlı yasama yetkisini Divan-ı Hümâyu'ndan başka kimler kullanmıştır? Divan-ı Hümâyûn önemini kaybedince, 1876 yılına kadar ve özellikle de Tanzimat'tan sonra yasama faaliyeti nasıl devam etmiştir? / 630
247. Yürütmenin başı olan Padişahların tayin usulleri ve saltanatın verasetle intikali meselesi İslam'a göre izah edilebilir mi? / 633
248. Osmanlı Devleti'nde başbakan demek olan Vezir-i A'zam(Sadrazam)ın hak ve yetkileri nelerdir? / 636
249. Osmanlı Devleti'ndeki taşra teşkilâtı yani eyâlet ve sancak sistemi nasıl çalışıyordu? / 638

IV- OSMANLI DEVLETİ'NDE TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER / 640

250. Osmanlı Hukuku'nda vatandaşların temel hak ve hürriyetleri kabul edilmiş midir? Yoksa 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla mı kabul edilmeye başlanmıştır? / 640
251. Osmanlı Devleti'nde insanı insan yapan Şahsî Hak ve Hürriyetlerin korunması ve Güvenlik İlkesi ile ilgili neler söyleyebilirsiniz? / 643

V- OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM VE YARGI / 647

252. Osmanlı Medreselerini ve ilmiye sınıfını kısaca anlatır mısınız? / 647
253. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce yargı görevini yerine getiren mahkemeler yani Şer'iye Mahkemeleri nasıldı? / 648

254. Osmanlı Devleti'nde hâkimlerin dereceleri ve tayin usulleri nasıldır? Günümüzdeki gibi hâkimlerin sınıflandırılmaları mevcut mudur? / 650
255. Osmanlı Devleti'nde temyiz makamları var mıdır? Şer'iye Mahkemeleri dışında yargı organları bulunmakta mıdır? / 652
256. Tanzimat sonrası Şer'iye Mahkemeleri kaldırılmış mıdır veya bunların yetkilerinin sınırlandırılması söz konusu mudur? / 654
257. Nizamiye Mahkemeleri Avrupa kanunlarını mı uygulamıştır? Teşkilatlanması ve temyiz usulleri nasıldır? / 658
258. Devletin gelir-giderlerini kontrol eden Sayıştay, 1862'de kurulan Divan-ı Muhasebat ile mi başlamaktadır? Yoksa daha evvel de böyle bir müessese var mıdır? / 660
259. Osmanlı Devleti'nde idarî yargı, 1868 yılında kurulan ve Danıştay'a benzeyen Şûrây-ı Devlet ile mi başlamıştır? Yoksa daha evvel buna benzer yargı organları var mıdır? / 662

VI- OSMANLI AİLE, MİRAS, CEZA, EŞYA VE BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ ÖNEMLİ SORULAR / 664

260. Ta'addüd-i zevcât yani birden fazla kadınla evlenme meselesinin Osmanlı Devleti'ndeki uygulanışı nasıldı? / 664
261. Osmanlı Devleti'nde evlenme akdi nasıl bir sözleşmedir? İmam Nikâhı ne demektir? / 669
262. Osmanlı Hukuku'nda Kadının boşama hakkı var mıdır? / 671
263. Osmanlı Devleti'nin 1876 tarihinden itibaren Medeni Kanunu olan Mecelle hakkında ne diyorsunuz? Mecelle ile İslâm Hukuku terk edilerek yeni bir Avrupaî kanun mu yapılmıştır? / 674
264. Osmanlı Miras Hukuku'nda şer'i ve âdi intikal diye bir düalizmin yer aldığını biliyoruz. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin miras hukuku konusunda şer'î hükümleri terk ettiğini göstermekte midir? / 678
265. Osmanlı Hukukunda gayr-i menkul mülkiyeti var mıdır? Arazî Hukuku'nun şer'î dayanağı nedir? Bütün Osmanlı toprakları sadece miri arazi midir? / 679
266. Mîrî arazi ne demektir? Osmanlı ülkesinde bütün arazinin mâlikinin Padişah olduğu iddiası doru mudur? / 681
267. Osmanlı Devleti, zina suçunun cezası olan recm, hırsızlık suçunun cezası olan kat'-ı yed yani el kesme gibi had cezalarını uygulamış mıdır? / 684

VII- OSMANLI DEVLETİ'NDE AZINLIKLARA TANINAN HAKLAR / 686

268. Osmanlı Devleti'nde azınlıklara tanınan hakları kısaca özetler misiniz? Neden azınlıklara bazı elbiselerin giyilmesi ve evlerinin yüksek olması müsaadesi verilmiyordu? / 686
269. Osmanlı Devleti'nde azınlıkların görev ve yükümlülükleri nelerdi? / 689
270. Fâtih'in azınlık hak ve hürriyetleri ile ilgili fermanını kısaca anlatır mısınız? / 690
271. Tanzimat'tan sonra azınlık hakları ile ilgili ne gibi gelişmeler olmuştur? / 691

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MALİ HUKUK, İKTİSADİ VE TİCARİ HAYAT

I- OSMANLI VERGİ SİSTEMİ VE ŞER'İ DAYANAKLARI / 695

272. Osmanlı Hukuku'nda vergi ne demektir? Çeşitleri nelerdir? Şerî'atın dışında vergi var mıdır? / 695
273. Osmanlı Devleti'ndeki öşür vergisinin manası nedir? Osmanlı Devleti'nin öşür diyerek zulmen altıda bir, yedide bir vergi aldığı söylenmektedir. Bu doğru mudur? / 696
274. Haraç vergisi ne demektir? Kimlerden alınmıştır? / 699
275. Kanunnâmelerde çokça geçen Çift Akçesi ne demektir? Şer'i bir vergi midir? / 700
276. Osmanlı Hukukunda Cizye ne demektir? Gayr-i müslimlere ilave bir yük değil midir? / 702
277. Osmanlı Devleti'ndeki örfî vergilerin şer'î dayanağı (Tekâlif-i Örfiyye) nedir? Bunları kısaca anlatır mısınız? / 703

II- OSMANLI BÜTÇELERİ VE KAYNAKLARI / 706

278. Şer'î Bütçe ne demektir? Osmanlı Devleti bu bütçenin esaslarına uymuş mudur? / 706
279. Osmanlı Bütçe Hukuku'nun temeli sayılan kamu hizmetlerinin finansman şekilleri nelerdir? / 708
280. Osmanlı Bütçelerinin tarihî gelişimi nasıldır? Bütçe Tarhuncu Lâyihası ile mi başlamıştır? / 709
281. Müsadere ne demektir? Osmanlı Devleti'nde mülkiyet hakkına saygı yok mudur? / 711
282. Tanzîmât sonrası Osmanlı Mali Hukuku'nda meydana gelen temel değişiklikleri özetler misiniz? / 712

III- OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ VE TİCARİ HAYAT / 714

283. Kendine has bir Osmanlı üretim tarzından söz edilebilir mi? / 714
284. Osmanlılar ticârete önem vermiyorlar mıydı? Bir diğer ifadeyle Osmanlılar ticâretten anlamıyorlar mıydı? / 719
285. Osmanlı yöneticileri ticâret yollarının değişiminin ne derece farkındaydı? Osmanlı Devleti'nin Hind Deniz Yollarına ilişkin politikası ne idi? / 728
286. 16. Yüzyılda Avrupa'da fiyat devrimi olarak nitelenen gelişmenin Osmanlı Devleti'nde ne tür etkileri görüldü açıklar mısınız? / 733
287. Osmanlı Devleti'nde sanayiden söz edilebilir mi? Sanayiin gelişimi hakkında bilgi verir misiniz? / 738
288. Osmanlı Devleti neden son yüzyılda sınai gelişmelere ayak uyduramadı? Osmanlı yöneticileri bu konuda hiç gayret göstermedi mi? / 742
289. Cumhuriyet'in Osmanlıdan devraldığı sınai mirasdan söz edilebilir mi? / 746
290. Osmanlı Devleti'nde tüketicinin korunmasına ilişkin düzenlemeler nelerdir? / 748
291. Osmanlı Devleti'nde dış ticâret politikasının esasları nelerdir? / 752
292. Osmanlı muhasebe kültüründen söz edilebilir mi? / 756
293. Osmanlı Devleti'nde servet birikiminden söz edilebir mi? / 760
294. Osmanlı para ve finansman sisteminin esasları nedir? / 766
295. İltizam Sistemi nedir? / 772
296. 1838'de İngiltere ile Balta Limanı'nda imzalanan Ticâret Anlaşması hangi şartlarda yapıldı, sonuçları ne oldu, müsbet katkısından söz edilebilir mi? / 776
297. Osmanlı Devleti'ni dış borçlanmaya iten sebepler nelerdir? Dış borçlanmanın sonuçları nelerdir? / 780
298. Düyun-ı Umumiye İdaresi niçin kuruldu? Osmanlı Devleti'nin yıkılışında nasıl bir etki yaptı? / 783
299. Osmanlı demiryollarını finanse eden Batılı Ülkeler ile Osmanlı Devleti'nin beklentileri nelerdi? Sonuçları ne oldu? / 786
300. Osmanlı Devleti'nde para vakıflarıyla İslâm'ın faiz yasağının delindiği söylenmektedir. Buna ne dersiniz? / 788

IV- OSMANLI TIMAR SİSTEMİ VE FEOADALİTE / 791

301. Feodalitenin siyasî ve sosyal mahiyeti nasıldır? / 791
302. Tîmâr Nizâmı ne demektir? / 794
303. Feodalite sistemi ile Tîmâr sistemi arasındaki farklar nelerdir? / 797

BİBLİYOGRAFYA / 800

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ TARİHİ

I - OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE OSMAN BEY DEVRİ

1. Osmanlı Devleti, Bizans'ın bir kopyası mıdır? Bizans devlet müesseselerinin Osmanlı devlet müesseselerine etkisi var mıdır?

Bu iddia, tamamen, Batılı olan Busbecq gibi seyyahların, Rambaud ve Gibbons gibi tarihçilerin, tıpkı İslâm Hukuku'nun Roma Hukukunun aynen devamı olduğuna dair iddialarda bulunan Müsteşrikler gibi, ileri sürdükleri, delilden mahrum bir iddiadır. Maalesef, bütün Osmanlı hukuk sistemi ve devlet teşkilâtı ile ilgili arşiv belgeleri, bu iddiaların tamamen hayalî ve esassız olduklarını ispat ettikleri ve Fuad Köprülü gibi araştırmacılar da, ileri sürülen bütün iddiaları, satır satır delillerle çürüttükleri halde, Avrupalı bazı tarihçilerin iddialarını sürdüren bazı tarihçilerimiz ve bilim adamlarımız hâlâ bulunmaktadır. Bu sebeple, kısa da olsa, meseleyi özetlemekte yarar vardır.

(Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenleri, Osmanlı müesseselerinin, Bizans müesseselerinin bir taklidi olmayıp, kendi geleneği içinde geliştiğini gösteren ve peşin hükümlerle değil, sağlam bir tarih metoduyla ve ilmî delillerle bunu ispat eden Fuad Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri* adlı eserine; III. Ahmed'in fermanıyla kaleme alınan, sadece bu soruya cevap veren ve *Osmanlı Kanunnâmeleri* adlı eserimizin 11. Cildinde neşredilecek olan Kanun-ı Teşrifat ve Teşkilât adlı Kanunnâmeye havale ediyoruz.)

Böyle bir iddiayı ileri atanların en büyük delilleri, Fâtih'in Kanunnâmesindeki bazı hükümlerin Bizans Hukukundan adapte edilmiş olması; Anadolu-Rumeli Beylikleri ikilisinin, Kazaskerliğin, Defterdarlığın ve hatta Padişahların her hafta İstanbul'daki camilerden birine gitmesinin bile Bizans'tan taklid edildiği şeklindeki hayali sözlerdir. Bu iddialara karşı özetle şunları söylemek icab etmektedir:

A) Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlettir. Dolayısıyla bu devletin hukuk, idare ve kısaca bütün müesseselerinde İslâm'ın esasları etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin teşkilâtında iki önemli etki söz konusudur. Birincisi, İslâm Dininin esasları ve Müslüman devletlerin tesiri. Buna misâl olarak Abbasî

Devletini zikredebiliriz. İkincisi, eski Türk Devlet teşkilâtı. İslâm'ın esaslarına aykırı olmayan hususlar, Türk Devletlerinde aynen korunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin örnek aldığı devlet, çeşitli milletlerin elinde gelişip büyüyen İslâm Devletidir. Bilindiği üzere, her şeyde olduğu gibi siyasî, hukukî ve askerî bir teşkilât olan devletin gelişmesinde de tedrîcilik esastır. Her şey gibi İslâm devleti de basitten daha mükemmele doğru gelişmiştir. Hz. Peygamber kendi devrinde yasama, yürütme ve yargının başıdır. İlk yazılı anayasayı kendisi hazırladığı gibi, ihtiyaçlara göre devlet teşkilâtını da kurabilmiştir. Kur'ân'ı ve önemli belgeleri kaleme alan vahiy kâtiplerinin tesbiti, kendisine danışmanlık yapan kimselerin tayin edilmesi, vergi tahsili için âmillerin (vergi memurlarının) çevreye gönderilmesi, belli merkezlere kadı tayini yapılması ve benzeri hususlar, Asr-ı Sa'âdette de önemli bir devlet teşkilâtının bulunduğunu göstermektedir.

Hz. Ömer zamanında devletin malî ve askerî meselelerinin yürütülmesi için, Sasânî devletinde bulunan divan sisteminin benimsenmesi, İslâm devlet teşkilâtında önemli bir gelişme olmuştur. Eski Türk kurultay ananesinin de tesiriyle, bütün Müslüman Türk Devletlerinde devlet merkezinde bulunan ve devletin işlerini birinci derecede görmeye yetkili kılınan bir divan, daima bulunmuştur.

İdarî teşkilâtın oturması Abbasîlerde mümkün olmuştur. Abbasî Devletinin idarî teşkilâtı, kendisinden sonraki bütün İslâm devletlerini ve özellikle de Osmanlı Devleti'ni ciddi manada etkilemiştir. Bazı ifade değişiklikleri dışında, Divan-ı Hümâyûn'un da, Kazaskerlik müessesesinin de, eyâlet sisteminin de, başta Abbasî Devleti olmak üzere Müslüman devletlerden alındığı kesindir.

B) İslâm Hukuku, Kur'ân ve Sünnet'in esaslarına aykırı olmamak şartıyla, diğer devletlerin idarî teşkilâtlarının ve askerî-malî kanunlarının Müslüman devletler tarafından alınmasında beis görmemiştir. Selmân-ı Fârisi'nin tavsiyesi üzerine Divan sisteminin Sasanîlerden alınması ve Hz. Ömer'in İran'daki bazı vergilerin, mahiyetleri şer'i hükümlere aykırı olmamak şartıyla aynen bırakılmasını emretmesi bunun en müşahhas misâlidir. Nitekim İslâm Hukukunun kaynaklarından biri de, **Şerâ'iu Men Kablenâ** yani eski hukuk sis-

temleridir. Bu manada, Osmanlı Devleti'nin Bizans'a ait muhâberât sisteminden yararlanmış olması; sorguçlar, solaklar ve peykler gibi bazı giyim ve protokol kurallarının Bizans'tan ilham alınarak düzenlenmiş bulunması; Sırbistan'ı fethettiklerinde, **"mirî arazi üzerindeki madenlerin işletme esasları ülü'l-emr tarafından tanzim olunur"** şer'î hükmüne uyularak, eski Sırp Kanunlarının tadil edilerek kabul edilmesi, hep bu esasların bir meyvesidir. Bu uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin hukuk ve devlet teşkilâtını Bizans'tan aynen aldığı manasına da gelmemektedir.

Özellikle bazı örfî vergilerin Bizans yahut bir başka devletten alınması ise, İslâm'ın esaslarına uymak şartıyla, İslâm Hukuku tarafından caiz görülmektedir. Kaldı ki, bu iktibas iddiaları da doğru değildir. Hele hele öşür vergisinin Bizans'tan alındığını iddia etmek, İslâm Hukukundan haberdar olmamak demektir.

C) Tamamen faraziyeler halinde kalan ve ama ispat edilmiş mesele olarak takdim edilen bu görüşlerin aksine, Osmanlı Devleti'nin müesseseleri, Bizans'tan değil, eski İslâm Devletlerinden, İslâm'a aykırı olmamak şartıyla eski Türk Devletlerinden ve özellikle de Anadolu Selçuklu Devleti ila Anadolu Beylikleri'nin siyasî ve idarî teşkilâtından ve ayrıca Moğol asıllı Müslüman devletlerin, mesela İlhanlı Devleti'nin müesseselerinden ciddi manada etkilenmiştir. Ancak kendini yenilediği, Bizans veya başka bir devlette gördüğü yeni bir müesseseyi tadil ederek kabul ettiği de bir gerçektir. Eğer Nizâm'ül-Mülk'ün Siyâsetnâmesi ile Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devlet Teşkilâtı ile alakalı eserlerini mukayese ederseniz, bu söylenenlerin ne derece doğru olduğunu daha rahat anlayabilirsiniz.

Mesela, Osmanlı Devleti'nin asırlarca en mühim devlet organı olan Divan-ı Hümâyûn, Abbasîler'den itibaren Anadolu Selçuklularına kadar bütün Müslüman devletlerinde bulunan Divan'ların devamıdır; eğer İslâm hukuku eserleri incelenirse, vezâret-i tefvîz makamının sadece isim değişikliğiyle Osmanlı Devleti'ndeki sadrazamlık makamı olduğu hemen anlaşılacaktır. En çok itiraz edilen ve Bizans'tan alındığı iddia edilen iki beylerbeyilik usulünü ise, Anadolu Selçuklularında, Memlüklüler'de ve Altınordu Devleti'nde de olduğunu söylemek yeterlidir. Merak edenleri, Kalkaşandî'nin Subh'ül-A'şâ'sına havale ediyoruz.

Nihayet hukuk sistemi ile ilgili olarak da şunları söylemek yerinde olacaktır: Osmanlı Devleti, İslâm hukukunu tatbik hususunda diğer Müslüman Türk Devletlerinden farklı bir yol izlememiştir. İslâm Hukukunun açıkça hüküm vaz' ettiği alanlarda fıkıh kitaplarındaki Hanefi görüşleri esas alınarak uygulamaya gidilmiştir. İslâm Hukukuna muhalif bir görüşü uygulamak şöyle dursun, Hanefi mezhebine aykırı görüşleri uygulamayı bile çok ciddi şekil şartlarına bağlamıştır. Ancak İslâm Hukukunun yüksek otoriteye (ülü'l-emre) içi boş yasama yetkisi tanıdığı sahalarda, belli bir yasama formalitesini takip ederek örfî hukuk diye bilinen kanunnâmeleri de tanzim etmişlerdir. **"Allah'ın kullarının maslahatlarını şer' ve kanun üzere"** görmüşler, bütün hukukî anlaşmazlıkları "şer'-i şerif ve kanun üzere ahkâm-ı şerife" vererek halletmişlerdir. Zaten *Mültek'al-Ebhur* 1648 ve 1687 tarihli fermanlarla Osmanlı Devleti'nin resmî hukuk kodu olarak kabul edilmiştir.

Kısaca, Osmanlı Devleti müesseselerinin, İstanbul'un fethinden sonra yeni baştan tertip ve tanzim edildiğini söylemek, tarihî vakıalara terstir. Fâtih Kanunnâmesi de, Bizans'tan etkilenerek hazırlanmış bir Kanunnâme değil; belki o zamana kadar uygulanagelen kanun hükümlerinin resmi bir şekilde tedvîn edilmiş bir halidir. Fâtih devrinde Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi veya müesseseleri köklü bir değişikliğe tabi olmamıştır. Yapılan incelemeler, Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine etki etmediğini göstermektedir. Alay ve efendi gibi bazı tabirlerin yahut bazı giyim tarzlarının Bizans'tan gelmesi ise, daha önce aktardığımız İslâm Hukuku kuralına dayanmaktadır ve zaten daha önceki dönemlerde geçmiştir. Öyleyse, Osmanlı Devleti'ni Bizans'ın İslâmlaşmış hali diye takdim etmek, tarihi bilmemek demektir.(1)

(1) Başbakanlı Osmanlı Arşivi, (bundan sonra BA), YEE, nr. 14-1540 sn. 14; Köprülü, Fuad, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1986, sh. 3-199; El-Kettâni, Et Terâtib'ül-İdâriyye Nizâm-u Hükûmetln-Nebeviyye, MI, Rabat, 1346/1296, 1/225 vd.; EI-Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed bin El-Hüseyin, El-Ahkâm'üs-Sultâniyye, Kahire 1938, 220 vd.; Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi MTM, c I, sh. 498-500; Krş. Barkan, Ömer Lütfü, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İstanbul, 1943, sh. IX vd.; İlmiye Salnamesi, İstanbul, 1334, sh. 316 vd.; Ergin, Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-i Belediye, İstanbul, 1337, 1/273 vd.; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara, 1984, sh. 1 vd.; Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1983, 346 vd.; Togan, Zeki Velidi, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, 338 vd.

2. Osmanlı Devleti'nde savaş esas mıdır? Bu devlet harp ile mi gelişmiştir? Böyle bir anlayış İslâm'ın manasına uygun mudur? Osmanlı fetih politikasının hukukî esasları nelerdir?

Bu sorunun cevabını verebilmek için, Osmanlı Hukukunda harbin yani cihadın tarifini ve sebeplerini özetlemek gerekir. Hukukî yönünü ortaya koyduktan sonra, tarihî olaylarla meseleyi izah etmek daha kolay olacaktır.

Osmanlı Hukukunda gaza, cihad ve kıtal gibi kelimelerle ifade edilen harb, değişik şekillerde tarif edilmiştir. Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaşmak ve bu uğurda elinden geleni yapmak şeklindeki tarif cihadın umumî tarifidir. Harbin karşılığı olan cihâd ise, İslâm'a davet ve bu daveti kabul etmeyenlerle savaş diye tanımlanmıştır. Bu manada harp, normal zamanlarda Müslüman toplumun dinî görevidir (farz-ı kifâye); düşman İslâm ülkesine hücum ettiği zamanlarda ise savaşa ehil her Müslümanın zaruri görevi haline (farz-ı ayn) gelir. Bu gibi durumlarda nefîr-i âmm (umumî seferberlik) dinî ve zarurî bir görevdir.

Harbin gayesi ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Bilindiği gibi Osmanlı devleti (umumî manâda), vatan ve ırk gibi maddî değerler üzerine değil, manevî değerler ve bütün insanlığın iki dünya mutluluğunu temin etme mefkûresi üzerine kurulmuş bir devlettir. Bu manâda Osmanlı Devleti'nin cihaddan gayesi, bütün insanları zorla Müslüman etmek değildir. Amaç, isteyenlerin İslâm'a girmelerini, istemeyenlerin ise İslâm'ın hâkimiyeti altında huzur ve refah içinde yaşamalarını temindir. Bu yüce gayeye ulaşmak için, son başvurulacak çare cihaddır. Hz. Peygamber'in şu hadisi bunu gayet güzel açıklamaktadır:

"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşıp savaşmayı arzu etmeyin. Allah'tan afiyet ve huzur dileyin. Düşmanla karşılaşınca da, sabır ve sebat gösterin ve bilin ki, cennet, kılıçların gölgesi altındadır".

Kısaca cihadın gayesi, netice itibariyle sulhdur ve tevhid inancının düsturları ile insanlığı daimi bir barışa davettir.

Osmanlı Hukukunda meşru addedilen harplerin gerekçelerini şu haller teşkil eder:

1) İ'lây-ı kelimetullâh veya fî sebilillâh cihâd dedikleri, **Allah'ın kelâmını ve dinini yüceltmek için Allah yolunda yapılan savaş**tır. Bunun içine, aşağıda belirtilen usule riayet etmek şartıyla, İslâm'ın bütün insanlara anlatılması ve davetin dünyadaki herkese yapılması gayesi girdiği gibi, İbn-i Kemal'in yerinde ifadesiyle, saf İslâm inancının sapık inançlardan ve mezheplerden korunması da girmektedir. Nitekim Yavuz'un İran'a karşı ilan ettiği savaş, son sebebe dayanmaktadır. Özellikle yükselme döneminde bazı harplerin, İslâm'ın davetini yaymak için yapıldığını ifade etmek gerekmektedir. İnsanları zorla Müslüman yapmak için savaş yapılmadığı ortadadır. Ölçü şu âyetlerdir: *"Fitne ortadan kalkıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerler ise, bilin ki, düşmanlık ancak zâlimlere karşıdır"*; "*Dinde ikrah ve icbar yoktur*". Osmanlı Padişahlarının fethettikleri toprakları, cizye ve haraç vermek şartıyla tekrar eski Hıristiyan idarecilere teslim etmesi, bu dediklerimizin en büyük delilidir. Bu konuda Halil İnalcık Hocamızın Balkanlardaki fetih politikası ile ilgili makalelerine bakılabilir.

2) Düşmanın İslâm toprağını istila etmesi veya tahammül edilemez bir şekilde hareket etmesi halinde, müdafaa harbi yapmak gerekir. Müdafaa; can, aile, din veya vatan için olabilir. Bunu kısaca **nefsi müdafaa** diye özetlemek mümkündür. Zaten cihada müsaade eden Kur'ân âyeti de buna dikkat çekmektedir: "*Artık saldırıya uğrayan mü'minlere zulmedildiği için cihada izin verildi*".

Buna en güzel misâl şu olaydır: II. Murad, tamamen sulha taraftar olarak, murahhaslarını barış antlaşmasını imzalamak üzere Segedin'e göndermiş idi. Kendisi oğlu Mehmed'i tahta oturtarak Manisa'ya çekilir çekilmez, Papa'nın tahrikiyle II. Murad'dan kendileri barış isteyen Macarlar ve Sırplar yeniden haçlı orduları teşkil ederek Osmanlı Devleti'ne hücum etmişlerdir. Bunu, bilinen II. Kosova Meydan Muharebesi takip etmiştir. Kısaca Osmanlı Devleti'nin yaptığı harplerin önemli bir kısmı, müdafaa harbi niteliğindedir. Kanuni zamanında yapılan Belgrad ve Mohaç seferlerinin sebepleri ise, düşmanın yapılan andlaşmanın şartlarını tek taraflı olarak iptal yoluna gitmeleridir.

3) Gayr-i müslim bir ülkede azınlık halinde bulunan **Müslümanların yardım istemeleri** de meşru bir harbin gerekçesini teşkil eder. Buna biz,

İslâm'ın davetini emniyet altına almak ve bu davete icabet etmek isteyen güçsüz ve zayıf kimselere destek olmak da diyebiliriz. Kısaca insanî sebepler de demek mümkündür. Mesela Rodos'un fethi orada bulunan 5-6 bin kadar Müslümana zulüm yapılması ve hatta yerli ahaliye bile zulmedilmesidir. Gerçekten buradaki Müslümanları, Hıristiyan idareciler, adada esir tutmuşlar; gündüz boyunları bukağıda ve gece ise ayakları zincirde işkenceli bir hayata mecbur etmişlerdir. İbn-i Kemal, Mohaç Seferinin sebeplerinden biri olarak Macar Valilerinin ahaliye yaptıkları zulmü göstermektedir. Nitekim gayr-i müslim tarihçiler dahi, Bizans'ın zulmünden dolayı çok sayıda Hıristiyan re'âyânın Osmanlı askerinden yardım istediğini açıkça ifade etmektedirler.

4) Münafıkları, dinden dönenleri, İslâm'ın kesin emirlerini (zekât gibi) inkâr edenleri, isyancıları ve andlaşmayı bozanları **cezalandırma** gayesi de meşru' bir harbin gerekçeleridir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu Beylikleri ve Celâlî isyanları ile ilgili bütün askerî hareketleri bu manada harbe girmektedir. Gerçekten Osmanlı tarihini inceleyenler, mesela Karamanoğullarının, Osmanlı orduları Bizans'ı veya bir başka gayr-i müslim devleti mağlup edeceği çok kritik zamanlarda, ordunun Avrupa'da bulunmasından yararlanarak, Bursa gibi Müslüman bir şehri defalarca yakıp yıktıklarını çok iyi hatırlayacaktır. Mesela Yıldırım Bâyezid, tam İstanbul'u muhasara altına almışken, Karamanoğlu'nun Osmanlı topraklarına girmesi üzerine muhasarayı terk ederek Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmıştır.

Osmanlı Hukukçuları düşman şahıslara göre **harbi dörde ayırmışlar**dır:

A) Gayr i müslimlerle yapılan savaş.

B) Mürtedlerle yapılan savaş. İslâm Dinini terk edenlere **mürted** veya ehl-i ridde denilir. Bunlara karşı silaha müracaat etmeden önce, şüpheleri izale edilerek İslâm'a dönmeleri için gayret gösterilir. Bu işleme istitâbe denir. Vazgeçmezlerse savaş ilân edilir.

C) Bâğilere (isyancılara) karşı yapılan savaş. Mevcut bir nizâma isyan eden âsiler, sulh yolu ile itaat etmezlerse, savaş ilân edilir. Osmanlı hanedanı arasındaki savaşlar ile isyancıları bastırma hareketleri (Celâlî isyanları) bu gruba girmektedir.

D) Muhariplere yani milletlerarası haydut ve korsanlara karşı yapılan

harpler. Yol kesme suçlarını işleyenlere karşı savaş ilân edilebileceğini Kur'ân açıklamaktadır.

Bizi burada asıl ilgilendiren birinci harp çeşididir. Diğerlerinin kendilerine mahsus bazı hükümleri vardır. Hususî hükümlerin dışında genel harp hükümleri tatbik edilir. İslâm hukukunun ortaya çıktığı dönemlerde, insanî esaslarla bağdaşan bir harp kanunu ne Sâsanilerde, ne Romalılarda ve ne de başka bir millette mevcuttu. İnsanî esasları temel kabul eden İslâm orduları ve özellikle de Osmanlı orduları, meşru olan harp kanunlarını çok ciddi bir şekilde uygulayagelmişlerdir. Başkasının malına müdahale etmeme yasağını çiğneyen bazı Sırp asıllı askerleri hemen idam ettiren I. Murad Hüdâvendigâr'ın bu hali, yüzlerce misâllerden biridir.

Cihadın ilânı, İslâm hukukunun emrettiği muamelelerin ifası demektir. Bu muameleler şunlardır: Savaşa başlamadan önce gayr-i müslimler mutlaka İslâm'a davet edilmeli, aksi takdirde savaş yapılacağı ihtar edilmelidir. Ayrıca düşman gayr-i müslimler, eğer zimmî olabilecek grupdan iseler, İslâm'ı kabul etmemeleri halinde cizye vererek, İslâm devletinin hâkimiyeti altına girmeleri teklif edilir. Bu iki teklife müsbet cevap alınamadığı takdirde fiilen harp başlar. Nitekim Petervaradin'in fethinden evvel, Kur'ân ve Sünnetin emrine uyularak sulh içinde itaatleri istenmiş ve İbn-i Kemal'in kaydına göre isyan ve zulümde inad edince cihad ilan edilmiştir. Osmanlı tarihleri, her savaş öncesi, "*Kötülüğü en güzel bir şekilde bertaraf ediniz!*" hadisi ve "*Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et!*" âyetinin emirlerine uyulduğunu açıkça beyan etmektedirler. Bu dediğimiz hususu, Batılı tarihçiler de kabul etmektedirler. Mesela Alman Tarihçi **Lies** aynen şunu söylemektedir: "Rum ve Acem ülkeleri feth edilince, Müslüman ordular bu ülkelerin insanlarını, İslâm ile kılıç arasında değil, İslâm ile cizye arasında serbest bırakmışlardır. Bu husus methe layıktır".

Kısaca Osmanlı Devleti'nin kuvvetle değil davetle yayıldığını ve diğer milletlerle olan savaşlarının, yukarıda zikredilen sebeplerle meydana geldiğini görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin 400 atlı ile birden bire cihan devleti oluşunun izahı da sorumuzun cevabını teşkil etmektedir.(2)

(2) Kur'ân, Bakara, 190, 256; Gâşiye, 21-22; Hac, 39-40; Müslim, 1-Cihâd, 6; Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, İstanbul, 1317, 1/282; Damad, Mecma ül-Enhür Şerhu Mültek'al-Ebhur I-II, İstanbul

1331, 1/642, 688, 707; Mevkufatî, Muhammed, Mültekâ Tercümesi, ti. İbrahim'in sadrazamı Mustafa Paşa'nın talimatıyla bu tercüme yapılmıştır), İstanbul 1302,1/340 vd.; İbn-i Kemal, Tevârîh-i Âl-i Osman, Süleymaniye Kütp. Ayasofya Bölümü, nr. 3318, vrk. 8/b, 9/b, 10/a, İl/b, 12/a, 14/b, 21/b-24/b; Kemal Paşa-zâde (İbn-i Kemal), Tevârîh-i Âl-i Osman X. Defter, (neşr. Şefaettin Severcan), Ankara 1996, sh. LV vd.; Turnagil, Ahmed Reşit, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul 1972, sh. 153 vd.; Heyet, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. I, sh. 425-438; İnalcık, Halil, "Rumeli", İA, c. IX; İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica, 1954, II, 103-129; Çetin, Osman, Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı, İstanbul 1990; Beldiceanu, Nicara, "Osmanlı İmparatorluğunda Şeneltme, Türkleştirme ve İslâmlaştırma", Tarih ve Toplum, Ekim 1992, sayı 106; Eroğlu, Nazmi, "Türklerde Cihad ve Fütuhat Anlayışı", Köprü, Sonbahar 1994, sayı 48, sh. 66-75.

3. 1999 yılı neden Osmanlı Devleti'nin 700. Yıldönümüdür? Osmanlı Devleti'nin 1299 yılında kurulduğu kesin midir?

Osmanlı tarih kaynaklarının bu konuda iki ayrı nakilleri bulunmaktadır:

1) Hicrî 699 yılını esas alan görüştür. Ancak 699 yılının hangi ayıdır? Elimizdeki bazı kaynaklar, 4 Cemâzîyelûlâ 699 tarihini vermektedirler ki, Miladi karşılığı 27 Ocak 1300 etmektedir ve Sultân Abdülhamid Hân'ın tesbit ettirdiği tarih de budur. Osmanlı Maârif Nezâreti, İstiklâl-i Osmânînin tam gününü tesbit etmek üzere, konuyu 28 Kânun-ı Sâni 1329 tarihli tezkire ile Tarih-i Osmanî Encümeni Başkanlığına havale eylemiştir. Encümenin görevlendirdiği tarihçi Efdalüddin konuyu bütün kaynaklardan araştırmış ve bazı sonuçlara ulaştıktan sonra bu tarih yani 4 Cemâziyelûlâ 699/27 Ocak 1300 tarihi istiklâl kazanılan gün olarak kutlanmaya başlanmıştır.

Her ne kadar Osmanlı Beyliğinin bağımsızlığına alâmet olacak bazı olaylar daha önce meydana gelmişse de (688/1288-1289'de tabi ve alemin gelmesi gibi), ancak tarihçilerin çoğunluğu 699 yılı üzerinde ittifak halindedirler. Bu yıl içinde Osman Bey'e tabi, alem ve tuğ gibi saltanat alametlerini gönderen Anadolu Selçuklu Sultânı Sultân III. Alâ'addin Keykubad'ın Gazan Han tarafından azl ve hapsedilmesi üzerine, Selçuklu Devleti fiilen sona ermiş ve uç gazileri (Serhad Ümerâsı) de bir araya gelerek Osman Gâzî'yi saltanat tahtına oturtmuşlardır. El öpülerek bî'atın yapıldığı bu merasimin günü, Osmanlı Devleti'nin istiklâl günü olarak kabul edilmelidir. Ancak bu gün hangi gündür?

Bu günün Cemâziyelûlâ 699/27 Ocak 1300 olduğuna dair elimizde bulunan tek resmi belge, sadece 1263/1847 tarihli Sâlnâme'dir. Salnamenin bu bilgiyi nereden aldığı bütün araştırmalara rağmen elde edilememiştir. Bu resmi kaynaktan başka günü belirten vesika bulunmadığına göre, doğru olanın 4 Cemâziyelûlâ 699/27 Ocak 1300 tarihi olduğudur ve netice olarak Osmanlı Devleti'nin 700. Yılı, 1999 değil 2000 yılıdır.

Bu izahlara göre, Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin bu zamana kadar nakledegeldikleri 1299 yılı, sadece merasim gününün 699 yılının ilk üç ayında yani Muharrem, Safer ve Rebiülevvel aylarında olması halinde doğru olabilecektir. Buna dair bir kaynak veya belge yoktur. Ancak kutlamalar, sembolik şeyler olması hasebiyle, bu ince ayrıntıda boğulmaya gerek yoktur.

2) Hicrî 700 yani 1300 yılını esas kabul eden görüştür. Burada ay yoktur ve hatta Tarihçi Âli, bu tarihin, her yüzyılda bir müceddid geleceğini ifade eden hadisin manasına Osman Gâzi'nin mâsadak olması için böyle bir yola başvurulduğunu açıkça ifade etmektedir. Gerçekten Lütfi Paşa'ya göre, Osman Bey, 8. Hicrî yüzyılın müceddididir.(3)

(3) Neşri, Mehmed, Kitâb-ı Cihân-nümâ I-II, (neşr. Mehmed A. Köymen- Faik Reşit Unat), Ankara 1987, c. I, 104 vd.; İbn-i Kemal, Tevârih-1 Âl-i Osman, I. Defter, (neşr. Şerafettin Turan), Ankara 1991, sh. 111-113; Âşıkpaşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1932, sh. 7 vd.; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1341, sh. 17-27; Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, Kitâbu't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr, (neşr. Ahmed Uğur vd.), Kayseri 1997, sh. 41; Fermanları nereden temin ettiği şüpheli olmakla beraber, Feridun Bey, Münşe'ât-ı Salâtin, İstanbul 1265, c. I, sh. 48, 56, 61, 64; Kantemir, Dimitri, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, İstanbul 1998 I-II, İstanbul 1998, c. I, sh. 67; Efdaleddin, "İstiklâl-i Osmanî Tarih ve Günü Hakkında Tedkikât", TOEM, nr. 25, sh. 36-48; Mehmed Ali Şevki, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Bahsi", TTEM, Yeni Seri, nr. 5, sh. 3051; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1994, c. I, sh. 106-108; Aksun, Ziya Nur, Osmanlı Tarihi, c. I, İstanbul, 1994, sh. 16-21; Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1983, c. I, sh. 250 vd.

4. Osmanlıların şeceresi (soy ağacı) ile ilgili kısaca bilgi verebilir misiniz? Osmanlı'ların Türk olmadıkları söylentileri ve Ertuğrul Gâzî'nin babasının Süleyman Şah mı yoksa Gündüz Alp mi olduğuna dair görüş ayrılıkları konusunda neler biliyoruz?

Her iki konu da bazı batılı tarihçiler tarafından tartışılmış ise de, son yapı-

lan ilmî araştırmalar ve de ortaya çıkan bazı Osmanlı sikkeleri, problemi hemen hemen çözmüş bulunmaktadır. Şöyle ki:

Birinci konuda, başta Gibbons olmak üzere bazı batılı yazarlar, Osmanlı Devleti'ni kuran Osmanlı Hanedanının aslen Türk olmadıklarını, belki Moğol neslinden olabileceklerini ileri sürmüşler ve hatta bazı tarihçiler, Müslümanlıklarının dahi Anadolu'ya geldikten sonra gerçekleştiğini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Ancak bu manada söylenenler, sadece menkıbe kabilinden bazı olayların, çok zorlamalarla yorumundan ibaret olduğunu, yerli ve yabancı bilim adamları ortaya koymuşlardır.

Şurası açıktır ki, Oğuz boyunun **Gün, Ay ve Yıldız** Hanlarından meydana gelen kollarına Bozoklar denmektedir; **Gün Han'ın Kayı, Bayat, Elkaevli ve Karaevli** ismiyle dört boyu bulunmaktadır. Sağlam ve kudret sahibi demek olan Kayı Boyunun sembolü (ongun) şahindir ve Osmanlılar da Kayı Boyundandırlar. Osmanlı Devleti'ni kuran ve ona adını veren Osman Bey'in ve babası Ertuğrul Gâzî'nin, ne kadar küçük olursa olsun, Kayılara mensup bir aşiretin başında bulunduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun dışında, Kayıların Hz. Âdem'e kadar giden şecereleri ile ilgili izahlar, sadece menkıbevî kıymete haizdirler. Tarihen sabit olmadığı gibi, bütün şecerelerin de birbirini tutmadığı açıkça görülür. Hatta bazı kaynaklarda, Osmanlıların soyu, Hz. Peygamber'e bile isnâd olunmaktadır. Bunların ilmî değerleri yoktur.

Eskiden beri **Oğuzların bir şubesi olan Kayılar**, diğer Oğuz boylarının göç hareketlerine benzer şekilde, Selçuklular zamanında doğudan batıya ve nihayet Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Bu dediklerimizi, Yazıcıoğlu'nun Selçuknâmesi, İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'i ve Şükrullah'ın Behcet'üt-Tevârîh'i gibi ilk dönem kaynakları da ifade etmektedir.

Dolayısıyla Osmanlılar Türk'türler; ancak büyük devlet olmalarını, sadece kendi kavimlerinden verasetle aldıkları kuvvet ve kudrete değil, aynı zamanda İslâm'dan aldıkları ve Osmanlı adı altında aynı pota altında eritmeye muvaffak oldukları din ve dünya görüşüne borçludurlar. Bu sebeple, Fuad Köprülü'nün Gibbons'a ait görüşün tenkidine yüzde yüz katılırken, aynı yazarın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda söz ettiği İslâm Milleti veya tarihî ifadesiyle Osmanlı Milleti izahını yabana atmak da mümkün değildir.

Sözün özünü **Ahmed Cevdet Paşa** söylemiştir:

"Devlet-i Aliyye, başlangıçta, her ne kadar bir küçük hükümet şeklinde idi; lakin Türklüğe mahsus olan üstün sıfatlar ile İslâmî şecâ'at ve dindarlığı kendisinde toplamış bir kabile olduğundan, kendisinde İslâm milletinin birliğine vesile olmak gibi bir kabiliyet vardı. Bu Devlet-i Aliyye, diğer devletler gibi, imtiyazlı bir toplum içinden ortaya çıkıp da hazır millet ve memleket bulmuş bir devlet değildi; belki yeni topraklar feth ederek, kendine yer edinmiş ve teşkil ettiği Osmanlı Milleti dahi, dilleri farklı, tavır ve ahlakları ayrı ayrı çeşitli milletlerin en güzel edeb ve tavırlarından seçilmiş üstün ve güzel bir topluluktur. Bunların dedeleri de, çok eski zamanlardan beri Türkistan'da dahi han ve sultan olarak el-hakk asîl ve soylu bir Türk hanedanıdır".

İkinci konuya yani **Ertuğrul Gâzî'nin babası** meselesine gelince, Osman Bey'in babasının Ertuğrul Gâzî olduğu, ortaya çıkan Osman Bey'e ait bir sikkeyle ve kaynakların ittifakı ile kesinlik kazanmıştır. Ancak Ertuğrul Gâzî'nin babası konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Meşhur olan **birinci rivayet**, ilk dönem tarih kaynaklarının çoğunun ve hatta elimizdeki şecerelerin ifadesine göre **Süleyman Şah**'dır. Ahmed Cevdet Paşa ve benzeri birçok son dönem tarihçileri de bunu ifade etmişlerdir. Ancak doğru olan, Ertuğrul'un babasının **Gündüz Alp** olduğu şeklindeki **ikinci görüş**tür. Zira Enverî'nin Düstûr-nâme'si ve Tevkil Mehmed Paşa'nın Tarihi gibi önemli Osmanlı kaynakları bunu ifade ettiği gibi, ilim adamları tarafından son zamanlarda bulunan "**Osman bin Ertuğrul bin Gündüz Alp**" şeklindeki bir sikke de açıkça bu görüşü teyit etmektedir. Bilindiği gibi Süleyman Şah, Anadolu Fâtihi ve Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu ve ilk sultânı olması hasebiyle, onun isminden kalan bir hatıra olarak zikredilmesi kuvvetle muhtemeldir. Ertuğrul Gâzî'nin annesinin ise, şu anda Domaniç'de medfûn bulunan Hayme Ana olduğu ifade edilmektedir. II. Abdülhamid'in emriyle türbe yapılmıştır. Klasik nakillere göre, daha evvel İran'da Manan denilen yerde Süleyman Şah idaresinde yaşayan Kayılar, Moğol istilasının etkisiyle Anadolu'ya ve Ahlat'a gelmişler; oradan da Mardin'e 250 km kadar güneybatıda yer alan Caber Kalesi yakınında Fırat nehrini geçmeye çalışırken, Süleyman Şah'ın boğulması üzerine kollara ayrılarak Anadolu'ya yayılmışlardır. Caber Kalesi yanındaki bu menkıbevî mezar, hâlâ Türk Mezarı diye

bilinmektedir ve toprağı Türkiye Cumhuriyeti'ne aittir. Gündüz Alp'in kabrinin Ankara yakınlarında olduğu ve gerçekten Süleyman Şah'ın oğlu Selçuklu Sultânı I. Kılıçarslan'ın da tarihî Türk Mezarına yakın bir yerde Dicle'nin Habur koluna düşerek vefat ettiği nakilleri nazara alındığında, bu önemli hatıraların tesiriyle Süleyman Şah adının Selçukoğullarından Osmanoğullarına geçişin bir sembolü olduğu düşünülebilir.(4)

(4) İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter, sn. 201-204; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sn. 17-27; Âlî, Künhü'l-Ahbâr, Ahmed Uğur neşri, sh. 29-41, Köprülü, Fuad, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1994, sn. 3-5, 68-73; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 93-103; Gibbons, H. A., The Foundation of the Ottoman Empire, chapter I; Tevkil Mehmed Paşa Tarihi, TOEM, nr. 79, sh. 87 vd.; Kantemlr, c. I, sh. 57-58; Köprülü, M. Fuad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'elesi", Belleten, c. VII, sayı 28(1943), sh. 219-313; Köprülü, M. Fuad, "Kayı Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", Belleten, c. VIII, sayı 31(1944), sh. 421-452.

5. Osmanlılar, 400 atlı diye ifade edilen küçük bir aşiret olmalarına rağmen, Koca Bizans'a karşı, Karamanoğulları ve Germiyanoğulları gibi büyük Anadolu beylikleri varken nasıl karşı koyup cihan devleti haline geldiler? Aşiretten cihan devletinin çıkmasını ne ile izah edebiliriz?

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerinde, özellikle 20. Yüzyılın başında yerli ve yabancı araştırmacılar çokça durmuşlar ve 400 atlıdan cihan devletine geçişin sırlarını araştırmışlardır. Fuad Köprülü'nün ve H. A. Gibbons'un aynı adı taşıyan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu adlı eserleri, bunlara misâl olarak zikredilebilir. Bu görüşleri bir iki cümle ile özetledikten sonra kendi kanaatimizi zikredeceğiz.

A) Bu konuda Gibbons'un başını çektiği bir nazariyeye göre, Osmanlılar, ancak Balkanlardaki fetihlerden sonra Anadolu'daki topraklarını genişletebilmişlerdir. Balkanlardaki fetihleri, tahrip ve yağma maksadıyla yapılmış bir akın değildir, belki planlı bir yerleşmedir. Buraya kadar doğrulara tercüman olan Gibbons, daha sonra Osmanlı aşiretinin küçük bir aşiret olduğunu; hatta Moğolların elinden kaçtıktan sonra Anadolu'ya gelişlerinde Müslüman olmuş olabileceklerini; yeni Müslüman olmanın heyecanıyla gayr-i müslimleri de zorla İslâmlaştırdıklarını; aslında kendi nüfuslarının az olduğunu, ancak dine dayanan yeni bir Osmanlı ırkı meydana getirerek yerli Rumları da yanlarına aldıklarını; harb esirlerinin İslâm'ı kabul etmesinin onlar için imtiyaz oldu-

ğunu ve kısaca Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yeni bir dinle yeni bir ırk ortaya çıkarmaya borçlu bulunduğunu açıklamaktadır. Bu görüş daha sonra gelen tarihçiler tarafından, özellikle Fuad Köprülü tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.

B) P. Wittek, Osmanlı Devleti'nin tam bir gazi devlet özelliğini taşıdığını, teşkil ettiği uç kültürü ile Osmanlıların fethedilen yerler halkına tam bir müsamaha içinde yaklaştıklarını ve bunun da kaynaşmayı kolaylaştırdığını ifade etmektedir.

C) F. Giese ise, Gibbons'u şiddetle tenkit ettikten sonra, Osmanlının kuruluşunun maneviyat erenlerinin gayretiyle mümkün olduğunu ve ahilerin rolünün asla inkâr edilemeyeceğini açıklamaktadır.

D) Balkan tarihçileri, başta Jorga olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin vahdetçi ve muhafazakâr tavrı sebebiyle, Bizans'ın anarşi ve terör havasından bıkmış köylü ve askerlerinin (akritoi), kültür, din ve medeniyet konusundaki devamlılığı da müşahede edince, düşünmeden ve kitleler halinde Osmanlı'ya teslim olduklarını açıkça beyan etmişlerdir.

E) Bütün bu görüşleri yazdığı önemli eseriyle tahkik ve tenkit eden Fuad Köprülü, Gibbons'un Osmanlı Aşiretinin önemsiz bir aşiret olduğu görüşü ile yeni ihtida iddiasını haklı sebeplerle reddederken, Osmanlı Devleti'nin tamamen dinî sebeplerle olan yükseliş tarzına, bazen aşırıya varan tarzda itiraz etmektedir. Fuad Köprülü, bütün meseleyi, Ahlat'tan Domaniç'e gelen Ertuğrul Bey ve neslinin insan yapısına bağlamaya çalışmaktadır. Bu arada Ahilerin Giese tarafından ifade edilen kuruluştaki rollerini mübalağalı bulmaktadır. Köprülü, kuruluşda, Moğolların baskısı sonucu Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin gaza ruhu ile Bizans topraklarını Dâr'ül-İslâm yapmak üzere gayretlerinin; Selçuklu Devletinin zaafa düşmesi ve Anadolu Beyliklerinin kurulması gibi bu dönemde meydana gelen büyük siyasi olayların; Türklerin sahip olduğu etnik özelliklerin; Osmanlı kabilesinin asil oluşunun; Anadolu'da oluşan Gâziyân-ı Rum, Âhiyân-ı Rum, Bâciyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum gibi askerî, sosyal ve iktisadî grupların; nihayet Osmanlı Beyliğinin bulunduğu yerin jeopolitik durumunun; diğer beyliklerin Osmanlı Beyliğine karşı hasmâ-

ne tutum içine girmemelerinin ve benzeri sebeplerin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve inkişâfında önemli rolleri olduğunu uzun uzadıya açıklamaktadır. Fuad Köprülü'nün gaza ruhunun ve i'lây-ı kelimetullah gayesinin bu konudaki rolünü küçümsediği kanaatindeyiz.

F) Bu arada son zamanlardaki görüşleri de özetleyen Halil İnalcık, Balkanlarda Osmanlı'nın yayılışının tamamıyla muhafazakâr bir karakter taşıdığını, ânî bir fetih ve yerleşme mevzubahis olamayacağını, eski Rum, Sırp ve Arnavut asil sınıfları ve askerî zümrelerinin (voynuklar ve lagatorlar gibi) yerlerinde bırakılarak mühim bir kısmının Hıristiyan tımar erleri olarak Osmanlı tımar kadrosuna sokulduğunu, delilleriyle anlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman İslâmlaştırma politikası gütmediği şeklindeki görüşün ise, kısmen yanlış anlaşıldığı kanaatindeyiz.

Bütün bu görüşleri değerlendirdiğimizde, problemin İslâm'ın fetih ve harble ilgili hükümlerinin incelemeden meseleye yaklaşmak olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Zikredilen sebeplerin elbette ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük etkileri olduğunu, ancak asıl mesele Osmanlıların devlet kurma ve idare etmedeki ilahi kabiliyetlerinin yanında, doğru İslâmiyet'i ve İslâmiyet'e layık doğruluğu yaşamaları ve ilk fetih yıllarında İslâm'a olan bağlılıklarının tam olarak devam etmesidir. Çünkü şu Müslüman Türk Devletinin bir zamanlar, bütün Avrupa'nın büyük devletlerine karşı hayatını ve varlığını devam ettiren, devletin ordusundaki Kur'ân'dan alınan şu fikirdir:

"*Ben ölsem şehidim, öldürsem gaziyim*."

Gerçekten Kosova muharebesine çıkan Murad Hüdavendigar, "Yârab! Beni din yolunda şehid, ahirette said et" demiş ve istediği olmuştur. Bu ruh ile şahlanan şanlı ecdadımız, şevk ile ve aşk ile ölümün yüzüne gülerek bakmış; daima Avrupa'yı titretmiştir. Merak edenlere sormak istiyorum; şu dünyada basit fikirli ve saf kalpli olan genç askerlerin ruhunda öyle manevi ve yüksek fedakârlığa sebebiyet verecek hangi şey gösterilebilir? Hangi duygu bu manevî değerlerin yerlerine ikame edilebilir?

Bu iman ve idealin istikametinde yürüyen "**devlet-i ebed-müddet**" asırlarca dört kıt'aya hükmetmiştir ve medeniyet götürmüştür. Bu şanlı tarihin temelinin nasıl atıldığını ise, 1071'de Malazgirt'te konuşan ve sesi tarihin derinliklerinden bize akseden **Alparslan**'dan dinleyelim:

"Din ve devlet yolunda sırf Allah rızası için savaşacağız. Eğer şehid düşersem vurulduğum yere gömünüz, bir adım geriye bile değil... Hükümdar olarak değil, bir er gibi din ve devlet için dövüşeceğim".

Bu sesi duyan ve bu ruhla Osmanlı Devletini kuran Osman Bey de ölüm döşeğinde aynı ruhu oğlu Orhan'a da aşılamaktadır.

"Oğlum, mesleğimiz Allah yoludur. Kuru kavga değildir".

Tarih bize gösteriyor ki, biz Müslüman Türkler, ne derece mânevi değerlerimize bağlanmış isek ilerlemişiz. Ne vakit manevî değerlerimizden uzak kalmışsak, gerilemişizdir ve düşmanlar bizi can damarımızdan vurmuşlardır. Bilesiniz ki, düşman bizi hiçbir zaman açık savaşta yenememiştir. Daima tehlikeyi, kurtuluş reçetesi olarak göstererek bizi içimizden hançerlemiştir. Bir milletin maddî bataryaları ne kadar modern silahlarla mücehhez olursa olsun ve o millet isterse imparatorluk seviyesine yükselsin, manevî bataryaları boş olduğu müddetçe yıkılmaya mahkûmdur.

Hamaset gibi görülen bu cümleler, aslında Gibbons'un, Wittek'in ve Giese'nin hissedip de ifade edemedikleri duygular olduğu kanaatini taşıyoruz. Bu genel girişten sonra bazı hususları ifade edeceğiz.

a) Osmanlıların hem Allah'ın kendilerine ihsan ettiği etnik özellikleri ve hem de bulundukları mevkiin her açıdan fetih ruhuna uygun olması, kuruluş ve gelişmelerinde mühim rol oynamıştır.

b) Bu arada kendilerine düşman olan Bizans'ın yıkılma noktasına gelmesi, kendini iktisadî açıdan devam ettirebilmesi için vergi ve idare açısından kendi vatandaşlarına zulmetmesi; Bizanslılar, Sırplar ve Bulgarların Ortodoks olmaları hasebiyle, bazen Avrupa'dan destek yerine köstekle karşılaşmaları, elbette ki yukarıda zikredilen sebepleri destekleyen etkenler olmuştur.

c) Ancak yerli ve yabancı tarihçilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesini etkileyen haller olarak açıkladıkları sebeplerin, aslında Osmanlı Devleti'nin doğru bir şekilde İslâm Hukukunun hükümlerini uygulamalarıdır, şeklinde özetlemek daha doğru olsa gerektir kanaatindeyiz.

- Osmanlı Devleti'nin din hürriyeti konusundaki **müsamaha**sı, İslâm Hukukundaki din hürriyeti prensibinin aynıyla uygulanmasıdır. Bir İslâm ülkesinde vatandaşlığa kabul edilen zimmîlerin, dinlerine müdahale edilmesi

ve hele İslâm'a girmeye zorlanması mümkün değildir. Ancak Müslüman olması ile Müslümanlara ait bazı imtiyazlı haklar (mesela vali, sancak beyi ve hatta sadrazam olabilme hakları) elde etmesi, elbette ki, Osmanlıların bu tutumunu gören gayr-i müslimlerde olumlu etkiler yapmıştır. Gâzî Mihaller ve benzeri Hıristiyan asıllı kahramanlar bunun neticesidir. Dolayısıyla Osmanlılar, zorla İslâmlaştırmamışlardır; ancak i'lây-ı kelimetullah diye ifade edilen İslâm'ı yayma gayesinden asla taviz vermemişlerdir. Yerli halk, bu müsamahayı ve Hıristiyanlığı yok etme gibi planlarının olmadığını görünce, Osmanlıya ve İslâm'a kitleler halinde girdikleri olmuştur.

- Bilindiği gibi, İslâmiyet, gayr-i müslimlere sadrazamlık, valilik, sancakbeylik, belli yerlerde kadılık ve devlet başkanlığı gibi görevlerin dışında (vezâret-i tefvîz manasını taşıyan görevler), diğer vazifelerin verilmesinde (vezâret-i tenfîz manasını taşıyan görevler, tımar eri, subaşı, gayr-i müslimlere kadılık) sakınca görmemiştir. Osmanlılar kuruluş döneminde bu prensibi eksiksiz uygulamışlardır. Bu sebeple Sırplar, Bulgarlar ve diğer Balkan milletleri, voynuk, lagator ve martoloslar adı altında **askerî ve idarî görevlerde istihdam** edildikleri gibi, kendilerine tımar ve ze'âmet de verilmesi ihmal edilmemiştir.

- Osmanlı Devleti, İslâm'a aykırı olmayan ve ama insanlığa yararlı olan **müesseselerin ve kanunların**, başka dinlere ve milletlere ait olsa da, **iktibas** edilmesinde veya vatandaş olan gayr-i müslim tebaanın kendi inanç ve âdetleriyle başbaşa bırakılmasında hiçbir mahzur görmemiştir. Bu sebeple, bazı tarihçilerin ifade ettiği uc kültürü, zaten Müslüman Türk kültürünün bir parçasıdır. Sonradan buna riayet edilmediyse, bu, sonrakilerin hatasıdır.

- Bütün bunlara maneviyât erenlerinin gayretleri de ilave edilince, yedi düvele karşı cihad yürüten Osmanlı Devleti'ni durdurmak mümkün olmamıştır. Meseleye böyle bakmak gerekir kanaatindeyiz.(5)

(5) Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu; Gibbons, H. A., The Foundation of the Ottoman Empire, chapter I; İnalcık, Halil, The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600, Phoenix 1994, sh. 5-8; "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, Osmanlı İmparatorluğu", Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, 67-108; Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", TOEM, nr. 19, sh. 1200-1204; Oktay Rıfat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul, sh. 20-44.

6. Osmanlıların kuruluş ve gelişmesinde, özellikle Wittek'in üzerinde durduğu maneviyât erenlerinin yani Gâziyân-ı Rum, Âhiyân-ı Rum, Bâcıyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum'un etkileri hakkında neler biliyoruz?

Osmanlı Devleti'nin ulu çınarı, medrese, cami ve tekke üçlüsünden aldığı iman suyu ile büyümüş ve 600 sene hayatiyetini devam ettirmiştir. Bu üçlü, liyakatli âmirler ve ilmiyle amel eden âlim ve meşâyıhların da desteğiyle, tasavvuf vasıtasıyla, İslâm âleminin içinde kudsî bir rabıta olan kardeşliğin inkişâfına ve gelişmesine en önemli sebep olmuşlardır. Gerçekten küfür âleminin ve Hıristiyan dünyasının sinsî siyâsetleri ile İslâmiyet'in güneşini söndürmek için vâki olan müthiş hücumlarını, üç mühim ve sarsılmaz kale olan medrese, cami ve tekke üçlüsü koruyabilmiştir.

Bu sebepledir ki, Osmanlı ulu çınarı kendi zamanında Osman Bey'in koskoca Bizans İmparatorluğu karşısındaki fetih ve zaferlerinin arkasında, Alp Gündüz, Gazi Rahman, Akça Koca ve Köse Mihal gibi büyük gaziler kadar, İslâm âleminin değişik bölgelerinden ve özellikle Horasan'dan gelen erenlerin yani Sadreddin Konevî'ler, Mevlânâ Celâleddin Rûmîler, Dursun Fakih'ler, Şeyh Edebali'ler, Ahi Evran'lar ve Şeyh Baba İlyas'ların bulunduğunu başta Osman Bey olmak üzere bütün Osmanlı Padişahları görmüş ve hissetmiştir. Sultân Orhan Gâzî'nin Bursa'yı fethedip Rumeli'ye yönelişinde, elbette ki Lala Şahin ve Hayreddin Paşa'lar kadar Molla Davud-ı Kayserî'lerin, Çandarlı Kara Halil'lerin, Karaca Ahmed'lerin ve Geyikli Baba'ların da payları vardır. Sultân Murâd Hüdâvendigâr Kosova'da şehâmet destanları yazarken, yanında cihâd eden Gâzî Evrenos'lara, Kutlu Beğlere, Kara Timurtaş ve Hacı İl Beği'ne dayandığı kadar, Molla Muhammed Cemâlüddin Aksarayî'lere, Molla Fenarî'lere, Koca Efendi'lere ve Şeyh Hacı Bektaş Velilere de dayanmış ve onlardan manevî imdâd taleb eylemiştir. Ve nihayet Hıristiyan âleminin korkulu rüyası Sultân Yıldırım Bâyezid Niğbolu Zaferi'ni kazanırken, Ali Paşalar ve Timurtaş Paşalar kadar, Şeyh Hâmid bin Musa Kayserî'ler, Emir Sultân denen Şeyh Şemseddin Muhammed Buhârî'ler, Şeyh Abdurrahman-ı Erzincânî'ler, Tapduk Emre'ler, Yunus Emre'ler, Şeyh Kutbuddin İznikî'ler, Hacı Bayram Veli'ler ve Molla Şemseddin Fenarî'lerden manevi yardımlar almıştır.

İşte Âşıkpaşa-zâde, bu maneviyât erenlerinden Anadolu'da bulunan büyük ve müstakil **teşkilâtlar** tarzında bahsetmektedir ki, bunlar sırasıyla şunlardır:

A) Gâziyân-ı Rum = Gâzîler ve Alpler: Daha evvel Türk toplumlarında Alpler diye bilinen bu mana ve madde kahramanları, Türkler Müslüman oldukdan sonra Gazi unvanıyla anılır olmuşlardır. Anadolu Selçuklularının yer yer Alp unvanını kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlarla kastedilen, vatan, millet ve din uğruna canlarını ve mallarını feda eden erler, ordu ve şehirlerdeki belli sınıf kahramanlardır. Bunlara re'îs'ül-fityân, ayyârların başı veya sipâhsâlâr-ı gâziyân da denmektedir.

B) Âhiyân-ı Rum: Anadolu Ahileri: Ahî teşkilâtı, fütüvvet teşkilâtının Türkler tarafından geliştirilen ve özellikle Anadolu'da yayılmış bulunan bir şeklidir. Moğol istilası ve bazı iç isyanlar sebebiyle Müslüman Türklerin birliği bozulmuş ve halk önemli ölçüde tedirgin olmuştu. İşte böyle bir buhran döneminde halkı birbirine sevdiren ve yeniden birliği kuran manevî liderler ortaya çıkmıştır. Mevlâna, Yunus Emre ve Ahî Evran da bunların ileri gelenleridir. Ahi Evran esnafın birlik ve beraberliğini, zaviye ve tekkeleri birer meslek kuruluşları haline getirerek bu görevi ifa etmiştir. Müslüman Türkler, genellikle bekâr gençlerden san'at ve meslek sahibi olanların bir araya gelerek kendilerine reis tayin ettikleri şahsa **ahi** adını vermişler ve bu cemiyete de eskiden olduğu gibi **fütüvvet** demişlerdir. Şu anda Kırşehir'de medfûn olan **Ahi Evran** (1306 yılına kadar hayatta olduğu sanılmaktadır), ahlakla san'atın ahenkli bir birleşimi olan ahi teşkilâtını kurmuş ve o denli itibarlı bir hale getirmiştir ki, bu durum yüz yıllar süresince bütün esnaf ve san'atkârlara yön vermiştir. Osman Gâzî, kılıcını ahi usulüne göre kuşanmış ve Orhan Gâzî ise ahiliğin önemli bir savunucusu olmuştur. Kısaca "ahilik millî bir birlik olup, gayretleri neticesinde Osmanlı Devleti gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır".

Fütüvetnâmelerden öğrendiğimize göre, bunların da toplantı yerleri tekke ve zaviyelerdir. 740 maddeyi bulan fütüvvet nizâmnâmeleri vardır. Zaviyeler bir merkezde toplanmıştır. Her meslek erbabının bir ahi baba denen reisi mevcuttur. Bu reisin başkanlığında bütün üyeler, çalışma esaslarını, giyimlerini ve hareket tarzlarını teşkilâtın nizâmlarına uydurmak mecburiyetindedirler. Reislerine şeyh veya ihtiyar da derler. Kısaca Asya'dan gelen

san'atkâr ve tüccar Türkler'in, Ön Asya'daki yerliler karşısında tutunabilmeleri ve beraber yaşayabilmeleri, ancak aralarında bir teşkilât kurarak dayanışma sağlamalarıyla mümkündü. İşte bu zaruret, dinî ahlâkî kaideleri Fütüvvetnâmelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve san'atkârlar kaynaşma ve kontrol teşkilâtının yani ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu.

C) Bâcıyân-ı Rum: Bu tabir ile uc beyliklerindeki Türkmen kabilelerinin cengâver hanımları kasdedilebileceği gibi, hanımlara ait tekke mensupları da kasdedilmiş olabilir.

D) Abdalân-ı Rum: Bunlara biz Horasan Erenleri de diyoruz. Osmanlı kaynaklarında zikredilen abdal ve baba lakabını taşıyan ve ilk Osmanlı sultanlarıyla beraber harblere katılan tahta kılıçlı ve cezbeli dervişler bu gruba girdiği gibi, cevabın başında zikredilen maneviyât erenleri de bu gruba girmektedir. Bu tabiri, Bektaşi Babaları veya Alevî Dedeleri diye açıklamak, Osmanlı tarihini bilmemek olur. Zira mesela Şakâık'da, Osmanlı Devleti'nin kuruluş safhasında, kimlerin etkili oldukları, bunların İslâmi eserleri ve şahsiyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Kısaca bu dört teşkilât Osmanlı Devleti'nin kısa zamanda kurulmasında ve maddi-manevî açılardan fethedilen toprakların ihya olunmasında çok etkili rol oynamışlardır.(6)

(6) Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, sh. 83-102; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 204-206; Mehmed Ali Şevki, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Bahsi", sh. 3051; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, 1/537-551; Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", sh. 1200-1204; Çağatay, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara 1974, sh. 56-90; Wittek, Paul, The Rise of the Ottoman Empire, London 1938; Bayram, Mikail, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Baciyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir? ", Belleten c. XLV-2, sayı 180(1981), sh. 457-472; Taeschner, Franz, "İslâmda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri", Çev. Semahat Yüksel, Belleten, c. XXVII, sayı 142(1972), sh. 203-236; Çağatay, Neşet, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu alanda ahiliğin etkileri)", Belleten, c. LII, sayı 203(1988), sh. 485-500. Bu dönemdeki maneviyât erenleri için bkz. Süleymaniye Kütp. Esad Efendi, nr. 2362, vrk.86/b-91/b.

7. Osman Bey hakkında özet bilgi verir misiniz? Kaç hanımı, kaç çocuğu vardı ve zamanında mevcut olan büyük âlimler kimlerdi? Osmanlı toprakları onun zamanında ne kadar büyüdü?

Osman Bey, Osmanlı Devleti'ni ve Osmanoğullarını kuran ve adını devletine ve soyuna vermiş bulunan ilk Osmanlı Sultânıdır. Kendisine Kara Osman, Fahruddin ve Mu'înüddin de denmiştir. Osman Gâzî, hayatının sonuna kadar emîr yani bey olarak anılmıştır; vefatından sonra Hân ve Sultân denmiştir. Çünkü hayatının sonlarına doğru uc beyi olmuştur.

Osman Bey, 1258 tarihinde Söğüd'de veya Osmancık'da dünyaya geldi. Babası Ertuğrul Gâzî ve annesi Halîme Hâtun'dur. 24 yaşındayken babasının yerine geçti. Osman Gâzî, önce Kastamonu'daki Çobanoğullarına, sonra da Kütahya'daki Germiyanoğullarına bağlı idi. Onlar da Selçuklu Sultânına bağlıydılar. İlk evliliği, 1280 civarında, Sultân Orhan'ın annesi ve Selçuklu vezirlerinden Ömer Abdülaziz Beyin kızı olan Mâl Hâtûn iledir. 1289 yılına doğru Şeyh Edebali'nin kızı Rabî'a Bâlâ Hâtûn ile evlenince, nüfuzu ve kudreti arttı. Bu hanımından da Şehzade Alâ'addin dünyaya geldi.

1281 yılında babasının yerine aşiret beyi olan Osman Bey, bir görüşe göre, Selçuklu Sultânı II. Gıyâseddin Mes'ûd'un 1284'de Söğüd ve çevresinin kendisine tahsis edildiğine dair olan fermanı ve yanında hediye ettiği ak sancak, tuğ ve mehterhane ile uc beyi olmuştur. 1288 veya 1291 tarihinde Karacahisâr'ı fethetmesi ve Dursun Fakih'e kendi adına hutbe okutması, Osman Bey'in yarı istiklâlini kazanması demektir.

Osman Gâzi'nin Bizans sınır şehirlerini birer birer fethetmesi üzerine telâşa düşen Bizanslılar onu ortadan kaldırmak için bir düğün vesilesiyle bir baskın hazırlarlar. Baskına baskınla cevap veren Osman Bey, 1299 yılında Yarhisâr ve Bilecik'i fethetti ve beylik merkezini Bilecik'e nakletti ve fitneye sebep olan Yarhisâr Tekfurunun kızı Nilüfer'i (Holofura'yı) oğlu Orhan ile evlendirdi. Bu tarih, daha önce açıklanan sebeplerle Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılı kabul edildi. 27 Ocak 1300'de Selçuklu Sultânı III. Alâ'addin Keykubad'ın saltanat alâmeti olan tabi, alem ve tuğu Osman Bey'e bir ferman ile göndermesi ile artık Osman Bey müstakil bir uc beyi olmuştu. 1301 yılında

Bursa'ya yakın bir yerde Yenişehir'i kurdu ve saltanat merkezini buraya nakletti. Bu arada bütün bu fetihlerde kendisine yardım edenleri de unutmadı ve kardeşi Gündüz Bey'e Eskişehir'i; oğlu Orhan Bey'e Sultânönü'nü; Hasan Alp'a Yarhisâr'ı; Şeyh Edebalı'ya Bilecik'i ve Turgut Alp'e İnegöl'ü verdi ve Edebalı'nın torunu Alâ'addin'i yanında götürdü. 1308 yılında İlhanlı Hükümdarı Ahmed Gazan tarafından Selçuklu Devletine son verilince Osmanlı Devleti tamamen müstakil hale geldi. 1313'de Harmankaya Hâkimi Köse Mihal Bey'in Müslüman olmasıyla Mekece, Akhisar ve Gölpazarı Osmanlının eline geçti. 1320 yılından itibaren çevrede fazla görünmeyen Osman Bey, 1324 yılında beyliği oğlu Orhan Bey'e devretti. 1324 yılı Şubat ayında Bursa'nın fethini görmeden 67 yaşında vefat eden Osman Bey, vasiyeti üzerine, geçici olarak gömülü bulunduğu Söğüd'den alınarak 2.5 yıl sonra 1326 yılında Bursa'daki Gümüş Künbed'e defn olunmuştur.

Babasından 4800 km^2 olarak aldığı toprakları 16.000 km^2'ye çıkaran Osman Bey'in Orhan ve Alâ'addin dışındaki çocukları şunlardır: Fatma Hâtûn, Savcı Bey, Melik Bey, Hamîd Bey, Pazarlı Bey ve Çoban Bey. Bugünkü mülkî taksimata göre, Osman Bey zamanında Osmanoğullarının ülkesi, Bilecik, Eskişehir merkez, Sakarya'ya bağlı Geyve, Akyazı ve Hendek, Kütahya-Domaniç ve Bursa ilinin Mudanya, Yenişehir ve İnegöl ilçelerini kapsıyordu.

Osman Bey zamanındaki büyük âlimler ve şeyhlerden bazılarını da hatırlatmakta yarar vardır:

Âlimlerden en önemlileri Mevlânâ Şeyh Edebalı, Dursun Fakîh ve Hattâb bin Ebî Kasım Karahisârî'dir. Maneviyât reislerinden ise, Şeyh Muhlis Baba, Şeyh Âşık Paşa, Şeyh Ulvân Çelebi, Şeyh Hasan Çelebi ve Baba İlyas mutlaka zikredilmelidir.(7)

(7) İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter, sh. 70 vd.; 196-201; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 17 vd.; Âlî, Künhü'l-Ahbâr, Ahmed Uğur neşri, sh. 41-67; Mecdî Mehmed Efendi, Hadâik'uş-Şakâık, İstanbul 1989, sh. 20-24; Mehmed Zeki, "Köse Mlhal ve Mihal Gâzî aynı adam mıdır", TTEM, nr. 11(88), sh. 327-335; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 1, sh. 102-116; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar I-V, Ankara 1996, c. II, 101-102; Gökbilgin, M. Tayyib, "Osman I", İA; Elizabeth A. Zachariadou, Osmanlı Beyliği, 1300-1389, İstanbul 1997.

8. Osmanlı Devleti'nde ilk kardeş katli olayının Osman Bey'in amcası Dündar'ı öldürmesiyle başladığı söylenmektedir. Özellikle bu olayı açıklar mısınız?

Evvela bu olayın, Osmanlı tarihçileri tarafından meydana geldiği dahi ittifakla kabul edilmeyen bir görüş olduğunu ifade etmek istiyoruz. Zira idam hadisesi meydana geldiğinde, Amca Dündar Bey, 100 yaşına yaklaşmak üzereydi diyen tarihçiler vardır. Ayrıca Dimitri Kantemir gibi bazı tarihçiler, Amca Dündar Bey'in Söğüd'e gelmeden vefat ettiğini belirtmektedirler. Demek ki, böyle bir olayın vukuu dahi şüphelidir. İbn-i Kemal gibi olayı nakleden tarihçiler, bu olaya olmuş gibi bakmamışlar ve sadece '**bazı râviler der ki**...' diyerek bir dedikoduya dikkat çekmişlerdir.

Şayet çok zayıf bir ihtimal ile de olsa, bu olayın meydana geldiğini kabul etmemiz halinde, tarihçilerin nakline göre bu zayıf rivayet şöyledir:

Osman Bey devrinde, amcası Dündar Bey, aralarındaki saltanat kavgasının menfî tesirler göstermesinden, Dündar Bey'in Osman Bey aleyhinde faaliyetlerde bulunmasından ve nihayet İbn-i Kemal'in zayıf bir rivayeti naklederken verdiği bilgilere göre, Bilecik tekfurunun yakalanmasına fiilen engel olduğundan dolayı, bâği addedilerek idam edilmiştir. Burada had suçu söz konusudur. Zira devlete isyan mevzubahistir.

1289 veya 1302 yılında meydana geldiği bazı tarihçiler tarafından zayıf bir rivayet olarak nakledilen bu olayda, Dündar Bey'in Bilecik ve Yarhisar Tekfurlarının, Osman Bey'i öldürmek üzere tertip ettikleri plandan ve hileden haberdar olduğu ve Osman Bey'in karşı planla olayı bastırdıkdan sonra amcasını öldürdüğü naklolunmaktadır. Düzmece Mustafa olayı sebebiyle bir **Yunan tarihçisi**nin kaleme aldığı şu satırlar, Osmanlı Hânedânındaki erkek evlâtların ne kadar merhametsiz bir şekilde, Bizans ve benzeri düşmanlar tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı kullanıldıklarını açıkça göstermektedir:

"Akıllı Romalıların, giriştikleri bu işleri daha evvel Timur'un Bâyezid'le harb ettiği, onu yakaladığı ve ordusunu imha ederek onu mağlup ettiği zaman yapmaları zarureti vardı. Şimdi değil; zira Türkler toparlandılar. Orada o kadar akıllı ve cesur Roma İmparatorları gelip geçtiler ki, ne diyeyim?".

Yani Yunanlı tarihçi, neden Roma İmparatorlarının Düzmece Mustafa olayı gibi diğer Osmanlı çocuklarını da Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanamadılar diyerek, geçmiş İmparatorlar adına bir nevi hayıflanmaktadır. Konunun asıl ayrıntılı izahını ise, Fâtih devri soruları içinde bulunan Kardeş Katli ile alakalı soruların cevabında yapacağız.

Netice olarak, Dündar Bey olayının meydana gelmediği kanaatindeyiz. Şayet gelmiş olsa dahi, eğer anlatılan olaylar doğru ise, zaten had cezası olarak idam cezasının verildiğini söylemek mümkündür.(8)

(8) Neşri, Kitâb-ı Cihânnümâ, c. I, sh. 95, İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter, sh. 130-131; Hayrullah Efendi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Efendi, İstanbul 1864, c. II, sh. 33 vd.; Akman, Mehmed, Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli, İstanbul 1998, sh. 43-46., Âşıkpaşa-zade, T Defter, (neşr. Tevârih-i Âl-l Osman, 4 sh 107-108.

9. Osmanlı Devleti'nin manevî kurucularından olan ve kızını Osman Bey ile evlendiren Şeyh Edebalı kimdir?

Kaynaklarda Ede Şeyh diye de geçen bu maneviyât eri, Karaman'da dünyaya gelmiştir. Asıl adının İmâdüddin Mustafa bin İbrahim bin İnac el-Kırşehrî olduğu bazı kaynaklarda yer almaktadır. Hanefi hukukçusu Necmeddin Ez-Zâhidî'den fıkıh ilmini öğrenen Edebalı, sonradan Şam'a giderek oradaki âlimlerden İslâmî ilimler dersini tamamladı. Şam'dan döndükten sonra kendisini tasavvufa veren Şeyh Edebalı, Bilecik'te bir zaviye kurdu ve halkı irşada başladı.

İşte bu sırada âlimleri ve maneviyât erlerini çok seven Osman Bey ile tanıştı ve ona dinî ve idarî konularda danışmanlık yaptı. Bir seferinde Osman Bey, Şeyh Edebalı'nın zaviyesinde misafir kaldığında, herkesin dilden dile naklettiği ve bazı tarihçilerin de Ertuğrul Gâzî'ye isnad ettiği meşhur rüyasını görmüştür. Bu rüyaya göre, **Şeyhin koynundan çıkan bir ay Osman Gâzî'nin koynuna girer; aynı anda göbeğinde bir ağaç biter ve gölgesi bütün dünyaya yayılır; ağacın altından dağlar yükselir ve dağlardan da ırmaklar akmaya başlar.** Bu rüyasını Şeyh Edebalı'ya anlatan Osman Gâzî'ye Şeyh'in cevabı aynen şöyledir: "Hak Te'âlâ sana ve nesline padişahlık verecek. Mübarek olsun. Kızım da senin helâlin olacak".

Daha önce belirttiğimiz gibi, bazı kaynaklara göre, Şeyh Edebalı'nın Os-

man Gâzî ile evlendirdiği kızının adı, Mal Hâtun'dur. Ancak Sultân Orhan'a ait bir vakfiyeden öğrendiğimize göre, Şeyh Edebalı'nın kızının adı Rabî'a Bâlâ Hâtun'dur. Dolayısıyla Sultân Orhan'ın annesi, bir Selçuklu veziri olan Ömer Bey'in kızıdır. Şeyh Edebalı'nın kızı Bâlâ Hâtun'un oğlu ise Şehzade Alâ'addin'dir.

Şeyh Edebalı, Vefâiyye tarikatına mensuptur ve aynı zamanda Anadolu Ahilerinin reislerindendir. Vefâilik ise, Şâzelî Tarikatının bir koludur. Bektaşi veya Haydarî tarikatı ile hiç bir ilgisi yoktur. Bektaşi menkıbelerine dayanarak böyle bir irtibat kurmak yanlıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk kadı ve müftüsüdür demek daha doğrudur. Zira Dursun Fakih, Şeyh'in talebesidir ve Osmanlı Devleti'nin ikinci kadısıdır. Çandarlı Kara Halil'in de bu zatın talebeleri arasında bulunduğu söylenmektedir. Netice olarak, Şeyh Edebalı'nın Bektaşilik veya Alevîlikle ilgisi yoktur.

Şeyh Edebalı 1326 veya 1327 yılında Bilecik'te vefat etmiştir. Belgelerden öğrendiğimize göre, son zamanlarında kızı ve torunu Alâ'addin Bey ile Bilecik'te oturan Şeyh Edebalı'ya Kozağaç Köyünün vergi gelirleri tahsis edilmiş ve kızı Rabî'a Bâlâ Hâtûn da burayı vakfetmiştir. Bilecik'te Şeyh Edebalı Zaviyesinde türbesi olup burada Osman Gâzî'nin hanımı ile birlikte Edebalı'nın hanımı, Şeyh Edebalı, Dursun Fakih, zamanının büyüklerinden Molla Hattab-ı Karahisarî, Şeyh Muhlis Baba ve Şeyh Edebalı'nın bazı yakınları defn olunmuşlardır.(9)

(9) BA, Mühimme Defteri, nr. XXXI, sh. 217; TK, Defter-i Evkaf-ı Hüdâvendlgâr, nr. 585, vrk. 282/b-283/a; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 6, 18, 20, 42, 99; Taşköprüzâde, Eş-Şekâık, sh. 4-5; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter, (neşr. Şerafettin Turan), sh. 68-75, 92-95; Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi, II, 428; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 20-21, Şahin, Kâmil, "Edebalı", TDVİA, c. X, sh. 393-394; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh 107-108.

II - ORHAN BEY ZAMANI

10. Sultân Orhan'ı kısaca anlatır mısınız? Çocukları, hanımları ve onun zamanında Osmanlı Devleti'nin genişleme boyutları, hem toprak ve hem de devlet teşkilâtı açısından durumu hakkında kısa bilgiler verir misiniz?

Orhan Bey, 1281 (veya 1288) de Söğüt'te dünyaya geldi. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, annesi Mal Hâtûn; Osman Bey'in ilk hanımı ve Selçuklu Vezirlerinden Ömer Abdülaziz Bey'in kızıdır. Osmanlı padişahlarından Sultân, Hân, Seyfüddin ve Şücâ'uddin gibi unvanları ilk olarak hakkıyla elde eden ve kullanan zattır. 1324 yılında 36 veya 43 yaşında babasının yerine Osmanlı Beyliğinin uc beyi oldu. Askerî bir deha olan Orhan Bey, kısa zamanda **şöhretini dünyaya duyurmasını**; ilmiyeden gelen vezir Hacı Kemâlüddin oğlu Alâ'addin Paşa, kardeşi ve veziri Alâ'addin Paşa, yine ilmiyeden gelen Molla Tâceddin Kürdî ve Vezir Hayreddin Paşa, vezir Lala Şahin Paşa ve de önce Bilecik sonra da Bursa Kadılığına getirilen Çandarlı Kara Halil gibi devlet adamları ile meşveret etmesine ve onların tecrübelerinden yararlanmasına borçludur. **Osmanlı Devleti, Orhan Bey zamanında kurulmuştur.**

Orhan Bey, Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmûd, Gâzî Mihal Bey ve Ahi Hasan gibi kahramanların gayretiyle, senelerdir çevreden kuşattığı Bursa'yı 6 Nisan 1326 tarihinde fethetmiş ve Bey Sancağı adıyla oğlu Murad'a vermiştir. Artık Osmanlının merkezi Yenişehir değil Bursa'dır. Bu hadiseden sonra, 1327 senesinde Bursa Kadısı Cendereli (Çandarlı) Kara Halil ve vezir Alâ'addin'in tavsiyeleri ile saltanatın en önemli alâmeti olan ilk Osmanlı akçesini (son zamanlarda Osman Bey'e ait bir sikke de bulunduğundan bu görüş nakz olunmuştur) yani sikkesini bastırmıştır. İlk darbhane de Bursa'da kurulmuştur.

Osmanlı sınırlarının Karadeniz ve İstanbul Boğazına doğru ilerlediğini gören Bizanslılar, Darıca ile Eskihisar arasında bir yer olan Pelekanon'da Osmanlı ordularıyla karşılaşmışlar ve Osmanlılar İmparator'u yaraladıkları gibi, 1329 veya nihâî olarak 1331'de İznik'i fethetmişlerdir. İznik, Bizans

açısından kudsî bir değere haizdi ve bunun farkında olan Orhan Bey, buradaki Ayasofya isimli Kiliseyi camiye çevirdi ve burada Osmanlı Devleti'nin ilk Üniversitesini kurarak başına da büyük âlim Kayserili Molla Davud'u tayin etti. İznik'i kurtarmak için hücuma geçen Bizans İmparatoru'nu kaçmaya mahkûm eden Orhan Bey, böylece 1335'e doğru bütün İslâm âleminde ve Avrupa'da Sultân unvanıyla anılmaya başlandı; sonra da sulh yolunu tercih etti. Bu arada Bizans İmparatoru'nun kızı Prenses Theodora ile evlendi.

Bizans ile sulh yapan Sultân Orhan, bu sefer Anadolu fetihlerine yöneldi ve 1345'e doğru ilk olarak bir Anadolu Beyliğini yani Balıkesir merkezli Karesi Beyliğini Osmanlı Devleti'ne ilhak etti ve Anadolu'da 1354 yılında Ankara'ya kadar ilerledi ve orayı fethetti. Güneyde Çandarlı Körfezine dayanan Osmanlılar, Marmara Denizinin güneyindeki son toprakları da Bizans'ın elinden aldı; Üsküdar Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Candaroğullarına bağlı Uluğ Beyoğulları Beyliği de Osmanlı Devleti'ne katıldı.

Kayınpederi olan **Bizans İmparatoru'nun** kendisine saldıran Slavlar ve Bulgarlara karşı Orhan Bey'den **yardım istemesi** üzerine Osmanlı ordusu, evvela 3 Şubat 1347 yılında İstanbul'a girdi. Sonra döndü. Paşa'nın yardım ordusunun öncüsü Gâzî Umur Bey'dir. 1347'de Süleyman Paşa, İmroz'a çıkartma yapmak istedi, ancak püskürtüldü. 1349 yılında yardım için Rumeli'ye geçti, Selanik'e kadar geldi ve şehri Slavlardan kurtararak geri döndü. 1353 tarihinde, bu yardıma minnettar olan İmparator, Gelibolu yarımadasında, Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısı üzerinde küçük Çimpe kalesini Avrupa'ya geçerken kolaylık olsun diye Süleyman Paşa'ya hediye etti. Daha önceki geçişlerden farklı olarak, artık Osmanlı Beyliği, Rumeli'nde hukuken ve fiilen var olmuşlardı. Türk tarihinin önemli olaylarından olan **Rumeli'ye geçiş**in kahramanı Süleyman Paşa, Lüleburgaz ve Çorlu'yu da fethettikten sonra, 1357 yılında atının ayağının sürçmesi sonucunda düşerek vefat etti. Rumeli fetihlerini onun yerine Şehzade Murâd devam ettirdiyse de, bu acıya dayanamayan 81 yaşındaki Sultân Orhan, 1362 yılında Nisan ayının sonlarına doğru vefat etti.

Orhan Bey, kaynaklardan öğrendiğimize göre hayatı boyunca 4 hanımla evlendi. Bunların aynı zamanda hanımları olduğu düşünülmemelidir. Bu hanımları ve bunlardan doğan çocukları sırasıyla şunlardır:

1) **Nilüfer Hâtûn** (Holofira): Yarhisar Tekfuru'nun kızıdır; Müslüman olup Nilüfer adını almıştır. Süleyman Paşa, I. Murad ve Şehzade Kasım'ın annesidir.

2) Asporça Hâtûn: Bizans İmparatoru'nun kızıdır; Şehzade İbrahim ve Fatma Sultân'ın annesidir. Müslüman olmuştur.

3) Theodora Hâtûn: Müslüman olmadığı ve evliliğin kısa sürdüğü anlaşılıyor. Şehzade Halil'in annesidir.

4) Eftandise Hâtûn: Mahmûd Alp'in kızıdır.

Sultân Orhan zamanındaki büyük ilim adamları ve maneviyât reisleri arasında, İznik'deki ilk yüksek tahsil müessesesinin müderrisi Davud-ı Kayserî, sonradan onun halefi olan ve yaya ile müsellemin teşkilinde fikir veren Alâ'addin Esved veya Kara Hoca, Osmanlı Devleti'nin ilk Bursa Kadısı ve Kazaskeri Çandarlı Kara Halil, Hasan-ı Kayserî ve maneviyât reislerinden ise, Seyyid Ahmed-i Kebîr-i Rufâ'î, Karaca Ahmed, Ahi Evran ve Musa Abdal başta gelen simalardandır. (10)

(10) Neşri, Kitâb-ı Cihânnümâ, c. I, 147-191; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter, sh. 195-196; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter, (neşr. Şerafettin Turan), Ankara 1991, sh. 198-208; Âlî, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 40-65; Ahmed Uğur neşri, sh. 67-108; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 27-31; Kantemir, c. I, sh. 73-86; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 117-162; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 103-105; Aksun, Osmanlı Tarihi, sh. 36-50; Gökbilgin, M. Tayyib, "Orhan", İA; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gâzî Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", Belleten, c. IX, sayı 34(1945), sh. 207-211; Mırmıroğlu, VL., "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekano Muharebesi", Belleten, c. XIII, sayı 50(1949), sh. 309-321.

11. Sultân Orhan, neden Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir? Başta ilk Osmanlı akçesinin bastırılması olmak üzere, imza attığı ilklerden bazıları nelerdir?

Sultân Orhan'ın Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilmesi, Osmanlı Devleti'nin bir devlet olarak bütün müesseseleriyle onun zamanında ortaya çıkmasından dolayıdır.

Sultân Orhan'ın imza attığı ilkleri şöylece özetlememiz mümkündür:

1) Orhan Bey, Bursa ve İznik'i fethettikten sonra bağımsızlığın en önemli alâmetlerinden olan **akçeyi** yani gümüş sikkeyi, 1327 yılında Bursa'da Bursa

Kadısı Çandarlı Kara Halil'in tavsiyeleriyle **bastırdı**. Bu sikkenin bir tarafında kelime-i şahadet ve dört halifenin adı; diğer tarafında ise 727 hicrî tarihi ve Kayı Boyu işareti ile Bursa'da kimin tarafından bastırıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Son zamanlarda Osman Bey'e ait bir sikkenin bulunması, bu ilki ortadan kaldırmaktadır.

2) Osmanlı Devleti'nin en yüksek idarî, adlî ve siyasî makamı olan **Divan** da Orhan Bey'in zamanında temellendirilmeye başlanmıştır. İlk vezîr olarak Hacı Kemâlüddin oğlu Alâ'addin Paşa tayin edilmiştir. Ayrıca Sultân Orhan'ın oğulları Alâ'addin Paşa ile Süleyman Paşa da vezirler arasında yer almaktadır. Önemli beyler arasında ise Konur Alp, Kara Mürsel, Hacı İl Bey, Evrenos Gâzî ve Akça Koca bulunmaktadır.

3) Sultân Orhan ilk defa bin kadar Türk gencinden **daimî bir ordu** teşkil ederek adına "yaya" adını verdiği gibi, bin kadar da süvari yani atlı asker tertip ederek adlarına da "müsellem" adını verdi. Bu arada Alâ'addin Esved adlı âlime danışarak bir ordu kadısı tayinine girişti ve Osmanlı Devleti'nin ilk kazaskeri olarak da Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil'i tayin etti.

4) Osmanlı tarihçilerinin beyanına göre, Hammer gibi bazı batılı tarihçiler itiraz etse de, Osmanlı Devleti'ndeki ilk muvazzaf asker olan **yeniçeri** teşkilâtını da Orhan Bey tesis etmiştir. Zira kaynaklara göre, yaya ve müsellemlerin suiistimale başlamaları ve itaatsizlik göstermeleri üzerine, Hıristiyan esirlerden devşirilmiş muvazzaf bir ordu teşkili, Çandarlı Kara Halil tarafından tavsiye edildi. Neticede, "...çünki Rumellerinde akıncılık eden Türkmenler ve daha önce ihdas olunan yaya ve müsellemlerle Âl-i Osman'ın ayakta durması zorlaştığından, ra'iyyetliği kabul eden Hıristiyanların dinç ve gençlerinden birkaç yılda bir, bin nefer kadar alınıp tayinatian ve ulufeleri verilmesi kararlaştırıldı". Daha sonra da I. Murad devrinde esas teşkilâtlandırılmasına ve hatta bazı tarihçilere göre, yeniçeri adıyla adlandırılması yoluna gidildi. Böylece askerî tarih açısından **dünyada ilk muvazzaf ordu**yu kuran, 1326 yılında yeniçeri teşkilâtını tesis eden Osmanlı Devleti olmuştur. Dünya askerî tarihinde bunu, 120 sene sonra 1447 tarihinde VII. Şarl'ın Frank-Arşır adıyla adlandırdığı muvazzaf asker takip etmektedir.

5) Osmanlı eğitim tarihinde **ilk yüksek eğitim müessesesi** de, Orhan Bey zamanında İznik'te açılmıştır. İki büyük Hıristiyan Konsül'ünün toplandığı İznik fethedilince, Ayasofya Kilisesi Camiye çevrilmiş, bir Manastır da medreseye çevrilerek müderrisliğine de Fakîh Davud-ı Kayseri tayin olunmuştur.

6) Bazı kaynaklara göre, **Türkçe'nin ilk resmî dil olarak kabulü** de Orhan Bey zamanında olmuştur. Zira Orhan Bey zamanından itibaren ilk defa, bir devletin yürütmeye ve yargıya ait yazılı belgeleri Türkçe yazılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu görüş doğru kabul edildiği takdirde (ki tarihî belgeler bunu doğrulamaktadır, elimizde Sultân Orhan devrine ait Türkçe i'lâm, hüccet, vakfiye, tapu kayıtları ve benzeri Türkçe yazılı belgeler az da olsa mevcuttur); Karamanoğlu Mehmed Bey'in ilk resmî olarak Türkçe'yi kullandığına dair izah tarzı, Osmanlı açısından farklı bir yöne çekilmektedir. (11)

(11) Âlî, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 40-44; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 27-31; Ahmed Cevâd, Tarih-i Askerî-i Osmanî, İstanbul 1297, Kitab-ı Evvel, sh. 7-8; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 124-128; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gâzî Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", sh. 207-211; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gâzî Orhan Bey vakfiyesi. 724 Rebîülevvel-1324 Mart.", Belleten, c. V, sayı 17-18 (1941), sh. 277-288; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 36-50.

III - SULTÂN MURÂD HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

12. Sultân I. Murâd'ı, çocuklarını, hanımlarını ve zamanında Osmanlı Devleti'nin genişleme alanlarını kısaca açıklar mısınız?

Osmanlı tarihinde I. Murâd, Murâd Hüdâvendigâr ve Gazi Murâd Hüdâvendigâr adlarıyla anılan Sultân Murâd, 1326 (726 H.) yılında dünyaya geldi ve 1362 Mart ayında 35-36 yaşlarında iken Osmanlı Padişahı olarak tahta geçti. Hüdâvendigâr, hükümdar demektir ve sonradan o zaman Osmanlı Devleti'nin başşehri olan ve kendisinin de valilik yaptığı Bursa'ya da Hüdâvendigâr Sancağı adı verildi. Seferlerine Ankara'nın yeniden fethiyle başlayan Sultân Murâd, 1362 Temmuz'unda **Edirne**'yi zabtetti ve kendisine yeni başşehir yaptı. Bunu Balkanların önemli bir merkezi olan Filibe'nin fethi takip etti (1363). Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında bu ilerleyişi Hıristiyanları korkuttu ve Papa V.Urbanus'un tahrikiyle Osmanlı Devleti ilk haçlı seferine maruz kaldı. Ancak 60.000 kişilik haçlı ordusu 10.000 kişilik Hacı İlbeğ komutasındaki Osmanlı ordusunun yaptığı bir baskın sonucunda sındı ve tarihe Sırpsındığı zaferi olarak geçti (1363). Bunu Sırbistan'ın bir kısmı ile Bulgaristan'ın Osmanlı'ya ilhakı takip etti ve 1365 yılında da Dubrovnik (Raguza) ile ilk milletlerarası andlaşma imzalandı.

1375'de Hamidoğulları sembolik bir bedelle topraklarının yarısını Osmanlıya terk etti ve böylece Germiyanoğlu ile Karamanoğlu arasına Osmanlı girmiş oldu. 1383'de Candaroğulları, Hamidoğullarının arkasından Osmanlı'yı metbû' tanıyınca, Karamanoğulları rahatsız olmaya başladı ve 1386'da Osmanlı-Karamanoğulları ihtilafı başladı.

Her ne kadar, Sultân Murad'ın oğlu Şehzade Bâyezid kahramanca savaşarak Karaman oğullarını dağıtıp Yıldırım unvanını aldıysa da, bunu fırsat bilen Sırp Kralı Balkanlarda Osmanlı'nın üzerine yürüdü ve hatta Timurtaş Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı (Ploşnik Olayı, 1387). Bundan cesaret alan haçlı orduları, Sırpı ile Bulgarı ile Ulahı ile, hep birlikte Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ittifak ettiler ve **Kosova**'da 20 Haziran 1389 günü Osmanlı ordusu ile karşı karşıya geldiler. Osmanlı ordusu, I. Kosova

Zaferi diye tarihe geçen zaferle haçlı ordularını yendi ve 500 yıl kadar sürecek olan Balkan Hâkimiyetini başlatmış oldu. Ancak bu güzellikler arasında, Miloş Obiliç adlı yaralı bir Sırp askeri tarafından Murâd Hüdâvendigâr hançerle vurularak **şehid edildi** (20.6.1389) ve Bursa'ya nakledilerek kendi adına yaptırılan Cami haziresine gömüldü. Osmanlı Devleti Balkanlara hâkim olmuş, Bulgaristan tamamen Osmanlı'nın eline geçerken Sırbistan'ın da önemli bir kısmı fethedilmişti. 37 muharebede bizzat bulunan Sultân Murâd, 27 yıl içinde babasından aldığı mirası 5 kat artırarak 500.000 km^2'lik bir büyük devleti Osmanlı milletine miras bırakıyordu.

Batılı tarihçilerin de itirafıyla; fethettiği topraklarda Ortodokslara, Katoliklere ve diğer din mensuplarına kendi dindaşlarından daha iyi davrandı. Verdiği sözde durması hasebiyle dost düşman herkes tarafından sevilir hale geldi. Devlet teşkilâtçılığında da zirvedeydi. Her ne kadar yeniçeri teşkilâtı babası zamanında kurulmaya başlansa da, asıl yeniçeri ve acemi oğlanları teşkilâtlarını kuran ve geliştiren kendisi oldu. İstanbul'u ilk kuşatan Osmanlı Padişahı da kendisiydi. Murâd Hüdâvendigâr'ı muvaffak eden sebeplerin başında onunla birlikte çalışan ehliyetli devlet adamlarını zikretmek gerekiyor.

Bunların başında, bir görüşe göre Sultân Murâd zamanında ihdas edilen kazaskerliğe ilk defa getirilen **Çandarlı Halil** Efendi'yi zikretmek gerekiyor. Bu vazifeye gelir gelmez, Karamanlı Kara Rüstem'in de yardımıyla Maliye teşkilâtı tanzim edildi ve Sultân Orhan zamanında başlatılan Yeniçeri ve Acemioğlanları Teşkilatını bütün ayrıntılarıyla kurmaya muvaffak oldu. 1372 yılında da Vezir oldu ve artık Halil Hayreddin Paşa diye anılmaya başlandı.

Diğer devlet adamları arasında ise, Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa'yı, yeniçeri ve acemi oğlan teşkilâtında büyük payı bulunan Timurtaş Paşa ve Lala Şahin Paşa'yı, kahramanlıkları ile meşhur Saruca Paşa, Evrenos Beğ, İne Beğ, Paşa Yiğit, Müstecap Subaşı ve Hacı İlbeğ'i zikretmek gerekmektedir.

Asrındaki âlimlerden ise Aksaray'lı Cemâlüddin Muhammed bin Muhammed, Bursa kadılarından ve Kâdîzade-i Rumî'nin babası Mahmûd Bedreddin ve de Azerbaycan Kadısı unvanıyla meşhur Mevlânâ Burhânüddin'i zikretmek gerekmektedir.

ZEVCELERİ:

1- **Gülçiçek Hâtûn**; Yıldırım Bâyezid'in ve Yahşi Bey'in Annesi.
2- Marya Thamara Hâtûn; Bulgar Kralının kızı.
3- Paşa Melek Hâtûn; Kızıl Murad bey'in kızı.
4- Candar Oğullarından bir beyin kızı.
5- Bulgar Beyinin kızı.

ÇOCUKLARI:

1- **Yıldırım Bâyezid**.
2- Ya'kub Çelebi.
3- Savcı Bey.
4- İbrahim Bey.
5- Yahşi Bey.
6- Halil Bey;
7- Özer Hâtûn;
8- Sultân Hâtûn.
9- Nefise Melek Sultân Hâtûn. (12)

(12) Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 31 vd.; Alî, Künh'ül-Ahbâr, V, sh. 65-77; Alî, Ahmed Uğur neşri, sh. 108-131; Kantemlr, c. I, sh.87-93, Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, 51-70; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 162-186; Uzunçarşılı, "Osmanlı tarihinin İlk Devirlerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", Belleten, c. XXI, sayı 81-84 (1957), sh. 173-188; Uluçay, Çağatay, Padişahların Kadınları Ve Kızları, 3. Baskı, Ankara 1992, sh. 6-7; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 107-108; Büyük Türkiye Tarihi, c. I, 284-305.

13. Devşirme sistemi nedir? Hıristiyan ailelerin çocukları zorla ve zulümle mi alınmıştır?

Bugün Avrupalılar kadar memleketimizde de en çok merak edilen ve meselenin esası bilinmeden değişik yorumlar yapılan ve çarpıtılan konulardan biri de kapu kulları ve bunun kaynağını teşkil eden devşirme usulüdür. Bu sebeple özellikle devşirme usulünün hukukî ve tarihî gerekçelerini bilmek icab eder. Kapı kulları tabirini bahane ederek, bütün devlet memurlarının Padişahın köleleri olduklarını ileri sürenler ise, bu meselenin izahını zaruri hale getirmektedirler.

Önemle ifade edelim ki, Osmanlı Devletinde pençik oğlanı, acemi oğlanı veya devşirme oğlanı ifadeleriyle anlatılan ve halk ile Batılılar arasında Hıris-

tiyan ailelerin çocuklarının zorla alınarak önce köle yapılması, sonra da Osmanlı ordusunda görev verilmesi ve çocukların eliyle ana ve babalarının öldürülmesi şeklinde takdim edilen askerî müessese, Yeniçeri Teşkilâtıdır. Bu tür anlayışın nasıl hatalı olduğu, biraz sonraki izahlardan daha iyi anlaşılacaktır.

Herkesin bildiği gibi, Kapı Kulu Ocakları ve bunların başında gelen **Yeniçeri Teşkilâtı**, Osmanlı Devleti'nin merkezî ordusundaki vurucu güçtür. Bu sebeple de Kapıkulu Ocakları denilen askerî teşkilâtın çekirdek kısmıdır. Yeniçerilerin sahip oldukları iktisadî, sosyal ve idarî imtiyazlardan dolayı, devletin yükselme devirlerinde, Osmanlı Devletinin Yeniçeri Teşkilâtında görev almak Müslüman ve gayr-i müslim herkes için bir şereftir. Zira devletin askerî ve mülkî erkânının çoğu da bu ocaktan yetişmedir.

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocaklarına asker temin eden iki önemli kaynak vardır:

A) Pençik Oğlanları ve Acemi Ocakları.

B) Devşirme Usûlü ve Acemi Oğlanları.

Şimdi bunları aşağıdaki soruların cevaplarından daha iyi öğrenelim.

14. Pençik Oğlanları ne demektir? Osmanlı Devleti, Acemi Ocaklarında kimleri ne hakla toplamıştır? Kanunla mı yoksa keyfî mi yapmıştır?

I. Murad'dan Fâtih Sultân Mehmed zamanına kadar Yeniçeri Teşkilâtının ihtiyâcı olan gençleri temine yarayan pençik oğlanlarıdır. Pençik oğlanları ne demektir ve nasıl devşirilir? Bunu biraz izah etmeliyiz.

Bilindiği gibi, İslâm'a göre savaş esirleri ganimetlerden sayılmaktadır. Ganimetin beşte biri ise, Kur'ân'ın emriyle devlete aittir. Devlet, bu beşte birlik hakkında, kamu yararına uygun olarak istediği gibi tasarrufda bulunur. İşte genel olarak Osmanlı hukukunda devletin bu beşte birlik Kur'ân'la sabit olan hakkına Farsça olarak **penç-yek** (1/5) ve halk dilindeki ifadesiyle pençik adı verilmiştir.

İslâm Hukukuna göre, savaşlarda elde edilen esirler hakkında yapılacak muamele hususunda Müslüman devlet idaresi, en azından şu seçimlik haklara sahiptir:

1) Savaş hukukunun gereği ve İslâmiyeti yaymak gayesiyle gerekiyorsa devlet reisi onları öldürtebilir.

2) Müslümanlara hizmet etmeleri için onları köle olarak kullandırabilir.

3) Onlarla zimmîlik anlaşması yapabilir.

4) Hanefi mezhebinde tartışmalı olmakla birlikte, bedel (fidye) karşılığı onları salıverebilir.

İşte I. Murad Hüdâvendigâr, büyük hukukçu Karamanlı Rüstem'in teklifi ve Çandarlı Kara Halil Efendi'nin meşruiyetini izah etmesi üzerine, harpte esir alınan erkeklerden beşte birini devlet hesabına ve asker ihtiyacını karşılamak üzere almayı kanun haline getirmiş ve bu tarihten sonra, bu usule yanlış telâffuzla pençik adı verilmiştir. Devlet, askerliğe elverişli olmayanlardan da pençik resmi almış, asker olarak alınanlara **pençik oğlanı** denmiştir.

Toyca denilen akıncı subaylarının ve akıncıların aldığı esirler, pençikçi denilen bir memur tarafından toplanıyordu. Acemi ocağının temelini bu pençik oğlanları teşkil ediyordu. Pençik oğlanları adıyla toplanan bu savaş esiri gençler, bir nevi devletin köleleri statüsüne sahip oluyor; ancak kendilerine köle muamelesi yapılmıyordu. Evvela Gelibolu'da ve sonra da İstanbul'da teşkil olunan Acemi Ocaklarına verilmeden evvel Müslüman ve Türk ailelerin yanına veriliyordu. Müslüman olup Türk terbiyesi aldıktan sonra da Acemi Ocaklarında askerî eğitim görüyorlardı. Burada askerî eğitim gören ve dolayısıyla yarı hürriyetine de kavuşan bu gençler, asırlarca Osmanlı Devletinin vurucu gücünü teşkil eden Yeniçeri Ocağının çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti, esirleri köle yapmak veya Avrupalılar gibi satmak yerine, hem onlara bir nevi yarı hürriyetlerini kazandırmış, hem de kendi rızalarıyla Müslüman olmalarını sağlamıştır. Bu şekilde devşirilen pençik oğlanlarının, zulümle veya haksızlıkla alakası yoktur. Bunun Kanunnâmesini neşretmiş bulunuyoruz. Ancak duraklama ve gerileme dönemlerinde, çok büyük zulümler yapıldığını Osmanlı Siyâsetnâmeleri'nden okuyoruz. Maalesef pençikçiler, ailelerden zulmen oğlan aldıkları çokça meydana gelen bir olay olmuştur.

Kanunla düzenlenen bu mevzuyu merak edenler, Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizde neşrettiğimiz Devşirme ve Pençik Kanunnâmelerini tetkik edebilirler. [13]

(13) Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 34; Âli, Nasihat'üs-Selâtîn, Hüsrev Paşa Kütüphanesi, nr. 311, vrk. 92/a-93/a; Akgündüz, Ahmed, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I-IX, İstanbul 1990-1996, c. II, Devşirme Kanunnâmesi, sh. 123-127; Pençik Kanunnâmesi, 128-134.

15. Devşirme Usûlü nereden ve neden çıkmıştır? Çocuklar zorla mı annelerinden alınmıştır?

Devşirmenin başlama sebeplerini şöylece özetlemek mümkündür:

1) Yıldırım Bâyezid'in Ankara mağlûbiyetinden sonra fetihlerin durakla-ması, hattâ muvakkaten gerilemesi sebebiyle yeniden esir elde edilememesi Acemi oğlan ihtiyacını arttırmıştır.

2) Ayrıca bugün Amerikan ordusunda asker olmak için can atan çok sayı-da üçüncü dünya ülkesi vatandaşı insanların mevcut olduğu inkâr edilemediği gibi, o günün tek süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin en önemli ordusu olan Yeniçeri Teşkilâtında görev almak için Müslüman ve Hıristiyan her çevreden talepler gelmeye başlamıştır.

3) Bir diğer önemli sebeb de gayr-i müslimlerin askerlik edemeyişleri ve buna karşı cizye vergisi ödemeleri söz konusu olduğundan, gayr-i müslimler ve özellikle Osmanlı hayranı Bulgar, Arnavut, Bosnalı ve Ermenilerin Osmanlı Ordusunda görev alma arzuları gittikçe artış göstermiştir.

İşte bütün bu sebeblere dayanan Osmanlı Devleti, belli bir kanun ve kaide çerçevesinde, sadece gayr-i müslim Bulgar, Arnavut, Bosna yerlileri ve Ermenilerden, hem rızâları dâhilinde olmak ve hem de belli bir kaide dâhilinde yapılmak şartıyla, her kırk haneden bir tane 14 ila 18 yaş arasında genci, Osmanlı Ordusu'nun temelini teşkil eden Yeniçeri Teşkilâtı'na girmek veya Saray'da önemli vazifeler yapmak üzere devşirmeye başlamıştır. Bu usule devşirme adının verildiğini ve Kanunnâmesinin hazırlandığını görüyoruz.

Usûl hakkında bilgi vermeden evvel şu bir kaç hususun bilinmesinin zaruret olduğu kanaatindeyiz:

A) Yeniçeri teşkilâtına girmek veya Saraya girmek önemli bir şeref olmasından ve hatta bu yolla Yeniçeri olan yahut Saray'a girenler, belli bir müddet sonra önemli mülkî ve askerî makamlara geldiklerinden dolayı, gayr-i müslim gençler ve ailelerin bunu arzuladıklarını açıkça görüyoruz. Diyârbekir

Beylerbeyi ve sonradan da Mısır Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa, bu yükselenlere verilecek en bariz misâldir. Mimar Sinan devşirme yoluyla Mimarbaşılığa kadar yükselmiştir. Hatta Müslüman Boşnaklar, Müslüman olduklarından dolayı kendi çocukları devşirilmeye tâbi tutulmadığından, ısrarla bu kanun gereği çocuklarının toplanmasını kendileri arzu etmişlerdir. Israrlı arzuları üzerine, Müslümanlardan sadece Boşnaklar devşirme kanununa tabi olmuşlardır. Bunlara Poturoğulları denmektedir.

B) Bu devşirmeden kasıt, rızâsı dairesinde kalmak şartıyla önce Müslüman Türk ailelerin yanına verilerek Müslümanlaştırmak ve Türkleştirmektir. Ancak bunun zorla ve cebirle yapıldığına dair bir şikâyet söz konusu değildir. Belki devşirmeye tâbi olmayan Yahudi, Rus ve Rumlardan neden bizden de almıyorsunuz, şeklinde sitemli arzuları vardır. Bu söylediklerimiz, yükselme dönemi içindir; gerileme döneminde devşirmecilerin türlü türlü zulümler yaptıkları, maalesef doğrudur.

C) Biraz sonra zikr edeceğimiz gibi, Avrupalıların anlattığı tarzda, küçük çocuklar ana ve babalarından zorla alınıyor değildir. Belki 14-18 yaşları arasındaki delikanlılar alınmaktadır.

D) En önemlisi de devşirme yoluyla Acemi Ocağına çocuğunu veren gayri müslimler belli vergilerden mu'âf tutulduklarından, kendi elleriyle ve hile yaparak ve hatta devşirme memuruna rüşvet vererek çocuğunu Acemi Oğlanı yapmaya çalışmışlardır.

E) Bütün bunların yanında insan unsurunun girdiği hiç bir işte suiistimal olmaması mümkün görülmediğinden, bu konuda da bazı suiistimaller olmuş olabilir. (14)

(14) Ayverdi, Sâmiha, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, İstanbul 1999, sh. 134-136.

16. Devşirme usulü nasıldı? Acemi Oğlanları nasıl yetiştiriliyordu ve bu düzen nasıl bozuldu?

İhtiyaca göre üç beş senede bir ve bazen daha uzun fasılalarla Hıristiyanlardan (Yahudilerden alınmazdı) 14-18 yaş arasındaki çocukların gürbüz ve sağlam olanları alınırdı. Evvelâ, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan'dan, daha sonraları Sırbistan ve Bosna-Hersek'ten ve Macaristan'dan XV. Yüzyılın sonlarından itibaren yavaş yavaş Anadolu'daki Hıristiyan tebaadan, XVII.

Yüzyılda ise umumi olarak bütün Osmanlı memleketlerindeki Hıristiyan tebaadan devşirme alındı.

Devşirmeye lüzum hâsıl olunca Yeniçeri Ağası Divana başvurarak ihtiyaç miktarını bildirir ve devşirmeye gidecek olan Ocak Ağalarını seçerdi. Bunun üzerine devşirilecek mıntıkalara emirler gönderilerek Sancakbeyi, Kadılar ve Topraklı süvarilerin yardımı temin olunur, ayrıca Ocaktan bir Devşirme emini ile bir Devşirme memuru tâyin edilirdi. Devşirmenin kadıların kontrolünde yapıldığı kesindir. Devşirme Ağası da denilen Devşirme memurunun eline ferman ile birlikte aynı şeyleri bildiren bir Yeniçeri Ağası mektubu verilirdi. Fermanda, her mıntıkadan alınacak oğlan adedi kazalara göre tesbit edilmişti. Devşirme memuru bu mıntıkaları bizzat gezerek evsafı haiz çocuklardan kırk evden bir oğlan hesabıyla devşirirdi. 14-18 yaş arasında olanlar tercih olunur ve evliler alınmazdı. Devşirilen oğlanın köyü, kazası, sancağı, baba ve anasının ve sipahinin isimleri, yaşı, bütün eşkâli ve Sürücü denilen sevk memurunun adı bir deftere yazılır, bu defter iki nüsha olur; biri Devşirme memurunda, biri Sürücü denilen görevlide bulunurdu. Kanun mucibince çocukların en asilleri, papaz çocukları, iki çocuğu olanın biri, birkaç çocuğu olanın en güzeli ve sıhhatlisi seçilirdi. Ailenin tek çocuğu alınmazdı. Alınacak olanların orta boylu olmasına dikkat edilirdi. Uzun boylulardan ise vücudu mütenasip olanlar saray için devşirilirdi. Yahudiler hiç alınmazdı. Rus, Çingene ve Acemlerden oğlan devşirmek katiyen yasak idi.

Devşirilen çocuklar, hükümet merkezine sevk olunurdu. Çocukların devşirildiği yerden sevk masrafı ve Kızıl aba ile Sivri külah'dan ibaret elbise paraları için beher oğlan başına Hil'at-baha veya Kul akçesi adıyla bir miktar para alınırdı. Bu para ilk zamanlar yüz akçe kadarken XVII. Yüzyılda 600 akçeye kadar çıkmıştı.

Tek oğul, Yahudi ve evlilerden başka köy kethüdası oğlu, çoban ve sığırtmaç, köse, kel, doğuştan sünnetli, Türkçe bilen, sanat sahibi, İstanbul'a gelip gitmiş, çok uzun veya çok kısa boylu olanlar da devşirilmezdi. Yalnız Bosnalı olan ve Poturoğulları denilen Müslüman çocuklarının saray ve Bostancı Ocağı için devşirilmelerine müsaade edilmişti. Trabzon Hıristiyanlarından da oğlan devşirilmezdi. Yavuz Selim devşirme usulünü kaldırmışsa da,

XVI. Yüzyılın sonlarında gene konmuştu. Istabl-ı âmireye ait çayırları biçtikleri, muhafaza ettikleri, atlara bakıp daha bazı hizmetler gördükleri için İstanbul civarında Kartal ve Kadıköy Hıristiyanları da devşirme vermekten muaf tutulmuşlardı.

Devşirilen oğlanlar devlet merkezine gelince iki üç gün istirahat eder, oğlanlara şahadet getirtilip Müslüman edilirdi. Sonra Yeniçeri Ağası tarafından teftiş olunur, içlerinde sünnetli bulunup bulunmadığına bakılır, uygun çıkanlar eşkâl defterine kaydolunup Acemi Ocağı cerrahı tarafından sünnet edilirlerdi. Bunu müteakip becerikli ve seviyeli olanlar saray için, gürbüzceleri Bostancı Ocağı için ayrılır, öbürleri Anadolu ve Rumeli ağaları vasıtasıyla Türk köylülerine dağıtılırdı. Buna Türk'e vermek denirdi. Orada muayyen bir müddet hizmet ettikten ve hem İslâm'ı ve hem de Türkçe'yi öğrendikten sonra eşkâli yoklanıp Acemi Oğlanı yazılırlardı. Bu yazılmaya Torba yazısı, yazılanlara da Torba oğlanı denirdi. Acemi Ocağında askerî ve meslekî eğitim görenler, kabiliyetlerine göre Yeniçeri Teşkilâtına, Enderun Mektebine veya başka yerlere alınırdı. Bunlardan sadrazam, paşa, Sancakbeyi ve benzeri mülkî ve askerî makamlara yükselenler çoğunluktaydı.

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde, devşirme kanunlarının uygulamasında da ciddi manada aksaklıklar ve hatta zulümler yaşandığını maalesef Siyâsetnâmelerden okuyoruz. Oğlan devşirmeye memur olan zağarcı veya sekbanların kendi keyifleriyle işler yaptıklarını; kanunen bir oğlu olan zimmîden devşirme yapılamamasına rağmen, rüşvet alarak ve zulmen bu yola başvurduklarını; itiraz eden erkekleri ayaklarından ve kadınları da saçlarından astıklarını ve buna benzer ciddi hatalar yapıldığını Tarihçi Âli anlatmaktadır.

İşte Yeniçeri Teşkilâtının iki önemli kaynağı bunlardı. Bu iki kaynak suiistimal ile bozulunca Yeniçeri Teşkilâtı ve Devlet Teşkilâtı da bozulmuştu. (15)

(15) Âli, Nasihat'üs-Selâtîn, Hüsrev Paşa Kütüphanesi, nr. 311, vrk. 92/a-93/a; Ercan, Yavuz, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", Belleten c. L, sayı 198(1986), sh. 679-725; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. IX, sh. 127-415 (Yeniçeri Kanunnâmesi); Sertoğlu, Mithat, Osmanlı Tarih Lügati, İstanbul 1986, Devşirme ve Boşnak Maddeleri, sh. 54-55, 84-85; Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, sh. 134-136.

17. Yeniçerileri, bunların ağalarını ve merkezdeki askerî teşkilâtı yani Kapı Kulu Ocaklarını kısaca özetler misiniz? İslâm Hukuku açısından bunların izahını nasıl yaparsınız?

Türk milleti asker bir millettir. Osmanlı Devleti de selefi olan diğer Türk Devletleri gibi asker bir devlet olmuştur. Bu sebeple malî hukukunu, toprak rejimini ve devlet teşkilâtını askerî gayelere uygun olarak tanzim etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ikinci padişahı olan Orhan Gâzî, Yaya ve Müsellem denilen piyade ve süvari teşkilâtını kurmuştu. **Yayalar**, sefer zamanlarında günde iki akçe yevmiye ile hizmet eden, seferden sonra ise ziraat işine dönen ve vergiden muaf olan daimî ve ücretli bir piyade ordusuydu. **Müsellem** ise, benzeri özelliklere sahip muvazzaf süvarilere denmekteydi.

I. Murad, babasının bu çeşit askerlerini aynen korumakla birlikte, Osmanlı ordusunu yeniden tanzim etmişti. Osmanlı Devleti'ni zaferden zafere koşturan ve ancak bir buçuk asırda teşkilâtı tamamlanabilen bu yeni düzenlemeye göre Osmanlı Ordusu iki kısımdı:

A) Kapı Kulu Askerleri ve Yeniçeri Ağası: Bizzat devlet reisi demek olan padişaha bağlı olmak üzere daimî ve maaşlı (ulûfeli) bir yaya ve atlı ordusu demek olan kapı kulu askerleridir. Bunlara kapı kulu denmesinin sebebi şudur ve İslâm hukukuna göre savaşlarda elde edilen esirler hakkında yapılacak muamele hususunda devlet başkanı şu seçimlik haklara sahiptir:

a) Savaş hukukunun gereği ve İslâmiyeti yaymak amacıyla gerekiyorsa devlet reisi onları öldürtebilir.

b) Müslümanlara yararlı olması için onları köle olarak kullandırabilir.

c) Onlarla zimmîlik andlaşması yapabilir,

d) Hanefi mezhebinde tartışmalı olmakla birlikte, bedel karşılığı onları salıverebilir.

Başta Gelibolu ve İstanbul Acemi Ocağı olmak üzere Acemi Ocaklarında yetiştirildikten sonra, Çandarlı Kara Halil'in gayretleriyle Yeniçeri adıyla padişahın daimî hassa ordusu haline getirilmişlerdir. Zamanla devletin en önemli vurucu gücü haline gelen bu askerî grubun ilk çekirdeği "esirlerin Müslümanlar yararına kul (köle) olarak istihdamı" şeklindeki şer'î hükümden kaynaklandığı için kapıkulu askerleri adını almışsa da, daha sonraki dönemlerde

bunlara köle muamelesi yapılmadığı gibi, aynı zamanda fethedilen ülkelerin Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesine hizmet eden devşirme usulüyle, esir olan ve olmayan Hıristiyan çocukları da Yeniçeri Ocağı'nın önemli kaynağı haline gelmişlerdir. Ulûfeli askerler de denen kapı kulu askerleri yayalar ve süvariler diye ikiye ayrılmıştır.

a) Yayalar: Bunların en önemlileri:

Acemi Oğlanları: Rumeli ve Anadolu eyâletlerinden devşirilen yarar oğlanlar, devlet erkânının hizmetine ve acemi ocaklarına tevzi edilirdi. Belli bir hizmet müddetinden sonra acemi oğlanı olur ve yeniçeriliğe geçmeye hak kazanırlardı.

Yeniçeriler: Bunlar Osmanlı ordusunun temelini teşkil ediyordu. Kendi aralarında cemaat ortaları (ser piyâdegân), ağa bölükleri ve sekbanlar diye üçe ayrılmışlardı.

Cebeciler: Orduya harp malzemelerini temin eden bir askerî sınıftı.

b) Süvariler: Bunlar da Sipah (kırmızı bayrak bölüğü), Silâhtar (sarı bayrak bölüğü), Azep (hafif piyade) ve Akıncılar gibi kısımlara ayrılmışlardı.

Yaya, yörük ve müsellem gibi gruplar artık üçüncü plândaydı.

Kapıkulu askerlerinin temelini teşkil eden Yeniçerilerin âmiri Yeniçeri Ağasıdır. (Ağay-ı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Ali). Yeniçeri ağası, Yeniçeri ocağı ve Acemi ocaklarından sorumlu tek yetkilidir. Vezirlik rütbesine sahip olan Yeniçeri Ağaları, Divan-ı Hümâyûn'un üyesidirler. Ayrıca divanda görevli olan ve Rikâb-ı Hümâyûn veya Özengi Ağaları denen ağaların reisidir. En önemli yetki ve vazifeleri şunlardır:

İstanbul'da ve çevresinde şer'e ve kanuna aykırı gördüğü şeyleri yasaklar; suçluları, eğer bağlı bulunduğu bir daire varsa yetkililere teslim eder, yoksa bizzat şer'î cezalarını verir. Şehrin asayişini temin için daima kol dolaşıp gezer. Tutukladığı suçlular Yeniçeri ocağından değilse ve cezaları idam ise sadrazama gönderir. Ocaktan ise sadrazamdan izin almak şartıyla ölüm cezasını da kendisi verir. Bu açıdan Yeniçeri ağasının askerî yargı yetkisinin de olduğu görülmektedir. Yeniçeri ağası, ocağın bütün idarî işlerini yürütmeye ve tayinleri yapmaya da yetkilidir. Bu hususlarda padişahın vekilidir. Ancak önemli meseleleri sadrazama arz etmekle memurdur. Bunun için her Çarşamba sadrazama gelir. Yeniçeri ağası, ocağın işlerine, yeniçerilerin maaş

ve terfilerine, ocak güvenliğine ve yeniçeriler arasındaki davalara bakan ve şikâyetleri dinleyen Ağa Divanının da reisidir. Divanın üyeleri arasında Sekbanbaşı, Kul Kethüdası ve İstanbul Ağası gibi zabitler bulunmaktadır. Divan Ağa Kapusu denen yerde toplanır ve dava, şer'î bir meseleye taalluk ediyorsa kadıya havale olunurdu. Bu bir çeşit askerî mahkemeydi.

Osmanlı Devleti'nin önce genişlemesine ve sonra da gerilemesine vesile olan Yeniçeri Ocağı, 464 yıllık uzun bir ömürden sonra, 1241/1826 yılında ilga edilmiştir. Ocağın ilga edilişine vak'a-i hayriye adı verilmiştir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı ordusunun ilk kısmını teşkil eden ulûfeli yani millî ve profesyonel askerler üç kısımdı; Birincisi, Kapıkulu askerleriydi, ikincisi, saray halkı ve iç halkı da denen saray askerleriydi. Üçüncüsü de, kaptan-ı deryanın emrindeki tersane halkıydı.

B) Eyâlet Askerleri: Bunların başında tımarlı veya topraklı süvariler de denilen sipahiler gelmektedir. Hafif piyade demek olan Azepler, Akıncılar, Yayalar, Yörükler ve Müsellemler de bu gruba dâhildir. (16)

(16) Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, 1/285-286; Tevkiî Kanunnâmesi, MTM, 1/524-527; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları, I-II, Ankara, 1984, sh. 1 vd.; 1/177 vd.; 1/379 vd.; 1/548 vd.; Hezarfen, Hüseyin Efendi. Telhls'ül Beyan Fî Kavanin-i Al-i Osman, Paris Bibllotique National nüshası, vrk. 79/A vd.; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 34; Kantemir, c. I, sh. 88; Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, sh. 134-136.

18. Hacı Bektaş-ı Veli kimdir ve Bektaşilik nedir?

Bu konu Osmanlı tarihinde ve İslâm düşünce tarihinde hâlâ tartışılan ve ideolojik sebeplerle istismar edilen bir konudur. Osmanlı tarihini ve bazı müesseseleri de yakından ilgilendirdiği için, kısaca mevcut görüşleri özetlemekte yarar vardır.

Evvela; Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili, şahsiyetine ve şöhretine uygun sağlam kaynaklara sahip değiliz. Elimizde kendisine ait olduğu söylenen ve ancak kendi döneminde yazılı nüshaları bulunmayan Makamât, Nasâyih ve Fatiha Tefsiri gibi eserleri bulunmaktadır (Bu eserlerin Hacı Bektaş'tan 200 yıl sonra yazılmış nüshaları vardır). Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait menkıbeleri anlatan Hacı Bektaş Vilâyetnâmesinin mensur, manzum ve karışık nüshaları elimizde mevcuttur. Bu arada Âşıkpaşa-zâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ında ve daha

sonraki kaynaklardan ise, Âli'nin Künh'ül-Ahbâr'ında, Sicill-i Osmânî'de ve de Osmanlı'nın son zamanlarında Bektaşi Babalarından biri tarafından kaleme alınan Bektaşilik ve Bektaşiler adlı eserde ve benzeri kaynaklarda bazı ipuçları bulmak mümkündür.

İkinci olarak, Hacı Bektaş isimli zat, Osmanlı kaynaklarının kabul ve naklettiklerine göre, Hacı Bektaş-ı Veli diye meşhur olan büyük velilerden biridir. Aslen Şi'îlerin 12 İmam kabul ettikleri şahsiyetlerden bulunan İmam Musa Kâzım yoluyla Peygamber'in nesline dayanmaktadır. Horasan'daki Nisabur şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Seyyid Muhammed bin Seyyid İbrahim es-Sânî veya Seyyid Musa olarak geçmektedir. Annesi de Nisabur âlimlerinden Şeyh Ahmed'in kızı Hâtem veya Hatme Hâtun'dur. Bu bilgiler kesin değildir. Çoğu kaynaklar doğum tarihini zikretmezken, Bektaşi Babalarından Şeyh Baba M. Süreyya, 645/1247 tarihini zikretmektedir.

Horasan'da Hoca Ahmed Yesevî'nin halifesi olduğu söylenen Şeyh Lokman'dan zahirî ve batınî ilimleri tahsil eden ve halifelik makamına kadar gelen Hacı Bektaş-ı Veli, hicrî VIII. Asrın başlarında (veya bir kayda göre 680/1281'de yani Osmanlı Devleti'nin ilk nüvelerinin atıldığı günlerde) Anadolu'ya gelmiş ve Kayseri'ye yerleşmiştir. Rum erenlerinin namdarı olan ve Sivrihisar'da oturan Karaca Ahmed Sultân ile karşılaşmış ve onun iltifatına mazhar olmuştur. Anadolu'ya gelmeden hacca gittiği ve hacı unvanını aldığı söylenmektedir. Daha sonra Kırşehri Kazasının Hacım veya Suluca Karahöyük (Hacıbektaş) yöresine gelerek kendi adına bir dergâh bina etmiş ve müridlerini irşada başlamıştır.

Buradaki irşad faaliyetlerine devam eden Hacı Bektaş-ı Veli, Sicill-i Osmânî'nin de katıldığı bir görüşe göre, 738/1337 tarihinde ve bazı araştırmacıların tesbitine göre ise 669/1271 tarihinde vefat eylemiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin evlenip evlenmediği de tartışmalıdır. Ancak bazı kaynaklar, Kutlu Ana ve Kadıncık Ana diye meşhur olan Fatma Nuriye Hanımla evlendiğini ve çocuklarının dahi olduğunu kaydetmektedirler.

Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin Ahmed Yesevî ile buluştuğu ve hatta Sultân Murâd ile yeniçeri meşvereti için bir araya geldiği şeklindeki rivayetler tamamen yanlıştır ve asılsız iddialardır. Hatta Âşıkpaşa-zâde, konuyu daha farklı bir şekilde anlatmakta ve Hacı

Bektaş Veli ile Osmanlı Devleti arasında bağ kurmanın yanlışlığını vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönem olaylarını bizzat yaşayan ve en önemlisi de Ebül-Vefâ'nın Halifesi Baba İlyas'ın torunu olan Âşıkpaşazâde'nin söyledikleri, şüphesiz Bektaşi Menkıbelerinden daha doğrudur.

Üçüncü olarak, kısaca doğruya en yakın bilgileri vermeye çalıştığımız Hacı Bektaş-ı Veli'nin meslek ve meşrebi hakkındaki farklı görüşleri de aktaralım. Şöyle ki:

1) Özellikle Alevî ve Şi'î gruplar, Hacı Bektaş-ı Veli'nin tamamen Bektaşilik adı verilen bir inanç ekolünün kurucusu olduğunu ifade etmektedirler. Şu anda Hacıbektaş'ta her sene kutlandığı ve maalesef amelsiz bir İslâmiyet anlayışını yansıtan şekliyle Hacı Bektaş, Bektaşilik adlı bir tarikatın piri kabul edilmekte ve bu anlayış XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesinin şeyhi olan Abdal Musa'nın yorumuyla meşhur olmaya başlamış bulunmaktadır. Önemle ifade edelim ki, Hacı Bektaş Veli'yi gerçek manada tanıyan Bektaşilerin namaz ve oruç gibi dinin emirlerini reddetmeyenleri de vardır.

2) Bir grup araştırmacıya göre (Ahmed Yaşar Ocak gibi), Hacı Bektaş, herhangi bir tarikatın piri ve kurucusu değildir. Bektaşilik diye bir tarikat kurmamıştır. Sadece Yesevilik ile Kalenderiliğin karışımından oluşan Haydarîlik tarikatının bir mensubudur; sonradan Baba İlyas-ı Horasani çevresine girerek Vefâilik tarikatına intisap etmiştir. Baba'î isyanını benimsememiş ve onun ölümünden sonra da yerine geçmiştir. Ancak Anadolu'da Suluca Karahöyük merkezli mitolojik bir Hacı Bektaş-ı Veli kültü oluşmuştur. XVI. Yüzyılın başına (907/1501) gelindiğinde, Balım Sultân II. Bâyezid'in de desteğiyle Hacıbektaş'taki meşihat postuna oturmuş ve II. Mahmûd tarafından 1826 yılında Bektaşi Dergâhları lağvedilinceye kadar bu anane devam ettirilmiştir. Balım Sultân'ın teşkilâtlandırdığı Bektaşilik anlayışına aykırı ve tamamen amelden uzak bir anlayışın da zamanla var olduğunu burada belirtmemiz gerekmektedir.

3) Özetle, bu tarihî zat, Hacı Bektaş-ı Veli'nin kısa hayat hikâyesinde anlattığımız şekliyle büyük bir velidir. Anlatılan çoğu menkıbeler, sağlam kaynaklara dayanmamaktadır. Eserleri, onun ehl-i sünnete aykırı olmadığını

göstermektedir. Bu yönüyle yeniçeri teşkilâtının manevi ilham kaynağı olmuş olabilir. Ancak müntesipleri zamanla, onu Kur'ân ve Sünnetten uzak ve tamamen amelden mahrum bir tarikat şeyhi haline getirmişlerdir. Onun için de bu müridlerini nazara alan halk, Bektaşi ismine akla ve hayale gelmeyecek manaları yüklemeye başlamıştır. Bu konuda son sözü tarihçi Âli'ye söyletmek en iyisidir:

"Zamanımızda Bektaşi dervişleri, baştanbaşa namazdan ve oruçdan uzak, mezhepleri ne olduğu belli olmayan bir bölük ortada gezenlerdir. Hacı Bektaş-ı Veli'ye intisapları sadece sözleriyledir; fiil, amel ve inanç itibariyle onunla alakaları yoktur. O velinin evladı denilen azizler de onun gibi olamamışlardır". (17)

(17) Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 52-62; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 204-205; Şemseddin Sami, Kamus'ül-A'lâm I-VI, İstanbul 1308, c. II, sh. 1332; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî I-IV, İstanbul 1308-1315, c. II, sh. 22; Sezgin, Abdülkadir, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik, İstanbul 1990; Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât, (nşr. Esad Coşan) İstanbul 1986, sh. 17-61; Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, Vilâyet-nâme (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1958: Şeyh Baba M. Süreyya, Bektaşilik ve Bektaşiler, İstanbul 1332; Öztürk, Mürsel, "Hacı Bektaş-ı Veli", Belleten, c. L, sayı 198(1986), sh. 885-894.

19. Yeniçeri teşkilâtına neden Tâife-i Bektaşiye ve ağalarına da neden Ağayân-ı Bektaşiyân denilmiştir? Osmanlı yeniçeri teşkilâtı Bektaşi midir?

Önce şunu belirtelim ki, bu konuda dillerde dolaşan, Sultân Orhan veya Sultân Murad'ın Hacı Bektaş-ı Veli ile bir araya geldiği, Hıristiyan asıllı gençlerden yeni teşkil olunan askere onun eliyle börk giydirildiği, hayır dua edildiği ve hatta yeniçeri adının da Hacı Bektaş tarafından verildiği tarzındaki açıklamalar tamamen asılsızdır. Elimizde Hacı Bektaş-ı Veli ile yeniçeri teşkilâtının münasebetlerini aydınlatan gayet açık kaynaklar yani Yeniçeri Kanunnâmesi vardır. Zaten başta Âşıkpaşa-zâde olmak üzere, ilk dönem Osmanlı kaynakları da, Kanunnâmedeki bilgileri doğrular mahiyettedir.

Kanunnâmedeki hükümlerden anladığımıza göre, Hıristiyan gençlerinin genç ve dinç olanlarından yeni ve muvazzaf bir ordu teşkili fikri, Bolayır Fâtihi Süleyman Paşa'nın fermanıyla başlamış ve Bilecik Kadısı olan Kara Halil ile meşveret neticesi buna karar verilmiştir. Daha sonra Kara Halil(Çandarlı Halil Hayreddin Paşa)'in ilgili devlet erkânı ile görüşüp yeniçeri teşkilâtını düzene

soktuğu bilinmektedir. Bu erkân arasında Hacı Bektaş Paşa isimli bir devlet adamı da vardır. Bunun isim benzerliği dışında **Hacı Bektaş ile alakası yoktur**. Yeniçerilerin elbisesi ise, o zamanda keşif ve kerametleri bilinen Hacı Bektaş-ı Veli evladından Timurtaş Dede ve Mevlana evladından Emir Şah Efendi'ye danışılarak dualar ile giydirilmiştir. Mevlana'nın torunlarından olan zat Mevlana elbisesini giydirmeyince, kepenek denilen Hacı Bektaş-ı Veli elbisesi giydirildi. O halde yeniçerilerin giydiği kisveyi Hacı Bektaş-ı Veli giymiş olabilir; ancak Hacı Bektaş-ı Veli yeniçeri kurulmadan vefat ettiğinden o giydirmemiştir. Bu muvazzaf yeni ordu, kul olduğundan dolayı yeniçeri adı verilmiştir; yoksa Hacı Bektaş-ı Veli'nin isimlendirmesi değildir.

Nitekim Âşıkpaşa-zâde meseleyi şöyle açıklamaktadır:

"Bu Bektaşiler ederler kim, 'Yeniçerilerin başındaki tac Hacı Bektaş'ındır' derler. Cevab: Yalandır ve bu börk hod Bilecik'de Orhan zamanında zahir oldu; yukaru bâbda beyân edüb dururun ve illa Bektaşiler giymeğe sebep, Abdal Musa Orhan zamanında gazaya geldi ve bu yeniçerinin arasında bile yürüdü ve bir yeniçeriden bir eski börk diledi. Yeniçeri ana verdi. Yeniçeri üsküfini çıkardı; bunun başına giydirdi. Abdal Musa Vilâyetine geldi, ol börk bile başında, sordular kim, 'Bu başındaki nedir?' Ol etdi: 'Buna elf derler' dedi. Vallahi bunların taçlarının hakikati budur".

Sonuç olarak, mesele yukarıda özetlendiği gibidir. Hacı Bektaş-ı Veli, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen maneviyat erlerinden ve Horasan erenlerinden biridir. Kisve olarak da onun elbisesi tercih olunmuş bulunabilir. Bu tercihte onun evladından birinin duası bulununca ve yeniçeriler de ocaklarını onun manevi himayesinde görünce, yeniçerilere **tâife-i Bektaşiyân** ve ağalarına da **Ağayân-ı Bektaşiyân** denmiştir. Sonradan bu Horasan erenlerinden olması halini kötüye kullananlar ve meseleyi saptırılan Bektaşilik mecrasına çevirmek isteyenler elbette olmuştur. Zaman zaman aldatılan yeniçeri bölükleri de ortaya çıkmıştır. Celâlî isyanlarında bu anlayışın büyük etkisi vardır. Hatta sonradan Yeniçerilerin ahlaken bozulmalarında da bu anlayışın etkisi vardır. Bu olumsuz etkilerin izlerini Yeniçeri Kanunnâmesinde görmek mümkündür. İşte bu olumsuz yansımalarından dolayı, 1826 yılında II. Mahmûd Yeniçeri Teşkilatı ile beraber, Bektaşi

Dergâhlarını da kapatmıştır. Hedef bu suiistimalleri önlemektir. Osmanlı yeniçeri teşkilâtı, hele hele halkın anladığı olumsuz anlamda amelsiz bir Bektaşi grubu asla olmamıştır. Gerçek manada Hacı Bektaş'ın eserleri ve asıl tuttuğu yol ise, İslâm'dan başka bir şey değildir. (18)

(18) Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, Kavânîn-i Yeniçeriyân, c. IX, sh. 169-170, md. 191-197; Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, c. I, 147-150; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 205-206; Ahmed Cevad, Tarih-i Askerî-i Osmanî, sh. 8-9.

20. Osmanlı Devleti'nin Yavuz'a kadarki kuruluş yıllarında Bektaşi ve Alevî geleneğine bağlı olduğu, Abdalân-ı Rum'un Bektaşi Babaları ve Alevî Dedelerinden ibaret bulunduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın aslı var mıdır?

Bu iddia, Osmanlı Devleti'ne ilham kaynağı olan maneviyât erlerini tanımamak; Alevîliğin ne zaman tarih sahnesine çıktığını; Osmanlı hukuk kaynaklarını; ilk İznik Medresesinden beri Osmanlı medreselerinde okutulan itikâdî ve amelî kaynakları bilmemekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki:

a) Osmanlı Devleti'nin Osman Gâzî'den Yavuz zamanına kadar dinî ve ilmî meselelerini göğüsleyen kadrosu, ilk fetva makamına gelen Şeyh Edebalı'dan ta Şeyhülislâm İbn-i Kemal'e kadar, tamamen ehl-i sünnet dairesinde yaşayan; eserlerini bu ruhla kaleme alan ve en önemlisi de Bektaşilik adı altında Hacı Bektaş-ı Veli'nin ruhunu incitenler aleyhinde fetvalar veren âlimlerden meydana gelmektedir. Sultân Orhan devrinden İznik Müderrisi Davud-ı Kayseri ve kaleme aldığı eserler (Kara Davud incelenebilir); ilk Osmanlı Kazaskeri Çandarlı Kara Halil; I. Murad devrinin resmi otoritesi olan Kâdizâde-i Rumi, Seyyid Şerif Cürcani ve Mevlânâ Kâdi Mahmûd; Yıldırım Bâyezid devrinden ilk Şeyhülislâm Molla Fenâri ve elimizde bulunan fıkha ve itikada dair eserleri; Hadis'de zirveye yükselen İbn-i Melek ve eserleri; hatta Şeyh Bedreddin'in Câmi'ul-Fusûleyn ve benzeri eserleri; Çelebi Mehmed zamanında Osmanlı Devleti'ne girmeye çalışan dalâlet fırkalarını temizleyen Mevlânâ Fahreddin Acemi ve Burhâneddin Herevî; II. Murad devrinin ilim güneşlerinden Hıdır Beğ ve Alâ'addin Tûsî ve bunların eserleri; Fâtih devrinin fıkıh ve hadis yıldızları olan Molla Hüsrev, Akşemseddin, Molla Gürani ve elimizdeki eserleri ve nihayet Şî'a ve Bektaşilerle alakalı aleyhte fetvaları

bulunan Zenbilli Ali Efendi ve eserleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin tamamen ehl-i sünnet dairesinde geçtiğinin delilleridir. Aksi görüşleri ileri sürenler, Bektaşi veya Alevî olan bir âlimin, kuruluş döneminde dinî veya kazâi bir göreve getirildiğini göstermek mecburiyetindedirler.

b) Bilindiği gibi, ehl-i sünnet de, en az Bektaşi ve Alevîler kadar, Hz. Ali'yi ve onların hürmet ettikleri 12 İmamı severler ve hürmet gösterirler. Hatta Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve onun babası Şeyh Cüneyd, şeyhliğe şahlığı karıştırana kadar, özellikle tasavvuf ehlinin manevi reisleri Âl-i Beyt'ten çıktığı içindir ki, On İki İmam sevgisi, bütün ehl-i iman arasında yaygındır. Hatta Şî'a'yı bazı âlimler ikiye ayırmaktadır: Şî'a-i Velayet ve Şî'a-i Siyâset. Şî'a-i Velayet, sadece Âl-i Beyte muhabbet sebebiyle Yezid ve taraftarlarına karşı çıktıkları için Şî'a diye bilinen bazı tasavvuf ehlidir. Daha sonra da açıklayacağımız üzere, bu manada Erdebil'de toplanan tasavvuf ehli, Hz. Peygamber'in torunları olan kutubların çevresinde bir daire teşkil etmişlerdir. Bunların bazı fikirlerinin, Kur'ân ve Sünnete aykırı olmamak üzere, Bektaşilerin veya Alevîlerin kanaatleriyle aynı olması, bunların da Bektaşi veya Alevî olduğunu göstermez. Tıpkı 12 İmamı medheden Yunus Emre'nin asla Alevî ve Bektaşi olmaması gibi.

Şeyh Safiyyüddin'in torununun torunu ve kendinden sonra 5. Şeyh olan Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd (1447-1460), Şi'î mezhebine geçerek bu mübarek neslin itibarını siyâsete alet etmeye başlamıştır. 1448 yılında Erdebil'de isyan eden Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya sürüldü. Sultân II. Murad'a kadar geldi ve ondan bazı siyasi taleplerde bulundu. Vezir Halil Paşa'nın "Bir tahtta iki padişah sığmaz" cevabı üzerine kendisine ve dervişlerine hediyeler verildikten sonra, yine siyasi ümitlerle Karaman'a sığındı. Bütün bunları, bizzat olaylara şahit olan Âşıkpaşa-zâde anlatmaktadır. Burada Şeyh Abdüllatif ile sahabelerle ilgili tartışma yapmışlar, Şeyh Cüneyd'in sapık fikirleri ortaya çıkıp müridlerinin de namaz ve oruç bilmez tavırları anlaşılınca, oradan da kaçar gibi ayrılmıştır. Yani Şeyh Cüneyd, bazı bozuk fikirleriyle Osmanlı Devleti'ne hulul etmek istemişse de, Padişah'ın çevresindeki âlimler bu manadaki dalâlet fırkalarına geçit vermemişlerdir.

c) Abdalân-ı Rum'un Bektaşi babaları ve Alevî dedeleri olduğu; Osman

Bey zamanında yaşayan ve hatta onunla ve oğlu Orhan Bey ile birlikte gazalara katılan Baba İlyas, Muhlis Baba, Şeyh Edebalı, Geyikli Baba, Ahi Evran, Abdal Musa ve Abdal Murad'ın bunların başında geldiği; bu zikredilenlerin Osmanlı Devleti'ne Bektaşi ve Alevî geleneğini aşıladığı ve en azından Osmanlı Sünnî anlayışının daha sonrakinden daha müsamahalı olduğu iddiasına gelince, bütün bu iddialar, Alevîlik ve Bektaşiliğin asıl mahiyetinin bilinmemesinden kaynaklanan iddialardır. Bugün Alevîlik diye bilinen itikadî mezhep, aslında XV. yüzyıla kadar Şî'a'nın ta kendisidir. Ancak Alevîlik ve Kızılbaşlık tabirleri, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar ile ortaya çıkan tabirlerdir. Aynı şey Bektaşilik için de geçerlidir; zira Hacı Bektaş bir görüşe göre 1271 ve diğer bir görüşe göre de 1337'de vefat etmiştir. Bu tabirler ortaya çıkmadan evvel, ehl-i sünnet ile Şî'a'nın arasındaki ihtilâflar zaten bilinmektedir. Ehl-i tasavvufun bir kısmı ise, bir nevi Şî'a-i Velayet durumundadır.

Abdalân-ı Rum denilen yukarıdaki şahsiyetlerin, Âl-i Beyt muhabbetiyle yanıp tutuşan ve Şî'a'nın ma'sum kabul ettiği 12 İmamı medheden davranışları ve şiirleri de olabilir. Sırf bu yüzden, zaten Ehl-i Beyti seven Osmanlı Hanedanının bunlarla olan münasebetlerini ve hatta bu Horasan Erenlerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna olan katkılarını başka türlü değerlendirmek yanlış olur.

d) Âşıkpaşa-zâde gibi bazı tarihçiler, Hacı Bektaş-ı Veli ile Osmanlı Hanedanının ciddi bir alakasının dahi olmadığını iddia etmektedirler. "Bu Hacı Bektaş, âl-i Osman neslinden hiç kimse ile musâhabet etmedi ve andan ötürü anmadım. Yeniçerilerin başındaki Hacı Bektaş'ındır derler; yalandır. Börk Orhan zamanında zahir oldu. Abdal Musa Orhan zamanında gazaya geldi ve bu yeniçerinin arasında bile yürüdü". Alakası olsa bile, Hacı Bektaş'ın kendisi ile Bektaşi diye bilinen bazı kimselerin onunla ne derece ilgili olduklarını biraz evvel anlatmaya çalıştık.

e) Hacı Bektaş Zaviyesinden olduğu ifade edilen Geyikli Baba'nın Sultân Orhan ile kısa bir müddet için de olsa bir araya geldiği doğrudur. Osmanlı kaynaklarında bu konuda yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Zaten Osman Bey ve Orhan Bey zamanının maneviyât erleri olarak zikrettiğimiz şeyhlerden çoğu hakkında, gerçek ismi gibi çok açık konularda dahi yeterli bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla, sonradan uydurulan Bektaşi menkıbelerinden birini

yansıtan bir kaynağın, Orhan Bey'in Geyikli Baba'ya rakı ve şarap gönderdiği yolundaki bir ifadeyi kaynak kabul ederek, ilk Osmanlı Padişahlarının sonrakiler gibi katı Sünnî olmadıklarını ve rakı hediye gönderecek kadar müsamahalı olduklarını söylemek, uydurma Bektaşi menkıbelerini arşiv vesikaları gibi kabul etmek demektir.

Netice olarak, Osmanlı Devleti ve onun Hanedanı, kuruluş gününden beri, Âl-i Beyt âşıkıdırlar; ancak Alevî veya Bektaşi değildirler". (19)

(19) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 204-206; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter, (neşr. Şerafettin Turan), sh. 88-95; Mecdî Efendi, Hadâık, c. I, sh. 22-380; Ocak, Ahmed Ya'şâr, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Sufi Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu", Osman Gâzî ve Dönemi Sempozyumu, Bursa 1996, sh. 53-72; Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981, sh. 291 vd.; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye Kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 204/a vd.

IV - YILDIRIM BÂYEZİD DEVRİ

21. Osmanlı Padişahları arasında hakkında en çok dedikodu bulunan Yıldırım Bâyezid'in şahsiyeti, çocukları, döneminde Osmanlı Devleti'nin durumu ile ilgili kısa bilgiler verir misiniz?

Osmanlı Padişahları arasında hakkında en çok konuşulan Padişahın Yıldırım Bâyezid olduğu doğrudur. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi; Kısa zamanda Anadolu birliğini kurup devleti genişletmesine rağmen, 1402'de Ankara'da Timur'a yenilerek tekrar başa dönülmesine sebep olmasıdır.

İkincisi de, hem Emir Sultân Buharî'ye kayınpeder olması ve hem de içki içtiğine dair iddiaların bulunmasıdır.

Önce Yıldırım Bâyezid'i tanıyalım:

1387 tarihinde katıldığı Karaman Seferinde gösterdiği kahramanlıklardan beri Yıldırım lakabıyla anılan I. Bâyezid, Sultân Murad'ın büyük oğlu ve veliahdıdır. Bursa'da babasının tahta çıktığı sene yani 761/1360 yılında Gülçiçek Hatun'dan dünyaya gelmiş ve 791/1389 yılının Ramazan ayının beşinde de babasının şahadeti üzerine tahta çıkmıştır. Padişah olmadan evvel sırasıyla Kütahya, Hamid İli ve ilk Amasya Sancak Beyliği gibi tecrübeleri bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Kosova'da haçlı ordularıyla meşgul olmasını fırsat bilen Karamanoğulları, Osmanlı Devleti'ne ait sancak ve kazalara hücum başlattı. Bunu gören Yıldırım, 1390 yılının ilk günlerinde Anadolu birliğini tehlikeye sokmamak için hemen bu bölgeye intikal etti. Germiyan, Aydın, Menteşe ve Saruhan Beylikleri Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirince, hemen 1390-91 kışında Ankara'ya gelerek orada kışlasını kurdu. Sonradan yanına Bizans İmparatoru II. Manuel'i de alarak Karaman bölgesine geçti ve onları ikaz etti. Zaten Karamanoğlu Damad Alâ'addin Bey de firar etmişti. Ege Adalarını vurarak Venedik Cumhuriyeti'ne gözdağı vermeyi de ihmal etmeyen Yıldırım'ın bütün hayali İstanbul'u fethetmek idi. Bu sebeple 1391'de 7

ay sürecek olan İstanbul kuşatmasına başladı. Bizans'ın sulh ile itaat edeceğini umuyordu; ama olmadı.

Rumeli'nde gayr-i müslimlerle uğraşan Osmanlının aleyhine, durumu fırsat bilen Karamanoğlu - Candaroğlu ve Sivas'daki Kadı Burhâneddin'in ittifak yaptığı duyuldu. 1392'de Candaroğlu halledildi; İsfendiyaroğulları da Osmanlı'ya itaat etti. Kadı Burhâneddin ile olan savaş daha dehşetli idi. Yıldırım'ın oğlu Şehzade Ertuğrul'un kumandasındaki Osmanlı ordusu, Çorum yakınlarında yenik düştü. Bu arada Yıldırım'ın kendisi Rumeli seferine devam ediyor ve 1392'de filozoflar diyarı olarak bilinen Atina Osmanlı'ya teslim oluyordu.

Bütün bu gelişmelerden rahatsız olan Macar Kralı Sigismund, üçüncü bir haçlı seferi hazırlığında idi. Gerçekten her çeşit düşman milletin yer aldığı 70.000 kişilik orduyla Tuna'yı geçerek Niğbolu'yu kuşattı ve düşman kuvvetler 130.000'e ulaştı. Ancak 25 Eylül 1396 tarihinde Avrupalıların asırlarca unutamayacakları **Niğbolu Zaferi** kazanıldı ve Yıldırım, artık Halife I. Mütevekkil tarafından Sultân-ı İklim-i Rum ve Sultân diye anılmaya başlandı. Üçüncü haçlı seferini fırsat bilerek yine Osmanlı topraklarına saldıran Karamanoğulları ise, nihâî dersi hak etmişlerdi ve gerçekten 1397'de Konya'ya giren Yıldırım eniştesi olan Karamanoğlu Beyini idam ettirdi ve Konya'yı Osmanlı Devleti'nin Karaman Eyâleti olarak ilan etti. Artık Anadolu birliği sağlanmış ve bütün Anadolu neredeyse Osmanlı Devleti'nin olmuştu. Rumeli'de Balkanlar Osmanlının hâkimiyetine girmişti.

İşte böyle bir dönemde Doğudan büyük bir tehlike geliyordu. Doğu Türkistan Hakanı Aksak Timur veya **Timurlenk**, fırtına gibi eserek Doğu Anadolu'yu tehdit ediyor ve memleketleri ellerinden alınan ve Osmanlıdan memnun olmayan Anadolu beyleri Timur'u tahrik ettikleri gibi, Timur'un düşmanları olan bazı beyler de Yıldırım'a sığınmış bulunuyorlardı. Timur nazik sayılabilecek bir üslupla Yıldırım'dan bu beyleri salıvermesini ve kendisine tabi olmasını, şartlarının kabulü halinde, gayr-i müslimlerle olan cihadını takdir ettiği Osmanlı ordusuna yardım edeceğini ifade eden bir mektup gönderdi (Mektup, "Rum Meliki Yıldırım Bayezid" diye başlamaktadır). Buna karşı Yıldırım'ın cevabı çok sert ve hatta hakaret-âmiz oldu (Mektup, "Ey

Timur denen parçalayıcı köpek ve Tekfurlardan daha kâfir olan adam" diye başlamaktadır).

Neticede kaderin cilvesiyle Yıldırım'ın strateji açısından üstün görüldüğü uğursuz Ankara Meydan Muharebesi meydana geldi ve 28 Temmuz 1402 tarihinde Osmanlı ordusu yenik düştü ve Padişah esir alındı. Bu hadiseyle Osmanlı Devleti, cihan devleti olmaktan çıkmış ve yeniden başa dönmüştü. Zira bu savaşı takip eden yıllarda, 8 yıl kadar Anadolu'da kalan Timur buralarda terör estirdi ve eski beylere beyliklerini tamamen iade etti. 3 Mart 1403'de, bazı tarihçilerin ileri sürdüğü gibi intihar ederek değil, sıkıntıdan doğan bir kaç çeşit hastalığa dayanamayan Yıldırım vefat etti ve Osmanlı Devleti için Fetret Devri denen ara dönem başladı.

Yıldırım Bâyezıd devrinin ileri gelen devlet adamları arasında, iyi bir devlet adamı olmakla beraber takva cihetinden zayıf olduğu ittifakla açıklanan Çandarlı Ali Paşa, Timurtaş Paşa, Süleyman Paşa, İshak Bey ve Mihal oğlu Muhammed Bey zikredilebilir. Onun devrindeki âlimlerden ise, Şemseddin Fenari, oğlu Muhammed Şah Fenari, Hâfızuddin Muhammed Kürdî, Şeyh Kutbuddin İznikî ve Şihâbüddin Sivasî unutulmamalıdır. Devrinin Horasan erenlerinin başında, **Emir Sultân** denen Bâyezid'in damadı Şemseddin Muhammed Hüseynî, **Hacı Bayram** ve Şeyh Abdurrahman-ı Erzincani gelmektedir. Mevlid yazarı **Süleyman Çelebi** de onun zamanındaki en büyük şairlerdendir.

ZEVCELERİ:

1- Germiyanoğlu Devlet Şah Hâtûn; İsa, Mustafa ve Musa'nın annesi.

2- **Devlet Hâtûn**; Yine Germiyanoğlu olduğu söylenen ve Sultân Mehmed Çelebi'nin annesi ve ilk Valide Sultân.

3- Hafsa Hâtûn; Aydınoğlu İsa Bey'in kızı.

4- Sultân Hâtûn; Dulkadiroğlu Süleyman Şah kızı.

5- Marya (Olivera Despina) Hâtûn; Sirbistan Kralı Lazar'ın kızı.

ÇOCUKLARI:

1- Ertuğrul Çelebi.

2- İsa Çelebi.

3- Mustafa Çelebi (Tartışmalıdır).

4- Büyük Musa Çelebi.
5- Mehmed Çelebi.
6- İbrahim Çelebi. 7- Kasım Çelebi.
7- Yusuf Çelebi.
8- Hasan Çelebi.
9- Erhondu Hâtûn. 10- Fatma Hâtûn.
11- Paşa Melek Hâtûn.
12- Oruz Hâtûn. (20)

(20) Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, c. I, sh. 311-355; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 78-116; Ahmed Uğur neşri, sh. 131- 195; Tarih-i Solakzâde, İstanbul 1297, sh. 51-91; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 65 vd; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 44 vd.; Kantemir, c. I, sh. 95-105; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 71-90; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, 260-323; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 7-10; Öztuna, Türkiye Tarihi, c. II, sh. 306-352; Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 110-112; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı I-IV, İstanbul 1332/1923, c. I, sh. 22-25.

22. Osmanlı Padişahlarından içkiye mübtelâ olanlar bulunduğu ve hatta Saray'da gayr-i meşru eğlence sofraları düzenledikleri söylenmektedir. Bunlar hakkında ne dersiniz?

Burada şu gerçeklerin bilinmesinde fayda mülahaza ediyoruz:

A) Osmanlı Devleti'ni teşkil eden fertler ma'sûm ve günahsız değillerdir. İçlerinde I. Murad, II. Murad, Fâtih, Yavuz ve II. Abdülhamid gibi "veliyyullah" denilen fertler bulunduğu gibi, içki ve benzeri günahları irtikâb eden şahıslar da bulunabilir. Nazarî plânda İslâm'ın bütün düsturlarının kabul edilerek tatbik edildiği bir vâkı'adır. Ancak tatbikatta bu esaslara muhalefet edenlerin bulunduğu da bir vâkı'adır. Her ikisini de inkâr etmek mümkün değildir. Her şeyde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin iyilikleri de vardır, hataları da vardır. Ancak 600 sene boyunca hasenatının seyyiâtına ağır bastığı içindir ki, kader-i İlâhi bu uzun süre içinde İslâm'ın bayraktarlığı unvanını onlara ihsan etmiştir. Seyyiâtı hasenatına ağır basınca da, bu şerefli unvan yine kaderin hükmüyle ellerinden alınmıştır. En kötü zamanlarında bile, değil içki gibi İslâm'ın açık bir hükmüne muhalefet, içtihadî meselelerde dahi şer'î hükümlere ri'âyet etmek için elden gelen gayreti gösterdiklerini, sayıları milyonları bulan arşiv belgeleri isbat etmektedir.

B) Maalesef, Osmanlı tarihi ve edebiyatında geçen bazı tabirler, Osmanlı Devleti'nde içkinin tamamen serbest olduğu mâ'nâsına gelecek şekilde te'vil ve izah edilmek istenmektedir. Bu tâbirlerden bazılarına dikkat çekmek istiyoruz. "**îş ü işret**", bunların başında gelmekte ve tarihlerdeki "padişah, îş ü işreti severdi " tarzında geçen ifadeler, içki ve sefâhet hayatı yaşardı şeklinde yorumlanmaktadır. Hâlbuki bu ifadenin asıl mânâsı, îş=yaşama, işret=keyifli hayat ve eğlence demektir. Yaşamanın tadını çıkarma ve keyifli hayat, meşru dairede olduğu gibi, gayr-i meşru dairede de olabilir. O halde, bu tâbirleri, başka karîne olmadan gayr-i meşru hayat diye izah etmek, peşin fikirlilik olur. Ancak Yıldırım Bâyezid gibi bazı devlet adamlarının içki içtiğine dair açık deliller varsa, bunu başka türlü yorumlamak da doğru olmaz.

"**Sâkî**" kelimesi de manası çarpıtılan kelimelerdendir. Kelime manası, keyif meclislerinde kadehle içilecek şeyleri takdim eden şahıs manasını ifade eder. Ancak mevlidde şerbet dağıtana sâkî dendiği gibi, meyhanede şarap dağıtana da aynı ad verilir. Sâkî kelimesini, her yerde, içki kadehini dağıtan diye açıklamak, elbette ki kasıtlı bir peşin fikirliliktir. Osmanlı Sarayında sâkîler elbette vardır. Ancak bunların, içki kadehlerini dağıtan ve dolduran kişiler olduklarını, serbestçe içki dağıttıklarını ve bunun açık bir şekilde yapıldığını söylemek insafsızlık olur.

"**Şarap**" kelimesi de öyledir. Aslında her çeşit içecek demek olan bu kelime, günümüzde haram olan ve Arapça'da "hamr" kelimesiyle ifade edilen içki karşılığında kullanılmaktadır. Hâlbuki Osmanlı döneminde, şerbet ve su da dâhil olmak üzere bütün içilecek şeylere yani bugünkü karşılığıyla meşrubata "şarap" dendiği bir vâkı'adır. İslâm hukukunun yasakladığı sarhoşluk verici içkileri içenlere, hadd-i şirb denilen şer'i cezayı uygulayan devlet adamlarının kendilerinin, açıkça bu fiili işlemeleri mümkün değildir; ancak kanunlarla tatbikat arasında fark bulunabilir. Böyle bir fiili işleseler bile, bunun açıktan işlenen bir günah olmadığı kesindir. Nitekim Dimitri Kantemir'in II. Selim'le ilgili beyânları da bunu teyid etmektedir.

Bu arada, mezkûr kelimelerin tasavvufdaki manaları ile bir kısım metinlerde kullanıldığını da unutmamak icab etmektedir.

C) Türkler Müslüman olduktan hemen sonra, İslâm'a muhalif olan bütün âdetlerini de kâideten ve nazarî olarak tamamen terk etmişlerdir. İslâm'ın

te'siri altında ve ilk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar devrinde (X. Asır) kaleme alınan Kutadgu Bilig'deki şu cümleler, bunun en bariz misâlidir:

"Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden, sonunda ikbâl elden gider. Dünya beyleri şarabın tadına ulaşırlarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur. Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeğe ne zaman fırsat kalır?".

Daha sonraki Müslüman Türk Devletlerinin içki hakkındaki tutumlarını ise, kendilerine resmî kod olarak kabul ettikleri fıkıh kitaplarında ifadesini bulan şer'î hükümler ortaya koymaktadır.

Osmanlı hukukçuları, içki hakkındaki hükümlerde İslâm hukukçularının kabul ettikleri esasları aynen benimsemişlerdir. Bütün İslâm hukukçuları ise, başta şarap (hamr) olmak üzere, sarhoşluk verici içkilerin azının ve çoğunun haram, yani kesin olarak dinen yasak olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak İslâm'ın tesbit ettiği ve had denilen cezayı gerektirecek içki içme suçunun tarifinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İmam-ı A'zam Ebu Hanife'ye göre, az veya çok şarap (hamr) içmek yahut sarhoş edecek kadar diğer içkileri kullanmak, had cezasını gerektiren bir suçtur. Diğer İslâm hukukçuları ise, her çeşit içkiyi, az veya çok içmenin had cezasını gerektiren bir suç olacağını açıklamışlardır. Ebu Hanife şarap demek olan hamr ile diğer içkileri ayırt ederken, diğer İslâm Hukukçuları hepsini aynı hükme tâbi kılmaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nde tercih edilen birinci görüşe göre had cezasını gerektiren içki içme suçunun (ki buna şirb denmektedir) iki unsuru vardır: Birincisi, az da olsa şarap içmek veya diğer içkileri içerek sarhoş olmaktır. Yani bütün içkilerin haram olduğunda ittifak etmekle beraber, had cezasını gerektirecek suçun teşekkülünde küçük bir görüş ayrılığı vardır. İkincisi, cezaî kasıd ve irâdedir. Zorla içirilen içkiler, had cezasını gerektirmez. Bu unsurlardan biri eksik olduğunda, had cezası tatbik edilmez; ancak devletin tesbit ettiği ta'zir cezaları uygulanır. Had cezası ise, eksik ve fazla olmadan içki içene sopa ile seksen kırbaç vurmaktır.

Osmanlı Devleti'nin son on yılına kadar, bütün Müslüman Türk Devletlerinde, İslâm'ın içki için tesbit ettiği ceza aynen tatbik edilmiştir. Bunu şer'îye sicillerinde görmek mümkün olduğu gibi Osmanlı Kanunnâmelerinde

de görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde konuyla ilgili şer'î hükümler, Avrupalı bir hukukçunun diliyle "1810 tarihine gelinceye kadar, mer'î olmuştur. Gerçi bu hükümler, tatbikatta tam icra olunmadığı da söylenebilirse de, nazariyatta kuvvetine riâyet olunmuştur". Araştırmalar, Osmanlı Devleti'nin son on yılına kadar bu tatbikatın devam ettiğini göstermektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kabul edilen Men'-i Müskirat Kanunu, içki içenlere verilen cezaları, alternatifli olarak düzenlemiş ve bunlardan birini de hadd-i şer'î olarak zikretmiştir. Bu kanun, devletin içinde ve dışında çok büyük tartışmalara yol açmıştır.

Osmanlı padişahları, çok az istisnalar dışında, hem fiilen ve hem de kavlen İslâm'ın getirdiği içki yasağına uymuşlar ve bu yasağa uyulması için gerekli hukukî tedbirleri almışlardır. Bütün Osmanlı Padişahları bu konuda hassastırlar; ancak bunlardan II. Bayezid'e ait olan bir fermanın, sadeleştirilmiş metnini, sizlere takdim ederek, meseleyi bütün yönleriyle vuzuha kavuşturmak istiyoruz:

"1. Dergâhıma arz olundu ki, sancağınıza bağlı şehir, kasaba ve köylerde, düğünlerde, toplantılarda ve benzeri yerlerde, açıkça şarap içildiği, çeşitli sarhoş edici içkiler kullanıldığı, her türlü rezalet ve sefâhetin irtikâb edildiği görülmüştür.

2. Ayrıca İslâm'ın şe'âirine ri'âyet edilmeyerek fâsıkların bu gibi gayr-i meşru fiillerinden, bütün Müslümanların ve özellikle de âlimler ve sâlihlerin rahatsız olduğu bildirilmiştir.

3. Emrim size ulaşınca, bu konuda tam ihtimam gösteresiniz. Sen ki, sancak beğisin, kadılarsınız. Bizzat bu işin üzerinde durub kazanızdaki halka, şehirlerde, köylerde ve kasabalarda tekrar te'yîd ve tehdit ile yasak edesiniz.

4. Bundan sonra hiç bir yerde, fâsıklar toplanıp açıkça günâh işlemeyeler ve İslâm'ın şe'âirine gereği gibi ri'âyet edeler.

5. Sen ki, sancak beğisin, bu hususu görüp gözetip emrime aykırı hareket edenleri kâdî kararıyla hakkından gelip, şer'î hükümleri ve emirlerimi icra edesin. Şöyle bilesiniz ve alâmet-i şerife itimat edesiniz".

Osmanlı Padişahlarının bu yasaklarına ve şerî'ate karşı bu hassasiyetlerine rağmen, açıkça şer'î hükümleri çiğnemeleri nasıl düşünülebilir? Bu misâlden de anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Padişahları hakkında söylenen

"sarhoş" ve "aile hayatı berbat" gibi ithamlar, tamamen iftiradır ve belli bir vesikaya dayanmamaktadır.

Şunu da önemle belirtelim ki, bütün bu izahların yanında I. Bâyezid Han, II. Selim ve IV. Murad'ın gençliklerinde bazen içki kullandıkları, bir kısım Osmanlı kaynaklarında açıklanmaktadır. Zaten bizim meselemiz de bütün Osmanlı Padişahlarını ma'sum göstermek değildir. (21)

(21) Fermanın Orijinali, Bursa Şer'iyye Sicilleri, nr. A 33/21, vrk. 338/B; Cin, Halil- Akgündüz, Ahmed, Türk Hukuk Tarihi I-II, İstanbul 1997, c. I, sh. 267-268; BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 53-54; Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Neşreden: Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1959, sh. 157-158; Kur'ân, Mâide, 90; Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, c. II, 69-70; Akgündüz, Ahmed, İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, 1. Baskı, İstanbul 1995, sh. 34-38.

23. Yıldırım Bâyezid'in içki içtiği ve bu yüzden Molla Fenari tarafından şahitliğinin reddedildiği söylenmektedir. Bütün bu iddialar doğru mudur?

Bursa'da Ulu Cami'yi yapan, Emir Sultân Buhari'nin kayınpederi olan ve İslâm'a aykırı işlere mani olmadıklarından dolayı bazı kadıları cezalandırmaya kalkışan Yıldırım Bâyezid'in, bir içki mübtelâsı olduğu asla iddia edilemez. Ayrıca Molla Fenari veya Emir Sultân'ın, içki içtiği için Yıldırım Bâyezid'in şahitliğini kabul etmediği iddiası da doğru değildir. Belki Molla Fenari, bir konuda şahitliği arzu edilen Yıldırım'ın cemaatle namazı terk etmesinden dolayı şahitliğini kabul etmediği doğrudur. O da bunun üzerine sarayının yanına cemaatle namazı terk etmemek için yeni bir cami inşa ettirmiştir.

Acaba içki iddiası nereden çıkmıştır? Bir önceki soruda da ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı Padişahları, Peygamberlerin masum olduğu gibi, tamamen masum insanlar değillerdir. Onların da günahları bulunabilir. Her musibet, bir cinayetin neticesi ve bir mükâfatın da mukaddimesidir. Dolayısıyla Ankara mağlubiyeti elbette ki bir musibettir.

Bunda kader-i ilahiye fetva verdirten hatalar mutlaka vardır. Ancak esir alınan Emir Sultân ve Molla Fenari, Timur'un Semerkand'a gidelim teklifine, manevi âlemde, Osmanlı Devleti'nin 30-40 sene sonra yeniden şahlanacağını müşahede ettiklerinden, teklifi kabul etmediklerini Osmanlı kaynakları önemle kaydetmektedirler.

Asıl meseleye gelince, Osmanlı tarihleri ittifaka yakın bir şekilde, Osmanlı sultanlarının Osman Bey'den ta Sultân Murad zamanına kadar, kendileri içki içmedikleri gibi, kendi zamanlarında içki içilmesine de şiddetle karşı çıktıklarını ve bu dinî yasağı takip ettiklerini yazmaktadırlar. Hatta zamanın âlimleri, bu konularda gevşeklik gördükleri zaman, Sultân'ın kapısına gelerek, "Eğer ma'rûfu emr ve münkerden nehy etmezsen, memleketinde durmayız." derlerdi. Ancak Yıldırım Bâyezid devrinde bu işin biraz gevşediğini kaynaklar yazmışlardır. Bu, Yıldırım'ın içki içtiğini göstermez. Hatta bazı kaynaklar, Yıldırım Bâyezid'in Sırbistan Kralı Lazar'ın kızı Marya (Despina) Hanım ile evlendikten sonra, bu kadının Müslüman olmaması veya başka sebeplerle, az bir süre için de olsa, içki kullandığını, veziri Çandarlı Ali Paşa'nın bu konudaki ikaz görevini yapamadığını ifade etmektedirler.

Kısaca, Sırp Kralı, kızı Marya'yı Bâyezid'e göndererek Osmanlı Padişahını evvela manen yıkmayı ve sonra da cephede mağlup etmeyi planlamıştır. Maalesef geçici bir süre de olsa, bu planında muvaffak olduğunu kaydeden tarihçiler de bulunmaktadır. 1391'de bu kadınla evlenmiştir; ne zaman içki içmeye başladığı belli değildir; ancak hemen tevbe ederek Bursa Ulu Cami'yi inşaya başladığı ise, yine Osmanlı kaynakları tarafından açıklanmaktadır. Şayet geçici bir süre içki içmiş olsa bile, bu günahı açıktan yaptığını ve içkili sofralar düzenlendiğini söylemek mümkün değildir. Bu yüzden şer'an içtiğinin isbâtı da hemen hemen mümkün değildir. Bütün bunlar, bir değerli tarihçinin de ifade ettiği gibi, Çubuk Ovası'ndaki Ankara mağlubiyeti sebebiyle ileri sürülen tenkidler kabilinden de olabilir. Mağlubiyetin bir hatadan doğduğu noktasından hareket edilerek, bu sebep de dinî, siyasî veya malî konulardaki gevşekliğidir şeklinde de izah edilmiş olunabilir. (22)

(22) Neşri, Kitâb-ı Cihân-nümâ, c. I, sh. 332-333; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 45; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 99-100, 103-105, 109; Solakzâde, sh. 51-91; İsmail Belîğ-i Bursevî, Tarih-i Bursa (Güldeste-i Beliğ), İstanbul 1286, sh. 25; Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari", TTEM, nr. 18(95), sh. 368-384; nr. 19(96), sh. 148-158; Wittek, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", Çev. İnalcık, Halil, Belleten, c. VII, sayı 27 (1943), sh. 565; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 89-90; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, 260-323; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 7-10; Öztuna, Türkiye Tarihi, c. II, sh. 306-352; Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 110-112; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. I, sh. 22-25.

24. Yıldırım Bâyezid'in intihar ettiği söylenmektedir. Hâlbuki intihar dinimizde haram değil midir?

Yıldırım Bâyezid'in **vefatı ile ilgili üç rivayet** bulunmaktadır:

Birincisi; Hammer ve Gibbons gibi Garb Tarihçilerinin tamamına yakını, Şükrullah, Enverî, Karamanî Mehmed Paşa, Acem Hamidî, Konyalı Mehmed bin Hacı Halil ve İdris-i Bitlisî gibi ilk dönem Osmanlı tarihçilerinin kahir ekseriyeti; 10 sene kadar Bursa ve Edirne'de oturup Çelebi Sultân Mehmed'in çocuklarına hocalık eden, Padişah ve diğer Osmanlı devlet erkânı ile yakın temas halinde bulunan ve memleketine döndükten sonra Timur Tarihi'ni yazan İbn-i Arabşah başta olmak üzere Timur devrinin bütün Vakânüvisleri, Yıldırım Bâyezid'in şiddetli sıtma, nefes darlığı ve keder dolu hayattan meydana gelen çeşitli hastalıkların bir araya gelmesinden vefat ettiğini açıkça ifade etmektedirler. Kanaatimize göre doğru olan da budur. Kaldı ki, tarihçilerin çoğu, Yıldırım gibi dindar bir Padişaha, haram olan böyle bir günahın isnad edilmesinin tamamen iftira olduğunu açıkça beyan eylemişlerdir. Osmanlı tarihinin dev isimlerinden Âli ve Hoca Sa'deddin Efendi gibi tarihçiler, mevcut rivayetleri değerlendirdikten sonra, aksi iddiaların iftira ve yalan olduğunu açıklamaktadırlar. Kanaatimize göre bu konuda son sözü Âli söylemektedir:

"Her ne kadar bazı tarihçiler Timur'un hekimlerinin zehir içirdiğini veya kendi kendisine zehir içtiğini söyleseler de, tamamen hata üzerinedirler. Doğru olan Yıldırım'ın yukarıda zikredilen hastalıklar sebebiyle vefat ettiğidir. Zira Yıldırım'a, Timur her türlü iltifatı yaptığı gibi, ayrılırken de muhabbetle ayrılmışlardır".

İkincisi; Osmanlı tarihi ile ilgili bazı kaynaklar, Timur'un Bâyezid'i serbest bırakmak niyetinde iken, onunla yaptığı bir mülakat neticesinde, bundan vaz geçip, onu Semerkand'a götürdükten sonra oradan geri göndereceğini söylediğini, bu söz üzerine ümitsizliğe düşen Osmanlı Padişahının yüzük kaşındaki zehirle intihar ettiğini iddia etmektedirler. Bu iddiayı naklettiği söylenen ilk dönem tarihçilerinden Lütfi Paşa, Âşıkpaşa-zâde, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman gibi müellifler ittifakla "Bâyezid Hân işitti kim, Semerkand'a gideceğin, neman maslahatın gördü" veya "bu cevâbı işitti, gayet melûl oldu ve

hem gayret etdi. Timur'un iline varmasına hemandem kendü kaydın görüb Allah Te'âlâ rahmetine vâsıl oldu" ifadelerini kullanmışlardır ki, bu ifadeleri intihar etti diye açıklamak da doğru değildir. Kuvvetli kaynakların izahları karşısında bu ifadeler, "âhiret hazırlığını gördü, ölümünü istedi" şeklinde de yorumlanabilir. Yüzüğünün kaşında bulunan zehirle intihar ettiğini nakleden ilk döneme ait tek kaynak, sadece Hadîdî Vekâyinâmesi'dir. Bir de kendi hususi kütüphanesinde bulunduğunu iddia ettiği Fuad Köprülü'ye ait bir anonim, yani yazarı belli olmayan bir Tevârih-i Âl-i Osman nüshasıdır. Neşrî, Bâyezid Hân'ın "tez canlu ve gayretlü kişi" olmasından dolayı Timur'un mu'âmeleleri karşısında sıtma hastalığına tutulduğunu ve günden güne zayıfladığını belirttikten iki sayfa sonra, "bazılar eder ki..." kaydını düşerek, "düşman elinde zebûn olub memleketi eller elinde görmeden ölem yeğdür" deyüb kendü nefsini helak eyledi demektedir. Aynî gibi bazı müellifler de, zehirletildiğini söylemektedirler. Bunlardan açıkça kendini zehirleyerek intihar ettiğini anlamak mümkün olmadığı gibi, bu tür iddiaların bir rivayetten öteye gitmediği de malumdur. Bütün bu rivayetler, Âli ve Hoca Sa'deddin gibi kaynaklar tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.

Üçüncüsü; Timur'un zehirlettiği şeklindeki bir iddiadır ki, bunun tarihçiler tarafından ka'le bile alınmadığını ifade etmekle yetiniyoruz. Bunun tam aksine Müneccimbaşı başta olmak üzere çoğu müellifler, hastalığının tedavisi için Timur'un saray tabiplerinden Celaleddin Arabî ve İzzeddin Mes'ûd eş-Şirazî'yi tayin ettiğini belirtmektedirler.

Netice olarak, Yıldırım'ın intiharı iddiası, muteber yerli veya yabancı kaynaklarda yer almamaktadır. Sadece Fuad Köprülü'nün bazı zayıf rivayetleri zorlama yorumlara tabi tutarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu iddiayı gündeme getirmesinden sonra mesele tekrar alevlenmiştir. Mükrimin Halil Yinanç ve Uzunçarşılı gibi tarihçiler, bu iddianın tamamen yanlış olduğunu delilleriyle ortaya koymuşlardır. (23)

(23) Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, c. I, sh. 358-363; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 101-103; Ahmed Uğur neşri, sh. 172-173; Hoca Sa'deddin Efendi, Tâc'üt-Tevârih I-II, İstanbul 1279-80, c. I, sh. 217; Solakzâde, sh. 87-89.

V - FETRET DEVRİ

25. Fetret Devri ne demektir?

Osmanlı Devleti'nin 1402'deki Ankara mağlubiyetinden sonra dağılması ile başlayan, Yıldırım'ın çocukları arasındaki saltanat mücadelesi ile devam eden ve 1413 yılında I. Mehmed Çelebi'nin tartışmasız tek sultan olarak kabul edilmesiyle sona eren verimsiz ve uğursuz ara döneme denmektedir. 11 yıl sürmüştür.

Yıldırım Bayezid'in vefatından sonra hayatta olan çocukları yaş sırasıyla şunlardır:

Süleyman Şah (1375-1410), İsa Çelebi (1378-1405), Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa diye bilinir, 1380-1422), I. Mehmed Çelebi (1382-1421), Musa Çelebi (1388-1413) ve Şehzade Kasım (1397-1417).

Saltanat mücadeleleri nasıl yürüdü? Yani Emir Süleyman ve Mûsâ Çelebi'nin sultanlığı var mıdır?[24]

(24) Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 59-60; Müneccimbaşı, Sahâifu'l-Ahbar I-III, İstanbul 1285, c. 3, sh. 313; Nişancı Tarihi, İstanbul 1279, sh. 132; Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1991 (Necdet Öztürk neşri), sh. 131; Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul 1992, (F. Giese neşrinden Nihad Azamat), sh. 49; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 86-90; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 260-323; İsmail Belîğ-i Bursevî, Tarih-i Bursa, sh. 28-29; Köprülü, M. Fuad, "Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında. I. Demir Kafes Rivayeti. II. İntihar Meselesi", Belleten, c. I, sayı 2 (1937), sh. 591-603; Köprülü, M. Fuad, "Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi", Belleten, c. VII, sayı 27(1943), sh. 591-599; Yinanç, Mükrimin Halil, "Bâyezid II", İA.; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 117-144; Solakzâde, sh. 91-124; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 91-98; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 325-345; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 113-116; Kantemir, c. I, sh. 109-120.

26. Süleyman Çelebi (Emir Süleyman = I.Süleyman) kimdir?

1402 mağlubiyetinden sonra Vezir Çandarlı Ali Paşa ile kaçarak canını kurtaran Şehzade Süleyman, arkasından hemen Bursa'ya geldi, çok önemli gördüğü eşyalarını aldıktan sonra hemen Edirne'ye canını attı ve orada padişahlığını ilan etti. Hatta fırsatı ganimet bilerek Osmanlıya harp ilan eden

Macarları dahi yendi. Ancak Osmanlının en büyük toprakları Amasya'da bulunan Mehmed Çelebi'nin elindeydi. Diğer tarafdan İsa Çelebi bir ara Bursa'yı kuşatmış, ele geçirmiş, ancak Mehmed Çelebi tarafından tasfiye olunmuştu. Sultân Süleyman'ın Edirne'yi taht şehri ilan etmesi, Bursa'nın bu özelliğini ortadan kaldırdı ve 51 yıl devam edecek olan Edirne devri başladı. Musa Çelebi müteredditidi ve hatta ağabeyinin padişahlığını tanıyordu. Sultân Süleyman, Anadolu'ya geçti ve Bizans İmparatoru ile kurduğu dostlukların da yardımıyla, Bursa, İzmir ve Ankara'yı aldı. Bu arada Anadolu beylikleri Süleyman'a karşı Mehmed Çelebi'yi desteklemeye başlayınca Musa Çelebi de ona itaat etti ve Süleyman'ı takip için Rumeli'ye geçti. Bazı komutanlar ve fitne için hazır bekleyen Romanya Prensi'nin de desteğiyle, Musa Çelebi, Mehmed Çelebi adına Rumeli'ye geçmesine rağmen, kendi sultanlığını ilana hazırlanıyordu ve Sultân Süleyman'ı Edirne'de kıstırarak hayatına son verdi (1410). Sultân Süleyman'ın 8 yıl kadar süren saltanatı 35 yaşındayken sona erdi. Maalesef, takva cihetiyle pek kuvvetli olmayan Vezir Ali Paşa'nın da etkisiyle, kendisinin diğer Osmanlı Sultânlarına kıyasla, manevî yönünün o kadar mükemmel olmadığı bazı kaynaklarda ifade edilmektedir.

Sultân Süleyman devrinin en önemli devlet adamı, tarihçiler tarafından beğenilmeyen ve mağlubiyetine sebep gösterilen Çandarlı Ali Paşa; âlimler arasında İbn-i Melek diye meşhur olan İzzüddin Abdüllatif, oğlu Muhammed, müftilik yapan Necmüddin Hanefî'yi; maneviyât erenleri arasında ise Yunus Emre'yi; şâirler arasında, İskendernâme müellifi Ahmedî ile tarihçilerin mazbut bir şair olarak anmadıkları Mevlânâ Hamza'yı zikr edebiliriz. İnsanları galip veya mağlup edenlerin mesaî arkadaşları olduğu, Sultân Süleyman'ın halinden de anlaşılabilir. (25)

(25) Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 117-144; Ahmed Uğur neşri, sh. 198; Solakzâde, sh. 91-124; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 61-68; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 91-98; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 325-345; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 113-116; Kantemir, c. I, sh.109-114.

27. Sultân Musa Çelebi kimdir?

1410 yılında Edirne'de padişahlığını ilan eden Musa Çelebi, sert bir asker ama iyi bir diplomat değildi. İstanbul'u 5. defa muhasara altına alarak Bizans'ı

karşısına aldı. Üzerine gelen Mehmed Çelebi'yi mağlup etti ve bu olaydan sonra iyi bir diplomat olan Mehmed Çelebi İmparator'a sığındı. Musa Çelebi, Rumeli beylerini de kendisinden soğutunca bunu fırsat bilen Mehmed Çelebi, ikinci defa, hem Rumeli beylerinin ve hem de Sırbistan Prensi'nin desteğini alarak kardeşi Musa ile Çamurlu Derbend'de karşı karşıya geldi ve Sultân Musa ağabeyine yenilerek öldürüldü. Böylece 25 yaşında 3 yıl kadar süren saltanatı da sona erdi ve Osmanlı tahtı sadece Mehmed Çelebi'ye kalmış oldu (1413). Fetret Devri de böyle sona erdi.

Sultân Musa zamanında ona destek olan devlet adamları arasında veziri Kör Melikşah, Mihal oğlu Muhammed Beğ, bunun kardeşi Bahsi Beğ'i; âlimler arasında Kazaskeri olan Şeyh Bedreddin-i Simâvî'yi zikretmemiz gerekmektedir. Sultân Süleyman'ın Şehzade Orhan, Şehzade Mehmed Şah ve Paşa Melek Hâtûn adında üç çocuğu olmasına karşılık, Sultân Musa'nın evladı yok idi. (26)

(26) Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 117-144; Ahmed Uğur neşri, sh. 204-241; Solakzâde, sh. 91-124; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 61-68; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 91-98; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 325-345; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 113-116; Kantemir, c. I, sh.115-120.

28. I.Mehmed Çelebi kimdir ve neden Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu kabul edilmektedir?

1413-1421 tarihleri arasında Osmanlı tahtına oturan Sultân Mehmed Çelebi, 781/1380 yılında Germiyanoğullarından Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hâtun'dan dünyaya gelmiştir. Asil ve dindar bir devlet adamı olan Mehmed Çelebi, Osmanlı tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu ve yeni asrın yani Hicrî 9. asrın siyâset alanında müceddidi kabul edilmektedir. Babasının esareti sırasında vezir Bâyezid Paşa'nın tavsiyelerine uyarak Amasya'ya gitti ve padişahlığını ilan etti. Kardeşi İsa Çelebi'yi tasfiye etti. Ancak Süleyman Bey'in Ankara'ya kadar gelmesi üzerine, Amasya-Tokat-Sivas bölgesiyle yetindi. İyi bir diplomattı. Musa Çelebi önce Mehmed Çelebi'ye itaat etti. Ancak 1410 yılında Rumeli'de saltanatını ilan edince durum değişti. 1413 yılında kardeşi Musa Çelebi'nin öldürülmesinden sonra, Osmanlı tahtının tek vârisi olarak kaldı.

Çelebi Mehmed Rumeli'ndeki olaylarla uğraşırken, **Karamanoğlu** yine harekete geçti. Germiyanoğlu Yakub Bey'in Mehmed Çelebi'ye itaatini bildirmesi üzerine Bursa'yı kuşattı. Hacı İvaz Paşa'nın kahramanca müdafaası üzerine Yıldırım Bâyezid'in sur dışında kalan kabrine hakaret bile etti. İşte bu kargaşa içinde Sultanlık koltuğuna oturan Mehmed Çelebi, Aydın'daki Candaroğullarının da tabiiyetini kabul ettikten sonra Karamanoğlu'nun üzerine yürüdü ve halasının oğlu olan Karamanoğlu II. Mehmed'i esir aldı. Sonra affetti. Bu arada Venedik donanmasına karşı 1416 yılında Çavlı Bey komutasındaki Osmanlı donanması hücuma geçti, ancak mağlup oldu. Buna karşılık Macar Kralı Sigismund'un haçlı seferi teşebbüsü, Mehmed Çelebi'nin bir paşası olan Gâzî İshak Bey tarafından püskürtülünce Osmanlı prestij kazandı. İshak Bey'in 1415 muharebesinden sonra Türklerin Bosna Sarayı dedikleri Sarajevo, Osmanlı'nın eline geçti. İshak Bey'in Rumeli'deki bu fetihleri Romanya ve diğer Balkan bölgelerinde de devam etti. Sultân Mehmed de boş durmuyor ve Sinop'daki Candar Beyliğinin bir kısım topraklarını Osmanlı Devleti'ne ilhak ediyordu.

Osmanlı Devleti, yeniden eski ihtişamına kavuşmak üzere iken, iç ve dış düşmanlar, iki büyük gaileyi Osmanlı Devleti'nin başına açmakta gecikmediler. Ancak Sultân Mehmed'in fevkalade basiretli idaresi ve Allah'ın yardımıyla bu **iki büyük bela** da aşıldı.

Bunlardan **birincisi**, Şeyh Bedreddin isyanı idi. Musa Çelebi'nin Kazaskeri ve bir nevi Şeyhülislâmı olan bu ilim adamı, belli çevrelerce kullanıldı. Musa Çelebi'nin tasfiyesinden sonra Sultân Mehmed tarafından yüksek bir maaş verilerek İznik'te mecburi ikamete zorlanan Şeyh Bedreddin, Aydın ve İzmir taraflarında fesada başlayan Börklüce Mustafa ve Manisa civarında ortaya çıkan ve aslında bir Yahudi dönmesi olan Torlak Kemal ile olan eski ilişkilerinden korkarak, Kastamonu-Sinop-Kefe üçgenini takipten sonra Eflak Voyvodasına sığındı. Daha önce Şeyh Bedreddin'in kazaskerliği sırasında onun kethüdalığını yapan Börklüce Mustafa, İzmir'de Urla yarımadasının kuzey tarafındaki Karaburun'da, Yahudi dönmesi Torlak Kemal ise, Manisa'nın Kızılbaşlarla meskûn bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir isyan hareketine hazırlık yapıyorlardı. Şeyh Bedreddin'in de Rumeli'de bu tür hareketlere girişme teşebbüsleri bardağı taşıran son damla oldu. Bizans

bunları şiddetle destekliyordu. Ordularının sayısı 5.000 ve 10.000'lerle ifade edilen ve Dede Sultân diye de anılan Börklüce Mustafa'nın isyanı, Timurtaş Paşa-zade Ali Bey'in de mağlup olmasıyla ciddileşti. Mehmed Çelebi'nin oğlu Şehzade Murâd, Bâyezid Paşa'nın da yardımıyla Börklüce Mustafa ve asi kuvvetlerin üzerine yürüdü ve ele geçirilen Dede Sultân idam edildi. Bunu Torlak Kemal'in tepelenmesi izledi ve böylece Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi alevi isyanı bastırılmış oldu.

Bunun üzerine Rumeli'deki Deliorman'da yerleşen Şeyh Bedreddin isyanı genişletme çabalarını sürdürdü. Selanik taraflarında Düzmece Mustafa ile meşgul olan Sultân Mehmed, olayı duyunca hemen Serez'e geldi ve Bâyezid Paşa'nın gayretiyle Şeyh Bedreddin ele geçirildi ve Serez çarşısında idam edildi. İdamına fetva veren ise, Sa'deddin Teftezâni'nin talebelerinden olan Herat'lı Mevlânâ Haydar'dır. 1420 yılında bu olay da kapatılmıştır.

Sultân Mehmed'in **ikinci belası** ise, Timur tarafından esir alınarak 16 yıl ortadan kaybolan ve ancak Bizans ve benzeri dış düşmanların tahriki ile saltanat iddiasıyla ortaya çıkan Yıldırım'ın gerçekten oğlu Düzmece Mustafa'dır. Normalde Sultân Mehmed'in ağabeyidir. Niğbolu Sancakbeyi Aydınoğlu Cüneyd'in de desteğini alarak kıyam eden Düzmece Mustafa, Sultân Mehmed'e yenildi ve Bizans İmparatoru'na sığındı. Sultân Mehmed hayatta olduğu müddetçe salıverilmemek ve buna karşılık İmparatora yılda 300.000 akçe ödenmek şartıyla anlaşma yapıldı ve hatta bu anlaşmanın da etkisiyle Sultân Mehmed, 1420'de İstanbul'da İmparator II. Manuel'i ziyaret bile etti.

Sultân Mehmed Çelebi 39 yaşında vefat etti ve Bursa'daki Yeşil Türbe'ye defnolundu. Vefatında Osmanlı devleti eski genişliğine ve kuvvetine ulaşmıştı. 24 kere savaşa giren Mehmed Çelebi 40 yerinden yara almıştı. Samimi, dürüst, dindar ve diplomat bir devlet adamıydı.

ZEVCELERİ:

1- Şehzâde Kumru Hâtûn; Amasyalı bir Paşa'nın torunu.
2- **Emine Hâtûn**; Dulkadır oğlu Mehmed Bey'in kızı ve II. Murad'ın annesi.

ÇOCUKLARI:

1- Şehzâde Küçük Mustafa.
2- **Şehzade II. Murâd**.

3- Şehzade Mahmûd.

4- Şehzade Yusuf.

5- Şehzâde Ahmed.

Sultân Mehmed Çelebi zamanındaki ileri gelen devlet adamları arasında, baştan beri onun sadık bir veziri olan Bâyezid Paşa'yı, ilmiyeden gelen İbrahim Paşa'yı ve Bursa kahramanı Hacı İvaz Paşa'yı; asrındaki büyük âlimler arasında Sa'deddin Teftezânî'nin talebelerinden Mevlânâ Burhânüddin Haydar'ı, Mevlânâ Sarı Ya'kub'u, Kara Ya'kub lakabıyla meşhur olan Ya'kub bin İdris'i, Kâfiyeci lakabıyla meşhur Mevlânâ Muhyiddin'i ve Bâyezid-i Sofî'yi; zamanındaki maneviyât erenlerinden özellikle Şeyh Abdüllatif'i, Amasyalı Pir İlyas'ı ve Şeyh Muslihuddin Halife'yi; şâirlerden ise sadece Hüsrev ü Şirin müellifi Şeyhî ile Molla Ezherî ve Şair Zihni'yi sayabiliriz. (27)

(27) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 85-94; Neşrî, Kitâb-ı Cihânnümâ, c. II, sh. 517-555; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 144-194; Ahmed Uğur neşri, sh. 244-326; Lütfl Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 68-76; Solakzâde, sh. 124-138; Ahmed Tevhld, "Bursa'da Çelebi Sultân Mehmed Han-Evvel Hazretlerinin Kerimelerinden Hafsa Sultân Namına bir Kitabe", TOEM, nr. 39, sh. 187-189; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 99-106; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 347-375; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, II, 17-120; Kantemir, c. I, sh.115-127.

29. Şeyh Bedreddin kimdir? Bir alevî şeyhi mi yoksa ilk komünist midir? İslâm'a aykırı görüşleri bulunan Varidat adlı eserin müellifi olduğu doğru mudur?

Şeyh Bedreddin meselesi, Osmanlı tarihi açısından tam bir bilmecedir. Üzerinde çok söz söylenmiştir. Bir kısım peşin hükümlü tarihçiler Şeyh Bedreddin'i, Osmanlı döneminin Cumhuriyetçisi ve ihtilalcisi diye başlarına tac etmişlerdir. Komünizm'in revaçta olduğu günlerde, "kadın hariç her şey ortaktır" dediğini iddia ederek, tarihin ilk Türk komünisti diye, Nazım Hikmet'e manzum medhiye bile yazdırmışlardır. Alevî grup ise, Osmanlı Devleti'ne isyan eden Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in haline bakarak onu bir Alevî Dedesi olarak görmüşlerdir; hatta kendilerine rehber edinenleri bile çıkmıştır. Bunun yanında, Osmanlı tarihçilerinin mühim bir kısmı, başlangıçta Şeyh Bedreddin'in büyük bir İslâm âlimi ve hukukçusu olduğunu, ancak sonradan Şeyh'likden şahlığa heveslendiğini ve devlete isyan ettiği için idam edildiğini ifade etmişlerdir. Bazı samimi araştırmacılar ise, Şeyh Bedreddin'in

başından beri Bâtınî fikirlere sahip bir ehl-i dalâlet olduğunu hükme bağlamışlardır. Acaba hangisi doğrudur?

Kanaatimize göre ifrat da tefrit de doğru değildir. Meseleyi olduğu gibi yansıtmaya çalışmak en güzelidir. Bu sebeple Şeyh Bedreddin'i yakından tanımak en doğrusudur.

Hayatı hakkında en geniş bilgiyi torunu Halil tarafından Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin adıyla kaleme alınan eserden öğreniyoruz. **Şeyh Bedreddin** hakkında şunları biliyoruz: Asıl adı Mahmûd olan bu zatın babası İsrail; bir Osmanlı emiri, bir gazi ve de 1361'de Edirne fethedildikten sonra ele geçirilen Dimetoka'ya bağlı Simavna veya Samavna denilen beldenin de ilk kadısıdır. Burada kadılık yaparken oğlu Mahmûd dünyaya gelmiş ve adına İbn-i Kâdî Simavna veya Simavna Kadısı oğlu denmiştir. Bunun Kütahya Simav ile ilgisi yoktur. Tahsilini Kadi-zâde-i Rumî ile birlikte onun babasının yanında yapan ve sonra da Kahire'ye giderek başta Seyyid Şerif Cürcânî olmak üzere büyük âlimlerden ders okuyan Mahmûd, Kahire'de inzivada olan Hüseyin-i Ahlâtî'den tasavvuf dersi almış ve Timur'un huzurunda yapılan ilmî tartışmada İslâmî ilimlere olan vukufunu ispatlamıştır. Bu arada Tebriz ve ilim merkezi Kazvin'e uğrayan Şeyh, orada bazı nakillere göre Bâtınîlik fikirlerinin etkisinde az da olsa kalmıştır. 1397 yılında şeyhi Hüseyin Ahlâtî'nin vefatı üzerine onun yerine geçen Şeyh Bedreddin, daha sonra Anadolu'ya gelmiş ve nihayet özellikle İslâm Hukuku konusundaki uzmanlığından dolayı Sultân Musa'nın Kazaskerliğine tayin edilmiştir.

Sultân Musa tasfiye edilince Şeyh Bedreddin çoluk çocuğuyla birlikte, 1000 akçe maaşla İznik'e getirilmiş ve gereken saygı gösterilmekle beraber, göz hapsinde tutulmuştur. Daha evvel anlattığımız gibi, Börklüce Mustafa denilen ve Dede Sultân diye de bilinen alevi dedesinin isyanı, bunu Torlak Kemal denilen bir Yahudi dönmesinin takip etmesi ve Şeyh Bedreddin'in de bunlarla olan irtibatı, Şeyh'in gizli bir şekilde Rumeli'ye geçmesine, Eflak Beyi'ne sığınmasına ve neticede ortaya çıkan bu Alevî isyanının reisi gibi görünmesine yol açmıştır.

Önemle ifade edelim ki, Şeyh Bedreddin aslında alevi falan değildir. Bunun en büyük delili, hem neslinin ortada oluşu ve hem de telif ettiği

eserleridir. Bunun tek istisnası Varidat adlı eseridir ki, bunun gerçekten onun tarafından yazılıp yazılmadığı da tartışmalıdır. Gerçek olan Şeyh'in şahlığa heveslenmesi, fesad grubunun içinde yer alması ve de Sultân Mehmed'e isyan edenlerin manevi reisi durumuna düşmesidir.

Şeyh Bedreddin'in eserlerine baktığımızda, İslâm Hukukuna dair **Letâif' ül-İşârât** başta gelir. İznik'te göz hapsinde iken kaleme aldığı bu eser, Hanefi mezhebi ile alakalı mükemmel bir mukayeseli hukuk kitabıdır. Bunu Câmi'ul-Fusûleyn adlı Üstrûşenî ve İmâdî isimli büyük Hanefi hukukçularının kaleme aldığı Fusûl isimli hukuk eserlerini birleştirerek ve asrın meselelerini de ilave ederek telif ettiği mükemmel bir hukuk kitabı takip eder. Bu zikredilenler ve edilmeyenler, tamamen Sünnî ve Hanefî esaslarına göre kaleme alınmış eserlerdir. Bunlarda Bâtınîlik, Alevîlik veya materyalist bir vahdet'ül-mevcudculukla alakalı tek bir cümle yoktur.

Geriye **Varidat** adlı ona isnad edilen tasavvufa dair bir eser kalmaktadır. Bu kitabın **ona ait olmadığı** ve hatta onu isyan için kullanan bazı bozuk fikirli insanlar tarafından uydurulduğu, ileri sürülen iddialar arasındadır. Ancak bu kitaba baktığımızda, Şeyh Bedreddin'in öteki eserlerinin tam tersine, İslâm'ın temel esaslarına ters düşen ve insanı tamamen dinden çıkarabilecek hususlar bulunmaktadır. Bu eserin bazı yerlerinde Allah'dan ve O'nun peygamberlerinden bahsederken, bazı yerlerde vahdet'ül-vücud'dan ziyâde vahdet'ül-mevcud nazariyesiyle tam bir materyalist gibi hareket ettiği görülmektedir. Âlemin ezeli ve ebedi olduğu ileri sürülen aynı eserde, kıyamet inkâr edilmekte ve buna bağlı olarak haşr-i cismânî denilen haşir redd olunmaktadır. Cennet ve cehennemin de inkâr edildiği eserde, melek, cin ve şeytanla alakalı İslâm'ın esasları da tamamen saptırılmaktadır. Eğer bu eser, Şeyh Bedreddin'e ait ise, İslâmiyetin telkin ettiği şekliyle Allah, Peygamber ve ahiret inancı olmayan, eskilerin tabiriyle kadınlar dışında her şeyin insanlar arasında ortak olduğuna inanan İbâhiyye mezhebinin mensubu bulunan bir zındık ve mülhid karşımızda demektir.

Acaba Şeyh Bedreddin bu mudur? Bu soruya hemen "evet" diye cevap vermek çok zordur. Zira hapisteyken yani idamından bir kaç sene önce kaleme aldığı **İslâm Hukuku** eserinde **tam bir ehl-i sünnet** gibi İslâm'ın esaslarını anlatan bir âlimin bir iki sene içinde bu hale gelmiş olması akla zor

gelmektedir. Nitekim Sa'deddin Teftezânî'nin talebesi olan Mevlânâ Haydar Herevî, ilim meclisinde Şeyh Bedreddin ile tartışmış, Kur'ân, sünnet ve diğer kaynaklara dayanarak Şeyh'i ilzam etmiş ve bizzat Şeyh Bedreddin'in kendi suçunun cezasını ikrar ettikten sonra ıslâh-ı âlem ve hıfz-ı nizâm-ı Beni Âdem için idamına fetva vermiştir. Çoğu Osmanlı tarihçilerinin kanaati de bu yöndedir.

O halde karşımızda **bir kaç tane Şeyh Bedreddin** vardır:

Birincisi, **Sünnî-Hanefi İslâm Hukukçusu** ve eserleri âlimlerce asırlarca ders kitabı olarak okutulan ve Musa Çelebi'nin Kazaskeri olan Şeyh Bedreddin'dir.

İkincisi, İslâm'ın temel esaslarını reddeden, Simavîler diye bilinen müritleri namaz ve oruç gibi İslâm'ın hükümlerinden habersiz bulunan ve en önemlisi de vahdet'ül-mevcudcu yani neredeyse **panteist ve inkârcı** bir Şeyh Bedreddin'dir.

Üçüncüsü, kerametleri olan **veli ve mutasavvıf** bir Şeyh Bedreddin'dir.

Dördüncüsü ise, toplumda karışıklık çıkaranların rehberi olan, bu vesileyle aslında Alevî olmadığı halde Anadolu'da isyan eden Alevî grupların mercii haline gelen ve şeyhliği Şahlığa değiştirmek isteyen **ihtilâlci** Şeyh Bedreddin'dir.

Osmanlı kaynaklarından ve Ebüssuud'un fetvasından anladığımız, Şeyh Bedreddin'e ait gibi görünen bu şahsiyetlerden birincisi ve dördüncüsünün birleştirilerek kabul edilmesi şeklindedir. Yani Şeyh Bedreddin, büyük bir İslâm âlimidir; alevî değildir; Kazvin'de Bâtınîlikden etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir; Osmanlının kargaşa döneminde tahriklere aldanmış ve isyancı Alevîlerin ve hatta Alevîlerin de kabul edemeyeceği vahdet'ül-mevcudcu bir dalalet grubunun dairesine girmiş ve neticede kamu düzeni gereği isyanı sebebiyle idama mahkûm edilmiştir; Vâridât'ın böyle bir âlimin eseri olmasını akıl kabul etmemektedir. Ebüssuud'un sorulan bir soruya verdiği cevapta; " 'Anın müridlerinden olan kâfirlerdir' demek lâzımdır; Şâir kefere gibi adın anmayub la'net etmeyüb kendi halinde olan Müslüman kâfir olmaz" demesi çok manidardır. Herevî'nin idam fetvasında, ısrarla "insanları bilerek dalâlete sevk edenlerden olduğunu isbat etmesi" de önemlidir. Fakat, Âli ve

benzeri tarihçiler, Bedreddin'in büyük bir âlim olduğunu, devlete isyanının çevresinin planlarına ve yapılan isnadlara dayandığını açıkça ifade etmekte ve Şeyh Bedreddin'i övmektedirler. (28)

(28) Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 142-144; Lütfl Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 73-74; Solakzâde, sh. 134-136; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 99-106; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 360-367; Bozkurt, Mahmûd Esat, Inkılâb Tarihi, İstanbul 1997, sh. 104-106; Mecdî Efendi, Hadâık, c. I, sh. 71-73; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, Ahmed Ya'şâr, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. -17. Yüzyıllar), İstanbul 1998, sh. 136-202; Kâtip Çelebi, Keşf'üz-Zunûn, (neşr. Yaltkaya, Şerafettin- Bilge, Kilisli Rıfat), İstanbul 1971, c. I, 566, c. II, 1551; Yılmaz, Ömer Faruk, Belgelerle Osmanlı Tarihi MI, İstanbul 1998, c. I, sh. 185-188; Uyanık, Mevlüt, "Osmanlı Düşünce Tarihinde Toplumsal Bir Muhalefet Olarak Şeyh Bedreddin ve Haraketinin Tahlili", Belleten, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 341-349.

VI - SULTÂN II. MURÂD DEVRİ

30. Fâtih'in babası Sultân II. Murâd kimdir? Çocukları ve meşhur devlet adamları kimlerdir?

Bazı tarihçilerin Osman Bey'den sonra ikinci kurucu dedikleri Sultân II. Murâd, 1404 yılında Dulkadiroğlu Emine Hâtun'dan Amasya'da dünyaya geldi. 1421 yılında babasının vefatından 41 gün sonra gelip Edirne'de tahta oturur oturmaz, Limni'de göz hapsinde bulunan amcası Düzmece Mustafa, Bizans İmparatoru tarafından serbest bırakılınca büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya geldi. Mustafa Çelebi, Edirne'ye gelerek padişahlığını ilan etti ve bununla da kalmayarak ordusuyla Bursa'daki II. Murad'ın üzerine yürüdü. 1422'de Sultân Murad'a mağlup olan amca Mustafa, düzmece olduğu iddiasıyla idam edildi. Aslında düzmece olmadığını daha evvel ifade etmiştik. Bizans'ın ihanetini gören Sultân Murad, hemen 30.000 askerle İstanbul'u kuşattı. Maddi sebepler açısından teslim almayı ümit ederken, 13 yaşındaki Küçük Mustafa'nın İznik'de Bizansın tahrikiyle saltanat ilan ettiğini duydu ve hemen ona yöneldi. Bu arada fırsatı ganimet bilerek Osmanlıya problem çıkaran Anadolu beyliklerinin de üzerine gitti ve sırasıyla Aydın, Teke, Menteşe ve Germiyan Oğulları beyliklerini tarihten silerek tamamen Osmanlı Devleti'ne ilhak etti.

Sultân Murad'ın Anadolu'daki sıkıntıları devam ederken Macarlar ve Sırplar Osmanlı Devleti'ni rahatsız ediyorlardı. 1425'de Venedik ile sulh yapan Sultân Murad, 1426'da Macar ordusunu bozdu ve fetihlere devam etti. Bu zaferler devam ederken, en önemlisi 1443 yılında İzladi mevkiindeki yenilgi olmak üzere, Osmanlı ordusu Hıristiyan kuvvetler karşısında bir kaç defa mağlup duruma düştü. Bunun üzerine Sultân Murâd, Macaristan'la Segedin Andlaşmasını imzalamak durumunda kaldı (1444). Aynı yıl, Mısır'daki İslâm âlimlerinin de manevi desteği alınarak Karamanoğlu II. İbrahim Bey ile de sulh andlaşması imzalandı.

40 yaşına gelen ve gerçekten de yıpranan II. Murad, 1444 Ağustos'unda

oğlu Mehmed'i tahta geçirerek, kendisi ibadet ve taatle meşgul olmak üzere Manisa'ya çekildi ve Fâtih Sultân Mehmed birinci defa Osmanlı Sultânı oldu.

Hem Osmanlı ordusunun yenilgisinden ve hem de Fâtih'in 14 yaşında bir genç Padişah olmasından heveslenen Papa, yeni bir haçlı seferi için kolları sıvadı ve haçlı orduları Osmanlı Devleti aleyhinde Ak Şövalye diye bilinen Erdel Voyvodası Hunyadi Yanoş kumandanlığında bir araya geldiler. Tuna'yı geçerek Varna'yı kuşattılar. Tahtta oturan II. Mehmed, yapılan meşveretler ve özellikle Vezir-i Azam Çandarlı-zade Halil Paşa'nın ısrarlarıyla, II. Murad'ı yani babasını tahta davet etti. 1444 yılında ikinci defa sultan olan II. Murâd, hemen Edirne'ye geldi ve 40.000 askeriyle Varna önlerine ilerledi ve sadece 150 şehidle haçlı ordusunu darmadağın etti. Bütün İslâm âleminde ve özellikle Kahire'de dualarla yâd edilen bu zafer, Osmanlı Devleti'nin Balkanların sahibi olduğunu tescil etmişti. Edirne'ye dönen II. Murad yeniden yani ikinci defa oğlunu tahta çıkardı (1445).

Devlet adamları ve yeniçeri bu duruma razı olmadı ve Sultân Murad'ın yeniden tahta geçmesini ısrarla arzu ettiler. Bu ısrar karşısında üçüncü defa II. Murad tahta çıktı ve oğlu da böylece iki defa tahta çıkıp inmiş oldu (1446). Varna zaferinden sonra Arnavutluk'da İskender denilen bir mürtedle başı belaya giren II. Murad, oğlu Fâtih'i de alarak Arnavutluk seferine çıktı. Bu durumu fırsat bilen Ak Şövalye, Papa'nın da desteğini alarak bir diğer haçlı seferi daha düzenledi ve Osmanlı sınırlarını geçerek Kosova Ovası'na kadar geldi. 17 Ekim 1448 tarihinde II. Kosova Zaferi'ni kazandı ve böylece Avrupalıların Türkleri Balkanlardan atmak için giriştikleri son seferi de zaferle tamamlamış oldu. Buradan Edirne'ye dönen II. Murad 1449 yılında oğlunu evlendirdi. Oğlunu Manisa Sancakbeyliğine gönderen II. Murâd, 3 Şubat 1451 sabahı Edirne Sarayı'nda vefat eyledi.

ZEVCELERİ:

1- Dulkadiroğlu Alîme Hâtûn.

2- Yeni Hâtûn; Amasyalı Mahmûd bey'in kızı.

3- **Hüma Hâtûn**: Abdullah isimli bir şahsın kızı ve Fâtih'in annesi. Fâtih'in annesinin devşirme olduğu nakledilmektedir. Ancak Müslüman olduğu kesindir ve hele Ortodoks olan Mara Hâtûn ile Fâtih'in üvey annelik dışında alakası yoktur.

4-Tâcünnisâ Hatice Halîme Hâtûn; Candaroğlu İsfendiyar Bey'in kızı.

5-Mara Hâtûn; Çocuksuz ve Ortodoks olarak ölen ve Fâtih'in üvey annesi olan bu kadın, Sırbistan Despotu George Bronkoviç'in kızı.

ÇOCUKLARI:

1- **Fâtih Sultân Mehmed**.

2- Ulu Şehzade Alaaddin Bey. 3- Şehzade Büyük Ahmed.

4- Şehzade İsfendiyar. 5- Şehzade Hüseyin. 6- Şehzade Orhan.

7-Şehzâde Hasan. 8- Şehzade Küçük Ahmed. 9- Yusuf Âdil Şah.

10- Hatice Sultân. 11- Hafsa Sultân. 12- Fatma Sultân.

13- Erhondu Sultân. 14- Şehzade Selçuk Sultân.

Asrındaki büyük devlet adamları arasında, Timur Paşa'nın oğlu Gazi Umur Paşa, Çandarlı-zâde Halil Paşa, devşirmelerden Şihâbüddin Paşa, Damad Karaca Paşa, Zağanos Paşa ve Kasım Paşa'yı; asrının meşhur âlimlerinden Molla Fenari'den sonra müftülük makamına gelen Molla Yegân lakabıyla meşhur Mevlânâ Muhammed, Molla Şemseddin Gürânî, Seyyid Alâ'addin Semerkandî, Hızır Beğ ve Alâ'addin Tûsî'yi; maneviyât erenlerinden Hacı Bayram'ın halifelerinden Ak Bıyık, Muhammediyye müellifi Yazıcızâde, Envâr'ül-Âşıkîn adlı eserin müellifi Ahmed-i Bîcan ve Şeyh Muslıhuddin'i; şâirlerden Hacı İvaz Paşa'nın oğlu Atâyî ve şiirlerinden dolayı idam edilen Nesîmî'yi mutlaka zikretmeliyiz. (29)

(29) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 95-139; Neşri, Kitâb-ı Cihânnümâ, c. II, sh. 555-681; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 194-246; Ahmed Uğur neşri, sh. 326-417; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 148-150; Solakzâde, sh. 138-188; Kantemir, c. I, sh. 129-147; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 107-126; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 366-451; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 195-268; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 13-18; Sağman, Ali Rıza, "Fâtih'in Anası", Resimli Tarih Mecmua IV, İst. 1953, sh. 2312; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 121-124.

31. Sultân Murâd'ın kendisi sağ iken iki defa oğlunu tahta geçirmesinin sebebi nedir? Bir kısım çevrelerin iddia ettiği gibi Manisa'ya eğlenceye mi çekilmiştir? Hacı Bayram-ı Veli'yi sorgulamak için huzuruna çağırdığı ve sorguladığı iddiası doğru mudur?

Sultân Murâd'ın hayatını az da olsa bilen bir insan, bu soruya olumlu cevap veremez. Zira 30 yıl boyunca saltanatını büyük bir ciddiyetle, istika-

metle ve dürüstlükle yürütmüştür. Bunda dost düşman ittifak halindedir. Oğlu Mehmed'i, Çandarlı-zâde Halil Paşa gibi bir vezir-i a'zam, Şihâbüddin Paşa ve Saruca Paşa gibi komutanlar ve Molla Hüsrev gibi bir Kazaskerle birlikte tahta geçirmiş ve kendisi de Hamza Beğ ve İshak Paşa gibi dostlarıyla birlikte Manisa'ya çekilmişlerdir. Çekilmesinin sebebi, bazı araştırmacıların, bir kısım tarihçilerin kullandığı îş ü nûş tabirlerini içki ve eğlence diye yorumladıkları gibi asla nefsî arzular ve eğlenceler değildir. Belki çekilmesinin sebeplerinden biri maddidir; harp meydanlarında aşırı yorulmuştur. Bir diğer önemli sebep de manevidir; köşesine çekilip ibâdet ve ta'at ile meşgul olma arzusudur ki, tarihçiler bunu açıkça ifade etmişlerdir.

Bize göre bir diğer önemli ve manevî sebep de, İstanbul'un fethi olayıdır. Zira Sultân Murâd, Orhan Gâzî, I. Murâd, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed devirlerine yetişen ve kurduğu Bayrâmîlik tarikatıyla Anadolu'nun manevî yapısına damgasını vuran Hacı Bayram-ı Veli'nin müridlerinin Anadolu'da alabildiğine çoğalması üzerine, hem vâki şikâyetleri tahkik ve hem de devletin emniyeti açısından yeni bir Şeyh Bedreddin olayının yaşanmaması için tedbir olarak, Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerini Edirne'ye davet etmiştir. Edirne'ye giderken Muhammediyye müellifi Yazıcızâde'nin de kendisine intisab ettiği Hacı Bayram, II. Murâd ile bir araya gelince, II. Murâd, onun nasıl büyük bir veli olduğunu anlamış, hatta daha sonraki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Bayramiyye tarikatı mensuplarına vergi muafiyeti getirmiş ve hakkındaki iddiaların iftira olduğunu anlayarak fazlasıyla hürmet etmiştir.

Bu ziyaret sırasında (bazı araştırmacılar bu ziyaretin saltanatın ilk yıllarında yani 1421-1424 tarihleri arasında gerçekleştiğini zikretmektedirler) veya daha sonra yapılan, II. Murad'ın vefatından kısa bir süre öncesine rastlayan ikinci ziyaretinde, II. Murad'ın İstanbul'un fethi ile alakalı şiddetli arzularını görünce, Hacı Bayram Veli'nin, bu şerefin Ak Şemseddin ile oğlu Mehmed'e nasip olacağını müjdelediği, kaynakların naklettiği olaylardandır. İşte Hacı Bayram gibi maneviyât erenlerinden böyle bir manevî işareti alan II. Murad'ın, bu mutlu haberin gerçekleştiğini görmek ümidiyle, oğlu Mehmed'e saltanatı terketmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklar bu menkıbeyi ayrıntılarıyla anlatmaktadırlar. (30)

(30) Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 211-212, 215-216, 217; Ahmed Uğur neşri, sh. 360-362; Solakzâde, sh. 174; Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin, Süleymaniye Kütp. Hacı Mahmûd Bölümü, nr. 4666, vrk. 3/b-5/b; Risâle-i Beşlr Çelebi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütp. Hazine, nr. 1783, vrk. 16/a-b; Sarı Abdullah Efendi, Semerât'ül-Fuâd, İstanbul 1288, sh. 143-144; Kantemir, c. I, sh.140, 141, 143; Hacıbayramoğlu, Fuat, Hacı Bayram-ı Veli, Soyu-Yaşamı-Vakfı MI; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 252-256.

32. II. Murad'ın Türkçe'ye ve Türk kültürüne de büyük hizmetleri olduğu söylenmektedir. Bu doğru mudur?

Bütün Osmanlı Padişahları gibi, özellikle II. Murad da, Türkçenin gelişmesi için gayret sarfetmiş bir devlet adamıdır.

Mercümek Ahmed'in Kabusnâme tercümesi, II. Murad'ın "Bir kişi Türkçeye tercüme etmiş, ancak açık değil. Bir kişi olsa da bu kitabı açık tercüme etse" sözü üzerine yapılmıştır ve dili bugünkü Türkçeden daha arıdır.

Bu arada Yazıcızâde Ali Efendi'nin Tevârih-i Âl-i Selçuk adlı tarihi, Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin Muhammediyye'si ve Ahmed-i Bîcan'ın Envâr'ül-Âşıkîn adlı eserleri II. Murad'ın teşvikleriyle ortaya çıkmış eserlerdendir.

Kur'ân'ın ilk Türkçe tercümeleri de bu dönemde ciddi olarak başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 700. Yılında bazı devlet adamlarımızın "Osmanlı Devleti zamanında Kur'ân Türkçeye tercüme edilmediği gibi, Kur'ân'ın dağıtılması da yasaktı" şeklinde bir cümle sarfetmesi, bu eserin kaleme alınmasının lüzumunu da teyid etmektedir. (31)

(31) Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 125-26; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, 262-263; Başbakan'ın Din Şûrası Münasebetiyle Yaptığı Konuşma, Diyanet Dergisi, Ocak 1999. Mesela bkz. Mustafa Darir bin Yusuf, Yüz Hadis Tercümesi, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Şer'iye Bölümü, nr. 1287/1; Emir Keykavus, Kâbûs-nâme (Terc. Mercimek Ahmed, II. Murad'ın emriyle), neşr. Orhan Saik Gökyay, Ankara 1974.

VII - OSMANLI DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ VE FÂTİH SULTÂN MEHMED DEVRİ

33. Osmanlı Devleti'nin yükseliş sebepleri nelerdir?

Osmanlı Devleti'nin yükseliş sebeplerini aynı zamanda fetih politikası ve hızlı bir şekilde cihan devleti olmasının sebeplerinde aramak gerektir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin fetih politikası ve küçük bir beyliği kısa zamanda cihan devleti yapan sebepler, aynı zamanda yükseliş sebepleri olarak zikredilebilir. Ancak yine de konuyu, ayrı olarak ele almakta yarar vardır. Osmanlı Devleti'nin **yükseliş sebepleri**ni şöylece özetlemek mümkündür:

1) En önemli sebep, **manevî değerlerine ve İslama olan bağlılıkları**dır. Bunu i'lây-ı kelimetüllah ruhu diye de ifade edebilirsiniz. Bir adamın kıymeti himmeti nisbetindedir. Kimin himmeti milleti ise, o kimse tek başına bir millettir. Bir ferdin himmeti milleti olabilmesi için, o ferdi milletine bağlayan kuvvetli bağlar ve şahsî hayatını milletin hayatına tercih ettiren önemli sebepler bulunmalıdır. Bu önemli sebepler ve kuvvetli bağlar, manevi değerlerden başkası olamaz. O halde manevî değerleri ile ordusunu teçhiz etmeyen bir millet, gelecekte her an tehlikelere maruz kalır ve varlığını sürdüremez. Bu mânâyı, târihe bakarak daha da müşahhas hale getirebiliriz. Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar, bütün Avrupa'nın büyük devletlerine karşı hayatını ve varlığını devam ettiren, şu devletin ordusundaki Kur'ândan alınan şu fikirdir: "**Ben ölsem şehidim, öldürsem gaziyim**" Gerçekten Kosova meydan muharebesine çıkan Murad Hüdavendigar "Yarab beni din yolunda şehid, ahirette said et" demiş ve istediği olmuştur. Bu ruh ile şahlanan şanlı ecdadımız, şevk ile ve aşk ile ölümün yüzüne gülerek bakmış; daima Avrupa'yı titretmiştir. Size de soruyorum; şu dünyada basit fikirli ve saf kalpli olan genç askerlerin ruhunda öyle ulvi fedakârlığa sebebiyet verecek hangi şey gösterilebilir? Hangi duygu bu manevî değerlerin yerlerine ikame edilebilir? Allah ve ahiret inancından başka hangi şey, hayatını ve bütün dünyasını severek ona feda ettirebilir?

Tarih bize gösteriyor ki, biz Müslüman Türkler, ne derece mânevi değerlerimize bağlanmış isek ilerlemişiz. Ne vakit manevî değerlerimizden uzak kalmışsak, gerilemişizdir. O zaman düşmanlar bizi can damarımızdan vurmuşlardır. Bilesiniz ki, düşman bizi hiç bir zaman açık savaşta yenememiştir. Daima tehlikeyi, kurtuluş reçetesi olarak göstererek bizi içimizden hançerlemişdir. Bir milletin maddî bataryaları ne kadar modern silahlarla mücehhez olursa olsun ve o millet isterse imparatorluk seviyesine yükselsin, manevî bataryaları boş olduğu müddetçe yıkılmaya mahkûmdur.

Vatana ihanet suçuyla 1821 yılında Patrikhanenin orta kapısı önünde asılmış bulunan İstanbul'daki **Fener Patriki Gregorios** tarafından Rus Çarı Aleksandr'a yazılan mektupta aynen şu ifadeler yer almaktadır:

"Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir. Çünkü Türkler, sabırlı, mukavemetli, mağrur ve izzet-i nefisli insanlardır. Bu hasletleri, dinlerine bağlılıklarından ve kadere rıza göstermelerinden, anânelerinin kuvvetinden ve âmirlerine itaat duygusundan ileri gelmektedir. Bu sebeple, Türklerde evvela itaat duygusunu kırmak ve manevî bağları koparmak, dinî metanetlerini zaafa uğratmak gerekir. Maneviyatları sarsıldığı gün, Türkleri zaferlere götüren asıl kudretlerinden sıyıracak ve onları maddi kuvvetlerle yenmek mümkün olacaktır. Osmanlı Devleti'ni tasfiye için mücerret olarak harp meydanlarındaki zaferler kâfi değildir. Yapılacak olan, Türkler'e bir şey hissettirmeden bu tahribi tamamlamaktır."

Sultân Aziz devrinde, İstanbul Rus Elçisi olan **General İgnatyef**, bu mektubu zikrettikten sonra şunu ilave eder: "Ben vazifedeyken bu teşhisler isabetle tecelli etti". Evet, maalesef bu oyunlara gelen Tanzimat gençliği, Rus elçisinin dediği gibi, "millî ananelerin düşmanı ve atalarının papuçları olamayacak bir hale gelmişlerdi".

İbn-i Kemal de, Osmanlı Devleti'nin Gazneliler, Selçuklular ve Harzemîler gibi, Müslüman devletlerle mücadele ederek ve kendi mevlâlarına isyan ederek yükselmediğini, belki tamamen yukarıda anlatılan gaza ruhuyla ve yüksek bir himmetle yükseldiğini misâller vererek açıklamaktadır.

Osmanlı Tarihlerinin mukaddimelerinde zikrettikleri bazı menkıbeler de, bu ruhu açıklamak için zikredilmişlerdir.

2) Osmanlı Devleti'ni yükselten sebeplerin ikincisi, Osmanlı Devleti'nin özellikle yükselme dönemlerinde **tam bir hukuk devleti olması** yani şer'i şerif ve kanun-ı münifin esas kabul edilmesidir. Gerçekten de, içinde 763 Kanunnâmeyi neşrettiğimiz Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizi inceleyenler göreceklerdir ki, Osmanlı Devleti'nin yükseliş, duraklama, gerileme ve yıkılışını, kanunnamelere bakarak grafikle göstermek mümkündür. Osmanlı Kanunnâmeleri, Fâtih'den itibaren zirvededir. Kanuni devrine kadar, kanun yapma ve kanunu uygulama görevleri ehil ellerdedir. II. Selim'den itibaren durgunluk başlamıştır. III. Murad zamanında durmuştur. Daha sonra ise, önce gerilemiş; sonra da Adâletnâmeler'le örtülemeyecek kadar gedikler açılmıştır. 1700-1800 yılları arası Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olmaktan çıkma tehlikeleri yaşadığı dönemdir. Osmanlı vatandaşı, yükselme döneminde Müslüman olsun gayr-i müslim olsun, tam bir hukuk devleti olduğuna ve ayırım yapılmaksızın adaletin icra edildiğine inanmaktadır. İşte vatandaşı böyle bir inanca sahip devletin yükselmesi mukadderdir.

"Padişah fermanıyla kira bedellerinin olduğu gibi bırakılması olmaz. Zira Padişahın emriyle nâ-meşrû' olan şey meşru' olmaz; haram olan nesne helâl olmak yokdur. Bu hususlarda emr-i şer'i şerif budur. Bir türlü dahi değildir. Şer'i hükümlere vâkıf iken onları ketmetmek, Kur'ân'daki bir âyetin tehdidine maruz kalmaktır" diyen Ebussuud'lar;

"Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar âyinlerince. Amma çan ve nâkus çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescid etmeyem" diyen Fâtihler;

Ve nihayet "Mademki, onlar ra'iyyetliği kabul etmişler. Dinimiz gereği, onların can, mal ve ırzlarını kendi can, mal ve ırzlarımız gibi korumakla mükellefiz. Bu yolda onlara cebretmek, dînimize muhâlifdir" diyerek, hem gayr-ı müslimlerin şahsî hak ve hürriyetlerine gösterdiğimiz hürmeti ve hem de meşru sınırlar içinde kalmak şartıyla din ve vicdan hürriyetine gösterdiğimiz saygıyı anlatan Zenbilli Ali Efendiler, bu izaha çalıştığımız hukuk ve adalet devletinin sacayakları olmuşlardır.

3) Devletin devam ve bekasına sebep olan **para ve askerin mükemmel oluşu**dur. Osmanlı Devleti'nin yükselmesine sebep olan para, halktan zorla toplanan para değil, memleketin mamur olmasından ortaya çıkan paradır. Bu dönemde, Osmanlı parasının kaynakları tamamen şer'i vergiler ve meşru

gelir kaynaklarıdır; tekâlîf-i örfiyye neredeyse yok gibidir. Yıldırım Bâyezid, kadıların davacı ve davalılardan aldıkları harçları rüşvet sayarak buna vesile olan kadıları idam etmeye kalkışacak kadar hassastır. Asker ise, ehliyetli ve vasıflıdır. Çünkü tam bir gaza aşkıyla eğitimli askerler yetişmektedir. Kanuni devrine kadar, yeniçerinin adedi en fazla 10-12 bin kadardır. Ama her yerden zafer haberleri gelmektedir. Viyana bozgununda bu sayı 50 binlere ulaşmıştır. Ancak mal toplamaktan başka kayguları yoktur.

Bu dediklerimize Yeniçeri Kanunnâmesi en canlı şahittir. En önemlisi de, yükselme döneminde asker siyâsetin ve idarenin içinde değildir.

4) Günümüzde bazı araştırmacıların tenkit ettiği gılmân sistemi yani **kapıkulu sistemi** de, devletin yükseliş sebeplerinin başında gelmektedir. Zira tarihde çoğu büyük devletler, kendilerine tabi olan aristokrat beylerin isyanlarıyla yıkılmışlardır. Abbasî Devleti kendi elleriyle büyüttükleri aristokrat aileler eliyle; Büyük Selçuklu Devleti mevâlî olan Harzemiler eliyle yıkılmışlardır. Günümüzde de devletin hanedanlarla sıkıntıda olduğu ortadadır. İşte Osmanlı Devleti, bu sıkıntılardan kurtulmak için, ailesi ve yakın çevresi bulunmayan devşirme ve köle asıllı insanları Enderun denilen özel mektepte bir devlet adamı gibi yetiştirerek onları devletin yükselmesinde istihdam etmiş ve başlangıçta muvaffak da olmuştur.

5) Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemlerinde tam manasıyla **hür bir ilm**in de önemli etkisi olduğunu ifade etmekte yarar vardır. Memleket ve vatan bir vücuda benzer; aklı ve ruhu ilim ve ma'rifettir; cesedi ve bedeni de siyâset ve idaredir. Bu iki unsur arasında muvâzenenin te'min edildiği dönemlerde, dâima medeniyet, terakki ve refah görülmüştür. Abbasî Devleti'nin ilk halifeleri, Endülüs Emevilerinin başlangıçtaki idarecileri ve ilk Osmanlı Padişahları, bu muvâzeneyi temin eden en müşahhas misâllerdir. Fâtih Sultân Mehmed'in vezirlik ve kazaskerlik teklifini reddeden, diğer taraftan Fâtih'i tekyesine (tekye: zikir veya ders için toplanılan yer) de kabul etmeyen Molla Güranî; Fâtih sarayında ve kendisi de tekye ve medresesinde kaldığı müddetçe, bu dengenin korunabileceğinin çok iyi idrâki içindedir.

Bir Osmanlı Kanunnâmesinde bu önemli muvazene düsturu şu şekilde ifade edilmektedir:

"Kadılar, şer'î hükümleri icra edeceklerdir. Ancak memleketin nizâmı, korunması ve vatandaşın idaresi ile alâkalı hususları hükkâm-ı seyf ve siyâset olan vükelâ-yı devlete havale edeceklerdir".

Bu sebebledir ki, eskiler, devlet adamlarına erbâb-ı seyf, ilim adamlarına ise erbâb-ı kalem demişlerdir. Zikredilen bu muvâzeneyi sağlamada en önemli vazife, ilim adamlarına düşmektedir. İlim adamları bilmelidirler ki, dünyada en yüksek rütbe ve şeref, ilmin rütbesi ve şerefidir. Hakk'a ve hakikata âşık bir ilim adamı, Hakk'dan başkasına tâbi olmaz. Zira Hakk'ı tanıyan, Hakk'ın hatırını hiçbir hatıra feda etmez. Hakk'ın hatırı âlidir; hiçbir hatıra feda edilmemek icabeder.

Ebüssuud'un biraz önce zikrettiğimiz şu cümleleri bunu aksettirmektedir: "El-Cevab; Olmaz. Padişah'ın emri ile nâmeşru olan şey meşru' olmaz. Haram olan nesne helâl olmak yoktur."

6) Osmanlı Devleti'ni yükselten sebeplerden birisi de **vazifelerin**, ister ilmiyede, ister seyfiyede ve isterse de kalemiyede olsun, **ehil olanlara verilmesi**dir. Medeniyetlerin kurulmasında ve yıkılmasında maharet ile salâhatın önemi inkâr edilemez. Tarihe bakıldığında görülecektir ki, bu iki vasfı kendinde birleştiren milletler nice medeniyetler kurmuşlar ve daima payidar olmuşlardır. Yıkılan bütün medeniyet ve devletlerin altında ise, aranırsa mutlaka bu iki vasıftan birinin veya ikisinin yokluğunun yattığı esefle müşahede olunur. **Maharet**, kişinin kendi mesleğinde ehil, uzman ve kabiliyetli olmasıdır. **Salâhat** ise, kişinin din ve ahlâkça yüksek bir seviyeye ulaşmasıdır. Şunu önemle belirtelim ki, salâhat ve maharet birbirinden ayrıdır. Hamiyet, vatanperverlik, sadâkat ve adalet gibi ulvî duygular, salâhatın meyvesidir ve o bahçede yetişir. İş, san'at, kabiliyet ve benzeri hususlar ise, maharet bahçesinden derlenebilen meyvelerdir. Kalb ve vicdanı manevî duygularla bezenmeyen bir insandan hakikî mânâda hamiyet, sadakat ve adalet beklenilemez. Ancak, iş, san'at ve kabiliyet başka şeyler olduğu için, sâlih olmayan bir adam güzel çobanlık yapabilir; ayyaş bir adam ayık olduğu zamanlarda iyi saat tamir edebilir. Yani bu noktada salâhat ayrıdır, maharet ayrı...

Elbette ki, vazifelere yapılan tayinlerde, hem sâlih, hem de mahir olanlar, yânı hamiyetle fazileti birleştiren, kalbi ve fikri münevver olanlar tercih edilecektir. Bu vasıfları beraberce bulunduran insanlar yeterli sayıda

değilse, bu takdirde ya maharet ya da salâhat esas alınacaktır. İslâm'a göre ikisini birleştiren bir eleman yoksa, san'at'ta ve işde maharet tercih sebebidir.

Bir kısım İslâm hukukçuları ve tefsirciler tarafından, özellikle idarî yetkiye sahip devlet ricaline hitaben nazil olduğu söylenen Kur'ân'ın şu âyeti, bu konuda çok manidardır:

"Haberiniz olsun ki, Allah sizlere muhakkak şunları emrediyor: Biri emânetleri ehline vermeniz, biri de insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hareket etmenizdir. Allah size ne güzel öğüt veriyor. (Her halde bu emirleri tutmalısınız). Zira şüphesiz ki, Allah verdiğiniz kararları işitir ve emânetler hakkında yaptıklarınızı görür". (Nisa/ 58)

Hz. Rasûlullah'in (S.A.V.) *"Emaneti ehline ver ve sana hainlik edene hıyanetle mukabele etme"* hadisi de, bu mânâyı teyid etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrini tetkik edenler, neden kısa bir zamanda dünya devleti haline geldiğini ve salâhat ile maharete ne derece riâyet ettiklerini çok iyi bilirler. Rumeli'deki Sırp, Macar ve muhtelif kavimlerin kendi arzuları ile neden Osmanlı hâkimiyetini tercih ettiklerinin sebebini, hakperest ve cesur padişah Yavuz kadar Zenbilli Ali Efendi'de ve Muhteşem Süleyman kadar Osmanlı hukuk âbidesi Ebûssuud'da da aramak icab eder. Devleti haricî münâsebetlerde temsil eden nişancıların, diplomatik ve diplomasi ilminin mütehassısları ve kazaskerlerden titizlikle seçildiğini müşahede edince; Kanuni'nin sadrazamının dilinden bir sadrazamın nasıl olması gerektiğini yine onun kaleme aldığı "Asâfnâme"den ibretle okuyunca ve Bakanlar Kurulu demek olan Divan-ı Hümâyun'un "hâcegân-ı divan" olmadan toplanmadığını kanunnâmelerden öğrenince, Osmanlı Padişahlarının neden ve nasıl zaferden zafere at koşturduğunu daha iyi anlıyoruz.

Osmanlı Devleti'nin duraklamasında ve gerilemesinde, ehil olmayan insanların göreve getirilişinin yattığını çok iyi idrâk eden Osmanlı Padişahı, vezir-i a'zamına bu hakikati, bir tayin fermanı münâsebetiyle şöyle ifade ediyor:

"Benim Vezirim! Tezkirecilik görevi için, ehliyetli bir kaç adayı düşünerek seçip, bana arzet! Önce kendi devlet adamlarımızı terbiye etmeyip, her birinde türlü türlü uygunsuz tavırlar varken, başkalarını terbiye etmeye

yüzümüz kalmıyor. Ben senin kimseye iltimas yapmayacağını biliyorum. Gerek bu çeşit fiillere ve gerek tamah ve rüşvete cesaret edenleri, niçin tarafıma ifade etmezsin? Hep "benden olmasın" diye diye devletimiz bu hale geldi. Bundan sonra vâkıf olduğun kötü hareket her kimden zuhur ederse, tarafıma bildiresin. İşte sana tenbih ediyorum."

7) Bütün **bu sebeplerin etkisiyle**, yükseliş dönemindeki Osmanlı idaresinde rüşvet, suiistimal, sefâhet, israf ve gayr-i meşru masraflar, vatandaşa zulüm ve benzeri kötülüklerin olmayışı, Osmanlı Devleti'ni kısa zamanda yükseltmiştir. (32)

(32) Kur'ân, Nisa, Âyet: 58; Kurtubi, El-Câml' Li Ahkâm-il-Kur'ân, V/255 vd.; BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 23581; Tevkiî Kanunnâmesi, MTM, c. II, sh. 541; Süleymaniye Kütp. Reşid Efendi, nr.1036, vrk. 48/a-49/a; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, (neşr. Turan, Şerâfettln), Ankara 1991, sh. LI vd.; Akgündüz, Ahmed, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I-V, İzmir 1989-92, c. III, sh. 180-183; Kutay, Cemal, Tarih Konuşuyor Dergisi, c. I, sayı I, sh. 69-70; Canan, İbrahim, Ahirzaman Fitnesi ve Anarşi, İstanbul 1982, sh. 104-105; Gözler, H. Fethi, İdeal Türk Gençliği, Milli Kültür, Mayıs 1985, sh. 27 vd.; Bediüzzaman Sald Nursi, Münâzarat, İstanbul , sh. 10.

34. Fâtih Sultân Mehmed'i bize kısaca tanıtır mısınız? Çocuklarını ve onun zamanında Osmanlı Devleti'nin ulaştığı sınırları özetler misiniz?

Fâtih Sultân Mehmed, 30 Mart 1432 tarihinde Edirne Sarayında Hüma Hâtun'dan dünyaya geldi. Annesi onun gerçek saltanatını görmeden 1449 yılında vefat eyledi. Bir görüşe göre 19 ve bir diğerine göre 21 yaşında babasının vefatı üzerine üçüncü defa saltanat koltuğuna oturdu ve sınırları Tuna'dan Kızılırmak'a kadar genişleyen Devletinin başşehri olarak İstanbul'u almak ve Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmak en büyük ideali idi.

İstanbul'u almak için Boğaz'a hâkim olmanın şart olduğunu bilen Sultân Mehmed, 1452'de Boğazkesen Hisarı dediği Rumelihisârı'nı inşa ettirdi. Karşısında Yıldırım'ın inşa ettirdiği Anadoluhisârı yükseliyordu ve artık Osmanlının izni olmadan boğazı geçmek mümkün değildi. 1 Eylül 1452'de Edirne'ye dönen Sultân Mehmed, hemen kendisinin planlarını çizdiği topların dökümüne başladı. Deneyler yapıldı ve dünyanın harp aletleri alanında harikaları vücuda getirildi.

Planı sezen İmparator zor durumdaydı; zira Bizans ikiye ayrılmıştı. Avrupa, yardım için Katolik olmalarını istiyor ve Ortodokslar ise hayır diyordu. 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da Katolik ayini yapılması, Sultân'ın işlerini kolaylaştırıyor ve Bizans Başbakanı Notaras, "Bizans'ta Latin şapkası görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ederim" diyordu. Bizanslılar parlayan ateşlerine ve Hz. Meryem'e güveniyorlardı. Ancak 1453 Şubatında Edirne'den yola çıkan toplar 5 Nisanda İstanbul önlerine geldi. 6 Nisan'da muhasara başladı. 53 gün süren muhasara sırasında Fâtih'in ordusu, tarihe geçen kahramanlıklar yazdı. Bizans'ın Galata ile Sarayburnu arasına gerdiği zincirler, Osmanlı donanmasının karadan yürütülerek Halic'e girmesiyle parçalanmıştı. Muhasaranın 53. günü Hz. Peygamber'in müjdelediği fetih 29 Mayıs 1453 günü gerçekleşti ve Osmanlı Ordusu tekbir sesleriyle Topkapı ve Eğrikapı yönlerinden İstanbul'a girdi. Ayasofya'ya sığınan on binlerce insanın burnu bile kanamadı ve İslâm Hukukunun bu konudaki hükümleri aynen uygulandı ve herkese temel hak ve hürriyetleri tanındı.

Fâtih'in fetihten sonra yaptığı ilk iş, İstanbul'un maddi ve manevi imar edilmesidir. Bu işi tamamladıktan sonra Belgrad hariç bütün Balkanları Osmanlı Devleti'ne ilhak eyledi. Batıyı emniyete aldıktan sonra, kendisine pürüz çıkaran Karamanoğulları ve İsfendiyaroğulları Beyliklerini tamamen ortadan kaldırdı. Bu arada Bizans'ın artığı olan Trabzon'daki Pontus İmparatorluğu da 1461 yılında tamamen tasfiye edilmiş oldu. Komutanlarından Gedik Ahmed Paşa, Kırım'ı aldı.

Bütün bu fetihler, başta Abbasî Halifesi olmak üzere herkes tarafından takdir edilirken, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Fâtih'e kafa tutuyordu. Bunun üzerine Erzincan civarındaki Otlukbeli denilen yerde 1473 tarihinde bu sıkıntı da bertaraf edildi ve artık Osmanlı devleti Toroslara kadar genişledi. Fâtih Sultân Mehmed, yeni bir harbin hazırlığında iken, 1481 yılında 51 yaşında Gebze'de vefat etti. 28 yıllık padişahlığı süresince 2 İmparatorluk, 14 devlet ve 200 şehir fethederek Fâtih unvanını Hz. Peygamber'den alan Sultân Mehmed, devletin sınırlarını 2.214.000 km^2'ye genişletmişti ki, bu 3 Türkiye Cumhuriyeti eder demektir. Balistikteki keşifleri, Matematik ilmindeki dehası, dinî ilimlerde büyük bir âlim olması, Arapça, Farsça, Yunanca, Sırpça,

İtalyanca ve benzeri önemli dünya dillerinden dokuzuna vâkıf olması, onu Osmanlı tarihinin en büyük askeri, devlet adamı ve âlimi olduğunu, düşmana ve dosta söyletmiştir.

Ona bu büyük fetihte yardımcı olan devlet adamları arasında, Çandarlı Halil Paşa, Mahmûd Paşa, Rum Mehmed Paşa, İshak Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Zağanos Mehmed Paşa, Balaban Bey, Bali Bey ve benzeri çok sayıda devlet adamı ve komutanları saymak mümkün olduğu gibi, manevi komutanlar arasında ise, asrının büyük âlimlerinden ve maneviyât erenlerinden, Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Molla Zeyrek, Akşemseddin, Hızır Bey, Hocazâde Efendi, Molla Vildân ve Molla Şeyh Vefa ve benzeri zatları zikretmek icabeder.

ZEVCELERİ:

1- **Gülbahar Hâtûn**; II. Bâyezid ile Gevher Sultân'ın annesi.
2- Gülşah Hâtûn; Karaman Oğullarından İbrahim Beğ'in kızıdır.
3- Sitti Mükrime Hâtûn; Dülkadiroğlu Süleyman Bey'in kızıdır.
4- Çiçek Hâtûn; Türkmen Beyi kızıdır.
5- Helene Hâtûn; Mora Despotu Demetrus'un kızıdır.
6- Anna Hâtûn; Trabzon İmparatorunun kızıdır; evlilikleri kısa sürmüştür.
7- Alexias Hâtûn; Bizans Prenseslerindendir.

ÇOCUKLARI:

1- Şehzade Sultân Mustafa Hân.
2- Gevher Sultân.
3- Şehzade Cem Hân.
4- **Şehzade Bâyezid Hân.**
5- İsmi bilinmeyen iki kızı.

Fâtih'i iki sayfada değil, ancak 2000 sayfada anlatmak mümkün olduğundan, onu anlatmaktan ziyade onunla alakalı iddiaları cevaplamayı tercih ediyoruz. (33)

(33) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 140-219; Neşrî, Kltâb-ı Cihânnümâ, II, 683-843; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, sh. 539 vd.; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 246-280, Süleymaniye Kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 1/b-163/a; Ahmed Uğur neşri, sh. 417 vd.; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 170-190; Solakzâde, sh. 189-269; Kantemir, c. I, sh. 149-166; Babinger, Franz, "Fâtih Sultân Mehmed ve İtalya", Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Belleten, c.

XVII, sayı 65 (1953), sh. 41-82; Jorga, N.; "İstanbul'un Zabtı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", Çev. Adnan Sadık Erzi- Fazıl Işıközlü, Belleten, c. XIII, sayı 49(1949), sh. 107-147; Baştav, Şerif, "XIV. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı", Belleten, c. XVIII, sayı 69(1954), sh. 51-82; Baykal, Bekir Sıtkı, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", Belleten, c. XXI, sayı 82(1957), sh. 261-284; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 127-173; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, 452-493, II, 1-157; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 269-378; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 18-21; Harem'den Mektuplar, İstanbul 1956, sh. 18-20; "Bâyezid H'nin Ailesi", Tarih Dergisi, X, sayı 14, İstanbul 1959, sh. 105; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 125-135; Yücel, Yaşar, "Reformcu Bir Hükümdar Fâtih Sultân Mehmed" , Belleten, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 79-86.

35. Fâtih Kanunnâmesi'nin sahte olduğu ve düşmanları tarafından ona isnad edildiği söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur?

Osmanlı Devleti'nde kardeş katli meselesi ve bu meseleyi gündeme getiren Fâtih'e ait bir kanunnâmenin sıhhat durumu, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Kanunnâmelerinden bahis açılan her mecliste, akla gelen ve dermeyan edilen en büyük meseledir. Bunun en önemli sebebi, meselenin hususan Cumhuriyet döneminde hep keyfî yorumlara tabi tutulması ve İslâm Hukukunun hükümlerine göre meselenin değerlendirilemeyişidir. Burada önemle şu hususu belirtmekte yarar görüyoruz: "Osmanlı Kanunnâmeleri" adlı kitabımızın I. Cildinde, Fâtih devrinde hazırlanmış 75 kanunnâmeyi neşretmiş bulunuyoruz. Bu 75 kanunnameden 74'ünün Fâtih'e ait olduğunda, ne bir şüphe ve ne de bir tartışma söz konusu değildir. Bazı muhterem insanların, bütün Fâtih Kanunnâmelerinin sıhhatinde şüphe bulunduğu şeklindeki izah ve beyanları, ne ilmî ve ne de mantıkî hiç bir müstenedâta dayanmamaktadır. Hakkında farklı fikirler ileri sürülen ve tartışmalı olan kanunnâme, sadece I. Ciltte 1 numara olarak neşrettiğimiz teşkilât kanunnâmesidir.

Kanunnâmenin sahte olduğunu ileri süren başta Ali Himmet Berki olmak üzere, birçok ilim adamları, Fâtih Sultân Mehmed'e böyle bir zulmü yakıştıramadıklarından ve bu kanun hükmünü İslâm Hukukuna göre yorumlayamadıklarından böyle bir yolu tutmuşlardır ve çoğu da iyi niyetli insanlardır. Ancak bu maddenin bulunduğu nüsha, Viyana Kraliyet Kütüphanesinde

bulunsa ve bu nüshayı ilk neşreden yabancı bir tarihçi olsa da, aynı Kütüphanede ikinci bir nüshanın daha bulunması ve en önemlisi de bu hükmün tatbik edildiğine dair Osmanlı Tarihçilerinin muteber kaynaklarında açıkça bilgiler yer alması, böyle bir kanun hükmünü inkâr etmek yerine, hukukî tahlilini yapmanın daha makul ve ilmî olacağını ortaya koymaktadır. Biz de bu yolu tercih etmek istiyoruz. Yani kanun hükmü İslâm Hukukuna aykırı olmayabilir; ancak uygulamada İslâm Hukukuna da kanun hükmüne de aykırı olaylar bulunabilir demek istiyoruz. Yoksa inkâr etmekle mesele çözülmüş olmamaktadır.

Söz konusu ihtilaflı maddenin bulunduğu ve Fâtih tarafından Osmanlı idarî teşkilâtını tanzim etmek üzere hazırlanan **bu kanunnâmenin sıhhati tartışmalıdır**. Sıhhati konusundaki fikirleri, **üç gruba ayırmak** mümkündür:

Birincisi, değerli hukukçu Ali Himmet Berki tarafından ortaya atılan ve hamiyetli bir şekilde, kardeş katli meselesini kötüye yorumlayanlara kesin cevap verebilmek için müdafaa edilen, bu kanunnamenin tamamının uydurma olduğu görüşüdür. Bu iddia sahipleri gayet iyi niyet sahibidirler ve kardeş katli maddesinin tamamen İslâm Hukukuna aykırı olduğu varsayımından hareket ederek, Kanunnâmenin tamamının inkârı yoluna gitmektedirler. Bunların en büyük delili, kendi zamanlarında kanunnâmeye ait tek nüsha olan Viyana Kütüphâne-i Kralîsi No 554 A.F.deki nüshada görülen şüphelerdir. Bunlara göre, bu nüsha uydurmadır ve Osmanlı düşmanı batılılar tarafından uydurulmuştur. Ali Himmet Berki hoca, imanından ve Osmanlıya olan muhabbetinden gelen bir aşk ile; hem sadece bir nüshasının bulunmasını ve hem de kanunnâmenin üslubunu nazara alarak, Kanunnâmenin tamamını reddetmektedir.

Bu iddia, Fâtih'i ve Osmanlı Devleti'ni müdafaada yeterli olamayacaktır. Zira, tek nüsha olan kanunnâmenin üçüncü görüşün izahında görüleceği üzere, sonradan üç nüshası daha bulunmuştur. Üslûbuna ve Türkçesine yapılan itirazlar ise, tamamen yersizdir. Zira bu nüshaların hepsi de, Kanunnâmenin aslı ve orijinali değil, sadece ve sadece suretidir. Yani istinsah edilmiş şeklidir. Kâtibin hatalarını, orijinalini göremediğimiz kanunnâmeye hamletmek doğru değildir. Bu arada muhtevasının tamamen Bizans'tan alındığı şeklindeki itiraz da, hiç bir ilmî değere hâiz değildir. Zira, kardeş katli dışında

Kanunnâmenin diğer bütün hükümleri, daha sonraki bütün Osmanlı Teşkilat Kanunnâmelerinde tekrar edilegelmiştir. Ayrıca bu Kanunnâmedeki teşkilât hükümlerinin esasları, tamamen Selçuklu ve Abbasî devletleri vasıtasıyla, İslâm Hukukundaki Siyâset-i Şer'iye kitaplarından alınmıştır. Her müessesenin, hangi şer'î hükme dayandığını, mezkûr eserin I. cildinin idare hukuku ile alakalı hükümlerinin şer'i tahlilinde izah edilmiştir. Bütün bunları biraz sonra tafsilatıyla izah edeceğiz. Ancak şunu ifade edelim ki, Kanunnâmenin elimizde orijinal ve Hizâne-i Âmire'de muhafaza edilen aslı bulunmadığından, hükümlerin izahında ve kelimelerin tanziminde, her zaman kesin konuşmak da doğru değildir. Burada şunu da ifade edelim ki, kanunnâmenin nüshaları arasında 242 nüsha farkının bulunması, sıhhatine engel teşkil etmez. Zira Allah'ın Kitabı'ndan başka her kitabın, birden fazla nüshası bulunduğu takdirde, aralarında yüzlerce ve belki binlerce, ancak kelime yahut harf seviyesinde nüsha farkları bulunacağını, tenkidli basım işini bilenler çok iyi takdir edeceklerdir. Kur'ân'dan sonra en sahih kitap olan Buhari'de dahi nüsha farkları bulunması, haşa, onun sıhhatine en küçük bir şüphe irad etmez. Kanaatimize göre, bu görüşün esasını, kardeş katli meselesinin şer'î izahını yapamama teşkil etmektedir. Fakat metni inkâr ederek bir yere varılacağı da şüphelidir.

İkincisi, Müsteşrik Konrad Dilger'e ait bulunan ve Kanunnâmenin bir kısmının sonradan yazılıp Fâtih'e izafe edildiği şeklinde özetlenebilecek olan görüştür. Hem bazı üslûb ve ifadelerin Fâtih devrine izafe edilemeyecek şekilde olması ve hem de bazı müesseselerin, henüz Fâtih devrinde bulunmayışı iddiası, bu görüşün en nirengi noktasını teşkil etmektedir.

Konuyla alâkalı araştırma yapan Abdülkadir Özcan, Aydın Taneri ve Ahmed Mumcu gibi ilim adamları, bir kısım iddialarına hak vererek ve bir kısım iddialarını da reddederek bu görüşü cevaplandırdıklarından ve bu ilim adamı Kanunnâmenin aslını inkâr etmediğinden, meselenin üzerinde ayrıntılı olarak durmuyoruz. Zaten Konrad'ın inkâr ettiği maddeler arasında, kardeş katli ile alâkalı madde de yoktur.

Üçüncüsü ise, Fâtih'e isnad edilen Kanunâme'nin sıhhatini kabul eden ve metnin inkârı yerine maddedeki meselelerin şer'i tahlilinin yapılmasına

taraf olan görüştür. Çoğu araştırmacılar bu kanaattedirler ve bazılarının ileri sürdüğü hilâf-ı hakikat beyanların aksine, konuyla alâkalı çok ciddî bir araştırma yapan değerli tarihçi Abdülkadir Özcan da bunların içindedir. Bu durum hem konuyla alâkalı ilmî makalesinden ve hem de bir günlük gazetede aksi iddiaları yalanlayan beyanlarından anlaşılmaktadır.

Bu görüşün gerekçeleri şunlardır:

A) Kanunnâmeyi inkâr etmekle mesele halledilmemektedir. Mühim olan meselenin şer'î izahını yapmaktır. Kanunnâmedeki metin, ileride yapılacak şer'î tahlillerden anlaşılacağı üzere, bazı Osmanlı düşmanlarının iddia ettiği gibi, şer'î hükümlere ve hukukun yüce düsturlarına aykırı değildir. Tatbikatla madde metnini karıştırmamak icabeder.

B) Kanunnâmeyi inkâr eden Ali Himmet Berki zamanında Kanunnâmenin tek nüshası biliniyordu. Şimdi ise üç nüshası elimizde mevcuttur:

Birincisi, Viyana Kütüphanesi, No: 554 A.F.'de bulunan ve hem Mehmed Arif Bey tarafından neşir ve istinsah edilen nüshadır. Bu nüshanın istinsah tarihi, 1029/1620'dir.

İkincisi ise, Osmanlı Reisülküttâblarından Bosnalı Koca Müverrih Hüseyin Efendi tarafından Bedâyi'ül-Vakâyi' adlı tarih kitabında dercedilen nüshadır. Müellif bu nüshayı, 1022 yani birinci nüshadan 5 sene önce, Padişaha has divandaki özel ve asıl nüshadan çıkararak istinsah ettiğini bizzat ifade etmektedir. Bizim, Osmanlı Kanunnâmeleri I. Cildde esas aldığımız nüsha da budur.

Üçüncüsü ise, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin bazılarının iddia ettiği gibi tarih kitabına değil, Osmanlı Kanunlarını derlediği Telhîs'ül Beyân Fî Kavanin-i Al-i Osman adlı eserine dercettiği nüshadır. 1083/1672 tarihli nüshanın diğerlerinden farkı, kardeş katli meselesinin burada bulunmayışıdır. İtiraz edenler sadece kardeş katli meselesine değil, bütün kanunnâmeye itiraz ettiklerine göre, bu üç nüshanın da aynı zamanda ve aynı şekillerde, kimin tarafından ve nasıl aynı yazılarla uydurulduğunu isbat etmeleri gerekmez mi? Eğer isbat ederlerse, bizim de memnun ve mütehassis olacağımızı şimdiden ifade ediyoruz. Nüshalar arasındaki farkların çokluğunu, sahteliğe delil göstermek ise, çok meşhur kitapların dahi inkâr edilmesi sonucunu doğurur ve tenkidli basımın ne demek olduğunu bilmemenin alameti olarak kabul edilir. Ayrıca yukarda da belirttiğimiz gibi, bu üç nüsha, kanunnâmenin aslı

değillerdir, istinsah edilmiş suretleridirler. Elbette ki bozuk ifadeler ve nüsha farklılıkları bulunacaktır.

C) Kanunnâme, tamamen olmasa da, kısmen, hülasa olarak yahut tamamına yakın şekilde, diğer Osmanlı tarihlerinde ve kütüphanelerimizdeki kitaplarda da mevcuttur. Bunlardan bazılarını zikretmek faydalı olacaktır:

-Yavuz devrinin büyük tarihçisi İdris-i Bitlisî, Heşt Bihişt adlı tarih kitabında kanunnâmeyi, neredeyse tam olarak geniş bir özetlemeyle vermiş ve Fâtih'e isnad etmiştir. Ayrıca, yine aynı müellifin Kanun-ı Şehinşahî adlı eseri de, Fâtih Kanunnâmesinin bir nevi tekrarı ve genişletilmiş şeklidir.

-Gelibolulu Ali Mustafa Efendi'nin, Ebül-Feth Kanunu adıyla Kanunnâmeyi Künh'ül-Ahbâr adlı eserinde aynen nakletmesi de bu meselenin mühim delillerindendir. Ayrıca kardeş katli ile alakalı her yerde Kanun-ı Osmânî üzere diyerek meseleyi izah ve teyid etmektedir.

Bütün bu zikredilenler gösteriyor ki, kaynakları görmeden veya görenlerin araştırmalarını incelemeden, bizim kütüphanelerimizdeki kaynaklarda, bu kanunnâmeden bahsedilmiyor demek, ilmî olmaktan da öte gülünçtür.

Netice olarak, eldeki belgeler, Fâtih'e ait bu kanunnâmenin sıhhati lehindeki görüşleri teyid etmektedir. O halde, kanunnâmenin varlığını inkâr etmek yerine, onun dayandığı şer'î esas ve hükümleri izah etmek, bizlere düşen en büyük vazife olacaktır. Burada muhtevası ile alâkalı düşülen büyük bir hatayı da belirttikten sonra, kardeş katli meselesi üzerinde durmak istiyoruz.

Fâtih Kanunnâmesinin muhtevasını, Bizans müesseselerinin gerçek bir restorasyonu olarak değerlendirmek büyük bir hatadır. Biz, kanunnâmedeki her müessesenin, ya Siyâset-i Şer'iye kitaplarındaki şer'î hükümlere dayanan Abbasî Devleti başta olmak üzere Müslüman devletlerden veyahut İslâm'a muhalif olmamak şartıyla eski Türk Devlet geleneklerinden etkilendiğini, başka yerde uzun uzadıya izah ettik. Bu sebeple ayrıntıya tekrar girmiyoruz. Ancak şu soruları sormak istiyoruz: Abbasîlerdeki Divan'üs-Saltanat ve Divanı Mezâlim'in daha da geliştirilmiş şekli olan Divan-ı Hümâyûn mu Bizans'tan alınmıştır? Yoksa tamamen İslâmî bir gelenek olan elkâb bölümü veya kadıların dereceleri mi Bizans'tan alınmıştır? Bütün bunlar, kuru iddialardır. Osmanlı devlet teşkilâtının temelinde, Abbasî Devleti gibi sadece Müslüman

ve Selçuklu Devleti gibi hem Türk ve hem de Müslüman olan devletlerin devlet anlayışı ve siyâset-i şer'iye kitaplarının izi vardır. (34)

(34) Berki, A. Himmet, İstanbul'un 500. Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fâtihi Sultân Mehmed ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953, sh. 142-148; Alderson, A.D., The Structure of the Ottoman Dynasty, Connecticut 1982, 2. Baskı, sh. 30-31; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 328, Md. 37, 1/114-117, 287, 311 vd.; c. II, sh. 10 vd.; Konrad, Dllger, Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremüniells im 15. und 16. Jahrhundert, München 1967, sh. 5 vd., 34 vd.; Özcan, Abdülkadir, "Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nlzâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", İÜEFTD, sayı 33(1980-81), sh. 12-13.

36. Osmanlı Devleti'nde kardeş katli, bazı tarihçiler tarafından vahşet ve saltanat uğruna insan katliamı olarak anlatılmaktadır. Kardeş katli meselesinin Kanunnâmedeki dayanağı olan madde nasıldır?

Kanunnâmenin ihtilâfa yol açan ve farklı fikirlerin doğmasına sebep olan asıl maddesi, kardeş katli meselesi ile alâkalı şu maddedir:

"Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münâsibdir. Ekseri ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar".

Acaba bu maddenin mânâ ve mefhumunun İslâm Hukukundaki izahı nasıldır? Şayet bu madde sahih ve İslâm Hukukuna uygun ise, Osmanlı tatbikatındaki örnekler, bu kanuna ne derece uygundur? Şer'î hükümlere ters düşen, Osmanlı tatbikatı mıdır yoksa bu kanun maddesi midir? Bütün bu ve benzeri suallerin doğru cevabı nedir?

Bütün bu konuları, önemine binâen, ayrı ayrı soruların cevaplarında tartışalım.

37. Kardeş katli meselesinin şer'î dayanağı var mıdır?

Bu sorunun cevabı, ilgili maddenin de izahı demektir. Önce İslâm Hukukundaki suç ve cezaları görelim:

Bilindiği gibi İslâm Hukukunda, **üç çeşit suç ve ceza** vardır:

a) Had suç ve cezalarıdır. Hırsızlık (hadd-i sirkat), içki içmek (hadd-i şirb), yol kesmek (kat'-i tarik), zina (hadd-i zina), dinden dönmek (irtidâd) ve devlete isyan (bağy) suçlarından ibaret olan bu suçların, unsurları teşekkül

ettiği takdirde, tatbik edilecek cezaları Allah ve Resulü tarafından tesbit edilmiştir. Bunlarda mühim olan, unsurların teşekkülüdür. Unsurlardan birisi eksik olursa had cezası tatbik edilmez; ancak ülü'l-emr tarafından tesbit edilecek ta'zîr cezaları uygulanır. Meselâ, dört şahitle zina yaptığı isbat edilemeyen suçluya, zina haddi tatbik edilmeyecektir. Ancak üç şahitle zina yaptığı isbat edilen suçlu, bütün bütün cezasız da bırakılmayacaktır. İşte unsurları teşekkül etmeyen bu suçlara tatbik edilecek cezalara ta'zîr cezaları denir.

b) Şahsa karşı işlenen cinayet suçlarıdır ki, cezaları **kısas veya diyet**tir. Bunların da çoğu cezaları, Allah ve Resulü tarafından tesbit edilmiştir.

c) Ta'zir suç ve cezalarıdır ki, biraz önce zikredilen had veya cinayet gruplarına girmeyen (esrar içmek gibi) yahut girdiği halde o cezaların tatbiki için gerekli unsurlara sahip olmayan (üç şahitle isbat edilen zina suçu gibi) suç ve cezalardır. İşte bu bölümde ülü'l-emrin tesbit ettiği veya kadı tarafından takdir edilen cezalar tatbik edilecektir.

Bu kısa mukaddimeden sonra, **kardeş katli** ve bunu emreden kanun maddesinin **tahlili**ni, yapabiliriz:

Her hukuk sisteminde ve Osmanlı Hukukunda nizâm-ı âlem yani âlemin nizâmı, günümüzdeki ifadesiyle kamu düzeni ve kamu yararı için vaz'edilen idam cezaları vardır. Biraz sonra açıklayacağımız veçhile, Türk Ceza kanunun 125 ile 163. maddeleri arasındaki bütün hükümleri, devlete yani âlemin nizâmına karşı işlenen suçları tanzim etmekte ve daha birinci maddesinde devletin toprağı ve bağımsızlığını dağıtmaya ve bölmeye ma'tuf bütün hareketleri, idam cezası ile cezalandırmaktadır. Dünyadaki bütün ceza hukuku sistemlerinde de, devlete isyan suçları, benzeri hükümlerle önlenmeye çalışılmıştır.

Şimdi bu tür hükümlerin, İslâm hukukunda nasıl yer aldığını ve bu hükümlerin Fâtih'in kanunnâmesindeki hükümle nasıl bağdaştırılabildiğini açıklamaya çalışalım.

A) Bağy (Devlete İsyan) Suçunun Tatbiki Sonucu Kardeşlerin Katledilme Meselesi: Kardeş katli meselesinin birinci şer'î dayanağı, her hukuk nizâmında bulunan devlete isyan suçudur. Biraz önce açıkladığımız gibi, devlete isyan

suçu, İslâm Hukukunda, had suç ve cezaları arasında yer alan bağy adı altında düzenlenmiş ve unsurları tahakkuk ettiği takdirde idam cezası ile cezalandırılmıştır. Bağy suçunun unsurları, devlete (imama, sultana) karşı ayaklanmak, kuvvet kullanarak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamak (muğâlebe) ve açık bir isyan kasdı içinde bulunmaktır. Bağy suçunun cezaları, unsurlarının tahakkukuna göre değişir: Sultândan farklı düşündüğü halde bir isyan grubu teşkil etmeyen ve bir yerde toplanarak başkaldırmayanlara dokunulmamalıdır. Propaganda yaparlarsa ikaz edilirler, ileri giderlerse ta'zîr cezaları ile cezalandırılırlar. Devlete isyan ettikleri an, savaşla yola getirilirler ve cezaları idamdır. Yalnız bunlar Müslüman oldukları için, çoluk-çocukları esir edilmez ve malları ganimet sayılmaz. Bunlara verilen ölüm cezası bir had cezasıdır ve hikmeti de devleti yani nizâm-ı âlemi korumaktır.

İşte Osmanlı hukukçuları, padişahın meşru emirlerine yapılan her çeşit itaatsizliği, umumi rahatı ve nizâm-ı âlemi ihlal edecek olan her türlü isyanı ve memlekette anarşi çıkarma hareketlerini (fesâd bis-sa'y), bağy suçu kabul etmiş ve buna sebep olanları da bâği olarak vasıflandırmışlardır. Bu isyan suçunun cezasının da idam cezası olduğunu, fetvalarında açıklamışlardır. İsyan eden Padişahın kardeşi de olsa, şer'î hüküm değişmeyecektir. Meselâ Yavuz Sultân Selim'in, birisi Şi'îlerle ve bir diğeri de eşkiya ile ittifak ederek Devlete isyan eden ve bağy suçunda aranan şartlara uygun bir şekilde bu suçu işleyen kardeşlerine karşı olan tutumu, tamamen şer'îdir. Fâtih'in kanun maddesindeki kardeş katlinin birinci grubunu, bu tip hâdiseler teşkil etmektedir. Ancak nazariyat bu olmakla beraber ve söz konusu madde bu şekilde tefsir edilebilmekle birlikte, tatbikat, her zaman nazariyatı takip etmemiş, kanuna rağmen, şartlar teşekkül etmeden idamlar verilmiştir. Beşikteki bir bebeğin öldürülmesini, elbette ki müdafaa etmek yahut buna uyuyor demek de mümkün değildir. Ancak Fâtih, kanunnâmesinde böyle bir durumu da emretmemektedir.

Osmanlı tarihindeki kardeş katilleri ve idamların yarıya yakınının, bir had cezası olan bağy suçuna sokulduğunu verilen fetvalardan anlıyoruz. Ancak şunu da hatırlatmak istiyoruz ki, bazen bağy denilen had suçunun şartları teşekkül etmediği halde, araya giren jurnalcilerin ve yalancı şahitlerin beyanıyla, Şeyhülislâmlardan bağy suçu imiş gibi fetva alındığı da görülmüştür.

Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa hakkındaki fetvalar buna misâl teşkil etmektedir.

Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan şu belgenin izahları enteresandır:

"Buğat yani âsiler ise, Mülteka ve benzeri fıkıh kitaplarına göre, mevcut hükümete ve Padişaha karşı Müslümanlardan bir veya bir kaç kişi isyan etmeleri ve hükümetin emirlerine itaat etmemelerinden ibarettir. Müslümanlar, bağy ve isyanda ısrar ederlerse, idam olunurlar. Ancak fitneyi teskin için idamdan hafif cezalar yeterli ise, bunlar tatbik olunmalıdır. Şurası dikkat çekicidir ki, Mülteka'yı şerheden âlimler, bağilerin cinayetleri hakkında, çok geniş mânâlar vermişlerdir. Meselâ Padişah'ın meşru emirlerine karşı her nevi itaatsizliği ve umumi rahatı (nizâm-ı âlemi) ihlal edecek her çeşit kıyam, hareket, fitne, fesad, insanları katl, malları gasp ve devlet işlerini engelleme gibi halleri, bağy saymışlardır".

Netice olarak bağy suçunu işleyen Padişahın kardeşi de olsa, eğer suçun unsurları tahakkuk etmişse, gereken cezayı vermek, elbette ki şer'îdir. Ancak İslâm Hukukunun hükümlerine aykırı olarak, şunun-bunun tahrikiyle unsurları tam teşekkül etmeden insanları dünyevî saltanat uğruna idam etmek, elbette ki şer'î değildir. Aksini kim iddia edebilir ki?

Osmanlı Devleti'nde devlete isyan suçunun cezası olarak ortaya çıkan öldürme vak'alarından bazıları şunlardır:

-Osman Bey'in amcası Dündar Bey (hâdise kesin değildir);
-I. Murad'ın oğlu Savcı Bey;
-I. Murad'ın kardeşleri Halil Ve İbrahim;
-II. Murad'ın kardeşi Mustafa;
-II. Murad'ın amcası Düzmece Mustafa;
-Yavuz Sultân Selim'in kardeşleri Korkut ve Ahmed;
-Kanunî Sultân Süleyman'ın oğlu Bâyezid ve bunun beş oğlu.

B) Siyâseten Katl = Ta'zîr Bil-Katl: Bu konunun girişinde açıkladığımız gibi, bağy suçunun unsurları tahakkuk etmediği takdirde, saltanat aleyhinde olanları, bâği olarak kabul edip idam ettirmek mümkün değildir. Yani had cezası olarak idam cezası tatbik edilmez.

Ancak unsurları tam teşekkül etmese de, kamu düzenini (maslahat-ı âmme ve nizâm-ı âlem) bozan bazı hareket ve fiiller, ulûl-emr tarafından ta'zîr yoluyla ve idam cezasıyla cezalandırılamaz mı? Hanefi ve Hanbelî hukukçularının çoğunluğu, maslahat-ı âmme ve nizâm-ı âlem gerektirdiği takdirde, ta'zîr yoluyla idam cezasının verilebileceğini kabul etmişlerdir ki, buna siyâseten katl denmektedir. Meselâ, livâta suçu, Hanefi hukukçulara göre, had cezasını gerektiren bir zina suçu değildir. Ancak bu, hiç suç değildir anlamına alınmamalıdır. Bu suçun cezası, ulûl-emr tarafından tesbit edilir. Böylesine bir çirkef işi âdet haline getiren insanın, genel ahlâk, âdâb ve kamu düzeni icabı ta'zir yoluyla idam edilebileceğini İslâm hukukçuları kabul etmişlerdir. Aynı şekilde fiilen isyan etmese bile isyana hazırlandığı her halinden belli olan bir insanın, âmme maslahatı ve âlemin nizâmı düşünülerek, ta'zîr yoluyla idam edilebileceğini, Hanefi hukukçuların çoğunluğu kabul etmektedir. İşte Fâtih Sultân Mehmed'in "ekseri ulema tecviz etmişlerdir" diyerek ifade ettiği durum budur. Ancak bunun için de, fesadın tahakkuku hususunda kesin delillerin bulunması icabeder. Eğer bir fâsık, fıkıh kitaplarında aranan fesadın kuvvetle muhtemel olması yani nizâm-ı âlem şartına uymadan, sırf keyfî ve menfaati için böyle bir yola başvuruyorsa, bu, kanunun ve fıkıhçıların vaz'ettiği siyâseten katl prensibinin hatası değil, belki şer'i bir hükmün sui-istimalidir ve işlenen bir günahdır. Osmanlı Hukukunda nizâm-ı âlem, fesada sa'y edenleri men' ve maslahat-i âmme tabirleriyle ifade edilen durum; bugün devletin birlik ve beraberliği olarak ifade olunmakta ve bunun aleyhinde harekette bulunanlar, idam cezası ile mahkûm edilmektedir (TCK., md. 125 vd.). Şimdi bu hüküm, Türk Ceza kanununda bulununca adalet oluyor da, Osmanlı Kanunnâmelerinde bulununca, Padişahın keyfî adam öldürmesi mi oluyor? Böyle bir iddia çifte standartlılık olur. Ancak bugün aynı madde sui-istimal edilerek bazen masumların canları yakıldığı gibi, Osmanlı tarihi boyunca da, fıkıh kitaplarında aranan şartlar gerçekleşmeden infaz edilen idam kararları maalesef olmuştur. Bu sui-istimal, elbette ki kötüdür ve yapanlar da manen mes'uldürler. Fâtih'in Kanunnâmesindeki hüküm ise, fıkıh kitaplarındaki ifadelere uygundur.

Üzülerek ifade edeyim ki, konuyla alakalı fıkhî malumatı, Dede Efendi'nin Siyâsetname'sînden naklettiğimizden, bazı safdillerin, bu görüşün Dede

Efendi'ye ait olduğu ve onun da böyle bir fetvaya yetkili olmadığı, olsa bile onun fetvasının ne değer ifade edeceği şeklindeki yorumlarına şahit olduk ve üzüldük. Hâlbuki Dede Efendi, o meselede sadece fukahanın görüşlerini nakletmektedir. Bu sebeple konuyu biraz daha derinlemesine tahkik etmek ve uygulama örneklerinden bazılarını takdim etmek istiyoruz.

Önce Hanefi fıkıhçılarının son zamandaki en meşhurlarından olan İbn-i Abidin'in izahlarını özetleyerek zikredelim. "Ta'zir Yoluyla Katl" başlığı altında bakınız ne güzel bir özetleme yapıyor:

"Ta'zir, katl ile de olabilir. İbn-i Teymiyye'nin Es-Sârim'ül-Meslûl adlı eserinde gördüm ki, diyor: 'Hanefi hukukçularına göre, livâta, âlet-i câriha dışında adam öldürme ve benzeri suçlar tekerrür ettiğinde, imâm yani ülü'l-emr suçluyu katledebilir. Âmme maslahatı gerektirdiği takdirde, ta'zir yoluyla idam cezası verme esasını, Hz. Peygamber ve ashabının tatbikatına hamleden Hanefî hukukçular, bu uygulamaya siyâseten katl demektedirler... Soyguncular, yol kesenler, dükkân soyanlar, cemiyetin nizâmını bozarak fesad çıkaranlar, zâlimler ve fesad çıkaranlara yardımcı olanlar, kısaca idam edilmesinde âmme maslahatı bulunanlar için de aynı hükümler geçerlidir".

Delilsiz ve mesnedsiz bazı iddiaların aksine, bütün bu cezalar, ancak mahkeme kararı ve yargılamadan sonra mümkün olduğunu da, hem bütün fıkıh kitapları ve hem de Osmanlı kanunnameleri kaydetmektedirler.

İbn-i Abidin'in şu fetvası da bu meseleyi gayet açık bir şekilde vuzuha kavuşturmaktadır:

"Soruldu: Fesad çıkaran, jurnalcilik yapan, yeryüzünde fesad için koşuşturan, insanlar arasında şer ve fitne uyandıran, bâtıl yollarla insanların mallarını zabtetmeye gayret eden insanların canlarına kıyan ve hülasa eliyle ve diliyle Müslümanları her zaman rahatsız edip de bu huyundan da idam dışında hiç bir ceza ile vazgeçmeyen bir adamın hükmü nedir?

Cevap: Böyle olduğu kesin ise ve yalan söylemeleri mümkün olmayacak kadar çok Müslüman da bunu tasdik ediyorsa katledilir ve şerrini Allah'ın kullarından def ettiği için vesile olana sevap ve mükâfat verilir".

İşte bu ve benzeri fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümleri nakleden ve kaynaklarını da teker teker gösteren Dede Efendi'nin Siyâsetnâme tercüme-

sinden bazı parçalar şöyledir:

"Nizâm-ı memleketin bozulmasına sebep olan, fitne ve fesada teşvik edenler, bu şenî' fiilleri bizzat işlemedikleri vakitlerde dahi, katl edilebileceklerine fetva verilmiştir. Ayrıca ülü'l-emre tanınan bu siyâset hakkının tatbiki için bil-fiil fesadın tahakkuku ve sebeb-i âdî olan şahsın fil-hakika şerîr ve müttehem olması da şart değildir. Zira vukuundan evvel def'-i fesâd, vukuundan sonra ref'inden daha kolay olduğu müsellemdir. Bir bid'atçının bid'atının yayılacağından korkan dindar Padişahın, kulları ondan korumak ve nizâm-ı âlem için, o mübtedi'i katl ve idam etmesi caizdir".

"Nizâm-ı âlem için şer ve fesadını defetmek üzere, ehl-i fesadı darb, te'dîb, nefy, tağrîb, hapis ve hatta katl ve idam tarzında ta'zir yoluyla cezalandırmak meşru ise de, tek kişinin veya yalancıların jurnali ile bu yola girmek caiz değildir. Fesada gayret ettiği ve sebep olduğu şer'an sabit olmalıdır. Osmanlı Şeyhülislâmlarının fetvalarından anlaşılan da budur".

Dede Efendi'nin çok zayıf fetvaları da esas alarak, kardeş katlinin sınırlarını genişlettiğinin biz de farkındayız. Zaten bazı kardeş katli olaylarının şartları gerçekleşmeden yapıldığını biz de kabul ediyoruz. Ancak meselenin hukukî yönünü ortaya koymak için bunları da nakletmek durumundayız.

Şimdi de aynı mes'eleyi fıkıh kitaplarındaki şartlara göre tanzim eden, Osmanlı Şeyhülislâmlarına ait fetvalardan sadece birini kaydededlim:

"Bu mes'ele beyânında Eimme-i Hanefiyeden cevâb ne veçhiledir ki; Zeyd'in âdet-i müstemirresi sâ'î bil-fesâd olduğu şer'an sabit olub ve ibadullaha mazarratı icabeder mevâdd-ı münkerâtın dahi kendüden sudun tevâtüren isbât olundukda, Zeyd-i müfsid-i merkumun vech-i arzdan izâlesiyçün katli meşru' mudur? Beyân buyurula.

El-Cevâb: Meşrû'dur; emr-i veliyyül-emr munzam ise.

Harrereh'ul-Fakîr Hacı Muhammed El-Müfti Bi Harpud-Ufiye Anhu.

Kaynak teşkil eden ibarelerin tercümesi:

"Kim bunu âdet haline getirirse, idam edilir. Zira o yeryüzünde fesad için sa'y etmektedir. Katl ile şerri def edilir." Dürer ve Gurer…

"Gayr-i meşru işlerin katl ve idam cezası ile define, imam (sultan) ve hulefâsı daha evlâdır. Zira onlar siyâseti daha iyi bilirler." Vecîhüddin'in Meşârık'ul-Envâr şerhi'nden…

Bunlara benzer arşivlerimizde çok sayıda fetva vardır. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, siyaseten katlin de belli şartları ve şer'î hükümleri mevcuttur. Bütün yazılanlara ve nakledilenlere rağmen, Osmanlı tatbikatının hep şer'î hükümlere uygun cereyan ettiğini söylemek safdillik olur. Ne acıdır ki, birçok idam hadiselerinde bu esaslara ri'âyet edilmemiş ve jurnalcilerin tahriki ile nice zulümlere sebep olunmuştur. Ancak ister Padişahların kardeşlerini, isterse de sadrazamlarını katletmede, keyfe mâyeşâ hareket edemediklerini; Osmanlı Devleti'nde mahkemeden ilâm ve Şeyhülislâmdan fetva alınmadan idam cezasının uygulanmadığını arşivlerden öğreniyoruz. (35)

(35) Konuyla ilgili bazı fetvalar; Nuruosmaniye kütp. nr. 3209, vrk. 358/a vd.; Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 1888; Damad, Mecma'ül-Enhür, 1/707- 709; BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 50-51; İbn-i Âbldin; Reddu'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr I-VI, Mısır 1967, c. IV, sh. 62-65; Şeyh Mehmed Arif, Terc. Siyâsetname, sh. 6, 25-35; Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar, İstanbul 1995, Sözler Yayınevi, sh. 337-338

38. Bir kısım tarihçiler, bu uygulamaların devlet siyâseti açısından haklı yönleri bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu ne demektir?

Konuyu tarih ilmi ve devlet siyâseti açısından değerlendiren bir araştırmacının görüşlerini özetleyerek bitirelim:

Osmanlı Devleti'ni tehdid eden en büyük tehlike, yabancılara sığınan şehzade veya diğer hanedan mensuplarının, tahtın mirasçısı olduklarını iddia etmeleri ve başta Bizans ve İran olmak üzere, düşman ülkelerin de bu fırsattan yararlanmak arzusudur. Osmanlı sultanları ve bilhassa Hz. Peygamber'in senasına mazhar olan Fâtih, ülkenin parçalanıp, bunun kimlere yarayacağının ve i'lây-ı kelimetullâh hizmetinin nasıl sekteye uğrayacağının çok iyi farkında idiler. İşte onlar, böyle bir duruma fırsat vermemek için, Şeyhülislâmdan aldıkları fetvalarla, kardeşlerini bile feda etmişlerdir. Bazan şer'î esasın tatbikinde, araya giren jurnalcilerin te'siriyle hata etmiş olabilirler. Ancak kendilerini, İslâm dinini dünyanın her tarafına yaymayı gaye edinen, ilây-ı kelimetullâhın en büyük temsilcisi kabul etmişlerdir. Fâtih'in Anadolu birliğini sağlamak gayesiyle Uzun Hasan üzerine giderken, "validem" diye hitâb ettiği bu Akkoyunlu hükümdarının anası Sara Hâtun'a verdiği cevap çok manidardır. Trabzon üzerine giderken yollarda her türlü zahmete göğüs

geren ve bazan atından inip yaya yürümek zorunda kalan Fâtih'e Sara Hâtun'un "Oğul, ufacık Trabzon için tatlı canına bu kadar eziyet değer mi?" şeklindeki sözünü, İstanbul Fâtih'i: "Valide, seyf-i İslâm bizim elimizde, cihâd sevabına nail olub, Allah'ın rızâsını tahsilden başka gayemiz yoktur; bizim davamız kuru kavga değildir" şeklinde cevablandirmiştir. "Bu hanedanın maksad-ı a'lâsı, ilây-ı kelimetullâh'dır" ifâdesi de Fâtih'e aittir. Netice olarak, kardeş katli meselesini, keyfî iradeyi hâkim kılmak şeklinde değil, nizâm-ı âlemi devam ettirmek için şer'î hükümlerin tatbiki tarzında değerlendirmek icabeder. Vatana ihanet suçunun her hukuk nizâmında idamla cezalandırıldığını da unutmamak gerekir.

Netice olarak, "siyâseten katl"i, mahkeme kararı olmadan ve yargılama yapılmadan sırf saltanat ve dünyevi menfaat uğruna Padişahın adam öldürmesi olarak anlayanlar, bu manayı nerden çıkardıklarını isbat etmek zorundadırlar. Zira nizâm-ı âlem için siyâseten katlin, uygulamada sui-istimal yapılsa bile, vatanın ve devletin birliğini tehlikeye sokacak ve emniyet ve asayişi altüst edecek kimselerin fesada sa'y etmelerinden dolayı verilecek bir idam cezası olduğu; hem fıkıh kitaplarında ve hem de fetvalarda uygulanması için "şer'an sabit" olması yani İslâm muhakeme usulü kaidelerine göre yargılanıp suçun sabit görülmesi şartının tahakkuku aranmaktadır. Ayrıca "emr-i veliyy'ülemr ile katl"den kasıt, sadece mahkeme kararının yeterli görülmemesi ve bu tip cezaların infazında veliyy'ülemrin yani Sultânın tasdikinin de şart koşulmasıdır. Bu da önemli bir husustur. Kanunnâmelerde yer alan şu ifade, yargılama konusunda Avrupa'nın 20. asırda ulaştığı seviyeyi göstermektedir:

"Mücrim olan kimesne teftiş olunmadan veyahud üzerine zahir olan şenâyii şer'le ve örfle yerine varmadan, sancakbeği ve subaşı ve adamları nesne alub salıvermek memnû'dur. Kendüler mahall-i töhmet ve adamları mücrim ve müstahakk-ı ikâb olur. Ve her mücrim-i müttehemin cerimesi kâdî-i vilâyet katında veya müfettiş huzurunda sabit ve zahir olub ehl-i örfe teslim etmedin dutub siyâset eylemek hılâf-ı şer' ve örf te'addîdir = Suçlu yargılanmadan veya kendisine isnâd edilen suçlar hukuken sabit olmadan, yetkililer para cezası alarak salıveremezler; ceza uygulayamazlar".

Fıkıh kitaplarında yapılan bu açık izahlara ve şer'î hükümlere rağmen, bir

kısım muhterem insanların "1400 yıllık tarihimizde yazılan fıkıh kitaplarının hiç birinde böyle fetva verilmemiştir" diyebilmeleri, neyin verdiği cesarettir; doğrusu biz de tesbit edemedik. Eğer bundan, Padişahın keyfî adam asması kasdediliyorsa, böyle bir şeyden ne kanunnamelerde ve ne de fıkıh kitaplarında bahsedilmemiştir. Yapılan sui-istimaller dahi, "ehven-i şer ihtiyar olunur" kaidesine uyularak yapılmıştır. Hem kasdedilen bu menfi mânâyı ve hem de sui-istimalleri tasvip etmek mümkün değildir. Şunu unutmayalım ki, Osmanlı devleti, onun kadıları ve Şeyhülislâmları, en az bizim kadar İslâm'a ve onun hukuk nizâmının kaynakları olan fıkıh kitaplarına hürmet duyan insanlardır. Değerli araştırmacı Abdülkadir Özcan'ın yerinde tesbitleri gibi, Şeyhülislâm veya diğer kadıların fetvası, kadıların kararı ve Padişahın tasdikiyle icra edilen siyâseten katl cezalarının fetvasını veren, kararını yazan yahut en azından "nizâm-ı âlem içün öldürüldü" diyen Hoca Sa'deddin Efendiler, Bostan-Zâde Yahya Efendiler, bu sözlerini Şeyhülislâmlık veyahut kazaskerlik gibi fetva ve kaza makamının en yüksek makamlarında bulunmuş kimseler olarak söylemektedirler.

39. Kardeş katli ile ilgili kanun hükmü şer'i şerife uygun olsa bile tatbikat, nazariyata uygun yürümüş müdür?

Bu soruya cevap verebilmek için bazı önemli tatbikat örneklerini incelemek icab etmektedir. Ancak tatbikatta suiistimallerin yapıldığını, siyâseten çok idamların icra edildiğini ve bu fiillerin ehliyetsiz bir kısım fakih ve kadılar tarafından meşruiyet kalıbına sokulduğunu, tarih bize göstermektedir.

İsterseniz Bediüzzaman'ın tesbitlerini tekrar ettikten sonra bazılarına beraberce bir göz atalım:

"Hâkimiyetin en esaslı hâssası istiklâldir, infirâddır. Hatta hâkimiyetin zayıf bir gölgesi, âciz insanlarda dahi istiklâliyetini muhafaza etmek için, gayrın müdâhelesini şiddetle reddeder ve kendi vazifesine başkasının karışmasına müsaade etmez. Çok Padişahlar, bu redd-i müdâhele haysiyetiyle ma'sum evlâtlarını ve sevdiği kardeşlerini merhametsizce kesmişler. Demek, hakiki hâkimiyetin en esaslı hâssası ve infikâk kabul etmez bir lâzımı ve daimî bir muktezâsı, istiklâldir, infirâddır, gayrın müdâhelesini reddir".

Şehzade isyanlarının ve şehzadeler arasındaki saltanat mücadelelerinin Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal ettiğini bilmeyen yoktur. Her şeyden önce şunu tebellür ettirmekte yarar vardır. Bir şehzadenin, sultanlığını ilân etmiş bir diğer şehzadeye karşı gelmesi ve saltanat iddia etmesi, tamamen bir bağy suçu mahiyetindedir. Ve cezası idamdır. Ancak saltanat iddiasına kalkışmadan evvel idam edilmişse, ya siyâseten katl yani fesadın kuvvetle muhtemel olmasından dolayı nizâm-ı âlem için yahut zulmen idam edilmiştir. Şimdi bu gözlükle hâdiselere bakalım:

a) **Orhan Bey zamanında** üç idam hâdisesi yaşanmıştır. Bunların her üçü de had cezası mahiyetinde yani bağy devlete isyan suçunun cezası olarak tatbik edilmişlerdir. Zira Orhan Bey'in kardeşleri Halil ve İbrahim'in Padişaha isyan ettikleri ve saltanat mücadelesine giriştikleri bir vâkı'adır. İsyan sonucunda katledilmişlerdir ve siyâseten katl ile hiç bir münasebeti yoktur. Orhan Bey, ayrıca kendi oğlu Savcı Beyi de, bizzat kendisine isyan ettiği ve ordu toplayarak babası ile savaşmaya bile cesaret ettiği için idam ettirmiştir. Hatta Bizans veliahdı Andronikos ile dahi babası aleyhine ittifak kurduğunu tarih kitapları kaydetmektedir. Bunun cezası, Orhan Bey istemese dahi, İslâm Hukukunda idam cezasıdır.

b) **Yıldırım Bâyezid devrinde** ilk defa siyâseten katl veya şayet siyâseten katlin şartları gerçekleşmemişse -ki bunu tam olarak bilmiyoruz- o takdirde bir nevi zulüm yaşanmıştır. Zira Yıldırım Bâyezid, çevresinin tahriki ile henüz herhangi bir isyana yahut saltanat kavgasına girişmeyen kardeşi Ya'kub'u, ileride saltanat iddiasına kalkışmasın diye katl ettirmiştir. Osmanlı tarihçilerinin saltanat uğruna öldürülen ilk insan olarak tesbitleri doğrudur. Bazı araştırmacılar, hukukî cihetini bilmediklerinden bunu tenkid etmişlerdir. Zira daha önceki idamlar had cezasıdır ve bağy suçunun cezası olarak tatbik edilmiştir. Bu ise, ilerde fesada sebep olur korkusuyla siyâseten katl yoluyla idam ettirilmiştir. Osmanlı tarihçilerinin tesbiti doğrudur.

c) Osmanlı Devleti'nin en karışık devresi olan **Fetret Devrinde**, Mehmed Çelebi, kardeşleri İsa Çelebi ile Musa Çelebi'yi kendisine isyan ettikleri ve hatta saltanat için orduları karşı karşıya geldiği için bağy suçunun had cezası olan idam cezası ile cezalandırmıştır. Aynı şey, sonradan ortaya çıkan kardeşi Mustafa Çelebi için de geçerlidir. Bunların idamlarında siyâseten katl söz konusu değildir.

d) Fâtih'in babası **II. Murad'ın**, amcası Mustafa Çelebi (II. Düzmece Mustafa), uzun süren saltanat mücadelesine girişmiş ve hatta Osmanlı ülkesinin Bizans ile paylaşılmasını da göze alarak imparator Manuel ile gizli ittifak dahi kurmuştur. Uzun mücadelelerden sonra yakalanarak bâği muamelesi görmüş ve idam edilmiştir. Bu bir had cezasıdır. II. Murad'ın küçük kardeşi Mustafa Çelebi de, Karamanoğulları ve Germiyanoğullarının tahrikiyle Bursa'ya yürümüş ve had cezası olarak idam edilmiştir. Yani bu dönemde de, siyâseten katl cezası mevcut değildir.

e) **Yavuz Sultân Selim**, iki kardeşini, kendisine isyan ettikleri ve bâğî oldukları için, had cezası olan idam cezasıyla cezalandırmıştır. Gerçekten Sultân Korkut, topladığı ordu ile Padişah'a isyan etmiş ve sonunda yakalanarak cezası olan idama şer'an mahkûm edilmiştir. Diğer kardeşi Ahmed ise, sadece saltanat mücadelesine kalkışmamış, ayrıca bu mevzuda Osmanlı'nın can düşmanı olan Safevî devleti ile de ittifak kurmuştur. Neticede yakalanarak, had cezası olan idam cezasına çarptırılmıştır.

f) **Kanunî Sultân Süleyman**, rakipsiz sultan olduğu için, kardeş katli mevzu bahis olmamıştır. Ancak Kanunî, kendi çocuklarının idamına karar veren bahtsız Padişahlardandır. Karısı Hürrem Sultân ve çevresinin tahriki ile, kendisini tahttan indirmeye azmettiği ve Padişah olmak isteği ile isyan ettiği şayiasına inanarak, bâğî vasfıyla Şehzade Mustafa'yı idama mahkûm eylemiştir. Bu idam kararı, görünürde bağy suçunun cezası olarak had cezasıdır. Ancak bu meselede hem fetvayı veren müftünün, hem kararı veren kadının ve hem de bunları tasdik edip icrası için emir veren Kanunî'nin, yanıldıkları veya yanıltıldıkları bir vâkı'adır.

Diğer bir hazin tablo da Şehzade Bayezid'in idamında yaşanmıştır. Kanunî'nin iki oğlu olan Selim ve Bâyezid, 1558 yılına kadar iyi geçindikleri halde, bu tarihten sonra saltanat hırsıyla araları bozulmuştur. Aradaki jurnalcilerin tahriki ile Şehzade Bâyezid, ordu toplayarak kardeşi Selim'in üzerine yürüdü. Bu hareketi isyan kabul edildi. İran'a iltica eden Bâyezid, kardeşi Selim'e teslim edilince, Ebüssuud'un fetvasıyla bağy suçunun had cezası olan idam cezasına mahkûm edildi. Bu hâdiseyle alakalı örnek fetvaları yukarıda zikretmiştik.

III. Mehmed ve III. Murad devrindeki olayları yerinde inceleyeceğiz. Zira asıl haksızca yapılanlar bunlardır.

I.Ahmed devrinde saltanat usûlünde ciddî bir değişiklik mevzubahistir. Artık **amûd-ı nesebî** yani Osmanlı sülalesinden en büyük olanının padişah yapılması usulü kabul edilmiştir. Gerçekten I. Ahmed vefat edince, şehzadeleri bulunmasına rağmen, ailenin en büyük ferdi olan amcaları Şehzade Mustafa tahta geçirilmiştir. Bu kaide, kardeş katli hadisesini tamamen ortadan kaldıramamışsa da, gevşetmiş ve son derece azaltmıştır.

İşte görüldüğü gibi tatbikattaki durum farklıdır. Bir kısmı, tamamen şer'î hükümlere uygun olarak bağy suçunun had cezasını tatbik etmekten ibarettir ve bunlara siyaseten katl demek hatalıdır ve meseleyi bilmemekten ileri gelmektedir. Zira Padişah istemese de bu ceza mukadderdir. Devlete isyan edenin cezası elbette ki idamdır. Bir kısım uygulama ise, siyaseten katl müessesesine yani Fâtih'in Kanunnâmesinde "ekseri ulemâ tecviz etmişdür" dediği usule uygundur ve fıkıh kitaplarında şartlarına uyulmak kaydıyla açıklanmıştır. Bir diğer grup ise, ne şer'î hükümlere ve ne de Fâtih'in Kanunnâmesinde ifade ettiği, fıkıh kitaplarında da tecvîz edilen siyaseten katle uymaktadır. Elbette ki bu uygulamalar, gayr-ı meşrû'dur. Fâtih'in Kanunnâmesi de bunu emretmemektedir. (36)

(36) Berki, A. Himmet, İstanbul'un 500. Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fâtihi Sultân Mehmed ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953, sn. 142-148; Alderson, A.D., The Structure of the Ottoman Dynasty, Connecticut 1982, 2. Baskı, sh. 30-31; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh.328, Md. 37, 1/114-117, 287, 311 vd.; c. II, sh. 10 vd.; Konrad, Dilger, Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremüniells im 15. und 16. Jahrhundert, München 1967, sh. 5 vd., 34 vd.; Özcan, Abdülkadir, "Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", İÜEFTD, sayı 33 (1980-81), sh. 12-13; Taneri, Aydın, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümranlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Ankara 1978, sh. 184 vd. İbn-i Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, I. Defter, sh. 129; Aktan, Ali, "Osmanlı Hanedanı İçinde Saltanat Mücadelesi ve Kardeş Katli", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 10 (Ekim 1987), sh. 8; Akman, Mehmed, Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli. Bu son eser, bu zamana kadar yapılan en kapsamlı çalışmadır.

40. Fâtih Sultân Mehmed'in kendi Kanunnâmesinin ilgili maddesini uygulayarak küçük yaştaki kardeşi Ahmed'i katlettiği söylenmektedir. Bunu nasıl izah ediyorsunuz?

Burada meseleye değişik yönlerden bakmak gerekir:

Evvela; Bu hadisenin meydana geldiği şüphelidir. Zira Kantemir gibi yabancı tarihçiler dahi, II. Murad vefat ettiğinde Şehzade Mehmed dışındaki bütün evlâdının vefat ettiğini ve bu arada Şehzade Ahmed'in de Amasya'da vali bulunduğu sırada öldüğünü yazmaktadır ki, bu ihtimalin doğru olması halinde, henüz bebek iken öldürülme iddiaları da ortadan kalkar. Namık Kemal de, şehzade Ahmed'in katl edildiği iddiasını sadece bir iftiradan ibaret görmektedir. Böyle bir zulme, Fâtih Sultân Mehmed'in razı olamayacağını ısrarla savunmaktadır. Bazı kaynaklar da, olayı doğrulamakla beraber, Şehzade Ahmed'i haksız olarak katleden Evrenos-zâde Ali Bey olduğunu ve bu sebeple Fâtih tarafından idam ettirildiğini kaydetmektedirler. Şayet vâki ise, yukarıda anlatılan hükümler, Fâtih için de geçerlidir. Ancak hangi gruba girmektedir? Bunun tesbit edilmesi gerekir.

İkinci olarak, Osmanlı kaynaklarının bir kısmında Sultân Murâd'ın İsfendiyar Bey torunu Hatice Hâlime Hatun'dan doğma Ahmed isimli bir şehzadesi olduğu ve yaşı küçük olan bu şehzadenin II. Mehmed'in tahta çıkmasından kısa bir zaman sonra katl olunduğu kaydedilmektedir. Ancak diğer şehzade katlleri gibi, ayrıntılı bilgiler, kaynaklarda mevcut değildir. Ayrıca Babinger'in altı ya da sekiz aylık olduğu konusundaki beyanı dışında, yaşının ne kadar olduğu da kesin değildir.

Üçüncü olarak, II. Mehmed, babası II. Murâd'ın vefatından sonra, çok büyük sıkıntılar içinde tahta geçmiştir. Bizans'ın şehzadeleri kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıkma planları herkesçe bilinmektedir ve fetret devri de canlı şahitlerle doludur. Nitekim Fâtih'in Padişah olması üzerine; Bizans İmparatoru'nun, elinde tutsak olarak tuttuğu Süleyman Çelebi'nin oğlu olması kuvvetle muhtemel bulunan Şehzade Orhan'a aynen şöyle söylediği kaynaklarca ifade edilmektedir:

"Haydi, göreyim seni, 'bu taht benimdür,' deyü dava eyle. 'Ben Âl-i Osman nesliyim, ben var iken bu taht sana neden müstehakdır,' deyü dava edince, cümle beğler ve paşalar sana dönüb ve tahtı sana teslim ederler. Tahta çıktığında, kulağın bende olsun. Ben sana ne talimat verirsem, öyle hareket eyle. Göreyim seni, nice padişah olursun."

İşte böylesine bir dönemde, yaşının ne kadar olduğu belli olmayan ve

ama küçük yaşta bulunduğu kesin olan Şehzade Ahmed'i, devlete isyan suçuna teşebbüs etmeden, nizâm-ı âlem için diyerek katletmiş olabilir. Bu tamamen üçüncü gruba girmektedir. Eğer bir kusur işlenmiş ise, bunu savunmanın manası yoktur. Ancak bu ayrıntıları tam bilinmeyen olaydan dolayı, Fâtih gibi Hz. Peygamber'in medhine layık olmuş bir padişahı hunharlıkla suçlamak ve hele bu konuda Bizans İmparatorları ile birlikte hareket eden Bizans tarihçilerini onaylamak mümkün değildir. Hammer ve benzeri tarihçiler, sanki şehzadelerin Osmanlı Devleti'nin yıkılması için kullanıldığını bilmiyormuş gibi, bunu vesile ederek Fâtih Sultân Mehmed'e hücum etmişlerdir.

Özetleyecek olursak, Fâtih Sultân Mehmed, kendi koyduğu kanunun nizâm-ı âlem için fesada sa'y ihtimalinin bulunması sebebiyle siyâseten katl müessesesini ilk defa kendisi tatbik etmiş ve küçük kardeşi Ahmed'i katl ettirmişti. Bu, isyan tahakkuk etmediğinden, bir had cezası değildir. Belki nizâm-ı âlem için siyâseten katl müessesesine girmektedir. Burada aranan fesadın şer' ile tahakkuku şartının, ne derece gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ancak tekrar ediyoruz ki, Hz. Peygamber'in senasına mazhar olmuş bir Padişah'ın, şartları tahakkuk etmeyen bir cezayı tatbik edeceğine de ihtimal vermiyoruz. Önemle ifade edelim ki, 11 aylık bir bebeyi Fâtih'in idam ettirdiğine inanmak istemiyoruz. Zaten Evrenos-zâde Ali Bey isimli bir zatın Padişah'ın haberi olmadan böyle bir cinayeti işlediğini bazı kaynaklar haber vermektedirler.(37)

(37) Pala, Namık Kemal'in Tarihî Biyografileri, sh. 105-106; Solakzâde, sh. 187; Hoca Sa'deddin, Tâc'üt-Tevârîh, c. I, sh. 407; İnalcık, Halil, Fâtih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar I, Ankara 1954, sh. 110; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, 140; İbn-I Kemal, VII. Defter, sh. 8-9; Akman, Kardeş Katli, sh. 64-69; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 5 vd.; Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Mümin Çevik neşri, I-X, İstanbul 1998, c. II, sh. 258; Gazavât-ı Sultân Murâd Han b. Mehemmed Hân, Haz. İnalcık, Halil-Oğuz, Mevlûd, Ankara 1978, sh. 37-38; Aktan, 14-15; Kantemir, c. I, sh. 147.

41. Sultân Fâtih'in kendi kanunnamelerini hazırlatarak, özellikle İslâm ceza hukuku hükümlerini kaldırdığı ve İslâm'a aykırı kanunlar yaptığı söylenmektedir. Bu doğru mudur?

Bizim Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizde, Fâtih Sultân Mehmed'e ait 75 Kanunnâme neşredilmiş bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi umumi

kanun mahiyetindedir ve itiraz edilen hükümler de burada yer almaktadır. Fâtih'e ait 2 numaralı kanunnâmeden nakledilen, aynı zamanda II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî'ye ait Umumî Kanunnâmelerin de 1. maddesini teşkil eden ilk maddeyi, İslâm Hukukuna aykırı ve Bizans Ceza Kanunu'nun restorasyonu olarak takdim etmek ise, tıpkı Barkan, Köprülü ve Berkes gibi, İslâm ceza hukukunu ve bu ilahî nizâmın Osmanlı Devleti'ndeki tatbikat şeklini yeterince değerlendirememek demektir. Fâtih'e ait 2 nolu Kanunnâmenin ilk üç faslı, tıpkı diğer umumî kanunnameler gibi, ceza hukukuna aittir ve daha ziyade ta'zîr cezalarını tanzim etmektedir. İslâm Hukukunda üç grup ceza bulunduğunu, had ve kısas cezalarını uygulamak için gerekli unsurlar bulunmadığı zaman, ülü'l-emirce tanzim edilecek ta'zîr cezalarının devreye gireceğini hemen hatırlatalım.

Konuyu daha ayrıntılı olarak görelim ve 1. Maddeyi okuyalım:

Kanunnâmenin ilk üç faslı (md.1-27) ceza hukukuna aittir ve daha ziyâde ta'zir cezalarını tanzim etmektedir. Bu üç fasılda had ve kısas cezalarının kaldırılmadığını, bilakis bu cezaların tatbiki için gereken unsurlar bulunmadığı takdirde ta'zir cezası olarak uygulanacak para cezalarının yani cürm-ü cinayet cezalarının (ki buna ta'zir bil-mal denmektedir) tesbit edildiğini madde hükümlerinden anlıyoruz. Bu sebeple Fâtih Kanunnâmesi'nin İslâm hukukundaki had ve kısas cezalarını değiştirdiği şeklindeki değerlendirme, ilmî olmaktan da öte gülünçtür. Zaten Kanunnâmede bulunan "eğer adam öldürse, yerine kısas etmeseler..." "eğer at uğurlarsa; elin keseler.:." gibi ifâdeler de kanaatimizi teyîd etmektedir. Çünkü birincisi kısas cezasını tanzim ederken, ikincisi hadd-i sirkatin cezası olan el kesme cezasını düzenlemektedir.

"1. Madde: Eğer bir kişi zina kılsa, şerî'at huzurunda sabit olsa, ol zina kılan evlü olsa ve dahi bay olursa ki, bin akçeye dahi ziyâdeye gücü yeterse, cürm üç yüz akçe alına. Evsat'ül-hâl olursa kim, altı yüz akçeye mâlik ola, cürm iki yüz akçe alına. Andan aşağa gücü yeterse, cürm yüz akçe alına. Andan dahi aşağa hallü olursa, elli akçe; andan dahi aşağa ki, gayette fakir'ül-hal olursa, kırk akçe cürm alına". (38)

(38) Osmanlı kanunnâmelerindeki ceza hükümleriyle alâkalı genel esaslara bu maddede de uyulmuştur. Ta'zir cezalarının alternatifli olması ve hâkime takdir hakkı tanınması şeklindeki esaslar aynen tatbik edilmiştir. Halk dört guruba ayrılmıştır:
1) Bay veya Ganî: Müslüman ve gayr-ı müslime göre, ayrıca iktisadî şartlar açısından farklı tarifler verilmiştir. Zengin demektir.
2) Orta Halli veya Evsat'ül-Hâl.
3) Yoksul.
4) Fakir'ül-Hâl veya Gayet Fakir.
Maddede zina suçuna ait ta'zir cezası olan cürm yani cürm-ü cinayet de denen para cezası tesbit olunmaktadır ki, buna cerime de denir.

Bu üç fasıldaki kanun maddeleri de, had ve kısas cezalarını kaldırmamaktadır; belki bu cezaların tatbiki için gereken unsurlar bulunmadığı takdirde, uygulanacak ta'zîr cezalarını tesbit etmektedir. Meselâ Kanunnâmenin 1. maddesinde zina suçunun ta'zîr cezaları yani fıkıh kitaplarında ta'zir bil-mal denilen cürm-ü cinayet yani para cezaları tayin olunmaktadır. Zina suçunun unsurları tam olmadığı ve had cezaları tatbik edilemediği takdirde bu cezaların gündeme geleceği, aynı maddeyi tekrarlayan diğer kanunname maddelerinde, "eğer had urulmazsa" denilerek açıklandığı gibi, Fâtih devrindeki şer'iye sicillerinde görülen ve Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizin 1. Cildinin mukaddimesine koyduğumuz zina suçu ile alakalı şer'iye sicil örneğinden de bunu anlıyoruz. Zaten Fâtih'in kendi kanunnamesinde de benzeri ifadeler vardır. 16. maddede "Eğer at uğurlasa, elin keseler; kesmezlerse 200 akçe cürm alına" denilmektedir. Yani hırsızlık suçunun unsurları tam olursa, elin keseler yani had cezasını uygulayalar. Eğer kesmezlerse yani uygulanmazsa, bu durumda ta'zîr cezası olarak 200 akçe para cezası alalar.

13. maddede de "Eğer adam öldürse, yerine kısas etmeseler, kan cürmi... ilâh." denilmektedir.

Diyelim ki, A, adam öldürdü, cezası da kısasdır. Ancak maktulün velileri afv ettiklerinden kısas etmediler. Bu durumda mirasçı diyetini alacak ve suçlu salı mı verilecektir? Hayır. Devletin de kamu davası açarak yargılayıp ta'zîr cezası verme hakkı vardır. Eğer kısas yapılsaydı, bu hak ortadan kalkacaktı. İşte Kanunnâme, ta'zîr cezası olarak 400 ila 50 akçe arasında para cezasına çarptırılmasını emretmektedir. Önemle ifade edelim ki, Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eser, Osmanlı Devleti'nin bir İslâm devleti olduğunu; yukarıda

isimleri sayılan bazı ilim adamlarının iddialarının tersine İslâm Hukukunu hayatın her safhasında uyguladıklarını ve aksi görüşlerin belgelere dayanmadığını isbat için kaleme alınmıştır.

Bu ve benzeri konularda itirazlarını devam ettirenleri, Fâtih'in Kazaskerliğini yapmış olan Molla Hüsrev'in Dürer ve Gurer adlı iki ciltlik hukuk eserine ve de bu hükümlerin uygulama örnekleri demek olan Bursa'daki Fâtih dönemine ait binlerce mahkeme kararlarına havale ediyoruz.(39)

(39) Kantar, Baha, Ceza Hukuku, Ankara 1937, sh. 69; Krş. Kanunnâme, md. 13, 16, 18; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, Giriş, sh. 122 vd.; Fâtih Devri Kanunnâmeleri, c. I, sh. 346 vd.; Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, c. III, sh. 73 vd.

42. Fâtih Sultân Mehmed'in Hıristiyanlığa meylettiği ve Papa ile mektuplaştığı söylenmektedir. Bu iddialar doğru mudur?

Böyle bir iddianın gülünç olduğu ortadadır. Ancak bazı tarihden ve bilimden habersiz kimseler, kasden bu iddiaları ellerindeki medya imkânları ile kamuoyuna yaydıkları için, mutlaka cevaplandırılması gerekir.

Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan, her zaman İslâm'ın hükümlerini uygulamak için emirler veren ve en önemlisi de Uzun Hasan'ın annesi Sara Hâtun'a söylediği gibi, i'lây-ı kelimetullahı yani Lâ ilahe illallah davasını yaymak için didinen bir devlet adamına, bu tarz bir isnadda bulunmak gerçekten üzücüdür ve tamamen delilden mahrum bir kuru iddiadır. Bu esassız iddiaların dayandığı çürük deliller ve cevapları kısaca şunlardır:

1) Fâtih'in annesinin Mara Despina olduğunu ileri sürerek, annesi tarafından Hıristiyanlığa meylettirilmiş olabileceğine dair iddiadır. Bunun ne kadar esassız ve yalan olduğunu, ayrı bir sorunun cevabında açıkladık.

2) İkinci iddia, Fâtih Sultân Mehmed'in tamamen divan şiirinin kuralları içinde kalarak yazdığı bir şiirdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Fâtih, **Avnî** mahlasıyla gazeller ve kasideler yazan ve hatta bir divanı bulunan büyük bir divan şâiridir. Fâtih'in aşk şiirleri, genç ve güzel bir padişahın her emrine âmâde kolay sevgiler için değil, sevgileri gönüllerde sıcak ürperişler uyandıran manevî güzeller için söylenmiştir. Bu şiirlerde şahane bir tevazu', aşkı ve sevgiliyi her saltanatın üstünde tutan bir incelik vardır. Fâtih'in şiirlerinde tasavvufi aşklar da yer almaktadır.

Divan şiirinde bazan kâfir -âşıkına yaptığı zulümlerden dolayı sevgiliye de- denilir. Bu manada kullanıldığı şiirlerde, sevgilinin saçına zünnar ve zülfüne de çelipa yani haç denilir. Kâfir, İsevî veya benzeri kelimeler, sevgili için kullanıldığında, kelimenin takdir edici ve övücü anlamı ile tevriye sanatı yapılır. Divan şairleri, sevgilinin dudağını can veren havasıyla İsa'ya benzetirler ve sevgiliden gelen sabâ yeline de diriltici özelliği sebebiyle İsa adı verirler. Bütün bunlar, divan şiirinde yerleşmiş olan mazmunlardır. Bunları kullanan ve sevgili hayaliyle İsa'yı öven bir divan şairine Hıristiyan suçlamasını yapmak, olsa olsa divan şiirini bilmeyen cahillere mahsustur. İşte bu kurallar çerçevesinde, Fâtih bir şiirini şöyle kaleme almıştır:

Bağlamaz Firdevs'e gönlüni Galata'yı gören
Servi anmaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören.

Bir Firengi şivelü İsa'yı gördüm anda kim
Lebleri dirisidür der idi İsa'yı gören.

Bir Firengi kâfir olduğun bilürdi Avni'yâ
Belün ü boynunda zünnar ü çelipayı gören.

Sevgiliyi âşıkına yaptığı eziyetlerden dolayı divan şiirindeki ifadeleriyle kâfire benzeten Fâtih, şöyle demektedir:

Galata'yı gören gönlünü Firdevs denilen cennete bile bağlamaz.
O selvi boylu sevgiliyi gören artık başka bir selvinin adını anmaz.

Orada İsa gibi insana hayat veren, ama Firengî şiveli olan bir sevgili gördüm.
Dudaklarının insana verdiği canlılık ve dirilik İsa'nınkine benzemektedir.

Avni, senin âşıkına zulmeden bir sevgili (kâfir) olduğunu bilirdi.
Belindeki saçların ve boynundaki zülfünü gören bunu red edemezdi.

3) Bu iddiayı isbat için getirilen bir çürük delil de, Fâtih Sultân Mehmed'in tamamen İslâm Hukukunun kurallarına uyarak, hem İstanbul'da yeni tayin ettiği Patrik'e ve hem de bütün Hıristiyan ve Yahudiler gibi azınlıklara tanıdığı hak ve hürriyetlerdir, gösterdiği anlayış ve müsamahadır. İslâm Hukukunun emirleri, böyle davranmasını gerektirmektedir. Maalesef, bazı Bizans tarihçileri ve bu arada Hammer, tayin edilen Patrik'in bu konuda propaganda yapmış olabileceğini ifade etmektedirler. Hâlbuki propaganda ayrıdır, kabul etmek tamamen ayrıdır. Hatta Roma'daki Katolik Papa'nın Fâtih'e yazdığı mektuptan da bahsedilmektedir. Bu mektup yazılmış olabilir; ancak gönderilmemiştir. Gönderilse bile, böyle bir etki söz konusu değildir. Bizans cephesi, her zaman, Cem olayında olduğu gibi, Osmanlı Hanedan üyelerini her açıdan kendilerine çekmek ve kandırmak istemişlerdir. Ancak hiç bir ferdini ve hatta kendilerinden Hanedana gelin gelen kızlarını dahi aldatamamışlardır.

Önemle ifade edelim ki, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun da Fâtih eliyle yıkıldığını gören ve silahla karşı duramayan Avrupa ve onun ruhani reisi olan Papa II. Pierre ne yapacağını şaşırmış ve belki Hıristiyanlığa meylettiririm ümidiyle Fâtih'e bir mektup yazmıştır. Mektubunda "Hıristiyan olmakla bütün Avrupa senin olacak; seni Yunanlıların ve Doğu'nun İmparatoru yapacağız" şeklinde teklif ve tahriklerde de bulunmuştur.

Batılı kaynaklar bile (Başta Clot olmak üzere), o tarihlerde Türklere yazılan mektupların bir moda haline geldiğini; Papa'nın mektubunun da edebî bir çalışma veya Hıristiyanlığı tehdit eden bir felâketi uzaklaştırma dışında bir gaye taşımadığını açıkça ifade etmektedirler. Hatta Osmanlıların ağzından ve tabii ki, Fâtih'in ağzından cevaplar bile yazılmış olabileceğini ilâve etmektedirler. Papa'nın mektubunun Fâtih'e ulaştığının ve hatta gönderildiğinin dahi şüpheli olduğunu, ancak ajanları vasıtasıyla Fâtih'in bu tür mektuplardan haberdar olmuş olabileceğini delilleriyle anlatmaktadırlar. Mesela Jaspart'ın "Büyük Türk tarafından Aziz Peder Papa'ya gönderilen mektuplar" adlı kitabının bu çeşit hayali eserlere örnek olarak verilebileceğini kaydetmektedirler. Böylesine büyük bir devlet adamına, Papa'nın böyle bir teklifde bulunması normaldir; ancak Fâtih'e bu mektubun gelip gelmediği

belli olmadığı gibi, Fâtih'in İslâmiyetle alakalı yaptıkları ve kendisinin büyük bir İslâm âlimi olduğu ise gün gibi ortadadır. Böyle bir hadiseye dayanarak, Fâtih'e Hıristiyanlık ithamını yapmak, tarihi bilmemek olur.

Fâtih hak ve hürriyetler verdiği fermanda dahi, bu iddiaları ileri sürenleri tokatlarcasına, aynen şöyle demektedir:

"Ben Ulu Pâdişâh ve ulu şehinşâh Sultân Muhammed Hân bin Sultân Murâd'ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdiğar hakkı içün ve Hazret-i Resulün (Aleyh'is Salâtü ve's-Selâm) pâk, münevver, mutahhar ruhu içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve yüz yirmi dörtbin peygamberler hakkı içün, dedem ruhîçün ve babam ruhîçün, benim başım içün ve oğlanların başîçün, kılıç hakkîçün, şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içün Papaları Pravizin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile Kalâ-i mezûrenin miftâhın gönderüb bana kul olmağa itaat ve inkıyâd göstermişler. Ben dahi; kabul eyledim ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne veçhile câri olagelirse, yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler. Ben dahi üzerlerine varub karalarını yıkub harâb etmeyem".

4) Bazı ilimden mahrum insanların, Çandarlı Halil Paşa'yı, aşırı Hıristiyanlık düşmanı olduğundan idam ettirdiğine dair iddialar ise, tamamen gülünçtür; zira tam tersi sebeplerle Halil Paşa'nın Hıristiyan âlemini küstürmemeye gayret gösterdiği için idam ettirdiği bazı kaynaklarda açıklanmaktadır.

5) Fâtih Sultân Mehmed, kendisi büyük bir İslâm âlimi olması ve hem de Ortodoks mezhebi ile Katolik Mezhebi arasındaki dengeyi siyâset açısından istemesi sebebiyle, İstanbul'un fethinden sonra, Hıristiyanlık konusunda uzman olan âlimlerden istifade etmesini bilmiştir. Bunun için yeni tayin ettiği ve Ortodoksları temsil eden Patrik Gennadios'dan yazılı bilgi istemiş; Patrik de "Hıristiyanlığa Dair" isimli bir Risale ile dini hakkında bilgiler ihtiva eden bir eser kaleme almış ve bu eser Karaferye Kadısı Molla Ahmed tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Latin Kilisesinin aleyhinde olan Patrik'den, Patrik Maksimos ile Patrik Manuel'in Hıristiyanlık ile ilgili ilmî tartışma yapmalarını da istediği, bazı batılı kaynaklarda kaydedilmektedir. Ayrıca Hıristiyanlığın ikinci merkezi sayılan İstanbul'u fetheden bir devlet adamının Hıristiyanlığa dair nadide şeyleri toplaması ve hatta bu konuda bir koleksiyon oluşturması çok normal bir şeydir. Hele bu devlet adamı Fâtih gibi âlim ve Hz.

İsa ile Hz. Meryem'e inanan bir Müslüman ise, böyle şeyleri farklı noktalara çekmek, Fâtih'i ve İslamiyeti bilmemek demek olur.

Fâtih'in niyetini kendi dilinden öğrenmek daha doğru olsa gerektir:

"İmtisâl-i 'Câhidû fillah' olubdur niyyetüm
Din-i İslâmın mücerred gayretidür gayretim

Fazl-ı Hakk u himmet-i cünd-i Ricâlullah ile
Ehl-i küfri ser-te-ser kahr eylemekdür niyyetüm

Enbiyâ vü evliyaya istinadım var benüm
Lütf-i Hak'dandur hemân ümmid-i feth ü nusretüm

Nefs ü mal ile n'ola kılsam cihanda ictihâd
Hamdü li'llah var gazaya sad-hezârân rağbetim

Ey Muhammed mu'cizât-ı Ahmed-i Muhtar ile
Umarım gâlib ola a'dây-ı dine devletim."(40)

(40) Clot, Andre, Fâtih Sultân Mehmed, İstanbul 1994, sh. 126-130, 154-156; Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971, I, 442-447; Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul 1998, Kâfir, Zünnar, Çelipa ve İsa maddeleri; Saffet Sıdkı, Fâtih Divanı, İstanbul 1944; Ünsel, Kemal Edip, Fâtih'in Şiirleri, Ankara 1946, sh. 81; Altan, Çetin, Fâtih'in Hıristiyanlığı Öven Gazeli, Hürriyet Gazetesi, 8 Mart 1996, sh. 4; Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 178-179; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 151-152.

43. Fâtih Sultân Mehmed'in annesi kimdir? Hıristiyan mıdır? Fâtih'e de Hıristiyanlığı aşıladığı bazı yazarlarca söylenmektedir. Meselenin esası nedir?

Önce şunu belirtmek gerekir ki, bir Müslümanın annesi aslen ehl-i kitabtan olabilir; yani Hıristiyan veya Yahudi asıllı olabilir; hatta dininde devam da edebilir. Anne veya babasının hali, kendisinin iyi bir Müslüman ve hatta veli bir insan olmasına mani değildir. Ebu Cehil'in oğlu İkrime gibi.

Ancak Fâtih'in durumunda böyle bir şey de söz konusu değildir. Mesele tamamen çarpıtılmaktadır. Şöyle ki;

A) Fâtih'in üvey annesi Mara ile öz annesi Hüma Hâtûn bazılarınca yanlışlıkla ve bazılarınca da kasden birbirine karıştırılmaktadır. Bunlardan birincisi, Fâtih'in üvey annesidir ve Sırp Kralı George Bronkoviç'in kızıdır. Çocuksuzdur ve ömrünün sonuna kadar Ortodoks olarak yaşamıştır. II. Murad vefat edince, başkasıyla evlenmeyi kabul etmeyip Sırbistan'a dönmüştür. Sonra 1457'de İstanbul'a kaçmış ve Fâtih de üvey annesine her türlü yardımı yapmıştır. Nitekim temliknâmeleri vardır ve bu belgelerde edeb gereği validem de demiş olabilir. Sonra da Serez'deki bir Manastır'a çekilmiş ve 1487 yılında II. Bâyezid devrinde vefat edince Kornea Manastırı'na gömülmüştür. Selanik'teki Manastır'ın üvey annesine tahsisini ifade eden fermanı, Fâtih'in Hıristiyan olduğuna delil göstermek (bazıları da fetihden sonra gayri müslimlere tanıdığı hakları sebep olarak zikretmektedir), tarihi çarpıtmaktan başka bir şey değildir.

Fâtih'in öz annesi olan Hüma Hâtûn ise, Babinger gibi bazı yabancı araştırmacıların farklı yorumlarına rağmen, aslı nereden gelirse gelsin, Müslüman bir kadındır ve son yapılan araştırmalar, belgelerin ışığında türbesinin Muradiye Camisi'nin doğusunda Hâtuniye Türbesi diye adıyla anılan yerde olduğunu ortaya koymaktadır. Türbenin bulunduğu mahalle de, bugüne kadar Hüma Hâtûn Mahallesi diye bilinmektedir. Bazı tarihçiler, Hüma Hâtun'un İsfendiyaroğlu İbrahim Bey'in kızı Hatice Hâlime Hâtûn olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta Kantemir, "832/1428'de II. Murad İsfendiyar Bey'in kızıyla evlenir. Bu evlilikten 6 yıl sonra, Bizans Tarihi ve Hıristiyanlığın belası kesilen Büyük Mehmed dünyaya gelir" demektedir.

Fâtih tarafından İshak Paşa ile evlendirilen bu hanımın Fâtih'in öz annesi değil, üvey annesi olması daha doğrudur. Zira Fâtih'in tuğrasını taşıyan ve kazaskerlerinin kaleme aldığı vakfiye, Bursa Şer'iye Sicillerindeki kayıtlar ve arşiv kaynakları, Fâtih'in annesinin Abdullah isminde birinin kızı olduğunu ifade etmektedir. Peçevî'nin ifade ettiği gibi, bu hanım, Fransız asıllı bir mühtedi de olabilir. Yani devşirmeden birinin kızı olması da muhtemeldir. Mühim olan annesinin Mara değil, Müslüman olmuş olan Hüma Hâtûn olmasıdır.

Netice olarak, Fâtih'in annesinin Hıristiyan olduğu iddiası doğru değildir ve üvey annesine validem demesi de onun annesi olduğunu göstermez.(41)

(41) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 8361, 6254, 8380; Bursa Şer'iye Sicilleri, nr. 201, vrk. 34, 64, nr. 155, vrk. 378, nr. 427, vrk. 31; ; Peçevi, Tarih, c. 1, 345-346; İnalcık, Halil, Fâtih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, sh. 8-11, 28; Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I-V, İstanbul 1971-1972, c. I, 202; Sağman, Ali Rıza, "Fâtih'in Anası", Resimli Tarih Mecmuası, sh. 2312; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 13-16; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 122-123; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 271-272; Kantemir, I, sh. 136; Bazı iftiralar için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, Ankara 1997, 194 vd.; Meram, Ali Kemal, Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler, İstanbul 1997, sh. 134'de böyle bir iftira yer almaktadır.

44. Fâtih Sultân Mehmed zehirlendi mi? Onu zehirleyen Yakub Paşa'nın Yahudi olduğu söyleniyor. Bu doğru mu?

Fâtih Sultân Mehmed'in **vefatı ile alakalı iki rivayet** vardır:

Birincisi; Fâtih Sultân Mehmed, 27 Nisan 1481 tarihinde Kapıkulu askerleriyle sefere gitmek üzere Üsküdar'a çıktı. Ancak sefere çıktığında hasta idi. Bir kaç gün Üsküdar karargâhında oturdu. Gebze yakınlarındaki Tekirçayırı veya Hünkârçayırı denilen yere geldiğinde, hastalığı şiddetlendi. Ayağından rahatsızlığı vardı. Bazıları nikris illeti demektedirler. Hekimler konsültasyon yaptılar. İlacın dozunu arttırdılar. Acı artınca şarâb-ı fariğ (acıyı gideren şerbet) verdiler ve Fâtih Sultân Mehmed bunun üzerine rahmete gitti.

Neşrî, Lütfi Paşa, Âli, Solakzâde, Âşıkpaşa-zâde gibi Osmanlı tarihçileri, Fâtih'in zehirlendiğine dair herhangi bir kayıt düşmezler.

İkincisi ise, Fâtih'in zehirlendiğine dair rivayetdir. Bazı tarihçiler, Hekim Yakub Paşa'nın Fâtih'i tedaviye devam ederken, onun vezir olmasından rahatsız olan Karamanî Mehmed Paşa'nın kasıtlı olarak Hekim Larî Acemî'yi devreye soktuğunu, verilen ilaçlar neticesinde fenalaşıp kurtulma ihtimali olmayınca Hekim Yakub Paşa'nın da müdahale etmediğini ve Karamanî Mehmed Paşa ile Hekim Lari Acemî'nin kasden Fâtih'in vefatına sebep olduklarını ifade etmektedirler. Bunlara göre Hekim Yakub Paşa'nın öldürme kasdı mevcut değildir. Tam aksine diğer ikilinin tam bir planı vardır. Hekim

Yakub Paşa, başlangıçta Sultânın hekimi olarak göreve başlayınca, Yahudidir ve bir süre Müslüman olmamıştır. Ancak sonradan Müslüman olmuş ve vezirlikle taltif olunmuştur.

Buna karşılık, bazı tarihçiler de, Hekim Yakub Paşa'nın bir Yahudi dönmesi olduğunu ve Fâtih'in İtalya'ya kadar uzanmasından ve İtalyanların veya Venediklilerin ajanı olmasından dolayı, Avrupa'nın böyle bir plan hazırladığını ifade etmektedirler. Bu iki ihtimalde de Fâtih, zehirlenmiş olmaktadır.

Hekim Yakub Paşa'nın II. Bâyezid'in zamanında da aynı görevi devam ettirmesi, hakkındaki ithamların doğruluğunu şüpheye düşürmektedir. Babinger, Hekim Ya'kub'un Venedik'e satılmış bir casus olduğunu iddia ediyorsa da, kaynaklardan hareket ederek böyle bir sonuca ulaşmak zor görünüyor. Gaybı kesin olarak Allah bileceğinden ve elimizde de kesin bir belge olmadığından, sadece Âşıkpaşa-zâde'nin şu tesbitlerini ve iki beytini aktararak bu bahsi kapatıyoruz:

"Hekim Ya'kub kim, vezir oldu, ne kadar Yahudi'nin açı ve devletsizi varsa, Padişahın işine karıştılar". Bu söz, şahsî bir rekabetten de söylenmiş olabilir.

Tabibler şerbeti kim verdi Han'a
O Hân içdi şarâbı kana kana.

Ciğerin doğradı şerbet o Hân'ın
Hemîn dem zârî etdi yana yana.

Dedi niçün bana kıydı tabibler
Boyadılar ciğeri canı kana.

Âli'nin şu tesbitleri, bizi belli bir sonuca götürecek mahiyettedir:

"Karaman Mehmed Paşa vezir-i a'zam olunca Ya'kub ona hased eyledi. Tam bu sırada Padişah dermansız bir derde tutuldu ve Hekim Ya'kub tedavisini yaparken, Mehmed Paşa Hekîm Lârî'yi tavsiye eyledi. O da tedaviye başladı. Şüphesiz iki ilaç birbirine karşı menfi etki yaptı. Çok zaman

geçmeden Sultân Mehmed vefat eyledi. Hekim Ya'kub asrının Sokrat ve Bokrat'ı idi."[42]

(42) Neşri, Kltâb-ı Cihânnümâ, c. II, sh. 840-843; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 191-192, 219; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 155/b; Ahmed Uğur neşri, sh. 752; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 190; Solakzâde, sh. 266; Kantemir, c. I, sh. 165, 425; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 169-170; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, 143-144; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 340; Mecdi Efendi, Hadâık, c. I, 236-239; Clot, Fâtih, sh. 301-302; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Fâtih Sultân Mehmed'in Ölümü", Belleten, c. XXXIV, sayı 134(1970), sh. 231-234; c. XXXIX, sayı 155 (1975), sh. 473-482.

45. Fâtih başta olmak üzere bazı Osmanlı Padişahlarının yurt dışından ressamlar getirterek resimlerini yaptırdıklarını ve hatta II. Mahmûd'un kendi resimlerini devlet dairelerine astırdığını duyuyoruz. Bunlar doğru mudur? Eğer doğru ise, İslâm Hukukunda resim yasağı ile ilgili şer'î hükümlerle nasıl bağdaştırırsınız?

Konuyu değişik açılardan ele almakta yarar vardır:

Evvela, İslâm Hukukunda resim (gölgeli-gölgesiz) yapmanın hükümlerini özetleyelim. Konu ile ilgili;

"Allah kıyamette resim yapanlardan, ceza olarak, yaptığı şeye hayat vermesini isteyecektir; fakat o buna asla muvaffak olamayacaktır";

"Melekler, içinde resim, köpek ve cünüp insan bulunan evlere girmezler" ve benzeri manalarda hadisler bulunmaktadır.

Bu hadisleri değerlendiren ve İslâm Hukukunun resmi neden yasakladığını inceleyen müçtehid hukukçular, neticede şu kararı vermişlerdir:

Bütün müctehidler şu noktada ittifak halindedirler: Ağaç, dağ, taş, manzara ve benzeri şeylerin resimleri kesinlikle mübâhdır. Ayrıca vesikalık fotoğraflar gibi, hilkati tam olmayarak bedenin bir kısmına ait olan canlıların (hayvan olsun, insan olsun) resimlerinin de hem yapılmaları ve hem de kullanılmaları caizdir. Bir diğer konu da, suretin görülemeyecek kadar küçük olmasıdır ki, bu da caiz görülmektedir. Bazı mühürler ve paralardaki resimler gibi.

İslâm hukukçularının fikir ayrılığına düştükleri konu ise şudur: Canlı varlıkların hilkati tam olanlar yani bedeni tam yansıtan resimler (fıkıh

kitaplarındaki ifadesiyle hayatı mümkün kılacak bütün azaları ihtiva eden resimler), Şafii hukukçuların çoğunluğu başta olmak üzere, bir kısım İslâm Hukukçuları tarafından caiz görülmemiştir; Hanefi hukukçuların başını çektiği bazı İslâm hukukçuları ise, hürmet ve ta'zim manasını ifade etmemek şartıyla mekruh görmekle beraber caizdir demişlerdir. Ancak bu hususun, namaz kılınacak yerlerle alakalı yasak ile karıştırılmaması gerekmektedir.

Bu esas fikirlere dayanan Ebüssuud Efendi şu fetvasını kaleme almıştır:

"Bazı zî ruh şekli filoride tasvir olunduğu gibi, bazı Efrencî saatlerde tasvir olunmuş olsa, zikr olunan saat musallada olmakla Salâtına kerahet terettüb eder mi?

El-Cevâb: Suret büyük olmayıcak olmaz".

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki şu fetva ise, daha ayrıntılı olarak konuyu izah etmektedir:

"Edebi ve ilmî makalelerden istifade maksadıyla Resimli Kitap gibi resimli mecmuaları evlerimizde bulunduruyoruz. Kitap içinde kapalı bulunan bu gibi canlı resimlerin evlerde bulunmasının dine karşı bir zararı var mıdır?

Cevâb: Caiz olmayan, namaz kılınacak yerde sureti açık olarak bir tarafa asmaktır. Ama kapalı olarak evlerde bulunması, ayakla basılan yerde nakış olarak yer alması caizdir. Bir de gayet küçük olup uzaktan bakıldığında azaları belli olmazsa yahut azaları tam olarak tasvir edilmiş değilse, o zaman alel-ıtlak mekruh kabul edilmez. Hürmet ve tazim maksadıyla suret bulunan odaya ise, rahmet melekleri girmez".

Burada şunu nazara vermek gerekir ki, zaman iyi bir müfessirdir; kaydını izhâr etse itiraz edilmez. Fıkha ait bazı hükümlerde zamanın tesiri önemlidir. İslamın ilk yıllarında şirke sebep olabileceğinden dolayı kabir ziyaretini yasak etmesi ve sonra serbest kılması buna misal olabilir. Aslında son naklettiğimiz fetva, meseleyi bütün yönleriyle halletmiş bulunmaktadır. İslâm Hukukunun resim yasağının altında yatan en önemli sebep, putperestliği andıracak şekilde saygı için resim yapılması ve asılmasıdır. Yasağın tek sebebi, resimlere, suretlere ve heykellere tapmak yahut tapar derecede saygı göstermek endişesidir. Asrımızdaki bazı Mısır âlimleri ise, eski fetvaları aşacak şekilde şu görüşleri beyân etmişlerdir:

"Yasak olan sadece gölgeli resimlerdir; yani heykellerdir; kalemle çizilen veya makinayla çekilen fotoğraflar gibi gölgesiz resimler, caizdir."

İkinci olarak, II. Mahmûd'dan itibaren yapılan bazı icraatlar dışında, bütün Osmanlı tarihi boyunca, biraz evvel zikrettiğimiz İslâm Hukukunun kaideleri açıktan ihlal edilmeyecek şekilde, resim ve ressamlara karşı muamele yürütülmüştür. Fâtih Sultân Mehmed'den itibaren Osmanlı Sarayı'na nakkaş denen ressâmlar vazifeli olarak girmişlerdir. Fâtih'in, Sinan Bey isminde bir nakkaşı İtalya'dan getirttiği, Matteo Pasti ve Konstaniço ve 1479 yılında talep üzerine Venedik'ten gelen Jantil Bellini; Yavuz'un İran Seferinden dönerken getirdiği Şah Mehmed, Abdülgani ve Derviş Bey; Selim-nâme'deki minyatürleriyle bilinen Nakkaş Şükrü; Şemâil-i Osmaniye'yi kaleme alan Nakkaş Osman ve Surnâme'deki minyatürleri çizen Nakkaş Levnî, Osmanlı tarihi boyunca resim ve minyatürle meşgul olan çok sayıdaki san'atkârlardan bazılarıdır. Bütün bu saydığımız san'atkârların eserleri, eğer resim şeklinde ise, bütün azaları gösterecek şekilde yapılmamış ve böylece şer'i sınırlar içinde kalınmaya çalışılmıştır.

Minyatür ise, zannediyoruz ki, resimle aynı tutulmamış ve İslâm hukukçularının caizdir dediği azaları tam belli olmayan gruba sokulmak istenmiştir. En azından, kapalı kalmak ve asılmamak şartıyla, bu manada canlı resimlerin, azaları tam olsa da yapılması caizdir diyen âlimlerin fetvaları esas alınmıştır. Zira yukarıdaki fetvada bunu anlatan cümleler, konumuz açısından önemlidir. Mühim olan tabloların tam resim olmamasıdır. Bildiğimiz kadarıyla, tablo şeklinde tam resim bulunmamaktadır. Kitapta kalmak şartıyla, zaten fetva verilmiştir.

Üçüncü olarak, Sultân II. Mahmûd'un devrinde Avrupalılaşmak adı altında, halkın tabiriyle alafrangaya ait herşeyi almak şeklindeki aşırılık neticesinde, Padişah'ın hazırlanan portrelerinin resmî dairelere asılması olayıdır. Her ne kadar, devleti tecdid eden bir insanın nam ve şanını gelecek nesillere anlatmak için sadece eski eserlerin korunması hikmeti esas alınarak, ta'abbüd manasını taşıyacak saygı ve tazim kasdı bulunmayarak ve maalesef zamanın Şeyhülislâmı ve bazı âlimlerinden de fetva alınarak yapıldığı söylense de, verilen fetvadaki ve yapılan resmî yorumlardaki izahlar, İslâmî hüküm-

lerin yorum sınırlarını aşmış ve zaten dindar halk tarafından da çirkin karşılanmıştır. Bunun en acı misâli, Sultân Abdülaziz devrinde, saygı amaçlı olmamak kaydıyla bu şekilde tablolara fetva veren Şeyhülislâm Turşucu-zâde Ahmed Muhtar Efendi'nin, hem Anadolu'daki ve hem de Arap âlemindeki İslâm hukukçuları tarafından şiddetle tenkit edilmesidir.

Turşucu-zâde bu fetvasını şu hadise dayandırmıştır:

"*Resim bulunan eve melekler girmez*. Meğer ki, resim ve suret elbise, kumaş gibi bir şeye nakşedilmiş ola, bu surette girer".

II. Mahmûd'un Avrupalılaşma uğruna, yaptığı bütün güzel hizmetlere rağmen, halk nezdindeki itibarının gün geçtikçe azalmasında da, bu ve benzeri zayıf fetvalarla amel etmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Tarihçi Ahmed Lütfi, meseleyi yumuşatmak için, Fâtih Sultân Mehmed'in de, eski san'at eserlerinin korunması ve hatıraların yâd edilmesi hikmetine dayanarak, Ayasofya içindeki melek suretlerini muhafaza ettiğini ve sadece üstünü sıva ile kapladığını söylese de, Fâtih'in yaptığının İslama göre yasak olmadığı herkesçe bilinmektedir. Nitekim Sultân II. Mahmûd vefat ettiğinde, asılan resimleri indirilerek gizlenmiştir. Daha sonraları ise, resim yaptırmak ve fotoğraf çekmek moda haline gelmiş ise de, II. Mahmûd zamanında olduğu gibi, dua ve resmi törenle asılmadığından fazla sıkıntı meydana getirmemiştir.

Kanaatimize göre, Osmanlı âlimleri, sert sınırları geçen resimleri kabul etmemişlerdir. Son zamanlardaki sapmalar istisnalardır. Zira Kur'ân, putperestliği yasakladığı gibi, putperestliğin bir nevi taklidi olan sûretperestliği de yasaklamaktadır. Avrupa medeniyeti ise, resimleri kendi güzelliklerinden sayıp Kur'ân'a karşı çıkmaktadır. Hâlbuki gölgeli-gölgesiz suretler, ya taş haline gelmiş bir zulüm (Lenin'in heykelleri gibi), ya cesed elbisesini giymiş riya veyahut tecessüm etmiş bir hevesdir (müstehcen dergilerdeki fotoğraflar gibi) ki, beşeri, zulme, riyaya ve hevâya, hevesi kamçılayıp teşvik eder. (43)

(43) Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kâmûsu I-V, İstanbul 1997, Haz. Sıtkı Gülle, c. V, sh. 252-262; Ahmed Lütfi, Tarih-i Lütfi, I-VIII, İstanbul 1290-1328, c. V, sn. 50-52; Ebüssuud Efendi, Fetâvâ, Süleymaniye kütp. Şehid Ali Paşa 1028, vrk. 274/b; Sırât-ı Müstakim, İstanbul 1327, c. I, sayı: 26 (27 Muharrem 1327), sh. 416; Ayntâbî Münîb Efendi, Siyer-i Kebir Tercümesi, c. II, İstanbul 1241, sh. 93-95; Ünver, A. Süheyl, Ressam Nakşî, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1949; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 616-621; Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, Sözler Yayınevi, sh. 398-399; Atasoy, Nurhan,

"Tasvir", İA, sh. 32-38; A. J. VVensink, "Suret", İA, sh. 48-51, Glück, Heinrich, "16-18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi, Belleten, e XXXII, sayı 127(1968), sh. 355-380; Eyice, Semavi, "Kanunî Sultân Süleyman'ın Yeni Bir Portresi", Belleten, c. XXXV, sayı 138(1971), sh. 213-215; Eyice, Semavi, "Sultân Cem'in Portreleri Hakkında", Belleten, c. XXXVII, sayı 145(1973), sh. 1-49.

46. Fâtih Sultân Mehmed'in Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesi doğru mudur ve sebebi nedir? Türk asıllı bir aileden gelmesi katlinde bir sebep olabilir mi?

Çandarlı ailesi, ilk Çandarlı olan Halil Hayreddin Paşa'dan beri Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan şerefli bir ailedir. Çandarlı Ali Paşa dışında, hepsinin de mazbut ve müstakim kimseler olduğunda tarihçiler müttefiktirler. Ali Paşa'nın devlet adamlığında şüphe yok ise de, istikameti konusunda bazı dedikodular mevcuttur. Çandarlı ailesinden biri de Fâtih zamanında Vezir-i A'zam olan torun Halil Paşa'dır. 1453'de İstanbul feth edildikten sonra önce zindana konulmuş ve 40 gün kadar sonra da idam edilmiştir. Sebeplerini şöylece sıralamak mümkündür:

1) Bilindiği gibi, II. Murad'ın iki defa saltanattan çekilip oğlu II. Mehmed'i tahta geçirmesinden sonra, tekrar Padişah olmasında rol oynayan devlet adamlarının başında Çandarlı Halil Paşa gelmektedir. II. Murad, Halil Paşa'nın teşvikiyle 2. defa Edirne'ye gelerek tekrar tahta geçmiştir. Bu yüzden Fâtih Sultân Mehmed'in haklı olarak ona gücenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

2) İstanbul'un fethi meşveretinde Akşemseddin, Molla Güranî ve vezir Zağanos Paşa ısrarla feth-i mübinin nasib olacağı ümidiyle İstanbul'un muhasara ve fethini teşvik ederken, Halil Paşa, geçmişteki üç haçlı seferini bilen bir devlet adamı olarak ısrarla fethe karşı çıkmış ve muhasaranın kaldırılmaması halinde bütün Avrupa'nın asırlar boyunca Osmanlı düşmanı olacağını iddia etmiştir. Hatta bizim bir türlü inanamadığımız, ama yerli ve yabancı tarihçilerden bazısının ifade ettikleri gibi, muhasaranın kalkması yolunda Bizans devlet adamlarıyla işbirliğine dahi gitmiştir ve hatta Âşıkpaşazâde gibi bazı tarihçilere göre rüşvet bile almıştır.

İşte bütün bu sebepler bir araya gelince, İstanbul'un fethinden sonra, Halil Paşa'nın Rumlara taraftar olduğu ve rüşvet aldığı şeklindeki iddialar da,

sevmeyenleri tarafından abartılmış ve Fâtih Sultân tarafından 1453'de idam edilmesine yol açmıştır.

Önemle ifade edelim ki, Halil Paşa'nın Türk bir aileden gelmesinin veya benzeri iftiraların idamında rolü yoktur. Ancak Zağanos Paşa gibi Halil Paşa'nın muhalifi olan devlet adamlarının devşirme olması ve Fâtih devrinden sonra devşirme devlet adamlarının Osmanlı Devleti'ne hâkim olması böyle bir dedikodunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böyle olsaydı, idamından sonra, Süleyman Çelebi adındaki oğlu Kazaskerliğe ve bir diğer oğlu İbrahim Çelebi de Fâtih zamanında Edirne kadılığına ve II. Bâyezid zamanında da Vezir-i A'zamlığa kadar yükselemezlerdi. Çandarlı ailesinin hem ilmiyeden gelmeleri ve hem de öz be öz Türk olmaları, gerçekten de kendilerinden sonra gelenlerin ulaşamayacağı önemli özelliklerdi. Bazı tarihçiler, bu idamı Fâtih'in bir hatası olarak kabul ederler.(44)

(44) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 141-142, Tarihçinin yakın tanıdığı Halil Paşa'ya özel bir husumeti olduğunu düşünmek mümkündür; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, sh. 90; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 156/a; Solakzâde, sh. 193; Clot, Fâtih, 58-60; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1988, Cemil, Mehmed, Çandarlı Halil Paşa Niçin Öldürüldü?, İstanbul 1333; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 145; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 558-560, II, 9-11; Wittek, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", sh. 568; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Çandarlı (Cendereli) Kara Halil Hayreddin Paşa. Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği Vezirliği ve Kumandanlığı", Belleten, c. XXIII, sayı 91(1959), sh. 457-477; Bazı iftiralar için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, 58-59 ve diğer yerler.

47. Ulubatlı Hasan olayı bir efsane midir?

Hayır değildir. Bunun efsane olduğunu söyleyenler, bizzat Bizans ve batı tarihçileri Dukas, Françis ve Got'un beyanlarını da inkâr edememektedirler. Akşemseddin ve Molla Gürani gibi maneviyat erlerinin fethi müjdelemeleri ve Fâtih'i teşvik etmeleri üzerine, Osmanlı ordusu 29 Mayıs Salı günü sabaha karşı Edirnekapı ile Topkapı arasında umumi bir hücum başlatmışlardır. Savunmanın temel direği olan Venedikli General Giustiniani'nin yaralanıp cepheyi terketmesi, Müslüman askerleri heyecana getirmesi ve Fatih'den dördüncü saf Osmanlı askerinin de Topkapı surlarına tırmanması emrini almasıyla birlikte Ulubatlı Hasan isimli küçük rütbeli ve genç bir asker veya

subay, maiyyetindeki 30 askerle beraber, Osmanlı bayrağını surlara dikmişlerdir.

Bu arada önemli olan, olayın yani bir Müslüman askerin sancağı surlara dikmesidir ve bu konuda dost düşman bütün tarihçiler ittifak halindedirler. Tarihçi Françes bu konuda ayrıntılı bilgi verdiği gibi, Dukas da olayı doğrulamaktadır. İsmini tam vermemeleri veya yanlış vermeleri önemli değildir. Önemli olan böyle bir olayın yaşanmasıdır. Nitekim beraberindeki 30 kişiden, atılan ok ve ateşlerle, 18'inin şehid olduğu gelen nakiller arasındadır. (45)

(45) Kemalpaşazâde, Tarih-i Feth-i Kostantınıyye, Süleymaniye Kütp. Şehit Ali Paşa, nr. 2720/14, vrk. 217/a; Clot, Fâtih, 63-65; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 141-142; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 487-488, II, 9-11; Ducas, M., İstoria Turca-Bizantina (Türk-Bizans Tarihi), Bucarest, 1958; Kritobulos d'Imbros, History of Mehmed the Conqueror, Princeton 1964; Karşı görüş için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, sh. 86 vd.

48. İstanbul'un fethi sırasında gemilerin karadan yürütüldüğünün doğru olmadığını söyleyenler var. Bu iddialar hakkında kaynaklar ne söylemektedir?

İstanbul'un fethi sırasında gemilerin karadan yürütülmesi hadisesi, hemen hemen yerli ve yabancı kaynakların ittifakı ile sabit bir olaydır. Hatta Bizans askerleri, sabahleyin Osmanlı gemilerini Haliç'te görünce, herhalde zincirleri kırıp geçtiler diye zincirleri kontrol etmişler ve gördükleri manzara karşısında hayrete düşmüşlerdir. Ancak sabaha karşı yapılan bir harp planı olması hasebiyle ve de gemilerin geçirildiği bölgenin o günlerde ormanlık olması sebebiyle, güzergâhı ve karadan yürütülen gemilerin sayılarında farklı görüşler bulunmaktadır.

İstanbul'un fethedilmesi için bazı gemilerin Haliç'e indirilmesinin zaruret olduğu görüldü. Zira Haliç'e gerilen zincir Hasköy ile Ayvansaray'da bulunan iki ordunun buluşmasına mani teşkil ediyordu. Önce gemilerin karadan çekileceği yer tesbit edildi. Burası Tophane önündeki sahilden başlayarak Boğazkesen'den geçiyor ve buradan güney batıya dönüp sırtları aşarak Löbon Pastahanesi tarafına çıkıyor ve tepeyi aşarak Perapalas yanından Kasımpaşa'ya yani Haliç sahiline çekiliyordu. Yapılan ölçümlerde, Tophane'den

dört yol ağzına 980 adım ve buradan Tepebaşı'na kadar 240 ve Kasımpaşa'ya kadar da 906 adım ki, toplam 2.156 adımdır ve bu da yaklaşık 3 mil kadar tutmaktadır. Hazırlıklar tamamlandı. Tophane'den ayrılan 50 ila 70 adet arasındaki gemi, 21-22 Nisan gecesinde Kasımpaşa'ya kadar indirildi. Bu olayın doğruluğunu, hem savaşta hazır olan Bizans tarihçileri ve hem de Osmanlı tarihçileri ittifakla açıklamaktadırlar. (46)

(46) Kemalpaşazâde, Tarih VII, Süleymaniye Kütp. Fâtih, nr. 4205, vrk. 64/a; Şerafettin Turan neşri, sh. 52-55; Kritovulos, Tarlh-i Sultân Mehmed Hân-ı Sânî, İstanbul 1328, sh. 66; Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, Mahrûse-i İstanbul Fetihnamesi, TOEM İlavesi, 1331, sh. 15; Dukas, Türk-Bizans Tarihi, sh. 271; Clot, Fâtih, sh. 52 vd.; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 253-254; Solakzâde, sh. 196; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 138-139; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 479-482; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, 299-303; Karşı görüş için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, 6. Bölüm'dekl basit İddialar. Hemen hemen bütün kaynaklar burada zikredilebilir. Ancak uzatmamak için bu kadarla yetiniyoruz.

49. Fâtih'in içki içtiği ve bunu teşvik eder mahiyette şiirler yazdığı iddia edilmektedir. Bu konuda neler söylenebilir?

Bu konudaki ayrıntılı bilgiyi, Yıldırım Bâyezid ile ilgili iddialara cevap verirken özetledik. Fâtih'le alakalı iddiaların ise, hiç bir güvenilir kaynakta yeri yoktur ve Hz. Peygamber'in övdüğü bir devlet adamına, bu manada iftira ve isnâdları hiç bir delile dayanmadan yapmak ise, belli çevrelerin kasıtlı yayınları olarak değerlendirilmelidir. Bu yayınlara karşı söylenmesi gerekenler şunlardır:

1) Elimizde mevcut olan Osmanlı tarihlerinin hiç birinde ve buna ilaveten Bizans tarihçilerinin hiç bir eserinde, Fâtih'in içki içtiğine dair yazılı belge sayılabilecek bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece ve sadece, biraz sonra değerli bir divan edebiyatçımızın değerlendirmelerinden iktibasda bulunacağımız satırlarda görüleceği gibi, Fâtih'in şiirlerinde geçen bazı tabirleri, İstanbul'un fethinden dolayı gururları incinen bazı Batılı tarihçilerin, kendilerine göre yorumları vardır.

2) Elimizdeki Fâtih dönemine dair İslâm Hukuku kaynakları, özellikle Fâtih'in Kazaskeri olan Molla Hüsrev'in Dürer ve Gurer adlı Osmanlı Devleti'nin yarı resmî kanun kitabı, bunların uygulama örnekleri olan şer'iye

sicilleri ve en önemlisi de Fâtih'in tasdikinden geçerek yürürlüğe giren Fâtih Kanunnâmesindeki hükümler, açıkça içkiyi yasaklamakta ve bu suçu işleyene uygulanacak cezaları düzenlemektedir. Mesela, hadd cezası uygulanması için gerekli şartları oluşmadığı zamanlarda, içki içenlere uygulanacak ta'zîr cezalarını düzenleyen Fâtih'e ait bir kanun hükmü aynen şöyledir:

"15. Eğer biregû hamr içse, Türk veya şehirlü olsa, kadı ta'zir ura. İki ağaca bir akçe cürm alına".

Yani, bir kişi içki içse, Müslüman (Türk, Müslüman manasına kullanılmaktadır) ve şehirlü olsa, hadd-i şirb olarak vurulacak olan 80 sopanın yanında para cezası alınması emr olunmaktadır veya sopa cezası uygulanmadığı takdirde para cezası uygulanacaktır. Kısaca elimizdeki bütün arşiv vesikaları, Fâtih'in içki içtiğini değil, içki içenleri cezalandırdığını anlatmaktadır.

3) Fâtih'in şiirlerindeki bazı ifadelere gelince, bu konuyu, şöylece özetlemek mümkündür: Fetih kutlamalarına rastlayan günlerde, Fâtih'in şiirlerinden yola çıkarak, onu ayyaş gösterme gayretinde olanlar vardır. Ancak Fâtih'in Avnî mahlasıyla şiirler yazdığı doğrudur ve o şiirlerde kadından ve şaraptan da bahsetmiştir. Ancak bu tabirler, divan edebiyatımızdaki mecaz ve istiare gibi kurallar çerçevesinde söylenmiştir ve bunların özel manaları mevcuttur. Divan edebiyatını bilenlerin hiçbiri, 500 yıl boyunca, bu şiirlere bakarak Fâtih'e böyle bir iftirada bulunmamıştır. Divan şiirinin manzumeleri içinde özellikle gazel tarzının konuları daima bellidir: tabî'at, aşk, şarab, kadın ve benzeri tabirler. Bir Şeyhülislâm mesela Şeyhülislâm Yahya Efendi de gazel yazacaksa, gazelinde bu tabirleri kullanacaktır. Ancak bunların divan edebiyatında kendine mahsus manaları vardır. Bir divan şairinin, şiirinde şarabdan bahsetmesi san'atın ve zarafetin gereğidir ve manası da bizim bildiğimiz içki değildir. İşte gazel yazacak kadar divan şiirine vâkıf olan Fâtih, elbette ki şiirini bu mazmunlar üzerinde kuracaktır.

Aşk ve sevgiliden kasıt, Allah, Peygamberi ve onun dostlarıdır. Mesela,

Sâkıyâ mey sun ki, bir gün lâle-zâr elden gider,
Çü erer fasl-ı hazân bâğ u bahar elden gider.

diyecektir.

Fâtih yazdığı gazellerde kullandığı şarab ve benzeri kelimelere, ince remizler ve mecazî mana ve mazmunlar yüklerken, bir gün gelip de bir takım araştırma ve ilim özürlü insanların bu kelimelere gayr-i meşru manaları yükleyeceklerini tahmin dahi edemezdi. Onun şarabı Mevlânâ'nın, Hacı Bektaş Veli'nin ve Hacı Bayram Veli'nin kâsesinde demlenmektedir ve ilahî aşkın mest eden şarabıdır. (47)

(47) Namık Kemal, Evrâk-ı Perişan (Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri), neşreden: İskender Pala, Ankara 1989, sh. 99-114; Cinsel, Kemal Edip, Fâtih'in Şiirleri, Ankara 1946: Saffet Sıdkı, Fâtih Divanı, İstanbul 1944; İsen, Mustafa, "Osmanlı Hanedanının Şairliği ve Fâtih", Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 40 (1997), sh. 8-10. Bu konudaki çarpıtmalar için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, 193 vd.

50. İç oğlan kavramı kullanılarak bazı Osmanlı Padişahlarının cinsî sapık ve oğlancı oldukları iddia edilmektedir. Hatta Fâtih Sultân Mehmed'in bile bu konuda namuslu davranmadığı ileri sürülmektedir. Bazı Rum tarihçilerinin de bu manada bir kısım isnadları bulunmaktadır. Bu meselenin aslı ve esası nedir?

Batılı bir kısım tarihçiler ve günümüzdeki bazı kitap yazarları, bir kısım Osmanlı Padişahlarının gayr-i meşru' ilişkiler içine girdiklerini iddia etmişler ve Osmanlı Tarihçileri tarafından uzun uzadıya incelenen iç oğlan meselesini dillerine dolamışlardır.

İç oğlan, Topkapı sarayını teşkil eden üç kısımdan birisi olan Enderun'da yani İç Saray'da çalışan devşirme görevlilere, enderûn personeline veya diğer bir ifadeyle Devlet başkanlığı personeline denmektedir. Ayrıca Yeniçeri Ocağında da bir gurup için bu tabir kullanılır. Merak edenler, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın **Kapu Kulu Ocakları** kitabını inceleyebilirler.

İç oğlan kelimesini rezil hallere yorumlayanlara, burada kısaca cevap vermek ve çarpıtmalara örnek olarak okuyucuların da nazarlarına takdim etmek icabedecektir.

Bir kısım yazarlar, Padişahların Enderun denilen İç Saray'da kendileriyle gayr-i meşru münâsebette bulundukları iç oğlanları denilen genç ve güzel delikanlıları bulundurduklarını ve hatta bunları başkalarından kıskandıklarından dolayı bazılarının yüzlerini dahi örttürdüklerini; bazı Osmanlı Padişah-

larının ise tamamen erkek düşkünü olduklarını utanmadan kaleme almaktadırlar. Ayrıca Kâbûsnâme ile ilgili iddialar da bunun gibi saçmadır.

Şimdi iddia sahiplerinin delil olmak üzere Kâbusnâme'den ve Yavuz Sultân Selim'in kızı Fatma Sultân'a ait kocası Mustafa Paşa'dan yakındığı bir mektuptan nakledilen cümleleri ve bunları nasıl çarpıttıklarını gözler önüne sererek, diğer çarpıtmaların da bunlar gibi olduğunu okuyucuya anlatmak istiyoruz:

- İddia sahiplerine göre, Osmanlı Hareminde bütün çarpık ilişkilerin yanında Padişahların ve Enderûn halkının erkeklerle ve hem de iç oğlan denilen Saray Hizmetlisi olan erkeklerle çarpık ilişkileri vardı. IV. Murad bunlardan biriydi. "Bâtılı tasvir, safi zihinleri iyice tadlîl edeceğinden yani sapıtacağından", biz tasvir yerine bunların iddiasına cevap vermek istiyoruz.

İddialarını isbat için getirdikleri önemli bir delil şu:

Ziyar Oğullarından Emîr Keykavus tarafından 475/1082 tarihinde oğlu için Nasihat-nâme tarzında telif edilen Kâbûs-nâme adlı bir kitabdan alınan bir iftiradır. İddiaya göre, Osmanlı Padişahları tarafından da benimsenen bu Kitap'taki öğütlerden kadınlarla cinsî münâsebetle ilgili olanlarından birisi şudur: "ve yaz olunca avretlere meylet, kışın oğlanlara ki, sağlık ve esenlik içinde olasın. Çünkü oğlan teni sıcaktır, yazın iki sıcak bir araya gelirse sağlığa zarar verir. Ve avret teni soğuktur, kışın iki soğuk bir araya gelirse teni kurutur".

İddiacılara göre, başta IV. Murad olmak üzere, bazı Osmanlı Padişahlarının yazları kadınlarla ve kışları da erkeklerle beraber oldukları nakledilmektedir. Kâbûsnâme'nin XIV. yüzyıl yani Fâtih'in babası II. Murad zamanında Mercimek Ahmed tarafından yapılan tercüme olduğunu ve o zamanki ifadeler kullanıldığını kendileri de kabul etmektedirler.

Daha da ileri giderek, bu işin Osmanlı damadlarına kadar uzandığını ve hatta Yavuz'un kızı Fatma Sultân'ın bu yüzden ilk kocası Antalya Sancak Beği Mustafa Paşa'dan şikâyet ettiğini iddia etmektedirler. Fatma Sultân'ın bir mektubundan aldıkları şu cümleyle iddialarını isbât etmeye kalkışırlar. Cümle şudur: "Benim Devletlü Sultân Babam, dirliğim yoktur. Bir kişiye düştüm ki, beni bir kelb (köpek) hesabına saymaz. Elin oğlanların zulüm ile atasından ve

anasından alur; hemen işi gücü oğlanlar derdinedir". İddiacılara göre, bu Cümleler, Osmanlı beylerinin erkekler ile ilişki kurduklarını isbat etmektedir. Ancak bu mektubun XV. yüzyıla ait olduğunu kendileri de kabul etmektedirler. O asırda oğlan kelimenin manasının genç kız ve erkek demek olduğunu ise, lügatlerden anlıyoruz.

Bu arada şunu da ifade edelim ki, konuyla ilgili çarpıtmaların başına bir yazarın "*Çünkü siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşmaktasınız*" mealindeki ayeti koyması ve dipnotta da 80-84. âyetleri vermesi çok manidardır.

Şimdi gelelim meselenin izahına:

Önce bir konunun izahı gerekiyor: Kur'ân'dan nakledilen âyet, Hz. Lut'un livâta günahını işleyen kendi milletine söylediği bir sözün parçasıdır. Tamamı şöyledir:

"*Siz, sizden evvelki insanların işlemediği bir fuhşu ve büyük günahı mı işliyeceksiniz? Çünkü siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşmaktasınız. Gerçekten de siz aşırılıklar ve günahlar içine giren bir milletsiniz*".

Kur'ân, Hz. Lut'un bu sözlerinden sonra kavminin kendisini memleketten çıkarmak üzere harekete geçtiklerini ve ancak Yüce Allah'ın böylesine aşırılığa giderek livâta suçunu işleyen Lut Kavmini şiddetli bir azapla azaplandırdığını beyân buyurmaktadır. Nakledilen âyet meali ile konunun hiç bir münâsebet ve alakası olmadığı açıkça görülmektedir.

Gelelim ikinci hususa; Bilindiği gibi, her zamanın bir lehçesi ve konuşma ağzı vardır. Yani kelimeler farklı zamanlarda farklı manalarda kullanılmaktadır. Erzurumlular, "Misafiri yola vurmak" tabirini kullanırlar; herhalde bundan, misafiri kaldırıp yola çarpmak değil, uğurlamak manası anlaşılmalıdır. Azeriler, "Kulluğun edeyim" demektedirler; bunun manası da senin kölen olayım değil; sana nasıl yardımcı olabilirim manasına olduğu açıktır.

İşte hem Kâbusname'de ve hem de Fatma Sultân'ın Mektubunda geçen oğlan kelimesinin de manası çarpıtılmaktadır. Zira XIV. ve XV. asır Türkçe metinlerde oğlan kelimesinin manası, bugün kullanılan manadan önemli derecede farklıdır. Temel kaynaklardan anladığımıza göre, bu asırlarda "oğlan" kelimesinin iki temel manası vardır: "oğlan" kelimesinin birinci manası, cins ayırt etmeksizin "çocuk", ikinci manası ise, yine erkek olsun kız

olsun "genç" demektir. Bu kelimenin sırf erkek cinsini karşılamaya başlaması, bundan sonraki devirlerde söz konusudur.

Buna delil çok ise de, en güzel delil, Erzurum'lu Mustafa Darir'in XIV. yüzyılda yani Kâbusnâme'nin Türkçe'ye tercüme edildiği asırda kaleme alınan Yüz Hadis Tercümesindeki şu ifadedir:

"*Bu kez Resul Hazreti cevâb verdi, buyurdı kim, 'Evlenün şunun bigi avretler ile kim, erden kaçmaz ola, oğlan doğurgan ola, ümmetim çok ola kim, ben ümmetimin çokluğu ile fahrlanurum yarın kıyamet gününde*".

Yani "çocuk doğuran ve erkeğinden kaçmayan hanımlarla evlenin".

Tesbitlerimizi teyid eden bir husus da, Kâbus-nâme'yi tercüme eden mütercim ile Yüz Hadis Tercümesini yapan mütercimin aynı asırda yani Fâtih Sultân Mehmed'in babası II. Murad zamanında yaşamış olmalarıdır. Zaten Tarama Sözlüğü başta olmak üzere, filolojik kaynaklar da bu dediklerimizi doğrulamaktadır. Ancak kelime oyunlarıyla tarihi ve İslâmiyeti kötülemek istiyenlere, elbette ki diyebileceğimiz fazla bir şey yine de bulunmamaktadır. Bizi asıl üzen husus ise, Uluçay gibi bir araştırmacının da aynı dedikodulara önem vermesidir ve hatta "Harem II" kitabında yalanladığını "Harem Haya-tının İç Yüzü" adlı eserde doğrulama veya sadece nakilde bulunma yoluna girmesidir.

Ayrıca şu cümle de bu konuda açıktır: "Eğer oğlan kızsa, kız doğurmuş avrat südün emzireler; eğer er ise er oğlan doğurmuş avrat südün emzireler". O halde XIV. ve XV. asırlarda oğlan tabiri genç kız ve erkekler için ve avrat tabiri ise yaşlı kadınlar için kullanılmaktadır. Nitekim Kâbusnâme'nin asıl dili olan Farsça'daki oğlan kelimesinin karşılığı bulunan gulam kelimesinin de manası böyle zikredilmiştir: "**Gulâm**; Çocuk ve genç demektir. Doğuştan gençlik dönemine kadarki safha".

Bu girişten sonra Kâbûsnâme'deki ve Fatma Sultân mektubundaki ifadeler daha iyi anlaşılmaktadır:

Kâbus-nâme, biraz evvel de belirttiğimiz gibi, bir Nasihat-nâme mahiyetindedir. Her konuda âyet ve hadislerle veya eski devlet büyüklerinin ahlakî esaslarıyla süsleyerek evladına nasihatta bulunan bir devlet adamının nasihatları durumundadır. İşte Kâbusnâme'nin 15. Kitabı, ahlakî bir konu olan Karı-Koca Münâsebeti (Cimâ'ın İyisi ve Kötüsü) hakkındaki tavsiyeleri

ihtiva eylemektedir. Buradaki tavsiyelerden biri de, birden fazla hanımı bulunan ve cariyeleri de var olan oğluna yaptığı şu tavsiyedir: "ve yaz olıcak avretlere meylet ve kışın oğlanlara; ta ki, ten-dürüst olasın. Zira ki, oğlan teni ıssıdur, yazın iki ıssı bir yere gelse teni azıdur ve avret teni sovuktur, kışın iki sovuk bir yere gelse teni kurudur. Vesselam".

Yani birden fazla kadınların olması halinde, yazın kısmen yaşlı kadınlarla ve kışın da genç kadınlarla beraber ol ki, sağlık ve esenlik içinde olasın. Çünkü genç kadının teni sıcaktır, yazın iki sıcak bir araya gelirse sağlığa zarar verir. Ve genç olmayan kadının teni soğuktur, kışın iki soğuk bir araya gelirse teni kurutur. Şimdi bu manayı çarpıtarak, erkeklerle beraber olmayı tavsiye manasını çıkarmak, ilimden ve dilden haberdar olmamak demektir.

Fatma Sultân da, kocasının, genç cariyelerle beraber olup kendisine iltifat etmediğini yazmaktadır.

"Benim Devletlü Sultân Babam, dirliğim yoktur. Bir kişiye düştüm ki, beni bir kelb (köpek) hesabına saymaz. Elin oğlanların zulüm ile atasından ve anasından alur; hemen işi gücü oğlanlar derdinedir".

Bu cümlelerle kendisini bir köpek yerine bile koymadığını, anasından babasından zorla câriye diye aldığı genç kadınlarla beraber olduğunu babası olan Osmanlı Padişahına şikâyet etmektedir. Genç cariyeler ile beraber olmak demek olan "işi gücü oğlanlar derdinde olmak" manası nerede? Erkeklerle beraber olmak manası nerede?.

Bu iddiaları ileri süren yazarlar da biliyor ki, bırakınız bir Osmanlı damadının çarpık ilişki kurmasını, Sultânlar ile evli iken başka kadınlar ile evlenmeleri dahi fiilen yasaklanmıştır. Konuyu Sultânların evlenmeleri bahsinde ele alacağız. Ancak söz konusu mektubun manasını anlamıyanlar, bir kısım ifadeleri kendilerine göre yorumlamaya kalkışmışlardır. (48)

(48) Kur'ân, A'râf, Âyet, 80-84; Mustafa Darir bin Yusuf, Yüz Hadis Tercümesi, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Şer'iye Bölümü, nr. 1287/1, vrk. 24/B-25/A; Tarama Bözlüğü I-VIII, Türk Dil Kurumu Yay., c. V, sn. 2923-2926; Eşref bin Mehmed, Hazâin'üs-Sa'âdât, Topkapı Sarayı Müzesi kütp. III. Ahmed, nr. 557, vrk. 10/B; Tarama Sözlüğü, c. V, sh. 2923-2926; Aga Seyyld Muhammed Ali, Ferheng-i Nizâm, c. III, Haydarabad 1934, sh. 737; Emir Keykavus, Kâbûs-nâme, sh. 112-113; Âlî, Mevâld'ün-Nefâls Fî Kavâ'id'il-Mecâlis, (neşr. Mehmed Şeker), Ankara 1997, sh. 167 vd., 336 vd., 345, 365. Oğlan kelimesi İle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, Musa, Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine, Türkiyat Mecmuası, sayı XX.

51. O zaman, Osmanlı Devlet teşkilatındaki iç oğlan müessesesini kısaca anlatır mısınız?

Evvelâ, iç oğlan kelimesini tarif etmek gerekmektedir. **İçoğlanı**, Enderun denilen İç Saray'da çalışan özenle ve dikkatle seçilmiş saray görevlilerine denmektedir. Osmanlı tarihinde, Topkapı, Galata, İbrahim Paşa ve Edirne Saraylarında yetiştirilen ve zamanla muhtelif devlet hizmetlerine çıkan devşirmeler olarak tarif edilmektedir. Bunlara Saray Acemi Oğlanları veya Celeb de denmektedir. Bir de Yeniçeri Ocağının acemileri vardır; aslında bunlara iç oğlanı dense de, bunları Saraydakilerden ayırmak için Sadi adı verilmektedir.

O halde iç oğlanı, bir terimdir. Oğlan kelimesi, illa da kötü niyetle seçilmiş genç çocuk manasına gelmez. Belki Enderun denilen İç Saray'da istihdam edilmek üzere seçilen devşirmelere de denmektedir. İç oğlan denmesi, İç Saray'da istihdam edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca burada istihdam edilecek devşirmeler, Enderun Mektebi'nde yetişmektedirler. Yani Enderun aynı zamanda devlet adamı yetiştiren bir fakülte durumundadır. Nitekim buradan yetişen devlet adamları arasından pek çok beylerbeyiler ve sancakbeğleri çıkmıştır.

İkinci olarak, bazı yabancı seyyahların ve bir kısım İslâm düşmanı tarihçilerin anlattıkları gibi, Enderun yani İç Saray'da çalışmak üzere yetiştirilen İç Oğlanlarının yakışıklı olması, Padişahların gayr-i meşru arzularını tatmin için değildir. Belki İç Saray yani Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı dönemlerde toprak alanı 24 milyon km^2yi bulan bu muhteşem devletin Devlet Başkanlığı sarayı demek olan bu mahalde çalışacak personel dikkatle seçilmeliydi. Bugün bile Başbakanlık ile Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde çalışan personel ile normal bir devlet dairesinde çalışan personelin aynı özelliklere sahip olmadığını, aslında bu iftiraları kitaplarına alanlar da bilirler. Gerçekten İç Saray'da çalışacak personel, sır tutmalı, eli ayağı düzgün olmalı, yalancı ve hâin insanlar olmamalıydı. İşte bütün bu özelliklere sahip devşirmeleri iç oğlanı adıyla tesbit edebilmek için bugün Kriminoloji veya benzeri ilimlerin yerine Osmanlı döneminde de İlm-i Sîmâ veya İlm-i Kıyafet denilen bir ilim dalı vardı. Elinin, ayağının, gözünün ve kulağının özelliklerine göre, bir insanın ahlaki yapısı az çok tesbit edilmekteydi. İşte Enderun denilen İç Saray'da

çalışacak iç oğlan denilen personel, bu konuda uzman olan kişilerce seçilmekteydi. Gılmân veya İç oğlan denilmesinin bir sebebi de, burada bugünkü gibi kadın personel çalıştırılmamasındandır. Bunu, "Osmanlı'da Harem" isimli eserimizde ayrıntılı olarak anlattık.

Üçüncü Olarak, İç Saray'da çalışan iç oğlanları yakışıklı gençlerden oluşması sebebiyle, Padişah açısından değil, kendi aralarında muhtemel bir gayr-i meşru durumdan sakınmak için çok dikkat çekenlerin yüzlerine peçe örtmesinin emredilmesi doğru olabilir. Ancak bu Padişahın onları başkalarından kıskanmalarından dolayı değil, bu konudaki şer'î bir hükmün tatbikinden ileri gelmektedir. Gerçekten İslâm hukukunda bir hüküm vardır:

"Genç bir hoca veya terbiyeci, genç ve bıyığı bitmemiş çocuklarla, fazla yalnız kalmasın; zira nefis insanı kötülüklere sevkedebilir. Hatta bu tür gençler, yüzlerine peçe bile örtebilirler. Bu tür gençlere şâbb-ı emred denilir".

Fevkalade bir edeb kaidesi olan bu hükme, bazı Osmanlı Padişahları uymuşlar ve bir kısım İç Saray görevlisi iç oğlanlarına yüzlerini peçe ile örtmelerini emretmişlerdir. Şimdi soruyoruz, Kur'ân'ın emrine uymak için gösterilen bu hassasiyet nerede? Bunu Hammer gibi bir Hıristiyan tarihçinin iftirasına uyarak tamamen edeb dışı yorumlara gitmek nerede?

Dördüncü olarak bir hususa daha dikkat çekmek istiyoruz: iç oğlanlar, değişik hizmetleri görmektedirler. Bu hizmetlerden biri de Has Oda'nın hizmetlerini görmektir. Has Oda, Padişahın iç oğlanlar ile beraber olduğu ve gayr-i meşru hayat yaşadığı bir mekân değildir. Biraz sonra Has Oda'nın mahiyetini öğrenince böyle bir iddiadan titrememek mümkün değildir.

Gerçek **Has Oda**, Enderun odalarının birincisi ve en itibarlısı olup Fâtih tarafından personel mevcudu otuz kişi olmak üzere kurulmuştur. Daha sonra diğer Padişahlar tarafından genişletilmiştir. Harem'de değil Enderun'da yer almaktadır. Has Oda'da **Hırka-ı Sa'âdet** ve diğer **mukaddes emânetler** bulunmaktadır. Has Odalıların asıl vazifeleri de Hırka-ı Sa'âdet Dâiresini süpürmek, tozunu almak, mübarek gecelerde güzel kokularla donatmak ve gül suyu serpmek, Kur'ân-ı Kerim okumak, Padişaha ait hizmetleri görmek yani Saray içinde Padişahın hususî personeli olmaktır.

Özellikle Fâtih Sultân Mehmed ile alakalı olarak Notaras'ın ve Franzes'in oğlu ve Erico'nun kızı ile ilgili isnatlar ise, Bizans tarihçilerinden bazılarının, İstanbul'u fethetmesinden dolayı duydukları kızgınlığın yalancı bir sonucu olmaktan öteye gitmemektedir ve hiç bir delile dayanmamaktadır.

Bütün bu bilimsel açıklamalara rağmen, hâlâ İslamcı Gay'ler diye haber yapanların durumunu ilimden anlayanlar daha iyi takdir edebileceklerdir. Bunlar, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin tıpkı Kâbusnâme'de olduğu gibi, erkek ve kadın hizmetkârlar ve cariyelerle ilgili verdiği bilgileri ve özellikle de genç kız ve erkek manasında kullanılan gulâm ve bunun çoğulu olan gılmân kelimesini dillerine dolayarak, Osmanlı devlet adamlarını ve hatta Şeyhülislâm ve kazaskerlerini bile, gay'likle itham etmektedirler. Hâlbuki aynı yazar, tıpkı Kabusnâmenin yaptığı gibi, hizmetkârlar hakkında bilgi verdikten sonra, toplumdaki ahlaksızlar hakkında da bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Zaten, Osmanlı toplumunda tümüyle bu ahlaksızlıklar yok idi denilemez. Karşı çıkılan, bu ahlaksızlıkların Padişahlara ve âlimlere de isnad edilmesidir. Büyük Osmanlı Tarihçisi Âlî, bu rezillere ayırdığı kısa bahiste, gay tabir edilen cinsî sapıkların dinimize göre suçlular olduğunu, haram-helal demeden kadınlarla beraber olanların ise, nefislerine mağlup olan reziller grubunu teşkil ettiğini; lezbiyenlerin ve homoseksüellerin de bunlar gibi reziller grubunda yer aldığını, toplumdaki grupları sayarken gayet açık beyan eylemektedir. Aynı eserde, meyhanelere ayrılan bir bölüm de vardır. Acaba böyle bir bölümde gayr-i müslimlerin meyhaneleri anlatıldığı ortada olduğu halde, bu başlığı okuduktan sonra, Osmanlı Devleti'nde herkes meyhaneye giderdi mi diyeceğiz? (49)

(49) Kur'ân, A'râf, Âyet, 80-84; Mustafa Darir bin Yusuf, Yüz Hadis Tercümesi, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Şer'iye Bölümü, nr. 1287/1, vrk. 24/B-25/A; Tarama Bözlüğü I-VIII, Türk Dil Kurumu Yay., c. V, sh. 2923-2926; Eşref bin Mehmed, Hazâin'üs-Sa'âdât, Topkapı Sarayı Müzesi kütp. III. Ahmed, nr. 557, vrk. 10/B; Tarama Sözlüğü, c. V, sh. 2923-2926; Aga Seyyid Muhammed Ali, Ferheng-i Nizâm, c. III, Haydarabad 1934, sh. 737; Emir Keykavus, Kâbûs-nâme, tere. Mercimek Ahmed (II. Murad'ın emriyle), Neşre hazırlayan: Orhan Saik Gökyay, Ankara 1974, sh. 112-113; Âlî, Mevâld'ün-Nefâis Fi Kavâ'id'il-Mecâlis, (neşr. Mehmed Şeker), Ankara 1997, sh. 167 vd., 336 vd., 345, 365. Oğlan kelimesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, Musa, Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine, Türkiyat Mecmuası, sayı XX; Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, c. I-II; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 31; Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, İstanbul 1959,

sh. 49 vd; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 159; İbn-i Âbidin; Reddu'l-Muhtâr, Kerâhiyye ve İstihsân Bahsi, c. VI, sh. 382; Altındal, Meral, Osmanlıda Harem, İstanbul 1993, sh. 163-165. Krş. 37-40. Bu konudaki çarpıtmaların en çirkin olanları için bkz. Ali Kemal Meram, Padişah Anaları, muhtelif yerler; Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, 128-129; Aktüel, Şubat 1999, İslamcı Gay'ler başlıklı haber.

52. Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul'u kılıç gücüyle aldığı, başta Ayasofya'yı camiye çevirme olmak üzere, Hıristiyanlara ait mabedleri yok ettiği, şehirde katliam yaptığı ve en önemlisi de İstanbul'u yakıp yıktığı söylenmektedir. Bunlar doğru mudur?

Hemen şunu ifade edelim ki, bu tür iddiaları, bizzat fethe katılan Bizans tarihçileri bile söylemeye cesaret edememiştir. Zira Fâtih Sultân Mehmed, İstanbul'un fethini de ve diğer fetihlerini de, tamamen İslâm Hukukunun hükümleri çerçevesinde yapmıştır.

İslâm Hukukuna göre, bil-fiil harp halinde bile, İslâm ordularına düşmanın şahıs ve mallarına karşı bazı fiillerin icrası yasaklanmıştır. Ecdadımızı zaferden zafere koşturan en önemli sebeplerden biri, bu esaslara harfiyyen uymalarıdır. Zaten zaferler, bu esaslara uymaları ile doğru orantılıdır.

Yasak fiilleri kısaca sayalım:

Zulüm ve işkence ile öldürmek; muharip sınıfına girmeyen kadınları, küçükleri, sahiplerine hizmet için gelmiş köleleri, sakat ve müzminleri, yaşlıları, hastaları, akıl hastalarını ve dünyadan el etek çekmiş din adamlarını öldürmek yasaktır. Ancak bunlardan biri bedeni, fikri ve malı ile savaşa katılırsa, öldürülebilirler. İnsan ve hayvanların uzuvlarının kesilmesi (müsle) de yasaktır. Verilen söze veya muahedeye aykırı hareket yasaktır. Savaş zarureti bulunmadan ziraî mahsuller, orman ve ağaçlar yakılmaz. Zina ve gayr-i meşru münasebetler yasaktır. Rehineler öldürülemez; ölülerin başı ve uzuvları kesilemez ve katliam yapılamaz. Başta baba olmak üzere yakın akraba, savaşla ilgisi olmayan esnaf ve tüccarlar öldürülmez. Daha başka yasaklar da bulunmakla beraber, biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Bu hükümleri, Fâtih'in Kazaskeri olan Molla Hüsrev'in kitabından naklediyoruz. Bu hükümleri resmi kanun hükümleri olarak kabul ve tatbik eden bir devlet adamına, İstanbul'u ve içindekileri yaktı-yıktı gibi isnâdlarda bulunmak, sadece delilsiz konuşmanın kötü örneklerini teşkil eder.

Gelelim İstanbul'un fethinin hangi yolla olduğuna ve Ayasofya meselesine:

İslâm devletler hukukunun hükümlerine göre, **sulh yolu ile fethedilen ülkelerde** mevcut olan ehl-i kitaba ait ma'bedlere asla dokunulmaz; ancak yenilerinin inşasına da müsaade edilmez. Eskiden beri var olanlar tamir edilebilir.

Savaş yoluyla fethedilen topraklarda ise, durum tam tersinedir. Yani İslâm hükümdarı, isterse, başka dinlere ait bütün ma'bedleri yok eder ve gayr-i müslimleri de sürgün edebilir. İşte İstanbul, tamamen savaş yoluyla feth olunmuştur. Ayasofya'nın ve benzeri bazı kiliselerin camiye çevrilişinin meşruiyet sebebi zikredilen hükümdür. Bu hüküm, İstanbul çapında tatbik edilseydi, İstanbul'daki bütün kilise ve havraların yıkılması gerekirdi. İstanbul'u Allah'ın yardımı ve kılıcının kuvvetiyle fetheden Fâtih Sultân Mehmed, Ayasofya'yı cami haline getirdikten sonra, papaz ve hahamlardan oluşan bir heyeti huzurunda kabul eder. Papaz ve hahamlar heyeti, İstanbul'u savaşla fethettiğini, dilerse İstanbul'da hiçbir kilise ve havra bırakmayacağını bu durumun devletler hukukundan doğan bir hakkı olduğunu Fâtih'e ifade ederler; ancak kendisine, kendilerine ve ma'bedlerine karşı İstanbul'un sulh yolu ile fethetmiş gibi kabul etmesini ve geç de olsa toplu halde huzuruna gelişlerini bu mânâya vesile saymasını ısrarla talep etmişlerdir.

Çevresindeki din âlimlerine danışan Fâtih Sultân Mehmed, bu isteklerini geri çevirmemiş ve camiye çevrilenlerin dışında kalan kilise ve havralara, hakkı olduğu halde müdahale etmemiştir. Günümüze kadar yaşayan kilise ve havraların gerçek sırrının, **Fâtih'in din ve vicdan hürriyeti anlayışı** oluğunu, Osmanlı Devleti'nin şanlı Şeyhülislâmı Ebüssuud Efendi, verdiği bir fetvada vuzuha kavuşturmaktadır. Bu fetvanın aslı aynen şöyledir:

"Merhum Sultân Muhammed Hân hazretleri, Mahmiye-i İstanbul'u ve etrafındaki karyeleri unveten feth eylemiş midir?

El-Cevab: Ma'ruf olan unveten (cebr ile) fetihdir. Amma kenais-i kadime (eski kiliseler) sulhen fethe delâlet eder. 945 tarihinde bu husus teftiş olunmuştur. 130 yaşında bir kimesne ve 110 yaşında bir kimesne bulunup Yehud ve Nasara taifesi el altından Sultân Muhammed Hân ile ittifak edüb

Tekfur'a nusret etmeyecek olub Sultân Muhammed dahi anları seby etmeyüb (esir almayub) halleri üzere mukarrer edecek olub bu veçhile feth olundu deyu şahadet edüb bu şahadet ile kenâis-i kadîme hali üzere kalmıştır. Ketebehu Ebüssuud".

Bu anlattıklarımızı, tarihçilerin verdiği bilgi de doğrulamaktadır. Fâtih Sultân Mehmed, 23 Mayıs'da İsfendiyar oğlu Damad Kasım Bey'i elçi olarak Bizans'a göndermiş ve kendisine şu haberleri yollamıştır:

İlk umumi hücumda şehir düşecektir. Bu gerçeği tam bir asker olan İmparator da kabul etmelidir. Eğer sulh yolu ile teslim olurlarsa, İslâm Hukukunun kuralları gereği, can ve mala asla zarar verilmeyeceğini; cebr ile fethedilirse, hem kan dökületeceğini ve hem de sorumluluk kabul etmeyeceğini bilmelidir. Maalesef bu habere rağmen sulhu kabul etmeyince cebr ile feth olunmuş ve buna rağmen yine de anlattığımız gibi muamele yapılmıştır. Ayasofya'daki mozaikleri tamamen tahrip etmemesi ve İstanbul surlarını yıkmaması, Fâtih'in bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır.

Görülüyor ki, Fâtih Sultân Mehmed'in Sırbistan'da tatbik edeceğini va'd ettiği "Her caminin yanında birer kilise inşasına müsaade" durumu, İstanbul'da da tatbik olunmuştur. Fener'de Abdi Subaşı Mahallesi'ndeki Caminin bitişiğinde Rum Patrikhanesi ile kilisenin mevcudiyeti, Osmanlı Devleti'nin gerçek mânâda din ve vicdan hürriyetini göstermiyor mu? Edirnekapı Caddesi'nin son kısmında yer alan Mihrimah Sultân Camii'nin hemen karşısında bir Rum kilisesinin inşasına müsaade etmek, bu hürriyetin maddî delillerinden değil midir?

İstanbul'un harap edilmesi iddiası da doğru değildir. Buna ayrıntılı cevap vermek yerine, İstanbul'un fethini geçen bin yılın en önemli yüz olayı arasında zikreden CNN, Time ve benzeri kuruluşların yaptıkları tesbitden bir cümle nakledelim:

İstanbul, Fâtih tarafından fethedilmeden evvel, tam bir harabe ve ölü şehir idi. Fetihden sonra, hem Avrupa'nın ve hem de Müslüman memleketlerin ticâret merkezi ve mamur bir dünya şehri haline geldi. Nitekim Rus tarihçi Ouspensky bile "Türkler 1453'te, Haçlıların 1204'te yaptıklarından çok daha insanca ve hoşgörüyle davrandılar" diyebilmektedir. (50)

(50) Molla Hüsrev, Dürer ve Gurer, 1/282 vd.; Mevkufati, Mülteka Tercümesi, 1/343; Damad, Mecma'ul-Enhür Şerhu Mülteka'l-Ebhur, 1/643 vd.; Ebüssuud, Ma'ruzat, İst. Ünlv. Kütp. Ty. nr. 1798, vrk. 130/a-b; İbn-i Kemal, Tevârih-i ÂH Osman, VII. Defter, sh. 62 vd.; Baştav, Şerif, "XIV. Asırda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı tarihine göre İstanbul'un muhasarası ve zabtı", sh. 51-82; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c.l, sh. 448 vd.; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, 251-260; Solakzâde, 191-201; Âşıkpaşa-zâde, sh. 141-143; Clot, Fâtih, 60 vd.; Karşı görüş için bkz. Aydın, Erdoğan, Fâtih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, 66-67, 94-95, 127-128.

53. Fâtih Sultân Mehmed'in Hurûfîleri koruduğuna dair iddialar var. Bu iddiaların aslı nedir?

Hurufîlik, 1394'de idam edilen Fazlullah Esterâbâdî tarafından kurulan ve Bâtınîliğin kolu olan bir bâtıl mezhepdir. 14. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, 15. ve 16. asırlarda Anadolu ve Rumeli'de ciddi etkiler yapmış ve hatta Fâtih zamanında Saray'a kadar girmeye çalışmıştır. Bunların en önemli bâtıl inançları, harflere bazı manalar yüklemenin yanında, hulul inancı ve buna bağlı olarak mehdîlik anlayışıdır. Bunlara göre, Fazlullah Allah'ın mazharıdır; yani hâşâ Allah Fazlullah'ın bedeninde görüntülenmektedir ve kıyamet gününe yakın, Müslümanları, Hıristiyanları ve Yahudileri kurtaracak Mehdi olduğuna inanılmaktadır. Maalesef, bu görüşleriyle, Anadolu ve Rumelideki Bayrâmî Melâmîlerini, Kalenderîleri, Bektaşîleri ve Kızılbaşlığı derinden etkilemiştir.

Hurufîliğin Anadolu'da yayılmasına sebep Azerî şâiri İmâdüddin **Nesîmî** (ö. 1408)'dir. Nesîmî, Anadolu'da çok sayıda halife yetiştirdiği gibi, kendisi de Hacı Bayram Veli ile dahi görüşmeye çalışmıştır. Fazlullah-ı Esterâbâdî'nin halifelerinden biri, Edirne'de iken genç Sultân Fâtih'i etkilemek için saraya yerleşecek kadar ileri gitmiştir. Bundan rahatsız olan ve Fâtih'in bunları tanımamasından korkan Veziriazam Mahmûd Paşa, hemen büyük âlim Müftü Molla Fahreddin-i Acemî'yi devreye sokmuş ve bu büyük âlim de bunların hulul inancına sahip olduklarını bildiğinden dolayı, Padişah huzurunda bu meseleyi tartışmak üzere bir zemin hazırlamıştır. Hurûfîlerin gerçekten hulul inancına sahip oldukları anlaşılınca, hemen tutuklanmışlar ve haklarında verilen, idam edilerek yakılmaları fetvası hemen tatbik edilmiştir. Bundan sonra 16. yüzyıl boyunca Anadolu ve Rumeli'de Hurûfîlerin takibatı devam etmiştir.

Netice itibariyle tamamen kötü niyetlerle genç Padişah'a sokulmak isteyen bu fitne ve dalâlet grubu, Allah'ın da yardımıyla, en küçük bir zarar vermeden Saray'dan ve Osmanlı akîde dairesinden silinmiştir. Fâtih'in onları koruması diye bir şeyin olmadığı yapılan izahlarla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Hatta fetvayı veren Molla Fahreddin-i Acemî'nin Ali Tûsî'ye olan şu vasiyyeti her zaman için bir ibret dersi olarak kalmıştır: "Avamın sırtından şerî'at asasını eksik etme".

Şunu da ifade edelim ki, Türkiye'de belli çevreler, ısrarla ve kasıtlı olarak, bâtıl bir mezhep olan Hurufîlik ile ilm-i cifiri birbirine karıştırmaktadırlar. Hâlbuki ikincisi bir ilimdir ve İbn-i Kemal çok açık bir şekilde bir Risalesinde bu farkı açıklamaktadır.

Bütün ilim tarihçilerinin -özellikle Müslüman âlimlerin- ilimlerin tasnifinde kendisinden bahsettikleri "**cifir ve camia ilmi**" diye bir ilim vardır. Bu ilim, bazı câhiller tarafından sui-istimal edilmiş olsa bile, tamamen inkârı da mümkün değildir. Cifir, kaza levhası; camia ise kader levhası demektir. Kısaca Allah'ın kader ve kaza levhlerinde olmuş yahut olacak bazı şeyleri, yine Allah'ın koyduğu işaret ve gösterdiği yollarla ortaya çıkarma ilmine cifir ilmi denir. Bu ilmin Hurufîlik, nüshacılık ve üfürükçülükle ilgisi yoktur. Çünkü İmam-ı Gazâlî ve İbn-i Kemâl gibi bu ilmi hakkıyla bilen zatlar tarafından da kullanılmıştır. Hz. Ali'nin, bu ilmi Resûlullah'dan öğrendiği nakledilmektedir. Son asırda bu ilmi hakkıyla kullananlardan biri de, Bediüzzaman'dır. Kur'ân, "Beldetün Tayyibetün" ifadesiyle İstanbul'un fethine işaret ettiği gibi, Mu'avvizeteyn süresiyle de 1971 hâdiselerine işaret etmiştir. Birinciyi ilim, ikinciyi ilmin dışında kabul etmek, bir başka cahilliktir. İbn-i Kemâl bu ilmin ehemmiyetini "Er-Risâlet'ül-Münîre" adlı eserinde şöyle belirtmektedir:

"Büyük evliyaların kerametleri de böyledir. Müşkil ve zor meselelerin istihracı gibi. Yani evliyalar, Kur'ân âyetlerinden, hatta her kelimesinden ve harfinden ve hatta Resûlullah'ın hadislerinden bazı mühim ve müşkil hakikatları istihraç etmişlerdir. Bu onlara ilham nuruyla müyesser olur (sh.8)" (51)

(51) Âlî, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. 182-183; Mecdî Efendi, Hadâık, c. I, sh. 82; Koca Müverrih Hüseyin, Bedâyi'ul-Vakayi', Moskova 1961, I, vrk. 153/b-154/a; Ocak, Zındıklar ve Mülhidler, sh. 131-135; Kâtip Çelebi, Keşf-üz-Zunûn, c. 1, sh. 591-592; Bediüzzaman Said Nursi, Sikke-i Tasdik-i Gaybî, İstanbul 1960, muhtelif yerler; Akgündüz, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, c. II, sh. 40-53; Pakalın, Mehmed Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III, İstanbul 1983, c. I, sh. 856-858.

54. Bazı yazarların iddia ettikleri gibi, Osmanlı Padişahları gerçekten Türk'e sövmüşler midir? Kanunnâmelerde veya bazı tarih kitaplarında yer alan "Etrâk-ı bî idrâk (İdraksiz Türkler) tabirleri nasıl açıklanabilir?

Önemle ifade edelim ki, yabancı tarihçiler Türk kelimesini Müslüman tabiri ile eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Osmanlılardan bahsederken Türkler dedikleri gibi, Fâtih'den veya Osmanlı Padişahlarından bahsederken de Büyük Türk tabirini kullanmaktadırlar. Zamanla Türk ve Müslüman kelimeleri, Müslüman dünyada da eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim şu anda Arnavutluk gibi Balkan Müslümanları, "Hangi dindensin?" sorusuna, "Elhamdülillah Türk'üm" cevabını vermektedirler. Pakistandaki sözlüklerde de, Türk kelimesi açıklanırken, "mahbûb ve müslim" kelimeleriyle açıklanmaktadır.

Bu kısa izahdan sonra Osmanlı kaynaklarındaki ve Kanunnâmelerindeki izahlara geçebiliriz.

Evvela, özellikle hakkında en çok dedikodu edilen Fâtih devri Kanunnâmelerinde, Türk tabiri, tamamen Müslüman kelimesine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Mesela, Fâtih'in Ceza Kanunnâmesinde;

"15. Eğer biregû hamr içse, Türk veya şehirlü olsa, kadı ta'zir ura. İki ağaca bir akçe cürm alına". Yani, bir kişi içki içse, Müslüman (Türk, Müslüman manasına kullanılmaktadır) ve şehirlü olsa, hadd-i şirb olarak vurulacak olan 80 sopanın yanında para cezası alınması emr olunmaktadır veya sopa cezası uygulanmadığı takdirde para cezası uygulanacaktır.

Bir diğer misâl, Yeniçeri Kanunnâmesinde bulunmaktadır:

37.Maddede Türk evlâdının acemi oğlanları arasına ve dolayısıyla yeniçeri teşkilâtına alınmasına karşı çıkılırken, buradaki Türk'den kasdın Müslüman olduğunu biliyoruz. Zira başlangıçta, Müslüman gençler bu teşkilâta alınmamaktadırlar. Nitekim 38. Maddede "...kâfir evlâdın cem' eylemekte fâide odur kim..." diye izah getirilmektedir.

Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, kapı kulu ocaklarına Müslümanların alınması baştan beri yasaktır. Gerçekten bu kural çiğnenmeye başlanınca, sistem bozulmuş ve bazan paşaların çocukları dahi torpille kapı

kulu ocaklarına alınır olmuştur. İşte bu konuyu dile getiren Koçi Bey, Türk'ü Müslüman anlamında kullanarak ve hür insanların bu teşkilâta alınmalarını tenkit ederek şöyle demektedir:

"80. Kânun ve zabt ve edeb ahvâllerinden evvelâ iç oğlanları kadîmü'l-eyyâmdan devşirme veyâhûd sahîh kul cinsi pîşkeş olagelmişdir. Şimdiki hâl ise ekseri İstanbul'un şehir oğlanları ve Türk ve dahi Kürd ve Ermeni ve Arab ve Çingâne ve Yehûd oğlanları olub, on oğlandan bir sahîhce devşirme veyâhûd kul cinsi yokdur. Bu takdirce ol makûle oğlanlar taşraya çıkub Kul tâ'ifesine zabit olub ağa oldukda veyâhûd bir memlekete vâlî olduklarında ahvâlleri ma'lûm ve ehl-i basîret katında hafî değildir. Numuneleri dahi görülmüş ve görülür."

"İmdi eğer bu makûle eşhâs-ı muhtelife Saray'a kullanmak câ'iz olsa idi, selefde olan sâhib-i ukalâ-i devlet devşirme ve kul cinsini kânun etmezlerdi. Hemân İstanbul'dan ve sâ'ir kasabalardan buldukları eşhası alub pîşkeş deyû Saray'a koyarlardı."

Koçibey'in, Kapıkulu ocaklarındaki sistemi bozan sebepleri anlatırken Kapıkuluna yasak olduğu halde son zamanlarda alınan grupların arasında yer alan Türk, Kürd, Arab, Yahudi ve Çingene'yi yan yana zikretmesi, Türk'ü Çingene ve Yahudi ile eş tutması manasına alınamaz. Böylesi bir yorum, kapıkulu sistemini bilmemek demektir. Yukarıdaki ifadeler çok açık bir şekilde bunu anlattığından dolayı, meselenin üzerinde durmak istemiyoruz.

İkinci olarak, Osmanlı Devleti, yeniçeri olmak üzere toplanan gençlerin acemi ocağında eğitilmesinden evvel, Müslümanlaştırmak ve Türkçe öğretmek üzere, Türk üzerine verilmesini kanun haline getirmiştir. Türk üzerine verilmeğe Türk'e vermek de denir. Acemilerin ocağa alınmalarından evvel Anadolu'da Türk çiftçisinin yanına verilerek zirâ'at işlerinde kullanılmaları ve bu arada Türkçe'yi ve İslâm ahlakını öğrenip benimsemeleri gayesiyle Türk ailelere muvakkaten verilmelerine **Türk'e vermek** denirdi. Bu kanun, Türk düşmanı diye ifade edilen Fâtih zamanında kanun hükmü haline getirilmiştir.

Kanun maddesi şöyledir:

"24. Ve acemi oğlanının cem' olunub bir uğurdan ikişer akçe ile yeniçeri olmak Sultân Murâd Hân zamanında ref olunub birer akçe ulufe ile acemi oğlanı eyledikleri gibi birer akçe ile bir uğurdan acemi oğlanı olmak dahi ref

olunub Türk üzerine verilmek dahi Fâtih-i İslâmbol Sultân Muhammed Hân zamanında olmuşdur".

Şu madde daha da enteresandır ve aslından okumak zaruridir:

"25. Ve olmağa bâ'is oldur kim, ol zaman kim, sa'âdetle İslâmbol'u feth eyledikleri zamanda Eğri Kapu (Eğri Kapı: Edirne Kapı yakınlarında bir sur kapısıdır.) kurbünde Tekfur-ı makhûrun sarayına konub, Ayasofya Câmi'inin çanların yıkub, minarelerin bina edüb, cum'a namazına azîmet buyurub geri saraylarına döndüklerinde, yeniçeri ocağı yoldaşları Padişah-ı cihân-penâh Hazretlerini selâma durduklarında Padişah-ı âlem-penâh Hazretleri sağına ve soluna selâm vericek, içlerinden birisi 'Aleyküm'üs-selâm Muhammed Beşe' (Beşe: Paşa kelimesinin muhaffef şeklidir ve daha ziyâde yeniçeriler arasında kullanılır.) dedi. Pâdişâh dahi Saray'a gelicek ol zamanda Düstur-i a'zamları olan Mahmûd Paşa'yı da'vet edüb; 'Lala! Bu oğlan benim selâmımı, aleyküm selâm Muhammed Beşe deyü almakdan murâd nedir? Ve bu nasıl selâm almakdır?' deyicek, Mahmûd Paşa bunların kâfirden müselmân olub ümmî olduklarını ve bunların yanında 'Beşe' demekden azîm ta'zîm olmaduğunı bir bir beyân edicek Padişah Hazretleri dahi etti: 'Lala, dediğin gerçekdir. Amma kaçan bu denlü Türkçe bilmemek ne âlemi vardır? Bunları bari cem' eyledikden sonra Türk üzerine verüb Türkçe'yi öğrense ve belâya mu'tâd olub ba'dehû ulufeye yazdırub ve ba'dehû kapuya çıkarsalar, dahi sefer-i zafer-âsâra gönderseler olmaz mı, idi"

(Türk üzerine vermenin ne demek olduğunu, bu madde en güzel şekilde anlatmaktadır.)

Üçüncü olarak, bazı tarih ve fıkıh kitaplarında geçen Etrâk-i bî idrâk yani **idraksiz Türkler** ifadesine gelince, bu tabir daha ziyade göçebe halinde yaşayan ve genellikle avamdan olan bazı Türkmenler ile Anadolu'da Şi'anın tahrikiyle isyan eden Celaliler için kullanılmıştır. Nitekim benzeri bir tabir de Ekrâd-ı bî idrâk şeklindedir. Bizce asıl önemli olan, bu tabirin, Anadoluda Celâlî isyanlarını çıkartan ve Osmanlı Devleti'nin ayak bağı bulunan Şii Türkmenler için kullanıldığını gayet açık bir şekilde kanunname metinlerinden anlayabilmemizdir. İbn-i Kemal başta olmak üzere, bütün muteber Osmanlı tarihçileri, Osmanlı Devleti'nin yıkımına sebep olan isyancı gruplar

için ve özellikle de Şi'î grupları kasdederek; Kızılbaş-ı Evbaş, Etrâk-i Nâ-pâk, Etrâk-i bî idrâk, Ekrâd-ı bî akl u din, cemâ'at-ı kallaş, şeytan kulu, müfsid-i fâsid-i'tikâd ve benzeri tabirleri kullanmaktadırlar. Bununla Türklerin veya Kürtlerin idrâkli veya idraksiz olanlarının bulunacağını ve isyan eden gruplara bu sıfatın verildiğini hemen anlamak mümkündür. Bu sıfatı bütün bir millet için kullandıklarını söylemek mümkün değildir.

Burada şunu ifade edelim ki, Türk milletine düşman olan bir devlet, resmî dilini Türkçe eylemez; topladığı Hıristiyan gençleri, ahlakını ve lisanını öğrenmek üzere Türk ailelere vermez; Sultânu Selâtîn'il-Arab ve'l-Acem ve't-Türk unvanını sahiplenmez; ayrıca kanunnamelerinde Türk kelimesini Müslüman ile eş anlamlı olarak kullanmaz. (55)

(55) Fâtih Ceza Kanunnâmesi, md. 15. Bkz. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 349; Yeniçeri Kanunnâmesi, md. 24-30, 37, 38. Bkz. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. IX, sh. 135 vd.; Siyâsetnâme, md. 99. Bkz. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. IV, sh. 163; Dalkıran, Sayın, İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz, İstanbul 1997, sh. 57; Bazı farklı yorumlar için bkz. Yılmaz, Mevlüt Uluğtekin, Osmanlı'nın Arka Bahçesi, Ankara 1988, muhtelif yerler; Meram, Padişah Anaları, Muhtelif yerler.

55. Osmanlı Padişahları, Fâtih'den itibaren hep cariyelerle mi evlenmişlerdir? İstisnaları yok mudur?

Fâtih devrinden itibaren Osmanlı Padişahları, nikâh ile ve özellikle de hür kadınlar ile evlenmeyi terketmişler; bunun yerine Kadın Efendi, İkbal, Gözde veya Peyk denilen cariyeler ile yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu teamülün Osmanlı Devleti'nin yıkılış zamanına kadar devam ettiğini ve pek az istisnalarının bulunduğunu görüyoruz. Fâtih'den itibaren hür kadınlar ile veya cariyeler ile nikâh akdi icra ederek Padişahların evlenmeleri tamamen istisnai bir durum haline gelmiştir. Bu istisnalar şunlardır:

1- Fâtih'in henüz tahta geçmeden Dulkadiroğlu Süleyman Beğ'in kızı Sitti Hâtûn ile evlenmesi, saltanattan önce olması hasebiyle pek istisna da sayılmayabilir.

2- Oğlu II. Bâyezid'in Karaman Oğlu Nasuh Bey'in kızı Hüsnüşah Hâtûn ile ve nikâh akdi yaptırarak evlenmesi ilk istisnadır denilebilir.

3- Kanunî'nin câriye olan Hürrem Sultânı, bir görüşe göre âzâd edip hürriyetine kavuşturdukdan sonra ve bir görüşe göre de câriye kalmakla

beraber nikâh akdiyle evlenmesi, söz konusu kaidenin ilk cariyeden olan istisnasıdır.

4- Genç Osman'ın Şeyhül-İslâm Esad Efendi'nin kızı Âkile Hanım'ı hür bir kadını nikâh akdiyle alması şeklinde değerlendirirsek, önemli bir olaydır.

5- Sultân İbrahim'in Telli Haseki de denen Hümaşah'ı debdebeli bir düğün ile ve nikâh akdi ile eşliğine kabul etmesi de önemli bir istisnadır. Ancak câriye olan bu kadını, âzâd ederek hür olarak mı evlendiği yoksa yukarıda izah ettiğimiz gibi câriye olarak mı onunla nikâh kıydığı tam belli değildir.

6- Sultân Abdülmecid, Mısırlı Bezmiârâ Hanım'ı nikâh akdiyle zevceleri arasına sokmuştur ve muhtemelen hür olarak nikâh akdini icra eylemiştir. Sultân Abdülaziz'in Mehmed Ali Paşa ailesinden gelen Tevhîde Hanım ile evlenme arzusunu ise Keçeci-zâde Fuad Paşa engellemiştir.

56. Hür kadınlar varken cariyelerle evlenmek dinen caiz midir? Ayrıca cariyelerle nikâhsız yaşamalarının şer'î dayanağı nedir?

Kur'ân-ı Kerim, hür erkeklerin cariyelerle nikâh yaparak evlenmelerini, Müslüman hür kadınlarla ile evlenebilme gücü ve imkânı bulunmama şartına bağlamaktadır. Bu şart gerçekleşmesi halinde de, ayrıca cariyelerin Müslüman veya ehl-i kitap olmaları şartı aranmaktadır. Hanefi hukukçular, hür bir erkeğin câriye ile evlenebilmesi için, hür bir kadınla evlenmeye imkânının bulunmamasını, aksi takdirde evlenmenin gayr-ı sahih ve bazılarına göre de mekruh görüldüğünü beyân etmektedirler. Bir kısım hukukçular, bu durumun hür erkeğin birinci hanım'ının hür bir kadın olması halinde söz konusu olduğunu, hâlbuki hür bir kadınla evlenme imkânı varken câriye ile evlenmesinin sahih ve caiz olduğunu ifade etmektedirler. Fetvaya esas olan da bu olduğundan dolayı, Osmanlı Padişahları, hür bir kadınla evlenme imkânları bulunmasına rağmen, cariyelerle evlenmeyi âdet haline getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin resmî Kanun-ı Umûmîsi sayılan **Mültekâ**'daki ifade aynen şöyledir:

"Hür bir erkeğin, daha evvel evlendiği hür bir kadın yoksa, ehl-i kitap veya Müslüman olan bir câriye ile evlenmesi, hür bir kadınla evlenme imkânı bulunsa dahi, sahih ve caizdir. Hür bir kadınla evli olan hür erkeğin bir câriye

ile evlenmesi ise sahih değildir. Zira Hz. Peygamber, '*Hür bir kadın üzerine câriye ile evlenmek sahih olmaz'* buyurmuşlardır. Bu hususda İmâm Mâlik, hür kadının rızasıyla böyle bir evliliğin caiz olacağını ifade ederken, İmâm Şâfi'î de kocanın köle olması halinde böyle bir evliliğin caiz olduğunu söylemektedir".

Fâtih Sultân Mehmed'den sonra, nasıl devlet ve kapıkulu kadroları, devşirme erkeklere bırakılmışsa, Harem'deki kadınlar saltanatı da devşirmeler ve dışarıdan satın alınan değişik milletlere mensup cariyelere terk edilmiştir. Fâtih devrinden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar, kahir ekseriyetle Osmanlı Padişahları, nikâh akdiyle ve hür kadınlarla evlenmeyi terk etmişler ve bunun yerini cariyelerle ve nikâh akdi yapmadan karı-koca hayatı yaşama usulü almıştır. İslâm Hukukuna göre, cariyelerle nikâh akdi ile evlenmek caiz ise de, nikâh akdi yapmadan istifrâş hakkını kullanarak yine karı-koca hayatı yaşamak mümkündür.

İslâm Hukukunun câriye kabul ettiği kadın kölelerin bir statüsü de, eş statüsündeki veya istifrâş hakkı bulunan cariyeliktir. Bu tesbitten de anlaşılacağı üzere, köle veya hür başka erkekler ile **evli olmayan cariyeler**, **iki şekilde** Padişahlar ile karı-koca hayatı yaşayabilirler:

Birincisi; Padişahın eli altındaki cariyesi ile nikâh akdi yaparak evlenmesidir. Bu da iki şekilde olur;

a) Padişah evlenmeden önce cariyesini âzâd eder yani hürriyetine kavuşturur ve bu durumda hür bir kadınla evlenmiş olur. Böyle bir evlilik halinde, daha evvel hür bir kadınla evli olması, dört sınırını aşmamış olmak şartıyla, cariyesini âzâd ederek evlenmesine mâni teşkil etmez. Bu durumda, âzâd ederek evlendiği câriye ile hür olarak evlendiği diğer hanımları arasında hiçbir hüküm ve statü farkı mevcut değildir. Bir kısım araştırmacılara göre, Kanunî Sultân Süleyman, bir akın sırasında esir edilerek Padişah'a takdim edilen Hürrem Sultan'ı önce âzâd etmiş ve sonra da nikâh akdi ile eşliğine almış ve Fâtih zamanından beri devam eden cariyelerin nikâhsız istifraş edilmesi kaidesini bozmuştur. Ancak çoğu tarihçiler, bu kaidenin Sultân İbrahim'in Telli Haseki'yi önce âzâd edip sonra da nikâh akdi ile onunla evlenmesi ile bozulduğunu ifade etmektedirler.

b) Cariyesi, câriye statüsünde kalmakla beraber, Padişah nikâh akdiyle onunla evlenir. Bu durumda nikâh ihtiyatî bir nikâh olacaktır. Ayrıca efendi daha evvel hür bir kadınla evli ise, bazı hukukçular câriye ile olan nikâh akdinin, Nisa Süresindeki âyetin hükmü gereği mekruh olacağını ve bir kısım hukukçular ise bu akdin sahih olmayacağını ifade etmişlerdir. Eğer Padişah hür bir kadınla evli değilse, o zaman ehl-i kitap veya Müslüman olmaları şartıyla câriyesiyle nikâh akdiyle evlenebilecektir. Her iki halde de evlilik akdi ihtiyatî bir akittir ve hukukî sonuçlarını tam doğurmaz. Her ikisinde de doğan çocukları hür olarak doğar. Hürrem Sultân'ınkinin bu gruba girdiği ve cariyelikten kurtulamadığı daha evvel ifade olunmuştu.

İkincisi; İslâm hukukuna göre, Padişah, başka bir erkek ile evli olmayan bir cariyesi ile herhangi bir nikâh akdi olmadan karı-koca hayatı yaşayabilir. Efendi için sabit olan bu hakka **istifraş hakkı** denmektedir. Asıl câriye hukuku burada söz konusudur. Kur'ân, "*Onlar namuslarını korurlar; sadece eşleri ve cariyeleri ile ilişki kurarlar. Çünkü bunu yapanlar ayıplanmazlar*" buyurarak, istifraş hakkının şer'î dayanağını açıklamaktadır. Ancak önemle belirtelim ki, bu istifraş hakkı da, Kur'an'ın ifadesiyle zinaya yol açmaması ve gizli metres hayatına dönüşmemesi için önemli kaidelere bağlanmıştır. Hatta öylesine kaideler konulmuştur ki, hür ve evli bir kadın ile istifraş hakkına dayanılarak karı-koca hayatı yaşanan câriye arasındaki en önemli fark, cariyenin efendisinin mirasından istifâde edememesidir. Miras münâsebetinin dışında bazı cüz'i farklar da vardır. Mesela istifraş hakkı ile bir câriye ile karı-koca hayatı yaşama poligami (birden fazla kadınla evlilik) sınırına tâbi olmama, iddet ve boşamada bekleme sürelerinin yarıya indirilmesi ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi cariyenin örtünme konusunda hür kadınlar gibi olmaması gibi farklar, aile içerisindeki statüyü fazla etkilemeyen hallerdir.

Önemle ifade edelim ki, Padişah, kendi cariyesi dışında bir câriye ile nikâh akdi yaptığı takdirde birden fazla evlenmenin sınırına riâyet edecektir. Ancak istifraş hakkı ile karı-koca hayatı yaşaması halinde, böyle bir sınır mevzubahis değildir. Efendi'nin istifraş hakkına dayanarak cariyesi ile karı-koca hayatı yaşamasına **teserrî** de denmektedir. Osmanlı Padişahları bir kısım cariyeleri ile nikâh akdi yapmasına karşılık, istifraş hakkı bulunan bir

kısım cariyeleri ile de teserrî yani nikâh olmadan karı-koca hayatı yaşamıştır. Bu sebeple birden fazla evlenme konusundaki sınıra riâyet edilmeye ihtiyaç kalmamıştır. Osmanlı Padişahlarının aile hayatlarında ri'âyet ettikleri hukukî statü çoğunlukla budur. Bu sebeple özellikle Kadın Efendiler, Padişahların zevceleri yani eşleri olarak takdim edilmiştir ve doğru olan da budur.

57. İstifrâş Hakkı veya teserrî denilen câriye ile yaşamanın hukukî statüsü ve sınırları nelerdir?

İstifraş hakkının ve buna dayanılarak teserrî yani câriye ile karı-koca hayatı yaşamanın hukukî statüsü ve sınırları şu şekilde özetlenebilir:

Padişah ile karı-koca hayatı yaşayan câriye, Padişahın karısı gibi olur. Efendisi dışında kimse ile karı-koca hayatı yaşayamaz. Hanefi hukukçulara göre, efendi, Müslüman veya ehl-i kitap olan câriye ile istifrâş hakkına dayanarak karı-koca hayatı yaşayabilir. Böyle bir cariyenin Padişah ile yaşadığı karı-koca hayatının akıbetini de ikili bir ayırıma giderek izah edelim:

a) İstifrâş hakkına dayanarak karı-koca hayatı yaşadığı cariyesinden efendi çocuk sahibi olunca, câriye de ümm-i veled statüsüne geçer. Bu durumda, Efendi'nin cariyeden doğan çocuğu hür olarak dünyaya gelir. Ayrıca Efendi'nin ölümüne bağlı olarak annesini de hürriyetine kavuşturur. Kısaca ifade etmek gerekirse, İslâm hukuku, câriye statüsünü bile köle kadınların hürriyetlerine kavuşmaları için vesile kılmıştır. Bu kaideye uygun olarak Osmanlı tarihinde Padişah'dan hâmile kalan bir câriye, daha önceden olmasa bile, hemen Kadın statüsüne geçer, Padişahların zevceleri gibi sayılırdı. Padişahın zevceleri gibi dememizin sebebi, tam zevce olarak kabul edilmemeleridir. Zira tam zevce kabul edilince, dört kadın sınırı söz konusudur. Hâlbuki bu statüde olunca, Kadın Efendilerin sayısı yediye kadar çıkmıştır.

b) Padişah, karı-koca hayatı yaşadığı cariyesinden çocuk sahibi olmayabilir. Bunun yolu azl'dir. Çocuk sahibi olmadan karı-koca ilişkisini devam ettirebilir. Ancak bunun da bazı kaideleri vardır:

Padişah, iki kız kardeşi câriye olarak eli altında ve bu statüde bulunduramaz. Böyle bir cariyenin başka biriyle karı-koca münasebetine girişmesi zina sayılır. En önemlisi de, böyle bir cariyeyi başka bir efendiye satabilmesi ve Efendi'nin istifrâş hakkını elde edebilmesi için, ayrılığın üzerinden iki hayız

müddetinin geçmesi gerekir. Şayet câriye hamile ise, birinci şıkta belirttiğimiz ümm-i veled hükümleri devreye girer. Hamile değilse, bekleme süresi bitince yeni efendi ile karı-koca hayatı yaşamaya başlayabilir. Padişahların kendileriyle cinsi münâsebette bulundukları ikballer ve son zamanlarda ortaya çıkan gözdeler ve peykler bu statüdedirler.

O halde Osmanlı Padişahlarının Fâtih'den itibaren beraber oldukları **kadınları**, **dört gruba** ayırmak mümkündür:

Birinci Grup: **Nikâh akdi yaparak** eş kabul ettikleri kadınlardır ki, bunların sayısı mahduttur. Nikâh akdi yaparak evlendikleri hemen kadın efendi unvanını alırlar.

İkinci Grup: **Nikâh akdi yapmadan** beraber oldukları ve ancak ümm-i veled statüsündeki yani **çocuk sahibi oldukları** Kadın Efendilerdir. Bunların sayıları, en fazla sekize çıkmıştır. Ayşe Osmanoğlu'na göre bunların çoğu nikâh ile alınmaktadır. Nikâh ile alınması, evlenilen kadın câriye de olsa, aynı anda dört kadından fazla olanı haram haline getirir. Ancak birisinden boşandıktan sonra diğerini nikâhlayabilir. Hâlbuki bir anda dörtten fazla câriye ile Kadın Efendiler olarak hayat yaşayan Padişahlar vardır. Bu duruma göre, böyle bir iddia bütün kadın efendiler için doğru değildir. Kadın Efendi demek, mutlaka nikâh ile evlendiği câriye demek değildir. Ancak dört kadın sınırını zorlamadıkça kadın efendiler ile nikâh akdi yaptığı da doğrudur.

Üçüncü Grup: Beraber karı-koca hayatı yaşadıkları ve ancak genellikle **çocuk sahibi olmadıkları** cariyelerdir ki, bunlara ikbal adı verilmiştir ve II. Mustafa'dan itibaren başlamıştır. İkballer çocuk doğurdukları zaman çoğunlukla Kadın Efendi olmuşlar ve bazan da nikâh akdi ile zevce haline getirilmişlerdir.

Dördüncü Grup: Her Padişahın olmamakla birlikte, son zamanlarda görülen ve ikbal adayları demek olan **gözdeler, peykler ve has odalıklar**dır. Bunların azami sınırı da dörttür. Yani Padişahların Kadın Efendi ve İkballer dışında karı-koca hayatı yaşadıkları cariyelerin sayıları sınırlıdır.

Osmanlı Padişahlarının aynı anda dört beş kadın ile beraber olanları ve yaşayanları çok azdır. Her birinin ayrı ayrı hanımlarını ve çocuklarını liste halinde inceleyince, bu dediğimiz daha iyi anlaşılacaktır. (56)

(56) Kur'ân, Nisa, 25; Mü'minûn, 5-6; Buhari, Itk, 49; Damad, Mecma'ül-Enhür, c. I, sh. 328 vd.; 364 vd.; 542 vd.; Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultân Abdülhamid, İstanbul 1994; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 121; Uluçay, Çağatay, Harem II, Ankara 1992, sh. 38-42; Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 34-35; Harem II, sh. 40-41; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 311 vd.; Pakalın, Tarih Deyimleri, c. II, 126-127.

58. Fâtih döneminden itibaren Osmanlı Padişahları hür kadınlarla evlenmeyi neden terk etmiş ve cariyelerle aile hayatı yaşamayı neden tercih etmişlerdir? Böylece Türk olmayan unsurlar Osmanlı Sarayına girme fırsatı elde ederek Türkler dışlanmamış mıdır?

Bu soru, farklı şekillerde cevaplandırılmıştır.

Bizce bazı sebepleri şunlardır:

1- Bugün Türkiye'de ve başka dünya devletlerinde, devletin başını en çok ağrıtan hadise devleti yönetenlerin ailesi ve hanedan söylentileridir. Dünyada bazı başbakanların eşlerinin adları, Mafya liderlerinin isimleriyle birlikte telaffuz edilmektedir. Böyle olmasa bile, yakınlarının işe karıştığı ve devlet pastasından pay talep ettikleri bir vakıadır.

Bugün böyle olduğu gibi, Osmanlı tarihinde de böyle olmuştur. Nikâh akdiyle alınan Hürrem Sultân'ın devletin başına açılan ilk ve en büyük gaile olduğu çok iyi bilinmektedir. Aynı şey Sultân İbrahim'in nikâh akdi ile aldığı Hümaşah Hanım için de söz konusudur. Osmanlı Padişahları, devleti, kayınbiraderlerden, yeğenlerden, dayılardan ve amcalardan korumak için böyle bir riske girmemeyi tercih etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sebeplerinin başında, Padişah kızları ile evlenen damadların sui-istimali gelmektedir. Bazı Osmanlı Padişahları, bu tür hanedan görüntülerinden açıkça yakınmışlardır.

2- Osmanlı Devleti'nin sınırları bir zamanlar 24 milyon km^2yi bulmuştur. Böylesine geniş bir ülkeyi idare etmek devlet sırlarının dışarıya sızmamasını gerektirmektedir. Bunun için de Padişah'ın ailesinin taşra ile alakasının olmaması gerekmektedir. Bunun da yolu Harem'den başka varacağı yer olmayan cariyelerle aile hayatını devam ettirmektir.

3- Birden fazla evli olan Osmanlı Padişahlarının nikâh ve düğün yapmamaları, devletin bütçesini sarsacak düğün ve nikâh masraflarından ve yapılacak israflardan kaçınma sebebini de ihtiva etmektedir. Düğün törenlerine yapılacak masraflar ve bu düğünlerde hediye adı altında dönecek

dolapları da bir hesaba katarsanız, neden devşirme yani câriye usulüne dönüldüğünün sebebini kolay anlarsınız. Bunun en acı misâli, I. İbrahim'in Telli Haseki ile yaptığı evliliktir ve maalesef devlet para darlığı içinde olmasına rağmen, en az bir sefer masrafı kadar düğün için masraf yapılmıştır. Lale devrinde yapılan düğünlerin çoğu bu dediklerimizi teyit edecek mahiyettedir.

4- Bu arada, çevrede beylik ve fethedilecek memleketin kalmaması, yakın devlet olarak İran ve benzeri Osmanlıların sevmediği sülalelerin bulunması da, eski bey ve kral kızları ile evlenme âdetini ortadan kaldıran sebepler arasında sayılabilir

Dolayısıyla Osmanlı Padişahlarının özellikle câriye asıllı hanımlarla evlenmesinin sebebi, Türk unsurunun Saray'dan uzaklaştırılması değildir. Ancak böyle bir siyâset, tenkit edilebilir. Zira böyle davranmaları Allah'ın ve dinin emri değil, devlet siyâsetinin gereğidir. (57)

(57) Akgündüz, Ahmed, İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, 4. Baskı, İstanbul 1997, sh. 315 vd.; BA, İbnül-Emin Saray, nr. 939; Uluçay, Padişahın Kadınları ve Kızları, sh. 61-62; Harem II, 40-41; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. III, Sh. 16-17, 37-39, 131, 141.

59. Fâtih devrinden itibaren Osmanlı devlet teşkilâtında "devşirme ve mühtediler partisi" ile "Türk aristokrat partisi" arasında tam bir mücadele yaşandığını; Fâtih'in daima Türk aristokrasisinin aleyhinde yetkilerini kullandığını ve dönme asıllı paşaların devletteki Türk unsurları temizlediğini ileri süren yazarlar var. Bu iddialar doğru mudur?

Saltanatın, devlet idare etmenin ve özetle menfaat ve yetkinin paylaşılmasının bulunduğu her yerde, bazı mücadelelerin bulunması reddedilemez bir gerçektir. Ancak sadece Osmanlı Devleti'ni tenkit uğruna, Fâtih'den itibaren Osmanlı Devleti'nin bir kanun ve anane haline getirdiği devşirme sisteminin (gılmân sistemi ve kapıkulu sistemi de denmektedir) veyahut bir diğer ifadeyle haremden ve kapıkulundan çıkanların devlet idaresinde Türk ve şehirlü olanlara tercih edilmesinin yanlış yönlere çekilmesini doğru bulmuyoruz.

İbn-i Kemal konuyu açıklarken, kapıkulu sisteminin devletin istikrar ve devamını sağlayan bir müessese olduğunu; tarihde birçok devletlerin ken-

dilerine tabi olan aristokrat beylerin isyanlarıyla yıkıldıklarını verdiği misâllerle anlatmaktadır. İbn-i Kemal'e göre, Abbasîler, bu manadaki aristokratların isyanıyla; Sîman-oğulları Devleti bir asilzade olan Mahmûd Sebüktekin'in isyanıyla ve Büyük Selçuklu Devleti de Harizm-şah'ların isyanlarıyla yıkılmışlardır. İbn-i Kemal'e göre, Kul sistemiyle aristokrat bir sınıf kabul etmeyen Osmanlı Devlet sisteminde, kapıkulu sistemi ile, her şerefi devlette bulmuş olan köle asıllı kişilerin devlete isyan edemedikleri ilave olunmaktadır.

Koçibey de, iç oğlanlarının ve Enderun'a alınan insanların eskiden beri devşirme veyahut gerçekten köle asıllı olanlardan seçildiğini; kendi zamanında, daha evvel kapıkulu arasına alınması caiz olmayan Türkler, Kürdler ve Araplar gibi Müslüman unsurlar yanında, gayr-i müslimlerden de alınmaları yasak olan Yahudi ve Çingenelerin alınmaya başlandığını; bunlardan birisinin vali veya benzeri memuriyete geldiklerinde nasıl isyan ettiklerinin gayet iyi bilindiğini açıkça beyan etmektedir. Koçi Bey'e göre, eğer bu grupları kapıkulu sınıfına dâhil etmek caiz olsaydı, selefdeki devlet adamları zikredilen kanunu koymazlardı.

O halde bu sistem, Türk düşmanlığından değil, devletin devam ve bekasının böyle bir sistemde görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Veziriazam Karamani Mehmed Paşa ile İshak Paşa veya Cem Sultân ile II. Bâyezid arasındaki mücadeleyi, Türk aristokrasi partisi ile devşirmeler arasındaki mücadele gibi göstermek doğru değildir. Devlet adamları arasında her zaman görüş ayrılığı bulunabilir. Karamani Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından katledilmesini, söz konusu partilerin mücadelesi gibi göstermek de mümkün değildir. Muteber tarihçilerin ittifakla beyanına göre, Karamanî Mehmed Paşa, bazı irsâdî vakıfları neshederek tîmara çevirmesi ve yeni vergiler koyarak hazineyi güçlendirmeye çalışması sebebiyle, halk ve asker tarafından sevilmemektedir. Bu sevilmeyişi, Sultân Cem'i tahta çıkarma ve hatta Fâtih'i zehirletme isnadlarının yapılmasına sebep olmuştur. Bu isnadlar sonucunda Yeniçerilerin ellerinden kurtulamamıştır. Âşıkpaşa-zâde, Karamanî Mehmed Paşa'yı sevmediğini her ifadesiyle belli etmesine rağmen, onun son derece namuslu olduğunu ve rüşvet yemediğini kabul etmektedir.

Osmanlı şöyle düşünmüştür: devletin belkemiğini teşkil eden Müslümanlar ayrı ayrı milletlerden ve kabilelerden olabilirler. Ancak aralarında

binbirler adedince birlik bağları vardır. Yaratanları bir, Rezzâkları bir, peygamberleri bir, kıbleleri bir, kitapları bir, vatanları bir... Bu kadar bir birler, kardeşliği, muhabbeti ve birliği iktiza etmektedir. Zaten Kur'ân da aynı hakikati beliğine şöyle ifade etmektedir:

"*Sizi, taife taife, millet millet, kabile kabile yarattık. Ta birbirinizi tanımalısınız. Ve birbirinizdeki sosyal hayata ait münasebetlerinizi bilesiniz ve birbirinize yardım edesiniz. Yoksa sizi, kabile kabile yaptım ki, yekdiğerinize karşı inkâr ile yabanî bakasınız, husumet edesiniz diye değildir*"

Müslümanlar indinde ve yanında din ve milliyet, bizzat müttehiddir; bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aralarında itibarî ve arızî bir ayrılık var. Belki din, milliyetin hayatı ve ruhudur. Şarklılar, garplılar gibi değildir. İçlerinde ve kalblerinde hâkim olan din duygusudur. Kaderin çoğu peygamberleri şarkta göndermesi işaret ediyor ki, şarkı uyandıracak ve terakki ettirecek sadece ve sadece din duygusudur. Asr-ı saadet ve Osmanlı dönemi bunun en bariz misâlidir.

Bu hakikati bir asır önce gören büyük âlim Bediüzzaman, meseleyi çok açık bir şekilde takdim etmektedir: "Sultân Selim'e bî'at etmişim, onun ittihâd-ı İslâm'daki fikrini kabul ettim. Zira o, şark vilâyetlerini ikaz etti, onlar da ona bî'at ettiler. Şimdiki şarklılar, o zamandaki şarklılardır." (58)

(58) Kur'ân, Hucurât Suresi, Âyet 13; İbn-i Kemal, Tevârîh-i Âl-i Osman, I. Defter, vrk. 5/b; Şerâfettin Turan neşri, sh. 27-29; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. X, Koçi Bey Risalesi, md. 80; Mürsel, Safa, Bediüzzaman Said Nursi ve Devlet Felsefesi, İstanbul 1985, sh. 285; Yücel, Ya'şâr, "Reformcu Bir Hükümdar Fâtih Sultân Mehmed", sh. 79-86. Bazı farklı yorumları için bkz. Yılmaz, Mevlüt Uluğtekin, Osmanlı'nın Arka Bahçesi, Muhtelif yerler; Meram, Padişah Anaları, Muhtelif yerler.

60. Fâtih Sultân Mehmed'in bazı vakıfları iptal ettiği ve ancak oğlu II. Bâyezid Sultân olunca babasının bu tasarruflarını iptal yoluna gittiği söylenmektedir. Bunun aslı nedir?

Tek nüshası Bursa Şer'iye Sicilleri, A 3/3, sh. 303/b'de bulunan ve 885/1480 tarihinde yazılan Fâtih'e ait bir ferman, söz konusu sorunun gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Maalesef bu fermanın hukukî tahlili başlangıçta hatalı yapıldığı için, bü-

tün efkâr-ı âmmede de aynı yanlış kanâat devam etmekte ve Fütuhat için çok askere ihtiyâcı olan Fâtih'in "bir çok vakıfları 'mensûh' sayarak tımara çevirdiği ve bunların, oğlu Bâyezid Veli devrinde tekrar vakfa verildiği" ısrarla belirtilmektedir. Hâdiseler doğrudur, ancak te'vil ve fermandaki açık izaha rağmen vakıf kelimesinin bütün vakıflara teşmîl edilmesi yanlıştır. Konunun ayrıntılı izahını, Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizin 1. cildinde "Osmanlı Kanunnâmelerinde Şer'îliği Tartışmalı Olan Mes'eleler" başlığı altında yaptık. Burada sadece özetleyeceğiz.

Bilindiği gibi, İslâm hukukunda vakfın bir şartı da, vakfedilen malın mülk olmasıdır. Devlete ait bir mal veya menfaatin vakfedilmesi sahih değildir. Ancak Eyyubî Devleti zamanında, sorulan bir suâl üzerine İbn-i Ebî Asrûn isimli bir âlim, diğer mezheplerin görüşlerini esas alarak, devlete ait vergi gelirlerinin, beytülmaldan istihkakı bulunan hayır cihetlerine vakıf adıyla tahsis edilebileceğine fetva vermiştir. İslâm hukukçuları da, gayr-ı sahih vakıf, irsadî vakıf veya tahsisat kabilinden vakıf dedikleri bu çeşit vakfın, gerçek anlamda bir vakıf olmadığını ve bir kamu tahsisinin adı olarak devamında da sakınca bulunmadığını kabul etmişlerdir. Ancak bu çeşit vakıfların da en önemli şartı, tahsis edilen cihetin beytülmaldan istihkakı bulunan bir hayır ciheti olmasıdır. Bu şarta riâyet edilmediği takdirde, yapılan tahsisin gayr-ı sahih tahsis olacağı ve bunun iptal edilmesi gerektiği ifâde edilmiştir. Nitekim 1382 yılında Sultân Berkuk'un huzurunda toplanan İslâm hukukçuları da, bu tür tahsisatın iptal edilebileceğini kabul etmişlerse de, iptaline cesaret edememişlerdir.

İşte Fâtih Sultân Mehmed'in de iptal etmek istediği ve ettiği, sahih vakıflar değil, belki gayr-ı sahih yani tahsisat kabilinden vakıfların da sahih olmayan tahsis kısmıdır. Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserde neşrettiğimiz Kanun metni de bunu isbat etmektedir. Zira I. maddede bağ, bahçe, değirmen ve kısaca müsakkafât yani çatılı mal türünden vakıflara müdâhale edilemeyeceğini hükme bağlamaktadır ki, bunlar aslı mülk mal olduğundan sahih vakıflardır. 2. maddede ise, köy ve yer yani arazi ve akar (burada arsa kasdedilmektedir) nev'inden olan tahsisat kabilinden vakıfların mensûh sayılmasını emretmektedir. Bilindiği gibi Anadolu Arazîsi tamamen mîrî arazidir. Vakıf köy ve yerlerin vakfından kasıt, buralardan elde edilen vergi gelirlerinin

vakfı yani gayr-ı sahih yahut tahsisat kabilinden vakıfdır. Zaten mülk bir arazinin değil, ancak mîrî arazinin tımara çevrilebileceği de unutulmamalıdır.

Bu dediklerimizi teyid eden bir kayıt da, Âşıkpaşa-zâde'nin tesbitleridir. Karamani Nişancı Mehmed Paşa'yı anlatırken, Osman Gâzî zamanından beri tahsis edilen yerlerin bunun yaptığı düzenlemeler ile geri alındığını, tekrar mirî arazi olduğundan tapu ile isteyene verildiğini, ancak bu uygulamanın yanlış olduğunu ifade etmektedir. Zaten bazı İslâm hukukçularının, vakıf adıyla yapılan tahsislerin asla bozulmaması gerektiğine yönelik fetvaları da Âşıkpaşa-zâde'yi desteklemektedir. Fakat önemli olan, Fâtih'in nesh yani iptal ettiği vakıfların, sahih vakıflar değil, irsâdî vakıflar olmasıdır. Öteki mesele zaten tartışmalıdır. (59)

(59) İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1997, sh. 525-561; Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 251-255; 583-585; İnalcık, Halil, "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fâtih Sultân Mehmed'in Fermanları", Belleten, XI/44, sh. 702-703; Dede Halife, İbrahim bin Bahsi, Risale Fî Emvâl-I Beytilmal ve Aksâmihâ ve Ahkâmihâ, Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 3560; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 192; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 146.

61. Dünyanın ilk tapu kanununun Osmanlı Devleti tarafından Fâtih zamanında hazırlandığı söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur? Osmanlı Devleti'nde tapu-kadastro işlemleri nasıl yürütülmüştür?

Tapu ve kadastro işlemlerinin, bir milletin devlet idaresi, gelir ve giderlerinin kontrolü, kısaca hukuk ve iktisât sistemi açısından ne kadar büyük bir ehemmiyete haiz olduğunu belirtmekte fayda vardır kanaatindeyiz. Ayrıca 60 senedir, güzel yurdumuzun tapu-kadastro işlemlerini bitiremediğimizi ve bu yüzden çok kimselerin haklarının zayi olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğiz. Her güzel şeyde olduğu gibi, bu mevzuda da, Müslümanların ve bilhassa da Müslüman Türklerin rehberlik etmiş olduklarını ve dünyada ilk tapu kanununun Fâtih Sultân Mehmed tarafından hazırlandığını, dünya ilim âlemi çok iyi bilmektedir.

Meseleyi biraz daha açarsak, bizi şaşırtacak hakikatlarla karşı karşıya geleceğiz. Şöyle ki; İslâm devletini bir dünya devleti hâline getiren Hz. Ömer, Müslümanların feth ettikleri memleketin gelir ve giderini, nüfusunu ve diğer

coğrafi durumunu bilmenin, devletin zaruri görevi olduğunu anlamış, ilk gelir-gider defterleri ve tapu kayıtları demek olan Divan usulünü geliştirmiştir. Hatta Osman bin Hanif'i Irak arazisinin tapu kadastrosunu yapmak için görevlendirdiğinde şu talimatı vermiştir: "Şen ve ma'mûr olan yerlerin alanlarını ölçünüz; zirâat edilen veya edilebilecek olan araziyi tesbit ediniz. Verimsiz ve çorak yerleri; çift sürülmesi kabil olmayan öyükleri, tepeleri; ormanları, bataklıkları ve sazlıkları ve benzeri araziyi vergide esas alınacak arazi arasına katmayınız".

Hz. Ömer'in bu tatbikat ve talimatı, diğer bütün Müslüman devletlere örnek teşkil etmiş ve bilhassa Osmanlı Devleti yeni fethedilen arazilerin tapu-tahririni yazma ve defterlerde tesbit etme hususunda zirveye yükselmişlerdir. Bu mevzuda ilk ve en önemli yazılı hukukî düzenleme, Fâtih zamanında hazırlanmıştır. Topkapı Sarayı Revan Köşkü kitapları arasında 1935 ve 1936 nolu kanun mecmualarında yer alan bu tapu kanunu, sadece Osmanlı Devleti'nin değil, bütün dünya hukuk tarihinin ilk tapu kanunudur. 22 madde halinde yayına hazırladığımız bu kanun, Osmanlı Devleti'ndeki tapu işlemlerinin temel esaslarını ihtiva etmektedir. Kanunnâmenin orijinal adı "Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet" şeklindedir.

Kısaca umûmî esaslarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Fethedilen bütün arazilerin nüfusu, arazinin durumu ve benzeri hususlar, tescil gayesi ile resmî görevliler tarafından muntazam bir şekilde resmî muhafaza altına alınan defterlere kaydedilir. Arazînin bu şekilde yazım işlemine **tahrir** denilir. Tahrir işlerini iki resmi görevli yürütür: Defter Emini ve Vilâyet Kâtibi. Defter eminine muharrir-i memâlik, muharrir veya il yazıcı da denir. Bunlar görevli oldukları bölgelere giderler, Tahrir neticelerini iki ayrı defterde toplarlar: Birincisi, **Mufassal defterler**dir. İlgili bulunduğu bölgenin köyleri, mezraları, meraları, ormanları, kışlakları ve diğer araziler ile bunların kime ait olduğu, arazisi tahrir edilen yerlerin re'âyâsı, gelir çeşitleri ve ödeyecekleri vergiler kaydedilen defterlere mufassal defter adı verilir. İkincisi, **icmal defterleri**dir ki, bunlarda sadece arazilerin has, tımar ve ze'âmet olduğu ve bunların sahipleri kaydedilir. Özellikle mufassal defterlerde ahalinin fertlerine ait bütün vasıflar da zikredilir. Topraklı topraksız, evli ve bekâr, ihtiyar, sakat, san'at sahibi vesaire benzeri kayıtlar deftere geçirilir.

Osmanlı ülkesinin tamamı bu usule göre tahrir edilmiş ve bin küsur defterde Osmanlı topraklarının tapusu çıkarılmıştır. Hazırlanan defterler, nişancı denilen yüksek âmir tarafından kontrol edildikten sonra Padişah'a arz edilir. Padişahın tasdikinden geçerse Hazine-i Âmire denen devlet arşivinde korumaya alınır. Şu anda bunlardan 1100 tanesi Başbakanlık Osmanlı arşivinde, 650 tanesi ise Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü arşivindedir. Araya başka defterler karıştığı için sayıları, 1750'yi bulmuştur. Bu bin küsur defter, şu anda üzerinde 30 küsur devletin bulunduğu eski Osmanlı topraklarının tapusu hükmündedir. Tapu Kanunnâmesini, Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri adlı eserimizin I. Cildinde neşretmiş bulunuyoruz.

Bütün bu araştırmalar, Müslüman Türkler'in dinlerine ve örf âdetlerine bağlı kaldıkları zamanda her sahada ileri gittiğini göstermektedir. Tapu mevzusu da bunlardan sadece birisidir.

Böylesine teferruatlı tapu muamelelerinin nasıl yürüdüğüne bir misâl ile bakalım. 1516 tarihinde fethedilen ve 1518 yılında tahririne başlanan doğu ve güneydoğu bölgesinin tapu kadastro işlemleri, dört sene sonra yani 1522 yılında tamamlanmıştır. Günümüzün teknik imkânlarına rağmen böyle bir işe kalkılırsa en az kırk-elli sene süreceğini günümüzdeki örneklerinden anlıyoruz. (60)

(60) Ebüssuud, Risale-i Arazî, Reşit Efendi, nr. 1036, vrk. 41 vd.; Topkapı Sarayı Müzesi kütp. nr. R. 1935 vrk. 81/b-85/a; Hezarfen, Hüseyin Efendi, Telhis'ül, vrk. 75/b; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, 367 vd.

VIII - II. BÂYEZİD DEVRİ

62. Sultân II. Bâyezid kimdir? Çocuklarını, meşhur devlet adamlarını ve onun zamanında Osmanlı Devleti'nin ulaştığı sınırları kısaca özetler misiniz?

Sultân II. Bâyezid, Gülbahar Hâtun'dan 1450 yılında Dimetoka Sarayı'nda dünyaya geldi. Babası Sultân Fâtih'in naşı 17 gün saklandı ve Amasya'da Sancak Beyi olan Şehzade Bâyezid İstanbul'a getirilerek tahta çıkarıldı. Bazı tarihçilerin, Osmanlı kaynaklarında geçen "îş ü nûşu severdi" şeklindeki ifadelerini, onun gençliğinde eğlence ve içkiyi severdi şeklinde yorumlamaları asla doğru değildir. Tam aksine veli lakabını alan nadir Padişahlardan biridir. Asrındaki maneviyât erleri ve âlimlere gösterdiği hürmet de bunun şahididir. Müstakil bir sorunun cevabında da özetleyeceğimiz gibi, Fâtih'in vefatıyla Hıristiyan âlemi istediğine kavuşmuş ve Roma bir İslâm merkezi olmaktan kıl payı kurtulmuştu. İşte Şehzade Cem olayı da bunun tuzu biberi oldu. Sultân Bâyezid, İtalya'daki Gedik Ahmed Paşa komutasındaki orduyu hemen geri çağırdı ve maalesef 1495 yılına kadar, birinci derecede Cem Sultân ve Memlüklülerle meşgul oldu. Sultân Bâyezid'in asıl saltanatı 1495 yılından başlatılabilir.

Bütün bu sıkıntılara rağmen, Sultân Bâyezid, 1483'de 1. Seferini Mora-va'ya ve 1484 yılında ikinci seferini de Boğdan'a yaptı. Maalesef düşmanlar, 1485 yılından itibaren, dünyanın 1. ve 2. güçlü devletleri olan Memlüklülerle Osmanlıların arasını açmaya muvaffak oldular. Osmanlı hacılarının güvenliğini sağlamayan Memlüklülere karşı, Mayıs 1485'de Çukurova'ya asker gönderilerek resmen harp başlatılmış oldu.

Memlüklü Sultânı Kayıtbay düşmanlığın devamını istemiyordu; çünkü bundan Endülüs'de Müslümanlara zulmeden İspanya ve Portekiz ve ayrıca tüm Hıristiyan blok istifade ediyordu. Neticede Ramazan Oğulları Memlüklülerde ve Zülkadir Oğlu Osmanlı'da kalmak üzere, yıllar süren ve genellikle Memlüklü lehine sonuçlanan savaş yılları sona erdi.

1495'de Cem Sultân'ın vefatı ve de Memlüklü ile yapılan sulhden sonra yeniden asıl saltanat yıllarına başlayan II. Bâyezid, evvela Boğdan'a musallat

olan Polonya'ya karşı harekete girişti. Bununla da kalmadı; Venedik, Macaristan ve zaten arada düşmanlık da bulunan İspanya ile fiilen savaş hali başladı. II. Bâyezid 4. Ve 5. seferini, sırasıyla 1499 ve 1500 yıllarında Venedik üzerine yaptı. 4 yıl süren savaşlar neticesinde, Venedik Balkanlardaki bütün müstemlekelerini, başta Mora ve Yunanistan olmak üzere, Osmanlı Devleti'ne teslim mecburiyetinde kaldı. Osmanlı orduları, Macaristan ve Bosna'da yaptıkları savaşlarda da önemli fetihler elde ettiler.

Maalesef, bu başarıların ardından, Erdebil'deki Safevî tarikatının şeyhlerinden Şeyh Cüneyd, onun oğlu Şeyh Haydar ve nihayet asırlarca Osmanlı Devleti'ni fetihlerinden uzak tutan Şah İsmail ve onun Şi'i devleti olan Safevîler meselesi ortaya çıktı. 1460'da Şeyh Cüneyd katledildi, ama yerine geçen Şeyh Haydar, işi daha da ileriye götürdü. Asıl problem, Uzun Hasan'ın da torunu olan Şah İsmail ile başladı. Şah İsmail'in desteğiyle Anadolu'dan toplanan Türkmen gençleri, Erdebil'e götürülüyor ve orada ciddi bir Şî'a eğitimi verildikten sonra, birer Şi'î mollası olarak Osmanlı Sofuları adıyla Anadolu'ya gönderiliyordu. 1507'de Şah İsmail'in Zülkadir Oğlu Alâüddevle Bey'in kızını istemesi ve onun da bir Şi'îye kızını vermek istememesi üzerine, II. Bâyezid'in kayınpederi ve Yavuz'un da dedesi olan Zülkadir Oğlu beğliğine saldırdı ve zulme başladı. Osmanlı Devleti'nden ve Memlüklülerden tepki görmeyince iyice şımardı. Tepki, 1487 yılından beri sancakbeğliğinde bulunduğu Trabzon'dan yani Yavuz'dan geldi ve Şehzade Yavuz hemen Gürcistan Seferine çıktı. Bu sefer sonucunda, Yavuz komutasındaki Osmanlı orduları, Şah İsmail'in oğlu İbrahim Mirza'nın komuta ettiği Safevî ordusunu Erzincan yakınlarında perişan etti. Halk, Yavuz adına "Yürü Sultân Selim, devrân senindir" türkülerini söylüyor ve babasının pasifliğini bir nevi protesto ediyordu.

Zor olan nokta Şah İsmail'in şahlığı ve şeyhliği beraber götürmesiydi. Bu sebeple Antalyalı bir Türkmen olan ve Erdebil'e giderek tam bir Şi'i mollası haline gelen Şah Kulu isimli halifesi, çevresine topladığı bazı göçebelerle devletin başına yeniden gaile açmaya hazırlanıyordu. Veziriazam Ali Paşa, üzerine yürüdü ve Sivas yakınlarındaki Gökçay mevkiinde 1511 yılında katledildi. Bu arada önce Kırım'a geçen ve ardından da Edirne'ye gelerek babasıyla görüşmek isteyen Selim'e, Şehzade Ahmed ve Korkut taraftarları engel

olmak istiyorlardı. Nitekim Çorlu'da babasının ordusuyla Şehzade Selim'in ordusunu karşı karşıya getirdiler. Babaya kılıç çekilmez diyerek, Karabulut isimli atıyla kaçtı (1511). Aynı yıl Şehzade Ahmed bu kargaşadan yararlanarak Konya'da sultanlığını ilan etti. Meşru veliahdlıktan düştü ve Şehzade Korkut veliahd oldu.

Yeniçeri ve bazı devlet erkânının ısrarla Şehzade Selim'i istediğini bilen Sultân Bâyezid, başka çare olmadığını anlamıştı. Şehzade Ahmed'in, Şah İsmail'in yakın adamı Nur-ı Ali isimli halifesinin Amasya ve Tokat'da kargaşa çıkarmasına rağmen, karşı gelemeyerek Konya'ya gelmesi, Selim'in işini kolaylaştırıyordu. Bu hadiseler üzerine, 24 Nisan 1512 tarihinde Şehzade Selim lehine tahttan feragat eden II. Bâyezid, 11 gün Eski Saray'da ikamet ettikten sonra, Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıktı. Kendisine tahsis edilen ikametgâha ulaşmadan Çorlu yakınlarında yolda vefat etti.

ZEVCELERİ:

1- Nigâr Hâtûn; Şehzade Korkut ile Fatma Sultân'ın annesi ve Abdullah Vehbi'nin kızı.

2- Şirin Hâtûn; Abdullah kızı ve Şehzade Abdullah'ın annesi.

3-Gülruh Hâtûn; Abdülhayy'ın kızı ve Alemşah ile Kamer Sultân'ın annesi.

4- Bülbül Hâtûn; Abdullah kızı ve Şehzade Ahmed ile Hundi Sultân'ın annesi.

5- Hüsnüşah Hâtûn; Karamanoğlu Nasuh Bey'in kızı.

6- **Gülbahar Hâtûn**; Abdüssamed'in kızı ve bir görüşe göre Yavuz'un annesi.

7- Ferâhşâd Hâtûn; Kefe sancak Beği Mehmed'in annesi.

8- **Ayşe Hâtûn**; Zülkadiroğiu Alaaüd-devle Bozkurd Bey'in kızı ve bir görüşe göre Yavuz'un annesi.

ÇOCUKLARI:

1- Şehzâde Sultân Abdullah Hân.
2- Gevher Mülûk Sultân.
3- Şehzade Sultân Korkut Hân.
4- Şehzâde Sultân Ahmed Hân.
5- **Yavuz Sultân Selim Hân**.
6- Şehzâde Sultân Şehinşâh Hân.
7- Şehzâde Sultân Mahmûd Hân.
8- Şehzâde Sultân Mehmed Hân.
9- Şehzâde Sultân Âlem Şah Hân.

10- Selçuk Sultân. 11- Hatice Sultân. 12- İlaldı Sultân.
13- Ayşe Sultân. 14- Hundi Sultân.
15- Ayn-i Şah Sultân. 16- Fatma Sultân.
17-Şah Sultân. 18- Hüma Sultân. 19- Kamer Sultân.

II. Bâyezid devrinin önemli devlet adamları arasında, Vezir-i A'zamlardan İshak Paşa, Hersek-zâde Ahmed Paşa, Çandarlı İbrahim Paşa ve Koca Mustafa Paşa; Şeyhülislâmlardan Molla Abdülkerim Efendi ve Zenbilli Ali Efendi; ilim ve maneviyât erbabından ise, Molla Lütfi Efendi, Sarı Gürz, Muslihuddin bin Sinan Efendi, İdris-i Bitlisî, kendilerine uzaktan taltiflerde bulunduğu Molla Cami ve Ubeydullah Ahrar Hazretleri ve şairlerden ise, Niyâzî-i Mısrî, Vasfı ve İznikli Celilî misâl olarak zikredilebilir.

Gâzî, âlim, şâir, hattat, veli ve müzehhib gibi çok sıfatları bulunan II. Bâyezid, babası Fâtih'in fetihlerini çok iyi hazmetmesine rağmen, kendi zamanında sadece 160.000 km^2lik genişleme temin edebilmiştir. Fetret devrinden sonra Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerinden olması, bunun başlıca sebeplerindendir. (61)

(61) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 220-269; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter, (neşr. Ahmed Uğur), Ankara 1997, sh. 1; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 183/a-213/b; Ahmed Uğur neşri, sh. 955 vd.; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, sh. 191-203; Solakzâde, sh. 269-349; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 174-203; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 161-248; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 379-421; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 21-29; "Bâyezid II'nin Ailesi", Tarih Dergisi, c. X, sayı 14, İstanbul 1959, sh. 105-107; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 136-148; Kantemir, c. I, sh.167-188; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Fâtih Sultân Mehmed'in Vefatı Üzerine Vezir İshak Paşa'nın İkinci Bayezid'l Saltanata Daveti Arizası", Belleten, c. XXV, sayı 97(1961), sh. 75-77; Tansel, Selâhattin, "Yeni Vesikalar Karşısında Sultân İkinci Beyazıt Hakkında Bazı Mütalâalar", Belleten, c. XXVII, sayı 106(1963), sh. 185-236.

63. II. Bâyezid'in, oğlu Yavuz tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilmektedir. Böyle bir iddianın aslı var mıdır?

Yavuz'un tahta geçmesinin, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta çok sıkıntılı günler yaşadığı ve hatta tedbir alınmazsa ikinci bir fetret devrinin Anadolu'nun Şiîleşmesiyle gerçekleşme ihtimalinin kuvvetli olduğu bir döneme rastladığını çok iyi biliyoruz. 1512 yılının 24 Nisanında sultân olan Yavuz, istirahata çekilmek üzere Dimetoka'ya gidecek olan babasını bizzat

uğurlamış, elini öpmüş ve atının yanında yaya yürüyerek gereken saygıyı göstermiştir. Hatta Kırım Hanı'nın Şehzade Ahmed'e karşı kendisine destek va'd etmesi karşısında, Yavuz'un şu sözleri söylediği kaynaklarda ifade edilmektedir:

"Biz saltanat sevdası için İstanbul'a varmadık. Belki babamız yaşlı ve hasta olduğundan, işleri vezirlere havale etti; düşmanlarımız bunu fırsat bilerek halkı isyana teşvik ettiler ve ihtilâller çıkardılar. Kardeşlerim de hevâ ve heveslerinde olup, düşmanı def etmeye muktedir değillerdir. Gayemiz devleti ve dini korumaktır. Ancak bazı devlet adamları babamla aramıza fitne soktular. Ne yapalım, kader böyleymiş. Yoksa askerimizi alıp babamız üzerine yürümek bize yakışmaz".

Bu sözleri söyleyen bir devlet adamının babasını zehirlettiği iddiasına inanmak çok zordur. Ancak bu konudaki fikirler nelerdir?

A) Bazı Osmanlı kaynaklarında, II. Bâyezid'in Dimetoka'ya giderken yolda hastalanarak vefat ettiği, bazı kaynaklarda ise, yaşlılık, yaşadığı kederler ve bu arada saltanatla ilgili dedikodu ve fitneler yüzünden alabildiğine zayıf düştüğü ve zaten 67'ye ulaşan yaşıyla bunlara tahammül edemeyerek vefat ettiği kayd edilmektedir.

B) Hezarfen Hüseyin Efendi ve Kâtip Çelebi gibi bazı Osmanlı tarihçileri, sadece şahadet şerbetini içtiğini ifade ederek, bu şahadetin sebebini açıklamazlar. Bu şahadet, manevî şahadet olarak da düşünülebilir.

C) Müneccimbaşı gibi bazı tarihçiler ise, sadece zehirlendiğini ve bu yüzden vefat ettiğini belirtirler; ancak Yavuz'un zehirlediğine dair bir kayıt düşmezler.

D) Peçevî ve Şem'dânî-zâde gibi çok az kaynaklarda ise, Yavuz'un tekrar dönüp de tahta geçme ihtimalinden korkarak, babasını zehirlettiği rivayeti kaydedilmektedir. Yunan ve Bizans tarihçileri, bu zayıf rivayete hemen sahip çıkmışlar ve Yavuz hakkında akla gelmedik isnadlarda bulunmuşlardır.

Bizim kanaatimize göre, en doğru kaynak, Yavuz'un rakibi olan ağabeyi Şehzade Ahmed'in Memlüklü Sultânına sunduğu ve şu anda da Topkapı Sarayı'nda bulunan arîzasıdır ki, bu dilekçesinde, İstanbul'dan çıkarılan babasının Karlıdere'de hastalanarak vefat ettiğini, ancak halk arasında, vefatına kardeşi Selim'in sebep olduğunun yayıldığını açıkça ifade etmektedir. Elbette ki böy-

le siyasi bir ortamda bu tür dedikodular olacaktır ve bazı tarih kaynakları da bu dedikoduları kaynak alarak meseleyi farklı yönlere çekebileceklerdir. Uzunçarşılı ve Pakalın'ın da içinde yer aldığı muasır tarihçilerin çoğu, Yavuz'un babasını zehirlettiği iddiasının doğru olmadığını beyan etmişlerdir. (62)

(62) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 3062; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye Kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 213/b; Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 203; Solakzâde, sh. 348-349; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 245; Hezarfen Hüseyin Efendi, Tenkîhu Tevârîh-i Mülûk, Süleymaniye kütp. H. Ali Paşa, nr. 732, vrk. 140/b; Akman, Kardeş Katli, sh. 72-76; Peçevî İbrahim Efendi, Tarih, I-II, İstanbul 1281-83, c. I, sh. 430; Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, c. IV, sh. 86; Şem'dâni-zâde Süleyman Efendi, Mürî'üt-Tevârîh, İstanbul 1338, sh. 507.

64. Osmanlı Hukukunda afyon, esrar ve kokain yasak mıdır? II. Bâyezid'in gençliğinde esrar ve benzeri keyif verici maddeleri kullandığı ve içki içtiği doğru mudur?

Önce şunu ifade etmeliyiz ki, İslâm Hukukunda ve dolayısıyla Osmanlı Hukukunda, afyon, kokain ve esrar gibi uyuşturucu maddeler, haram kabul edilmiş ve böyle uyuşturucuları kullananlara ta'zir cezalarının en şiddetlileri verilmiştir. Bu tür uyuşturucular Hz. Peygamber'in devrinden sonra ortaya çıktığından, uyuşturucu maddelerin haram olduğu, diğer içkilere kıyasla ve içtihâd yoluyla sabit olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in konuyla ilgili yasaklayıcı bir hadisi de bulunmaktadır. Hemen şunu da ilave etmeliyiz ki, bu tür maddelerin, günümüzde modern usullerle tıp dünyasında kullanılması o zamanlar için söz konusu olmadığından, hastaların ilaç olarak kullanmaları ile keyif ehlinin sadece keyif için kullanmaları arasındaki sınırı her zaman korumak kolay olmamıştır. Ebussuud Efendi ve benzeri Osmanlı Şeyhülislâmları, çok sayıda fetvalarıyla, bene (haşhaş), berş (afyonlu şurup), afyon, ma'cûn ve esrar adıyla bilinen bütün uyuşturucu maddelerin, açıkça haram olduğuna dair fetvalar vermişlerdir.

"Berş ve afyon ve ma'cun ki, esrar içinde ola, mertebe-i sekre varmayıcak haram olur mu?

El-Cevap: Fâsıklar ve hevâ ehli yeyişi üzerine (hastaların ilaç olarak kullanmaları dışında) hiç bir şekilde helâl değildir".

İşte bu şer'i hükmü bilen Osmanlı Padişahları, her çeşit uyuşturucu maddeyi yasakladıkları gibi, dış ve iç düşmanlar tarafından saltanat, ahlâkî zaaflar ve kadın gibi hilelerle, her zaman oyuna getirilmek istenen Osmanlı Hanedan mensuplarını da, böyle ahlaksızların elinden kurtarmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Bu kısa girişten sonra şunu ifade edelim ki, II. Bâyezid'in padişahlığı döneminde değil, ancak gençlik döneminde ve sancak beği iken, Mü'eyyed Oğlu Abdurrahman ve Hasekisi Hacı Mahmûd Bey isimli iki arkadaşı tarafından, esrar ve benzeri keyif verici maddeleri kullanmak üzere teşvik edildiği bazı Osmanlı kaynaklarında rivayet edilmektedir. Ancak bu iddianın doğruluğunda da şüphe bulunmaktadır. İçki içtiğine dair açık bir ifade yoktur. Nitekim Âli, Osmanlı padişahları ile alakalı yaptığı genel bir değerlendirmede, sadece Yıldırım Bâyezid ve II. Selim hakkındaki bazı isnadları nakletmektedir. Hakkında kullanılan, "gençliğinde îş ü nûşu severdi, yapılan ikazlar ve özellikle de Ebüssuud'un babası Şeyh Muhyiddin Yevsî'nin irşadı üzerine kendisini tamamen takva ve ibadete verdi" şeklindeki değerlendirmeyi, tamamen içki ve gayr-i meşru eğlence diye yorumlamanın hatalı olacağını daha evvel açıklamıştık. Padişahlar arasında, Fâtih'ten sonra en büyük âlimlerden biri olarak bilinen II. Bâyezid'in, takva ve ibadetiyle adaşı olan Bâyezid-i Bistâmî Hazretleri gibi büyük bir veliyyullah olduğu da kaynaklarda ittifakla kaydedilmektedir.

Böylesine bir şehzadenin, bir rivayete göre, Mü'eyyed Oğlu Abdurrahman ve Hasekisi Hacı Mahmûd Bey isimli arkadaşları tarafından uyuşturucu kullanmaya zorlandığını ve gayr-i meşru hayata girme tehlikesinin bulunduğunu haber alan Fâtih Sultân Mehmed, 1479 yılında Kastamonu'da sancak Beyi olan oğlunun Lalası Fenârî-zâde Ahmed Bey'e hemen ferman göndermiştir. Fermanda oğlunun zikredilen iki kötü insanın teşvikiyle esrar ve benzeri uyuşturucu madde kullandığı ve böylece selim fıtratının bozulduğuna dair bazı dedikoduların kulağına geldiğini, böyle bir şey doğruysa, hemen Lalası olarak duruma müdahale etmesi gerektiğini ve o iki hâinin de, bu kötü âdetlerinden dolayı topluma zarar vereceklerinden hemen cezalandırılmalarını, Bâyezid'in böyle bir rahatsızlığı varsa tedavi yoluna gidilmesini, bütün şiddetiyle emretmektedir. Sadece bu fermanı görüp de hüküm vermek doğru

değildir. Ayrıca böyle bir ferman padişahların çocukları hakkında ne kadar hassas olduklarını göstermektedir. Ahmed Bey'in cevabı daha önemlidir. Nitekim Ahmed Bey, cevabında, adı zikredilen bedbahtlar hakkındaki ihbarın doğru olduğunu; ancak şehzadenin onlarla Padişah'a arz edildiği kadar beraberlikleri bulunmadığını ve şehzadenin hikmetle terbiye olunması gerektiğini açıkça ifade etmektedir.

Aslında özellikle Mü'eyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin ve arkadaşının böyle bir çirkinliği işledikleri de şüphelidir. Zira Taşköprü-zâde, büyük bir âlim olan Mü'eyyed-zâde'nin, tamamen bir iftiraya kurban gittiğini, Şehzade Bâyezid'in durumu bildiğinden dolayı, idam fermanı gelmeden onun Kastamonu'dan ayrılmasına yardımcı olduğunu anlatmaktadır. Gerçekten de Zemahşerî'nin Mufassal adlı eserini Arap âleminde ders okutacak kadar ilim adamı olan ve sonra da İstanbul kadılığına ve Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselen bir zatın, fermanda bahsi geçen rezaleti işlemesi akla uzak görünmektedir. Netice olarak, II. Bâyezid'in uyuşturucu kullandığı ve içki içtiğine dair olan söylentiler, olaylar tahkik edildiğinde, delilsiz isnâdlar şeklinde kalmaktadır. (63)

(63) Ebüssuud Efendi, Fetâvâ, Süleymaniye kütp. İsmihan Sultân, nr. 223, vrk. 260/a-261/b; Feridun Bey, Münşe'ât-ı Salâtin, c. I, sh. 263-264; Âli, Künh'ül-Ahbâr, c. V, sh. sn. 124-125; Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 183/a-b; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 245-246, 662-664; Mecdi, Hadâık, c. I, sh. 308-311.

65. II. Bâyezid'in hâlim ve selim bir adam olduğu ve devleti idare edemediği söylenmektedir. Gerçekten öyle midir?

II. Bâyezid'i gözden düşürmek için söylenen bu sözler, yani devleti idare edemedi şeklindeki iddialar doğru değildir. Ancak hâlim ve selim olduğu doğrudur. Osmanlı tarihçileri, "Devlet adamlarının en hayırlısı, vatandaşlarının kalblerinde sevilenlerdir" diyerek, II. Bâyezid'i tavsif etmişlerdir. Âlim, şâir, bestekâr, hattat, müzehhib ve yay imalatçısı olan Bâyezid, çok büyük âlim ve komutanlardan hususi dersler almıştır. Batı dilleri kadar, doğu dillerine ve mesela Arapça, Farsça ve Uygurca'ya da vakıf olan Bâyezid, doğuda ve batıdaki menfi şartlara rağmen, babasının fetihlerini hazmettirdiği gibi, ülkesinin sınırlarını az da olsa genişletmiştir.

II. Bâyezid zamanında 85 adet Kanunnâme neşr olunmuş ve özellikle sadece Osmanlı tarihinin değil, dünya hukuk tarihinin ilk belediye kanunları ve ilk standart kanunları, onun zamanında tanzim olunmuştur. İstanbul, Edirne ve Bursa gibi üç büyük Osmanlı şehrinin belediye kanunları, onun zamanında hazırlanmıştır. Osmanlı ordu ve donanmasını bir kat daha güçlendiren Sultân Bâyezid, ilk tüfekli piyadeyi de kendisi tesis etmiştir. Kendisine takdim olunan bütün eserleri okuyan ve kıymetine göre telif ücreti takdim eden Sofi Bâyezid, devrinin yabancı tarihçileri tarafından da medh edilmektedir. Kendisi, o zamanın güçlü devletleri olan İtalya ve Venedik'te nüfuz sahibi olan bir diplomattı. Ömrünün sonuna doğru, yaşlılık ve hadiselerin verdiği yorgunluk sebebiyle, kendinden bekleneni veremediğine dair Yavuz'un tesbitleri, tamamen son yıllarına ait bir olaydır. Osmanlı tahtında 31 yıl oturduğu ve asla toprak kaybı olmadığı unutulmamalıdır. (64)

(64) Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 183/a-b; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 245-248; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II (Bâyezid Devri Kanunnâmeleri); Kantemir, c. I, sh.187; Tansel, Selâhattin, "Yeni Vesikalar Karşısında Sultân İkinci Beyazıt Hakkında Bazı Mütalâalar, sh. 236.

66. II. Bâyezid döneminde dünyanın ilk Standartlar Kanunu, ilk Belediye Kanunları, ilk Tüketiciyi Koruma Kanunları ve ilk Gıda Nizâmnâmeleri hazırlandığı söylenmektedir. Bu kanunlardan bazı örnek maddeler zikrederek anlatabilir misiniz?

Evet doğrudur. II. Bâyezid devrine ait en mühim kanunlardan birisi şüphesiz ki, Bursa, İstanbul ve Edirne İhtisâb Kanunnâmeleridir. Bu kanunnâme, dünyanın en mükemmel ve en geniş belediye kanunu olmakla kalmamakta, aynı zamanda dünyada ilk tüketici haklarını koruyan kanun, ilk gıda maddeleri nizâmnâmesi, ilk standartlar kanunu, ilk çevre nizâmnâmesi ve kısaca asrına göre çok hârika bir hukuk kodudur. Bu kanun, hem Osmanlı örf âdetlerini ve hem de İslâm hukukunu çok iyi bilen Mevlânâ Yaraluca Muhyiddin tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanış tarihi 1502 ila 1507 tarihleri arasındadır.

Biz, her biri 100 küsur maddeyi bulan bu üç kanunnameden sadece bazı maddelerini, tüketici hakları açısından arz ediyoruz (Maddenin başındaki

rakamlar Kanun maddelerine ve harflerden “B” Bursa, “E” Edirne ve “İ” İstanbul Kanununa işaret etmektedir):

“İ-45. Ve mahkeme kararıyla yiyecek ve içecek ve giyecek ve hububat ki; çarşıda ve pazarda vardır, gözedilüb her meslek sahibi teftiş oluna. Eğer terâzûda ve kilede ve arşunda eksük bulunursa, muhtesib (belediye başkanı) haklarından gele.

İ-21. Ekmekçiler, standart olarak alınan ekmeği narh üzere pâk işleyeler, eksik ve çiğ olmaya. Ekmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına let uralar; eksük olursa tahta külah uralar veyahud para cezası alalar. Ve her ekmekçinin elinde iki aylık, en az bir aylık un buluna. Tâ ki, aniden bazara un gelmeyüb Müslümanlara darlık göstermeyeler. Eğer muhalefet edecek olurlarsa, cezalandırıla.

İ-4. Eyle olıcak ekmek gayet eyü ve arı olmak gerekdir.

E-7. Aşçılar bişürdükleri aşı pâk bişüreler ve çanakların pâk su ile yuyalar ve tezgâhlarında kâfir olmaya. Ve iç yağiyle nesne bişürmeyeler. Ve bir akçelik eti her ne narh üzerine alurlar ise beş pare olur. Bir akçelik aş alanın aşına bir pare koyalar. İki pulluk dahi ekmek vereler. Bir akçelikden artuk alsalar ya eksük alsalar, bu hisâb üzerine vereler. Cem’i Edirne’nin aşçıları ittifakiyle teftiş olundı.

İ-38. Ve kile ve arşun ve dirhem gözlemle; eksüği bulunanın hakkından geleler.

İ-5. Un kapanında olan kapan taşlarını, mahkeme kararıyla muhtesib (belediye başkanı) dâim görüb gözede. Tâ ki, hile ve telbîs olub un alan ve satan kimesnelere zarar ve ziyan olmaya.

B-74. Ve hamallar na’lsuz at istihdam etmeyüb ve dağ yükünün iki yükünden ziyâde götürmeye.

E-58. Ve ayağı yaramaz bârgiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler. Ve ağır yük urmayalar; zira dilsüz canavardır. Her kangısında eksük bulunursa, sahibine tamam etdüre. Eslemeyeni gereği gibi hakkından gele. Ve hammâllar ağır yük urmayalar, ma’kul üzerine ola [65]

(65) Hayvan haklarının 20. yüzyılın başında savunulmaya başlandığı düşünülürse, bu maddenin çok ileri bir hukuk anlayışının mahsulü olduğu daha iyi anlaşılır.

İ-40. Ve sirke ve yoğurda su koymayalar. Su katılmış olub bulunursa, teşhir edeler veyahud tahta külah uralar, gezdireler.

İ-29. Kuyumcular, sâde işi dirhemine bir akçe; minekâri işde dirhemine iki akçe ve altun sâde ise miskâline üç akçe; müşebbek işde miskâline beş akçe ve gümüş düğmeler iriyi ve hurdayı gayet eyü hâlis işleyeler, bakır koyub işlemeyeler. İşleyenin muhtesib (belediye başkanı) gereği gibi haklarından gele.

İ-33. Ve boyacıları dahi gözedeler, kalb boyamayalar; boyarlarsa gereği gibi hakkından geleler.

İ-42. Ve iplikçilerin ipliği tire ipliğine beraber ola. Ve astar ki, şehirde işlene, sekiz arşun ola, eksük olmaya. Olursa hakkından geleler.

İ-46. Hammâmcılar, hâmmâmları gözedeler, yunmuş ola, ıssı ve sovuk su ile ârâste ve dellâkleri cest ve çâlâk ola. Usturası keskin ola. Şöyle ki, usturası altında kimesne zahmet çekmeye ve nazır olan fotaları pâk duta; Müslümana verdüği fotayı kâfire vermeye.

İ-66. Ve dahi hekimlere ve attârlara ve cerrahlara, muhtesib(belediye başkanı)'in hükmi vardır; görse ve gözetse gerekdir.

İ-24. Bakkallar ve attârlar ve bezzazlar ve takyeciler, onun on bire satalar, ziyâdeye satmayalar. Ziyâdeye satarlarsa, muhtesib (belediye başkanı) dutub te'dîb ede. Amma bu bâbda ve gayride mahkeme kararı bile ola.

E-194. Berber gözlene; kâfir başın tıraş etdükleri ustura ile Müslüman başın tıraş etmeyeler. Kâfir yüzin sildikleri fota ile Müslüman yüzin silmeyeler. Usturaları keskün ola.

E-195. Tabibler dahi gözlene; bîmârhâne (hastahane) tabiblerine göstereler, imtihan edeler, kabul etmedikleri kimesneleri men' edeler. Cerrahlar dahi gözlene; san'atlarında kâmil olalar.

E-196. Değirmenciler gözlene; değirmende tavuk beslemeyeler ki, halkın ununa ve buğdayına zarar etmeye. Ve âdetlerinden artuk almayalar ve iri öğütmeyeler ve kesmüklü buğdayı değiştirmeyeler ve illâ muhkem ve müntehî hakkından geleler.

E-198. Ve camilerde dilenci taifesin yürütmeyeler.

İ-70. Ve her san'atı aydan aya kadı ile teftiş ede ve dahi göre ve gözede. Her kangısı kim ta'yin olunan narhdan eksük sata, muhtesib (belediye başkanı) hakkından gelüb teşhîr ede.

İ-73. Fil-cümle bu zikr olunanlardan gayrı her ne kim Allah ü Te'âlâ yaratmışdır, hepsini de muhtesib (belediye başkanı) görüb gözetse gerekdir, hükmi vardır. Şöyle bileler, her kim muhalefet ve inâd ederse, itaba ve ikâba müstahak olur. (66)

(66) Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 188-230, 286-304, 387-402.

67. Sultân Cem olayının esası nedir?

Fâtih Sultân Mehmed hayatta iken tanzim edilen meşhur Kanunnâmesinde, şehzadelere yazılacak elkâbla ilgili bölümde Sultân Cem'in ismi zikredilmiş ve Karamanî Mehmed Paşa'nın arzusu da hep bu olmuştur. Bu paşanın vefatından sonra, Bursa'ya gelen Cem Sultân'a buranın halkı büyük alaka göstermişti. Hatta ağabeyi Sultân Bâyezid'in Ayas Paşa komutasında gönderdiği kuvvetleri yendi ve 1481'de Bursa'da adına para kestirip hutbe okuttu ve saltanatını ilan etti. Daha da ileri giderek, halası Selçuk Sultân başkanlığında ağabeyine gönderdiği heyetin diliyle Osmanlı Devleti'nin ikiye bölünmesini, Anadolu'da kendisinin ve Rumeli'de ise Bâyezid'in sultân olmasını teklif eyledi. Bunu duyan Sultân Bâyezid, kuvvetli ordusuyla Cem'i Yenişehir'de mağlûp eyledi ve Cem de evvela Konya'ya ve sonra da Memlüklü Sultânı Sultân Kayıtbay'a sığındı. Kahire'de büyük ilgi gören Sultân Cem, buradan bir ilke imza basarak hacca gitti ve 1482 yılında yeniden Adana yoluyla Anadolu'ya döndü. Bâyezid'in sulh tekliflerini reddeden Sultân Cem'i Anadolu'da Karamanoğlu Kasım Bey karşıladı. Yeniden Mısır'a dönmek istediyse de, anlaştığı Üstâd-ı A'zam Fransız Pierre d'Aubusson sözünde durmadı ve Cem'i Nice'ye götürerek Şövalyelere teslim etti. Hedef Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmaktı ve Sultân Cem de bunu biliyordu.

II. Bâyezid ve Sultân Kayıtbay, adı geçen üstâd-ı azamla Cem'i teslim etmesi için pazarlık yaptılarsa da, muvaffak olamadılar ve maalesef Sultân Cem 1488 yılında Papa'ya teslim edildi. Artık Sultân Cem, Hıristiyan dünyasının elinde, Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanılacak bir kozdu ve kendisi de asla bunu arzu etmiyordu. 1489 yılında Roma'ya ayak bastı ve ikinci sürgün hayatı başlamış oldu. Büyük bir merasimle karşılandığı Roma'da 1495 yılına kadar 6 yıl kaldı. Kendisine San Angelo Sarayı tahsis edildi, hem Papa VIII.

Innocentius ve hem de VI. Alessandro Borgia ile görüştü. Her iki papa da kendisine dinini değiştirmesi için baskılar yaptılar.

Buna verdiği cevap şu oldu:

"Değil Osmanlı saltanatı, bütün dünyanın sultanlığını da verseniz, dinimi değiştirmem".

1495 yılında Fransa Kralı VIII. Charles, Cem'i kendilerine teslimi için Papa'ya baskı yaptı ve Sultân Cem maalesef Krala teslim edilmek üzere yola çıkarıldı. Ancak Papa'nın zehirlemesi sebebiyle Napoli'ye giderken yolda vefat etti (25.2.1495). Osmanlı Sultânı vefatı üzerine üç gün yas ilan etti. Tabutunu bile Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanmak istediler ve ancak 4 yıl bekletildikten sonra Napoli'den Bursa'ya getirilerek defn olundu (1499). Sultân Cem, Türkçe ve Farsça Divan telif edecek kadar âlim, edîb ve şâir bir insandı. (67)

(67) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 220-221; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter, Ahmed Uğur neşri, sh. 10, 12, 17, 26-27, 37-39, 143; Solakzâde, sh. 364-384; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 184/a vd.; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 382-386; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 163-177; Kantemir, c.

68. 1492'de yıkılan Endülüs Emevi Devleti'ne Osmanlı Devleti neden sahip çıkmamıştır? Çıkmışsa neler yapmıştır?

Sultân Cem olayından sonra bu soruyu cevaplandırmak daha kolaydır. Zira Osmanlı Devleti'ne Cem olayı ile problem çıkarılmasının da Memlüklü Devleti ile Osmanlı Devleti'nin arasının açılmasının da tek sebebi, Endülüs'teki Müslümanların oralardan kovulmasıdır. Osmanlı devleti, Endülüs Müslümanlarına sahip çıkmıştır; ancak gücü ve siyasi durumu, sadece onları katliamdan kurtarmaya yetmiştir. Şöyle ki:

Maalesef, 1492 yılında Endülüs'teki son Müslüman devletine son verilmeden evvel, bunları koruması muhtemel olan Müslüman devletler saf dışı edilmiştir. 1485-1491 yılları arasında, yani tam Müslümanlar yok edilmeye çalışıldığı günlerde, Osmanlı-Memlüklü harbi devam etmektedir. Bu tarihlerde, Endülüs'te tek Müslüman devlet kalmıştır: Nasrîler veya Benî Ahmer. Gırnata başşehirleriydi ve gittikçe de sınırları daralıyordu. İspanyollar, Avrupa'daki diğer Hıristiyanların da yardımıyla başta Cebel-i Târik Boğazı olmak üzere, bunların Akdeniz ile ve Müslüman devletlerle olan bağlarını kestiler.

711 yıldır devam eden İslâm hâkimiyetini sona erdirmek için fırsat beklediler. Avrupa'yı Rönesans'a taşıyan Endülüs'teki Müslüman devleti, sona ermek üzereydi. Bunlara en yakınları olan Fas Sultanlığı, Tunus Hafsî Sultanlığı ve Merînîler yardım edebilirlerdi. Memlüklüler ve Osmanlılar ise, hem uzak idiler ve hem de birbirine düşürülmüşlerdi. 1469 yılında İspanya'daki iki Katolik devlet olan Kastilya ve Argon Krallıkları resmen birleştiler. 1487'de 776 yıllık Müslüman bir şehir olan Malaga düştü. Gırnata'ya hücumda tek çekindikleri Osmanlı Devleti ve Memlüklüler idi. Hatta Gırnata Meliki XI. Ebu Abdillah Muhammed, resmen her ikisinden de yardım istedi. Sultân Kayıtbay, Gırnata'ya hücum etmeleri halinde, Kudüs'teki Hıristiyanları sürgün edeceğini söyledi ise de, Müslümanların kendileri gibi katliam yapmayacaklarını bildiklerinden aldırmadılar.

II. Bâyezid, Divan-ı Hümâyûn'u toplayarak durumu müzâkere etti ve Batı Akdeniz'e donanma gönderilmesi kararlaştırıldı. Kemal Reis'in komutasındaki Osmanlı Donanması 1487'de İspanya seferine çıktı. Böylece Osmanlı Devleti, Kastilya, Aragon, Napoli ve Sicilya Krallıklarına karşı harp ilan etmiş oluyordu. Kemal Reis Güney İtalya'yı vurarak İspanya sularına kadar geldi ve Malaga'yı tekrar aldı. Ne acıdır ki, Osmanlı Donanması Fransızlara kolaylık gösteren Tunus Hafsî Sultanlığı ile de uğraşıyordu. Bu hücumlar, Memlüklülerle de uğraşan Osmanlı Devleti'nin iki ateş arasında kalmasından dolayı, netice vermedi ve 1492 yılında Gırnata teslim oldu ve Endülüs'teki İslâm Hâkimiyeti sona erdi. Osmanlı donanması, yollara düşen 300.000 kadar Müslümanı Fâs ve Cezayir'e nakletti.

Endülüs'ün bu düşüşünü Namık Kemal şu cümlelerle özetliyordu:

"İspanyollar Gırnata'yı aldıkları zaman, halkı dinlerini değiştirmeleri için ateşle yaktılar. Biz İstanbul'u aldığımız vakit, her din sahibine dinini yaşayabilmesi için tam bir din hürriyeti tanıdık".

Aynı yıl Amerika'ya da Colombus ile çıkan İspanyollar, Endülüs'teki başarılarında şımararak, 1.000.000 Müslümanı katlettiler. Sayıları 300.000'i bulan Musevilere ise Katolik olmakla ölmek arasında tercihde bulunmaları için emirler çıkardılar. Osmanlı Devleti'nin bunlara da kucak açtıklarını çok iyi biliyoruz. Osmanlı Devleti, bütün sıkıntılarına rağmen, 1510 yılındaki son

seferlerine kadar, Endülüs hadisesi sebebiyle, Kemal Reis Komutasındaki donanmasıyla İspanyollara karşı 23 defa saldırı düzenlediler. Ancak, hem yerli Müslüman devletlerin destek yerine köstek olmaları ve hem de Memlüklülerle olan savaş sebebiyle tam netice alamadılar. (68)

(68) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 250-251; Solakzâde, sh. 364-384; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 199/a vd.; Kantemir, c. I, sh. 178-179; Efdaleddin, "Bir Veslka-ı Müellim", TOEM, nr. 4, sh. 201-210; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 390-392; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 197-206; Ali Rıza Seyfi, Kemal ve Baba Oruç, İstanbul 1325.

69. II. Bâyezid döneminde, İspanya ve Portekiz'deki Katolik devletler tarafından katliama ve sürgüne maruz bırakılan Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmeleri nasıl olmuştur?

Ecdadımızın "şer'-i şerif dediği İslâm hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve İslâm Devleti'nin hâkimiyetini kabul eden gayr-i müslimlere "zimmi" adı verilir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılır. Yahudiler de bu hükümlere tabi idi.

Bilindiği gibi, XV. asırda Avrupa'da kölelik, insanlar arasında ayırım ve nihayet bunların neticesi olarak engizisyon mahkemelerinin zâlim kararları gırla gidiyordu. Avrupalılar, kendi aralarında kanlı çatışmalara girdikleri gibi, Hıristiyan olmayan milletlere karşı da tam bir savaş ilan etmişlerdi. Katoliklerin Protestanlara ve Protestanların Katoliklere hayat hakkı tanımadığı Hıristiyan Avrupa'da elbette ki Yahudilere de hayat hakkı tanımayacaklar idi. Nitekim tanımadılar da.

İslâm tarihçilerinin Endülüs ve Avrupalıların da İspanya dedikleri yarım adada Endülüs Emevilerinin kurdukları İslâm Medeniyeti sayesinde tam bir hürriyet içinde ve emân altında yaşayan diğer din mensupları arasında Yahudiler de vardı. Yahudiler de zimmî sayılıyor ve İslâm Ülkesi olan Endülüs'te huzur içinde yaşıyorlardı. Ne zaman ki, Endülüs'te bulunan Müslüman devlet 1492 tarihinde yıkıldı ve yerine tamamen Roma zihniyetine hâkim Hıristiyan kuvvetler hâkim oldu; o zaman Hıristiyanlık dışındaki din mensupları büyük bir zulme maruz kalmaya başladılar. Yahudiler de bu zulümden paylarını aldılar ve hatta vatanları olan İspanya'dan sürülmeye başlandılar.

Maalesef toplumlar içinde itibarları zayıf olan Yahudiler, kendilerine yeni bir yurt aramalarına rağmen bulamıyorlardı. Herkes bunlara sırtlarını dönüyordu. Yahudi olsalar da aslında o dönemde mazlum durumuna düşen Yahudilere bir Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti kucak açtı. Bunu yapan da II. Bâyezid idi.

Kemal Reis komutasındaki Osmanlı donanması, katliama maruz kalan Yahudi ve Müslümanları, gemilerle taşıyarak daha emin bölgelere ve özellikle de Yahudileri Osmanlı ülkesine getiriyorlardı. Çünkü Gırnata 1492 yılında düşünce, hem Müslümanlar ve hem de Yahudiler, büyük zulümlere maruz kalmışlardı.

Osmanlı Devleti, Yahudilere neden ve hangi şer'î hükme dayanarak kucak açmıştır? Bu sorunun cevabını, İslâm hukukundaki zimmet andlaşması ile ilgili hükümlerde bulabiliriz. Zimmet akdi, İslâm halifesi veya naibi, ehl-i kitâb kabul edilen Yahudi veya Hıristiyanları, İslâm ülkesi vatandaşı olmalarını, belli şartlar ve mükellefiyetler karşılığında kabul edebilmesi demektir. Bunun ayrıntılarına girmiyoruz.

İşte bu şer'î hükme dayanan Osmanlı Padişahlarından II. Bâyezid, 1492 senesi ilk baharında İspanya'dan tardedilen Yahudileri, zimmet akdinin hükümlerine uymak şartıyla Osmanlı Ülkesinin belirli yerlerine ve özellikle de şu anda Yunanistan'da bulunan Selanik, Edirne, Ağriboz'a bağlı Livâdiye ve Tırhala çevresine yerleştirmişti.

925/1519 tarihinde ve Yavuz Sultân Selim'in emirleriyle tahrir olunan Edirne Tapu Tahrir Defteri bunu açıkça göstermektedir. Bu defterin 40. sayfasında "CenuTat-i İspanya" başlığı altında İspanya'dan sürgün edildikten sonra Edirne'ye yerleştirilen Yahudi aile reislerinin adları yazılmaktadır. Bu belgede yer alan aile reisi Yahudilerin sayısı 40 küsurdur. Yani 40 küsur aile bu bölgeye yerleştirilmiştir.

Bilindiği gibi, Cumhuriyet Döneminde ve özellikle resmî mahfillerde, Osmanlı Devleti'nin insan haklarına ri'âyet etmediği ve insanların canlarının Padişahın iki dudağı arasında olduğu anlatıla ve yazılagelmiştir. Hâlbuki 18 Mayıs 1993 tarihinde Dışişleri Bakanlığımızın aldığı bir karar yetmiş seksen yıldır anlatılanları yalanlar mahiyettedir. Hepimiz biliyoruz ki, Türkiye Avrupa

Konseyi Üyesidir. Avrupa Konseyi 1993'de yeni bir İnsan Hakları Binası inşa ettirmiştir. Her ülkeden insan hakları konusunda âbide vesika sayılacak dokümanlar istenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, en çok tenkit ettiği Osmanlı Dönemine ait ve XV. yüzyılda İspanya'dan atılan Yahudilerin Osmanlı topraklarına zimmî olarak kabulüne dair belgeyi, işte bu insan hakları binasında teşhir edilmek üzere hazırlatıp göndermiştir.

Yavuz Döneminde ve 927/1520 tarihinde şu anda Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Ağriboz Sancağına bağlı Livâdiye Kazasının Kanunnâmesi hazırlanmıştır. Bu Kanunnâmede yer alan şu hüküm, Yahudilerin zimmet akdiyle nasıl Osmanlı ülkesine alındıklarını açıkça ortaya koymaktadır:

"Madde 57- Ve Mağrib'den gelen Yahudiler, harâc ve yirmi beşer akçe ispençe verürler."

Mağrib'den kasıt Endülüs yani İspanya'dır. Bilindiği gibi, Yahudiler de diğer gayr-i müslimler gibi, gelirlerine göre oranı tesbit edilen harâc-ı mukâseme ve maktu' olarak verilen harâc-ı muvazzaf yani maddedeki tabiriyle ispençe vermekle mükellef tutulmuşlardır. (69)

(69) Kantemir, c. I, sh. 178-179; Efdaleddin, "Bir vesika-ı müellim", sh. 201-210; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. III, sh. 393; c. VI. sh. 637 vd.; Tabular Yıkılıyor I-II, İstanbul 1996-97, c. II, sh. 118- 133; Zeydan, Abdulkerim, Ahkâmü'z- Zimmiyyîn Ve'l-Müste'menin, Bağdat 1963, sh. 22 vd.

70. Erdebil Şeyhleri'nin torunu bulunan Şeyh Cüneyd, oğlu Şeyh Haydar ve bunların halifelerinden olan Şah Kulu isyanlarını nasıl açıklarsınız? Bunların evlâdı Resul oldukları da iddia edilmektedir. Hâlbuki ilk Alevî isyanını çıkartan ve Anadolu'yu Şiileştirmeye çalışanların bunlar oldukları söylenmektedir. Şah İsmail fitnesi nasıl başlamıştır?

Erdebil, eskiden Azerbaycan beldelerinden olan Tiflis, Bakû ve Şiraz arasında mühim bir ticâret merkezi olduğu gibi, bir zamanlar bütün İran'a hâkim olan Şiî Safevî sülâlesinin de taht merkezidir. Safiyyüddin'in yerine oğlu Şeyh Sadreddin Musa Erdebîlî; onun yerine de oğlu Hâce Alâ'addin Ali Erdebîlî (833/1429); onun yerine de Şeyh Şah diye bilinen oğlu İbrahim Erdebîlî (851/1447) mürşidlik makamına geçmiştir. Şia'nın siyâsî âleti olana kadar, bu aile, Erdebil'de ehl-i ma'rifetin mercii ve melcei olmuştur.

İşte Şeyh Safiyyüddin'in torununun torunu ve 5. Şeyhi olan Şeyh Cüneyd (1447-1460), Şii mezhebine geçerek bu mübarek neslin itibarını siyâsete alet etmeye başlamıştır. 1448 yılında Erdebil'de isyan eden Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya sürüldü. Sultân II. Murad'a kadar geldiği ve ondan bazı siyasi taleplerde bulunduğunu, Vezir Halil Paşa'nın "Bir tahtta iki padişah sığmaz" cevabı üzerine kendisine ve dervişlerine hediyeler verildikten sonra, yine siyasi ümitlerle Karaman'a sığındığını, olaylara şahit olan Âşıkpaşa-zâde anlatmaktadır. Burada Şeyh Abdüllatif ile sahabelerle ilgili tartışma yapmışlar, Şeyh Cüneyd'in sapık fikirleri ortaya çıkıp müridlerinin de namaz ve oruç bilmez tavırları anlaşılınca, oradan da kaçar gibi ayrıldı. Tamamen Sünnî olan Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Beğim ile evlenmişti. Bu hanımdan oğlu Şeyh Haydar dünyaya geldi.

1460 yılında katledildiğinde, oğlu Haydar onun yerine şeyhlik makamına geçti. Dayısı Uzun Hasan, Şii olduğunu bile bile, sırf Şii olan Karakoyunlulara karşı siyasi rekabet yüzünden ona destek veriyordu. Erdebil'e uğramadan vekâletle hem tarikatı yürütüyor ve hem de siyâsetten bir türlü uzak durmuyordu. 1477 yılında Uzun Hasan'ın kızı Hâlime Alemşah Beğim ile evlendi ve oğlu İsmail dünyaya geldi. 1488 yılında çıkardığı kargaşalar sebebiyle, o da öldürülünce, oğlu İsmail hem Şeyh ve hem de Şah olma sevdasına düştü.

Şeyhlik adı altında ve neslinin itibarını kullanarak, Anadolu Türkmenlerini çevresinde topluyor, bir kısmını Erdebil'e göndererek Şiileştiriyor ve sonra da bunları siyasi emellerine hizmet ettirmeye çalışıyordu. Akkoyunlular bu yüzden onları takibe başladı. Akkoyunlulara isyan eden Şeyh İsmail, 1502 tarihinde onları Tebriz'den kovarak Şah oldu. Annesi Hâlime Beğim Sünnîlikte diretince annesini katlettirdiği nakledilmektedir. Artık İran Safevî Devleti diye anılan Şii bir devlet haline gelmişti. Türkistan Hâkânı Şaybak Hân'ı da mağlûp edince, askerî ve siyasi açıdan Osmanlı Devleti'nden sonra ikinci güç haline geldi. Hedefi Osmanlı devleti idi. II. Bâyezid'in za'fından da istifade etti.

Hedefini iyi tesbit etmişti. Önce Anadolu'dan topladığı ve Erdebil'e göndererek Şiileştirdiği Türkmen gençlerini, Erdebil Sofileri ve halifeler adı altında Anadolu'ya fikrî propaganda için gönderdi. Bunlardan Antalyalı bir Türkmen olan ve Osmanlı ordusunda sipahi olarak görev ifa eden Şah Kulu

isimli şahıs, Şah İsmail'in daveti üzerine Erdebil'e çağrıldı ve yüksek seviyede bir Şii Molla yani halife olarak yetiştirildi. Gizlice Anadolu'ya gelen Şah Kulu, çevresine çok sayıda göçebe Türkmenleri toplayarak fesada başladı. Vezir-i A'zam Ali Paşa, Kayseri ve Sivas arasında yer alan Gökçay mevkiinde üzerine yürüdü ve Temmuz 1511'de Şah Kulu ve müritlerini imha etti. Ancak kendisi de şehid oldu. Bu şahsa, Osmanlı kaynaklarında Şeytan Kulu veya Kızılbaş Reisi gibi unvanlar verilmektedir. Kızılbaş denmesinin sebebi, Şah İsmail'in müritleri olan Yörük ve Türkmenlerin başlarına kırmızı serpuş takmalarındandır. Osmanlı Türkleri ise, baştan beri beyaz renkli başlık giymekteydiler.

Maalesef olan bitenlere karşı beklenen tepkiyi gösteremeyen Sultân Bâyezid, Anadolu'nun Şiileşmesi tehlikesini bir türlü durduramıyordu. İdarecilerin yaptıkları hataların cezasını, hem Şi'î Türkmenler ve hem de Sünnî Türkler görüyordu. İşte Yavuz Sultân Selim bu tehlikeyi gördü ve saltanata bir an önce gelerek bu meseleyi hal etmeyi birinci hedef olarak seçti.

İşte Şah İsmail fitnesinin başlangıç şekli, Erdebil'deki Şeyh Safiyyüddin neslinin Şeyhlik'den Şahlığa geçişi ve de Anadolu'da Alevî veya Kızılbaş adıyla yeni bir Şii Kolunun ortaya çıkışının hikâyesi kısaca budur. (70)

(70) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 264-269; Solakzâde, sh. 315-342; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye kütp. Es'ad E-fendi, nr. 2162, vrk. 204/a vd.; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 408 vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 225-231; Aynî, Hacı Bayram-ı Veli, 63-64; İsmail Hakkı, Silsile-i Tarîk-i Celvetî, vrk. 51/a-54/b; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliya, c. II, sh. 253-254.

71. Molla Lütfi kimdir? Osmanlı âlimlerinin akla önem verdiği için bu âlimi zındıklıkla suçlayarak idama mahkûm ettirdikleri doğru mudur?

Molla Lütfi, Deli Lütfi ve Sarı Lütfi diye de bilinen, Tokat'tan İstanbul'a gelerek, Molla Hüsrev ve Sinan Paşa (Sinânüddin Yusuf, Hoca Paşa diye bilinir) gibi meşhur Osmanlı âlimlerinden ders alan bir âlimdir. Ancak Osmanlı tarihinde mülhidlik ve zındıklık ile suçlanarak idam edilen ilk âlim olarak da tarihe geçmiştir. Fâtih Sultân Mehmed'in özel kütüphanesinde hâfız-ı kütüb olarak görev yapan Molla Lütfi, burada bulunan nadir eserleri inceleme fırsatını yakalamıştır. Hoca Paşa ile birlikte Seferihisar'a giden Molla Lütfi'nin dönüşünde ilmiye mertebelerinin en yükseklerinden olan sahn müderrisliğine kadar yükseldiğini görüyoruz.

Kabiliyeti ve dönemin ilimlerine vâkıf oluşu noktasında ittifak vardır; ancak Fâtih Sultân Mehmed'e "Sahn medreselerinde her ilmi okutabilirim" diyecek kadar da meslektaşlarını küçümseyen ve gururlu olan bir yapıya sahiptir. Herkesin ortasında yaptığı kaba şakalardan dolayı, "hocalar arasında Deli Lütfi demekle ma'rüf" bir laubali olarak kötü bir şöhrete kavuşmuştu. Molla Lütfi'nin tacizleri neticesinde, Sahn Müderrislerinden Molla Arap ve Molla İzârî diye bilinen Kâsım-ı Germiyânî ile Hatip-zâde Molla Muhyiddin Mehmed aleyhine geçtiler. Bunlara fevkalade tarafsız ve insaflı âlimler olarak bilinen Molla Ahaveyn ve Şeyhülislâm Efdal-zâde de katıldı. Molla Lütfi'nin ölçüsüz hareketleri, ulemâdan bir grubun II. Bâyezid'e kadar çıkarak, "katlini gerektiren söz ve fiilleri müşahede ettiklerini" şikâyet edecek kadar ileri gitmelerine sebep oldu. Molla Lütfi gibi bir âlimden bunları beklemeyen Padişah, meseleyi Divan-ı Hümâyûn'a sevk etti.

Bahsedilen suçlamalarla mezkûr âlimlerin huzurunda yargılanan Molla Lütfi, hidâyet yolundan çıktığı hususundaki bütün iddiaları reddetmesine rağmen, şahitlerin aleyhteki beyânları üzerine idama mahkûm edildi. En büyük iddia, Molla Lütfi'nin namaz için "bir kuru kıyam ve eğilmedir; andan fayda yoktur" tarzında bir ifade kullanmış olmasıydı. Molla Ahaveyn ve Efdal-zâde başlangıçta verilen bu hükmü kabul etmemelerine rağmen, sonradan ikna edilmişler ve idamı konusunda ulemanın icma'ı meydana gelince, II. Bâyezid de kararı tasdik etmiştir. Kesinleşen hüküm, 25 Rebî'ülâhir 899/2 Şubat 1494 Pazar günü At Meydanında infaz olunmuştur.

Verilen bu idam kararı, kısmen de olsa, kamuoyunda tepkiler doğurmuştur. Halkın bir kesimi, bu büyük âlimin zulme maruz kaldığına inanmıştır. Ancak bu kararı, Osmanlı ulemâsının akla karşı çıkması ve açık bir zulüm olarak değerlendirmek de, en az Molla Lütfi'yi idam etmek kadar yanlış bir harekettir. Zira Molla Lütfi, bizzat Hocası olan Sinan Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa tarafından II. Bâyezid'e gönderilen şikâyet mektuplarında, ahlâkî zaafları bulunan ve Fâtih'in Kütüphanesinde hâfız-ı kütüb iken yolsuzluklar yapan bir şahıs olarak tavsif edilmektedir. Laubali ve kibirli olduğu da kesindir. Hem devrinin âlimleri ve hem de asrımızdaki araştırmalar, isnâd edilen zındıklık ve mülhidlik suçlamalarını çürütecek bilgileri ortaya koymuşlardır.

Bununla birlikte unutulmamalıdır ki, dürüst bir âlim olan ve Molla Ahaveyn diye bilinen Molla Muhyiddin bin Mehmed'in konuyla alakalı eserinde, Molla Lütfi'nin fazilet ve maharetleri kabul edilmekle beraber, Peygamberliği inkâr edici söz ve fiillerinden bahsedilmekte; yaptığı yolsuzluklarla daha evvel de darb ve hapis cezasına çarptırıldığı gündeme getirilmekte ve neticede "filozofların sözlerine itibar ederek hem dalalete gittiği ve hem de insanları dalalete götürdüğü" anlatılmaktadır.

Kısaca, Molla Lütfi gibi bir âlimi idama mahkûm etmek ne kadar doğru değilse, onu bu cezaya mahkûm eden Efdal-zâde ve Molla Ahaveyn gibi âlimleri de akıl ve ilim düşmanı olarak görmek de o kadar doğru değildir. Molla Lütfi'nin sıra dışı ve ahlakî açıdan da zayıf birisi olduğu çoğu kaynaklarca kabul edilmektedir. (71)

(71) Ocak, Zındıklar ve Mülhldler, sh. 205-227 (Bu konuda doyurucu bilgi verilmektedir; meraklılara şiddetle tavsiye olunur); Molla Ahaveyn, Risale, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Böl. nr. 859, vrk. 20/a-25/a; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 6345; E. 8101; E. 10160/80; Taşköprülü-zâde, Şakayık, sh. 296-298; Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970, sh. 53; Erünsal, İsmail, Fâtih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfi Hakkında Bir Not, TD, 33 (1982), sh. 57-78.

IX - YAVUZ SULTÂN SELİM DEVRİ

72. Yavuz Sultân Selim'i kısaca bize tanıtabilir misiniz? Ailesi, en önemli devlet adamları ve Osmanlı Devleti'nin onun zamanında ulaştığı sınırlar hakkında kısa bilgiler verebilir misiniz?

Karakterinin sertliğinden dolayı "Yavuz" ve şehzadeliğinden beri "Selim Şah" denen Sultân Selim, 7 Safer 918/Nisan 1512'de Osmanlı padişahı olmuş ve 8 sene 9 ay bu tahtta oturduktan sonra 8 Şevval 926/ 21 Eylül 1520'de vefat etmiştir: Zulkadiroğlu Alâüddevle'nin kızı Ayşe Hâtun'un oğlu olan Yavuz, şehzadeliğinden beri, istikbalinin parlak olduğunu gösteren bir hayat çizgisi takip etmişti.

Anadolu'nun Safevî devletinin işgali tehlikesine karşı, babasının ihmali ve aynı zamanda dedesi olan Alâüddevle'nin aczi karşısında şahlanan ve o dönemde Trabzon Sancakbeyi olan Yavuz, Şia'ya karşı Anadolu'yu müdâfaa hareketine girişti. Gürcülerle yaptığı muharebeler sonucunda halkın nazarında manevi destek kazanan Yavuz, merkezin ikazlarına rağmen Şî'a ile olan mücadelesine devam etti ve bu mevzuda ihmalkâr davranan babası II. Bayezid'i tahttan indirerek yerine kendisi oturdu. Ancak mücâdele sona ermemişti. İran meselesini halletmek için Amasya Sancakbeyi ve ağabeyi Şehzade Ahmed ile Manisa Sancakbeyi olan Şehzade Korkut ile anlaşması icab ediyordu. Yavuz'a karşı Şah İsmail'den yardım isteyen ve kuvvetli bir ordu ile isyana kalkışan Şehzade Ahmed, 1513'de Bursa Yenişehir'de mağlub edildi ve bağy (devlete isyan) suçunun had cezası olarak idam olundu. Bu hadiseden 38 gün önce de, önceleri Yavuz'la anlaştığı ve kendisine Teke=Antalya, Hamîd=İsparta ve Midilli sancakları verildiği halde sonradan isyan eden diğer ağabeyi Korkut da aynı akıbete uğramıştı.

Mevcut manileri bertaraf eden Yavuz, ittihâd-ı İslâm'ın mühim mani'i olan Safevî Devleti'ni ve onun sinsî reisi Şah İsmail'i halletmek üzere maddî ve manevî hazırlıklara başladı. İbn-i Kemal gibi allâmelerden bu fitnenin defi için fetva alan Yavuz, 920/1514'de Çaldıran zaferini kazandı ve şarkın kapıla-

rını Osmanlı Devleti'ne açtı. Kemah, Bayburt, Erzincan ve Kiğı Osmanlı Devleti'ne 921/1515'de ilhak edildi. Bunu, aynı yıl Çaldıran zaferinden dönerken üzerine gidilen Zulkadiroğullarının Osmanlı Devleti'ne ilhakı ta'kip etti. Bütün bu gayretlere rağmen, doğu ve güneydoğu bölgeleri Şi'a tehlikesinden kurtulamamıştı. İşte bu işi, büyük âlim İdris-i Bitlisi ve Bıyıklı Mehmed Paşa üstlendi. Bunların samimi gayretleri sonucu, 1516 ve ta'kip eden yıllarda, başta 26 aşiret olmak üzere, mühim Kürt ve Türkmen beylikleri, istimâlet ile yani kendi arzu ve istekleri ile Osmanlı Devleti'ne iltihâk eylediler. Böylece Doğu Anadolu topyekûn Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kaldı.

Herhangi bir harb olmadan Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne iltihâkı ve Şah İsmail'in mağlûbiyeti Memlüklüleri ve Sultânları Kansu Gavri'yi rahatsız etmişti. Bu durumu hisseden ve Memlüklülere İslâm birliğini bozdurmak istemeyen Yavuz, Memlüklülerin üzerine yürüdü ve 922/1516 yılında Mercidabık'da Kansu Gavri karşısında büyük bir zafer kazandı. Bu zafer, Malatya, Divriği, Darende, Besni, Gerger, Kâhta, Birecik ve Anteb'in de yeniden ve sağlam bir şekilde fethine yol açtı. Aynı yıl (922), Haleb ileri gelenleri, erkân-ı devleti ve ulemâsı ile Yavuz'a itaat ve teslimiyet mektubu gönderdiler. Böylece Haleb, Antakya, Hama ve Humus kaleleri de Osmanlı Devleti'ne ilhak olundu ve eyâlet haline getirildikten sonra Haleb Beylerbeyliğine Karaca Ahmed Paşa getirildi. Daha sonra ise, Dâr-üs Selâm Şam'a girildi ve birçok Arab Şeyhi kendi arzuları ile Osmanlı Devleti'ne iltihâk eyledi.

922/1516'da Kansu'nun yerine geçen Tomanbay'a bir nâme gönderen ve Mısır'a yürüyeceğini belirten Yavuz Sultân Selim, Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze ve kısaca Suriye ve Filistin'i de yol üzerinde feth eyledi. 923'de Kahire ve Mısır'ı, Ridâniye harbini zaferle kazanarak Osmanlı topraklarına ilhak eden Yavuz, böylece şarkta tam bir ittihâd-ı İslâm kahramanı oldu. Böylece Anadolu, Karaman, Rûm ve Rumeli eyâletlerine ilâveten Osmanlı Devleti'ne Diyarbekir, Haleb, Mısır, Şam ve Zülkadriye Eyâletini de ilâve etmiş oldu.

Son Abbasî halifesi III. Mütevekkil Alellâh'dan Ayasofya'da yapılan bir dinî merasimle halifelik unvanını da kazanan Yavuz, Mekke Şerifi Ebul-Berekât'ın oğlu Şerif Ebu Nümey vasıtasıyla Mekke'nin anahtarlarını kendisine göndermesiyle de hâdim'ül-Haremeyn vasfını elde etmişti. Doğuda ittihâd-ı İslâmı tahakkuk ettiren Sultân Selim, Batıdaki İslâm düşmanlarına da dersini

vermek üzere 2 Şa'ban 926/1520'de sefere çıktı; ancak 8 Şevval 926'da yakalandığı bir hastalıkla manevi şehid oldu.

Netice olarak eyâlet sayısı dört olan Osmanlı Devleti'ni, 8 sene gibi kısa bir zamanda iki katına çıkardı. Son zamanlarına doğru te'sis edilen Cezayir Eyâleti de hesaba katılırsa, Osmanlı Devleti'ne, bu dönemde beş eyâlet daha ilave edilmiş oldu. Safevilerden de Erbil, Kerkük ve Musul alınmış ve Bağdat Eyâleti'nin temelleri atılmıştır.

Merkez teşkilatındaki en önemli değişiklik, Yavuz Sultân Selim'in Şarkî Anadolu ile Maraş, Malatya ve havalisini fethetmesi üzerine, 922/1516'da Arap ve Acem Kazaskerliği unvanıyla Divan'a dâhil olmayan bir kazaskerliğin ihdas edilip Diyarbakır'ın bu kazaskerliğe merkez olması ve bu hizmete de meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî'nin getirilmesidir. Suriye ve Mısır da Osmanlı Devleti'ne tamamen ilhak edilince, bu üçüncü kazasker de divan-ı hümâyûn hey'etine dâhil edilmiş ve bu hizmete Fenarî-zâde Mehmed Şah Efendi getirilmiştir. Daha sonra Pîrî Paşa zamanında bu makam kaldırılmış ve muamelâtı Anadolu Kazaskerliği'ne devredilmiştir.

Yavuz dönemindeki devlet adamları arasında Sadrazam Koca Mustafa Paşa, Hersek-zâde Ahmed Paşa, Pîrî Mehmed Paşa ve nişancı Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi; ilim adamları arasında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi, Şeyhülislâm Kemal Paşa-zâde, Mü'eyyed-zâde Abdurrahman Efendi ve Kara Muhyiddin Efendi zikredilebilir.

ZEVCELERİ:

1- Ayşe Hâtûn; Mengli Giray I'in kızı ve Beyhan ile Şah Sultân'ın annesi.

2- **Ayşe Hafsa Hâtûn**; Kanunî, Hatice, Fatma ve Hafsa Sultânların annesi.

ÇOCUKLARI:

1- **Kanunî Sultân Süleyman Hân,**

2- Şehzade Orhan,

3- Şehzade Musa,

4- Şehzade Korkut,

5-Gevher Hân, Hatice, Beyhan, Hafsa, Fatma ve Devlet-Şahî Sultân. (72)

(72) Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-I Osman, sh. 204 vd.; Kemal Paşa-zâde (İbn-i Kemal), Tevârlh-i Âl-i Osman, X. Defter, sh. 9-13; Solakzâde, 350-431; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye

kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 232/a-293/a; Ahmed Uğur neşri, sh. 1049 vd., Kantemir, c. I, sh. 189-211; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 1-86; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 244-306; Osmanlı Devletl'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sh. 229; Anonim Tarih, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2362, vrk,115/b-119/a; Altundağ, Şinasi, "Selim I", İA, c. X, sh. 423-434, 295; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 7351, 2629, 3079; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 29-34; Harem'den Mektuplar, sh. 44-47, 97-99; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 149-154; Karal, Enver Ziya, "Yavuz Sultân Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyâsetnâme", Belleten, c. VI, sayı 21-22(1942), sh. 37-44.

73. Yavuz Sultân Selim'in Alevî katliamı yaptığı söylenmektedir. Bu doğru mudur?

Osmanlı Padişahları Müslümandırlar ve kendi idare ettikleri devlette de İslâm Hukukunu tatbik etmişlerdir. İslâm Hukukunda ise, kâfirlerle yapılan savaşlarda dahi katliam yani soykırım yapmak haramdır. Zira Hz. Peygamber, savaş halinde dahi, çocuklar, kadınlar, din adamları ve yaşlılar gibi yedi grup insanı katletmenin caiz olmadığını bütün komutanlarına talimat olarak vermiştir. "Mü'eyyed min indillah" (Allah katından teyid edilmiş) denecek kadar maneviyâtı yüksek olan Yavuz'un dinin yasakladığı katliamı ve hem de Müslümanım diyen bir gruba karşı yapmış olması mümkün değildir. Ancak tarihî olayları doğru olarak öğrenmek şarttır. Şöyle ki:

Daha önce de açıkladığımız gibi, Erdebil Şeyhlerinden Şeyh Cüneyd şeyhliğine şahlık katmak istemiş ve ancak muvaffak olamayarak 1460 yılında katl edilmiştir. Yerine geçen oğlu Şeyh Haydar da aynı gayeyi devam ettirmiş ve Anadolu'yu Şî'alaştırmak metodunu kullanarak şahlığını pekiştirmek istemiştir. Kucaklarında büyüdüğü Akkoyunlu Devletine de hıyanet edince, Yakub Bey tarafından 1488 yılında o da öldürülmüştür. Yerine geçen Şah İsmail ise, Erdebil Sofuları veya Halifelerini Anadolu'ya göndererek, hem Anadolu'yu Şî'alaştırmayı ve hem de böylece Anadolu'yu hâkimiyeti altına almayı hayatının gayesi edinmiştir. Nitekim temkinli davranmayan Akkoyunlu Devleti, torunları olan Şah İsmail tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Akkoyunlu Devletini ortadan kaldıran ve hem şeyhliği ve hem de şahlığıyla Anadolu üzerine yürüyen Şah İsmail, halifeleri vasıtasıyla Anadolu'yu tam bir anarşiye sürüklemekte maalesef muvaffak olmuştur.

1507 yılında üzerine yürüdüğü Alâüddevle Bey'in mağlubiyeti üzerine Elbistan, Harput ve Diyarbekir'i yakmış ve yıkmıştır. Bu arada Erdebil Sofuları da Anadolu'da anarşi çıkarmaya başlamışlardır. Şah İsmail'in taraftarları olan askerler, kırmızı çuhadan taçlar giydiklerinden dolayı onun taraftarı olan herkese Sürhser yani **Kızılbaş** denmiştir. Şah İsmail'in halifelerinden olan Rumiyeli Nur Ali Halife başkanlığındaki Erdebil sofu ve müritleri, Tokat'a saldırmışlar ve yüzlerce insanı kılıçtan geçirmişlerdir. Maalesef, Şehzade Ahmed üzerlerine ordu göndermişse de muvaffak olamamıştır.

Bu arada Antalyalı Hasan Halife ve oğlu Şahkulu veya Osmanlı tarihçilerinin ifadesiyle Şeytan Kulu (Şahkulu Baba Tekeli veya Karabıyıkoğlu da denmektedir) eliyle Anadolu'daki Alevileri Osmanlı Devleti aleyhinde teşkilâtlandırmaya başlamıştır. Antalya'dan Manisa'ya dönen Şehzade Korkut'un hazinesini vuran Şahkulu, bununla da yetinmeyerek Antalya'yı basmış, baş kâdî ile birlikte çok sayıda insanı katletmiştir. Bundan sonra sırasıyla Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur ve Keçiborlu kasabalarını yakıp yıkan Şahkulu Kütahya'ya kadar gelmiştir. Anadolu beylerbeyisi Karagöz Ahmed Paşa da öldürülenler arasındadır. Amasya'da bir araya gelen 20 bin Erdebil Sofuları çevreye dehşet saçmaya başlamışlardır. Bunların yaptığı katliamla Erzurum ve Erzincan 20-30 yıl harabe olarak kalmıştır. Çubukova'da 1511 yılında Şahkulu'nun bir okla öldürülmesinden sonra da Şiî'lerin Anadolu'daki tahribatları devam etmiştir. Bunların Müslümanları nasıl kırıp geçirdiklerini, Diyarbekir ve çevresindeki Kürt beylerinin mektuplarından da anlıyoruz. Şu cümleler bunlardan sadece biridir:

"Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultânı'na muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inayetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız"

İşte 918/1512 yılında Anadolu'yu Şi'a tehlikesinden kurtarmak üzere Padişah olan Yavuz, Şah İsmail'in üzerine gitmeden evvel, yukarıdan beri vesikalar ışığında anlattığımız olayları biliyordu ve Anadolu'daki Şii Türkmen-

lerin binlerce insanı katlettiklerinin de farkındaydı. Bu yaraya parmak basmak için, meseleyi müzâkere etmek gayesiyle bir Divan toplantısı yapmış ve başta İbn-i Kemal olmak üzere büyük âlimlerin de katıldığı bu toplantıda Kızılbaşlarla ilgili neler yapılmasını kararlaştırmıştır. İbn-i Kemal gibi bir âlimden de gerekli fetvayı aldıktan sonra, Anadolu'yu kasıp kavuran ve Kızılbaş adı altında her yerde Osmanlı Devleti'ne karşı kıyam eden bu insanların teftiş ve tahkik olunarak, uslanmayanlarının katl edilmelerini ve uslanması muhtemel olanlarının ise haps edilmelerini emr etmiştir. Bunların sayıları bazı tarihçilere göre yaklaşık 40.000 kişidir ve bunlardan ne kadarının öldürüldüğü de kesin belli değildir. Ancak bu isyancı grupların bastırılmaması halinde, Şah İsmail'in üzerine gitmenin tamamen yararsız olduğu da gün gibi ortadadır. Olayı inceleyen Uzunçarşılı, Kızılbaşların ne kadar insan öldürdüğüne dair binleri bulan rakamlar verdikten sonra, "Yavuz'un başka çaresi yoktu." demektedir.

Şunu da belirtmeliyiz ki, Osmanlı Devleti, herkesi zorla Sünnî yapmak için zorlamamıştır. Ancak dinî inançlar kullanılarak devletin arkadan vurulması tehlikesi karşısında tedbirler almıştır. Hem Şiiler ve hem de Sünnîler için, idarecilerinin yaptıkları hata ve zulümleri tamim etmek çok yanlıştır. (73)

(73) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 6522, 6636, 5321, 5035, 3062, 5812; Solakzâde, 359 vd; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 233/a vd.; Hoca Sa'deddin Efendi, Tâc'üt-Tevârîh, c. II, sh. 245 vd.; Koca Müverrih, Bedâyi', c. II, vrk. 452/a-b; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 225-231, 253-270.

74. Yavuz'un müceddid olduğu söylenmektedir. Müceddid ne demektir ve bu iddia doğru mudur?

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber, "Şüphesiz ki, Allah, her yüz yılın başında kendi dinini tecdid edecek birisini gönderir" buyurmaktadır. İslâm âlimleri, İslama hizmet edecek olan bu müceddidlerin maneviyât alanında ve ilim sahasında olduğu kadar, siyâset alanında da olabileceğini ifade etmektedirler. Âsafnâme müellifi ve Kanuni'nin sadrazamı olan Lütfi Paşa'nın naklettiğine göre, İslâm âlimleri siyâset alanındaki müceddidleri şöyle sıralamaktadırlar:

Hicrî tarih esas alınmak üzere, II. Yüzyılın başında Ömer bin Abdülaziz; III. Yüzyılın başında Abbasî Halifesi Mu'tasım; IV. Yüzyılın başında Abbasî Halifesi Kadir billah Ahmed bin Emir İshak; V.yüzyılın başında Selçuklu Sultânı

Sultân Muhammed bin Melikşah; VI. Yüzyılın başında İlhanlı Sultânı Gazan Hân; VII. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ni kuran Osman Gazi; VIII. Yüzyılın başında Çelebi Mehmed ve IX. Yüzyılın başındaki müceddid ise Yavuz Sultân Selimdir.

Osmanlı tarihçileri, Osmanlı padişahlarından iki kişinin "mü'eyyed min indillah" yani Allah katından teyid edilmiş Padişahlar olduklarını ifade etmektedirler. Bunlardan birincisi, İstanbul'u fethederek Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan Fâtih'tir. İkincisi ise, Yavuz Sultân Selim'dir. Bazı mana adamları, Yavuz'un Hz. Ali tarafından müjdelendiğini dahi ifade etmektedirler. Hz. Ali'ye ait bir kasidede "Mutlaka Âl-î Osman'dan Selim isimli birisi, Rum, Acem ve Arab memleketlerine hâkim olacaktır" ifadesinin geçtiği nakl olunmaktadır. Hatta İbn-i Kemal dahi, Mısır'ın Yavuz tarafından fethedileceğini, bazı âyetlere dayanarak çıkarmıştır ve bu konuda hususi bir Risalesi vardır.

Yavuz'a müceddidlik vasfını kazandıran, onun müslümanlara yaptığı iki hizmettir: Birincisi, babaları Bâyezid-i Veli'nin yaratılışındaki tevazudan yararlanarak Anadolu'yu hâkimiyeti altına almak isteyen Şah İsmail liderliğindeki Şi'a seline karşı, ciddi bir ehl-i sünnet bendini teşkil etmesidir. Çaldıran zaferi bu fitneyi önlemiştir. İkincisi, Şah İsmail'in hem mürşidlik ve hem de Şahlık unvanları ile tahrik ettiği Anadolu'daki isyanları bastırarak Anadolu birliğini ve Memlüklüleri ortadan kaldırarak İslâm birliğini temin etmesidir. Memlüklüler üzerine giderken de, Şah İsmail üzerine giderken de, İbn-i Kemal ve Zenbilli Ali Efendi gibi büyük İslâm hukukçularından fetva alarak hareket etmiştir.

"İhtilâf u tefrika endişesi,
Kûşe-i kabrimde dahi bî-karar eyler beni;

İttihâdken savlet-i a'dâyı defa çaremiz,
İttihâd etmezse millet, dağıdâr eyler beni..."

şuuruyla hareket eden Yavuz, İslâm tarihinde ittihâd-ı İslama önem veren nadir devlet adamlarından biridir. Tarihçi Âli ve Lütfü Paşa, Yavuz'un müceddid olduğunu yaptığı hizmetleri ve ilgili hadisi zikrederek kaydetmektedir. (74)

(74) Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 7-16; Âl!, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 232/b-233/a; 234/a (Müceddidlik meselesi burada işlenmektedir), 259/a-260/a; 263/a-b; Matbu nüsha, c. V, sh. 25; Solakzâde, sh. 350-431; Akgündüz, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, c. II, sh. 40-53; Münâvî, Muhammed Abdürraûf, Feyz'ül-Kadîr Şarh'ul-Câmi'-is-Sağîr, Mısır 1938, c. II, sh. 281-282.

75. Yavuz'un Kürtleri katliama tabi tuttuğu ve hatta onlar hakkında ağza alınmayacak ifadelerle dolu olan bir dörtlüğü olduğu doğru mudur?

Bu iddianın tam tersi doğrudur. Yani Yavuz olmasaydı, bugün Doğu Anadolu'daki ehl-i sünnet olan Kürtler, Şî'a'nın tasallutu altında olurlardı. Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ile alakası, XV. yüzyıla kadar uzanır. Ancak bölgenin Osmanlı Devleti'ne ilhakı veya daha doğru bir tabirle iltihakı, 1514'de kazanılan Çaldıran Zaferi'nden sonradır.

Bilindiği gibi, Şah İsmail, İran'da kısa bir zamanda Safevî Devletini kurmuş ve Doğuda hem Osmanlı Devleti için ve hem de âlem-i İslâm'ın birlik ve beraberliği için, hem siyasî ve hem de dinî açıdan tehlike arz eder hale gelmiştir. Şehzade Selim, bu iki yönlü tehlikeyi henüz Trabzon Sancakbeyi iken fark etmiş ve babasını İstanbul'da ikaz dahi eylemişti. Fakat II. Bâyezid, tedbir alamamanın yanında, Şiilerin tahrikiyle çıkarılan Şah Kulu isyanını da önleyememişti. Anadolu'yu Şiîleştirme hedefini güden ve her geçen gün bu hedefine daha da yaklaşan Şah İsmail, bir türlü durdurulamıyordu.

Nihayet Yavuz Sultân Selim Padişah olunca, şuurlu âlim İbn-i Kemal'in de yerinde ikazlarıyla, hem İslâm birliğini bozan ve hem de Doğudaki Sünnî Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Safevî tehlikesini bertaraf etmeye azmetti. Allah'ın yardımıyla 1514 tarihinde kazanılan Çaldıran Zaferi ile, Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki siyasî ve dinî emellerine son verildi. Bu mühim zaferin kazanılmasında tamamen Sünnî olan ve gazada Yavuz Selim'in yanında yer alan Sünnî Kürt ve Türkmen aşiret beylerinin de büyük rolü vardı. Anadolu'nun ve hatta Musul ve Kerkük civarının da Osmanlı Devleti'ne katılması gerekiyordu. Bu iş nasıl yapılmalıydı? Kılıçla ve savaş yoluyla bu mümkün değildi. Zira bunlar da hem Müslüman ve hem de ehl-i sünnet vel-cemaat idiler. Bununla beraber, bu bölgenin kendi başına kalması, hem mahallî halkın güvenliği açısından tehlikeli ve hem de Osmanlı Devleti'nin de Müslüman bir ülke olması; İslâm'ın kahramanca müdafaasını yapan böyle bir devlete

itaat etmenin siyasî ve hukukî açıdan bir farklılık meydana getirmeyeceği ve hem de İslâm birliğinin teşekkülü gibi gayelerle münferiden hareket edilemeyeceği ortadadır.

İşte bu hakikati idrâk eden Kürt ve Türkmen Beyleri, istimâlet ile yani kendi meyil ve arzuları ile, Osmanlı Devleti'ne itaat etmenin zaruretini anlamışlardır. Büyük âlim İdris-i Bitlisi tarafından Padişah'a yapılan telkinler neticesinde, Doğu ve Güneydoğu bölgesinin tamamı, bir iki ay içinde Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişti.

Osmanlı Devleti'nin değişmeyen siyâsetinin kaynağı ve dayandığı hukukî temeli, İslâmiyetin getirdiği hükümlerdi. Osmanlı Devleti, Kur'ân, sünnet, icmâ' ve kıyas yoluyla vaz' edilen hukukî hükümler yanında, İslâm Hukukunun müsaade ettiği ölçüde her mahallin örf ve âdetlerine de hürmet gösteriyordu. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'ne tâbi' olan bir Müslüman beylik, dâhilde ve hâriçte, farklı bir sistemle karşılaşmıyordu. Mesela, Doğudaki Kürt ve Türkmen Aşiretleri, Osmanlı Devleti'ne iltihak etmekle bir şey kaybetmemişlerdi; belki kazanmışlardı. İşte Osmanlıya bağlılığın sırrı burada yatıyordu. Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti sahip olduğu topraklar üzerinde, ırka ve maddî sömürüye dayanan bir ayırıma gitmiyordu. Zira topraklarının dâhilinde bulunan her yer dâr'ül-İslâm sayılıyor ve bütün Müslüman ahali de bu ülkenin aslî vatandaşı kabul ediliyordu. Zaten Osmanlıyı Avrupa'dan ayıran en önemli hususiyet de buydu. Osmanlı topraklarında yaşayan insanların arasında düşünülebilecek en önemli farklılıklar, bazı örf âdetlere münhasırdı. Rengi ve şekli farklı olsa da, bütün Müslüman Osmanlı ahalisi, yemede, içmede ve hatta giymede dahi aynı dinin esaslarına tabi' oldukları için, aralarında ihtilafa vesile olacak ciddî bir şey mevcut değildi. Mesela, Müslüman Türklerle Kürtler arasında mevcut olan bazı ufak ve önemsiz farklılıklar dışında, aralarında dinî, ahlakî, kültürel ve coğrafî çok büyük azamî müşterekler vardı. Bu sebeple de, Doğu Anadolu'nun siyasî, dinî, kültürel ve idarî bütünlüğünü bozmak ve parçalamak maksadıyla içerde ve dışarıda yapılan faaliyetlerin, bölge halkı arasında müessir olması çok zordu.

Çaldıran Zaferini takip eden 1516 yılında, Yavuz Sultân Selim, kendisine Doğu Anadolu'nun fethedilmesini tavsiye eden meşhur âlim ve tarihçi İdris-i

Bitlisî'ye, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne ilhakı için vazife veriyordu. Böylesine ehemmiyetli bir zamanda İslâm birliğinin zaruretine inanan başta Bitlis Hâkimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hısn-ı Keyfâ Emiri Eyyubîlerden II. Halil, İmâdiye Hâkimi Sultân Hüseyin olmak üzere 25-30 tane Kürt beyi (ümerây-ı ekrâd), Osmanlı Devleti'ne itaat arzularını padişaha iletmişlerdi. Şah İsmail'in Diyarbakır muhasarası için gönderdiği orduyu on bin kişilik İdris-i Bitlisî kumandasındaki gönüllü birliklerle hezimete uğratan aynı beyler, bu hâdiseden önce Şiilerin Diyarbekir'i muhasara altına almaları üzerine, Yavuz Sultân Selim'e tarihçe müsellem olan tarihî arîzayı, yardım talep etmek ve Osmanlı Devleti'ne itaat etmeden huzur bulamayacaklarını ifade etmek gayesiyle göndermişlerdir.

"Can ü gönülden İslâm Sultânı'na bî'at eyledik, İlhâdları zahir olan Kızılbaşlar'dan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid'atleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafii mezhebini icra eyledik. İslâm Sultânı'nın namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahı'nın yollarını bekledik."

"Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultânı'na muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inayetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah bizde böyle câri olmuşdur".

Bu mektûb üzerine Konya Beylerbeyisi Hüsrev Paşa kumandasında ve İdris-i Bitlisî'nin manevî yardımlarıyla toplanan on bin kişilik gönüllüler ordusu, Şah İsmail'in Diyarbekir'i muhasara altına alan ordularını tarumar eylemiştir. XX. asrın İdris-i Bitlisî'si olan Bediuzzaman 1910'larda Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmek isteyen Kürt aşiret reislerine hitaben diyor:

"Altı yüz seneden beri tevhid bayrağını umum âleme karşı yücelten ve millî âdetlerini terk ederek ihtiyarlanan bizim şanlı Türk pederlerimize, kuvvet ve cesaretimizi hediye edelim. Ona bedel, onların akıl ve ma'rifetinden

istifade edeceğiz ve asaletimizi de göstereceğiz. Elhâsıl, Türkler bizim aklımız, biz onların kuvveti; hep beraber bir iyi insan oluruz. Dik başlılık etmeyeceğiz ve kendi başına hareket yapmayacağız. Bu azmimizle başka milletlere ibret dersi vereceğiz. İyi evlâd böyle olur... İttifakta kuvvet var, ittihâdda hayat var, uhuvvette saadet var, hükümete itaatte selâmet var. İttihadın sağlam ipine ve muhabbet şeridine sarılmak zaruridir."

Diyarbekir'in Safevî Devleti'nden alınmasından sonra Kürt Beyleri arasındaki gayretlerini sürdüren büyük âlim İdris-i Bitlisî, bu faaliyetlerinin neticesinde kısa zamanda Doğu ve Güneydoğudaki Kürt ve Türkmen Beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaatlerini temin eylemiştir.

İdris-i Bitlisî vasıtasıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kısa bir zaman içinde ve hem de yerli beğlerin istek ve arzularıyla Osmanlı Devleti'ne ilhak edildiğinin haberini alan Yavuz Sultân Selim, bu büyük âlimi taltif etmek üzere kendisine bir ferman gönderir. Mektubunun başında Diyarbekir Vilâyeti'nin sulh ile ve istimâlet yolu ile fethine vesile olduğu için İdris-i Bitlisî'ye teşekkür eder. Sonra da manevi takdirleri yanında ona gönderdiği bazı maddî hediyeleri zikreder. Osmanlı Devleti'ne kendi arzularıyla tâbi olan beylerin ve bunlara bağlı olan sancakların mikdarlarını ve tahrîrî bilgileri hazırlamasını emreder. Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya beyaz hükm-i şerifler gönderdiğini ve Osmanlı Devleti'ne bundan sonra da tâbi olacak olan bey olursa, gönderilen tuğralı beyaz kâğıtlar kullanılarak onlara berâtlarının yazılmasını emreder. Yani bugünün vilâyetleri ve hatta devletleri, kendi arzu ve istekleriyle ve hem de birer mektup ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmaktadır. Devlete bağlanan beyler arasında ihtilaf ve ihtilal vuku bulmaması için gereken tedbirlerin alınmasını ve in'âm ve ihsanların da ona göre yapılmasını ister.

Mektubun sonuna doğru, Anadolu'yu şiileştirmek isteyen Şah İsmail'in kendisine elçiler gönderdiğini, bin bir türlü yağcılıklar yapıp sulh istediğini, ancak onun sözlerine ve ıslah olduğuna inanılmaması icab ettiğini belirterek gerekli tedbirlerin ihmal edilmemesini emretmektedir.

Bu gayretlerin neticesinde, yıllar sürecek harplerle elde edilemeyecek zaferlere ulaşıldı. Şark diye adlandırabileceğimiz ve bugün Doğu Anadolu,

Güneydoğu Anadolu, Musul ve Kerkük'den itibaren Kuzey Irak ve Haleb'i de içine alan Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan çok sayıda Arap, Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne iltihâk eylemiştir.

Bu iltihâklardan bazılarını beraber görelim:

1) Kürt ve Türkmen beylerinden istimâlet ile kendi meyil ve arzuları ile itaat eden 25'den fazla aşiretten ve reislerinden bazıları şunlardır: Bitlis Hâkimi Emir Şerefüddin; Hizan Meliki Emir Davud; Hısn-ı Keyfâ Emîri Melik Halid; İmadiye Hâkimi Sultân Hüseyin; Cezire Hâkimi Şah Ali Bey; Çemişgezek Hâkimi Melik Halil; Pertek Hâkimi Kasım Bey.... Ayrıca Şuran, Urmiye, Atak, Cizre, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Meyyafarakin, Sason, Sincar, Çermik, Malatya, Urfa, Besni, Harput, Mardin ve benzeri yerlerdeki aşiretler de arka arkaya Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişlerdir.

2) Kürt ve Türkmen aşiretleri gibi, güneyde yer alan Arap aşiretleri de yine kendi iradeleriyle Osmanlı Devleti'ne iltihâk etmişlerdir. Aralarında İbn-i Harkuş, İbn-i Said, Benî İbrahim, Benî Sâyim, Benî Atâ aşiretleri, Safed ve Gazze şeyhleri ile Haleb ileri gelenlerinin bulunduğu seçkin bir temsilciler heyetinin Yavuz'a takdim ettikleri ve aslı Topkapı Sarayı'nda bulunan şu itâ'at mektubu çok manidardır:

"Bizler, canlarımız, mallarımız, iyâlimiz ve dinimizin emniyeti için size itaati arzuluyoruz. İslâmı tatbik ve adaleti te'sis için sizin hâkimiyetinizi zaruri görüyoruz." (75)

(75) Koca Müverrih, Bedâyi', c. II, vrk. 452/a-b; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 249/a-251/a; Solakzâde, sh. 378-383; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 11634/26; E. 1019; Anonim Tarih, Süleymaniye Kütp. Esad Efendi, nr. 2362, vrk. 112/a-113/a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 273 vd; Bediüzzaman Said Nursi, Nutuk (Osm.), sh. 20; Kodaman, Bayram, Sultân II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara1987, sh. 8

76. Yavuz Sultân Selim'in Doğuda bağımsız bazı küçük Kürt Devletlerine müsaade ettiği ve asırlarca bu devletlerin varlığını sürdürdüğü iddia edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Doğuda kurduğu idare tarzı nasıldı ve bu iddialar doğru muydu?

Bu iddia, Osmanlı Devlet teşkilâtını bilmemekten ve konu ile ilgili bazı belgeleri yanlış yorumlamaktan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin idarî yapısının temelini kaza, sancak ve eyâletler teşkil ediyordu.

Ancak Osmanlı Devleti, bugünün Amerika'sı gibi, mutlak bir merkeziyetçilikten tamamıyla uzak bir anlayışa sahipti ve idaresi altına aldığı bölge ve cemiyetleri, çeşitli özelliklerine göre farklı idare tarzlarına tabi tutuyordu. Yani eyalet ve sancakların İstanbul'a olan bağlarında ayrı ayrı statüler söz konusuydu. İşte Osmanlı Devleti, Çaldıran Zaferi'nden sonra Doğu Anadolu'da Diyarbekir merkez kabul edilerek Musul, Bitlis, Mardin ve Harput da dâhil olmak üzere bütün Doğu Anadolu'da gayet geniş bir eyâlet meydana getirmişti. Kanunî Süleyman devrinde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyâlet daha teşkil olundu.

Doğu Anadolu'daki sancakları, idare tarzı açısından, her iki eyâlette de, üç ana guruba ayırmak mümkündü. Bunları kısaca özetlemekte yarar görüyoruz.

Birinci gurup, klasik **Osmanlı Sancakları** şeklindeydi. Yani Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde tatbik edilen idare usulü burada da cari idi. Sancakbeyleri doğrudan merkezden tayin olunurlardı ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu sancaklar tımar sistemine dâhildi. Diyarbekir ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar, umumiyetle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbekir Eyâleti'nde merkez Amid, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani ve Çemişkezek sancakları ile Van Eyaleti'ndeki Erciş ve Adilcevaz sancakları, bu tür sancakların başlıca örneklerini teşkil ederdi.

İkinci gurup, **Yurtluk ve Ocaklık** tarzındaki sancaklardır. Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde tevcih edilmiştir. Bunlara Ekrâd Sancakları da denir. Hatta Kürdistan Eyâleti sancakları da denmektedir. Bunlar klasik Osmanlı sancaklarından farklıdırlar. Zira sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beyler ve hanedanlara terk edilmiştir. Hayat boyu sancakbeyi olan bu idareciler vefat ettiğinde, yerlerine oğulları veya diğer yakınlarından biri geçmektedir. Devlete ihanet ettikleri takdirde değiştirilebilmektedirler. Seferde Beylerbeyi'nin hizmetine girmekle mükelleftirler ve bu memleketlere merkezden kadı tayin edilir. Arazîleri tımar nizâmına tabidir. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancaklardan Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı 13 ve Van Eyaletine bağlı olarak da 9 adet mevcut idi. Çermik, Pertek, Kulp, Mihrani, Siirt ve Atak Diyarbekir'e bağlı bu tür sancaklardan-

dırlar. Müküs ve Bargiri de Van'a bağlı bu tür sancaklardandırlar.

Üçüncü gurup ise, **Hükümet** adı verilen sancaklardır. Bunların idaresi, fetih esnasında gösterdikleri hizmetlerden dolayı tamamen yerli beylere terkedilmiştir. Sancakbeylerinin tayinine merkezî idare asla karışmaz ve ellerine verilen ahidnâmeler gereğince, bunlar azl ve nasb edilemezler. Arazîsinde tımar nizâmı cari değildir. Dâhilde tamamen müstakil olan bu bölgeler, hariçte yani askeri ve siyasi alanda bölgedeki Osmanlı beylerbeyine tabidirler. Diyarbekir eyâletinde Hazzo, Cizre, Eğil, Tercil, Palu ve Genç sancakları; Van Eyaletinde ise, Bitlis, Hizan, Hakkâri ve Mahmûdi sancakları bu mahiyette Osmanlı Sancaklarıdır. Yani bunlar, bağımsız birer devlet tarzında değil, sadece icranın başı olan beyin tayini ile arazinin statüsünün tesbitinde müstakil yetkilerle donatılmışlardır. Zaten toprak itibariyle de, Diyarbekir veya Van Eyâletinin içine serpiştirilmişlerdir.

Kısaca özetlediğimiz bu sistem, daha ziyade Doğu Anadolu'da uygulanagelmiştir. Sebebi bu bölgede daha önce müstakil veya İran'a bağlı beylerin fetih esnasında Osmanlı Devleti'ne sadakat göstermeleri ve en önemlisi de, hem itikadî açıdan ve hem de amelî açıdan, Osmanlı Devleti ile aralarında herhangi bir farkın bulunmamasıdır. Başlangıçta hizmet ve sadakat karşılığı verilen bu sancakların durumu, daha sonra ailelerin tasarrufuna bırakılmış ve Tanzîmât dönemine yani 1840'lara kadar bu hal aynen devam etmiştir. (76)

(76) Koca Müverrih, Bedâyi', c. II, vrk. 452/a-b; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 249/a-251/a; Solakzâde, sh. 378-383; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 11634/26; E. 1019; Anonim Tarih, Süleymaniye Kütp. Esad Efendi, nr. 2362, vrk. 112/a-113/a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.II, sh. 273 vd; Bediüzzaman Said Nursi, Nutuk (Osm.), sh. 20; Kodaman, Sultân II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, sh. 12 vd: Akgündüz, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, sh. 40 vd; Osmanlı Kanunnâmeleri, c. III (Diyarbekir Eyâleti Kanunnâmeleri), sh. 213 vd.

77. Osmanlı Padişahları, Yavuz'un Mısır'ı fethetmesinden itibaren halife unvanını kazanmışlar mıdır? Dinen bu mümkün müdür? Şayet mümkünse, Osmanlı Padişahları halife unvanını kullanmışlar mıdır?

İslâm hukukunda icranın başı olan şahıs için üç unvan zikredilmektedir; Halife, emîr'ül-mü'minin ve imam. Hilâfet, aslında bir kimseye halef olmak, onu temsil etmek demektir. Müslümanların lideri olan şahıs da şer'i hüküm-

lerin icrasında Hz. Peygamber'e halef olduğu için kendisine halife denmiştir. Bu unvanı taşıyan âmme müessesesi yani hilâfet ise, değişik şekillerde tarif edilmiştir. Bunlardan ikisini zikredelim: "Hz. Peygamberin halefi olarak dinî ve dünyevî meselelerde bütün Müslümanları temsil etmek"; "Müslümanlar üzerinde umumî tasarruf hakkına sahip olmak yetkisi". Yani kısaca Müslümanların devlet reisliği demektir. Hilâfete imamet de denir ve namazdaki imamlık görevinden ayırmak için buna "imâmet-i kübrâ" adı verilir. İmamet, aslında öne geçmek ve lider olmak demektir. Halifeye "imam" veya "imam'ül-müslimin" denmesi de bundan kaynaklanmaktadır. Emir'ül-mü'minin unvanını ise ilk kullanan Hz. Ömer olmuş ve daha sonraki devlet reisleri bu unvanı "mü'minlerin emiri" manasında halifenin eş anlamlısı olarak kullanmışlardır.

Halife olmanın bazı şartları vardır. Osmanlı tatbikatında kendisine uyulmayan ve en çok tartışmalı olan bir şartı da, halifenin Kureyş kabilesinden olması şartıdır. Bir kısım İslâm hukukçuları halifenin Kureyş'den olmasının şart olmadığını ve hilâfet gibi âmmeye ait bir meselede nesebin tesiri olamayacağını ileri sürerken, çoğunluğun bu şartı kabul etmesi uygulamada zorluk çıkarmıştır. Çoğunluk "imamlar Kureyş'tendir" hadisine dayanmaktadırlar. Türkistan'ın yetiştirdiği büyük Hanefi hukukçusu Buhara'lı Sadr'üş-Şerî'a (öl. 747/1346), bu meseleyi şöylece vuzuha kavuşturarak Osmanlı Padişahlarına hilâfet yolunu açmıştır: "Zikredilen şartlardan zaruret gereği ortadan kalkan şartlar aranmayacaktır. Zamanımızda Kureyşilik şartı da ortadan kalkmıştır". Bu sebepledir ki 923/1517 tarihinde Yavuz Sultân Selim, Mısır'dan beraberinde getirdiği son Abbasî Halifesi Mütevekkil Alellah'a Ayasofya Camii'nde hilâfeti kendisine devrettirdiği zaman, mevcut âlimler bunu caiz görmüştü.

Şunu da bilmekte fayda vardır: Her konuda Hz. Peygamber'in izinden yürüyecek ve onu temsil edecek makam demek olan hilâfet makamı, maalesef bu mana ve fonksiyonunu her zaman devam ettirememiştir. Bu sebeple bazı araştırmacılar hilâfeti iki kısma ayırmaktadırlar:

Birincisi; gerçek hilâfet (hilâfet-i kâmile veya hilâfet-i hakikiye)'dir ki, yukarıda zikredilen şartlara haiz ve Müslümanların rızası ile yapılan seçim ve bî'at sonucu elde edilen hilâfettir. Büyük Türk Hukukçusu Sadrüşşeria, buna

hilâfet-i nübüvvet de demektedir.

İkincisi; şeklî hilâfet (hilâfet-i sûriye)'dir ki, gerekli şartları hâiz olmayan veya milletin seçim ve bî'atıyla değil de, cebir ve istilâ suretiyle elde edilen imamettir. Bunda saltanat ve hükümdarlık manası ağır basmaktadır.

Hz. Peygamber'in "*Benden sonra hilâfet otuz senedir; ondan sonra saltanata inkılab eder*" hadisinin işareti ve bütün İslâm hukukçularının ittifakıyla gerçek manada halife Hülefâ-i Râşidin'dir. Halife Ömer bin Abdülaziz bir tarafa bırakılırsa, Emevi ve Abbasî halifeleri hep ikinci grupta kalmışlar, bir başka ifadeyle şeklen ve hükmî halifeler olarak kabul edilmişlerdir. Hz. Peygamber'in bahsettiği 30 sene, Hz. Ebubekir'den itibaren Hz. Hasan'ın altı aydan ibaret bulunan hilâfet süresiyle sona ermektedir. Osmanlı Padişahlarının en az ikinci manada halife olduklarında şüphe yoktur. Ayrıca, hak ve yetkileri bulunmayan şeklî halifelik değil, bütün hak ve yetkilere hâiz olan halifelik manasında halifedirler.

Osmanlı Padişahları, Yavuz Sultân Selim'den itibaren, halife ve İmâm'ül-Müslimîn unvanlarını son halife Abdülmecid Efendi'ye kadar kullanmışlardır. 1924 yılında hilâfetin kaldırılmasıyla ilgili kanun bunun en son delilidir. Ayrıca Yavuz'dan itibaren bütün Osmanlı Padişahları, halife unvanını kullanmışlardır. Mesela, Yavuz Sultân Selim, Haleb'in fethinden itibaren halife unvanını kullandığına delil, 1516 yılında tahrir edilen Semendire Sancağı Kanunnâmesinin başında yer alan Halifetüllah tabiridir. Daha sonra da 1519 tarihli Trablusşam Kanunnâmesinin başında ise, en az on defa halife ve hilafet unvanları kullanılmıştır. Oğlu Kanuni ise, Ebüssuud gibi bir İslâm Hukukçusunun kaleme aldığı Budin Kanunnâmesinin başında, "Halîfe-i Resûl-i Rabb'il-Âlemîn, mümehhidü kavâ'id'iş-şer'il-mübîn ve Zıllulâh'iz-zalîli alâ kâffet'il-ümem, Hâiz'ül-İmâmet'il-Uzmâ ve's-Sultân'ül-Bâhir, Vâris'ül-Hilâfet'il-Kübrâ kâbiren an kabir, Nâşir'ül-Kavânîn'is-Sultâniye, âşir'ül-Havâkîn'il-Osmaniyye, Sultân'-ül-Arabi ve'l-Acem ve'r-Rûm, Hami hıme'l-Haremeyn'il-Muhteremeyni ve'l-makâmeyn'il-mu'azzameyn'il-mufahhameyn es-Sultân ibn'üs-Sultân Es-Sultân Süleyman Hân ibn'üs-Sultân Selim Hân" unvanlarını kullanmaktadır ki, bu konuda fazla bir şey söylemeye ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır.

Zaten Yavuz'un Kahire ve Mekke'de bulunan Mukaddes Emânetleri İstanbul'daki Topkapı Sarayı'na taşıması ve bunlar için Hırka-i Şerif Dairesinin

yapılması ve nihayet Kudüs, Medine ve Mekke'nin Osmanlı Devleti'nin eline geçerek padişahların Hâdim'ül-Haremeyn olarak ilan edilmesi ile halife sıfatı perçinlenmiştir. Kanuni Sultân Süleyman'ın Sadrazamı olan Lütfi Paşa, Osmanlı Padişahlarının halifeliği konusunda şüphesi bulunanlara, "Risâletü Halâs'il-Ümme Fî Ma'rifet'il-E'imme" adlı eseriyle mukni cevaplar vermeye çalışmıştır. Bilindiği gibi, Lütfi Paşa, ilk dönem Osmanlı tarihini yazan mutebber ve Yavuz'a muasır bir tarihçi ve devlet adamıdır. Bu kaynaklardan sonra, muasır kaynaklardan hiç birinde hilâfetle ilgili kayıt olmadığını söylemek ciddi bir hatadır. Kaldı ki, Yavuz'un muasırı olan Mısır'lı tarihçi İbn-i Iyâz da, hilâfetin Yavuz'a devrini, o günlerde kaleme aldığı eserinde açıklamaktadır.

Bu konuda önemli bir izah da Eyüp Sabri Paşa'ya aittir. Ona göre üç çeşit hükümet vardır: Birincisi, hilâfet veya imamet hükümetidir ki, Hz. Peygamber'in vekili olarak Şer'-i şerifi uygulayan her hükümet bu gruba girer. İkincisi, kendi yaptıkları kanunlar ile idareyi yürüten siyâset hükümetidir. Üçüncüsü ise, akıl ve şer'i nazara almadan cebirle ve zulümle idareyi yürütenlerin hükümetidir ki, buna da tabii hükümet denmektedir. Bu taksime göre Osmanlı idaresi, birinci gruba girmektedir. (77)

(77) BA, Tapu-Tahrir Defteri, nr. 449, sh. 2; nr. 1007, sh. 1-2; El-Ferrâ, Ebu Ya'lâ, Muhammed, Ahkâm'üs-Sultâniyye, Mısır, 1357, sh. 4, 14-15, 20-24; EI-Mâverdî, Abu'l-Hasan Ali b. Muhammed, El-Ahkâmu's-Sultânlyye ve'l-Velâyâtu'd-Diniyye, Kahire, 1298, sh. 11; İbn-i Iyâz, Bedâyi'uz-Zuhûr, IH, 19 vd.; Seyyid Bey, Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye, sh. 6 vd.; İbn-i Haldun, Mukaddime, 212-213; Prof. Dr. Mehmed Hatiboğlu Hilâfetin kureyşliliği İle ilgili olarak yazdığı uzun bir monografisinde konuyu ayrıntılı olarak incelemiştir. Bkz. Hatipoğlu, Mehmed Said, "Hilâfetin Kureyşliliği", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXIII (Ankara 1978) ; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. I, sh. 208-228; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. III, sh. 451, 502-503; c. IV, sh. 78-85, Ayrıca aynı ciltteki Dede Efendi'nin Risale'sinde de halife tabiri Osmanlı Padişahları için çokça kullanılmıştır. Konu ile İlgili olarak bkz. Eyüp Sabri Paşa, Mir'ât'ül-Haremeyn, İstanbul 1301, c. I, sh. 497-498; 1167-1175; c. III, İstanbul 1306, sh. 98-99; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir I-IV, (neşr. Cavid Baysun), Ankara 1986), c. I, sh. 148-149; Ahmed Cevdet Paşa, Târih-i Ahmed Cevdet (Vekâyi'-i Devlet-i Aliyye) I-XII, İstanbul 1271-1301, c. I, sh. 19; Ahmed Râsim, Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi I-IV, İstanbul 1328-30, c. I, sh. 278-279; İbn-i Ece, Muhammed bin Mahmûd, El-Irâk Beyn'el-Memâlîki ve'l-Osmâniyyîn'il-Etrâk, Şam 1986, sh. 299; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, 61-66; İnalcık, Osmanlı İmparatorluğunda İslâm, (Tarih Risaleleri, Der. Mustafa Özel), İstanbul 1995, sh. 24 vd.

78. Osmanlı Devleti'nin Arapları zorla hâkimiyeti altına aldığı ve onları sömürdüğü iddia edilmektedir. Bu iddiaların aslı ve esası var mıdır?

Maalesef bu tür iddialar, ilmî olmaktan ziyade siyasîdir. Osmanlı Devleti'nin idaresi altında asırlarca yaşayan topraklar üzerinde iktidarı elinde bulunduran siyasî güçler kendi suiistimallerini örtmek için böyle bir propagandaya baş vurmaktadırlar. Osmanlı Devleti, zorla ve zulümle hâkimiyetini mazlum milletlere kabul ettiren bir imparatorluk değildir. Belki, Müslümanların ve gayrimüslimlerin, eski tâbirle istimâlet ile yani kendi meyil ve arzularıyla, adaletinden ve huzurundan istifade etmek gayesiyle hâkimiyeti altına girmeyi arzuladıkları ve vardıkları her yere i'lây-ı kelimetullah gayesiyle ayak basan bir İslâm devletidir. Altı yüz sene yaşayan bir devletin elbette haseneleri de seyyieleri de olacaktır. Ancak kader-i ilâhinin bu kadar uzun seneler yaşamasını takdir ettiği bu devletin, hasenatı herhalde seyyiâtına gâlibdir. Balkanlardaki bazı Hıristiyan gruplara, kiliselerde yaptıkları âyinlerde papazlar tarafından şöyle duâ ettirildiğini, Amerika'da araştırma yapan bir arkadaşım, kilise kayıt defterinin orijinalinden bir müzede bizzat okumuş ve bize nakletmişti. "Ya Rab! Bize de Osmanlı hâkimiyetinin altına girmeyi nasib et ki, dinimizi huzur içinde yaşayalım". O halde Osmanlı Devleti, kılıca dayalı ve sömürgeci bir imparatorluk değil, eşine tarihte ender rastlanacak olan bir İslâm devletidir. Burada Muhammed Abduh'un şu sözlerini zikr etmeden geçemeyeceğiz (Padişah Abdulhamid'e yazdığı bir layihada diyor):

"İtikad ediyorum ki, bu zamanda imanın şartlarının birincisi Allah'a imandır. İkincisi Peygamber'e imandır. Üçüncüsü de, Osmanlı Devleti'nin bekasına imandır. Zira bu devlet yıkılırsa, Âlem-i İslâm perişan olacak ve sahipsiz kalacaktır.".

Mesela Kuzey Afrika'da, XVI. asrın ilk çeyreğinde Mağrib ülkeleri Hıristiyan istilasına maruz kalmış ve kendi devletleri zayıf düşmüştür. Bir tımarlı sipahinin çocukları olan Oruç Reis ve Hızır Reis de, bu bölgeye Fâtih zamanında gelmişler ve yerleşmişlerdir. Bahadır kardeşler, kısa zamanda Hıristiyanları durdurma ve iç ihtilafları önlemek üzere gayret göstermişler ve bunda da muvaffak olmuşlardır. Avrupalılar'ın Mağrib Müslümanlarını canavar gibi parçalamayı beklediğini çok iyi bilen Cezayirli Müslümanlar ve bunları birliğe davet eden Oruç ve Hızır kardeşler çareyi Osmanlı Sultânı Yavuz Sultân

Selim'e mektup yazmakta bulmuşlardır. Mektubun gayesini tek cümleyle özetlemek mümkündür; "Biz Osmanlı Devleti'ne tâbi olmayı ve o devletin bir vilayeti olarak kalmayı istiyoruz. Mümkünse Hızır Reis'i de bize Beylerbeyi (vali) olarak tayin ediniz".

Kuzey Afrika veya bir diğer adıyla Mağrib yani Batı Arap Âleminin Yavuz'a ve Kanunî'ye mektuplar göndererek, Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altına girmeyi can ü gönülden istedikleri gibi, Muhammed Harb ve Abdülcelil Et-Temîmî'nin konuyla ilgili araştırmaları, Ortadoğu'daki Araplar açısından da durumun aynı olduğunu ortaya koymaktadır:

Evet! Doğudaki Araplar da tıpkı Mağrib'dekiler gibi, Osmanlı Devleti'ni davet etmişler ve onlara merhaba demişlerdir. Bu durum, Mısır fethinden kısa zaman öncesinden değil, belki çok daha evvel başlamıştır. Özellikle Mısır'daki Müslüman ahali, İslâm'ı tatbik eden kuvvetli bir devlete tabi' olmayı başından beri istemektedir. Ortadoğu'daki Araplar, tıpkı Mağribliler gibi, Osmanlı Devleti'ni, kendilerini Memlüklü devletinin zulmünden kurtaran bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

Abdullah bin Rıdvan "Tarih-i Mısır" adlı eserinde, Mısır âlimlerinin, Mısır'a gelen Osmanlı sefiriyle gizliden gizliye görüştüklerini ve ona Sultân Gavri'nin şerv-i şerife muhalif hareket ettiğini şikâyet ettiklerini ve kendilerinin Osmanlı sultanının Mısır'ı fethetmesini beklediklerini ifâde eylediklerini kaydetmektedir. Suriye bölgesi de Mısır'dan farklı değildir. Mısır'dan yola çıkarak Şam'a gelen ve oradan da Haleb'e varan Kansu Gavri'nin Haleb girişinde, çocukların "Yüce Allah sana yardım eylesin ey Sultân Selim" sesleriyle şaşkına döndüğünü tarihçiler kaydetmektedir.

Burada Halep âlimleri, kadıları ve halkın ileri gelenleri tarafından kaleme alınan ve Yavuz Sultân Selim'e takdim edilen bir arîza yani dilekçeyi de değerlendirmek istiyoruz. Muhammed Harb tarafından özeti Arapça'ya tercüme edilen bu belgenin aslı, Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Gerçekten Yavuz'un seferi öncesinde, Halep'te âlimler, kadılar, a'yânlar, eşraf ve ileri gelenler bir araya gelmişler ve kendi durumlarını aralarında tartışmışlardır. Neticede dört mezhebin kadısının ve şehrin ileri gelenlerinin, bütün halka vekâleten bir arîza yazmalarını ve arızada Osmanlı Sultânı Selim'e hitaben

istediklerini dile getirmelerini kararlaştırmışlardır. Alınan kararlara göre, Suriye halkı Memlûklu zulmünden bıkmıştır. Memlûklu idarecileri şerv-i şerife muhalefet etmektedirler. Sultân Selim, Memlûklu saltanatına son vermek isterse, Suriye halkı kendisine hoş geldiniz demeye hazırdır. Kendisini karşılamak üzere Anteb'e kadar geleceklerdir. Bununla da yetinilmeyerek Yavuz'dan güvenilir bir vezirini kendilerine idareci olarak göndermesi istenecektir. Nitekim Şah İsmail'e açıkça destek verdiğinden dolayı, Osmanlı hukukçuları, Memlüklülere harp açılabileceğine dair fetvalar neşretmişlerdir. Bu fetvaları Âli'nin Tarihinde görmek mümkündür.

Mazide İslâm'ın iki bahadır kahramanı Araplar ve Türkler, elele vererek, Kur'ân'ın sadâsını aktâr-ı âlemde en yüksek gür sadalarıyla herkese duyurmaya çalışmışlardır. "İnşâallah yine, Araplar, ümitsizliği bırakıp, İslâmiyetin kahraman ordusu olan Türklerle hakiki bir tesânüd ve ittifak ile elele verip, Kur'ân'ın bayrağını dünyanın her tarafında ilan edeceklerdir." (78)

(78) Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 258/a-b; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 6456; E-11634; Abdullah bin Rıdvan, Tarih-i Mısır, Bâyezid Kütp. Yazma nr. 4971, vrk. 97/a-100/a; Muhammed Harb, El-Osmâniyyûn, Beyrut 1989, sh. 168-171; Bediüzzaman Said Nursi, Tarihçe-i Hayat, 93-94 (Hutbe-i Şâmiye'den); Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.II, sh. 364 vd.; BA, YEE, nr. 38-93-553/510; Akgündüz Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I-V, 5. Baskı, İstanbul 1997, c. I, sh.162 vd.; c. II, 30-39; c. IV, sh. 81-87.

79. Yavuz'un Şam ve Mısır'ı fethedeceğine dair bazı kitabelerden ve hatta Muhyiddin-i Arabi'ye ait bir Risaleden bahsedilmektedir. Bunlar doğru mudur?

Yavuz'un müceddid olduğu hususunda bilgi verirken, müceddid olmasa bile mü'eyyed min indillah (Allah katından teyid edilmiş) olduğu konusunda ciddi bilgiler bulunduğunu, muteber kaynaklardan nakillerde bulunarak anlatmıştık. Bu durumu nazara alırsak, meseleyi şöyle özetleyebiliriz:

1) Topkapı Sarayında Hz. Davud'a ait kılıcın sergilendiği yerde sergilenen bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin Mısır'dan mukaddes emânetlerle birlikte getirildiği ifade olunmaktadır. Yavuz'dan 40 küsur sene önce hazırlanan 880/1475 tarihli bu kitabede Yavuz'un Mısır'a geleceği haber verilmektedir. Bu kitabenin bulunduğu bir gerçektir. Ancak tartışılması

gereken bu Kitabenin sahih olup olmadığıdır. Araştırmacıların birçoğu kitabeyi okumuş ve değerlendirmişlerdir.

2) 638 Hicrî yılında yani Yavuz'dan yaklaşık 250 sene önce vefat eden Muhyiddin-i Arabî'ye ait Eş-Şeceret'ün Nu'mâniyye fî'd-Devlet'il Osmâniyye isimli bir Risale, İstanbul'daki yazma kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu Risalede Yavuz'un Mısır'ı fethedeceği ve hatta Şam'a gelerek kendi kabrini keşfedeceği âyetlere ve manevî işaretlere dayanılarak anlatılmaktadır. Halk arasında bu mesele, "Sin, Şın'a girdiğinde kabrim ortaya çıkacaktır" şeklinde yayılmıştır. Bu Risalenin gerçekten Muhyiddin-i Arabî'ye ait olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak İbn-i Kemal'in ve hatta Şam'da bir maneviyât erinin de aynı işaretleri Kur'ân âyetlerinden istihraç eylediklerini kaynaklardan öğreniyoruz. Bu tür meselelerde hemen inkâr etmek de doğru değildir; bu tür eserlerin sıhhatini hemen kabul etmek de doğru değildir.

Şunu da ilave etmekte yarar bulunmaktadır ki, Hicrî 671 tarihinde vefat eden ve Muhyiddin-i Arabi'nin talebesi olan Sadreddin Konevî de, bu eseri şerh etmiş ve Risalede yer alan işaretleri daha ayrıntılı olarak anlatmaya çalışmıştır. Nitekim Eyüp Sabri Paşa, bu eserden bir sayfayı Mir'ât'ül Haremeyn adlı eserine almıştır.

Netice olarak, Yavuz'un "mü'eyyed min indillah" olduğunu reddetmek mümkün değildir. Burada "her şeyi maddede arayanların akılları gözlerindedir; göz ise maneviyâtta kördür" hakikatini unutmamak gerekir. (79)

(79) Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 262/a-264/a; Bu eserde, Âli, meseleyi bütün yönleriyle tahlil etmektedir; Muhylddin-i Arabî, Eş-Şeceret'ün-Nu'mânlyye fî'd-Devlet'il-Osmâniyye, Topkapı Sarayı Müzesi kütp. nr. 7482, vrk. 80/b-140/b; Bâyezid kütp. Veliyyüddin Efendi, nr. 2294/7; 2292/1, vrk. 1-39; Topkapı Sarayı Müzesi kütp. Envanter nr. 21/578; Kantemir, c. I, sh. 202-203; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 295; Eyüp Sabri Paşa, Mir'ât'ül-Haremeyn, İstanbul 1301, c. I, sh. 1167-1175. Bu son eserde, Sadreddin Konevî'nln mezkûr şerhinden bir sayfa alınmıştır.

80. Yavuz Sultân Selim'in sol kulağında küpe bulunan bir resmi mevcuttur. Bu doğru mudur?

Konuyu bir kaç açıdan ele almakta yarar vardır:

1) İslâm Hukukuna göre kulakların küpe takılmak üzere delinmesi ve kü-

pe takılması, kadınlar için caiz görülmüş; ama erkekler için caiz görülmemiştir. Bazı hukukçular, erkek çocukların da kulaklarının delinebileceğini ve bu tür bir olayın Hz. Peygamber zamanında yapıldığı halde yasaklanmadığını ileri sürmektedirler. Her hal ü kârda ergen erkeklerin kulaklarını deldirmeleri ve küpe takmaları, çoğu hukukçulara göre haram ve bazılarına göre ise mekrûhdur; yani kısaca caiz değildir.

İşte bu şer'i hükmü bilen Yavuz Sultân Selim'in kulağını deldirip küpe taktığına ihtimal dahi vermiyoruz. Zira Yavuz, Mısır Seferi dönüşünde oğlu Süleyman'ın süslü elbiselerini görünce, 'Bre Süleyman, sen böyle giyinirsen, anan ne giysin?' dediğini biliyor ve onun şahsî hayatında sade ve süsten uzak olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Yavuz, süs ve ihtişamdan hoşlanmayan bir Padişahtır. Doğru olan resimlerinde, pala bıyıklar vardır; ancak küpe yoktur.

2) Şu anda Topkapı Sarayı'nın Portreler Bölümünde 17/66 numara ile 70x65 cm ebadında bulunan küpeli Yavuz Portresi ile Macar bir ressama ait olduğu söylenen küpeli resme gelince;

Evvela, Yavuz'un minyatürlerde ve elimizde bulunan resimlerinde, bunun gibi küpeli olan üçüncü bir resmi bulunmamaktadır. Kaldı ki, bu resimler arasında resmî nakkaşlar tarafından yapılanları vardır.

İkincisi, Yavuz'a isnad olunan, ama tamamen hayalî ve uydurma olan Avrupalı ve İranlı ressamlara ait resimler çokça bulunmaktadır. Tarih kaynakları bu noktanın altını çizmektedirler. Bu küpeli resmin de, uydurma resimlerden biri olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Sultânın kulağında küpe, boynunda incili madalyon, sarığında tac bulunmaktadır. Osmanlı Padişahlarının kıyafetleri ile bağdaşmayan bu süsler, tablonun yakın tarihlerde yapıldığını göstermektedir. Zaten 1926 yılında Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'na ne zaman konulduğu da bilinmemektedir.

Üçüncüsü, bazı araştırmacılara göre, bu küpeli resim Şah İsmail'e aittir. Zira başında Şii Mezhebinin alâmeti olan kızıl börk ve bunun üzerinde İran Şahlarına mahsus taç vardır. Ayrıca küpe de Şi'a mezhebinde caiz görülmektedir.

3) Küpeli resmin Yavuz'a ait olmadığı ortadadır. Ait olsa bile, son zamanların bazı ahlaksız insanlarının bunu, gay'liğe yorumlamaları, en az bu resmin Yavuz'a isnad edilmesi kadar yanlıştır. Doğru olsa bile böyle yorumlanması-

nın mantıksızlığını, iç oğlanı meselesinde uzun uzadıya açıklamış bulunuyoruz. Kaldı ki, bazı kölelerin, kölelik alâmeti olarak kulaklarına küpe taktıkları bilinmektedir. Tek kulağında olduğu hiç mevzubahis dahi edilmemiştir. Bazı yazarlar, Yavuz'un bu küpesini Allah'a kul olma özelliği olarak taktığını ve bununla Cihan hâkimi olmasına rağmen âciz bir kul olduğunu göstermek istediğini anlatmaya çalışmışlardır. Bize göre bu yorumlar kısmen zayıf yorumlardır. Zira küpeli resim hadisesi doğru görünmemektedir. Fakat kölelerin küpe taktıkları doğrudur. Bu arada, küpenin bir Türk töresi olduğunu ifade eden yazarlar olduğu gibi, Yavuz'un Şah İsmail'in askerlerine şirin gözükmek için taktığını iddia edenler de bulunmaktadır. (80)

(80) İbn-i Âbidin, Redd'ül-Muhtâr, c. VI, sh. 420; Heyet, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1958, c. II, sh. 717, 719, 725, 731, 739, 788; Gönenç, Halil, Günümüz Meselelerine Fetvalar, İstanbul 1983, c. II, sh. 164; Dirier, Ayten, "Yavuz Selim Küpeli miydi?", Zafer Dergisi, Haziran 1995, sayı 222, sh. 28-29; Kuşoğlu, M. Zeki, Tılsımdan Takıya, İstanbul 1998, sh. 52 vd.; Bardakçı, İlhan, Tarihten Bugüne 1982, İstanbul 1983, sh. 121-122.

81. Yavuz'un pala bıyıklarının Hz.Peygamber'in sünnetine uymadığı söylenmektedir? Doğrusu nedir?

İslâm Hukukunda, Hz. Peygamber'in "*Bıyıkları kısaltınız, sakalları da bırakınız*" manasını ifade eden hadisi sebebiyle, bıyıkların kısaltılması sünnettir. Ancak bunun tek istisnası, düşmana heybetli görünmek için, gazilerin bıyıklarını uzatmasının caiz görülmesidir.

Nitekim Ebüssuud Efendi de bir fetvasında bu hakikati dile getirmiştir:

"Sûfiler bıyıkları dibinden kırkmak sünnetdir deyü i'tikad eyleseler, şer'an mezbûrlara nesne lâzım olur mı?

El-Cevâb: İftiradan ictinâb etmek lâzımdır. Mesnûn olan kaş mikdârı kalınca almaktır. Ol dahi gazilerden gayrıyadır. Gâzîler uzatmak mendûbdur; adüvve (düşmana) heybetli görünmek içün".

İşte gerçek bir Gazi olan Yavuz'un pala bıyıklarının hikmeti ve şer'î dayanağı budur. (81)

(81) Ebüssuud, Fetâvâ, Süleymaniye kütp. Şehid Ali Paşa 1028, vrk. 276/b; İbn-i Âbidin, Redd'ül-Muhtâr, c. VI, sh. 407; Heyet, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 717, 719, 725, 731, 739, 788; Gönenç, Halil, Günümüz Meselelerine Fetvalar, c. II, sh. 176-177.

X - KANUNİ SULTÂN SÜLEYMAN DEVRİ

82. Kanuni Sultân Süleyman ve devrini kısaca anlatır mısınız?

Kanunî Sultân Süleyman devrine şarkiyatçı Ortalon'un söylediği şu sözlerle başlamak istiyoruz:

"Sultân Süleyman'ın eserleri bir sıraya konulsa, en alt katta muharebeleri, onun üstünde bıraktığı âbideler ve en üstte ise, kurmuş olduğu ilmî ve hukukî müesseseler gelir".

Yukarıda zikredilen özelliğinden dolayı Osmanlı tarihinde Kanunî; sadece Osmanlı Padişahlarının değil, dünyada görülen hükümdarların en muhteşemlerinden biri olması haysiyetiyle Batı âleminde **Le Manifigue** (Muhteşem) ve **Grand** (Büyük); şairlik mahlası olarak **Muhibbi**; 13 tane büyük gazaya fiilen iştirak etmiş olması hasebiyle **Gâzî** ve diğer Osmanlı Padişahlarına dendiği gibi bazan da **Süleyman Şah** denen Kanunî Sultân Süleyman, bir rivayete göre, 900/1494 yılında Hafsa Sultân'dan Trabzon'da dünyaya gelmiştir. 926/1520 yılında ve 26 yaşında Osmanlı tahtına geçen Kanunî, 974/1566 tarihine kadar yani **46 sene Padişahlık** yapmıştır.

Kanuni Sultân Süleyman, evvela başına gaile çıkarmak isteyen, babası zamanında Şam Beylerbeyisi olan ve iktidar değişikliğinden istifâde ederek Melik Eşref unvanıyla hükümdarlığını ilan eden Canberdi Gazâli'yi 1521'de idam ettirdi.

Bu gaileyi bertaraf eden Kanunî, daha sonra **meşhur seferleri**nden:

1. sefer-i hümâyûn'unu Belgrâd üzerine yaptı. 1.Macar seferi veya Engürüs seferi de denen bu sefer neticesinde, sırasıyla Böğürdelen (Şabaç), Zemun ve Salankamin kaleleri fethedilmiş ve nihayet daha sonraları Dâr'ül-Cihâd adını alan Belgrâd, 927/1521'de feth olunmuştur. Bu arada Yemen'de fitnelere yol açan İskender adlı şahıs, kendi adamları tarafından öldürülerek, 927/1521 tarihinden itibaren bu beldelerde de Osmanlı Sultânı adına hutbe okunmaya başlanmıştır.

2. sefer-i hümâyûnunu asırlarca haçlı ordularına karakolluk yapan **Rodos** ve adalar üzerine düzenlemiş ve 929/1522 yılının sonlarına doğru Bodrum,

Tahtalı ve Aydos kaleleriyle birlikte İstanköy, Sömbeki ve Rodos adaları Osmanlı ülkesine katılmıştır. Hıristiyanlığın İslâm âlemine karşı bir kalesi sayılan Rodos'un zabtı, Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür uyandırmıştır. Osmanlı orduları adaları fetihle meşgul iken Anadolu'da problemler çıkaran ve Yavuz tarafından Zülkadriye Eyâleti beylerbeyliğine getirilen Şehsuvaroğlu Ali Bey fitnesi de, Ferhad Paşa kumandasında gönderilen ordu ile 929/1522'de bertaraf olunmuştur. Bu arada Mısır'da çıkan cüzi isyanlar da aynı yıl bastırılmış; vefat eden Hayır Bey'in yerine evvela Mustafa Paşa ve sonra da ikinci vezir Ahmed Paşa getirilmiş ve memlekette huzur ve âsâyiş sağlanmıştır. 930/1523 yılında Şah İsmail'in Sultânı tebrik için elçi gönderdiğini ve aynı yıl kendisinin vefatı üzerine, oğlu Tahmasb'ın yerine şah olduğunu da kaydetmek isteriz.

3. sefer-i hümâyûn, 2.Engürüs (Macaristan) veya **Mohaç** seferi olarak da bilinir. Belgrat'ın alınmasından sonra Müslüman Türk akınlarına ma'rûz kalan Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya, bu seferle önemli ölçüde Osmanlı topraklarına katılmıştır. 932/1526 tarihinde Tuna nehri üzerinde bulunan Petro Varadin (Petervardin) kalesini fetheden Osmanlı orduları, daha sonra da sırasıyla Sirem muhitindeki kaleleri, İyluk ve beraberindeki on küsur kaleyi ve nihayet Drava nehri kenarındaki Ösek (Eszek) kalesini zaptetmişlerdir. Kazanılan Mohaç zaferinden sonra, 932/1526 yılının Eylül'ünde Macaristan'ın başşehri olan Budin fethedilmiş ve bunu Segedin, Budin'in tam karşısında yer alan Peşte ve benzeri çevre şehirlerin fetihleri takip eylemiştir. İstanbul'a Macaristan fâtihi unvanıyla dönen Kanuni, bu seferiyle Orta Avrupa'da dengeyi değiştirmiş ve artık Osmanlı Devleti'nin sınırları Avusturya ve Çekoslovakya'ya dayanmıştır.

Ferdinand'ın tekrar Almanlardan destek alarak **Budin**'e yürümesi üzerine, **4. sefer-i hümâyûn**'unu da Macaristan'a düzenleyen Kanuni, 936/1529 tarihinde Budin'i yeniden Osmanlı hâkimiyetine aldı ve yol üzerindeki Estergon'u ele geçirdikten sonra Ferdinand'ın gizlendiği Viyana'ya doğru yürüdü. Netice alınamayan I.Viyana Muhasarası, Alman ve Macarları tekrar ümitlendirdi.

5. sefer-i hümâyûnunu yeniden ümitlenen Alman Şarlken ve Macar Fer-

dinand üzerine yapmayı planlayan Kanunî, 938/1532 tarihinde başladığı bu seferinde, evvela Siklos (Şikloş), **Kanije** ve nihayet Viyana yolunu Osmanlı ordularına açan Güns kaleleri başta olmak üzere on beşten fazla kaleyi fethetmeyi başarmıştır. Meydandan kaçan Şarlken ve kardeşi Ferdinand'a ağır nâmeier gönderen Kanunî, Budin'i geri aldığı gibi, Papoçe, Şopron, eski başkentlerden Gradcaş, Pojega, Zacisne, Nemçe ve Podgrad kalelerini aldıktan sonra, 939/1532 senesi Kasımında Almanlarla sulh yaparak İstanbul'a dönmüştür.

6. sefer-i hümâyûn, Irakeyn seferi veya İran seferi diye de meşhurdur. Şarlken'den sonra Kanunî'nin ikinci büyük rakibi olan **Şah Tahmasb**, Bitlis hâkimini kendisine tâbi olması için zorluyor ve Osmanlı Devleti'nin başına doğuda gaileler açıyordu. Osmanlı Devleti'ni Olama Hân ve Safevi devletini ise, Bitlis Hâkimi Şeref Hân tutuyordu. 940/1533 yılında sefer, Vezir-i A'zam İbrahim Paşa komutasında başladı ve yol esnasında Adilcevaz, Erciş, Van ve Ahlat alındıktan sonra 941/1534 yılında Tebriz'e girildi. Daha sonra aynı yılın Eylül'ünde Padişah da sefere katıldı ve Karahan Derbendi geçildikten sonra Hemedan ve Kasr-ı Şirin yoluyla Bağdat'a ulaşıldı. 941/1534 Aralık ayında Bağdad direnmeden teslim oldu. Kerkük ve Hille gibi Irak beldeleri Osmanlı ülkesine katıldığı gibi, Güney Irak, Kuveyt, Lahsâ, Katîf, Necd, Katar ve Bahreyn bölgeleri de Osmanlı Devleti'ne itaat edince bütün bunlar, Basra Eyâleti adı altında Osmanlı'ya bağlandı (24.7.1538). Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa, aynı yıl Tunus'u fethederek Osmanlı Devleti'ne bağlamıştı.

7. sefer-i hümâyûnda Venediklilerin üzerine gidilmiş, Korfu ve Otranto hücuma ma'rûz kalmışsa da, Venediklilerin sulh talebi ve Fransa Kralının da arzusu üzerine 1537 yılında İstanbul'a dönüldü. Bu arada Doğu Hırvatistan'da Osiyek yakınlarındaki Vertizo'ya sokulan düşman askerleri yok edildi.

8. sefer-i hümâyûn Kara Boğdan yani Moldavya üzerine yapıldı. 1538 yılında Kanuni Moldavya üzerine yürürken, denizlerde Hadım Süleyman Paşa, Süveyş'ten hareket ederek Yemen ve Aden'i almış ve Hindistan'daki Diu Kalesini kuşatmıştı. Yine aynı yıl, Osmanlı Devleti'ne Batı Cezayir'i kazandıran Barbaros Hayreddin Paşa, Batılı donanmalara karşı kazandığı **Preveze** deniz zaferi ile Akdeniz'i bir Osmanlı Gölü haline getirmişti. Kara Boğdan

seferi de, her ne kadar sulh ile neticelendi ise de, hem Moldavya bölgesinde ve hem Tuna boyunda Osmanlı sınırları durmadan genişliyordu.

9. sefer-i hümâyûn, 1541'de yapılan Budin Seferi'dir. Macaristan'da Osmanlıların himayesindeki Kral Yanoş Zapolya'nın ölümüyle (1540), Avusturyalı Ferdinand'ın buraları işgal etmek istemesi ve hatta Budin ve Peşte'yi kuşatması, Kanunî'yi tekrar bu bölgelere getirdi. 1541 tarihli bu seferle artık **Macaristan**'ı Budin Eyâleti'nin bir parçası haline getirdi.

Kısa bir süre sonra Ferdinand, Almanların desteği ile yine Budin ve Peşte'yi kuşattıysa da, Kanunî Sultân Süleyman **10. sefer-i hümâyûn**u ile hem Ferdinand'ı ve hem de kendisini destekleyen Almanları, 1543 tarihinde geri çekilmeye ve Osmanlı Devleti'nden sulh andlaşması istemeye mecbur etti. Bu sefer neticesinde Macaristan'ın dinî merkezi olan **Estergon**, İstolni-Belgrad ile beraber iki mühim sancak merkezi olarak Budin'e bağlandı. Peç ve Şikloş, geri alındı. Yapılan andlaşmayı bütün Avrupa devletleri kabul etmek durumunda kalırken, Kanunî, tartışmasız "**Cihan Padişahı**" unvanını bu gaza ile kazandı. İmparator sıfatı, sadece Muhteşem Süleyman için kullanılabilecekti.

Muhteşem Süleyman, **11. sefer-i hümâyûnun**u, Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmayı âdet haline getiren İran'a yaptı. Buna 2. İran Seferi de denir. 1548-1549 yıllarında gerçekleştirilen bu sefer ile, **Tebriz** geri alındı.

1553-1555 yılları arasında da 3. İran seferini ve genelde ise, **12.sefer-i hümâyûnun**u yaptı. Buna **Nahcivan Seferi** de denmektedir. 1554 Temmuz'unda Revan'a gelen Padişah, oradan Nahcivan'a giderek burayı feth eyledi. Kuzey Azerbaycan üzerinden Güney Azerbaycan'a geçince, Şah sulh istedi ve ortalarda görünmeyince de Amasya'ya çekildi. 1555 yılında Amasya'da imzalanan andlaşma ile Gürcistan paylaşıldı ve Irak'da eski sınırlar muhafaza edildi.

Şehzade Mustafa ve Şehzade Bâyezid meseleleriyle yıpranan haşmetli Padişah, **son büyük seferi**ni, 1566 yılında Zigetvar'a düzenledi ve burada kuşatma sırasında 72 yaşında iken çadırında vefat etti.

Yavuz döneminde 6.5 milyon km^2 olan Osmanlı Devleti'nin toprakları, Kanunî devrinin sonunda en yüksek seviyesine olmasa da, 15 milyon km^2ye yükseldi. Osmanlı Devleti'nin sınırları içine, Avrupa'da (bugünkü siyasi

sınırlarla) Eszak hariç Macaristan, Erdel (Romanya'da), Banat (Romanya ve Yugoslavya'da), Belgrad ve Voyvodana, Hırvatistan ve Slovenya ve daha nice yerler; Asya'da Rodos ve on iki ada, Arabistan, Batı Gürcistan, Doğu Anadolu'nun geriye kalan kısmı, himaye bölgeleri olarak, Yemen, Kuveyt, Bahreyn, Hadramut, Katar ve daha nice yerler; Afrika'dan Eritre, Cibuti, Somali, Habeşistan'ın önemli bölgeleri, Libya, Tunus, Çad ve Büyük Sahra'nın bazı kısımları dâhil olmuştu.

Kısaca "Bir sultân-ı azîm'üş-şan idi ki, her hıttada hutbesi yürür ve bin bir kal'ada nevbeti vurulurdu.".

Netice olarak Kanunî Sultân Süleyman devri, hem devletin sınırlarının genişlemesi yani siyâsi ve coğrafi açıdan ve hem de ilim, kültür, hukuk ve maliye gibi konular açısından, Osmanlı Devleti'nin zirvelere yükseldiği bir dönemin kısa adıdır.

Kanunî Sultân Süleyman, hem büyük bir asker, hem kudretli bir idareci ve hem de eşine ender rastlanır bir devlet teşkilâtçısı idi. Bu dehâsını, Fâtih zamanında hazırlanan teşkilât kanunlarını geliştirerek ve kısmen de değiştirerek gösterdi. Denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nin siyâsî, kültürel, sosyal, iktisadî, adlî ve kısaca her çeşit yapılanması, Kanunî devrinde zirvesine yükseldiği gibi, devletin merkezî ve taşra teşkilâtı da bu dönemde zirveye yükselmiştir. Bunu, hazırlattığı kanunnâmelerde görmek mümkündür.

Kanuni devrinin zirveye yükselmesinde katkısı bulunan Sadrazamlar arasında Pîrî Mehmed Paşa, Lütfi Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa'yı; Şeyhülislâmlar arasında Zenbilli Ali Efendi, Kemal Paşa-zâde, Çivi-zâde ve özellikle de Ebüssuud Efendi'yi; diğer devlet adamları arasında Barbaros Hayreddin Paşa, Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa, Şeydi Bey ve Ca'fer Ağa'yı; ilim ve maneviyât erbabı arasında ise, Nakşibendi Tarikatının reislerinden Hâce Mahmûd Bedahşî, Şeyh Bâli Efendi, Hâce Derviş Mehmed Efendi, Molla Abdüllatif Efendi ve Kadi-zâde Acem Efendi'yi zikredebiliriz. Ancak büyük zatlar bunlardan ibaret değildir.

ZEVCELERİ:

1- **Hürrem Haseki Sultân**; Kanunî'nin nikâhına aldığı ve aslen Ukran bir Ortodoks rahibin kızı yahut Fransız veya İtalyan olduğu hususunda iddialar bulunan câriyedir. Şehzade Mehmed ve Selim II'nin annesi.

2- Mahidevran Kadın; Abdullah kızı ve Şehzade Mustafa'nın annesi.
3- Gülfem Hâtûn; Cariyelerden ve Şehzade Murad'ın annesi.
4- Abdullah kızı ve Şehzade Mahmûd'un annesi.

ÇOCUKLARI:

1- Şehzâde Sultân Mahmûd Hân.
2- Şehzâde Sultân Mustafa Hân.
3- Şehzâde Murad.
4- Şehzâde Sultân Mehmed Hân.
5- Şehzâde Abdullah.
6- Mihrimah Sultân.
7- **Şehzâde Sultân Selim Hân II.**
8- Şehzâde Sultân Bâyezid Hân.
9- Fatma Sultân.
10- Râziye Sultân.
11- Şehzâde Sultân Cihangir.
12- Şehzâde Orhan. (82)

(82) Lütfi Paşa, Tevârîh-i Âl-i Osman, sh. 293- 456; İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter, sh. 9-36, 197-201; Solakzâde, 431-575; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 293/a-455/b; Kantemir, c. I, sh. 211-252; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 87-178; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II,

83. Kanunî Sultân Süleyman'a Kanunî denmesinin sebebi nedir? Bazı kimseler, şer'i şerifi terk ederek Avrupa'dan kanunlar almasından dolayı bu isimle yâd edildiğini söylemektedirler. Bu iddianın aslı nedir?

Hem ilim adamlarımızdan ve hem de diğer okuyucularımızdan aldığımız bir önemli soru, üç ciltte toplam 200'e yakın kendi devrinde hazırlanan Kanunnâme neşrettiğimiz Sultân Süleyman'ın "Kanunî" unvanıyla alakalıdır. Bir kısım okuyucular, doğrudan bu unvanın verilişinin sebebini sorarken, bir kısmı da, "İslâm hukuku yani şer'î hukukun hükümlerini bir tarafa bırakıp kendi iradesiyle kanun yaptığından dolayı mı bu unvanı almıştır?" diye soruyorlar. Hatta bir kısım okuyucularımız, büyük İslâm âlimlerinin bu meseleden dolayı, Kanunî'ye diğer Padişahlar gibi sıcak bakmadıklarını ifade ederek Osmanlı Kanunnâmelerinin I.cildinde naklettiğimiz ve uzun uzadıya

izahını yaptığımız. Zenbilli Ali Efendi'ye ait şu hakikatli fıkrayı dile getirmektedirler:

"Sultân Süleyman Kanunî, kesretli Kırkçeşme sularını İstanbul'a getirdiği vakit, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi ona demiş: Hilâf-ı şerîat kanunları Avrupa'dan getirdiğin cihetle, İstanbul'a öyle bir pisledin ki, o getirdiğin suların cümlesi üzerinden akıp geçse, yüz senede temizleyemez".

Bu suallere kısa da olsa cevap vermek, yerinde olsa gerektir.

Evvelâ, şunu belirtelim ki; Sultân Süleyman'a "**Kanunî**" unvanının verilmesinin asıl ve birinci sebebi, Fâtih, II. Bâyezid ve Yavuz zamanında, İslâm Hukukunun ülü'l-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi kullanılarak hazırlanan ve daha evvel neşrettiğimiz Kanunnâmeler tedvîn edilmiş olsa da, İslâm ve dolayısıyla Osmanlı Hukuk tarihinde, sınırlı yasama yetkisini kullanarak en çok ve en muntazam kanunların, Sultân Süleyman zamanında tedvîn olunmasıdır. Gerçekten de, en çok ve en derli toplu kanunlar, gelmiş geçmiş Padişahlar içinde, Sultân Süleyman zamanında hazırlanmıştır. Nitekim onun devrinde hazırlanan kanunnâmelerin, 12 ciltlik Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizin üç cildini teşkil etmesi ve 200'den fazla muntazam Kanunnâmenin bulunması da, bu dediklerimizi te'yîd eylemektedir.

Saniyen, bir kısım büyük İslâm âlimlerinin fevkalâde bir latife üslûbu içinde de olsa, Avrupa'dan bazı kanunları getirdiği için Sultân Süleyman'ı tenkit etmeleri, onun bu unvanının, şer'î kanunlara aykırı ve kendi iradesiyle bazı Avrûpâî kanun vazr etmesinden kaynaklandığı kanaatini, bazı ehl-i imânda doğurmuş bulunmaktadır. Hemen şunu ifade edelim ki, Zenbilli'nin biraz evvel naklettiğimiz sözü, bir lâtifedir; ancak bir hakikati da tazammun etmektedir. O hakikat da şu olsa gerektir: Kanunî Sultân Süleyman, açıktan şerîata aykırı kanunlar hazırlatmamıştır; ancak şer'îliği tartışmalı olan bazı meselelerde, Ebüssuud gibi, büyük İslâm hukukçularının fetvalarına dayanarak ve İslâm Hukukunun kendisine tanıdığı sınırlı yasama yetkisini kullanarak, kanun hükümleri ortaya koydurtmuştur. İslâm Hukukunda râcih kavil vardır; mercûh kavil vardır. Sultân Süleyman, bazı konularda, asrın maslahatlarını da göz önüne alarak, Ebüssuud gibi âlimlerin kanaatiyle, mercûh yani zayıf olan görüşü, râcih yani kuvvetli olan bir görüşe tercih yolunu ihtiyar eylemiştir. Şer'îliği tartışılan bu meseleler arasında, asrımızda bir kısım insanlarımızın,

meselenin aslını bilmeden "Osmanlı Devleti'nde de faiz vardı" demelerine sebep teşkil eden "Tâmele-i şer'îyye" mevzuu; mîrî arazinin ve icâreteynli vakıfların sınırsız süreli kira akdiyle işletmeye verilmesi; bazı esaslarının şerîata açıkça aykırı olmayacak şekilde Avrupa esnaf kaidelerinden alınmış olması mümkün olan gedik müessesesi; kalpazanlar, cinsî sapıklar ve benzeri cemiyet hayatını bozan suçları işlemeye devam edenlerin ta'zir bil-katl yetkisine dayanılarak idam edilmesi ve irsâdî vakıflar da denilen tahsisat kabilinden vakıflar bulunmaktadır. Bütün bunlarda, tamamen müftülerin fetvalarına dayanan Sultân Süleyman'ın açıkça şerîata muhalif bir hükmü kanun haline getirttiği söylenemez. Ancak zayıf görüşlerin kabulü; zaruret veya âmme maslahatı gibi esâsları bazan bilmeyerek veya ilim adamlarının vasıtasıyla suiistimal ettiği ve dolayısıyla zımnen şer'î hükümlere aykırı davrandığı da muhtemel ve mümkündür; zira Kanunî ma'sûm değildir.

Şunu da hatırlatalım ki, tatbikattaki gayr-ı meşru tasarrufları, Osmanlı Hukukuna mal etmek mümkün olamaz.

Bütün bunları yaparken de, şerîata karşı muhalefet olmaması için titiz davrandığını; manevî mes'ûliyetten kurtulmak gayesiyle, vefatı anında Ebüssuud'dan aldığı fetvaların kendisiyle beraber defnedilmesini vasiyet eylediğini ve en önemlisi de kendi devrindeki **kanunları kendisi değil**, zamanındaki Ebüssuud gibi İslâm âlimlerinin hazırladığını da burada hatırlatmak istiyoruz.

Şunu da hatırlatalım ki, bu **sayıları 200'ü geçen Kanunnâmeler**, **Osmanlı Hukuk sisteminin tamamı değildir**. Belki %10'u bile değildir. Zira Osmanlı Hukuk sisteminin %90'ı, fıkıh kitaplarında ifadesini bulan şer'î hükümler yani şer'iattır. Kanuni döneminde de durum böyledir.

Üçüncü olarak, Kanuni unvanının verilmesine sebep, kanunların hiç bir fark gözetilmeksizin herkese âdil bir şekilde onun zamanında tatbik edilmesindendir. Nitekim Kanunnâmesinde yer alan şu madde bu konuda iyi bir delil teşkil eder:

"Cinayetler karşılığında vaz' olunan cezalar konusunda kaide sabit oldu ki, sipahi, ra'iyyet, şerif, vazî', denî ve mücrim arasında müşterekti ki, her kim ki bu suçlardan birisi ile mücrim ola, mukabelesinde ta'yin olunan ceza ile cezalandırılır." (83)

(83) Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. IV (1-780), c. V (1-774), c. VI (1-812) ve c. VII (1-214 arası); Ayrıca bkz. Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, 238 vd.; c. V, sh. 5 vd.; Bedlüzzaman Said Nursi, Sikke-i Tasdîk-ı Gaybî, sh. 130. Mesela mîrî arazi için bkz. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. I, sh. 672-673; Zenbilli Ali Efendi'nin bir fetvası için bkz. Süleymaniye kütp. İsmihan Sultân, nr. 223, vrk. 16 vd.; Kantemir, c. I, sh.248-249.

84. Kanuni zamanında ve diğer dönemlerde Osmanlı Devleti'nin resmi hamr adıyla şaraptan vergi aldığını ve hatta bazan meyhane resminin de alındığını görüyoruz. Acaba içki caiz mi görülmektedir ki, bu çeşit resimler alınmaktadır? Bazı kimselerin Kanuni'ye isnad ettiği içki içtiği iddiası doğru mudur?

Kanuni, **içki içmeyen** ve bilakis takva ile hayatını devam ettiren bir devlet adamıdır. Bu konu, İslâm hukukundaki hükümler bilinmeden istismar edilen bir konudur. Meselenin esası da şudur:

A) İslâm Hukukuna göre sarhoşluk veren bütün içkiler haramdır ve Osmanlı Devleti de bu yasağı şiddetle uygulamıştır. Ancak gayr-i müslim vatandaşların belli kayıt ve şartlar altında kullanmalarına müsaade edilmiştir. Bu sebeple, İslâm Hukukunun getirdiği şartlar dâhilinde Osmanlı ülkesinde de hamr ve benzeri içkiler satılabilecek ve **gayr-i müslimler tarafından** kullanılabilecektir. Hatta devletin sınırları içinde, gayr-i müslimlerin eğlenebilecekleri ve içki içebilecekleri meyhaneler de açılabilecektir. Bütün bunların tek şartı, Müslümanlara zarar verir hale gelmemesidir. Mesela ancak nüfusunun kahir ekseriyeti gayr-i müslim olan mahallelerde satılabilmekte ve meyhane açılabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde Müslümanların ve gayr-i müslimlerin mahallelerinin ayrı ayrı olmasının bir sırrı da budur.

B) Müslümanlar için caiz olmasa da, gayr-i müslimler için belli şartlarla serbest bırakılan içki ve domuz gibi mallardan (gayr-i müslimlere göre maldır; Müslümanlara göre mal kabul edilmemektedir), İslâm devleti vergi alabilecektir. Özellikle Hanefi hukukçuların içtihadı bu şekildedir. İşte Osmanlı Devleti de özellikle İmam Züfer'in içtihadını esas alarak, gayr-ı müslimlerin ürettikleri şaraplık şireden ve hamr ve benzeri içkilerden şire resmi veya hamr resmi denilen bir vergi almıştır. 1591 yılından itibaren içkiden alınan vergiye zecriye resmi denmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti domuzlardan da resm-i hınzır veya canavar adıyla vergi almıştır.

C) İçkiden alınan bu vergiler Hamr Emâneti Mukata'atı denilen bir maliye dairesi tarafından tahsil edilmiştir. Hatta Kanuni Sultân Süleyman, gayr-i müslimlerce açılan meyhanelere Müslümanların da gitmesinden ve de bazı Müslümanların yasak olarak içki kullanmaya başlamasından dolayı, Hamr Emâneti Mukata'asını kaldırmış, Osmanlı sınırlarına sokulan içkilere ve bunların üretimine **ciddi yasaklar** getirmiştir. Bu arada içki içildiği ve gayr-i meşru fiiller yapıldığı gerekçesiyle bütün meyhaneler ve kahvehaneler kapatılmıştır. Ancak daha sonra bu yasaklar II. Selim zamanında kaldırılmış ve gayr-i müslimlere müsaade edilmiştir. III. Selim zamanında yeniden tanzim olunan zecriye resminin tahsili de yeni esaslara bağlanmıştır.

D) O halde Osmanlı Devleti'nde hamr ve benzeri içkilerden vergi alınması veya bu vergilerin tahsili için maliye daireleri teşkil olunması yahut da gayr-i müslimlere meyhane açmaya ve içki ticâreti yapmaya müsaade edilmesi, Müslümanların ve hele hele içkiyi gayr-i müslimlere bile yasaklayan Kanuni gibi bir devlet adamının içki içmesi manasına gelmez ve böyle bir iddia kesinlikle doğru değildir. (84)

(84) Kâsânî, Bedâyi'us-Sanâyl', II, sh. 38; Heyet, El-Fetâva'l-Hindiyye I-VI, Beyrut 1400/1980, c. I, sh. 183; Zeydan Ahkâm'üz-Zimmiyyîn, sh. 187-188; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 361/b-363/a; Abdurrahman Vefik Bey, Tekâlif Kavâ'idi, İstanbul 1328, c. I, sh. 34; II, sh. 403-405; Solak-zâde, sh. 584-585.

85. Kanuni döneminde düzenlenen Çingene Sancağı Kanunnâmesi'nde "gayr-i meşru iş yapan çingene kadınlarından kesim adı altında vergi alındığı" ifade edilmektedir. Bu doğru mudur ve İslam'a göre nasıl izah olunabilir?

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıldan itibaren, Rumeli'deki çingeneleri, askeri maksatlarla bir teşkilâtlandırmaya teşvik etmiştir. Merkezi Kırk Kilise olan ve Eski Hisâr-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci Eli, İncügöz, Gümülcine, Yanbolu, Pınarhisâr, Prevedi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan ve Çorlu mıntıkalarını özellikle ihtiva eden bir Cingâne Sancağı ihdas edilmiştir.

Çingene Sancağı Beğine Çingene Beği, Çingene Sancağı Beği veya mîr-i kıptiyân denirdi. Çingenelerin Müslümanları her hâne başına 22 akçe ve gayr-i müslimler ise 25'er akçe harâc-ı muvazzaf verirlerdi. Örfî rüsûmde diğer

re'âyâ gibi idiler. Çingenelerden göçebe olanların hangi kazalar içinde göç edebilecekleri tesbit olunmuştu. Hiçbiri cemâ'atini terk edip gidemezdi. Terk ederse yakalanır ve kabilesine teslim olunurdu.

Çingene kabilelerine katuna ve reislerine de katuna başı denirdi. Müslüman çingeneler ile gayr-i müslim çingeneler arasında kız alıp verme yasaktı. Çingenelerden bir kısmı müsellem idi ve bazı örfî rüsumdan mu'âflardı.

Kanunî devrinde Cingâne Livasını ve bütün çingeneleri ilgilendiren ilk hukukî düzenleme, tahmînen 937/1531 tarihinde yapılmıştır. "Kanunnâme-i Kıbtıyân-ı Vilâyet-i Rumeli" yani "Rumeli Eyâleti Çingeneleri Kanunnâmesi" adını taşımaktadır.

Kanunnâmede çingeneler Müslüman ve kâfir diye ikiye ayrılmış ve bazı hükümler bu esasa göre tanzim olunmuştur. Gayr-ı meşru iş yani oyun eğlence ile meşgul olanlar da gayr-ı müslimlerdir.

Asıl bizi ilgilendiren de bu Kanunnâmenin bir maddesidir:

"2.Ve İstanbul ve Edirne ve Filibe ve Sofya'da olan cingânelerin nâ meşru' işle mübaşeret eden avretlerinden her ayda yüzer akçe kesim deyü resm verirler".

İslâm Hukukunda İslâm Ülkesinde yaşayan gayr-ı müslimler de zina fiilini işleseler, şartları ve unsurları tamam olduğu takdirde, hadd-i zina tatbik edilir. Ancak buradaki hüküm zahirde buna muhalif gibi görünmektedir. Aslında muhalif değildir. Zira buradaki gayr-ı meşru fiillerden kasıt, zina dışındaki fal bakma, dans, oyun ve eğlence tarzındaki gayr-ı meşru fiillerdir. Özellikle gayr-i müslim çingenelerin bu gayr-i meşru fiilleri meslek haline getirdikleri herkesin malumudur. Bunların cezası, ülü'l-emr tarafından tesbit edilecek ta'zir ve daha doğrusu ta'zir bil-mal olduğundan, bu tür gayr-ı meşru' fiilleri işleyen kadınlardan her ay belli bir para cezası kesim adı altında yüz akçe alınması ceza olarak tesbit ve ta'yîn olunmuştur. (85)

(85) Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 384 vd; c. VI, sh. 511-514; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 75; Zeydan, Ahkâmü'z- Zimmiyyîn, sh. 307 vd.

86. Kanuni Sultân Süleyman'ın, oğlu Şehzade Mustafa'yı, Hürrem Sultân'ın tahrikiyle haksız olarak öldürdüğü ve bunun Osmanlı Devleti'nin tarihinde kötü bir dönüm noktası olduğu söylenmektedir. Bu meseleyi özetler misiniz?

"Kader hükmünü icra edince, insanların basar ve basireti bağlanıyor" kaidesi burada da geçerlidir. Meseleyi hemen hükme bağlamak doğru değildir. Ancak bu olayın tasvip edilecek bir yönü de yoktur. Osmanlı tarihçilerinin beyanına göre, Şehzade Mustafa hayatta iken onunla beraber hayatta olan üç şehzade daha vardır: Şehzade Bâyezid, Şehzade Cihangir ve Şehzade Selim. Sadrazam Rüstem Paşa ve Hürrem Sultânın ve hatta bazı tarihçilere göre Kanuni'nin meyli Şehzade Bâyezid'e; Padişah, askerler, âlimler ve meşâyıhın meyli Şehzade Mustafa'ya; harem halkının meyli ise babasıyla Saray'da beraber oturan ve sancağa çıkmayan Şehzade Cihangir'e idi. Şehzade Selim hiç kimsenin aklından bile geçmiyordu. Zira kendi sancağında, çevresine toplanan musahiplerle eğlenceli bir hayat yaşıyordu. Taht işleri gündeme gelince de, "Bakalım Mevlâ neyler?" diye lakayt kalıyordu.

Ancak Kanuni'nin hanımı Hürrem Haseki'nin Şehzade Bâyezid, Şehzade Selim ve Şehzade Cihangir'in annesi olması; Şehzade Mustafa'nın ise Mah-i Devrân Haseki'nin oğlu olması fitneyi ateşlemeye yeterli bir sebepti. Hürrem Haseki'nin ve Kanuni'nin biricik kızı Mihrimah Sultân ile evlenen ve 1544 yılında Sadrazamlık makamına gelen Rüstem Paşa, fitne ateşini körüklemeye başladı. Asıl arzusu Şehzade Bâyezid'in tahta çıkmasıydı. Bunun için Şehzade Mustafa'nın tasfiyesi gerekiyordu. Bu gayeye ulaşmak üzere Damad, Kayınvalide ve kız bir plan hazırladılar. Osmanlı Devleti'ni en çok ürküten politik bir mevzu olan Anadolu'nun Şî'alaşmasını vesile ettiler.

Kanuni, Sadrazam Rüstem Paşa'nın komutasında İran Seferine çıkmak üzere bir ordu çıkarmıştı. Bu olaydan sonrasını Solak-zâde'den özetleyelim:

"Şaşılacak iştir ki, askerin dilinde hiç hoş olmayan sözler dolaşıyordu. Bazı gayr-ı makul sözler ile çadırlar dolup gizli ve aşikâr söyleniyordu ki, 'Padişah gayet kocaldı, yaşlılık vücudunu yıprattı. Bu günden sonra sefere çıkamaz. Onun için yerine Rüstem Paşa'yı Anadolu'ya serdar tayin etti. İnsaf o ki, Şehzade Mustafa yerlerine tahta geçmek istiyormuş; ancak Rüstem Paşa

engel imiş'. Bu tür dedikodular tevatür derecesine geldi. 'Söz yalan olmaz; yanlış olur' dedikleri gibi, aslında Şehzade Mustafa yaşı kırkı geçmiş, ilim ve kahramanlık itibariyle şehzadeler arasından biricik idi. Ayrıca asker ve halk onu seviyor ve istiyordu. Maalesef bazı ahmaklar iyi niyetle ve bazıları ise kötü niyetle Şehzade Mustafa'ya bu sözleri ulaştırdılar ve onu isyan edecek merhaleye getirmeye çalıştılar".

İşte bu dedikodular üzerine, fesad şebekeleri, Şehzade Mustafa'nın İran Şah'ı Tahmasb ile gizlice ittifak yaptığına ve onun damadı olup babasını devireceğine Kanuni'yi ikna ettiler. Her ne kadar Kanuni, kendisine ilk olarak bu mevzu açıldığında, "Hâşâ, Mustafa Hân'ım bu küstahlığa cür'et ede. Bazı müfsidler kendi arzularını mülk ve saltanat ona kalmasun deyü iftira ederler" diye sert cevap vermesine rağmen, sahte mektuplar ve benzeri desiselerle onun isyan edeceğine ve hıyanet ettiğine inandı. Hatta 3. İran Seferi için yaptığı hazırlığa, Şehzade Mustafa'nın Konya Ereğlisi yakınlarında 30.000 kişilik bir orduyla katılmasını, ona isyan için geliyor zannetti. Rüstem Paşa'nın tahrikleri kötü amacına ulaşmış ve maalesef Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi'den de devlete isyan ettiğinden dolayı idam fetvası kamufleli bir şekilde alınmıştı. Bu fetva bile usulüne uygun alınmamıştır. Böylece araya giren müfsidlerin tahriki ile, Osmanlı tarihinin en acı ve haksız bir idamı gerçekleştirilmiş ve 960/1553 yılının Şevval ayında Sultân Mustafa babası ile görüşmek üzere geldiği çadırda boğdurulmuştur. Katli, devlete isyan suçundan dolayıdır; ancak deliller yanlış ve şahitler yalancıdır.

Şehzade Mustafa'nın idam edilmesi, her ne kadar kanununa uydurulmuş ve sahte delillerle insanlar kandırılmış dahi olsa, memleket içinde büyük sıkıntılar meydana getirmiştir. Hadiseye üzülen Şehzade Cihangir, aynı yıl üzüntüsünden vefat etmiştir. Asker çok ciddi manada rahatsız olmuş ve ısrarla Sadrazam Rüstem Paşa'nın azli istenmiş ve mecburen azledilmiştir. En acısı da İran Seferinden vazgeçilmiştir; zira askerin önemli bir kısmı karşı tarafa meyletmeye başlamıştır. Halk arasında Şehzade Mustafa destanlaşmış ve adına çok önemli mersiyeler yazılmıştır. Hatta Düzmece Mustafa adıyla ortaya çıkan birisi, binlerce insanı çevresine onun adıyla toplayabilmiştir.

Bu sefer de Lala Mustafa Paşa, bazı şahsî menfaatleri yüzünden iki öz kardeşin arasını açmaya başlamış ve Şehzade Bâyezid ile Şehzade Selim'in

aralarına buz dağlarını sokmaya çalışmıştır. 1558 yılında Şehzade Bâyezid Kütahya'dan Amasya'ya ve Şehzade Selim ise, Manisa'dan Konya'ya sancakbeyi olarak tayin edilmişlerdir. Maalesef Şehzade Bâyezid, bazı tahriklere aldanarak gelen bu fermanı dinlememiştir. Padişah'ın emriyle üzerine gelen orduya Konya'da mağlup düşen Bâyezid, İran'ın başşehri Kazvin'e sığınmış ve âsi hale gelmiştir. Sonunda Şah, bazı dedikoduların da etkisiyle âsi oğlunu babası Kanuni'ye teslim edince, 4 oğlu ile birlikte Şehzade Bâyezid 1562 yılında idam edilmişlerdir. İdam fetvasını veren ise, Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi'dir ve bu fetvada bir aykırılık bulunmamaktadır. Yani Şehzade Bâyezid'in katli tamamen devlete isyan suçundan dolayıdır ve bağy suçunun cezasıdır.

Şehzade Bâyezid ile babasının karşılıklı olarak birbirine yazdıkları şu şiir, meselenin künhünü anlatması açısından çok manidardır. Sadece birer dörtlüklerini alıyoruz:

Şehzade Bâyezid (Şâhî):

Ey serâser âleme Sultân Süleyman'ım baba
Tende canım canımın içinde canım baba;
Bâyezid'ine kıyar mısın benim canım baba
Bî günahım Hak bilir devletlü Sultânım baba.

Kanuni (Muhibbî):

Ey demâdem mazhar-ı tuğyân-ı isyanım oğul
Takmayayım boynuna herkiz tavk-ı fermanım oğul
Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezid Hân'ım oğul
Bî günahım deme bârî tevbe kıl canım oğul. (86)

(86) Solakzâde, 521-533; 545-566; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 363/a vd.; Ahmed Refik, "Konya Muharebesinden Sonra Şehzade Sultân Bâyezid'in İran'a Firarı", TOEM, nr.36, sh. 705-727; Busbecq, Ogier Ghiselin De, Türkiyeyi Böyle Gördüm, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts, sh.37-40; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Babasından Sonra Saltanatı Elde Etmek İçin Kardeşi Selim'le Çatışan Şehzade Bâyezid'in Amasya'dan Babası Kanunî Sultân Süleyman'a Göndermiş Olduğu Ariza", Belleten, c. XXIV, sayı 96(1960), sh. 597-600; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 142-146; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 401-408; ÖTEM, Sene 1, sayı 2, 30 Nisan 1334, sh. 19-21; Akman, Kardeş Katli, sh. 84-98; Peçevî, Tarih, sh. 300-305; 341-342; İsen, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye, Ankara 1993, sh. 125-165.

87. Piri Reis Neden Katledildi?

Büyük Türk denizcisi ve coğrafyacısı Piri Reis'i idama götüren sebepler üzerinde durulurken farklı yorumlar yapılmakta, kimisi onun Hürmüz'de muhasarayı kaldırmak için Portekizlilerden rüşvet aldığını, kimisi devleti adına haraç ve hediye aldığını ve kimisi de bu para işinin imkânsız olacağını belirterek stratejik sebeplere bağlı olarak muhasaradan vazgeçtiğini belirtiyorlar. Büyük Türk denizcisi üzerindeki spekülasyonları gidererek sağlıklı düşünmek gerekiyor.

Meşhur Osmanlı denizcilerinden olan Piri Reis, II. Bâyezid devrinde (1494) devlet hizmetine giren Kemal Reis'in yeğenidir. Piri Reis amcası Kemal Reis ile birlikte birçok deniz seferlerinde bulunmuş, en son görev olarak 1547 yılında Kızıldeniz ve Hint sularında faaliyette bulunacak donanmanın amiralliği anlamına gelen Süveyş/Hint kaptanlığına getirilmiştir. Bu tayinin sebebi Aden'in Portekizlilerin eline geçmesi idi.

Piri Reis'in görevde bulunduğu dönem Portekizlilerin Hint sularında cirit attığı bir döneme rastlar. 1543 yılında Süveyş tersanesini işgal ile Türk donanmasını yakmak isteyen Portekizlilerin teşebbüsleri akim kalacaktır. Bu hareket esnasında Portekizliler Aden'i kısa bir süre zabtettilerse de Süveyş kaptanı Piri Reis'in bizzat donanması ile tazyiki neticesinde Aden kale ve limanı 1548'de Portekizlilerden geri alınmıştır.

Piri Reis 1551'de otuz kadar gemiden oluşan Süveyş donanması ile Hint denizine çıkarak Cidde'de üç gün kalır. Sonra Umman sahilini geçerek Arabistan yarımadasının güney doğusundaki Maskat'ı zaptedip Portekizlilerin yetmiş kadırgasıyla savaş ederek galebe çaldıktan sonra Hürmüz Adası'ndaki Hürmüz Kalesi'ne kaçan düşmanı orada muhasaraya başladı; ancak bu muhasarayı geri çekti. Çünkü Hint sularında bulunan bütün Portekiz filolarının birleşerek üzerine geldiği haberini almıştı. Peçevi'ye göre kalenin fethi yakın iken Piri Reis Portekizliler ile muhasaranın kaldırılması üzerinde anlaşma yaparak onlardan devlet adına hediye ve haraç almıştır. Hammer, aldığı hediyelere meftun olarak muhasarayı kaldırdığını, Kâtip Çelebi ise Hürmüz'e Portekiz yardım kuvvetinin gelmekte olduğu söylentisi üzerine Piri Paşa'nın muhasarayı kaldırmak mecburiyetinde olduğunu söyler. Hammer, muhasa-

rayı kaldırdıktan sonra Basra'ya geldiğinde Portekiz donanmasının Acem körfezini kapatmak için kendisine doğru ilerlediğini haber aldığını ve bunun üzerine sadece hazineleri yüklü üç kadırgayı yanına alarak ayrıldığını belirtir. Muhasarayı kaldırmak için rüşvet aldığı yolundaki rivayete gelince; düşmanları, mesela Kubad Paşa ve diğerleri tarafından yapılan asılsız bir itham olarak değerlendirilmektedir. Piri Reis bu sıralarda 80 yaşına gelmiş bir ihtiyar ve hayli zengin bir kimse idi. Bu bakımdan onun rüşvet aldığı iddiası söz konusu olamaz. Ama onun, Osmanlı devleti adına haraç aldığı muhtemeldir.

Muhasarayı niçin kaldırdığı sorusuna daha gerçekçi cevap Piri Paşa'nın askeri strateji gereği kaldırdığı söylenebilir. Zira Piri Reis burada bulunduğu sırada Portekizlilerin Basra Körfezi'ni kapamak istediklerini duyunca içerde mahsur kalmak istemeyerek donanma gemilerinin hepsini çağırmağa imkân olmadığından acele olarak kendisine tabi üç kadırga ile düşman gemileri gelmeden önce denize açılmıştır. Gerek asker gerekse diğer gemiler Basra'dan çıkmamışlardı. Bu şekilde yola çıkan Piri Reis bir gemisini de yolda Bahreyn adaları yakınında kaybettikten sonra 960/1553 yılında Süveyş'e ve oradan da Mısır'a geldi. Piri Reis'in Basra'da bulunan donanması amiralsiz kalmış idi.

Bu durum Piri Reis'in muhaliflerinin eline fırsat verdi. Ülkenin menfaatlerini ayaklar altına almak ve Osmanlı donanmasını kaderine bırakıp kaçmakla suçlandı. Hâlbuki Piri Reis seviyesinde tecrübeli bir kaptanın yeterli sebebler olmadan Osmanlı filosunu başka bir limanda bırakması mümkün değildir. Piri Reis kendisine emanet edilen filonun hesabını padişaha vermek zorunda olduğunun idraki içindeydi. Kuvvetli ihtimale göre Piri Reis kadırgalarını Portekizlilerin elinde bırakmadı. Bu gemiler sefer esnasında topladığı ganimet mallarıyla ağızlarına kadar doluydu ve Portekiz donanmasının ani hücumuna maruz kalıp mağlup olduğu takdirde bu servetin ellerine geçmesini istemiyordu.

Ancak Piri Reis'in muhalifleri seferin başarısızlıkla geçtiği konusunda Padişahı ikna edeceklerdir. Piri Reis'in muhalifi olan Basra Valisi Kubad Paşa, Mısır Valisi'ne bir mektup yazarak kaptanı gammazlayacaktır. Kaptan ile Vali arasındaki husûmetin öncesi vardır. Zira Piri Reis, Hürmüz kuşatmasını

kaldırdıktan sonra buradan Basra'ya geçerek Vali Kubad Paşa'dan yardım istediyse de, Vali Müslümanlara zulmettiği ve mallarını yağmalattığı iddiasıyla Piri Reis'e yardım etmediği gibi mallarını da almak istemiştir. Piri Reis Frenklere yardım ettiklerinden dolayı Hürmüz şehrini yağmalatmış idi.

Mısır Valisi Piri Reis'i orada alıkoyarak veya hapsederek seferin olumsuz neticesini bir ariza ile sadarete bildirdi. Kanuni'nin cevabı Piri Reis'in idamı oldu. Hürmüz muhasarasını kaldırması ve diğer gemiler ile askeri Basra'da bırakarak gelmesi, vazifede ciddiyetsizlik ve donanmanın felaketine sebep olduğu şeklinde yorumlandı ve suçlu görülerek 1554 yılında Mısır divanında başı kesildi ve malları müsadere edildi.

Hatayı kabul etmeyen bir yönetim anlayışına sahip Osmanlı Devleti'nde, Piri Reis gibi dünya çapında bir denizci de olsa affedilmiyor, gereken ceza uygulanıyordu. Ancak şu var ki Kubad Paşa'nın, Piri Reis'e şahsi düşmanlığının bu kararın verilmesinde önemli rol oynadığını da belirtmek gerekir. (87)

(87) Ahmed Asrar, Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyâseti ve İslâm Âlemi, İstanbul 1972, sh. 296-338; Âli, Künh'ül-Ahbâr, vrk. 295b; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-III, (neşr. İsmail Özen), İstanbul 1975, c. 3, sh. 311; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, trc. Mehmed Ata, İstanbul 1330, c. 5, s 119; Kâtip Çelebi, Kltab-ı Cihannuma, sh. 11; Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l- Kibar, İst 1329, sh. 61; Mehmed Süreyya Sicill-i Osmani, c. 2. sh. 44; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 163-164; Peçevi, Tarihi, c.l, sh. 350-352; Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, (neşr. Fevzi Kurdoğlu-Haydar Alpagot), İstanbul 1943, mukaddime, sh.I- XVI; Fuad Ezgü, "Piri Rels",İA, c. IX, sh. 561-565; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 397-398; İnan, Afet, "Bir Türk Amirali, XVI. Asrın Büyük Geografı Piri Reis", Belleten, c. I, sayı 2(1937), 317-356; Selen, H. Sadi, "Piri Reis'in Şimalî Amerika Haritası. Telif 1528", Belleten, c. I, sayı 2(1937), sh. 515-523; Orhonlu, "Cengiz, Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", Belleten, c. XXIV, sayı 134(1970), sh. 235-254.

88. Mimar Sinan'ın Ermeni olduğu söylenmektedir. Mimar Sinan kimdir?

Mimar Sinan veya Koca Sinan, muteber kaynakların anlattığına göre, 895/1489-1490 yılında Kayseri'nin Ağırnas köyünde dünyaya gelmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre, İbrahim Paşa'nın âzâdlı kölesidir. Ancak bu görüş kabul görmemiştir.

Doğru olan **kısa hayat hikâyesi** şöyledir:

Abdülmennân oğlu Sinan, Yavuz zamanında devşirme olarak İstanbul'a gelmiştir. Kanuni zamanında yeniçeri olan Sinan, 1521'deki Belgrad ve 1522'deki Rodos seferlerine katılmıştır. 1538 Kara Boğdan seferinde Prut Nehri üzerinde 13 günde bir köprü inşâ edince Padişah'ın takdirini kazanmış ve 1539 yılında da mimarbaşı seçilmiştir. 35 yıl bu vazifede kalan Sinan, Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde, şaşılacak bir sür'at ile sayısız eserler meydana getirmiştir. Kaynaklar; Mimar Sinan'ın 80 küsur Cami, 80 küsur Mescid, 57 Medrese, 22 Türbe, 7 Dâr'ül-Kurrâ, 17 İmaret, 3 Dâr'üş-Şifâ, 7 Su yolu kemeri, 8 Köprü, 35 Saray, 20 Kervansaray, 6 Mahzen ve 48 hamam inşâ ettiğini, çok az farklarla nakletmektedirler.

Mimar Sinan'ın Kayseri'ye bağlı Ağırnas Köyü'nden olması hasebiyle de aslen Ermeni olduğu iddia edilmiştir; ancak bu iddia tamamen yanlıştır. Zira Ermeniler, Devşirme Kanunu gereği, XVI. asra kadar Yeniçeri Ocağı'na alınmaktadırlar; Yavuz zamanında devşirmeden istisna edilmişlerdir. Son zamanlarda bazı Ermeni yazarların, Osmanlı döneminde yaşamış meşhur simaları Ermeni diye vasıflandırmaları ideolojiktir. Bazı Yahudi asıllı yazarlar, Mimar Sinan'ın Yusuf Sinan olduğunu iddia ederek aslen Yahudi olduğunu ileri sürmüşlerse de, bunu teyit edecek bir delil ve belge de yoktur. Babinger ise, Sinan'ın Hristo isminde bir Rum genci olduğunu iddia etmektedir; yine elinde bir belgesi bulunmamaktadır. Bir diğer görüş ise, Sinan'ın Hıristiyan bir Türk ailesinden geldiği yönündedir. Bu görüşe göre, babasının adı Abdülmennân ve dedesinin adı da Doğan Yusuf'tur.

Bize göre doğru olan, Sinan'ın, bir devşirme olduğu ve aslen Hıristiyan bir aileden gelse bile, sonradan hem Türkleşip ve hem de samimi bir Müslüman haline geldiğidir. "Er-Risâlet'ül Mi'mâriyye"de Sinan-ı Kayserî diye anılmaktadır. 1585 tarihli Sinan'a ait bir vakfiyede ise, kardeşlerinden birini Kayseri'den getirdiği ve Müslüman yaptığı kayd olunmuştur. II. Selim'in Karaman ve Kayseri'deki gayr-i müslimleri Kıbrıs'a nefyetmesi ile alakalı bir fermanı üzerine, Ağırnas Köyü mensuplarının bu karardan istisna edilmeleri için Mimar Sinan Padişah'a müracaat etmiş ve bu dilekçesi kabul edilmiştir.

Sinan'ın nesli nereden gelirse gelsin, o kabiliyete sahip çıkarak onu Koca Sinan yapan Osmanlı Devleti'nin ilme ve teknolojiye saygı duyan zihniyetidir. [88]

(88) Meriç, Rıfkı Melul, Mimar Sinan, Hayatı, Eseri, I. Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler, TTK, Ankara 1965 (Bu eserde Er-Risâlet'ül-Mimâriyye ile Sâl Mustafa Çelebi'nin Tezkirat'ül-Ebniye adlı eseri de yer almaktadır); Aslanapa, Oktay, "Sinan" maddesi, İA, X, sh. 655-661; Babinger, Franz, "Sinan" Article, El, IV (Leiden, 1927), sh. 428-432; Kuran, Aptullah, Sinan, The Grand Old Master of Ottoman Architecture, Washington 1987, sh. 23-37; Konyalı, İbrahim Hakkı, Mimar Koca Sinan, İstanbul 1948, sh. 78; Göyünç, Nejat, Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında, Tarih ve Toplum, nr. 19, 1985, sh. 38-40; Menage, V. L, "Dewshirme", El, II, sh. 211.

89. Dünyanın ilk Çevre Nizâmnâmesinin Kanuni zamanında hazırlandığı doğru mudur?

Çevre temizliği ve korumasının hukukî mevzuata konu teşkil edecek kadar önemli olduğunun farkına varılması, tesbitlerimize göre 20. asırdan öteye gitmemektedir. Yani fertlerin ve devletlerin bu mes'ele üzerinde önemle durmalarının tarihi yenidir. Çevre ile ilgili hukukî düzenlemenin Türkiye'deki tarihi, henüz iki veya üç senedir dersek, mesele daha iyi anlaşılır. Çevre temizliği ile alâkalı tedbirlerin tarihini de, bir asırdan öncesine götüremezsiniz.

Bu konuda tarihimizin nelere sahip olduğunun bilinmediği de bir hakikattir. "Temizlik dinin yarısıdır" düstûrunu hayâtlarının en önemli esası olarak kabul eden ecdadımız, İslâmiyet'e tam ma'nâsıyla sarıldıkları ve kudretli oldukları devirlerde, her konuda olduğu gibi, çevre temizliği ve koruması hususunda da, diğer milletlere örnek olmuşlardır. Biraz sonra zikredeceğimiz Nizâm-nâme bunun müşahhas bir delilidir.

Osmanlı Devletinde, şehir, kaza ve köylerde, şehrin emniyet ve asayişini temin, maddî ve manevî temizliğini muhafaza görevlerini üstlenen hususî memurlar vardır. Bunlara **subaşı** denmektedir. Köy ve kasabalardakine il subaşıları, diğer büyük merkezdekilerine ise şehir subaşıları denirdi. Bu memurlar, günümüzdeki zabıta, emniyet görevlileri ve kısmen de belediyecilerin vazifelerini ifa ederler ve kadıların emri altında çalışırlardı. Osman Bey'in ilk tayin ettiği iki memurdan birinin subaşı olduğunu kaydedersek, Osmanlıların yerleşim merkezlerinin emniyet, âsâyiş, maddî ve manevî temizlik ve huzuruna ne kadar önem verdiklerini daha iyi anlarız.

Bizi asıl şaşırtan husus ise, Osmanlı Devleti'nin sadece yerleşim merkez-

lerinin çevre temizliği ve korumasıyla ilgilenmek üzere hususî bir memur tayin etmekle yetinmemesi, görevli memurun eline de, çevre temizliğini te'min için uygulaması gereken hukukî esasları belirleyen bir **Nizâmnâme**yi vermiş olmasıdır. Bu özel çevre temizliği görevlisinin adı, **çöplük subaşısı**dır ve çevre temizliği ile alâkalı Nizâmnâme'nin ilki ise, bundan yaklaşık 460 sene önce yani 1539 yılında hazırlanmıştır. Elimizdeki iki çevre Temizliği Nizâmnâmesinden sadece birisini bu yazımızda iktibas edeceğiz.

Biraz sonra metnini zikredeceğimiz ve üslûbunun sade olması sebebiyle aynen aktaracağımız Nizâmnâme'nin hükümlerini, elbette ki günümüzdeki çevre temizliği konusuyla alâkalı hukukî düzenlemelerle kıyaslamak doğru değildir. Zira zemin ve zaman farklıdır. Yine de 450 sene önceki bu Nizâmnâme'de günümüzde dahi tatbik edilebilecek hükümlerin bulunması, gerçekten dikkat çekicidir. Meselâ, evlerin ve dükkânların çevrelerinin temiz tutulması (Md. l); görülen pisliklerin o çevre halkına temizlettirilmesi (Md.2); hamam ve hanlar gibi umuma ait yerlerin temizliğine dikkat edilmesi (Md.3-4); çevreyi kirleten esnafın artık maddeleri ve pis sularını, tamamen boş yerlere ve şehir dışına taşımaları mecburiyeti (Md.6-7); en önemlisi de, arabacıların yani bugün de oto sahiplerinin arabalarını ev ve dükkânların önüne park etmemeleri ve mutlaka özel park yerlerinde durdurma mecburiyetleri (Md.10); bugün de muhtaç olduğumuz ve yürürlükte bulunan esaslardır.

Şimdi de **Kanunî Sultân Süleyman devrinde Edirne** çöplük subaşısına verilmek üzere hazırlanan **Çevre Temizliği Yasaknâmesi**nin metninden bazı hükümler nakledeceğiz.

'Edirne'nin Mahalleleri Ve Sokakları Ve Çarşılarının Temiz Etmesi İçün Nişan-ı Hümayun:

1. Çağırdub ve yasak ede; min ba'd hiç ehad evi yörelerin ve dükkânların nâ-pâk tutmayub mezbele ve anın emsalinden nesne vâki olmaya, olursa gidereler.

2. Mezkûr subaşı, bu bâbda kemâl-i ihtimam üzere olub çarşularda ve mahallelerde dökülen mezbeleleri, kimin evine ve havlusuna yakın olursa anın döktüğü ma'lûm olıcak pâk etdüre. "Biz etmedük" derler ise, edeni bulıvereler, anun yasağı ana ola.

…..

4. Ve hamamların çirgâbı yolları mezbeleler ile tutulmuş ola, kimin evine ve havlusuna ve haremine yakın olursa, ayırtlatduralar. “Biz etmedük” derlerse, edeni bulıvereler, ana pâk etdüre.

…..

6. Ve câme-şûyların ve kan alıcıların kanların ve çirgâbların tarîk-i amma dökmekden men’ edüb hâli ve halvet yerlere iletdüre.

7. Ve boyacıların ve aşçıların ve başçıların ve semercilerin otların ve gübrelerin yol üstünde dökmekden tamam men’ ve yasak edüb hâli ve halvet yerlere iletdüre.

8. Ve yasak ede ki; arabacılar sığırların na’l-band dükkânında aleflemeyüb evvelden kanda alefler ise, gerü anda alet ede. Eğer zaruret olursa, na’l-band dükkânlarında aleflemelü olursa, anlara pâk etdüre. Ve mezbeleden ve sığırları tersinden ne olursa, hâricden ve hâli yerlere iletdüre. Fî Safer sene 946 (1539)” (89)

(89) Bâyezid kütp. Veliyyüddin Ef., nr. 1970, vrk. 101/a-102/b, 125/b-127/a; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. VI, sn. 540-543; Pakalın, Tarih Deyimleri, c. III, sh. 259-2261; Cin- Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. I, sn. 234.

XI - SULTAN II. SELİM DEVRİ
(DURAKLAMA İŞARETLERİ BAŞLIYOR)

90. Sarı Selim diye de bilinen II. Selim'le alakalı kısaca bilgi verir misiniz? Hanımları ve çocukları kimlerdir? Zamanındaki devlet büyükleri ve devletin ulaştığı sınırlar hakkında kısaca açıklama yapar mısınız?

Sarı Sultân Selim diye de bilinen II. Selim 1566'da babasının vefatından 23 gün sonra İstanbul'a gelerek Osmanlı tahtına oturmuştur. Daha sonra da bizzat Belgrad'a gelerek ordunun huzurunda da cülus merasimini tekrarlamıştır. Yeniçeri teşkilâtı, cülus bahşişinden dolayı ilk defa bu Padişah'a baş kaldırma belirtileri göstermiştir.

II. Selim, diğer Osmanlı Sultânlarına benzemeyen ve hem dirayette ve hem ilim irfanda onların seviyesine çıkamayan bir şahsiyete sahiptir. Ordunun başında **hiç bir sefere çıkmamış**tır. Daha evvel Karaman Eyâletinin Paşa Sancağı olan Konya'da, Manisa'da ve Kütahya'da sancakbeyliği yapmış ve 42 yaşındayken Padişah olmuştu. Sokullu Mehmed Paşa da olmasaydı, devleti bu sekiz sene içerisinde belki aynı huzurla idare edemezdi. Ancak Kanuni Sultân Süleyman'ın dirayetli Vezir-i A'zamı Sokullu Mehmed Paşa, II. Selim yerine devleti idare ediyordu.

II. Selim devrinde patlak veren hadiselerden birincisi Yemen Meselesi idi. Kanunî devrinde iki beylerbeyilik haline getirilen Yemen'de zayıflayan Osmanlı idaresine karşı, Zeyd bin Ali neslinden gelen Topal Mutahhar isyan etti ve San'a ile Te'az taraflarına hâkim olan Murâd Paşa'yı mağlûb ederek katl eyledi. Bunun üzerine Yemen Eyâleti tek eyâlet haline getirilerek 975 Zilhicce/1568 Haziran tarihinde Haleb Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa Beylerbeyiliğe getirildi ve buradaki isyanı bastırdı. Sokullu tarafından Yemen Serdârı olarak gönderilen Sinan Paşa'nın gayretleri de eklenince, Yemen, uzun süre Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Aynı yıl Kurdoğlu Hızır Reis de Endenozya'ya sefer düzenlemişti. Bu arada 1569 yılında Astırhan'a ve Ruslara karşı sefer düzenlendiyse de, Kale Ruslardan alınamadı.

Bu arada 978/1570 tarihinde Kıbrıs Adası Venediklilerin elinden alındı ve bir Hıristiyan Krallığa da son verilmiş oldu. Kıbrıs Müslüman Türklerin eline geçti.

II. Selim devrinde Osmanlı ordusu ilk defa **İnebahtı'da** Hıristiyan deniz donanması karşısında **mağlûbiyet**e uğradı. 7.10.1571 tarihinde meydana gelen İnebahtı bozgunu, maalesef Avrupalıların gözünde yenilmez ordu diye bilinen Osmanlı Ordusunun bu vasfını bozdu. Ancak İnebahtı'da kaybedilen Osmanlı Donanması kısa bir zaman içerisinde yeniden inşâ olundu. Bu arada, Osmanlı ordularının desteğini alan Kırım Hânı Giray Hân'ın 24.5.1571 tarihinde Moskova'yı alacak kadar Rusları perişan ettiklerini burada kaydetmemiz gerekmektedir.

II. Selim devrinin parlak fetihlerinden biri de 1574 tarihinde Tunus'un kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmasıdır. Bunun dışında II. Selim devri, fetihler ve zaferler devresi olmaktan ziyâde sulh ve mu'âhedeler devresi olmuştur.

II. Selim, **sekiz senelik saltanatı**ndan sonra 50 küsur yaşında Saray'da 18 Şaban 982/1574 tarihinde vefat etmiştir.

Şunu önemli ifâde edelim ki, Osmanlı Devleti'nin duraklama devresi, Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'yı bir kısım müzevvirlerin iftirasıyla idama mahkûm ettirmesiyle başlar ve II. Selim devrini aslında bir duraklama devri saymak mümkündür. Zira bizzat ordusunun başında mücâhid fî sebîlillah bir Padişah yerine, sarayından dışarıya çıkmayan ve sadece tenezzüh için Edirne ve benzeri yerlere giden bir Padişah anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Nitekim çok sevdiği Edirne'de **Selimiye Camii**'ni inşâ ettirmiştir.

Onun zamanında hizmet ifa eden Sadrazamlar arasında, devleti asıl yürüten insan diye bilinen **Sokullu Mehmed Paşa**, Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa'yı; diğer devlet adamları meyânında Piyale Paşa, Koca Nişancı Celal-zâde Mustafa Çelebi ve Feridun Ahmed Bey'i ve ilim adamları arasında ise Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi, Dede Cöngî Efendi, Kınalı-zâde Ali Efendi ve İmam Muhammed **Birgivî**'yi zikredebiliriz.

ZEVCELERİ:

1- **Nurbânû Sultân**; III. Murad'ın annesi ve İtalyan asıllı bir câriyedir.

ÇOCUKLARI:

1- **Sultân Murad III.**
2- İsmihân Sultân.
3- Şehzâde Mehmed.
4- Şehzâde Ali.
5- Şehzâde Süleyman.
6- Şehzâde Mustafa.
7- Şehzâde Cihangir.
8- Şehzâde Abdullah.
9- Şehzâde Osman.
10- Gevherhân Sultân.
11- Şah Sultân.
12- Fatma Sultân. (90)

(90) İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter, sh. 163-167; Peçevî, Tarih, c. I, sh. 438-504; Solakzâde, sh. 575-597; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 455/b-504/a.; Kantemir, c. I, sh. 250-263; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 179-206; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 1-42; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 1993; D. 7859; D. 34; E. 6877; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. I, sh. 95; Uluçay, Padişahların Kadınları Ve Kızları, sh. 40-42; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 165-168.

91. Sarı Selim'in hayatının diğer Osmanlı Padişahları gibi istikametli olmadığı ve bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin duraklama yıllarının bunun zamanında başladığı iddia edilmektedir. Bu doğru mudur?

II. Selim'in, kendisine kadar gelen Osmanlı Padişahları arasında, Osmanlı tahtına oturan en ehliyetsiz insan olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu, hakkında söylenenlerin tamamının da doğru olduğu manasına alınmamalıdır.

Meselenin özeti şudur:

A) Şehzade Selim, Manisa'da sancakbeyi olarak görev yaptığı günlerde, gençliğin ve çevresinin tesiriyle, maalesef diğer Osmanlı Padişahları gibi müstakim bir hayat yaşayamamıştır. Yaratılışı itibariyle hâlim ve selimdi, mütevekkil bir yapısı vardı. Atalarının kâbına ulaşamayan ilk Osmanlı padişahıdır. Dahiler halkası onunla kesilmiş ve ancak arada sırada filizler verme dönemi başlamıştır. İstanbul'da doğan ve İstanbul'da ölen ilk padişahtır.

Maalesef, çevresine topladığı Sâmî, Sarı Râmî, Kâsımî ve Nigâr gibi şâir ve ressamlar; Celâl Bey gibi musâhibler; Nihâî, Gülabi Bey ve Durak Çelebi gibi müzisyenler ve Mîrek çelebi ve Adanalı Tanburî Şehzade Mustafa Çelebiler gibi hanendeler ile **eğlenceli ve şen şakrak bir hayatı tercih etmiştir**. Bazı gayr-ı meşru fiillere teşebbüs ettiği mu'teber tarihçiler tarafından ifade olunmaktadır. Ancak hiç bir Osmanlı Padişahı zina fiilini işlememiştir. Bu konudaki iddialar yanlış ve iftiradır. Babasının zamanında getirilen ve gayr-i müslimlerce kullanılan **hamr ithalat yasağını kaldırmış** ve gayr-i müslimler için de olsa meyhanelerin açılmasına tekrar ruhsat vermiştir. Tekrar önemle beyan ediyoruz ki, bütün bunlar gayr-i müslimler içindir. Ancak babası Müslüman gençlerin de kaçamak olarak bu yerlere gittiğini bildiğinden ve duyduğundan böyle bir yasağa gerek duymuştur.

B) İşte onun bu özellikleri sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin bir **duraklama** devrine girdiği doğrudur. Zira bütün devletleri yıkan istibdat (baskı idaresi), rüşvet, sefahet ve cehalet gibi ana sebepler, II. Selim devrinde kendini göstermeye başlamış; ancak Kanuni devrinin ilim adamları cehalet düşmanına; Sokullu Mehmed Paşa gibi dirayetli devlet adamları rüşvet düşmanına; Ebüssuud gibi kazayı elinde tutan büyük hukukçular istibdada kısmen sed teşkil ettiklerinden, bunların acı neticeleri fazlaca görülmemiştir. Koçi Bey ve benzeri âlimler, duraklamayı Kanuni devrinin sonlarına doğru başlatmışlardır ki, elhak doğrudur. Devletteki kadro yığılmaları ve bazı makamların ehliyetsiz kişilere devri ve benzeri hoş olmayan haller, Kanuni devrinin sonlarına doğru başlar. Sadrazam Rüstem Paşa'nın bunların başını çektiği, şehzadeler kavgasındaki rollerinden gayet güzel anlaşılmaktadır.

Nitekim Koçi Bey şöyle demektedir:

"Ma'lûm-ı hümâyûnları olduğu üzere, silsile-i âliye-i Âl-i Osman Pâdişâhlarından evvelâ vüs'at-i memleket ve kesret-i hazîne ve şevket cihetinden kemâl bulan merhum ve mağfur Sultân Süleyman Hân olub ve yine ihtilâl-i âleme bâ'is olan ahvâl dahi anların zamanında zuhur edüb, devlet kemâl-i kuvvette olmağla eseri ol zamanda duyulamayub, bir kaç senedir ki, zahir oldu".

Bütün bunlara rağmen, eski gayretlerin devamı olarak, onun zamanında Kıbrıs fethedilmiş, Moskova teslim alınmış ve Yemen Osmanlı ülkesine ilhak

edilmiştir. Zaten, devrinde düzenlenen Kanunnâmelerde, yükselme hızının bütün bütün durmadığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin düşmanı ve devlet adamı bir tarihçi olan **Dimitri Kantemir**, hakkında en çok dedikodu bulunan II. Selim ile ilgili şunları söylemektedir:

"Âlimlerle konuşup hoş vakit geçirmeyi çok sevdiği gibi, soytarılarla da eğlenmesini bilirdi. Fakat bütün bunlara karşın, beş vakit namazını da muntazaman yerine getirirdi. Yeni bir şey söylemiş olmak için okurlarına yaranmak isteyen bazı tarihçiler, Selim'in sofuluk bahanesiyle, sırf şarap içmek ve başka dünya zevklerinden yararlanmak için, Saray'ın gizli dairelerine çekildiğini söylerler. Gerçek olan şudur ki, Selim görünüşte son derece dindar gözükürdü." (91)

(91) Peçevî, Tarih, c. I, sh. 5,-15, 438-439; Rüstem Paşa'nın aldıklarının rüşvet değil, ihsan olduğu şeklindeki i-zahlar enteresandır; Solakzâde, sh. 585; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Matbu Nüsha, c. V, sh. 125-126; Yazma Nüsha, Süleymaniye Kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 455/b-456/a; Kantemir, c. I, sh. 263-264; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 205; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 40-41; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. VII, sh. 215-896; c. X, Koçi Bey Risalesi, md. 134.

XII - SULTÂN III. MURAD DEVRİ

92. III. Murâd, şahsiyeti, devrindeki olaylar ve önemli devlet ve ilim adamları hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Selim II ile Hasekisi Nur-Bânû Sultânın oğulları olub, babasının Saruhan Sancak Beğliği sırasında 5 Cemâziyel-evvel 953/4 Temmuz 1546 tarihinde Manisa'nın Bozdağ Yaylağında dünyaya gelmiştir. 966/1558 tarihinde Şehzade Murad Akşehir Sancak Beğliğine getirilmiş ve babasıyla amcasının taht mücadelesinde Konya Muhafızlığı görevini yürütmüştür. 1562 tarihinde Manisa Sancak Beğliğine tayin edilmiş ve padişah oluncaya kadar bu vazifede kalmıştır.

III. Murad zayıf iradeli ve muhtelif tesirler altında kalabilen bir şahsiyete sahipti. Bu yüzden Sokullu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı süresince işler iyi gitmişse de, onun vefatından sonra devlet idaresi Valide Sultânların ve bazı menfaatperestlerin tesiriyle daima kötüye gitmiş ve Osmanlı Devleti'nin duraklaması tam manasıyla III. Murad devri ile başlamıştır. 21 sene kapalı bir hayat yaşayan III. Murad, sarayında münzevî bir hayat yaşamış, son zamanlarına doğru Cuma namazlarını dahi Saray Camiinde edâ etmeye başlamıştır. Meşru dairede kalmakla birlikte kadına düşkün bir tabî'atı vardır. Osmanlı tarihinde en fazla kadınla meşru dairede yaşayan padişah unvanını alabilir. Hemen belirtelim ki, bu kadına düşkünlüğü gayr-i meşru hayat yaşıyor manasına alınmamalıdır. Zira aynı zamanda şair olan III. Murad bir cihetten de mutasavvıftır ve "Fütûhât-ı Sıyâm" ve "Esrârnâme" adlı iki tane tasavvufa dair **eserleri** de vardır.

Babası II. Selim'in ölüm haberi üzerine, Manisa Sancakbeyi bulunan oğlu Murad, İstanbul'a gelerek 28 yaşında 1574 yılında tahta geçti. Murad devrinde vuku' bulan hadiseler şunlardır:

Fas Sultanlığının Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi: Afrika kıtasının bütün kuzey kısımları Osmanlı hâkimiyetinde bulunmasına rağmen sadece Fas Sultanlığı müstakil bir devlet halinde bulunuyordu. Ancak son yıllarda Fas'ta taç ve taht kavgaları baş göstermişti. Fas Sultânı Mevlây Muhammed,

Portekizlilerle işbirliğine başlamış bulunuyordu. Buna karşılık Fas tahtını ele geçiremeyen Abdülmelik, Osmanlılara sığınıp, kendisinin Fas Sultanlığına getirilmesini istemişti. İsteği kabul edilerek Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'ya emir verildi. Fas ordusu mağlûp edilerek Abdülmelik, Fas Sultanlığına getirildi (1576). Bu tarihten sonra Fas'ta Osmanlı hâkimiyeti başladı. Bu sırada saltanat iddiasından vazgeçmeyen Mevlây Muhammed Portekizlilerden yardım istedi. Portekiz Kralı Sebastian 80 bin kişilik büyük bir kuvvetle Fas'a geldi. Ramazan Paşa idaresinde Osmanlı ve Fas kuvvetleri 1578 yazında Portekizlileri Vadi's-sebil Savaşı'nda fena halde bozguna uğrattılar. Kral Sebastian, muharebe meydanında öldü.

Lehistan'daki Osmanlı Hâkimiyeti (1575): Lehistan Kralı Sigismund Ogüst ölünce, memleket taht kavgasına düşmüştü. Avusturya ve Rusya kendilerinin gösterdikleri namzetlerin Leh Kralı olması için faaliyet gösteriyorlardı. Hattâ bu maksatla, Rusya kuvvet bile sokmaya kalkıştıysa da, Osmanlı kuvvetlerini karşısında bulunca geri çekilmeye mecbur kaldı. Osmanlı Devleti için Lehistan çok ehemmiyetliydi. Bu yüzden diğer devletlerden daha atik davranıp, nüfuzunu kullanarak kendisine tâbi Erdel Beyi Bathory'yi Leh Krallığına seçtirdi (1575). Lehistan bundan sonra vergiye bağlandı ve 1578 yılına kadar Osmanlı himayesinde bir devlet olarak kaldı.

Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümü (1579): III. Murad'ın cülusundan sonra hükümet idaresinin başında yine Sokullu Mehmed Paşa vardı. Ancak son zamanlarda saraydaki bazı şahısların tesiriyle Sokullu'ya olan itimad ve muhabbet azaldı ve hatta Sokullu'nun zevcesi İsmihan Sultân ve Valide Nurbânû Sultân olmasaydı belki de görevden azledilecekti. Üç padişah devrinde aralıksız sadrazamlık yapan Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlı tarihinde ehemmiyetli yeri olan bir devlet adamıdır. Aslen Bosna'nın Sokkuloviçi köyünden alınmış bir devşirmedir. Zekâ ve kabiliyetiyle yükselmiş, kaptan-ı deryalık dâhil, devletin çeşitli hizmetlerinde bulunmuştur. Bir savaş adamı olmaktan ziyâde, onun siyasi tarafının daha büyük olduğu görülür. Sultân III. Murad devrinde, Sokullu'nun eski nüfuzunun kalmadığı anlaşılıyor.

İran Harpleri (1578 = 1590): III. Murad, padişah olduğu zaman, İran Hükümdarı Şah Tahmasb, Tokmak Han idaresinde bir elçilik heyeti yollayarak

tebriklerini ve hediyelerini sunmuştu. Elçilik heyeti İstanbul'da gayet iyi karşılanmıştı. Fakat bir müddet sonra Şah Tahmasb'ın ölmesiyle İran'da taht kavgaları başladı. Bir ara Tahmasb'ın oğlu İsmail, şahlığı elde etti. Bunun zamanında Osmanlı - İran dostluğu bozuldu. Osmanlı Devleti Avrupa ile sulhlar yaparak İran ile meşgul olmaya başladı. Çünkü Şah, Osmanlılarla süren barışı terk ederek, Doğudaki Kürtleri aleyhimize kışkırtıyordu. II. Şah İsmail de ölünce İran'da taht kavgalarının sürüp gitmesinden Osmanlılar istifade etmek istediler. Doğudaki valilerin de durumunu müsait görüp, İran'a saldırmanın vaktidir yollu haberler üzerine, Sultân III. Murad 1578 yılında İran'a harb açtı. O zaman Sokullu Mehmed Paşa daha sağdı ve İran savaşına engel olmak istedi. Sokullu Mehmed Paşa, İran'ın geniş bir ülke olduğunu, galip gelinse bile Şii olan halkının itaat altına alınamayacağını söylüyordu ki, bunda ne kadar haklı olduğu sonradan anlaşıldı. Padişah, kendisi sefere gidecek karakterde bulunmadığından, ordunun başına Lala Mustafa Paşa'yı serdar tayin etti.

Lala Mustafa Paşa'nın asıl hedefi, Gürcistan'ı istilâ etmek olacaktı. Topladığı kuvvetlerle Gürcistan'a girip, fetihlere başlayan Lala Mustafa Paşa, Tokmak Han idaresinde bir İran ordusunun üzerine geldiğini duyunca buna karşı maiyetindeki kumandanlardan Özdemiroğlu Osman Paşa'yı yolladı. Osman Paşa, İran kuvvetleriyle Çıldır'da karşılaştı ve Tokmak Han'ı mağlûp etti (1578). Lala Mustafa Paşa, Gürcistan içinde ilerleyerek Tiflis'i ele geçirdi ve Şirvan'a doğru ilerledi. Şirvan'ın bir kısmını zapteden Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa'yı serdar tayin ederek kendisi Erzurum'a döndü. İran kuvvetleri Osman Paşa üzerine taarruza geçtilerse de mağlûp olup çekildiler. Fakat İranlıların tecavüzü bitmiyordu. Kuvvetleri çok azalan Osman Paşa, geri çekilmek zorunda kaldı.

Muharebelerin İran lehine dönmeye başlaması üzerine Lala Mustafa Paşa azledilerek, yerine Koca Sinan Paşa serdar tayin edildiyse de kayda değer hiç bir muvaffakiyet elde edilemedi. Özdemiroğlu büyük bir gayretle İran savaşlarına devam ediyordu. Nitekim 1583 yılında Meş'ale Savaşı denen savaşta bir kere daha İranlıları yendi. Meş'ale Savaşı'ndan sonra İranlılar, Şirvan bölgesini boşaltmak zorunda kaldılar. Yeni serdar Ferhad Paşa, büyük kuvvetlerle İran sınırına gelip, bâzı muharebeler yaptı. Daha sonra sadrazam

ve serdar tayin edilen Özdemiroğlu Osman Paşa ile beraber Tebriz'i almayı başardılar.

Osman Paşa'nın vefatından sonra Ferhad Paşa, ikinci defa olarak serdarlığa getirildi. Ferhad Paşa'nın bu ikinci serdarlığında Osmanlı orduları bazı muvaffakiyetler daha kazandılar. Ayrıca Doğuda Türkistan Hükümdarı Özbek Han, İran'a saldırınca Şah Abbas, Osmanlılardan barış istedi. 1590 yılında yapılan Ferhad Paşa Antlaşmasına göre; Tebriz, Şirvan, Gürcistan, Dağıstan bölgeleri Osmanlılara verilecekti. Büyük kayıplar karşılığında alınan bu yerler, Osmanlıların elinde fazla kalmayacak, tekrar İranlılara geçecektir.

Yeniçeri ve Sipahi İsyanları: İran'la anlaşma yapıldıktan sonra İstanbul'da Yeniçeri ve Sipahi isyanları vuku' buldu. Bu isyanlar her ne kadar ulufe (yeniçerilere üç ayda bir verilen maaş) yüzünden çıkmışsa da, asıl sebebini devlet teşkilâtının bozulmaya yüz tutmasında aramak daha doğru olacaktır. İlk defa III. Murad devrinde Yeniçeri Ocağına rast gele kimseler alınarak kanun bozuldu. Yine ilk defa rüşvetle iş görülmeye başlandı. Askere ayarı düşük akçeler verilmek istenince yeniçeriler, isyan ederek saraya yürüdüler. Âsiler defterdarın başını istediler. İstekleri yerine getirilince büsbütün şımardılar. 1589 yılında meydana gelen bu olaya **Beylerbeyi Vak'ası** denmektedir.

III. Murad devrinde 1593 yılında da sipahilerin isyanını görüyoruz. Ulufelerinin geri bırakılmasına kızan sipahiler, saraya yürüyüp defterdarın kafasını istediler. Kendilerine nasihat etmek için gelenleri kovdular. İstanbul halkı da seyretmek için saraya dolmuştu. Halk dışarı çıkarılırken "Urun hâ!..." diye bir ses duyuldu. Saray muhafızları bunu Padişahın emri sanarak âsilerin üzerine saldırdılar ve dört yüze yakın âsiyi öldürdüler. Diğerleri kaçarak kurtuldu.

Yeni Bir Haçlı İttifakı Ve Nemçe (Avusturya) Harbleri (1593-1606): Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Avusturya topraklarına 1593 yılında büyük bir akın harekâtına girişmişti. Avusturya valilerinin Osmanlı sınırlarına tecâvüzlerine karşılık yapılan bu harekât, mağlûbiyetle neticelenmiş, komutanla birlikte çok şehid verilmiştir. Bu hadise Osmanlı-Nemçe harblerinin başlamasına sebep olmuştur. Nemçe savaşına Sadrazam Arnavut Sinan Paşa gönderilmişti. Budin Beylerbeyi imdada giderek Nemçe ordusuyla harbe girdi ve mağlub oldu. Nemçeliler çok sayıda Macaristan kalesini ele geçirdiler.

1594 yılı baharında da Estergon Kalesi'ni muhasara altına aldılar; ancak muvaffak olamadılar. Kırım kuvvetlerinin yardıma gelmesine rağmen tam bu sırada Osmanlı Devleti'nin başına bir gaile daha çıktı: Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Erdel, Eflak ve Boğdan Beyleri Papa'nın teşvikiyle isyan edip Avusturya tarafına geçtiler. Tam bu sırada yani 1595 yılında Padişah III. Murad vefat eyledi. III. Murad'ın saltanatının sonuna doğru Osmanlı toprakları yaklaşık 19.902.191 km^2 idi. Buna Avrupa'da Polonya, Afrika'da Fas dâhildir.

III. Murad zamanındaki sadrazamlar arasında, yılların sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa, Koca Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Mesîh Paşa'yı; diğer komutan ve devlet adamlarından Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa, Damad İbrahim Paşa, Okçu-zâde Mehmed Paşa ve Muallim-zâde Nişanı Mahmûd Çelebi'yi; Şeyhülislâmlar arasında Hâmid Efendi, Ma'lûl-zâde Mehmed Efendi, Müeyyed-zâde Abdülkadir Efendi, Bostan-zâde Mehmed Efendi ve Bayram-zâde Hacı Zekeriya Efendi'yi zikredebiliriz. (92)

(92) Peçevî, Tarih, c. II, sh. 2-163; Solakzâde, sh. 597-620; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 492/a-596/a; Kantemir, c. I, sh. 265-273; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 207-240; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, I, sh. 42-71, 114-115; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", İA, sh. 615 vd.; BA, Kepeci, nr. 262, sh. 1 vd; Maliyeden Müdevver, nr. 563; Kunt, Metin, Sancaktan Eyâlete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi, İstanbul 1978, sh. 133 vd.

93. Sultân III. Murad'ın aile hayatı aleyhinde çok şeyler duyuyor ve zamanında devleti kadınların idare ettiğini bazı eserlerden okuyoruz. Bunlarda hakikat payı var mıdır?

Osmanlı Padişahları içinde en çok cariyelerle münasebette bulunan (teserrî hakkını kullanan) ve en fazla çocuğu olan padişahdır. Biraz sonra sayacağımız tahmînen dört kadını dışında 40'a yakın haseki denilen gözdesi bulunduğu söylenmektedir. Çocuklarının sayısı 100'ü geçmektedir. Ancak bunlar bebekken veya küçük yaşlarda öldüklerinden dolayı, ölümünde hayatta 19'u erkek ve 30'u kız olmak üzere 49 çocuğunun bulunduğu iddia edilmektedir. Maalesef 19 şehzadesi, Mehmed III Padişah olunca zayıf fetvalarla fitnenin defi için öldürüldü ve şehid sayıldıklarından cenaze namazlarını Şeyhülislâm Bostan-zâde Efendi kıldırdı. Önemle ifade edelim ki, III. Murad'ın 40'a yakın câriye ile yaşaması, meşru bir hakkın suiistimali veya ifrat

sayılabilir. Ancak meşru dairede kaldığı ve başkasının namusuna değil, has odalık olarak aldığı cariyelerle beraber olduğu kesindir. Bunlardan aynı anda devamlı olarak hayat yaşadığı 4 kadının olduğu ifade edilmektedir.

III. Murad'ın bu hayatı yaşamasında devlet işlerine karışan Safiye Sultân ile Valide Sultân Nurbânû'nun mühim rolü vardır. Kim ne derse desin, Osmanlı Padişahları arasında her konuda en çok suiistimal yapan Padişah III. Murad ve oğlu III. Mehmed olmuştur. Buna rağmen, Farsça ve Arapça bir divan yazacak kadar âlim ve şair olan III. Murad, meşru daire dışına çıkmamıştır. Bu hayatı yaşamasında, cinsî hayatının da önceleri problemli olmasının tesiri bulunduğu ve neticede genç yaşta, bu düzensiz hayatın etkisiyle vefat ettiği tarihçiler tarafından açıklanmaktadır.

III. Murad'ın bu düzensiz hayatından istifade eden Valide Sultânlar ve hatta Kalfalar bile, devlet idaresine karışır hale gelmişlerdir. Şöyle ki:

Maalesef Osmanlı Devleti'nin duraklamasında ve hatta gerilemesinde en büyük rolü oynayan sebeplerden biri de, bir yüzyıla yakın, Kadın Efendilerin devlet işlerine karışmaları olmuştur. Özellikle Kanuni'nin karısı Hürrem Sultân, Mahidevran'ı Manisa'ya sürdürüp baş kadınlığı ele geçirdikten sonra, bir zamanların Valide Sultânları gibi, haremin reisi haline gelmiş ve daha da ileri giderek devletin işlerine karışmıştır. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde mühim rol oynamıştır denilirse, mesele daha iyi anlaşılacaktır. Kanunî Sultân Süleyman'ın vefatından sonra Padişahların ordularının başına geçerek sefere gitmeyişlerinde ve Saraya kapanıp kalmalarında maalesef bu şekildeki Kadın Efendilerin mühim rolü olmuştur. III. Murad'ın baş kadını Safiye Sultan'ın ve bunu takip eden Kösem Sultan'ın hem baş Kadın Efendi ve hem de Valide Sultân sıfatlarıyla nasıl devleti idare etmeye kalkıştıkları, maalesef tarihin acı sayfalarında kötü örnekler olarak doludur. IV. Mehmed'i idare eden Turhan Sultân'dan sonra bu işin ortadan kalktığını söyleyebiliriz.

III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultân ile Safiye Sultân arasındaki çekişmeden istifâde eden Canfedâ Kalfa'nın bile, Nurbânû Sultan'ın yanında yer alarak III. Murad'a tesir ettiği ve hatta kardeşi İbrahim'i liyâkati olmadığı halde Diyarbekir Beylerbeyliği'ne tayin ettirdiği nakledilmektedir. Kanunî Sultân Süleyman zamanından beri Harem'in dışişleriyle meşgul olan ve

Yahudi asıllı olduğu söylenen Esther Kira isimli Kalfa'nın da Sipahilerin isyanına sebep olduğu ve neticede çıkardığı fitne sebebiyle Sultân Ahmed Meydanında idam edildiği nakledilen acı olaylar arasında yer almaktadır.

ZEVCELERİ:

1- **Safiye Valide Sultân** (Venedikli Baffo); III. Mehmed ile Ayşe Sultan'ın annesi ve câriye. Osmanlı hareminde devlet işlerine en çok müdahale eden Kadın Efendi.

2- Şems-i Ruhsâr Haseki; Rukıyye Sultan'ın annesi. Medine'de vakfı var.

3- Şâh-i Hûbân Haseki.

4- Nâz-perver Haseki.

(Meşru dairede beraber olduğu cariyelerin 4O'ı ve çocuklarının 100'ü aştığı söylenmektedir. Biz sadece bazılarını kaydetmekle yetindik.).

ÇOCUKLARI:

1- Şehzâde Osman.
2- Şehzâde Süleyman.
3- Şehzâde Cihangir.
4- Şehzâde Mahmûd.
5**- Sultân Mehmed III.**
6- Şehzâde Bâyezid.
7- Şehzâde Mustafa.
8- Şehzâde Abdullah.
9- Ayşe Sultân.
10- Fahri Sultân.
11- Fatma Sultân.
12- Mihriban Sultân.
13- Rukıyye Sultân.
14- Şehzâde Abdurrahman.

III. Murad'ın babasından farkı, iki yönde kendini göstermektedir: Birincisi, babası kendi hayatını yaşarken, devlet işlerini tamamen Sokullu Mehmed Paşa gibi liyakatli devlet adamlarına bırakmıştı. III. Murad ise, hem Saray'da kendi hayatını yaşıyor ve hem de devlet işlerini vasıflı devlet

adamlarına bırakamıyordu. İşte bu boşluktan istifade eden Valide Sultân Nurbanu, Kadın efendi Safiye Sultân ve kalfa Canfedâ devlet işlerine de karışmaya başlamışlardı. İkincisi, babası II. Selim'in en azından gençliğinde de olsa gayr-i meşru denebilecek bazı fiilleri işlediği söylenmektedir. Ancak III. Murad, babasından farklı olarak hem Arapça ve Farsça şiir yazacak kadar âlim ve hem de hayatında gayr-i meşru hiç bir iş yapmayacak kadar da takva sahibi idi. Onun en büyük kusuru, meşru daire içinde de kalsa, kadınlar konusundaki suiistimalidir. (93)

(93) Peçevî, Tarih, c. II, sh. 2-10; Solakzâde, sh. 597-600; Âli, Künh'ül-Ahbâr, Es'ad Efendi, nr. 2162, vrk. 492/a-500/a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 40-44; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 43-46; Harem II, sh. 47-50, 145-147; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. I, sh. 99-134; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 170-173; Meselenin çarpıtılarak anlatılmasına misâl için bkz. Altında), Osmanlı'da Harem, 13-16.

94. III. Murâd'ın ve oğlu III. Mehmed'in ma'sum kardeşlerini öldürmeleri, İslâm Hukuku açısından izah edilebilir mi?

Hayır, edilemez. III. Murad, çevresinin de etkisiyle ve siyâseten katl esasına dayandırarak beş kardeşini idama mahkûm ettirmiştir. Bu idam hadiseleri, had cezası mahiyetinde değillerdir. Fıkıh kitaplarında tasvir edilen siyâseten katl kategorisine girdiği de şüphelidir. Girse de, mevhum mazarratı nazara alan çok zayıf bir görüşe dayanmaktadır.

III. Mehmed, bu konuda en pervasız ve şer'î hükümlere aykırı davranandır denilebilir. Zira elimizde kuvvetle muhtemel bir zararın olduğuna dair kesin bilgi bulunmamakla beraber, siyâseten katl müessesesinin suiistimal edildiği de bir vâkı'adır. Zira 19 tane erkek kardeşini ve basit jurnaller yüzünden kendi oğlunu (Şehzade Mahmûd), günahsız bir şekilde idam ettirmiştir. Bunun şer'î bir izahını yapmak mümkün değildir. Zira herhangi bir isyan söz konusu olmadığı gibi, fitne ve fesadın vukuu da tahakkuk safhasında değildir.

Bu kısa izahtan sonra, şu soruyu cevaplandırmak gerekmektedir:

Acaba bunlar hiç bir şeye dayanmadan mı bu fiili işlemişlerdir?

Hayır. Dayandıkları bazı esaslar vardır. Bunlardan birisi, zayıf da olsa, bazı İslâm Hukukçularının şu fetvalarıdır:

"Nizâm-ı memleketin bozulmasına sebep olan, fitne ve fesada teşvik

edenler, bu şenî' fiilleri bizzat işlemedikleri vakitlerde dahi, katl edilebileceklerine fetva verilmiştir."

"Ayrıca ülü'l-emre tanınan bu siyâset hakkının tatbiki için bil-fiil fesadın tahakkuku ve sebeb-i âdî olan şahsın fil-hakika şerir ve müttehem olması da şart değildir. Zira vukuundan evvel def'-i fesâd, vukuundan sonra ref'inden daha kolay olduğu müsellemdir. Bir bid'atçının bid'atının yayılacağından korkan dindar Padişahın kulları ondan korumak ve nizâm-ı âlem için, o mübtedi'i katl ve idam etmesi caizdir".

Dede Efendi'nin çok zayıf fetvaları da esas alarak, kardeş katlinin sınırlarını genişlettiğinin biz de farkındayız. Zaten bazı kardeş katli olaylarının şartları gerçekleşmeden yapıldığını biz de kabul ediyoruz. Kısaca bu hareketi tasvip etmek mümkün değildir diyoruz. Bu meseleyi bütün yönleriyle daha evvel izah ettiğimizden tekrara girmek istemiyoruz. Ancak o sorunun cevabını mutlaka okumanızı tavsiye ediyoruz. (94)

(94) Solak-zâde, sh. 621; Peçevî, c. I, sh. 439, 504; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 14 vd.; Dede Efendi, Siyâsetnâme, Tercüme, sh. 6, 25-28; Akman, Kardeş Katli, sh. 98-105.

95. III. Murad zamanında Astronom Takıyyuddin tarafından yapılan İstanbul Rasadhânesi'nin Osmanlı Şeyhülislâmı Kâdî-zâde Şemseddin Ahmed Efendi tarafından yıktırıldığı doğru mudur?

Bu olayı ayrıntılarıyla anlatmakta yarar vardır. Asıl adı Takıyyuddin Mehmed bin Ma'rûf ve unvanı da er-Râsıd yani astronom olan **Takıyyuddin**, 1521 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Babası da Mısır'ın ileri gelen âlimlerinden olan Takıyyuddin, Mısır ve Şam'dan sonra İstanbul'a gelerek meşhur hocaların yanında ilmini tamamladı. Tekrar Mısır'a döndü ve astronomi dersleri de aldı. II. Selim zamanında tekrar İstanbul'a döndü ve 979/1571 yılında Müneccimbaşılığa yükseltilerek İstanbul'da astronomi çalışmalarına hız verdi. Takıyyuddin, astronomik hesaplarda esas alınan eski Uluğ Bey Zîc'inin tamamen eskidiğini ve mutlaka yenilenmesi gerektiğini devlet ricaline anlatmaya çalıştı.

Şeyhülislâm Hoca Sa'deddin'in ciddi tavsiyeleri ile III. Murad'ın dikkatini çekti ve İstanbul'da Tophane Bayırı üzerinde yani şu anda Fransız Sefarethanesinin bulunduğu yerin yakınlarında İstanbul Rasadhânesini

kurdu. III. Murad'ın talimatıyla bu Rasadhânenin bütün masrafları devlet hazinesinden karşılandı ve bunun için 10.000 altın harcandı. Kendisine de 3.000 altınlık bir ze'âmet verildi. Burası kuruluncaya kadar, Galata Kulesi'nde çalışmalarına devam etti. Kuruluş tarihi 987/1579'dır.

Müneccimbaşı Takıyyuddin Efendi bu konuda bir ilke imza basıyordu. Zira Avrupa'da Danimarka Kralı II. Frederick'in teşvikleriyle Tycho-Brahe'nin kurduğu rasadhâne ancak 1585 tarihinde tamamlanmıştı. Osmanlı Devleti 10 yıla yakın bir zaman önde gidiyordu. Takıyyuddin, bu sahada 20'ye yakın eser verdi ve çalışmaları engellenmek istese de, 1585 yılında vefat edinceye kadar araştırmalarını aralıksız sürdürdü.

1577-1580 yılları arasında Hoca Sa'deddin'den sonra Şeyhülislâmlık makamına oturan Kâdî-zâde Ahmed Şemseddin Efendi, doğru ve tok sözlü bir insandı. Padişahın birçok fermanlarını şer'i şerife aykırıdır diyerek reddetti. Yargı mensuplarını protokolde Beylerbeyilerin önüne geçirmek için elinden geleni yaptı. Ancak bazı meselelerde, şahsî anlaşmazlıkların da etkisiyle, "astronomi ilminin sırlarına vâkıf olarak istikbali öğrenmeye çalışmanın devlete uğursuzluk getireceği" gerekçesiyle, III. Murad'a, Takıyyüddin'in inşa ettirdiği Rasadhânenin yıkılması için ilamda bulundu. Şeyhülislâmın ilamına uyan Padişah, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'ya, Rasadhânenin yıkılması için kati talimat verdi ve İstanbul Rasadhânesi maalesef yıkıldı.

Böyle bir kararı tasvip etmek mümkün değildir. Ancak Şeyhülislâmın karşı çıktığı husus, müneccimlik yaparak **geleceğe ait haberler** vermektir. Bu konuyu Osmanlı Devleti'nin aleyhine kullanmaya çalışan yazarlar, başka meselelerde, müneccimliğe şiddetle karşı çıkarlarken, burada farklı bir yaklaşım sergilemektedirler. Çifte standartlı davranmamak gerektir. Ayrıca bu mesele, Şeyhülislâm ile diğer makamlar arasında bir çekememezlik konusu da olabilir. Sonradan Kâdî-zâdelerin, aşırı fikir ve tutumları sebebiyle, Osmanlı tarihinde soğuk bir taassup rüzgârının esmesine yol açtıklarını biliyoruz. Şeyhülislâm Kâdî-zâde'yi aynı kefeye koymak mümkün olmasa dahi, Kâdî-zâdeler ve benzeri soğuk taassup sahipleri için Kâtip Çelebi son noktayı koymaktadır ve biz de sonuna kadar bu görüşün yanındayız:

"Müslümanların sultânı bu makule soğuk taassup sahiplerini, kim olursa

olsun, tedip etmesi dinî görevleri arasındadır. Çünkü selefde bu çeşit muta'aassıplar yüzünden çok fesadlar meydana gelmiştir. Gerek Halvetî ve gerek Kâdî-zâdeli bazı ahmakların görünürdeki salâhlarına bakılmayıp bunlara fırsat verilmeye. Nizâm-ı âlem ancak ve ancak halk haddinden tecâvüz etmemekle mümkündür".

Mahallî ve belli şahısların zihniyetine ait olan hatalar tamim edilmemelidir. Bu olayın Osmanlı'da ilmi geri bıraktığı doğrudur; ancak bunun Osmanlı Devleti'nde genel bir zihniyet olduğu doğru değildir. Çünkü ta Fâtih devrinden beri konu ile ilgili çalışmalar tarihçiler tarafından çok iyi bilinmektedir. (95)

(95) Takıyyuddin, Cedâvil-i Rasadiye, İstanbul Rasathanesi kütp. nr. 378; Âlât'ür-Rasadiyye li Zîc-i Şehinşâhiyye, İÜ. Ty. nr. 1993; Nevl-zâde Atâî, Hadâık, Şakâik Zeyli, c.II, sh. 286-287; Kâtip Çelebi, Mizan'-ül-Hakk, İstanbul 1286, sh. 122-123; Döğen, Şaban, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi I-II, İstanbul 1992, c. II, sh. 633-643; Ünver, Süheyl, İstanbul Rasadhânesi, Ankara 1969; Meselenin çarpıtılması örneği için bkz. Yılmaz, Osmanlı'nın Arka Bahçesi, sh. 82-90.

96. Sokullu Mehmed Paşa kimdir? Devşirme olduğu ve Türk düşmanlığı yaptığı doğru mudur?

Bosna'nın Vişegard Kazasına bağlı Rudo Nahiyesinin Sokkuloviçi köyünden bir devşirmedir. Sırp olması kuvvetle muhtemeldir. Sokullu Beğ neslinden yani Şahin Oğullarından gelmektedir. 1512 yılında dünyaya gelen Sokullu, Yeşilce Bey tarafından devşirilerek Edirne Sarayı'na getirilmiştir. Oradan İstanbul'a nakledilmiş ve Küçük Oda hizmetiyle Enderun'a alınmıştır. Sırasıyla Hazine Odası ve Hasoda'ya alınan ve de rikâbdârlık, çuhadarlık ve silâhdarlık gibi Saray içi görevlere getirilen Sokullu Mehmed, daha sonra dışarı çıkarak Çaşnigirbaşılık, Kapıcılar Kethüdalığı, 1550'de Rumeli Beylerbeyliği; İran seferindeki başarısı sebebiyle vezirlik makamına yükselmiştir. 1561 yılında II. Selim'in kızı İsmihan Sultân ile evlenen Sokullu, 1564 yılında II. Vezir ve Semiz Ali Paşa'nın vefatından sonra da vezir-i azam olmuştur. İki sene Kanuni devrinde, sekiz yıl II. Selim zamanında ve 6 yıl da III. Murad zamanında bu görevi sürdürmüştür.

Kanuni Sultân Süleyman'ın vefatı sırasında 40 gün kadar ölüm haberini gizleyerek tam bir basiret örneği haline gelen Sokullu, II. Selim zamanında manen Padişah makamındadır. Sultân Murad'ın hocası Hoca Sa'deddin Efendi, musahibi Şemsi Ahmed Paşa ve kethüdası Canfedâ Kadın ve benzeri

kişilerin aleyhteki gayretleri neticesinde, III. Murad'ın nazarından düşmüştür. Her ne kadar azledilmese de, fiilen yetkilerini kullanamaz hale gelmiştir. Nişancı Feridun Bey başta olmak üzere en yakın arkadaşları ve yakınları, kendisine sorulmadan görevden uzaklaştırılmıştır. Âdil bir Padişah olan III. Murad bütün tahriklere rağmen, Sokullu'ya zarar vermemekte direnmiştir. Ancak Sokullu, Kabasakal tarafındaki Sarayında İkindi Divanı halindeyken, meczup bir **Boşnak tarafından hançerle yaralanmış** ve 1579 yılında vefat etmiştir.

Peçevî, bizzat Tiryaki Hasan Paşa'dan dinlediğini söyleyerek, III. Murad'ın tahta çıktığı günden beri Sokullu'yu sevmediğini ifade etmekteyse de, onun ölümünde dahli olmadığını da ilave etmektedir. Her gece teheccüd namazını kaçırmayacak kadar takva sahibi olan Sokullu Mehmed Paşa'nın, vefatından kısa bir zaman evvel, şahadetini istediği nakledilmektedir. III. Murad'ın bu katil olayında dahli bulunduğu şeklindeki iddialar doğru olmasa gerektir. Bu görüşü destekleyecek ciddi bir kaynak mevcut değildir.

Tavîl (yani Uzun) Mehmed Paşa diye de bilinen Sokullu'nun elbetteki iyi ve kötü yönleri olacak ve 14 yıllık sadrazamlığı döneminde tenkit edilebilecek tasarrufları bulunacaktır. Nitekim yakınlarını ve dostlarını fazlaca tutması ve makamları öncelikle onlara vermesi şeklindeki tenkit bunlardan biridir. Ayrıca İnebahtı felâketinde önemli derecede hissesi bulunmaktadır. Onun babasının bir papaz olması ise, Müslüman olduktan sonra ifa ettiği hizmetler karşısında İslâmiyet açısından hiç bir önem arz etmemektedir. Sadâreti zamanında himaye ettiği İslâm âlimleri, inşâ ettirdiği cami ve medreseler ve Mekke'de tesis ettiği hayır vakıfları ve en önemlisi de ömrünün sonuna kadar tam bir takva hayatı yaşaması, bu tür iddiaların kasıtlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sokullu'nun müsbet yönleri arasında II. Selim ve III. Murad gibi atalarına asla benzemeyen iki zayıf Padişah zamanında, devleti dirayetle ve büyük bir tecrübe ile idare etmesi başta gelmektedir. Ayrıca Don ve Volga nehirlerinin birleştirilmesi ile **sonuçsuz kalan Süveyş Kanalı projesi** de Sokullu'ya ait önemli ve ileriyi gördüğünün delili olan fikirlerindendir. Bu özellikleri sebebiyle Hammer ve onu takip eden bazı tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin duraklama ve hatta gerileme devrini, Sokullu'nun vefatı ile başlatsalar da, bunu aynıyla kabul etmek çok zordur.

Sokullu'nun tenkit edilebilecek olan yönlerinin başında, 14 yıllık sadrazamlığı döneminde asla serdâr olarak ordunun başında sefere gitmemesi ve Padişahları da bu noktada teşvik etmemesidir. Bu yüzden statükocu, hatta müstebid ve makamını korumakta hırslı bir devlet adamı olarak vasıflandıranlar olmuştur. II. Selim'in tahta çıkışında yeniçerilerin isyanına sebep olan tavırları ve III. Murad'ın tahta çıkışında gösterdiği temellük yani yapmacık tavırlar, onun değerini kısmen düşürmüş olsa bile, bazı araştırmacıların onun hakkında söyledikleri şeyler kanaatimize göre doğru değildir. (96)

(96) Peçevî, c. I, sh. 24-28; Solakzâde, sh. 572 vd; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 552; c. III, Kısım I, sh. 49-54; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. I, 388-389; Abdurrahman Şeref, "Sokullu Mehmed Paşa'nın Evâil-i Ahvali ve Ailesi Hakkında Bazı Malumat", TOEM, nr. 29, sh. 257-265; İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", Belleten, c. XII, sayı 46(1948), sh. 349-402; Ahmed Refik, "Bahr-ı Hazar- Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", TOEM, nr. 43, sh. 1-14; Yılmaz, Mevlüt Uluğtekin, Osmanlı'nın Arka Bahçesi, 53-75; Bu eserde Sokullu'nun Türk olmaması esas alınarak, tarihçilerin verdiği bilgilerin kırınıtıları değerlenidlrlerek ve de abartılarak Sokullu, Türk ve Osmanlı düşmanı bir ajan gibi gösterilmiştir ki, bu Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan farklı bir bakış tarzının örneğidir.

XIII - SULTÂN III. MEHMED DEVRİ

97. Sultân III. Mehmed, aile hayatı ve zamanında Osmanlı Devleti'nin tıkıştığı sınırlar hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz?

III. Mehmed, II. Murad'ın Safiye Sultân'dan 1566'da dünyaya gelen oğludur. Babasının vefatı üzerine sancak beyliğinden Osmanlı Padişahlığı tahtına oturan son şehzade olarak 1595'de Manisa'dan gelerek İstanbul'da cülus etti. Her padişah döneminde olduğu gibi, son zamanlarda âdet haline gelen yeniçerilerin baş kaldırmaları ve bahşiş talebi kavgaları bunda da meydana geldi. Ferhad Paşa'nın gayretleriyle zorbalar bastırıldı. Ancak Avusturya seferi uzayıp gidiyordu. Sadrazam Sinan Paşa, Eflak üzerine yürüdü; Bükreş'i aldı; ancak Yergöğü'nde dehşetli bir mağlûbiyet tattı.

Padişah Hocası Hoca Sa'deddin Efendi, Sinan Paşa'nın fikrine katılarak Padişahın bizzat sefere katılmasını arzu ediyordu. Bu arada vefat eden Sinan Paşa'nın yerine Damad İbrahim Paşa veziriazam olmuştu. Nihayet Yeniçerilerin de teşvikiyle 21 Haziran 1596/24 Şevval 1004'de Padişah sefere çıkmak üzere hareket etti. Eğri Kalesi kuşatılıp feth olundu ve bu sebeple III. Mehmed, Eğri Fâtihi olarak anıldı. Daha sonra Macarların Kereşteş dedikleri Haçova'da zor da olsa büyük bir zafer kazanıldı. Bunda Hoca Sa'deddin'in büyük bir rolü vardı. Harpten dönen Padişah, Hoca Sa'deddin ve çevresindeki insanların tesiriyle Cığala-zâde'yi sadrazamlığa getirdi. Ancak hem Kırım Han'ı Gâzî Giray'ı azledip Kırım'da fitne çıkarmasıyla ve hem de muharebe gününün ertesi günü askeri yoklatarak dâhilde ihtilâfların ve isyanların baş göstermesine vesile olmasıyla fayda yerine zarar getirdi. Gerçekten Cağaloğlu (Cığala-zâde) Sinan Paşa'nın bu hareketleri neticesinde Anadolu'da Celâlî denilen eşkıya isyanları memleketi kasıp kavurmaya başladı. 1008/1599 yılında Damad İbrahim Paşa yeniden Sadrazamlığa getirildi.

Nemçe Harbi sürüp giderken Tiryaki Hasan Paşa ve Kuyucu Murad Paşa, Avrupa'da mühim zaferlere imza basıyorlardı. Uyvar üzerine gidilmesi de bu tarihlerde oldu.

Bütün bu zorluklar içinde bir de İran Şahı andlaşmayı bozdu ve Osmanlı Devleti'ne harb ilan etti. Anadolu'yu Celâlî isyanları kasıp kavuruyordu. Osmanlı Devleti bu karışıklıklar ve ihtilâller içinde iken III. Mehmed 1603'de dünyaya gözlerini yumdu. Oğlu Mahmûd'un katli, Celâlî isyanları ve bunları tahrik eden Safeviler karşısında ordunun başarılı sonuçlar alamaması, III. Mehmed'in ölümüne sebep olan en önemli olaylardı.

III. Mehmed, sancağa çıkan ve oradan padişahlığa gelen son Osmanoğludur. Fıtraten zayıf iradeli ve saf idi. Vehhâmdı. Anası Safiye Sultân'ın müthiş tesiri altında kalıyordu. Babası gibi III. Mehmed de, kardeş katli meselesini en çok suiistimal eden padişahlardan biriydi. 19 kardeşini, aldığı zayıf fetvalara dayanarak idam ettirdi. Bu arada, başkalarıyla ittifak ettiği ve yazışmalarda bulunduğu jurnallenen oğlu Şehzade Mahmûd'u da idam ettirdi; sonra da jurnalleyen insanların hayatına son verdi.

III. Murad devrinde de babasının zamanında olduğu gibi, devamlı bir duraklama ve hatta gerileme alâmetleri kendini göstermektedir. Düzenli kanunnameler yerine, devletin merkez teşkilâtında ve özellikle ülü'l-emrin temelini teşkil eden Padişah ve vezirlerde görülen şerv-i şerife muhalif halleri siyâsetnâmeler ile âlimler ikaz ve irşâd eylemişlerdir. Taşra teşkilâtında meydana gelen zulümleri ve haksızlıkları ise, ya yerli âlimler merkeze bildirmişler veya halkın tazallüm ve şikâyeti üzerine merkez teşkilâtı taşra memurlarına adalete riâyet etmeleri için emirnameler göndermişlerdir. İşte Celâlî isyanlarının ortaya çıkış sebebi de budur.

Adâletnâme, devlet otoritesini temsil eden görevlilerin, reayaya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmaları ve kanun, hak ve adalete aykırı davranmaları halinde, ülü'l-emrin hakkı ve kanunu hatırlatıcı mâhiyette düzenlediği hukukî düzenlemelerine denir. Osmanlı Devleti'nde padişahın hükmü tarzında kendisini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde, mezâlim divanının yerini Divan-ı Hümâyûn aldığı gibi, kanunnameler ve tezkire'lerin yerini de adâletnâmeler almıştır. Yani Divan-ı Hümâyûnda mazlumların şikâyeti bizzat dinlendiği gibi, Divan görüşmelerini Kasr-ı Adalet veya Adalet Köşkü denilen yerde dinleyen Padişah tarafından, mahallî idarecilere şikâyetleri önlemek üzere adâletnâmeler de gönderilmiştir.

III. Mehmed, Adlî mahlasıyla şiirler yazan, nazik ruhlu ve zayıf iradeli bir padişah; ancak Osmanlı padişahları arasında en çok takva sahibi olanlardandır. Zamanındaki sadrazamlar arasında Koca Sinan Paşa, Ferhad Paşa, Hadım Hüseyin Paşa, hiç kimsenin beğenmediği Cığala-zâde (Cağaloğlu) Sinan Paşa ve İbrahim Paşa'yı; âlimler arasında Hasan Can'ın oğlu Hoca Sa'deddin, Şeyhülislâm Bostan-zâde Mehmed Efendi, Hoca-zâde Mehmed Efendi ve şeyhlerden Şeyh Muhyiddin Efendi ile Şeyh **Şemseddin Sivâsî**'yi zikretmeliyiz.

ZEVCELERİ:

1- **Hândan Valide Sultân**; I. Ahmed'in annesi.
2- **Valide Sultân**; Abaza asıllı ve I. Mustafa validesi.
3- Haseki; Şehzade Mahmûd annesi.
4- Haseki; Şehzade Selim annesi.

ÇOCUKLARI:

(İsimleri bilinmeyen 5-6 çocuğunun daha bulunduğu söylenmektedir).

1- Şehzâde Sultân Selim Hân. 2- Şehzâde Sultân Cihangir Hân.
3- Şehzâde Mahmûd Hân.
4- **Şehzâde Ahmed.**
5- **Şehzâde Mustafa.**
6- Hatice Sultân. 7- Ayşe Sultân. (97)

(97) Peçevî, c. II, sh. 163-280; Solak-zâde, 620-682; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 73-115; Gökbilgin, M. Tayyib, "Mehmed III", İA; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 254-255; İnalcık, Halil, Adâletnâmeler, Belgeler, c. 1-2, sh. 49 vd.; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 1830; E. 2768; Kantemir, c. I, sh. 275-277; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 47; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 176-177.

98. Celâlî isyanları hakkında özetle bilgi verebilir misiniz? Sizce bunların sebepleri nelerdir?

Celâlî, Celâl'e mensup demektir. Yavuz Sultân Selim zamanında Bozok'da 1519 yılında isyan eden Kızılbaş Şeyh Celâl'in isyanı üzerine, daha sonra meydana gelen isyanlara hep Celâlî isyanları ve âsilere de Celâlîler denmiştir. O halde, celâliği, geniş anlamda, devlete isyan yani bağy veya hurûc alessultân diye de isimlendirebiliriz.

Celâlî isyanlarını **iki ayrı safhada** incelemek mümkündür:

Birinci safhada, Safevi Devleti'nin himayesinde, bir mezhep mücadelesi tarzında başlayan ve daha ziyade İran'ın tahrikleri sonucu Osmanlı Devleti'ne fırsat buldukça isyan eden Şi'î Türkmenlerin hareketleridir. Bunlara Alevî veya Kızılbaş isyanları da denmektedir. Bu manada en önemli isyan II. Bâyezid devrinde Antalya taraflarında başlayan Şahkulu isyanı idi. Çaldıran Zaferi bu tip isyanları ortadan kaldırmaya yetmedi ve 1519'da Yavuz tarafından bastırılan Şeyh Celâl isyanı ile, artık memnun olmayan kitlelerin hareketine adını veren olay meydana gelmiş oldu. Kanuni'nin zamanında da Şehzade Mustafa'nın idamıyla fırsat bulan Celâlîler, Düzmece Mustafa diye birinin etrafında toplanarak devlete isyan ettiler. Şehzade Bâyezid'in durumu ise, İran Şahı'nın da tahrikiyle tam bir isyana dönüştü. Alevîlik davasıyla isyan eden Celâliler arasında Sülün, Baba Zünnun, Domuzoğlan, Karaisalı Cemâatinden Veli Halife ve nihayet Hacı Bektaş-ı Veli'nin neslinden olduğunu iddia eden Âsi Kalender bulunmaktadır.

İkinci safha ise, Osmanlı Devleti'nin hukukî, sosyal ve iktisadî hayatının bozulması ve bunun neticesinde devlet teşkilâtında kayırmaların, baskıların, zulümlerin ve rüşvetin artması üzerine, bu sebeplerden biriyle devlete kırgın olanlarla daha evvel Celâlî isyanlarının temelini teşkil eden mezhep mücadelesinin birleşmesi safhasıdır. Bu ikisi başlayınca, Osmanlı devleti kontrolü çok ciddi manada kaybetmiştir. Bu kontrolün kaybı, hem hukukî alanda ve hem de malî alanda yanlışlıkların ve zulümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Biraz evvel gördüğümüz gibi, artık düzenli bir hukuk sisteminin devamı olmak üzere yeni çıkarılan kanunlar ve bunlara göre verilen tezkireler değil, meydana gelen haksızlıkları önlemek ve kanunların tatbik edilmeziiklerini ortadan kaldırmak için çıkarılan adâletnâmeler gündemdedir.

İşte bu noktada devletin idaresinden hoşlanmayan gruplar, bu öfkelerini ortaya koymak üzere bir çıkış yolu aramışlar ve devlete baş kaldıran her reisin maalesef arkasında yer almaya başlamışlardır. Bunlara Safevi devletinin tahriklerini ve de seferlerde alınan kötü neticeleri de ekleyince, Osmanlı Devleti'nin **en az 200 yılına damgasını vuran Celâlî isyanları** ortaya çıkmıştır.

Bu sebeplerden bazılarını şöylece özetlemek mümkündür:

1) Osmanlı Devleti'ni yücelten hukuk ve adalet sistemindeki bozulma bu isyanların birinci sebebidir. Zira devlet görevlileri, adaleti arka plana itince ve re'âyâya ağır vergiler salmaya başlayınca, vatandaş devletinden her geçen gün soğumuştur. Bir taraftan idarecilerin zulmüne ve diğer taraftan Celâlilerin baskısına dayanamayan halk, celây-ı vatan ederek yani evini yurdunu terk ederek çoğunlukla bir başka Celâli grubuna karışıyordu.

2) Osmanlı iktisadî hayatındaki bozulma önemli bir isyan sebebiydi. Bir tarafdan refah ve lüks ve diğer tarafdan da buna ulaşmak için başvurulan rüşvet yolu, bunların yanında vatandaşın vergi ve fakirlik kıskaçları arasında kalması, insanları isyana teşvik ediyordu. III. Murad devri Osmanlı Devleti'nde enflasyonun yaşandığı ilk dönemdir. Bu yüzden yeniçeri isyanları da başlamıştır.

3) Osmanlı Devleti'nin savaşlarda zafer yerine mağlubiyetler alması da isyanların önemli sebepleri arasındadır. Mesela, uzun süren Osmanlı - Avusturya savaşları halkı bıktırmış ve psikolojik açıdan insanları devletten soğutmuştur. Bu arada bir ateşli silah olarak tüfeğin Anadolu'da bol miktarda bulunması da, tarihçiler tarafından, savaşlar kadar isyanlara sebep olarak gösterilmektedir.

4) İlmiye sınıfının bozulması ve devlet işlerinde ehliyet yerine yakınlara ve dostlara görev verilmesi, devlete isyan edenlerin maalesef kalitesini yükseltmiştir. Yani Celâlîler, eskisine nazaran daha güçlü reisler çevresinde toplanmaya başlamışlardır. Devlet hayatında yanlış uygulamalardan rahatsız olan bazı vasıflı devlet adamları da, maalesef patlamaya hazır bomba gibi duran isyancı grupların başlarına geçebiliyorlardı. Karayazıcı, Deli Hasan, Tavil Ahmed ve Canboladoğlu isyanları bunlara misâl olarak verilebilir.

99. III. Mehmed devrindeki belli başlı Celâli isyanlarını anlatır mısınız?

Bu devrinde Osmanlı Devleti'ni perişan eden bazı **Celâlileri** anlatalım:

Karayazıcı İsyanı: III. Mehmed devrinde devam eden Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında ilk büyük Celâli isyanını başlatan Karayazıcı Abdülhâlim, aslında Osmanlı Devleti'nde sekbanbaşılık ve subaşılık gibi görevlerde bulunan ve eşkıyayı sindirmek üzere Malatya tarafında il erlerine yiğitbaşı olarak tayin edilen bir şahıstır. İsyan ettikten sonra çevresine topladığı levent ve

sekbanlarla, Urfa civarını yağmalamış (1596); Cığala-zâde Sinan Paşa'nın yanlış siyâsetinden rahatsız olan 30.000 kapıkulu da kendisine katılınca iyice azıtmıştır. Urfa'yı zapteden Karayazıcı, Hâlim Şah adıyla fermanlar bile göndermiştir. Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın takipleri sonucunda Samsun taraflarına çekilen Karayazıcı vefat ettikten sonra, teşkilâtın başına oğlu Deli Hasan geçmiştir. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın kendisini Bosna Beylerbeyisi ve çevresindeki ileri gelenleri de belli görevlere getirip Avusturya Seferine göndermesiyle bu büyük gaile ortadan kalkabilmiştir (1603). Avusturya ve İran seferleri yüzünden devlet Celâlilere karşı tam bir varlık gösteremiyor ve vatandaşını bu asilere karşı koruyamıyordu. 1608 yılına kadar Anadolu'da büyük kaçgunluk denilen bıkkınlık dönemi yaşandı ve halk perişan oldu.

Tavîl Ahmed İsyanı: Sekbanlıktan yetişme olan Tavîl Ahmed de, 1605 yılında çevresine topladığı eşkıya ile Gezdehan Ali Paşa ve Nasuh Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu mağlup edecek kadar güçlenmiştir. Buna çok üzülen I. Ahmed, başa çıkamadığı Tavil Ahmed'i Şehrizor Beylerbeyliğine tayin ederek bu sıkıntıdan kurtulmuştur. Ancak oğlu Mustafa, babasının isyanını devam ettirerek Bağdad'ı teslim almıştır (1607). Daha sonra Kuyucu Murad Paşa bunu sindirmekte muvaffak olmuştur.

Canboladoğlu Ali Paşa İsyanı: Maalesef Celâlîlerin en güçlüsü bu idi. Dedesi Canbolad Bey, Yavuz zamanında kendisine yurtluk verilen Kürt Beylerindendi. Cığala-zâde Sinan Paşa'nın, kardeşi (bazı kaynaklarda yeğeni) Hüseyin Paşa'yı idam etmesiyle birlikte, Kilis ve çevresinde isyan bayrağını çekti. Bağımsızlığını ilan etti ve ordu tertip ettirdi. Adına hutbe okutup para bastırdı. Çok tehlikeli hale gelen bu isyan da 1607 yılında yine Kuyucu Murad Paşa tarafından bastırıldı.

Kısaca Celâlî isyanları, bataklıkta üreyen sivrisineklerdi ve maalesef zikredilen sebeplerle, Osmanlı Devleti'nin beyni olan Anadolu, idarî, sosyal, hukukî ve iktisadî sebeplerden dolayı Celâlî üreten bir bataklık haline gelmişti. (98)

(98) Peçevî, c. II, sh. 204-205, 252, 335: Nâimâ Mustafa Efendi, Ravzatu'l-Hüseyn fi Hulâsatı Ahbârı'l-Hâfikeyn (Tarih-i Naima) I-VI, İstanbul 1280, c. I, sh. 223-225, 236-238, 281-284, c. II, sh. 1-22, 26-39, 303-316, c. III, 213-220, c. V, sh. 83-87; Ahvâl-i Celâliyân, Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 2236; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 99-113; İlgürel, Müctebâ, "Celâlî İsyanları", TDVİA, c. VIII, sh. 252-257.

100. Kuyucu Murâd Paşa kimdir? Neden Osmanlı tarihinde zulmün kötü misâli olarak gösterilmektedir?

Peçevî, bu büyük devlet adamını, "Bu ol vezir-i azamdır ki, Memâlik-i Âl-i Osman'ı eşkıyadan temizlemişdir ve 500 yıl önce Şeyh-i Ekber Hazretleri (Muhyiddin-i Arabî), Kuyucu Koca diye ona işaret ile kitabına yazmıştır" şeklinde kısaca anlatmakta ve daha fazla izahın gerekli olmadığını ilave etmektedir.

Aslen Hırvat olan bu devlet adamı, sırasıyla kethüda, sancak beği ve ardından Diyarbekir, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyiliği ve nihayet 1015/1606 yılında vezir-i azam olmuştur. Anadolu'daki eşkıyayı katletmiş ve katlettiği eşkıyayı kuyuya attırdığı için de **Kuyucu** lakabını almıştır. 90 yaşına kadar istikametli bir hayat yaşamış ve Padişah'ın, "Baba" iltifatına mazhar olmuşlardır.

O halde neden bu devlet adamının aleyhinde fazlaca konuşulmaktadır?

Bilindiği gibi, III. Murad devrinde Anadolu'da başlayan Celâlî isyanları, III. Mehmed devrinde artarak devam etmiş ve özellikle mezhep mücadelesini esas alan Kalenderoğlu'nun isyanı ile, Anadolu yakılıp kavrulmaya başlamıştır. İşte Anadolu'nun isyanlarla kıvrandığı ve bu sebeple de Osmanlı Devleti'nin tarihinde bir ilke imza atarak 1606 yılında Zitvatorok Andlaşmasını imzalamaya mecbur kalması üzerine, **Kuyucu Murad Paşa**, Osmanlı padişahının fermanıyla aşağıdaki **başarılar**a imza atmıştır.

1) Murad Paşa'nın ilk üzerine yürüdüğü Celâlî, Konya'daki Saraçoğlu Ahmed'dir ve çevresine 30.000 kişi toplayacağını söyleyen bu eşkıya hemen idam edilmiştir. Bunu Silifke ve Adana'yı işgal eden Cemşid ve Mush Çavuş eşkıyalarını temizlemek takip etmiştir.

2) İkinci önemli işi, bir türlü durdurulamayan Canbolad Oğlu ve de Lübnan ile Suriye taraflarında baş kaldıran Dürzi eşkıyalardır. Canbolad Oğlu ile 1607 yılında İskenderun yakınlarında yaptığı muharebeyi kazanan Murad Paşa, Canbolad Oğlu'nun İstanbul'a teslim olmaya ve Dürzi liderlerini de kaçmaya mecbur etmiştir.

3) Asıl problem olan Kalenderoğlu Pîrî veya Mehmed'e gelince, aslında eski bir çavuş, kethüda ve hatta mütesellim olarak görev yapan bu şahıs, 1604'de isyan etmiş ve Anadolu Beylerbeyini mağlup ederek Manisa ve çevresini hâkimiyeti altına almıştı. Üzerine yürüyen Murad Paşa'dan çekinen

Kalenderoğlu önce Ankara sancak beyliğini kabul etmiş, ancak halk kabul etmeyince yeniden isyan ederek ve de Canboladoğlu kuvvetlerinden kaçanları da çevresine toplayarak 30.000 kişilik bir kuvvetle Bursa ve çevresini yakıp yıkmıştır (1607). Bu olay İstanbul'da duyulunca büyük heyecan uyandırmıştır. İstanbul'a gelmesinden korkulan Kalenderoğlu'nun üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetleri bozguna uğramış ve komutanları öldürülmüştür. Bu bozgun Ege'deki birçok şehrin de yakılıp yıkılmasına sebep olmuştur. Kovalamacalar sonunda Murad Paşa, 1608 yılında Göksün taraflarında Kalenderoğlu ile karşı karşıya gelmiş ve kuvvetlerini dağıtınca Kalenderoğlu destek aldığı İran'a sığınmıştır. Nitekim ona destek veren Tavil'in kardeşi Meymun ve benzeri eşkıyalar da neticede İran Şahı'na iltica etmişlerdir.

4) Murad Paşa'nın görevi bununla da bitmemektedir. Bayburt'ta Murad Haniler ve Beyşehir'de ise Emîr Şâhî denilen eşkıyayı tamamen ortadan kaldırmıştır. Kısaca bir asra yakın Osmanlı Devleti'ni alt üst eden **Celâlî isyanlarını Murad Paşa sona erdirmiştir**. Tarihlerin kaydettiğine göre, Kuyucu Murad Paşa'nın üç sene süren bu eşkıya temizleme hareketi sırasında, **50.000 küsur eşkıya öldürülmüştür**. Elbette ki bunlar arasında masum olanlar da vardır ve bulunabilir. Ancak aleyhteki ithamlar tamamen, mezhep taassubundan kaynaklanan ve tek taraflı olan abartmalardır. (99)

(99) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I,

101. Cağaloğlu (Cigala-zâde) Sinan Paşa'nın dönme ve hâin olduğu ve Celâlî isyanlarına onun sebep olduğu şeklinde iddialar var. Bunlar doğru mudur?

Cigala, İtalyan asıllı büyük bir komutan olan Visconte di Cicala'dır. Oğlu Scipione Cicala 1560 yılındaki Cerbe zaferi sırasında İslâm gazileri tarafından esir edilmiş ve Kanuni'nin döneminde Enderun'a verilmiştir. Daha sonra Yeniçeri ağalığı, beylerbeyilik ve kaptan-ı deryalık gibi görevlere gelen ve adı da Müslüman olması hasebiyle Cigala-zâde Sinan Paşa olan bu zat, Lala Mustafa Paşa zamanında vezirlik makamına getirilmiş ve özellikle İran ile yapılan savaşlarda büyük bahadırlıklar göstermiştir. III. Murad zamanında 1596 yılında kazanılan Haçova Zaferinde gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle, Hoca Sa'deddin Efendi ve Kızlarağası Gazanfer Ağa'nın etkisi ile vezir-i

azam olur. Ancak 45 gün süren bu görev, tekrar İbrahim Paşa'ya iade edilir. Tarihçilerin kaydettiklerine göre, Cigala-zâde Sinan Paşa'nın tenkit edilen üç önemli kusuru bulunmaktadır:

Birincisi, Haçova zaferinden kısa bir süre önce ordu bozgunla karşı karşıya gelme ihtimali üzerine önemli sayıda askerler kaçmıştı. Zaferden sonra kaçanları tesbit etmek üzere yoklama yaptırması ve 30.000 askerin dirliğini kesmesi ve hatta bir kısmını öldürmesi, asker içinde büyük kargaşalara sebep oldu.

İkincisi, Haçova Savaşına gelmediğini ileri sürerek Kırım Hanı Gâzî Giray'ı azlederek yerine acemi olan kardeşi Fetih Giray'ı getirmesi ve bunun da Kırım'da büyük kargaşalara vesile olmasıdır.

Üçüncüsü ve bizce en önemlisi, sert mizaçlı ve fazla tenkitçi birisi olması ve makamına uygun düşmeyecek şekilde, "yakın geldin, uzak durdun" gibi sudan sebeplerle insanları çokça tenkit etmesidir.

Özellikle Osmanlı Devleti'ni Türk düşmanı dönmelerin istila ettiğini iddia eden ve Osmanlı Devleti'nin ümmet anlayışını tenkit eden bazı araştırmacılar, Cigala-zâde'nin, Türk düşmanı Papa VII. Clement'in ajanı olduğunu, bu konuda Rinieri adlı bir müellifin 1898 yılında VIII. Clement ve Cağaloğlu Sinan Paşa adlı eser yazarak bunu belgelerle ispatladığını ileri sürmektedirler. Osmanlı tarih kaynaklarında, onun ahlakı ile alakalı güzel şeyler söylenmese de, ajanlığı ve Hıristiyanlığı ile ilgili tek kelime zikredilmemektedir. Bu tür iddiaların ve hatta adı geçen kitabın, Papa'nın Fâtih'e gönderdiği mektuplar gibi olması da mümkündür. Yani Papa, böyle bir Osmanlı devlet adamını kullanmak istemiş olabilir. Ancak kullandığına ve bu zatın da Hıristiyanlıkta devam ettiğine dair Osmanlı kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1593'de kardeşi Carlo'nun İstanbul'a gelmesi ve ertesi yıl da kendisinin doğum yeri olan Messina'ya gitmesi bu çeşit dedikoduların çıkmasına sebep olmuştur. (100)

(100) Peçevî, c. II, sh. 111-112, 204-206, 261-266, 284; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 235, 354, 357; İ. Rinieri, elemente VIII Sinan Bassa Cicala, Roma 1898; Şâkiroğlu, "Mahmûd H., Cigala-zâde Sinan Paşa", TOVtA, VII, sh. 525-526; Bazı ithamlar için bkz. Yılmaz, Mevlüt Uluğtekin, Osmanlı'nın Arka Bahçesi, sh. 94-101; Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. III, sh. 178-179.

XIV - SULTÂN I. AHMED DEVRİ

102. I. Ahmed, ailesi ve zamanındaki önemli hadiseler hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

14 yaşında hükümdar olub **14 sene Padişahlık** etmiş bulunan I. Ahmed, 1026/1617 yılında **28 yaşında vefat** eylemiştir. III. Mehmed'in, Hândan Sultân'dan Manisa'da 18 Nisan 1590/22 Cemâziyelâhir 998 tarihinde dünyaya gelen oğludur. 22 Kânun-ı sânî 1603/18 Receb 1012 tarihinde babası yerine tahta çıktı. Padişah olduğunda on dört yaşında idi. Tahta çıktığı zaman memleketin iç düzensizliklerinden başka Avusturya ve İran harbleri devam ediyordu. Kırım Hânı süvarilerinin Boğdan ve Eflak'ı tahrip ve Erdel memleketini de sıkıştırmaları üzerine, bu üç beğ Avusturya tarafını bırakıp tekrar Türklerle birlik olunca, imparator sulha yanaşmak zorunda kaldı. Tuna üzerindeki Zitvatorok denen yerde Osmanlılarla andlaşma yapıldı (1606). Böylelikle 15 yıldır sürüp giden Avusturya (Nemçe) harbleri sona ermiş oldu. Bu andlaşma Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişinin durduğunun bir vesikası olarak kabul edilir.

İran savaşlarına gelince, İran şahı Büyük lakabıyla anılan Şah Abbas ile yapılan muharebelerde hiç de iyi neticeler alınmadı. Nihayet 1612'de İranlılarla da sulh yapıldı. Fakat üç sene sonra iki devlet arasında savaş yeniden başladı (1615). Bir aralık anlaşma yapılır gibi olduysa da savaş gene devam etti. Celâlî denilen eşkıya yer yer Anadolu'yu kaplamıştı. Kuyucu Murâd Paşa, yıllarca uğraşarak ve yakaladığı zorbaları kuyulara doldurarak Anadolu'yu temizledi ve halka geniş bir nefes aldırdı.

I. Ahmed zamanında Murâd Reis ve Halil Paşa gibi deniz kahramanları Türk donanmasına zaferler kazandırmışlardır. Padişah, savaşlardan ve gailelerden ancak başını kurtarmıştı ki, ömrü vefa etmedi; genç yaşında öldü. İstanbul'da At meydanında yaptırdığı ismi ile anılan (**Sultanahmet Câmii**) yanındaki türbesine defnedildi (1616).

Başta Muallim-i Sultanî Mustafa Efendi olmak üzere, muhitinin tesirine kapılan I. Ahmed, itimat ettiği değerli kimseleri devlet hizmetinde kullanmış-

tır. Gençliğine rağmen, icraatında azimli idi. Saraydaki kadın nüfuzunu önlemiş, kadınlara âlet olmamıştır. Özellikle Venedikli Baffo veya Safiye Sultân diye bilinen siyâsî kadını Eski Saray'a göndermekle kadınların devlet işlerine fazla karışmalarını önlemiştir. Ayrıca Yıldırım Bayezid'den beri sürüp gelen nizâm-ı âlem için **kardeş katli meselesini** düştüğü suiistimal çukurundan çıkarması ve bu usul yerine, **saltanatın sülaleden en büyüğe geçmesi** yani ekberiyyet ve erşediyyet nizâmını koyması ve kardeşi Mustafa'yı öldürmemesi gibi önemli icraatları vardır. Şiire meraklı idi. Yazdığı şiirlerde Bahtî mahlasını kullanırdı. Sultân Ahmed Câmi'ini o yaptırmıştır. Bir diğer önemli hizmeti de, o zamana kadar icra olunan Osmanlı Kanunlarını yeniden tertip ve tedvîn yoluna gitmiş olmasıdır. Elbette ki bunu, devrinde yaşayan kanun-şinâs âlimlere borçludur.

I. Ahmed devri denilince akla gelen isimlerin başında, Celâlî İsyanlarını durduran, devlet ve kanun nizâmının tesisi için yazılı ve fiilî tedbirler alan Vezir ve sonradan da Sadrazam olan Kuyucu Murâd Paşa gelmektedir. Ayn Ali'nin her iki Kanunnâme Mecmuasını da Kuyucu Murâd Paşa'ya takdim etmiş olması, onun hukukî düzenlemeler üzerindeki fonksiyonunu da ortaya koymaktadır.

I. Ahmed devrinin sadrazamları arasında Kasım Paşa, Sokullu ailesinden Mehmed Paşa, Derviş Paşa ve Nasuh Paşa'yı; diğer devlet adamlarından Cigala-zâde Mahmûd Paşa, Etmekçi-zâde Ahmed Paşa ve Sarıkçı Mustafa Paşa'yı; meşhur âlimlerden Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi, Hoca-zâde Mehmed Efendi, Mu'allim-i Sultân Mustafa Efendi ve Ahi-zâde Hüseyin Efendi'yi ve maneviyat erenleri arasında **Aziz Mahmûd Hüdâyî** Hazretleri, Şeyh Abdülmecid Sivâsî ve Cerrah Paşa Şeyhi diye bilinen Şeyh İbrahim Efendi'yi zikredebiliriz.

ZEVCELERİ:

1- **Hatice Mahfirûze Sultân**; Genç Osman'ın annesi.

2- **Kösem Sultân** (Mahpeyker Sultân). IV. Murad'ın annesi ve Osmanlı Hareminin en namdâr kadını.

3- Fatma Haseki; Cariyelerdendir.

ÇOCUKLARI:

1-**Şehzâde Osman II.**

2-Şehzâde Sultân Mehmed Hân.

3-**Şehzâde Murad IV.**

4-Şehzâde Cihangir Hân.

5-Şehzâde Hasan.

6-Şehzâde Bâyezid.

7-Şehzâde Kasım.

8-Şehzâde Süleyman.

9- **Sultân İbrahim.**

10-Ayşe Sultân.

11- Fatma Sultân.

12- Hân-zâde Sultân.

13- Burnaz Atike Sultân.

14-Şehzâde Orhan.

15-Şehzâde Hüseyin (101)

(101) Peçevî, c. II, sh. 290-346; Nâimâ, c. I, sh. 373-461; Kantemir, c. I, sh. 279-283; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 116-126; Baysun, M. Cavld, "Ahmed I", İA, I, 161-164; İlgürel, Mücteba, "Ahmed I", TDVİA, II, 30-33; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 3831; E. 8365; E. 8661; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 47-53; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 178-183; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. III, sh. 37.

XV - SULTÂN I. MUSTAFA DEVRİ

103. Sultân I. Mustafa'nın zamanını kısaca özetler misiniz? Tamamen akıl hastası olduğu doğru mudur?

Sultân Mustafa, iki defa Osmanlı tahtına oturmuştur:

Birincisi: Kasım 1617-Şubat 1618 tarihleri arasındaki 3 aylık saltanattır. I.Ahmed vefat ettiği zaman, koyduğu ekberiyyet ve erşediyyet kaidesine göre, kendi şehzadeleri henüz küçük idiler. Bunun üzerine II. Osman'ın şahsiyetinden çekinen ve Kösem Sultân diye de bilinen Mâhpeyker Haseki'nin de etkisiyle, kardeşi Sultân Mustafa tahta oturtuldu. Kendisi saltanattan uzak kalmak istiyordu ve Osmanlı kaynaklarının ifadesine göre, aklında hafiflik, re'yinde ve işlerinde isabetsizlik bulunması hasebiyle, devlet ve ilim adamları iç huzuruyla bi'atı yapamadılar. I. Ahmed devrinde devleti tek başına yürüten Dârüssa'âde Ağası Mustafa Ağa, Şeyhülislâm Es'ad Efendi, Kâim-makam Sofi Mehmed Paşa ve diğer yetkilileri ikna ederek hal'i için fetva aldılar ve I. Ahmed'in oğlu II. Osman'ı tahta çıkardılar.

İkincisi; Mayıs 1622-Eylül 1623 yani 1,5 yıllık saltanattır. II. Osman'ın büyük bir zulümle Mayıs 1622'de yani 4 yıl sonra tahttan indirilmesinden sonra, Veziriazam Davud Paşa kullanılarak Sultân Mustafa yeniden tahta çıkarılmıştır. Ancak II. Osman'ın ölümüne sebep olan yeniçerilerden ve Davud Paşa'dan halk rahatsızdır. Bu arada Saray'da bulunan şehzadelerin de öldürüleceği haberi alınınca, halk ayaklanmaya başlamış ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin tavsiyesiyle Kara Davud Paşa azledilerek yerine Mere Hüseyin Paşa getirilmiştir. Karışıklık devam edince sırasıyla Lefkeli Mustafa Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa sadrazamlığa tayin olundu. İç karışıklıktan istifade etmek isteyen iç ve dış mihraklar Osmanlı Devleti'ni sarsıyordu. Trablusşam Beylerbeyi Yusuf Paşa ve Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa, yeniçerilere kin kusarak isyan etmişler ve çok sayıda yeniçeriyi de katletmişlerdi. İstanbul'a gelmek üzere hazırlık yapıyordu. Sipahiler, II. Osman'ın katillerinin bulunması için baş kaldırdılar ve bunun üzerine Kasım 1622'de toplanan

divan Davud Paşa'nın idamına karar verdi. Ağustos 1623 yılında Sadrazamlığa getirilen Kemankeş Ali Paşa, basiretiyle devlet adamlarını topladı ve Sultân Mustafa'nın saltanat koltuğunda kalmaması gerektiğine karar verildi. Taht-tan, sevinçle Eylül 1623 tarihinde ayrılan Sultân Mustafa, Ocak 1639 tarihinde vefat etti.

Sultân Mustafa'nın dünyevî saltanatı istemeyen bir hali olduğu kesindi. Aklının hafif, tedbirinin zayıf ve saltanat koltuğunda dahi çocukça hareketler-de bulunan biri olduğu da doğruydu. Osmanlı kaynakları açıkça akıl hastası demek olan mecnun tabirini kullanmamaktadırlar.

Konuyu Solakzâde'nin ifadeleriyle noktalamakta yarar görüyoruz:

"26 yaşında idiler. Yalnız bir mikdar aklı hafif olup buna hapiste uzun süre kalması sebep olmuştur; giderek aklı başına gelir deyü doktorların tedaviye devam etmeleri kaydıyla Şeyhülislâm Es'ad Efendi kavliyle amel olunmuştur".

III. Mehmed'in oğlu olan Sultân Mustafa'nın tesbit edilen kadını ve ço-cukları mevcut değildir. İkballeri vardır. Kadın efendileri bilinmemektedir. (102)

(102) Peçevî, c. II, sh. 360-362, 388-398; Solak-zâde, sh. 698-699, 720-736; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 127, 142-148, Kantemir, c. I, sh. 285-287.

XVI - SULTÂN II. OSMAN (GENÇ OSMAN) DEVRİ

104. Hâile-i Osmaniye adı verilen Genç Osman olayını kısaca özetler misiniz?

Hâile-i Osmaniye, yeniçerilerin kazan kaldırarak II. Osman'ın canına kıydıkları acı musibet demektir. Bilindiği gibi, II. Osman, I. Ahmed'in oğlu olup Hatice Mahfirûze Sultân'dan Kasım 1604 yılında dünyaya gelmişti. 14 yaşında yani Şubat 1618'de tahta geçen ve Genç Osman diye de bilinen II. Osman, Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ve İtalyanca bilecek kadar âlim ve Fâris yahut Fârisî mahlaslarıyla şiir yazacak kadar da edibdi. Üzerinde müessir olan üç şahsiyetten birisi Hocası Ömer Efendi ve diğeri de Kızlar Ağası Mustafa Ağa ile Süleyman Ağa idi.

Sadrazam Halil Paşa'yı yerinde bırakan Padişah, Kaim-makam Sofi Mehmed Paşa'nın yerine Kara Mehmed Paşa'yı getirdi. İlk işi 1612 Nasuh Paşa anlaşması ile sona ermiş gibi görünen ve ancak devam eden İran'la olan ihtilafı sona erdirmek oldu ve Eylül 1618'de anlaşma imzalandı.

Sıra 1617 yılından beri devam eden Lehistan problemine gelmişti. Vezir-i azam İstanköylü Ali Paşa harp açılmasına taraftardı, diğer erkân-ı devlet ise istemiyorlardı. Seferden önce Rumeli Kazaskeri Taşköprülü-zâde Kemâlüddin Efendi'den fetva alarak kardeşi Şehzade Mehmed'i katl ettirdi ve ahını aldı. Eylül 1620 tarihinde başlayan Lehistan seferi, Ekim 1621 tarihinde barış antlaşması ile sona erdi. Budin Beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa şehid olmuş ve ordu moralsiz kaldığından istenen zafer elde edilememişti. II. Osman askerlere ve asker de kara hadımların sözlerine inandığı için II. Osman'a kırılmışlardı.

II. Osman bazı ıslâhatları yapmak niyetindeydi ve bu ıslahata tamamen bozulmaya başlayan kapı kulu ocaklarından başlamak niyetindeydi. Hatta Halep, Şam ve Mısır beylerbeylerine emirler göndererek Padişah'a sadık yeni bir ordu teşkili için gizliden gizliye hazırlıklara başlamıştı.

Kızlar ağası Süleyman Ağa ile Hocası Ömer Efendi padişahı hacca gitmesi

için ikna etmeye başladılar. Hacca gitmesine, askerler, Kayınpederi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi ile Aziz Mahmûd Hüdâyî Hazretleri şiddetle karşı çıkıyordu. Devreye kapıkulu askerleri girdi ve Padişah'ı hacca göndermek isteyen Ömer Efendi, Süleyman Ağa ve Veziriazam Dilâver Paşa'nın başını isteyerek başta Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi olmak üzere ulemayı araya soktular. Fayda vermedi ve sonunda askerler isyan ederek Bâb-ı Hümâyun'dan içeri girdiler. Sultân Mustafa'ya zorla bî'at gerçekleştikten sonra, II. Osman Orta Camiye getirildi. Burada yeni Sadrazam olan Kara Davud Paşa'nın talimatıyla kemend ile boğulmak istendi. Muvaffak olunamayınca, Yedikule'ye götürüldü ve maalesef Davud Paşa'nın nezâretinde orada şehid edildi. (Mayıs 1622). Ne yazık ki, bu fitnenin başında Sultân Mustafa'nın Valide Sultân'ı bulunmaktaydı.

II. Osman'ın öldürülmesi, Osmanlı tarihinin en acı olaylarından biridir ve maalesef Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa olayı gibi tarihin akışını değiştirmiştir. II. Osman, bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin yükselmesine sebep olan yeniçeri teşkilâtının artık çürüdüğünün farkına varmıştı ve bu gerileme sebebini ortadan kaldıramadan vefat etti.

Devrinin sadrazamları arasında Halil Paşa, Kara Mehmed Paşa ve Dilâver Paşa'yı; Şeyhülislâm ve kayın pederi Es'ad Efendi'yi, Nişancı Okçu-zâde Mehmed Efendiyi ve ilim erbabından ise, Hoca Ömer Efendi ve Müezzin-zâde Mahmûd Efendi'yi özellikle zikretmeliyiz.

ZEVCELERİ:

1- Âkile (Rukıyye) Hânım; Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin kızıdır ve hür kadınlardan nikâh ile evlenen nâdir kadınlardandır.

2- Ayşe Hanım; Pertev Paşa'nın torunu.

ÇOCUKLARI:

1-Şehzâde Ömer.

2-Şehzâde Mustafa.

3- Zeynep Sultân [103]

(103) Solak-zâde, sh. 699-720; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 127-148; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 53-54; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 185; Kantemir, c. I, sh. 285-287; Sertoğlu, Mithat, "Tuğî Tarihi=İbretnümâ. İkinci Sultân Osman'ın Şehadeti Vak'asından Bahseder", Belleten, c. XI, sayı 43(1947), sh. 489-514.

105. Osmanlı Padişahları neden hacca gitmemişlerdir? Genç Osman'ın öldürülmesinde hacca gitmek istemesinin rolü var mıdır?

Bu soru çokça sorulmaktadır. Ancak bu sorunun cevaplandırılacağı en güzel yer, II. Osman meselesidir. Zira II. Osman'ın katli olayında bu sorunun cevabı da verilmiştir.

Evvela **haccın farz olmasının şartları**nı özetleyelim:

Müslüman olmak; akıllı olmak; ergen olmak; hac yolu için hem gıda ve hem de yol masraflarını karşılayabilecek kadar zengin olmak; haccın farz olduğunu bilmek; yol emniyeti bulunmak.

Bu kısa izahlardan sonra, **Osmanlı Padişahlarının neden hacca gitmedikleri**nin cevabını arayalım:

1) İslâm Hukukuna göre, cihâd, Müslümanlar için farz-ı kifâyedir. Bu sebeple fert olarak bir Müslüman, açık bir düşman tehlikesi bulunmadığı müddetçe, farz-ı ayn olan haccı farz-ı kifâye olan cihâda tercih edebilecektir. Cihâd, fert olarak Müslümanların hac ibadetine engel olmayacaktır. Bunun tek istisnası, düşmanın bertaraf edilebilmesi için hacca gidecek Müslümanlara da ihtiyaç olmasıdır. İşte bu noktada halife ve sultânların hükmü, Müslüman fertlerden farklıdır ve onlar için cihâd yani düşmanların hücumunu bertaraf ederek Müslümanların emniyetini sağlamak ve bunun için gerekirse savaşmak, farz-ı ayndır. Hz. Peygamber'e hangi amelin daha faziletli olduğu sorulduğunda, sırasıyla, Allah'a ve Peygamberine iman, Allah yolunda cihad ve hacc-ı mebrûr cevabını vermiştir. Sebebi bellidir; Müslümanların canını, malını ve namusunu korumak, hukukullah da denilen kamu haklarındandır; yani cemiyete ait bir ibadettir. Bazan kamu haklarından olan bir mesele, şahsî farzlardan daha ehemmiyetli hale gelmektedir. İşte burada da durum budur.

Osmanlı Padişahlarının II. Selim'e kadar gelenlerinin tamamı, ömürlerinin yarısını Allah yolunda cihâd için seferlerde geçirmişlerdir. Üzerlerine farz-ı ayn olan ve hukukullah mahiyetinde bulunan cihâdı ve nizâm-ı âlemin devamını, şahsî farz olan hacca tercih etmeleri için, Şeyhülislâmlar fetva vermişlerdir. II. Bâyezid Amasya'da vali iken hacca gitmeye niyetlenirken,

sadrazam ve diğer devlet erkânının imzası ile gönderilen mektupta, hemen gelip tahta geçmesi gerektiğini, hacca gitmeyi halka ve devleti idare etme işi olmayanlara bırakması icab ettiğini tavsiye etmişler; aksi takdirde düşmanın cesaretlenerek Müslümanlara saldırmasına sebep olacağını ikaz eylemişlerdir.

Aynı şekilde ısrarla hacca gitmek isteyen ve bu niyetinin bedelini canıyla ödeyen II. Osman'a, Kayınpederi ve Şeyhülislâm olan Es'ad Efendi aynen şu fetvayı vermiş ve fıkıhtaki bu hükmü özetlemiştir:

"Padişahlara hac lâzım değildir; oturup adl eylemek evlâdır. Caiz ki, bir fitne zuhur eyleye".

Verilen bu fetvayı tasdik eden asrının kutbu Aziz Mahmûd Hudâyî Hazretleri de, II. Osman'ı fetvaya uyması için ciddi ikaz eylemiştir.

Hatta bu meseleden dolayı Padişah'ın askeri tahrik ettiniz tarzında tahkirine hedef olan ve sonradan Şeyhülislâmlık makamına gelen Yahya Efendi'nin ifadeleri de tamamen fıkhın ölçülerine uygundur:

"Padişahım! Hâşâ ki, ulema duacılarınız eşkıyayı tahrik ede. Ancak içten gelerek bu niyetinizi istemezdik. Sebebi budur ki, ecdadınız etmemişler, bu tarike gitmemişler, günahımız varsa ol kadarcadır.".

Nitekim halk ve asker arasında yayılan dedikoduyu özetleyen şu cümleler de meseleyi açıklamaktadır:

"Nizâm-ı âlem içün padişahlar haccı terk edegelmiştir. Düşmanın ortaya çıkması ve düşmanların memleketi karıştırma ihtimali var iken, Memâlik-i Mahrûse'yi koyup gitmek hatadır.".

2) Bazı İslâm hukukçuları, bedeni sıhhatli olma şartını açarak, sıhhatli olsa bile tutuklu olma veya kendisini hacdan alıkoyan zâlim idareciden korkmanın da haccın edasını engelleyeceğini ifade ederken, sultân ve o manadaki devlet yetkililerinin de mahbus yani tutuklu gibi kabul edileceğini; sadece beytülmal dışında kendine ait malından haccın farz olacağını ve bu özür devam ettiği müddetçe ölünceye kadar hacca gidemeyebileceğini hükme bağlamışlardır. Günümüzdeki gibi ulaşım imkânlarının gelişmediği ve bir hac görevinin en az üç ay süreceği bir asırda, Osmanlı Padişahlarının hacca gitmeleri gerektiğini düşünmek, İslâm Hukuku'nu bilmemek olur. Kaldı ki, ömürlerinin yarısını cephede geçiren Padişahların, neden Mısır'a kadar cihâda gidip de hacca varmadıkları da ileri sürülemez; zira ordunun başında

mücahid bir komutan olarak sefere giden padişahla, kendi şahsî ibadeti için üç ay memleketini yalnız bırakan padişah bir tutulamaz. Bunun en müşahhas misâli II. Osman'a karşı askerin ve hatta halkın duyduğu tepkidir.

İslâm âlimleri, haccın şartlarından olan yol emniyetini ihlal eden Karamita grubunun isyanı sebebiyle, 326/937 tarihinden itibaren 20 yıl kadar haccın farz olmadığını, çünkü yollarda anarşi yaşanabileceğini ifade etmişlerdir.

Özetle Osmanlı Padişahlarına dinen bizzat hacca gitmeleri farz olmamıştır. Ancak kendi yerlerine bedel olarak başkalarını mutlaka göndermişlerdir. Ayrıca Sultân Abdülaziz'in gizlice tebdil-i kıyafet ederek hacca gittiği söylenmektedir. Ancak elimizde bunu doğrulayacak bir vesika bulunmamaktadır. (104)

(104) İbn-i Âbidin, Redd'ül-Muhtâr, c. II, sh. 453-465; IV, sh. 119 vd.; Hac Risalesi, Süleymaniye kütp. Hacı Mahmûd, nr. 1093, vrk. 2/a-b; Nâimâ, Tarih, c. II, sh. 212-213; Peçevî, c. II, sh. 383 vd.; Kantemir, I, sh. 167; Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar, Sözler Yayınevi, İstanbul 1995, sh. 55; Tarihçe-i Hayat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1991, sh. 127; Sertoğlu, Mithat, "Tûğî Tarihi", sh. 493-514; Kantemir, c. I, sh. 167-169.

XVII - SULTAN IV. MURAD DEVRİ

106. Sultân IV. Murâd kimdir? Hakkında çok dedikodu yapılan bu Padişahla ilgili biraz ayrıntılı bilgi verebilir misiniz?

I. Ahmed'in Mahpeyker (Kösem) Sultân adlı hanımından 28 Cemaziyülevvel 1021 (27 Temmuz 1612) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş oğludur. 1032/1623 tarihinde Veliahd Şehzade Murad, Dördüncü Murad unvanıyla 11 yaşını 1 ay 15 gün geçe tahta çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi, Sultân Mustafa'nın şuurdan mahrum bulunması ve devletin de Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı ve benzeri olaylar sebebiyle müthiş bir zaafa maruz kalmış olmasıydı. Tecrübeli devlet adamı Sadrazam Kemankeş Ali Paşa, Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Kazaskerlerle de meşveret ederek, çocuk yaşta olmasına rağmen Sultân Ahmed'in en büyük ve erşed şehzadesi Murad'ın Padişah olmasını zaruri görmüşlerdi. Mecnûnun yani akıl hastasının imameti yani Halife olması caiz görülmediğinden Padişah'ın hal'i gerektiğini ve oğluna dokunulmayıp Saray'daki odasında göz hapsine alınacağını validesine ilettiler ve 9 Eylül 1623 sabahı Sultân Murad'ı halife ve hükümdar ilan ettiler. Sultân Murad, Ebâ Eyyub'ül-Ensârî türbesinde, asrın maneviyat reislerinden **Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin eliyle** kılıç kuşanmıştır.

IV. Murad'ın saltanat devresini iki ana bölüme ayırmak icab etmektedir:

Birinci Safha: IV. Murad'ın ismen Padişah olduğu, ancak devleti annesi Kösem Sultân ile Sadrazamlarının ve Şeyhülislâm ve benzeri devlet adamlarının yönettiği devredir (1032/1623 - 1041/1632). Bu devre, **8 küsur sene** devam etti.

Sultân Murad işbaşına geldiğinde, Yeniçeriler çok fazla şımarmışlardı. Padişahın huzuruna kadar giren yeniçeri ağaları ve ocak çorbacıları, Padişahın adamlarını katletmeye kadar işi vardırmışlardı. Memlekette rüşvet ve yolsuzluk aşırı derecelere ulaşmıştı. Dış ve iç hazineler bomboş olduğundan ocaklara cülus bahşişi bile verilememekteydi. Hatta Enderun'daki altın ve gümüş eşya Darphâneye gönderilerek cülus bahşişi verilmeye çalışılmıştı.

Devletin itibarı ve siyasi durumu da iyi değildi. Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa isyan etmiş ve eline geçirdiği yeniçerileri katletmeye başlamıştı. "Sultân Osman'ın kanını isterim" diyerek Genç Osman olayını bahane edip Devlete kan kusturmaktaydı. Diğer tarafdan fırsatı ganimet bilen İran da Bağdad'da isyan çıkartmış ve hatta Bağdad'ı ele geçirmişti. Kısaca içeride celâlî denilen zorbalar ve dışarıda da İranlılar Osmanlı Devleti'ni sarsmaktaydı.

Böyle bir durumda IV. Murad'ın tahta geçmesine vesile olan Sadrazam Kemankeş Ali Paşa da gururlanmış ve suiistimallere başlamıştır. Bunu fark eden ve hakkı söylemekten çekinmeyen Şeyhülislâm Yahya Efendi, 1032/1623 Ramazan Bayramında vâki olan ziyaretinde Sadrazamın rüşvet ve zorbalıklara göz yumduğunu Padişah'a iş'âr edince, durumu öğrenen Sadrazam hemen onun da aleyhine geçmiş ve dürüst Şeyhülislâm'ı bir kısım yalan ve iftiralarla görevinden aldırarak yerine biraz da sakin tabî'atlı olan Es'ad Efendi'yi tayin ettirmiştir. Bu da devlet için büyük bir problemdir.

Böylesine sıkıntılarla Padişah olan IV. Murad, bizzat hükmedemiyordu. Hâkim devlet ricali ve annesi idi. Şeyhülislâm Yahya Efendi'yi görevden aldıran ve suiistimallere adı karışan Kemankeş Ali Paşa'nın Padişah'tan Bağdad'ın düşmesini yalan söyleyerek saklaması, bardağı taşıran son damla oldu. Verilen idam kararıyla hayatına son verilen Sadrazamın yerine tecrübeli devlet adamı ve Kubbealtı veziri Çerkeş Mehmed Paşa getirildi. Abaza Mehmed Paşa'yı takip için Doğu Anadolu'ya kadar gelmişti; ancak yolda vefat etti ve yerine Diyarbekir Beylerbeyisi Hafız Ahmed Paşa tayin edildi. Kösem Sultân'ın büyük kızı Ayşe Sultân ile evlenip Damad sıfatını da alan Hafız Ahmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa'nın affedilip Erzurum Valiliğinde ibkası üzerine, Bağdad'da Bekir Subaşı'nın çıkardığı isyanı bastırmak üzere Bağdad tarafına serdar-ı ekrem ve sadrazam olarak hareket etti. İyi bir komutan olmadığından muvaffak olamadı ve 1626 yılında azledildi. İran Şahı Şah Abbas Bağdad isyanını körüklüyor ve hatta gönderdiği askerlerle onları destekliyordu. Bağdad Valiliği Bekir Subaşı'ya verilerek mesele halledilmek istendi.

Yerine Damad Halil Paşa ikinci defa sadrazam oldu ve yeniden patlak veren Abaza isyanını bastırmak üzere Erzurum'a gönderildi. Ancak bu da

başarılı olamadı ve 1628 yılında görevden alındı. Bunun yerine muhteris, otoriter ve becerikli bir komutan olan Dâmâd Hüsrev Paşa Sadrazamlığa getirdi. Önünde Abaza isyanını bastırmak meselesi vardı. Büyük bir maharetle bu problemi, 1628 yılının 9. ayında çözdü ve Abaza'nın askerleri terhis olundu ve kendisi de İstanbul'a getirildi. Sultân Murad, ağabeyi Osman'ın kanı için mücadele eden bu komutanı Bosna Beylerbeyi yaparak taltif etti. Mesele de halledilmiş oldu.

Ancak bu sırada İran Şahı Bağdad'da ikinci isyanı çıkarmış ve Bağdad üzerine yürüyerek burayı işgal etmişti. Bu İran'la savaş yapılacak demekti. Yeniçeriye dayanan ve emniyet ve asayişi temin ediyorum diyerek epeyce zulümler icra eden Hüsrev Paşa, bizzat Bağdad üzerine yürüdü. Ancak Bağdad'ı alamadı ve 1631 yılının onuncu ayında bu görevden azledildi. Yerine de yine Dâmâd Hafız Ahmed Paşa getirildi.

Hafız Ahmed Paşa'nın işi zordu. Zira hem Tokat'taki ma'zul sadrazam ve onun işbirlikçisi olan Damad Receb Paşa ile uğraşmak zorundaydı ve hem de İran Devletine karşı olan savaşı yönetecekti. Gerçekten ikincisine sıra gelmeden hayatı sona erdi. Zira IV. Murad'ın zorba başı dediği Damad Receb Paşa yeniçeriyi ve kapıkulu sipahilerini isyana teşvik etti. Maalesef bütün bu isyan tahriklerinde Nâibe-i Saltanat Kösem Sultân'ın da müdahalesi vardı ve isyancıları destekliyordu. Bütün arzuları kukla bir padişahla devleti idare etmekti. 19 Receb isyanı diye bilinen bu isyan neticesinde Hafız Ahmed Paşa, Padişah'ın gözü önünde isyancılar tarafından öldürüldü ve Zorbacı başı Receb Paşa 1632 yılının bu zorlu günlerinde Sadrazamlığa getirildi.

Sultân Murad, zorbacı başı Receb Paşa'nın entrikalarının ardında mâzul Sadrazam Hüsrev Paşa'nın bulunduğunu biliyordu. Ayrıca isyan eden zorbalar, sadece Ahmed Paşa'nın öldürülmesiyle yetinmiyorlardı. Es'ad Efendi'den sonra yeniden Şeyhülislâm olan Yahya Efendi'nin de bu görevden alınmasını istiyorlardı. Nitekim alındı ve yerine Ahi-zâde Hüseyin Efendi Şeyhülislâmlığa getirildi. İsteklerinin sonu gelmiyordu. Sultân Murad evvela, Murtaza Paşa'yı tavzif ederek Tokat'taki Hüsrev Paşa'nın ele geçirilmesini istedi; teslim olmadı ve sonra da öldürülüp halka cesedi teşhir edildi. Bunun üzerine Receb Paşa yeniden kapıkulu askerlerini tahrik ederek 20 Şaban ihtilali diye bilinen ikinci isyanı çıkarttı. Veliahd Şehzade Bâyezid Padişah yapılmak istendi;

ancak muvaffak olunamadı. IV. Sultân Murad, ipleri ele almaya başlamıştı ve hemen devleti tehlikeye sokan Recep Paşa'yı 18 Mayıs 1632 tarihinde idam ettirdi. Bunun üzerine Sultânahmed Meydanı'na toplanan isyancı askerler yeniden anarşi çıkarmak istediler. Ancak Sultân Murad zeki davrandı ve açık bir divan yaparak âlimler, devlet ricali ve askerlerin huzurunda, halkın da duyabileceği şekilde tarihî bir nutkunu îrâd eyledi. Anarşinin devletin temellerine girdiğini, ordunun savaşamaz hale geldiğini, askerin siyâset ile uğraşmaktan işini yapamadığını, devleti bir avuç zorba ve hırsıza yedirmeyeceğini, şerî'ata, kendisine ve kanuna itaat etmeyen kim olursa olsun hakkından geleceğini bildirdi. Padişah, "*Allah'a, O'nun Peygamberine ve sizden olan ülü'l-emre itaat ediniz*" mealindeki âyeti okudu ve tefsir etti. Arkasından "*Habeşli bir köle dahi olsa başınızdaki âmirlere itaat ediniz*" manasını taşıyan hadisi zikredip şerh etti. Ve şununla bağladı:

"Sizin sadakatiniz şu vakit doğrudur ki, aranızda tefrikaya mahal vermeyesiniz. Aranızdaki müfsidleri barındırmayasınız. Allah'ın emrine ve Resûlüllah'ın hadisine aykırı hareket edenleri desteklemeyesiniz. Ben ki, halifeyim, bana itaat etmeyip celâliler ve haricîler mesabesindeki eşkıyaları desteklerseniz, memleketin hali ne olur?".

Bu fevkalade ikna edici konuşmayı dinleyen halk ve devlet ricali, Padişah lehine çok büyük tezahürat yaptılar ve IV. Murad'ın asıl saltanat yılları başlamış oldu.

İkinci Safha: IV. Murad'ın ikinci ve asıl saltanat safhasıdır ki, Receb Paşa'nın katledilip zorbaların tasfiye edildiği 1041/1632 yılından başlar ve vefatına yani 1640 yılına kadar devam eder. **Son sekiz yıl** Sultân Murad'ın asıl saltanat yıllarıdır.

IV. Murad 21 yaşına gelmiş ve çocukluk devresini bitirerek devleti idare edecek tecrübeye sahip olmuştu. Devletin idaresini ele alır almaz, Tabanı Yassı Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Evvela devlet toprakları üzerindeki emniyet ve asayişi temin etmeye başladı; sonra da devleti tehdit eden başta İran olmak üzere dış tehlikelere yöneldi.

Şimdi bunları da çok kısa olarak özetleyelim:

1) IV. Murad'ın ilk yaptığı icraat, ağabeyi Genç Osman'ın ölümüne yol

açan ve memlekette huzuru bozan **zorbacıların elebaşılarını teker teker temizlemek** oldu. Gerçekten Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman ve benzeri eşkıya reisleri hemen idam edildi. Bunlardan Beyşehri, Seydişehri ve çevresini kasıp kavuran Deli İlâhî, İstanbul'a getirilerek katl olundu. Balıkesir çevresinde Solakoğlu diye bilinen İlyas Paşa, Küçük Ahmed Paşa'nın gayretleriyle ele geçirildi ve ortadan kaldırıldı. Yine Lübnan ve Suriye taraflarında zulüm rüzgârları estiren Dürzi lider Maanoğlu Fahreddin ve oğlu Mes'ud da İstanbul'a celb olunduktan sonra 1635 yılında idam edildiler.

2) İstanbul'da 1043/1633 yılında çıkan ve İstanbul'un yaklaşık beşte birini yakıp yıkan büyük yangın üzerine, bunu da bahane eden IV. Murad, zamanın Şeyhülislâmı Ahi-zâde Hüseyin Efendi'den de fetva alarak, tütün ekmeyi ve **tütün içmeyi yasaklamıştır**. Ancak Şeyhülislâmdan aldığı fetvayla bununla kalmamış ve çıkarılan yasağa uymayanları, devlete isyan etmiş kabul edip katl etmeye başlamıştır. Solak-zâde, tütün yüzünden katle şer'î cevaz veren Şeyhülislâm sonradan idam edilince, kendisi hakkında "Cezây-ı sezasını buldu" ifadesini kullanmıştır. IV. Murad, tütün yasağı ile yetinmemiş ve o devirde zorbaların, işsizlerin ve de eşkıyanın toplantı yerleri haline gelen **kahvehaneleri** de hem **kapatmış** ve hem de yasağa rağmen içki içip sarhoş olanları gerekli cezalarla cezalandırmıştır. Her iki hadiseyi de, memlekette kaybolan huzuru yeniden tesis etmek gayesiyle ve de eşkıyanın gözünü korkutmak için yaptığı ifade edilen Sultân Murad, bazı tarihçilere göre, bütün Osmanlı arazilerinde yaklaşık 20.000 eşkıyayı ortadan kaldırmıştır. Elbette ki bütün tasfiyeler sırasında bazı mazlumlar da zulme maruz kalmış olabilir.

3) Sultân Murad'ın eski Osmanlı Padişahlarından farklı olarak yaptığı bir icraat da, o zamana kadar "Görevden azl olunur ve nefy olunabilir; ancak katl olunmaz" diye bilinen kuralı çiğneyerek, **ulemâ sınıfından** bazı insanları da **idam** ettirmesidir. 1043/1633 yılında İzmit, İznik ve Bursa taraflarına doğru düzenlediği teftiş seyahatinde, rüşvet iddiaları ve yolsuzluk ithamları yüzünden İznik Kadısı'nı idam ettirmiştir. Bu durumu, teessüfle Valide Sultân'a bir tezkire ile duyuran ve tezkiresinde "Kendülerini bedduadan sakınırız. Umulur ki, siz kendilere nasihat buyurub âlimler zümresinin hayır duasını aldırasınız; ecdadının hürmet gösterdiği bu zümreye Padişah da hürmet göstere" ifadelerini kullanan Şeyhülislâm Ahi-zâde Hüseyin Efendi, Valide Sulan tarafından

hemen menfi ithamlarla Padişah'a ihbar edilmiştir. Maalesef Sultân Murad, Şeyhülislâmı Padişaha isyan hazırlığı suçundan idam ettirmiştir. Bu Şeyhülislâm, kardeş katline de karşı çıkan ve bunu bizzat Sultân Murad'a hatırlatan cesur bir ilim adamıdır.

4) Osmanlı Devleti'nin iç ahvâlindeki bu karışıklıktan istifade eden İran Şah'ı, yeniden Bağdad'a saldırmış ve Bağdad'ı ele geçirmiştir. Padişah, sadrazamları tarafından yapılan harekâtlar netice vermeyince, bizzat kendisi İran üzerine iki ayrı sefer düzenlemiştir. Birinci İran Seferi, **Revan Seferi** diye meşhurdur. 1635 yılında yapılan bu sefer neticesinde, Revan (Erivan) alınarak Tebriz taraflarına da akın yapılmıştır. On ay sürmüştür. İkinci İran seferi ise, **Bağdad Seferi** diye bilinmektedir. İranlıların Revan'ı yeniden ele geçirmeleri üzerine 1638 yılında Padişah Bağdad'a yürümüştür. Uzun süren bir muhasaradan sonra 1639 yılında Bağdad yeniden Osmanlı Ülkesine katılmıştır. Bu savaşta Osmanlı Sadrazamı Tayyar Mehmed Paşa şehid olmuştur. Daha sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın başkanlığında yürütülen sulh müzâkereleri neticesinde İranlılarla **Kasr-ı Şirin Andlaşması** yapılmış ve savaşlara son verilmiştir. Bu antlaşma ile Erivan ve Azerbaycan İran'da; Bağdad ve havalisi ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Artık, IV. Murad, "Fâtih-i Bağdad" unvanını kazanmıştır.

Sultân Murad, büyük bir karşılama ile İstanbul'a döndü. Ancak **nikris** hastalığına müptelâ idi. Nihayet tedaviler netice vermeyince, Ramazan Bayramının 2. günü yatağa düşen Sultân, 8.2.1640 tarihinde vefat eyledi. Cenaze merasiminde gazalarda bindiği üç atının eğerleri ters takılarak cenazenin önünde yürütülmesi, İslâmiyet'te yok ise de, İslama kesin aykırı bir âdet de değildir. (105)

(105) Solak-zâde, 737-766; IV. Murad'ın dönemini incelerken temel kaynaklarımızın başında Naima'nın Tarihi gelmektedir. Zira 6 ciltlik bu tarihin iki cilde yakın bir kısmı IV. Murad'a ayrılmıştır (II. ve III. ciltler); Naima, c. II, sh. 263-451; c. III, sh. 1-452; Kantemir, c. I, sh. 289-299; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, I. Kısım, sh. 148-206; Baysun, M. Cavid, "Murad IV", İA, c. VIII, sh. 630 vd.; Aksun, Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 127 vd.; Tütün Yasağı için bkz. BA, Mühimme Defteri, nr. 85, sh. 134, 185.

107. IV. Murad'ın şahsiyeti hakkında farklı dedikodular yayılmaktadır. Konuyu özetler misiniz?

Bağdad Fâtihi, Gâzî, Sâhib-kırân ve benzeri unvanlarla anılan ve ancak 28 yıllık bir ömür süren IV. Murad, 16 yıl, 4 ay ve 28 gün Osmanlı tahtında kaldı. Bunun 9 yılını validesinin niyabeti ile yürüttü ve Osmanlı Devleti için anarşi yılları oldu. Geriye kalan 8 yılını ise, bizzat sürdürdü. Naima'nın tesbiti ile 1.000 hicrî yılından sonra gelen Padişahların en büyüğü idi. 1041/1632 yılına kadar selefleri gibi, nerdeyse hiç bir işe karışmadı. Ancak 1632 yılından 1640 yılına kadar müdebbir bir devlet adamı gibi devleti idare etti.

Siyâset kılıcıyla serkeşleri korkuttu. Devletin yularını eline aldı ve yedi sene kadar istediği gibi devleti idare etti. Çoğu meselelerde ecdadının koyduğu kanunlara fazla itibar etmedi; birçok konuda yeni kanun ve usuller ihdas eyledi. En güzel tarafı, zulmedenleri, fesâd şebekelerini ve zorbaları ortadan kaldırması; yaygınlaşan zulüm ve suiistimalleri önlemiş olmasıydı. Ancak her konuda şerî'atın emirlerine uygun hareket ettiği ve kanun hükümlerini aynen tatbik eylediği de söylenemezdi. Eşkıyayı bertaraf edeceğim derken, bazılarının da zulmen kanına girmiş olması ihtimali, ömrünün kısalığına sebep oldu denilmektedir. Ayrıca şahsiyeti itibariyle dedesi Yavuz Sultân Selim'e benzetilmektedir.

Ancak Yavuz'dan ayrıldığı iki önemli noktası mevcut idi:

Birincisi, iki büyük sefere çıkan Sultân Murad, saltanatı devraldığında, ordu disiplinini kaybetmişti; âsâyiş bozuktu; maliye perişan ve hazine bomboştu. Yavuz gibi 42 yaşında değil, çok ağır şartlarda çocuk yaşında tahta geçti. Bazı zulümlerine rağmen, Osmanlı Devleti içerisinde huzur ve asayişi sağladı; dışarıya karşı korkutucu şevkette bir devlet, cihanın en büyük vurucu kuvveti halinde düzenlediği ordu; ıslâh edilmiş bir maliye bıraktı. Avrupa'daki haber alma teşkilâtını düzenleyerek Kanunî devrindeki duruma yükseltti. Vefat ettiği zaman hazinede 15 milyon altın ve bir o kadar da diğer servet vasıtaları bulunuyordu.

İkincisi, Yavuz'u Yavuz yapan yakın devlet ve ilim adamları onun için vardı denilemez. Zira sadrazamlar liyakatsizdi. Hilelerin peşinde koşan Ali Paşa ile Yavuz'un veziri Pîrî Mehmed Paşa'yı kıyaslamak mümkün değildi. En önemlisi de; "çocukluğunda örnek bir hâkân hayatı yaşayan IV. Murad, gençliğinin ilk yıllarından itibaren hevâ ve heveslerini tahrik eden kötü arkadaşlarının yardımıyla (Silahdar ve Emir Güne oğlu gibi), rütbesine lâyık

olmayan bazı işlere teşebbüs eyledi. Sohbetlerinde Yavuz gibi, hep ehl-i kemal olsaydı, selefleri olan Padişahları unuttururdu ve bu zamana kadar onun gibi bir Padişah görülmezdi". Zaten IV. Murad'in en çok tenkid edilen bu kusuru olmasaydı, en büyük Padişahlardan biri olurdu denilen tarafı, etrafına bir takım sefil insanları yaklaştırmasıydı. Maalesef Musa Çelebi, Emirgüne Oğlu Yusuf, Silahdar Mustafa Paşa ve **Bekri Mustafa** gibilerin, bazan ona şerî'ata uymayan işleri yaptırdıkları da nakledilmektedir.

Yavuz gibi cihangir olamadı. Ancak hem askerlik ve hem de devlet idaresi sahasında büyük başarı kazandı. O'na büyük kumandan, büyük devlet adamı ve büyük diplomat demek mümkündür. Bazan **zulme varacak kadar sertti**. Fakat haklı söze gücenmez ve ilim adamlarının haklı mütalaalarından memnun olurdu. Bu hususta çok misâller gösterilebilir. Mesela ehl-i tarikatın kısmen aleyhinde olan Kâdî-zâde Mehmed Efendi'nin tesiri altında kalmasına rağmen, rakipleri durumunda bulunan Sultân Ahmed Camii Vaizi Sivâsî Abdülmecid Efendi ve Galata Mevlevîhânesi postnişini İsmail Dede'yi hürmetle dinlerdi. Hatta 1043/1633 tarihinde Sultân Ahmed'teki mevlidde karşılıklı tartışmalar vâki olmuş ve Padişah her ikisine de hürmeti devam ettirmiştir. IV. Murad'in dehâsı, derin zekâsı, korku hissine tamamen yabancı olması, her türlü meşakkate tahammül etmesi, orduyu büyülemiştir.

Uzun boylu, kalın kemikli, şişmanca ve fakat çevikti. Tarihçilerin naklettiğine göre, yayını çektiği ok, tüfek mermisinden uzağa düşerdi ve Hammer'in ifadesiyle attığı ciridin delmeyeceği madde yoktu. Naima, onun kuvvetini ifade edebilmek için "200 okkalık (yani yaklaşık 600 kiloluk ağırlık eder, ancak bazan okka bir kilo karşılığında da kullanılmaktadır ki, o zaman 200 kilo olur ve makul hale gelir) gürzleri kaldırabilirdi" demektedir ki, bu bir teşbihtir. Devrinin büyük okçularından okçuluk öğrenmişti. Timur neslinden Şâh-ı Cihan'ın elçisi Zarif Bey'in Hindistan Padişahı'ndan "kurşun ve kılıç kâr eylemez" diye hediye getirdiği gergedan derisi kaplı kalkanı, elçinin gözü önünde, önce mızrak ve sonra da ok atarak, iki yerden deldi, kalkan hatıra olarak müzelik eşya arasına koyuldu. Eski Saray denilen İstanbul Üniversitesi merkez binasından attığı cirit, Bayezid Camiinin minarelerinden birinin altındaki hedefe isabet etmiştir. Hastalık derecesinde ata düşkündü.

Ölümünün Batı devletlerinde memnuniyetle karşılandığı, bütün kaynakların ittifakıyla kabul edilmektedir. Zira Hammer'in ifadesiyle, devletin hayatını ve büyüklüğünü yarım asır uzatmıştır; o gelmeseydi devlet 1683'de değil, yarım asır önce yıkılmaya başlayacaktı. Daha 17 yaşındayken kendisini gören Venedik Büyükelçisi, zekâsından ve sertliğinden korkarak durumu Cumhuriyet Senatosu'na bildirmişti. Bilhassa son zamanlarında Avrupa'ya yönelik akınlar yaparak, buradan gelecek tehlikeleri önledi ve Avrupa'da mühim bir savaş yapmadığı halde, tesiri büyük oldu.

Eserleri ve hayratı ile de Anadolu hâlâ hatıraları ile doludur. Rumeli ve Anadolu Kavağı'nı, camileri ve diğer müştemilâtı ile birlikte Kazak taarruzlarına karşı yapmıştı. Ok Meydanı namazgâhına minberi o koymuştu. Sel suları ile harabe olan **Kâbe'yi o tamir ettirmişti**. Bu işi, Ankaravî Mehmed Efendi eliyle yapmıştı. **Bağdad ve Revan Köşklerini** o yaptırmıştı. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu hanlar, kervansaraylar, yollar ve büyük köprülerle ihya etmişti. **Fırat'ın büyük kollarından biri** hâlâ bu sebeble onun adıyla yâd edilmektedir. Aynı zamanda şair, ta'lik yazısı üstadı ve büyük bestekâr idi. Hammer'in ifadesiyle "paslanmış İslâm Kılıncı'na kan ile su veren bir halife idi". IV. Murad'ın saçlarını at kuyruğu gibi yaptığı ve benzeri iddialar, aslı astarı olmayan yalanlardan ibarettir. (106)

(106) Naima, c. III, sn. 164, 338; Peçevî, c. II, 399 vd.; Evliya Çelebi, Seyahatname I-X, İstanbul 1314-1938, c. I, 248 vd.; Baysun, M. Cavid, "Murad IV", İA, c. VIII, sh. 642 vd.; Öztuna, c. I, sh. 346-350; Aksun, II, sh. 159-162; Kantemir, c. I, sh.297-299.

108. IV. Murad'ın cinsî sapık olduğuna dair iddialar hakkında ne dersiniz?

Kaynakları yorumlamakta kasıtlı davranan bazı tarihçiler, IV. Murad'ın Mûsâ Çelebi ile böyle bir ilişkisi olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. İç oğlan, Topkapı sarayını teşkil eden üç kısımdan birisi olan Enderun'da yani İç Saray'da çalışan devşirme görevlilere, Enderun personeline veya diğer bir ifadeyle Devlet Başkanlığı personeline denmektedir. Ayrıca Yeniçeri Ocağında da bir gurup için bu tabir kullanılır. Merak edenler, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapı Kulu Ocakları Kitabını inceleyebilirler. Konuyu daha önce bütün ayrıntılarıyla açıkladığımızdan burada tekrar etmeyeceğiz. (107)

(107) Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, c. I-II; Akgündüz, Osmanlı'da Harem. Ayrıntılı bilgi Fâtih dönemi soruları arasında verilmiştir.

109. IV. Murad'ın sefîh ve içkici olduğuna dair iddialar hakkında ne dersiniz?

Yıldırım Bâyezid ile ilgili sorularda uzun uzadıya konuyu incelediğimizden dolayı, ancak bu kısım okunduktan sonra, IV. Murad'ın alkolik ve sefih olduğuna dair iddiaları daha yakından inceleyebiliriz.

Konuyu **iki açıdan** incelemek yerinde olacaktır:

Birincisi, IV. Murad'ın **sefîh olduğu iddiası**dır. Bilindiği gibi, sefâhet, şer'an yasak olan şeylere, zevk ve eğlenceye dalma manasına gelmektedir. Bugün ifade ettiği manayla, özellikle gayr-i meşru kadınlarla düşüp kalkmaya ve içkili âlemlere katılmaya denir. Bu zikredilen manada IV. Murad'ın sefâhet içinde olduğunu söylemek tamamen yanlıştır ve hiç bir temel tarih kitabında, böyle bir şey kayd edilmemiştir. Maalesef Cumhuriyet döneminde yazılan tarih kitaplarının, "şakaya, nükteye, eğlenceye ve maalesef sefâhete düşkündü" demeleri, "Melâib ve melâhîye" yani oyun ve eğlencelere düşkün olduğunu ifade eden Osmanlı tarihçilerinin bu beyânları, hep gayr-i meşru oyun, eğlence ve sefâhet olarak anlatılmıştır ki, tamamen yanlıştır.

IV. Murad'ın ve bütün Osmanlı Padişahlarının gayr-ı meşru kadınlarla beraber olmalarına ihtiyaç yoktur. Zira teserrî dediğimiz cariyelerle, meşru dairede hayat yaşamaları her zaman mümkündür. Nitekim IV. Murad'ın Ayşe Sultân isimli bir hanımı ve karı-koca hayatı yaşadığı yedi sekiz de cariyesi olduğu nakledilmektedir. 11 oğlu ve 4 kızı olduğu nakledilmektedir. Bunlardan Kaya Sultân, Safiye Sultân ve Rukıyye Sultân dışındakiler, küçük yaşta vefat etmişlerdir. Meşru dairede istediği ve başkasıyla evli olmayan her câriye ile beraber olması mümkün olan bir insanın, gayr-i meşru yollarla bir kadınla beraber olması mümkün değildir.

İkincisi, IV. Murad'ın **içkici ve sarhoş olduğuna dair iddialar**dır. Sefih olması hususundaki yanlış izahlar, onun içkici birisi olduğu konusundaki izahlar gibidir. Osmanlı Padişahlarından I. Bâyezid ve IV. Murad, Osmanlı tarihçileri tarafından içki kullandıklarına dair nakiller bulunan iki Padişahtırlar. Ancak bunların açıktan içki kullandıklarına dair olan rivayetler de kesin doğru değildir. Bu konuda en doğru ifade Naima'nın şu tesbitleridir:

"Çocukluğunda örnek bir hâkân hayatı yaşayan IV. Murad, gençliğinin ilk yıllarından itibaren hevâ ve heveslerini tahrik eden kötü arkadaşlarının teşvikiyle (Silahdar ve Emirgûneoğlu gibi), rütbesine lâyık olmayan bazı işlere teşebbüs eyledi. Sohbetlerinde, hep ehl-i kemal bulunsaydı, selefleri olan Padişahları unuttururdu ve bu zamana kadar onun gibi bir Padişah görülmezdi".

Gizlice ve buhran dönemlerinde içki kullansa bile, açıktan içki içtiği ve bir sarhoş olduğu söylenemez bile, diyoruz; çünkü IV. Murad'ın içki içtiğini kesin bir şekilde bilmiyoruz. Zira; "(Bir seferden) İstanbul'a dâhil olduklarında, hamre yasağ olub cümle meyhaneleri yıkdırub bu bâbda mübalağa olundu. Ve bizzat kendüleri gece ve gündüzlerde gezüb buldukları sarhoşu katl ederlerdi. Hatta birini bizzat ok ile vurub deryaya düşdükde helak oldu deyü geçdiler. Ba'dehû ol biçare çıkub halâs buldı".

Böylesine **içki düşmanı olan bir Padişah**ın, içkici ve sarhoş biri olduğunu söylemek çok zordur. Fakat yine de gençliğinde böyle bir günaha girdiğini de ihtimal dâhilinde görüyoruz. Gizlice içse dahi, bundan pişmanlık duyduğunu anlıyoruz.

Bir kısım yazarların IV. Murad ile alakalı bazı kelimeleri ve tesbitleri yanlış yorumladıkları da bir gerçektir. Bunlara bir örnek verip konuyu kapatalım:

"Murad IV, 1 Şevval'de bayram tebriklerini kabulden ve Sinan Paşa köşkünde iç ağalarının türlü hünerlerini seyredip, biraz at koşturduktan sonra Atmeydanı'nda Silâhtar Mustafa Paşa'ya tahsis edilen saraya giderek, istirahat etti ve akşam yemekte yakınlarının (Silâhtar ve Emirgûne-oğlu) teklifi ile, tövbeyi bozarak fazlaca içki içti; bu sefahat gecesinin ertesi günü hastalandı; bütün tedavilere ve kan alınmasına rağmen, günden güne fenalaştı".

Değerli tarihçi hocamız Cavit Baysun'un bu bilgileri Naima'dan aktardığı çok açık. Onun için aktarma yaptığı yeri, biz de sadeleştirerek nakledeceğiz ve meselenin nasıl saptırıldığını daha rahat anlayacağız:

"Ramazan Bayramında erkân ve a'yân el öpüp gittiler. Kendileri mu'tâd üzere deryada Sinan Paşa Köşküne inip (okçuluk ve atıcılıkta) hünerli olan şahısların çeşitli (harp) oyunlarını ve eğlencelerini seyrettiler. Ol sâhib-kırân gül gibi açılıp handan oldular ve bir mikdar at koşturdular. Daha sonra At Meydanı'na nazır Silahdar Paşa Sarayına varub meydana ve etrâf-ı âleme

nazır Köşk'de oturup hava aldılar. Büyük ziyafet tertip olundu. Bu sırada Silahdar Paşa ve bazı özel sohbet arkadaşları, şevkini ve neşesini arttırmak ve gönlünü açmak kasdıyla, gül renkli kâseye bakmalarını rica ve niyaz ettiler. Nefsin kuvvelerini ferahlandırmak ve arzuları harekete getirmek iddiasıyla hafif-meşrep arkadaş sohbetlerine onu teşvik ettiler. O gün orada Padişahlara yakışır şekilde zevk ve sohbet edüp Saray'a geldiler. Ertesi günü durumları değişti ve şiddetli hastalıktan vücutları etkilenip zayıfladı.".

Şimdi ikisini mukayese edelim ve kendi kendimize soralım:

Acaba tövbeyi bozup fazlaca içki içtiğini hangi ifadeden çıkarabilirsiniz? Sefâhet gecesi manasını hangi kelimelerden anlayabilirsiniz? Hele hele Ramazan Bayramı'nda bir Osmanlı Padişahının içki âlemi yapıp eğlendiğini, bu satırlardan sonra nasıl iddia edebilirsiniz? O halde gizliden gizliye içki içtiğini ve ancak bu halinden pişmanlık duyarak tevbeyi arzuladığını ifade etmek ile, içki meclisleri düzenleyip sefâhet âlemlerinde yaşadığını söylemek arasında fark olsa gerektir. (108)

(108) Naima, c. III, 164 vd., 213, 338, 420-421, 429-430, 449; BA, İbnül-Emin-Saray, nr. 914, 939; Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul 1986, c. I, sh. 346-350; Uluçay, Çağatay, Padişahların Kadınları Ve Kızları, sh. 54-56; Peçevî, c. II, sh. 399 vd.; Evliya Çelebi, Seyahatname, c. I, sh. 248 vd.; Baysun, M. Cavid, "Murad IV", İA, c. VIII, sh. 642 vd.; Aksun, c. II, sh. 159-162; Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, c. I-II, Kantemir, c. I, sh. 297.

110. IV. Murad devri Şeyhülislâmlarına da dil uzatılmaktadır. Acaba ileri sürülen iddialar doğru mudur?

IV. Murad devrinde yani 17 sene içerisinde üç önemli ilim adamı Şeyhülislâmlık makamını ihraz etmişlerdir.

Bunlardan birincisi, IV. Murad'ın zamanında üç defa aynı makama getirilen **Şeyhülislâm Yahya Efendi**'dir. Yahya Efendi, daha evvel de Şeyhülislâmlık yapan Şeyhülislâm Zekeriya Efendi'nin oğludur. Rüşvet ve suiistimallere karşı dürüst bir ilim erbabı olması hasebiyle bazı müfsidlerin telkini ile iki defa bu görevden alınmış ve dürüstlüğü anlaşılınca yeniden aynı göreve iade olunmuştur. Elimizde Fetvâsı da bulunan bu Şeyhülislâm'a edepsizlik itham edenlerin tarihten bî-haber oldukları ortadadır. Bu zat, aynı zamanda büyük bir Divan Edebiyatçısıdır.

İkincisi, **Ahi-zâde Hüseyin Efendi**'dir. Kadı ve müftülerin idamına karşı çıktığı ve özellikle kardeş katli meselesinde asla fetvaya yaklaşmadığı için bazı müfsidlerin tezvirleri neticesinde idam edilmiştir.

Üçüncüsü de **Es'ad Efendi**'dir. Hoca Sa'deddin Efendi'nin oğludur. Şair ve edib bir zattır.

Bütün bu şeyhülislâm olan şahsiyetlerin eserleri ve ne yaptıkları ortada iken, hayali olarak bunlara hilâf-ı hakikat şeyler isnâd etmek, tarihi tahrif olur. (109)

(109) Naima, c. III, sh. 430; Nev'î-zâde Atâî, Hadâlk'ul-Hakaık, sh. 691-692, 755-757; Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyi'ül-Fuzalâ, c. I, sh. 110-114;

111. IV. Murad'ın kendi döneminde uçma denemeleri yapan Hezarfen Ahmed Çelebi'yi idam ettirdiği söylenmektedir. Acaba doğru mudur?

İdam iddiası doğru değildir; ancak sürgün edildiği doğrudur. Şöyle ki, IV. Murad'ın hükümdarlık yaptığı yıllarda Hezarfen Ahmed Çelebi adında bir Türk bilgini uçma teşebbüslerine girişti. İlk önce Ok Meydanından kısa mesafeli dokuz deneme yaptı. Hepsinde de başarılı oldu. Milâdî takvim 1636 yılını gösteriyordu. Hezarfen Ahmed Çelebi büyük uçuşunu yapmaya hazırlanmaya başladı. Galata Kulesi'nin üstüne çıktı. Kendini rüzgâra bırakıp Üsküdar'a uçacaktı.

O gün İstanbul halkı deniz kıyısını doldurmuştu. Kısa bir zamanda mahşerî bir kalabalık toplandı. IV. Murad, sadrazam ve vezirleriyle birlikte Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkünden olup bitenleri seyrediyordu. Herkesi alabildiğine bir heyecan kaplamış, bütün gözler Galata Kulesi'nin tepesine dikilmiş, kendini boşluğa atacak kahramanı bekliyorlardı.

Nihayet beklenen an geldi. Hezarfen Ahmed Çelebi, "Bismillah" deyip kendini boşluğa bıraktı. Vücuduna taktığı kanatlarıyla Boğaza doğru süzüldü. Herkes hayretteydi. Hezarfen Ahmed Çelebi Lodos rüzgârının da yardımıyla bir kuş gibi uçup İstanbul Boğazı'nı geçmiş, Üsküdar'daki Doğancılar'a inmişti. Onun bu başarısından hoşlanan Sultân IV. Murad, kendisine bir kese altın verdi. Maalesef bu ihsanına rağmen "böyle kimselerin bekası caiz değil" diye Cezâyir'e sürgün ettiği ve orada vefat ettiği Evliya Çelebi'nin kayıtları arasındadır. İdam edildiği ve deryaya atıldığı iddiası asla doğru değildir.

Hezarfen Ahmed Çelebi uçma tasarısını ilk gerçekleştiren bir bilgin olarak havacılık tarihinde yerini alırken, planörcülüğün de öncülüğünü yapmış oluyordu. Çünkü o uçuşunda bir planörcü gibi rüzgârın esişini dikkate almış, ona göre uçmasını gerçekleştirmişti. Onun bu başarısını gören halk ona "bin fenli" mânâsında "**Hezarfen**" lâkabını taktı. Hezarfen Ahmed Çelebi bu uçma denemelerinde Türkistan'ın Fârâb şehrinde olan İsmail Cevheri'yi örnek almıştı. (110)

(110) Evliya Çelebi, Seyahatname, c. I, 670; Döğen, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, c. I, sh. 337-338; c. II, sh. 548-549; Ersoylu, Halil, "Türklerin İlk Uçan Adamları", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Nisan 1981, sh. 44-46.

112. Füzenin kâşifi kabul edilen Lagari veya Lagrî Hasan Çelebi'nin de idam edildiği veya Şeyhülislâm Yahya Efendi tarafından engellendiği söylenmektedir. Bu da doğru mudur?

Lagari Hasan Çelebi, füzeciliğin atası sayılmaktadır. Füze ile uçan ilk Türk'tür. 1633 yılında IV. Murad'ın kızı Kaya Sultân'ın doğduğu gece yapılan şenlikler sırasında füzeyle uçma hünerini gösterdi. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde anlattığına göre, Hasan Çelebi 50 okkalık barut macunuyla dolu 7 kollu, kendi îcadı olan bir fişeğe binerek yardımcılarının ateşlemesiyle uçmayı başarmıştır. Füzenin barutu bitince de daha önce hazırlamış olduğu kanatları açmış, Sinan Paşa Sarayı önünde denize inmiştir. Bu gösteri üzerine IV. Murad tarafından mükâfatlandırılmış, sipahi sınıfına yazdırılmıştır. Daha sonra Lagarî Hasan Çelebi Kırım'a gitmiş, orada Selâmet Giray Han'ın yanında ölmüştür.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde **roketle uçma olayı**nı şu şekilde anlatmaktadır:

"Murad Hân'ın Kaya Sultân isimli kızı dünyaya geldiği gece akika kurbanı şenliği oldu. Bu Lagarî Hasan elli okka barut macunundan yedi kollu bir fişek îcad eyledi. Sarayburnu'nda Hünkâr huzurunda fişenge bindi ve şakirtleri (yardımcıları) fitili ateşlediler. Lagarî, "Padişahım seni Huda'ya ısmarladım. İsa Nebi ile konuşmağa gidiyorum" diyerek semaya fırladı. Yanında olan diğer fişekleri ateşleyip rûy-u deryayı çırağan eyledi. Fişengi kebirinin barutu kalmayınca zemine doğru inerken kartal kanatlarını açarak Sinan Paşa Köşkü önünde deryaya indi ve padişahın huzuruna geldi. Zemini bûs ederek,

'Padişahım, İsâ Nebî sana selam söyledi,' diyerek şakaya başladı. Bir kese akçe İhsan olunup 70 akçe ile sipahi yazıldı.".

Bu konudaki en önemli kaynağımız olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde ne Hezarfen'in ve ne de Lagarî Hasan Çelebi'nin, bu ilmî buluşlarından dolayı idam edildiklerine dair bir kayda rastlanmamaktadır. Hatta tam tersine, bunların taltif edildiklerine dair izahlar vardır. O halde, şayet bunlardan biri idam edilmişse, başka bir sebepten dolayı olabilir. Ancak o sebebi de kesin belirlemek zordur. Ayrıca bir takım müfterilerin iddia ettiği gibi, ilim âşıkı Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin böyle bir hadise ile alakalı ilmin ve teknolojinin aleyhinde bir fetvası da mevcut değildir. Bu tür iddialar, ecdada ve tarihimize yapılan iftiralardan ibarettir.

Netice olarak şunu ifade edelim ki, "Kişi bilmediğinin düşmanıdır" kaidesince, doğru tarihimizi bilmeyenler, tarihimize ve medeniyetimize düşman kesilmektedirler. Ancak Bediüzzaman'ın yerinde tesbiti ile "herkes kendi âyinesinin müşâhedâtına tâbi'dir".

Önemle ifade edelim ki, Weekly Word News Dergisi'nin neşrettiğine göre, Norveçli âlim Roffavik, **ilk uzay roketinin Türkler tarafından icad olunduğu**nu batıya kabul ettiren bir araştırma yapmıştır. (111)

(111) Evliya Çelebi, Seyahatname, c. I, sh. 670-671; Döğen, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, c. I, sh. 337-338; c. II, sh. 548-549; Ersoylu, Halil, "Türklerin İlk Uçan Adamları", sh. 44-46; Bkz. 14 Aralık 1998 tarihli Hürriyet Gazetesi.

XVIII - SULTAN I. İBRAHİM DEVRİ

113. Sultân I. İbrahim, şahsiyeti ve zamanındaki önemli olayları özetler misiniz?

Sultân I.Ahmed'in Mahpeyker Kösem Sultân'dan 1615 yılında dünyaya gelen çocuğu olan I.İbrahim, 24 yaşında 1640 yılında ağabeyi IV. Murad'ın vefatından sonra tek Osmanoğlu olarak tahta oturdu. Kendisinden başka Osmanoğlu mevcud değil idi. Maalesef, kendisi diğer Osmanlı Padişahları derecesinde tahsil ve terbiyesini tamamlamamıştı. Zira **hayatını zindan gibi** olan kendi dairesinde geçirmiş; dört ağabeyinin idamını bizzat yaşadığı gibi, II. Osman ve IV. Murad zamanlarında olan acı olayları da bizzat yaşamıştı. Bütün bunlar, vücudunda bazı arızalara ve hatta tarihçilerin nakline göre şiddetli bir migrene yol açmıştı. Kendisini tahta davet eden ulemâ, devlet ricali ve Valide Sultân'a müstereddit bir sima ile bakan ve saltanatta asla niyeti olmadığını ifade eden Sultân İbrahim, tahta oturduktan sonra da, "Elhamdülillah, Ey Rabbim! Benim gibi zayıf bir kulunu bu makama layık gördün. Saltanat günlerimde milletimi hoş hal eyle ve birbirimizden hoşnûd eyle" diye dua etmiştir.

Sultân İbrahim, lehinde ve aleyhinde olmak üzere iki durumla karşı karşıyaydı. **Lehinde olan durum**, dürüst ve ciddi bir devlet adamı olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın veziriazam olmasıydı. Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin de yardımlarıyla, aleyhlerindeki bütün tahriklere rağmen, I. İbrahim'in ilk yıllarında devlet idaresini epeyce rayına koymuştur. Hazinenin gelir-gider muvâzenesini muhafazaya çalışmış; sikke yani paranın değer ayarlamasını düzene sokmuş ve devlete ciddiyet getirmeye çalışmıştır. Maalesef, başta Valide Sultân olmak üzere, bir kısım ehliyetsiz devlet adamlarının tahriklerine kapılan Sultân, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı 1644 yılında idam ettirmiştir. Bir ay sonra Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin de ölümü, devletin kadınların, ağaların ve ehliyetsiz kişilerin eline geçmesine sebep olmuştur. Bunun en acı misâllerinden birisi, zaten yetişmemiş olan Padişah'a kanunları çiğneyerek bedava makamlar elde eden Safranbolu'lu Hüseyin Efendi'nin Hace-i Sultanî

olarak tayin edilmesidir. Cinci Hoca da denmektedir. 1644 yılında Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Buna rikâbdarlıktan II. Vezirliğe yükselen Yusuf Ağa ve sonradan Paşa'yı da ekleyebilirsiniz. Yusuf Paşa'nın rüşvet ve hediye düşkünü bir devlet adamı olduğu yönünde ithamlar vardır.

Aleyhinde olan durum, annesi ve Valide Sultân olan Kösem Sultân'ın varlığıdır. Biraz önce saydığımız olumsuzlukların başında da, maalesef bu kadın bulunmaktadır. Önceleri, annesinin ihtirasını bildiği için, Topkapı'dan Eski Saray'a göndererek bu dertten kurtulmak istemiştir. Ancak muvaffak olduğunu söylemek mümkün değildir. Maalesef, Kara Mustafa Paşa'dan sonra vezir-i azam olan Semin Mehmed Paşa da, bu aleyhteki durumu daha da kötüleştiriyordu.

Bütün bunlara rağmen, Katoliklerin zulmünden bıkan yerli Ortodoks Rumların Venediklilerden rahatsızlığından da istifade edilerek, 1645'de Malta üzerine sefere karar verildi. Serdârlık Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa'ya verildi. 1645 Ağustosunda 45 gün süren Hanya muhasarası zaferle sonuçlandı. Ancak acele davranıldı ve Osmanlı ordusu Girit'ten çekildi. 1646 yılında Deli Hüseyin Paşa serdârlığında 2. Sefer yapıldı, ancak Kandiye fethedilemedi. Ada ikiye bölünmüştü (1648).

Sultân İbrahim zamanında, Valide Sultân kısmen devre dışı bırakılmış ise de, devlet işlerine kadınların müdahalesi önlenememiştir. Padişahın aile hayatına düşkünlüğü, onu kadınların avucuna ister istemez itmiştir. Hakkındaki sefihlik iddiaları doğru değildir. Zira IV. Murad gibi otoriter; I. Mustafa gibi biçare ve III. Murad gibi fazla kadına düşkün değildir. Gençliğinde buhranlı bir hayat yaşaması, diğer sultânlar gibi kendini fazla yetiştirememesi, Osmanlı neslinin devamı için devamlı kadınlar tarafından özel hayata teşvik edilmesi, Şeker-pare denilen musâhibeler gibi onu eğlenceye teşvik eden cariyelerinin fazla oluşu, kadınların bu yakınlıklarını devletin imkânlarını çarçur etmekte kullanmaları, I. İbrahim'in cidden eksik olan yönleridir. Hele Telli Haseki başta olmak üzere, kendi hanımlarına aile fertlerinden daha fazla önem verir hale gelmesi, işi çığırından çıkarmıştır. Bunların tahriki ile Sultân İbrahim'de başlayan lüzumsuz samur merakı, bu olumsuzluklardan sadece biridir.

Önemle ifade edelim ki, bütün bu anlatılanlardan Sultân İbrahim'in gayri

meşru bir hayat yaşadığı anlaşılmamalıdır. Zira özel hayata düşkünlük ile, gayr-i meşru hayat tamamen farklı şeylerdir.

Bütün bu olaylar, devlet idaresinde sıkıntılara yol açmış; israf ve bunun karşılığında gelirlerin azalması devleti sarsmaya başladı. Bunlardan biri de, Sivas Valisi Varvar Paşa'nın isyanıdır (1647). Ocak ağaları yeniden cuntalaşıp devleti soymaya başlayınca, Padişah bunların haklarından gelmek istedi ise de, olay duyuldu ve ihtilal çıktı. 1648 Ağustosunda asilerin isteği üzerine Sadrazam Hezar-pâre Ahmed Paşa azl edildi ve sonra asilerce öldürüldü. Ağaların adamı olan Sofu Koca Mehmed Paşa, sadrazamlığa getirildi. İhtilâlin arkasında nâibe-i saltanat olmak isteyen Kösem Sultân vardır. Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'yi de yanına alan sadrazam tarafından, Ağustos 1648 tarihinde hal' edildi ve bir odaya haps olundu. 7 Ağustos 1648'de henüz 7 yaşındaki IV. Mehmed'e, hem şer'-i şerife ve hem de kanuna aykırı olarak bî'at edildi. Sonra Şeyhülislâmın, "İki halife bulunduğu zaman, fitneyi önlemek için birini katlediniz" şeklindeki fetvasına dayanılarak I. İbrahim, hal'inden 11 gün sonra **boğularak şehid edildi**.

Zamanındaki sadrazamlar arasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Semin Mehmed Paşa ve Hezâr-pâre Ahmed Paşa'yı; Şeyhülislâmlar arasında Zekeriya-zâde Yahya Efendi ve Abdurrahim Efendi'yi ve diğer devlet adamları arasında Kaptan-ı Derya Deli Hüseyin Paşa, Kaptan-ı Derya Damad Fâzıl Paşa ve Nişancı Ahmed Paşa'yı zikr edebiliriz.

ZEVCELERİ:

1- **Hatice Turhan (Tarhân) Valide Sultân**; Rus asıllı bir câriyedir ve uzun yıllar nâibe-i saltanatlık yapmıştır. IV. Mehmed'in annesi.

2- **Sâliha Dil-aşûb Valide Sultân**; II. Süleyman'ın annesi ve câriye. III. Haseki olduğu sanılıyor.

3- **Hatice Muazzez Sultân**; II. Haseki'dir ve II. Ahmed'in annesidir.

4- Hüma Şah Haseki Sultân (Telli Haseki); Sultân İbrahim'in en çok sevdiği Haseki'si. Nikâh ile kadınlığa alındı.

5- Ayşe Sultân; 4. Haseki.

6- Mâh-i Enver Sultân; 5. Haseki.

7- Şivekâr Sultân; 6. veya 7. Haseki.

ÇOCUKLARI:

1-**Şehzâde Mehmed IV.**

2-**Şehzâde Süleyman II.**

3-Şehzâde Murad. 4-Şehzâde Selim Hân. 5-Şehzâde Osman.

6-**Şehzâde Ahmed II.**

7-Şehzâde Süleyman. 8-Şehzâde Bâyezid.

9- Fatma Sultân. 10- Ümmü Gülsüm Sultân. 11- Ayşe Sultân.

12- Gevher Hân Sultân. 13- Kaya Sultân.

14- Beyhan Sultân. 15-Atîka Sultân [112]

(112) Naimâ, c. III, sh. 452-460; c. IV, sh. 3-333; Solak-zâde, sh. 766-773; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 206-239; Kantemir, c. I, sh. 301-303; Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, c. II, sh. 327-344; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 2457, 5948; E. 7001-7002; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 56-65; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 192-197; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. III, sh. 13-18, 35-37, 131-140; c. IV, sh. 124, 235-245; 257-258; Penzer, The Harem, sh. 189.

114. I. İbrahim'e "Deli İbrahim" denmektedir. Gerçekten deli midir?

I. İbrahim'in buhranlı bir hayatı bulunduğu, kendisinin mütevazı, sadedil, hırs ve gururdan uzak, elmas gibi yüreği olan ve hassas yapıda bir insan olduğunda tarihçiler müttefiktirler. I. Mustafa ile ilgili söylenen hafif akıllılık gibi tabirler dahi, bu sultân için kullanılmamıştır. Her zaman hatalarını kabul eden bir şahıstır. Ancak başta Telli Haseki Hasekisi ve bazı musâhibeleri olmak üzere, çevresindeki bazı insanlar, onun bu zayıf şahsiyetinden istifade etmişler ve tabir yerindeyse kanına girmişlerdir. Padişah olmadan evvelki stresli hayatın da tesiriyle, onda samur merakının aşırılığı ve bu yüzden samur vergisini koyması, mücevherli kayıklar yaptırması ve doğruluğu şüpheli olmakla birlikte sakalının tellerine inciler dizdirmesi gibi garip davranışları bulunduğu söylenmektedir. Kaynaklar onun kindar, mal düşkünü ve kıskanç olduğunu kabul etmektedirler.

Burada iki durumu vuzuha kavuşturmak gerekmektedir:

Birincisi, mu'teber Osmanlı kaynaklarında onun için Deli lakabı kullanılmamaktadır. Sadece son zamanlarda kaleme alınan bazı kaynaklar, ısrarla bu lakabını ön plana çıkarmaktadırlar. Bu lakabı ilk kullanan ve çevreye yayan, katlini arzuladığı Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi ile Anadolu'nun huzuru

için idam ettirdiği Şi'î isyancılardan Kesikbaş Emirgûne-oğlu'dur. Hâlbuki onun devletin askeri, malî, adli ve idarî ıslahatı için yaptıkları ve yapılanlara olan teşvikleri, isnad edilen bu sıfatın doğru olmadığına yeterli bir delildir.

İkincisi, Bütün bunlara rağmen, I. İbrahim'in tahta çıktığı zaman hasta olduğu kesindir. Kaynaklar, onun zaman zaman hafakanlar içinde kaldığını ve yüreğinin sıkıldığını ifade etmektedirler. Sadrazama yazdığı hatt-ı hümâyûnları da bunu göstermektedir. Devrinin şartları göz önüne alındığında, Sultân İbrahim'in muhakemesinde ve idrâk melekelerinde bir bozukluk olmadığını, uzmanlar belirtmektedirler. Acılı geçmişi, iyi bir eğitim görmemiş olması, şahsiyetinin oturmayışı ve bunlarla birlikte sorumluluk duygusunun fazlalığı, onu bu hale sokan sebeplerdir. Uzmanların tesbitine göre, onun rahatsızlığı, **anksite bozukluğu** denilen nevroz türünde bir hastalıktır. Psikotik ve deli değildir. Zaten hekimler de elem-i asabî teşhisini koymuşlardır ki, bu da yaygın anksieteden başkası değildir. Bu hastalık, aklı bozan cinnet türünde bir hastalık sayılmamaktadır. O zaman Deli İbrahim isnadı yanlıştır. (113)

(113) Naimâ, c. IV, sh. 243-244, 298-334; Saygılı, Sefa, "Sultân İbrahim Deli miydi?", Eğitim-Bilim Dergisi, Şubat 1999, sh. 26-27; Uluçay, M. Çağatay, "Sultân İbrahim Deli, Hasta mıydı?", Tarih Dünyası, 15 Temmuz-1 Ağustos, 15 Ağustos-1 Eylül 1950, 1 Şubat ve 15 Nisan 1951 tarihli sayıları.

115. Sultân İbrahim devrinin tam zevk ü safa devri olduğu ve bunda da Telli Haseki başta olmak üzere saray kadınlarının rolü olduğu söylenmektedir. Bunlar doğru mudur?

Maalesef kısmen de olsa doğrudur. Bilindiği gibi, III. Murad zamanında şehzadeler idam olunmuş ve Osmanlı tahtı, mecburen gerçekten sıkıntılı bir hayatı bulunan I.İbrahim'e kalmıştır. Zira kendisinden başka Osmanlı Hanedanına mensup erkek çocuk mevcut değildir. Halk, asker ve özellikle de saray, I. İbrahim'in erkek çocuğu olmasını şiddetle arzu etmektedirler. Bu sebeple, Valide Sultân başta olmak üzere, çevresi, zaten hayatı sıkıntılı olan Sultân İbrahim'in, meşru dairede de olsa, çok sayıda câriye ile beraber olmasını teşvik etmişlerdir. Şahsiyeti tam teşekkül etmeyen ve diğer Osmanlı Padişahları gibi eğitimi de mükemmel olmayan Sultân İbrahim, böyle bir hayatın neticesi olarak, kadınların dümen suyuna ister istemez girmiştir.

Başta Telli Haseki olmak üzere, Hasekileri ve Saray'daki musâhibeleri, ona istediklerini yaptırır hale gelmişler ve bu da devlet içinde karmaşaya, suiistimale, rüşvet alıp vermeye ve hatta bazan da zulme sebep olmuştur.

Eyâletler ve sancaklar, Hasekilere paşmaklık olarak verilmeye başlanınca, altı-yediye varan Hasekilerinin mal varlıkları senelik 100.000 kuruşu aşmış ve bunu fırsat bilen hâinler de devletin hazinesini alt üst etmişlerdir. Artık askerin maaşı verilemez hale gelmiş; devlet görevlerine gelmenin yolu olarak ehliyet yerine harem kadınlarının iltiması ortaya çıkmış; ehliyetsizlerin iş başına gelmesi vazifelerin açık arttırmayla satılmasına kadar varmış; görevliler sık sık değiştirildiğinden dolayı tayin edilen ile görevden alınan bazan görev yerlerine ulaşmadan bir başka durumla karşılaşır olmuşlardır. Buna I.İbrahim'in samur aşkı da katılınca, artık bu devre **Samur Devri** bile denmiştir. Bütün bu israflar, lüksler ve bunu takip eden haksızlık ve suiistimaller, Osmanlı Hazinesini batırma noktasına getirince, vatandaşa yeni yeni vergiler konmaya başlanmıştır. Bu da vatandaşı bezdirmiştir. Devleti ayakta tutan **hazine, asker ve vatandaş üçlüsü yara alınca**, devlet de sallanmaya ve cephelerde mağlubiyete alışmaya mecbur kalmıştır.

Buna acı bir misâl olmak üzere, Telli Haseki'yi nikâhlayan I. İbrahim'in mehir olarak Mısır Hazinesi vermesini, onun isteği üzerine dairesinin kürkler ve samurlarla döşenmesini zikr edebiliriz. Nitekim bu hal, hem ulemanın ve ocak ağalarının isyanına ve hem de kendisinin şehid edilmesine sebep olmuştur. Bunları bilmek, tarihten ibret almak için şarttır.

Bu zevk ü safayı, kesinlikle bugünkü anlamda gayr-i meşru eğlenceler olarak anlamak doğru değildir. Meşru dairedeki keyfin suiistimali söz konusudur. Bu sebeple bazı batılı yazarların fırsatı ganimet bilerek anlattıkları gayr-i meşru eğlence tarzları doğru değildir. (114)

(114) Na'imâ, c. IV, sh. 243-244; Kantemir, c. I, sh.303-304; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 56-62; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. III, sh. 16 vd.; Samur Devri, İstanbul 1927; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 227-228, 231-234.

XIX - OSMANLI DEVLETİ'NİN DURAKLAMAYA BAŞLAMASI VE SULTÂN IV. MEHMED DEVRİ

116. IV. Mehmed, şahsiyeti, ailesi ve dönemindeki mühim olaylar hakkında bilgi verir misiniz?

Osmanlı tahtına, İslâm hukukunun aradığı şartların çoğunluğu bulunmadan gelen IV. Mehmed, I. İbrahim'in Turhan Hatice Sultân'dan 1642 yılında dünyaya gelmiş ve 7 yaşına basmadan Ağustos 1648'de Padişah olmuş müstesna bir şahsiyettir. Kendisini devlet işlerinden uzaklaştırdığı için oğlunun idamına dahi göz yuman Kösem Sultân, 7 yaşındaki torununu tahta geçirmekle, istediğine kavuşmuştur. Ertuğrul Gâzî, Osman Gâzî ve Kanuni'den sonra en uzun süre tahtta kalan Osmanlı Padişahıdır ve **39 yıl** tahtta kalmıştır. Ava merakı sebebiyle "**Avcı Mehmed**" de denen IV. Mehmed'in saltanat yıllarını **dört safha**ya ayırmak icab etmektedir:

Birinci safha: Ağustos 1648 - Eylül 1651 yılları arasında, **Kösem Sultân**'ın nâibe-i saltanat yani bir nevi padişah yerine padişahlık yaptığı dönemdir ki, Osmanlı Devleti'nin en acı günlerinden bir parçadır denilebilir. Zira bu döneme **Ağalar Saltanatı** da denmiştir. Çünkü Nâibe-i Saltanat olan Kösem Sultân, işlerini ağalar eliyle yürütmüştür. Sofu Mehmed Paşa da, kukla bir sadrazam durumundadır. Başlarını Kara Murad Ağa'nın çektiği ağaların hedefi, servetlerini arttırmak ve maalesef sefih sayılabilecek derecede hayatlarını yaşamaktı. Bunları kullanan Kösem Sultân ise, kendisini Eski Saray'a süren ve hatta idamla tehdit eden I. İbrahim'i tasfiye etmekle, devleti tek başına idare etme emeline ulaşmış görünüyordu. Sofu Mehmed Paşa ise, Atabekler ve Veliahdler gibi devleti idare etmek istedi ise de bu saltanatı, Sipahiler ile Yeniçerilerin Sultânahmed Meydanı'nda karşı karşıya gelecek kadar isyan etmeleri ile sarsıldı ve 1649 yılında azledilerek katl olundu. Bunun üzerine, tamamen usullere aykırı olarak Yeniçeri Ağası Kara Murad Paşa sadrazamlığa getirildi. Ancak arkasında asıl Valide Sultân Turhan Sultan'ın bulunduğu ve bir nevi halk isyanına dönüşen kargaşa bastırılamıyor ve Osmanlı Devleti kan

kaybediyordu. Daha sonra, sırasıyla Melek Ahmed Paşa ve Abaza Siyavuş Paşa'nın sadrazam olması da işi değiştiremedi. Ağalar isyanı devam ediyordu. Kösem Sultan'ın IV. Mehmed'i öldürüp yerine Şehzade Süleyman'ı getirmek istemesi, sonunu getirdi ve 1651 yılının bir Eylül gecesi Kösem Sultân öldürüldü. İçeride bu ihtilâllerin yaşanması, Girit'te devam eden savaşa yardımı da engelliyordu. Böylece birinci dönem atlatıldı. IV. Mehmed sadece olan bitenleri seyrediyordu.

İkinci safha, Eylül 1651 - Eylül 1656 tarihleri arasındaki IV. Mehmed'in annesi olan Turhan Hatice Sultan'ın, Nâibe-i Saltanat olduğu dönemdir. Devletin hazinesini soyan **ağalar saltanatına son verildi** ve 39 ağa yakalanarak idam edildi. Tamamen iflas noktasına gelen devlet hazinesine bir ayar verilmek üzere, malî konularda tam yetkili olmak şartıyla, 1652 yılının Haziran ayında Tarhuncu Ahmed Paşa sadarete getirildi. Tarhuncu Lâyihası diye meşhur olan bütçesini hazırladı. Dertlere çare olamayınca, 1656 yılına kadar 10'a yakın sadrazam değiştirildi. Devleti, Baş Mimar Kasım Ağa, Koçi Bey, Solak-zâde, Şâmî-zâde Mehmed Efendi ve lalası İbrahim Ağa müşavirliğinde **Turhan Sultân** idare ediyordu. Ancak devlet, şirazeden çıkmıştı ve dış baskılar da artıyordu. Tecrübeli müşavirlerinin şiddetli tavsiyeleri ile, devleti tek başına idare etmek ve Valide Sultân işe karışmamak şartıyla, tecrübeli ve yaşlı vezir **Köprülü Mehmed Paşa**, Eylül 1656'da sadrazamlık makamına getirildi. Artık "Köprülü'ler Devri" başlıyordu. Bu ikinci safhada tek müessir olan Valide Sultân'dır. Yani bir nevi Osmanlı Padişahlığı makamında Padişah'ın annesi oturmaktadır. Ancak Turhan Sultân, devleti Köprülü ailesi gibi asil bir aileye teslim etmekle, kendisiyle birlikte Osmanlı tarihindeki kadınlar saltanatına son vermiştir.

Üçüncü safha, Osmanlı Devleti'ne rahat bir nefes aldırtan **Köprülü'ler devridir** (Eylül 1656 - Ekim 1676). Bu dönemde aynı aileden iki sadrazam iktidara gelmiştir. Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa (1661-1676). IV. Murad'ı kendine model alan Köprülü Mehmed Paşa, Kanuni devrini yeniden yaşatmıştır denilebilir. Makam korkusuyla Girit Serdârı Gâzî Hüseyin Paşa'yı idam ettirmesi hatalı bir hareket olarak kabul edilmektedir. Ancak sonradan yaptıkları bunu telafi etmiştir. Köprülü Mehmed Paşa, evvela isyan eden Erdel Prensi'nin üzerine yürüdü ve Balkanlarda

önemli başarılara imza attı. Uyvar fethedildi ve Erdel Osmanlı Devleti'ne bağlandı. (1658). Arkasından Anadolu'da Beylerbeyilerin de desteklediği ve tamamen sadrazamı hedef alan yeni bir **Celâlî İsyanı** başlamıştı.

31 paşanın idamıyla sonuçlanan bu isyanı bastırdı ve Anadolu'da Celâli isyanlarının sonunu getirdi. 1659'da Kırım Tatarları ile birlikte Rus ordusunu dağıttı. Onun döneminde 1661 Temmuz'unda İstanbul'un üçte birini yakan büyük yangın yaşandı ve beş yıllık sadaretten sonra Ekim 1661'de Edirne'de vefat etti.

Yerine geçerek 26 yaşında sadrazam olan oğlu **Fâzıl Ahmed Paşa** da, babasının başarılarını sürdürdü. 1663'de Almanlara karşı açılan harp 1664 yılının Ağustos ayında Vasvar Andlaşması ile sona erdi. Zitvatorok Andlaşması'nın tekrarı mahiyetindeydi. Fâzıl Ahmed Paşa döneminde başarılan işlerden biri de yıllardır devam eden Girit seferinin sona ermesi ve Girit'in fethedilmesiydi (1670). Bunu, Ukrayna meselesi yüzünden çıkan Polonya Harbi takip etti (1670). IV. Mehmed'in de katıldığı bu Lehistan seferinde, 1672 yılında Kamaniçe Kalesi feth edilince, Varşova'da panik başladı ve aynı yıl barış andlaşması imzalandı. Bu barış tekrar bozuldu ve 1676 yılında imzalanan nihâî andlaşma ile sulh uzun yıllar devam etti. Aynı yıl Fâzıl Ahmed Paşa vefat etti.

Dördüncü safha, 1676 - 1683 yılları arasında devam eden **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa** devridir. Köprülülerden sonra sadrazamlığa getirilen bu büyük devlet adamı, ilk problem olarak Ukrayna yüzünden patlak veren Rusya Savaşı ile meşgul oldu. 1677 yılında Çehrin'deki zor kuşatmada netice elde edilemeyince, IV. Mehmed ve sadrazamı I. Rusya seferi için 1678 yılında yola çıktılar. I. Rusya seferi, 1680 yılında Çehrin'in alınması ile zaferle sona erdi ve bunu aynı yıl başlayan II. Rusya Seferi takip ettiyse de, bu da 1681 yılında imzalanan Edirne Andlaşması ile tamamlanmış oldu. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti için büyük bir itibar kazanılmasına vesile oldu. Bundan rahatsız olan ve tecavüzlere başlayan Almanlara da 1683 yılında harp ilan edildi ve IV. Mehmed'in de katıldığı bu sefer, Osmanlı Devlet ricalinin ikiye ayrılmasıyla sonuçlandı.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Almanya'nın taht şehri olan Viyana'nın

alınmasını teklif ederken, başını Kırım Hanı Murad Giray'ın çektiği diğer devlet ricali, zaten ayağa kalkmış olan Avrupa'nın Almanya'nın yanında yer alacağını belirterek, sadece Yanıkkale'nin alınmasıyla yetinilmesini savunuyordu. Kara Mustafa Paşa'nın fikri ağır bastı ve onun serdârlığındaki Osmanlı ordusu 12 Eylül 1683 tarihinde Viyana önlerinde müttefik haçlı seferleriyle karşı karşıya geldiler. Maalesef, **Kırım Hanı Murad Giray**, şahsî sebeplerle ve neticeyi düşünmeyerek **ihanet etti** ve Türklerin elindeki Tuna Köprüsü'nden düşman askerlerinin geçişini uzaktan seyretti. Neticede 11 Eylül 1683 tarihinde beklenen hezimet geldi ve Osmanlı ordusu binlerce şehid vererek ve çok kıymetli hazinelerini kaybederek geri çekilmeye mecbur oldu. Bu, Osmanlı tarihinin en ağır mağlubiyeti idi. Bu mağlubiyette, askerin sefih hayatının ve eski Osmanlı ordusunun olmayışının da büyük etkisi vardı.

Viyana bozgunu, Kanuni'den beri gelip giden duraklama devrini resmen başlatmış oldu. Artık 1071'den beri devam eden Müslüman Türk Milleti'nin cihad zaferleri sona eriyor ve Avrupa galebe çalmaya başlıyordu.

Bu arada devletin rükn-i azamı denilen Turhan Sultân Temmuz 1683'de vefat etmişti. Aralık 1683 tarihinde IV. Mehmed aleyhteki tahriklere dayanamayarak istikametli sadrazamı azletti ve 50 yaşını doldurmadan idam sehpasına yollandı. Artık Osmanlı tarihinde kaht-ı rical devri başlıyordu. Viyana bozgunu ile Karlofça Andlaşması (1699) arasında geçen 15 yıl Osmanlı Devleti için felâket seneleri oldu. Venediklilerin ve Almanların başını çektiği haçlı kuvvetleri fırsatı ganimet bilerek, 1684 yılında Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiler. Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın beceriksiz idaresindeki Osmanlı orduları, zafere koşamıyor ve maalesef Eylül 1686'da Budin düşüyordu. Osmanlı kuvvetleri Budin'i çok iyi müdafaa ediyordu, ancak Budin'de büyük kayıplar vermelerine rağmen yeniden toparlanan haçlı orduları, 160 yıl önce perişan oldukları Mohaç Meydanı'nda Osmanlı ordusunu geriye çekilmeye mecbur ediyorlardı.

Liyakatsiz devlet adamlarının elinde perişan olan devletin hali IV. Mehmed'i hasta etmişti. Köprülü ailesini iktidardan düşürdüğü için Padişah'dan rahatsız olan **Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa** ve benzeri devlet adamlarının gayretleriyle Kasım 1687 yılında hal' edildi ve ancak idam olunmadı. Yerine II. Süleyman tahta geçirildi.

Hal'inden 5 yıl sonra Edirne Sarayı'nda Ocak 1693 tarihinde vefat etti.

Kendisine Avcı Mehmed lakabını verdirten av ibtilâsı dışında, hiç bir kötü alışkanlığı yoktu. İçkiyi Osmanlı ülkesinde şiddetle yasaklamıştı. Kahvehaneleri kapatmıştı. Kendisi beş vakit namazını cemaatle kılıyordu. Kısa bir süre tahsil görebildiği için diğer Osmanlı Padişahları gibi âlim değildi.

ZEVCELERİ:

1- **Mehpâre Emetüllah Râbia Gülnûş Valide Sultân**; Gülnûş Sultân diye bilinir. Giritli bir ailenin kızıdır. II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesidir.

2- Afife Kadın. 3- Gülnar Kadın.

4- Kâniye Haseki. 5- Siyavuş Haseki.

ÇOCUKLARI:

1- **Şehzâde Sultân Mustafa II.**

2- **Şehzâde Sultân Ahmed III.**

3- Şehzâde Bâyezid. 4- Şehzâde İbrahim.

5- Şehzâde Süleyman. 6- Fatma Sultân.

7- Hatice Sultân. 8- Emetüllah Küçük Sultân.

9- Fatma Sultân. 10- Ümmî Sultân [115]

(115) Na'imâ, Tarih, c. IV, sh. 334-465; c. V, Tamamı, c. VI Tamamı; 39 yıllık IV. Mehed'in saltanatı yaklaşık 2,5 cildlik yer tutmuştur. Bu konuda en ayrıntılı kaynak durumundadır; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdâr Tarihi, İstanbul 1928, c. I, Tamamı; c. II, sh. 1-295; Abdurrahman Abdi Paşa, Târlh-I Sultân Mehmed Hân-ı Râbi', Bâyezid kütp. Umumi Kısım, nr. 5154, Tertip eden Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 1943; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Ravzat'ül-Ebrâr, Mısır 1248; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 237-494; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 145; E. 1188; Kantemir, c. I, sh.305 vd.; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 65-70; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 200-204; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. IV, 239-242; Mehmed Süreyya, Sicll-i Osmânî, c. I, sh. 60

117. IV. Mehmed'in 7 yaşında halife unvanı ile padişahlığa getirilmesi İslâm Hukukuna göre caiz midir?

Caiz değildir. Zira halifenin şartlarından biri de, baliğ ve mümeyyiz (âkil) olması yani tam ehliyetli olmasıdır. Çocuğun, akıl hastasının veya kölenin halife olması caiz değildir. İslâm hukukçuları bu ve benzeri şartları, halifenin kadı olabilecek sıfatlara sahip olması gerekir şeklinde özetlemişlerdir.

Bu sert hükümlere göre, IV. Mehmed'in buluğa erinceye kadar sultân kabul edilmesi mümkündür; ancak halife kabul edilmesi mümkün değildir. Nitekim bu manayı IV. Mehmed'in cülusundan evvel Valide Sultân ile ilim adamları arasında geçen şu konuşma da teyid etmektedir. Valide Sultân'a, aklı sıkıntıda olan I. İbrahim'in hal' olunarak yerine 7 yaşındaki oğlu IV. Mehmed'in geçirilmesi teklifi ile gelen âlimlerden eski Anadolu Kazaskeri olan Hanefi Efendi'ye, Valide Sultân sormuştur: "Ama şimdi yedi yaşında ma'sumun saltanatı nice mümkündür?".

Buna Hanefi Efendi'nin verdiği cevap enteresandır:

"Mezhebimiz hukukçuları olan Hanefi âlimleri, aklı bozulan baliğ insanların saltanatı caiz değildir. Aklı başında olan küçüğün caizdir buyurdukları kitaplarımızda yazılıdır. Bu şekilde fetvalar verilüp maslahat tamam olmuştur. Ma'sum küçük de olsa tahta çıkar; veziri işleri yürütür. Ama aklı olmayan tahtta oturmaya devam ederse, ona bir şey öğretmek de mümkün olmaz; bu durum kana, cana ve ırza zarar verir; şer'-i şerifin hükümleri külliyen iptal edilmiş olur".

Kısaca formalite icabı tahta geçen IV. Mehmed'in yerine önceleri Kösem Sultân, sonra da Turhan Sultân, nâibe-i saltanat sıfatıyla işleri yürüttüğü gibi, Sofu Mehmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa ve benzeri sadrazamlar da icranın başı olarak devleti idare etmeye başlamışlardır. (116)

(116) Naimâ, c. IV, sh. 325 vd.; El-Mâverdi, El-Ahkâm'üs-Sultâniyye, sh. 5; El-Ferrâ, El-Ahkâm'üs-Sultâniyye, sh. 4; Seyyid Bey, sh. 3 vd.

118. II. Osman'dan itibaren Osmanlı idaresinde kadınlar saltanatının başladığı ve bunun başını da Kösem Sultân'ın çektiği söylenmektedir. Bu iddiaların aslı nedir?

Maalesef bu iddiaların bir kısmı doğrudur. Kadınlar Saltanatı, çok zayıf da olsa Kanuni devrinde Hürrem Sultân ile başlamış ve IV. Mehmed'in Köprülü'leri iş başına getirmesine kadar devam etmiştir. Bunun da sebebi, tahta geçen padişahların, eski Osmanlı Padişahları gibi ehliyetli ve dirayetli olmamasıdır.

Bilindiği gibi, Mehpeyker Sultân veya tüysüzlüğü yahut diğer hasekilerin önüne geçmesi sebebiyle **Kösem Sultân** diye adlandırılan I. Ahmed'in kadın

efendisi, IV. Murâd ve I. İbrahim'in de annesidir. Asıl adı Anastasia ve babası da bir Rum papazı olan bu kadın, Osmanlı sarayına câriye olarak girmiş ve Müslüman olduktan sonra Padişah'ın kadın efendiliğine kadar yükselmiştir.

Bundan sonraki gelişmeleri şöylece özetlemek mümkündür:

1) IV. Murad'ın birinci saltanat devresi yani IV. Murad'ın ismen Padişah olduğu, ancak devleti annesi Kösem Sultân ile Sadrazamlarının ve Şeyhülislâm ve benzeri devlet adamlarının yönettiği devredir (1032/1623 - 1041/1632). Bu devre, 8 küsur sene devam etti. Oğlu Padişah olunca Topkapı Sarayı'na getirilmiş ve bir daha Eski Saray'a dönmemiştir. Valide Sultân ve hatta Nâibe-i Saltanat yani saltanatın vekili sıfatlarıyla devleti 8 yıl idare etti denilebilir. IV. Murad'ın gerçekten padişahlık yaptığı ikinci devrede de, Padişah İstanbul'da olmadığı zaman Nâibe-i Saltanat olarak işleri yürüttüğü gibi, Padişah tahtta olduğu vakitlerde de işlere karışmaya devam etti.

2) Diğer oğlu I. İbrahim sultân olunca, Valide Sultân sıfatıyla devleti idare etmeye devam etti. Fakat Sultân İbrahim'e başta en çok sevdiği Hasekisi Telli Haseki Hümaşah ve musâhibesi Şekerpare olmak üzere, Saray'daki hanımlar daha etkili olmaya başlayınca, annesini dinlemedi, hatta Saray'dan uzaklaştırıldı ve Rodos'a sürülmek istendi. Maalesef bu hadiseler sebebiyle oğlu olan I. İbrahim'e karşı tavır aldı ve bazı tarihçilerin yorumlarına göre, onun tahttan indirilmesinde ve hatta 10 gün sonra idam edilmesinde birinci derecede rol oynadı. Ancak I. İbrahim'in hal'i ile alakalı âlimlerle yaptığı konuşma bu iddiaları reddeder mahiyettedir.

3) Kösem Sultân'ın devlet işlerini Padişah gibi yürüttüğü asıl dönem, torunu IV. Mehmed devridir. 7 yaşında Padişah olan IV. Mehmed, sadece şeklen padişah idi. Asıl işleri yürüten ise Valide Sultân sıfatıyla Kösem Sultândı. IV. Mehmed'in asıl validesi olan Turhan Sultân başta olmak üzere, herkes bu durumdan şikâyetçiydi. Sadrazamları bile tayin edip istifalarını kabul edecek kadar devlet işleriyle iç içeydi. Naima'nın ifadesiyle, "elli yıl devlet ve saltanat sürüp bütün işlerde tasarruf sahibesi idi". Arkasındaki ağalarla birlikte devam ettirdiği idareye karşı halk ayaklandı. Buna karşı, dışarıdaki ağalarla ittifak ederek, IV. Mehmed'i aradan kaldırıp yerine kardeşi II. Süleyman'ı tahta geçirme planlarına başladı. Ancak plan duyuldu ve Kösem

Sultân 3 Eylül 1651 gecesi Padişah ve Turhan Valide Sultân'ın adamları tarafından boğularak öldürüldü. Artık Vâlide-i Şehîde veya Vâlide-i Maktule diye anılacaktı. **11 yıldan fazla Naibe sıfatıyla bir cihan devletini idare etti**.

4) Bütün bu anlatılanlardan, Kösem Sultân'ın eski dinine geri döndüğü veya iyi bir Müslüman olmadığı gibi yanlış manalar çıkarılmamalıdır. Bütün bu anlatılanlar, kadınların da saltanata karşı ne kadar alakalı olduklarının delilleridirler ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde kadın dört duvar arasındaydı şeklindeki itirazlara karşı da müşahhas bir cevaptır. Bunun yanında Kösem Sultân, iyi bir Müslüman idi. Her sene hapishaneleri dolaşır ve borçtan tutuklu olanları kurtarırdı. Fakirlere her zaman yardım ederdi. Hayır eserleri arasında medreseleri, mektepleri, Dâr'ül-Hadisleri ve sebilleri bulunmaktadır. Saltanatı müddetince biriktirdiği servet ise, tamamen hazineye devredilmiştir. (117)

(117) Naimâ, c. V, sh. 107-123; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 56-59; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E 2457, 2477, 5948; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. III, sh. 14; C. IV, sh. 235 vd

119. IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultân'ın devleti tek başına idare ettiği söylenmektedir. Bu da doğru mudur?

Kısmen doğrudur; ancak **Hatice Turhan Sultân**, Kösem ve Hürrem Sultân ile kıyaslanmayacak kadar iyi kalpli ve devletin selâmetini düşünen bir hanım efendidir. 1627 yılında **Rus** bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen bu güzel kız, Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem Sultân'a hediye edilmiş ve daha sonra da Saray'da terbiye edilerek ve Müslüman olarak, I. İbrahim'e câriye verilmiştir. Sonradan kadın efendiliğe yükselen Hatice Turhan Sultân, IV. Mehmed'in de annesidir.

Oğlu IV. Mehmed 7 yaşında Padişah olunca, Kösem Sultân ile olan Nâibelik mücadeleleri başlamış ve ancak 1651 yılında Kösem Sultân boğdurulunca, tam **34 yıl Valide Sultan**lık makamında kalmak üzere, Osmanlı Devleti'nin o zamanlar ikinci protokolü olan makama geçmiştir. Vâlide-i Muazzama unvanı ona aittir. Zira 1656 yılında devleti Köprülü'lere devredinceye kadar, tam manasıyla bir Padişah gibidir. Aziller ve tayinler artık onun hatt-ı hümâyûnu ile yapılmaktadır. Mührün üzerinde "Mazhar-ı Lütf-i Samed Vâlide-i Sultân

Mehmed" yazılacak kadar iktidarı artmıştır. Kızlar ağası Uzun Süleyman Ağa ve Meleki Kalfa gibi çevresinin tesiriyle yanlışlıklar yaptığı da olmuştur. Kösem Sultân zamanındaki suiistimaller, kısmen de olsa onun zamanında da devam etmiştir.

Neticede Mimar Kasım Ağa ve benzeri basiret sahibi insanların tavsiyesi ile, devlet işlerini 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa'ya devrederek devletin gerilemesini en az 30-40 sene geciktirmiştir. Zaten oğlu IV. Mehmed de, aynı yıl reşîd ilan edilmiştir. Kendisi de bütün vaktini, ibadet, dua ve hayra tahsis etmiştir. III. Murad'ın Hasekisi Safiye Sultân tarafından başlatılan ve ancak inşası tamamlanamayan Yeni Cami, Turhan Sultân'ın himmetiyle 1663 yılında tamamlanmıştır. Çanakkale'deki kaleler de mescidi ile beraber onun eseridir. 1683 yılında huzur içinde vefat etmiş ve Yeni Cami'deki türbesine defn olunmuştur. (118)

(118) TSA, nr. 3831; Naimâ, c. IV, sh. 322-334, c. V, sh. 107-116; Silahdâr Tarihi, c. II, sh. 116-117; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 48-49; Taht Uğrunda Baş Veren Sultânlar, İstanbul 1961, sh. 124-149; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. IV, sh. 239-242.

120. 1683 Eylülünde meydana gelen Viyana Bozgunu'nun sebepleri neler olabilir? Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kabahati var mıdır?

Her musibet bir cinayetin neticesidir ve bir mükâfatın da mukaddimesidir. O halde bu bozgun felaketinin de bir sebebi vardır. Bu sebebi, sadece, Kara Mustafa Paşa'nın bazı taktik ve şahsiyet kusurlarına yüklemek doğru değildir. Hadisenin olduğu günlerde Osmanlı Vak'anüvis'i olan Silahdâr Mehmed Efendi bu noktayı çok güzel özetlemiştir. Bu görüşlerini de esas alarak bir iki noktayı açıklamakta yarar vardır.

1) Bu sefere katılan Osmanlı ordusunun maddi hazırlığı son derece mükemmel idi. Topuyla tüfeğiyle ve de ordunun diğer donanımı ile düşman kuvvetlerine ezici bir üstünlüğü mevcuttur. Ancak asıl can damarını teşkil eden asker grubu, Allah'ın bu nimetlerine şükretmesini bilmemiştir. Hatta sefer sırasında askerin ve hem de Recep, Şaban ve Ramazan ayına rastlayan mübarek günlerde, nimetin şükrünü eda edecek yerde şımardıkları ve gayr-i meşru fiilleri işledikleri bizzat Osmanlı tarihçileri tarafından açıkça ifade edilmiştir. Burada Kara Mustafa Paşa'nın fevkalade istikametli bir hayatı

olduğunu hemen belirtelim. Silahdar'ın ifadesiyle; "bu mertebe ihsan olunan büyük nimetlerin kadrin bilmeyüp bu kuvvet-i kahireyi kendü hareket ve tedbirimizle elde ettiğimizi zannettik ve Allah'ın lütfü olduğunu unuttuk; neticesinde hilâf-ı me'mul olarak bu hezimete maruz kaldık".

2) Maalesef, kurmay heyeti, askerin çokluğuna ve intizamına bakarak gurura kapılmış ve hem Kırım Hanı Murad Giray ve hem de Erdel Kralı Mihal'in ikazlarına riayet edilmemiştir. Onlar Yanıkkale'nin fethedilerek Viyana'nın gelecek yıla bırakılmasını ısrarla tavsiye etmişlerdir.

3) Osmanlı ordusu ve özellikle de vasıfsız insanların yeniçeri ocağına alınışları, ilk acı meyvesini Viyana bozgununda vermiştir. Çünkü askerin önemli bir kısmı, iş ciddiye binince, Viyana'ya gelinceye kadar elde ettikleri ganimetin ve servetin derdine düşmüşler ve asıl gazayı unutmuşlardır. Askerin çokluğunun değil, ölürsem şehid kalırsam gazi ruhuna sahip olmanın önemi burada anlaşılmaktadır.

4) Daha önceki gazalarda en büyük vasıfları, İslâm'ın tesbit ettiği usuller çerçevesinde harp etmek, insanların mal ve ırzlarına göz dikmemek olan Osmanlı askerleri, bu seferde geçtikleri yerlerde ciddi tahribatlar yapmışlar ve İslâm'ın bu ulvi düsturlarına tam riayet edememişlerdir. Maalesef cezasını da ağır bir şekilde ödemişlerdir.

5) Elbette ki bütün bunların yanında, maddi sebepler de vardır. Bunların başında iki ayı bulan muhasara sırasında askerin yorgun ve bitkin düşmesi, harbin esasını teşkil eden atların kısmen bakımsız kalmaları ve komutanların taktik hataları ve nihayet Kırım Hanı'nın neticenin bu kadar vahim olacağını hesap edemeyerek Mustafa Paşa'ya ihanet etmesi bunlardan bazılarıdır.

Ancak biz, asıl sebebin manevi sebepler olduğu kanaatindeyiz. Zira her musibet bir cinayetin neticesidir. (119)

(119) Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi, İstanbul 1928, c. II, sh. 89-94; Mehmed Raşid, Tarih-i Raşid, I-VI, İstanbul 1282, I, sh. 391-433; Mehmed Arif, "İkinci Viyana Seferi Hakkında", TOEM, nr. 16, sh.994-1016, nr. 17, sh. 1071-1075; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 441-459; Kantemir, c. II, sh. 621 vd

XX - SULTÂN II. SÜLEYMAN DEVRİ

121. II. Süleyman'ın şahsiyeti, ailesi ve zamanında Osmanlı Devleti'nin siyasi ve coğrafî durumu hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

II. Süleyman, Sultân I. İbrahim'in Hasekisi Sâliha Dil-âşûb Valide Sultân'-dan 1642 yılında dünyaya gelen ikinci oğludur. Osmanlı tarihçileri II. Süley-man ve Avrupalı tarihçiler ise, III. Süleyman derler. Çünkü I. Süleyman, Os-manlı tarihçilerinin Emir Süleyman dediği Yıldırım'ın oğludur. Hocaları Arab-zâde Abdülvehhâb Efendi ve Celvetî Şeyhi Atpazarî Osman Fâzıl Efendi'den ciddi bir eğitim görmesine rağmen, yaşadığı kafes hayatının etkisiyle, eski Osmanlı Padişahlarını andıran bir şahsiyeti yoktu. 1687 yılında isyancıların IV. Mehmed'i tahttan indirmesiyle padişah olmuştur. Padişah olduğunda Os-manlı Devleti, içte ve dışta buhranlı günler yaşamaktaydı.

İçerde devletin yaya kuvvetleri olan yeniçeriler ve süvari kuvvetleri olan sipahiler, bir kısım devlet adamlarının görevden alınması bahanesiyle isyan halindeydiler. Kasım 1687'den Mart 1688'e kadar 4 ay süren zorbaların isyan hareketleri neticesinde, Sadrazam Siyavuş Paşa katledildiği gibi, zorbacı başı Hacı Ali Yeniçeri Ağalığına, Tekeli Ahmed ve Deli Pîrî gibi bazı zorba başları da istedikleri makamlara tayin edildiler.

İçerideki bu kargaşayı fırsat bilen düşman da dört cepheden Osmanlı Devleti'ne saldırıyordu. Avusturya, Almanya, Venedik ve Ruslar dörtlü müt-tefikler halinde Osmanlı topraklarına saldırıyorlardı. Her sene bir sadrazam ve serdâr değişikliğine gidiyordu. Macaristan'da kan gövdeyi götürüyor ve General Caraffa eyâlet merkezi Eğri'yi 1687'nin son ayında teslim alıyordu. Almanlar, Müslüman bir şehir olan Eğri'yi her şeyiyle Hıristiyan bir şehir haline getirdi ve yüzlerce cami harap edildi. Aynı yıl Venediklilerin güçlü kumandanı Morosini de, Mora'yı Osmanlı kuvvetlerinin elinden alıyordu. Avusturya cephesi kumandanı Yeğen Osman Paşa ile sadrazam İsmail Paşa arasındaki kavgalardan istifade eden Avusturya (Nemçe) kuvvetleri 1688 Eylül'ünde Belgrad'ı zapt ettiler. 100'ün üzerinde cami kiliseye çevrildi.

Polonya (Lehistan) ve Rusya cephelerinde ise, kara gün dostu Kırım Hanı Selim Giray'ın kahramanlıklarıyla zafer Osmanlı Devleti'nin elindeydi. Avusturya'nın sulha yanaşmaması ve diğer haçlı kuvvetlerinin de onlara destek çıkması üzerine Padişah sefere çıktı. Ancak Sofya'ya kadar gelen Padişah, serdâr Recep Paşa'nın mağlubiyeti, orduda isyan belirtilerinin başlaması ve de Niş'in düşmesi üzerine, geri döndü.

II. Süleyman, bütün bu sıkıntılar karşısında, Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi'nin tavsiyeleriyle Köprülü-zâde **Fâzıl Mustafa Paşa**'yı, ağalar işlere karışmamak şartıyla sadrazamlığa getirdi (Ekim 1689). Sadrazam'ın ilk icraatı, yersiz bazı vergileri kaldırarak re'âyâyı memnun etmek oldu. Arkasından kendisi cepheye gitmek istediğinden, kendisi cephede iken Sultân'a etki edecek bütün ağaları devreden çıkarmak oldu. Nisan 1690'da Kanije'nin düşmesi haberi gelmesine rağmen, sancağı alarak Avusturya cephesine koşan Fâzıl Mustafa Paşa, Eylül 1690'da Semendire'yi ve Kasım 1690'da ise Belgrad'ı geri aldı. İstanbul'a geldiğinde Padişah bizzat karşıladı ve sevincini belirtti. Bu arada fitne ateşi sönmüyordu. Padişah'ın hastalığından ve sadrazamın yaptıklarından rahatsız olan bazı çevreler, ısrarla saltanatta değişiklik istiyorlardı. II. Almanya seferine çıkmak üzere Edirne'ye gelen II. Süleyman burada vefat etti. Yerine sadrazamın da tesiriyle küçük kardeşi II. Ahmed getirildi.

Zevceleri şunlardır:

1- Hatice Haseki; Baş Kadın

2- Behzâd Haseki. 3- İvaz Haseki. 4- Sülün Haseki.

5-Şehsüvâr Haseki. 6- Zeyneb Haseki.

Çocukları yoktur. Zira şehzadeliğinde çocuk sahibi olmasına müsaade edilmemiş ve padişahlığında da çocuğu olmamıştır. Aslında gençliğinde iyi bir eğitim alan II. Süleyman, aynı zamanda meşhur bir hattat idi. Müstakim bir padişah olan II. Süleyman, **ömründe bir tek vakit namazını terk etmemiştir**. **Şer'i şerife aykırı tek bir hali görülmemiş** ve kimseye de kızmamıştır. (120)

(120) Silahdar Tarihi, c. II, sh. 295-576; Özellikle 575. sayfada onun şahsiyeti anlatılmaktadır; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 494-531; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 7004-7005; Kantemir, c. II, sh. 717-752; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 70-71; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 205-206.

XXI - SULTÂN II. AHMED DEVRİ

122. II. Ahmed, şahsiyeti, ailesi ve zamanında Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı önemli hadiseler hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

II. Ahmed, I. İbrahim'in 3. oğludur ve Hatice Mu'azzez Haseki'den 1643 yılında dünyaya gelmiş olup, IV. Mehmed ve II. Süleyman'ın küçüğüdür. Köprülü'nün etkisiyle padişah olduğu ve Haziran 1691'de tahta oturduğu bilinmektedir.

Tahta çıktığında sadrazam Fâzıl Mustafa Paşa, II. Almanya seferi için Sofya'ya ulaşmak üzereydi. Burada Padişah'ın mührü ile samur kürkü aldı ve sefere devam etti. Baden markisi Ludwig'in kumandasındaki imparatorluk kuvvetleri ile Osmanlı kuvvetleri Salankamen'de bir araya geldi. Ancak bazı Osmanlı kurmaylarının Kırım ordusunu beklemeden serdarı taarruza erken başlamaya ikna etmeleri, hem Fâzıl Mustafa Paşa'nın şehid olmasını ve hem de ordunun mağlubiyetini netice verdi (Ağustos 1691). Saadet Giray Han'ın beceriksizliği ve Osmanlı kurmaylarının aceleciliği, hazır bir zaferi elden kaçırmıştı.

Köprülü-zâde'nin yerine vasıfsız bir devlet adamı olan Arabacı Hoca Kadı Ali Paşa sadrazam yapıldı ve Almanya cephesi serdarlığına da yaşlı vezirlerden Koca Halil Paşa getirildi. 1691'e kadar devam eden savaşta Almanlar bazı yenilgilere maruz kalınca, Türkçe'yi iyi bilen Kont Marsigli'yi sulh için gönderdiler ise de, anlaşma sağlanamadı.

Venedikliler de boş durmuyordu. Papalık ve Floransa'nın desteğiyle Girid'e kadar gelip Hanya'yı kuşattılarsa da, Ağustos 1692 yılında büyük kayıplarla çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada sadrazam Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa'nın serdar-ı ekrem olarak sefere çıkması, Belgrad'ı kuşatan Alman kuvvetlerinin Cafer Paşa tarafından perişan edilmesi ve Kırım Hanı Selim Giray'ın Erdel'e girmesi, Osmanlı kuvvetlerini epeyce ümitlendirdi. Ancak haçlı kuvvetlerini arkasına alan Venediklilerin Eylül 1694'de Sakız Adası'nı teslim almaları İstanbul'u endişeye düşürdü.

Bu sıkıntıya dayanamayan II. Ahmed, Sakız'ın geri alınışını göremeden Edirne'de Şubat 1695 yılında vefat etti. 52 yaşındaydı.

Bizzat kendisinin yazdığı Kur'ân'ı ve hatıra defteri ile meşhur olan II. Ahmed, Arapça ve Farsça'ya mükemmel denecek kadar vâkıftı.

Devlet meseleleri ile diğer iki ağabeyinden daha ilgiliydi.

Tek bir kadın efendisi bilinmektedir ki, Râbia Haseki Sultândır ve Haseki Sultân diye anılmaktadır.

Çocukları ise şunlardır:

1- Âsiye Sultân.
2- Hatice Sultân.
3- Âtika Sultân.
4- Şehzâde Selim.
5- Şehzâde Abdullah.
6- Şehzâde Sultân İbrahim Hân. (121)

(121) Silahdar Tarihi, c. II, sh. 576-804; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 532-555; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr.E. 7004; D. 691; Kantemir, c. I, sh. 753-781; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 71-72; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 207-208.

XXII - SULTÂN II. MUSTAFA DEVRİ

123. Sultân II. Mustafa, ailesi ve zamanında Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında özet bilgi verir misiniz?

Sultân II. Mustafa, IV. Mehmed'in Emetüllah Gülnûş Sultân'dan 1664 yılında dünyaya gelen oğludur. Amcası II. Ahmed'in vefatını duyar duymaz, Edirne'deki Veliahd Dâiresinden Hünkâr Dâiresine gelerek tahta oturmuş ve kendisine bî'at etmeleri için devlet adamlarını çağırmıştır (Şubat 1695). IV. Murad'dan sonra gelen Osmanlı Padişahları içinde en liyakatlisi, en âlimi ve en kültürlüsü idi. Valide Sultân'ın da devlet işlerine karışmayarak kendini hayır hizmetlerine vermesi onun için iyi bir imkândı. Sakız Adası'nın geriye alınışını göremeden vefat eden amcasının intikamını, kalyonlar kaptanı Mezomorta Hüseyin Paşa eliyle tahta çıktığı ay aldı ve Sakız Adası'ndan Venediklileri kovdu. II. Mustafa'nın ilk icraatı Elmas Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa ve hocası eski Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi de Şeyhülislâmlığa getirmek oldu.

Bazı devlet erkânının karşı çıkmasına rağmen Avusturya üzerine çıktığı 1. Seferde, Lipve, Lügoş ve Şebeş Kaleleri feth olunarak Temeşvar'a kadar gelindi (Aralık 1695). Çevresindekilerin ısrarıyla İstanbul'a dönüldü. Ancak düşman durmuyordu. Açık denizlere inmeyi hedef edinen Rus Çarı Büyük Petro, Azak önüne kadar geldi. Osmanlı ordusunun kahramanca müdafaasına ve Çar Petro'yu geri çekilmeye mecbur bırakmalarına rağmen, 1 yıl sonra tekrar hücum etti ve Azak, Ruslar tarafından işgal edildi. Bu işgal İstanbul'u hüzne gark etti. Nisan 1696 yılında II. Mustafa 2. Sefer-i Hümâyuna çıktı ve Olaş Meydan Muharebesi'nde Avusturya Kralı Kral Elektör yenildi ve kaçtı. Bu zaferin ardından II. Mustafa tekrar Edirne'ye döndü.

Ancak II. Mustafa'nın katıldığı 3. Avusturya seferinde, karşısında Savoie prensi Mareşal Eugen vardı. Kara Mustafa Paşa ile Viyana önünde genç bir subay olarak savaşan bu komutanın komutasındaki Avusturya kuvvetleri, Macaristan'ın güneyinde yer alan Zenta'da Osmanlı ordusu ile karşılaştı.

Maalesef Eylül 1697 yılında Padişahın baş komutan olduğu bir Osmanlı ordusu, tarihinde ilk defa, 15.000'e yakın şehid vererek ve Padişah'ın canını da zor kurtararak mağlubiyet acısını tattı. Hatta bu zaferin şımarıklığı ile aynı prens bir ay sonra Bosnasaray'a hücum etti ve burayı harabeye çevirdi.

İslâm âlemi, İran da dâhil olmak üzere, Osmanlı ordusunun bu mağlubiyeti sebebiyle kan ağlıyordu. Ancak düşman da kendinden emin değildi. Venedikliler, Hanya'yı muhasara altına almalarına ve Bosna-Hersek cephesinde Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmelerine rağmen, Mora'yı kaybedecekleri korkusuyla Viyana'yı sulh için teşvik ediyorlardı. Lehistan bütün gayretiyle Kamaniçe'yi almak için uğraşıyordu. Ruslar ise, Azak Kalesi'ni almakla yetinmiyorlar ve açık denize inmek için daha da ileri gidiyorlardı. İşte böyle bir havada, Osmanlı Sadrazamı Amca-zâde Hüseyin Paşa ve Reisül-Küttâb (Dışişleri Bakanı) Rami Mehmed Efendi'nin gayretleriyle, Belgrad'ın 65 km kuzeybatısında yer alan Karlofça'da, Avrupa'daki üstünlüğün Osmanlı Devleti'nden Avrupalı Devletlere geçtiğini ortaya koyan ve Osmanlı Devleti'nin gerileme devrini başlatan ilk andlaşma imzalandı (**Karlofça Andlaşması**, 26.01.1699). Andlaşma Avusturya, Venedik ve Polonya ile devam eden 15 yıllık ve Rusya ile devam eden 9 yıllık savaşa son veriyordu; ancak Macaristan tamamen Avusturya'ya; Mora Venediklilere, Kamaniçe merkezli Podolya Eyâleti Lehlere ve 1700 yılında yapılan ilave İstanbul Andlaşması ile de Azak Ruslara teslim ediliyordu. Karadeniz Osmanlı Gölü olmaktan çıkmış ve Avrupa'daki hâkimiyet tamamen kaybedilmişti. Üç devletle 25 yıllık sulh andlaşması imzalanırken Rusya ile sadece üç yıllık mütâreke imzalanmıştı. Bunu İstanbul Andlaşması tamamlamıştır. Osmanlı Padişahı artık Avrupalı devlet başkanlarına sen değil, siz diyecekti. Buna rağmen 15 yıldır devam eden felâket yılları da sona ermişti.

Savaş sıkıntılarından kurtulan Osmanlı idaresi, iç problemleri çözebilmek için bir dizi reforma girişti. Yeni sınırlar kontrol altına alındı. Devletin müesseseleri yeniden tanzim olunmaya başlandı. Devlet idaresinde Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin etkisi görülmeye başlandı. Onun tezkiyesiyle sulh andlaşmasının murahhası Rami Efendi, önce vezirliğe ve sonra da sadrazamlığa getirildi. Fakat onun da Feyzullah Efendi ile arası açıldı; azli için uğraştı, ancak muvaffak olamadı. Feyzullah Efendi, âlim, müstakim ve değerli bir

insan olmasına rağmen, yakınlarını devlet idaresinde belli makamlara getirmesi ve bu noktadaki hırsı onu milletin gözünden düşürdü. Divan-ı Hümâyun, bir nevi Feyzullah-zâdeler Divanı haline geldi. Padişah'ın yarım asırdır İstanbul yerine Edirne'de oturması da merkezde bazı rahatsızlıklar meydana getiriyordu. Bu iki temel sebep 1. Edirne Vak'ası diye bilinen ayaklanmanın meydana gelmesine sebep oldu. İstanbul'da kıyam eden 200 kadar cebeci Edirne'ye gelinceye kadar 80.000'i buldular ve Ağustos 1703 tarihinde Padişah'ı tahttan indirdiler. Aksi sesler duyulsa da kardeşi III. Ahmed'i tahta geçirdiler. II. Mustafa ise, hal'ından 4 ay sonra kederinden vefat etti.

Hocaları Hafız Osman Efendi, Feyzullah Efendi ve Hoca-zâde Mehmed Efendi gibi âlimlerden ders alarak yetişen II. Mustafa, hattat, şair ve büyük bir İslâm âlimi idi. Fiilen sefere çıkan son Osmanlı Padişahı oldu. Hal' edilmesinin baş sebeplerinden olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ise, çok büyük hakaretlere maruz bırakıldıktan sonra katl olunmuş ve cesedi de Tunca Nehri'ne atılmıştır (Eylül 1703).

Osmanlı hareminde beraber karı-koca hayatı yaşadıkları ve ancak genellikle çocuk sahibi olmadıkları cariyeler demek olan **ikbal müessesesi**, II. Mustafa'dan itibaren başlamıştır. İkballer çocuk doğurdukları zaman çoğunlukla Kadın Efendi olmuşlar ve bazan da nikâh akdi ile zevce haline getirilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, bütün bu menfiliklere rağmen, yine de dünyada bir numaralı güçlü devlet idi ve onu yine Müslüman bir devlet olan Timuroğullarının Hindistan'da devam ettirdikleri devlet takip ediyordu.

ZEVCELERİ: KADIN EFENDİLERİ:

1- Âli-cenâb Baş Haseki.

2- **Şeh-süvâr Valide Sultân**; 4. Haseki ve III. Osman'ın annesi.

3- **Sâliha Sebkatî Valide Sultân**; Cariyelerden ve I. Mahmûd'un annesi.

4- Hümâ Şah Haseki.

5- Afîfe Haseki.

6- Hatice Haseki.

İKBALLERİ:

7- Hafsa Sultân; Üçüncü Haseki olduğu söyleniyorsa da Kadın Efendi olması kuvvetle muhtemeldir.

8- Hanife Hâtûn; İkinci veya Üçüncü İkbaldir.
9- Fatma Şahin Hâtûn.

ÇOCUKLARI:

1- **Şehzâde Sultân Mahmûd I.**
2- **Şehzâde Sultân Osman III.**
3- Şehzâde Murad.
4- Şehzâde Mehmed.
5- Şehzâde Süleyman.
6- Şehzâde Hüseyin.
7- Şehzâde Selim.
8- Şehzâde Ali.
9- Safiyye Sultân.
10- Ayşe Sultân.
11- Emetüllah Sultân.
12- Şehzâde Hasan Hân.
13- Zeyneb Sultân.
14- Rukiyye Sultân (122)

(122) Silahdâr, Nusretnâme, (Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1962, c. I, sh. 1-421; c. II, sh. 3-139; Râşld Tarihi, c. II, sh. 315 vd.; Kantemir, c. II, sh. 783 vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 555-595; c. IV, Kısım I, sh. 1-46; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 9988; E. 3362; D. 10, 20, 23; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, 73-79; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, 211-215; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV. Kısım, I, 28-29, 338.

XXIII - SULTÂN III. AHMED DEVRİ
(LALE DEVRİ)

124. III. Ahmed, şahsiyeti, aile hayatı ve zamanındaki önemli olaylar hakkında kısa bilgiler verebilir misiniz?

III. Ahmed, IV. Mehmed'in 1674 yılında yine Emetüllah Gülnûş Sultân'-dan dünyaya gelen ikinci oğludur. Ağabeyi ile ahenk içinde 9 yıla yakın veliahd olarak hayatını devam ettirmiştir. Ağabeyi kadar olmasa dahi, hattat, şâir ve müziğe meyli bulunan kültürlü bir padişahtır. Birinci Edirne Vak'a-sı'ından hemen sonra yani 1703'ün Ağustos ayında, Hânedân-ı Âl-i Osman aleyhine sözlerin dahi söylendiği bir havada, Şeyhülislâmın ısrarıyla tahta geçirilmiştir.

III. Ahmed dönemini ana hatlarıyla şöylece özetlemek mümkündür:

Birinci Saltanat Devresi (1703-1718): 1703-1711 tarihleri arasındaki ilk yıllarında, önce iç huzuru sağlamaya çalışmış ve Edirne Vak'asının failleri teker teker cezalandırılmıştır. Sokullu veya Köprülü gibi dirayetli bir sadra-zam arayışındaydı ve kendisini tahta getirenlerin etkilerinin farkındaydı. Çok sayıda sadrazam değişikliğinden sonra Silâhdâr Dâmâd Çorlulu Ali Paşa'da karar kıldı ve devlet işlerini önemli ölçüde 4 yıl kadar ona havale etti.

Bu arada Avrupa'da İsveç Kralı Şarl'ın Deli Petro'ya yenilip sonra da Osmanlı topraklarına sığınması, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Nisan 1711'de harp başlamasına sebep oldu. Prut Seferi diye tarihe geçen bu savaşta Osmanlı ordularının komutanı sadrazam Baltacı Mehmed Paşa Serdâr-ı Ekremliğe tayin edildi. Çar, mağlup olacağını anlayınca, Başbakan Baron Şafirov vasıtasıyla çok değerli mücevherlerini hediye gönderdi ve sulh andlaşması yapılmasını arzuladı. İsveç Kralı ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın farklı kanaatlerini dinlemeyen ve müşavirlerinin tesiri altında kalan Baltacı Mehmed Paşa, çok cazip şartlarla sulh akdi yaptı ve muzaffer bir komutan olarak İstanbul'a gelmek üzere yola çıktı (Prut Muâhedenâmesi, Temmuz 1711). Bu hadise üzerine muhalifleri, Baltacı Mehmed Paşa aleyhinde her

türlü iftirayı yapmaya ve Padişah'ı etkilemeye başladılar. Neticede Kasım 1711'de Edirne'de iken azil haberi geldi. Sonradan Deli Petro sözünde durmayınca, yeni bir savaş başlamadan bitti ve Şehid Ali Paşa'nın 1713'de imzaladığı Edirne Andlaşması ile Karlofça'da verilen yerler Rusya'dan geri alındı.

Sadrazam Silâhdâr Ali Paşa'nın, Karlofça'da verilenler Rusya'dan alındığı gibi, Venedik ve Avusturya'dan da alınması gerekir şeklindeki düşüncesi ve Venedik'in Karadağlı âsileri himaye etmesi, aradan geçen 15 yıldan sonra 1714 yılında Venedik'e harp ilan edilmesine sebep oldu. Avusturya'nın da Venedik'i desteklemesi üzerine, maalesef Damad Ali Paşa'nın şehid olmasıyla sonuçlanan bir mağlubiyet alındı (1716).

Bir sene sonra yani 1717 yılında Belgrad düşünce, 1718 tarihli Pasarofça Muâhedenâmesi ile savaşa son verildi. Artık yeni bir dönem başlıyordu ve III. Ahmed'in 15 yıl süren birinci saltanat devresi sona eriyordu.

İkinci Saltanat Devresi = Lale Devri: Mayıs 1718'de sadrazamlığa getirilen Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı ile başlayan ve 1730 yılına kadar devam eden devreye Lale Devri diyoruz. 1723'de başlayan İran Savaşları bu dönemin 1730'da tamamen sona ermesine sebep olmuştur. Her çeşit kültür faaliyetlerinin arttığı, Matbaanın tam olarak hizmet vermeğe başladığı ve harpten ziyade sulh, sükûn ve de eğlencenin hâkim olduğu bu dönem, Osmanlı tarihi için ayrı bir sayfadır. Maalesef ihtiva ettiği bazı gayr-i meşru sayfalar sebebiyle bu huzur devam edememiştir. Rusya'nın İran'a girmesi ve Osmanlı Devleti'nin de bu duruma müdahale mecburiyetinin bulunması, 7 sene sürecek olan İran Savaşlarını başlattı. Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın Tebriz'i fethetmesi ve İran'a ait beş eyâletin Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmesi, Ekim 1727'de yapılan Hemedân Andlaşması ile Sünnî olan Eşref Şah Üveysî tarafından kabul edildi. Ancak Şi'î olan Nâdir Hân'ın bunları kabul etmeyerek bazı yerleri Osmanlı Devleti'nden geri alması, savaşı yeniden başlattı. Padişah ile sadrazamın İran Seferini 1723 baharına erteleme arzuları tepkiyle karşılandı.

Damad İbrahim Paşa'nın aleyhindeki bu rüzgâr, kendi yakınlarına devletin bazı makamlarını ve menfaatlerini peşkeş çekmesi de ilave edilince, daha da arttı ve bu durum yeniçerileri azdırdı. Bir bahriye neferi olan Patrona

Halil'in başını çektiği bu isyan hareketi, tarihin en kötü isyanı olacak şekilde genişledi. Yağmalar, hapishanelerdeki tutukluları serbest bırakarak silahlandırmalar ve ev baskınları artınca, asilerin Padişah'dan kellelerini istedikleri Damad İbrahim Paşa ve yakınlarından olan bazı paşalar idam edildiler. 1 Ekim 1730 günü, âsiler bununla da yetinmeyip Padişah'ın görevden ayrılmasını istediler ve gerçekten III. Ahmed'i o gece biraderi II. Mustafa'nın oğlu Sultân Mahmud'u tahta davet ederek kendisinin feragat ettiğini açıklamak mecburiyetinde bıraktılar. III. Ahmed, ailesi ile birlikte Topkapı Sarayındaki dairelerinde 5 küsur yıl daha yaşadı ve 62 yaşında iken Temmuz 1736 tarihinde vefat etti. Az da olsa İslama aykırı olan fiiller, bir huzur dönemini daha sona erdiriyordu.

ZEVCELERİ: (III. Ahmed'in hanımlarının sayısı bazı tarihçilere göre 13'ü ve bazılarına göre de 18'i bulmuştur. Biz, Kadın Efendileri ile birlikte 18 Hanım'ını tesbit edebildik.).

KADIN EFENDİLERİ:

1- Emetüllah Baş Kadın. Baş Haseki.
2- Rukıyye İkinci Kadın.
3- **Emîne Mihrişah İkinci Kadın**; III. Mustafa'nın annesi.
4- Hatice İkinci Kadın.
5- **Râbia Şermi Kadın**; I. Abdülhamid'in annesi.
6- Zeyneb Kadın.
7- Emîne Musalli Kadın.
8- Hanife Kadın.
9- Gülsen Kadın.
10- Ümmü Gülsüm Kadın.
11- Hürrem Kadın. 12- Meylî Kadın.
13- Fatma HümâŞah Kadın.
14- Nijad Kadın. 15- Nazîfe Kadın.

İKBALLERİ:

16- Şâyeste Sultân.
17- Ayşe Hanım; İkinci veya Üçüncü İkbaldir.
18 - Hâtem Hâtûn.

ÇOCUKLARI: (III. Ahmed, Osmanlı Padişahları arasında en çok kadınla evlenen devlet adamlarındandır ve bir kısım tarihçilere göre çocuklarının sayısı **50**'yi bulmaktadır. Biz sadece bilinen ve meşhur olanlarını zikrettik.).

1- Şehzâde Mehmed. 2- Şehzâde Abdülmelik.
3- Şehzâde Murad. 4- Şehzâde Mehmed Hân.
5- Şehzâde Süleyman Hân.
6- **Şehzâde Mustafa III.**
7- Şehzâde Selim. 8- Şehzâde Ali.
9- Fatma Sultân. 10- Âtike Sultân.
11- Zeyneb Sultân. 12- Şehzâde Bâyezid Hân.
13- Ümmü Gülsüm Sultân. 14-Sâliha Sultân.
15- Ayşe Sultân; 16- Hatice Sultân;
17- Nazife Sultân; 18- Esma Sultân;
19- Zübeyde Sultân; 20-Şehzâde Sultân Nu'man Hân;
21- Şehzâde İbrahim;
22- **Abdülhamid I;**
23- Şehzâde Seyfeddin; 24- Emetüllah Sultân;
25- Ayşe Sultân (Küçük); 26- Emine Sultân [123]

(123) Silahdâr, Nusretnâme, c. II, sh. 140-420; Râşid Tarihi, c. III, sh. 2-390; c. IV, sh. 2-395; c. V, 2-454; Küçük Çelebi-zâde İsmail Âsim Efendi, Tarih, İstanbul 1287, Râşid Zeyli, c. VI, sh. 2-450; Kantemir, c. II, sh. 849 vd.; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. VI, Kısım I, sh. 45-209; c. IV, Kısım I, Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 79-95; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 216-227.

125. Baltacı Mehmed Paşa'nın Rus Çarının karısı Katerina ile gayr-i meşru hayat yaşayarak Osmanlı ordusunu sattığı ve böylece Prut Zaferi'nin Osmanlı Devleti'nin aleyhine geliştiği söylenmektedir. Bu olayın aslı nedir?

Prut zaferini en ince ayrıntılarıyla anlatan tarih kaynakları elimizdedir ve bunların en ayrıntılı olanı da Râşid'in sadece III. Ahmed devrine 4 cilt ayırdığı meşhur tarihidir. Bu kaynakların hiç birinde, Baltacı Mehmed Paşa'nın Rus Katerina ile gayr-i meşru bir ilişkide bulunduğu veya en azından Rus Çarı ve hanımının bu savaşın yapıldığı mekâna geldikleri yazılı değildir.

Olayın aslı şudur: Çorum'un Osmancık Kasabasından olan Mehmed Paşa, musikiye meyli ve sesinin güzelliği sebebiyle Pâkçe Müezzin lakabı ile

anılmıştır. III. Ahmed'in padişah olmasıyla 1. İmrahorluğa getirilen Mehmed Paşa, kendisini tezkiye eden Kalyakoz Ahmed Paşa'nın aleyhine çalışmış ve Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin tavsiyesi ile 1704 yılında 1. defa sadrazamlığa getirilmiştir. Sevmedikleri hakkında dili uzun olan ve yeterli tahsili olması hasebiyle konuşmasını da iyi beceren Mehmed Paşa, dilinin cezasını çekerek, 1706 yılında azl olunmuştur. 1710 Eylül'ünde tekrar sadrazamlık makamına gelen Baltacı, fazla becerikli bir kumandan olmamasına rağmen, Prut Zaferi'ne imza basan komutan sıfatıyla, henüz İstanbul'a gelmeden itibar kazanmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi 1710 yılında Ruslara karşı ilan edilen harpte, açlık ve düzensizlik sebebiyle Petro'nun savaş meydanına gelmeyerek uzaktan idare ettiği ordusu mağlubiyetle karşı karşıya gelmiştir. Rus ordusunun komutanı Şeremitiyev'di ve Deli Petro ile hanımı asla harp meydanına gelmemişti. Çar, mağlup olacağını anlayınca, Başbakan Baron Şafirov vasıtasıyla çok değerli mücevherlerini hediye gönderdi ve sulh andlaşması yapılmasını arzuladı. İsveç Kralı'nın ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın farklı kanaatlerini dinlemeyen ve müşavirlerinin tesiri altında kalan Baltacı Mehmed Paşa, çok cazip şartlarla sulh akdi yaptı ve muzaffer bir komutan olarak İstanbul'a gelmek üzere yola çıktı (Prut Muâhedenâmesi, Temmuz 1711).

Burada bilinmesi gereken gerçekler şunlardır:

1) İsveç Kralı XII. Şarl ve Kırım Hanı Devlet Giray, Baltacı'nın sulh teklifini reddetmesini ve Rusların sıkıştığı böyle bir dönemde kolay şartlarla andlaşma yapılmamasını müdafaa ediyorlardı. Bunların görüşü haklıdır ve Baltacı'nın acele ettiği de doğrudur. Ruslar, sonradan sözlerinde durmamakla bu görüşü teyid etmişlerdir.

2) Baltacı Mehmed Paşa'nın zaten aleyhinde olan ve Padişahın çok sevdiği Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi, Damad Ali Paşa ve Darüssa'ade Ağası Süleyman Ağa, sert hareketlerinden ve patavatsız sözlerinden dolayı, Baltacı'nın aleyhindeki faaliyet ve planlarına hız verdiler. Paşa, henüz İstanbul'a gelmeden Rus Çarı'nın sözünde durmamasını da bahane ederek, hemen aleyhte bir plan hazırladılar. İlk planları, Baltacı'nın İsveç Kralı ve Kırım Hanı'nın sözlerine önem vermediğini, vermiş olsaydı Rus Çarını diri diri

yakalama fırsatı elde edildiğini, Rus Çarı tarafından gönderilen paralar sebebiyle sulh yolunu tercih ettiğini ısrarla Padişah'a anlatmak oldu. Taraftarları da, tek kabahatin gece ile gelen altın arabaları olduğunu, yoksa Çarı yakalamamak için bir sebep bulunmadığını ilave ettiler. İşte bu noktada Hammer, Rus Çarı'nın karısı Katerina'nın sulh andlaşması uğruna bütün kıymetli mücevherlerini Osmanlı komuta heyetine gönderdiğini ve Şeremetiyev vasıtasıyla sulhu sağlaması için Vezir-i A'zama mektup ilettiğini ifade etmektedir. Bazı çağdaş tarihçiler de, Baltacı'nın asla rüşvet almadığını, belki müşavirlerinden Ömer Efendi ve Osman Efendi'nin bu hediyeleri kabul ettiğini kaydetmektedirler.

Padişah da, böylesine bir zafere imza atan Sadrazamın bu ithamlarla azledilmesinin doğru olmayacağını ifade ederek, ilk etapta gelen ithamları reddetti. Ancak Baltacı aleyhtarları, Edirne'de vezir-i azamın kapıkulu maaşlarını vermeye başlaması üzerine yeniden harekete geçtiler. Bu sefer Padişah'a, Edirne'de ulufe vermesinin ne manaya geldiğini dostlarına sorması icab ettiğini, yaptığı hataları affettirmek için Kapıkulu ile gizli anlaşmalar içinde olduğunu arz ettiler. Padişahın hakem kabul ettiği Şeyhülislâm da aleyhte beyan verince Baltacı Mehmed Paşa azledilerek (Kasım 1711) Midilli Adasında ikamete memur edildi.

3) Dikkat edilirse, Baltacı'nın Katerina ile çadırda beraber olduğuna dair, muteber Osmanlı kaynaklarında ve hatta çağdaş tarihçilerin eserlerinde en küçük bir bilgi bulunmadığı gibi, kaynaklarda Çar ve hanımının asla harp yerine gelmediğini ve bu tür iddiaların tamamen yalan olduğunu ifade eden beyanlar yer almaktadır.

Râşid meseleyi şu cümlelerle özetlemektedir:

"Rikâb-ı hümâyûn tarafında olanlar dahi sadrazam hakkında gizlice nice ka'le gelmez nesneler yazdıklarından. Padişahın gadabını tahrik ettiler. Veziriazam meydana gelen büyük hizmetleri mukabelesinde çeşitli iltifat ve ikramlar beklerken, olmayan hıyanet suçlamasıyla karşı karşıya kalmış ve kıskançların hileleri ile nâ-meşkûr olmuştur".

Netice olarak, Baltacı Mehmed Paşa'nın İsveç Kralı ile Kırım Hanı'nı dinlememesi, müşavirlerinin sözleriyle hareket etmesi, her şeyi ben bilirim havasına girmesi ve neticede bu fırsatı kaçırması, tarihçiler tarafından

eksiklik olarak kabul edilmektedir. Aleyhinde kampanya başlatanlar ve bazı Batılı tarihçiler, Katerina'nın mücevher ve mektup gönderdiğini de kabul etmektedirler. Osmanlı tarihçileri, bunun da Darüssa'ade Ağası ile yakınlarının ithamları olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Ancak hiç bir tarihçi ve hatta Rus Vekâyi'nâmeleri bile, Katerina'nın harp meydanına geldiğini yazmamıştır ve bu sadece kuru bir iftiradan ibarettir. (124)

(124) Râşid, Tarih, c. III, sh. 366-372 (Konu bütün ayrıntıları ile anlatılmaktadır); Mustafa Nuri Paşa, Netâic'ül-Vukû'ât, c. III, sh. 20-22; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 83-95; c. IV, Kışımı II, sh. 280-285; Silahdâr, Nusretnâme, c. II, Kısım 2, sh. 268-275; Ahmed Muhtar, "Rus Menâbiine Göre Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Seferi", TOEM, nr.45 (1333), sh. 160-185; C. VIII, nr. 46, sh. 238-256; Aktepe, Münir, "Baltacı Mehmed Paşa", TDVİA, V, sh. 35-36.

126. Matbaa neden Osmanlı Devleti'ne 1727 yılında yani Avrupa'dan 272 yıl sonra gelebilmiştir? Bu durum, Osmanlı Devleti'nin teknolojiye karşı gelmesi demek değil midir?

Bu konu her zaman dillere dolandığından ve maalesef hep aleyhte kullanıldığından dolayı, meseleyi, biraz ayrıntılı da olsa inceleme zarureti bulunmaktadır. Şöyle ki:

1) Önemle ifade edelim ki, Gutenberg, matbaayı 1455 yılında icad etmemiştir. Zira baskı sanatı 8.Yüzyılda Çin'de ve bazı araştırmacılara göre özellikle Uygur Türklerinde ortaya çıkmıştır. Blok baskının Avrupa'ya taşınmasında, Çinlilerden ziyade Uygur Türklerinin payı olduğu, artık ilim âlemi tarafından kabul edilmektedir. Gutenberg hareketli harfleri de icad eden birisi değildir. Zira bunu 14.Yüzyılda ilk kullanan Uygurlar ve Koreliler olmuştur. Bu manada baskı Avrupa'ya 14. Yüzyılda gelebilmiştir. Maalesef, 14. yüzyılda gelen baskı teknikleri, Gutenberg'in gayretleriyle İncil'in de basılabileceği bir matbaa haline ancak 1455 yılında yani 15. Yüzyılda gelebilmiştir.

2) Osmanlı Devleti'ne matbaa 1727 yılında değil, daha erken tarihlerde gelmiştir. Müslümanların eserlerini bastıkları ilk resmî matbaanın tarihi 1727'dir. Ancak Yahudiler 1488 yılından itibaren, Ermeniler 1567 yılından itibaren ve Rumlar da 1627 yılından itibaren matbaalarını kurmuşlardır. Hatta II. Bâyezid zamanında 19, Yavuz Selim zamanında 33 kitap basılmıştır.

Bu kitapların üzerinde, "II. Bâyezid'in himayelerinde basılmıştır" ibaresi yer almaktadır.

III. Murad, Arap harfleriyle basılan Geometriye dair Usul'ül-Oklidis kitabının serbestçe satılması için 996/1588 tarihli fermanla izin ve müsaade vermiştir.

IV. Murad zamanında İstanbul'da bir matbaa kurulması için izin istendiğini ve bu iznin verildiğini Mustafa Nuri Paşa kaydederken, Enderun Tarihçisi Atâ da, ilk resmî matbaa teşebbüslerinin IV. Mehmed zamanında başladığını ve ancak neticeye 1727 yılında ulaşıldığını anlatmaktadır. Bu bilgiler, Osmanlı padişahlarının matbaa aleyhinde oldukları görüşünü reddetmektedir. O halde, Osmanlı Devleti'ndeki matbaanın değil, belki resmî matbaanın kuruluşunun tarihi 1727'dir. Yoksa matbaa Avrupa'da Gutenberg tarafından kurulan müesseseden 33 yıl sonra Osmanlı ülkesine girmiş ve çok sayıda kitap da basılmıştır. Kısaca Arap harfleriyle olmak üzere XV. Asırdan itibaren İstanbul'da, Halep'te ve 1514'den itibaren de bazı Avrupa şehirlerinde kitaplar basılmıştır.

3) Müslümanların ve de resmen devletin bu teknolojiye sıcak bakmamasının sebepleri ise, Batılı tarihçiler tarafından da kabul edilmektedir. Bu sebeplerin bir kısmını biraz sonra zikr edeceğiz. Ancak bu sebepler ne olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin teknolojiye ve yeni fenlere uzak kalması mazur gösterilemez. Bunları özetlerken şu hususların özellikle belirtilmesinde yarar vardır. İslâmiyet, bütün ilimlerin efendisi ve mürşidi olması hasebiyle, herhangi bir bilimsel yeniliğe karşı çıkması mümkün değildir. Osmanlı Devleti, gerileme ve duraklama devrine girince, dünyadaki her yeni güzellik gibi, matbaadan da yeterince yararlanamamıştır. Bu hali İslâmiyet de tasvip etmemektedir. Maalesef bu konuda Osmanlı Devleti'ndeki esnaf teşkilâtları demek olan loncaların ve bu loncalara bağlı hattatların menfi anlamda rolleri olmuştur. Kont Marsigli, 1727 yılında İstanbul'da 90.000 hattatın bulunduğunu söylemektedir ki, yarısı bile doğru kabul edilse, yine de büyük bir rakamdır. Bunlara bağlı olarak sahaflar, kalemciler, mücellitler, divitçiler ve benzeri esnafın baskısı da, resmî matbaanın gecikmesinde önemli rol oynamıştır. Kont Marsigli'nin şu cümleleri dediklerimizi teyit etmektedir: "Gerçekten Türkler, kendi kitaplarını bastırmazlar. Bu dahi zannedildiği gibi,

matbaanın onlar için yasak bir iş olduğundan ileri geldiği kesinlikle doğru değildir". O halde, matbaanın resmen kurulmasının gecikmesini, dinî taassuba bağlamak doğru değildir.

4) Üzülerek ifade edelim ki, Osmanlı Devleti'nin Kanuni'den sonra, dünyadaki iktisadî ve ilmî gelişmelere lakayt kaldığı ve bunun cezasını da daha sonraları gördüğü bir hakikattir. Hatta matbaanın caiz olmadığını iddia eden ve maalesef sağını solundan ayıramayan bazı âlimlerin çıkmış olması da mümkündür. Ancak aynı hadise, Avrupa'da da yaşanmıştır. Papa Alexandre VI, 1501 yılında yayınladığı emirname ile ruhsatsız yayınlanan kitapların yakılmasını emr ettiği gibi, Fransız Kralı II. Henry de, ruhsatsız kitap basanları idamla tehdit etmiştir.

5) Bütün bu gelişmelerden sonra ilk matbaa IV. Mehmed (1648-1687) devrinde yani Müteferrika'nın matbaasından yaklaşık bir asır evvel kurulmuş ve bazı kitaplar da basılmıştır; ancak harfleri hakkıyla tanzim edilemediğinden devam ettirilememiştir.

6) Düzenli çalışır halde ilk resmî matbaa ise, IV. Mehmed devrindeki teşebbüs tam netice vermediği için, III. Ahmed devrinde Damad İbrahim Paşa'nın teşvikleriyle kurulmuştur. 1720 yılında Sadrazam İbrahim Paşa tarafından Paris'e Osmanlı sefiri olarak görevlendirilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Said Mehmed Çelebi, babasıyla beraber Paris'e gitmiş ve orada bulundukları yıllarda matbaayı yakından inceleme imkânı bulmuştur. Geri döndüğünde meseleyi devlet yetkililerine açınca, hemen kurma gayretleri başlamıştır. Bu arada Macaristan'da doğan ve 1693 yılında esir edilerek Müslüman olan İbrahim Müteferrika, yazdığı Risâle-i İslâmiye adlı eseriyle samimi bir Müslüman olduğunu ispatlamış ve Damad İbrahim Paşa'nın dikkatini çekerek Said Mehmed Çelebi'ye yardım etmesi karar altına alınmıştır. İkisi birlikte, kaleme aldıkları matbaa ile ilgili Vesîlet'Ut-Tıbâ'a adlı layihalarını sadrazama 1726 yılında takdim etmişlerdir. Matbaanın kurulması için dinen ve aklen hiç bir engelin bulunmadığı açıklanan Layiha üzerine, mesele Şeyhülislâmlık makamına sorulmuş ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi de şu tarihî cevabı vermiştir:

"Basma san'atında mahareti olan kimesnenin, tashihli ve hatasız olarak,

kısa zamanda ve zahmetsiz olarak basması, kitapların nüshalarının çoğalmasına, ucuz fiyatlarla yayılmasına sebep olur. Ancak âlim kimselerin tashih etmesi gerekir".

Bu fetvadan sonra Zilka'de 1139/Temmuz 1727 tarihli Padişah Fermanı çıkmış ve kurulan matbaada ilk olarak 1729 tarihinde Vankulu Lügati basılmıştır. Fermanda şimdilik tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitaplarının basılmaması açıkça belirtilmiştir. Bu fetvaya karşı çıkanlar elbette ki olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar, bu hizmetler, daha da modern şekillere girerek devam etmiştir.

7) Önemle ifade edelim ki, Avrupa'da Kur'ân ve diğer dinî eserler 1514 yılında İtalya'da basılmaya başlanmış ve III. Murad dışarıda basılan bu Kur'ân ve diğer dinî eserlerin devlet sınırları içerisinde serbestçe yayılmasına izin vermiştir.

Netice olarak, matbaa, 272 sene değil 33 sene sonra Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Ancak resmî matbaanın kurulması ve kitap basılması, zikredilen sebeplerle maalesef 200 yıl veya düzenli matbaa hesaba katılırsa 272 yıl gecikmiştir. Televizyonun Türkiye'de ve hem de 20.Yüzyılda elli sene geciktiği ve internet'in ancak 5-10 yıl gecikmeyle ülkemize girdiği, belli sebeplerle nasıl açıklanıyorsa, matbaanın gecikmesi de öylece açıklanabilir. Yoksa İslâmiyetin ilme ve teknolojiye karşı çıkma iddialarıyla bunun ilgisi yoktur. (125)

(125) BA, Mühimime Defteri, nr. 134, sh. 156; nr. 135, sh. 303; Küçük Çelebi-zâde, Tarih (Zeyl-i Tarih-i Râşid), c. VI, sh. 470-473; Subhi Tarihi, İstanbul 1198, Mukaddime'deki Matbaa ile alakalı Lâyiha; Tayyâr-zâde Ahmed Atâ, Tarih-i Atâ I-V, İstanbul 1293, c. I, sh. 157-158; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 158-162; Marsigli, Comte, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti (Çev. Nazmi), Ankara 1934, sh. 49; Gündüz, Mahmûd, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'ân-ı Kerim Basmaları", Vakıflar Dergisi, XII, Ankara 1978, sh. 335-350; Baysal, Buğra, Müteferrlka'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul 1968; Thomas Francis, The Invention of Printing in China and ıts Spread Westward, New York 1955; Necatioğlu, Halil, Matbaacı İbrahim Müteferrika ve Risâle-i İslâmlyye (Tenkitli Metin), Ankara 1982; Berkes, Niyazi, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", Belleten, c. XXVI, sayı 104 (1962), sh. 724-736; Acaroğlu, M.Türker, "Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap", Belleten c. L, sayı 197(1986), sh. 507-530. Bu konuda kaynak fazladır; ancak biz bu kadarla iktifa ediyoruz. Şuna da dikkat çekelim ki, Tarih-i Atâ'da belirtilen hususa daha önceki araştırmacılar dikkat çekmemişlerdir.

127. Lale Devrinde yapılan eğlenceler nelerdir ve gayr-i meşru eğlenceler var mıdır?

Hem III. Ahmed ve hem de damadı ve sadrazamı olan İbrahim Paşa, sulha meyilli, sakin ve eğlenceli hayatı seven, sevimli ve mülayim insanlar idiler. Bu yaratılışları gereği olarak, 1718 - 1730 tarihleri arasında, elimizdeki tarih kitaplarının da ortaya koyduğu gibi, ziyafetten ziyafete koşturdukları ve meşru dairede eğlenceli bir hayat yaşadıkları görülmektedir. Burada önemle vurgulanması gereken şudur: Padişah ve sadrazamının meşru dairede neşeli ve eğlenceli hayat yaşaması ayrı şeydir; İstanbul'da bu dönemde insanların barış ve huzurun kıymetini bilmeyerek, gayr-i meşru eğlencelere dalacak kadar aşırıya gitmiş olmaları tamamen ayrı şeydir. Bu ikisini birbirine karıştırmak tarihe iftira olur. Ancak Padişah ve Sadrazamın meşru dairede de olsa eğlence ve ziyafetlerde fazla vakit geçirmeleri, elbette ki insanların da gayr-i meşru işlere girmesine zımnî bir sebep olarak algılanabilir. Bu bakış açısından **Lale Devri değerlendirildiğinde** şu manzara ortaya çıkmaktadır:

A) Lale Devri denilen bu devrede, büyük masraflarla inşa edilen Kâğıthane'deki Sa'dâbâd Köşkünde, Üsküdar'daki Şeref-âbâd'da, Beylerbeyindeki Bağ-ı Ferah Bahçesinde, Çırağan Bahçesinde, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş Mevlevihanesine bitişik özel yalısında ve benzeri çok sayıda saray ve bahçelerde, Padişah'ın da ara sıra katıldığı helva sohbetleri ve lâle eğlencelerinin yapıldığı doğrudur. Hatta bu eğlencelerin bazılarına meşru dairede kalmak şartıyla, sazendeler de davet edilmiştir. Lale eğlenceleri sebebiyle laleye düşkünlük artmış ve hatta **lalenin 234 çeşidi** yetiştirilmiştir. Padişahın buna özel önem verip ferman yayınladığı da doğrudur.

Ancak bu ziyafetleri anlatan tarih kitapları tetkik edilirse, helva sohbetleri, lale eğlenceleri ve diğer tertip edilen ziyafetlere, başta Şeyhülislâm olmak üzere, o devrin ilim, fikir ve edebiyat adamları da mutlaka katılmıştır. Şeyhülislâmın da içinde yer aldığı ziyafet ve eğlencelerin, gayr-i meşru olduğu düşünülemez ve zaten tarih kitapları bu eğlence ve ziyafetlerde neler yapıldığını bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadırlar. Bu ayrıntıların içinde haram olan bir şey göze çarpmamaktadır.

Ayrıca yapılan eğlence ve sohbetler sadece bunlardan ibaret değildir. Padişah huzurunda da, sadrazam huzurunda da, Şeyhülislâmın, Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinin ve İstanbul çevresinde meşhur olan âlimlerin de huzurunda, hem Saray'larda ve hem de Sadrazam Köşklerinde, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih dersleri yapılmıştır. Merak edenler, bu konuyu ayrıntıları ile veren, Âsim Tarihi'ne bakabilirler. Bu arada bu ziyafet meclislerinin müdavimi olan Nedim ve Seyyid Vehbi gibi şairlerin, aynı zamanda birer İslâm âlimi olduklarını da eklememiz gerekmektedir. Mesela Seyyid Vehbi, bir ara Tebriz Kadılığına tayin edilmiştir. Tarihçi Râşid de, Halep Kadılığına kadar yükselen bir âlimdir. Ancak bu ziyafet ve eğlenceler, halkın içinde ahlaksızlığı bir nevi teşvik etmesinden ve daha sonra da Damad İbrahim Paşa aleyhtarlarının (Eski İstanbul Kadısı Zülalî Hasan Efendi ve Ayasofya Vaizi İspiri-zâde gibi) onu yıpratma kampanyası başlatmasından dolayı, hakkında bazı gayr-i meşru işlere karıştığı iddiaları da bulunmaktadır. Bunların ne derece doğru olduğunu bilemiyoruz.

B) Padişah ve sadrazamın meşru dairede de olsa, vaktinin çoğunu ziyafetler ve eğlencelerde geçirmesi, halk arasında, maalesef ahlaksızlığın yayılmasına ve eğlencelerin meşru daireden gayr-i meşru daireye kaymasına yol açmıştır. O halde; Lale Devri'nde İstanbul'da gayr-i meşru hayatın, diğer dönemlere oranla arttığı asla inkâr olunamaz. Mesela, eğlenceli ve ziyafetli hayatlar, halk arasında bazı gençlerin afyon ve esrar kullanmasına yol açmış ve meselenin çok ciddi bir noktaya ulaşmasından dolayı, Şeyhülislâm'dan bu konuda fetva talebinde bulunulmuştur. Şeyhülislâm da verdiği fetvada, afyon ve esrar kullanmanın İslâm Hukuku'na göre haram olduğunu, kullananların ve satanların sürgün ve para cezası gibi çok şiddetli ta'zîr cezaları ile cezalandırılmalarını, kullanılmasının helal olduğunu iddia ederek teşvikte bulunanların idam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Buna şunu da ilave etmek gerekmektedir: 1144/1731 tarihli bir fermana göre, İstanbul'da kadınların giyim ve kuşamlarının gayr-i meşru fiillere yol açacak şekilde bozulduğu ve bu yüzden İstanbul'da bazı gayr-i meşru fiillerin meydana geldiği, bu sebeple İslam'a aykırı giyimlerin yasaklanması ve bunun yol açtığı ahlaksızlıkların önlenmesi için her türlü tedbirin alınması gereği hükme bağlanmıştır.

Bu olaylar, Lale Devrinde, halk arasında bazı gayr-i meşru alışkanlıkların yerleşmesine yol açtığını açıkça göstermektedir. Ancak bu gayr-i meşru işlerin, Saraya girdiği manası asla çıkarılamaz. (126)

(126) BA, Mühimme Defteri, nr. 134, sh. 190; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, tır. 7737; Küçük Çelebi-zâde, Âsim Tarihi (Zeyl-i Tarih-i Râşid), c. VI, sh. 42-43, 100-101, 134-135, 137 (Esrar ve Afyon Yasağı), 223-224, 233-234, 259-260 (Tefsir Dersi), 265, 363-364, 370, 377, 384, 453, 464; Râşid Tarihi, c. V, 19, 29, 45, 88, 177, 366, 444 (Sa'dâbâd), 527-528, 555; Tarih-i Subhî, İstanbul 1198, vrk. 34/a-b; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 162-171.

128. Lale devrinde sadece keyif ve eğlence mi yapılmıştır? Fikir ve kültür hayatına yönelik bir şey yapılmamış mıdır?

III. Ahmed'in 1718-1730 tarihleri arasında ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadâreti ile geçen devresine Lale Devri dendiğini daha evvel ifade etmiştik. Acaba bu devir sadece eğlencelerle mi geçmiştir? Bu sorunun cevabı verilmelidir.

Eski adı Muşkara olan ve İbrahim Paşa'nın gayretiyle köyden şehire dönüşen Nevşehir'de doğan İbrahim Paşa, 1689 yılında Saray'a intisap etmiş ve 1717 yılında III. Ahmed'in kızı Fatma Sultân ile de evlenince iyice Padişah'ın gözüne girmeye başlamıştır. III. Ahmed'in çok güvendiği İbrahim Paşa, Mayıs 1718 tarihinde sadrazamlığa getirilmiştir. Kendisi tamamen sulh taraftarı ve sakin yaşamayı seven bir insandır. III. Ahmed'in de şahsiyeti buna uyum sağlayınca, bu dönem **Lale devri** olarak tarihe geçmiştir.

Bu dönem sadece eğlence ile geçmemiştir. Zira Matbaanın açılması başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin fikir ve kültür hayatına dair çok **önemli katkılar** bu devirde sağlanmıştır.

Evvela, kendisi de tahsilli olan İbrahim Paşa, ilim ve san'at adamlarını sonuna kadar desteklemiştir. Eğer Osmanlı vekâyi'nüvislerinin İbrahim Paşa dönemini anlatan yüzlerce sayfalık tarih kitaplarını ve mesela Çelebi-zâde'nin Râşid Tarihi Zeyli'ni incelerseniz, hem Padişah'ın ve hem de İbrahim Paşa'nın dinî ilimler ve diğer ilimlerde uzman olan âlimlerle hususi dersler düzenlediğini, tanzim edilen ziyafetlerde Şeyhülislâm ve benzeri şahsiyetlerin daima hazır bulunduğunu görürsünüz.

İkinci olarak, Damad İbrahim Paşa tarihe çok meraklı olduğundan, Osman-

lı ve Türk Tarihi ile ilgili en önemli çalışmalar bu dönemde yapılmıştır. Aynî'nin İkd'ül-Cümân isimli meşhur tarihi, Hondmir'in Farsça çok geniş bir tarih olan Habîb'üs-Siyer adlı eseri, Mevlevi Ahmed Dede'nin Câmi'ud-Düvel adlı muazzam eseri, hep bu dönemde kurulan ilim heyetleri tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Üçüncü olarak, Damad İbrahim Paşa'nın bir küçük köy olan Muşkara'yı bir şehir haline getirerek imar etmesi, başta İstanbul'daki Dâr'ül-Hadis Medresesi olmak üzere çok sayıda vakıf eserler meydana getirmesi, başta çinicilik olmak üzere kaybolmaya yüz tutan bazı Türk sanatlarını ihyaya çalışması ve nihayet Matbaa gibi önemli bir müesseseyi yerleştirmesi, onun sadece eğlence ve ziyafetlerle vakit geçirmediğini açıkça göstermektedir.

Dördüncü olarak, Nedim, Seyyid Vehbi, Tarihçi Râşid, Nahîfî ve Ahmed Neylî gibi edip ve şairler, Damad İbrahim Paşa'nın himayesiyle ölmez eserlerini vermişlerdir.

Osmanlı Devleti, ilim ve teknoloji konusunda, Gerileme Devri'nden beri, ilk defa bu dönemde Avrupa'yı takip eder hale gelmiştir. Ayrıca devleti idaresinde Sokullu ve Köprülü'ye ulaşması mümkün olmayan bu devlet adamının, İslâmi açıdan istikameti ve dindarlığı itibariyle onlar gibi olduğu tarihçilerin verdiği bilgiler arasındadır. (127)

(127) BA, Mühimme Defteri, nr. 129, sh. 45, 185; nr. 132, sh. 91 (1724 tarihli hüküm); nr. 133, sh. 237, 244 (1726 tarihli hüküm); Atâ Tarihi, c. II, sh. 159-160; Küçük Çelebizâde, Tarih (Zeyl-i Tarih-i Râşid), c. VI, sh. 2-625; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 147-162; c. IV, Kısım II, sh. 310-316.

129. Patrona Halil isyanının mahiyeti nedir ve neden çıkmıştır? Lale devri ile ilgisi var mıdır?

Bu olayı da, "her musibet, geçmişteki bir cinayetin neticesi ve gelecekteki bir mükâfatın da mukaddimesidir" kaidesine göre açıklamak gerekmektedir. Gerçekten Lale Devri'nde, Padişah Saraylarında ve Sadrazam Köşklerinde, bize ulaşan kaynaklardaki bilgilere göre, gayr-i meşru bir fiil görülmese ve hatta sadece dedikodu halinde kalsa bile, o dönemin İstanbul'unda halk arasında bazı ahlaksızlıkların ve gayr-i meşru eğlencelerin yayıldığı kesindir. İslam'a sımsıkı sarılmayan devletler, hemen mağlubiyet ve açlık gibi umumi

felaketlerle cezalandırılmaktadır. İşte Lale Devri için de söz konusu olan budur.

İran cephesinden Osmanlı Devleti aleyhinde haberler gelmeye başlamıştır. 1143/1730'da Sadrazam İbrahim Paşa, İran Savaşı için Padişahın bizzat sefere katılmasını arzu etmektedir. Ancak şahsiyeti ve alıştığı hayat itibariyle buna hazır olmayan Padişah, buna gönülsüzdür ve red cevabı vermekte gecikmemiştir. Tam bunu fırsat bilen fitne ateşi, sadrazamın aleyhine bazı şeyler yaymaya başladığı gibi, Padişah aleyhinde de "mahmûd'ül-hisâl bir Padişah isteriz" diye dedikodu yaptırmak şeklinde alevlenmeye başlamıştır. Sadrazamın, başta damatları olmak üzere, yakınlarını devlet kademelerine getirmesinden rahatsız olanlar, bu dönemde yapılan eğlenceler ve ziyafetler yüzünden bunların gayr-i meşru olduğunu ileri sürenler, altı yedi aydır bu fitneyi ateşlemek için uğraşan bahriyeli, bir nefer olan Patrona Halil ve arkadaşlarının, Bâyezid Câmiinin Kaşıkçılar Kapısı tarafında, "Şer' ile davamız vardır; Ümmet-i Muhammed'den olanlar dükkânlarını kapayıp bizimle gelsin" demeleriyle birlikte, tarihe **Patrona Halil İsyanı** diye geçecek olan kargaşayı başlatmışlardır.

Bu isyanın başını çekenler, Muslubeşe, Küçük Muslu, Kutucu Hacı Hüseyin, Çınar Ahmed ve Ali Usta gibi ayak takımları ile bunların fikir babası olan ve daha önce Damad İbrahim Paşa'dan zarar gören eski İstanbul Kadısı Zülâlî Hasan Efendi, Hâriç Müderrislerinden Deli İbrahim ve Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi gibi insanlardır.

Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin şerî'at adına araya girme teşebbüsleri de fayda vermeyince, âsilerin isteklerine uyularak sadrazam, Şeyhülislâm ve İbrahim Paşa'nın yakınları olan bütün damatları görevden alındı ve çoğu sürgün edildi. Sadrazam iki damadı ile birlikte boğuldu. At Meydanında toplanan asiler bununla da yetinmediler; kendi adamları olan ve Rumeli Kazaskerliğine getirilmesini istedikleri Zülâlî Hasan Efendi ile İstanbul Kadılığına getirilmesini arzu ettikleri İbrahim Efendi'nin küstah tavırlarıyla Padişah'ın feragat ederek yerine Sultân Mahmûd'un padişah olmasını istediler. İstekleri üzerine, III. Ahmed, 2 Ekim 1730'da Osmanlı tahtını biraderi II. Mustafa'nın oğlu Sultân Mahmûd'a terk etti.

Âsiler bununla da kalmadılar. İbrahim Paşa aleyhine kadına düşkünlüğünü ve başta Sa'dâbâd olmak üzere köşkler aleyhine de fitne ve fesada vesile olduklarını ileri sürerek bu köşklerin yakılmasını istediler. Yakılmasına gönlü razı olmayan ve ancak yıkılmasına izin veren Padişah'ın fermanı ve İstanbul Kadısı İbrahim Efendi'nin fetvasıyla, halk ve devlet, Kâğıthane'deki yüzlerce köşkü yıktılar. İsyan süresince yağmalamalar ve her türlü rezalet yaşandı.

Neticede 13 gün süren isyan 11 Ekim 1730 tarihinde son buldu. Önce sadrazamlığa göz diken Patrona Halil, devlet işlerinden anlamadığı ileri sürülerek Revan Seraskerliğine tayin edilmiştir. Ancak Kırım Hanı ve Şeyhülislâmın da yardımıyla, Kasım 1730'da Sofa Köşküne davet edilen zorbacıların başı Patrona Halil ile Muslubeşe hemen katledilmiş ve asi liderlerinden 18'inin cesedi III. Ahmed Çeşmesinin yanına atılmıştır.

1731'deki ikinci bir isyan hareketi ise sonuçsuz kalmıştır.

Hadisenin, Lale devrinde yaşanan İslama aykırı hallerin bir cezası olduğu açıktır. Ancak Patrona Halil ve arkadaşlarının da, İslama hizmet gayesiyle değil, kendi şahsî kin ve menfaatlerini tatmin gayesiyle bu işe kalkıştıkları da gün gibi ortadadır. İbret alınırsa önemli bir olaydır. (128)

(128) BA, Mühimime Defteri, nr. 136, sh. 218; Subhî Tarihi, İstanbul 1198, vrk. l/a-34/a; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 204-218.

XXIV - SULTÂN I. MAHMUD DEVRİ

130. I. Mahmûd, şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

II. Mustafa'nın Sâliha Sebkatî Sultan'dan 1696 yılında dünyaya gelen oğludur. 2 Ekim 1730 tarihinde III. Ahmed'in yerine tahta geçmiştir. Rumeli Kazaskeri Feyzullah-zâde İbrahim Efendi başta olmak üzere çeşitli hocalardan dersler alan I. Mahmûd, âlim, şâir ve bestekârdır. Akıllı, dikkatli, ihtiyatlı, meşverete ehemmiyet veren ve kültürü yüksek olan bir padişahtır. **Sebkatî** mahlasıyla şiirler yazmıştır. Biraz önce anlattığımız gibi, ilk işi Patrona Halil başta olmak üzere, ayak takımından oluşan isyancıların isteklerini yerine getirmek ve İbrahim Paşa ile yakınlarını devletin önemli makamlarından bertaraf etmek olmuştur. Ancak Kasım 1730'un sonuna doğru Patrona Halil başta olmak üzere bütün âsileri ortadan kaldırmış ve devleti huzura kavuşturmuştur. Babasının ve amcasının akıbetlerinden ve özellikle de III. Ahmed'in kendisine olan vasiyetinden ders alarak, Şeyhülislâmlık ve sadrazamlık makamında uzun süre kimseyi durdurmamıştır.

Şeyhülislâmlık makamına Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin iki oğlunu getiren I. Mahmûd'un, çok sayıda sadrazamları arasında en önemli yeri Hekimoğiu Ali Paşa ihraz etmiştir.

İçteki kargaşaya son veren I. Mahmûd, yıllardır devam eden İran Harbi'ni ele almıştır. Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1731'de Urmiye'yi feth edip Tebriz'i istirdâd etmesi üzerine Ocak 1732'de İran ile Sulh Andlaşması imzalanmış ise de, Nâdir Hân bununla yetinmedi ve 1733'deki taarruzuyla harbi devam ettirdi. Erbil'i alarak Bağdad'ı kuşatma altına alan Nâdir Şah, büyük kumandan **Topal Osman Paşa** tarafından Temmuz 1733'de büyük bir hezîmete mahkûm edildi ve bu sefer sebebiyle I. Mahmûd'a gâzî unvanı verildi. İran'da Safevi Hanedanına son vererek Avşar Hanedanını başlatan Nâdir Şah, yine durmadı ve Kerkük'e girdi. İki Osmanlı Paşa'sını şehid eden ve Revan, Gence ve Tiflis'i Osmanlı Devleti'nin elinden geri alan Şah, bu avantajdan yararla-

narak sulh istedi. 1639 tarihinde yapılan **Kasr-ı Şirin Andlaşması** esasları üzerine kurulan İstanbul Andlaşması Ekim 1736 yılında imzalandı. Aslında Sünnî ve Hanefi olan Nâdir Şah, bu inancını hâkim kılmaya kalkıştıysa da, iç kargaşadan korkarak geri durdu ve ancak İran'ı mu'tedil bir İmâmiyye-i İsnâaşeriyye ve Ca'ferî mezhebi çizgisine getirdi. Osmanlı Devleti'ne bu mezhebin hak bir mezheb olduğunu tasdik ettirmek istediyse de, Şeyhülislâmın ve âlimlerin muhalefet etmesi üzerine muvaffak olamadı. 7 yıl süren barış halinden sonra, doğuda Timuroğullarına büyük zararlar veren Nâdir Şah, yeniden Irak cephesinden Osmanlıya saldırdı (1743). Musul şehri kahramanca savunuldu ve Nâdir Şah büyük kayıplarla geri çekildi. 1744'de Kars'ı muhasara etti; ancak muvaffak olamadı. Yeniden sulh istedi ve 1723'den beri çok sayıda Müslümanın kanının akmasına sebep olan bu harp, 1746 İstanbul Muahedesi ile sona erdi. Neticede İran, Osmanlı Devleti'ne İsnâaşeriyyeyi yine hak mezhep olarak kabul ettiremedi.

İran'ın Osmanlı Devleti'ne saldırılarından memnun olan Rusya, fırsatı ganimet bilerek 1736 yılında Azak Kalesi'ni ele geçirdi. Kırım'a giren ve büyük tahribat yapan Ruslar, Kırım Hanı Fetih Giray tarafından Kırım'dan kovuldular. Bu arada Rusya'nın müttefiki olan Avusturya, Polonya'yı paylaşmak ümidiyle 1737 yılında Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti ve üç koldan Osmanlı ülkesine saldırdı. Niş'i düşüren, Eflak, Sırbistan ve Bosna'ya giren Avusturya orduları, Ağustos 1737'de Şehid Ali Paşa'ya Banyaluka'da yenildiler. Osmanlı Devleti aynı anda, İran, Avusturya ve Rusya ile harp halindeydi. 1739 yılında Belgrad'a yürüyen Osmanlı ordularından çekinen Avusturya sulh istedi. Müzâkerelerini bizzat Sadrazam Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın yürüttüğü sulh teşebbüsleri, Eylül 1739'da Belgrad Muahedesi ile neticelendi. 1718 Pasarofça Andlaşması ile Avusturya'ya bırakılan yerlerin bir kısmı geri alınıyor ve Azak Kalesi de Ruslardan geri alınıyordu. Karadeniz Osmanlı Gölü olarak devam edecekti. Belgrad Muahedesi, Osmanlı Devleti'nin hâlâ dünyanın birinci devleti olduğunu isbat ediyordu. Bu arada Osmanlı Devleti'ne yardımlarından dolayı, Dünyanın 2. büyük gücü olan Fransa da bazı imtiyazlar yani **kapitülasyonlar** elde ediyordu. Üç imparatorluk ile aynı anda savaşan Osmanlı Devleti, hepsinde de galip olarak sulh müzâkerelerine katılıyordu.

Belgrad Anlaşması ile Osmanlı Devleti 28 yıllık bir barış dönemine imza atmış oluyordu. Osmanlı Devleti, devamlı savaş halinde bulunduğu için, içeride de halkın derebeyi adını verdiği a'yân denilen bazı mahallî mütegallibelerle de uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Bunların bir kısmı devlete itaat adı altında halka zulm ediyordu ve bir kısmı da devlete baş kaldırıyordu. Aydın taraflarındaki Sarı Beyoğlu bunların başında gelmektedir. Dış problemleri halleden Padişah, Haziran 1740 tarihli Adâletnâmesiyle bu problemi de halletmeye çalışıyordu. Humbaracıbaşı Ahmed Paşa'nın gayretiyle 1734'de Maaşlı Humbaracı Ocağını teşkil etmiş ve yeni askerî düzenlemelerin zaruretine inanmıştır.

Bu arada bozulan tımar ve ze'âmet usulünü ıslah etmek üzere Ocak 1732 tarihinde yeni bir tîmâr kanunu çıkarmayı ihmal etmedi.

Necid'de ortaya çıkan Vehhâbî meselesi de, Sultân Mahmûd'un meşgul olduğu problemlerdendi.

Mide kanamasından muzdarip olan I. Mahmûd, 13 Aralık 1754 tarihinde Demirkapı tarafından Saray'a girdiğinde vefat etti.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Hâce Âlî-cenâb Baş Kadın.
2- Hâce Ayşe Kadın.
3- Hâce Verd-i Nâz Dördüncü Kadın.
4- Hatice Rami Altıncı Haseki.
5- Hâtem İkinci Kadın. 6-Râziye Kadın.

İKBALLERİ:

7- Meyyâse Hanım; Baş İkbal.
8- Fehmî Hanım; İkinci İkbaldir.
9- Habbâbe Hanım. 10- Sırrî Hanım.

ÇOCUKLARI:

Hiç çocukları olmamıştır. (129)

(129) BA, Mühlmme Defteri, nr. 126, sh. 44-45; Subhî Tarihi, İstanbul 1198, vrk. l/a-238/b; İzzî Tarihi, İstanbul 1199, sh. 2-289; Vâsıf Tarihi, İstanbul 1219, c. I, sh. 2-40; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 210-336;

XXV - SULTAN III. OSMAN DEVRİ

131. III. Sultân Osman kimdir? Ailesi ve devrindeki önemli olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

III. Osman, I. Mahmüd'un kardeşi olup II. Mustafa'nın 1699 yılında Şehsüvâr Valide Sultân'dan doğma oğludur. Baş hocası Feyzullah-zâde İbrahim Efendi olan III. Osman, **2 yıldan biraz fazla sürecek** olan saltanat tahtına ağabeyinin vefatı üzerine 13 Aralık 1754 yılında oturdu. Şişman, asabî ve geçimsiz bir devlet adamı olduğu ve sadrazamlardan hiç biri ile geçinemediği söylenmektedir. Sadrazamları arasında yer alan Hekimoğlu Ali Paşa, Yirmisekizçelebi-zâde Mehmed Said Paşa ve son sadrazamı olan Koca Mehmed Râgıb Paşa, gerçekten değerli olan devlet adamlarındandır. Ağabeyinin aksine müziği sevmez ve kadınlara iltifat etmezdi. Tebdil gezmek en önemli merakı idi. Kadınların sokaklarda serbestçe dolaşmalarını ve giyinip süslenmelerini ciddi manada sınırlamalara tabi tutmuştu. Hekimoğlu Ali Paşa, padişahın bazı makul olmayan tekliflerini şiddetle reddedecek kadar dirayet sahibiydi ve arada sırada onunla tartışırdı.

III. Osman zamanının hatırlanacak olan en önemli olayları, İstanbul'un büyük bir kısmını ve hatta Paşakapısını dahi yok eden Hocapaşa ve Cibali yangınları; çok insanın ölümüne sebep olan veba salgını ve denizleri donduran müthiş kışlar gibi dâhili hâdiselerdir. Kısaca III. Osman, çok yönleriyle diğer padişahlara benzemeyen farklı bir insandır ve 30 Ekim 1756 tarihinde şirpençeden dolayı vefat etmiştir.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Leyla Baş Kadın.

2- Zevkî Üçüncü Kadın.

3- Ferhunde Emîne Dördüncü Kadın.

Çocukları olmamıştır. (130)

(130) Vâsıf Tarihi, c. I, sh. 45-92; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 337-341; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.97; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 230.

XXVI - OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEMEYE BAŞLAMASI; SULTÂN III. MUSTAFA DEVRİ

132. III. Mustafa, ailesi ve döneminde meydana gelen önemli olaylar hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz?

III. Ahmed'in 1717 yılında Emine Mihrîşah Sultân'dan dünyaya gelen oğludur. Laleli Camii'nin banisi olan III. Mustafa, Ekim 1756 yılında III. Osman'ın vefatı üzerine Osmanlı tahtına oturmuş ve 1769 tarihinden itibaren de Gazi unvanını kullanmıştır. Müneccimlik ve ilm-i nücûma aşırı bir ilgisi olduğu söylenmektedir. Şâir, hattat ve âlim bir padişah olan III. Mustafa, sadrazamı Koca Râgıb Paşa olması hasebiyle, saltanatının ilk on yılını huzur içinde devam ettirmiştir. Râgıb Paşa, akıllı bir vezirdir ve Padişahın harp ilanı arzularını 6 yıl boyunca dirayetle reddetmiştir. 1757'de son cülus bahşişini veren ve daha sonra bu âdeti ortadan kaldıran III. Mustafa, devlet hayatındaki problemleri ıslaha meyilli, malî konularda hassastır. Süveyş Kanalı'nı açmayı düşünen devlet adamlarındandır. Kapıkulu Ocaklarını rahatsız etmeden bazı reformlar yapmaya çalışmış; piyadeye dokunmadan topçu ve bahriye subayları yetiştiren Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'u kurmuştur.

22 Mayıs 1766 yılında **büyük İstanbul depremi** onun zamanında olmuştur. Avrupa'da iktidar depremleri olurken, Osmanlı Devleti bu depremlerden etkilenmemiştir. Rusların andlaşmalara aykırı olarak Polonya'ya asker sokması, Fransız-ların teşvik etmesi ve Padişah'ın savaşa meyilli olması, Ekim 1768'de Rusya'ya karşı harp ilan edilmesine sebep olmuştur. Çariçe II. Katerina komutasındaki Rus orduları, önce Kırım Han'ı Giray Han'ın darbelerine maruz kalmışlar ise de, Osmanlı ordusunun tecrübesiz ve hazırlıksız olması hase-biyle, 1769 sonbaharında Polonya'nın kapısı olan Hotin'i teslim almışlardır. Karadeniz Osmanlı Gölü olması sebebiyle Fin Körfezinden Akdeniz yoluyla sürpriz bir şekilde Mora'ya Rumlarla birlikte asker çıkaran Ruslar, 1770 Nisan'ında perişan edildiler; ancak Baltık Filosu ile

Ege'ye yönelen Rus kuvvetleri Temmuz 1770'de Koyun Adaları açıklarında Osmanlı gemilerine karşı büyük kayıplar vererek çekildi; sonra da Çeşme Limanı'nda Osmanlı gemilerine baskın düzenleyerek çok büyük kayıp verdirdiler. Avrupa'da büyük akisler uyandıran Çeşme Baskını'nın intikamı Cezayirli Hasan Paşa tarafından alındı.

İşte Osmanlı Devleti'nin asırlardır, yani en az 1453 yılından beri dünyada tek süper güç olarak hayatını devam ettirmesi, bundan sonra meydana gelecek olaylarla sona erdi. Çünkü Kont Romanzov komutasındaki Rus kara askerleri Boğdan'ın Kartal (Larga) denilen bir mevkiinde Sadrazam İvaz-zâde Halil Paşa'yı Ağustos 1770 yılında mağlup ediyor ve Bender, Rusların eline geçiyordu. Rusya bununla da kalmadı ve Kırım'ın kapısı olan Orkapı'yı kuşattı. Çariçe, Osmanlı Devleti'nden ayrılırsa bağımsız bir devlet olarak kabul edeceğini söyleyerek Kırım'ı ikiye böldü ve Kırım, Rus işgaline mecburen boyun eğdi (Temmuz 1771). Artık **Osmanlı Devleti, dünyanın 1. devleti olma özelliğini kaybetmişti**. 1771 yılı içinde Ruslar, Eflak'i yani Romanya'yı işgal ettier. Arkasından Dobruca'dan Bulgaristan'a giren Rusların bu ilerlemeleri, açtığı harp sebebiyle devletin başına büyük felâketlerin gelmesine sebep olduğunu düşünen Padişah'ı zora soktu ve sıkıntılar içinde **nüzul hastalığına tutularak vefat etti** (Ocak 1774). Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemini başlatan Kaynarca Andlaşması, III. Mustafa'nın vefatından sonra I. Abdülhamid devrinde imzalanacaktı.

ZEVCELERİ:

1- Ayn'ül-Hayât Baş Kadın Efendi.
2- **Mihr-i Şâh Valide Sultân**; Baş Kadın Efendi ve III. Selim'in annesi.
3- Rifat İkinci Kadın Efendi. 4- Ayşe Âdil-şah Üçüncü Kadın Efendi.
5- Fehîme Üçüncü Kadın Efendi. 6- Binnaz Üçüncü Kadın Efendi.

ÇOCUKLARI:

1-Şehzâde Mehmed. 2-**Şehzâde Sultân Selim III.**
3-Şah Sultân; 4- Beyhan Sultân; 5- Hatice Sultân;
6- Fatma Sultân; 7- Hatice Sultân; 8 - Hibetullüh Sultân;
9- Mihrimah Sultân; 10- Mihrişah Sultân [131]

(131) Vâsıf Tarihi, I, sh. 92-327; c. II, sh. 2-278; Özellikle hayatı için bkz. Sh. 279-282; Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül-Vukû'ât, c. III, sh. 43-54; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 341-420; Ulu-çay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 98-105; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 231-236.

XXVII - SULTAN I. ABDULHAMID DEVRİ

133. I. Abdülhamid Hân, ailesi ve devrindeki olayları kısaca özetler misiniz?

III. Ahmed'in Râbi'a Şermî Kadın'dan 1725 yılında dünyaya gelen I. Abdülhamid, **günümüze kadar Osmanlı soyunu devam ettiren** bir padişah olarak Ocak 1774'de Osmanlı tahtına oturdu. Yaratılışı itibariyle saf, halka karşı merhametli, kerametleri halk arasında yayılacak kadar mütedeyyin ve devlet işleriyle de yakından ilgilenen bir padişahtır. Hayatı boyunca, dirayetli sadrazamları ve devlet ricalini iş başına getirerek, Osmanlı Devleti'nin muhtâc olduğu ıslâhatı yapmaya uğraşmıştır. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1788'de Avusturya İmparatoru II. Josef'i mağlup etmesi üzerine Gazi unvanını kullanmaya başlamıştır.

Tahta çıktığında bütün cephelerde Osmanlı kuvvetleri büyük sıkıntılarla karşı karşıyaydılar. Ruslar, Şumnu'daki Osmanlı ordugâhına kadar gelmişler; Rusçuk ile Silistre'yi muhasara etmişlerdi. Bu kritik günlerde, Rusya içindeki karışıklıkların da yardımıyla, 1774 baharında Tuna yakınlarındaki Küçük Kaynarca kasabasında sulh müzâkereleri başladı. Rusya'yı Prens Renin ve Mareşal Romanzov; Osmanlı'yı ise, sadâret kethüdası Resmi Ahmed Efendi ile Reisülküttâb İbrahim Münîb Efendi temsil ediyordu. 28 madde ve 2 ilaveden meydana gelen ve Osmanlı Devleti'ni dünyada dördüncü devlet haline getiren muahede 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalandı. Avusturyalılar da kendilerine pay çıkarmak için Boğdan'ın kuzeyindeki Bukovina'yı işgal ettiler ve 1775 yılında yapılan bir andlaşma ile bu da kabul edildi. 1683 Viyana bozgunundan sonra, Müslüman Türklerin karşı karşıya kaldıkları en büyük hezimetti.

Tahta geçtikten 6 ay sonra Kaynarca Muahedesi'ni imzalayan Padişah, bir kaç ay sonra da İran ile yüz yüze geldi. Kaçarlar'ın rakibi olan Kerim Han Zend, 1775'de Basra'yı muhasara altına alınca, Mayıs 1776'da İran'a harb ilan edildi. 1776'da İranlıların eline geçen Basra, ancak üç yıl sonra geri alınabildi. Bu arada iç karışıklıklar da devam ediyordu. Ağustos 1774'de

Kaynarca Muahedesi'nin üzüntüsüyle vefat eden Sadrazam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın yerine gelen sadrazamlar bir türlü dikiş tutturamıyorlardı.

Kırımlılar Osmanlı Devleti'ne yaptıkları ihanetin cezasını çekiyorlardı; zira Ruslar söz vermelerine rağmen askerlerini Kırım'dan çekmemişlerdi. Osmanlı taraftarı IV. Devlet Giray'ın yerine Rus hayranı Şahin Giray, Kırım tahtına oturmuştu (1775). Kırım'daki bu keşmekeşi kabul etmeyen Osmanlı Devleti harbe karar verince, Fransa'nın araya girmesiyle, Rusya ile Aynalı-kavak'ta yeni bir andlaşma imzalandı (Mart 1779). Andlaşma Osmanlı Devleti'nin aleyhine işledi ve neticede Rus hayranı Şahin Giray Kırım tahtına oturdu. Bu akılsız Hân, her türlü gayr-i meşru işlere dalarak ve Çariçe'nin imkânlarını kullanarak, mürteci diyecek kadar hakaret ettiği Osmanlılardan intikam alıyordu. 1782'de kahraman Kırım halkı bu hâine karşı ayaklandı ve II. Bahadır Giray'ı tahta oturttu ise de, bu da devam etmedi. Şahin Giray'ın gafleti ile Rusya tekrar Kırım'a girdi. Çariçe'nin Temmuz 1783 tarihli fermanıyla Kırım, Rusya'nın bir eyâleti oldu ve artık Kırım Müslümanların değil Ortodoks Rusların hâkimiyetine girdi. Artık saltanat merkezi olan Bağçesaray, Rus vilayet merkezi olan Akmescid'e taşınıyordu. Maalesef Kırımlılar, üç asır boyunca hâkimiyetlerine karışmayan Osmanlı Devleti yerine, tamamen Müslüman olan Kırım'ı Ruslaştıran ve burayı ikinci bir Endülüs yapan Ruslarla başbaşa kaldılar. Binlerce Müslüman öldürüldü. Osmanlı Devleti'nin Kırım'daki hâkimiyeti 310 yıl devam etmişti. Osmanlı Devleti, 8 Ocak 1784 tarihli andlaşmayla Kırım'ın Rusya'ya ilhakını kabul etti.

Çariçe 1787'de 60.000 askeriyle Kırım'a geldi ve zaferini kutladı. Bundan rahatsız olan Osmanlı Devleti Ağustos 1787 tarihinde yeniden harp ilan etti. 1768 - 1774 tarihleri arasında devam eden Osmanlı-Rus Harbi, Polonya'nın istiklâli için yapılmış göründüğünden millete mal edilememişti. Ancak bu yeni harp Müslüman Kırım'ı kurtarmak içindi ve herkes Ruslara diş biliyordu. Şubat 1788'de Avusturya da Osmanlıya karşı harb ilan etti. Sadrazam Koca Yusuf Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Eylül 1788'de II. Joseph komutasındaki Alman ordusunu bozdu ve Osmanlı ordusu Avusturya'yı bertaraf ederek Ruslarla başbaşa kaldı. Aralık 1788'de Özi Kalesi'ni alarak burada Müslüman katliamı yapan Rus ordusu, bununla da yetinmeyerek Podolya'nın merkezi olan Hotin'i de teslim aldı. Hotin ve Özi'deki Müslüman katliamları,

Osmanlı Padişahı'nın **kederinden dolayı beyin kanaması geçirerek** vefat etmesine sebep oldu (7 Nisan 1789). Cenazesi, Bahçekapıdaki İmaretinin yani şimdiki 4. Vakıf Han'ın karşısındaki türbesine defn edildi.

Sultân I. Abdülhamid'in Hotin ve Özi'nin düşmesi münasebetiyle bizzat kaleme aldığı hatt-ı hümâyûn insanı ağlatacak kadar manalıdır:

"Özi'nin düştüğü takriri alimallah beni yeniden kederlendirdi. Bu kadar Müslüman erkek, kadın, küçük ve büyüğün kâfir elinde kalması beni mahzun eyledi. Yârab! Sen Mâlik'ül-mülksün. Senden niyazım, ölmeden bu beldeleri tekrar Müslümanların eline geçtiğini bana göster".

ZEVCELERİ: KADIN EFENDİLERİ:

1- **Ayşe Sine-perver Valide Sultân**; IV. Mustafa'nın annesi ve IV. Kadın-efendi.

2- **Nakş-ı Dil Valide Sultân**; II. Mahmûd'un annesi ve önce İkinci İkbal sonra Kadın Efendi.

3- Hatice Ruh-şah Baş Kadın Efendi.

4- Hümâ Şah Baş Kadın Efendi.

5- Ayşe Baş Kadın Efendi. 6- Binnaz İkinci Kadın Efendi.

7-Dilpezîr Kadın Efendi. 8- Mehtâbe Dördüncü Kadın Efendi.

9- Misl-i Nâ-yâb Kadın Efendi. 10- Mu'teber Kadın Efendi.

11- Nevres Üçüncü Kadın Efendi.

12- Fatma Şeb-safâ Dördüncü Kadın Efendi.

13- Mihribân Üçüncü Kadın Efendi.

14- Nükhet-sezâ Hanımefendi; Baş ikbal.

15- Ayşe Hanımefendi; İkinci İkbaldir.

ÇOCUKLARI:

1- **Şehzâde Sultân Mustafa IV.**

2- **Şehzâde Sultân Mahmûd II.**

3- Şehzâde Abdullah. 4- Şehzâde Mehmed.

5- Şehzâde Ahmed. 6- Şehzâde Abdülaziz**.**

7- Şehzâde Abdurrahman. 8- Şehzâde Mehmed Nusret.

9- Ahter-Melek Hanım. 10- Ayşe Dürr-i Şehvar Sultân.

11-Esmâ Sultân. 12- Ayn-i Şah Sultân.

13- Hatice Sultân. 14- Ermîne Sultân.
15- Râbia Sultân. 16- Fatma Sultân.
17- Âlem-Şah Sultân. 18- Sâliha Sultân.
19- Hibetullah Sultân. 20- Râbia Sultân (132)

(132) BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 126; Vâsıf Tarihi, c. II, sh. 282-315; Cevdet Paşa, Târih, c. I, sh. 2-334; c. II, sh. 2-364; c. III, sh. 2-439; c. IV, sh. 2-242; Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül-Vukû'ât, c. III, sh. 54-72; c. IV, sh. 4-21; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 420-546; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 105-115; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 237-241.

134. Kaynarca Mu'âhedesi, neden Osmanlı Devleti açısından bu kadar aleyhte yorumlanmaktadır?

17 Temmuz 1774 (8 Cemaziyülevvel 1188) tarihinde imzalanan ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Kaynarca Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybından ziyade, diğer hükümleri açısından Osmanlı Devleti için bir intihar andlaşması olmuştur. 28 maddeden ibarettir.

En önemli hükümleri arasında şunlar bulunmaktadır:

1) Kırım Hanlığı artık müstakil bir devlet haline geliyordu. Ancak Osmanlı Halifesi, bütün Müslümanlar gibi Kırımlıların da halifesi kabul ediliyordu.

2) Eflak ve Boğdan'ın muhtariyeti genişliyordu (Romanya).

3) Rusya, Ortodoks olan Osmanlı tebaasına yani Rumlara ve Ermenilere, Osmanlı Devleti'nin şefkatli davranmasını istiyor ve bu konuda makul bir isteği olursa, özellikle Eflak ve Boğdan'la ilgili olarak ve ancak kapalı ifadelerle bütün Osmanlı topraklarını kapsayarak, hami sıfatıyla şikâyetlerini Bâb-ı Âli'ye iletebilme hakkını elde ediyordu. Kaynarca Andlaşması'nın asıl önemli olan maddesi buydu ve daha sonraki bütün azınlık ayaklanmalarında Rusya bu maddeyi kullanarak Osmanlı Devlet'ini rahatsız etmişti. (7., 8. ve 14. maddeler)

4) Karşılıklı toprak alıverişleri tanzim edilmişti.

5) Rusya da, İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı Devleti'ndeki adlî ve iktisadî kapitülâsyonlardan faydalanacaktı.

Bize göre Kaynarca Andlaşmasının en önemli maddeleri, 3. ve 4. şıktaki hükümleri düzenleyen maddeleri idi. Bu mu'âhede ile ne oldu?

1) Osmanlı Devleti, **dünyanın 1. Devleti olmaktan çıkıp** İngiltere, Fransa ve Rusya'dan sonra 4. Devlet haline geldi. Rusya ise 4.lükten 3.lüğe yükseldi.

2) Karadeniz Osmanlı Gölü olmaktan çıktı ve Rusya burada sahil edindi.

3) Rusya, Kaynarca Andlaşması'ndaki Ortodoks ifadelerine ve ilgili hükümlere dayanarak, Osmanlı Devleti'ne istediği zaman müdahale imkânını elde etti.

4) Önlenemeyen dev bir Rusya, dünya hâkimiyetindeki yerini almış oldu.

5) Andlaşma ile Kırım üzerinde Osmanlı Devleti'ne verilen haklar ve Kırım'ın bağımsızlığı gibi lehte hükümler, bu zamana kadar işletilemedi.

Kaynarca Andlaşmasının temelini 7. madde teşkil ettiğinden, bunu özetle zikretmek istiyoruz:

"Devlet-i Aliyyemiz taahhüd eder ki, Hıristiyan dininin hakkına ve kiliselerine kuvvetli bir şekilde himaye göstere ve Rusya Devleti'nin elçilerine ruhsat vere ki, gerek 14. Maddede zikr olunan İstanbul'daki Kilise ve gerek hademesinin korunmasına yönelik girişimlerde bulunabile".

Rusya bu maddeyi Demoklesin kılıcı gibi kullanmıştır. Kısaca Kaynarca Mu'âhedesi, Osmanlı devleti için sonun başlangıcı oldu. (133)

(133) Vâsıf Tarihi, c. II, sh. 302-315; Cevdet Paşa, Târih, c. I, sn. 72-80, 279-294; Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül-Vukû'ât, c. III, sh. 54-72; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 422-427.

XXVIII - SULTÂN III. SELİM DEVRİ

135. III. Selim, ailesi ve zamanında meydana gelen olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

III. Mustafa'nın Mihrişah Sultân'dan Aralık 1761 yılında dünyaya gelen III. Selim, amcasının cephelerdeki duruma üzülerek beyin kanaması geçirmesi ve vefat etmesi üzerine Osmanlı tahtına Recep 1203/Nisan 1789 tarihinde oturdu. İslâmî ilimlere vukufu, şiir, hat ve diğer güzel san'atlardaki mahareti ve kısaca kültürü açısından, denilebilir ki, 1595'de vefat eden III. Murad'dan sonra gelen Padişahlar içinde bir numaradır. III. Selim, aynı zamanda dirayetli, merhametli ve ıslâhata taraftar olan bir Padişahtır. Geldiğinde sadrazamlık koltuğunda Koca Yusuf Paşa'nın bulunması ve sonra da uzun müddet Kaptanı Deryalık görevinde bulunan Cezayirli Gâzî Hasan Paşa ile çalışması, onun için büyük bir fırsat olmuştur. Damad Melek Ahmed Paşa ise, III. Selim ile birlikte nizâm-ı cedîd mücadelesini veren sadrazamdır.

Saltanat III. Selim'e intikal ettiğinde, cephelerde durum çok kötüydü. Zira Rus ve Avusturya cephelerinde savaş bütün hızıyla devam ediyordu. Boğdan sınırlarındaki Fokşani Meydan Muharebesinde, Kemankeş Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı orduları, Rus ve Avusturya kuvvetlerinin iki taraflı saldırıları üzerine ağır bir hezimete uğradılar (1203/Ağustos 1789). Bunu Rusların galibiyeti ile sonuçlanan Boza (Buzaov) mağlubiyeti takip etti (Eylül 1789). Ruslar Boğdan'ın başşehri Yaş'ı işgal ederken, Avusturyalılar da Bükreş'i teslim alıyorlardı (Ekim 1789). III. Selim'in askerlere hitaben kaleme aldığı ve İslâm'daki gaza ruhunu hatırlatan hatt-ı hümâyûnu da müessir olamadı. Osmanlı kuvvetleri, Eflak'a bağlı Yerköyü'nde Avusturya kuvvetlerini mağlup etseler de, Tuna'nın güneyine çekilmek durumunda kaldılar. Ruslar, Besarabya ile Dobruca arasındaki Osmanlı savunma merkezlerini, bazı kayıplar ve mağlubiyetlerle birlikte ele geçirmiş oldu (İsmail, Kili, Tulça gibi, 1790). İsveç'le yapılan ittifak Osmanlı Devleti'nin hiç işine yaramadı. Bu sırada 1789 Fransız İhtilali'nin olması, Osmanlı Devleti'ni rahatlattı ve Avusturya sulh andlaşması istedi. Ağustos 1791'de imzalanan Ziştovi Muahedesi

ile Avusturya-Osmanlı Harbi sona erdi. Böylece tarihteki son Alman-Türk savaşı sona erdiği gibi, Alman kuvvetler, Belgrad başta olmak üzere işgal ettikleri yerleri Osmanlılara iade ettiler. Osmanlı Devleti ile başbaşa kalan Rusya da sulha yanaştı ve Ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş Andlaşması ile Özü ve Hocapaşa (Odesa) gibi bazı sahil şehirleri Ruslara bırakılarak, Osmanlı-Rus savaşına da son verildi.

Cephelerde kaybeden Osmanlı Devleti, sosyal, hukukî, iktisadî ve özellikle de mağlubiyetlerin birinci sebebi sayıldığından askerî ıslâhatları düşünmeye başladı. Zira devlet, dış düşmanlara karşı vatanı müdafaa ederken, iç durum hiç de iyi değildi. Anadolu'da derebeyleri, Rumeli'de a'yânlar ve cephelerde savaşan yeniçeri grubu, devlet için büyük bir belâ haline gelmişti. Osmanlı ordusunun ve hatta bütün devletin yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti, gerileme devrini tamamlayarak artık yıkılmanın sancılarını çekmeye başlamıştı. Bu yıkılış emarelerinin sebeplerinin Kur'ân'a aykırı olarak yaşanan sefâhet, halkın vergi yükünün altında ezilmesi, müminlerin kalbinden devlete muhabbetin çıkması ve yardım duyguları yerine kin ve nefret duygularının fışkırmaya başlaması olduğunu, aklı başında olan herkes biliyordu. Osmanlı Devleti, **Nizâm-ı Cedîd** (Yeni Düzen) tabir edilen yeni bir düzenlemeye muhtâc idi. Ancak bu nasıl yapılacaktı? Bu konuda tamamen mevcut düzeni değiştirmek isteyenlerin görüşü esas alındı ve 24 Şubat 1793'de Nizâm-ı Cedid resmen bir Hatt-ı Hümâyûn ile ilan edildi. Bunun üzerinde ayrıca duracağımızdan ayrıntıya girmiyoruz.

Nizâm-ı Cedid de fayda vermedi. Osmanlı Devleti devamlı kan kaybediyordu. 400 yıldır dost devlet olarak bilinen Fransa'nın başına geçen General Napolyon Bonaparte, 1797 yılında Venedik Cumhuriyet'ine son vererek Osmanlı Devleti'ne komşu haline gelmişti. Bununla da kalmadı ve harp ilan etmeden Mısır İskenderiye önlerine geldi (Temmuz 1798). Görünürde, Padişaha itaat etmeyen Memluk Beylerini cezalandırmak için gelmişti; ancak buradan Kahire'ye hareket etti. Mısır Beylerbeyisi Ebu Bekir Paşa ile yaptığı Ehramlar Muharebesini de kazandı. Bunu gören Osmanlı Devleti, Eylül 1798'de Fransa'ya harb ilan etti. İngilizler de tabiî müttefik oldu. Şubat 1799'da Filistin'e doğru ilerleyen ve Gazze ile Yafa'yı teslim alan Bonaparte,

Akka'da Cezzâr Ahmed Paşa tarafından durduruldu. "Akka'da durdurulmasaydım, bütün şarkı ele geçirirdim" diyen General, İstanbul'dan bir ordunun Mısır'a doğru geldiğini duyunca Paris'e döndü. Haziran 1801'de Mısır'ın Tahliyesi Mukavelesi imzalandı ve Osmanlı ordusu Mısır'a girdi. Böylece III. Selim'e de Gazi unvanı verildi. Bunu, Nizâm-ı Cedidci Gâlib Paşa'nın Haziran 1802 tarihinde imzaladığı Paris Mu'âhedesi takip etti.

Bu arada Arabistan'da ortaya çıkan Vehhâbîlik hareketi de Osmanlı Devleti'ni ciddi manada rahatsız ediyordu. Bunu ayrıca inceleyeceğiz.

Mısır'da Memluk Beyleri nasıl bertaraf edilir diye düşünülürken, Mısır'a gittiğinde (1799) asla Arapça bilmeyen ve Arnavud olan Mehmed Ali Ağa, bu beylikleri bertaraf etmek ve Hicaz'daki problemi çözmek için kullanıldı. Vehhâbileri bertaraf etmek ümidiyle kendisine Temmuz 1807 yılında Mısır Beylerbeyiliği verildi.

Bu arada, Fransız ihtilâlinin milliyetçiliği tahrik etmesi sebebiyle 1806 yılında Sırplar ihtilâl çıkardılar. Bunda yeniçerilerin Hıristiyan tebe'aya kötü muamelesinin de etkisi vardı. Zaten Rumeli'de hâkim olan da devlet değil, a'yân denilen zorbalar idi. Vidin'de Pazvandoğlu Osman Ağa, Ruscuk'da Tirsiniklioğlu İsmail Ağa ve benzeri zorbalar büyük güç kazanmışlardı. Bunların üzerine gönderilen ve kısa zamanda haklarından da gelen Kadı Abdurrahman Paşa geri çekilince, hem halk rahatsız oldu ve hem de Sırp İhtilâli azıttı. Avusturya bu ihtilâli kışkırtıyordu. Ancak lider Kara Yorgi, 1804'de Ruslara yanaştı. Aralık 1806'da Belgrad'ı ele geçirdi ve Rusya da, Kaynarca'daki hakkını kullanarak Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Bender, Hotin, Akkerman ve Kili işgal edildi. Resmen Osmanlı - Rus Savaşı başladı. Silistre valisi **Alemdar Mustafa Paşa**, Rusları iki defa yenince, İngiltere Rusların yanında savaşa girdi. Şubat 1807'de İngiliz donanması İstanbul önlerine kadar geldiyse de, hemen geri döndü ve bu sefer Mısır'a yönelerek İskenderiye'yi işgal etti (Mart 1807). Mehmed Ali Paşa İngilizleri durdurdu. Diğer taraftan Rus cephesine gönderilmek istenen Nizâm-ı Cedid askerlerini kapıkulu ocağı neferleri kabul etmiyordu. Düşman vatanı işgal ederken, ordu birbirine girmişti. Ordu, devletin başına belâ olmuştu.

Önceleri Nizâm-ı Cedid'e taraftar olan ve en azından ses çıkarmayan âlimler, Nizâm-ı Cedid ricalinin suiistimallerini ve ahlaksızlıklarını görünce,

aleyhe geçmeye başladılar. Kasım 1806'da Şeyhülislâm olan İshak-zâde Mehmed Atâullah Efendi, âlimleri Nizâm-ı Cedid grubuna ve hatta Padişah'a karşı tahrik etti. İş çığırından çıktı ve Padişah, İslama aykırı bazı fiilleri yapmakla (mesela ney üflemesi ve tanbur çalması, kız kardeşlerinin ve hanımlarının Avrupai bir hayat yaşamaya başlamaları gibi) suçlandı. 25 Mayıs 1807'de Kastamonulu Kabakçı Mustafa denilen bir neferi kendilerine reis tayin eden yeniçeri yamakları, 19 yıl sürecek olan bir iç isyanı başlattılar. III. Selim hâlim ve selim birisi olduğu için, kan dökmeğe değil taviz vermeğe taraftardı. Bu sebeple 28 Mayıs 1807'de Nizâm-ı Cedid'i ilga etti ve bir gün sonra da kendisi tahttan indirildi. Yerine Padişahın amca-zâdesi olan IV. Mustafa tahta çıkarıldı.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Nef-i Zâr Baş Kadın Efendi.
2- Hüsn-i Mâh Baş Kadın Efendi.
3- Zîb-i Feri İkinci Kadın Efendi.
4- Âfitâb Üçüncü Kadın Efendi.
5- Re'fet Dördüncü Kadın Efendi.
6- Nûr-i Şems Kadın Efendi.
7- Gonca-nigâr Kadın Efendi.
8- Dem-hoş Kadın Efendi. 9- Tab'-ı Safa Üçüncü Kadın Efendi.
10- Ayn-ı Safa Kadın Efendi. 11- Mahbûbe Kadın Efendi.

İKBALLERİ:

12- Meryem Hanımefendi.
13- Mihribân Hanımefendi.
14- Fatma Fer'-i cihan Hanım Efendi.

Çocukları olmadı. (134)

(134) Asım Tarihi, c. 1, sh. 349 vd., c. 2, sh. 34 vd.; Cevdet Paşa, Târih, c. IV, sh. 242-521; c. V, sh. 4-455; c. VI, sh. 4-318; c. VII, sh. 4-492; c. VIII, sh. 4-456; Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül-Vukû'ât, IV, sh. 21-46; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 546-634; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", Belleten, c. VI, sayı 23-24(1942), sh. 253-261; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 116-118; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 242-244; Necib Asım, "Üçüncü Selim Devrine Alt Vesikalar", TTEM, nr. 12(89), sh. 395-401.

136. III. Selim'le başlayan yenilik hareketlerinin esası nedir?

Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtında icranın ve sınırlı yasama yetkisine sahip organın başı padişah olmasına rağmen, asırlarca Divan-ı Hümâyûn isimli yüksek kurul, İslâm hukukunun tavsiye ettiği şûra meclisinin fonksiyonlarını ifa etmiştir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Divan-ı Hümâyûn'un önemi azalmaya ve icra yetkilerinin çoğu padişah veya sadrazamın şahsında toplanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni bir zamanlar en yüksek devlet haline getiren esaslar, yavaş yavaş terk ediliyor ve sözde kalıyordu.

Bu kötü gidişe Nizâm-ı Cedid (Yeni Düzen) devrini açarak dur demek isteyen III. Selim(1789-1808)'in gayretleri de, istenen neticeyi vermemiştir. Sadece devletin siyasî, malî ve hukukî yapısında önemli değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır.

Bunları özetle şu şekilde toparlayabiliriz:

Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesinin tehlikesini sezen ve devletin sadece Padişaha, Sadrazama, Şeyhülislâma, vezirlere (sudûr-ı kiram) ve ileri gelen devlet adamlarına ait olmadığını ve halkın da devlet idaresine en azından fikirleriyle katılması gerektiğini samimiyetle savunan III. Selim, saltanat erkânı ile devletin ileri gelenlerinden oluşacak bir meclis-i meşveret'in (**danışma meclisi**) kurulmasını ve kendi başkanlığı altında toplanmasını istemiştir. Meclis-i meşveretin ilk gayesi askerî alanda bazı yenilikler yapmaktır. Avrupa tarzında modern bir ordunun tanzimi için eğitime de büyük önem vermiştir. Kara mühendisliği (1210/1795 tarihli Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn) ve Topçu okulları ile Donanmay-ı Hümâyûn hakkındaki nizâmlar (1222/1808), bu gayretlere verilecek en güzel misâllerdir.

Ancak, yeniçeri ocağını kaldırma teşebbüsleri, III. Selim'in de sonu olmuştur. (135)

(135) Karakoç, Serkiz, Küliyât-ı Kavânin, III. Selim Devri Belgeleri, nr. 2781, 2381, 6050; Karal, Enver Ziya, III. Selim'in Hatt-ı Hümâyunları, Ankara 1942, sh. 113 vd.; Okandan, Recai Galip, Âmme Hukukumuzun Anahatları I-II, İstanbul 1977, c. I, sh. 51-55; Cevdet Paşa, Tarih, c. IV, sh. 238 vd.; Karal, III. Selim'in Hatt-ı Hümâyunları, sh. 112 vd.

137. Osmanlı Devleti'nde III. Ahmed devrinden II. Mahmûd döneminde imzalanan Sened-i İttifak'a kadar (1703-1808), yaklaşık yüz yıl derebeyler ve a'yânların hâkim olduğu ve halka zulmettikleri söylenmektedir. Bu doğru mudur?

Osmanlı taşra teşkilâtının temelini eyâlet, sancak ve kaza üçlüsü teşkil etmektedir.

Eyâletin başında beylerbeyi (sonradan eyâlete vilâyet ve beylerbeyine de **vali** denmiştir) ve sancakların başında ise sancak beyleri (sonradan sancak beyi yerine **mutasarrıf** tabiri kullanılmıştır) bulunmaktadır. Beylerbeyiler ve sancak beyleri, merkezdeki sadrazamlar gibi devletin kanunlarını icra ile mükelleftirler. İşte Osmanlı Devleti'nin cephelerde arka arkaya sıkıntılara maruz kalması, hazinenin malî krize girmesi ve devlet adamlarının ehil olmayanlardan seçilmesi ve benzeri sebeplerle, hukuk devleti anlayışını devam ettirememesi, vilâyetlerdeki valilerini ve sancaklardaki mutasarrıflarını ihmâle ve gevşekliğe itmiştir. Valiler ve mutasarrıflar, bazan tayin edildikleri yerlere gitmeden kendi adlarına yetkili kıldıkları **mütesellimler** ve yargı konusunda yetkili olan **voyvodalarla** işi yürütmeye başlamışlardır. Her şehir ve kasabada, ahali tarafından seçilen bir de **a'yân** (yani halkın ileri gelenleri) bulunmaktaydı. Memleketin idaresi ve emniyetin temini valiler, mutasarrıflar, müteselllimler ve voyvodalara; hukukî meseleler ve narh işleri kadılara; devlete ait gelirlerin tahsili ve icab eden yerlere harcanması için tevzii işleri vali ve mutasarrıflara muhatap olan a'yânlara havale edilmişti. A'yânlar da bu işleri, bulundukları vilâyet veya sancağın ileri gelenleri ile bir araya gelerek yürütmeye başladılar. Böylece a'yânlar ahalinin vekili ve hâkim ile ahali arasında vâsıta haline geldiler.

A'yânlar bulundukları memleketin haysiyet ve nüfuz itibariyle en etkili şahısları olmaları hasebiyle, valilere ve mutasarrıflara, umduklarından fazla menfaatler temin ederek mütesellimliği ve voyvodalığı haksız yere almağa başladılar. İçlerinden liyakat ve dirayeti bulunanlar, hem valileri ve hem de kadıları hoşnud etmekle, bütün gayretlerini servetlerini arttırmaya, otoritelerini sağlamlaştırmaya sarfettiler ve neticede halka zulmetmeye başladılar. Kendileri vefat ettiğinde, aileden birileri bu makamlara gelmeye başladılar.

Bunların içinde iyiler bulunmakla beraber, devletin sahipsizliğinden dolayı, kötüler de yer aldılar. Zamanla valileri ellerine alarak vilayet ve sancak idaresini bizzat yürütmeye başladılar; kendilerini devlete kabul ettirip seferde ve hazarda bazı güzel hizmetler de ifa ederek günden güne müstakil hükümetler haline geldiler. Artık kendilerine karşı gelenleri katl etmeye, hakları olmadığı halde hür insanların mallarını ve hatta terekelerini müsadere etmeye ve kısaca tarihe geçen derebeyliği icra etmeye başladılar. İşte devletin hukukî ve idarî açıdan zaafa uğramasından dolayı, vilâyetlerde ve sancaklarda idareyi ele geçiren; hatta bazı yerlerde devletin kendilerini vali veya mutasarrıf olarak tayin ettiği bu yerli idarecilere, Rumeli'de a'yân ve Anadolu'da ise genellikle derebeyleri denmiştir.

Mesela I. Mahmûd zamanında Arnavutluğun bir tarafı önce a'yân iken sonradan vali olan **Tepedelenli Ali Paşa** ve bir tarafı ise İşkodra Valiliğine kadar yükselen Kara Mahmûd Paşa hanedanının idaresi altında; Siroz ve Selanik tarafları Sirozlu İsmail Bey uhdesinde ve Rumeli'nin diğer beldeleri de a'yân denilen mütegallibe(zorba)lerin emri altındaydı. Cezâyir-i Garb Ocakları diye bilinen Tunus ve Cezayir bölgelerinde dayılar denilen derebeyleri artık Osmanlı valilerini dinlemez hale gelmişlerdi. Haremeyn Vehhâbîlerin işgali altında; Mısır Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyetinde; Bağdad Memlüklü beyleri ve paşalarının idaresinde; Kürdistân eyâletleri Kürt beyleri denilen asilerin ellerindeydi. Anadolu'nun Bozok tarafları Cabbâr-zâdelerin (Çapanoğulları); Aydın tarafları Karaosman-zâdelerin (Karaosman oğulları) ve diğer şehir ve beldeler de derebeyleri tabir edilen mütegallibe zorbaların istilası altındaydı. Osmanlı Devleti'nin merkezden tayin ettiği valiler ve mutasarrıflar, sadece eyâlet merkezi olan yerlerde oturuyor ve bunlara yağcılık ederek çoğu menfaat celbi ile günlerini geçiriyorlardı. Kısaca derebeyler ve a'yânlar, eskilerin tavâif-i mülûk dediği Anadolu Beylikleri dönemini hatırlatıyorlardı.

Bu derebeyler ve a'yânlardan bazıları ve mesela Cabbâr-zâdeler, Kara Osman-zâdeler ile Sirozî İsmail Bey, hem a'yânın ileri gelenlerinden ve hem de Padişahın emirlerini icraya önem veren itaatkâr gruptan idiler. Seferlerde Osmanlı Padişahının fermanı ile kendi askerleriyle bulunurlar ve çok hizmetler ifa ederlerdi. Çapanoğullarından Süleyman Bey Rus - Avusturya

seferinde ve Karaosmanoğullarından Hacı Mehmed Ağa ve kardeşi Ömer Ağa ise 1787 harbinde büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Bu yüzden bunları tasfiye yerine, Osmanlı devleti bazılarına, mesela Cabbâr-zâde Ceialüddin Bey ve Kara Osman-zâde Ya'kub Ağa'ya vezirlik payesi de vermiştir. Sonradan sadrazamlığa kadar yükselen Alemdar Mustafa Paşa da, Rusçuk ayânındandır. Zaten sened-i ittifak ile devlete bir düzen vermek isteyen Osmanlı Devleti, bu senedi vükelây-ı devlet yanında a'yânlarla da bir araya gelerek imzalama yoluna gitmiştir. Sened-i İttifak, a'yânlar ve derebeylerinin Osmanlı tarihinde oynadıkları rolü anlatmak açısından önemli bir belgedir. 1808'de imzalanan Sened-i İttifak'dan maksat, Osmanlı sınırları içinde varlığı herkesçe kabul edilen a'yân ve devlet ikiliğine son vermektir. Buna, ancak Tanzîmât ile kısmen muvaffak olunmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki Adâletnâmelerin çoğunluğu bu derebeyler ve a'yânların zulümlerine karşı re'âyâyı korumak için çevre eyâletlere gönderilmiştir. (136)

(136) BA, Ali Emiri - I. Abdülhamid, nr. 4, Belge: 810, 842, 997, 1264; Mühlmme Defteri, nr. 178, sh. 344; Cevdet Paşa, Târih, c. IX, sh. 2-10, 332-338; Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül-Vukû'ât, c. IV, sh. 98-101; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. IV, Kısım I, sh. 316-319, 603-618.

138. Nizâmı Cedid ne demektir? III. Selim bu yeni düzenle neyi gaye edinmiştir?

Bir devletin iki temel vazifesi vardır: Birincisi, memleket içinde adaleti ayakta tutarak vatandaşların haklarını korumak ve ikincisi de, vatanın sınırlarını düşmana karşı savunmaktır. III. Selim tahta çıktığında yani 1789 yılında, Osmanlı Devleti, memleketin her tarafına yayılan derebeylik ve a'yânlar idaresiyle birinci vazifesini ve imzaladığı Küçük Kaynarca Andlaşması ile de ikincisini yapamaz hale gelmişti. Bütün bu bozukluklar, Lale Devri'nden beri devam edip gidiyordu. I. Mahmûd, III. Mustafa ve I. Abdülhamid, bunların farkına varmalarına rağmen, yeniçeri engelinden dolayı istenilenleri yapamadılar.

Birincisini yapabilmenin şartı hukukî, idarî ve iktisadî hayata ait köklü ıslâhatlar yapmak ve ikincisini yerine getirmenin şartı da, artık savaş yapamaz hale gelen Osmanlı askerini yani kapıkullarını yeniden düzenlemek idi. İşte bu alanlarda yapılacak olan yeni düzenlemelere ve ıslâhata nizâm-ı cedîd adı verildi ve bu düzenlemelerden özellikle askerî alanda yeniden tertip

edilen ve Avrupa usulü eğitilen düzenli orduya nizâm-ı cedîd askerleri denmesi hasebiyle, bu tabirden birinci derecede bu ikinci mana anlaşılmaya başlandı.

III. Selim, tesis ettiği güzel bir adetle Meclis-i Meşveret ile devleti yönettiğinden, bu problemi de aynı yolla çözüme kavuşturmak istiyordu. Bunun için henüz seferden dönmek üzere olan Sadrazama ve yetkili zatlara, Osmanlı Devleti'nin zaafa uğrayan askerî meselelerini ve buna ilâveten diğer problemlerini çözme tekliflerini ihtiva eden lâyihalar hazırlamalarını ve bu layihaların tartışılarak en iyi metodun tesbit olunarak hemen uygulamaya geçilmesini emreden hatt-ı hümâyûnlar gönderdi.

Burada önemle belirtmemiz gereken bir husus vardır. Bazı tarihçiler (Yılmaz Öztuna ve Enver Ziya Karal gibi), açılan bu teklifin bütün Osmanlı Kanunlarına şamil olduğunu zannetmişler ve netice olarak da, değişikliğe karşı çıkanları mürteci; taraftar olanları radikal ve devrimci; ortada olanları da bazan muhafazakâr diye isimlendirmişlerdir. Hâlbuki bu tamamen yanlıştır. Tartışılan İslâm Hukuku'nun hükümleri değil, İslâm Hukuku'nun ülü'lemre verdiği yetkiye dayanılarak tedvîn edilen ve Kanuni devrinde kemâlini bulan kanun hükümleridir, kanunnamelerdir. Dolayısıyla, III. Selim'i yüzünü batıya çeviren ve şerî'attan yüz çeviren bir padişah olarak vasıflandırmak mümkün değildir.

III. Selim'in fermanı üzerine ikisi yabancı olmak üzere 21 mütehassıs, Osmanlı askerî kanunları ve diğer örfî kanunları üzerinde kanaatlerini açıklayan lâyihaları hazırladılar. Bunların arasında, muhafazakâr diye bilinen Rumeli Kazaskeri pâyelisi Tatarcık Abdullah Efendi, o zaman Defterdar olan Şerif Efendi, Sadrazam Yusuf Paşa, Çavuşbaşı Râşid Efendi, Sadr-ı Âli Kethüdası Mustafa Reşîd Efendi (Köse Kethüda) ve Muhâsebe-i Evvel Hacı İbrahim Efendi gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Bunların tamamının ittifak ettiği nokta, yapılacak yeni düzenlemelere ordudan başlanmasıdır. Ancak tekliflerin ayrıntılarında farklılık vardır. Bunları **üç grupta** toplamak mümkündür:

1) Tatarcık Abdullah Efendi'nin başını çektiği bir grup, Yeniçeri ocağına Kanuni kanunlarındaki gibi itibar edilmesini ve ancak Avrupa'daki yeni harp teknolojisinin ve eğitim usullerinin bu kanunlara adapte edilerek alınmasını savunmuşlardır.

2) Sadrazam Yusuf Paşa'nın başını çektiği bir grup ise, yeniçeri ocağının ıslâhının mümkün olmadığını; tamamen yeni bir ordu tanzim edilerek ve Avrupa ordularındaki yeni eğitim metotları da esas alınarak mevcut sistemin değişmesini müdâfaa etmektedirler.

3) Muhâsebe-i Evvel Hacı İbrahim Efendi ve Reisül-Küttâb Abdullah Berrî Efendilerin başını çektiği bir grup ise, askerin mutlaka tanzim edilmesini, ancak bunun için yeniçeri kanunlarının iptali yönüne gidilmesinin doğru olmadığını arzu etmişlerdir.

Bu üç görüşten de anlaşılacağı gibi, herkes bu düzenlemenin yapılmasında müttefiktir. Ancak usullerde ayrılmaktadır. Bu görüş ayrılıkları, tamamen, askerî hukuk ve teşkilât ile yani kanunnamelerdeki hükümlerle alakalıdır. Bunu, bütün bir Osmanlı hukuk sistemine teşmil ederek, düzeni değiştirmeyi; Osmanlı Devleti'nin esas kabul ettiği Şer'-i şerifden taviz manasına almak ve muhalif olanları irtica ile suçlamak, tarihi anlamamak demektir.

III. Selim, ikinci şıkkı esas almış ve Osmanlı ordusunun tamamen şirazeden çıktığını bildiğinden dolayı, Şubat 1793 yılında bütün lâyihaları özetleyerek bir Risâle'de toplatmış ve temel olarak şu kararları almıştır:

a) Mevcut asker nizâmı yeniden düzenlenecek;

b) Avrupa'daki eğitimli askerler benzeri yeni bir ordu kurulacak (nizâm-ı cedid askeri) ,

c) Savaş teknikleri ve askerî eğitim yeniden tanzim olunacak.

İşte nizâm-ı cedid deyince akla gelmesi gereken bunlardır.

Bu nizâm-ı cedid rüzgârı bununla da kalmamıştır. Gerçekten 1206 ve 1207 hicrî yıllarında yeni düzenlemeler olmak üzere gördüğümüz **bir dizi ıslâhat** yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Taşradan İstanbul'a olan göç yeniden düzenlenerek teftişi sıkı kurallara bağlanmıştır.

2) Gemicilik mesleği teşvik edilmesi için nizâmnâme yapılmıştır.

3) Resmi elbiseler ve protokol kaideleri yeniden tanzim olunmuştur.

4) Yeniçeri ocağının ıslâhı için tedbirler alınmıştır.

5) Asker maaşları düzenlenmiştir.

6) Bahriye Zabitleri Kanunu çıkarılmıştır.

7) Yargı Islâhatı yapılmıştır.

8) Topçu ve Arabacı Kanunları kabul edilmiştir.

9) İrâd-ı Cedid Hazinesi kurulmuştur.

10) Asâkir-i Mu'alleme Kanunu çıkarılmıştır.

Bu ıslâhat, aklı başında olan hiç kimse tarafından reddedilemezdi. Ancak uygulanmasında problemler çıkmış ve III. Selim'in tahtına ve canına mal olmuştur. Yoksa, Nizâm-ı Cedid Islâhatından kasıt, rejim değişikliği demek değildir. Nitekim konuyu daha sonra tekrar ele alan Ahmed Cevdet Paşa, nizâm-ı cedid nizâmının şer'an ve aklen gerekli olduğunu, ancak hakikat-ı halden habersiz bir takım rezillerin bu askerlere dil uzattıklarını ve maalesef III. Selim'in de şefkatinden dolayı bu rezilleri cezalandırmayarak sonunda canından olduğunu gayet açık anlatmaktadır. (137)

(137) Asım Tarihi, c. 1, sh. 349 vd., c. 2, sh. 26-31; Cevdet Paşa, Târih, c. V, sh. 107-109, 113, 125, 171-183, 187-253, 268-269, 279-280, 438-453; c. VIII, sh. 20; Karal, Enver Zıya, Osmanlı Tarihi, c. V, Ankara 1988, sh. 55-76; Karal, Enver Ziya, "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar. Bonneval'in Osmanlı Bahriyesine Dair Raporu- Nizâm-ı Cedid Hakkında Vesikalar- Osmanlı Devleti'nin Durumuna Dair Rapor", Belleten c. IV, sayı 14-15(1940), sh. 175-189; Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 464-467.

139. Kabakçı İsyanı, bir irtica hareketi midir? III. Selim'in hal' edildiği İkinci Edirne Vak'asının asıl sebebi nedir?

Üzülerek ifade edelim ki, Cumhuriyet döneminde kaleme alınan tarihlerin önemli bir kısmında Kabakçı Mustafa isyanı, sadece bir irtica hareketi olarak ele alınmaktadır. Hâlbuki olay, öyle anlatıldığı gibi değildir. Meseleyi olduğu gibi aktaran muteber Osmanlı kaynaklarından özetleme yoluna gideceğiz.

Yeniçeri teşkilâtının tamamen çalışmaz hale geldiği, yeni usul tâlim ve terbiyeye de yeniçerilerin rıza göstermek istemeyerek işi yokuşa sürdükleri, bu askerle Osmanlı Devleti'nin bir adım müsbet adım atmasının mümkün olmadığı herkesin kabul ettiği gerçeklerdir. Yani Avrupa usulü eğitimli askere Osmanlı Devleti acilen muhtaç durumdadır; bunu Kaynarca Andlaşması ile sonuçlanan son seferde yeniçeriler de itiraf etmişlerdir. III. Selim, evvela yeniçeriyi eğitmeyi amaçlamış ise de, söz verdikleri halde buna yaklaşmamışlardır. Bunun üzerine Şubat 1793'de Levend Çiftliğindeki Bostancı

Ocağı'na bağlı olarak, Avrupa usulüne göre eğitimli asker yetiştirecek Nizâm-ı Cedid kurulmuştur. Yeniçerilerin bütçesine dokunmamak üzere, İrâd-ı Cedid Hazinesi de bu maksatla tesis edilmiştir. Yeni vergilerle zenginleştirilen bu hazinede 1212 senesi itibariyle 60.000 kese toplanmış ve bu da hem Nizâm-ı Cedid askerinin çoğalmasına ve hem de yeniçerilerin gözlerine batmasına sebep olmuştur. Günden güne başarılarının artması, yeniçeriler gibi halkı rahatsız eden hallerinin görülmemesi ve **Asâkir-i Şâhâne** adıyla anılmaya başlanmaları, aradaki rekabeti iyice arttırmıştır.

"Eski köyde yeni âdet, ne kadar yerinde olursa olsun, avâm-ı nâsın ondan nefreti bu âlemin bir eski âdetidir" kuralınca, bir takım hayır ve şerri birbirinden ayıramayan, devlet ve millet gayreti gözetmeyen bazı cahiller, bu yeni sisteme şer'i cedid ve kâfirleri taklid nazarıyla bakarak, hem Nizâm-ı Cedid'in ve hem de yeni vergilerin aleyhinde konuşmaya başlamışlardır. Hâlbuki ilim ve hakikat ehli olanlar, itiraz edilen Avrupa usulü giyim ve hatta tranpet çalmanın dahi dinen caiz olduğunu açıklayarak bunları susturmuşlar; gayr-i müslimlere teşebbüh ile onlardaki ilim ve fennin alınmasını birbirinden ayırmışlardır. Bu arada nizâm-ı cedid sebebiyle ikbal ve itibar sahibi olan insanları kıskananlar da boş durmamışlardır. Nizâm-ı Cedid askerleri belli bir meblağa ulaşınca, devletin hazinesini boşaltmaktan başka bir işe yaramayan yeniçeri güruhu, aleyhteki telkinlerin tesiriyle, "Moskof olurum, Nizâm-ı Cedid olmam" diyerek işi istismar etme fırsatı bulmuşlardır. İstanbul'daki devlet adamları da ikiye ayrılmışlardır; Nizâm-ı Cedid taraftarları ve yeniçeri taraftarları.

Peki, işin bu raddeye gelmesinin asıl sebepleri nelerdir? Bunun bazı tarihçiler tarafından görülmek istenmeyen dört önemli sebebi vardır:

Birincisi; Nizâm-ı Cedid'in temelinde bir sakatlık bulunmaktadır. Bu sebeple halka mal olamamıştır. Başlangıçta çok güzel bir şekilde ulemâ ve devlet ricalinden bu konuda lâyihalar istenmiştir. Bu lâyihalardaki ma'kul ve gayr-ı makul bütün teklifler, meşveretle değerlendirilip neticeye gidilecek yerde, Padişahın mahrem olan yakınları ve müşavirlerinin ve hatta saray personelinin eline ve diline düşmüştür. Bunlara Osmanlı tarihçileri saltanatın atabekleri demektedirler. Bunun üzerine Nizâm-ı Cedid'in âşıkı olan ulema

ve devlet ricali kenara çekilirken, bu işi kendileri için menfaat kapısı görenler, Nizâm-ı Cedidci olarak görünmeye başlamışlardır. Bunların içinde her ne kadar Sır Kâtibi Ahmed Efendi gibi, dirayetli insanlar da bulunsa da, Nizâm-ı Cedid'i yürütüyor görünenler, bu hareketi servet yığma vesilesi olarak görmüşler; neticede Nizâm-ı Cedid adına toplanan paralarla, İstanbul'da görülmedik tarzda villalar ve yalılar yaptırmışlar; rüşvet kapıları sonuna kadar açılmış; Nizâm-ı Cedidciler ise gündüz yârân sohbetine çevirdikleri Bâb-ı Âli'ye ve geceleri de kayıklarla mehtaba çıkar olmuşlar; Sultân Selim de yakınlarına fazla itimad ederek devletin ruhu mesabesinde olan devlet sırlarını bu yakınlarına sohbetlerde fâş etmeye başlamıştır. Bunu fırsat bilen saray hizmetlileri, tam bir başıbozukluk içinde halkın içine karışmışlar; Lale Devri'ndeki musiki sohbetleri, Kâğıthane gezileri ve helva sohbetleri gittikçe artar hale gelmiştir. Halk, III. Selim'i, II. Selim'e benzetir hale gelmiştir. Bu eğlenceden sadece gençler değil, devletin en yüksek tepesindeki insanlar da nasibini almıştır.

Memleket içte ve dışta isyanlar ve harplerle kavrulurken, saltanatın atabekleri denilen III. Selim'in yakınları, servet yığmaya ve bu malları hesapsızca harcamaya devam edince, devir dönmeye başlamıştır. Nizâm-ı Cedid'i teşvik eden devlet adamları servet yığmaya devam ettikleri gibi, yakınları da bu fırsatı değerlendirince, artık nizâm-ı cedid, halktan haksız yere bol bol paralar toplayarak sefih bir hayat için harcama manasına alınır şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Hâlbuki yeni nizâmları uygulamak, fedâkârlık ve şahsî menfaatlerini ve rahatını terk ile mümkündür.

İşte başlangıçta Nizâm-ı Cedid'in lehinde olanlar, işi yürüten saltanat atabeklerinin aleyhine geçmişlerdir. İhtişam ve sefâhet çoğalınca, yeni vergilerle bunalan halk geçim derdine düşünce; Nizâm-ı Cedidci yeni zenginler "İstanbul zengin beldesidir; fakirler ve müflisler buradan ayrılsın" demeye başlayınca, âlimler, akıllı devlet adamları ve halk Nizâm-ı Cedid'in aleyhine geçmişlerdir. Buna Padişah'ın yakınındaki saltanat atabeklerine güvenerek, halka ve devlete ait her bilgiyi bunların vasıtası olmadan alamamak gibi büyük hatası da eklenince, hedefe Padişah da girmiştir.

Şah vâkıf gerekdir ahvâle
Vükelâya kal ursa vay hâle

Zikredilen sebeplerden dolayı, III. Selim, başta kendi sadrazamı olmak üzere, devlet ricalinin ve halkın itimadını kaybetmiştir.

Bütün bunların etkisiyle, yeniçeri güruhu eğitimli askerlerin günden güne artmasından ve itibar kazanmasından dolayı, her türlü iftirayı yapar bir hale geldiler. III. Selim ve çevresi ise, medeniyetin gereği olan şeyleri aşarak, alafranga adıyla çok lüzumsuz şeylere sarılır oldular. Lüzumlu lüzumsuz her konuda Avrupa mukallidi olmaya başladılar. Bu aşırılıklarından dolayı, avam onları tekfir eder, ötekiler de Avrupa'dan gelen her şeyi reddettiklerinden dolayı karşı tarafı taassupla suçlar oldular. Her ikisi de yanlış bir yola girdiler.

İkincisi; III. Selim, kimseyi incitmek istemeyen ve yeri gelince azl ve ceza kurumlarını işletemeyen bir yaratılışta idi. Mücâzât ve mükâfat gibi devlet terazisinin birini ihmal, diğerini de tehlikeye atacağının farkında değildi. Yakınları ne derse yapan ve fikrinde sebat etmeyen bir şahsiyete sahipti.

Üçüncüsü; III. Selim'in güvendiği yakınları ve müşavirleri, devleti istila edercesine, ikbalden dolayı ne yapacaklarını şaşırdılar. Sefâhet ve ihtişamda haddi aştılar. Böylece kamuoyunu III. Selim'in aleyhine çevirdiler.

Dördüncüsü; Yeniçeriler, Nizâm-ı Cedidcileri tahkir ve tekfir ettikleri halde, cezalandırılmayınca tam manasıyla şımardılar ve azıttılar.

Beşincisi; Şehzade Mustafa, saltanata fazlaca haris olduğundan, iyilik gördüğü III. Selim'e karşı tavır aldı ve yukarıdaki sebepleri çok iyi kullanmaya başladı.

Bütün bu sebeplerle muhalif grup iyice cesaretlenerek ve başta Sadrazam İsmail Paşa olmak üzere küskün devlet adamlarını, a'yânları ve İstanbul'daki yeniçerileri yanlarına alarak İkinci Edirne Vak'asının meydana gelmesine sebep oldular. Kadı Abdurrahman Paşa komutasındaki Nizâm-ı Cedid ordusunun geri dönmesi ve bu isyancıların istediklerini elde etmeleri, onları daha da azdırdı (1807). Bu sırada nizâm-ı cedidin azılı düşmanı olan Topal Atâullah Efendi Şeyhülislâmlık makamına geldi. Osmanlı Devleti'nin kuvvetli olmasını istemeyen Fransız Elçisi Sabastiyani, yeniçerileri Nizâm-ı Cedid aleyhine kışkırtmaya başladı. Artık hem Rumeli'ye doğru sefere çıkan ordu içinde ve hem de İstanbul'daki kahve köşelerinde, saltanatın aleyhine her türlü dedikodu yapılıyordu. Bu sırada III. Selim, topal ve riyakâr olan

Atâullah Efendi'yi meşihata getirmekle kalmamış ve müfsid birisi olan Köse Musa Paşa'yı da sadâret kaymakamlığına getirmiş. Bu ikisinin fitne ateşini alevlendirmesiyle ayaklanan yeniçeri yamakları, Kastamonulu **Kabakçı Mustafa** adındaki bir neferi başlarına geçirerek, isyana başlamışlardı. Boğaz Nâzırı Mahmûd Râif (İngiliz Mahmûd diye meşhurdur) Paşa'yı parçalayan isyancılar, Köse Musa'nın Nizâm-ı Cedid birliklerini hileyle durdurmasından da yararlanarak isyanı her tarafa yaymışlardı. Bu isyanı durdurmak isteyen III. Selim'in, Nizâm-ı Cedid'i Atâullah Efendi ve Köse Musa'nın tahrikleriyle ilga etmesi de fayda sağlamamıştı. Bir gün sonra III. Selim de tahttan indirilmişti. Sonra da IV. Mustafa'nın tahrikleriyle, Temmuz 1808'de **III. Selim şehid edildi.**

Netice olarak, Nizâm-ı Cedid, güzel bir başlangıçtır; güzel projeleri kendilerine vesile ederek servetlerini arttıran ve bunu gayr-i meşru yollarla yemeyi âdet haline getiren bir grup, Avrupalılaşma adı altında, hem meşru - gayri meşru demeden tam bir Frenk hayatı yaşamaya başlamışlar ve hem de hakir gördükleri halkı yeni yeni vergilerle perişan etmişlerdir. Bunu fırsat bilen bazı geri kafalılar da, hiçbir zaman tasvip edilemeyecek olan bu çirkin olayları meydana getirmişlerdir. Maalesef olanlar, bazı menfaat gruplarının lehine ve ama devlet ile milletin aleyhine olmuştur. III. Selim'in bizzat Nizâm-ı Cedid askerinin başına geçip de âsileri te'dip ile devleti esasından ıslah ve tanzim etmesi mümkün iken, maalesef nezâket ve yumuşaklığı tercih etmesiyle ve karşılıklı hatalarla, bunca emekler sarf edilerek meydana getirilen Nizâm-ı Cedid bir anda mahv edildi. O halde Avrupalılaşmak diyerek Nizâm-ı Cedid'e körü körüne karşı çıkmak da, taassup diyerek Nizâm-ı Cedidcilerin yaptıkları gayr-i meşru işleri tasvip etmek ve bu hareketi sadece bir irtica hareketi olarak takdim etmek de yanlıştır. (138)

(138) Cevdet Paşa, Tarih, c. VIII, sh. 186-230 (Meseleyi bütün yönleriyle anlatmaktadır; Mustafa Nuri Paşa, Netâlc'ül-Vukû'ât, c. IV, sh. 41-43; Uzunçarşılı, "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", sh. 253-261; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kabakçı Vak'asına Dair Bir Mektup", Belleten, c. XXIX, sayı 116(1965), sh. 599-604. Tamamen tek taraflı olarak anlatılan şekli için bkz. Karal, Enver Zıya, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 77-85; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 473-475;

140. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ve hâlâ devam eden Vehhâbî hareketinin aslı ve esası nedir? Nasıl siyasî bir harekete dönüşmüştür?

Bilindiği gibi, Vehhâbîller kendilerine Selefiye adını vermekte ve hedeflerinin İslâm'ı Hz. Peygamber zamanındaki safiyetine kavuşturmak olduğunu iddia etmektedirler. Bu mezhebin kurucusu, asıl itibariyle Necid ahalisinden ve Hanbeli mezhebinin âlimlerinden olan **Muhammed bin Abdülvehhâb**'dır. Müseylemet'ül Kezzâb'ın memleketi olan Yemâme'ye bağlı olan Ayniyye'de 1143/1730 yılından itibaren kendi mezhebini yaymaya başladı. Her konuda cahil ve bedevî olan Necid Arapları, kendi içlerinden çıkmış ve Şam ile Kahire gibi ilim merkezlerinde tahsil görmüş olan bu âlime önce iyi bir nazarla bakmadılar. Hatta tasvip edenlerin yanında, Müseylemet'ül Kezzâb nazarıyla bakanlar da çıktı.

Necid Şeyhi diye bilinen Muhammed bin Abdülvehhâb, 600 seneden beri insanların dalalette kaldığını, Müslüman denilenlerin müşrik olduklarını, bu sebeple malları ve kanlarının helal olduğunu ve isyan edilmesi gerektiğini söylemeye başladı. 1766'da 39 yıldır Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği Necid Emîri ve Der'iyye Şeyhi Muhammed bin Suûd'a müracaat etti. Mezhebine uyduğu takdirde büyük bir saltanata kavuşacağını ifade ederek ve kızını da ona vererek, Emir'i kandırdı.

Vehhâbîlerin temel inançları şöyledir:

Allah'a doğrudan doğruya ibâdet etmek farzdır; dolayısıyla bu konuda bir şeyi vesile kabul etmek caiz değildir (tevhid esası). Buna göre enbiya ve evliyanın birinden manen yardım talep edenler, adak ve tasadduk ve benzeri yollarla türbelere hürmet edenler hep müşriktir. Muhammed bin Abdülvehhâb, bu görüşlerini müdâfaa için kitaplar kaleme aldığı gibi, çevreye tebliğ için mektuplar da göndermiştir. Buna karşı ehl-i sünnet âlimleri de cevap ve reddiye mahiyetinde eserler kaleme almışlardır.

Vehhâbilerin kendilerine kaynak aldıkları görüşler, bazı meselelerde itidal yolundan uzaklaşan ve ifrata giden **İbn-i Teymiyye** ve onun talebesi **İbn'ül-Kayyım**'ın bazı fetvalarıdır. İbn-i Teymiyye, kabir ziyaretinin aleyhinde şiddetli fetvalar verdiği gibi, peygamberler ve evliya kabirlerinde namaz kılmanın ve bunlardan manevi yardım talebinde bulunmanın asla caiz

olmadığını müdâfaa etmiştir. İbn-i Kayyım da, üstadına tabi olarak, kabir ziyaretinin, kabirlerde kurban kesmenin ve ehl-i kuburdan manen yardım dilemenin asla caiz olmadığını ısrarla ve sert bir üslupla anlatmıştır. Kısaca türbelere tazim konusunda halkın ifratına karşılık, İbn-i Teymiyye ve İbn'ül-Kayyım da ifrat etmişlerdir. Hatta bu fiilleri şirk kabul edecek kadar ileri gitmişlerdir.

İşte Necid Şeyhi Muhammed bin Abdülvehhâb, bu konularda iyice yolunu şaşırarak İbn-i Teymiyye ile İbn'ül-Kayyım'ın şer'an yasaktır dedikleri fiilleri, tamamen küfrü gerektiren şeyler olarak takdim ve ilan etmeye başlamıştır. Hatta bu fiilleri işleyenleri tekfir etmeyenleri de, kâfir ilan etmeye başlamışlardır. Bu Necid Şeyhi, asırlardır gelip geçen İslâm âlimlerini dalâletle suçlamakla kalmamış, sahabelerden nicelerini da hatalı davranmakla suçlamıştır. Kendisinin müctehid-i mutlak olduğunu iddia eden ve Müseylimet'ül-Kezzâb ile yapılan harpte şehid düşen sahabelerin kabirlerini yıktıran Necid Şeyhi, vatandaştan alınan zekât dışındaki vergilerin de caiz olmadığını iddia ederek halkı yanına çekmeyi planlamıştır. Artık 1745 yılında Necid Emiri Muhammed bin Suûd'un da Vehhâbî olmasıyla, Vehhâbîlik hem dinî ve hem de siyasî bir hareket haline gelmiştir.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti zamanında asıl Arabistan, yerli hanedanlar ve bunların başında bulunan şeyh veya emîr denilen mahalli idareciler tarafından idare ediliyordu. Arabistan'ın batı kesimini Cidde'de oturan Osmanlı beylerbeyisi ve doğu kesimini de Basra veya Bağdad beylerbeyisi ve bir zamanlar da Lahsâ beylerbeyisi idare ediyordu. Bunlar, yerli emir ve şeyhleri sadece koordine etmekteydiler. Mekke ise, tamamen Hâşimîler neslinden gelen ve Şerîf denilen idareciler tarafından yönetiliyordu.

Osmanlı Devleti, başlangıçta Vehhâbi hareketine tepki göstermedi. Zira tam bir din ve vicdan hürriyeti vardı. Önce hac için izin istediler; ancak Mekke âlimleri durumlarını inceleyerek bâtıl itikâdlarından dolayı bunlara izin vermedi. Osmanlı Devleti, durumun ciddiyetinin farkında değildi. Hatta kazaskerlik makamına gelmiş bazı âlimler dahi, Vehhâbi hareketinin mahiyetini anlamakta âciz idiler. Göz göre göre tehlike geliyorum diyor; ama tedbir almak kimsenin aklından geçmiyordu. Arada sırada Vehhâbilerin çevreye akınlar düzenlemesi ve hatta Fas Hâkimi'nin onlarla akraba olması dahi

meselenin ciddiyetini gösterememişti. Mekke Şeriflerinin mesela Şerif Gâlib'in karşı mücadeleleri muvakkat tedbirlerdi. Hatta 1798 yılında Şerif Gâlib ile Abdülaziz arasında hac için bir andlaşma yapıldı. Şerif Gâlib'in 1790, 1795 ve 1798 yılında Vehhâbiler üzerine düzenlediği hareketler ciddi bir netice vermedi. Nihayet Emir Muhammed'in yerine Abdülaziz bin Suud geçince, durum değişti ve Vehhâbiler Arabistan'da müstakil bir hükümet tesis etmeye muvaffak oldular. 1803 yılında Hicaz'a girdiler; Tâif'i ve Mekke'yi ele geçirdiler. Hicaz Beylerbeyi Şerif Paşa, kısa bir zaman sonra Mekke'yi geri aldıysa da, bu tasallut İslâm âleminde onların tanınmasına sebep oldu.

Kasım 1803'de Abdülaziz vefat etti ve yerine 1787'den beri babasına vekâleten Vehhâbilerin reisi olan oğlu Su'ud bin Es-Su'ûd geçti. Maalesef gittikçe güçlenen hükümeti ile, 1805-1812 yılları arasında 7 yıl Medine'ye ve 1806-1813 yılları arasında ise 7 yıl Mekke'ye hâkim oldu.

Osmanlı Devleti, Temmuz 1805 tarihinde, Vehhâbi hareketini tasfiyeye söz veren Mehmed Ali Ağa'yı, **Mehmed Ali Paşa** sıfatıyla Mısır'a beylerbeyi olarak tayin etti. Oğlu İbrahim Paşa'nın 1830'da Der'iyye'yi işgal etmesi ile Vehhâbi meselesini halleden Mehmed Ali Paşa, 1831 yılında bu sefer kendisi isyan etti.

Kısaca basit bir fikir hareketi olarak başlayan Vehhâbilik, 1. Dünya Savaşı'nda, adı geçen Suudîlerin torunlarının ipleri ele almasıyla Suudi Arabistan Hükümetinin resmî mezhebi oldu. (139)

(139) Cevdet Paşa, Tarih, c. VIII, sh. 282-325; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 470-471.

XXIX - SULTÂN IV. MUSTAFA DEVRİ

141. IV. Mustafa, şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki önemli olaylar hakkında özet bilgi verir misiniz?

IV. Mustafa, I. Abdülhamid'in Ayşe Sîne-perver Valide Sultân'dan doğan büyük oğludur. IV. Mustafa; saf, kültürü zayıf ve saltanata karşı haris bir insandı. Hep iyilik gördüğü amca-zâdesi III. Selim'e karşı vefalı davranamadı. Nizâm-ı Cedid aleyhinde olanların yanında göründü ve 29 Mayıs 1807'de Osmanlı tahtına çıktı. İlk olarak ihtilâlcilerin arzularını yerine getirdi ve Kabakçı Mustafa, Şeyhülislâm Atâullah Efendi ve Sadâret Kaymakamı Musa Paşa'nın isteklerine göre devleti yönetmeye başladı.

Bu arada Nizâm-ı Cedidcilerin bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı ise Rusçuk a'yânlarından vezir Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı (Galip, Refik, Râmiz, Behîç ve Tahsin Beylerden oluşan bu ekibe **Rusçuk Yârânı** denmektedir).

İhtilâlciler, Nizâm-ı Cedidin gayr-i meşru olduğunu ve Padişahın asla yeniçerilere müdahale etmemesi gerektiğini ihtiva eden taahhüdnâme mahiyetinde bir hücceti, Padişahın Hatt-ı Hümâyûnu ile birlikte elde ettiler (Rebiülevvel 1222/1807). İhtilâlcilerin baskısından bıkan IV. Mustafa, Kabakçı Mustafa başta olmak üzere, ihtilâlcileri tasfiye gayesiyle Alemdar Mustafa Paşa'yı ordusuyla beraber İstanbul'a davet etti.

Temmuz 1808'de İstanbul'a gelen Alemdar, yolda iken Kabakçı Mustafa'yı katletmişti ve bu sebeple de Davud Paşa Sarayı'nda Padişah tarafından karşılandı. Rusçuk Yârânına burada Padişahı tevkif etmesini tavsiye ettilerse de, Alemdar buna yaklaşmadı. 2 gün sonra vasıfsız bir Şeyhülislâm olan Atâullah Efendi azl edildi ve ekibi de tasfiye edildi. Padişah, Alemdâr'a teşekkür ediyor ve Tuna Beylerini boş bırakmayarak dönmesini arzuluyordu. Ancak bunu dinlemeyen Alemdar, 28 Temmuz 1808'de Bâb-ı Âli'yi basarak sadrazamdan mührü aldı, arkasından Topkapı Sarayı'na geldi. Hal' edileceğini ve III. Selim'in tekrar tahta çıkarılacağını anlayan IV. Mustafa, hemen karşı planını uyguladı ve III. Selim ile II. Mahmûd'un öldürülmesi için

talimat verdi. Maalesef bu talimatı alan Enderûnlular, dairesini basarak III. Selim'i şehid ettiler.

II. Mahmûd ise, Harem hüddâmının yardımı ile kurtarıldı ve Alemdâr'ın desteğiyle kendisine bî'at olundu.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Şevk-i Nûr Baş Kadın Efendi.

2- Dil-pezîr İkinci Kadın Efendi.

3- Seyyare Üçüncü Kadın Efendi

4- Peyk-i Dil Dördüncü Kadın Efendi.

Emîne Sultân isminde bir tek kızı vardı ve o da hemen vefat etmiştir. (140)

(140) Asım Tarihi, c. 2, sh. 34-42, 191-208; Cevdet Paşa, Tarih, c. VIII, sh. 230-456; c. IX, sh. 2-41; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 84-88; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.119; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 245

XXX - SULTÂN II. MAHMUD DEVRİ
(YENİLEŞME =TECEDDÜD VE AVRUPA'YI TAKLİT DEVRİ)

142. II. Mahmûd'un şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısa bilgiler verir misiniz?

II. Mahmûd, I. Abdülhamid'in Nakş-ı Dil Valide Sultân'dan dünyaya gelen küçük oğludur. 28.7.1808 tarihinde Osmanlı tahtına sıkıntılı bir şekilde oturdu. Amcazâdesi III. Selim'den devlet idaresi, musiki ve devlet adamlarıyla münasebetler konusunda epeyce ders almıştı. **Adlî** mahlası ile şiirler yazan ve Mayıs 1813'den itibaren Gazi unvanını kullanan II. Mahmûd, yaptığı ıslâhatlarla ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya çevirmekle meşhurdur. Bazı tarihçiler onu Kanuni'den sonra en büyük padişah olarak vasıflandırırken, bazıları da batılılaşma yolundaki şekilde kalmış teşebbüslerinden dolayı tenkit etmektedirler.

II. Mahmûd'un saltanat yıllarını, **Vak'a-i Hayriye** adı verilen yeniçeri ocağının kaldırılışına göre iki safhaya ayırmak yerinde olur:

Birinci Saltanat Safhası: Tahta çıktığında devletin halletmek mecburiyetinde bulunduğu iki mesele vardı:

Birincisi, III. Selim'in şahadetine sebep olan canilerin cezalandırılması ve ikincisi de devletin içine düştüğü sıkıntıdan kurtulabilmesi için gerekli ıslâhatın yapılması. Önce devletin eyaletlerdeki elini gevşetmesinden dolayı idareyi ele alan derebeyler ve a'yânları, devlete itaat eder hale getirme meselesi ele alındı ve davet edilince askerleriyle İstanbul'a gelen a'yân ve derebeylerinin, Alemdar Mustafa Paşa'ya olan güvenleri sebebiyle umumi bir meşveret meclisi toplandı. Neticede Sened-i İttifak adıyla devletin vükelâsıyla a'yân ve derebeyler arasında bir sened imzalandı. Buna göre her yerde devletin kanunları ve emirleri geçerli olacak; vergiler sadece devlet hazinesinde toplanacak; devlet namına asker toplanacak ve ancak a'yân ve derebeylerin haklarına da müdahale edilmeyecekti. Kısaca Anadolu Beylikleri haline gelen Osmanlı Devleti, yeniden büyük devlet olmaya söz veriyordu

(Eylül 1808). Bunu, Alemdar Mustafa Paşa'nın arzusuyla Ekim 1808'de Nizâm-ı Cedid'i ihya manasına gelen **Sekbân-ı Cedid** askerinin kurulması takip etti ve başına da Rusçuk Yaranı'ndan Behîc Efendi Umûr-ı Cihâdiye Nâzırı olarak tayin edildi.

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Rusçuk Yârânı denilen ekibin elemanlarını önemli makamlara getirmişti. İyi niyetli ama kültürü zayıf olan bu devlet adamı, III. Selim'in şahadetine engel olamadığı için çevresi tarafından tenkit ediliyor idiyse de, II. Mahmûd ona güveniyordu. Yeniçeri ise ona karşı bileniyordu. Ulemâ sınıfı, usul ve âdâb bilmediğinden dolayı, bazı çiğ hareketleri sebebiyle aleyhine geçtiler. Kasım 1808'de yeniçeriler sarayını bastılar; kendi adamları dışında savunmaya yardım gelmeyince, kendini hapsetti ve cephanenin bulunduğu binayı tabancasıyla ateşe vererek şehid oldu. Hadise karışınca, Şeyhülislâmın fetvası alınarak IV. Mustafa da boğduruldu (Kasım 1808). İsyan eden yeniçeriler, işi azıttı ve Topkapı Sarayı'na hücum ettiler. Bunun üzerine 4.000 kişilik sekbân-ı cedid askeri yanında donanmay-ı hümâyûna bağlı gemilerden Yeniçeri Ağasının bulunduğu yere toplar atılarak saltanat muhafaza edilmeye çalışıldı ve hatta Süleymaniye Camii'nin bir minaresi yara aldı. Neticede ulemânın tavassutu ile 18 Kasım 1808'de sekbân-ı cedid lağvedildi ve kısmî tavizlerle isyan bastırıldı.

IV. Mustafa zamanında (25.8.1807) Osmanlı ile mütâreke imzalayan Rusya, Fransa ile olan savaşına rağmen, iç karışıklıkları fırsat bilerek, Romanya'yı elde etmek ümidiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. Temmuz 1809'da Sadrazam Yusuf Ziyâeddin Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'na yenilen Rus Ordusu, önce geri çekildi; ancak sonradan tecâvüzlerini sürdürerek Poti'ye kadar geldi. Ağustos 1810'da Varna'yı almak istediler; başarılı olamayıp geri çekildiler. Napolyon Bonapart'ın ısrarla Rusların işini bitirelim teklifine, güvenilmeyen kişiliğinden dolayı menfi cevap veren Osmanlı Devleti, 28.5.1812 tarihinde Ruslarla Bükreş Muahedesini imzaladı. Romanya'yı iade eden Ruslar, Bükreş çevresinde bir Sırp Prensliği kurdurulmasını kabul ettirmekle asıl tavizini almıştı. Bu olay, Yunan İhtilâlinin de çıkmasına sebep oldu.

Sırpların muhtariyet elde etmesi, Patras Başpiskoposu Germanos'un li-

derliğinde 12 Şubat 1821'de Rum İsyanının yani Yunan İhtilâlinin başlamasına sebep oldu. Tohumları daha önceleri atılan bu ihtilâl neticesinde Yunanlılar, Mora'yı ele geçirdiler. İşin arkasında 1814'de gizli olarak Odesa'da kurulan Ethniki Hetaria ve Fener Patriği Gregorios ile Fener Beyleri vardı. Osmanlı Devleti, asırlarca Müslümanlar gibi hak ve hürriyetlerine riâyet ettiği Rumların böyle bir isyan çıkarmalarına şaşırdı ve yüzlerce Müslümanın kanının akmasına yol açan bu hareketi tahrik eden **Cihan Patriğini**, Fener Patrikhanesinin Orta Kapısı önünde Nisan 1821 tarihinde **idam etti**. Ancak Rusya'nın desteğini arkasına alan Rumlar, başlarına Prens Mavrokordato'yu geçirerek, Ocak 1822'de Yunanistan'ı kurduklarını ilan ettiler. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı kuvvetleriyle yardıma göndermesi üzerine, Haziran 1827'de Yunan İhtilâli bastırıldı. Yeniçeri yine beceriksizliğini ortaya koymuştu.

Artık halk ve devlet nezdinde yeniçerinin sonu gelmişti. Haziran 1826'da yani II. Mahmûd'un 17. Saltanat yılında Vak'a-i Hayriye adıyla yeniçeri ocağı lağv edildi.

İkinci Saltanat Safhası: Yeniçeri ocağı lağvedilip yerine **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye** adıyla eğitimli ve düzenli bir askerî teşkilât kurulunca, devletin içerdeki problemlerinden biri ortadan kalkmış oldu. Bunu diğer ıslâhatlar takip etti. Osmanlı Devleti'nin eyâlet askerleri dışında düzenli bir ordusu kalmadığını gören Rusya durumdan istifade etmek istedi; ancak Osmanlı Devleti, Ekim 1827 tarihli Akkerman Muahedesi'ni imzalayarak Sırbistan ve Romanya'nın muhtariyetlerini biraz daha arttırıp tehlikeyi önlemeye çalıştı. Bu arada düvel-i mu'azzama adı verilen İngiltere, Fransa ve Rusya, aralarında Temmuz 1827 tarihli Londra Protokolü'nü imzalayarak Yunan meselesini kaşımaya karar verdiler ve Osmanlı Devleti'ne otonom bir Yunan Prensliği için tazyik etmek üzere donanmalarıyla İyonya Denizine kadar geldiler. Sulh halinde oldukları bir devlete aniden yaptıkları Navarin Baskını ile Osmanlı Donanmasını batırdılar (Ekim 1827). Üç devlet de özür diledi; ancak ordusuz olmasına rağmen Osmanlı Devleti Rusya'ya harb ilan etti (Nisan 1828). Fakat Ruslar, doğuda Ahıska'ya ve batıda ise Varna'ya kadar gelince durum tehlike arz etmeye başladı. Batıda Silistre'yi ve doğuda ise Erzurum'u teslim alan Ruslar, Ağustos 1829'da Edirne'ye girdiler. Bunun

üzerine duruma İngiltere, Fransa ve Prusya müdahale ettiler. Ancak Fransa Eylül 1829'da Mora'yı işgal etmiş ve Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa Mora'dan ayrılmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Ağustos 1829 tarihinde Londra Muahedesi'ni imzalamak mecburiyetinde kaldı ve bu andlaşma ile bağımsız bir Yunanistan Prensliği kuruluyordu. Ruslarla imzalanan Eylül 1829 tarihli Edirne Muahedesi ile de Tuna Deltası ve Kafkasya tamamen Ruslara bırakıldı. Artık müstakil olan Eflak ve Boğdan, Sırp ve Yunanistan prenslikleri, Osmanlı Devleti'ni meşgul etmek için yeterliydi. Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk devlet oldu. Bu arada Sisam Adası'na da Aralık 1832'de otonom verildi ve 1913'de Yunanistan'a katılıncaya kadar bu statü devam etti.

Maalesef bu arada Fransa, 1797'de Cezayir'den aldığı borcu ödemediği için 1827 yılında bölgeyi idare eden ve dayı denilen Osmanlı Beylerbeyi İzmirli Hüseyin Paşa'nın Fransız Konsolosunu tokatlaması üzerine, Fransa Cezayir'e Haziran 1830'da asker çıkardı ve Temmuz 1830'da şehri teslim aldı. Rus mağlubiyetinden yeni çıkan Osmanlı Devleti, Fransa'nın tehdidi üzerine donanmasını bile gönderemedi. Artık Cezayir Fransa'nın sömürgesi oluyordu.

Rus harbine asker göndermeyen Mısır Beylerbeyisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa da, şımarmıştı. Osmanlı sadrazamı olarak devlete hâkim olmak istiyordu. Mısır'ı gerçekten imar etmiş ve orada itibar kazanmıştı. Filistin'e kaçan fellâhları geri göndermeyen Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın tavrını sebep göstererek oğlu İbrahim Paşa'yı Filistin'e gönderdi ve burayı işgal etti. İbrahim Paşa, sırasıyla Akka, Şam, Haleb ve Hatay'ı alarak Konya'ya kadar geldi (Kasım 1332). II. Mahmûd'un inkılâblarına kırgın olan halk, İbrahim Paşa'yı sevinçle karşıladı. Sadrazam Reşîd Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu üzerine geldiyse de, sadrazam esir alınınca geri döndü ve Mısır meselesi milletlerarası bir problem olmaya başladı. Tamamen Osmanlı Devleti'nin bir veziri gibi davranan ve halka zarar vermeyen İbrahim Paşa, Şubat 1833'de Kütahya'ya girdi ve İzmir'e vali tayin etmeye kalkıştı. Padişah, Çar'dan yardım istedi; o da 10 harb gemisini boğaza gönderdi; diğer devletler de bu fırsatı nasıl değerlendirebileceklerini düşünmeye başladılar. Fransa ve İngiltere'nin araya girmesiyle, Mehmed Ali Paşa Anadolu'dan çekildi ve kendisine yedi Osmanlı eyâleti birden verildi (Mısır, Cidde, Sayda, Trablus, Şam, Haleb ve

Adana). Temmuz 1833'de imzalanan Hünkâr İskelesi Muahedesi ile Rusya da bazı tavizler kopardı.

Mehmed Ali isyanını kullanan İngiltere, 1838'de Osmanlı Devleti ile yaptığı Ticâret Andlaşması ile müthiş tavizler kopardı. Osmanlı sanayiini engelleyen ve Osmanlı topraklarını İngiliz mallarına açık bir pazar haline getiren bu andlaşmanın mimarı, Londra Büyükelçisi olan Mustafa Reşid Paşa idi. Nitekim Osmanlı Devleti, bu andlaşmadan istediği sonucu alamadı ve Mehmed Ali Paşa 6 yıl sonra tekrar Nizip'e kadar geldi ve Osmanlı ordusunu yendi (Haziran 1839). Bu bozgun sırasında II. Mahmûd ölüm döşeğindeydi ve 7 gün sonra Temmuz 1839'da vefat eyledi. Mısır krizi devam ediyordu.

KADIN EFENDİLERİ:

1- **Bezm-i Âlem Valide Sultân**; I.Abdülmecid'in annesi ve İkinci Kadın-efendi.

2- **Pertev-niyâl (Nihâi) Valide Sultân**; Sultân Abdülaziz'in annesi ve Beşinci Kadın Efendi.

3- Hâciye Pertev-Piyâle Nev-fidân Baş Kadın Efendi.

4- Âlî-cenâb Baş Kadın Efendi.

5- Fatma Baş Kadın Efendi. 6- Âşûb-i Can 2.i Kadın Efendi.

7-Hâciye Hoş-yâr 2. Kadın Efendi.

8- Nurtâb 4. Kadın Efendi. 9- Misl-i Nâ-yâb 2. Kadın Efendi.

10- Pervîz-felek 4. Kadın Efendi.

11- Vuslat 3. Kadın Efendi.

12- Zer-nigâr 3. Kadın Efendi. 13-Ebr-i Reftâr 2. Kadın Efendi.

İKBALLERİ:

14- Hüsn-i Melek Hanımefendi; Baş ikbal.

15- Zeyn-i Felek Hanımefendi; 2. İkbaldir.

16-Tiryâl Hanımefendi; 3. İkbal.

17-Lebrîz-Felek Hanımefefendi; 4. İkbâl.

ÇOCUKLARI:

1- **Şehzade Sultân Abdülmecid I.**

2- **Şehzade Sultân Abdülaziz.**

3- Şehzâde Abdülhamid.

4- Şehzade Mehmed. 5- Şehzade Ahmed.

6- Şehzade Bâyezid. 7- Şehzade Murad.
8- Şehzade Mehmed. 9- Şehzade Nizâmeddin.
10- Sâliha Sultân. 11- Mihrimah Sultân.
12- Ayn-i Şah Sultân. 13- Atiyye Sultân.
14- Âdile Sultân. 15- Râbia Sultân.
16- Fatma Sultân. 17- Ayşe Sultân.
18- Hayriye Sultân. 19- Zeyneb Sultân.
20- Münîre Sultân. 21- Şâh Sultân.
22- Hamide Sultân. 23- Cemîle Sultân [141]

(141) Asım Tarihi, c. 2, sh. 191-208; Cevdet Paşa, Tarih, c. IX, sh. 2-382; c. X, sh. 2-382; X, sh. 2-268; c. XI, sh. 2-374; c. XII, sh. 2-332; Ahmed Lütfi, Tarih, c. I, sh. 2-420; c. II, İstanbul 1291, sh. 2-310; c. III, İstanbul 1292, sh. 2-214; c. IV, İstanbul 1293, sh. 2-200 (1255'ye kadar); c. V, İstanbul 1302, sh. 2-184 (1255'e kadar) Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 87-167; Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül-Vukû'ât, c. IV, sh. 53-93; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.120-138; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, c. 246-254.

143. II. Mahmûd zamanında a'yân ile devlet erkânı arasında imzalanan Sened-i İttifak ne demektir? Anayasa hukuku açısından değeri nedir?

Bilindiği gibi, uzun zamandır Osmanlı Devleti'nde eyâletlerle saltanat merkezi arasındaki idarî bağ tamamen zayıflamış; yer yer ortaya çıkan a'yân ve derebeylerin kimi bir kazada, kimi sancakta ve kimi de bir eyâlet çevresinde diledikleri gibi idareyi yürütür olmuşlardı. Mesela Rumeli'de Sirozlu İsmail Bey, Anadolu'da Bozok Mutasarrıfı Cabbar-zâde Süleyman Bey ve Saruhan Mutasarrıfı Karaosmanoğlu Ömer Ağa gibi a'yânlar, büyük bir eyâlette bağımsız bir hükümet gibi davranmakta ve bu bölgelerde Osmanlı Devleti'nin emirleri geçerli olmamaktaydı. Hatta Bilecik Derebeyi Kalyoncu Mustafa, birkaç defa Padişah fermanını dinlememiş ve getirenleri azarlamıştı.

İşte bu a'yân ve derebeylerin itaat altına alınmaları için İstanbul'da umumi bir meşveret yapılarak herkesin ittifakıyla gereken ıslâhatı yapmak ve devlete işlerlik kazandırmak üzere, sadrazamlık tarafından adı geçen a'yânlara ve benzerlerine da'vetnâmeler gönderildi. Bağımsızlık sevdasına düşmüş bu a'yânların davet ile gelmeleri zor görünse de, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın kendisinin de a'yân olması ve bu konudaki samimiyeti,

Kalyoncu Mustafa dâhil olmak üzere, başlıca a'yânların askerlerini alarak İstanbul'a gelmelerine vesile oldu. Alemdar Paşa'ya güvenmeleri ve merkeze geldiklerinde tutuklanmamalarına olan inançları bu harekette mühim rol oynadı. Nizâm-ı Cedid'in ilgasından sonra dağılan eğitimli askerlerden beş-altı bin kişinin başı olarak Kâdî Abdurrahman Paşa da davet edildi. Tek hedef, devlete itaatlerini temin etmek ve devletin emirlerinin her yerde geçerliliğini sağlamaktı. Buna karşılık a'yân ve derebeylerinin de emin olmaları gerekiyor ve devletten taahhüt istiyorlardı. Alemdar Mustafa Paşa, gayet açık sözlü olarak ve biraz da patavatsızca bir açılış konuşması yaptı ve bu samimi konuşması herkesçe takdir edildi. Neticede şu esasları taşıyan bir sened-i ittifak hazırlanmasına karar verildi:

1) Her halükârda devletin emirlerine uyulacak.

2) Her yerde kamu gelirleri Hazine adına toplanacak.

3) Sadece ve sadece Devlet adına asker toplanabilecek.

4) Bunlara muhalefet edilirse, te'dibi için bütün a'yân ve hanedanlar da'vacı olabilecek.

5) İsyan eden ocaklara karşı, bütün a'yân ve hanedanlar devletin yanında yer alacak.

6) A'yân ve hanedanlara ittifakdaki bu şartlara aykırı davranmadıkları sürece taarruz ve müdâhele edilmeyecek.

Gerçi devlet ile kendi vatandaşlarından olan bir grup bey ve ağalar arasında bu şekilde bir ittifâknâme tanzim olunması ve yürütme gücünün belli şartlarla kayıt altına alınması, bağımsızlık anlayışına aykırı görünse de, uzun zamandır meydana gelen suiistimaller ile devlet bünyesinde açılan yaraların başka türlü tedavisine imkân bulunmuyordu. 29.9.1808'de imzalanan bu Sened-i İttifak'ın altında başta Sadrazam, Şeyhülislâm, Nakîb'ül-Eşrâf, Kazaskerler, Anadolu Beylerbeyi, İstanbul Kadısı, Defterdar, Yeniçeri Ağası, Sadâret Kethüdası, Umûr-ı Bahriye Nâzın, Reisül-Küttâb, Cabbâr-zâde Süleyman, Kara Osman-zâde Ömer, Sirozlu İsmail ve Çirmen Mutasarrıfı Mustafa gibi a'yân ve devlet ricalinin imzası bulunmaktaydı.

Sened-i İttifak, hiçbir şekilde anayasal bir belge değildir; belki zayıflayan icra gücünü yeniden kuvvetlendirmek ve işlerlik kazandırmak üzere, etkili bazı millet temsilcileri ile devletin temsilcileri arasında yapılmış bir kamu

sözleşmesi mahiyetindedir. Böyle bir sözleşme, gerçi devletin bağımsızlığını zedeler; ancak bağımsızlığın tamamen kaybedilmesine göre daha az zararlı olan bir düzenlemedir. (142)

(142) Cevdet Paşa, Târih, c. IX, sh. 3-9, 332-339; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 90-94.

144. II. Mahmûd devrinde yapılan köklü değişiklikler (1808-1839) nelerdir? Bakanlar Kurulu sistemi bu dönemde Avrupa'dan nasıl adapte edilmiştir?

II. Mahmut, 400 senelik Osmanlı idarî teşkilâtını Tanzimat'tan sonra kemalini bulacak olan yeni şekle sokmayı başarmıştır. Ancak Avrupa'yı kuru kuruya taklitten ibaret olan bu rüzgâr, şeklî olmaktan öteye geçememiştir. Yaptığı yeniliklerin çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtına aittir. 1241/1826 yılında Yeniçeri Ocağını kapattıktan sonra kendisini daha güçlü hisseden II. Mahmut, **merkezî teşkilâtta şu önemli değişiklikleri** yapmıştır:

Merkezî teşkilâtın çekirdeğini oluşturan Divan-ı Hümayun'un bir şûra meclisi olma özelliğini kaybetmesinden dolayı meşveret usulünü yeniden canlandırmak ve Divan-ı Hümayun'un daha önceleri ifa ettiği icra ve yargı görevini birbirinden ayırmak üzere iki önemli yüksek kurul teşkil edilmiştir:

Birincisi, Divan-ı Hümayun'un yasama yetkisini ve kazaî görevini ifa etmek üzere kurulan **Meclis-i Ahkâm-ı Adliye**'dir. Bu meclis, Divan-ı Hümayun'un adlî yönünü devam ettirmiştir. Lüzumlu görülen kanunları, memleketin ihtiyaç duyduğu çeşitli idarî, adlî ve malî konularda gerekli düzenlemeleri yapma görevi bu meclise verilmiştir.

İkincisi ise, yürütmenin yüksek bir kurulu mahiyetinde bulunan **Dâr-ı Şûrây-ı Bâb-ı Ali'**dir. Devletin idarî fonksiyonunu icra görevi tamamen bu müesseseye devredilmiştir.

11 Muharrem 1254/1837'de kurulan bu müesseseler, eski Divan-ı Hümayun'un görevlerini üstlenmiş ve başta yeni ihdas edilen nezâretlerin reisleri olmak üzere büyük devlet adamları bu kurulların üyesi olarak toplantılarına katılmışlardır. Yani her iki kurul da yasama ve yürütme organı olarak görev yapmışlardır. Divan-ı Hümâyûn fonksiyonunu kaybedince onu teşkil eden idarî birimler de önemlerini yitirmişler ve bu gün de devam eden

nezâret usulü (bakanlar ve bakanlar kurulu şekli) benimsenmeye başlanmıştır. Yani devletin yürütme fonksiyonu **çeşitli bakanlıklar** arasında paylaşılma yoluna gidilmiştir.

- Sadâret Kethüdâlığı ilga edilerek Umûr-i Mülkiye Nazırlığı (İçişleri Bakanı) ihdas edilmiştir (1251/1835).

-Reis'ül-Küttabıık unvanı Hariciye Nezâreti unvanına çevrilmiştir (1251/1836).

-Bâb-ı Âli Çavuşbaşılık unvanı De'âvî Nazırlığına (Adliye Bakanlığı) dönüştürülmüştür (1252/1836).

-Zahire Nezâreti ve Meclis-i Umûr-i Nâfia lağvedilerek yerine Ticâret Nezâreti ihdas edilmiştir (6. R.ahir 1255/1839).

- Defterhane'nin yerine 1253/1838 yılında Maliye Nezâreti teşkil edilmiştir.

- Baruthaneler Nezâreti ve benzeri askeri idareler ilga edilerek Harbiye Nezâreti te'sis edilmiştir (1251/1835). Ayrıca Dâr-ı Şûrây-ı Askerî oluşturulmuştur.

- Sarayın iç idaresine bakan idarî üniteler Enderûn-u Hümâyûn Nezâreti adı altında yeni bir yapıya kavuşturulmuştur (1249/1833).

- Çeşitli vakıflara ait idarî teşkilâtlar birleştirilerek 1242/1826'da Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulmuştur.

Şeyhülislâmlığın da bir nezâret gibi kabul edilmesinden sonra, 1254/1838 tarihinde sadrazam ve sadâret tabirlerinin yerine başvekil ve başvekâlet ifâdeleri ikâme edilmiştir. Bütün bu nazırlardan meydana gelen kurula da bakanlar kurulu anlamında "**Meclis-i Vükelâ ve Heyet-i Vekile**" denmiştir.

İlk resmî gazete olan **Takvim-i Vakayi**'i de çıkaran ve başta Kanunnâme-i Cezây-ı Askerî olmak üzere devletin askerî ve sivil memurları ile ilgili hukukî düzenlemeleri yaptıran II. Mahmut, Tanzîmât hareketinin de hazırlayıcısı olmuştur. 1254/1838 tarihli Tarîk-i İlmîye Dair Ceza Kanunnâme-i Hümâyun'u ile de, yargı görevini yerine getiren adliye ve ilmiye mensupları düzene sokulmak istenmiştir.

Üzülerek ifade edelim ki, II. Mahmûd zamanındaki ıslâhat bir iki mesele dışında **öze değil, şekle yönelik** olarak yapılmıştır. Avrupa'nın ilim, fen ve teknolojisi alınacak yerde, giyim, kuşam ve diğer pek de güzel olmayan

âdetleri taklid edilir hale gelmiştir. Bu yüzden yapılan ıslâhat, halk tarafından beğenilmemiştir. Damad Halil Rif'at Paşa'nın "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmeye mecburuz" sözü yanlış tatbik edilmiştir. Devlet dairelerinde II. Mahmûd'un resimlerinin asılması, setre, pantolon ve fes giyilmesinin mecburi hale getirilmesi, hatta sadece yeniçeriler kullandı diye mehterin ve mehterhanenin ilga olunması ve en önemlisi de **sadâret ve sadrazam** tabirleri yerine **başvekâlet ve başvekil** tabirlerinin kullanılmaya başlanması, bu basit ve öze yönelik olmayan batılılaşma örneklerindendir. Bu sebepledir ki, bütün ıslâhat hareketlerine rağmen, II. Mahmûd dönemi başarılar ve zaferler devri değil, tam manasıyla bir çöküş ve yıkılış devri olmuştur. Hâlbuki akıllı ıslâhat yapılsaydı ve halkın inançlarına aykırı hareketlere gidilmeseydi, hem yapılanları halk destekleyecek idi ve hem de Kavalalı oğlu İbrahim Paşa Kütahya'ya kadar geldiğinde, halk onu alkışlamayacaktı. Kısaca Osmanlı Devleti, II. Mahmûd döneminde kendi yürüyüşünü terk etti; ama başkasının yürüyüşünü de öğrenemedi. (143)

(143) Cevdet Paşa, Tarih, c. XII, sh. 193 vd., 205-216, 277-278, 297-306, 311-322; Ahmed Lütfi, Tarih, c. I, sh. 253-259; c. III, sh. 142-146; 156-160; Uzunçarşılı, Merkez Teşkilâtı, sh. 177-179, 374-375

145. Fener Patriği Gregorios'un idam edilmesi ve cesedinin Patrikhanenin Orta Kapısına asılması olayının aslı nedir?

Küçük Kaynarca Muâhedenâmesi ile Rusya'ya Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksları himaye hakkı verileliden beri, Rumların müstakil bir Yunan Devleti kurma hayalleri içinde oldukları bilinmekteydi. 1814'de Odesa'da kurulan **Ethniki Hetaria** isimli gizli cemiyet bunun için kurulmuştu. Fâtih'in ihya ettiği ve her türlü hak ve hürriyetlerini tanıdığı Fener Patrikhânesi, bizzat Patriği ve Fener Beyleri denilen İstanbul'lu Rum soyluları eliyle, bu derneğin faaliyetlerini destekler hale geldi. Mesela Fener Beylerinden Prens İpsilanti, hem Çar'ın yaveri ve hem de bu cemiyetin 1821'deki başkanıydı. 12 Şubat 1821 günü Yunan İhtilâli'ni başlatan da, yine bu Patriğe bağlı olan Patras başpiskoposu Germanos'du.

Mora, Rum isyancılar tarafından Ekim 1821'de tamamen işgal edilince, önce Osmanlı Devleti şaşırdı. Çünkü Osmanlı Devleti, Cihan Patriği sıfatıyla

Fener Patriğine her türlü imtiyazlar verdiği gibi, onların Katolikler tarafından hor görülmelerine, ezilmelerine ve hatta yok edilmelerine de mani olmuştu. 3. defa Fener Patrikliğine getirilen Gregorios'un hem söz konusu gizli cemiyet ile ve hem de Rus yetkililerle olan gizli münâsebetleri tesbit edildi. Nitekim İstanbul'daki Fener Patriki Gregorios tarafından Rus Çarı Aleksandr'a yazılan mektupta aynen şu ifadeler yer almaktadır:

"Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir. Çünkü Türkler, sabırlı, mukavemetli, mağrur ve izzet-i nefisli insanlardır. Bu hasletleri, dinlerine bağlılıklarından ve kadere rıza göstermelerinden, anânelerinin kuvvetinden ve âmirlerine itaat duygusundan ileri gelmektedir. Bu sebeple, Türklerde evvela itaat duygusunu kırmak ve manevî bağları koparmak, dini metanetlerini zaafa uğratmak gerekir. Maneviyatları sarsıldığı gün, Türkleri zaferlere götüren asıl kudretlerinden sıyıracak ve onları maddi kuvvetlerle yenmek mümkün olacaktır. Osmanlı Devleti'ni tasfiye için mücerret olarak harp meydanlarındaki zaferler kâfi değildir. Yapılacak olan, Türkler'e bir şey hissettirmeden bu tahribi tamamlamaktır".

Sultân Aziz devrinde, İstanbul Rus Elçisi olan General İgnatyef, bu mektubu zikrettikten sonra şunu ilave eder:

"Ben vazifedeyken bu teşhisler isabetle tecelli etti".

Bu ihanetleri tesbit edilen Patrik Gregorios, sadrazam tarafından Bâb-ı Âli'ye davet edildi ve önce sorgulandı. Vatana ihanet ettiğine dair olan yafta göğsüne yapıştırılarak Patrikhanenin Orta Kapısı önünde asıldı ve üç gün asılı kaldıktan sonra cesedi Yahudiler tarafından denize atıldı.

Ahmed Cevdet Paşa gibi bazı tarihçiler, her ne kadar daha fazlasını da hak etmiş olmasına rağmen, böyle kritik bir anda Patrik'in idam edilişinin Rusların işine yaradığını ve çünkü bütün Ortodoksların hamiyet-i diniye ile tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhine geçtiğini ifade etmektedirler. Hatta idam önlenebilseydi, Yunan İhtilâli bu kadar büyümezdi diyenler de vardır. Rumlar, bir Türk Devlet adamı aynı kapının önünde idam edilmediği müddetçe, kapının açılmayacağına söz vermişler ve bugüne kadar kin kapısını kapalı tutmaya devam etmişlerdir. Bu tarihten sonra, Fener Patrikhânesi, her zaman Müslüman Türk Milletinin aleyhine olan planların yapıldığı bir mekân olmuştur. (144)

(144) Cevdet Paşa, Tarih, c. XI, sh. 112-116, 232-236, 363-365; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 113; Ahmed Refik, "Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", TOEM, nr. 8(85), sh. 73-84; Kutay, Cemal, Tarih Konuşuyor Dergisi, c. I, sayı I, sh. 69-70; Canan, İbrahim, Ahirzaman Fitnesi ve Anarşi, sh. 104-105.

146. Yeniçeri ocağının lağvedilmesi olayına neden Vak'a-i Hayriye denmiştir?

465 yıl, Osmanlı Devleti'nin zaferden zafere koşmasında, Müslümanların can, mal ve ırzlarının korunmasında ve kısaca 24 milyon km^{2}lik Osmanlı diyarının fethedilmesinde büyük payı olan Yeniçeri Ocağı, tamamen çürümüştü. Yeniçeri ocağına yaklaşık 200 senedir vasıfsız insanlar alındığından, bu ocağın kanunları ayaklar altına alındığından ve en önemlisi de yeniçeri ocağı askerleri, askerliği bırakıp siyâsete, servete ve sefâhete bulaştıklarından dolayı, son Rus Harbinde patır patır dökülmüşlerdi. Padişah da, devlet ricali de ve hatta yeniçeri ağaları da, artık bu teşkilâtın yürümeyeceğinde müttefik idiler.

II. Mahmûd zeki bir devlet adamıydı ve tarihden de ders almıştı. Hemen bu teşkilâtı kaldırmayı denemedi ve 17 yıl bekledi. Önce neferlerini ocağından seçerek ve Şeyhülislâm Tâhir Efendi'den ilga fetvasını alarak, Mayıs 1825'de Eşkinci Ocağı denilen eğitimli ve düzenli bir ordunun çekirdeğini teşkil etti. Artık yeniçeriler, bütün propagandalarına rağmen, ulemâ da dâhil bütün destekçilerini kaybetmişlerdi. Bu arada başta Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa olmak üzere, kendi ağalarının çoğunluğu da Padişahın yakın adamları ve Nizâm-ı Cedid'in taraftarları idiler. Gönüllü yeniçerilerden oluşan bu askerler eğitime başlayınca, yeniçeriler âdetleri üzere kazan kaldırıp isyan ettiler. 14 Haziran 1826 günü akşamı ayaklanan yeniçerilerin elinden son yeniçeri ağası olan Celâleddin Ağa zor kurtulabildi. 15 Haziran 1826 günü İstanbul'un fetih gününü hatırlatan bir gün oldu. Et Meydanında (Aksaray Meydanı) ayaklanan yeniçerilere karşı II. Mahmûd **Sancağ-ı Şerifi** Sultân Ahmed Meydanına dikerek halkı itaate davet etti. Sadrazam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalara askerleri ile birlikte şehre inmeleri için emir verildi. Başta Şeyhülislâm ve Kazaskerler olmak üzere bütün ulemâ, devlet ricali ve yeniçeri dışındaki Kapıkulu Ocakları Padişahın yanında yer aldı. Halk ve asker yeniçeri

ocağının bulunduğu Aksaray Meydanı'na geldiler ve binlerce yeniçeriyi katlederek ocağı tasfiye ettiler.

Padişah, sadrazam, bütün vezirler, Şeyhülislâm, Kazaskerler, Mevleviyet Kadıları, Hocalar ve büyük cami imamlarının da katıldığı bir meşveret meclisini topladı. Beğlikçi Pertev Efendi'nin kaleme aldığı ve Reisül-küttâb Seydâ Efendi'nin okuduğu ilâve kararı ittifakla kabul edildi. Yeniçerilerin manevi dayanağı gibi görülen Bektaşî dergâhları kapatıldı ve ileri gelen şeyhleri sürgün edildi. Bu karar herkesin kabul ettiği bir karardı ve ittifakla Vak'a-i Hayriye (hayırlı olay) diye tarihe geçti. Ancak bundan sonra yapılanlar, halkı rahatsız etmeye başladı. Mesela kabristanlardaki âbidevî yeniçeri başlıklarının tahrip edilmesi; yeniçeri teşekkülü diye muhteşem Osmanlı askeri muzıkası olan Mehterhanenin ilga olunması manasız hareketlerdi.

Yeni bir Osmanlı ordusu kurularak adına **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye** adı verildi.

Yeniçeri ağalığı yerine seraskerlik makamı ihdas olundu ve Ağa Hüseyin Paşa ilk serasker oldu.

Ağa Kapısı meşîhata devredildi ve seraskerlik makamı da Bâb-ı Seraskerî adıyla Eski Saray denilen şimdiki İstanbul Üniversitesi merkez binasına taşındı.

İşte tarihte vak'a-i hayriye denilen hadisenin temeli budur. (145)

(145) Cevdet Paşa, Tarih, c. XII, sh. 168-197, 297-309 (Eşkinciler Lâyihası), 311-315 (Yeniçerilerin İlgâsına Dâir Ferman), 316-322 (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kanunnâmesi); Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 144-151.

XXXI - TANZİMÂT-I HAYRİYE VE SULTÂN I. ABDÜLMECİD DEVRİ

147. I. Abdülmecid'in şahsiyeti, aile efradı ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Halk arasında **Sultân Mecîd** diye bilinen I. Abdülmecîd, II. Mahmûd'un Bezm-i Âlem Valide Sultân'dan doğma büyük oğludur ve babasının 1 Temmuz 1839 tarihinde vefat etmesi üzerine Osmanlı tahtına 16 yaşındayken oturdu. Doğu dillerinden Arapça ve Farsça'yı, batı dillerinden ise Fransızca'yı çok iyi biliyordu; iyi bir hattat idi; Batı Musikisine âşinâydı. Mevlevî tarikatına mensuptu. Diğer Osmanlı padişahlarından farklı olarak memleketi çeşitli yönlerine düzenlediği altı seyahatle dolaşmıştı. Yakışıklı olan Sultân Abdülmecîd, babasının aksine nazik, zeki ve merhametli idi. Devleti kendisi değil, Tanzîmât hareketini hazırlayan bürokrasi yönetmiş idi. Bürokrasinin en ileri gelenleri ise, **Reşid Paşa** ve Tanzimatçı ekibi idi. Ancak Reşid Paşa ve ekibinin muhalifleri ilk yıllarında daha da hâkim durumdaydılar.

Tahta çıktığı zaman devlet **Nizip bozgunu** gibi acı bir olayla dertli idi. İsyancı bir beylerbeyinin askerleri, Osmanlı ordusunu perişan etmişti. Tanzîmât'a soğuk olan ihtiyar **Hüsrev Paşa**'nın zorla sadrazam olması ve Padişahın da buna ses çıkarmaması (Temmuz 1839), Hüsrev Paşa'ya düşman olan Kaptan-ı Derya **Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını** Çanakkale'den alarak İskenderiye'ye götürüp **Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmesi** gibi bir felâketi doğurdu. Bu yüzden Hâin veya Firârî diye meşhur oldu. Artık Mehmed Ali Paşa, İngiltere'den sonra en kuvvetli donanmanın sahibiydi.

Nizâm-ı Cedid ve teceddüd hareketi, diplomasiden gelen Reşid Paşa liderliğinde kuvvetleniyordu. II. Mahmûd ve Pertev Paşa tarafından yetiştirilen Reşid Paşa, Tercüme Odasından gelen Mehmed Emin Âli Paşa ile Tıbbiye'den çıkma Keçeci-zâde Fuad Paşa'yı ekibine katmıştır. Sadrazam Hüsrev Paşa'nın, Sultân Abdülmecid'e Reşid Paşa'nın idamını tavsiye etmesine rağmen Padişah, Reşid Paşa'nın tarafını tutarak Kasım 1839'da Gülhâne

Hatt-ı Hümâyûn'unu Reşid Paşa'ya okutarak **Tanzimat'ı ilan** etmeye karar verdi. Rauf Paşa'nın Haziran 1840'da sadrazam olmasından sonra fiilen işler Reşid Paşa eliyle yürütülmeye başlandı.

Mehmed Ali Paşa, Sultân Mecîd'in padişah olmasıyla tekrar sadrazam olma hevesine kapıldı. Reşid Paşa ise, Mısır meselesini diplomatik yollarla çözmeye çalışıyordu. Londra ve Paris'deki temasları neticesinde, Mehmed Ali Paşa aleyhinde bir dizi plan hazırladı. Fransa'nın Mısır yanlısı tutumu üzerine İngiliz taraftarı bir siyâseti tercih etti; ancak Fransa ve Rusya'yı da açıktan kızdırmak istemiyordu. Temmuz 1840'da imzalanan Londra Muâhedenâmesi ile Mısır - Sudan irsî olarak ve Filistin ise kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya verildi; diğer elindeki eyâletler geri alındı. Donanma da Osmanlıya iade edilecekti. Bu şartlara uyulmazsa, bu 4 devlet askerini Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı'nın emrine verecekti. Bu andlaşmayı kabul etmeyen Kavalalı üzerine müttefik kuvvetler asker gönderdiler ve oğlu İbrahim Paşa'yı Beyrut yakınlarında kesin bir şekilde mağlup ettiler. Halk bu sefer Osmanlı lehine ayaklanıyordu. İbrahim Paşa çok perişan şartlar altında Kahire'ye çekildi. İngiltere yan çizince Mısır'dan çıkarılamadı ve Sultân Abdülmecid Mayıs 1841 tarihli meşhur **Mısır Fermanı**'nı neşretti. Buna göre Mısır-Sudan eyâleti vali sıfatıyla Mehmed Ali Paşa ve nesli tarafından yönetilecekti. 1914 yılı sonunda Osmanlı hâkimiyeti sona erinceye kadar bu statü devam etti. **Mısır** iç işlerinde bağımsız ve dış meselelerde Osmanlı Devleti'ne bağlı olan **özerk bölge** haline gelmişti.

Reşid Paşa, Mısır meselesini ince diplomasisi ile hallettikten sonra, Temmuz 1841'de Boğazlar Andlaşmasını imzalayarak Rusların boğazları kullanmasına mani oldu. Mısır meselesinde sözü dinlenmeyen Fransa, bu sefer Lübnan'daki Marunî Hıristiyan azınlığı haçlı zihniyetiyle tahrik etmeye başladı. Osmanlı Devleti de duruma müdahale etti ve 1845'de Marunîlere ve Dürzilere ait Sayda Valiliği'ne bağlı olmak üzere iki otonom kaza tesis etti.

Osmanlı Devleti'nin Tanzîmât ile kuvvet kazandığını ve iç problemlerini halletmeye başladığını gören Rus Çarı Nikolay, Reşid Paşa'nın diplomatik ataklarından çok rahatsızdı. Karşısında tek engelin İngiltere olduğunu bilen Çar, Petersburg'daki İngiliz büyükelçisine hasta adam diye vasıflandırdığı Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşma teklifini yaptı. Ancak İngiltere bu

teklifi gizlice Osmanlıya bildirdi. Ancak Rusya emeline ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne, Kudüs'teki Hıristiyan mukaddes makamlarında Katoliklerin bertaraf edilerek Ortodoksların hâkim olmasını teklif etti (Şubat 1853). Osmanlı Devleti, bu teklifi reddetti ve Mayıs 1853'de Rusya ile olan diplomatik münasebetler kesildi. Mustafa Naili Paşa sadrazam ve Reşid Paşa da Hâriciye Nâzırı iken, Prens Gorçakof komutasındaki Rus kuvvetleri Romanya'ya girerek harbi fiilen başlattılar (Temmuz 1853). Bâb-ı Âli de, Fransa ve İngiltere'nin desteğini alarak Ekim 1853'de karşı harb ilan eyledi. Kafkasya ve Tuna boylarında olmak üzere iki cephede başlayan Osmanlı - Rus harbi karşılıklı galibiyet ve mağlubiyetlerle uzun süre devam etti. Katolik dünyayı temsil eden Fransız Kralı III. Napolyon sulh için Rusya'ya nota verdi. Notayı çok sert bir şekilde reddeden Çar, Fransa'nın İngiltere ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarına sebep oldu (Şubat 1854). İngiltere, Fransa ve Osmanlı'nın Mart 1854'de imzaladığı İstanbul Muahedesi, üçünün Rusya'ya karşı ittifak ettiklerinin deliliydi. Rusya'nın yanında yer alan Yunanistan, Fransızların Pire'ye asker çıkarmasıyla cezalandırıldı ve Atina işgal edildi. Yeni komutan Mareşal Paskieviç komutasındaki Rus kuvvetleri, Mayıs 1854'de Silistre'yi muhasaraya başladılar. Ancak Musa Paşa komutasındaki Osmanlı askeri kahramanlar gibi çarpışarak, Rusları perişan ettiler ve Namık Kemal'in **Vatan yahud Silistre** romanıyla tarihe geçen zaferlerini kazandılar (Haziran 1854). Ağustos 1854'de alkışlarla Bükreş'e giren Osmanlı ordusu, müttefik kuvvetlerle birlikte Eylül 1854'de Kırım'a girdiler. Mart 1854'de ordularının mağlubiyetine dayanamayan hasta I. Nikolay öldü. 15 Mart'ta Sardunya ile de bir ittifak muâhedenâmesi imzalandı.

Bu arada Osmanlı maliyesi harp giderleri yüzünden perişan hale gelmişti ve **ilk defa İngiltere'den dış borç alındı** (Haziran 1855). Savaş devam ediyordu ve Eylül 1855'de Sivastopol şehri Ruslardan alındı. Ancak Kafkas cephesinde durum iyi değildi. Kasım 1855'de Kars'ı teslim alan Ruslar, fiilen harbi bitirdiler. Sulh konferansının Paris'te toplanmasına karar verildi.

Osmanlı Devleti, Paris'te toplanacak konferans öncesi, Avrupalılara şirin görünmek için, 1272 Hattı veya Islâhat Hatt-ı Hümâyûnu yahut da **Islâhat Fermanı** diye bilinen yeni bir fermanı 18 Şubat 1856 (1272) tarihinde

yayınladı. Bu ferman, hem Müslüman ve hem de gayr-i müslimler tarafından beğenilmemişti. Neticede 30.3.1856 (1272)'de Paris'de toplanan İngiltere, Fransa, Osmanlı, Avusturya, Prusya, Rusya ve Sardunya devletleri temsilcileri, XIX. asrın siyasi çehresini değiştiren **Paris Muahedesi**'ni imzaladılar. Buna göre, Kars Osmanlıya ve Kırım ise Ruslara iade ediliyordu. Karadeniz tarafsızlandırılacak ve askerden arındırılacaktı. III. Napolyon, Reşid Paşa'yı sevmediği ve iyi bir diplomat olduğunu bildiği için murahhaslığına itiraz etmişti. Ekim 1857'de Reşid Paşa, 6. Defa sadrazam oldu ve Ocak 1858'de ise vefat etti. Ağustos 1859 tarihli yeni bir Paris Muâhedenâmesi ile de, Eflak ile Boğdan'ın (Memleketeyn) birleşerek **Romanya'yı meydana getirmeleri** kararı alındı. Fransızlar ise yine boş durmadı. 1860'larda tahrik ederek isyan ettirdikleri Lübnan'daki Marunî Hıristiyanlara, Deyr'ül-Kamer merkezli bir otonom sancak kurdurdular (Haziran 1861).

İşte bu sıkıntılar ve Tanzîmât hareketleri içinde yuvarlanan Osmanlı Devleti'nin başı yani Sultân Abdülmecid, 25.6.1861 tarihinde **veremden** vefat etti.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Servet-sezâ Baş Kadın Efendi.

2- **Şevk-efzâ Valide Sultân**; Sultân V. Murad'ın annesi ve 2. Kadın Efendi.

3- Hoş-yâr 2. Kadın Efendi.

4- **Tîr-i Müjgân Valide Sultân**; 3. Kadın Efendi ve II. Abdülhamid'in annesi.

5- Verd-i Cenan 3. Kadın Efendi.

6- Gül-cemâl 4. Kadın Efendi.

7- Rahîme Perestû Valide Sultân; 4. Kadın Efendi ve II. Abdülhamid'in manevi annesi.

8- Gülistu (Gülistan) 4. Kadın Efendi.

9- Düzd-i Dil 3. Kadın Efendi.

10- Bezmî (Bezmârâ) 6. Kadın Efendi.

11- Mâhitâb 5. Kadın Efendi.

İKBALLERİ:

12- Nâlân-ı Dil Hanımefendi; 3. ikbal. Ceylân-yâr Hanımefendi; 2. İkbaldir.

14- Ayşe Ser-firâz Hanımefendi; 2. İkbal. Sarayın adını batıran bir kadındır.

15- Nergis (Nergizu) Hanımefefendi; 4. İkbâl.

16- Nâvek-misâl Hanımefendi; 4. İkbal.
17- Nesrîn Hanımefendi; 2. İkbal.
18- Şâyeste Hanımefendi; 4. İkbal.
19- Nükhet-seza Hanımefendi; Baş İkbal.

GÖZDELER:

20- Yıldız Hanımefendi; 2. Gözde.
21- Sâf-derûn Hanımefendi; 4. Gözde.
22- Hüsn-i Cenan Hanımefendi; 3. Gözde.

ÇOCUKLARI:

1- **Şehzade Sultân Murad V.**
2- **Şehzade Sultân Abdülhamid II.**
3- **Sultân Mehmed Reşâd V.**
4- Şehzade Mehmed Ziyâaddin Efendi.
5- **Şehzade Mehmed Vahidüddin Efendi** (Sultân Vahîdüddin).
6- Şehzade Ahmed Nûreddin Efendi.
7- Şehzade Mehmed Âbid Efendi.
8- Şehzade Mehmed Fuad Efendi.
9- Şehzade Mehmed Burhâneddin Efendi.
10- Behîce Sultân. 11- Medîha Sultân.
12- Senîha Sultân. 13- Refia Sultân.
14- Naile Sultân. 15- Râbia Sultân.
16- Fatma Sultân. 17- Mevhibe Sultân.
18- Sâbiha Sultân. 19- Fatma Nâzıme Sultân.
20- Münîre Sultân. 21- Bedra Sultân.
22- Na'îme Sultân. 23- Cemîle Sultân.
24- Mehmed Rüşdî Efendi. 25- Osman Safiyyüddin Efendi.
26- Ahmed Kemâleddin Efendi. 27- Mehmed Vâmık Efendi.
28- Nizâmeddin Efendi. 29- Burhâneddin Efendi.
30- Neyyire Sultân. 31- Aliye Sultân.
32- Sâmiye Sultân. 33- Nâzıme Sultân.
34- Mukbile Sultân. 35- Fehîme Sultân.
36- Şehîme Sultân. 37- Süleyman Efendi.

Yukarıdaki listeden de görüldüğü üzere, hayatı boyunca meşru dairede de olsa, çok fazla kadınla beraber olan I. Abdülmecid, çocuklarına ve aile hayatına fazlaca düşkün bir insandı. İyi bir hükümdar olmasına rağmen, Avrupa taklitçiliğini bazan gayr-ı makul denecek seviyelere getiriyordu. Bunda çevresindeki Avrupa tahsili görmüş bürokratların da büyük etkisi vardı. II. Mahmûd gibi, devletin askerler değil sivil bürokratlar tarafından idare edilmesine taraftardı. (146)

(146) Ahmed Lütfi, Tarih, c. VI, İstanbul 1302, sh. 31-168; c. VII, İstanbul 1306, sn. 2-127; c. VIII, İstanbul 1328, sh. 560; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 169-264; c. VI, sh. 1-289; Cevdet Paşa, Tezâkir, c. I, sh. 5-152; II, 1-275; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.139-162; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 255-273.

148. Tanzimat devri ne demektir? Tanzimat'tan sonra yapılan idarî değişiklikler (1839-1920) nelerdir?

Tanzimat, yeniden düzenlemeler demektir. Osmanlı tarihinin 3 Kasım 1839 (26 Şa'ban 1255) tarihli Gülhane Hatt-ı Hümâyûn'u veya Tanzimat Fermanı adı verilen ferman ile başlayan ve 1293/1876 tarihine kadar devam eden devresine **Tanzimat**; 1876-1878 yılları arasındaki devresine **I. Meşrûtiyet**; 1878-1908 yılları arasında II. Abdülhamid'in tek başına idare devri (bazı tarihçiler tarafından istibdâd devri) ve 1908'den sonrasına ise **II. Meşrûtiyet** devri denmektedir. Biz Tanzîmât'tan sonra ifadesi ile bu devrelerin tamamını kastediyoruz. Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı açısından gerçekten yeniden düzenlemeler devri demek olan bu dönemde yapılan değişiklikleri kısaca inceleyeceğiz:

Merkezî teşkilâttaki değişiklikleri de **iki ana bölüme** ayıracağız:

a) Divan-ı Hümâyûn'un yerine geçen kurullar ve bunlarda yapılan değişikliklerdir. Kronolojik olarak özetlersek;

1255/1839 tarihli Tanzimat Fermanıyla, II. Mahmûd devrinde 1253/1837'de kurulan Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'nin danışma meclisi manası devam ettirilmiş, üyeleri artırılmış ve devletin hukukî düzenlemelerinin yapıldığı bir yasama ve idarî yargı organı haline getirilmiştir. 1271/1854 yılında bu kurulun kanun layihalarını hazırlama, nizâmnâmeleri ve talimatları düzenleme görevi, yeni kurulan Meclis-i Âli-i Tanzimat adlı

yüksek bir meclise verilmiş ve Meclis-i Vâlây-i Ahkâm-ı Adliye ise sadece bir idarî ve adlî yargı organı olarak göreve devam etmiştir. 1278/1861 yılında ise bu her iki meclis de Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adı altında birleştirilerek üç daireye ayrılmıştır. Birincisi, idarî işlere; ikincisi, kanun ve nizâmnâmeleri hazırlamaya ve üçüncüsü ise, idarî yargıya bakmakla görevlendirilmiştir.

8 Zilhicce 1284/1868 yılında bu yüksek kurulların yapısı yeniden değiştirilmiş ve aynı tarihli iki ayrı nizâmnâme ile iki yeni üst merci ihdas edilmiştir. Birincisi; Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'dir ve tamamen yüksek bir adlî mahkeme niteliğindedir. Ayrıntılı bilgiyi yargı bahsinde vereceğiz. İkincisi ise; Şûrây-ı Devlet'tir. Temel görevi idarî yargı olmak ve **Danıştay**'ın çekirdeğini oluşturmakla birlikte, ilk kurulduğu andan 1876 tarihine kadar aynı zamanda yasama fonksiyonunu da ifa etmiştir. En önemli görevi bütün kanun ve nizâmnâmeleri tetkik etmek ve layihalarını hazırlamaktır. Teşkilâtı hakkındaki ayrıntılı bilgiyi yargı bahsinde vereceğiz.

1293/1876 tarihli Kanun-i Esasî ile açılan I. Meşrutiyet döneminde devlet teşkilâtında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir:

400 senelik Divan-ı Hümâyûn'un sınırlı yasama fonksiyonunun Şûrây-ı Devlet ve benzeri kurullardan alınarak Heyet-i A'yan ve Hey'et-i Meb'ûsân'dan oluşan Meclis-i Umumiye verildiğini biliyoruz.

Bu Kanun-ı Esasî'ye göre, devletin yürütme fonksiyonu, sadrazamın başkanlığında toplanacak olan, dâhilî ve haricî bütün önemli devlet işlerinin mercii bulunan Meclis-i Vükelâ'nındır. Bu, **bakanlar kurulu** demektir. Böylece Şûrây-ı Devletin yasama fonksiyonu ile yürütme kurulu özelliği ortadan kalkmıştır. Ayrıca tıpkı günümüzde olduğu gibi, başta bakanlar ve yüksek yargı organı mensupları olmak üzere belli şahısların yargılanması için bir de Divan-ı Âli teşkil edilmiştir.

b) Tanzîmât döneminde artık Divan-ı Hümâyûn değil, belli kurullar veya meclis-i vükelâ vardır. Aynı zamanda divan üyelerinin yerini vekiller veya nazırlar almıştır. Cumhuriyete kadar devam eden bu nezâret(bakanlık)ler arasında şunlar bulunmaktadır: Başvekâlet (sadâret); Adliye ve Mezâhib Nezâreti; Bahriye Nezâreti (1283/1867); Dâhiliye Nezâreti; Defter-i Hâkânî Nezâreti (Eski Defter Emini); Evkaf Nezâreti; Harbiye Nezâreti, Hariciye

Nezâreti, Ma'âdin ve Orman Nezâreti, Ma'ârıf Nezâreti, Nâfi'a Nezâreti; Posta ve Telgraf Nezâreti, Ticâret Nezâreti, Sıhhiye Nezâreti ve Meşihat. Vükelâ yani bakanlardan her biri kendi bakanlığına dair idarî işlerin yürütülmesinden sorumludur.

1293/1876 Anayasası ile rayına oturtulan **bakanlık sistemi, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da devam etmiştir**. Bakanlık sayıları zaman zaman artmış veya azalmıştır yahut da isimleri değiştirilmiştir.

149. Tanzimat sonrası taşra teşkilatındaki değişiklikler kısaca nasıl gelişmiştir?

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatındaki en önemli değişiklik, 1281/1864 ve 1287/1870 tarihli iki önemli Nizâmnâme ile yapılmıştır. Bu Nizâmnâmeler ışığında taşra teşkilatındaki değişmeleri şöylece özetleyebiliriz:

Önceden livalara (sancaklara) da vilâyet dendiği halde, **eyâlet** ifadesi kaldırılmış ve yerine **vilâyet** (il) terimi kullanılmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti, vilayetlere, vilâyetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır.

Vilâyetin genel idare âmiri padişah tarafından tayin edilen **vali**dir. Vilayet merkezinde valinin emri altında çalışan şu memurlar bulunur: Vali mua-vinleri, Defterdarlar, mektupçular (yazı işlerine bakar), Umûr-ı Ecnebiye Müdürleri, Ziraat ve Ticâret Müdürleri, Maarif Müdürleri, Tarik Eminleri, Vilayet Defter-i Hâkânî Müdürleri ve Nüfus idareleri Memurları, Evkaf Müdürleri ve Alay Beyleri (zaptiye müdürü). Ayrıca vilayetin önemli işlerini görmek üzere bir Meclis-i Umumi, bir de Vilayet İdare Meclisi olmak üzere iki kurul mevcuttur.

Livalarda idarenin başı **mutasarrıf**lardır. Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Defter-i Hâkânî Memuru ve Zabtiye Amiri önemli memurlardır. **Kaza**larda idare reisi **kaymakam**, **nahiye**lerde **müdür** ve **köy**lerde ise **muhtar**dır. Bu idarî teşkilât Cumhuriyet Döneminde de kısmen devam etmiştir denilebilir. Ayrıca livalar da müstakil ve mülhak livalar diye ikiye ayrılmaktadır.

1293/1876 Anayasası, zikredilen hükümler çerçevesinde taşra teşkilâtını 108-110. maddeleriyle tanzim etmişti. Umumi Meclisin ve idare meclislerinin yaygın hale getirilmelerini emrediyor ve ayrıntılarını özel bir kanuna havale

ediyordu. Bu kanun, ancak 1913'de Kanun-ı Muvakkat olarak yürürlüğe girebildi. Bütün bunların yanında 1859 yılında üst idareci memur sınıfı yetiştirmek üzere Mülkiye Mektebi açıldığını ve 1873 yılında da bütün idarî kadrolara maaş esasının yaydırıldığını burada kaydetmek gerekir. (147)

(147) Gülhane Hatt-ı Hümâyunu, Düstur, I. Ter. 1/5-7; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 71 vd.; BA, Meclls-i Tanzimat Defterteri; BA, Nezâret Evrakları; 1293 tarihli Kanun-u Esasi, md. 27-95; BA, Nezâret Evrakları; Çetin, Atilla, Başbakanlık Arşivi Klavuzu, İstanbul 1979, sh. 135-136, Bazı bakanlıkların yapısı için bkz Nâfia Nezâreti D.I.T.IV/480 vd.; 485 vd.; Evkaf Nezâreti, IV/590 vd.; Maliye Nezâreti, IV/674 vd; 1281 tarihli Nizâmnâme, md. 1-78; Düstur, I. Ter. 1/608-630; 1287 tarihli Nizâmnâme, md. 35 vd.; Düstur. I. Ter. IV/18; Mumcu-Üçok, Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı, Ankara, 1982, sh. 335-338; Düstur, I.Ter. 1/325-327, 703-706; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, 1/78-79; Gökbilgin, M. Tayylb, "Tanzîmât Haraketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", Belleten, c. XXXI, sayı 121(1967), sh. 93-111; İnalcık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, c. XXVIII, sayı, 112(1964), sh. 603-622; İnalcık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, c. XXVIII, sayı, 112(1964), sh. 623-690; Karal, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümâyununda Batının Etkisi", Belleten, c. XXVIII, sayı 112 (1964), sh. 581-601; Çadırcı, Musa, "Tanzîmât Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Belleten, c. LII, sayı 203(1988), sh. 601-626; Çadırcı, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", Belleten, c. LIII, sayı 206(1988), sh. 237-257.

150. 1839 tarihli Tanzimat Fermanının mahiyeti nedir? Osmanlı Devleti'nde hak ve hürriyetler hareketi ilk defa bu fermanla mı başlamıştır?

Maalesef Cumhuriyet devri hukukçuları ve hususan hak ve hürriyetlerle alakalı çalışma yapanlar, Osmanlı Devleti'nde 1839'da ilan edilen Tanzîmât Fermanından önce insan hak ve hürriyetlerinden bahsedilemeyeceğini, çünkü ülkede tam bir mutlakıyetin hâkim olduğunu, çekinmeden söyleyebilmektedirler. Bunlara göre, Mustafa Reşid Paşa'nın gayretleriyle Padişah Abdülmecid tarafından ilan edilen Tanzîmât Fermanı veya diğer adıyla Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu, bir hak ve hürriyetler beyannâmesi olmaktan ziyâde, devlet içinde adaletin gerçekleştirilmesi için atılmış bir adım ve hak ve hürriyetlerle ilgili güzel bir başlangıçtır. Bu belge ile ilk defa can, mal ve namus emniyeti muhafaza altına alınmış ve hukuk devleti olma yolunda ilk adım atılmıştır.

Bir kısım araştırmacılar ise, biraz daha hakikate yaklaşarak Tanzimat Fermanının, bir hak ve hürriyetler beyannâmesi olmaktan ziyâde, bir yenileşme ve batılılaşma hareketinin başlangıcı olduğunu belirtmişlerdir. Bu batılılaşma gayretleri içinde, fermanda, evvelâ fark gözetmeksizin bütün teb'anın şahsî hak ve hürriyetlerine ait garantiler va'd edilmiş ve bunları fiilen tahakkuk ettirecek hukukî düzenlemelerin bir an evvel yapılacağı belirtilmiştir. Sonra da malî, idarî, askerî ve adlî konulara ait bazı düzenlemelerin yapılması zarureti ısrarla vurgulanmıştır.

Hâlbuki Tanzîmât Fermanından evvel Müslüman ülkelerde ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde vatandaşın temel hak ve hürriyetleri yoktu, hukuk devletinden bahsedilemezdi ve mutlakıyet ile idare edilen devlet olmasından dolayı temel hak ve hürriyetler Padişahın iki dudağı arasındaydı gibi peşin fikirlerle meseleye bakmak, İslâm Hukukunu ve tarihini bilmemek demektir.

Evvelâ şunu vuzuha kavuşturmak istiyorum: Osmanlı devleti, bir İslâm Devletiydi ve dolayısıyla bazı örnekler sunduğumuz ve daha sonra da farklı sorularda açıklayacağımız insan hak ve hürriyetlerini kabul ve tatbik ediyorlardı. Son dönemdeki bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi, **batılı anlamda mutlakıyet hüküm sürmüyordu.** Osmanlı Devleti'nin hukuk nizâmını İslâm Hukuku olarak görmeyenler ve Osmanlı Devleti'nin hukukî mevzuatını Padişahın dudakları arasından çıkan hükümler olarak kabul edenler, bu hatayı, bilerek veya bilmeyerek işlemişlerdir. Durum bilinenin tam tersinedir. Batıda Kralların idaresinde tam bir mutlakıyet hâkimdir. Yani krallar, hem yasama, hem yürütme ve hem de yargı gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. Feodal nizâm gereği toprağın ve topraklarında sakin olan ahalinin de mâliki sayılıyorlardı. İslâm Hukukunda ve bu hukuk sistemini kabul eden Osmanlı Devleti'nde ise, bu manada mutlakıyet asla mevcut değildi. Zira yasama gücü, % 90 itibariyle Allah ve Resulünün elindeydi. Şer'î hükümlere Padişah müdâhale edemiyordu ve dolayısıyla şer'î hükümlerle tesbit ve ta'yin edilen hak ve hürriyetlere kimse müdahale edemezdi. Olsa olsa şer'î hükümlere muhalefet ve suiistimal olabilirdi. Yargı gücü de, hâkim olacak vasıflara hâiz bulunmadıkça Padişaha bu hak tanınmamıştı. Yürütme ise, şer'î hükümlere uygun olarak devleti idare etmek demekti ve işte bu konuda yani icranın başı olması haysiyetiyle bir mutlakıyet yani bütün icra gücünün Padişah'da

birleşmesi mevzu bahisti. Bu manada bir mutlakıyetin ise, hak ve hürriyetlere zararı, sadece bazı uygulamalar ve suiistimaller sebebiyle olabilirdi.

O halde biraz sonra metnini daha yakından göreceğimiz Tanzimat Fermanı, uygulamadaki bazı aksaklıkları dile getiriyordu. Yoksa Asr-ı Sa'âdetten beri var olan insan hak ve hürriyetlerini ilk defa gündeme getirmiyordu.

Bir diğer önemli husus da bu ve müte'âkip Fermanların neşrinde, Batılı devletlerin baskısının bulunması, batılılara göre gayr-i müslimlere İslâm Hukuku tarafından getirilen bazı istisnaî kayıtlama ve sınırlamaların kaldırılması isteğinin bulunması ve daha kısa bir ifadeyle İslâm'dan uzaklaştırmaya muvaffak olamadıkları Osmanlı Devleti'ni, batılılaşma ve asrîleşme terâneleriyle kendi benliklerinden ayırma arzuları bulunmaktaydı. Yoksa İslâm Hukukunda insanların temel hak ve hürriyetlerinin nasıl korunduğunu ve Osmanlı Devleti'ndeki perişanlığın, hak ve hürriyetlerin olmayışından değil, suiistimalinden ileri geldiğini onlar da biliyorlardı.

Bildiklerini gösteren ve bize de ibret dersi olması gereken Hollandalı bir hukukçuya dair Tanzimat değerlendirmesini, özetleyerek buraya almak istiyoruz:

(1897'de II. Abdülhamid'e takdim ettiği Lâyihasında diyor:)

"İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar tatbik edildiği gibi, resmen ve fiilen şimdi de tatbik olunsaydı, bu memleket, asrımızın başından beri duçar olduğu felâketlere ma'ruz kalmazdı. Suiistimalleri ve zulümleri gören idareciler ve başta II. Mahmûd, Tanzimat'ın lüzumunu hissetmeğe başladılar. Bâb-ı Âlî, bir taraftan Hıristiyan devletlerin tehditlerinden ve diğer taraftan dâhildeki ahalinin galeyana gelen fikirlerinden ürkerek, devleti büyük bir vartadan ve tehlikeden kurtarmak emeliyle Avrupa'ya meyletmeğe başlamıştır. Bizi taklid etmekten ibaret olan bu yeni meslek, görünürde güzel görünüyorsa da, kanaatime göre, Devlet-i Aliyye'de icra olunan ıslâhatın semeresiz kalmasına sebep bu meslek olmuş idi. Anlamadılar ki, Osmanlı Devleti'nde nizâm ve güzel idarenin te'sisi için, Osmanlı Devleti'nin aslî kanunlarını ve mülkî esaslarını, başka devletlerdeki kanunlara benzetmek lâzım değildir.

İşte bu inceliklere âdem-i vukuftan dolayı, birinin söylediğini diğeri anla-

maz oldu. İlk ıslâhat olmak üzere, 1839 senesinde Gülhâne'de okunan Tanzimat fermanı neşr olundu. Bu Fermanla, Padişah, müslim ve gayr-ı müslim teb'anın can, ırz ve mallarının korunmasını garanti altına almıştır. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nde mezkûr hususlar garanti altında olmadığından değildir. Belki bizim kanunlarımız böyledir. Bize benzemek için yapılmıştır".

Tanzîmât Fermanı'nın daha iyi anlaşılması için tam metnini sadeleştirerek almak istiyoruz:

"Benim Vezirim, Herkesin bildiği gibi, Devlet-i Aliyye'mizin kuruluşundan beri, Kur'ân'ın yüce hükümlerine ve şer'î kanunlara kemaliyle uyulduğundan, yüce saltanatımızın kuvvet ve şerefi, bütün teb'anın refah ve ma'muriyeti, zirveye ulaşmıştı. 150 sene vardır ki, birbirini takip eden gaileler ve çeşitli sebeplere mebnî, ne şer'-i şerife ve ne de kanunlara uyulmamış ve bu sebeple de evvelki kuvvet ve ma'muriyet, tam tersine çevrilerek, zayıflığa ve fakirliğe yerini bırakmıştır. Hâlbuki şer'î kanunlar altında idare olunmayan memleketlerin pâyi-dâr olamayacağı çok açık gerçeklerdendir.

Padişahlık makamına cülusumuzdan beri, hayırlı fikir ve eserlerimiz, sadece ve sadece memleketin imarı ve ahalinin refahı meselelerine münhasırdır. Devletimizin coğrafi mevkii, münbit arazisi ve halkının kabiliyetlerine bakılacak olursa, gerekli teşebbüslere baş vurulduğu takdirde, 5-10 sene zarfında, Allah'ın inâyetiyle istenen şekle geleceği aşikârdır.

Allah'ın avn ü inayetine itimad ve Hz. Peygamber'in manevî ruhâniyetine istinâd ederek, bundan böyle Devlet-i Aliyye'mizin en güzel şekilde idaresi için, bazı yeni kanunlar vaz' etmek gerekmektedir. Zarurî olan bu kanunların temelini, can emniyeti, ırz, namus ve malın muhafazası, vergi tayin ve tesbiti ve gerekli askerin celp ve istihdamı konuları teşkil edecektir.

Gerçekten dünyada, candan ve ırz ile namustan daha aziz bir şey olmadığından, bir adam onları tehlikede gördükçe, yaratılışı itibariyle hıyanete meyli olmasa bile, can ve namusunu muhafaza için, bazı hıyanet yollarına dahi teşebbüs edeceği ve bunun da devlet ve memlekete zararlı olacağı herkesçe müsellemdir. Tam tersine can ve namusundan emîn olanlar, doğruluk ve istikâmetten ayrılmayacakları gibi, işi ve gücü devlet ve milletine hüsn-i hizmet olacağı gayet açıktır. Mal emniyetinin bulunmaması halinde ise, herkes ne devletine ve ne de milletine ısınamaz, memleketin imarına

bakamaz; dâima endişe ve ıztırap içinde kalır. Aksi takdirde yani mal ve mülkünden tam emin olması halinde, kendi işi ile meşgul olur, maîşet dâiresini genişletmekle uğraşır. Kendisinde gün be gün devlet-millet gayreti ve vatan sevgisi artar. Ona göre hüsn-i hizmete çalışır.

Vergi tayin ve tesbitine gelince, bir devlet memleketi muhafaza için elbette askere ve diğer gerekli masrafları yapmağa muhtaçdır. Bu da akçe ile olur. Akçe de teb'anın vergisiyle elde edilir. Bu sebeple vergi meselesinin en güzel şekilde halline bakılmak çok önemlidir. Gerçi daha önceleri gelir zannedilen vergide tekel belâsından, Allah'a hamdolsun, memleketimizin ahalisi, daha önce kurtulduysa da, bu konuda tahrip edici âletlerden olup hiç bir zaman yararlı meyvesi görülemeyen iltizâm usulü, bugün yürürlüktedir. İltizâm usulü, bir memleketin siyasî maslahat ve malî işlerini bir tek adamın irâdesine ve belki onun kahır pençesine teslim demektir. Eğer teslim edilen adam da iyi bir insan değilse, sadece kendi çıkarına bakıp bütün hareketleri gadr ve zulümden ibaret kalır.

Bu sebeple, bundan sonra, memleket ahalisinden her ferdin, malvarlığı ve maddî gücüne göre uygun bir vergi vermesi, kimseden fazla bir şey alınmaması, Devlet-i Aliyye'mizin karada ve denizde askerî masrafları ve diğer giderlerinin dahi gerekli kanunlarla açıklanması ve sınırlanması ve bunlara göre icrâât'ın yapılması zaruridir.

Asker meselesine gelince, yukarıda zikredildiği gibi, vatanın korunması için asker vermek ahalinin boynunun borcu ise de, şimdiye kadar cari olduğu şekliyle, bir memleketin mevcut nüfusuna bakılmayarak, kiminden tahammül gücünden fazla ve kiminden noksan asker istenilmek, hem nizamsızlığı ve hem de zirâ'at ve ticâretin bozulmasını muciptir. Ayrıca askere gelenlerin ömürlerinin sonuna kadar istihdamları da, füturu ve neslin kesilmesini gerektirmektedir. Bu sebeple de her memleketten lüzumu takdirinde, talep olunacak asker için, güzel bir yol bulunması ve dört yahut beş sene süresince istihdam olunması ve böylece nöbetleşe vatan hizmetinin yapılması gerekmektedir.

Velhâsıl bu gerekli kanunlar vaz' edilmedikçe, kuvvet, ma'muriyet, âsâyiş ve istirahatin te'mini mümkün değildir. Hepsinin esası da, kısaca izahı yapılan temel meselelerden ibarettir.

Bundan sonra suçluların da'vaları, şer'î kanunlar gereğince, alenen görülüp karar verilmedikçe, hiç kimse hakkında gizli ve açık idam ve zehirleme mu'âmelesinin icrası caiz değildir. Hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut vuku' bulmamalıdır. Herkes mal ve mülküne tam bir serbestlik içinde mâlik ve mutasarrıf olacak ve kimse kendisine müdâhele edemeyecektir. Faraza birinin töhmet ve kabahati vukuunda, onun mirasçıları, o töhmet ve kabahatten beri olacaklarından, onun malını müsadere ederek, mirasçıları, miras haklarından mahrum edilmeyecektir.

Osmanlı teb'ası olan Müslümanlar ve diğer din mensupları, bu hükümlerden, istisnasız istifade edeceklerdir. Can, mal ve namus meselelerinde şer'î hükümler gereği bütün memleketimiz ahalisine tarafımızdan tam bir emniyet verilmiş ve diğer hususlarda da ittifakla kararlar alınarak işlerin halli yoluna gidilmesi lüzumu te'yid edilmiştir.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyeleri gereği kadar çoğaltılacak; Devlet-i Aliyye'nin vekilleri ve diğer devlet ricali, tayin olunacak günlerde toplanacak; hepsi de fikir ve mütâla'alarını hiç çekinmeden serbestçe söyleyeceklerdir.

Can ve mal emniyeti ve vergi tayini hususlarına dair gerekli kanunlar, bir taraftan kararlaştırılarak çıkarılacak; askerî konulardaki düzenlemeler Bâb-ı Seraskerî'nin Dâr-ı Şûrâ'sında konuşulacaktır.

Her bir kanun karara bağlandıkça, Allah'ın dilediği kadar yürürlükte kalmak üzere, üst tarafı hatt-ı Hümâyunumuzla tasdik edilmek için, tarafımıza arz edilecektir.

Bu şer'î kanunlar, sadece ve sadece din ü devlet ve mülk ü milleti ihya için vaz' edileceğinden, tarafımızdan hilâfına hareket vuku bulmayacağına ahd ü misâk olunacak; Hırka-i Şerife Odası'nda âlimler ve vekillere de yemin teklif kılınacaktır.

Buna göre, âlim ve vezirlerden velhâsıl her kim olursa olsun, şer'î kanunlara muhalif hareket edenlerin, sabit görülen suçları derecesinde gerekli cezalandırılmaları, hiç rütbeye ve hatır-gönüle bakılmayarak icra edilecektir. Bunun için bir Ceza Kanunnâmesi tanzim edilecektir.

Bütün me'murların, şu anda yeter derecede maaşları mevcuttur; henüz olmayanları varsa, onlar dahi tanzim olunacağından, şer'an menfur ve

memleketin harabına vesile olan rüşvet meselesi de, bundan sonra vuku' bulmaması gayesiyle, kuvvetli bir kanun ile te'yid edilecektir.

İzah edilen hususlar, eski usulü bütün bütün değiştirmek ve yenilemek (Tanzimat) demek olacağından, iş bu İrâde-i Seniyyemiz, Dersa'âdet ve bütün memleket ahalisine ilan edilecektir. Dost devletler de, bu usulün, inşâallah ilel-ebed bekasına şahit olmak üzere, Dersa'âdet'te ikâmet eden büyükelçiliklere resmen bildirilecektir.

Rabbimiz Te'âlâ Hazretleri, cümlemizi muvaffak buyursun. Bu vaz' edilen kanunların hilâfına hareket edenler, Allah'ın la'netine mazhar olsunlar ve ilel-ebed felah bulmasınlar. Âmin.

26 Şa'ban 1255/3 Kasım 1839".

Tanzîmat fermanının tetkikinden ve bir defa da olsa okunmasından anlaşılacaktır ki, bu Ferman, İslâm Hukuk tarihinde bir hak ve hürriyetler bildirisi olmaktan ziyâde, tatbikattaki hataları, İslâm Hukukundaki hükümlere göre düzeltmeyi tavsiye eden icrâî bir emirnamedir. Avrupa devletlerinin baskısı ve zoru, fermanın sonundaki ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Daha fazla yorumu lüzumsuz addediyoruz.

Yalnız şu hususu açıklayarak bu mevzuya son vermek gerekir: Tanzimat Fermanında "müsâ'adât-ı şâhâne" ta'birinin kullanılması, hak ve hürriyetlerin padişah tarafından ihsan ve lütuf edildiği anlamına gelmez. Öyle olsaydı, bugünün bütün kanunlarında, Başbakanın arz tezkeresinde "yüksek müsâ'adelerinize arz ederim" ifadesi yer aldığından, Anayasa da dâhil, bütün kanunlar Cumhurbaşkanının lütuf ve ihsanı kabul edilirdi. O günkü yazışma üslûbundan neticeler çıkarmaya çalışan ve ancak Osmanlı Hukukuna hâkim olan ulvî prensiplerden habersiz görünen zihniyetin, düştüğü mantık kargaşalarını göstermesi açısından, bu hususu önemle belirtmek istiyorum. (148)

(148) Düstur, I. Tertip, I, sh. 4-7; BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 19-23; Ahmed Lütfi, Tarih, c. VI, sh. 59-65; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 273-274; Abadan, Yavuz, "Tanzîmat Fermanının Tahlili", Tanzîmat I, İstanbul, sh. 46 vd.; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 169-196; 255-258; Gökbilgin, "Tanzîmat Haraketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", sh. 93-111; İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümâyunu", sh. 603-622; İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", sh. 623-690; Arsel, İnan, Türk Anayasa Hukukunun Umumî Esasları, Ankara 1965, sh. 150; Akın, İlhan F, Kamu Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 1987, sh. 301-303.

151. 1856 (1272) tarihli Islâhat Fermanı'nın getirdiği yenilikler nelerdir? Neden hem Müslümanlar ve hem de gayr-i müslimler bu fermandan memnun olmamışlardır?

Islâhat Fermanı da tıpkı Tanzimat Fermanı gibi, hukuk tarihimizde temel hak ve hürriyetlerin gündeme getirildiği ilk fermanlardan değildir. Belki **Islâhat Fermanı**, Tanzîmât Fermanından da kötü bir muhteva arz etmektedir. Zira Tanzîmât Fermanının uygulaması ve hazırlanış gayesi tenkit edilse bile, o dönemde, Tanzimat yani yeniden düzenlemelerin yapılması ve mevcut suiistimallere son verilmesi, bir zaruretti. Tanzîmât'a kimse karşı duramazdı; karşı durulan, yapılan yeni düzenlemelerin şekliydi. Islâhat fermanı ise, bir hak ve hürriyetler beyannâmesi olmak şöyle dursun, suiistimalleri önlemek gayesiyle yapılan bir düzenleme de değildi. Belki Avrupalı **Hıristiyan devletlerin baskısıyla,** Osmanlı Devleti'ndeki **gayr-ı müslimlere yeni geniş haklar** tanımak; Kur'ân ve Sünnet'in vermediğini onlara vermeye kalkışmak ve hatta Müslüman halkı geri plana iterek, gayr-ı müslimleri ön plana çıkarmak gayesiyle zorla ilan edilmiş bir belgedir. Konuyla ilgili iki otoritenin sözlerini özetleyerek, bu konuyu da kapatmak istiyorum:

Birinci otorite, Hollandalı bir hukukçudur ve II. Abdülhamid'e yazdığı bir Lâyihada **Islâhat Fermanı hakkında** şöyle demektedir:

"Tanzimat hakkında söylediklerimiz 1856 tarihli Ferman hakkında dahi geçerlidir. Bunda da Bâb-ı Âli, Rusya Devleti aleyhine harp ilan etmesi için dostları olan devletler tarafından yapılan teşvikler üzerine, daha önce yapılan va'dler ve özellikle kanunî ıslâhatlar tekrar edilmiştir. Bundan fazla olarak Osmanlı Devleti'nde mezhep hürriyeti esasının tamamen icra edileceği va'd edilmiştir. Bununla birlikte, İslâm mürtedleri hakkında İslâm Hukukunun ta'yin ettiği cezalar lağv edilmemiştir. Gayr-ı müslimlerin yargılanması ile alakalı va'dler, da'vaların neşir ve ilanı ile ilgili istekler ve işkencenin kaldırılması gibi hususlar, zaten İslâm Hukukunda var olan hususlardır".

İkinci otorite ise, Osmanlı Hukukunun yıldız simalarından **Ahmed Cevdet Paşa**'dır ve Islâhat fermanı hakkında şunları söylemektedir:

"1272 senesi içinde en fazla önemle üzerinde durulan konu, gayr-i müs-

lim teb'anın imtiyazları meselesi idi. Kurulan komisyon bazı kararlar aldı ki, Islâhat Fermanı dediğimiz fermandır. Bu Ferman'ın hükmüne göre, müslim ve gayr-ı müslim teb'a, bütün haklarda eşit olacaktı. Daha önce yapıları sulh akdinin maddelerinden biri, Hıristiyanların imtiyazları meselesi idi. Şimdi ise, bütün gayr-ı müslimlerin imtiyazları mevzu bahis idi. Müslümanların çoğu, "Babalarımızın ve dedelerimizin kanlarıyla kazanılmış olan mukaddes haklarımızı bugün kaybettik. İslâm Milleti hâkim millet iken, böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslam'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür." deyu söylenmeye başladılar. Gayr-ı müslim teb'a ise, o gün hâkim millet olma sevinci içinde idiler".

Ancak gayr-i müslimler kendi dindaşlarından aidat toplayamadıklarından dolayı onlar da memnun değillerdi. Tamamını vermek kitabı maksadından çıkaracağından, sadece mevzu ile alakalı bazı maddelerini sadeleştirerek nakledelim:

"Aşağıdaki hususların icrasına İrâde-i Seniyyem sâdır olmuştur:

Gülhâne'de okunan Hatt-ı Hümâyunum ile ve yapılan Tanzîmât gereğince, her din ve mezhebde bulunan bütün teb'am hakkında, hiç bir istisna söz konusu olmaksızın, can, mal ve namus emniyeti te'kit edilmiştir. Va'dlerin fiile çıkarılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Osmanlı diyarında bulunan Hıristiyan ve diğer gayr-ı müslim cemâ'atlerine, dedelerim tarafından verilen bütün imtiyazlar ve muafiyetler ibkâ edilecektir. Ancak her bir cemâ'at, belli bir zaman dilimi içinde mevcut imtiyaz ve muafiyetlerini tesbit ederek yapılacak ıslâhat iradelerini tarafımıza arz edecekler; nezâretimizin emri altında ve hususan Patrikhanelerde kurulacak komisyonlarla bu tesbit işlemleri yapılacaktır.

Patriklerin seçim usulleri tesbit ve icra edilecek; Osmanlı devleti ile cemaatlerin ruhanî liderleri arasında yapılacak görüşmeler sonucunda alınacak kararlarla, bunların yemin merasimleri belli esaslara bağlanacak; bu zamana kadar patriklere ve cemaat başlarına verilen hediyeler kaldırılarak, bunun yerine patriklere ve cemaat başlarına belli gelirler tahsis edilecek; diğer papazlara ve görevlilere de rütbelerine göre maaşlar verilecek; ancak Hıristiyan papazlarının menkul ve gayrimenkul mallarına asla dokunulmayacaktır.

Bütün cemaatlerin idareleri ve maslahatlarının görülmesi, aralarından seçilen üyelerden oluşacak bir meclise devredilecek; cemâatlere ait mabedler, mektepler, hastahaneler, mezarlıklar ve diğer binaların tamirine mâni olunmayacak; bu yerlerin yeniden inşası lazım geldiğinde, cemaat başlarının tasvibi ile durum tarafımıza arz edilecek ve gereken yapılacaktır.

Bir mezhebe tâbi olanların sayısı ne olursa olsun, o mezhebin tam bir serbestlik içinde icrası için gerekli tedbirler alınacak; bir sınıf diğer sınıfa üstün tutulmayacak ve hakaret manasını taşıyan sözler söylenmeyecektir.

Her din ve mezhep kendi âyinini serbestçe yapabilecek; hiç kimse bulunduğu dinin âyinini yapmaktan alıkonulmayacak; din ve mezhep değiştirmeye kimse zorlanmıyacaktır.

Devlet memurlarının seçim ve tayini, Padişahın irâdesine ve tasdikine bağlıdır. Ancak Osmanlı vatandaşları, hangi din ve milletten olurlarsa olsunlar, devletin hizmet ve memuriyetlerine, ehil olmak şartıyla kabul edileceklerdir.

Bütün din ve millet mensupları, askerî ve mülkî mekteplere kabul edilecekleri gibi, her cemaat, maarif ve sanayi'e dair millî mekteplerini açabileceklerdir. Ancak bu mekteplerin meseleleri, bir kısım üyeleri tarafımdan tayin edilecek ve bir kısmı da cemaat tarafından seçilecek bir Medis-i Maârif tarafından, Nezâret'in murakabesi altında yürütülecektir.

Müslüman ve gayr-ı müslimler arasında meydana gelecek ticâret ve ceza da'vaları, Muhtelif Divanlara havale edilecek; divanların da'va meclisleri alenî olacak; şahitler takrirlerini kendi dinleri üzerine yapacaklar ve mezheplerine göre yemin edeceklerdir.

Hukuk da'vaları da eyâlet ve sancaklardaki Muhtelif Meclislerde, vali ve kadı'nın huzurunda şer'an yahut nizâmen görülecektir.

İnsan haklarını adaletin haklarıyle te'lif edebilmek için, sanıklar veya cezaî te'dibe müstahak olanların hapis ve tevkiflerine mahsus olan bütün hapishane ve nezarethanelerde, mümkün mertebe az müddet zarfında ıslâhına gayret edilmesi yoluna gidilecek; her halükârda hapishanelerde cismânî ceza ve işkenceye asla müsaade edilmeyecektir. Aksine hareket edenler, Ceza Kanunnâmesi hükümlerine göre yargılanıp cezalandırılacaktır.

Bütün Osmanlı ülkesinde emniyet ve zabtiye işlerinin herkesin mal ve canlarını koruyacak şekilde tanzimi zaruridir. Vergi adaleti diğer mükellefiyetlerin eşitliğini mucip olduğu gibi, hukukda adalet de vazifelerde eşitliği gerektireceğinden, gayr-ı müslim teb'a da Müslüman teb'a gibi, askerî vazifeyi ifa konusunda mükellefiyet altında olacaklardır. Bedel vermek ve akçe ödemekle askerî hizmetten muaf olmak ve gayr-i müslim teb'anın askeriyede istihdamı konusunda ayrıca nizâmnâmeler düzenlenecektir.

Eyâlet ve Liva Meclislerinde gayr-ı müslim üyelerin seçilmesi konusunda gerekli düzenlemeleri yapmak ve bu Meclislerin terkip ve teşkili hakkındaki nizâmâtın ıslâhına gayret göstermek gerekir.

Alım-satım, menkul ve gayrimenkul tasarrufları hakkındaki bütün kanunlar, Osmanlı vatandaşı olan herkes hakkında eşit uygulanacaktır.

Osmanlı vatandaşları üzerine tarh olunacak olan vergi ve diğer tekâlifin tahsili, sınıf ve mezheplerine bakılmayarak aynı usule tâbi' olacak; özellikle a'şârın tahsilinde ve bu hususta meydana gelen suiistimallerin önlenmesinde her türlü tedbir alınacak; doğrudan doğruya vergi tahsili usulü yayıldıkça, iltizâm usulünün terki yoluna gidilecek; devlet memurlarının iltizâm almaları şiddetle men' edilecek; bayındırlık hizmetleri için tayin ve tahsis olunacak meblağları temin etmek üzere hususi vergiler ilâve edilecek ve mahallî vergiler de mümkün mertebe mahsulâta halel vermeyecek tarzda tanzim olunacaktır.

Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini gösterecek bütçesinin hazırlanması; mevzu ile alakalı nizâmların icra edilmesi; memurların maaşlarının muntazaman te'diyesi icabeder.

Meclis-i Vâlâ'nın üyeleri, gerek normal ve gerekse fevkalade toplantılarda, re'y ve mütâla'alarını, doğruca beyân ve ifâde etmeleri; bundan dolayı asla rencide olunmamaları gerekir.

Fesâd çıkarma, irtikâb ve zulme dâir kanunların hükümleri, bütün Osmanlı vatandaşları hakkında eşit olarak tatbik edilecektir.

Devlet-i Aliyye'nin sikke usulünün tashih edilmesi; devletin malî i'tibarının artması için banka gibi müesseselere izin ve müsâ'ade verilmesi; servet kaynaklarının kolaylıkla nakli için gereken yolların yapılması ve ticâret ile zirâ'at işlerine engel olan şeylerin bertaraf edilmesi de icab etmektedir.

Bu hükümler, bütün Osmanlı ülkesine neşredilecek ve tatbiki için gereken her şey yapılacaktır.

1-10 Cemâziyelâhire 1272 /1856."

İşte hakkında çok şeyler söylenen Islâhat Fermanı'nın asıl maddeleri de bu zikredilenlerden ibarettir. İyi tetkik edildiğinde, yeni bir şey getirmediği; daha önce İslâm Hukukunun kabul ve tesbit edip eski Osmanlı Padişahlarının uyguladıkları hak ve hürriyetleri, uygulamadaki suiistimallerden dolayı tekrar hatırlatarak te'yid ettiği ve **gayr-i müslimlere verilen imtiyazlar**da ise, İslâm Hukukunun hükümlerini zorlayacak ve hatta yer yer tecâvüz edecek kadar ileri gittiği hemen görülecektir. Daha fazla ma'lumat isteyenler, Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezâkir'indeki ciddi bilgileri mütâla'a edebilirler. Zaten Tanzimat'ın mimarı olan Reşid Paşa da bu fermanı beğenmemiştir. Tanzimat veya Islâhat Fermanlarının eski hukuk nizâmının terk edilerek yeni ve batı kaynaklı bir hukuk nizâmına geçiş olarak değerlendirilmesi ise, Osmanlı Hukuk nizâmının asla bilinmemesi demektir " (149)

(149) Düstur, I. Tertip, I, sh. 7-14; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, c. I, sh. 67-86; Ahmed Refik, "Türkiye'de Islahat Fermanı", TOEM, nr.4(81), sh. 193-215; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, I, sh. 274-275; Karal, Osmanlı Tarihi, c. VI, sh. 1-28, 280 vd.

152. Mustafa Reşid Paşa kimdir? Sadece Tanzimatçı mı yoksa mason bir din düşmanı mıdır?

Mustafa Reşid Paşa, 13 Mart 1800'de İstanbul'da dünyaya geldi. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Osmanlı-Rus harbinde ordu kâtipliği yaparken, II. Mahmûd'un dikkatini çekti. Kavalalı ihtilafı sebebiyle yapılan Kütahya Konferansında Halil Rifat Paşa ile birlikte Osmanlı Devleti'ni temsil etti (1833). 1834'de Paris ve 1836'da Londra büyükelçiliklerine getirildi ve bu vazifeleri münasebetiyle İngiltere ve Fransa'nın ileri gelen devlet adamları ve fikir adamları ile tanışma fırsatı buldu. İngiliz dostluğunun mimarı oldu. Bu arada Almanya ve İtalya'yı da gezdi. Roma'da Papa ile görüştü ve hakkında "Türk, Hıristiyan oldu" dedikoduları yayıldı. Onu destekleyenler, "Papa, Türk oldu" diye cevap verdiler.

Modern anlamda Türk diplomasisini kuran Mustafa Reşit Paşa, 1837 yılında Hâriciye Nazırlığına getirildi. Toplam 6 yıl kadar bu vazifeyi başarıyla

sürdürdü. Daha sonra 1839 yılında Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnunu bizzat okudu ve yetiştirdiği Âli ve Fuad Paşalarla Tanzimatçı ekibin hocası oldu. 6 defa sadrazamlığa getirildi ve toplam 6 yıl kadar Osmanlı Başbakanı olarak ülkeyi idare etti. Ocak 1858'de I. Abdülmecid devrinde vefat etti.

Mustafa Reşid Paşa hakkında birbirine zıt iki ayrı fikir bulunmaktadır:

Birincisi, Mustafa Reşid Paşa, bütün Osmanlı Devleti tarihinin en büyük sadrazamı ve en büyük diplomatıdır. Devletin Padişah tarafından değil, yüksek bürokrasi tarafından idare edilmesi fikrini o gerçekleştirmiştir. Dört temel prensip onun hayatının gayesidir; İslâmiyet, Osmanlı Hanedanından bir Padişah, taht şehri olarak İstanbul ve resmî dil olarak Türkçe. Reşid Paşa'ya göre, dünyayı artık silah ve asker değil, diplomasi idare etmektedir. Burada muvaffak olabilmenin şartı da, devletin yetiştirilmiş bir ekip tarafından idare edilmesidir. Bu sebepledir ki, daha sonra Osmanlı Devleti'nin idarî hayatında mühim rol oynayacak olan Âli Paşa, Fuad Paşa, Cevdet Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Safvet Paşa ve Şinasi onun kurduğu ekiptendir. Bunlara kısaca **Tanzimatçılar** demek mümkündür. Mehmed Ali Paşa'nın kılıcını kınına koyan, devleti Abdülmecid döneminde çok büyük tehlikelerden kurtaran ve en önemlisi de Tanzimat diye özetleyeceğimiz ıslâhatı yapan Reşid Paşa'dır.

İkincisi, Avrupalılar ile içli dışlı olması, yeni ve Avrupâî usullere fazlaca taraftarlığı ve en önemlisi de iddialara göre, dinî meselelerde tam istikametli olmaması, Reşid Paşa'yı bazı dindar insanların nazarında makbul bir insan kılmıyordu. Hâlbuki Cevdet Paşa'ya göre, bu iddialar, bazı mutaassıb insanlar ve onun muhalifleri tarafından ortaya atılmaktadır. Hatta Islâhat Fermanını beğenmemişti. Koyu bir İngiliz politikası taraftarı olduğu kesindir; hatta arkadaşları Âli ve Fuad Paşalarla bu yüzden araları açılmıştır. Osmanlı topraklarındaki bütün ma'denlerin maktu' bir bedel karşılığında ecnebilere ihale edilmesindeki dahlinden dolayı sevenleri dahi onu tenkit etmeye başladı. Ahmed Cevdet Paşa'nın ifadesiyle; "Reşid Paşa, pek büyük şan kazanmış büyük bir zat idi. Ancak rakiplerine karşı rezil bazı adamları tutarak onlarla devleti idare etmek gibi başa çıkmayacak bir yola girmişti. Her sadâretten ayrıldığında bir kabuğu soyularak şanına hayliden hayli noksan geldi. Maamafih Reşid Paşa'nın defin keyfiyeti hüsn-i hatime ile gittiğine delil olabilir".

Reşid Paşa'nın mason olduğu konusunda Masonların 1999 yılında yaptıkları açıklamalar, bütün tartışmaları sona erdirmiştir. Mustafa Reşid Paşa, maalesef masondur. Zaten akıbetinden Cevdet Paşa bile şüphelidir. Yine de masonların oyun yaptığı ve bu beyânda kasıtlı davrandıkları düşünülebilir. (150)

(150) Cevdet Paşa, Tezâklr, c. I, 7-15, 16, 17, 19, 21, 23-26; 39 vd., 75-82; II, 4-9, 20-26, 28-31, 36-43 (Vefatı); Karal, Osmanlı Tarihi, c. VI, sh. 109-110; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. II, sh. 525-527.

XXXII - SULTÂN I. ABDÜLAZİZ DEVRİ

153. Sultân Abdülaziz'in şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki önemli hadiseler hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Sultân Abdülaziz, 1830 yılında II. Mahmûd'un Kadın efendisi Pertev-niyâl Valide Sultân'dan Eyüp Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Haziran 1861'de ağabeyi I. Abdülmecid'in vefatı üzerine Osmanlı tahtına çıkmış ve halk tarafından **Sultân Aziz** diye anılmıştır. III. Selim, II. Mahmûd ve I. Abdülmecid'in Avrupa'yı taklid eden ve çevreleri tarafından suiistimal edilen hayatlarının Osmanlı Padişahları hakkındaki ortaya çıkardığı menfi imajı, Sultân Aziz yaşadığı müstakim hayatıyla telafi etmiştir. I. Abdülhamid gibi velayetine inanılan bir padişah olmuştur. İntihar meselesi, tamamen sefih bir hayat yaşayan Hüseyin Avni Paşa ve bir kaç serseri subayın tertibinden ibarettir. Mevlevi, hattat, pehlivan, bestekâr ve Arapça ile Farsça'ya vâkıf olan Sultân Aziz, Batı Musikisi hayranlığını Saray'dan çıkarmaya çalışmıştır. **Ekibi**, Tanzîmât'çıların ileri gelenlerinden olan Âli Paşa ve Fuad Paşa ile daha sonra Yeni Osmanlılar arasında yer alan Mithad Paşa ve arkadaşlarıdır. En büyük şanssızlığı ekibinin tam müstakim insanlar olmayışıdır. Sultân Abdülaziz, özellikle Sultân Abdülmecid devrinde devletin israflar ve sefâhetlerle sarsılan devlet nizâmına hemen çekidüzen vermekle işe başlamıştır. Saray'daki harcamaları durdurmuştur. Devletin hazinesinin kaçak verdiği kara delikleri kapatmaya çalışmıştır.

Zamanındaki ilk olay, Haziran 1861'de baş gösteren Sırp İsyanıdır. Karadağ İsyanı Ömer Paşa tarafından bastırılınca Avrupa ayaklanmış ve Eylül 1861'de İstanbul Mukavelesi imzalanmak mecburiyetinde kalınmıştır. Bu Protokol, Sırplara daha fazla muhtariyet vermek manasına gelmektedir.

İkinci önemli olay, Sultân Abdülaziz'in üç taht vârisini ve çok sayıda devlet erkânını alarak Feyz-i Cihâd Vapuru ile Nisan 1863'de yaptığı **Mısır Seyahati**dir. Yavuz'dan sonra Mısır'a gelen ikinci Osmanlı Padişahı olması hasebiyle, Mısırlılar tarafından candan tezahüratlarla karşılanmıştır.

Bu arada, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olan Mısır Valisi İsmail

Paşa da istediğini elde etmiştir. Maalesef, sadrazam ve adamlarını elde ederek, daha önce ailenin en büyük erkek evladı Mısır Valisi olacakken, Mayıs 1866'da yayınlattığı bir fermanla, Mısır velayetini kardeşi Mustafa Fâzıl Paşa'dan alarak oğlu Mehmed Tevfik Paşa'ya vermiştir. Daha sonra Osmanlı Maliye Nazırlığına getirilen Mustafa Fâzıl Paşa, gizli olarak kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyetini destekleyerek bu intikamını almıştır. Haziran 1866'da Mısır Valilerine Hidiv unvanı verildi ki, kral naibi demektir.

Osmanlı askeri içerdeki iktidar mücadeleleriyle çalkalanırken, Sırbistan'da yine problemler çıkıyor ve Osmanlı Devleti, Nisan 1867'de 345 yıllık hâkimiyetinden sonra Belgrad'ı tamamen Sırp Prensliğine terk ediyordu. 1864'de İyonya Adalarını Yunanistan'a bağışlayan İngiltere, Yunanlıları şımartmış ve Girit'te karışıklıklar başlamıştı. Rusya'nın da desteğiyle Eylül 1866'da Girit İsyanı başladı. Osmanlı Devleti Enosis (Yunan'a iltihak)tan başka bir şey istemeyen Rumlarla anlaşamadı. Sadrazam Âli Paşa'nın bizzat Girid'e gelmesi üzerine Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya işe karıştı ve Âli Paşa, Ocak 1868'de meşhur Girit Fermanını ilan etti. Artık ada Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında sanki ortak bir eyâlet gibi idi.

Bu arada Sultân Abdülaziz, kendi zamanına kadar hiç bir Osmanlı Padişahının yapmadığı ve 1950 yılına kadar da hiç bir Türk Devlet Başkanının yapmayacağı bir işi yaptı. Yani 46 gün sürecek **Avrupa Seyahati**ne çıktı.

Davet, III. Napolyon ve Kraliçe'nin davetiyle Paris'ten başladı. Çok büyük ilgi gördü. Arkasından Galler Prensi VII. Edvvard'ın karşıladığı Londra ziyareti ile devam etti ve burada Kraliçe Victoria ile görüştü. Halkın çılgınca alkışladığı Abdülaziz, daha sonra Brüksel'e geçerek Kral II. Leopold ile öğle yemeği yedi. Berlin seyahati davetini özürleri sebebiyle kabul edemeyen Sultân Aziz'le Prens Bismarck'ın tavsiyesiyle Prusya Kralı ve Kraliçesi, Berlin'e 460 km uzaklıkta bulunan Koblenz'e kadar gelerek görüştü. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki etkisini göstermesi bakımından önemli idi. İstanbul'a dönerken Viyana Garı'nda Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı tarafından karşılandı. Daha sonra da Budapeşte'ye uğradı ve Vidin yoluyla İstanbul'a döndü (21.6.1867 - 7.8.1867).

Bu arada Osmanlı Devleti'nin idarî, hukukî ve siyasî ıslâhatı da devam ediyordu. 1862'de günümüzün **Sayıştay**'ı demek olan Div'an-ı Muhasebat ve

1868'de günümüzün **Danıştay**'ı olan Şûrây-ı Devlet kurulmuştu. Günümüzün **Yargıtay**'ı demek olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de Abdülaziz devrinde tesis edilmişti. Mecelle'nin hazırlanması için hazırlıklar yapılmıştı. 1868-1869 kışında Yunanistan'la savaşa ramak kalması ve Paris Konferansı ile tatlıya bağlanması; Kasım 1869 tarihinde **Süveyş Kanalı'nın açılması**, Abdülaziz döneminde meydana gelen önemli olaylardı.

Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirdiği mükemmel bir diplomat olan Âli Paşa'nın Eylül 1871'de vefat etmesi, Osmanlı Devleti açısından içte ve dışta tam bir yıkım oldu. Zira meşrutiyetçi görünen ve Yeni Osmanlılar Cemiyetinin mensupları olan Ziya Paşa, Namık Kemal ve benzerlerine gün doğdu. Rüşvetlerle Mısır Valiliğini oğluna vermeye çalışan Mısır Valisi İsmail Paşa da fırsatçılar arasındaydı. Osmanlı Devleti'nin **kaht-ı rical devri** başladı. Artık devlet, kültürlü ama vasıfsız bir sadrazam olan Mahmûd Nedim Paşa'nın; Mısır Hidivlerine dış borçlanma yetkisi vererek Mısır'ı İngilizlere bir nevi satan Mithad Paşa'nın ve tam bir cani olup Amerikalılardan açıkça rüşvet alan Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın elinde kalmıştı. 1876'da Mithad Paşa ve ekibinin akılsız tasarruflarından dolayı, dış borçlar 200 milyon altını geçiyordu. Rus Büyükelçisi Kont İgnatiyev'in tahrikleri ve Sadrazam Mahmûd Nedim Paşa, Adliye Nâzırı Mithad Paşa ve Ticâret Nâzırı Mahmûd Celâleddin Paşa'nın menfaatleri uğruna, Ekim 1875'de 6 Ramazan Kararnamesi diye bilinen ve istikraz faizlerini % 50 indiren Kararname ilan edildi. Avrupa Devletleri ayağa kalktı. Bu arada Hersek ve Bulgaristan isyanları da alabildiğine genişleyerek devam ediyordu. Rusya'nın tahriki ile 6 Mayıs 1876'da Almanya ve Fransa'nın Selanik Konsolosları katledilince tansiyon fevkalade yükseldi.

Devleti içte ve dışta rezil eden Mithat Paşa ve ekibi, suçu Sultân Abdülaziz'e yıkarak onu hal' etmeye karar verdiler. İngiltere'yi arkalarına almışlardı ve onlardan para desteği alıyorlardı. Önce rüşvet vererek üniversite talebeleri demek olan talebe-i ulûmu ayaklandırdılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ni yıkan ve tarihe 4 büyükler yahut Hal' Erkânı diye geçen dört vasıfsız adam devletin en önemli makamlarına geldiler (11 Mayıs 1876): Mütercim Rüşdi Paşa sadrazam, Hüseyin Avni Paşa serasker, Mithad Paşa devlet nâzırı ve ehliyetsiz müfsid imam diye bilinen Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislâm

oldular. Abdülaziz'in devlete verdiği yeni şekil ve özellikle de yeni donanmadan korkan İngiltere, kuklası olan Mithad Paşa'yı kullanarak Padişah aleyhindeki her hareketi takip ediyordu. 30 Mayıs 1876'da Harbiye Mektebi kumandanı Süleyman Paşa, çoğu Türkçe bilmeyen iki tabur askeri kandırarak Dolmabahçe Sarayı'nı bastı ve Padişah'ı tahttan indirdi. Hal' fetvasını Padişah'ın şuurunun bozukluğuna dayandıran Şeyhülislâm ise, hırsının esiri ve inkılabcıların oyuncağı olmuştu. Padişah hal' edilmekle kalmadı; Dolmabahçe Sarayı tam manasıyla yağmalandı. Hüseyin Avni Paşa, hem hırsız ve hem de namussuz biri idi. Askere bahşiş dağıtılarak memnuniyetsizlikler bastırıldı. Artık 30.Mayıs.1876 tarihinden itibaren, bütün bu olup bitenlerin arkasında olan ve Osmanlı Padişahları arasında mason olduğu bilinen V. Murad Osmanlı tahtında oturuyordu. Sultân Aziz, 4.6.1876 tarihinde yani hal'ından 5 gün sonra, Hüseyin Avni Paşa'nın kiralık katilleri eliyle, kol damarları intihara benzeyecek şekilde kesilerek şehid edildi ve resmen intiharmış gibi gösterildi.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Dürr-i Nev Baş Kadın Efendi.
2- Hayrân-ı Dil 2. Kadın Efendi.
3- Edâ-Dil 2. Kadın Efendi.
4- Neş'erek (Nesrin) 3. Kadın Efendi.
5- Gevherî 4. Kadın Efendi.

ÇOCUKLARI:

1- Yusuf İzzeddin Efendi;
2- Mahmûd Celâlüddin Efendi;
3- Mehmed Selîm Efendi;
4- **Abdülmecid II;**
5- Mehmed Şevket Efendi; 6- Mehmed Seyfeddin Efendi;
7- Sâliha Sultân; 8- Nâzıme Sultân;
9- Emîne Sultân; 10- Esma Sultân; 11- Fatma Sultân;
12- Münîre Sultân; 13- Emîne Sultân [151]

(151) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, İstanbul 1326, c. I, sn. 24-126; Özellikle Hal'ı ve Terceme-i Hali İçin bkz. Sh. 100-126; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, c. III, 3-240; c. IV, 1-158; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 169-264; VII, sh. 1-352; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 162-166; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 274-288;

Necib Asım, "Cennet-Mekân Firdevs-Âşiyan Sultân Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesl-dlr", TOEM, nr. 49-62, sh. 90-102; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sultân Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvls Lütfi Efendl'nin Bir Risalesi", Belleten, c. VII, sayı 28(1943), sh. 349-373; Koray, Enver, "Sultân Abdülaziz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa", Belleten, e U, sayı 199(1987), sh. 193-204.

154. Sultân Abdülaziz intihar mı etmiştir yoksa şehid mi edilmiştir?

30.5.1876 tarihinde hal' edilen ve yıllarca ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı yağma edilen Sultân Abdülaziz, görevden alındıktan sonra Hüseyin Avni Paşa'nın adamları tarafından Topkapı Sarayı'na nakledilmiştir. Burada ölüm korkusuyla büyük sıkıntılar çeken ve kendisine bakım yapılmayan Sultân Abdülaziz, yeni Padişah'a hitaben kendisinin Çırağan Sarayı'na nakli için insanı hüzne boğacak manalarda tezkireler kaleme almıştır. Bunun üzerine Çırağan Sarayı'nın üst tarafında V. Murad için yapılan dairelere getirilmiştir. Burada da ölüme terkedilmiş gibi bakımı yapılmayan Sultân Abdülaziz'in hayatından bıktığı ve hatta ölümü arzuladığı doğru olabilir. Ancak intihar ettiğine inanmak mümkün değildir.

4 Haziran 1876 sabahı haremdeki kadınların çığlıklarıyla Abdülaziz'in vefat ettiği öğrenilmiştir. Duruma müdahale eden Serasker Hüseyin Avni Paşa, hemen Fahri Bey isimli Abdülaziz'in yakın hizmetkârlarından birine, "Sultân Abdülaziz'in sabahleyin validesini ve cariyeleri yanından kovarak oda kapısını kapattığını, sakalını düzeltmek için bir makas istediğini ve bu makas ile kollarının kan damarlarını kestiğini ve içeriye girildiğinde hayatını kurtarmanın mümkün olmadığını" söyletmişler; getirdikleri kendi tabiblerine doğru dürüst muayene bile ettirmeden subaylar eli ile cesedini açık bir şekilde Karakol'a iletmişlerdir. Maalesef, resmî olarak tutulan ölüm raporunda, son zamanlarda aklî dengesini bozduğu ve neticede intihar ettiği yazılarak mesele kamuoyuna böylece duyurulmuştur.

Konu daha sonra çok tartışılmıştır. Çünkü tarih çarpıtılmış ve gizlenmiştir. Mesele incelendiğinde görülmektedir ki, olay intihar değil, açıkça Hüseyin Avni Paşa, Mithad Paşa ve arkadaşlarının işlettikleri bir cinayettir. Zira; Evvela, Ahmed Cevdet Paşa'nın ifadesiyle, makasla sol kolunun damarlarını kestikten sonra yaralı kol ile sağ kolunun damarlarını kesmesi inanılmaz bir

durumdur.

İkinci olarak, koskoca Osmanlı Padişahının bu şekilde ölümü üzerine, şer'an ve kanunen her çeşit soruşturma ve tıbbî incelemenin yapılması gerekirken, asla bu yola gidilmemiş ve sadece Fahri Bey denen birinden sorularak alelacele sahte ölüm raporu hazırlanmıştır. Hüseyin Avni Paşa, muayene taleplerini şiddetle reddetmiştir.

Üçüncü olarak, asıl kendilerine sorulması gereken ailesine yani valide sultân ve cariyelere konu sorulmamış, tam tersine, gelen subaylardan Nazif isminde birisi, Valide Sultan'ın kulağındaki altın küpeyi çekip alacak kadar alçalmış ve hadiseyi bilen yakınları, olaydan sonra zulme ve baskıya maruz bırakılmıştır.

Dördüncü olarak, Ahmed Cevdet Paşa'nın nakline göre, sonradan V. Murad'ın yakınlarından biri olayı kendisine anlatınca, Padişah olayın dehşetinden aklını kaçırmış ve delirmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın bir aralık olayı kendisine anlatmak istediğini ve ancak anlatamadan öldüğünü bizzat nakletmektedir. Hatta Ahmed Cevdet Paşa 1298/1881 tarihine kadar olayın müphem ve şüpheli kaldığını, o tarihe kadar herkesin intihar ettiğine inandığını ve bu tarihden itibaren meselenin anlaşıldığını kaydetmektedir.

Beşinci olarak, o dönemi ve bizzat olay günlerini yaşayan muteber tarihçilerin (Ahmed Cevdet Paşa ve Mahmûd Celâleddin Paşa gibi), son dönem tarihçilerin (Abdurrahman Şeref ve Mahmut Kemal gibi) ve de olay sırasında yayınlanan Avrupa basınının da kanaati **olayın bir cinayet olduğu** yönündedir.

Kısaca, İngilizlerin kuklası olan Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve benzeri hırslı kişiler, kendi gayr-i meşru emellerine ters gördükleri Abdülaziz'i, İngilizlerin tahrikiyle şehid etmişlerdir. (152)

(152) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat c. I, sh. 116-121; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, c. IV, sh. 155-160; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 169-264; VII, sh. 355-360; Abdurratıman Şeref, "Sultân Abdülaziz'in Vefatı İntihar mı Kati mi?", TTEM, nr. 6(83), sh. 321-325; Uzunçarşılı, "Sultân Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", sh. 349-373.

155. Mithat Paşa hakkında çeşitli dedikodular bulunmaktadır? Mason olduğu ve İngilizlerin adamı olarak çalıştığı bu iddialar arasındadır. Bunların aslı esası var mıdır?

Önce **Mithat Paşa'yı kısaca tanıyalım**.

Ahmed Mithat Paşa, 1822'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Kadı Hacı Eşref Efendi'dir. 10 yaşında hafızlığını tamamlamış ve temel ilimleri babasından öğrendikten sonra, İstanbul'un meşhur âlimlerinden ders almıştır. Mantık, fıkıh ve hikmet gibi ilimlerin yanında Arapça, Farsça ve Fransızca'yı öğrenen Ahmed Mithad Paşa, daha sonra Divân-ı Hümâyûn Kalemine girdi. Sultân Abdülmecid devrinde Reşid, Âli, Mütercim Rüşdü ve Sâdık Rif'at Paşaların başkanlığında toplanan birçok toplantıya katılan ve bunlardan devlet idaresi ve diplomatika dersi alan Mithat Paşa, çok önemli vazifelerle görevlendirilmeye başlandı. 1858'de Avrupa seyahatine çıkarak Fransızcasını geliştiren ve bazı simalarla tanışan Mithat Paşa, sırasıyla Niş, Tuna ve Bağdad Valiliklerine getirildi. **Şûrây-ı Devlet'in ilk başkanı** olan Mithad Paşa, Sultân Aziz devrinde 1872 yılında sadrazamlığa kadar yükseldi.

Mithad Paşa, akıllı, zeki, çalışkan ve açık sözlü bir insandı. Ancak bu vasıfları bazı menfi eller tarafından kullanıldı. İngiltere'nin en büyük arzusu, V. Murad'ı Padişah ve Midhat Paşa'yı da sadrazam görmekti. Bu sebeple Midhat Paşa, İngilizlerin adamı kabul ediliyordu. O dönemin CIA'sı olan BIS (British Intelligence Service), bankalar, mason locaları ve benzeri lobiler tamamen Osmanlı Devleti'nin üzerine çullanmış vaziyetteydi. Böyle bir ortamda Midhat Paşa'nın İngilizlerin en yakın dostu olması ve V. Murad'ın mason olduğunun duyulması, tenkit rüzgârlarının Midhat Paşa aleyhinde de esmesine sebep teşkil ediyordu.

Sadrazam olur olmaz, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın tahrikleriyle, Mısır'a dış borçlanma yetkisi veren fermanı yayınladı ve böylece Mısır'ın İngiliz hâkimiyetine girmesine sebep oldu. Sultân Abdülaziz'e yalan söyleyerek, açığı olan bütçeyi fazla vermiş gibi göstermesi, görevden alınmasına sebep oldu. Yeni Osmanlılar denilen meşrutiyetçiler ısrarla Midhat Paşa'nın tekrar sadrazam olmasını arzu ediyorlardı.

Midhat Paşa'nın bir diğer kusuru da, 6 Ramazan Kararnamesini imzalayan Ticâret Bakanı olması ve bu yolla çok büyük paralar kazanırken, Osmanlı Devleti'ni Avrupalı devletlerin nazarında perişan etmesiydi. Bu arada Hüseyin Avni Paşa ile birlikte Sultân Abdülaziz'i hal' eden Hal' Erkânı arasında

yer alması ve Yıldız Mahkemesi'nde daha sonra Abdülaziz'e düzenlenen suikast sebebiyle yargılanması, aksi iddialara rağmen Midhat Paşa'yı halkın ve devletin nazarından düşürmüştür. V. Murad'dan aldığı paraları bir Hıristiyan sarraf eliyle üniversite talebelerine dağıtarak, talebe-i ulûm isyanını başlatan da Midhat Paşa olmuştur. İlmine ve dirayetine rağmen, Osmanlı Devleti'ne **ilk defa bir faiz müessesesi olan bankayı sokması**, dindar insanların nazarında Midhat Paşa'yı sevilmez hale getirmiştir.

Midhat Paşa'nın "Âl-i Osman değil de bir de Âl-i Midhat olsun" diyerek, saltanata dahi göz dikmesi, onun Kanun-ı Esâsî ve meşrutiyetle ilgili çalışmalarına da leke sürmüştür. Onu tenkit edenler, meşrutiyeti istemekten çok, saltanat atabeği olarak Osmanlı Devleti'nin idaresini ele geçirmek istiyor demişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki meşrutiyet anlayışı gerçekten öyle yürümüştür. Herkes bilmektedir ki, Midhat Paşa'nın çok arzuladığı Kanun-ı Esâsî ve meşrutiyet nizâmı ile Avrupalı devletlerin maksadı Osmanlı Devleti'nin yükselmesi ve mutluluğu değildi; asıl maksat değişik milletleri ve din mensuplarını hürriyet adı altında tahrik ederek Osmanlı Devleti'ni küçük küçük devletlere bölmek idi. Nitekim mahiyetleri güzel olmakla beraber, Tanzîmât, Islâhat ve Kanun-ı Esâsî ile yapılanlar neticesinde, Osmanlı Devleti ileri değil geri gitmiştir. Yoksa kimsenin Tanzîmât ve Kanun-ı Esâsî gibi zahiren güzel şeylere karşı olması mümkün değildir. Kısaca Midhat Paşa'nın başta İngilizler olmak üzere, Batılı devletlerin oyununa geldiği muhakkaktır.

Mason olduğu konusunda bir belgeye sahip değiliz. Kesin belge olmadan konuşmak doğru olmadığı gibi, Midhat Paşa'yı hemen mason ve dinsiz ilan etmek de doğru değildir. Ancak Midhat Paşa, 1999 yılında Masonların yaptıkları açıklamalara göre masondur; devlet ve milletin hayatının ancak kendi hayatıyla devam edeceğine inanan enteresan bir insandır; bunun da doğru olmadığı ortadadır. (153)

(153) İbn'ül-Emin Mahmûd Kemal İnal, Son Sadrazamlar I-IV, İstanbul 1982, c. I, sh. 315-414; Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, sh. 132-133; Mahmûd Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, c. I, sh. 100-130 (Sultân Aziz'in hal'ındaki rolü); 220-224 (Kanun-ı Esasi); Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, c. IV, sh. 155-198.

XXXIII - SULTÂN V. MURAD DEVRİ

156. V. Murad şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki olaylar hakkında kısaca bilgi verebilir misiniz?

Tanzîmât devrinin çocuğu olan V. Murad, Eylül 1840'da I. Abdülmecid'in Kadın Efendisi Şevket-efzâ Valide Sultan'dan Çırağan sarayında dünyaya gelmiş ve 30 Mayıs 1876 yılında da **3 ay sürecek olan** Osmanlı tahtına çıkmıştır. Sultân Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ve hatta bilmeyerek de olsa katl olunmasında dahli bulunan V. Murad, alaturka terbiye usulleriyle büyütülmüş ve Arapça ile Fransızca'yı gençliğinde öğrenmiştir. 3 aylık padişahlığından sonra Çırağan Sarayında ikamete mecbur edilen V. Murad, Ağustos 1904'de şeker hastalığından vefat etmiştir.

Hayatı diğer Osmanlı padişahları gibi müstakim olmayan V. Murad, Sultân Abdülaziz ile çıktığı Avrupa seyahatinde, Avrupalıların ilgisini çekmiş ve Galler Prensi Edvvard'ın yakın dostluğunu kazanarak 1867'de mason olmuştur. İstanbul'da Murad Locasını kurdurtan da odur. İngiltere, kendi siyasi emellerine uygun hale getirdiği V. Murad'ın padişah olmasını ve Mithad Paşa'nın da sadrazam olmasını bütün imkânlarıyla desteklemiştir. Talebe-i ulûm isyanında da, askerin siyâsete karışarak Dolmabahçe Sarayını basmasında da ve Abdülaziz'in katlinde de bunların rolü olmuştur.

Tahta çıktıktan sonra, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin emirleriyle hareket eder olmuştur. Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Paşa ve Mithad Paşa umduklarını bulamamış ve halk nezdinde olup bitenler konuşulduğundan dolayı, halk desteğini kaybetmişlerdir. V. Murad'ın aklî melekesi zaten karışık olduğundan, amcası Abdülaziz'in hal'i ile ilgili ayrıntılı bilgileri öğrenince iyice dengesini kaybetmiştir. Nihayet 15 Haziran 1876 gecesi, Girit isyanını görüşmek üzere toplanan vükelâ meclisini basan Sultân Abdülaziz'in kayınbiraderi ve hünkâr yaveri olan Binbaşı Çerkez Hasan, tabancasını çekerek Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı, Hâriciye Nâzırı Râşid Paşa'yı ve bazı görevlileri öldürmüştür. Olaydan etkilenen V. Murad'ın aklî melekesi iyice

bozulmaya ve dengesiz hareketler yapmaya başlayınca, uzmanlardan hastalığı ile alakalı rapor alınmış ve buna dayanılarak verilen fetva ile 31 Ağustos 1876 tarihinde hal'ına karar verilmiştir. Daha sonra sıhhatine kavuşmuş ise de, II. Abdülhamid'in hem iyi davranması ve hem de tedbirler alması sebebiyle devlete zarar verememiştir.

ZEVCELERİ: KADIN EFENDİLERİ:

1- Elrû Mevhibe Baş Kadın Efendi;
2- Reftâr-ı Dil İkinci Kadın Efendi;
3- Şâyân 3. Kadın Efendi;
4- Meyl-i Servet Dördüncü Kadın Efendi;

İKBALLERİ:

5- Resân Hanımefendi; Baş ikbal;
6- Cevher-rîz Hanımefendi; 2. İkbaldir;
7- Nev-Dürr Hanımefendi; 3. İkbal;
8- Remiş-Nâz Hanımefefendi; 9- Filiz-ten Hanımefendi;

GÖZDELER:

10- Visâl-i Nur Hanım.

ÇOCUKLARI:

1-Mehmed Salâhaddin Efendi.
2- Süleyman Efendi. 3- Seyfeddin Efendi.
4- Aliyye Sultân. 5- Hatice Sultân.
6- Fehîme Sultân. 7- Fatma Sultân [154]

(154) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, I, sh. 100-130; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, IV, sh. 155-198; Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, sh. 352-367; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.166-171; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 289-296.Uzunçarşıh, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İstiyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", Belleten, c. VIII, sayı 30 (1944), sh. 245-328; Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar. 1876-1905", Belleten, c. X, sayı 38 (1946), sh. 317-367.

157. Genç Osmanlılar (Genç Türkler) Cemiyeti'ni kimler ve hangi gayelerle kurmuşlardır? Namık Kemal ve Ziya Paşa bu derneğe neden girmişlerdir?

Osmanlı Devleti'nde, Sultân Abdülaziz'e kadar, sadrazam, Şeyhülislâm,

yeniçeriler ve benzeri gruplar arasında görülen muhalefet hareketi, Sultân Abdülaziz zamanında gayr-ı resmî olarak kurulmaya çalışılan Yeni Osmanlılar veya **Genç Osmanlılar** Cemiyeti (Batılılar **Jön Türkler** demektedirler) adlı bir dernekle kurumlaşmaya başlamıştır. Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa'ların ıslâhat hareketlerini az bulan ve çoğu Avrupa'da tahsil görmüş olmaları hasebiyle daha da Avrupalılaşmak taraftarı olan gençler tarafından İstanbul'da 1865 Haziranında kurulmuştur. Ortak özellikleri, zenginlerin, paşaların ve entel ailelerin çocukları olan bu gençler, Mehmed Bey, Kemal Bey, Refik Bey, Reşad Bey, Nuri Bey ve Âyetullah Bey'dir. Hürriyet ve ıslâhat ağızlarından düşmüyor ve ama her ne yolla olursa olsun Namık Kemal'i Hâriciye Nâzırı ve Ziya Paşa'yı da Sadrazam yapmak istiyorlardı. Sonradan bu cemiyete asker ve siyasi simalar da girmeye başladı; Harbiye Mektebi komutanı Süleyman Paşa ile Hidivliği kaçırdığı için Osmanlı Devleti'ne kızan Mustafa Fâzıl Paşa'nın cemiyete girmesiyle tam bir siyasi muhalefet haline geldi.

Hürriyet ve meşrûtiyyeti ağızlarından düşürmeyen ve milletten kopuk olan bu ekip, 1867'de Bâb-ı Âli'ye baskın teşebbüsünde bulundular ise de, Âli Paşa'nın önceden haber almasıyla, tasfiye edildiler. Bunun üzerine kurucularından birçoğu Avrupa'ya kaçan Genç Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, idareden küsen Mustafa Fâzıl Paşa'nın mali desteğiyle Avrupa'da teşkilâtlanmaya başladılar. 1867'de Padişaha Fransızca bir mektup gönderen Fâzıl Paşa, Genç Osmanlılara da ulaştırdığı bu mektubunda iki şey istiyordu:

Hürriyet ve Meşrûtiyet (nizâm-ı serbestâne).

Genç Osmanlıların bir diğer programı da, dini; sosyal, iktisadî ve siyasi hayatta ikinci plana atmaktı. Mektup üzerine İstanbul'da başlayan tevkifler, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mehmed, Nuri, Reşad, Agâh ve Rifat Beylerin Paris'e kaçmalarına sebep olmuştu. Artık cemiyetin gizliliği kalmamış ve fiilî reisliğini de Fâzıl Paşa yürütür olmuştu. Ortak özellikleri Avrupa hayranı olmak olan bu gençlerden Ziya Bey, Abdülaziz'in Londra seyahatinde Osmanlı Devleti'nin geri kalış sebeplerini açıklayan bir layiha takdim etmişti. Avrupalılar ise, bu yeni hareketi, her yönüyle destekliyor ve Genç Osmanlılar yerine Genç Türkler manasına gelen Jön Türkler tabirini tercih ediyorlardı.

Tunuslu Hayreddin Paşa'nın İslâm Devletlerinde Gerekli Islâhat isimli

lâyihası cemiyete ilham verdi ve artık Avrupa'da fikirlerini yaymaya başladılar. Bu maksatla 1867'de **Ali Suavi** Londra'da Muhbir adlı gazeteyi ve Namık Kemal de bir yıl sonra Hürriyet'i yayınlamaya başladılar. Avrupalıların tahrikleriyle, ümmet-i Osmaniye kelimesini, dinî açıdan İslâm ümmeti çerçevesinden Dürziler de dâhil bütün din mensuplarını kapsayan bir çerçeveye oturtmuşlar; kavmiyet anlayışını Osmanlı Devleti'ni parçalayacak şekilde bilmeden sarsmışlardır. İslâmiyetin ve tarihî birikimin tersine gelişmeler üzerine, Genç Osmanlılar ikiye bölünmüşler; ılımlıları Ziya Paşa temsil ederken aşırıları Mehmed Bey temsil eder hale gelmiştir. İkinci grup meşrutiyeti aşarak kendilerine göre cumhuriyet anlayışına gelmiş bulunmaktaydılar.

Bütün programları Bâb-ı Âli'yi ve onu temsil eden Âli Paşa'yı tenkit olduğundan, Osmanlı Devleti'nde yapılan müsbet hizmetlere bile menfi gözlüklerle bakmışlardır. Kısaca tam anlamıyla bir muhalefet partisi durumuna gelmişlerdir. Ancak muhalefetleri yapıcı değil, hep yıkıcı olmuştur. Hareketi her açıdan destekleyen Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultân Abdülaziz'e yakınlaşıp affedilmesi ve arkasından da İstanbul'a dönmesiyle hareket parçalanmaya başlamıştır. Para kaynağı kesilen Hürriyet kapandı. Ziya Paşa devam ettirmek istediyse de, mümkün olmadı. Cemiyetteki buhran, Rıfat Bey ve Ali Suavi'nin istifa etmelerine sebep oldu. 1871'de Âli Paşa'nın vefatıyla Genç Osmanlılar Cemiyeti mensupları İstanbul'a dönmeye başladılar. Bunların sadrazam adayı olan Mahmut Nedim Paşa, Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa sonradan önemli makamlara getirildiler. Ancak Abdülaziz'in hal'indaki bütün olumsuz işler, hep bu cemiyetin mensupları olan kimselere aitti. Gerçekten Genç Osmanlılar, Osmanlı Devleti'ne fikren bazı yenilikleri getirmişler ise de, 93 harbinin acı sonuçlarını hazırlayan siyâsi ekibin içinde yer almışlardır. Destekçilerinin Avrupa devletleri, mason locaları ve İstanbul'daki yabancı büyükelçiler gibi çevreler olması, bu hareketi tarif açısından önemli bir kriter olsa gerektir. Ayrıca askeri siyâsete karıştırmak da, bu ekibin kötü bir mirasıdır. Daha sonra da, bu ekip Jön Türkler olarak İttihâd ve Terakki Partisinin kurucuları tarzında yine karşımıza çıkacaklardır. (155)

(155) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mlr'ât-ı Hakikat, c. I, sh. 266-268; Namık Kemal, Hürriyet Mahkemeleri, sh. 17 vd.; Ali Suavi, Âli Paşa'nın Siyâseti, İstanbul 1325; Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, sh. 299-315.

XXXIV - KANUN-İ ESASİ, I. MEŞRÛTİYETİN İLANI VE SULTÂN II. ABDÜLHAMİD DEVRİ

158. Sultân Abdülhamid'in şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Sultân Abdülhamid Hân, Osmanlı Padişahları arasında **en uzun süre tahtta** kalanlardan biridir; Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiren çok önemli olayların saltanatında meydana geldiği nadir padişahlardandır ve en önemlisi de hakkında en çok eser bulunan bir devlet adamıdır. Bir iki sayfada onun şahsiyetini ve devrindeki olayları özetlemek mümkün değildir. Bu sebeple sadece bazı olayların ana hatlarını vermeye çalışacağız.

II. Abdülhamid, I. Abdülmecid'in 4. Kadıefendisi olan Çerkez asıllı Tîri Müjgân Kadınefendi'den Çırağan Sarayında Eylül 1842 yılında dünyaya gelen oğludur. 10 yaşında annesini kaybeden Abdülhamid, manevi annesi Baş-ikbal Perestû Hanımefendi'nin terbiyesi altında büyümüştür. 28 yıl II. Abdülhamid'in valide sultanlığını ifa etmiştir. Milletin **Sultân Hamid** dediği II. Sultân Abdülhamid, şehzadeliğinin ilk günlerinde musiki dersleri almış; 1850'den itibaren devrinin âlimlerinden hat, Arapça, Farsça, Osmanlı Edebiyatı ve diğer İslâmi İlimleri ders almıştır. Özellikle hadisden Buhari okuyan Abdülhamid, devrin Maârif Bakanı'ndan politika ve iktisad, Vak'anüvis Lütfi Efendi'den Osmanlı Tarihi derslerini dinlemiştir. Kendinden önceki padişahlardan farklı olarak, **Şâzelî tarikatı**na intisap eden Abdülhamid, 1879'dan itibaren Kadiri tarikatının derslerini almaya başlamış ve ömrünün sonlarına doğru Nakşibendi tarikatına da intisap eylemiştir.

Bu bir kaç satırlık bilgiden anlaşılacağı üzere, Abdülhamid, bütün hayatını tam bir İslâm âlimi ve siyâset ve devlet adamı olmaya vermiştir. Amcası Abdülaziz zamanında ziyaretlerde ve seyahatlerde bulunan Abdülhamid, Fransız İmparatoriçesi, Avusturya Kralı, Prusya Veliahdı, Galler Prensi, Fransa Prensi, Şeyh Şâmil ve Emir Abdülkadir gibi, batılı ve doğulu devlet adamlarıyla tanışmış ve onlardan istifade etmesini bilmiştir. Babasının tabiriyle

kuşkulu ve sükûtî oğul olan Abdülhamid, kurulduğu yıl Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girmiş ve ancak gayelerinin bozuk olduğunu anlayınca ayrılmıştır. Hayat tarzı itibariyle Sultân Abdülaziz'e benzeyen, şarklı, tam bir Müslüman, tam bir Osmanlı ve tam bir Müslüman Türk olan Abdülhamid, takva ve dindarlığı sebebiyle halk arasında **veliyyullah** olarak bilinmiştir. Dedesi II. Mahmûd'a ve Reşid Paşa'ya hayran olduğu ifade edilen II. Abdülhamid, babası I. Abdülmecid ile ağabeyi Murad'ın alafranga hayatının devlete ve millete zarar verdiğine inanıyordu. 31 Ağustos 1876'da, akıl hastası olan V. Murad'ın yerine, Midhat Paşa ve Mütercim Rüşdü Paşa'yı ikna ederek Osmanlı tahtına oturan II. Abdülhamid, dış ve iç düşmanların bütün gayretlerine rağmen, 27 Nisan 1909 yılına kadar Osmanlı tahtında oturmayı başarmıştır.

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarını ikiye ayırmak ve meseleleri ona göre değerlendirmek şarttır:

BİRİNCİ SALTANAT DEVRİ (31.8.1876 - 13.2.1878);

MİDHAT PAŞA VE EKİBİNİN İDAREYİ ELİNDE TUTTUĞU ÇÖKÜŞ YILLARI:

II. Abdülhamid, Midhat Paşa ve ekibini taltif ederek tahta çıkmış ve maalesef Meclis-i Mebusan'ın kapatıldığı Şubat 1878'e kadar da, idarede hep onların sözleri geçerli olmuştur. Neticede bu bir buçuk yıl kadar zaman, Osmanlı Devleti'nin çöküş ve hatta yıkılış yılları olmuştur. Rus askerlerinin Yeşilköy'e kadar geldiği bu acılı günlerin faturasını II. Abdülhamid'e yüklemek çok büyük hata olacaktır. Bu devrenin en önemli olaylarını şöylece özetlemek mümkündür:

Midhat Paşa ve Rüşdi Paşa'ların meşrutiyetle alakalı şartlarını kabul ederek II. Sultân Abdülhamid Hân unvanını alan Sultân Abdülhamid, Aralık 1876'da Midhat Paşa'nın entrikalarından bıkarak istifa eden Rüşdi Paşa'nın yerine **Midhat Paşa'yı sadrazamlığa** getirdi. Osmanlı Devleti tam bir isyan ülkesi haline gelmiş ve bu durum açık denizlere girmek isteyen Rusya'nın iştahını açmış olmasından dolayı, Düvel-i Muazzama, İstanbul'da Tersane Konferansı'nı tertip etmişlerdir. İngiliz baş murahhası ve Türk dostu olan Lord Salişbury ısrarla Rus-Osmanlı savaşına taraftar olmadıklarını söylemesine ve Rus Çarı II. Aleksandr da, barışçı bir tavır izlemesine rağmen, Midhat Paşa, padişahla münakaşayı bile nazara alarak Rusya'ya harp ilan edilmesini

savunmuştur. Midhat Paşa ile aynı fikirde olanlar, sadece Rusya'daki Panslavistlerdi.

Böyle bir dönemde, Osmanlı Devleti Midhat Paşa ve ekibinin ısrarıyla, 23 Aralık 1876 tarihinde I. Meşrutiyet'i (Taçlı Meşrutiyet veya 93 Meşrûtiyeti de denmektedir) ilan etti ve temel itibariyle 1960 yılına kadar yürürlükte kalacak olan ilk yazılı Anayasasını yani **Kanun-i Esâsî**'yi ilan etti. Bundan cesaret alan Midhat Paşa ve ekibi, ordunun harp istediğini, Rusya'nın yenileceğini ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında harbe katılacağını iddia ederek, harp ilanına karşı olanları vatan hâini ilan ettiler. **II. Abdülhamid bunlardan hiç birini kabul etmiyordu** ve ancak çaresizdi. Harp tekliflerini incelemek üzere Ocak 1877'de toplanan Meclis-i Meb'usân'ın 240 üyesinden 6O'ı gayr-i müslim idi. Karar, harp ilanının lehine çıktı ve Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götüren bu karar, Rusya ile Osmanlı Devleti'nin başbaşa kalmasına sebep oldu. Memleketin felakete gittiğini gören II. Abdülhamid, Midhat Paşa'yı Şubat 1877'de azletti ve sürgün etti. Bu arada Düvel-i Muazzama, evvela büyükelçilerini İstanbul'dan çektiler ve sonra da Mart 1877'de Londra Protokolünü imzaladılar. Tersane Konferansı'ndan daha hafif teklifler ihtiva eden bu konferansı, Rus Çarı kabul etti ve sadece harp isteyen aşırı milliyetçileri teskin için Karadağ'a Nikşi Kazasının bırakılmasını istedi. Bunu Kanun-ı Esâsi'ye aykırı bularak reddeden Bâb-ı Âli, Nisan 1877'de büyük Rus-Osmanlı Savaşının yani halkın ifadesiyle **93 Harbi**'nin başlamasına yol açtı. Fiilen Haziran 1877'de başlayan bu harb Ocak 1878'de Osmanlı Devleti'nin her şeyini kaybetmesiyle sonuçlandı. 93 felâketi, Şubat 1878'de Meclis-i Meb'usân'ın kapatılmasını ve II. Abdülhamid'in ikinci saltanat devresinin başlamasını netice verdi. Tarihçilere göre bu bir buçuk yıllık devreden II. Abdülhamid sorumlu değildi.

II. ABDÜLHAMİD'İN İKİNCİ SALTANAT DEVRESİ = ŞAHSİ İDARE DEVRİ (13.2.1878 - 27.4.1909):

30 yıl kadar süren bu devreye, II. Abdülhamid'in şahsî idare devri veya muhaliflerinin ve maalesef Cumhuriyet dönemi tarihçilerinden birçoğunun ifadesiyle istibdâd devri (devr-i istibdâd) denmektedir. Bilançoları çok ağır

olan 93 felâketinin devleti yok edeceğini gören basiretli devlet adamı II. Abdülhamid, Meclis-i Meb'usân'ın bağımsız Ermenistan, Pontus ve Kürdistan gibi devletlerin kurulmasını tartıştığını görünce, 13.2.1878'de Meclis'i fesh etti. Alman Devlet Adamı Bismark, "bir devlet millet-i vâhideden mürekkeb olmadıkça, meclisin faydadan ziyade zarar vereceğini" ifade ederek tasvip etti. Rus Çarı zaten memnundu. Durumdan rahatsız olan İngiltere, V. Murad'ı padişah ve Midhat Paşa'yı sadrazam yapmak için Genç Osmanlılardan Ali Suavi'yi tahrik ederek, tarihe Çırağan Baskını veya **Ali Suavi Vak'ası** olarak geçen elim olayı patlattı. Arkasında, İngiliz Büyükelçisi Lord Elliot ve yerine gelen Lord Layard ile Ali Suavi'nin İngliz ajanı olan hanımı Mary vardı. 23 ihtilâlcinin ölümü ile sonuçlanan bu sonuçsuz darbe, II. Abdülhamid'i hafiyye denilen gizli teşkilâtını kurarak daha sıkı idareyi ele almasına mecbur etti.

İç buhranlarla perişan olan ve her iki cephede de mağlup duruma düşen Osmanlı Devleti, Yeşilköy'e kadar gelen Ruslarla, İntihar Andlaşması denilebilecek olan 3.3.1878 tarihli **Ayastafanos Muahedesi**ni imzaladı. Ancak düveli muazzama denilen İngiltere, Fransa ve Avusturya yani Almanya'nın bundan rahatsız olmaları üzerine, 4,5 ay sonra bu andlaşma yok sayıldı ve 13.7.1878'de **Berlin Muâhedenâmesi**'ni imzalayarak varlığını 30-40 yıl daha uzatmış oldu. Berlin Muâhedenâmesi de, Osmanlı Devleti'ni, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a tam istiklâliyet vererek **Avrupa'dan tasfiye** ediyordu. Bosna-Hersek Eyâleti Avusturya'ya verilirken, otonom bir Bulgaristan Prensliği kuruluyordu. Karadağ'a bir kaza bırakmamak uğruna, devlet, Avrupa'dan siliniyordu.

Berlin Muâhedenâmesi'nden cesaret alan Ermeniler, 1895-1896 yıllarında Doğu Anadolu'da katliamlara ve bağımsız bir Ermenistan kurma teşebbüslerine giriştiler. II. Abdülhamid, teşkil ettiği **Hamidiye Alayları** ile bu tehlikeyi bertaraf etti ve dahi denecek kadar mükemmel olan dış politikasıyla, büyük devletlerin işe karışmasına mani oldu. Ermeni isyanlarına karşı sert tedbirler alan II. Abdülhamid, Ermeniler tarafından Kızıl Sultân diye anılmaya başlandı. İttihâdcılar ve Cumhuriyet dönemindeki sözüm ona bazı aydınlar da, aynen Ermeniler gibi, bu unvanı kullanmaya devam etti. Ermenilerle ilgili batılı devletlerin baskılarını, imtiyaz ve maddi menfaat gibi her çeşit imkânı kullanarak durdurdu ve İngiltere bu diplomatik girişimler üzerine Çanakkale

Boğazı'na kadar getirdiği Akdeniz filosunu geri çekti.

Ermenilerden bir netice alamayan İngiltere, dış borç batağına sapladığı Hidiv İsmail Paşa'dan Süveyş Kanalı tahvillerini de satın aldı. Bunun üzerine Mısır'a baskı yapmaya başladı. 1879'da Hidiv'in azledildiği Mısır, yine sükûn bulmadı. İngilizlerin Mısır'a hücum etmesi üzerine, II. Abdülhamid'in Mısır'a başbakan tayin ettiği Arabî Paşa'ya bağlı ordu Eylül 1882'de İngilizlere yenildi. Artık Mısır, fiilen İngiliz işgali altındaydı.

Bu arada büyük devletlerin tahriki ile iyice şımaran Yunanistan, Epir (Yanya) ve Girit Eyâletlerine göz dikerek Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Ancak Osmanlı orduları **Yunanlıları bir kaç defa mağlup ettikten sonra** Atina'ya kadar yaklaştılar. Yunanistan'ın sulh talebi üzerine, araya yine büyük devletler girdi ve son söz yine onların oldu. Aralık 1897'de imzalanan İstanbul Andlaşması'na göre, Tesalya geri veriliyor ve Girit'e muhtariyet tanınıyordu.

İçte ve dıştaki bütün menfiliklere, Ermenilerin püskürtülmesi ve Yahudilere Filistin'de arazi verilmeyerek geri çevrilmeleri sebebiyle bütün Batılı devletlerin ve lobilerin aleyhteki faaliyetlerine rağmen, II. Abdülhamid, hiç bir zaman vazgeçmediği İttihâd-ı İslâm (**İslâm Birliği**) siyâseti sebebiyle halkı tarafından sevildi ve tutuldu. Neticede Devleti de ayakta durdurdu.

1902-1903 yıllarında Vilâyât-ı Selâse denilen Kosova (Üsküb merkezli), Selanik ve Manastır çevrelerinde, Makedonya İhtilâli başladı ve yine büyük devletler araya girerek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı. Ermeni komitacıları ve milletlerarası siyonizmin temsilcileri, davalarına engel gördükleri II. Abdülhamid'i yok etmek üzere, terörist Belçikalı Jorris ile anlaştılar. 21 Temmuz 1905'de **Cuma Selamlığında patlayan bomba**, Padişahı yok etmek için patlatılmıştı; ama Allah korudu. İngilizler de boş durmuyordu; 1905'de Yemen'de isyan çıkardıkları gibi, II. Abdülhamid'in Akabe Kasabasına asker göndermesine müsaade etmek istemeyen İngiltere ile de savaş için burun buruna gelindi. İngilizlerin altın verdiği Arap kabileleri Osmanlı ordusuna saldırdı ise de bunlar bertaraf edildi. İngilizler Hicaz demiryolu ile Bağdad demiryolunun acısını böylece çıkarmak istiyorlardı. Neticede Tâbe ve Akabe arasındaki sınır, Mısırlı ve Osmanlı subayları tarafından yeniden çizildi.

Dış ve iç baskılara rağmen 30 yıl Osmanlı Devleti'ni büyük sıkıntılarla

ayakta tutan II. Abdülhamid, bu idareyi devam ettirmek için bazı zecrî tedbirlere baş vurmak mecburiyetinde kalmıştı. Ancak bundan da önemlisi, Ermeni ve Yahudi meselesi yüzünden bütün basın ve Avrupa kamuoyu tamamen aleyhine geçmişti. Bu aşırı propagandalara rağmen, Müslüman halk, veli bildiği Padişaha itaat etmeyi ibadet telakki ediyordu. Ancak menfi güçlerin tahriki ile genç aydınlar ve askerler arasında, 93 felaketi ile memleketi sürüklediği uçurum unutularak, körü körüne bir Midhat Paşa hayranlığı yeniden başlamıştı. Yeni Osmanlılar veya Genç Türklerin fikirleri yeniden dirildi.

1890 yılında bir kısım Harbiye ve Askerî Tıbbiye talebelerinin teşebbüsü ile gizlice kurulan **İttihâd ve Terakki Cemiyeti**, II. Abdülhamid'in azlini gaye edinen bir hareket idi ve asker siyâsete yine karıştırılmıştı. Ermenilerin ortaya attığı **Kızıl Sultân iftirası**, bunlar tarafından da kullanılmaya başlandı. Daha sonra anlatacağımız gibi, İttihadcı Prens Sabahaddin Bey, Abdülhamid'in Ermeni katili olduğunu söyleyecek kadar azıttı. III. Ordudaki Tal'at Bey, Enver Bey, Niyazi Bey ve benzeri genç subayları da arasına katan İttihâd ve Terakki Cemiyeti, kazandığı gücü teröre transfer edecek kadar dengeyi kaybetti. Hareketlerine karşı koyanlara mürteci damgasını vuran İttihâd ve Terakkiciler, II. Abdülhamid'e temel hükümleri zaten yürürlükte olan Kanun-ı Esâsi'yi tamamen yürürlüğe sokmak ve Meclis'i açmak üzere baskı yaptılar.

23 Temmuz 1908'de **II. Meşrûtiyet** ilan edildi. Bu iç kargaşadan istifade eden Bulgaristan ve Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'nden ayrıldı ve İttihâdçıların **ittihâd-ı anâsır** fikrinin ilk acı meyvesi bu oldu. İttihâdçıların basiretsizlikleri yüzünden, 240 üyeli meclisin sadece 14O'ı Türk olmak üzere Meclis-i Meb'ûsân 17 Aralık 1908'de açıldı. Azınlıklar, demokrasi geldi diye devlete bağlanmadılar ve bilakis devlete isyan etmeye başladılar. Müslümanların kanına giren Sırplar, Bulgarlar, Ermeniler ve benzeri azınlıklar için af ilan edildi. İstanbul'da Ermeni ihtilâli yapıldı; ama suçlu Müslümanlar oldu. Bunu fırsat bilen İngilizler ve diğer Osmanlı düşmanları, Üçüncü Ordu'dan İstanbul'a sevk edilen avcı taburları tarafından **31 Mart Vak'ası** denilen ihtilali çıkardılar. Asker ve bunlara katılan hamallar gibi sıradan insanlar, "şerî'at elden gidiyor" diyerek devlete karşı ayaklandılar. İttihâdçıların hem Abdülhamid'den kurtulmak ve hem de muhaliflerini ve samimi dindarları ezmek için tertip ettiği bu olay, İstanbul'a gelen Hareket Ordusu tarafından kanlı bir

şekilde bastırıldı.

Neticede Meclis'i toplayan İttihadcı Tal'at Bey, 27 Nisan 1909 tarihinde, silah tehdidi altında **Meclis'den hal' kararı**nı çıkardı ve içinde hiç Müslüman Türk bulunmayan dört kişilik heyetle (Yahudi Emanuel Karaso, Ermeni Komitecisi Aram Efendi, Arnavud Es'ad Toptani Paşa ve Gürci Arif Hikmet Paşa) hal' kararını II. Abdülhamid'e tebliğ ettirdi. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılış trendi, maalesef hız kazanmıştı.

KADIN EFENDİLERİ:

1- Nâzik-edâ Baş Kadın Efendi;
2- Bedr-i Felek Baş Kadın Efendi; 3- Sâfi-nâz Nur-efzûn 2. Kadın Efendi;
4- Bîdâr 2. Kadın Efendi; 5- Dilpesend 3. Kadın Efendi;
6- Mezîde Mestân 3. Kadın Efendi;
7- Emsâl-i Nûr 3. Kadın Efendi;
8- Ayşe Dest-i Zer Müşfika (Kayıhân) 4. Kadın Efendi.

İKBALLERİ:

9- Sâz-kâr Hanımefendi; Baş ikbal;
10- Peyveste Hanımefendi; 2. İkbaldir;
11- Fatma Pesende Hanımefendi; 3. İkbal;
12- Behîce (Maan) Hanımefefendi; 4. İkbâl;
13- Sâliha Naciye Hanımefendi; 4. İkbal.

GÖZDELER:

14- Dürdâne Hanım; Baş Gözde; 15- Câlibos Hanım; 2. Gözde;
16- Nazlıyâr Hanım; 3. Gözde.

ÇOCUKLARI:

1- Mehmed Selim Efendi; 2- Mehmed Abdülkadir Efendi;
3- Ahmed Nuri Efendi; 4- Ulviyye Sultân;
5- Naile Sultân; 6- Zekiyye Sultân;
7- Fatma NâimeSultân; 8- Seniyye Sultân;
9- Senîha Sultân; 10- Şâdiye Sultân.
11- Hamîde Ayşe Sultân (**Babam Sultânhamid** adlı kitabın yazarı).
12- Refia Sultân; 13- Hatice Sultân;
14- Aliyye Sultân; 15- Cemîle Sultân;

16- Sâmiye Sultân; 17- Mehmed Burhânüddin Efendi;
18- Abdürrahim Hayri Efendi; 19- Ahmed Nureddin Efendi;
20- Mehmed Bedreddin Efendi; 21- Mehmed Âbid Efendi. (156)

(156) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, c. I, sh. 167-327; c. II, sh. 2-259; c. III, sh. 2-263 (Berlin Muahedesi dâhil); Karal, Osmanlı Tarihi, c. VIII, sh. 1-577; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. II, sh. 550-630 (II. Abdülhamid devrini, kanaatimize göre en özlü ve kapsamlı bir şekilde anlatan bir eserdir); Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultân Abdülhamid, sh. 257-274; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.171-183; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 297-329; Baykal, Bekir Sıtkı, "93 Meşrutiyeti", Belleten, c. VI, sayı 21-22(1942), sh. 45-83; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası", Belleten, c. VIII, sayı 29(1944), sh. 71-118; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Sultân Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", Belleten, c. X, sayı 40(1946), sh. 705-748.

159. Sultân Abdülhamid'e neden Kızıl Sultân denmektedir? Bu çirkin lakabı Abdülhamid için kullanan kimdir?

Bilindiği gibi, 1878 tarihli Berlin Andlaşmasının 61. Maddesine göre, Vilâyât-ı Sitte denilen Erzurum, Diyârbekir, Sivas, Harput (El-Aziz), Van ve Bitlis'de bulunan Ermeniler lehine Osmanlı Devleti bazı ıslâhat yapmak mecburiyetindeydi. Büyük devletler de bunu takip edeceklerdi. Maalesef Osmanlı Devleti'nin her yerinde olduğu gibi, buralarda da Ermeniler tahrik ediliyordu. Tahrik edilen Ermeniler Müslümanları katliama tabi tutmaya başladılar. 1886'da İsviçre'de, Anadolu'da binlerce Müslümanın kanına giren Ermeni **Hınçak Cemiyeti** kuruldu. Rusya ve İngiltere'de bir Müslüman memur bile yapılmazken, Ermeniler Osmanlı ülkesinde bakan da olabiliyorlardı. Buna rağmen, hak ve hürriyet diyerek terör estirmeye başladılar. Yüzlerce Müslüman köyünü basarak çoluk çocuğun kanını döker oldular.

İşte bu terör ve dehşet üzerine, II. Sultân Abdülhamid, merkezi Erzincan'da bulunan IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'yı, Ermeni terörünü durdurmak üzere görevlendirdi. Teröristlere aman vermeyen Paşa'nın bu hareketi, Avrupa basınının Abdülhamid aleyhine kampanya başlatmalarına sebep oldu. Fransız Akademisi üyesi tarihçi Kont Albert Vandal, ilk defa Abdülhamid hakkında "Le Sultân Rouge" lakabını kullandı ve maalesef, İttihadcılar bu tabiri "**Kızıl Sultân**" diye tercüme ederek, Ermenilerle birlikte Sultân Abdülhamid'i kötülemeye başladılar.

İttihâdcıların, Ermeni katili diye Sultân Abdülhamid'i itham etmeleri ve onu Kızıl Sultân diye karalamaları, maalesef, Cumhuriyet devrinin ders kitaplarına kadar yansıdı.

Burada iki hususun bilinmesi gerekmektedir:

Birincisi, Abdülhamid'i Ermeni Katili ve Kızıl Sultân diye karalayan İttihâdcılar, daha sonra 1915'deki Ermeni tehciri sebebiyle aynı sıfatlarla karalanmışlar ve ilâhi adalet yerine gelmiştir. Zaten iktidara geldikten sonra, Ermeni komitelerine serbestlik vermeleri, Doğudaki olayların da başlıca sebebidir.

İkincisi, Sultân Abdülhamid, saltanatı boyunca, bazı tarihçilerin iddialarının aksine, Çırağan Baskını gibi fiili olan durumlar hariç, muhaliflerine **asla idam cezası vermemiştir**. 31 Mart Olayında, 1. Orduya Rumeli'den gelen çapulcuları durdurmak üzere, kardeş kanı akar korkusuyla talimat dahi vermemiştir. (157)

(157) Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. II, sh. 576-578; Ermeni meselesine sayfalar ayıran Karal, bu meseleye asla temas etmemiştir. Cumhuriyet döneminde kaleme alınan tarihlerin çoğu da, yaptığı zulümlerden dolayı bu lakabı, ittihâdcıların ve aydınların ona taktığını söyleyecek kadar tarihi tahrif yoluna gitmişlerdir.

160. 1293/1876 Tarihli Kanun-ı Esâsî'yi hazırlayan sebepler nelerdir? İslâm Hukukuna göre böyle bir anayasayı ilan etmek meşru mudur?

Dışardan yapılan tazyikler ve içerdeki haklı-haksız muhalefetlerle otoritesi zayıflayan Sultân Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmiş, bunu takiben tahta oturan V. Murad da devleti idare edemeyince, meşruti rejimi kabul ve Kanun-ı Esâsi'yi ilan etmek şartıyla II. Abdülhamid'e 19 Ağustos 1293/1878'da bî'at edilmiştir. Zamanın sadrazamı olan Ahmed Mithat Paşa'nın şiddetli arzularıyla meşruti rejim ve Kanun-ı Esâsî meselesini gündemine alan II. Abdülhamid, önce böyle bir anayasa hazırlamanın ve belli konularda yasama yetkisine sahip bir meclis kurmanın, Osmanlı hukukunun temeli olan "Şer'-i Şerife" aykırı olup olmadığını öğrenmek için, yetkili İslâm hukukçularından konuyla ilgili lâyihalarını kendisine arz etmelerini istemiştir. Bu hususstaki kanaatler iki noktada toplanabilir:

Birincisi: "Kavanin-i siyâset" veya "usul" denilen böyle bir anayasa hazır-

lamak ve bu anayasaya göre kurulan meclisin çıkardığı kanunlara uymak İslâm hukukuna aykırıdır. Bu görüş sahipleri, hazırlanacak anayasanın açıkça şer'î hükümlere aykırı kanunlar yapılmasına yol açacağını zannetmişlerdir ve çoğunluk tarafından tasvip görmemişlerdir. Bunların dayandığı en önemli nokta, şûra meclisinin gayr-i müslimlerden değil, sadece Müslümanlardan teşekkül edeceği meselesidir. Fetva Emini Kara Halil Efendi bunların başında gelmektedir.

İkincisi: İslam Hukukunda sınırları belirlenen ülü'l-emre tanınan sınırlı yasama yetkisinin dairesinde kalmak ve mevcut şer'î hükümlere aykırı olmamak şartıyla "şûra meclisi" mahiyetinde bir yasama meclisi kurmak ve bunun esaslarını düzenleyen ve usul denilen bir kanun-ı esâsî hazırlamak caizdir. Hatta bir yerde zaruridir. Bu görüşü müdafaa edenlerin başını ise, devlet erkânını yaptığı konuşma ile ikna eden Şûrây-ı Devlet azasından Seyfeddin Efendi'dir.

İslâm hukukunda "anayasa, düstur yahut usûl" ta'bir edilen bir temel kanun hazırlamanın caiz olduğunu belirten büyük ilmi şahsiyetler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını, görüşlerini özetleyerek zikretmekte yarar vardır. Şöyle ki:

A) Meşru' dairede kalmak şartıyla İslâmî bir anayasa hazırlamanın ilk müdafileri arasında büyük müfessir **Alûsi** bulunmaktadır. "Ruh'ul-Maâni" adlı tefsirinin 28. cildinde Mücadele süresinin tefsirini yaparken düştüğü "El-Kanun Ve'ş-Şer" adlı haşiyesinde aynen şöyle demektedir (özetle):

Usûl adı altında, İslâm hukuku tarafından imama ve ülü'l-emre havale edilen askeri hukuk, ta'zir cezaları, miriye ait arazi nizâmı, idarî teşkilât ve benzeri konularda kanun tanzim etmekte beis yoktur. Şer'î hükümlere aykırı olmayan usûl ile amel edenleri tekfir etmek ise büyük tehlikedir.

1270/1853 tarihinde vefat eden bu büyük allâmenin, söz konusu risaleyi, Osmanlı Devleti'ndeki yeni hukukî düzenlemeler ve anayasa tartışmaları üzerine kaleme aldığı tahmin edilmektedir.

B) Bu konuda görüş beyan eden büyük bir İslâm âlimi de Bediüzzaman lakabıyla anılan **Said Nursi**'dir. Çeşitli eserlerinde Kanun-i Esâsî, şûra meclisi ve meşru meşrûtiyeti müdafaa eden bu dâhinin bazı görüşleri şöyle özetlenebilir:

"Meşrûtiyet, meşveret, adalet ve kuvvetin kanunda toplanması demektir. Meşrûtiyet ve Kanun-i Esâsî, hakiki adalet ve şer'î meşveretten ibarettir. Dünyevi saadetimiz meşrûtiyettedir. Meşrûtiyetin düşmanları, Meşrûtiyeti gaddar, çirkin ve İslâm Hukukuna aykırı göstermekle meşveretin de düşmanını çoğaltmaktadırlar. İsimlerin değişmesiyle hakikatler tebeddül etmez. Geçmiş zamanda sosyal bağlar, geçim vasıtaları ve medeniyetin nimetleri o kadar çok olmadığından, az adamların fikri devletin idaresi için yeterli idi. Ancak bu zamanda sosyal münasebetler o kadar çoğalmıştır, ihtiyaçlar o kadar çeşitlenmiştir ki, sadece milletin kalbi hükmünde olan bir meclis, İslâm milletinin fikri demek olan şer'î meşveret ve medeniyetin kılıcı demek olan fikir hürriyeti ile bir devleti idare edebilir".

Bu açık görüşlerinin yanında, mecliste kanun çıkaran kanun adamlarını körü körüne tekfir edenleri de Kur'ân'ı anlamamakla suçlamış ve şer'î hükümlere uygun olmak şartıyla şûra meclisini ve kanun-i esâsî'yi müdafaa etmiştir.

C) Kesin tarihi belli olmamakla beraber Kahire'deki dört mezhebin ileri gelen hukukçuları da, İslâm milletinin kalbi hükmündeki millet meclisinin lehinde II. Abdülhamid'e bir layiha göndermişlerdir. Bu belge de Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. Osmanlı Arşivinde Kanun-ı Esâsî'nin ve meclisin lehinde II. Abdülhamid'e gönderilen başka lâyihalar da vardır. Biz fazla ayrıntıya girmek istemiyoruz.

Bütün bunların yanında parlamento usûlünün ve kanun-ı esâsî'nin akla ve şer'a aykırı olduğunu ısrarla müdafaa eden lâyihalar da, II. Abdülhamid'e gönderilmiştir. Bunlar, Avrupa tarzının aynen iktibasını karşılarına alarak tenkidlerini ileri sürmüşler ve şer'î hükümlere aykırı olmamak şartıyla Kanun-ı Esâsî ilânının ve parlamento usûlünü kabul etmenin mümkün olduğu cihetini düşünememişlerdir. İsminin Muhammed Ubeydullah olduğunu öğrendiğimiz bir âlim, II. Meşrûtiyet öncesinde II. Abdülhamid'e gönderdiği 1316/1898 tarihli bir lâyihasında aynen şöyle demektedir:

"Parlamento usûlü, şer'a muvafık değildir. Çünkü Osmanlı saltanatı hilâfet manasını haizdir. İslâm hilâfetini hâiz bir devlet ise, sadece İslâm devleti olabilir. Şu halde meclis-i meb'ûsân açılmak icab ederse, Osmanlı

ülkesinde gayr-i Müslim unsurlardan meclise a'za olabilecekler çıkacağına göre, Osmanlı saltanatı, İslâm devleti halinden çıkar ve çeşitli din mensuplarından oluşan dinsiz bir hükümet olur ki, Jön Türk denilen rezillerin de istedikleri budur".

Görüldüğü gibi, haklı yönleri olsa da, ifrata gittiği cihetlerin daha fazla olduğu da bir gerçektir.

Lehdeki görüşleri esas kabul eden II. Abdülhamit, İslâm hukukundaki "şûra meclisini" esas alarak ve Ahmed Mithat Paşa başkanlığında Şûrây-ı Devlet'te hazırlanan lâyihada bazı değişiklikler yaparak, 23 Aralık 1876/7 Zilhicce 1293 tarihinde Kanun-u Esâsî ilânına müsaade etmiştir. Böylece Osmanlı devleti meşruti bir devlet haline gelmiş ve örfî hukukun sınırları içinde yasama görevini yürütmek üzere ilk defa bir yasama meclisi kabul edilmiştir.

7 Zilhicce 1293/1876 (İrade Tarihi: 29 Rebiülahir 1294/1 Mayıs 1293'tür) tarihli Kanun-u Esâsî, esas itibarıyla, 12 fasıl ve 119 maddeden oluşmaktadır. Bu anayasa, Osmanlı Devleti'nin şer'î bir devlet ve padişahın da halife olma özelliğini ortadan kaldırmamıştır. Padîşah yine şer'î ve kanunî hükümleri icra ile görevlidir. Devlet, İslâm dinini korumakla mükelleftir.

1293/1876 tarihli Kanun-u Esâsî'ye göre yasama organı "hey'et-i a'yan" ve "hey'et-i meb'ûsân" denilen iki hey'etten oluşan bir "**meclis-i umumî**"dir (md. 42-59).

Meclis-i Umumî, yeni kanunlar yapmak veya mevcut kanunlardan birini ta'dil etmek yetkisine sahiptir (md. 53).

Şûr'ây-ı Devlet tarafından hazırlanan kanun lâyihaları, önce halkın reyleriyle seçilen üyelerden teşekkül eden "hey'et-i mebûsân"a gelir. Hey'et-i Mebûsân'da müzâkere edildikten sonra (md. 54), padişahın kayd-ı hayat şartıyla ve idarî yahut ilmi açıdan tecrübeli olan şahıslar arasından seçtiği ve sayılan meclis-i meb'ûsân'ın 1/3'ünü geçmeyen üyelerden teşekkül eden "heyet-i a'yân"a gönderilir. Hey'et-i a'yân, kanun lâyihalarını şer'î hükümlere, anayasaya ve bazı temel esaslara uygunluk açısından tetkik eder (md. 60-64).

Kabul edilen kanun lâyihaları padişahın tasdikinden sonra (irade-i seniyye taalluk edince) yürürlüğe girer (md. 54).

Bazı hukukçular tarafından anlaşılmayan Kanun-u Esâsî'nin yasama ile ilgili bu hükümleri, İslam Hukukunun "şûra meclisi" esasına ve örfî hukukun sınırları aşılmamak şartıyla şer'î hükümlere uygun görülmüş, hatta bu manada bir Meşrûtiyet, bir "meşrûtiyet-i meşrûa" olarak vasıflandırılmıştır.

1293/1876 tarihli Kanun-i Esâsî ve bunun getirdiği meclis-i umumî, kendisinden isteneni veremeyince 1295/1878 yılında meclise son verilmiş ve Kanun-i Esâsî'nin hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır. 10 Temmuz 1342/23 Temmuz 1908 yılında Kanun-ı Esâsî'nin tekrar iadesi ve II. Meşrûtiyetin ilânından sonra toplanan Meclis, 1325/1909 yılında 1293/1876 tarihli Kanun-i Esâsî'nin bazı maddelerini değiştirmiştir. Bu değişiklik, esasa değil teferruata yöneliktir. İttihat ve Terakki hükümetinin iktidara geçmesinden sonra yapılan bu değişiklik, Osmanlı Meşrûtiyet rejimini biraz da parlâmentarizme yaklaştırmıştır. (158)

(158) BA, YEE- 23-1515; 14-1540, 1610; BA, YEE, nr. 23-1516, sh. 2 vd.; BA, YEE, nr. 23-1421-11-71; YEE, 23-1515; BA, YEE, nr. 14-1610; Alûsî, Mahmûd, Ruh'ul-Maanî I-XXX, Beyrut, c. 28, sh. 20 vd. Ayrıca bkz. İbn'ül-Kayyım, î'lâm'ül Muvakkîîn, an Rabbi'l-Âlemîn MV, Beyrut 1973, c. 4, sh. 372-377; Baykal, Bekir Sıtkı, "93 Meşrutiyeti", sh. 45-83; Baykal, Bekir Sıtkı, "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler", Belleten, c. XXIV, sayı 96(1960), sh. 601-636; Pakalın, Mehmed Zeki, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, İstanbul 1940, c. I, sh. 325 vd.; Said Nursî, Divan-ı Harb-ı Örfî, 66-67; Münâzarât, Teksir, 10 vd.; Mürsel, Safa, Devlet Felsefesi, 259 vd.; Akgündüz, Ahmed, Eski Anayasa Hukukumuz ve İslâm Anayasası, İstanbul 1997; Ebül-Ülâ, Mardin, Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul 1946, sh. 8-10, 143; Karakoç, Tahşiyeli Kavanin, c. II, sh. 29 vd.; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 134 vd.; Düstur, I. Ter. 4/2-3; 1293/1876 tarihli Kanun-i Esasi, md. 42-78; md. 3, 7, 11 (Düstur, I. Ter. 4/4-58); İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Son Sadrazamlar, c. I, sh. 325 vd. (II. Abdülhamit'in takdim nutku); Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 143 vd.; 150-151; Osman Nuri, Abdülhamld-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327, sh. 30-100; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 116-134; Mahmûd Celâleddin Paşa, Mlr'ât-ı Kâinat, c. I, sh. 188-200, 220-224; Karal, Osmanlı Tarihi, c. VIII, sh. 215-230.

161. 93 Harbi nedir ve sebep olanlar kimlerdir? Berlin Muahedesi bu sebeple mi imzalanmıştır?

Midhat Paşa ve arkadaşları, Kanun-ı Esâsi'yi ilan ederek, Avrupalıların gözüne gireceklerini ve onların devlet üzerindeki baskılarını kaldıracaklarını umuyorlardı. Umdukları olmadı. Avrupalılar, Tersane Konferansı ile Osmanlı

Devleti'ni Bulgaristan ve Bosna-Hersek gibi eyâletlerde ıslâhata zorluyordu. Midhat Paşa ve arkadaşları, Ocak 1877'de, çoğunluğu Türk olmayan Meclis'e bu teklifleri reddettirdi ve Rusya ile savaşı göze aldı. Hatta Midhat Paşa, bu konuda yeni Padişah Abdülhamid'i azarladı. Batılı devletler de büyükelçiliklerini çekerek Osmanlı Devleti'ni Rusya ile başbaşa bıraktılar. Mart 1877'de altı büyük Avrupa Devleti, daha hafif tekliflerle Londra Protokolünü imzaladılar ve Rus Çarı II. Aleksandr'ın barış yanlısı olmasını da kullanarak, Karadağ'a Nikşik Kazasının verilmesi şartıyla, savaşı önlemek istediler. Ancak Midhat Paşa'nın ekibinin elinde olan ve Abdülhamid'i devre dışı bırakan grup, bu teklifi de reddetti ve resmen Nisan 1877'de halkın 93 harbi dediği harp başlamış oldu.

Maalesef harbe sebep olanlar, Midhat Paşa ve ekibidir. İki cephede birden başlayan 93 Harbi, Osmanlı Devleti'ni yıkılmakla karşı karşıya getirmiştir. Tuna Cephesinde başkumandan Abdülkerim Nâdir Paşa'dır (Halk arasında Abdi Paşa diye bilinir). Üst üste hatalar yapılmıştır. Sırbistan'ı yanına alan Rusya güçlerini arttırırken, Osmanlı'ya bağlı kalmak isteyen Romanya'nın basit istekleri reddedilerek onlar da Rusların tarafına geçmişlerdir. 19 Temmuz 1877'de Şıpka Geçidini geçen Ruslar, nihayet Plevne'ye kadar dayanmışlardır. Plevne komutanı Gâzî Osman Paşa, 20 Temmuz 1877'de, 30 Temmuz 1877'de ve Ekim 1877'de üç defa Rusların üstün kuvvetlerine karşı tarihe **Plevne Zaferleri** diye geçen başarıları elde etmişse de, Aralık 1877'de teslim olmak mecburiyetinde kalmış ve sonra da esir edilmiştir. Artık Osmanlı orduları Rusları durduramamıştır; maalesef 20 Ocak 1878'de Edirne'yi ve nihayet Şubat 1878'de ise Yeşilköy'ü (Ayastafanos) işgal etmişlerdir. Avrupa cephesinde savaş, Rusların kesin zaferiyle sona ermiştir.

Kafkas cephesinde ise, komutan **Ahmed Muhtar Paşa**'dır ve iyi bir komutandır. Ancak silah ve ordu itibariyle Osmanlı'dan üstün olan Ruslar, Haziran 1877'de Ahmed Muhtar Paşa'ya yenilmişlerse de, Mayıs 1877'de Ardahan'ı işgal etmişlerdir. Diğer komutanların destek vermemeleri üzerine, Kasım 1877'de Kars düşmüş ve Ruslar Aziziye Tabyalarına kadar gelmiştir. Nene Hâtûnların direnişiyle karşılaşan Ruslar Erzurum'u alamamışlardır.

Devletin yıkılmak üzere olduğunu gören Abdülhamid, İngiltere Kraliçesi Victoria'dan mütâreke imzalanması için aracı olmasını talep etmiştir. Mütâ-

reke ancak Ocak 1878'de imzalanabilmiştir. İstanbul'un Rusların eline geçmesinden korkan Avrupalı devletler hemen harekete geçmişler ise de, Osmanlı Devleti, Mart 1878'de **Yeşilköy (Ayastafanos) Andlaşması**nı kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Ruslarla imzalanan bu andlaşma, tam bir intihar andlaşmasıdır.

İşte II. Abdülhamid'in 30 yıl sürecek ve devleti bir müddet daha muhafaza edecek olan **diplomatik dehası**, evvela Ayastafanos'u geçersiz kılma teşebbüsleriyle başlamıştır. İlk işi, Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Bâyezid) Osmanlı'ya iade edilmek ve imzalanan Andlaşma yerine Berlin Muahedesini kabul ettirmek şartıyla, Kıbrıs, İngiltere'ye taviz olarak verilmiştir. Berlin Muahedesi de iyi bir andlaşma değildir. 1699 tarihli Karlofça Andlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan tasfiye eden ikinci andlaşmadır. Ancak Ayastafanos ile mukayesesi de mümkün değildir. Zira Osmanlı'nın Balkanlardaki ömrünü 1913 yılına kadar (Londra Muahedesi) devam ettirmiştir. Berlin Muahedesi ile, Osmanlıya bağlı üç prensliğe yani Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a istiklâliyet verilmiştir. Berlin Muahedesinin en kötü şartları, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ve Makedonya'da da gayr-i müslimler lehine devletin bazı ıslâhat yapmaya mecbur bırakılmasıdır.

Kısaca **93 Harbi** ve bunun acı meyvesi olan Berlin Muahedesi, II. Abdülhamid'in değil, onu başlangıçta kukla gibi kullanmak isteyen **Midhat Paşa ve ekibinin eseridir**. Abdülhamid'in tek başına idareyi almasının sebebi de budur. Yoksa devletin yıkılacağı kesindi. (159)

(159) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Kâinat, c. II, sh. 2-253; c. III, 2- 263; Karal, Osmanlı Tarihi, c. VIII, 14-80; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 556-573; Kurat, Yuluğ Tekin, "1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri", Belleten, c. XXVI, sayı 103(1962), sh. 526-542; Baykal, Bekir Sıtkı, "100. Yıl Dönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, c. LII, sayı 202(1988), sh.195-208.

162. 1877 Martında açılabilen Meclisi Meb'ûsân neden Şubat 1878'de kapatıldı? II. Abdülhamid demokrasi düşmanı mıydı?

Maalesef tarihi çarpıtanlar, Mart 1877'de açılan Meclis-i Meb'üsân'ın Şubat 1878'de kapatılmasını, devr-i istibdada giriş olarak değerlendirmektedirler. Hâlbuki Midhat Paşa ve liyakatsiz ekibi, Osmanlı Devleti'ni 93 Harbi

diye bilinen felâkete sürüklemiş ve devlet yıkılmayla karşı karşıya kalmıştı. Eğer o günkü siyasi şartlar içinde Meclis kapatılmasaydı, şu anda Türkiye Cumhuriyeti toprakları da Müslüman Türklerin elinde olmazdı. Kuvay-ı Milliye, İstanbul ve İzmir'i değil, Konya ve Sivas'ı savunmak durumunda kalırdı. Tarihin kanunlarına uyan II. Abdülhamid, Meclis'i kapatıp şahsî idare devrini açmakla, Osmanlı Devleti'nin ömrünü 30-40 yıl daha uzatmış oldu. Şöyle ki;

Evvela, Meclis-i Meb'ûsân'ın zabıtları okununca anlaşılacaktır ki, düvel-i mu'azzama bu meclisin açılmasını, Osmanlı Devleti'nin huzura kavuşması için değil, kendi adamları olan milletvekilleri eliyle iç idareye daha rahat karışabilmek için istemiştir. İcrayı baskı altında tutan bir meclis söz konusudur.

İkinci olarak, Azınlık milletvekilleri, her bir grup arkasına bir Avrupa Devletini alarak, üyesi olduğu meclisten bağımsız devletler kararı çıkarmak için uğraşmışlardır. Zaten 240 üyeden sadece 60-70 kişinin Türk asılllı olduğu düşünülürse, mesele daha iyi anlaşılabilir. Gerçekten Girid'in, Tesalya'nın ve Yanya'nın Yunanistan'a bırakılması gerektiğini ifade eden milletvekilleri çıkmıştır. Bazı milletvekilleri, Doğu'da bir Ermeni Prensliğinin kurulması için teklifler vermişlerdir. Buna Yeşilköy'e kadar gelen Rusya'nın baskısını ve özellikle de, "biz, Berlin Andlaşmasını, Osmanlı Devleti'nin lehine olsun diye yapmıyoruz; sadece Ayastafanos Andlaşması Avrupalı Devletlerin aleyhine olduğu için buradayız" diyecek kadar ileri giden Bismark'ın sözlerini okursanız, meselenin vehametini daha iyi anlayabilirdiniz. Eğer bu meclis ile Berlin Andlaşması imzalansaydı, Balkanlarda kurulan yeni devletler kadar, Anadolu'da ve Ortadoğu'da da yeni devletler kurulacaktı. II. Abdülhamid de bu devleti, Midhat Paşa'nın mirası olarak değil, ecdadının ve milletinin mirası olarak devralmıştı.

Nitekim iptal kararından sonra, Prens Bismark şöyle demiştir: "Bir devlet, tek milletten meydana gelmedikçe, parlamentonun faydadan ziyade zarar getireceği ortadadır.". Nitekim bu işten rahatsız olan, Ermenistanı ve benzeri bağımsız devletleri destekleyen İngiltere ve Fransız'lardı.

Elbette ki İslâm'ın tavsiye ettiği şûra meclisini andıran bu meclise, gerekleri yerine getirilmek şartıyla karşı çıkmak mümkün değildir. Ancak bu şartlarda bir demokrasi talebi, sadece devletin yıkılmasını istiyenlere yardım

etmek demektir. (160)

(160) Mahmûd Celâleddin Paşa, Mlr'ât-ı Kâinat, c. I, sh. 188-200, 220-224 (Özellikle 220-221. Sayfalar); Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 566-570 .

163. II. Abdülhamid devrinin "Devri İstibdad" olduğu söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur ve gerçekten II. Abdüihamid'in şahsî idare devrinin temel özellikleri nelerdir? Özellikle ittihâd-ı İslâm siyâsetinin bu idarede rolü var mıdır?

Abdülhamid devrine devr-i istibdad adını verenler, sadece ve sadece onun muhalifi olan ittihâdcılardır. Ancak Meclis'in kapatılması meselesinde ifade etttiğimiz gibi, Sultân Abdülhamid, tarihin kanunlarına uyarak, Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan ve parçalanmaktan kurtulmak için, Bediüzzaman'ın yerinde ifadesiyle, "mecburî, cüz'î ve yanlış olarak tamamen kendisine isnâd olunan hafif istibdâd"a mecbur kalmıştır. Peki 30 yıl devam eden ve dünyanın muazzam bir parçası üzerinde hâkim olan bu şahsî idarenin özellikleri nelerdir?

Evvela, **yanlış anlaşılan bir husus**un altını çizmemiz gerekmektedir. Eğer Abdülhamid'in hükümetlerinin ve devlet ricalinin yaptığı bir istibdad varsa, bunu, dünyadaki baskı idareleri ile ve özellikle de İttihâd ve Terakki Partisi'nin uyguladığı oligarşik istibdad ile kıyaslamak mümkün değildir. Zira batıda istibdad deyince, bir şahsın veya grubun yargı, yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplaması manası anlaşılır. Hâlbuki II. Abdülhamid devrinde, yargı tamamen şer'î hükümler çerçevesinde ve kadılar veya hâkimler tarafından yürütülmüştür. En çok tenkit edilen Yıldız Mahkemesi meselesi, ayrıca izah olunacaktır. Yasama ise, 1876'da Kanun-ı Esasi kabul edilmeden evvelki gibi, Tanzimat devrinin temel özelliği olan Meclisler eliyle yürümüştür. Hatta bazı hukukçular, tamamen ehliyetsiz kişilerden oluşan Meclis yerine, hukukçuların teşkil ettiği bu tarz meclisleri tercih etmektedirler. Gerçekten de bu dönemde yasama gücü, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrây-ı Devlet tarafından kullanılmıştır. Bazan Meclis-i Vükelâ ve kurulan Meclis-i Mahsûslar da bunlara yardımcı olmuşlardır. O zaman geriye sadece yürütme gücü kalmıştır. II. Abdüihamid'in yürütme gücünü, kendi kontrolündeki Meclis-i Vükelâ ve özellikle de devleti korumak için kurduğu Hafiye Teşkilâtı ile birlikte yürüttüğü doğrudur. Ayrıca sadrazamı ve nazırları, kimseye danışmadan azil

ve nasb etmesi, yürütmedeki tek güce misâl olarak verilebilir. Bu noktada, Meclis-i Meşveret usulüne riayet etmediği için, bazı İslâm âlimleri de onun zamanındaki icrââtlara istibdad yaftasını vurmuşlardır. Netice olarak, Abdüihamid'in devrini, bütün hak ve hürriyetleri askıya alan bir baskı rejimi manasında **istibdad devri diye vasıflandırmak mümkün değildir**.

İkinci olarak, Sultân Abdülhamid, 30 yıl devam ettirdiği bu idareyi **kaba kuvvete dayandırmamıştır.** Onu istibdâd ile suçlayan İttihâdcılar, asıl kendileri kaba kuvvetle istibdâd idaresini sistematik hale getirmişlerdir. Elbette ki Osmanlı zabıtası denilen polis iş başında olmuştur; hafiyye tabir edilen istihbarat elemanları işe karışmıştır; ancak II. Abdülhamid, orduyu iç siyâsette asla kullanmamıştır ve en önemlisi de muhalifleri için sürgün cezasından başka bir yola başvurmamıştır. Orduyu sadece devlete isyan eden isyancılara karşı (Ermeniler gibi) kullanmıştır. İç siyâsette orduyu kullanmak, İttihâdcıların marifetidir.

Üçüncü olarak, Sultân Abdülhamid, şahsî idaresini devam ettirmek için, **asla idam cezasına** ve suikast sistemine başvurmamıştır. En azılı muhaliflerini bile, nadiren ve hafif hapis cezaları ile susturmak yoluna gitmiştir. Siyasi olan bütün hapis cezaları, kısa bir müddet sonra, mecburî ikamete çevrilmiştir.

Dördüncü olarak, Sultân Abdülhamid'in şahsî idaresini devam ettiren tek unsur, müstakim bir hayat yaşaması sebebiyle halk nazarında veli kabul edilerek itibar edilmesi ve bütün dünya Müslümanlarının halifesi unvanıyla çok büyük bir prestije sahip olmasıdır. Saltanat itibariyle 30 milyonu ve Osmanlı Devleti'ni temsil eden Abdülhamid, hilâfet itibariyle de 300 milyonluk bütün İslâm âlemini temsil ediyordu. Abdülhamid'in hilâfet ve **ittihâd-ı İslâm**'ı kullanmaktaki dehası, dostları ve düşmanları tarafından kabul edilen müstesna bir özelliğidir. Halife sıfatıyla yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve Müslümanların en güçlü insanıdır. Düşmanları onu yıktıkları zaman, bütün İslâm âlemini yıkacaklarının farkındaydılar. Padişahlıktan düşürüldükten sonra meydana gelen olaylar, onun politikasının ne kadar gerçekçi olduğunu ispatlamak için yeterli delildir.

Beşinci olarak, Abdülhamid, icradaki gücünü sonuna kadar kullanmıştır; onun zamanında imar ve maarif alabildiğine ilerlemesine rağmen, basın ve yayına koyduğu sansür, devrinin mühim özelliklerindendir. Hele teşkil ettiği

hafiyye teşkilâtı, özellikle son zamanlarına doğru, can yakmaya ve lüzumsuz sürgünlere sebep oluyordu. En çok önem verdiği hususlar, birinci derecede maarif ve ikinci derecede bayındırlıktır. Hatta onun muhalifi olan Hüseyin Câhid, "İmar ile siyasi iktidar mümkün olsaydı, Abdülhamid, hayatının sonuna kadar tahtta kalırdı" demiştir. 33 yıllık saltanatı içinde, **okuma yazma ortalama beş misli artmıştı**.

Altıncı olarak, onun şahsî idaresinin devam etmesinin sebeplerinden biri de, halkın Abdülhamid zamanında hayatından memnun olmasıydı. Halk devletin iyi yönetildiğine ve meşru sahibinin elinde olduğuna gönülden inanıyordu. Onun için aleyhteki faaliyetler etkili olamıyordu. **Enflasyon sıfırdı.** Hayat inanılmaz derecede ucuzdu. Evler çok ucuzdu. Kendisi bütün dinî vazifelerini yerine getirdiğinden, dindar halk da kendisine çok bağlıydı. Müslümanlar, Abdülhamid'i candan sevdikleri gibi, gayr-i müslimler de, onun saygın bir şahsiyet olduğuna inanıyorlardı. Çünkü dünyada açlığın ve sefilliğin hâkim olduğu bir devirde, Osmanlı vatandaşı huzur içinde yaşıyordu. Osmanlı ülkesinde Türklerden sonra ikinci Müslüman nüfusu teşkil eden Araplar, Sultân Abdülhamid'e âşık idiler ve kendileri de kavm-ı necîb olarak mu'âmele görüyorlardı. Müslüman Kürdler de, kendilerini Ermenilere karşı koruyan Abdülhamid için canlarını fedaya hazırlardı. Ayrıntılı bilgi isteyenler, Yılmaz Öztuna'nın Abdülhamid'le alakalı yazdıklarına bakabilirler.

Yedinci olarak, Sultân Abdülhamid'in elbette ki muhalifleri de vardı. Bunlar şunlardır:

a) Avrupa'da tahsil gören bazı gençler ve genç subaylardır. Buna Galatasaray Mektebi gibi seçkin okullarda okuyanları da katmak gerektir. Aleyhindeki ilk propaganda yapanların, Rusya'dan gelen gençler, Avrupaî hayat yaşayan ailelerin çocukları, Arnavudlar gibi Türk olmayan aile çocukları olması dikkat çekmektedir.

b) Avrupalılar, milyonlarca Hıristiyan'ı pençesinde tuttuğu, hilâfet sıfatıyla Müslümanlar üzerindeki manevi nüfuzunu kullandığı ve güttüğü dış politika ile Hıristiyan devletleri birbirine düşürdüğü için, Abdülhamid'i asla sevmiyorlardı.

c) Filistin'i kendilerine satmadığı için Yahudiler ve Müslümanları kırdırt-

madığı için de Ermeniler Abdülhamid'i sevmiyorlardı.

d) Hicaz demiryolu ve Bağdad demiryolu ile petrol bölgelerini onların elinden alan Abdülhamid, İngilizler ve Fransızlar tarafından da asla sevilmiyordu.

Kısaca **dinini ve vatanını sevenler, II. Abdülhamid'i seviyor**; ama bu iki değere düşman olanlar Abdülhamid'i sevmiyorlardı.

Son olarak, son zamanlarda hafiyye teşkilâtının olur olmaz jurnallerle bazı zulümlere girişmesi ve 30 yıldır devam eden şahsî idare devrinin ister istemez bir nevi istibdada dönüşmeye başlaması, Mehmed Akif ve Bediüzzaman gibi bazı İslâm âlimlerinin de, İttihâd ve Terakki Partisi'ni tasvip etmemelerine rağmen, Abdülhamid'e bazı ikazlarda bulunduklarını ve hatta hürriyet-i şer'iyyenin ilanı için bazı yazılar kaleme almalarını da burada kaydetmeliyiz. Kısaca Saray'da Hünkâr, halk arasında Padişah, resmen Hâkân, İslâm âleminde Halife-i Rûy-ı Zemîn ve Emîr'ül-Mü'minîn olan II. Abdülhamid, nev'i şahsına münhasır bir idare tarzı kurmuştu. (161)

(161) Karal, Osmanlı Tarihi, c. VIII, sh. 191-575; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 584-599.

164. II. Abdülhamid'in muhalifleri tarafından kullanılan Yıldız Mahkemesi olayının aslı ve kararları hakkında hukukçu olarak neler diyebilirsiniz?

Yıldız Mahkemesi, askeri siyâsete karıştırarak Sultân Abdülaziz'i şehid eden ve sonra da bu cinayetlerine intihar süsü veren Midhad Paşa ve benzeri canileri yargılamak üzere kurulmuş bir mahkemedir. Temmuz 1881'de açıklanan kararları gereği, Midhat Paşa, Damad Mahmûd Celâleddin Paşa, Damad Nuri Paşa ve bazı görevliler idama mahkûm edilmiş ve ancak cezaları Hicaz'ın Tâif Kalesinde hayat boyu hapse çevrilmiştir. Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ise, sürgünde bulunduğu için zaten cezadan kurtulmuştur.

Yıldız Mahkemesi'nin verdiği kararların iki mühim sebebi vardır: Birincisi, cinayete kurban giden Abdülaziz'in katillerini yargılamaktır.

İkincisi ise, İngilizlerin V. Murad'ı padişah ve Midhat Paşa'yı da sadrazam yaparak emellerine kavuşmalarına mani olmaktır.

II. Abdülhamid, fevkalade dahi bir siyâsetle her iki gayeyi de gerçekleştirmiştir. Hiç bir zaman idam cezalarını da tatbik etmemiştir. Kur'ân-ı Kerim'i eline alıp herkesçe bilinen malum sözünü söyledikten sonra kürsüye çarpacak kadar İslâm düşmanı olan İngiliz Başvekili Gladstone, Yıldız Mahkemesi

meselesinde Midhat Paşa lehine edebsizce baskılar yapmıştır. Hatta Tâif'te bir İngiliz ajanı Midhat Paşa'yı kaçırmak üzereyken son anda yakalanmış ve bunun üzerine Mayıs 1884'de Midhat ve Mahmûd Paşalar hücrelerinde boğdurulmuşlardır. 33 yıllık saltanatı boyunca meydana gelen tek siyasi cinayet olayıdır. Bunun da haklı sebepleri vardır. (162)

(162) Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 574-575; Meselenin çarpıtılması için bkz. Osman Nuri, Abdülhamid ve Devr-i Saltanatı, c. I, sh. 188 vd.

165. İkinci Abdülhamid neden Hamidiye Alaylarını kurmuştur?

Çoğu basit sebeplerle başlayan Doğu Anadolu'daki isyanların Osmanlı Devleti'ni yıkmayı hedefleyen dış güçler tarafından tahrik edildiğinin II. Abdülhamid farkına varmıştır. Gerçekten İngiltere bütün istihbarat gücüyle 1806 yılından itibaren bölgede faaliyete başlamıştır. Bütün hedef, Ermenilere ve Kürtlere birer kukla devlet kurdurtmaktır. 1918'de Irak'ta Şeyh Mahmûd'a kurdurttukları kukla devlet de bu maksada matuftur. Rusya'nın bu bölgedeki yıkıcı faaliyetleri fiilen 1805 yılında başlamıştır. Bu bölgelere atadığı konsoloslar, fiilen birer casus gibi çalışmışlardır. 1880'deki Rum isyanı tamamen Rusların tahriki ile başlamıştır. Bu arada Fransa, Amerika, İran ve özellikle Musevilerin de yıkıcı rolleri mevcuttur. Bölgenin her şehrinde birer istihbarat merkezi gibi özel okullar açmaları ve hem Ermeni hem de Kürt isyancıları buralarda eğitip korumaları, bu tahrik edici faaliyetlerin başında gelmektedir.

Dış güçlerin bu bölücü hareketlerini gören II. Abdülhamid, çareyi İslâm kardeşliğini bölgede takviye etmekte bulmuştur. Bu gaye ile 1891 tarihli Nizâmnâmeye göre, Şark'ta Osmanlı Devleti'nin İslâm kardeşliği politikasını Müslüman halka anlatmak; Ermenilerin oyunlarına gelmemek; merkezî otoriteyi tekrar temin etmek ve o bölgedeki insanları gönüllü vatan müdafileri olarak istihdam etmek gayeleriyie **Hamidiye Alayları** denilen mahallî askerî kuvvetleri tesis ve teşkil eylemiştir. Subayları Kürd Beylerinden ve çocuklarından seçilen Hamidiye Süvari Alayları, sadece kendi alaylarında geçerli olmak üzere askeri rütbeleri de kullanıyorlardı; ancak en yüksek rütbe albaylık idi. Doğu Anadolu'da Müslüman köylüyü koruyacak olan bu alayların kurulması sebebiyle Avrupa Devletleri kıyamet kopardılar. Ancak 1908 yılında İttihâd-

cılar tarafından resmen ilga edilinceye kadar devam etti. Gerçekten bugün **Doğuda Müslüman halk yaşıyorsa, hayatlarını Abdülhamid'in bu siyâsetine borçlu** olduklarını tarihçiler açıkça ifade etmektedirler.

Hamidiye alayları ile takviye edilen İslâm Birliği, I. Dünya Savaşına kadar ve hatta 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said isyanına kadar tesirini icra etmiştir. (163)

(163) Kodaman, Sultân II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, sh. 34 vd.; Yıldız, Zekeriya, Kürt Gerçeği, Olaylar, Oyunlar ve Çözümler, İstanbul 1992, sh. 73-87; Akgündüz, Günydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, sh. 12 vd.

166. Ermenilerin Sultân Abdülhamid'i öldürmek üzere planladıkları Bomba Olayı'nın aslı ve esası nedir?

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ni sadece büyük devletlere karşı değil, onların kuvvetinden yararlanmak isteyen iç ve dış fesad şebekelerine karşı da korumak durumundaydı. 1895 ve 1896 yıllarında İstanbul'da çıkarılan ve Ermeni Patriği İzmirliyan tarafından tahrik edilen Ermeni Patırtıları, Abdülhamid'in kararlı tutumu ile bastırılınca, **Ermeni Komitacıları**, bu sefer II. Abdülhamid'in canına kastetmişlerdir. Maalesef **onlara bu konuda yardım edenler**, 1897'de Osmanlı ordusu karşısında perişan olan Yunanlılar, Filistin'den istedikleri toprakları elde edemeyen Yahudiler, Rumlar ve en acı olanı da Ermeni Katili diye Abdülhamid'i tenkid eden bazı İttihâdcılar'dır.

Ermeni komitecileri, Ermeni davası ile alakası olmayan Belçikalı profesyonel terörist Jorris'le İsviçre'de anlaşmışlardır. Turist sıfatıyla İstanbul'a gelen Jorris, Cuma Selamlığını fırsat bilerek, Yıldız Camii çıkışında, bombasını patlatmak ve Padişahı öldürmek üzere hazırlık yapmıştı. Ancak Şeyhülislâm Cemâleddin ile bir iki dakika konuşması, bombanın Padişah henüz caminin basamaklarında iken patlamasına sebep oldu ve kurtuldu. Olayı yaşayan bir İngiliz Komutanının ifadesiyle, Abdülhamid, soğukkanlılıkla ve sakin bir yüz ile olayı yatıştırdı ve kendi kullandığı araba ile Saray'a döndü (21 Temmuz 1905).

Bazı zâlim kalemler, Abdülhamid'e akla gelmez iftiralar ederken, Osmanlı Devleti'ni yıkmak için uğraşan ve bu gaye ile kendilerine engel gördükleri II. Abdülhamid'i öldürme planları kuran ve saltanatının son günlerine doğru 9 Temmuz Bomba Olayı diye meşhur olan suikast planını ha-

zırlayan Ermeniler hakkında ise şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Nihayet, hakikat tamamıyla meydana çıkarıldı. Osmanlı Milleti'ni Abdülhamid'in zulmünden kurtarmak için bu kahramanca hareketin Ermeni vatandaşlarımız tarafından icra olunduğu anlaşıldı. Bombanın Jorris ve arkadaşları olan Ermeni vatandaşlarımız tarafından bin türlü müşkilât ile hazırlandığı ve Cuma günü Selâmlık resm-i âlîsi icra olunduğu sırada Abdülhamid'i temaşaya gelen ziyaretçi arabaları ile beraber Cami yakınına getirildiği...".

Bu satırları, Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin dahi kaleme alacağını tasavvur etmek mümkün değildir. İnsanın siyasi hırs yüzünden tarihine ve geçmişine bu kadar düşman olması da, asla düşünülemez. (164)

(164) Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sn. 601-603; Osmanı Nuri, Abdülhamid ve Devr-i Saltanatı, Hayât-ı Husûsiyye ve Siyâsiyyesi, c. III, sh. 1135.

167. II. Abdülhamid, Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmaması için ne gibi tedbirler almıştır? İsrail Devleti'ni kendi zamanında engellediği doğru mudur?

Yüce Ecdadımız, Yahudilerle olan münasebetlerinde, Kur'ânın şu düstur ve ikazını gözden uzak tutmamıştır:

"Andolsun ki, Yahudilerle Müşrikleri, mü'minlere düşmanlık bakımından insanların en şiddetlisi bulacaksın".

Osmanlı Devleti başta olmak üzere bütün Müslüman Türkler'in ezelî düşmanları, daima lehimize olan ve iftihar vesilesi kabul edilmesi gereken tarihî hakikatleri ters çevirerek aleyhimize kullanmışlar ve tarihi maalesef tahrif etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Filistin'le olan alâkaları da bunlardan biridir. Osmanlı Devleti'nin Filistin topraklarında uyguladığı, hukukî ve siyasî nizâmı bilmeyenler, Arap dünyasının üzerine çökmüş olan bütün felâketlerin Osmanlı hâkimiyetinin kötü bir yadigârı olduğunu savunmaktadırlar. Hâlbuki vak'a tam tersidir.

Yahudiler, Siyonizm'in kurucusu olan Theodor Herzl başkanlığında İsviçre'nin Basel Şehrinde **I. Siyonist Kongresi**'ni toplamışlardı. Yahudi bankerler ve zenginler, Yahudi Devleti kurmak için seferber edilmişlerdi. Avusturya Büyükelçisinin tavassutu ile Herzl 19.5.1901'de Abdülhamid tarafından kabul edildi. Herzl, 1492 yılında İspanya ve diğer Avrupa ülkelerinden Yahudi

göçmenlerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiğini hatırlattı ve Filistin'e yerleşmek istediklerini masumca izah etti. Eğer bu teklif kabul edilirse, Osmanlıya sadık vatandaş olacaklarını ve Osmanlı Devleti'ne milyonlarca altın yardım edeceklerini bütün dünya Yahudileri adına teklif etti. Bir gazetecinin cihan sultânına yaptığı bu çirkin teklifi şiddetle reddeden Abdülhamid, Ermenilerden sonra Yahudileri de karşısına aldığını biliyordu. Kuvvetle Filistin topraklarına yerleşmenin imkânsızlığını gören Yahudiler, reisleri Theodor Herzl'i (1860-1904) bizzat Padişah'a göndererek, Osmanlı'ya karşı para silâhını kullansalar da, Padişah'tan aldıkları cevap bu silâhın da teptiğini göstermektedir:

"Ben bir karış dahi olsa toprak satmam; zira bu vatan bana değil Osmanlı milletine aittir. Milletim bu toprakları kanlarını dökerek kazanmışlardır. Ne ile aldıysak onunla geri veririz".

Osmanlı Devleti, Yahudiler'in bu topraklara yerleşme arzusuna karşı çok önemli **hukukî tedbirler** almıştır. Biz bunları kısaca zikredecek ve özellikle misâl olmak üzere II. Abdülhamid'in bir iradesi üzerinde duracağız.

Birincisi: Osmanlı Devleti Yahudiler'in bu topraklara sığınmaması için evvelâ Filistin topraklarının hukukî statüsünü 18 Recep 1287/1871 tarihli İrade-i Seniyye ile bu araziyi mîrî yani devlet arazisi haline getirmiştir. Ancak % 20'si yine mülk arazi şeklinde devam ettiği için Yahudiler bu kısımdan koparabildiklerine yerleşebiliyorlardı. İkinci Abdülhamid tahta geçer geçmez 25 Rebiülâhir 1308/1883 tarihli iradesini neşretti. Bu hukukî düzenleme ile Filistin Arazîsi hakkındaki muhtemel kanunî boşlukları doldurarak Yahudiler'e mülk satışını dolaylı olarak engellemiş bulunuyordu. Bir taraftan da hazine-i hâssadaki şahsî mal varlığıyla Filistin'de mümkün olduğu kadar çok toprak satın alarak bu kapıyı kapamaya gayret gösteriyordu.

İkincisi: Alınan tedbirlere rağmen Filistin arazisine olan Yahudi akını tam önlenemeyince II. Abdülhamid Sadaret'in ve Meclis-i Mahsûs'un basiretsiz ve ileriyi göremeyen rapor ve mazbatalarına rağmen Yahudi meselesini önemli ölçüde çözecek bir **İrâde-i Seniyye** neşretmiştir.

İçlerinde Ahmed Cevdet Paşa'nın da bulunduğu Sadrazam Muhammed Salih Kâmil Paşa başkanlığındaki Meclis-i Mahsus, Filistin topraklarındaki Safed kazasına turist olarak gelen 400 ve Hayfa'ya gelen 40 Yahudi'nin

Osmanlı tâbiiyyetine alınması yolundaki mazbatalarını 20 Zilhicce 1308/14 Temmuz 1307/1891 tarihinde Sadarete arz ederler. Sadaret de bu mazbatayı aynı tarihli ve Kâmil Paşa imzalı bir Tezkere ile Padişah'a takdim eder. Padişah Abdülhamid ise fevkalâde bir basiret ve ileri görüşlülükle konuyu 21 Zilhicce 1308 (15 Temmuz 1307/1891) tarihli iradesiyle vuzuha kavuşturur.

Bu tarihî belgede, Filistin topraklarına yerleşmek isteyen Yahudiler'e şu gerçeklerle karşı çıkıldığı anlaşılmaktadır:

a) Yahudiler'in Kudüs başta olmak üzere Filistin topraklarına toplanmaları ve orada yerleşmek istemeleri, bir **Yahudi Devleti kurma amacı**nı gütmektedir. Buna engel olmak kesinlikle şarttır. Zaman, Osmanlı Devletini ve onun basiretli Padişahını haklı çıkarmıştır.

b) Osmanlı toprakları her isteyenin yerleşebileceği boş topraklar değildir. Ya özel mülkiyet konusudur ya vakıf arazidir ya da devlet arazisidir. 1278 tarihli irade bu noktadan önem taşımaktadır.

c) Kendilerini bütün âleme medenî milletler olarak ilân eden Avrupalıların memleketlerinden kovdukları Yahudiler'i Osmanlı ülkesine almanın haklı bir gerekçesi ve mânâsı yoktur. Hiçbir hukuk kaidesi ve insanlık da bunu gerektirmez.

d) Osmanlı ülkesinde asırlar boyu gözetlenen Ermeniler, Devletin başına belâ olmuştur. Ortada bir Ermeni fesadı varken, bir de Yahudiler'i kabul etmek devletin geleceği açısından tehlikelidir. Gerçekten I. Dünya Savaşı ve onu takip eden tarihlerde Yahudiler, en az Ermeniler kadar fesada sebep olmuşlar ve Ulu Hakan Abdülhamid'i bu sözünde haklı çıkarmışlardır.

Bütün bu sebeplerle artık hiç bir Musevî, Osmanlı vatandaşlığına alınmayacak ve Yahudiler'in Osmanlı ülkesine yerleşmelerine asla müsaade edilmeyecektir.

Üçüncüsü: II. Abdüihamid bununla da yetinmeyerek başta Filistin toprakları olmak üzere bütün Osmanlı Devleti topraklarında Yahudiler'e toprak ve mülk satışını yasaklamıştır.

Dördüncüsü: II. Abdülhamid'in taviz vermediğini gören Yahudiler, üyeleri olan Emanuel Karaso eliyle Yahudilere mülk vermek için rüşvet aldılar. Ancak sonradan İttihat ve Terakki hükümeti tarafından çok zor anlaşılan II.

Abdülhamid'in haklı siyâseti kısmen devam ettirilerek, 29 Şevval 1332/7 Eylül 1330 tarihinde (1911 Tarihinde) "teb'a-i ecnebiyye"nin Arazî Kanunu'nun hakk-ı karâr ve ihya'-ı mevâtı (ölü toprakların ihyası)na ait 78. ve 103. maddeleri hükümlerinden yararlanamamalarına dair "Şûrayı Devlet Kararı" yayınlanmıştır. Böylece Yahudiler'in bu yolla da olsa Filistin topraklarına sığınmaları engellenmek istenmiştir.

Özetle, Filistin'i devlet garantisi ile koruyan Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki ile zayıflayınca, Filistin davası da zayıflamış ve Osmanlı Devleti yıkılınca o dava da yıkılmıştır.

Yahudiler de maalesef emellerine kavuşmuşlardır. (165)

(165) Kur'ân, Mâide Sûresi: 82. Ayet; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 20714/1-4; 33356; 5276; Karakoç, Serklz, Tah-şiyeli Kavanin, 1/270-271; Öke, Mim Kemal, II. Abdülhamit, Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul, 1981, sh. 76 vd; 141-143.

168. İttihâd ve Terakki adı verilen siyâsî cemiyet nasıl teşekkül etti ve nasıl iktidara geldi? Bunların fikrî yapıları nedir?

1908 yılında Abdülhamid'in şahsî idaresi 30. yılını bulmuştu. Bu idarenin devlet ve millet açısından müreffeh ve felâketsiz, ama özellikle son zamanlara doğru kısmen baskıcı bir yapıya büründüğünü biliyoruz. İktidarın uzaması, az da olsa bazı baskıların yapılması, Anayasanın sadece Meclis ve seçimlerle alakalı maddelerinin yürürlükte olmaması ve en önemlisi de iç ve dış düşmanların Abdüihamid aleyhine ittifak etmeleri, yeni bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ki, bunlar Midhad Paşa hayranı olan İttihâd ve Terakki Cemiyeti mensuplarıdır. Eskiden beri devam eden Yeni Osmanlılar Hareketinin aşırı fikirleri, Abdülhamid zamanında engellenmişti.

İşte Abdülhamid'e karşı biriken bu nefret, 93 felâketine zemin hazırlaması, şahsen müstebid olması ve devletin yapısını bilmemesi gibi menfi özelliklerini unutturarak Midhad Paşa hayranlığını gündeme getirdi. Osmanlı Devleti'nin dünya siyâseti üzerindeki etkinliğinin azaldığını gören Mehmed Akif gibi İslâmı esas alan bazı mütefekkirler, Türk milliyetçiliğini esas alan Ziya Gökalp gibi edibler ve hatta Osmanlıcıyım diyen bazı yazarlar, istemedikleri halde **Abdülhamid aleyhtarlığında ittifak** eder gibi göründüler. İttihâdcıların aksine, özellikle Osmanlıcılar ve İslâmı referans alanların hedefi, hastalanmış

olan mevcut rejim yerine, şer'i hürriyetin sınırları içinde kalan meşrutî bir hükümetle yaraları sarmaya gayret etmekti. Ancak maksat ne olursa olsun, neticede hepsi de, Abdülhamid muhalifi gibi gösterilmeye çalışılıyordu. 1908'de **66 yaş**ına gelen Abdülhamid, içten ve dıştan yapılan baskılarla yorgun düşüyor ve yeni bir anayasa için hazırlıklar yapmanın zamanı geldiğine inanıyordu. Muhalifler, **1876 Kanun-ı Esâsi'sinin devleti parçalayacağını göremiyorlardı.** Hâlbuki Abdülhamid'in bütün derdi buydu.

İşte böyle bir ortamda, **1890 yılında** Harbiye ve Askerî Tıbbiye talebeleri tarafından Abdülhamid'e muhalif gizli ve siyasi bir cemiyet **İttihâd ve Terakki** adı altında kuruldu. 1897'de bu cemiyet dağıtıldı ise de, üyeleri Paris'e kaçtı ve az da olsa Ahmed Rıza Bey başkanlığında faaliyetlerine devam ettiler. Batı, Ermenilerin Kızıl Sultân diyerek yaftaladığı Abdülhamid'in aleyhinde faaliyet gösteren bu cemiyete yine kucak açtı. Yahudilere yurd vermediği için Siyonist teşkilâtlar da onun aleyhindeydi. Ama dünya Müslümanlarını temsil eden Abdülhamid, uzun yıllar tahtta kalmak uğruna Müslümanların aleyhine olan bu işleri yapamazdı.

Avrupalılarla işbirliğine giren İttihâdcılar, Arapça, Fransızca, İngilizce, Ermenice ve Arnavudca olarak çıkardıkları gazetelerle, Abdülhamid aleyhinde her türlü çirkin iftiraları yaymaya başladılar. Bunları teker teker tetkik eden Prof. Şükrü Hanioğlu, "Bazan ilim adına okumaktan utanacak kadar edepsiz ithamları görüyorum" demektedir. Tarihçiler, bu basında yer alan ithamların % 1'ine bile inanmamaktadırlar. İngiliz Ali Bey'in oğlu Ahmed Rıza Bey'in Paris'te çıkardığı **Meşveret Gazetesi** bunların en meşhurlarındandı. Ahmed Rıza Bey, Cumhuriyet döneminde ve hem de Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı hatıralarında, Abdülhamid hakkında adı geçen gazetelerde yazdıklarından pişman olduklarını ve onu tanıyamadıklarını itiraf ettiği gibi, 1918 sonlarında vatanlarını terk eden Enver, Tal'at ve Cemal Paşalar gibi İttihâdcıların liderleri de benzeri itirafları yapmışlardır.

1899 yılında **Damad Mahmûd Celâleddin Paşa**, oğulları ile birlikte Brüksel'e giderek Abdülhamid aleyhtarlarına katıldı. Arkasında İngiltere olan ve bazı şahsî menfaatler yatan bu adamın misyonunu oğlu **Prens Sabahaddin** Bey devraldı. Avrupalılar gittikçe dozunu arttıran bu harekete Jön Türkler

(Genç Türkler) diyorlardı. Bediüzzaman'ın yerinde ifadesiyle bunlardan bazılarına Şeyn Türkler (Çirkin Türkler) demek gerekiyordu. Şubat 1902'de Paris'te Ahrâr-ı Osmaniye Kongresi yapıldı. Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olan müslim - gayr-i müslim bu kongreye herkes katılmıştı. Prens Sabahaddin Bey'in şuursuzca ortaya attığı âdem-i merkeziyyet fikrinden ilham alan Kongre, Osmanlı Devleti'nde milliyet esasına göre **mahalli muhtariyetler**in kurulmasını öngörüyordu. Bu, Ermenistan, Kürdistan, Rum Pontus ve benzeri yeni devletlerin kurulması demekti. Prens Sabahaddin Abdülhamid'i Ermeni Katili diye itham ederken, dinle alakası olmayan Tevfik Fikret de, Abdülhamid'i bomba ile öldürmek isterken öldürülen Ermeni komitecilerine ağıtlar yakan şiirler yazıyordu. Midhad Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey gibi, bu kadarına isyan ederek kararları imzalamayan vatanperverler de aralarında vardı.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti, kendine yakın bulduğu **III. Ordu** subaylarının arasında yayılmaya başladı. Selanik ve Manastır şubeleri açıldı. Sonradan Bey ve Paşa haline gelen **postacı Tal'at Efendi** işin başına geçti. 1908'de Kur'ân, bayrak ve silah üzerine yemin eden III. Ordunun bütün subayları ittihâdcı olduklarını açıkça ilan ediyorlardı. Artık asker siyâsete karışmıştı. Neticede Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Mehmed Said Hâlim Paşa ve Ömer Tosun Paşa gibi rütbeliler de cemiyete giriyordu. Cemiyetin fiili liderleri, **Tal'at** Efendi, Kurmay Binbaşı **Enver** Bey, Kıdemli Yüzbaşı **Niyazi** Efendi'ydi.

İttihâdcıların en önemli sloganı ittihâd-ı anâsır yani güya istibdad yıkılıp meşrutiyet gelince, Osmanlı Devleti'ndeki bütün milletler, din, dil, mezheb ve ırk farkı gözetilmeksizin aynı devletin vatandaşları olarak birlikte yaşayacaklardı. Bu sadece sathî bir düşünce idi. Zira bu düşünce ile yola çıkan İttihâdcılar, Balkanlarda binlerce Müslümanın kanını akıtan Bulgar, Yunan ve Sırp Çeteleri ile işbirliği yaptılar ve hatta Makedonyadaki yabancı konsolosluklara muhtıra vererek, istibdâd-ı hazır ve idare-i müstebiddâne dedikleri Abdülhamid idaresinin yıkılmasını bile arzu ettiler. Bununla kalmayıp siyasi cinayetler işlemeye başladılar. Binbaşı Enver Bey, Selanik Merkez kumandanı Albay Nâzım Bey'i tabanca ile öldürdü. Artık İttihâdcılar çetelere dönüşmüşlerdi.

Emellerine ulaşmak için yabancı devletleri bile devreye sokmaktan ve her türlü iftiradan çekinmeyen İttihâdcıların bu şımarıklığı karşısında, II. Abdülhamid, evvela tam sorumlu sadrazam sıfatıyla Küçük Said Paşa'yı

sadrazamlığa ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi Müşir Ömer Rüşdü Paşa'yı da Harbiye Nâzırı sıfatıyla ordunun başına getirerek kabineyi ciddi manada değiştirdi. Devletin III. Ordu dışında kalan 6 ordusu İttihâdcıların hareketi karşısında sessizliklerini koruyorlardı. I. Ordu hareketi benimsemiyordu. 1876 darbesini I. Ordu yapmışken, 1908 darbesine III. Ordu hazırlanıyordu. Abdülhamid ise, kan dökülmesini asla arzu etmeyen bir liderdi. II. Meşrutiyet, milletin değil, çete gibi davranan ittihâdcıların eseri olduğundan demokrasiyi doğuramayacaktı. Zira 23 Temmuz 1908'de Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi ilan eden iradesiyle başlayan II. Meşrûtiyetten sonra, bir sürü parti kuruldu. Ancak hepsi de İttihâd ve Terakki Partisi tarafından küçümsendi, hakir görüldü, hatta vatan haini ilan edildi. İttihâd ve Terakki Partisi'ne **I.Cumhuriyet Halk Partisi** ve bu döneme de I. Tek Partili Dönem demek daha uygundur. II. Meşrutiyetten sonra sadrazamları ve kabineyi hep İttihâd ve Terakki Partisi belirledi.

İttihâd ve Terakki Partisinin sloganı Fransız İhtilali'nden tercüme edilen "**hürriyet, adalet, müsavat ve uhuvvet**" idi. Ancak hiç bir zaman bu esaslara uymadılar.

Bunların memlekete yaptıkları zararları şöylece özetlemek mümkündür:

a) **Ordu siyâsete alet edildi** ve bu kötü adet Cumhuriyet döneminde de devam ettirildi. Onlar bazı makamları elde ettiler; ama devlet ve memleket kaybetti,

b) **Orduyu** İttihâdcı (Halaskar) ve muhalifler diye **böldüler**; bu yüzden Balkan Harbi kaybedildi. Çünkü bölünen ordular zafer kazanamazdı,

c) Türk milletine siyasi demagojiyi İttihâdcılar yerleştirdi. **Halkı ikiye böldüler.** Muhaliflerine **mürteci** demeye bunlar başladı.

d) Abdülhamid'in icra ettiğini iddia ettikleri istibdadı tek kişi temsil ediyordu, onu iktidardan almakla istibdada son verilebilirdi; İttihâdcıların istibdadını ise tek kişi temsil etmiyordu. Kanlı, suikasdlı, sehpalı, devletin temellerine dinamit koyan ve orduyu kullanan **oligarşik bir istibdad devri** başlamıştı. Artık devlet, Tal'at-Enver-Cemal üçlüsünün başını çektiği oligarşik istibdadla idare ediliyordu.

Nitekim 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile bu denilenler oldu. İki dereceli

olarak yapılan seçimler neticesinde, 275 milletvekili olan Meclis, 17 Aralık 1908'de açıldı. **Sadece 140 Türk milletvekili** vardı. Azınlıklar çoğunluktaydı ve İttihâdcıların dediklerinin aksine, bu azınlık milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin birliğini değil, ittihâd-ı anâsır sloganıyla kendi milletlerini ve bağımsızlıklarını savunmaya başladılar. İnkılâb-ı Osmânî diyerek Meşrutiyete sahip çıkan İttihâd ve Terakki Partisi ne yaptığını bilmiyordu. Ermeni Katili diye itham ettikleri Abdülhamid'e yaptıklarının cezasını çekmeye başladılar ve Nisan 1909'da Adana Ermenileri isyan ettiler. Binlerce Müslümanın kanına giren Bulgar, Sırp, Yunan ve Ermeni çeteleri için **afv-ı umumi** ilan edildi. Taşnak Komitesi reisi milletvekili yapılmıştı. Ermeni komitaları dış devletlerden ağır silahlar almaya başladılar. Taşnak ve Hınçak Ermeni Komitaları resmen Anadolu'da şubeler açmaya başladı. Nisan 1909'da İngiliz Gizli Servisi ve Kilikya Piskoposu Muşeg'in tahrikleriyle tarihe Adana Vak'ası diye geçen **Ermeni isyanı** başladı. İttihâdcıların liderlerinden Cemal Bey olayı bastırmaya gitti; ancak 47 Müslüman ve sadece 1 Ermeniyi idam etti. Akıllarınca Ermenilere hoş görünerek onları devlete bağlıyorlardı. İşte İttihâd ve Terakki'nin istibdad devri idamlarla başladı ve idamlarla bitti.

İttihâd ve Terakki'nin **fikrî yapısı**nı iki safhada değerlendirmek mümkündür:

Birinci safha, İttihâd-ı anâsır sloganı ile hürriyet, müsavat ve refah müdafii olan bir anlayıştır ki, biraz evvel bunu kısaca açıklamıştık. Buna kısaca, Namık Kemal'in anladığı manada bir Osmanlıcılık diyebiliriz. Ancak bunu becerebildiklerini söyleyemeyiz.

İkinci safha ise, tam manasıyla Turancı milliyetçilik felsefesidir ki, Arap ve Kürt isyanlarına sebep olan da bu düşüncedir. 1913 yılından itibaren bu felsefe hâkim olmaya başlamıştır. Zaten bu safhada Ziya Gökalp de partinin Genel Sekreteridir. (166)

(166) Baykal, Bekir Sıtkı, "İkinci Meşrutiyeti Devri Üzerine Bazı Düşünceler", Belleten, c. XXIII, sayı 90(1959), sh. 267-285; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", Belleten, c. XX, sayı 77(1956), sh. 103-174; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 604-613; Badıllı, Abdülkadir, Bediüzzaman Said-i Nursî, Mufassal Tarihçe-i Hayatı MI, İstanbul 1990, c. I, sh. 231 vd.

169. İttihâd ve Terakki mensuplarının hepsini, bu anlattığınız çerçevede kabul etmek doğru olur mu?

Hayır, olmaz. Zira İttihâd ve Terakki Cemiyeti içinde cereyan eden çeşitli görüş ve fikirlerin tamamı **iki kol**a ayrılıyordu:

Birincisi; Maalesef, tamamen **batı taklitçisi, mason, farmason** ve hatta Osmanlı ve din düşmanı grubudur ki, Osmanlı Devleti'ni Avrupalı devletlere şikâyet edecek kadar alçalan ekip bunlardır. Bunların içinde Tevfik Fikret gibi tamamen dinsiz olanlar; Prens Sabahaddin gibi İngilizlerin oyuncağı haline gelecek kadar basiretsiz olanlar; Ermeni, Sırp ve Yunanlılar gibi tamamen gayr-i müslim olanlar bulunmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında, Dâr'ül-Hikmet'il İslâmiyye azası Seyyid Sa'dedin Paşa'nın Bediüzzaman'ı ikaz gayesiyle söylediği şu cümleler, bu birinci grubu çok iyi anlatmaktadır: "Kesin olarak öğrendim ki, kökü ecnebide kendisi de burada bulunan bir zındıka komitesi, senin bir eserini okumuş ve demiş ki, 'Bu eser sahibi dünyada kaldığı müddetçe, biz mesleğimizi yani dinsizliği bu millete kabul ettiremeyeceğiz. Bunun vücudunu kaldırmalıyız'". İşte birinci grubun gayesi, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve siyâseti dinsizliğe alet etmektir.

İkincisi; Hamiyet, milliyet, hürriyet ve müsavatı gerçek manada müdafaa eden **Ahrâr grubu**dur ki, sonradan Ahrâr Fırkası adı altında İttihâd ve Terakki'den ayrılmak istemişlerdir. Ahmed Rıza Bey, Enver ve Niyazi Beylerin bu manada İttihâdcı olduklarını ve ancak birinci grubun esiri olduklarını düşünüyoruz. Nitekim Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey, daha işin başından birinci grubun hıyanetlerini görerek cemiyetten istifa etmiştir. Bu ikinci gruba mensup olan hakiki hürriyetperverler, daha sonra Abdülhamid'e yaptıkları zulümlerden pişman olmuşlar ve kusurlarını itiraf etmişlerdir.

Maalesef, II. Meşrûtiyetin kurulmasından sonra, İttihâd ve Terakki'nin içinde **hâkim olan kuvvet birinci grup** olmuştur. Hakiki hürriyetçiler iki defa hükümetin başına geçtikleri halde, birinciler tarafından çeşitli oyun ve entrikalarla devrilmişlerdir. İşte Mehmed Akif ve Bediüzzaman gibi İslâm âlimlerinin kendilerine nasihat ettikleri İttihâdcılar grubu, Ahrâr denilen ikinci gruptur. (167)

(167) Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılab Tarihi ve Jön Türkler, sh. 277; B. Said Nursi, Osmanlıca Emirdağ Lahikası, c. I, sh. 90, 323, 420; c. II, sh. 25; Badıllı, Abdülkadir, Tarihçe-I Hayat, c. I, sh. 228-231.

170. Bir asra yakındır irtica olayı denilerek hep dindar insanların üzerine yıkılan 31 Mart Hadisesi'nin iç yüzü nedir? Ne değildir?

31 Mart Vak'ası diye tarihe geçen bu olay, 14 Nisan 1909 tarihine rastlamaktadır. Tarihçiler, bu olayın, kendi zulümlerini örtmek isteyen **İttihâdcıların,** II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini temin etmek için, İngiliz Gizli Servisi'nin yardımı ile ve **İngilizlerin aleti olarak tertipledikleri** bir hadise olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak suç, samimi Müslümanlara yıkılsın diye, bir kısım dinî sloganlar kullanılmış ve "şerî'at elden gidiyor" diye dine ve dindarlara hücum planları hazırlanmıştır. İttihâdcılar, kendilerinin tertipledikleri bu olayı dindarları mürteciler diye suçlayarak dindarlara yıkmışlar ve maalesef kendileri gibi düşünen tarihçileri de kullanarak, bu olayı en büyük irtica olayı diye takdim etmişlerdir. Böyle bir tertibi fiiliyata dökmek için hem yeterli sebepler vardı ve hem de memleketin bazı halleri böyle bir fitne için alevlendirici özellik arz ediyordu. Şöyle ki:

Evvela, 31 Mart Vak'asının **sebepleri** nelerdi?

A) Bu olayın asıl sebebi, İttihâdcıların yaptıkları zulüm ve istibdaddı. İttihâdcılar, tam bir zorba kesilmişlerdi ve muhaliflerini sokaklarda öldürecek kadar azıtmışlardı. Mesela, İsmail Mahir Paşa, muhalif gazetecilerden Ahmed Samim ve Hasan Fehmi Bey İstanbul caddelerinde açıkça öldürüldü ve faili meçhuller artmaya başladı. Sultân Abdülhamid, Meşrutiyet gereği icraya karışmıyor ve sadece temsil vazifesini görüyordu. Devlete daha çok hâkim olmayı isteyen İttihâdcılar, yabancı devletler tarafından Abdülhamid'e karşı bir şeyler yapmaya zorlanıyorlardı. Onlar için tek hedef, gölgesinden dahi korktukları Sultân Abdülhamid idi.

B) Osmanlı Devleti'ni yıkma planlarının yapıldığı Meclis'deki vekillerin değişmesi için, millet tam manasıyla kaynıyordu. Ermenistan ve Rum Pontus tartışmalarıyla uğraşan Meclis'teki vekillerden halk rahatsızdı.

C) İcradan uzak tutularak köşesine çekilmeye mecbur edilen Sultân Abdülhamid'in yeniden devlet ve millet lehine harekete geçmesini arzu edenler vardı. Çünkü İttihâdcılar, İngilizlerin maşası gibi, onu tahttan indirmek için meşgullerdi.

D) Asker siyâsete karışmıştı. Aldığı askerî ve dinî terbiyeye aykırı işler yapmaya başlamıştı. Mesela, Selanik ve Manastır'dan İstanbul'a getirilen III.

Orduya ait subayların fiyakasından halk ve diğer ordu mensupları yaka silkmeye başlamışlardı. Bununla da kalmayıp, İttihâdcılar, İstanbul'u korumakla görevli I. Orduyu tahkir ederek, III. Ordunun Selanik'teki tümeninden nigahbân-ı hürriyet ve muhâfız-ı meşrutiyet adıyla avcı taburlarını İstanbul'a sevk ettiler.

E) Hasan Fehmi Bey başta olmak üzere, faili meçhul olayların artması milleti tedirgin ediyordu.

F) İttihâdcılar kendilerine muhalif gördükleri subayları ve hatta askerleri kadro dışı ediyorlardı; açıkça bir tasfiye hareketi başlamıştı. Bu durum da ciddi bir gerginlik sebebiydi.

G) Hürriyet adı altında her türlü ahlaksızlık serbest hale gelmişti. Açıkça şer'i şerife aykırı işleri yapan İttihâdcılara karşı, halkta ve özellikle de sağını solundan ayıramayan **Derviş Vahdeti** gibi bazı dindarlarda, idareye karşı bir nefret oluşmaya başlamıştı.

Bütün bu sebeplerin bulunduğu bir ortamda, özellikle 24 Temmuz 1908-14 Nisan 1909 tarihleri arasında, her iki tarafa ait gazeteler, gerginliği arttırıcı yayınlar yapıyorlardı. Partiler, sanki bir iç savaş olacak gibi fedai yazmaya başlayan cemiyetler kurmaya başladılar. İttihâdcılar, zafer sarhoşluğuyla baskı ve zorbalıklarını daha da arttırmaya başladılar. Sınırsız hürriyet anlayışı, askerlere kadar aşılandı ve erler subaylarına itaat etmez hale geldiler. Dine ve ahlaka aykırı bazı şeyler, askerlere telkin edilmeye başlandı. Orduda itaat ve ahlak bozulmaya başlayınca, dinde hassas ama muhakeme-i akliyede eksik olan bazı nadanlar, iyilik yapıyorum zannıyla bazı fitne tohumlarını ekmeye başladılar. Hürriyetin yanlış anlaşılması ve tatbik edilmesi sonucunda, devletin idaresi cahillerin elinde kaldı ve herkes kendi başına hareket eder hale geldi. İstanbul serseri mayınlarla dolu bir hale gelmişti.

İşte İngiliz Gizli Servisinin tahrikleriyle hareket eden İttihâd ve Terakkiciler, **31 Mart 1325** günü yani 14 Nisan 1909 tarihinde, gergin durumu fırsat bilerek tertiplerini fiiliyata dökmeye karar verdiler ve III. Ordudan getirdikleri avcı taburlarına mensup neferlerin fişeğini patlattılar. Başlarında tek bir subayın dahi bulunmadığı ve sadece başçavuş ve çavuşların komuta ettiği bu erler, "Şerî'at isterüz" deyü isyan ettiler. Ayasofya ve Sultânahmed Camii

önlerinde toplanan kalabalık, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Meclis-i Meb'ûsân Reisi Ahmed Rıza Bey'in azlini ve bütün İttihâdcıların sürgün edilmelerini istiyorlardı. Yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı, isyan eden askerlere, başta hamallar olmak üzere her çeşit insan karışmıştı.

Görünürde İttihâdcılara karşı, şerî'atı ve onun teminatı olan Abdülhamid'i kurtarmak için yapılmış bir isyandı. Ancak tamamen İttihâdcıların ve İngiliz Gizli Servisinin, Abdülhamid'i tahttan indirmek ve bu arada dindar halkı da ezerek gözdağı verilmek için yapılmış bir tertipti. Bu serseri mayın gibi isyan eden askerler, İttihâdcıların ileri gelenlerinden Ahmed Rıza Bey zannederek Adliye Nâzırı Nâzım Paşa'yı ve Gazeteci Hüseyin Cahid zannıyla da Milletvekili Emir Şekib Arslan Bey'i öldürdüler.

Sultân Hamid, II. Tümen Kumandanını çağırarak âsileri dağıtmasını istedi; ancak Padişah'ın talimatını dinlemeyen komutan Ordu Komutanından emir almadığını söyleyecek kadar alçalmıştı. Maalesef İttihâdcı olan ve sonradan bu haline çok pişman olan Mahmûd Muhtar Paşa ise, emir vermemekte direndi. Daha sonra isyan eden bu cahil askerlere, kendileri gibi cahil olan hamallar ve de sağını solundan fark edemeyecek kadar ahmak olan bazı dindarlar da katıldı. Zaten İttihâdcıların muhalifleri de böyle bir fırsat bekliyordu. Onlar da akıllı hareket edemediler. İş, çığırından çıkmıştı. Bediüzzaman başta olmak üzere, bir kısım akıllı İslâm âlimleri, askerlere ve hamallara, bunun bir oyun olduğunu ve oyuna gelmemeleri gerektiğini ikaz ettiler. Hatta Bediüzzaman, bir nutuk ile sekiz taburu itaate getirmişti.

İttihâdcılar, İngilizlerin âleti olmuşlar ve bütün Müslümanların ümidi haline gelen Abdülhamid'i indirmekten başka gaye gütmemişlerdir. Bu olayı kendileri tertip etmelerine rağmen, ısrarla olayın bir irtica olayı olduğunu ifade etmeleri, günümüze kadar gelen devlet ile milletin arasını açmak âdetinin kötü bir başlangıcı oldu.

Fırsatı ganimet bilen İttihâdcılar, olaylar büyüyünce, Selanik'ten **Hareket Ordusu** adını verdikleri kuvvetleri, **Padişah'ı kurtarmak** gibi yalancı bir sloganla İstanbul'a sevk etmeye başladılar. Bu hareket ordusunun sadece kumandanı olan Mahmûd Şevket Paşa Müslüman ve Türk'tü. Askerlerin çoğu, yağmacı ve Müslüman katili olan **Makedonyalılar**dı. Tam bir çapulcu ordusuydu. Olayın vahametini anlayan İstanbul'daki generaller ve özellikle

I. Ordu Komutanı Nâzım Paşa, Sultân Abdülhamid'e müdahale etmeleri gerektiğini anlattılarsa da, **Müslümanı Müslümana kırdırmayacağını** söyleyen Padişah, onlara gerekli talimatı vermedi. I. Ordu Kumandanı Nâzım Paşa'ya, Hareket Ordusuna silah çekmemeleri için yemin bile ettirdi. 25 Nisan'da Hareket Ordusu Komutanı Mahmûd Şevket Paşa İstanbul'a girdi ve hâkim oldu. Sıkıyönetim ilan eden Paşa, bir kısmı tamamen masum olan binlerce insanı idam ettirdi. Hareket ordusu, Yunan ordusu gibi davrandı ve Yıldız Sarayı'nı yağmaladı. Kütüphane dışında Padişah'ın altın arabasını bile parçalayıp götürdüler. Daha sonra da 27 Nisan 1909'da Meclis-i Umumi'yi toplayarak **Abdülhamid'i hal' kararını silah zoruyla çıkardılar**. En önemli ithamları, 31 Mart Vak'asını tertip etmekle suçlamak idi. Hâlbuki bu tamamen yalandı. I. Orduya talimat vermemekte direnen Padişah, Müslümanı Müslümana kırdırmakla itham ediliyordu.

Kısaca 31 Mart Olayı, İttihâdcıların tertipledikleri bir fitneydi; ancak muhalifleri olan Kâmil Paşa-zâde Said Paşa, İsmail Kemal Bey, muhalif gazetecilerden Mizancı Murad ve Volkan Gazetesi başyazarı Derviş Vahdeti gibi bazı safdiller de durumdan pasta çıkarmak uğruna ateşe kürekle gittiler ve fitne ateşini söndürmek yerine daha da alevlendirdiler. Neticede düşmanlar kâr etti; devlet, millet ve din zarar etti. Çünkü kurulan Divan-ı Harb-i Örfî çok masumları idam sehpalarında sallandırdı. Din düşmanı kesimlerin eline de tam bir irtica sermayesi verilmiş oldu. Bediüzzaman gibi allâmeler bile, 31 Mart Olayı ile suçlandılar; ama beraat ettiler. (168)

(168) Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılab Tarihi ve Jön Türkler, sh. 276 vd.; Osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, c. I, sh. 111; Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 616-619; Bediüzzaman Said Nursi, Âsâr-ı Bedî'iyye, sh. 309, 316-317, 324, 395-396, 441; Mektûbât, sh. 429; Badıllı, Tarihçe-I Hayat, I, sh. 235-260.

171. Bediüzzaman Said Nursi gibi İslâm âlimlerinin de Sultân Abdülhamid'e muhalif olduğu ve hatta hal' fetvasını hazırladıkları iddia edilmektedir. Bu konuda neler söyleyebilirsiniz? Abdülhamid'in hal' fetvasını kim vermiştir?

Bu iddia sahipleri, Bediüzzaman ve Mehmed Akif gibi İslâm âlimlerinin meşru dairedeki hürriyet ve meşrutiyeti istemeleri ile Abdülhamid düşmanlığını birbirine karıştırmışlardır. Elbette ki o dönemin çok mühim simaları,

özellikle Hafiyye Teşkilâtının son zamanlardaki baskı idaresini tenkid etmişler ve Abdülhamid'in kurduğu hükümetlerin, bazan istibdâd denebilecek faaliyetlerini tenkid eylemişlerdir. Ancak Abdülhamid'in de devletin devamını sağlamak için yürüttüğü şahsî idare sistemini, her yönüyle meclis-i şûra esaslarına uygundur demek mümkün değildir.

Özellikle Bediüzzaman ile ilgili iddialara gelince, Bediüzzaman - Abdülhamid münasebetlerini kısaca özetlemekte yarar vardır:

1907'de İstanbul'a gelen Bediüzzaman, Meşrutiyetin ilanından evvel söylediği bir nutkunda, Sultân Abdülhamid'i, "Yaşasın yaraları tedavi etmek fikrinde olan halife-i Peygamberi" diye vasıflandırmaktadır. 1909 Mart'ında kaleme aldığı bir makalede ise, ona şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

"Ömrünün zekâtını Ömer bin Abdülaziz gibi sarf et. Ta ki, bi'atın manası gerçekleşsin. Meşrutiyeti kansız kabul ettiğin gibi, Yıldız'ı da mahbûb-ı kulûb eyle. Zebaniler gibi hafiyeler yerine rahmet melekleri olan âlimlerle doldur; Yıldız'ı Dârül-Fünûn gibi yap".

Bediüzzaman'a göre, Abdülhamid zamanında yapılan bütün istibdâdlar onun şahsına verilmemelidir. Maalesef İttihâdcılar bunu yapmıştır. Zira o şefkatli bir sultândır. Başka bir eserinde de, Abdülhamid'in şahsî idaresini anlatırken, "**Abdülhamid'in mecbur olduğu istibdâd**" ifadesini kullanmaktadır. Namık Kemal'in Abdülhamid'i tenkit ettiği Hürriyet kasidesini değerlendiren Bediüzzaman, 1930'lu yılların idaresini kasdederek, meseleyi bütün yönleriyle gözler önüne sermektedir: "Şu hürriyet perdesi altında müthiş bir istibdadı taşıyan şu asrın gaddar yüzüne çarpılmaya layık iken, o tokada müstehak olmayan, gayet mühim bir zatın yani Abdülhamid'in yanlış olarak yüzüne savrulan kâmilâne şu sözün;

> Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhây-ı hürriyet
> Çalış, idrâki kaldır, muktedirsen âdemiyyetten."

1952 yılında bazı kimseler, Bediüzzaman'ın sanki İttihâdcıları destekleyerek Sultân Abdülhamid'e muhalif olduğu iddialarını yaymaya başlayınca, talebelerine kaleme aldırdığı Lahika Mektubunda aynen şunları ifade etmektedir:

"1) Bir adamın kusuru ile başkası mes'ul olamaz. Dolayısıyla Abdülhamid'in hükümetlerinin hataları ona verilemez.

2) Bediüzzaman, II. Meşrutiyetin başında, hürriyet-i şer'iyyeyi teşvik etmiş, bazı siyasi muhaliflerinin istibdâd adını verdikleri, Abdülhamid idaresi için de, "mecburî, cüz'î ve hafif istibdâd", İttihâdcıların zulmü için ise, "pek şiddetli külli istibdâd" tabirlerini kullanmıştır. Şu cümlesi meşhurdur: "Eğer meşrûtiyet, İttihâdcıların istibdadından ibaret ise ve şerî'ata muhalif hareket demek ise, bütün dünya şahid olsun ki, ben mürteciyim."

3) Hürriyet, İslâmi terbiye ile terbiye olunmazsa, çok şiddetli bir istibdada dönüşeceğini haykırmıştır ve maalesef öyle de olmuştur.

4) Abdülhamid'in yabancı düşmanlara karşı gösterdiği dehası, İslâm âleminin tam bir halifesi olması, Şark Vilâyetlerini Hamidiye Alayları ve İslâm Kardeşliği ile Ermenilere karşı koruması; İslâm'ın bütün hükümlerini hayatında yaşaması ve Yıldız Sarayı'nda manevi şeyhini eksik etmemesi sebepleriyle bir veli olduğunu açıkça ifade etmiştir.

5) Ancak insan hatasız olmayacağından, onun da bazı hataları olduğunu ve ancak bu hataların mecburiyet altında işlenen hatalar bulunduğunu açıkça beyan eylemiştir."

O halde başta Bediüzzaman ve Mehmed Akif olmak üzere, büyük İslâm âlimlerinin Abdülhamid'e muhalif oldukları ve hatta aleyhindeki hal' fetvasını hazırladıkları şeklindeki iddialar doğru değildir. Fetvayı zamanın Fetva Emini Hacı Nuri Efendi imzalamamıştır; ancak maalesef İttihâdcıların kuklası haline gelen Şeyhülislâm Mehmed Zıyâaddin Efendi imzalamıştır. Bu fetvadaki hal' gerekçeleri tamamen iftiradır. Zira Sultân Abdülhamid'in 31 Mart Vak'asına sebep olduğu zikredilmiştir ki, tamamen yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Dini kitapları yaktırdığı iddia edilmiştir ki, tam bir iftiradır; zira **en çok dini kitap** onun zamanında basılmıştır. Devlet hazinesini israf ettiği söylenmektedir ki, Abdülhamid gibi dindar bir Padişaha bunu isnad etmeye şeytan bile yaklaşmaz. Zâlim olduğu ileri sürülmüştür ki, **iktidarı boyunca idam cezasını uygulamadığı** herkesin malumudur. (169)

(169) Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 618-619; Büyük Türkiye Tarihi, c. VII, sh. 231-233 (Bu konuyu bütün ayrıntılarıyla bu eserlerde bulmak mümkündür); Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Sultân Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar, sh. 705-748; Badıllı, Tarihçe-I Hayat, c. I, sh. 176-184; Bediüzzaman Said Nursi, Âsâr-ı Bedi'iyye, sh. 312, 376, 361, 364, 408, 462; Müntehab Dosya, sh. 56 (Badıllı'dan naklen); Muvaffak Benil-Merce, Es-Sultân Abdül-Hamld, Kuveyt 1984, sh. 410 (Bütün kitap, Abdülhamid ile ilgilidir).

XXXV - OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILMAYA BAŞLAMASI, II. MEŞRÛTİYETİN İLANI VE SULTÂN V. MEHMED REŞÂD DEVRİ (İTTİHAD VE TERAKKİ İKTİDARLARI)

172. Sultân V. Mehmed Reşâd Hân'ın şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olaylar hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Halk arasında **Sultân Reşâd** olarak meşhur olan V. Mehmed Reşâd hân, Sultân Abdülmecid'in Çırağan Sarayında 1844 yılında Gülcemâl Kadınefendi'den dünyaya gelen 3. Oğludur. 27 Nisan 1909 tarihinde 65 yaşında Osmanlı tahtına oturmuştur. Dehası itibariyle Abdülhamid ile kıyaslamak mümkün değilse de, İslâm kültürüne vâkıf, Arapça ve Farsça'yı iyi bilen hattat, Mevlevi ve şâir bir padişahdır. Maalesef, İttihâd ve Terakkinin meşru ve gayr-i meşru her isteklerine boyun eğerek padişahlığını doldurmuştur. İttihâdcılar, herkesi 31 Mart mürettibliği ve irtica ile suçlamaya başlamışlar, tehdid ile Tal'at Bey'i Dâhiliye Nâzırı yapmışlardır. Roma Büyükelçisi olan ve tam bir ahlaksız diye vasıflandırılan İbrahim Hakkı Bey, zorla sadrazamlığa getirilmiştir. Tabii ki, Trablusgarb'ın elden çıkmasına da sebep olmuştur. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmûd Şevket Paşa ise, Harbiye Nâzırı olarak kabinede yerini almıştır. Sonradan, İttihâdcılar için "beyinsiz mahlûklar" diyerek can verecektir. Kısaca Sultân Reşâd döneminde iktidar, tamamen **Tal'at, Enver ve Cemal** Paşa üçlüsünün elindedir. İttihâdcıların zorbalığı ile, Kavalalı Hanedanından Mehmed Said Hâlim Paşa sonradan sadrazamlığa getirilmiştir. Hiç bir vasfı olmadığı halde, kurallar çiğnenerek Tal'at Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi de bu döneme rastlamaktadır. Son olarak, **I. Cihan Harbi'ne** Osmanlı Devleti'nin girmesini dahi, Padişaha haber vermeden bu üçlünün yaptığını ifade edersek, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içine düştüğü çukuru daha iyi anlayabiliriz. Kısaca Osmanlı Devleti'nin bu kadar kötü eller tarafından idare edildiği başka bir dönemi mevcut değildir. Maalesef, İttihâdcıların Şeyhülislâmlarından, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin de farmason olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bu kadro iş başına gelince, dış güçler Osmanlı Devleti vatandaşlarını tahrike başladılar. Suriye'de Dürziler, Yemen'de Zeydîler ve Balkanlarda Arnavudlar isyan ettiler. İttihadcı politikanın iflas ettiğini gören Sultân Reşâd, yanına sadrazam ve diğer devlet erkânı ile Bediüzzaman gibi âlimleri de alarak, Rumeli Seyahatine çıktı. Mahmûd Şevket Paşa'nın büyük kuvvetlerle ve silahla susturamadığı isyanı, 100.000 Arnavud ile Kosova Meydanında namaz kılarak teskin ettirdi (Haziran 1911).

İttihâdcılar kendilerine yakın olan Trablusgarb Valisi Recep Paşa'yı İstanbul'a davet ederek Harbiye Nâzırı yaptılar ve Abdülhamid'in Libya'yı korumak üzere bulundurduğu tümeni, hatalı bir kararla Yemen'e sevk ettiler. Bunu fırsat bilen İtalya, İttihâdcıların adamı ve kendisinin de ajanı olan Emanuel Karaso'yu kullanarak Libya'yı işgal etmek üzere harb ilan etti. Ekim 1911'de İtalyanlar Trablus ve Bingazi'yi işgal ettiler. Ancak Abdülhamid'in burada kurduğu milis teşkilâtı olan Senûsîler ve Kuloğulları sayesinde, Mussolini zamanına kadar Libya'yı tam olarak teslim alamadı. İtalyanlar daha sonra Mayıs 1912'de Akdeniz Adalarının merkezi olan Rodos'u işgal etti. Bu mağlubiyetlerin faturasının İttihâdcı Hakkı Paşa'ya kesilmemesi için İttihâd ve Terakki Partisi, Padişah'a Meclis'i fesh ettirdi ve Hakkı Paşa'yı Londra'ya gönderdi. İttihâdcıların tahriki ile Osmanlı ordusundaki subaylar, ittihâdcı ve halaskar diye ikiye ayrıldılar; çeteler kurarak birbiriyle boğuşmaya başladılar. Bu rezaletin neticesinde Ekim 1912 Lozan Muahedesi ile İtalya Harbine son verildi ve **Libya İtalya'ya** bırakıldı. 12 Ada ve Rodos Osmanlıya iade edildi.

II. Abdülhamid'in ittihâd-ı İslâm siyâsetini anlamayan Ittihâdcıların Hakkı Paşa Hükümeti, ittihâd-ı anâsır diyerek, meşhur Temmuz 1910 tarihli **Kiliseler ve Mektepler Kanunu**nu çıkardı. Böylece asırlardır, aralarındaki rekabetle birbirlerine düşen Bulgar, Sırp ve Yunan azınlıklar arasında hakemlik yapılmış ve **düşman birleştirilmiş** oldu. Bununla da kalınmayarak Rumeli'deki yetişmiş 120 tabur terhis edildi ve yerine acemiler gönderildi. İttihâdcılar bunu yaparken, azınlıklar Rusya ve diğer devletlerin yardımıyla ağır silahlar satın alıyordu; bundan Selanik'te oturan II. Abdülhamid haberdar oluyor; ama ittihâdcıların kulakları kapalı kalıyordu. Rusya ile anlaşan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan Ekim 1912'de arka arkaya

Osmanlı Devleti'ne karşı harb ilan ettiler ve Osmanlı Devleti'ni perişan eden **Balkan Harbi** başladı. Böyle nazik bir dönemde Osmanlı Hâriciye Nâzırı **Ermeni Gabriel Noradungiyan** Efendi idi. Sonradan Osmanlı Devleti'ne hıyanet etti. Osmanlı Devleti'nin elinde Şark Ordusu denilen 5 kolordu dışında askeri olmadığı gibi, Arnavudlar da, Büyük Arnavutluk hayaliyle gayr-i müslim çetelerle birlikte hareket ediyorlardı. Aralarında ittihâdcı ve halaskar diye ikiye bölünen Şark Ordusu, Bulgaristan kuvvetleri karşısında mağlup olarak Kasım 1912'de Çatalca'ya kadar geriledi. Garb Ordusu da Sırplara karşı mağlup olmuştu. Yunanlılar meşhur Preveze'yi aldılar ve 6 Kasım 1912'de Selanik Yunanlılara Tahsin Paşa tarafından teslim edildi. İttihâd ve Terakki'ye göre mehd-i hürriyet olan Selanik, kendi siyâsetleri neticesinde Yunanlılara teslim edilmiş ve **orada ikamet eden II. Abdülhamid**, göz yaşları içinde İstanbul Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmişti. Mart 1913'de Edirne açlıktan dolayı Bulgarlara ve Yanya da Yunanlılara teslim edildi. Abdülhamid'in hal' meselesindeki heyette bulunan Arnavud Es'ad Toptani Paşa, devlete hıyanet ederek komutan Hasan Rıza Paşa'yı öldürüp İşkodra'ya el koydu. Osmanlı Devleti aleyhinde Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar ve Arnavudlar ittifak etmişlerdi. Arnavudları bu isyana iten sebeplerin başında **İttihâdcıların dine aykırı** hareketleri geliyordu.

Bütün bu olan bitenlere karşı, adı büyük ama kendisi küçük olan Ahmed Muhtar Paşa'nın kabinesinde sadece Kıbrıslı Kâmil Paşa ve Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi ittihâdcılara muhalif idiler. İttihâd ve Terakki, sert tutumlarından dolayı Dâhiliye Nâzırı Ahmed Reşîd Bey'den de bunalmışlardı. Harbiye Nâzırı ise, İttihâdcılara muhalif olan Halaskar Zâbitân Cuntasının lideriydi. Bu ittifakdan rahatsız olan İttihâd ve Terakki'nin liderlerinden **Yarbay Enver Bey ve Albay Cemal Bey**, İttihâdcı Prens Said Hâlim Paşa'nın yalısında bir araya geldiler ve siyâsetle uğraşmayacaklarına dair yemin ettiler. Kâmil Paşa bu yeminlere inanmadı ve nitekim onun aleyhinde Edirne'yi Bulgarlara verecek diye propagandaya başladılar. 23 Ocak 1913 günü Enver Bey, komitecilerini alarak Bâb-ı Âli'yi bastı. 8 eri ve iki subayı şehid eden çeteler, kendilerine karşı çıkan Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı şehid ettiler. Tal'at ve Enver Beyler, Kâmil Paşa'yı zorla istifa ettirdiler ve Mahmûd Şevket Paşa'yı sadrazam yaptılar. **Tal'at kendini Dâhiliye Nâzırı** tayin ettirdi. Başta

Kâmil Paşa, Şeyhülislâm ve Reşid Bey olmak üzere yüzlerce muhalif tevkif ve sürgün edildi. Tarihe **Bâb-ı Âli Baskını** diye geçen bu olay, askerin siyâsete karıştığı en çirkin olaylardan biridir.

Böyle bir iç karmaşada Balkan Harbi'ne son vermek üzere Mayıs 1913 tarihli Londra Muahedesi'ne imza koyan Osmanlı Devleti, Balkanları hemen hemen terk ediyordu.

Edirne'yi bile Bulgaristan'a bırakan bu andlaşma, devlet için bir intihar gibiydi. Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Arnavudlar da umduklarını bulamadılar. Arnavudluğa verecekleri toprakların yarısını (Kosova ve Manastır) Sırbistan'a verdiler ve bugüne kadar **bu ihanetin cezasını** masum Arnavudlar çektiler.

Bu durumdan iyice kuduran İttihâdcılar, tatbik ettikleri örfî idare ile **Kanun-ı Esâsî'yi rafa kaldırdılar**. Padişahla arası iyi olmayan ve tarafsız sadrazam adıyla İttihâdcılar tarafından bu makama getirilen Mahmûd Şevket Paşa da, İttihâdcılardan bıkmıştı. İttihâdcılar, Mahmûd Şevket Paşa'yı hedef aldılar. İstanbul muhafızı Cemal Bey, Paşa ile ilgili suikasd istihbaratını haber bile vermedi. Hedef, hem Paşa'yı ve hem de muhalefeti sindirmekti. Balkanlardaki mağlubiyet ve hele Edirne'yi Bulgarlara veren andlaşmadan dolayı, herkes İttihâdcılardan nefret ediyordu. İngiltere'nin arkasında olduğu söylenen Mahmûd Paşa suikasdı 11 Haziran 1913'de meydana geldi. Makam otomobiliyle Bâb-ı Âliye giden Paşa kurşunlanarak şehid edildi. İttihâdcılar, kendileri tertip ettikleri suikasdı muhaliflere ve özellikle de Halaskar Zâbitân'a yüklediler. 29 kişiyi idam ederek muhalefeti tasfiye ettiler. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın hanedandan olan oğlu Dâmad Salih Paşa'yı bile idam ettirdiler. **Sultân Reşad kukla gibiydi**. Sıra Prens Said Hâlim Paşa'nın hem Hâriciye Nâzırı ve hem de Sadrazam olarak tayinine gelmişti; onu da yaptırdılar. Dâhiliye Nâzırı Tal'at Bey'di; Enver Bey'e de ordunun bütün yetkileri verildi. 3. adam olan Cemal Bey'e ise, önce donanma ve sonra da Devletin Arab Eyâletlerinin idaresi verildi. İttihâdcılar diktatörlüğü denilen bu çetede **Ziya Gökalp** de İttihâd ve Terakki Partisi Genel Sekreteri vazifesini ifa ediyordu. Kelimenin tam anlamıyla bir diktatörlük söz konusuydu.

Mahmûd Paşa'nın katlinden 18 gün sonra 2.Balkan Harbi çıktı. Osmanlı

Devleti Edirne ve Batı Trakya'yı geri aldı. Enver Bey, Temmuz 1913'de Edirne'ye girdi. 10.08.1913 tarihli Bükreş Muahedesi ile harb sona erdi. Artık Edirne fethi sarhoşluğunun da tesiriyle Osmanlı Devleti, İttihâd ve Terakki Partisi Genel Başkanı ve Dâhiliye Nâzırı Tal'at Bey, ordudan tek sorumlu olan Yarbay Enver Bey (Ocak 1914'de Harbiye Nazırı olmuş ve sonra Naciye Sultân ile evlenerek Saray'a Dâmâd olmuştur), Bahriye Nâzırı ve Suriye'deki 4. Ordu Kumandanı Cemal Bey'in elindedir. Cemal Paşa, Fransız âşığı ve diğerleri ise Alman hayranıdırlar. Said Hâlim Paşa ise, tam bir kukladır.

Orduyu kısa zamanda kısmen de olsa düzene sokan Enver Paşa, I. Cihan Harbi'nin patlak vermesinden de istifade ederek Eylül 1914'de Kapitülasyon denilen imtiyazları iptal etti. I. Cihan Harbi; Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve sonra da Osmanlı Devleti'nin katıldığı İttifak Devletleri ile Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Sırbistan, Romanya, Belçika, Yunanistan, Portekiz ve Karadağ'dan oluşan İtilaf Devletleri arasında cereyan ediyordu. İngiliz ve Fransız kuvvetler, Eylül 1914'de Marne Muharebesinde müttefik kuvvetleri mağlup ettikten sonra, Osmanlı Devleti muhakemesiz bir şekilde harbe sokuldu. Tek sebep Enver - Tal'at ve Cemal Paşalar üçlüsü idi. Savaşa Almanlarla birlikte girmek üzere yayınladıkları talimatnameler bugün elimizdedir. Dolayısıyla bir asra yakındır, harbin resmi sebebi olarak gösterdikleri Osmanlı'ya sığınan **iki Alman Harb gemisinin**, Osmanlı'dan habersiz Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombalaması ve bunun üzerine İtilaf devletlere ait kuvvetlerin de Osmanlı Devleti'ne harb açtıkları şeklindeki iddia, **tamamen yalandır**. Maalesef, Almanya ile yapılan gizli ittifaklar ve I. Cihan Harbi'ne girmek kararı; Padişah, Sadrazam, Meclis ve Hükümetin haberi olmadan alınmıştır. 28 Temmuz 1914'de başlayan harbe Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'de katılmıştır. Neticesi herkesçe malumdur. Sadece Enver Paşa, liyakatsiz idaresi yüzünden Rus cephesinde 90.000 askeri **Sarıkamış**'ta şehid etmiştir. Ocak 1918 tarihli Amerika Başkanı Wilson'un 14 maddelik prensipleri, İttifak devletlerini mağlubiyete mahkûm etmiştir.

Ruslar işgal ettikleri (3.8.1915) Van Vilâyeti'ni Ermenilere bırakıp çekilince, Ermeniler, asırlardır beraberce yaşadıkları Müslümanları kırmaya başladılar. Bunun üzerine **1915 Ermeni Tehciri** diye bilinen ve ancak sonradan Ermeniler tarafından soykırım olarak gösterilen olay başladı. Osmanlı

Devleti, kendi vatandaşı oldukları halde düşmanla birlikte hareket eden Doğu'daki 500.000 Ermeniyi, Dâhiliye Nâzırı Tal'at Bey'in emri ve sadrazam Said Hâlim Paşa'nın tasdikiyle tehcire yani Kuzey Suriye ve Irak'a mecburi göçe zorladı. Yolda telef olanlar oldu. Ancak asla katliam yapılmadı.

Bunu, İttihâdcıların zayıf siyâsetleri ve en önemlisi de dindeki zaafları sebebiyle, Arabistan'da Şerif Hüseyin Paşa'nın başlattığı Arab İsyanı takip etti (Haziran 1916). 1913'de İttihâdcıların takip ettiği Türkçülük siyâseti, Suriye'de Azım-zâdelerin başını çektiği Fransızlarla ittifak hareketini doğurdu. Neticede Osmanlı Devleti bütün cephelerde mağlup oldu. Bu acıya dayanamayan II. Abdülhamid, Şubat 1918'de vefat etti. Cihan Harbinin son günleriydi. Onu kardeşi ve padişah olan Sultân Reşâd takip etti ve 4.7.1918 tarihinde o da 74 yaşında dünyaya gözlerini yumdu.

ZEVCELERİ:

1- Kâm-res Baş Kadın Efendi. 2- Dürr-i Adn 2. Kadın Efendi.
3-Mihr-engîz 2.Kadın Efendi. 4- Nâz-perver 3. Kadın Efendi.
5- Dil-firîb 4. Kadın Efendi.

ÇOCUKLARI:

1- Mahmûd Necmeddin Efendi. 2- Ömer Hilmi Efendi.
3- Mehmed Zıyâaddin Efendi. 4- Refta Sultân [170]

(170) Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh.183-184; Akçuraoğlu Yusuf, "Osmanlı Devleti Umumi Harp'de Bitaraf Kalabilir miydi?", TTEM, nr. 19(96), sh. 1-29; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 631-672; Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 330-338.

173. Osmanlı Devleti'ni I.Cihan Harbine sokan Enver - Tal'at ve Cemal Paşa üçlüsü vatan hâini midirler?

İnsanları hemen vatan hâini ve devlet düşmanı diye vasıflandırmak doğru değildir. Her olayda, insanların iradesinin yanında bir de Allah'ın külli iradesi düşünülmelidir.

Meseleyi iki açıdan ayrı ayrı değerlendirmek gerekir:

Birinci cihet, **Enver - Tal'at ve Cemal Paşa üçlüsü**nün bu hadisedeki hataları şunlardır:

Enver Bey, tam bir Müslüman, cesur ve aşırı derecede korkusuz bir in-

sandır. Asla vatan hâini değildir. Ancak alay komutanlığı bile yapmadan Yarbay sıfatıyla bedavadan tümgeneral yapılarak Harbiye Nazırlığına getirilmiştir (Ocak 1914). Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultân ile evlenerek Dâmâd olmuştur. I. Cihan Harbi öncesi Harbiye Nâzırı olarak ordunun başıdır. II. Abdülhamid tarafından Avrupa'ya tahsil için gönderilmiş ve Alman İmparatoru II. VVilhelm'in iltifatlarına mazhar olunca aşırı derecede **Alman hayranı** oluvermiştir. Maalesef Padişah'a, hükümete ve Meclis'e haber vermeden harbe girilmesinde bu hayranlığın büyük rolü vardır. Yapılan araştırmalar, Enver Bey'in **mason olmadığı** yolundadır.

Tal'at Bey, aşırı Türk milliyetçisi, dinî hayatı zayıf, câhil ve cin gibi kurnaz ve korkusuz olan bir posta memurudur. Harbin başında hem İttihâd ve Terakki Partisi'nin Genel Başkanı ve hem de Dâhiliye Nâzırı'dır. 1915 Ermeni Tehciri'ne karar veren bakandır. İttihâdcı olmayanlara karşı merhametsiz bir çete başıydı. **Aşırı Alman hayranıdır**. Cihan Harbi kaybedilince Ekim 1918'de maalesef liyakatsiz olarak yükseldiği sadrazamlık makamından istifa etmiş ve Mart 1921'de Berlin'de bir Ermeni komitecisi tarafından öldürülmüştür. Enver Bey ile kıyaslanamayacak kadar **dinî hayatı zayıf** olan bir insandır ve aynı zamanda **mason**dur.

Cemal Paşa, **Fransız hayranı**dır. Sakallı ve Büyük lakapları ile tanınır. Enver Bey ile araları açılınca Harbiye Nâzırı sıfatı ile Suriye'deki IV. Orduy-u Hümâyûn kumandanlığına getirilmiş ve Arab Eyâletleri onun idaresine verilmiştir. Enver Bey gibi **dindar değildir** ve **aşırı Türkçü**dür. Bu yüzden Arab isyanlarında onun tavrı mühim bir yer tutar. **Mason** olduğu kesindir.

İşte vasıfları kısaca böyle özetlenebilecek olan bu ittihâdcı genç çete başları, 28 Temmuz 1914'de başlayan I. Cihan Harbi'ne, Padişah, hükümet ve Meclis'e haber vermeden Almanların yanında harbe girmek üzere gizlice ittifak andlaşmaları yapmışlardır. Resmi sebep olarak ise, Alman gemilerinin izinsiz olarak Karadeniz'e girmesini göstermişlerdir. Bu, tamamen yalandır. Üçlünün bu kararı Osmanlı Devleti'ni tamamen tarihten silmiştir. Zahiri sebep budur.

İkinci cihet, kader yönüdür. Osmanlı Devleti'ni tamamen bu üçlü harbe attı ve felakete sürükledi demek doğru değildir. Bunlar vatan hâini değillerdir. Hindenburg gibi dev kumandanların neticesini bilemediği bir dünya

harbinin sonuçlarını, bile bile bu harbe devleti sürüklediklerini söylemek yanlış olur. Her musibet, bir cinayetin neticesi ve bir mükâfatın da mukaddimesidir. Bu musibete fetva verdirten cinayet, başta komuta kademesi olarak, Osmanlı ordusunun dinen ve ahlaken perişan durumda olmasıdır. Ayrıca 1913'den itibaren, Osmanlı'da hâkim olan siyâset İslâm kardeşliği değil, milliyetçileri bile rahatsız edecek derecede olan **aşırı Turancılık**tır. Devletin başını temsil edenlerin bu siyâseti, Müslümanları kurt saldıran sürüler gibi, Osmanlı Devleti'nin çevresinden dağıtmıştır. Sadece Cemal Paşa ve Tal'at Bey'in hali misâl olarak yeter. Musibetin mükâfatı ise, 5 milyon Müslümanın şehid veya gazi olarak evliya mertebesine yükselmelerdir. Hürriyet ve İ'tilâf Partisi mensuplarının yaptıkları gibi, bütün suçu bunlara yüklemek yanlıştır. Kader gelince, basiretler kör olmuştur. (171)

(171) Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul 1988, c. I, sh. 19-40; Hanioğlu, Şükrü, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, c. I, İstanbul 1989, sh. 173-650; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 631-672; Badıllı, Tarihçe-i Hayat, c. I, sh. 374-388; Akçuraoğlu Yusuf, "Osmanlı Devleti Umumi Harp'de Bitaraf Kalabilir miydi?", sh. 1-29.

174. 1915 tarihli Ermeni Tehcir'ini Ermeni soykırımı olarak görmek mümkün müdür? Bu konuda Ermenilerin ve Batılı bazı yazarların iddialarına nasıl cevap verebiliriz?

Meseleyi **bir kaç yönden** açıklamak gerekmektedir.

Birincisi; Tarih boyu Ermeniler, millet-i sâdıka sıfatıyla Osmanlı ülkesinde zimmî tabir edilen statüde yani Müslüman bir ülkenin gayr-i müslim vatandaşı sıfatıyla yaşamışlar ve Osmanlı Devleti, vatandaşlarına tanıdığı bütün hak ve hürriyetleri onlara da tanımışlardır. Şunu belirteyim ki, 1071'den yani 909 seneden beri, şayet bu uzun tarih dönemeci içerisinde biz Müslüman Türkler, azınlıkların hak ve hürriyetlerine saygı göstermeseydik, bugün Türkiye'de az da olsa azınlıklardan söz edilebilir miydi? Aynı tarih dilimi içerisinde İspanya'da Müslüman azınlıktan eser kalmaması, Avrupalılar, daha doğrusu Hıristiyan milletler ile bizlerin yani Müslümanların, bu konudaki gerçek tutumlarını göstermektedir.

Ermenilere temel hak ve hürriyetler tanındığı gibi, İslâm Dini'nin koydu-

ğu prensipler ışığında din ve vicdan hürriyeti de tanınmıştır. Tanzimat'tan sonra ve özellikle de İttihâdcılar zamanında, siyasi haklar, Müslümanlar kadar Ermeniler için de kabul edilmiştir. Hatta II. Abdülhamid, maalesef Ermeni katili diye itham bile edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde **Agop Paşa, Hazine-i Hâssa Nâzırı**dır. İttihâdcılar ise, Osmanlı Devleti'ne ihanet eden **Gabriel Noradungiyan**'ı **Hâriciye Nâzırı** yapacak kadar basiretsizleşmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin bu davranışlarına mukabil Ermeniler, Rusya'nın tahriklerine kapılarak ve Berlin Muahedesinin 61. maddesine dayanarak devlete isyan etmeye başlamışlardır. Asla çoğunluk teşkil edemedikleri Doğu ve Güneydoğu Vilâyetlerinde Müslüman insanları ve özellikle Müslüman Kürtleri kesmeye başlamışlardır. 1886'da kurulan Hınçak Cemiyeti ve bunun gibi bir Ermeni komitesi olan Taşnak Cemiyeti üyeleri, Osmanlı ülkesinde terör estirmeye başlamışlardır. Bu terörü Hamidiye Alayları ile durduran Abdülhamid, Kızıl Sultân diye itham edilmiştir. 1894'de Sason'da isyan eden Hamparsum Boyacıyan Harput Milletvekili olarak İttihâdcılar tarafından Meclis'e bile getirilmiştir. Abdülhamid'i bomba olayı ile yok etmek istemeleri, İstanbul'da arka arkaya patlayan Ermeni ayaklanmaları, onların dış güçlerin emriyle hareket ettiklerini açıkça ortaya koymuştur.

Nihayet 29 Ekim 1914'de I. Cihan Harbine giren Osmanlı Devleti'ni, Doğudaki Ermeniler, Ruslarla birlikte arkadan vurmaya başlamıştır. Hatta Van'ı boşaltan Ruslar, burayı Ermenilere teslim edince, şarkta Müslüman katliamı başlatmışlardır (3.8.1915). İşte bu dönemde Doğu ve Güneydoğuda, **1.300.000 Ermeni** yaşamaktadır ve nüfusun da sadece % 5'ini teşkil etmektedir. Bütün tedbirlere rağmen Ermenilerin Müslümanlara uyguladıkları katliam durdurulmayınca, Nisan 1915'de Dâhiliye Nâzırı Tal'at Bey, Doğu ve Güneydoğudaki 500.000 Ermeninin, mecburi göçe zorlanması (tehcir) kararını almıştır. Gaye, Rus ordularının yollarından Ermenileri uzaklaştırmaktır. Asker himayesinde Irak, Suriye ve Lübnan'a sürgün edilen Ermenilerden bazıları yolda ağır yol şartlarından ve açlıktan ve bazıları da daha evvel yakınları Ermeniler tarafından katledilen bazı sivil ahali tarafından telef edilmişlerdir. **Ermenilerce katledilen Müslüman sayısı ise 1.000.000** kadardır. Olayların içinde yaşayan Amerikalı yetkililer ve askerler, Avrupalı

devletlerin bütün yaygaralara rağmen, Ermeni Katliamı iddialarını kabul etmemişler; tam aksine Müslüman katliamının olduğunu söylemişlerdir. Bu raporlar, Amerikan arşivlerinde bulunmaktadır.

İkincisi; Başta Osmanlı Devleti olmak üzere bütün Müslüman Türk Devletleri, bütün askeri hareketlerini, tamamen İslâm Hukukunun hükümleri çerçevesinde yapmışlardır. İslâm Hukukuna göre, bilfiil harp halinde bile, İslâm ordularına düşmanın şahıs ve mallarına karşı bazı fiillerin icrası ve hele hele katliam yapılması, yasaklanmıştır. Ecdadımızı zaferden zafere koşturan en önemli sebeplerden biri, bu esaslara harfiyyen uymalarıdır. Zaten zaferler, bu esaslara uymaları ile doğru orantılıdır.

Yasak fiilleri kısaca sayarak katliamın nasıl mümkün olmadığını özetleyelim: Zulüm ve işkence ile düşman askerini dahi öldürmek; muharip sınıfına girmeyen kadınları, küçükleri, sahiplerine hizmet için gelmiş köleleri, sakat ve müzminleri, yaşlıları, hastaları, akıl hastalarını ve dünyadan el etek çekmiş din adamlarını öldürmek yasaktır. Ancak bunlardan biri bedeni, fikri ve malı ile savaşa katılırsa, öldürülebilirler. İnsan ve hayvanların uzuvlarının kesilmesi (müsle) de yasaktır. Verilen söze veya muahedeye aykırı hareket yasaktır. Savaş zarureti bulunmadan ziraî mahsuller, orman ve ağaçlar yakılmaz. Zina ve gayr-i meşru münasebetler yasaktır. Rehineler öldürülemez; ölülerin başı ve uzuvları kesilemez ve katliam yapılamaz. Başta baba olmak üzere yakın akraba, savaşla ilgisi olmayan esnaf ve tüccarlar öldürülmez. Daha başka yasaklar da bulunmakla beraber, biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Bu hükümleri, tehcir kararı alan Tal'at Paşa da bilmektedir. Zaten 1986 yılından sonra bütün Osmanlı Arşivindeki belgeler araştırmacılara açılmasına ve bu konuda iddiası olanların iddialarını isbat etmeye davet edilmelerine rağmen, müslim yahut gayr-i müslim hiç bir hukukçu Osmanlı Devleti'nin katliam yaptığını isbat eden bir tek belgeye rastlayamamıştır.

Üçüncüsü; Tehcir yani mecburi göçün hukukî dayanağına gelince, Hz. Peygamber'in Benî Kurayza Yahudilerini, müşterek vatanları olan Medine'nin düşmanlara karşı korunmasına söz vermelerine rağmen ihanet etmeleri sebebiyle Medine'den tehcir etmiştir. Aynı sebeple tehcir yapmak da caizdir. İşte Nisan 1915'de Osmanlı Devleti tarafından yapılan da budur.

Kısaca aslı astarı olmamasına rağmen, bir asra yakındır Ermeni katliamı iddialarıyla suçlanan Müslüman Türk milletinin katliam yapmadığı halde suçlanmaya devam edilmesi, tarihî ve ilmî değil, sadece siyâsidir. Osmanlı Arşivlerini açan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu iddialara en güzel cevabı vermiştir. (172)

(172) Kur'ân, Haşr, Âyet 1-2; Elmalı, M.Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, sh. 4806-4819; Süslü, Azmi, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara 1990, sh. 61-177; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 659-662; Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987, sh. 149-639; Sonyel, Salâhı R., "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", Belleten, c. XXVI, sayı 141(1972), sh. 31-49; Sonyel, Salâhi R., "Tehcir ve "Kırımlar" Konusunda Ermeni Propogandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı?", Belleten, c. XLI, sayı 161(1977), sh. 137-175.

175. Her ikisi de Müslüman olan Araplarla Türkler arasında karşılıklı nefret tohumlarının atılmasına sebep olan olaylar nelerdir?

Maalesef, tam 150 yıldır, Müslüman Arap kardeşlerimizin Müslüman Türkleri sömürücü olarak vasıflandırmaları ve buna karşılık ise, özellikle Cumhuriyet devri aydınlarının katı bir Arap düşmanı kesilmesinin tarihî bazı sebepleri vardır.

Birinci sebep, İslâm kardeşliği ve hususan hilâfet müessesesinden menfaati zedelenen İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı devletlerdir. Bunlar Lawrence gibi iki Müslüman millet arasına soktukları ajanlarla, bu iki milleti birbirine düşman etmişlerdir. Bunu artık aklı başında olan Araplar da Türkler de kabul etmektedirler. Bugün komünizm kadar tehlikeli bir düşmanımız da Müslüman Arap kardeşlerimizle aramızdaki soğukluktur.

İkinci sebep, Türk milletinin içinde bulunan Avrupa kâselisleridir ki, Türk milletini İslâmiyet'ten uzaklaştırmanın önemli bir faktörü olarak, onları Kur'-ân dili Arapça'dan ve Müslüman Arap milletinden koparmayı görmüşlerdir.

Üçüncü sebep, Arap âleminde Batılıların teşvikiyle ve özellikle Hıristiyan Arapların tahrikiyle oluşan Türk düşmanlığıdır. Bu düşmanlık ders kitaplarına kadar inmiştir. Suriye'nin Hatay'ı hala kendi sınırları içinde göstermesi; Suudi Hükümetinin Mekke ve Medine'deki Osmanlı izlerini silmeye çalışması ve bütün Arap tarihlerinde Osmanlı Devleti'nden sömürgeci ve zâlim devlet diye bahsedilmesi bunun en acı misâlidir.

Dördüncü sebep, I. Cihan Harbi sırasında, Arapların İngiliz ve Fransızların tahrikiyle başlattığı isyanlar ve bunlara karşı tamamen Türkçü olan Cemal Paşa ve benzerlerinin uyguladığı yanlış politikalardır. Bu olayların başında Arab İhtilâli ile Âliye Divan-ı Harb-i Örfî olayı gelmektedir.

176. Şerif Hüseyin Paşa'nın çıkardığı Arab İhtilâli nedir? Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası neden dillere destan olmuştur?

Osmanlı Devleti, Yavuz zamanında Osmanlı topraklarına katılan Mekke'nin idaresini, Hz. Peygamber zamanından beri devam eden âdet üzere, **şerîf denilen valilere** tevcih ediyordu. Mekke ve Medine ile çevresi ahalisini, her yıl gönderdiği Surre Alayları ile de maddi açıdan ihya ediyordu. İngiliz ve Fransızların Arapları devlet aleyhine kışkırtmalarını hesaba katan ve sadakatinden şüphelenen **II. Abdülhamid**, Şerif Hüseyin Paşa'yı ve oğullarını **İstanbul'da ikamet ettirmiş**; Hicaz'a girmelerini yasaklamıştı. İttihâdcılar iş başına gelince, menkûb yani hakları yenilen insanlar olarak değerlendirdikleri **Hüseyin Paşa'yı Mekke Şerifi yaptılar.**

Fırsatı değerlendiren İngiltere ve Şerif Hüseyin, I. Cihan Harbi sonrası Arab Meliki olmak hevesiyle İngiltere ile anlaştı (Ocak 1916) ve hatta daha da ileri giderek Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'nden ayrıldığını ilan etti. İsyan eden Müslüman Arap halkı değildi; belki İngilizler tarafından kışkırtılan ve hırsı uğruna İslâm kardeşliğini bozan Şerif Hüseyin Paşa idi. Ancak Şerif Hüseyin'in Birinci İsyan Beyannâmesi incelenirse, isyanının görünürdeki sebebi olarak, İttihâdcıların hilâfete olan hürmetsizliklerini ve şer'i şerife aykırı işler yapmalarını gösterdiği hemen anlaşılır. Nitekim İttihâdcılara, içki içen bakanları tayin ettiren İngiliz ve Fransızlar, aynı gerekçeyi kullanarak, bir taraftan Arap İsyanını ve bir taraftan da Kürt İsyanını çıkartmışlardır. Arap ve Kürt kardeşlerimiz ise, oyuna gelmişlerdir.

Mekke ve Cidde bölgelerini, Osmanlı Hicaz Valisini kolayca bertaraf eden Şerif Hüseyin'in kuvvetleri, Medine'deki VI. Orduya bağlı Çöl Kaplanı Fahreddin Paşa komutasındaki kolordu karşısında dayanamadı. İngilizler, harp sırasında bile onu sadece Hicaz Meliki olarak kabul etti. BIS yani İngiliz Gizli Servisinden Albay Lawrence, Bedevi Arapları Osmanlı Devleti aleyhine

savaşmaları ve VI. Ordunun direncini kırmaları için elinden geleni yaptı. Sonunda Arapların desteğini alan **İngilizler**, bir daha çıkmamak ve sonra da İsrail'e teslim etmek üzere **Aralık 1916'da Gazze'ye girdi**. Hüseyin Paşa kuvvetlerinin Osmanlı ordusunu arkadan vurması neticesinde, İslâm birliği parça parça oldu. Artık ikisi de Müslüman olan Arablar ve Türkler, karşı cephelerde çatışan iki düşman millet haline gelmişlerdi.

İngiliz - Fransız - Arap kuvvetleri, Ekim 1918'de Şam'ı Osmanlı Devleti'nden geri aldılar. Bundan daha kötü olanı ise, Melik Hüseyin'in oğlu ve Osmanlı Meclisinin Cidde Milletvekili olan Faysal, bazı Türk birliklerini Şam'ın kuzeyinde kuşattı. Aç ve çıplak olan Osmanlı askerlerinin çoğu şehid edildi. Bu baskılara dayanamayan Fahreddin Paşa ise, Ravza-i Mutahhara'yı şerefle savunmasına rağmen, Ocak 1919'da teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Bunu Yemen ve Asir'deki Osmanlı birliklerinin teslim olması takip etti. 24 Nisan 1923 tarihli Lozan Andlaşması'na göre, artık Arap topraklarında Osmanlı hâkimiyeti yoktu.

İşte bir asra yakındır Müslüman Araplarla Müslüman Türkler arasında karşılıklı nefrete sebep olan hıyanetler bunlardır. **Kaderin adaleti olarak**, Necid'deki Emir Abdülaziz bin Su'ûd 1916'ya kadar Osmanlı'ya olan sadakatini devam ettirdi. Bu tarihte İngilizlerle bir andlaşma yaptı. Osmanlı Devleti buralardan çekilince de önce Necid Meliki oldu, sonra Hicaz'ı Şerif Hüseyin'den alarak Suudi Arabistan'ı kurdu. Osmanlı Devleti'ne hıyanet eden Şerif Hüseyin ve oğulları emellerine kavuşamadılar. (173)

(173) Kandemlr, Feridun, Medine Müdâfaası, İstanbul 1991, sn. 11 vd.; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sn. 662-664; Sonyel, Salâh! R., "İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa", Belleten, c. XXVI, sayı 143(1972), sh. 333-375; Kıcıman, Naci Kâşif, Medine Müdafaası, Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?, İstanbul 1976, sn. 55 vd.

177. Suriyelilerin Fransızlar tarafından kandırılmasını ve Cemal Paşa'nın hatalı kararı ile kurulan Âliye Divan-ı Harbî Meselesinin Araplarla Türklerin arasını açmasını kısaca izah eder misiniz?

İttihâdcıların güçlü liderlerinden Cemal Paşa, Harbiye Nazırlığı uhdesinde kalmak üzere, Arab Eyâletleri idaresinin başına getirilmişti. Yani Haleb, Şam ve Hicaz Eyâletleri gibi eyâletlerin valileri dahi talimatı Cemal Paşa'dan

alacaklardı. Kendisi dini bütün bir asker değildi ve masondu. Sadece kuvvetli bir Türkçü idi. Enver Paşa'ya hiç benzemiyordu. Şam'da karargâhını kurar kurmaz, Fransa'nın Şam Konsolosluğundaki evrakına el koyarak gizli evrakları inceletti. Birçok Arap Eşrafının İngiliz veya Fransız yetkililerle Osmanlı aleyhine temas içinde olduklarını görünce telaşlandı ve Suriye eşrafından çok kimseleri Âliye'de kurduğu Divan-ı Harb-i Örfî'ye verdi. Gerçekten de Suriye'deki devlet adamları tam bir ihanet içindeydi. Ancak idam edilenler arasında çok büyük âlimler ve maneviyât erenleri de vardı.

Bu ihanet grubunun başını Azım-zâde Mehmed Şefik Mü'eyyed Bey (1861-1916) çekiyordu ve ekip **açıkça Fransa ile anlaşmışlardı**. Zaten Fransa daha önce de Keçeci-zâde Fuad Paşa'ya ve 1914'de ise Cemal Paşa'ya benzeri teklifi yapmıştı; ancak onlar reddetmişlerdi. Aynı oyunu Fas'ta, Cezayir'de ve Tunus'ta oynayan Fransızlar, burada da benzeri bir oyun içindeydiler. Oyunun muhatabı olan Şefik Bey, Abdülhamid'in mâbeyn kâtipliğini yapmış, en üst rütbelere ulaşmış ve 1908'de Şam Mebusu olarak Meclis'e gelmişti. Bütün yakınları Osmanlı Devleti'nde önemli makamlara gelen Şefik Bey'in Arap Milliyetçiliği damarıyla bu isyan hareketini başlatması da zor görünmektedir. Zira Azım-zâdeler, Osmanlı Devleti'ne 25 kadar vezir ve 100 kadar paşa vermiş bir ailedir. Böyle bir ailenin fertlerinin hem de harb içinde devletine ihanet ettiren bir tek sebep olabilir ki, o da BİS'in yani İngiliz Gizli Servisinin tahrikleridir. Gerçekten aynı servise mensubiyeti iddia edilen Prens Sabahaddin'in kurduğu Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsî Cemiyeti'nin Kahiredeki şubesini Lâ Merkeziyye adıyla Azım-zâde Hakkı Bey kurmuştur.

Cemal Paşa, içinde Azım-zâde Şefik Bey ve Cezayirli Büyük Mücâhid Emir Abdülkadir'in çocuklarının da bulunduğu 20 Suriyeli Eşrafı, Mayıs 1916'da büyük bir hata neticesinde idam ettirdi. Hâlbuki II. Abdülhamid bu manadaki idamları asla icra etmemiştir. Çünkü İngiliz ve Fransızların da arzusu buydu.

Kısaca Osmanlı Devleti, son yıllarında bile Mahmûd Şevket Paşa ve Said Hâlim Paşa gibi iki Arap asıllı sadrazamı istihdam etmesine ve temelde Müslüman bir devlet olduğundan Müslümanlar arasında ırk ayırımı yapmamasına rağmen, İttihâdcıların ve özellikle de Cemal Paşa'nın, 1913'den itibaren Turancılık denecek kadar aşırı Türkçülük yapmaları; Cemal Paşa'nın

Âliye askeri mahkemesinin kararlarını apolitik olarak icra etmesi; İngiliz ve Fransızların zaten bir asra yakındır Arapları müstakil devlet kurma noktasında tahrik ediyor olması ve nihayet özellikle Hıristiyan asıllı Araplar arasında ırkçılık derecesinde Arap Milliyetçiliğinin gelişmesi, Cemal Paşa'nın işlediği bu hatayı, Araplar ile Türkler arasında nefrete vesile olacak bir olay niteliğinde tarih sayfalarına işletmiştir. **Cemal Paşa'nın keyfî idamlar yaptığı**nı, Cemal Paşa'nın kurmay başkanı olan Ali Fuad Paşa kabul ettiği halde, Emir Subayı olan Falih Rıfkı Atay ise, kendi komutanını savunarak idam edilenlerin ajan olduklarını ileri sürer.

Kim haklı olursa olsun, Cemal Paşa haksız idamlara sebep olmuş olsa dahi, **Arap kardeşlerimizin ihanetlerini mazur gösteremez**. Zira bu ihanetin cezasını Müslümanlar yani Araplar ve Türkler çekmişlerdir. Maalesef bu soğukluk sebebiyle Suriyeli kardeşlerimizin 1918'den sonra Fransızlara karşı yürüttükleri istiklal mücadelesinde, Müslüman Türklerden destek istemek mecburiyetinde kalmışlar ise de, Müslüman Türkler bu yardım talebini reddetmişlerdir. İslâm âleminin iki kahraman evladı olan Arap ve Türklerin arasını açmada ve sonra da ikisini de ezmede, İngilizler ve Fransızlar muvaffak olmuşlardır. Bu ihtilâflar neticesinde olan yine Müslüman Arap kardeşlerimize oldu; zira Osmanlı Devleti'nin eşit hukuka hâiz vatandaşları olan Araplar, sömürge tebaası haline geldiler. Ancak 196O'lı yıllardan itibaren istiklallerini kazanmaya başladılar. (174)

(174) Muvaffak Benil-Merce, Es-Sultân Abdül-Hamid, sh. 301-368; Âllyye Dlvan-ı Harb-ı Örfîsinde Tedkik Olunan Mes'ele-i Siyasiyye Hakkında İzâhât, IV. Orduy-u Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Dersa'âdet 1332; Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 664-669.

XXXVI - SULTÂN VI. MEHMED VAHİDÜDDİN DEVRİ

178. Sultân Vahîdüddin'in şahsiyeti, ailesi ve zamanındaki mühim olayları özetler misiniz?

Resmen VI. Mehmed diye bilinen ve halk arasında Sultân Vahîdüddin unvanıyla tanınan Sultân VI. Mehmed Vahîdüddin Hân, Şubat 1861 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda, Sultân Abdülmecid'in IV. Kadınefendisi Gulistû (Gülistan) Hanımefendi'den dünyaya geldi.

İttihâdcıların, asıl veliahd olan Sultân Aziz'in oğlu **Yusuf İzzeddin'i intihar** süsü vererek katletmeleri üzerine Osmanlı veliahdı oldu ve 4.7.1918 tarihinde Osmanlı tahtına oturdu. İyi bir İslâm hukukçusu, Almanya İmparatorluk mareşali ve Osmanlı müşiri unvanlarına sahip iyi bir asker ve de musikiye âşık bir bestekâr idi. Almanya ve Avusturya seyahatlerinde kendisinin yaveri olan Mustafa Kemal, Padişah olduktan sonra da bir süre fahrî yaverliğini sürdürdü. Padişah olduğunda Hz. Ömer'in kılıcını maneviyât eri Mehmed Bah'aaddin Veled Çelebi kuşattı. Maneviyâtı güçlü bir padişahdı.

18 Kasım 1922'de İstanbul'u terk edinceye kadar geçen sıkıntılı saltanat yıllarında, onunla birlikte vazife ifa eden sadrazamlar arasında, İttihâdcıların reisi Mehmed Tal'at Paşa ve 5 defa hükümeti kuran Dâmâd Ferid Paşa; Şeyhülislâmlar arasında ise, Kuvay-ı Milliye aleyhine mecburen fetva veren Dürrî-zâde Abdullah Efendi ve Hürriyet ve İ'tilâf Partisinin adamı olan Mustafa Sabri Efendi, özellikle zikredilmelidir.

Sultân Vahîdüddin'in saltanatından 4 ay geçmeden 30 Ekim 1918 tarihinde uğursuz **Mondros Mütârekesi** imzalandı. Bunu Osmanlı topraklarının i'tilaf devletleri tarafından işgali takip etti. İngilizler Kasım 1918'de Musul'u işgal ettiler; müttefik filo Kasım 1918'de İstanbul'a geldi ve 16 Mart 1920'de **İstanbul resmen işgal edildi**. Bu tarihten sonra sâdır olan Padişah İrâdelerini ve hatta hükümet kararlarını, sanki Sultân Vahidüddin'in arzusu ve kararı gibi görmek, tarihi yanlış yorumlamak demektir. Bu tarihten sonra Sultân Vahidüddin, hem **işgal kuvvetlerini oyalamaya** ve hem de elden geldiği kadar

Kuvay-ı Milliye'yi destekleyerek yeni Türk Devleti'nin ortaya çıkmasını, şahsı aleyhine de olsa desteklemeye karar vermiştir. Artık yeniden Osmanlı Devleti'nin hayat bulamayacağının farkındadır. Yapılan bütün icraatlar bunu göstermektedir.

Sultân Vahidüddin, İstanbul'un düşman filoları tarafından kuşatıldığını ve topların Saraya çevirdiğini görür görmez, hemen yakın kumandanlarla **Anadolu'da istiklâl tohumlarının nasıl atılacağını** müzâkere etmeye başlamıştır. Filonun geldiği Kasım 1918'den Mayıs 1919'a kadar devam müzâkereler sonucunda, Mustafa Kemal ile defalarca görüşmüş ve Yıldız Sarayı'ndaki son ve gizli görüşmede, Anadolu'ya görevli olarak gitmesine ve milli bir idare kurulmasına karar verilmiştir. Neticede İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliğinden Mustafa Kemal'in vizesini alan, elindeki imkânlarla onu destekleyen ve Samsun'a çıkması için yeterli bir vapur hazırlatan Sultân Vahidüddin, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaşmasından sonra da, hükümetleri vasıtasıyla ve şifrelerle Mustafa Kemal'i desteklemeye devam etmiştir. Sayın Murad Bardakçı'nın yayınladığı **Şah Baba** isimli eser ve Osmanlı Arşivlerindeki belgeler, bütün bunları doğrulamaktadır. Sultân Vahidüddin'in, Mustafa Kemal'e ayrılırken söylediği son söz, "Cenab-ı Allah muvaffak etsin" sözüdür.

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilince 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplanmıştır. Düşmanlar Sevr Muâhedenâmesi'ni, ne işgal altındaki Osmanlı Devleti'ne ve ne de Ankara Hükümeti'ne imza ettirememişlerdir. Anadolu'da imanlı milletin desteğiyle muvaffakiyetler kazanan **Kuvay-ı Milliye** ekibi ve özellikle de **Mustafa Kemal** ve arkadaşları, Başvekil Rauf Orbay'ın muhalefetine rağmen, Anadolu'ya saltanat ve hilâfeti kurtarmak için geldiklerini çeşitli nutuklarında söylemelerine rağmen, evvela saltanata cephe almaya başlamışlardır. Cumhuriyet İdaresi kurarak Cumhurreisi olmak isteyen Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne **1 Kasım 1922'de saltanatı ilga** ettirmiştir. Bu arada kendi nazırlarından ve meşhur Osmanlı gazetecilerinden Ali Kemal Bey'in, bazı kimseler tarafından İzmit'e kaçırılarak linç edilmesi, Sultân Vahidüddin'in Ankara'daki havayı sezmesine yardımcı olmuştur. Ankara'nın niyetini anlayan Sultân Vahidüddin, hem yeni kurulacak olan devlete zorluk çıkarmamak ve hem de daha fazla hakaretlere

maruz kalmamak için, **18 Kasım 1922'de İstanbul'u terk etmiştir**. Zaten 5 Kasım 1922'de resmen Osmanlı Devleti tarihe gömülüyor ve İstanbul Ankara'da kurulan milli devletin hâkimiyeti altına giriyordu.

Malta, Hicaz ve Mısır'a uğradıktan sonra İtalya'nın San Remo şehrine gelen Sultân Vahidüddin, 16 Mayıs 1926 tarihinde aynı şehirde, kederinden vefat etmiştir. **Cenazesi Şam'a** nakledilerek Yavuz Sultân Selim Camii Haziresine defn olunmuştur.

ZEVCELERİ (KADIN EFENDİLERİ):

1- Emîne Nâzik-edâ Baş KadınEfendi.
2- Şâdiye Meveddet 2. Kadın Efendi.
3- İnşirah Kadın Efendi.
4- Nevvâre 3. Kadın Efendi.
5- Ni'met Nev-zâd Hanım Efendi.

ÇOCUKLARI:

1- Mehmed Ertuğrul Efendi. 2- Münîre Sultân.
3- Rukıyye Sâbiha Sultân. 4- Fatma Ulviyye Sultân.
5- Fenîre Sultân [175]

(175) BA, DH-ŞFR, Dosya, 99, Belge, 137, 231, 308, 328, 387; Özsoy, Osman, Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası, İstanbul 1999, sh. 122 vd.; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 184-187; Öztuna, Osmanlı Devlet! Tarihi, c. I, sh. 672-675; Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 339-345; Sonyel, Salâhi R., "Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler", Belleten, c. XXXIX, sayı 154(1975), sh. 257-264.

179. Sultân Vahidüddin vatan hâini midir? Mustafa Kemal kendi başına mı 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır?

Önemle ifade edelim ki, Cumhuriyet de Osmanlı da, iyisiyle kötüsüyle, Müslüman Türk milletinin malıdır. Bir insan ecdadını kötülemekle hiç bir yere varamaz. Tarihin her döneminde iyi şahsiyetler de kötü şahsiyetler de gelebilir. Ayrıca iyi şahsiyetlerin kötü ve yanlış tasarrufları ve kötü şahsiyetlerin de iyi ve güzel tasarrufları bulunabilir. Bir şeyi toptan reddetmek veya kabul etmek, aklın işi değildir.

İşte bu esaslar çerçevesinde, Mustafa Kemal'in başarılarını saymak, Vahidüddin düşmanlığı sayılmamalı; Sultân Vahidüddin'in yaptıklarını anlat-

mak da Mustafa Kemal düşmanlığı olarak görülmemelidir. Bu gözle bakıldığında, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı ve Sultân Vahidüddin'in şahsiyeti ile ilgili Cumhuriyet döneminde yazılanlar, çizilenler ve yapılan değerlendirmelerin tek taraflı olduğu hemen göze çarpacaktır. Biz, bunu yapmayacağız. Zaten bu kitabımızı da, Cumhuriyet ile Osmanlı'nın buluşacağı milli buluşma kitabı olarak görüyoruz. Ayrıca bizim için önemli olan, şahıslar değil, devlet ve milletin devam ve bekasıdır.

Bu genel esaslardan sonra şunları bilmekte yarar vardır:

1) Mustafa Kemal ve onun silah arkadaşları, tamamen Osmanlı generalleridirler. Hele Mustafa Kemal, Sultân Vahidüddin Hân'ın hem şehzadeliğinde ve hem de padişahlığında yaverliğini yapmış bir Osmanlı subayıdır.

2) Kuvay-ı Milliye'nin tohumları, Kasım 1918'de müttefik düşman filolarının Boğaz'a girmesiyle atılmıştır. Kuvay-ı Milliye bir şahsın değil, bir milletin eseridir. Bu milletin içinde Mustafa Kemal de vardır, Sultân Vahidüddin de vardır. Düşman toplarının Saray'a çevrildiğini gören Vahidüddin ve Osmanlı kurmayları, bütün gayretlerini, Anadolu'ya gönderilecek bir komutanla bağımsızlık tohumlarının yeşertilmesi için harcamışlardır. Nitekim Osmanlı kurmayları Mart 1919'un bir gecesinde Erenköy'de yaptıkları bir toplantıda liderliğin Nuri Paşa'ya mı, Miralay Re'fet Bey'e mi, yoksa Çanakkale'de göz dolduran Mustafa Kemal'e mi verileceğini tartışmışlardır. Sadrazam, **Mustafa Kemal Paşa**'yı Padişah'a götürmüş ve **askerlerin istediği insan** olarak takdim etmiştir. Sami Bey ve Harbiye Nâzırı Şâkir Paşa, Mustafa Kemal'in Cumhuriyetçi olduğunu ve Hanedanı devre dışı bırakabileceğini hatırlatmışlarsa da, Padişah önemli olanın Hanedan değil vatan ve devlet olduğunu ifade etmiştir. İşte bu şartlar altında **9. Ordu Kıtaları Müfettişi** kisvesiyle Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılan Mustafa Kemal ile Sultân Vahidüddin **defalarca özel olarak görüşmüşlerdir**. Bunun üzerine Sultân Vahidüddin, İngilizleri de Mustafa Kemal konusunda ikna etmiştir. 6 Mayıs 1919 tarihli Mustafa Kemal'in yetkilerini belirten Talimat hemen yayınlanmıştır. **Tam bir diplomasi oyunu** oynanmaktadır. Bandırma Vapuru'na Mustafa Kemal ile birlikte kimlerin bineceği tesbit edilmiş ve bunların vizeleri temin edilmiştir. Bütün bunlar, Sultân **Vahidüddin'in emriyle** olmuştur. Her türlü masraf, Padişahın özel imkânları ve gizli ödenekten karşılanmaktadır.

Mustafa Kemal, 15 Mayıs 1919'da Sultân Vahidüddin ile yaptığı son görüşmede, Sultân'ın kendisine "Paşa, Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet yaptın. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin." dediğini **bizzat Mustafa Kemal nakletmektedir**.

Mustafa Kemal, 16 Mayıs sabahı Osmanlı Devleti'nin temin ettiği Bandırma Vapuru'na binmeden evvel, önce Osmanlı kurmaylarıyla görüştü ve onlardan milli bir idare kurulması konusunda tavsiyelerini aldı. Buradan son defa görüşmek üzere Yıldız Sarayı'na geldi. Padişah'ın "Cenab-ı Allah muvaffak etsin" sözlerinden sonra, Mustafa Kemal, "Bazı fesâd ehlinin kendisi hakkında yanlış şeyler nakledebileceklerini ve bunlara inanıp sadakatinden şüphe etmemesini arz eyledi".

16 Şa'ban 1338/16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal yolda iken, onun Yetki Talimatnamesi, Meclis-i Vükelâ'da ittifakla kabul edildi. İlk dönem masraflarının tamamı örtülü ödenekten karşılanmak üzere karar alındı. Arşiv vesikalarından anlıyoruz ki, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir devlet kurması için her türlü tedbir alınmış ve hatta görev alanında meydana gelen her çeşit önemli gelişme ile ilgili Osmanlı hükümeti tarafından kendisine şifre ile bilgi verilmiştir. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, halkın gösterdiği büyük alaka üzerine, **İngilizler**, Osmanlı Devleti tarafından başka maksatla gönderildiği konusunda **ciddi manada şüphelenmişlerdir**.

16 Mart 1920'de İstanbul Mütâreke şartlarına aykırı olarak işgal edildiğinde, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplanmıştır. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri, Anadolu'da meydana gelen gelişmeler ve Rauf Bey gibi bazı farklı görüşlere sahip şahsiyetlere rağmen Mustafa Kemal'in Cumhuriyet istemesi, tek taraflı olarak Mustafa Kemal ile Sultân Vahidüddin'in arasını açmıştır. 1920 ila 1922 tarihleri arasında, fiilen idare Büyük Millet Meclisinde olmasına rağmen, Sultân Vahidüddin Kuvay-ı Milliye ve **Büyük Millet Meclisi aleyhine bir tek şey yapmamıştır**. Bilakis İşgal Kuvvetlerini yatıştıracak bazı tasarruflar dışında, gizlice ve imkânlarının ölçüsü nisbetinde onların işlerini kolaylaştıracak desteklerde bulunmuştur. Ankara'daki yayın organlarının bütün aleyhteki yayınlarına ve Damad Ferid Paşa'nın İngilizler nezdindeki bazı girişimlerine rağmen, onu hiç bir kuvvet

Anadolu'nun bağımsızlığı aleyhine geçirtememiştir. Hatta Balıkesir Valiliğinin Kuvay-ı Milliye'ye yardım edenlerin cezalandırılıp cezalandırılmayacağı konusunda Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan bir yazının cevabında cezalandırılmaması talimatı verilmiştir. Dolayısıyla Sultân Vahidüddin vatan hâini değil; vatanın istiklali için tacını ve tahtını terk eden bir **vatanperver**dir. Bütün gayretlerine rağmen İstanbul'u işgalden kurtaramayınca, Kuvay-ı Milliye'ye de köstek olmamıştır. İstanbul'u terk ettikten sonra, İngilizler ve İtalyanlar, bütün gayretleriyle onun taşıdığı hilâfet sıfatını Anadolu'daki Kuvay-ı Milliye aleyhine kullanmak istemişlerse de, Sultân Vahidüddin'in iman kuvveti ve vatan sevgisi buna mani olabilmiştir.

3) Bu anlattıklarımızın en büyük delili, bazı ifadeleri, sürgündeki insanın halet-i ruhiyesine aksetmiş olsa bile, yetmiş sene sonra kısmen yayınlanan hatıralarındaki şu satırlardır:

(Murad Bardakçı'nın eserinden sadeleştirerek veriyoruz)

"Mütâlâalarından ortaya çıkacağı gibi, Mütâreke günlerinde (1918) I. Cihan Harbinin neticelerinden sorumlu olan suçlulardan (Devleti harbe sokan İttihâdcıları kasdetmektedir) bana miras kalan ve birbirini takip eden musibetlere karşı, sadece ve sadece şahsımı siper eyledim.

Aslında bir taraftan tehlikeli bir yerde kalan hilâfet merkezinde savaştan galib çıkan İ'tilâf Devletleri ile yüz yüze olmak ve onlar tarafından sıygaya çekilmek ve diğer taraftan Anadolu'yu istila eden Yunanlılara mukabele için mümkün ve mahrem vasıtalarla Anadolu'ya memur eylediğimiz Yaverlerimizden Mustafa Kemal'in ihaneti ve bize karşı takındığı isyankâr tavrı karşısında kalmıştım.

Bununla beraber aziz vatanımın menfaatleri için Kuvay-ı Milliye'nin sonradan şekil ve mahiyetinin değişeceği hususunda bende meydana gelen fikir ve kanaatlerime rağmen, yine fedâkârlık mesleğini tercih ve takip eyledim. Sırf bu sebep ve hikmet ile, millî gayelere itaatkâr kabineleri iktidara getirdim ve senelerce Kuvay-ı Milliyeyi takviye ettim ve gelişmesi için çalıştım.

Anadolu Zaferinin ne gibi tehlikeli şartlar altında tarafımızdan hazırlandığını gösteren belgeler ile Anayasa gereği saltanat makamının korunacağını tasvir eden diğer mühim evrak tesbit edilerek derlenmiş olduğundan, bunların dahi zamanı gelince umumi efkâra açıklanarak, İslâm'ın hizmetkârı

veyahut yıkıcısı olanların teşhir ve tayin edileceğini temin eylerim".

Nitekim vefatını duyan Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleri de, bu cümleleri destekler mahiyettedir:

"Çok namuslu bir adam öldü. İsteseydi, Topkapı Sarayı'nın bütün mücevherlerini götürür ve öyle bir ordu kurup dönerdi ki.."

Bu söylediklerimizin her satırı, arşiv belgelerine ve muteber kaynaklara dayanmaktadır.

Tarihi düzeltmenin kimseye zarar vermeyeceğini düşünüyoruz. (176)

(176) BA, DUİT, 76/3, Gömlek 65 (Mustafa Kemal Paşa bin Ali Rıza'ya Osmani Nişanı verilmesi); DH-ŞFR, Dosya: 98, Belge nr. 98, Dosya: 99, Belge: 137, 231, 308, 328, 375, 387; Dosya: 101, Belge: 6; Dâhiliye Nezâret! Umûr-ı Mahalliye ve Vllâyât Müdiriyeti Kalemi Analitik Envanteri (DH-UMVM), Dosya: 6/2, Belge: 40, 42; Dosya: 11/45-21, Belge: 1-68; DH-KMS, Dosya: 62, Belge: 8; Bardakçı, Murad, Şahbaba, Osmanoğullarının Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahidüddin Han'ın Hayatı, Hatırları ve Özel Mektupları, İstanbul 1998, sh. 413, 416 (Bu sayfanın tamamı için bkz. sansürsüz 1. Baskı); Ayrıca kitabın tamamı, bu verdiğimiz cevabın en kuvvetli delilidir; Özsoy, Osman, Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası, sh. 127-148. Diğer kaynaklara bu zikrettiğimiz kaynaklardan ulaşmak mümkün olduğundan daha fazla ayrıntıya girmek istemiyoruz.

XXXVII - OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILMASI VE SULTÂN II. ABDÜLMECİD DEVRİ

180. Halife Abdülmecid Efendi'nin şahsiyeti, çocukları ve zamanındaki mühim olaylar hakkında kısa bilgiler verir misiniz? Osmanoğulları'nın Türkiye dışına ihracı nasıl olmuştur?

II. Abdülmecid, 1868 Mayıs'ında Dolmabahçe Sarayında Sultân Abdülaziz'in II. Kadınefendisi olan Hayrân-ı Dil Kadınefendi'den dünyaya gelmiş ve 18 Kasım 1922'de **Halife Abdülmecid Efendi** unvanıyla **hilâfet makamına** oturmuştur. 1 yıl 3 ay kadar süren hilâfeti, saltanat yetkileri bulunmayan hükmî bir hilâfettir.

Arapça, Farsça ve Fransızca'nın içinde bulunduğu 6 yabancı dil bilen, iyi bir hattat, ressam ve müellif olan Abdülmecid Efendi, hala kızında muhafaza edilen ve tarihimizin önemli noktalarını aydınlatacak olan **12 ciltlik Hâtıralar** kitabını kaleme almıştır.

Kuvay-ı Milliye 6 Kasım 1922'de İstanbul'a girmiş ve 29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanında, Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin ve İstanbul ise Hilâfetin merkezidir. Ancak **İngilizler**, **hilâfetin İslâm birliğini sağlayan tek sebep olduğu**nu bildiklerinden, ısrarla hilâfet müessesesinin ilga edilmesini istemektedirler. İşte bu ısrarlı tutumlara, **I. Büyük Millet Meclisinden onay çıkmamıştır**. Erken seçime götürülen Meclis, yeni üyeleri ile 3 Mart 1924 tarihinde Hilâfeti ilga etmişlerdir. Hilâfetin ilgasının tamamen İngilizlerin baskısı ile olduğu, bütün yönleriyle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Böylece İslâm'ın ilk halifesi Hz. Ebubekir, son ve 102. halifesi de Halife Abdülmecid olmuştur.

Hilâfet makamı Osmanlı Hanedanından alınınca, Hicaz Meliki Şerif Hüseyin ile Mısır Meliki Fuad, bu unvanı elde etmenin yollarını aradılar; ancak İngilizler, bu makamın hiç bir şekilde ihya edilmesine taraftar olmadığından muvaffak olamadılar. **Büyük Millet Meclisi ise, hilâfet vazifesini kendisi üstlendi.** Dolayısıyla, hala hilâfet unvanı, Türkiye Büyük Millet

Meclisinin manevi şahsiyeti üzerinde bulunmaktadır. Sonradan Kral Faysal da bu unvana sahip olabilmek için gayret göstermiştir.

Cumhuriyet tarihçilerinin verdiği bilgilere göre, **Mustafa Kemal, hilâfetin ilgasından sonra sadece şehzadelerin ihracı taraftarı idi**. Ancak İsmet İnönü'nün katı tutumu, bütün Osmanlı Hanedanının vatandan ihracı ve bize miras bıraktıkları vatandan sürgün edilmeleri kararını çıkardı.

Evvela, Halife Abdülmecid, 4 Mart sabahı yakınları ile birlikte Çatalca'ya sevk edildi ve oradan da trenle Türkiye dışına çıkarıldı. Malları tasfiye edildi ve vatanın sahipleri sahipsiz olarak yâd ellere gönderildi. Dünyanın çeşitli yerlerine giden Hânedân'ın çoğunlukla Beyrut ve Fransa'nın Nice şehrini tercih ettikleri ve sonra da Kahire ve İskenderiye'ye geldikleri görülmektedir. Halife Abdülmecid, sıkıntı ve yokluklar içinde 23 Ağustos 1944 tarihinde Paris'de vefat etti. Vasiyetine rağmen cenazesi kabul edilmeyince, Paris'de 10 yıl bekledi ve sonra da Medine'de Harem-i Şerife defn edildi. Son oturduğu evde kira ile ikamet ediyordu.

KADIN EFENDİLERİ:

1-Şeh-süvâr Baş Kadın Efendi.
2- Hayrünnisâ 2. Kadın Efendi.
3- Atıyye Mehistî 3. Kadın Efendi.
4- Bihrûz 4. Kadın Efendi.

ÇOCUKLARI:

1-Fârûk Efendi.
2- Hatice Hayriyye Dürr-i Şehvâr Sultân. (177)

(177) Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 676-679; Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 346-353.

181. Osmanlı Hanedanı, daha sonra ne zaman anayurtlarına dönme imkânlarını elde etmişlerdir ve şu anda yaşayan Osmanlı Şehzadeleri var mıdır?

Osmanlı Hanedanı, Türkiye dışına ihrâc edilince, aslında Müslüman bir ülke olan Mısır'a gitmek istediler; ancak Melik Fuad onları kabul etmedi. Bunun üzerine Beyrut ve Fransa'nın Nice Şehrini tercih ettiler. Ancak bir kısmı da Amerika'ya gitti. İngiltere ve Almanya'ya kimse gitmek istemedi.

Sonradan Kahire ve İskenderiye'de kısmen toplandılar. Ancak önemli bir kısmı da, Halife Abdülmecid dâhil olmak üzere, Paris ve Nice'de kaldılar.

Anavatanlarına dönme noktasında, maalesef Cumhuriyet Hükümetleri ve özellikle de Halk Partisi çok cimri davrandı ve onların gölgelerinden bile korkuyordu. Ancak 1950'de demokrasinin doğum sancıları başlayınca, bu konuda ilk adımlar atılmaya başlandı. Olayların gelişimi şöyledir:

1939'da Enver Paşa'nın sultan-zâde çocukları ve iki hanım sultân Türkiye'ye kabul edildiler. Zira ne de olsa İttihâdcıların çocuklarıydılar. 25 Mart 1949 tarihli Kanun ile sadece karı veya kocaları vefat edip de çocukları olmayan Şehzade Zevceleri ve Damadlar Türkiye'ye kabul edildi. 16 Haziran 1952'de Şehzadeler dışındaki bütün Hanedan üyeleri, Demokrat Partinin gayretleriyle Türkiye'ye kabul edildiler. 1974'de yani tam 50 yıl sonra Osmanlı **Şehzadeleri de Türkiye'ye dönebilme** imkânlarını elde ettiler. Hanedan mensuplarının Türkiye'den transit vize ile turist olarak geçmeleri bile yasaktı.

Kısaca Osmanlı Hanedanı, 1231'den 3 Mart 1924'e kadar bu memlekette 693 yıl hâkim olmuşlar; 407,5 yıl halifelik yapmışlardır. Bu kadar hizmetlerinin karşılığı olarak da, tam 50 yıl büyük sıkıntılar içinde sürgün hayatı yaşamışlardır. **1924'de alınan haksız sürgün kararı** ile, 37 Şehzade ile 42 Sultân yani toplam 79 Hanedan üyesi; 15 Kadınefendi, 16 Sultân-zâde, 15 Hanım Sultân, 20 Damad ve 40 Hanımefendi olmak üzere toplam 106 Hanedan mensubu yani toplam **185 kişilik Osmanlı Hanedanı Türkiye dışına çıkarılmıştır.**

Şu anda hayatta olan Hanedan mensuplarından Sultân Abdülhamid'in torunlarından Nisan 1999'a kadar yaşadığını bildiğimiz Mehmed Orhan (Hanedan Reisi), Osman Nami Osmanoğlu (Kızı Ayşe Âdile Osmanoğlu) ve Sâtıa Turan; Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar Sultân (Berar Prensesi); Sultân Vahidüddin'in torunları Neslişah Sultân, Necla Sultân ve Hümeyra Hanımsultân; Sultân Reşâd'ın torunu Emine Mukbile Osmanoğlu ve Abdülmecid'in torunu Ahmed Kemâleddin Keredin özellikle zikr edilebilir. (178)

(178) Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c. I, sh. 677-679; Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 407-422; Bardakçı, Murad, Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü, İstanbul 1992, sh. 167-218; Şahbaba, 10-11.

182. Osmanlı Devleti'ni yıkan sebeplerden birinin de kapitülasyonlar olduğu söylenmektedir. Kapitülasyonlar ne demektir ve İslama uygun mudur?

Sözlükte, kapitülasyon, savaş sonunda bir düşman kuvvetin belirli bir toprak parçasının teslimi için yapılan anlaşma yahut bir devletin diğer bir devletin sınırları içinde bulunan vatandaşları hakkında kazaî yetki imtiyazları tanıyan antlaşmalar manâsını ifade eder. Fâtih devrinden itibaren başlayan Osmanlı Devletindeki kapitülasyonlar ise, devletin güçlü olduğu dönemlerde, dost ülkelere verilen siyasî, adlî ve malî imtiyazlar fermanı mahiyetindedirler. Bu dönemde kapitülasyonlar İslâm devletler hukukunun sınırları içinde kalmıştır. Devletin zayıfladığı dönemlerde ise, kapitülasyonlar Osmanlı Devleti üzerinde zimmî ve müste'menlerin hakları konusunda bir baskı aracı olarak kullanılmış ve demoklesin kılıcı haline gelmiştir.

Osmanlılardan ticarî ve siyasî imtiyazları yani ilk kapitülasyonları elde edenler ise, Fâtih Sultân Mehmed'den konu ile ilgili 1454 tarihli Nişân-ı Hümâyûnunu alan Venediklilerdir. 1535'de Kanunî tarafından Fransızlara verilen imtiyazlar ise, Osmanlı Devleti'nin en büyük imtiyaz muâhedesidir. Gerçekten Osmanlı Devleti'nden kapitülasyon alan devletlerin başında 1535 tarihli mukaddes yerlerin kurulması hakkını veren kapitülasyonla Fransa ve Katolik din adamlarının ibadet hürriyeti ile alâkalı 1617 tarihli kapitülasyonla Avusturya gelmektedir. Bu kapitülasyonlar, 1740 tarihinde I. Mahmûd Devrinde daha da genişletilmiş ve konsoloslara şu imtiyazlar tanınmıştır:

Şahıs ve ikâmetgâh dokunulmazlığı; ceza ve hukuk davalarında mahallî yargıya bağlı olmamaları; vergi muafiyeti; elçilerin sahip olduğu protokol hakları; kendi tebaları üzerinde yargı hakkına sahip olmaları.

İlk dönemlerde yabancılara lütuf olarak verilen bu siyasî ve ticarî imtiyazlar yani kapitülasyonlar, sonradan Osmanlı Devleti için problem teşkil etmiştir. Zira imtiyazlar, daima tek taraflı olarak işlemiştir.

Kapitülasyonlarla sağlanan imtiyazlardan özellikle adlî imtiyazlara dikkat çekmek istiyoruz. **Adlî imtiyazlar** özellikle konsoloslara tanınmıştır. Aynı tabiiyetteki yabancılar arasındaki ceza davaları kendi konsolosluklarındaki mahkemelerinde görülüyordu. Ayrı tabiiyetteki yabancıların ceza davaları

ise, Türk mahkemelerinde görülüyor idiyse de, konsoloslukların tercüman bulundurması şarttı. Hukuk davaları da konsolosluklarda görülüyordu. Bunlar İslâm hukukunun tanıdığı hak ve yetkiler ile teyid ediliyordu. 26 Ağustos 1914'de Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak ilga edilen kapitülasyonlar, Tanzîmât sonrası dalgalanmaların birinci sebebini teşkil ettiğinden burada kısaca temas ettik.

Batılı devletler, Osmanlı ülkesindeki zimmîlerin hukukî statüsüne antlaşmalarla da müdahale etmekten kaçınmamışlardır. Ruslara Ortodoks zimmîleri himaye hakkı veren 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nı ve Katoliklerin dinî hayatının korunması arzusunu taşıyan Rusya ile yapılan dostluk antlaşmalarını buna misâl olarak zikredebiliriz. (179)

(179) Mecmûa-i Muâhedât, C. 1, sh: 14 vd.; Düstur, II. Ter. VI/1273; Karakoç, Külliyât-ı Kavânin, Dosya nr. l'deki orjinal belgeler; Mehmed Cemil, 178 vd.; Reşad Ekrem, Osmanlı Muahedeleri, Kapitülasyonlar, İstanbul 1931, sh. 135 vd.; Çelikel, Aysel, Yabancılar Hukuku Dersleri, İstanbul 1983, 44 vd.; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, OSAV, sh. 355.

183. Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve yıkılış sebeplerini kısaca özetler misiniz?

Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve yıkılış sebepleri, onları zaferden zafere koşturan sebeplerin ortadan kalkışıdır. Bunlar, Osmanlı tarihlerinde, kanunnamelerde, adâletnâmelerde ve siyâsetnâmelerde açıklanmıştır. Biz, özet halinde önemli olanları zikredeceğiz. Ancak şunu ifade etmek gerekiyor ki, her ne kadar, Osmanlı tarihçileri, devletin duraklamasını ve gerilemesini, III. Murad devrinden başlatıyorlarsa da, doğru olan, Osmanlı Devleti'nin Kanuni'nin son zamanlarında duraklamaya başlamış olduğudur. Nitekim Koçi Bey de bu noktayı vurgulamaktadır. Şimdi **sebepler**e geçelim.

1) Osmanlı Devleti'ni zaferden zafere koşturan i'lây-ı kelimetullah ruhu zayıflamış; İslama sımsıkı sarılma yerine, ondan uzaklaşma; rızây-ı ilahî yerine mal ve makam elde etme gibi dünyevî talepler birinci plana alınmıştır. Bunun neticesi olarak, her alanda çürüme ve dağılma süreci başlamıştır. Viyana'da Avrupa'nın en güçlü ve düzenli ordusu olduğu inkâr edilemeyen Merzifonlu'nun askeri, Allah için gaza yapmayı değil, gayr-i müslimlerden ganimet elde etmeyi birinci derecede düşünür olmuş; ganimet toplama derdine

düşen asker düşman tarafından gafil avlanarak perişan edilmiştir. Aynı durumu, III. Selim devrindeki Nizâm-ı Cedid tartışmalarında da görüyoruz. Nizâm-ı Cedid adı altında devleti ıslâh etmek isteyenlerin dahi, kayık gezileri ve boğaz safaları ile, Nizâm-ı Cedid için toplanan paraları kendi zevkleri için harcamaları tarihçe çok iyi bilinmektedir. Hedef Allah rızası ve fazilet değil, menfaat olmaya başlamıştır. Tanzîmât hareketiyle yara teşhis edilmişse de, iyileştirici değil yarayı azdırıcı reçeteler uygulanmıştır. Abdülaziz'i katleden Mithad Paşalar ve Abdülhamid'i hal' eden İttihâdcılar, tam manasıyla bir menfaat şebekesi halinde çalışmışlardır. Zaten II. Mahmûd'dan itibaren i'lây-ı kelimetullah değil, sadece adı bulunan adalet, hukuk, müsâvât ve hürriyet gibi kavramlar, yenileşmenin ruhu olurken, İslâmî hayattan hızla Avrupaî hayata kayma başlamıştır. 1908'de II. Abdülhamid'in İttihâd-ı İslâm felsefesini yıkmaya çalışan İttihâdcılar, 1913'lerde Ziya Gökalp'ın dahi tenkid edeceği kadar dinden ve imandan uzak bir Turancılık fikrine saplanmışlardır. Neticesi, koca Osmanlı Devleti'nin kısa zamanda parça parça olmasıdır. Bunun acı misâlleri çoktur.

Kısaca, **şer'-i şerif ve kanun-ı münifden ayrılma**, devletin her alanında gerileme ve çözülmeleri meydana getirmiştir.

2) Osmanlı hukuk sistemi, müslim - gayr-i müslim bütün re'âyânın haklarını koruyamayacak kadar bozulmaya; adaletin yerini zulüm; hukukî hükümlerin yerini bazı devlet adamlarının emirleri almaya ve kısaca her alanda adalet yerine baskı rejimi kendini hissettirmeye başlamıştır. Böylece adaletin bir şemsiye gibi devletin etrafında topladığı insanlar, gruplar halinde devletten uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu hukuka aykırılık öyle bir hal almıştır ki, bazı Osmanlı Padişahları, kanunlara uyulması yolunda Adâletnâme denilen yazılı kararlar neşretmeye başlamıştır. Ancak bunların da yararlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Rüstem Paşa ile başladığı iddia edilen rüşvetle iş yapma virüsü, Sadrazamları cumhurun işlerini göremez hale getirmiştir; il yazıcıları tımarları liyakata göre değil, yapılan dalkavukluğa göre tefvîz eder olmuştur; yeniçeri teşkilâtının temelini teşkil eden acemi oğlanı devşirme usulü, devşirme kanununa göre yapılmak yerine zorla ve zulümle çocukların alınması şekline dönüşmüştür; iş erleri, kadılar ile halkın arasına

girerek mahkemeleri adalet yerine zulmün mekânları haline getirmişlerdir; kadılar ve beyler gibi devlet memurları, iltizâm ile veya başka yollarla aldıkları mansıp ve makamları, verdikleri sözleri yerine getirebilmek için zulümle para toplanan kasalar haline sokmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin cephelerde arka arkaya sıkıntılara maruz kalması, hazinenin malî krize girmesi ve devlet adamlarının ehil olmayanlardan seçilmesi ve benzeri sebeplerle, hukuk devleti anlayışını devam ettirememesi, vilâyetlerdeki valilerini ve sancaklardaki mutasarrıflarını ihmâle ve gevşekliğe itmiştir. Valiler ve mutasarrıflar, bazan tayin edildikleri yerlere gitmeden kendi adlarına yetkili kıldıkları müteselimler ve yargı konusunda yetkili olan voyvodalarla işi yürütmeye başlamışlardır. Devletin hukukî ve idari açıdan zaafa uğramasından dolayı, vilâyetlerde ve sancaklarda idareyi ele geçiren; hatta bazı yerlerde devletin kendilerini vali veya mutasarrıf olarak tayin ettiği yerli idareciler yani, Rumeli'de a'yânlar ve Anadolu'da ise genellikle derebeyleri türemiştir. Bunların da 1700 - 1800 yılları arasında tam bir zulüm idaresi tesis ettiklerini maalesef bilmeyen yoktur.

3) Osmanlı Devleti'ni geri bırakan ve hatta yıkan sebeplerin biri de devletteki ilmiye sınıfının bozulmasıdır. İlmin yerini cehaletin alması, Osmanlı Devleti'ni batırmıştır.

İlmiye sınıfının bozulmasını üç şekilde anlamak lâzımdır:

Birincisi; Tıpkı günümüzde olduğu gibi, II. Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'nde de, ilim makam ve unvanları **ehil olmayanların ellerine geçmeye** başlamıştır. II. Selim'e kadar, Osmanlı Devleti'nde ilmin milleti ve sınırı yoktur. Kahire, Tebriz, Bağdad, Venedik veya Paris'te herhangi bir dalda uzman olan bir âlim, Osmanlı ilmiye müesseselerinde en yüksek makama namzeddir. Fahreddin Acemi'ler, Emir Sultân Buhari'leri, Herevîler ve benzeri simalar bunun misâllerini teşkil ederler. Hâlbuki II. Selim'den itibaren ilmî rütbe ve makamların, az da olsa, rüşvetle ve iltimasla elde edilmesi, ilmiye müesseselerini mahvetmiştir. III. Mehmed, "Dünyada sözü doğru ve hak tanır bir adam bulamadım" mealindeki ifadesini şöyle açıklamaktadır: "Şeyhülislâm Bostan-zâde Efendi'ye iltifat eyledim; derhal bir câhil kardeşini Rumeli Kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selanik Kadılığını verdi. Sonra babamın hocası Sa'deddin'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim; derhal o

da bir genç oğlunu Anadolu Kazaskerliğine ve birini de Edirne Kadılığına arz edip mevâlî ve ulemâ arasında beni bednam ve kendisini rüsvay eyledi". Bu ifadeler, tam doğru ve mevsuk olmasa bile, II. Selim'den itibaren beşik ulemâsı gibi tabirlerin yayılması, 1006 tarihli İlmiye Kanunnâmesinde bazı suiistimallerin zikredilmesi boşa değildir.

İkincisi; **İlmiye sınıfının** ikinci **bozuluşu**, ehliyet ile birlikte ilmin kalitesinin düşmesidir. Elimizde Fâtih Medreselerinde okutulan ders kitapları da, II. Selim'den sonra okutulan ders kitapları da bulunmaktadır. Hem muhteva ve hem de ihtisas açısından aralarında dağlar kadar farklar bulunmaktadır. Tıp alanında Fâtih Medreselerinde İbn-i Sina'nın El-Kanun Fît-Tıb adlı eseri okutulurken daha sonraları bu seviye 200 sayfalık El-Hidâye (Fıkıhtaki Hidaye değil) isimli kitaba kadar düşmüştür; kelam ve felsefede yükseliş dönemlerinde Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Makasıd ve Tavâli' Şerhi gibi dev eserler okutulurken, daha sonraları Şerh-i Akaid'lere düşülmüştür. Önceleri İbn-i Rüşd, İmam Gazali ve İbn-i Sina'yı tartışan Osmanlı âlimleri artık müsbet ilimlerin okutulup okutulmayacağını tartışmaya başlamıştır.

Üçüncüsü; Bizi dünya rahatından ve gayr-i müslimleri de ahiret saadetinden mahrum eden bir hal de, maalesef bazı ilimden nasibi az olanların ve **ehliyetsiz âlimlerin** etkisiyle, İslâmiyetin zahirî bazı nasslarıyla ilmin meseleleri arasında sanki bir tezat var olduğunun sanılmasıdır. Hâlbuki İslâmiyet bütün fenlerin efendisi, gerçek ilimlerin babası, kaynağı ve reisidir. Köle efendisine, hizmetkâr reisine ve evlad pederine nasıl düşman olabilir? İmamı Şafii'nin ve Fahruddin-i Râzi'nin eserlerinde halledilmiş olan yerküresinin yuvarlaklığı mevzuunu, Avrupa'daki bazı yanlış inançların etkisiyle kabul etmeyen bazı hocalar çıkabilmiş ve bu yüzden İslâmiyet çok şey kaybetmiştir. Kâdî-zâde ile Sivâsî arasındaki tartışmalar, bu acı sahnelerden bazılarıdır. İstanbul Rasadhânesinin yıkılması için uğraşan bazı âlimleri de bu gruba sokmak gerekmektedir.

İlmin yerini cehaletin aldığı bütün devletler yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, Osmanlı Devleti de kendi yıkılışını bunlarla hazırlamıştır. Artık dünyada bilim adamlarının hicret ettiği bir devlet değil; medrese talebeleri arasında çok basit meselelerin tartışıldığı bir Osmanlı Medresesi söz konusudur. İlmiye

mensuplarının bozulması, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim ve yargı sistemini de doğrudan etkileme başlamıştır. Ayrıca Avrupa'daki sanayileşme ve makinelaşma da yeteri kadar bize ulaştırılamamıştır.

4) Devleti ayakta tutan **para sisteminde sarsıntılar** meydana gelmeye başlamış ve Kanuni zamanına kadar altın veya gümüş olan Osmanlı parası, III. Murad zamanından itibaren mağşuş yani ayarı bozuk para haline gelmiştir. Akçenin değerindeki bu kararsızlık malî alanda olumsuz etkiler yapmaya başlamıştır. Yani asker ve memurların maaşları yetmemeye; satubazarda kullanılan akçe ile re'âyânın alım gücü düşmeye; parasının değeri azalan ve masraflarını karşılayamayan devlet ise, tekâlif-i divâniyye adıyla yeni ve bazan da haksız vergiler koymaya başlamıştır. Hatta 1589 yılında meydana gelen Beylerbeyi Vak'ası'nın bir diğer adı da akçe ihtilâlidir. Artık devlet hazinesi boşalmaya ve gittikçe artan savaş ve maaş masraflarını karşılayamamaya başlamıştır. Devletin geliri arttırmak için aldığı her tedbir, devlet ile re'âyâ arasını soğutmaya sebep olmuştur. Para kıtlığı, her açıdan devletin kurumları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Neticede Osmanlı pazarlarında Avrupa yapısı mallar artmaya, fiyatların artışı koşmaya; iltizâm ve benzeri vergi toplama yollarında yolsuzluklar çoğalmaya ve nihayet sosyal düzen bozulmaya başlamıştır. Devlete olan vergi borcunu ödeyemeyen çiftçiler artınca çiftini terk ederek kaçan çift-bozanlar çoğalmaya başlamış; işsiz ve evsiz kalan levendler, Celâlî isyanlarına sermaye haline gelmenin yanında şehir hayatını mahveder olmuş; boş kalan insanlar şurada burada türeyen umut taciri Molla Kâbız, Oğlan Şeyh ve benzeri fikri bozukların âleti olarak kullanılmış; boş ve işsiz levendlerin artması, XVIII. yüzyılda isyanları arttırmıştır.

5) **Dinî hayattaki zayıflama**, Hazinenin ve halkın fakirliğine rağmen israf ve sefâheti celb etmiştir. Sefâhet ve israf da Osmanlı Devleti'ni kemire kemire bitirmiştir. Lale devrindeki helva sohbetleri, daha sonraki dönemde bir türlü önlenemeyen Kayık safaları, III. Selim zamanındaki Nizâm-ı Cedid adına toplanan paraların ciddi anlamda eğlencelere sarfı; Tanzimat'ı takip eden günlerde dans, balo ve müziğin her çeşidinin, belli sınırlar içinde Osmanlı toplum hayatına girmesi, Osmanlı Devleti'ni yıkan sebeplerin başında gelmektedir. Helal kazanç sefahete yetmeyince, devlet adamları sui-

istimal ve rüşvete; kabadayılar soyguna ve masum halk tabakaları da bedduaya başlamışlardır. Viyana bozgununun ardında israf ve sefâhet bulunduğu gibi, Patrona Halil isyanının arkasında da Lale devrinin keyif ve safaları yatmaktadır. Kabakçı ve Alemdar Vak'aları'nın sebebi Nizâmı Cedidcilerin şer'-i şerifin dışına çıkmaları olduğu gibi, Şerif Hüseyin'in başını çektiği Arap İsyanının ve Esad Toptanî'nin başını çektiği Arnavud isyanının sebebi de İttihâdcıların gayr-i meşru dairedeki hayatlarıdır.

6) **Askerin bozulması**dır. Devleti ayakta tutan Osmanlı askeri iki açıdan bozulmuştur:

Birincisi; **Askerin eğitiminin ve ahlakının bozulması**dır. Yeniçeri ocağı, sayıları 6.000 ila 12.000 aded arasında iken yüzlerce zaferlere imza atmasına rağmen, daha sonra Yeniçeri Kanunnâmesinden öğrendiğimize göre, sayıları 60.000 ila 120.000 arasında dolaşmasına rağmen zafer kazanmaya değil, devletin başına bela açılmasına sebep olmaya başlamıştır. Yeniçeri Kanunnâmesinde ahlaklarının bozulması ve çeşitli suiistimallerle Yeniçeri Ocağına alınmayla alakalı hükümler, okuyanlara devletin yıkılmak üzere olduğu fikrini açıkça vermektedir. III. Selim zamanındaki Nizâm-ı Cedid arayışları sadece şekilde kalmış ve askerin itaatli ve ahlaklı olması meselesi ihmal edilmiştir. II. Mahmûd, Vak'a-ı Hayriye diyerek Yeniçeriyi lağvetmiş ise de, yeni teşkil ettiği askere mehter yerine trampet çalmayı ilerleme kabul edecek kadar işin ruhundan uzaklaştığından dolayı istenen başarıyı elde edememiştir. Balkan Savaşı'nın kaybedilmesine tek sebep, askerin vasıfsızlığıdır demek maalesef mümkündür.

İkincisi; **Askerin siyâsete karışması**dır. II. Osman zamanına kadar da Osmanlı ordusu arada sırada iç siyâsetde rol oynamıştır. Ancak askerin siyâsete doğrudan müdahalesi II. Osman olayı ile müşahhas hale gelmiştir. IV. Murad zamanındaki olaylar bu mahiyetteki olaylardır. Askerin siyâsetin içine girmesi, Patrona Halil isyanı ile iyice belirgin hale gelmiştir. III. Selim'in şehid edilişi de bu yanlış hareketin acı meyvelerindendir. Ancak Osmanlı tarihinde devleti yıkan asıl hareket, Abdülaziz'in askerler tarafından şehid edilmesidir. O tarihten Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar (II. Abdülhamid'in hâkim olduğu dönemler hariç) asker tamamen siyâsetin içindedir.

Bu yüzden 93 harbi kaybedilmiştir, Berlin Muahedesinin sebebi bu acı olaydır. 1908'de İttihâdcılar iş başına gelince ve özellikle de Posta Memuru Tal'at Bey Sadrazam Tal'at Paşa olunca, askerin siyâsete girmesi dozunu arttırmış ve denilebilir ki, Balkan mağlubiyetindeki İttihadcı ve Halaskar tartışması Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sebep olmuştur.

7) Osmanlı Devleti'ni yıkan sebeplerden biri de, **devlet görevlerinin ehil olmayanlara**, rüşvet ve iltimas ile verilmesi hadisesidir.

Ehliyetsiz kişilerin hatır-gönül hesabıyla devlet hizmetlerinde istihdamı, Osmanlı Devleti'ni çökerten en önemli sebepler arasında yer almıştır. Bu içler acısı yıkılışı, gayr-i müslim ve Hollandalı bir hukukçunun dilinden dinlemek, insan için daha acı oluyor. (1897'de söylüyor):

"İslâmiyet, Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar uygulandığı gibi, şimdi de tatbik olunsaydı, bu memleket 20. asrın başından beri düçâr olduğu felâketlere düşmezdi. Adalet yok, kadılar rüşvetçi, müftüler câhil oldular. Bu hâl ve hareket, sarayında oturan Padişah'ı da rahatsız etti.

Memurların irtikâb ve sû-i istimalleri ve her yerde meydana gelen karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını ve Hilâl-i Muhammedi'nin batışını gösteriyordu. Bunun için Tanzimat'a sarıldılar. Bu kötülüklerin kaynağını, biz Avrupalılardın telkini ile dinleri zannetmeye başladılar. Oysaki kabahat din-i Muhammedide değil, devletin ehil olmayan ellere düşmesindedir."

Buna misâl olarak, sadece ve sadece İttihâdcılar tarafından **Posta Memuru Tal'at Bey'in Sadrazam Tal'at Paşa haline getirilmesi** yeter kanaatindeyim.

8) Osmanlı Devleti'nin yıkılış sebepleri arasında yer alan kadınlar saltanatı meselesini ve Kösem Sultân'ların bir asra yakın devleti idare etme arzularını, ayrı bir soru halinde işlediğimizden, burada kısa kesiyoruz.

Osmanlı Devleti ve onu idare eden devlet adamları ile idare edilen halk, yukarıdaki sebepler neticesinde rüşvet, suiistimal, tembellik ve başıbozukluğun acı meyvesi olan ümitsizliğe kapılmışlar; akan zaman nehrine ayak uyduramamışlardır. Kader-i İlahî de, kötülükleri iyiliklerine galebe çalınca, bu uzun ömürlü İslâm Devleti'nin yıkılmasına hükmetmiştir. (180)

(180) Devlet-i Aliyyedeki İslâhat-ı Kanuniye, BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 17-21; Gelibolulu Âli, Nasihat'üs-Selâtîn, Hüsrev Paşa Kütüphanesi, nr. 311, vrk. 53/a-107/b; Şeker, Mehmed, Tez, 1/237 vd.; Koçi Bey Risalesi, sh. 25-50; Uğur, Ahmed, Osmanlı Siyâsetnâmeleri, Kayseri 1992, sh. 171 vd.; Naima, c. I, sh. 33-58; Cevdet Paşa, Tarih, c. IV, sh. 279, 307; c. V, sh. 91, 107, 171 vd.; 187 vd.; c. VIII, sh. 5 vd.; 186 vd.; Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İçtimaî ve İktisadî Tarihi I-II, Ankara 1979, c. II, sh. 395-474; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım I, sh. 124; Yalçın, Aydın, Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979, sh. 352-353; Kütükoğlu, Bekir, "Murad III", İA, c. VIII, sh. 623-624; Bediüzzaman Said Nursi, Muhâkemât, Mukaddime;

184. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hazırlayan İttihâdcı kadronun çoğunlukla mason oldukları ve bu sebeple de dış güçlerin kuklası haline geldikleri söylenmektedir. Bu iddia doğru mudur ve kimler masondur?

Bu zamana kadar gizliliğini koruyan Mason Teşkilatı'nın özelliği sebebiyle, bu tür iddialar kolay isbat edilemiyor ve her şahsın masonluk belgesinin ortaya konması gerekiyordu. Ancak **Mayıs 1999**'da Masonlar, Osmanlı Devleti zamanından beri localarına üye olan ünlü kişileri deşifre ettiklerinden dolayı, bu gün bunların kimler olduğunu daha rahat öğrenebiliyoruz. Baştan önemle ifade edelim ki, **Mason Localarının açıkladığı bu listelere** de tam inanmamak gerekiyor. Zira propaganda gayesiyle bu listeleri abartıyor olabilirler. Gâzî Osman Paşa'nın bu listeye alınması gibi.

İşte verilen listeden bazı şahsiyetler:

Padişah, Devlet Adamları ve Askerler: V. Murad, Şehzade Kemâleddin Efendi, Şehzade Nureddin Efendi, Mustafa Reşid Paşa, Keçeci-zâde Fuad Paşa, Mithad Paşa, İttihâdcıların üçlüsünden Sadrazam Tal'at Paşa ve Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Maliye Nâzırı Cavid Bey ve Gâzi Osman Paşa. Önemle ifade edelim ki, listede Enver Paşa yoktur. Zira Enver Paşa, samimi bir dindar Osmanlı Paşasıdır. Gâzî Osman Paşa'nın bulunması ise, bizi de şaşırtmıştır.

Filozoflar, Yazarlar ve Gazeteciler: Rıza Tevfik, Ömer Rıza Doğrul, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Râsim, Mehmed Emin Yurdakul, Hüseyin Cahid Yalçın, Ziya Gökalp, Ahmed Midhat Efendi, Midhat Cemal Kuntay, Reşat Nuri Güntekin, Enver Ziya Karal.

Dikkat edilirse, İttihâdcıların bütün fikir babaları masondurlar.

İlmiye Ricali; Müderris Mahmûd Esad Efendi (Sonradan Mecelle'yi değiştiren ve Medeni Kanunun Mazbatasını hazırlayan Adliye Vekilidir), Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi ve Şeyhülislâm Hayri Efendi.

Bu arada Muhammed Abdüh ve Cemâleddin Efgâni'nin de mason oldukları belgeleriyle sabittir.

Burada üç hususun belirtilmesinde yarar vardır:

Birincisi; her mason olan din düşmanı demek değildir. Ancak bir kısmı makam için ve bir kısmı da menfaat için bu localara kayıt yaptırmışlardır.

İkincisi de, Mason localarının beyânları da tam doğru olarak kabul edilmemelidir. Zira bu iddialarına kendi kayıtları dışında delil yoktur.

Üçüncüsü; çok büyük bilinen şahsiyetlerin bile kimlere alet oldukları ve Osmanlı Devleti'ni nasıl yıktıkları gün gibi ortadadır. (181)

(181) www.mason.org.tr Web Sayfası; 2-13 Mayıs 1999 tarihleri arasında Aya İrini'de açılan sergi ve burada dağıtılan dokümanlar.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL HAYAT VE HAREM

I - OSMANLI HUKUKUNDA KÖLELİK VE CARİYELİK

185. Kölelik ve cariyelik kavramlarını açıklar mısınız?

Kölelik ve cariyelik kavramlarının, toplumumuzda ayrı kavramlar olarak algılandığını ve özellikle câriye kelimesinin çok yanlış manalarda kullanıldığını esefle müşahede ediyoruz. Bu sebeple kelime ve kavramlar üzerinde kısaca duracağız.

Burada önemle ifade edilmesi gereken husus şudur: Köle tabiri ile câriye tabiri arasında hukukî muhteva itibariyle hiçbir mana farklılığı yoktur. Her ikisi de rıkkıyet yani **kölelik manasını ifade etmek üzere kullanılmıştır**. Sadece köleliğe maruz erkekler için kul veya köle tabiri kullanılırken, köleliğe maruz kadınlar hakkında da câriye veya eme tabiri kullanılmaktadır.

Toplumda yerleşen mana ise, câriye denilince, sahibinin ve efendisinin istediği zaman cinsi duygularını tatmin için bir zevk aleti olarak kullandığı kadınlar şeklindedir ki, bu mana İslâm Hukuku açısından doğru değildir. Câriye denilen kadın köleler ile efendilerinin, İslâm Hukukunun aradığı şartlara uymak kuralıyla karı-koca münâsebetine girmeleri ve meşru' dairede bunu bir evlilik müessesesi gibi yürütmeleri mümkündür. Ancak her câriye, efendisi ile karı-koca münâsebetine giriyor demek değildir. Kur'ân-ı Kerim'deki şu âyet de bahsettiğimiz ayırımı açıkça ifade etmektedir:

"Aranızdaki bekârları, erkek kölelerinizden ve cariyelerinizden (Kur'ân, burada kadın köleler için imâ kelimesini kullanmıştır) *durumu müsait olanları evlendiriniz. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfü ile onları zenginleştirir."*

Şimdi sormak gerekmiyor mu? Eğer her câriye, efendisinin cinsî münasebetleri için kullandığı bir zevk âleti ise, bir efendi, Kur'ân'ın bu emri gereği başkasıyla (bu, hür veya köle bir erkek olabilir) evlendirdiği cariyesi ile yine karı-koca münasebetini sürdürecek midir? Hâşâ.. Böyle bir hükmü İslâmiyet tasdik edemez. Peki, nasıl olacak? Efendi, cariyesini evlendirecek. Cariyesi, başkasının karısı olacak. Ancak tıpkı bugün özellikle evlerde çalışan hizmetli kadınlar gibi, fakat kölelik statüsünde olarak efendisinin evine gelip hizmetlerini görmeye devam edecek. Efendisinin kölesi ve kocasının da karısı olacak.

Demek ki, câriye demek, kölenin kadını demektir; efendisiyle istediği gibi karı-koca hayatı yaşayan ortalık kadını demek değildir.

Peki, cariyelik kavramında, efendisi ile karı-koca hayatı yaşayan köle kadın manası yok mudur? İslâm hukukunda, câriye ile karı-koca hayatı yaşama hakkına istifraş hakkı veya teserrî denmektedir. Şer'î şartlar ve hükümler çerçevesinde, bu statüde olan cariyeler de vardır. Ancak bunlar, evli kadınlardan çok az hükümlerle ayrılmaktadır. Sadece efendisi ile yatıp kalkmakta ve bunun için de belli sınırlar bulunmaktadır. Bu soruyu Fâtih dönemi soruları arasında cevaplandırdığımızdan tekrar etmiyoruz. (182)

(182) Kur'ân, Nur, 32; Bu konular, **İslâm Hukukunda Kölelik - Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem** adlı eserimizde bütün ayrıntılarıyla açıklandığından, ayrıntıya girmiyoruz ve merak edenleri söz konusu eserimizi tavsiye ediyoruz.

186. Kölelik ve cariyeliği ilk defa İslâm Hukuku mu vaz' etmiş ve daha önce yokken yeni mi ortaya koymuştur?

Maalesef kölelik ve cariyelik müessesesi İslâmiyetten önce yokmuş da, İslâmiyet getirmiş gibi İslama hücum edilmektedir. Hâlbuki İslâm'ın hükümleri iki kısımdır:

Birincisi; İslâmiyet'in, daha önceki hukuk sistemlerinde yok iken, ilk defa kaide olarak ortaya koyduğu yani İslâm'ın müessisi olduğu hükümlerdir. Zekât gibi, miras payları gibi. İslâm âlimlerinin açıklamasına göre, bu çeşit hükümler, yüzde yüz insanoğlunun yararınadır; insanlar tarafından anlaşılmasa da hikmetleri ve maslahatları vardır.

İkincisi; İslâmiyet'in ilk defa ortaya çıkarmadığı ve belki daha evvel var olup da İslâmiyetin sonradan tadil yoluna gittiği yani İslâmiyetin muaddil olarak rol oynadığı hükümlerdir. Yani İslâmiyet bu hükümleri ilk defa ortaya çıkarmış değildir. Belki bu hükümler, daha önceden çeşitli toplumlarda ve hukuk sistemlerinde vardır ve vahşî bir şekilde uygulanmaktadır. İslâmiyet, bu tür hükümleri, birden bire kaldırmak insan yaratılışına aykırı olduğu için, tadil etmiştir. Vahşî bir suretten medenî bir kalıba sokmuştur.

Kölelik ikinci çeşit hükümlerdendir. İslâmiyet, daha evvelki toplumlarda yok iken köleliği getirmiş değildir. Belki daha önceki toplumlarda var olan köleliği tadil ederek kabul eylemiştir.

Gerçekten de İslâmiyet geldiği zaman Arap Yarımadası'nda yaşayan insanların yarıya yakını köle idi. Her insanın evinde mevcut olan nüfusun yarıya yakını ve bazan daha fazlası kölelerden oluşuyordu. Eğer İslâmiyet, kölelik müessesesini birden kaldırsaydı, hem köle sahibi efendiler ve hem de kölelerin kendileri açısından çok büyük sıkıntılar meydana gelecekti. Efendilerin, asırlardır alıştıkları bu işten birden bire vazgeçmeleri fıtratlarını değiştirmek kadar zor olacaktı; belki de İslâmiyet'in kaldırıcı emrine itiraz ettikleri gibi bazı zulümlere de yol açacaklardı. Köleler ise, çoğunlukla aile hayatından kopuk ve uzak bir hayat yaşadıklarından dolayı, sokağa atılmış sahipsiz yetim çocuklar gibi olacaklardı. Bu da sosyal ve ekonomik bir felâket demekti.

Ahmed Cevdet Paşa'nin ifadesiyle "Müslümanlıkta köle almak, köle olmaktır".

187. İslâmiyet neden köleliği birden bire ortadan kaldırmadı?

Neden İslâm hukuku, bu tür müesseselerle köleliği tedricen kaldırmayı gaye edindiği halde, birden bire köleliği lağvetmedi? sorusuna Hz. Peygamber, sosyo-ekonomik açıdan çok önem arz eden bir cevap vermektedir: Bilindiği gibi âyette mükâtebe akdi, "Eğer onlar hakkında hayırlı olduğunu biliyorsanız" şartına bağlanmıştır. Bu hayırlı olmayı, Hz. Peygamber şu ifadeleri ile açıklamaktadır:

"Yani bir san'at sahibi olup da kendi geçimlerini temin edecek durumda iseler ve hayatı tek başına yürütebilecek güç kendilerinde var ise akid yapınız. Aksi takdirde onları insanların üzerine yırtıcı köpekler gibi salıvermeyiniz".

Yani ister mükâtebe akdiyle veya isterse başka yollarla köleleri hürriyetlerine kavuşturarak âzâd etmek de her zaman hayırlı değildir. Düşünün ki, cemiyeti teşkil eden fertlerin yüzde ellisi köledir. Bir anda bunları hürriyetlerine kavuşturup sokaklara başıboş salıverdiğinizi tasavvur ediniz. Cemiyet hayatı felç olacaktır. Yıllarca belki asırlarca başkalarının yanında çalışmaya alışmış ve müstakil hayatı hiç denememiş insanları birden sokağa salıverirseniz, hem sosyal açıdan ve hem de ekonomik açıdan bu insanları felâkete sürüklemek manası taşıyacaktır. Köleliğin tedricî olarak kaldırılmasının en önemli hikmetlerinden birisi de budur. (183)

(183) Kur'ân, Nisa Suresi, Âyet, 3; Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, El-Câmi' Li Ahkâm'il-Kur'ân, Beyrut 1965, c. V, sn. 17-18; Kâsânî, Bedâyi'us-Sanâyi", c. IV, sh. 134; Kâmil Miras, Sahîh-i Buhâri Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi I-XIII, 3. Baskı, Ankara, 1973-1975, c. VII, sh. 465-467.

188. İslâmiyet kölelikle ilgili yeni olarak ne getirmiştir? Diğer sistemlerden farklı olan yönleri nelerdir?

İslâmiyet, daha önceki hukuk sistemlerinde bulunan kölelik müessessini iki açıdan medenî bir kalıba sokmuştur:

Evvelâ; Köleliğin sebeplerini hafifleştirmiştir. Daha önce ve özellikle Roma ve benzeri hukuk sistemlerinde dokuz-ona çıkan kölelik sebeplerini ikiye indirmiştir. Ayrıca insanlığın fıtratına ters olan bu müesseseyi ortadan kaldırmak için çeşitli tedbirler almıştır. Köle âzâd etmenin manen teşvik edilmesi; kölelere imkân tanınarak bedelini ödemek şartıyla âzâd olabilme imkânının verilmesi (mükâtebe); kölelerin bu durumdan kurtarılması için onlara zekât verilmesinin tavsiye edilmesi ve zıhâr, yemin bozma ve benzeri bazı suçlardan dolayı dinî bir müeyyide olarak konulan keffâretlerin birinci alternatifi olarak köle âzâd etmeyi şart koşması bunlara misâl olarak verilebilir.

Saniyen; Köleliğin medeni hale sokulmaya çalışılmasının ikinci yolu da mevcut kölelelere meşru dairede iyi mu'âmele edilmesini ısrarla tavsiye etmesidir. Bugün bile bir kısım Müslümanlar sırf Müslüman oldukları için medeniyim diyen insanlar tarafından öldürülürken ve onlara temel hak ve hürriyetleri dahi çok görülürken; İslâmiyet, köleleri, bulundukları ailenin fertleri gibi kabul etmiş ve korumuştur. Hatta Osmanlı arşivlerinde bulunan mahkeme kararlarında Hıristiyan kölelerin yemin ederken dinî inançlarına uygun tarzda yemin etmesi ve mesela "İncil'i Hz. İsa'ya indiren Allah'a yemin ederim ki..." demesi, bu zikrettiklerimize en müşahhas delilidir.

O halde İslâm hukukundaki kölelik müessesesini, esirlik ve kölelikten hürriyete geçiş safhası olarak vasıflandırabiliriz. Zira İslâm Dini geldiğinde, kölelik, dünya toplumlarının çoğunda bütün dehşetiyle devam eden sosyal ve ekonomik bir vakıaydı. İslâm Hukuku, yukarıda izah ettiğimiz şekilde tedbirler alarak, köleliği istisna bir müessese haline getirdi.

Toplumun yarıya yakınının köle olduğu bir durumda, kölelik müessese-

sini birden ilga etmek, hem köle sahipleri ve hem de daima bir efendi'nin yanına sığınmış olan köleler için, sosyal ve ekonomik açıdan mümkün değildi. Hedefi insanları küfürden kurtarmak olan bir Peygamber'in, senelerce toplum fertlerinin ülfet ettiği, ahlaken ve hayat itibariyle imtizaç ettikleri bu müesseseyi, birden bire ilga etmesi irşadın ruhuna da aykırıdır. İşte bu sebeple İslâmiyet kölelik müessesesini hemen ilga etmemiştir. Fakat olduğu gibi de bırakmamıştır. Tedricen ortadan kaldırmak için, önce köleliğin menbaını kurutmaya, izlerini azaltmaya ve o günlerde câri olan hükümlere aykırı olarak kölelere de normal insan gibi nazar etmeye insanları teşvik etmiştir. Burada Gustav Lebon'un şu tesbitlerini aktarmak yerinde olur kanaatindeyim:

"Rık yani kölelik kelimesi, otuz sene önce kaleme alınan Amerikan romanlarını okumaya alışan bir Avrupalının önünde telaffuz olunursa, derhal hatırına, ayaklarına ağır zincirler, ellerine demir kelepçeler takılan, sopalarla dövülerek hayvan sürüleri gibi bir yerden bir yere sevk edilen, bedbaht ve yeterli ekmeğe bile kavuşamayan, karanlık bir taşdan başka evi ve barınağı olmayan o Amerikan köleleri geiir. Ben burada bu durumu isbât etmek üzere ayrıntılara girecek değilim. Fakat gerçek şudur ki, İslâmiyetteki kölelik Hıristiyanların anladığı manadaki kölelik müessesesine tamamen aykırıdır".

Yani bu ikinci nokta ile söylemek istediğimiz şudur: İslâmiyetteki kölelik ve cariyelik müessesesi, Hıristiyan âleminde bilinen köleliğe benzememektedir ve İslâm'ı bilmeyen insanların anlattıkları gibi değildir. (184)

(184) Zerka, Mustafa Ahmed, El-Fıkh'ul-İslâmî Fî Sevbih'il-Cedîd, Dımaşk 1967-1968, c. I, sh. 44; Gustav Lebon, Arap Medeniyeti adlı kitaptan naklen Ahmed Şefik Beğ, Er-Rıkku Fil-İslâm, İstanbul 1314, sh. 50-51

189. İslâm Hukukunda cariyelerin hukukî statüleri nelerdir? Efendiler cariyeleri ile karı koca hayatı yaşayabilirler mi? Bunun kaynağı nedir?

Acaba, İslâm hukukunda cariyelerle efendileri sınırsız bir karı-koca münasebetine sahip midir? Cariyeler, bugünkü metresler gibi, her gücü yeten hür erkek ile yatıp kalkmakta mıdırlar? Cariyeler, cinsî zevkleri tatmin için kullanılan zevk âleti midirler? Maalesef cariyelik müessesesi denilince, bugün için kamuoyunda bu tür manalar akla geldiğinden, bu sorulan sorarak konuya girme mecburiyetini hissettik. Aslında buraya kadar yaptığımız izahlar ve

özellikle kölenin hukukî statüsü ile ilgili hükümler, bütün bu soruların cevabının "Hayır" olduğunu haykırıyor. **Câriye**, kadın köle demektir. Cariyeler de diğer köleler gibi, İslâm Hukukunun köleler için tesbit ettiği hukukî statüye sahiptir.

İslâm Hukukundaki cariyelerin çoğunluğu, asrımızdaki işçi kadınlar veya evlere gelen hizmetçi kadınlar gibidirler. Değişen sadece isimleridir. Yani her câriye ile illa da karı koca münasebeti akla gelmemelidir. Başkalarının hanımı bulunan ve sadece efendisinin evindeki hizmetleri görmekle mükellef olan cariyelerin sayısı, belli şartlar çerçevesinde karı-koca hayatı yaşanılan cariyelere nisbetle en az on katıdır. Bugün **hizmetli kadınlar ile işverenleri** arasında hangi münâsebet varsa, İslâm Hukukunda da câriye ile efendi arasında o münâsebet vardır. Kendisi ile Efendi'nin karı-koca hayatı yaşadığı cariyenin efendisiyle olan münâsebeti ise, çok az hükümler dışında **hür kadın ile kocası** arasındaki münâsebet gibidir.

Efendi'nin, cariyesi ile karı-koca hayatı yaşama hakkına **istifrâş hakkı** diyoruz. Efendi'nin köle veya câriye üzerinde sahip olduğu mülk-i menfaatten kaynaklanan onları çalıştırma hakkına ise **istihdam hakkı** diyoruz. Câriye demek, Efendi'nin birinci derecede istihdam hakkı bulunduğu **kadın köle** demektir. Efendilerin istifrâş hakkına yani istedikleri zaman cinsî münasebet hakkına sahip oldukları cariyelerin hususî statüleri vardır.

Bu hususî statü incelendiğinde görülecektir ki, bugün gayr-ı meşru bir şekilde yürütülen ve adına metres, sevgili yahut aşk hayatı denilen gayr-i meşru ilişkilere göre, aranan şartlar altında câriye hayatını devam ettirmek zikredilenlere kıyasla evlilik kadar mükemmeldir. Nitekim bu manayı Kur'ân da tesbit etmiş ve özellikle cariyeler üzerindeki eğer var ise, istifrâş hakkının şartları çerçevesinde ve fuhşa sevk etmeyecek şekilde kullanılmasını ısrarla tavsiye etmiştir:

"Şimdi cariyeleri efendilerinin izniyle nikâhlayın ve herhangi bir mazeret ileri sürmeden maruf bir şekilde mehirlerini verin; ancak iffet sahibi cariyelerle zinadan ve onları gizli dost hayatı yaşamaktan yani metres edinmekten şiddetle kaçınmak şartıyla." Kur'ân, Nisa, 25.

Fuhşa zorlanan cariyelerin Mâlikî ve Hanbelî hukukçulara göre hürriyet-

lerine kavuşacaklarını biliyoruz.

Diğer taraftan ise, Kur'ân, cariyeleri mümkün mertebe evlendirmeyi ve onları aile hayatına kavuşturmayı tavsiye ve teşvik eylemektedir:

"Cariyelerinizden evlenmeye uygun olanları evlendirin; eğer onlar fakir iseler de, Allah onları fazl u ihsanı ile zenginleştirir". Kur'ân, Nur, 32.

Bu kısa genellemeden sonra şimdi de **cariyeler**in ayrı ayrı statülerini görelim: Yukarıdaki hükümlerden anladık ki, köle olan kadınlar yani cariyelerin iki ayrı statüsü vardır: Birincisi; **hizmetçi statüsünde**ki cariyeler. İkincisi; bazı farkları ile birlikte istifrâş hakkı bulunan **eş statüsünde**ki cariyeler. Bu kısımla ilgili ayrıntılı bilgiyi, Fâtih döneminde verdiğimizden burada ayrıntıya girmiyoruz.

190. Hizmetçi statüsündeki cariyeler ne demektir? Bunlarla karı-koca ilişkisi mümkün değil midir?

Bunlardan kasıt, efendilerinin kendileri üzerinde istifrâş hakkı bulunmayan yani cinsi münasebet hakkı olmayan, sadece istihdam hakkı bulunan cariyelerdir. Bu tür cariyelerle efendisi dâhil kimsenin cinsi münâsebet kurma hakkı yoktur. Bu cariyeler, İslâm hukukunun hükümlerine göre, efendilerinin iznini alarak hür veya köle başka erkeklerle evlenmişlerdir veya evlenebileceklerdir. Daha evvel zikrettiğimiz gibi, başka erkeklerle evlenmek için kasden Efendi'nin cariyesine izin vermemesi halinde, mahkeme yoluyla cebredilebilir. Biraz önce zikrettiğimiz âyet de bu manaya işaret etmektedir.

Cariyesi başkası ile evli ve nikâhlı olan Efendi'nin câriye üzerindeki istihdam hakkı ortadan kalkmaz. Çünkü başkasının cariyesi ile evli olan hür veya köle bir erkeğin eşinin diğer eşlerden farkı da buradan kaynaklanmaktadır. Böyle bir câriye, kocasına karşı sorumlulukları olduğu kadar, bugünkü tabirle hizmetçisi ve o günkü tabirle cariyesi olması hasebiyle efendisi ile de bir iş münâsebeti vardır. Cariyenin kocasının tebvi'e hakkı yoktur. Tebvie hakkından kasıt, başkasıyla evli olan cariyenin kocasının evinde onunla birlikte olması ve efendisinin evinde veya işinde ona hizmet etmemesi demektir. Kocamla beraberim diyerek, efendisi olan insanın hizmetini ihmâl edemez. Ancak efendisi, bu hakkı cariyesine verebilir.

Bu durumdaki cariyenin, efendisi ile münasebeti, sadece iş münâsebeti-

dir. Efendisine yemesinde, içmesinde, temizliğinde veya başka işlerinde hizmet edecektir. Kocası ile karı-koca hayatı yaşayayım diye efendisinin hizmetlerini ihmal eylemeyecektir. Kocası ile tebvie hakkını elde etmişse, efendisi artık nafakasını temin etmekten vazgeçer. Yani asıl olarak kocası ile yaşayan ve efendisine arada sırada uğrayıp bazı hizmetlerini gören cariyenin nafaka hakkı, kocası üzerinedir. Tebvie hakkı olmayan ve asıl itibariyle efendisinin hizmetleriyle meşgul olan cariyenin nafaka hakkı ise, efendisine aittir.

Tesbit ettiğimiz kadarıyla, bugün Türkiye'nin meşhur zenginlerinin birinin İstanbul Boğazı'ndaki yalısında yirmiye yakın kadın hizmetçi vardır. Her halde bu hizmetçilerle, bunları hizmetçi olarak çalıştıran zenginimizin cinsî münâsebete girdiğini düşünemezsiniz. Bu hizmetçilerin görevleri, sabahtan gelip ve hatta bazıları köşkte gece de kalıp yalının yemek, temizlik ve benzeri hizmetlerini yürütmektir. Bu hizmetleri karşılığında işvereninden ücretini alacaktır. Hizmetçi statüsündeki cariyelerin de bunlardan isim ve bazı hükümler dışında ciddi bir farkı yoktur.

Osmanlı Sarayı'nın Harem kısmında bazı tarihçiler tarafından verilen 60, 70 ve hatta 100 câriye vardı şeklindeki ifadelerden de, hizmetçi statüsündeki cariyeleri anlamak icabettiğini arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Böyle bir cariyenin, kocası olan hür veya köle erkek ile münâsebeti ise, tamamen karı-koca münâsebetidir. Ancak eş olarak münâsebetleri, efendisi ile olan iş münâsebeti sebebiyle sınırlandırılmıştır. Hatta bazı hukukçular, işini ihmal eder korkusuyla, kocasından çocuk sahibi olma konusunda efendisinin rızâsına baş vuracaktır demektedirler. Hizmetçi statüsündeki cariyelerin, başkalarının hanımı olan hür kadınlardan ayrıldığı bir nokta da, efendisinin evinde ve işinde onun hizmetlerini ifa ederken, hür kadınlara göre daha serbest davranmasıdır. (186)

(186) Damad, Mecma'ul-Enhür, c. I, sh. 364-365.

191. Hizmetçi statüsündeki cariyeler, kiminle karı-koca hayatı yaşarlar?

Bu sorunun cevabını da kısaca izah etmek gerektir:

Birinci ihtimâl, bunlar ya kendileri gibi köle olan bir erkek ile efendileri-

nin iznini alarak evlenebilirler. Havâss-ı Kostantıniyye Kanunnâmesinde cariyelerin kullar yani erkek kölelerle evlenmeleri konusunda ayrıntılı hükümler bulunmaktadır. Burada beytülmala ait hâssa kullar ile hâssa cariyelerin yani devlete ait olan cariyelerin hangi şartlarda ve nasıl evlenecekleri konusunda uzun bilgiler bulunmaktadır. Kendileri gibi köle erkeklerle evlenmeleri durumunda, doğacak çocukları da doğumla kölelik statüsüne sahip olurlar. Önemle ifade edelim ki, köleler, Hanefi hukukçulara göre en fazla iki câriye ile evlenebilirler. Yani onlarda birden fazla evliliğin sınırı, ikidir. Mâlikî Hukukçular, tıpkı hür erkekler gibi dört câriye veya hür kadınla evlenebileceklerini kayd etmektedirler.

Osmanlı Hukukunda zikr edilen şer'î hükümlerin aynen tatbik edildiğini Havâss-ı Kostantınıyye'nin 19-25. maddeleri açıkça isbât eylemektedir. Bu maddelere göre, hanımı vefat eden kullar veya hizmete yeni girmiş mücerred yani bekâr kullar, cariyelerle evlenirler. Eğer cariyeler, onlarla evlenmeyi reddeder ve hâricden hür erkeklerle evlenmeyi isterlerse, kullar da zaruret gereği gayr-i müslim hür kadınlar ile evlenebilirler. Ayrıca Müslüman kullarla cariyelerin birbiriyle evlenmeleri için cebredilmemesi şer'an tavsiye edilmektedir. Kulların hür kadınlarla evlenmesi durumunda, çocuklarının hür olması durumu Kanunname'de özellikle belirtilmektedir ve hatta birçok kölenin bu yolla neslini hür hale getirdiği de ifade edilmektedir. Dikkatimizi çeken noktalardan biri de gerdek resminin hür kadınların bakire olanları için 60 akçe ve dul olanları için 30 akçe olmasına rağmen, cariyelerden evleneceklerin bakire olanlarına 30 ve dul olanlarına 15 akçe gerdek resmi veya resm-i arûs denilen verginin takdir edilmiş olmasıdır.

İkinci ihtimâl, cariyelerin hür erkekler ile evlenmeleri halidir. Kur'ân-ı Kerim, hür erkeklerin cariyelerle nikâh yaparak evlenmelerini, Müslüman hür kadınlarla ile evlenebilme gücü ve imkânı bulunmama şartına bağlamaktadır. Bu şart gerçekleşmesi halinde de, ayrıca cariyelerin Müslüman veya Ehl-i kitap olmaları şartı aranmaktadır. Hanefi hukukçular, hür bir erkeğin câriye ile evlenebilmesi için, hür bir kadınla evlenmeye imkânının bulunmamasını, aksi takdirde evlenmenin gayr-ı sahih ve bazılarına göre de mekruh görüldüğünü beyân etmektedirler.

Bir kısım hukukçular, bu durumun hür erkeğin birinci Hanımı'nın hür bir

kadın olması halinde söz konusu olduğunu, halbuki hür bir kadınla evlenme imkânı varken, önceden hür bir kadınla evli olmamak şartıyla, câriye ile evlenmesinin sahih ve caiz olduğunu ifade etmektedirler. Fetvaya esas olan da bu olduğundan dolayı, Osmanlı Padişahları, hür bir kadınla evlenme imkânları bulunmasına rağmen, cariyelerle evlenmeyi âdet haline getirmişlerdir. Osmanlı Devletinin resmî Kanun-ı Umûmîsi sayılan Mültekâ'daki ifade aynen şöyledir:

"Hür bir erkeğin, daha evvel evlendiği hür bir kadın yoksa, ehl-i kitap veya Müslüman olan bir câriye ile evlenmesi, hür bir kadınla evlenme imkânı bulunsa dahi, sahih ve caizdir. Hür bir kadınla evli olan hür erkeğin bir câriye ile evlenmesi ise sahih değildir. Zira Hz. Peygamber, "*Hür bir kadın üzerine câriye ile evlenmek sahih olmaz*" buyurmuşlardır. Bu hususda İmâm Mâlik, hür kadının rızasıyla böyle bir evliliğin caiz olacağını ifade ederken, İmâm Şâfi'î de kocanın köle olması halinde böyle bir evliliğin caiz olduğunu söylemektedir".

II. Bâyezid döneminde tedvîn edilen Havâss-ı Kostantınıyye Kanunnâmesinde konuyla ilgili tatbikattan örnekler yer almaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, böyle bir evlilikte, nikâh akdinde aksine şart yoksa ve cariyelerin evlendikleri erkekler kendi efendileri değilse, doğan çocuklar, anneye tabi olarak, köle statüsünde doğarlar. Efendi kendi câriyesiyle evlenmesi durumunda ise, doğan çocukların hür olacaklarını ve ümm-i veled müessesesinin devreye gireceğini biliyoruz. Bu sebeple, cariyeler, kendi efendileri ile evlenmeyi isterler veya ondan çocuk sahibi olmayı arzu ederler. Ayrıca erkek kölelerin, genellikle hür kadınlar ile evlenmeyi istemeleri de neseblerinin hür olarak devam etmesi arzularındandır. (187)

(187) Kur'ân, Nisa, 25; Damad, Mecma'ul-Enhür, I, sh. 328 vd.; 364 vd.; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 311 vd.

II - OSMANLI'DA HAREM

192. Harem ne demektir?

Osmanlı Devletinde harem'den söz edilince akla hemen Topkapı Sarayı gelmektedir. Topkapı Sarayı'nın tamamen Padişahların evi ve eğlence yeri olduğu çok kişi tarafından ifade edilmekte ve hatta aksine fikirler kabul dahi görmemektedir. Turist rehberleri, Topkapı Sarayı'nın görevlileri ve hatta kasıtlı olan bir kısım ilim ve fikir adamları dahi, Topkapı Sarayı'nı, Osmanlı Padişahlarının eğlence sarayı olarak nitelendirmekte ve daha da ileri giderek bir de bu nitelendirmeleri yaparken "Amma da ihtişamlı hayat sürmüşler" ifadesini de eklemekten kendilerini alıkoyamamaktadırlar.

Harem'den bazı dia çekimleri yapmak gayesiyle Harem Dairesi'ne girdiğimizde, Padişahların eğlence ve hatta cariyelerle âlemler yaptığı yer olarak bilinen **Hünkâr Sofası** denilen salonu ben diacılara anlatmaya çalıştım ve özellikle **aile hayatı ve terbiye ile alakalı bazı âyetlerin ve hadislerin nasıl duvarlara** nakşedildiğini anlattım. Bunu dinleyen görevlilerden birisi, "Hocam, biz bu yazıları Padişahların cariyeler ve güzel kadınlar için yazdığı tahrik edici aşk şiirleri olduğunu söylüyorduk. Gerçekten bunlar âyet ve hadis midirler?" diye sordu ve benden evet cevabını alınca da ağlamaya başladı.

Evvela, ister Topkapı Sarayı isterse Yıldız Sarayı olsun, Saray denilince, sadece Padişahların evleri ve aileleriyle beraber oturdukları kâşaneler ve köşkler akla gelmemelidir. Zira bu saraylar, bugün Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Başbakanlık Konutu ve bakanlıklar gibi devlet daireleridir. Bu saraylarda, Padişahın yani bugünkü anlamıyla Cumhurbaşkanı'nın lojmanı veya konutu demek olan mekânlar, sadece **Harem** denilen yerlerdir. Bu Harem denilen yerler incelendiğinde, bugünkü devlet adamlarımızın evlerinden daha çok ihtişamlı olduğu söylenemez.

İkinci olarak, Harem, girilmesi yasak olan yer manasınadır. Mekke-i Mükerreme'nin sınırları belli yerlerine ihramsız girmek yasak olduğundan Harem-i şerif denildiği gibi, Hem Mekke ve hem de Medine'ye gayr-ı müslimler giremediğinden dolayı her ikisine birden **HAREMEYN** adı verilmektedir.

Aynı manadan hareketle, kadınların ikamet ettikleri ve yabancı erkeklerin girmesi yasak olan evlere de İslâm âleminde harem adı verildiği gibi, yabancı erkeklere haram olan kadınlara da harem adı verilmektedir. Osmanlı zamanında evler ve devlet adamlarının konutları demek olan saraylar, haremlik ve selamlık diye ikiye ayrılmıştı; girilmesi yasak olan harem kısmı kadınların ikametine tahsis edilmişti.

İşte Osmanlı Padişahlarının hanımlarına da harem denildiği gibi, bunların yaşadığı mekânlara da Padişah Haremi veya Padişah Evi manasına Harem-i hümâyûn adı verilmişti. Aslında Osmanlı Devleti tarihinde Padişahın evine Dâr'üs-Sa'âdet yani sa'âdet evi adı verilmekteyse de, Harem-i hümâyûn yahut sadece Harem kelimesi kullanılmıştır.

Şunu önemle hatırlatalım ki, bilindiği üzere, **Osmanlı harem'ini üçe** ayırabiliriz:

Birinci kısım, asıl harem kapısına kadar olan Hareme Medhal (Antre) kısmıdır ki, burada Dârüs-Sa'âde Ağası ve Harem Ağalarının emri altındaki erkek köleler istihdam olunmaktadır. Bu bölümde çalışan bir tek kadın köle yani câriye bulunmadığı gibi, izin alınmadan bu bölümde çalışan tavaşilerden kimsenin asıl hareme girmeleri de mümkün değildir.

İkinci kısım, asıl harem'de yaşayan Kadın Efendilerin, Şehzade haremlerinin, padişahların ve Padişah ailesi mefhumu içine giren herkesin hizmetçisi durumunda olan cariyelerdir. Bunlar, Harem'in işçi personeli durumundadır. Reisleri de Hazinedar Usta denilen câriyedir. Bunların Padişahların karı-koca hayatı ile ilgileri yoktur.

Üçüncü kısım, asıl harem'de yaşayan ve Padişah'ın ailesi kavramı altında toplanan Kadın Efendiler, valide sultânlar, şehzade haremleri ve kendileri ile karı-koca hayatı yaşanan cariyelerdir. Bu grubun reisi, zaman içinde değişmekle birlikte bazan Baş Kadın Efendi ve bazan da Valide Sultân olmuştur. (188)

(188) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nln Saray Teşkilatı, 2. Baskı, Ankara 1984, sh. 147; Uluçay, Çağatay, Harem II, sh. 7 vd.; Pakalın, Tarih Deyimleri, c. I, sh. 742-747.

193. Batılı bir kısım yazarların Harem'le ilgili kitapları hakkında neler söylenebilir? Bunlar gerçekleri yansıtıyor mu?

Batılı bir kısım yazarların Harem'le ilgili kitapları, erotik romanlar gibidir ve tamamen hayalî olan sahnelerle doludur. Mesela Harem isimli son zamanlarda yayınlanan roman türü bir eser, tarihî gerçeklerden maalesef çok uzaktır. Bilimsellik adı altında kaleme alınan çoğu araştırma eserlerinin bu etkiden kurtulamadığı görülmektedir. Harem için odalık câriye temini hakkında, ilk kalem oynatanlar Batılı yazarlar olmuştur. XVII. yüzyılda başlayan bu yazıların ilkini, III. Mehmed'in harem kadınlarını tasvir eden Thomas Dallam(1599)'ın yazıları teşkil etmektedir. Bunu Venedik Elçisi Ottaviano Bon (1606-1609), Robert VVithers (1650), Rico, Madam Montegü (1717-1718) ve Fransız Fabrikatörü Flachat (1745-1755) takip etmiştir. Mesela Venedik Elçisi Bon'un Padişahlara odalıkların takdimi ile alakalı ve tamamen erotik romanları hatırlatan tasvirini, maalesef, bütün Batılı yazarlar tekrar etmişlerdir. Biz, bunların yalanlarını nakletmeye utandığımız gibi, mevcut belgelerin ve hâtıraların hiçbiri, bu nakledilenleri tasdik etmemektedir.

İşin doğrusunu ve Batılı yazarların nasıl meseleyi çarpıttıklarını ise, 196O'lı yıllarda Harem'in restorasyonunda görev alan ve bir Fransız tarihçisi olan Robert Anhegger ile evli olan **Mualla Anhegger**'den dinlemek icabediyor:

"Haremin Avrupalıların yüzyıllarca yazıp çizdiği ile hiç bir alakası olmadığını farkettim. Harem Padişahın dilediği kadınla yatması için düzenlenmiş bir kurum değil. Mimarisi bile buna göre düzenlenmemiş. Padişahın cariyeleri görebilmesi ve aralarından birini seçebilmesi mümkün değil. Kapılar, daireler, geçişler buna göre planlanmamış. Cariyeler 25 kişilik koğuşlarda yatıyor, üst katta yatan kalfaların sıkı denetimi söz konusu. Padişahın annesi kendi bölümünde, padişahın kadınları kendi bölümlerinde, padişah ise kendi dairesinde. Padişahın kadınını annesi seçip, oğluna sunabilir. Padişahın kalkıp cariyelerin bölümüne geçmesi için kuş olup uçması lazım! Harem, bir üniversite gibi düşünülmüş. Cariyeler ise öğrenci. Zaten cariyelerin yaşadığı bölümün kapısında "*Allah'ım bize de hayırlı kapılar aç!"* yazıyor. Ve bu yazı doğrultusunda, çoğu padişah tarafından çeyizleri verip evlendirilmiş. Çünkü câriye köle değil, cinsel köle hiç değil, bence doğru deyim cariyenin padişahın evlatlığı olduğudur. Ve gerçekten de evlatlık gibi hoş tutulup, iyi eğitildikleri anlaşılıyor. Haremin mimarisi düzenlenirken, burada yaşayan herkesin bir dakika bile boş kalmaması hedeflenmiş olmalı. Dans, müzik, dikiş, eğitim...

Harem sanki askerî bir teşkilât. Bu askeri teşkilât düşüncesini haremi restore ederken sık sık fark ettim. Ve sonunda kendimi öylesine kaptırdım ki, kabul edilemez nedenlerle, devlet tarafından yevmiyem kesildiği halde, gün boyu çalışmayı sürdürdüm. Kısacası harem restorasyonundan elime maddi olarak hiç bir şey geçmedi, ama karanlıkta kalmış bir kurumu, el yordamıyla da olsa kavramayı başardım.

Haremdekiler son derece iyi yetişmiş, terbiye edilmiş, zeki ve yetenekli kimseler. Yalnızca güzel değil, aynı zamanda zeki de olanlar devlet kademelerinde yükselmek istiyorlar. Bunda şaşılacak, ya da ayıplanacak bir yön göremiyorum. Kendilerine güvenen erkekler gibi, haremin kadınları da şanslarını sonuna kadar zorluyorlar. Sanılanın aksine, yükselmek için dünya güzeli olmaya gerek yok. Kendisine verilen eğitimi en iyi özümsemiş olan, güzel yazan, güzel konuşan bu yarışa avantajlı başlıyor. İşte bu nedenle de haremin, belirli dönemlerde politik iktidara el koymuş olması son derece doğal. Elbette haremden acımasız ve muhteris sultanlar çıkmıştır. Ama ben, harem kadınlarını, şanslarını kendileri yaratmaya çalışan, aynen erkekler gibi bunu bazen başaran, bazen başaramayan ve bu uğurda, şartlar gerektiğinde, erkekler kadar acımasız olabilen kimseler olarak değerlendiriyorum.”.

Bu cümleleri, **Konunun Özeti** diye takdim etmek bile mümkündür. Gerçekten; “Yabancıların yazdıkları eserler, çok kere hayal mahsûlüdür. Kulaktan kulağa gelenlerin yazı ve resimle ifadesinden başka bir şey değildir. Bu eserlerin hiç birisi, haremi hayal yuvası olmaktan, karanlık ve sırlar âleminden kurtaramamıştır. Bu durum, muhtelif sebeplerden ileri gelmektedir: Bunların başında Müslüman olan kadınlarımızın, erkeklerden kaçması, dışarıda örtülü gezmesi, kadınlı erkekli toplantılara iştirak etmemeleriyle izah edilebilir. Avrupa hükümdarlarının kadın ve kızlarının hayatlarına, görünüş ve giyinişlerine dair birçok resim, heykel ve yazılar mevcud olduğu halde -bir kaç sefir hanımının saraylılarla görüşmesi ve onları tasviri bir tarafa bırakılırsa-, bizimkiler için böyle kaynaklar mevcut değildir”.

Asıl üzüldüğümüz nokta ülkemizde yetişen Cumhuriyet dönemi yazarlarının da, belgelere dayalı bir ilmî araştırma yapmak yerine, bu yabancı yazarları aratmayacak şekilde ve onların yazdıklarını yahut çizdiklerini aynen

taklid ederek yazılar kaleme almalarıdır. (189)

(189) Penzer, N. M., The Harem, sh. 178-182; Lady Montegu, Şark Mektupları, terc. Ahmed Refîk, İstanbul 1933; Withers, Robert, A Discription of the Grand Signoir Sereglio, London 1650, sh. 42-43; Uluçay, Harem II, sh. 26-29; Nokta Dergisi, 2 Nisan 1989 Kapak Yazısı, sh. 52-53; Mualla Anhegger, aynı zamanda Harem'le ilgili "Topkapı Sarayında Padişah Evi" adlı eserin de yazarıdır. Zaten bizim de tesbitimiz, Harem'in Padişah'ın evi olduğu yönündedir; Uluçay, Harem'den Mektuplar, sh. 10; Hem kaynakları ve hem de kullandığı resimleri, tamamen batı menşeli olan bir yazı için bkz. Baş, Işıl, Cariyelik: Kadının Cinsel Köleliği, Bilim ve Ütopya, Ocak 1996, sh. 12-14.

194. Harem'e aitmiş gibi gösterilen çıplak resimlerin Osmanlı kadınlarına ait olduğu doğru mudur? Yoksa bunlar da Batılı ressamların hayalî ürünleri midir?

Harem'le ilgili, bazı kitaplarda ve bazı dergilerde yayınlanan çıplak resimlerin de aslı esası mevcut değildir ve Batılı ressamların hayallerinin mahsulüdür. Bir kısım Batılı yazarlar, kendi hayallerindeki harem hayatını, ressamlar eliyle resme aktararak, meşru ve gayr-i meşru demeden neşretmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Padişahın süt banyosu yaptığını, çırılçıplak cariyelerin ortasında poz verdiğini gösteren resimler, tamamen hayal ürünüdür. Hubânnâme'de kayd edilen ve bir doğum sahnesini canlandıran resim, Osmanlı Kaynaklarında mevcut olanların en açık olanıdır. Zaten hususî dairede kalmak şartıyla gayr-i meşru da değildir.

Bu konuda bir uzmanın tesbitlerine kulak vermemiz ve harem ile alakalı gördüğümüz resimleri buna göre değerlendirmemiz gerekiyor:

"Türkiye'yi ziyaret eden seyyahlardan çoğunun Türkçe'yi bilmemeleri, Hıristiyan oldukları için azınlıklarla düşüp kalkmaları ve onların verdikleri çok zaman hakikate uymayan malumatı en ufak tetkik süzgecinden geçirmeden kitaplarına kaydetmeleri, onları fahiş hatalar yapmaya sürüklemiştir. Değil Türk Kadınları, erkekleriyle bile konuşamayan ve anlaşamayan yabancı seyyah ve ressamların, bizler hakkında verdikleri hükümler, yaptıkları resimler, yazdıkları kitapların ne dereceye kadar doğru olacağını siz düşünün ve hükmünüzü verin.

Yine bu sebepledir ki, Topkapı Sarayı resim galerisinde mevcut olan Hurrem Sultân'ın muhtelif tablolarıyla kızı Mihrimah Sultân ve Gülnüş Sultân'a ait resimlerin otantik (güvenilir) olup olmadıkları üzerinde haklı olarak

durup düşünmemiz icabetmez mi?"

Cumhuriyet döneminde haremle ilgili olarak kaleme alınan kitaplarda yer alan veya kapaklarını teşkil eden gayr-i meşru resimlerin tamamı, batılı ressamların hayal ürünleridir. Mesela Meral Altındal'a ait Osmanlı'da Harem adlı kitabın kapağındaki çıplak resim, Kari Briullov'a ait olduğu gibi, aynı yazarın Osmanlı'da Kadın adlı kitabının kapağındaki çıplak resim de Camille Rogier'e aittir.

1989 yılında Amerika'da neşredilen ve Alev Lytle Croutier adlı hanımefendi tarafından kaleme alınan 'Harem The World Behind the Veil' adlı eserdeki çıplak resimlerin tamamına yakını da, Avrupalı ressamların veya seyyahların kendi hayâllerinden uydurdukları resimlerdir. Özellikle Türkiye'deki belli çevrelerin de kullandığı kapaktaki resmin, Osmanlı Haremi ile uzaktan yakından ilgisi bulunmamaktadır. Üzüldüğümüz nokta, bu hanım efendinin bir konakta doğduğunu ve büyüdüğünü söyleyip kendisiyle alakalı kitabına aldığı resimlerden hiç birinin gayr-i meşru olmamasıdır. Bu yazarın Haremdeki banyolarla ilgili anlattığı erotik hikâyelerin ise, gerçekle hiç bir ilgisi yoktur ve tamamen kendi hayalini tavsif eden Batılı seyyahların hâtıralarından ibarettir.

Osmanlı Padişahlarını bu uydurma resimlerle itham etmeye kalkışan Batılı yazarlar, kendi krallarının nasıl gayr-i meşru hayat yaşadığını çok iyi bilmekte ve Padişahları da kendi krallarına kıyaslamaktadırlar. Mesela bizzat gidip ziyaret ettiğimiz Viyana'daki tarihî Kraliyet Sarayında gördüğüm manzara, doğrusu beni şaşırtmıştır. Zira Saray'da oturan Krallar, beraber oldukları kadınların heykellerini yaptırarak Saray'ın muhtelif yerlerine diktirmişlerdir. Yani Avrupalı kralların yaşadığı rezaletin delili, bizdeki hareme ait uydurma resimler değil, şu ana kadar varlığını devam ettiren Saraylarının duvarlarındaki kadın heykelleridir. (190)

(190) Croutier, Alev Lytle, Harem The VVorld Behind the Veil, New York 1989, sh. 80-92; Altındal, Meral, Osmanlı'da Kadın, İstanbul 1994, sh. 2; Osmanlı'da Harem, sh. 2; Uluçay, Harem'den Mektuplar, sh. 11; Harem II, Resim 25; Bu konuda, müşahhas bir misâl için bkz. Dernschvvam, Hans, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü (Çev. Ya'şâr Önen), Ankara 1992, sh. 59, 82, 83, 88, 89, 93 vd.,184; Nokta Dergisi, 2 Nisan 1989 Kapak Resmi; Tempo 10-16 1994 Kasım sayı 175; Bu dergideki resimlerin tamamına yakını uydurmadır ve Batılı yazarların kitaplarından alınmıştır.

195. Saray'daki câriyelerin hepsi Padişahların hanımları mıydı? Yoksa görevleri nelerdi?

Osmanlı Padişahları, Harem dâirelerinde istihdam ettikleri veya karı-koca hayatı yaşadıkları cariyelere şer'i şerifin hükümlerini aynen tatbik etmişlerdir. Osmanlı Hareminde Orhan Bey zamanından beri cariyelerin bulunduğu ve istihdam edildiği ifade edilmektedir. Ancak harem'deki cariyelerin sayıca artması, Fâtih döneminden itibaren başlar. Zira Fâtih devrinde devlet idaresi devşirmelerin eline geçtiği gibi, harem'de de böyle olmuştur. Nasıl devşirilen erkekler, Enderun Mektebinde terbiye edilerek Osmanlı Devleti'nin askerî ve idâri üst makamlarına yükselme imkânlarını elde etmişlerse, Harem Mektebine alınan cariyeler de zekâlarına, ahlaklarına ve güzelliklerine göre, evvela haremin hizmetçi statüsündeki grubu olan câriye, kalfa ve ustalar makamlarına ve sonra da Padişahlar tarafından seçilmeleri halinde Padişah ile karı koca hayatı yaşayan gözde, ikbal ve Kadın Efendi ve neticede valide sultân payelerine kadar yükselme imkânlarına kavuşabilmektedirler.

O halde harem mektebinde yetişen **cariyeleri iki gruba** ayırmak icabedecektir:

Birinci Grup, asıl haremin ve **Padişah ile ailesinin hizmetlerini gören** cariyeler grubudur ki, haremde sayıları bazan 400'e ve 500'e ulaşan cariyelerin %90'ını bunlar teşkil etmektedir. Bunların, haremin ve Padişah ailesinin hizmetlerini ifa dışında her hangi bir şekilde Padişah ile karı koca hayatları mevzubahs değildir. Haremin ve Padişah ailesinin hizmetlerini ifa ile mükellef olan ve hizmetçi kadınlar statüsünde bulunan saray cariyelerini dört ayrı grubta toplamak mümkündür:

1-Acemiler 2-Câriyeler 3-Kalfalar(Şâkirdler) 4-Ustalar (Gedikli Cariyeler)

Bu dört grub incelenince görülecektir ki, haremdeki cariyelerin % 9O'ı tamamen bugünkü kadın hizmetçi grubundadırlar ve bunlar aldıkları belli ücretler karşılığında harem'de hizmet etmektedirler. Ancak bunların bekâr olmaları ve harem'de bulundukları müddetçe evlenmelerinin fiilen mümkün olmaması sebebiyle, her an şehzade veya Padişah'ın haremi arasına girmesi mümkündür. Padişah'ın haremi arasına girmediğinden veya giremediğinden dışarıdan evlenmek isteyenler, **çırağ edilme** adı altında evlendirilip haremden çıkarılırlardı.

İkinci Grup ise, Padişahın ailesi arasında yer alan gözdeler, ikballer ve kadınefendiler grubu idi. (191)

(191) Uluçay, Harem II, sh. 10-11

196. Harem'deki cariyeler evlenebilirler miydi?

Harem'deki cariyelerin evlenmeleri meselesini bunların statüsüne göre ayrı ayrı izah etmek gerekmektedir:

Birinci Grup, Padişahların veya şehzadelerin has odalığı olan cariyelerdir. Daha sonra da açıklanacağı üzere. Padişahlar, kendileri için odalık olarak terbiye edilen cariyelerin hepsi ile münâsebet kurmuyordu. Münâsebet kurdukları belli sayılarda idi. Bunları biraz sonra anlatacağız. Bunların bir kısmı Kadın Efendi, bir kısmı ikbal oluyordu. Çocuk sahibi olanlar genelde ikbal ve kadın efendi olmaktaydılar. Aynı şey şehzadeler için de geçerliydi. Eğer Padişah olurlarsa, odalıkları kadın efendi veya ikbal olurlardı. Olmazlarsa şehzade haremi olarak kalırlardı. Padişahların veya şehzadelerin münâsebette bulunup da beğenmedikleri veya çocukları olmayanlar ise, çırağ edilirler ve hâricden münasip bir kimse ile evlendirilirlerdi; çeyizleri ve evi Padişahlar tarafından temin edilirdi.

İkinci Grup, hizmet cariyeleri, kalfalar ve ustalar ise, daha önce de kısaca değindiğimiz gibi, cariyelik süreleri olan 9 yılı doldurduktan sonra âzâd edilirler ve ellerine çırağ kâğıdı denilen bir belge verilerek saraydan ayrılmalarına müsaade edilirlerdi. Ayrılmak istemeyenler haremde kalır veya Eski Saray'a gönderilirlerdi.

Her iki grup cariyelerden de haremden ayrılanlara, ayrıldıktan sonra da bakılmaktaydı. Saraydan ayrılan bu cariyelere **saraylılar** adı veriliyor ve bunların düşmemeleri için her türlü tahsisat yapılıyordu. Kocaları ölenlere maaş bağlanıyordu. Bu arada cariyeler, harem içinde işledikleri suçlardan dolayı, Kâhya Kadın tarafından cezalandırılmaktaydı. Ayrıca suç işleyen cariyelerden birinin Sakız Adası'na sürüldüğü ve bu tür sürgünlerin de az da olsa yaşandığı, eldeki belgelerden anlaşılmaktadır.

Bir kısım Padişahlar tahta çıkar çıkmaz, sevmediği eski Padişahın hareme aldığı cariyeleri, nadir de olsa, haremden çıkardığı ve hatta bazan bu yüzden

perişan hallerin yaşandığı, maalesef nakledilen hadiseler arasındadır. Ancak bu durumu tamim etmek yanlıştır ve doğru değildir.

İslâm Miras hukuku hükümlerine göre, cariyelerin mirasları yani Osmanlı belgelerindeki ifadesiyle muhallefâtı ve terekesi, ölmeden âzâd edilmiş olmadıkça, efendilerinindir. Bu sebeple haremdeki cariyeler vefat ettiklerinde, muhallefâtları, devlet tarafından zabtedilir ve hazineye irâd kayd olunurdu. (192)

(192) BA, Cevdet Saray, nr. 681, 2838, 4405, 7139; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 8254; D. 8251; D. 8199; Uluçay, Harem II, sh. 34-37; Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri (Âdât ve Merâsim-i Kadîme, Tabirât ve Muâmelât-ı Kavmiyye-i Osmâniyye), İstanbul 1995, sh. 134-136. Burada genel olarak İstanbul'daki konaklarda istihdam edilen câriye ve kalfaların çırağ edilmeleri yani evlendirilmeleri üzerinde durulmaktadır.

197. Osmanlı Padişahlarının eşleri sayılan cariyelerden kadınefendiler kimlerdir?

Bunlar, Osmanlı Padişahlarının bazan dört kadınla evlenmek sınırına riâyet ederek nikâh akdi ile evlendikleri ve bazan da nikâh akdi yapmadan beraber yaşadıkları ve ancak ümm-i veled statüsündeki yani çocuk sahibi oldukları kadın veya Kadın Efendi denilen cariyelerdir. Bunların sayıları, en fazla sekize çıkmıştır. Ayşe Osmanoğlu'na göre bunların çoğu nikâh ile alınmaktadır. Nikâh ile alınması, evlenilen kadın câriye de olsa, aynı anda dört kadından fazla olanı haram haline getirir. Dört adedine ulaşılınca ancak birisinden boşandıktan sonra diğerini nikâhlayabilir. Hâlbuki bir anda dörtten fazla câriye ile Kadın Efendiler olarak hayat yaşayan Padişahlar vardır. Bunun tek istisnası, Padişahların kendi cariyeleri ile ihtiyatî nikâh yapmış olmalarıdır.

Padişahın ilk kadınına **Baş Kadın Efendi** denilirdi. Diğerleri de İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci ve sekizinci Kadın Efendi diye anılırlardı. Baş kadın ve diğer Kadın Efendilere hususî daireler tahsis olunur ve emirlerine cariyeler ve kalfalar verilirdi. Kadın Efendilerden birisi vefat ederse veya Padişah'dan ayrılırsa, yerlerine Padişahın tercih ettiği ikballerden birisi, Kızlar Ağasının arziyle Kadın Efendi olurdu. Kadın Efendiye bir berât verilirdi. Mesela I. Abdülhamid'in kalfalarından Mehtâb Kalfa'ya Kızlar Ağası Beşir Ağa'nın arzıyla Beşinci Kadınlık berâtı verilmişti. Yeni Kadın Efendi alındığında kendisine ayrı bir oda tahsis edilir, elbiseler ısmarlanır, haznedar usta ve kalfaları tarafından saray âdetleri öğretilirdi. Padişahların Kadın

Efendilerine **Haseki** de denirdi. Bazı yazarlara göre, en çok sevilenlere Haseki ve çocuk sahibi olanlara Haseki Sultân unvanı verilirdi. XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasında kullanılan bu unvanı, ilk olarak Sultân İbrahim'in kadını Hüsrev Sultân'da görüyoruz.

Osmanlı Padişahları, nikâhlı eşleri olmamalarına rağmen, Kadın Efendileri arasında fıkıh kitaplarında izah edilen kasm yani eşler arasında kalbî muhabbet dışındaki **bütün muamelelerde adaleti gözetme** prensibine azami derecede riâyet ederlerdi ve buna nöbet denirdi. Nöbetin tanzimi ve tatbiki haznedar ustanın göreviydi. Hatta üç cuma gecesi ihmâl edilen Kadın Efendi'nin Kâdi'ye şikâyet etme hakkı olduğunu yabancı seyyah ve temsilciler de kaleme almışlardır. Fıkıh kitaplarında "Kasm" başlığı altında incelenen birden fazla kadınlar arasındaki adalet esaslarına uymayan Padişahların, kadınlar arasında fitnelere yol açtığı ve kıskançlık rüzgârlarını dalgalandırdıkları, yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Kanunî Sultân Süleyman'ın Baş Kadını ve Şehzade Mustafa'nın annesi Mahidevran Baş Kadın ile Şehzade Selim'in annesi Hurrem Sultân arasındaki sürtüşmeler, bu adalet esaslarına riayet edilmemesinden kaynaklanmıştır.

Maalesef Osmanlı Devleti'nin duraklamasında ve hatta gerilemesinde en büyük rolü oynayan sebeplerden biri de, bir yüzyıla yakın, Kadın Efendilerin devlet işlerine karışmaları olmuştur. Özellikle Kanuni'nin karısı Hurrem Sultân, Mahidevran'ı Manisa'ya sürdürüp başkadınlığı ele geçirdikten sonra, bir zamanların Valide Sultânları gibi, haremin reisi haline gelmiş ve daha da ileri giderek devletin işlerine karışmıştır. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde mühim rol oynamıştır denilirse, mesele daha iyi anlaşılacaktır. Kanunî Sultân Süleyman'ın vefatından sonra Padişahların ordularının başına geçerek sefere gitmeyişlerinde ve Saraya kapanıp kalmalarında maalesef bu şekildeki Kadın Efendilerin mühim rolü olmuştur. III. Murad'ın baş kadını Safiye Sultan'ın ve bunu takip eden Kösem Sultan'ın hem baş Kadın Efendi ve hem de Valide Sultân sıfatlarıyla nasıl devleti idare etmeye kalkıştıkları, maalesef tarihin acı sayfalarında kötü örnekler olarak doludur. IV. Mehmed'i idare eden Turhan Sultân'dan sonra bu işin ortadan kalktığını söyleyebiliriz.

Ancak şunu da belirtelim ki, Turhan Sultân, Harem-i Hümâyûn'da, kadın-

ların asla siyâsete karışmamaları gerektiği terbiyesini öylesine kurdu ki, Osmanlı saltanatının sonuna kadar bu terbiye devam etti. Bu suretle Hurrem – Safiye - Kösem Sultân üçlüsünün başlattığı kötü dönem kapanmış oldu. (193)

(193) BA, Cevdet Saray, nr. 4791; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, sh. 148-149; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 121; M. Mikes, Türkiye Mektupları, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1944-1945, c. I, 196; c. II, 232; Uluçay, Harem II, sh. 41-50; Öztuna, Osmanlı Harem'lnde Üç Haseki Sultân, sh. 243-244; Bu Kitap, tarihî roman tarzında kaleme alındığından buradaki bazı tasvirleri roman şeklinde değerlendirmek gerekiyor. Bazı tesbitler ise, hakikatlere uymuyor. Ayrıca krş. Altında), Osmanlı'da Harem, sh. 95-102; Damad, Mecma'ül-Enhür, I, 329; Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultân Abdülhamid.

198. Osmanlı Padişahlarının karı-koca hayatı yaşadıkları cariyelerden ikballer kimlerdir?

İkballer, Padişahların beraber karı-koca hayatı yaşadıkları ve ancak genellikle çocuk sahibi olmadıkları cariyelerdir ki, bunlara **ikbal** adı verilmiştir. Bazan çocuk sahibi olur olmaz Kadın Efendiliğe yükselmişlerdir. II. Mahmûd'un ikbali Pertevniyal Sultân gibi. Bazan da çocuk sahibi olmalarına rağmen, kadın unvanını hemen almamışlar ve ikbal olarak kalmışlardır. Abdülmecid'in Baş İkbali Nâlândil Hanım gibi.

Evvela şunu hatırlatmak icabeder ki, ikbal müessesesi, Osmanlı Tarihinde II. Mustafa ile başlamaktadır ve ilk ikbâlin ismi de Şahin Fatma Hanım'dır. Bundan sonra III. Ahmed'in 1, I. Mahmûd'un 4, III. Mustafa'nın 1, III. Selim'in 1, II. Mahmûd"un 4, Abdülmecid'in 6 ve II. Abdülhamid'in 4 ikbali tesbit edilebilmiştir.

İkballer, Padişah'ın kadınefendilerden sonra gelen ve karı-koca münasebetinde bulunduğu cariyelerdir. Eğer Padişah, biraz sonra açıklayacağımız has odalık, peyk veya gözde tabir edilen cariyeler ile münâsebette bulunur, bunlar gebe kalırlar ve sonradan da çırağ edilmezlerse, adı geçen cariyelere ikbâl adı verilir. Birden fazla olmaları halinde sırasıyla baş ikbal, ikinci ikbal, üçüncü ikbal ve dördüncü ikbal adlarıyla anılırlardı. Sayıları aynı anda dördü geçmemiştir. Zaten biraz evvel gördüğümüz gibi, ikbal meselesi, XVII. yüzyıl sonunda, duraklama ve gerileme devri padişahlarının tahta çıktıktan sonra aldıkları kadınlar olarak başlamış ve XIX. yüzyılda ise Harem'in itibarlı kadınları arasında yerlerini almışlardır. I. Abdülhamid'e kadar hususî daireleri

olmayan ikballer için, I. Abdülhamid, Topkapı Sarayı'nda Gözdeler - İkballer Dairesini inşâ ettirmiştir. Kadın Efendiler ile ikballerin en önemli özelliği, Padişah'ın vefatından sonra da statülerini koruyabilmeleridir.

İkballer, Kadın Efendilerin ölüm, boşanma ve benzeri sebeplerle Padişah'dan ayrılmaları ile terfi ederler. Yani Padişahın kadınlarından birisi vefat eder veya gözden düşüp Eski Saray'a gönderilirse, ikballerden biri ve genellikle Baş İkbal onun yerine geçerek Kadın Efendi unvanını alırlardı. Mesela II. Mahmûd'un ikinci ikbali iken Abdülaziz'i doğuran Pertevniyal Sultân, hemen beşinci Kadın Efendiliğe yükselmiştir. İkballer arasında Padişahların kadınlarından fazla sevdikleri de vardır. II. Abdülhamid'in sonradan 4. kadınlığa yükselen Baş İkbali Müşfika Kadın Eefendi gibi. İkballer de, kışın kürkle kaplı elbise giymek hakkına sahiptirler.

İkballerin hususî maiyyetleri vardı ve hizmetlerine tahsis edilen cariyeleri bulunmaktaydı. (194)

(194) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 8218; D. 9988; Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, sh. 123-125; Harem II, sh. 38; Padişahların Kadınları ve Kızları, sh. 124; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 901-902; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 121; Mehmed Süreyya, Slcill-i Osmânî, c. I, sh. 27.

199. Gözdeler, peykler ve has odalıklar ne demektir?

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi, Padişahın sayıları genellikle dördü bulan ve aynı anda olmasa bile bütün hayatı boyunca bazan yediye ve sekize ulaşan Kadın Efendileri, ikballer arasından seçilirlerdi. İkballer arasından Kadın Efendiliğe seçilen cariyeler, yine câriye statüsündeydi; ancak bazan Şeyhülislâm'ın nikâh akdi icra etmesiyle nikâhlı olarak eş tarzında ve bazan da nikâhsız câriye eş statüsünde Padişahların zevceleri tarzında hayatlarını sürdürürlerdi.

Genellikle kadınefendilerin kendileri arasından seçildiği ikballer ise, has odalık, peyk veya gözde adı ile anılan cariyeler arasından seçilirlerdi. II. Mustafa zamanında ikbal müessesesi ortaya çıkıncaya kadar, Kadın Efendiler de doğrudan has odalık, peyk veya gözde tabir edilen bu cariyeler arasından Padişah tarafından seçilirlerdi. Kitabımızın daha evvelki sayfalarında anlattığımız gibi, İslâm Hukukuna göre, efendiler ve bu arada elbette ki Padişahlar, başkalarıyla evli olmayan ve istifrâş hakkı kendilerine ait bulunan câriyele-

riyle karı-koca hayatı yaşayabilmekteydiler. Osmanlı Padişahlarının karı-koca hayatı yaşayacakları cariyeler, Harem'e alınan cariyeler arasından temin edilirdi. Hazinedar Ustanın nezâreti altında saray terbiyesi alan cariyelerden, önce Padişah'ın şahsi ve hususî hizmetlerini görmek üzere Hünkâr Kalfaları seçilirdi. Hünkâr Kalfaları arasından Padişahın beğendikleri, peyk, gözde veya has odalık adıyla Padişah için ayrılırlardı. Has odalık, peyk veya gözde adıyla ayrılan cariyelere bir daire tahsis edilir.

Has odalıklar da peyk ve gözde adıyla ikiye ayrılır. Peyk ve gözdeler de en fazla dörder aded olurlar. Bunlar arasından Padişah ile münâsebette bulunan ve Padişah'ın beğenisini kazananlar ile Padişah'dan çocuğu olanlar ikbal veya Kadın Efendi olurlar.

Diğerleri ise, Harem hâricinde bulunan erkek kölelerden biriyle evlendirilirlerdi. Erkek çocuk doğuran kadınlar mutlaka kadın statüsünü kazanır ve doğurduğu çocuk ilk erkek çocuk ise baş Kadın Efendi olurlardı.

Osmanlı Padişahlarından Kadın Efendilerinin yanında ikballeri bulunanların sayısı yedi sekiz tanedir; ikballerinin yanında gözdeleri de bulunanların sayısı ise çok azdır; gözdelerinin yanında peykleri bulunanlar ise bir veya iki tanedir. Yoksa her Padişah'ın illa da 4 Kadın Efendisi, dört ikbali, dört gözdesi ve dört de peyki olacak demek değildir.

Bu arada şunu da belirtmeliyiz ki, başta Penzer olmak üzere, Batılı yazarlar, Padişahın ikbal ve Kadın Efendilerinin içlerinden tesbit edildiği has odalık cariyelerin teminini ve seçilişini, öylesine gayr-i meşru tarzlarda ve öylesine kötü şekillerde tavsif etmişlerdir ki, bunların verdikleri bilgileri ne bir Osmanlı Tarihi ve ne de arşivlerdeki belgeler tasdik etmemektedir. Oynatıp oyununu seyrederken üzerine mendil atılması, hamamlarda yıkanırken tercihlerde bulunulması ve buna benzer halvet tasvirleri, gerçekle ilgisi olmayan yalanlardan ibarettir. (195)

(195) Penzer, The Harem, sh. 178-182; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, sh. 151; Altındal, Osmanlı'da Harem, sn. 195 vd.; Uluçay, Harem II, sh. 26-30; Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, sh. 126-135; Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, c. II, sh. 902.

200. Harem'deki kadınlardan padişahlara veya devlet adamlarına; padişah ve devlet adamlarından da Harem'deki bazı kadınlara veya sultânlara aşk mektupları yazıldığı söyleniyor. Doğru mu?

Meşru dairede olmak şartıyla insan, hanımını, çocuklarını, anasını babasını ve diğer insanları sevebilir. Muhabbetin yasak olmasının sınırı gayr-i meşru dairede olmasıdır. Bu manada meşru dairede Padişahların kendi kadınlarına ve damatların sultân hanımlara veya tam tersine sultânların ve haremdeki kadınların Padişahlara veya damad adaylarına meşru bir tarzda aşk ve muhabbet mektupları yazmaları meşrudur ve caizdir. Ölçü meşru' dairede kalmasıdır.

Osmanlı Padişahları ve haremde yaşayan kadınlar da insandır. Bunlar da hem sevecek ve hem de sevdiklerini kıskanacaklardır. Dolayısıyla insanlık gereği aralarında geçen bazı sürtüşmeleri veya aralarında alınıp verilen ve Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar aileye has kalan özel arşivlerdeki muhabbet mektuplarını, hep menfi manada değerlendirmek veya bunlar arasından suiistimal edilebilir birini seçip hepsine teşmil etmek doğru değildir. Şimdi "**Harem'den Aşk Mektupları**" diye bilinen ve aslında Harem Hazinesinde saklı olduğu halde Cumhuriyetten sonra Saray'a ait her şey ortaya dökülünce ele geçen bu aşk mektuplarından ikisini zikredeceğiz.

Birincisi; Kanunî'nin Baş Kadını **Hurrem Sultân'dan Kanunî** Sultân Süleyman'a yazılan mektuplardan birisidir. Hurrem Sultân gibi Kanunî'ye aşkı ile bilinen birinin kullandığı ifadeler böyle olursa, damadların veya başkalarının Sultân Hanımlara ve Saray Kadınlarına yazdıkları mektupta kullandıkları terbiyeli ifadeleri sizler kıyaslayabilirsiniz.

"Canımın Paresi Sa'âdetlü Sultânım Hazretlerine derûn-ı gönülden enva'-ı büsyâr can u dilden sad-hezârân hezâr bin dürlü hasret iştiyaklarıyla bin bir du'alar ve senalar edüb yüzümü hâk-i pay-i şerife sürüb mübarek dest-i şerifinizi pus ederim.

Benüm iki gözüm yoluna kurban olduğum devletlüm Padişahım, ümiddir ki, ben biçare cariyenizi kabul-ı müştak-ı azîm buyurula. Benim devletlüm ve benüm saadetim sultanım, mübarek mizac-ı şerifiniz nicedir? Mübarek başınızdan ve cem'i azanızdan olsun ve mübarek ayağınızdan nicesiz? Şimdilik benüm devletlüm benüm sultanüm tamam hüsn-i afiyet üzeresiniz.

Benim iki gözüm devletlüm Padişahım, Bârî-i Te'alâ Hazretinden hâcetüm budur ki, Hazret-i Hak vücud-ı şerifini cem'i hatalardan ve belâlardan

saklayub hemîşe hakkın hıfz-ı emânında olub ömr-i Nuh süresiz inşaallah.

Benim Padişahım, benüm devletlüm, andan sonra Sultânım Cihangir Şah'ımın gözlerinden öperim. Andan sonra benüm saadetüm Hanum Peyk dürlü iştiyak ile yüzler sürüb hâk-i pay-i şerifinizi öper. Hüma Şah Ayşeciğim dahi Peyk Kadun hâk-i pay-i şerifinize yüz sürerler. Ümiddir ki, kabul oluna. Benüm Devletlüm, andan sonra sultanüm şehir ahvâlinden sorulursa, bi hamdillah emn ü emân üzere olub can u dilden sultanıma du'alar edüb cemî1 âlem sultanıma müştaklardır. Benüm devletlüm baki ne demek lâzım vesselam. Kemine Cariyen".

İkincisi; Padişahlardan Kadın efendilerine veya ikballerine yazılan aşk mektuplarından bir örnek de, en çok aşk ve muhabbet ifadeleri kullanılan, aslında gizli arşivde saklanıldığı halde bu gün herkesin elinde bulunan Sultân **I. Abdülhamid'in kadın efendisi Ruh-Şah'a** yazdığı mektuptur. Bu mektupta şer'î hükümlere aykırı, bugünkü anlamda gayr-i meşru cihetler ihtiva eden bir hal yoktur. Eğer bizlerin de hanımlarımıza yazdığımız özel mektuplar, bütün âleme neşredilecek olursa, her halde Osmanlı Padişahlarının en kadına düşkün denileni kadar edebe riâyet ettiğimiz zor iddia edilebilir. Hâlbuki I. Abdülhamid Hân, beş vakit namazlarını mümkün oldukça camilerde cemaat ile kılan ve ancak kadınlarını da meşru dairede seven bir Padişah'dır. Mektuplarından bir tanesini zikrediyoruz:

"Abdülhamid'in Ruh-şah'ına kul kurban olsun. Bir kusur ile beni unutma. Benim vücudum türâb olunca, ben senden geçer isem Allah lâyıkımı versün, Efendim. Gideyim diyorum, belki götür buyururusun deyü götürmüyor. Sen benim, ben senin. İnşâallâhu Te'âlâ ömrüm oldukça cem' oluruz (bir arada oluruz). Canım efendim benimle. Narin ayağına yüzüm sürerek rica ederim.".

Maalesef bazı kaynaklarda, Padişahların hanımlarına olan sevgi ifadeleri çok görülerek mesela Abdülhamid Hân'ın aşk meftunu ve kadınların kölesi birisi olduğu söylenmeye çalışılıyor. Dünya nüfusunun beşte birine hükmeden bir Padişah'ın kadın efendisine "Sultânım, kulun ve kurbanın olayım" demesi, Kur'ân ve Sünnetten alınan ders gereği, kadına ve onun haklarına saygı ifadesi midir? Yoksa devlet işlerini terk edip de kadınlara kul ve köle olma alâmeti midir? Bunun kararını okuyuculara bırakmak istiyoruz. (196)

(196) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 10193; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 5038; Krş. Uluçay, Osmanlı Sultânlarına Aşk Mektupları, İstanbul 1956, sh. 42-47, 77-93; Maalesef burada, hanımına olan sevgi ifadeleri çok görülerek Abdülhamid Hân'ın aşk meftunu ve kadınların kölesi birisi olduğu söylenmeye çalışılıyor; Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının îç Yüzü, sh. 105-110; Osmanlı Sultânlarına Aşk Mektupları, sh. 77-93; Altında!, Osmanlı'da Harem, sh. 45-47; Maalesef bu son kaynakta, rastgele yerlerden toplanan çeşitli bilgiler, hep kötü yöne çekilerek çarpıtılmaya çalışılmıştır. Lût Kavminin âdetini lanetleyen Hz. Nuh'un ifadesi olan âyeti alıp da Osmanlı Padişahlarının cinsî sapık olduklarını buna bağlamak gibi. Bu sebeple, bu tür kaynakların bütün iddialarını değerlendirmeye bile almaya değer bulmuyoruz. Ancak M. Çağatay Uluçay gibi ciddi araştırmacıların düştükleri hataları, mümkün mertebe gerçeği yansıtarak tashih etmeye gayret göstereceğiz.

201. Padişahların Harem'in bahçesinde bulunan havuzlarda cariyeleri çırılçıplak soyduğu ve bunlara süt banyosu yaptırarak bununla eğlendiği iddia edilmektedir? Bunun hakkında ne dersiniz?

Evvela şunu ifade edeyim ki, Padişahların kendi hanımlarıyla, sultân denilen kız çocuklarıyla, şehzadelerle ve de bunların haremleri ve cariyeleri ile, hususî günlerde meşru dairede sohbet etmek ve ailevî meseleleri görüşmek üzere, her aile gibi, bir araya geldikleri doğrudur. Bu bir araya gelmelerin, bazan ve özellikle de yaz günleri Harem'in Has Bahçesinde ve genellikle Şimşirlik'teki bahçede veya Kâğıthane'deki bahçelerde yapıldığı da doğrudur. Ancak bu halvet ve eğlencelerde, bırakınız cariyeleri çırılçıplak soyarak onlara süt banyosu yaptırmayı, belki şehzadeler, haremleri ve Padişah kadınları arasında dahi mahremiyet olur diye, hususî halvet çadırları ve sokakları teşkil edildiğini "Osmanlı'da Harem" adlı kitabımızın ilgili yerlerinde izah ettik.

İslâm Hukukunda hür bir kadın ile mahrem kadınlar ve cariyelerin avret mahallerinin farklı olması, fıkıh kitaplarında cariyelerin kol, ayak, yüz ve başlarına efendilerinin bakabilmesi şeklindeki hükmün yer alması, meseleyi bilmeyen çevreler tarafından akıl almaz şekilde tahrif edilmiştir.

İslâm hukukunda iki üç çeşit mahremiyet kavramının bulunduğunu, cariyelerin efendileri yanında sadece el, kol ve başlarını açarak dolaşabileceklerini, bunun da iş zaruretinden meydana geldiğini; çırılçıplak havuza girip oynamalarının asla caiz görülmediğini; çünkü bir cariyenin bu manada diğer cariyelere bakamadığını fıkıhtan öğreniyoruz. Mesele avret-i hafife ve avret-

i galize terimlerinin bilinmemesinden, avret kavramının erkek, hür kadın, mahrem kadın ve câriye açısından ayrı manalar ifade ettiğinin anlaşılamamasından ve bunlara dair şer'î hükümlerin söz konusu edilmemesinden ileri gelmektedir. Kişi de, bilmediğinin düşmanıdır. Bir sonraki soruda bunu ayrıntılarıyla göreceğiz.

Bu meselede en çok itham edilen Padişah III. Murad'dır. Hâlbuki III. Murad'ın sofi meşreb ve Farsça bir Divan'ı bulunacak kadar ve hele hele kendisine caiz olsalar bile, cariyelerin birbirine haram olacaklarını bilecek kadar İslâmî ilimlere vukufu vardır. Meşru dairede cariyelere saz çaldırarak, harem kadınlarının ve erkeklerinin ayrı ayrı oturdukları yerlerde oyunlar oynanarak eğlenildiğini ve bunun da meşru dairedeki eğlence olduğunu biliyoruz. (197)

(197) Damad, Mecma'ul-Enhür, c. I, sh. 80-81; II, sh. 538-539; Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, sh. 13-14; Altındal, Osmanlı'da Harem, sh. 181-183.

202. Efendilerin cariyelerin avret yerlerini görmeleri caiz midir? Caiz olduğunu iddia edenler, havuz safalarını da buna bağlamaktadırlar. Durumu fıkıh kitapları açısından izah eder misiniz?

İslâm Hukuku kitaplarında mesele "Nazar" başlığı altında incelenmektedir. Bu hükümlere göre, dinen avret mahalli kabul edilen yerlere bakılması, zaruret hali dışında haramdır. Zaruret halinden kasıt, doktor, sünnetçi, ebe, kan alan veya iğne vuran hemşire gibi insanların, zaruret miktarını tecâvüz etmeyecek derecedeki nazarlarıdır.

İnsanları birbirinin vücutlarından görebilecekleri yerler açısından beş gruba ayırmak mümkündür:

Birinci Grup; Erkekler, erkeklerin, namazda avret mahalli olarak açıklanan dizden yukarı ve göbekten aşağı kısımları dışında kalan yerlerine bakabilirler. Bu ikisi arasındaki yerler avret sayılır; yani bakılması dinen haramdır. Ancak dizin avret olma hali ile bacağın ve bacağın avret olma hali ile avret-i galize tabir edilen ön ve arkanın avret olma hali aynı değildir.

İkinci Grup; Kadınlar, kadınların, erkeğin erkeklerden bakabildiği yerlere bakabilmektedirler. Yani hüküm birinci grup gibidir. Bu her iki grupta da, şehvetten emîn olma şartı vardır.

Üçüncü Grup; Bir erkek, kendi hanımının ve kendisiyle karı koca hayatı

yaşadığı (istifrâş hakkı bulunan) cariyesinin bütün bedenine bakabilir. Bir kısım hukukçular, tenasül uzvuna bakılmasının mekruh olacağını açıklamışlardır.

Dördüncü Grup; Erkekler, kan, süt ve sıhrî hısımlık açısından mahremi bulunan anne, kız kardeş ve benzeri kadınların ve istifrâş hakkı başkalarına ait olan cariyelerin (yani sadece işçi statüsünde istihdam edilen cariyeler de dâhil olmak üzere bütün cariyelerin) sadece yüzüne, başına (saçlar açık olarak), memeler görünmemek şartıyla göğsüne, diz altına ve kollarına bakabilirler. Şehvet korkusu olmamak şartıyla, bakabildikleri yerlere dokunmalarında beis yoktur. Bunların karınlarına, sırtlarına ve bacaklarına, şehvetten emin olsalar bile bakmaları caiz değildir.

Beşinci Grup; Erkekler, hür yabancı kadınların ise, sadece yüz ve ellerine bakabilirler. Bunun da şartı, şehvetten emin olmaktır.

Görüldüğü gibi, işçi statüsündeki cariyelerin hür kadınlardan farkı, onların mahrem kadınlar gibi kabul edilip yüzü ve ellerinin yanında başı, saçları, memeler açılmamak üzere göğsü, diz altı ve kollarının caiz görülmesidir. Cariyelerin durumunu erkeklerin durumuna benzeten görüşün fıkıh kitaplarında yeri yoktur ve böyle bir tesbit doğru değildir. Bu hükmü bilmeyenlerin, cariyelerin avret yerleri farklıdır diyerek, Padişahların onları çırılçıplak oynattığı iddialarını ileri sürmeleri, tamamen uydurma ve iftiradır ve İslâm Hukukunu bilmemek demektir.

Önemle ifade edelim ki, erkek kölenin kadın efendisiyle durumu, yabancı bir erkeğin yabancı bir kadınla olan durumu gibidir ve beşinci gruba ait hükümler geçerlidir. Bu arada hadım olan erkekler de, tıpkı sağlam erkekler gibi kabul edilir. Ancak erkeklik duygusu tamamen ortadan kalkan hadım erkeklerin, kadınlarla ihtilâtının yani dördüncü gruba ait hükümler çerçevesinde bir arada bulunmalarının caiz olduğunu söyleyenler de vardır. Osmanlı Hareminde az da olsa bazı devirlerde harem ağalarının hareme girip çıkmalarına müsaade edilmesi bu içtihada dayanmaktadır. Ancak genelde bütün hadımları diğer erkekler gibi kabul eden görüş tatbikatta esas alınmıştır.

Bu konuyu Batılı bir yazar şöyle tasvir etmektedir:

“Doktorlardan başka hiç bir erkek hareme ayak basamaz. Onlar bile Padişahın özel izniyle ve harem ağalarının eşliğinde girerler. Hasta kadın ve

çevresindekiler, uzun şallara bürünürler. Doktor nabzına bakmak isterse, hastanın bileği bir tülle örtülür; dilini veya gözlerini görmek istiyorsa, yüzün kalan kısımları tamamıyla örtülü olmak şartıyla gösterebilir. Kızlar ağası bile haremdeki kadınlardan birine dikkatlice bakamaz." (198)

(198) Damad, Mecma'ül-Enhür, c. II, sh. 541-543; Haskefî, Dürr'ül-Münteka, c. II, sh. 541-542; İbn-i Âbidln, Redd'ül-Muhtâr, c. VI, sh. 364-374; D'Ohson, Ignatius Mouradgea, Tableau General de l'Empire Othoman, Paris 1790, c. III, Harem-i Hümâyûn, Çev. Ayda Düz, sh. 10. Bu şer'i hükümleri tetkik edenler, şu ifadelerin ne kadar yanlış ve kasıtlı olduğunu her halde takdir edecektir: "Müslüman câriye başını örtemez; örterse cezalandırılır.", Çağatay, Bilim ve Ütopya, Ocak 1996, sh. 7.

203. Harem'de ve Topkapı Sarayı'nın sofralarında altın ve gümüş kapların kullanıldığını duyuyoruz. Hâlbuki altın ve gümüş kap-kacak kullanmak dinen yasaktır. Bunu nasıl izah ediyorsunuz?

Evvela şunu izah etmeliyim ki, daha önceleri ben de böyle düşünüyor ve İslâm Hukuku Kitaplarındaki altın ve gümüş kap-kacak kullanımı yasağını gördükçe, kendi kendime kahr oluyordum. Ancak Osmanlı Padişahlarının hayatlarını az çok bildiğimden ve günlük yaşantılarından bazı sahneleri okuduğumdan, bunların böyle bir yasağı delmeyeceklerini de kendi kendime söylüyordum. Bu sorunun cevabı için iki konuyu bilmek gerekiyor:

Birincisi; İslâm Hukukunda saf gümüş ve altından olan kap ve kaçakların kullanılması yasaklanmıştır. Ancak tadbîb denilen ve altın ve gümüş ile kaplı olan mutfak âletlerinin kullanılabileceği fıkıh kitaplarında izah olunmaktadır.

İkincisi; Topkapı Sarayı'nda ve Harem'de bulunan altın ve gümüş eşyalar iki kısımdır. Saat ve şamdanlık gibi süs eşyası olarak kullanılan ve saf altın veya gümüş olan eşyalar. Diğeri ise mutfakta kullanılan ve sadece altın ve gümüş ile kaplı bulunan eşyalar. Topkapı Sarayı Müdürü ve diğer yetkililerden aldığımız bilgilere göre, Harem'de ve Topkapı Sarayında kullanılan ve altın yahut gümüş zannedilen **mutfak eşyalarının tamamı altın veya gümüş kaplama**dır. Yoksa saf altın yahut gümüş değildir. Bu konudaki bazı yanlış beyânlar, yerinde değildir. Fıkıh kitaplarındaki hükümlerden birini sadece nakletmekle yetiniyoruz:

"Altın ve gümüş ile kaplı kabdan yemek ve içmek caiz olduğu gibi, altın sırmalarla kaplı döşek üzerinde oturmak da caizdir. Ancak bir kısım hukukçu-

lar, bu tür kaplama kabları kullanmanın da en azından mekruh olduğunu ifade etmişlerdir." (199)

(199) Damad, Mecma'ül-Enhür, c. II, 537; İbn-i Âbidin, Redd'ül-Muhtâr, c. VI, sh. 341-344; Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, sh. 12-13.

204. Hadımlık dinen caiz midir? Osmanlı Padişahları zorla insanları hadım ettirmiş midir? Hadımlar, Osmanlı haremindeki kadınlarla içli-dışlı mıydılar?

Bilindiği gibi, hadımlık veya bir diğer ifadeyle tavaşilik, doğuştan veya sonradan yapılmış bir ameliye yüzünden erkeklik özelliğinin kaybedilmesi manasını ifade etmektedir. Hadım etme ameliyesinin nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Bir insanı, cinsî hayatından mahrum etmek demek olan **hadımlık, İslâm hukukunda caiz görülmemiştir**. Hadımlığa hisâ veya ihtisâ denilmektedir. Hatta bütün Osmanlı Şeyhülislâmları hadımlığın caiz ve meşru bir fiil olamayacağına dair kesin fetvalar vermişlerdir. İslâm Hukukunda erkeğin cinsel organının kesilerek hadım edilmesi tamamen yasaklandığı gibi, hayâları kesilerek veya tesirsiz hale getirilerek hadım edilme de yasaklanmıştır. Bu ikinciye ihtisâ denmektedir.

Konuyla ilgili bir hadis-i şerifi buraya almak istiyoruz:

Ebû Hüreyre (RA), Hz. Peygamber'e çıkarak, "Yâ Resûlellah! Yaşım çok genç, zinaya düşmekten korkuyorum. Evlenmek için gerekli maddi imkâna da sahip değilim. Müsâade ederseniz, husye bezlerimi aldırayım". Dört defa sorması karşısında sükûtla cevap veren Allah'ın Peygamberi, sonuncuda biraz da kızgınlıkla "*Ey Ebu Hüreyre! Senin kavuşacağın mukadderatı yazan kalemin mürekkebi kurumuştur. Durum böyle olunca ister hadımlaş ve ister hadımlaşma, müsavidir*". Burada Ebu Hüreyre sadece muhayyer bırakılmamaktadır; belki azarlanmakta ve Allah'ın kaderini değiştirmeye yeltenmekle suçlanmaktadır.

İnsanları hadım etmenin İslâmiyette caiz olmamasının asıl delili ise, Kur'ân'daki şu âyettir ve bütün Osmanlı Şeyhülislâmları hadımlığı yasaklayan fetvalarını bu âyete dayanarak vermişlerdir:

"(Şeytan devamla şöyle der): Onlara emirler vereceğim, ta ki, Allah'ın ya-

rattığını değiştirmeye kalkışacaklar. Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, açık ve büyük bir hüsrana maruz kalır".

Bu âyet-i kerîmeyi değerlendiren İslâm Hukukçuları, hadımlık konusunda şu görüşü açıklamışlardır:

İnsanın hadım edilmesi, haramdır; ancak bir menfaat ve maslahat için olursa insanlar dışındaki canlıların mesela atın ve öküzün hadım edilmeleri caiz olur. Hatta İslâm Hukukçuları ve Osmanlı Şeyhülislâmları, hadım fiilini teşvik edeceğinden dolayı, başkaları tarafından hadım edilmiş insanların istihdamının dahi mekruh olduğunu ifade etmişlerdir. Mekruh ile haram arasındaki fark malumdur.

Bu konuda Osmanlı Şeyhülislâmı Dürrî-zâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin verdiği şu fetva yeterlidir zannederim:

"Habeş ve zenci taifesinden Mısır ve havalisinden celb olunan rical ve sıbyânın bazılarının âlet-i tenasüllerini kat' edüb mecbûb (erkeklik organı kesik) yahud hasy (hayâları hadım eylemek) etmek şer'an caiz olur mu?

El-Cevâb: Haramdır.

"Bu sûretde bu makûle rical ve sıbyânın bazılarının ol tarikle katillerine ve bazılarının inkıtâ'-ı nesillerine (ölümlerine veya nesillerinin kesilmesine) bâ'is olan fiil-i muharremi i'tibâr edenlere şer'an ne lâzım gelür?

El-Cevâb: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile zecr olunub ol emr-i münkerin definde hükkâm (hâkimler) müsamaha ve iğmâz-ı ayn ederler ise âsimler olub azle müstahak olurlar."

İslâm hukukunun caiz görmemesine rağmen, başka eller tarafından hadım haline getirilen veya doğuştan hadım olan insanlarda, aynı zamanda bir takım ruhî bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple hadım erkekler, huysuz, çocuksu ve sinirli olmanın yanında basit, saf, zararsız, iki yüzlü insanlardır.

Bütün bu şer-î hükümlere rağmen, Osmanlı Devlet adamları, Padişahlardan paşalara kadar, kendileri, insanları asla hadım etmemişlerdir. Ancak, hadım olarak Afrika'dan getirilen köleleri, evlerinde ve bu arada Harem'de istihdam etmek üzere satın almışlar ve hizmetçi olarak kullanmışlardır. Bu fiilin haram değil, sadece mekruh olduğunu daha evvel açıklamıştık.

Bu arada Harem'e hadım hizmetçi alırken de İlm-i Sima veya İlm-i kıyafet denilen ve insanların fizikî özelliklerinden onların ruh haletlerini ortaya

çıkarmaya yarayan ilimden yararlanıldığını, Saraya alınan hadımların çok eskiden beri bu ilmi bilen insanların elemelerinden geçtiğini, Kâbus-nâme'deki şu tavsiyelerden anlıyoruz:

"Geldik imdi hadım olarak istihdam etmek için alacağın kulun nişanlarına... Gayet kara ve ekşi yüzlü ve yüzü buruş buruş olsun. Gövdesi zayıf, derisi kuru, saçı yufkacık, dişleri seyrek, sesi incecik ve baldırı ince olsun. Dudağı kalın, burnu yassı, parmakları kısacık, boyu büğrü ve boynu ince olsun. Bu dediğim gibi olunca sarayda hadım olmaya yarar. Amma sarayda ak hadım olması gerekmez. Hele ki benzi kızıl olursa. Sonra gayet sakın sarışın hadımdan, çok çekin bu cinsten. Hele saçı yoluk, gözü sulanır, çapaklı ve ya'şârır olursa. Derler ki, kendi sever avreti ya da başkasına sevdirmek için pezevenklik eder. Hâsılı bunun gibiden hayır gelmezmiş."

Hayâları veya erkeklik uzuvları kesilen hadımların, tamamında olmasa bile bir kısmında, sonradan erkeklik uzvunun yeniden geliştiği ve hatta cinsi hayata hazır hale geldiği de araştırmaların ve tarihî olayların ortaya koyduğu bir gerçektir. Osmanlı devlet adamlarının bizzat hadım işini yapmadıklarını biraz sonra ayrıntılarıyla anlatacağız. Ancak bu konuda gerçek olan bir husus da Osmanlı Harem'ine hizmetçi olarak alınan hadımların erkeklik hayatının yeniden başlaması ve ortaya çıkması halinde, muhtemel fitnelerin hemen bertaraf edilmesi için şu tedbirlerin alınmış olmasıdır:

A) İslâm'ın hükümlerine uyularak, hadım olan hizmetçiler, Harem'in antresinin dışında serbest dolaştırılmamışlar ve asıl Harem'e ancak izinle ve ailenin nezareti altında alınmışlardır. Nitekim asıl haremin kapısının başında yazılı olan konuyla ilgili Kur'ân âyetini daha evvel zikretmiştik. Bu konuyu teyid eden ve harem ağalarının hareme girmelerini yasaklayan bir yasak da IV. Mehmed'in tahta geçtiği yıllara rastlayan Kösem Sultân'a aittir. Şöyle ki:

"Ba'del-yevm kendü halinize olasız. Gerek harem umuruna ve gerek taşra umuruna karışmayasız. Cümleniz âzâdsız kölesiz. Ancak harem kapısı önünde oturmaktan gayrı işiniz yoktur. Size tayin olunan harem kapısı önünde olan odalardır. Eğer harem kapısından içeri bir adım duhûlünüz tezkire irsal eylediğiniz mesmû'um olur ise, bilâ emân velâ te'hir kati olunursunuz. Eğer umûr-ı mühimme olub tarafımıza bildirmek iktizâ eder ise, bir tezkire ile

Kethüda Kadına ifade edesiz. Ol dahi bize ifade eder".

B) Batı ve Çin saraylarında meydana gelen ahlaksızlıklar hesaba katılarak, Osmanlı haremine alınan hadımların erkeklik organlarının tamamıyla kesilmiş olduğuna dikkat edilmiştir. Ayrıca alınan hadımların çirkin olmaları da dikkat edilen hususlar arasındadır.

C) İstisnai olarak hareme alınan hadımlarda sonradan erkeklik organının oluşması halinde, bunların belli bir maaş bağlanarak hemen haremden çıkarıldıkları görülmektedir. II. Mahmûd döneminde yaşanan bir olayı kısaca nakledelim.

II. Mahmûd'a şöyle bir takrir gönderilmiştir:

"Bab'üs-Sa'adet'ül-Aliyye neferâtından Gebzeli İbrahim Ağa ve Geyveli Ali Ağa ve Rumelili Abdullah Ağa kullarına recüliyyet arız olmaktan nâşi...".

Bu takrire II. Mahmûd'un cevabi ise şöyle olmuştur:

"Manzûrum olmuştur. Üç neferin beherine mahiye ellişer kuruş verilip mahalline masraf kayd oluna".

Burada önemle ifade edelim ki, bütün bu tedbirlerin yanında, elbette ki hem cariyelerden ve hem de hadım ağalarından tedbirlere rağmen bir kısım fitnelere sebep olanların çıkabileceğini, bu fitneleri şeytanın devamlı teşvik edeceğini ve hatta bazı çirkin olayların da olduğunu inkâr edemeyiz. Zira insan unsurunun bulunduğu ve hele de erkek ile kadının beraber olabileceği mekânlarda bu tür fitnelerin tamamen olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Ayrıca başta Dâr'üs-Sa'âde Ağası olmak üzere, Osmanlı tarihi içinde bazı ağalarda hadım olma şartı aranmamış ve cariyelerle evlenmelerine ve odalık cariyelere sahip olmalarına müsaade edilmiştir. Mesela Baş Musâhib Rasim Ağa'nın odalıkları, Bâb'üs-Sa'âde Ağası Hayrullah Ağa'nın da nikâhlı haremi vardır. (200)

(200) Kur'ân, Nisa, Âyet, 119; Haskefî, Dürr'ül-Müntekâ Şerh'ül-Mültekâ, c. II, sh. 553 (Damad Şerhi kenarında); Damad, Mecma'ül-Enhür, c. II, sh. 553; Dürrî-zâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi, Netîcet'ül-Fetâvâ, Dersa'âdet 1226, sh. 580-581; Derviş Abdullah, Risâle-I Teberdâriyye Fî Ahvâl-i Ağay-ı Dârüs-Sa'âde, Köprülü Kütüphanesi, Kısım II, nr. 233, vrk. 29, 91; Keykavus, Kâbûs-nâme (Tercüme, Mercimek Ahmed, Sadeleştirme, Atilla Özkırımlı)

205. Osmanlı Haremindeki erkek personeli kısaca anlatır mısınız ve görevlerini açıklar mısınız?

Osmanlı haremine alınan hadım erkek hizmetçiler (tavaşiler) iki gruba ayrılmaktaydı:

Birincisi; **Ak Hadımlar**dır. İslâm hukukunda erkeklerin hadım edilmesi yasaklandığından dolayı, Osmanlı Devleti'nin genişleme yıllarında, İstanbul'a çok sayıda Macarlar'dan, Almanlar'dan ve Slavlar'dan esir getiriliyordu. İlk ak hadımlar bunlar arasından temin ediliyordu. Daha sonraları Gürcü, Ermeni ve Çerkezler'den hadım olanlar satın alınarak temin edilmeye başlandı. Osmanlı harеminde istihdam edilen bu ak hadımlara ak ağalar adı verilmekteydi. III. Murad'ın 1582 tarihinde Bab'üs-Sa'âde Ağalığını yani kızlar ağalığını zenci Habeşi Mehmed Ağa'ya teslim edişine kadar, kızlar ağası ak ağalardan seçilirdi. Ak ağaların en önemli görevi, Padişahın mâbeyn dâireleri ile harem dairesini korumak ve gerekli hizmetleri görmekti. Dış göreve atandıklarında vezâret payesi verilir ve genellikle Mısır Valiliğine gönderilirlerdi.

İkincisi; **Siyah Hadımlar**dır. Hem fitneye daha çok yol açma ihtimali, hem teminindeki güçlük ve hem de hadım edilmelerinin zorluğu ve dayanıksız olmaları sebebiyle, özellikle III. Murad zamanında Osmanlı Harеminde ak hadımların yerini zenci olan siyah hadımlar alınmaya başlandı. Bunun üzerine esir tüccarları, Mısır, Habeşistan ve Orta Afrika'ya kadar giderler, türlü yollarla elde ettikleri zenci çocuklarını hadım ettirdikten sonra başta Mısır ve Beyrut olmak üzere Akdeniz limanlarında satarlardı.

Bu yollarla Harem'e alınan zenci hadımlardan bir ocak kuruldu ve adına da ağalar ocağı dendi. Ağalar ocağına alınan zenci çocukları, kendilerinden daha büyük hadım ağalarınca yetiştirilirdi. Bunlara Türkçe öğretilir ve güzel isimler takılırdı. Sarayın ve haremin âdabı hem nazarî ve tatbiki olarak öğretilirdi. Enderun okulunda olduğu gibi, harem de bir okuldu. Belli bir yaşa kadar eğitilen ve eğitimlerini tamamlayan hadımlar, daha sonra Harem'deki hizmetlere tevzi edilirlerdi.

Harem'in Medhalinde görev yapan hadımağaları veya bir diğer adla harem ağalarının sayıları, Fâtih zamanında 20'yi, 1517 tarihinde 4O'ı, 1537 tarihinde 20'yi ve nihayet 100'ü geçmemesine rağmen, batılı kaynaklar, bu sayıyı 500, 600 ve hatta 800 olarak ifade etmişler ve karalamak istemişlerdir. Bu hususta Batılı yazar ve seyyahların verdikleri rakamlar, tamamen hayale

ve özellikle Müslüman bir devlet olan Osmanlı Devleti'ni karalamaya yöneliktir.

Önemle ifade edelim ki, hem bu yazar ve hem de bu konuyla ilgili bazı kalem oynatanlar, hadım erkeklerin Çin ve Avrupa saraylarında işledikleri rezaletleri zikrederek ve bu olanları Osmanlı Haremine de tatbik ederek, kendilerine göre Harem'in İslâmî yüzünü kirletmek istemişlerdir. Bkz. Osman Nuri, Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1326'da zikredilen olaylar ise, kitabımızın başında aynı kitabdan Sultân Abdülhamid ile alakalı yaptığımız iktibaslardan anlaşılacağı üzere çoğunluğu iftira olan yalan yanlış tasvirlerdir.

Hâlbuki Lebib Mu'ammer, aynı makalesinin sonuna doğru şu tesbitleri yapmadan geçememiştir:

"Köprülü Kütüphanesinde bulunan yazma bir eser (bir sonraki dipnotta zikr edeceğimiz eseri kasdetmektedir), zenci hadım ağalarına hücum ederek bunlardan çoğunun hakikatte hadım olmadıklarını ve Harem'de bir çok rezaletlere sebep olduklarını kaleme almaktadır. Bu eserin çok tarafgirâne yazılmış olduğuna şüphe yoktur."

Bu iddiaları ileri sürenlerin ellerinde ciddi bir tarih kaynağı da bulunmamaktadır. (201)

(201) Penzer, The Harem, 118, 139 vd.; Uluçay, Harem II, sh. 118, 119, 127 vd.; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, stı. 172 vd.; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 10-11; Miller, B., Beyond The Subllme Porte, Yale 1931, sh. 91 vd. I, İstanbul, 1001 Temel Eser, sh. 222; Leyla Saz, "Saray ve Harem Hatıraları", Yeni Tarih Dergisi, II, İstanbul 1958, sh. 430 vd.; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, sh.78; Penzer, The Harem, sh. 140-149; Uluçay, Harem II, sh. 128-131; Lebib Muammer, "Harem ve İç Yüzü", Tarih Dünyası, İstanbul 1950, sh. 67; sh. 69; Canan, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-ü Sitte I-XVIII, İstanbul 1995, c. II, sh. 210-211; Bu hadis, Buhari tarafından naklolunmuştur.

III - OSMANLI'DA MÜZİK VE EĞLENCE

206. Osmanlı Devleti'nde musiki ziyafetlerinin yapıldığını biliyoruz. Hâlbuki İslâm'da musikinin hükmü buna mani değil midir?

Bilindiği gibi İslâmiyette bazı sesler helâl ve bazıları da haram kılınmıştır. Gerçekten insanda ulvî ve yüce duyguların, Rabbânî aşkların doğmasına vesile olan sesler helâldir. Kâinatta yapılan zikirler ve teşbihler bu çeşit seslere girdiği gibi, rüzgârların terennümleri, denizlerin dalgalarının çıkardığı nağmeler, yağmur, kuş ve benzeri şeylerin Rabbani olan kelâmları bu gruba girmektedir. Sanki kâinat, ilâhi bir musiki dairesidir; türlü türlü avazlarla ve çeşit çeşit terennümlerle kalblere hüzünleri ve Rabbani aşkları doldurur; ruhları ve kalbleri manevi zevklere gark eder. Bu, nefsi susturur; kalbi, aklı ve ruhu yüce şeylere ve ebedî âlemlere teşvik eder. Osmanlı askeri musikisi olan mehter, buna verilebilecek olan en güzel misâldir.

Hâlbuki yetîmâne hüzünleri ve nefsânî şehvet ve arzuları tahrik eden sesler ise, haramdır. Şeriatın tayin etmediği kısım ise, insanın ruhuna ve vicdanına yaptığı tesire göre hüküm alır.

Bilindiği gibi, Hanefi Hukukçularının teşkil ettiği Irak ekolü, Musiki konusunda, "Yasak mutlak, ibâhe (serbestlik) istisnadır" diyerek, çok az istisnaların dışında musikiyi haram kabul etmektedirler. Şafii hukukçuların başını çektiği bir diğer grup ise, "İbâha mutlak, yasak istisnâdir" diyerek ney ve def gibi bazı çalgı âletlerine müsaade etmişlerdir.

Kendisi de bir âlim olan İdris-i Bitlisî, Kanun-ı Şehinşâhî adlı eserinde bu noktaya dikkat çekerek Osmanlı Padişahına şöyle söylemektedir:

"Saz ve benzeri âletleri dinleyerek ve güzel sesleri istima' ederek, gönüllerin açılması ve dertlerin giderilmesine gelince, bu anlayış Yunan felsefesinin kanunlarına uygundur. Bazı seslere ehl-i şerî'at da ruhsat ve müsâade vermiştir: Mesela güzel sesle Kur'ân okumak bunun başında gelir ki, Kur'an'da '*Kur'ân'ı tertîl ile oku'* buyurulmuştur. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bunu teyid etmektedir: '*Kim Kur' ân'ı güzel sesle (teğannî ile)*

okumazsa, bizden değildir.' Gazel okumak ve şiir inşâd etmek de, meşrudur. Hz. Peygamber de şiir irşadına ve güzel teğannisine müsâade etmiştir. Def ve ney gibi bir kısım çalgı âletlerine de, ekseri Şafii imamları ruhsat vermiştir. Ud ve kanuna, bazı Şafii hukukçular, mübahdır demiştir. Kütüb-i fetvada bu husus kayıtlıdır. Bazı ehlullah ve evliya da, sema' ve benzeri hallere caiz nazarıyla bakmışlardır Bu fakir, ud ve ney gibi bazı âletlerin caiz olduğu hususunu, delilleriyle açıklayan bir Risale yazdım".

İşte bu şer'î hükümlerden dolayı Osmanlı Hareminde ve evlerinde, bazı İslâm Hukukçularının verdiği fetvalara dayanılarak, ud, keman, def, çalpara, ney ve tanbur gibi sâz ve müzik âletleri çalınmıştır. Osmanlı toplum hayatının bu konuda, Hanefi hukukçuların görüşlerini değil, Şafii hukukçuların görüşlerini fiilen tatbik ettiklerini söyleyebiliriz. Hatta III. Selim'in Nizâm-ı Cedid'inde askerlerin trampet çalmaları, halk ve âlimler tarafından hoş karşılanmayınca, Nizâm-ı Cedid askerlerinin giydikleri Avrupai elbiselerin ve çaldıkları trampetlerin, tâlim gayesiyle olması hasebiyle, dinen caiz olduğuna dair, Münib Efendi tarafından müstakil bir Risale dahi kaleme alınmıştır. Bunları çalmak üzere, erkek musiki-şinaslardan, oyun, saz ve hanende takımı kurulmuştur. Musiki üstâdlarına Mu'allimîn-i Enderûn-ı Hümâyûn dendiğini kaynaklardan öğreniyoruz.

Ayrıca Saray'a ve Harem'e has olmak üzere cariyelerden de sazendeler takımı kurulduğu bilinmektedir. Hareme alınan cariyelerden seçilen sazende takımı, Meşkhâne'de yahut hocaların hususi dairelerinde musiki hocalarından özellikle son zamanlara doğru müzik dersleri almışlardır. Sazendeler, genellikle kalfalık payesine gelen ve Padişah yahut diğer hanedan erkekleri ile aralarında mahremiyet bulunmayan cariyeler arasından seçilirlerdi. Bunlara sazende kalfalar dendiği gibi, reislerine de sâzende-başı veya baş sazende denmekteydi.

XIX. yüzyılda batılılaşma başlayınca, eski sazlar arasına piyano da girmiştir. Hatta son zamanlarda piyano çalmak, Osmanlı hareminin modası haline gelmiştir. Sultânlar, şehzadeler ve hatta kadın efendiler, piyano çalmaya başlamışlardır.

Osmanlı Tarihi boyunca, son zamanlardaki bazı eğlenceler dışında, sazendelerin ulvî duyguları teşvik eden ilahiler okudukları, bunlara uygun ud ve

ney gibi sazları çaldıkları, gayr-i meşru denebilecek olayların pek nâdir meydana geldiği, Saray hâtıralarından anlaşılmaktadır. Bazı kitaplarda tasvir edilen, eğlenceler, çalgılı ve sazlı âlemler ise, tamamen hayalidir. III. Selim, II. Mahmûd ve özellikle de II. Abdülmecid zamanında Saray'a giren müzik âletlerine müsamaha ile bakmak ve hele bazı devlet adamlarının cazlı ve balolu toplantılarına katılmalarını İslâm Hukukuna uygun göstermek mümkün değildir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa da, bu konuda bazı devlet adamlarını tenkit etmiştir. (202)

(202) Kur'ân, Mâide 90; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. III, sh. 37; Bediüzzaman Said Nursi, İşârât'ül-İ'câz, sh. 77-78; Cevdet Paşa, Tarih, c. VIII, sh. 189; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Fıkıh Istılahları Kamusu, c. IV, sh. 491-499; Hak Dini Kur'ân Dili, sh. 3948; Uluçay, Harem II, sh. 152-154; BA, İbnül-Emln, Saray, nr. 710, 711, 883, 877, 946, 1254, 1272, 1317; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakutcan, Ahmed-Ömür, Cuma, İslâm'da Resim, Heykel ve Musiki, İzmir 1989, sh. 57-123; Cinuçen Tanrıkorur, "Osmanlı Mûsikisi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I-II, İstanbul 1998, c. II, sh. 493-530; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", Belleten, c. XLI, sayı 161(1977), sh. 79-114.

207. Hünkâr Sofası denilen Harem'in salonunda gayr-i meşru eğlencelerin yapıldığı söylenmekte ve çirkin iftiralar yapılmaktadır? Bunlar doğru mudur?

Topkapı Sarayı'ndaki Harem Dâiresinin en çok yanlış tasvir edilen kısmı, Hünkâr Sofası denilen yerdir.

Önce tanıtalım, sonra da bu salonla ilgili bazı çarpıtmaları tashih edelim:

Çeşmeli Sofa'dan girilince Harem'in en muhteşem yerlerinden biri olan Hünkâr Sofası karşımıza çıkar. **Hünkâr Sofası**, fevkalâde muhteşem yaldızlı ve süslü, dikdörtgen şeklinde olup Harem'in oturma salonu vazifesini görüyordu. Burada hükümdarların oturmasına mahsus gölgelik bir taht vardı. Tabir caiz ise **Harem dairesinin misafir ağırlanan salonu** burası idi. En önemli özelliği, duvarlarının tamamının, güzel çinilerle ve san'at eserleriyle süslendiği kadar, aynı duvarların aile hayatı, çocuk terbiyesi ve benzeri ulvî meselelere ait **âyet, hadis veya kasidelerle süslenmesi**ydi.

Hünkâr Sofası ile alakalı çarpıtmaları tashih etmeden evvel konuyla ilgili bir hatıramı nakletmek istiyorum:

1993 yılının bir kış günüydü. Göztepe'deki evime bir sohbet sebebiyle gece saat 24'e doğru ancak gelebilmiştim. Eve girdim. Hemen çalan telefonda bir ehl-i imanın şu cümleleri yansıyordu. "Hocam, filan televizyon kanalında Osmanlı ile ilgili bir film oynatılıyor. Bunlar doğru mu? Allahaşkına söyleyin!" Gerçekten bu ikaz üzerine televizyonu açtığımda, bir özel televizyon kanalında, sonradan Kültür Bakanlığı'nın izniyle çekildiğini esefle öğrendiğim bir filim oynatılıyordu. Filmin adının sonradan "**Gözde**" olduğunu öğrendim. Açar açmaz gördüğüm manzara dehşetli idi. Zira bir kadın ile bir erkek anadan doğma halde çıplak olarak birbirine sarılmıştı. Beni şaşırtan bu manzara değildi; asıl beni şaşırtan yanlışlıkla açtığım bu özel TV'nin ekranlarında bir iki saniye içinde gayr-i meşru âlemler yapan bu kadın ile erkeğin çıplak bacakları arasından bu çirkin işi yaptıkları odanın duvarlarındaki bazı Kur'ân âyetlerini görmem idi. Çarpıldım ve dehşete kapıldım. Sonra öğrendim ki, burası Hünkâr Sofası imiş ve o erkek ile kadın da Harem'de padişah'ın bir cariyesi ile olan gayr-i meşru âlemini canlandırıyormuş. O gece uyuyamadım. Sabahleyin Topkapı Sarayı'na gittim. Akşam gösterilen ve gayr-i meşru âlemler yapıldığı iddia edilen Hünkâr Sofası'na vardım. Gördüklerim doğruydu ve Hünkâr Sofası'nın duvarları Kur'ân Âyetleri, hadisler ve Kaside-i Bürde'nin beyitleriyle doluydu. Filimde oynayan kadınla erkeğin bacakları arasından görülen ve okunabilen âyetlerin başlangıcı şuydu ve Hz. İbrahim'in Nemrud'a verdiği tevhid dersini konu edinen âyetlerle devam ediyordu:

"*Hiç şüphesiz ki, Allah, iman edenlerin sahibi ve dostudur; Allah, onları zulmetlerden nura çıkarır. Ve yine hiç şüphe yok ki, küfredenlerin sahibi ve dostu, tâğûttur; onları nur'dan zulmetlere çıkarır*". Kur'ân, Bakara, 257

Öteki duvarda ise, insanı, ailesini ve yurdunu maddi ve manevî musibetlerden koruduğuna inanılan İmam Busirî'nin **Kaside'-i Bürde**'si besmele'den sonra çok güzel celî bir hatla yazılmıştı.

Üzülerek ifade edeyim ki, çoğu kaynaklarda burası Harem'in eğlence yeri olarak tarif edilir. Hedefi Osmanlıyı ve İslâmı kötülemek olan kaynaklarda ise, burası Padişahların kadın âlemi yaptıkları yerler olarak tavsif edilir. **Şu ilimden uzak tesbitler**, bu tür iftiraların en basitleri arasında yer almaktadır:

"Hünkâr sofasında ünlü ve yetenekli müzisyenler seçkin fasıllarla müzik yaparken, güzel sesli, güzel yüzlü, güzel vücutlu genç kızlar, tatlı ezgilerle

Padişahın canına can katar, o da yumuşak yastıklar içinde yarı yatmış vaziyette oturup rakı içerdi...”

Bütün bu iddialara cevap vermek yerine ve hatta bunların iddialarını tekrarlamak yerine, bu kitabı okuyanların vicdanlarına şu soruyu sormayı yeğliyorum:

Acaba güzel bir salonun duvarlarındaki kitaplıkları, Kur’ân ve tefsirleri ile süsleseniz; salon’daki masaların üzerine Kur’ân sayfalarını açsanız; sonra da her tarafı Kur’ân âyetleriyle süslenen böyle bir salona memleketin veya dünyanın en ahlaksız ve rezil fahişe bir kadın ile en hovarda bir erkeğini davet etseniz; salona geldiklerinde kendilerine bu Kur’ân âyetlerini gösterdikten sonra salonda gayr-i meşru âlem yapmalarını teklif etseniz ve bu rezil iş karşılığında kendilerine bir de önemli sayılabilecek bir para teklif etseniz, acaba dünyanın en ahlaksızı olan bu iki kişi böyle bir teklifi kabul ederler mi? Veya diğer bir ifadeyle bu teklifi kabul edecek iki ahlaksızı dünyada bulmak mümkün müdür? Tabii ki vicdani ve fıtratı bozulmuş olanlar bu kaidenin dışındadırlar.

Bizim kanaatimize göre, aklı başında olan her insan, bu soruya hayır diyecektir. Peki, böylesine rezil teklifi dünyanın en ahlaksızı olan iki erkek ve kadın yapmaz da, asırlarca İslâmı temsil eden Osmanlı padişahları mı yapar? (203)

(203) Kur’ân, Bakara, 257; Dündar, Cemal, Osmanlı Sarayından Erotik Oyunlar, Playman, sn. 85-87.

208. Osmanlı Devleti’nde çeşitli oyunlara ve eğlencelere müsaade edilmiş midir?

Harem halkının ve Osmanlı toplumunda her zaman dışarıya çıkamayan aile efradının yeknesak olan hayatını değiştirmek için meddahlar, karagözler ve orta oyuncuların gösteri yaptıkları ve harem halkının kendi aralarında bekiz, kös ve sürme oynadıkları bilinmektedir. XIX. asırda bunlara dama, tavla ve domino da eklenmiştir. İskambil ise, hareme asla girmemiştir. Bu arada saraylı cariyeler, kendi aralarında haftada iki defa oyun ve saz geceleri düzenlemekteydiler. Bu oyun ve saz geceleri, kendilerine tahsis edilen yerlerde yapılırdı. Cariyelerin kendi aralarında düzenledikleri bu gecelerde, teşkil edilen oyun takımı görev alırdı.

Önceleri, erkek oyunculara çengi denirken, sonraları erkek oyunculara köçek ve kadın oyunculara da çengi denmeye başlandı. Köçek oyunu erkekler arasında oynanırdı. Ancak bazan haremde cariyeler de erkek elbisesi giyerek köçek oyunlarını taklid ederlerdi.

Tanzîmât'dan sonra eskiden beri oynanan bu oyunlar, tamamen terkedilmiş ve yerini yavaş yavaş Avrupaî eğlencelere bırakmıştır. III. Selim zamanında hareme dans girmiş ve bunu opera ve tiyatro takip etmiştir. Ancak dans, opera ve tiyatro da hep meşru dairede yapılmaya çalışılmıştır. Ama meşru dairenin sınırlarının taşıldığı olaylar da vardır. (204)

(204) Uluçay, Harem II, sh. 154-157; Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, sh. 135-142; Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultân Abdülhamid, sh. 73-77.

209. Harem'de tam bir eğlence ve oyun havasının hâkim olduğu ve her çeşit eğlencenin meşru' - gayri meşru denmeden yapıldığı iddia edilmektedir. Bu doğru mudur?

Önce şunu ifade edelim ki, "helâl dâiresi geniştir, keyfe kâfi gelir; harama girmeye hiç lüzum yoktur" kâidesince, İslâmiyette de eğlence vardır. Bu eğlence, meşru dairenin sınırları içinde kalmak şartıyla, erkekler ile erkekler arasında, kadınlar ile kadınlar arasında veya mahremiyet düsturlarına riâyet edilerek birbirine yasak olmayan kadınlar ile erkekler arasında yapılabilir. Mesela bir aile reisi, hanımı ve çocuklarıyla meşru dairede eğlenebilir. Aynen bunun gibi, Harem-i Hümâyûn denilen Padişahların evi de bir aile yuvasıdır. Padişah, eşleri ve çocuklarıyla birlikte meşru olarak elbette ki eğlenebilecektir. Bu aile eğlencelerine, Padişah'ın karı-koca hayatı yaşadığı cariyeler de katılabilecektir. Elbette ki bu eğlenceler, Harem'in müsait bir yerinde ve mesela Hünkâr Sofası'nda yapılacaktır. Ancak bir kısım kitaplarda tasvir edildiği gibi, gayr-ı meşru eğlencelerin yapıldığı yer manasına alnmamalıdır. Zira evvela bu Sofa'nın duvarlarındaki âyet ve hadisler, tasvir edilen eğlencelere müsaade etmeyeceğini, bir önceki soruda anlatmıştık. İkinci olarak, meşru dairenin sınırları, tasviri belli çevrelerce yapılan eğlencelere müsaade etmemektedir.

Şunu da ifade edelim ki, bu salonda aile toplantıları yapılması, yabancı kadınlar bulunmamak kaydıyla ailenin yanında padişahın, kadın efendilerin,

çocuklarının, cariyelerin ve benzeri haram olmayan kimselerin de bulunduğu meclislerde İslama aykırı olmayacak şekilde ilahiler söylenmesi, sazlar çalınması ve hatta meşru dairede gülünüp eğlenilmesi elbette ki inkâr edilemez. Zaten biz de bu salonu, Harem'in oturma odası ve misafir ağırlama salonu diye tarif ettik. Burada ne gibi eğlencelerin yapılabileceğini Safiye Ünüvar'dan okuyabileceğiniz kısa harem hayatından anlamak mümkündür. (205)

(205) Safiye Ünüvar, Saray Hâtıralarım; Bediüzzaman Said Nursî, Sözler, Sözler Yayınevi, İstanbul 1993, 6. Söz,

210. Harem'de hayat nasıl yürüyordu? Osmanlı Padişahlarının aileleri ile düzenledikleri halvet denilen eğlenceleri nasıl açıklayabilirsiniz?

Harem'de hayat denilince, haremdeki insanların yemeleri, içmeleri, giyinmeleri ve en önemlisi de Padişah'ın ailesi ile halvet olması akla gelir. **Halvet**, kelime anlamı itibariyle yalnız kalmak ve baş başa olmak manalarını ifade etmektedir. Harem'de halvet veya halvet-i hümâyûn ise, Harem'de yaşayan kadınların serbest ve meşru bir şekilde Harem'in bahçelerinde veya mesire yerlerinde eğlenmelerine denmektedir. Kapalı havalarda Padişah, kadınları, ikballeri, sultânları yani kız çocukları ve oğulları ile görüşmek isterse, onları dairesine çağırtır, konuşur ve görüşürdü. Padişahın sadece kendi aile efradı ile yaptığı bu toplantıya muhtasar halvet denmekteydi.

Burada bir de Has Bahçe'de yapılan halvetlerden kısaca bahsetmek gerekecektir. Zira tamamen bir aile toplantısı ve aile halkı ile muaşeret ve sohbet toplantıları demek olan halveti, sanki haremin bahçelerinde düzenlenen ahlaksız âlemler gibi takdim etmek isteyen insanlar bulunmaktadır. Kitabımızın daha önceki sorularında cariyeler münâsebeti ile zikrettiğimiz bir hususu burada tekrar hatırlatmak istiyoruz:

Hür bir kadın ile mahrem kadınlar ve cariyelerin avret mahallerinin farklı olması, fıkıh kitaplarında cariyelerin kol, ayak, yüz ve başlarına efendilerinin bakabilmesi şeklindeki hükmün yer alması, meseleyi bilmeyen çevreler tarafından akıl almaz şekilde tahrif edilmiştir.

İşte bu ve benzeri çarpıtmalarla, Padişahların harem'deki ailesi ve ailesine hizmet eden cariyelerle bahçelerde veya harem'in uygun yerlerinde

yaptığı halvet adı verilen toplantılar ve aile beraberlikleri, maalesef akla hayale gelmeyecek sahnelerle anlatılmak istenmiştir.

Bütün bu çarpıtmaların karşısında özellikle has bahçelerde yapılan bir **halveti ve hazırlıkları**nı özetlemek istiyoruz:

Padişah, halvet yapılacağını bir hatt-ı hümâyûn ile yetkililere bildirir ve ailenin rahatsız edilmemesini emrederdi. Has Bahçe'nin bazı yerlerinde mahremiyete riâyet maksadıyla halvet sokakları ve halvet perdeleri bulunurdu. Halvet günü üçüncü avlu, tamamen boşaltılır; bahçenin dışarıdan görülebilecek yerleri halvet bezleri ile örtülürdü. Bahçe'de (genellikle Şimşirlik Bahçesinde) kadınların ve cariyelerin dolaşacağı yollar üzerine çadırlar kurulur; hususi kapalı sokaklar ve oturma yerleri meydana getirilirdi.

Bunların yanında namaz kılınacak mekânlar; çocukların oyun oynayabilecekleri yerler hazırlanır; yemek yenilecek ve oturulacak çadırlar kurulurdu. Çadırların içine haremden süslü ve işlemeli yastıklar, minderler ve perdeler getirilirdi.

Bazı batılı yazarlar, Harem'e yabancı erkeğin girememesini ve Harem'deki kadınların da istedikleri zaman rasgele dışarıya çıkamamalarını, haremdeki hayatın sıkıcılığı ve yeknesaklığı olarak açıklamışlardır. Mahremiyete riâyetle ilgili şer'î hükümleri anlatırcasına meseleyi tasvir eden bir batılı yazarın şu ifadeleri enteresandır:

"Kadınlar Padişahın izni olmaksızın sarayın bahçesinde de gezinemezler. Sadece ara sıra, günlerini bahçedeki köşklerden birinde geçirme izni alırlar. O zaman bekçi durumunda olan bostancılara uzaklaşma izni verilir ve örtüler örtülür".

"Doktorlardan başka hiç bir erkek hareme ayak basamaz. Onlar bile, Padişahın özel izniyle ve harem ağalarının eşliğinde girerler. Hasta kadın ve çevresindekiler, uzun şallara bürünürler. Doktor nabzına bakmak isterse, hastanın bileği bir tülle örtülür; dilini veya gözlerini görmek istiyorsa, yüzün kalan kısımları tamamıyla örtük olmak şartıyla gösterebilir. Kızlar ağası bile haremdeki kadınlardan birine dikkatlice bakamaz".

Harem'de Padişah'ın kendi ailesi ve hizmetkârlarıyla halvet etmesi usulü, saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Yıldız, Çırağan ve Beşiktaş Saraylarında yaşanırken de halvetler sürdürülmüştür. [206]

(206) Damad, Mecma'ul-Enhür, c. I, sh. 80-81; II, sh. 538-539; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, sh. 132-133; Uluçay, Harem II, sh. 148; Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultân Abdülhamid, sh. 24-25; Uluçay, Harem II, sh. 148-149; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr, D. 10749; E. 2457; BA, Cevdet-Saray, nr. 2529; Şimşirlik'teki bir halvet için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 9916; Sa'dabad'daki halvet için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 9917; Ayrıca krş. Penzer, The Harem, 259; D'Ohson, Ignatlus Mouradgea, Tableau General de i'Empire Othoman, Paris 1790, c. III, Harem-i Hümâyûn, Çev. Ayda Düz, Hayat Tarih Mecmuası İlâvesi, İstanbul 1972, sh. 10-11;

211. Osmanlı döneminde bazı geziler düzenlendiği ve Kâğıthane safalarının yaşandığı bilinmektedir. Bunlar hakkında neler diyebilirsiniz?

Harem'de yaşayan kadınlar, bütün bütün kapalı yerlerde kalmasınlar diye, özellikle yaz aylarında haremin dışındaki yerlere beylik gezintiler düzenlerlerdi. Baharlarda ve yaz aylarında, has bahçe ve saray dışındaki gezi yerlerine yapılan gezilere **beylik gezi** denmekteydi. Bu gezi yerlerinin başında Lale devrinin meşhur mesire yerlerinden **Kâğıthane** gelmekteydi.

Geziye çıkılmadan evvel, gidilecek yerlere çadırlar gönderiliyordu. Çadırlar, mahremiyete riâyet edilmesi için halvet sokaklarıyla birbirine bağlanır; kadınlar ve cariyeler serbestçe bu halvet sokaklarında yürüyebilirlerdi. Has Bahçelerde düzenlenen aile toplantılarında ve eğlence yerlerinde bile, inşâ edilen halvet sokaklarıyla, dinin emirlerine aykırı fiillerin olmaması için tedbirler alınmaktaydı. Halvet sokakları sebebiyle bir kadın veya câriye bir çadırdan diğer bir çadıra geziye katılan erkeklere görünmeden geçebilirdi. Baş ve ikinci Kâtibe bu gezileri tanzim ederlerdi. Geziye katılacak kadınlar, sultânlar, ustalar, kalfalar ve cariyeler arabalarına binerler ve göç yerine hareket ederlerdi. Kafilenin önünde ve yanlarında atları üzerinde harem ağaları bulunurdu.

Bu arada Osmanlı Padişahlarının kadınlarının, çoğu kere, oğullarının beylerbeyliği yahut sancakbeyliği yaptığı yerlere gitmeleri ve hayatlarının önemli kısmını oralarda geçirmeleri vardır ki, buna **Göç-i Hümâyûn** veya **Nakl-i Hümâyûn** denmekteydi. Oğullarıyla beraber gitmeyenler ise, Edirne Sarayı'na göç ederlerdi. III. Ahmed'den sonra Edirne Sarayı'nın yerini Yıldız, Çırağan, Beşiktaş ve Dolmabahçe Sarayları aldı

Aynı geziler, diğer aileler için de geçerlidir. Onlar da meşru dairede eğ-

lenmişlerdir. Özellikle Lale devri ve III. Selim devrinde, Kayık gezileri, Kâğıthane eğlenceleri ve helva sohbetlerinin alabildiğine arttığını ve hatta gayr-i meşru sınırların da zorlandığını esefle müşahede ediyoruz. (207)

(207) BA, Cevdet-Saray, nr. 3858; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 4002, 11842; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, sh. 19; Uluçay, Harem II, sh. 150-152; Hızır İlyas, Tarih-i Enderun, sh. 51 (Beşiktaş Sarayına Göç); 63 (İstanbul Sarayına Göç); 71, 96.

212. "Osmanlının Muzırları" diyebileceğimiz bazı kitaplar olduğu iddia edilmektedir. Gerçekten Enderûnlu Fâzıl'ın eserleri, yani Defteri Aşk'ı, Hûbân-nâme'si; Tûsî'nin Behnâme'si hakkında neler diyeceksiniz?

Evvelâ şunu belirtelim ki, biz bunlardan bazılarını kitabımızda kullandık. Ancak bir kısmına müracaat etmeye ise ihtiyaç dahi hissetmedik. Fakat tamamını ve hem de orijinal nüshalarından inceledik ve hatta fotoğraflar aldık, bir kısmından mikrofilmler aldık. Konu ile alakalı istismar malzemesi olarak kullanılan kitaplar ve kaynaklar hakkında, kısaca bilgi vermekte fayda vardır. Ancak bu kısa bilgilerden önce, genel olarak, meşru dairede cinsî hayat ile alakalı bazı tesbitleri aktarmak istiyoruz.

Önemle ifade edelim ki, Kur'ân-ı Kerim, müminlerin özelliklerini sayarken şu âyetleri sevk ediyor:

"O müminler ki, namuslarını muhafaza ederler; ancak kendi meşru eşleri ve istifrâş hakkına yani karı-koca hayatı yaşama hakkına sahip oldukları cariyeleri müstesnadır. Zira bunlarla olan münâsebetlerinden dolayı onlar asla azarlanmazlar. Kim bu meşru' daire dışında bir şey arzu ederse, onlar haddini tecâvüz edenlerin tâ kendileridir". Kur'ân, 23-Mü'minûn, Âyet, 5-7

İslâmiyette meşru dairede cinsî hayat vardır, bu cinsî hayatın kaideleri ve âdabı vardır. Bu edebler ve kurallar, Kur'ân'daki âyetlerle, Sünnetteki düsturlarla, fıkıh kitaplarının ilgili bahislerindeki şer'î hükümlerle ve de İslâm âdâb ve ahlak kitaplarının Âdâb'ül-Cimâ adlı bölümlerindeki izahlarla uzun uzun anlatılmıştır. Meşru daire içinde cinsî hayata dair bilgiler, ilmihal kitaplarında mevcuttur. Bunda garipsenecek veya ayıplanacak bir durum yoktur. Hatta Hz. Peygamber, karı-koca ilişkilerinin bütün ayrıntılarını bile açıklamıştır. Elbette ki insan hayatının bütün yönlerini düzenlemeyi taahhüt eden bir dinin bunları ihmâl etmesi düşünülemez.

İşte bu dinî vecîbeyi yerine getiren kitaplar ve bunların konuyla ilgili izahları, belli bir edeb çerçevesinde bütün Müslümanlara ve özellikle de evlenecek çiftlere öğretilir. Bunun edebsizlikle ilgisi yoktur. Ancak her konuda olduğu gibi, bu konuda da bazı sui-istimaller olabilir. Mesela birileri, meşru dairede cimâ'ın âdabını anlatıyorum gayesiyle, edebin hâricine çıkmışsa veya bu meşru hakkı sui-istimal ederek, gayr-ı meşru tasvirlere giren bir eser telif etmişse, bunda İslâm'ın veya Osmanlının değil, o şahsın haddini aşması mevzubahistir. İşte adı geçen kitaplar da, ya bu sui-istimalin acı meyveleridir veyahut da bu kitapları değerlendirenlerin yanlış yorumlarıdır. **Bazıları**nın üzerinde kısaca duralım:

A) Bu tür yazarların başında **Enderûnlu Fâzıl** diye bilinen ve 1810 yılında Rodos'da vefat eden bir Divan şâiri gelir. Mahallileştirme eğilimini ileri bir safhaya götüren bir şâirdir. Enderun'da iyi bir eğitim görmüştür; ancak sefâhete düşkünlüğü bilinmektedir ve aşk maceraları dilden dile dolaşmıştır. III. Selim zamanında sürgünlere ve bu hareketlerinden dolayı Enderun'dan ihraç gibi müeyyidelere ma'ruz kalmıştır. Böylesi bir insanın yazdığı kitaplar, Osmanlı Devleti'nde elden ele dolaşan kitaplar değildir. Ayrıca ciddi değerlendirilirse, öyle tamamen gayr-i meşru olayları tasvir eden kitaplar olarak da düşünülmemelidir ve hele hele bugünün muzır neşriyatı ile mukayese etmek ise asla mümkün değildir. Konu ile ilgili kitaplarından bazıları şunlardır:

a) **Hûbân-nâme** yani **güzelleri** anlatan bir eser. 796 beyitten teşekkül ediyor. Baş kısmında tasavvufi bir şekilde bir güzellik tahlili yer alıyor. Coğrafî bazı bilgilerden sonra, Hindistan'dan Amerika'ya kadar çeşitli erkek tiplerini anlatır ve hepsinin de birer örnek resimlerini verir. Bedîî zevk ve nezâhetten mahrum olmakla birlikte, erkeklerle alakalı vasıflandırmaları arasında gayr-ı meşru denecek bir cümle veya verdiği resimlerde gayr-ı meşru denebilecek bir resim bulmak o kadar kolay değildir. Hûbân-nâme, değişik tarihlerde İstanbul'da basılmıştır.

b) **Zenân-nâme** yani 1101 beyitlik mesnevi tarzında kaleme alınan ve Hûbânnâme'nin tam aksine çeşitli coğrafi bölgelere ait **kadın tipleri**ni anlatan bir eserdir. Kitabın baş tarafında şair, kadından bahsetmek istemediğini ve kadınlara karşı meyli olmadığını kaydeder; ancak çeşitli milletlere ait

kadınları, orijinal minyatürlerle vasıflandırır ve kadın tiplerini anlatır. Kadınlar hamamını tasvir eden minyatür dışında gayr-i meşru denebilecek fazla bir resim mevcut değildir. Kitap İstanbul'da çeşitli zamanlarda basılmıştır.

c) **Defter-i Aşk** adlı kitabında Enderunlu Fâzıl, ilâhî aşkı tarifle başlar. Daha sonra da kendisinin düştüğü ve sonra da pişman olup tevbe ettiği aşk maceralarını nakleder. İçerisinde bir çingene düğününü de tasvir eder. Bir kısım yazarların iddia ettiği gibi, gönül verdiği erkek sevgililerini anlattığı bir kitap değildir. 438 beyitten meydana gelen bu Kitap da, 1286'da İstanbul'da basılmıştır.

d) **Çengi-nâme**, Fâzıl'ın, istanbul'daki meşhur köçekleri tasvir ettiği bir eseridir. Rakkâsnâme diye de bilinir ve İstanbul'da basılmıştır.

B) Bahnâme-i Tûsî veye Behnâme-i Pâdişâhı diye meşhur olan ve Reisülhukemâ **Hoca Nasır Tûsî** tarafından kaleme alınıp Sultân Muzaffer Hân bin Sultân Kazan Hân'a takdim edilen eser, cinsî münâsebetin edebleri ve hekimlerin bu yoldaki tavsiyelerini konu edinen bir eserdir. Özellikle 5., 10. ve 11. Bâblar bu konuya ayrılmış ve o zamana kadar konuyla alakalı yazılan eserler özetlenmiştir. Meşru dairede cimâ'ı yani karı-koca münâsebetlerini anlatmaktadır. Cinsî sağlıktan ve meşru dairede cinsî münâsebetten bahsetmek, ne zaman muzır kabul edilmiştir?

C) Deli Birader yahut Piyâle Bey diye bilinen bir Divan şâirinin Dâfi'ul-Gumûm vel-Humûm adıyla kaleme aldığı ve eskilerin tabiriyle hezliyyât yani akla ve şer'a aykırı boş lakırdılar ve rezilliklerle ilgili bir eserdir. 1535'lerde öldüğü söylenen Piyale Bey, önceleri medresede tahsil görmüş, sonra tasavvufa intisâb etmiş ve ancak yaptığı ahlaksızlıklar yüzünden çevresi tarafından şiddetle dışlanmıştır. Bahsettiğimiz kitabı her türlü ahlaksızlığı ihtiva etmektedir. Yazma bir kaç nüshası dışında Osmanlı Devleti'nde **yaygın** olan bir kitap **değildir**. Bütün Şuarâ Tezkirelerinde ve Terâcim Kitaplarında ahlaksızlıklarla dolu bir kitap diye tanıtılmıştır. Bu kitabı telif ettiğinden dolayı, Şehzade Korkut'un onu kovduğu da nakledilmektedir. Neticede Osmanlı toplumunda ahlaksız insan yoktu diyen veya ahlaksız kitap yazılmamıştır diyen birisi mevcut değildir. Osmanlı da dâhil her devirde böyle reziller çıkmıştır. Zaten böyle reziller olmasaydı, İslâm Hukuku zina ve livâtayı cezalandıran hükümleri de sevk etmezdi. Mühim olan bu rezaletlerin meşru kabul edilmesidir.

Osmanlı Devleti'nde böyle bir durum yoktur ve bugünkü gibi köşede bucakta da satılmamış ve yayılmamıştır. (208)

(208) Kur'ân, Mü'minûn, Âyet, 4-6; Enderûnlu Fâzıl, Çengi-nâme, İstanbul 1286; Küçük, Selahattin, "Enderûnlu Fâzıl", TDVİA, c. 11, sh. 188-189; İÜ, TY, nr. 5502; Defter-i Aşk, İstanbul 1286; İÜ, TY, nr. 5502; Enderûnlu Fâzıl, Zenân-nâme, İstanbul 1286; İÜ, TY, nr. 5502; Hûbân-nâme, İstanbul 1286; İÜ, TY, nr. 5502; Şemseddin Sami, Kâmus'ül; A'lâm, c. V, sh. 3331; Tûsî, Reisülhükemâ Hoca Nasır, Behnâme-i Tûsî veye Behnâme-i Padişâhî, İÜ, TY, nr. 7152; Deli Birader (Piyâle Bey), Dâfi'ul-Gumûm vel-Hümûm, İÜ, TY, nr. 1400, 9659; Gökyay, Orhan Saik, Deli Birader, TDVİA, IX, sh. 135-136; Mecdî Efendi, Şekâik Tercümesi, sh. 472-473.

IV - OSMANLI DEVLETİNDE RE'AYA VE SOSYAL SINIFLAR

213. Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda sosyal tabakalaşmadan ve sosyal sınıflardan söz edilebilir mi?

İnsanların biyolojik olduğu kadar, sosyal bakımdan da yani ihtiyaçları, gelirleri, yaşayışları, giyinişleri, çalışma ve istirahat saatleri, örf ve adetleri vb. açılardan da birbirlerinden farklı yönleri bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihin bütün devirlerinde insanlar arasında tabakalaşmanın varlığı bilinmektedir

Sosyal tabakalaşma terimi belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak sosyal manada üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşması ve genel olarak otorite, prestij, statü ve güç gibi çeşitli değişkenlere göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik sıralanması anlamında kullanılmaktadır. Tarih boyunca görülen sosyal tabakalaşma çeşitleri şu başlıklar altında toplanabilir;

1) İlkel toplumlarda görülen yaygın köleliğin doğurduğu tabakalaşma.

2) Ortaçağ Avrupa'sında geniş toprak mülkiyetine dayanan feodal sistem.

3) Kast sistemi.

4) Statü tabakalaşmasının doğurduğu sosyal sınıflar.

Sosyal sınıf kavramı ise, sosyal tabakalaşma kavramı ile iç içe bir kavramdır. Sosyal sınıfların olduğu yerde bir sosyal tabakalaşmadan, sosyal tabakalaşmanın olduğu yerde ise sosyal sınıfların varlığından söz edilir. Tarihin kaydettiği bütün toplumlarda sosyal sınıfların varlığı bilinmektedir. Sosyal sınıflar hiç bir zaman ortadan kalkmamakta, karakter değiştirerek devam etmektedir. Sosyal sınıfların önem kazanması çağdaş sanayi toplumlarıyla mümkün olmuş, modern toplumlarda ise sosyal farklılaşma ve politik hiyerarşi artmıştır.

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıflar oluşmamıştır. Pek çok tarihçi ve sosyolog bu konuda fikir birliği içerisindedir. Batıda görülen serf-senyör, proleterya-burjuvazi şeklinde bir tabakalaşma Osmanlı toplumu içinde vücut bulmamıştır. Mevcut durumu ne bir sınıf sistemi, ne bir kast ne de feodal sistem olarak tanımlamak mümkün değildir.

Batıda oluşan sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıfların benzer şekilde Osmanlı Devleti'nde gelişememesinin nedeni, İslâmi toplum ve mülkiyet anlayışıdır. Türk-İslâm değer hükümleri toplumda tabakalaşmayı şekillendirmiştir. İstismarı önleyici, iddiharı yasaklayıcı, diğergam ve dayanışmacı prensipler ve sermayenin belirli ellerde toplanmasını engelleyen ilke ve uygulamalar farklı bir tabakalaşmaya neden olmuştur. İslâmi anlayış toplumda yönetici olanları yönettiklerinden sorumlu tutmuş, bu nedenle yönetici-yönetilen arasındaki ilişki bir tahakküm değil bir sorumluluk ilişkisi şeklini almıştır. Yönetimin en başındaki sultan "uyruklarının babası" olma gibi bir telakkiden çok "tebaanın refahlarından şahsen sorumlu olduğu" kanaatini taşımış ve tebaasını kendisine "Cenab-ı Hakkın bir vediası" yani emaneti olarak değerlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde sınıf anlayışının batıda görülen anlayıştan farklı olması nedeniyle bir asiller sınıfı ve aristokratlar doğmamıştır. Devlet kapitalistleşmeye karşı olduğu gibi, tahakküme dayalı sınıflaşmaya da karşı idi. Zaten toplumda sosyal ilişkileri düzenleyen prensipler sınıfçı eğilimleri zayıflatıyor, farklı meslek ve statü sahiplerini birbirine bağlıyordu. Daha sonra farklı meslek ve statü sahipleri devlete bağlanıyordu. Bu özellikleri gösteren Osmanlı sisteminde batıda görülen keskin sınıf ayrımları görülmemiştir. Osmanlı yazarları da sosyal grupların dünya işlerinde birbirlerinden üstün olmadıklarını, toplumda iş bölümünü oluşturan bu grupların zirai üreticiler, ticâret ve sanat ehli, âlimler ve askerlerden oluştuğu ve bu grupları yönetenlerin tercih ve tafdili (birini diğerinden üstün tutma) için bir sebeb olmadığını belirtirler.

Toprak mülkiyetini devletin uhdesine alması, yukarda belirttiğimiz gibi sermayenin belirli ellerde toplanmasını engelleyen ilke ve asalete dayanan eski Türk aşiret anlayışına son verilmesi Osmanlıda batı türü sınıflaşmayı engelleyen en önemli âmil olmuştur. Böylece siyasi iktidarı etkileyebilecek toprak asilleri ve büyük sermaye sahipleri gibi güçlerin oluşması engellenmiştir.

Osmanlıda sosyal tabakalaşmayı belirleyen önemli bir ayrım, yönetenyönetilen ayrımıdır. Yönetenler askerî, yönetilenler re'âyâdır. Bu ayrımda mali kaygılar yatmaktadır. Dinî ayrım; müslim-gayrı müslim şeklindedir.

Hukukî ayrım; hür-köle ayrımıdır. Ayrıca XVII. yüzyıldan itibaren **ayan** denilen yeni bir sosyal tabaka daha belirmiştir.

Bu tür çoklu bir ayrımın dışında toplumu iki ana sınıfa ayırarak değerlendiren **İnalcık**'a göre; "Osmanlı toplumu iki ana sınıfa ayrılıyordu. Askerî denen ilki, saltanat beratı ile padişahın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi tanıdığı kimseleri, yani saray memurları, mülki memurlar ve ulemayı içine alıyordu. İkincisi, re'âyâ olup, vergi veren, fakat hükümete katılmayan bütün Müslüman ve Müslüman olmayan uyrukları içine alıyordu Uyruklarını askerilerden uzak tutmak devletin temel bir kuralıydı. Yalnızca sınırlarda fiilen savaşçılık eden ve medresede düzenli bir eğitimden geçerek ulema zümresine girenler padişahın beratını alıp askeri sınıfın üyeleri olabilirlerdi".

Konuyu toprak mülkiyeti açısından değerlendiren **Mustafa Akdağ**, Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyetinin devletin elinde bulundurulması sonucu sosyal tabakalaşmanın devletin öngördüğü biçimde şekillendiğini belirtir. Osmanlı toprak düzeninin esasını oluşturan "**mîrî arazi rejimi**"; fethedilen yerlerin (ziraata elverişli alanların) özel mülkiyet dışı tutularak kamu malı sayılıp devletin elinde bırakılması idi. Diğer tabii kaynaklar da aynı doğrultuda kamulaştırılarak devletin kontrolüne bırakılmıştı. XVI. yüzyılın sonlarına kadar yaşatılan bu kamulaştırma prensibinin bir neticesi olarak, devlet toplumun gidişatına göre şekilleneceği yerde, toplum devletin elinde yoğrulmuş, dolayısıyla sosyal tabakalaşma da bu siyasi tercih çerçevesinde biçimlenmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nde toplumun "sınıfsal ayrışımını" meydana getiren devletin kendisi olmuştur. Bu sebeple, Osmanlı toplumundaki oluşuma sosyal değil, fonksiyonel oluşum; böyle bir oluşum içinde şekillenen sınıflar da sosyal sınıflar değil, fonksiyonel sınıflar denmesi daha doğru olacaktır. Osmanlı toplumunda ortaya çıkan bu oluşum "ne Doğuda, ne de Batıda hiç örneği bulunmayan" bir hususiyet taşır.

XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı devlet ve toplum yapısı incelendiğinde bütün toplum fertlerinin başlıca şu üç kategoriye ayrıldığı görülür; 1- Askeri Sınıfı, 2-Şehirli Sınıfı, 3- Köylüler (çiftçi ra'iyyet sınıfı). Burada her ne kadar fertleri üç ayrı kategoride ele alarak ayrı ayrı incelemek mümkün ise de askeri sınıfın dışında kalan kesim "ra'iyyet" olarak mütalaa edilmektedir. Bu nedenle bütün devlet teşkilâtında ve kanun metinlerinde bu esasa göre

hareket edilerek düzenlemeler ona göre yapılmıştır. Böyle bir ayırım eski İslâm ve Türk Devletlerinde "erbâb-ı seyf" ve "erbâb-ı kalem" şeklinde görülmekte idi. Erbab-ı seyf ve erbâb-ı kalem, Osmanlıda askeri sınıf kavramı içine dâhil edilmektedir.

Tarihçi **Cengiz Orhonlu** ise Osmanlı cemiyetini üç unsura ayırır:

1) Ulema, esnaf, ümera gibi çeşitli grubları içine alan eşraf.

2) Köylüler.

3) Ehl-i örf denen memurlar.

Sosyologlar ise yükselme döneminde toplumu oluşturan fertleri üç tabaka halinde incelemişlerdir. Yukarı tabakada merkezî otoriteyi temsil eden siyasi iktidar sahipleri, ordu ileri gelenleri, has ve tımar sahipleri, ayan, eşraf ve mahalli beyler, orta tabakada; ticari ve sınayi kesim, alt tabakada; re'âyâ (halk) bulunmaktadır.

Re'âyâ veya ra'iyyet, devlete vergi vermekle yükümlü geniş bir kitleyi oluşturmaktadır.

Askeri sınıf kavramı ise, fiilen askerlik anlamından öte, daha kapsamlı olarak bütün kamu hizmetlerini deruhde edenleri içine almaktaydı. Padişahın verdiği özel bir beratla herhangi bir devlet hizmetine tayin edilen ve böylece belirli vergi yükümlülüklerinden muafiyetle ehl-i berat olanlar asker statüsünü kazanmakta idiler. Herhangi bir hizmet karşılığı beklenmeden vergilerin bir kısmından veya bütününden muaf olan tekke şeyhleri, peygamber evladından olduklarına dair berat almış bulunan sâdât kesimi de askeri sayılmakta idiler. Kadılar, müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve mezunları (danişmend ve mülâzımler) gibi ilmiye mensubu kişiler berat ve vazife almadıkları zaman bile askeri sıfatını haiz idiler.

Geniş bir kitleyi muhtevi askeri sınıf kavramı içinde mütalaa edilen grublar birbirlerinden çok farklı sosyal statü ve mevki sahibi kişilerden, "hem sosyal hiyerarşinin tepesinde bulunan padişahı hem de ücretini bir vakıftan alan bir cami ferraşı"ndan teşekkül ediyordu.

Böylece teşekkül eden bu geniş sınıfın bilhassa vergi konusunda re'âyâdan farklı olarak birçok imtiyazları vardı. Re'âyânın ödemek zorunda olduğu ra'iyyet rüsumu ve diğer vergilerden muaf idiler ve bu muafiyet Osmanlı idari

teşkilâtı içerisinde askeriyi re'âyâdan ayırdeden belli başlı bir vasıf sayılıyordu. Askerî kesimin vergiden muaf tutulmaları ve kazasker mahkemesinde yargılanma gibi bir takım ayrıcalıkları bu kesimin sosyal hayatta itibarlarını yükseltmiştir. (209)

(209) BA, Mühimme Defteri, nr. 227, sh. 120; nr. 78, sh. 897; Ta'limat-ı Şehid Ali Paşa, (neşr. Mehmed Gallb), TOEM, cüz 3, sene I, İstanbul, 1328/ 1910; Âlî, Mevaidü'n-Nefâis Fİ Kavâidi'l-Mecâlis, (Mehmed Şeker neşri), sh. 290-291; Akgündüz; Osmanlı Kanunnâmeleri, c 3, sh. 143; Mumcu, Ahmed, Osmanlı Devleti'nde Slyâseten Kati, Ankara 1963, sh. 70; Tabakoğlu, Ahmed; Türk İktisat Tarihi, 2. Bask, İstanbul 1994, sh. 138-144, 148; Bilglseven, Âmiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, 4. Baskı, İstanbul 1986, sh. 142, 145; Malî Sosyoloji, İstanbul, 1968, sh. 96, 107-116; Rodinson, Maxime, "İslâm Dünyasında İktisat Tarihi ve Sosyal Sınıfların Tarihi", Belleten, c. LIII, sayı 207- 208(1989), sh. 883-901; Yediyıldız, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul 1982, sh. 147, 151; Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı, İstanbul 1967, sh. 32-33; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi MI, Konya 1989, cilt 1, sh. 201; İnalcık, Halil, "The Nature of Traditional Society, Turkey", Robert Ward ve Dankwart Rustovv, ed., Political Modemization in Japan and Turkey, Princeton, 1964, sh. 44'den nakleden Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, Ankara 1969, sh. 85, 86, 87; İnalcık, Halil, "XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV/l-4, sh. 53; İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsumu", Belleten, c. XXIII (1959) sh. 595, 596; Sahillioğlu, Halil, "Askerî", DİA, c. 3, sh. 488; Yüksel, Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III, Ankara 1992, c. II, sh. 486; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. 3, sh. 14; Eröz, Mehmed, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, 3. Baskı, İstanbul 1982, sh. 87; Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi c. II, sh. 113, 114, 268, 290, 291; Erkal, Mustafa, Sosyoloji (Toplumbilimi), 3. Baskı (İstanbul 1987), sh. 179, 182,185,186, 198, 199; Fındıkoğlu, Z. Fahri, Sosyalizm I-II, İstanbul 1952, c. 1, sh. 156. Vd.

214. Osmanlı yönetim anlayışında soy asaleti'nin bir önemi var mıydı? Kişinin ehliyeti ne derece önem arz ediyordu?

Kanuni dönemini inceleyen Albert Howe Lybyer, haklı olarak belki de yeryüzünde Osmanlı yönetim kurumu kadar büyük çaplı ve cüretkâr bir başka deneme yapılmadığını, koyun sürülerine çobanlık eden ve karasabanın ardında koşan çocukları alıp, onları saraya erkân ve prenslere eş yaptığını söylüyor.

Böyle bir yönetim anlayışına sahip Osmanlı Devleti'nde ferdin toplum içindeki yeri soy asaletine dayanmıyordu. Dolayısıyla kan bağına bağlı olarak

süregelen bir seçkinler sınıfının varlığına da rastlanılmamaktadır. Devlet, eski Türk aşiret aristokrasisini ve feodal yapıları tamamen bertaraf etmiş, siyasi iktidarı etkileyebilecek toprak asilleri ve büyük sermaye sahipleri gibi iktisadi güçlerin oluşmasını engellemiştir.

Fâtih'den itibaren yüksek askeri ve bürokratik görevlere toplumsal tabanları olmayan devşirmelikten yetişme kişilerin getirilerek devlet mekanizması içerisinde **soyluluk geleneğine dayalı bir yapılanma önlenmiştir**. Bu gelişme devletin gittikçe merkezi ve anonim bir karakter almasında da rol oynamıştır.

Soy asaletinin belirleyiciliği açısından sadece tek bir istisna vardır; hâkimiyeti elinde bulunduran aile olmaları itibariyle Osmanoğulları'na ayrıcalık tanınmıştır.

Osmanlı toplum yapısı içerisindeki farklılık fonksiyoneldir. Toplumda iş bölümünü oluşturmaktadırlar. Herkesin bir görev ve sorumluluk alanı vardır. Bu **sosyal guruplar dünya işleri açısından birbirlerine üstün olmadıkları** inancını taşırlar. Bu gurupları yönetenlerin bile tercih ve tafdili (birini diğerinden üstün tutma) için bir sebep yoktur.

Osmanlı Devleti'nde **kişinin kabiliyet ve ehliyeti** önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir. Herhangi bir göreve tayinde mutlaka bu iki özellik dikkate alınıyordu. Şahsın ailesi, soyu, geçmişi, etnik özelliği fazla bir anlam taşımıyordu. Köle asıllı olduğu halde kabiliyet ve ehliyeti sayesinde askeri ve bürokratik alanda en yüksek kademeye çıkabilmiş pek çok kimse bulunuyordu. 1561 yılında sadrazamlığa yükselmiş olan Ali Paşa, Dalmaçyalı bir devşirmeydi. Ali Paşa şahsi kabiliyet ve liyakati sayesinde bu makama gelebilmiş idi.

Sistem en başından en sonuna kadar liyakati ödüllendirecek, yetenek, çaba ve yeterli donanımla beslenen her türlü hırs ve özlemi doyuracak biçimde düzenlenmişti. Biri manevi onurlandırma, öteki maddi olmak üzere iki ödüllendirme yöntemi vardı.

Manevi onurlandırma mesela Enderunda bir sınıftan ötekine yükseltmek ve en yetenekli ve uygun şartlarda olanların sultanın şahsi hizmetinden geçerek Has Odaya terfi ettirilmesiyle gerçekleşirdi.

Maddi ödüllendirme ise, iç oğlanlarının Enderuna girdiği anda başlardı.

Bu para her yıl artırılır ve Has Oda kademesine gelindiğinde yüklü bir ücret tutarında olurdu. İlk aşamada acemi oğlanlarının ödülleri yanlarında çalıştıkları geçici efendileri tarafından belirlenirdi. Bu aşamadan sonra yavaş yavaş artan ve sultan tarafından verilen bir ücret alırlardı.

Bu ikili sistem, bütün kurum içinde hiç aksaksız işlerdi. En düşük rütbedeki yeniçeri yükselmeyi umut edebilirdi. Enderundan geçmiş iç oğlanları, büyük ilerleme kaydederlerdi ve sultanın tahtı dışında her makama erişebilirdi. Savaşlar, aziller, idamlar yüzünden verilen kayıplar alt kademelerdekilere yükselme fırsatı tanıyordu. Fetihler de sürekli olarak yeni görevler ve kumandanlıklar meydana getiriyordu.

Osmanlı Devleti'nde yükselme kesinlikle bir rastlantı eseri veya otomatik değildi. Her aşamada büyük bir titizlik ve akıllılıkla yönlendirilip gerçekleştirilirdi. Albert Howe Lybyer, "tarihin hiç bir döneminde Osmanlı yönetim kurumu gibi, böylesine uzun süre salt aklın egemenliğinde olan ve bu nedenle de orijinal planından ve amacından sapmayan bir başka siyasi kurum olmadığına inanmak gerekir," diyor. Lybyer, Osmanlı yönetim anlayışı ile diğerlerini bir karşılaştırmaya gidiyor ve diyor ki; "Atina demokrasisi yönetiminde; olağanüstü zekâ, olağanüstü eğitim imkânı bulmak yerine kösteklenmişti. Bugünkü özgür demokrasiler de yetenekli bireylere yükselme imkânı tanır, ama yükselme yolunda kimi zaman aşılmaz engellerle savaşma zorunluluğu da vardır. Salt bireyin yetkinliğine, engellenmeyen imkânlara ve kesin ödüllendirmeye bakarak değerlendirilecek olursa, Atina demokrasisi de bu günkü demokrasiler de Osmanlı yönetim kurumuyla karşılaştırılamayacak kadar elverişsiz, işlerliği olmayan ve körü körüne sistemlerdir."

Osmanlı Devleti'nde **terfi sistemi**nin kabiliyet ve liyakat esasına göre olduğu batılı pek çok gözlemcinin de dikkatinden kaçmamıştır. 16. yüzyılda Almanya - Avusturya İmparatorluğu'nun elçisi Busbecq hatıralarında soy aristokrasisinin olmayışını Osmanlı Devleti'inin gücü olarak değerlendirmektedir. 17. yüzyılın sonlarında uzun süre İstanbul'da kalmış olan Boğdan Voyvodalarından **Dimitri Kantemir**, "Türkler'de soyluluğun babadan oğula geçmediğini, aksine erdem ve iyi karakter sayesinde elde edilebileceğini," belirtmektedir.

Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Tractatus 1530'larda basılan eserinde; "sözü edilen köleler içinden nitelik ve yeteneklerine göre hükümdarlığın çeşitli görevlerine terfi ettirilenler vardır," diyor.

Postel ise 1560'larda basılan eserinde; "sultanın bir kişiyi belirli aşamalardan geçmeksizin terfi ettirmesi ise çok ender görülen bir olaydır," der. Postel saraydaki iç oğlanları ile ilgili olarak da; "orada uzun süre kaldıktan ve imtihan verdikten sonra maaşlı bir göreve verilirler, kale kumandanlığına veya benzer görevlere getirilirler. Kendilerini gösterme, nam salma yeteneği olanlar için her türlü imkân açıktır. Bunlar vali ve paşa olabilirler, çünkü orada insanların soyluluğu bireyin değeriyle ölçülür ve insanlar geçmişlerinde yaptıklarına göre onurlandırılıp yüceltilirler," diyor.

Tanco da 1558'de basılan eserinde Kanuni'den şöyle söz eder; "Süleyman her mevkideki, her şarttaki insana belirli bir ödüllendirmeye erişme umudunu verir. Bu kişiler yetenekleri ve meziyetleri oranında yükselme imkânına sahiptir".

Batılı gözlemciler içerisinde Osmanlı yönetiminde yararlılık ve liyakat esasına göre terfi sisteminden en fazla etkilenen **Busbecg** olmuştur. Busbecg hatıralarında şöyle diyor;

"..**Osmanlıda**, Türkler arasında bile, fertler ancak şahsi meziyet ve kabiliyetleri ile bir değer kazanırlar....Sultânın bütün maiyeti orada idi. Hassa süvarileri, sipahiler, gurabalar, ulufeciler... ayrıca yeniçeriler de vardı. Bu kalabalık mecliste herkes şahsi kabiliyet, ehliyet ve liyakati sayesinde bulundukları mevkilere gelmişlerdir. Filancanın neslinden geldiği için hiç kimseye diğerlerinden üstün bir rütbe verilmez. Herkes memuriyet derecesine göre saygı ve itibar görür. Bu sebeple merasimlerde önde bulunmak, diğerinin yerine göz dikmek gibi kavgalar yoktur. Görev ve memuriyetler herkesin liyakat, seciye, kabiliyetine göre bizzat sultan tarafından verilir. Bunu yaparken ne o şahsın zenginliğine, ne nüfuz ve şöhretine, ne rica ve dostluklarına aldırış etmez. Böylece her işe, o işin ehli adamlar tayin olunur. Şahsi kabiliyeti sayesinde herkes en yüksek mevkilere kadar gelebilme şansına sahiptir. Çobanlıktan gelmiş olsalar dahi, mazideki durumlarından dolayı bir eksiklik duymadıkları gibi, ebeveynlerine ne kadar az borçlu olurlarsa bununla o kadar çok iftihar ederler.

Türkler üstün meziyetlerin, kabiliyetlerin doğuştan geldiğine, bir miras olarak ecdattan intikal ettiğine inanmazlar. Bunun kısmen Allah vergisi, kısmen de say ü gayretin mükâfatı olduğunu kabul ederler. Nasıl ki, bir evlat mutlaka babasına benzemezse; güzel sanatlara, hesap-hendeseye istidat, irsi değilse; üstün vasıfların, seciyenin de babadan oğula geçmeyip Cenab-ı Hak tarafından bahsedildiği kanaatindedirler. Bu düşüncelerin neticesi olarak, Türklerde şan ve şöhret, yüksek idari mevkiler liyakat ve maharetin mükâfatıdır. Tembel ve pısırık olanlar, kötü niyetliler için yükselme yolları kapalıdır, bunlar kenarda köşede önemsiz kişiler olarak kalırlar. Türklerin giriştikleri her işte başarı kazanmalarının, üstün bir ırk haline gelmelerinin ve gün geçtikçe devletin hudutlarını biraz daha genişletmelerinin sebebi bu olsa gerek.

Bizdeki uygulama ise büsbütün değişiktir. Ehliyet ve liyakatin bizde yeri yoktur, her yerde her işte asalet, yani mevki ve rütbe verilecek şahsın kimin neslinden geldiği hususu aranır." (210)

(210) Ta'limat-ı Şehid Ali Paşa, (neşr. Mehmed Galib); Gelibolulu Mustafa Âlî, Mevaidü'n-Nefâis Fi Kavâidi'l-Mecâlis, (Mehmed Şeker neşri), sh. 323-324; İpşirli, Mehmed, "Nahifi'nin Nasîhatü'l-Vüzerâ'sı", İÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Münir Aktepe'ye Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1997, sh. 27; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 138-145; Busbecq, Türkiyeyi Böyle Gördüm, sh. 33, 63-65; Kantemir, Dimitri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, Çev. Ö. Çobanoğlu, Ankara 1979-80, c.l, sh. 149, c. 3, sh. 380; Lybyer, Albert Howe, Kanuni Sultân Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, Çev. Seçkin Olızoğlu, İstanbul 1987, sh.51-52, 56-59, 82-88.

215. Osmanlı Devleti'nde vatandaşlara sürü nazarıyla bakıldığı için mi re'âyâ tabiri kullanılmıştır?

Osmanlı hukukunda halka "ra'iyye" veya bunun çoğulu olan "re'âyâ" veya bazan da berâyâ denmektedir. Bu kelimenin halk için kullanılmasına sebep Hz. Peygamber' in bir hadisidir. Hz. Peygamber edebî bir benzetme ile her konuda reislik sıfatını hâiz olanlara şöyle bir ihtarda bulunmuştur.

"Hepiniz birer çobansınız ve emriniz altındakilerden (raiyyenizden) çobanın sürüsünden mes'ul olduğu gibi sorumlusunuz. Koca, ailesinin çobanıdır ve onlardan sorumludur. Kadın, evinin ve çocuklarının çobanıdır ve onlardan sorumludur. Devlet adamı(emir) da, insanların çobanıdır ve ra'iyyetinden sorumludur".

İşte bu hadisin manasını unutturmamak için dinî bir gelenek olarak halka "raiyye" denmiştir. Yoksa Osmanlı Hukukunda halka "sürü" nazarıyla bakıldığı için bu ad verilmemiştir. (211)

(211) Müslim, Sahih-u Müslim, Mısır 1955, c. 3, sh. 1459 (İmâra, 5/20); Mumcu-Üçok, Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı, sh. 205 vd.

216. Osmanlı Devleti'nde şehir hayatını düzenleyen Belediye (ihtisâb) Teşkilâtı hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Osmanlı Devleti, idarî ve şer'i teşkilâtında kendisinden evvel gelen İslâm Devletlerini örnek aldığı için ihtisâb teşkilâtında da onlara uymuştur. Bu sebeple devlet tarafından kadı tayin edilen her yere bir de muhtesip yani belediye başkanı tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu vazifeyi ifa edenlere **muhtesip**, ihtisâb ağası veya ihtisâb emini denilmektedir. İhtisâb ağasının en önemli görevi, san'atkârlar arasında belli sınırlar içinde yargı yetkisini kullanmak ve diğer **beledî işleri** yürütmekdir. Tarihî belgeler, devirlere göre, muhtesibin görevlerinin de değiştiğini göstermektedir. İhtisâb Nezâreti kurulmadan önce, ihtisâb işleri iltizam usulüyle ve bir sene süreyle talibine mukata'a bedeli denilen bir meblağ karşılığında ihale olunurdu. İhtisâb ağası bu görevini ifa için kol oğlanları adıyla bir takım memurları istihdam edebilmekte ve bunlar muhtesibin en önemli geliri olan ihtisâb resmini toplamaya da yardım etmekteydiler. Muhtesipler ve yardımcıları olan kol oğlanları, bu yetkilerini kadılardan almakta ve özellikle merkezde bulunan ihtisâb ağaları, narh koyma hususunda sadrazamın emri altında hareket etmekteydiler. Çarşamba Divanından sonra sadrazamın, İstanbul kadısı ve ihtisâb ağasını da yanına alarak şehirde kol gezdiği Osmanlı Kanunnâmelerinde zikredilmektedir. Muhtesibliğe tayin için aranan şartlar arasında, daha önce zikredilen hükümlere uyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde hisbe teşkilâtının temelini teşkil eden muhtesiblerin görevleri de daha önce zikredilenlerden farklı değildir.

Bunları kısaca özetlemekte yarar vardır:

Birinci grup, **iktisadî ve sosyal görevleri**dir. Bunlar kısaca şunlardır;

a) **Esnafı kontrol eder**. Yani kola çıkar. Fiyatları tespit ve kontrol eder (narh). Devletçe her esnaf için konulan nizâmlara uyulup uyulmadığını denetler. Özellikle İstanbul'a giren-çıkan gıda maddelerini belli bir nizâma bağlar,

b**) İşyeri açma ruhsatı verir**,

c) İhtisâbiye rüsumu denilen **belediyeye ait vergileri** toplar. Bunlar damga resmi, bâc-ı bâzâr ve benzeri resimlerdir. Devletçe tesbit edilen bu vergileri topladıktan sonra, her sene devlete bedel-i mukataa adıyla belli bir meblağı peşin öder.

d) Toplanan ihtisâb gelirlerini gerekli yerlere muhtesip sarf eder.

e) Müslümanlar, gayr-i müslimler ve belli askerî ve sivil görevlilerin giymesi gereken kıyafetleri tanzim eden **kıyafet kanununun tatbiki**nden de muhtesip sorumludur,

f) Ayrıca ihracat yasağı, küçük çocukların çalıştırılmasını kontrol, posta işleri, genel sağlık hizmetleri ve benzeri **kamu görevleri** de muhtesibin vazifeleri arasında yer almaktadır.

İkinci grup, muhtesibin **adlî görevleri** ve üçüncü grup ise muhtesibin **dinî hayatla ilgili görevleri**dir.

Bu görevlerini, İslâm hukukunda hisbe ile ilgili kaleme alınan eserlerdeki tafsilata göre ifa ettiğini, arşiv belgeleri isbat etmektedir. Bu sebeple ayrıntıya girmiyoruz.

1241/1825 yılında Yeniçeri Teşkilâtı'nın ilgasından sonra, şehir idaresinde yeniden geniş yetkilerle kontrolü sağlayacak idarî bir sistemin kurulması zaruretinden dolayı ihtisâb ağalığı müessesesi 1242/1826 tarihli İhtisâb Ağalığı Nizâmnâmesi ile ihtisâb nezareti haline getirilmiştir. İhtisâb ağası da ihtisâb nâzırı olmuş ve doğrudan sadrazama bağlanmıştır. Aynı nizâmnâme ile ihtisâb nazırları teşrifat açısından devlet ricali arasında sayılmıştır. Çıkarılan bu nizâmnâme, belediye işlerini nizâm altına almış ve peyderpey bütün vilâyetlerde uygulanmıştır.

1261/1845'de Polis Teşkilâtı ve 1262/1846'da da Zabtiye Müşiriyeti kurulunca, ihtisâb nezâretinin bir kısım görev ve yetkileri, yeni kurulan bu müesseselere devredilmiş ve ihtisâb nezâreti sadece narh ve esnaf muamelelerine bakan bir idarî birim haline getirilmiştir. 1267/1850'de Zabtiye Nezâretine bağlanan İhtisâb Nezâreti; 1271/1854 yılında tamamen ilga edilmiş ve yerine İstanbul ve ona bağlı semtlerde Şehr-emaneti adıyla yeni bir memuriyet kurulmuştur. Şehr-emaneti usulü, batıdaki belediye teşkilâtının eksik ve acemi bir kopyasıdır. Gerçi şehr-emini unvanına Fâtih Kanun-

nâmesinde dahi rastlanmaktadır; ancak bu unvana sahip kişiler, sadece şehrin su ve bina işlerinden sorumludurlar ve bu manada şehr-eminliği müessesesi 1247/1831 tarihinde ortadan kaldırılmıştır.

1271/1854 yılında kurulan şehremaneti kurumu ile kadıların belediye işlerine ait yetkileri ellerinden alınmış ve belediye işleri münhasıran bu teşkilâta devredilmiştir. Aynı tarihli Şehremaneti Nizâmnâmesi bunu açık bir biçimde düzenlemektedir. Bu manada **ilk belediye başkanı** (şehremini) olarak da Salih Paşa tayin edilmiştir. Sultân Abdülmecid Han, böylece batılı anlamda ilk olarak belediye teşkilâtını kuran padişah olarak anılmıştır.

Şehremaneti teşkilâtı isteneni veremeyince, 1272/1855 tarihinde İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuş ise de, bundan da beklenen netice elde edilememiştir. Bunun üzerine 1274/1857 tarihinde şehremaneti teşkilâtına yardım olmak üzere Altıncı Dâire-i Belediye adıyla bir müessese daha kurulmuştur. Bu idarî birim, daha ziyade bina ve kadastro işleriyle görevli kılınmıştır. Buna ikinci belediye teşkilâtı demek daha doğrudur. Bütün bu değişiklikler de maksada kâfi gelmeyince, 1284/1867 yılında yeni bir değişikliğe daha gidilmiştir. Bu tarihteki değişikliğe göre, merkezi şehremânetinin kontrolünde, İstanbul'un değişik bölgelerinde 14 tane belediye idaresi daha kurulacak ve bunlar şehremaneti meclisinin kararlarını icra edeceklerdir. 1293/1876 yılında ise, yeni Anayasanın emirleri doğrultusunda yeniden düzenlenen şehremaneti teşkilâtında, belediye dairelerinin sayısı 20'ye çıkarılmış ve bu daireler yarı müstakil hale getirilmiştir. 1296/1878 tarihinde dairelerin sayısı tekrar ona indirilmiştir. 1328/1910 tarihli Belediye Kanunu ise, yeniden belediyeler üzerinde merkezî otoriteyi tesis yoluna gitmiştir. Cumhuriyet'e kadar yine birçok değişikliklere mâruz kalan belediye teşkilâtının mercii ve bağlı olduğu nezâret de çok değişmiştir. Kısaca **1271'de nizâmı değiştirilen belediye teşkilâtı, sonradan bir türlü nizâma sokulamamıştır.** (212)

(212) Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, sh. 504 vd.; Takvim-i Vakâyi, nr. 2 (I. Ter.); Tafsilatlı bilgi için bkz. Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c. I, sh. 335-358, 360-361, 934 vd., 1414-1458, 1459-1507, 1508 vd.; Mehmed Galib, "İhtisab Ağalığı", TOEM, nr. 9, sh.569-584, nr. 10, sh. 640-648; Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul 1987, 73-207.

217. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında toplumu ve özellikle esnafı harekete getiren Fütüvvet ve Ahi Teşkilatı ne demektir?

Osmanlı Devleti'nden önceki Müslüman Türk Devletlerinde esnaf teşkilâtına yön veren ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de tesirini devam ettiren iki önemli müessese vardır. Bunlar fütüvvet ve ahî teşkilâtıdır. Aslında iç içe ve mahiyet itibariyle birbirinin aynısı olan bu iki teşkilât, Müslüman Türkler'de esnaf teşkilâtlarının dinî - iktisadî bir zümre şeklinde ortaya çıktıklarını göstermektedir.

İslâm'ın ilk asırlarında ortaya çıkan ve daha çok genç kuşakları çeşitli yönleriyle yetiştirmeyi hedef olan "**fütüvvet teşkilâtı**" uzun devirler Müslüman Türk gençliğine yön vermiş; bu gençliğin çeşitli mesleklerde yetişebilmeleri için gayret göstermiş ve Müslüman Türk gençliğinin mert, yiğit, atılgan, cömert ve becerikli insanlar olmalarını sağlamıştır. Fütüvvet teşkilâtı ile tarikatlar arasında önemli bir münâsebet vardır ve böylece bu teşkilâtlar manevî değerlerle iktisadî gayretleri bütünleştirmiştir. Fütüvvet kelimesi Arapça fetâ kelimesinden türetilmiştir. Fetâ ise genç adam demektir. Bu sebeple fütüvvet teşkilâtını, genç san'atkar ve zanaatkârların bir araya gelerek ve aralarından birini de reis seçerek teşkil ettikleri dinî - iktisadî mahiyette bir cemiyet olarak tarif edebiliriz. Bunlar, daima cemiyet reisinin ve cemiyet tüzüğünün emirleri altında hareket ederler. Konu ile ilgili olarak fütüvvetnâme adıyla çok sayıda eserler yazılmıştır.

Ahî teşkilâtı ise, fütüvvet teşkilâtının Türkler tarafından geliştirilen ve özellikle Anadolu'da yayılmış bulunan bir şeklidir. Moğol istilası ve bazı iç isyanlar sebebiyle Müslüman Türklerin birliği bozulmuş ve halk önemli ölçüde tedirgin olmuştu. İşte böyle bir buhran döneminde halkı birbirine sevdiren ve yeniden birliği kuran manevî liderler ortaya çıkmıştır. Mevlâna, Yunus Emre ve Ahi Evran da bunların ileri gelenleridir. Ahi Evran esnafın birlik ve beraberliğini, zaviye ve tekkeleri birer meslek kuruluşları haline getirerek bu görevi ifa etmiştir. Müslüman Türkler, genellikle bekâr gençlerden san'at ve meslek sahibi olanların bir araya gelerek kendilerine reis tayin ettikleri şahsa ahi adını vermişler ve bu cemiyete de eskiden olduğu gibi fütüvvet demişlerdir.

Şu anda Kırşehir'de medfûn olan Ahi Evran (1306 yılına kadar hayatta olduğu sanılmaktadır), ahlakla san'atın ahenkli bir birleşimi olan ahi teşkilâtı-

nı kurmuş ve o denli itibarlı bir hale getirmiştir ki, bu durum yüz yıllar süresince bütün esnaf ve san'atkârlara yön vermiştir. Osman Gâzî, kılıcını ahi usulüne göre kuşanmış ve Orhan Gâzî ise ahiliğin önemli bir savunucusu olmuştur. Kısaca "ahilik millî bir birlik olup gayretleri neticesinde Osmanlı Devleti gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır".

Fütüvetnâmelerden öğrendiğimize göre, bunların da toplantı yerleri tekke ve zaviyelerdir. 740 maddeyi bulan fütüvvet nizâmnâmeleri vardır. Zaviyeler bir merkezde toplanmıştır. Her meslek erbabının bir ahi baba denen reisi mevcuttur. Bu reisin başkanlığında bütün üyeler, çalışma esaslarını, giyimlerini ve hareket tarzlarını teşkilâtın nizâmlarına uydurmak mecburiyetindedirler. Reislerine şeyh veya ihtiyar da derler. Kısaca Asya'dan gelen san'atkar ve tüccar Türkler'in, Ön Asya'daki yerliler karşısında tutunabilmeleri ve beraber yaşayabilmeleri, ancak aralarında bir teşkilât kurarak dayanışma sağlamalarıyla mümkündü. İşte bu zaruret, dinî-ahlâkî kaideleri Fütüvvetnâmelerde zaten mevcut olan bir esnaf ve san'atkar kaynaşma ve kontrol teşkilâtının yani ahiliğin kurulması sonucunu doğurdu.

Sanat ve ticâret erbabının tarikatı demek olan fütüvvet ve bunun Türklerdeki özel şekli olan Ahiliğin yanında, bozuk fikirli Şiîlerin Müslüman Türkler arasında yaymaya çalıştığı ve bunlara benzeyen melâmiliği de burada sadece zikredelim. (213)

(213) Sülemi Ebu Abdurrahman, Süleymaniye kütp. Ayasofya nr. 2049/4, Kitâb'ül-Fütüv-veve, vrk. 81/B, 88-89; Çağatay, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, sh. 54 vd. Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c. I, sn. 537-556; Yeniçeri, Celâl, İslâm İktisadının Esasları, İstanbul 1980, sh. 146-150; Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", sh. 1200-1204; Halil Edhem, "Ankara Ahilerine Aid İki Kitabe", TOEM, nr. 41, sh. 312-315; Cahen, Claude, "İlk Ahiler Hakkında", Çev. Mürsel Öztürk, Belleten c. L, sayı 197(1986), sh. 591-601; Çağatay, Neşet, "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", Belleten c. XLVI, sayı 182(1982), sh. 423-436; Taeschner, Franz, "İslâmda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri", sh. 203-236; Çağatay, Neşet, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu alanda ahiliğin etkileri)", sh. 485-500; Yücel, Ya'şâr, "Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilatı ve Toplum Hayatı", Belleten, c. LIV, sayı 210(1990), sh. 820-823.

218. Osmanlı Devleti'nde Esnafın kümeleştiği teşkilâtlar var mıydı? Esnaf hakkını nasıl arıyordu?

İlk dönemlerde, Osmanlılarda esnaf teşkilâtının, fütüvvet ve Ahî teşkilâtlarından etkilendiği inkâr edilemez. Ancak daha sonraki gelişme dönemlerinde bu etkilenmenin izleri devam etmekle beraber, fütüvvet tarikatının esrarengiz yönleri aynen ve tamamen Osmanlılar tarafından tatbik edilmemiştir. Gerçi Osmanlı esnaf teşkilâtı ile ilgili elimizde bir kanunnâme veya nizâmnâme yoktur. Ancak tarihî belgeler ve uygulama, Osmanlı Devleti'nin farklı bir yol izlediğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ahiliğin tesiri devam etmiştir. Bu sebeple ahiliğe ait bazı terimler Osmanlı esnaf teşkilâtında da kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde esnafın birinci derecede âmiri, kadılar ve muhtesiblerdir. Ancak bunların dışında esnafın başında şeyh, nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı ve kethüda adlarıyla anılan bir takım reisleri bulunmaktadır.

Esnaf teşkilâtında **şeyh**in önemli bir yeri vardır.

Nakibler ise esnaf üzerinde, şeyhden yani reislerinden sonra söz sahibi olan şahıslardır.

Her esnafın ve özellikle berber esnafının son zamanlara kadar birer **duacı**ları da olduğunu görüyoruz.

Esnafın önemli meselelerinde tam yetkili merci olarak kabul edilen bir diğer âmirleri de **kethüda**lardır. Kelime anlamı itibariyle güvenilir memur ve ev sahibi demek olan bu kelime, Türkçe'mize **kâhya** olarak geçmiştir. Esnaf teşkilâtının âmiri olarak kethüda, san'atkâr ve tüccarların işlerine bakmak üzere devlet tarafından tayin edilen güvenilir insanlara denir. Kethüdâlık, esnaf teşkilâtının başlangıcından 1324/1906 yılına kadar devam etmiş bulunan yarı resmî bir memuriyettir. Şeyh, nakib, duacı ve çavuş gibi makamlar zamanla ortadan kalktıkça, bunların hak ve yetkileri de kethüdalara intikal etmiştir. Genellikle kadılar tarafından tayin edilen kethüdalar, esnafla hükümet arasında yegâne aracı olduklarından devlet nezdinde de itibar sahibidirler. Bu sebeple, tayinleri esnasında esnafın görüşünü almak bir adet olmuştur. II. Meşrûtiyetin ilanından sonra 1328/1910 yılında kethüdâlık resmen ilga edilmiştir.

Fütüvvet usulünü uygulayacak vasıflı esnafın azalması ve ticârete gayr-i müslimlerin girmesi sebebi ile Osmanlılardan önce toplantı yerleri tekke ve zaviyeler olan **ahilik** teşkilâtı, Osmanlılarda yerini **loncalar**a terk etmiştir.

Zaviyelerde birinci derecede âmir, şeyh ile nakib olduğu halde, loncalarda bunların yerini kethüda ile yiğitbaşı işgal etmektedir. Esnafın ihtiyar veya eski denen idarecileri ise; her ikisinde de vardır. Ayrıca loncanın başında bulunan reise, yine şeyh de denmektedir. Sahaflar şeyhi, yorgancılar şeyhi gibi. Ancak loncaları asıl idare eden ve devletle münasebetleri yürüten esnaf kethüdaları (kâhyaları) ve yiğitbaşılarıdır. **Yiğitbaşı**nın en önemli görevi, kethüda ile esnaf arasında tebliğ aracı olmaktır.

Her esnafın günümüzdeki üretim kooperatiflerine benzeyen ve **lonca** adı verilen belirli bir toplantı yeri vardır, ilk dönemlerde Müslüman ve gayr-i müslim esnafın ileri gelenleri (iş erleri, ihtiyarları) yani ustalar bir yere toplanırlar; kethüda ve yiğitbaşların başkanlığında esnafın işleri ile ilgili müzakerelerde bulunurlar; ufak tefek davaları kadıya gitmeden halledederler; esnaf ve tüccarın arasında geçerli olan nizâm ve kaideleri müzakere ederler ve esnafa ait orta sandığının muhasebesini yaparlardı. Sonradan Müslüman ve gayr-i müslimler ayrı ayrı lonca kurmuşlardır. Loncalar, günümüzdeki sendikaların işini de yürütürler ve özellikle kalite kontrolü ve standarda büyük önem verirlerdi. **Lonca teşkilâtının reisi kethüdadır**. Yiğitbaşılar ve esnafın ileri gelenlerinden seçilen ihtiyarlar ise ona yardım ederler. Bunların nezâret ve idaresi altında bulunan her esnafa ait bir yardımlaşma sandığı vardır. Buna **orta sandığı** denir. Sermayesi, esnafın teberruları, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa geçenler için ustaları tarafından verilen paralardan sandık için alınan paylar ve benzeri gelirlerdir. Bu sandıktan, zor durumda bulunan esnafa **borç para ve kredi** verilirdi. Orta sandığı usulü 1327/1909 çarşı yangınına kadar devam etmiştir.

Buraya kadar anlatılan merkezdeki esnaf teşkilâtının bir benzeri, taşrada da mevcuttu. **Taşradaki esnaf**ın kendilerinin veya kadı'nın tayin ettiği reislerine, önceleri **ahibaba**, sonraları **kâhya** ve 1295/1878'den sonra ise **mütevelli** denirdi. Mütevellinin yanında üstadları tarafından seçilen ve beş kişiden oluşan lonca heyeti bulunmaktaydı. Ayrıca 24 esnafın mütevellilerinden oluşan bir **kâhyalar meclisi** de mevcuttu ve reisine kâhya başı denmekteydi.

Taşrada da her esnafın bir **vakıf sandığı** vardı. Buna esnaf vakfı, esnaf

sandığı veya ilk dönemlerdeki gibi **esnaf kesesi** denirdi. Bu sandık, mütevellinin idaresi altındaydı. Mütevelli loncaya lonca da esnafa karşı sorumluydu. Her sene sandığın muhasebesi tetkik edilirdi. Esnaf; üstad, kalfa, çırak ve yamak şeklinde derecelendirilmişti. Meslekten ayrılanlar ise mütekâid, aceze ve ma'lûl şeklinde sınıflandırılmıştı. (214)

(214) Ergin, Mecelle-i Umûr-I Belediye, c.I, sh. 557-581, 692-716; Çağatay, Neşet, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu alanda ahiliğin etkileri)", sh. 485-500.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI HUKUK SİSTEMİ VE DEVLET TEŞKİLÂTI

I - OSMANLI HUKUK SİSTEMİ; ŞER'İ VE ÖRFİ HUKUK TARTIŞMALARI

219. Osmanlı hukuk sistemi çok hukuklu bir hukuk sistemi midir, yoksa hukuk birliği mi hâkimdir?

Çok hukukluluk kavramını, devletin farklı kültür ve din mensuplarına onların tercihleriyle kendi hukuklarını seçme şansını vermesi ve devletin hukuk üretme gibi bir görevinin bulunmaması şeklinde özetlemek mümkündür. Mesela Medine Vesikası; Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlara kendi hukuklarını uygulamayı getiren bir sözleşme mahiyetindedir. Verilen bu misâl, çeşitli millet ve ümmetlere mensup insan topluluklarını içinde barındıran Osmanlı Devleti için de uygulanmak istenmektedir. Kısaca bu izahlarla bazı yazarlar, İslâm Hukukunun ve özellikle de Osmanlı uygulamasının çok hukukluluk prensibini kabul ettiğini iddia etmektedirler.

Hukuk birliği ise, ülke içinde yaşayan her topluluğa, aynı hukuk sisteminin hükümlerinin uygulanması demektir.

Önemle ifade edelim ki, İslâm Hukuku'nda ve bunun tam bir uygulaması demek olan Osmanlı tatbikatında, çok hukukluluk asla mevcut değildir. Belki farklı dinlere ve kültürlere mensup topluluklar için, İslâm'ın kabul ettiği hak ve hürriyetler ve özellikle de din ve vicdan hürriyeti vardır. Bu hürriyetlerin neticesi olarak, şahıs, aile ve miras gibi istisnaî bazı hukuk dallarında, onların inançlarına uygun olan hükümlere saygı prensibi vardır. Buna da ayrı hukuklar demek mümkün değildir; olsa olsa farklı inanç hükümlerini birbirine bağlayan bağlama kuralları denir. Bunlar da, Müslümanlar açısından değil, gayr-i müslimler açısından önem arz etmektedir.

Meseleyi kısaca özetleyelim:

İslâm hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden tefrik olunurlar. Vatan ve millet mefhumları yerine aynı dinin tabiileri demek olan ümmet tabiri esas alınır. Eski Müslüman Türk Devletlerinde vatandaş demek olan ra'iyye (tebaa), Müslüman ve gayr-i müslim olarak ikiye ayrılır.

Kavmiyet yahut cinsiyet farkı, şer'i şerifçe hiç hükmündedir. Rumlar ile Ermenilerin tamamen Hıristiyan ve Türklerin ise tamamen Müslüman olmaları tesadüf kabilindedir.

Yukarıda zikredilen din kriterinden hareket eden İslâm hukukçuları, İslâm ülkesindeki insanları, Müslüman ve gayr-i müslim olmak üzere iki ana gruba ayırmışlardır. Osmanlı Devletinde millet tabiri, ümmet manâsında kullanılmış ve millet-i müslime ile millet-i gayr-i müslime mefhumları, fıkıh kitaplarındaki esaslara uygun olarak isti'mal edilmiştir. Osmanlı ülkesinde yaşayan en önemli gayr-i müslim milletler; Hıristiyanlar, Yahudiler ve Sabiîlerdir. İslâm ülkesinde yaşayan **gayr-i müslimleri**, vatandaşlık hukuku açısından ikiye ayırmak mümkündür: **Zimmîler ve müste'menler**. Zimmîler, İslâm Ülkesinin vatandaşı olan gayr-i müslimlerdir. Müste'menler ise, yabancılardır.

İslâm hukukunda dünyanın iki ülkeye ayrıldığını, Müslümanların hâkim oldukları topraklara İslâm ülkesi (**Dâr'ül-İslâm**) ve gayri-müslimlerin hâkim olduğu topraklara da harp ülkesi (**Dar'ül-Harp**) dendiğini biliyoruz. En önemlisi de fiilen birden fazla olan İslâm devletlerine, devletler hukuku açısından "Birleşik İslâm Devletleri" nazarıyla bakıldığına da şahit oluyoruz. İslâm ülkesi vatandaşlarına Osmanlı hukukçuları ehl-i dar'il-İslâm demişler ve bazı aksi görüşlere rağmen, zımmîleri de bu tabirin kapsamına sokmuşlardır. Müslümanlar, dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman olmalarından dolayı, İslâm ülkesinin vatandaşıdırlar. **Zimmîler** ise, zimmet akdinin şartlarına uydukları sürece, İslâm ülkesinin kanunlarına tabi olmayı kabul ettiklerinden zimmet akdi gereğince, bir diğer görüşe göre ise, İslâm ülkesinde süresiz ikâmet hakkına sahip olduklarından dolayı, yine İslâm ülkesinin vatandaşı sayılırlar. **Müste'menler** ise, İslâm ülkesinde yabancı statüsündedirler ve ehli dar'il-harb diye yahut harbî şeklinde de anılırlar. Tanzimat öncesi bütün Osmanlı Kanunnâmelerinde bu tabirlere rastlamak mümkündür. Tanzîmât'a kadar her konuda olduğu gibi, vatandaşlık hukukunda da bazı istisnaların dışında, şer'î hükümleri esas alan Osmanlı Devleti, bu kozmopolit dönemde vatandaşlık konusunda bazı yeni hükümler kabul etmiştir. Ra'iyye, müslim, zımmî ve harbî tabirleri yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış ve yerlerini **tebe'a-i Devlet-i Aliyye** ve **ecnebî** gibi yenilerine terk etmişlerdir.

Gayr-i müslimler zimmî statüsüne geçince, bazı istisnaların dışında, Müslümanlara tanınan hakların bunlara da tanınması söz konusudur. Bir diğer ifadeyle, Müslümanlara uygulanan hukuk, onların inançları gereği istisna tutulan bazı hukukî hükümler dışında, aynı hukuk yani İslâm hukukudur. Devlet, Müslüman vatandaşlar ile gayr-i müslim vatandaşlar arasında fark gözetmek durumunda olsa da bu, istisnaî olmakta ve genel kaideyi bozmamaktadır. "*Bize tanınan haklar onlara da tanınır; bize yüklenen ödevler onlara da yüklenir*" manâsında bir hadis de nakledilmektedir. Müste'menler de hak ve ödevler bakımından zimmîler gibidirler. Aralarındaki fark, bunların İslâm ülkesinde sadece geçici ikâmet hakkına sahip olmalarıdır. Devamlı ikâmet nimetinin külfetleri bunlara yüklenmez.

Özel hukuk açısından zimmîler, şahıs, aile ve miras hukukuna ait bazı müesseseler dışında tamamen Müslümanlar gibidirler. Yani akideye dayanmayan hükümlerde Müslümanlarla eşittirler. Akideye dayanan hükümlerde ise, kendi dinlerinin hükümlerine tabidirler. Müste'menler de ikâmet müddetince bu haklar konusunda zimmîler gibidirler. Ancak devlet ve ülke menfaati açısından bazı sınırlamalar söz konusudur. Silah ve savaş malzemesi ihracı müste'menlere bu sebeple yasaklanmıştır. Hem zimmîler ve hem de müste'menler, İslâm ülkesinde, menkul ve gayri-menkul mülkiyet hakkına da sahiptirler. Bu hak, ancak kamu yararı sebebiyle kısıtlanabilir. Zimmîler, mâlî tasarruflar açısından İslâm ülkesinde Müslümanlar gibi, İslâm Hukukuna tabidirler. Mu'amelât konusunda dinlerinden ve inançlarından gelen önemli bir fark bulunmadığı için istisnaî hükümler de oldukça azdır. İslâm ülkesinde gayr-i müslimlerin şarap ve domuz üzerinde malî tasarrufta bulunabilmeleri; gayr-i müslime ait şarap ve domuzu telef yahut gasb edenin tazminata mahkûm edilmesi ve gayr-i müslimlerin bir gayr-i menkûlü mabed olarak kiralayamaması bu istisnaların en önemlilerini teşkil eder. Müste'menler de malî konularda, bazı küçük istisnaların dışında zimmîler gibidirler.

Özetle, Osmanlı hukuk tarihinde kabul edilen Hanefi görüşüne göre, eşya, borçlar ve ticaret hukukunda gayr-i müslim teb'aya da şer'î hükümler uygulanır. Ancak onlara göre mal kabul edilen domuz ve şarap gibi şeylerin hukukî muamele konusu olabilmesi gibi istisnaî haller vardır. Aile hukukunda ise, isterlerse İslâm hukuk nizâmına, istemezlerse kendi hukuk nizâmlarına

tabi olurlar. Nitekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi de bu görüşü benimsemiş ve bu kanun içinde, Müslümanlara ait maddeler yanında Hıristiyan ve Yahudilere ait hükümlere de yer verilmiştir. Bu, bir atıftan başka bir şey değildir.

Cezaî hükümlerin yer bakımından tatbiki konusunda, İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm Hukuku cihanşümul bir hukuk sistemidir. Ancak uygulamada, bazı istisnalar bulunmakla birlikte İslâm ceza hukukunda tam mülkîlik sistemi esas alınmıştır. Ebu Yusuf ve diğer İslâm hukukçularının savunduğu bu görüşe göre, İslâm ülkesinde işlenen bütün suçlara, failinin dinine ve cinsiyetine bakılmaksızın İslâm ceza hukuku tatbik edilir. Dolayısıyla Müslümanlar, zimmîler ve müste'menler aynı cezaî hükümlere tabidirler. Bu genel kaidenin istisnaları elbette vardır. Genişletilmiş mülkîlik sistemini müdafaa eden Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise, müste'mene sırf Allah hakkı olan zina, hırsızlık ve yol kesme gibi suçların hadleri uygulanmaz.

İslâm'da milletlerarası usûl hukuku deyince, akla hemen zimmî ve müste'menlerle ilgili hukukî ihtilaflar gelmelidir. Zira İslâm Hukuku, bunlara ve özellikle de İslâm ülkesi vatandaşı olan zimmîlere, özel hukukun yukarıda kısaca açıkladığımız bazı alanlarında bir çeşit kazaî muhtariyet vermiştir. Bu durumda zikr edilen konularda şer'iye mahkemesine başvurunca, yabancı unsurlu bir ihtilâf gibi olmaktadır. Başvuran müste'men olunca, ihtilâf tamamen yabancı bir ihtilâf olur.

Yabancı unsurlu ihtilâflarda yani İslâm ülkesindeki zimmî ve müste'menlerle ilgili davalarda yetkili mahkeme, aile hukuku dışında İslâm mahkemeleridir. Bu, Hanefilerin görüşüdür. Osmanlı Devletinde tatbik edilen bu görüşe göre, zimmî ve müste'menler, aile hukuku alanında isterlerse kazaî muhtariyete sahip kendi cemaat mahkemelerine başvururlar ve isterlerse de yine şer'iye mahkemelerine müracaat ederler.

İkinci şık için Ebu Hanife, her iki tarafın da rızasını şart koşarken, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed taraflardan birinin müracaatını yeterli görmektedir. Osmanlı Devleti'nde zikredilen tatbikat 1917 tarihine kadar bazı istisnalarla devam etmiştir. Bu tarihte HAK ile yargı birliğini sağlamak üzere, gayr-

i müslimlere aile hukuku alanında kendi hukukları tatbik edilmek şartıyla bütün yargı yetkisi İslâm mahkemelerine verilmiştir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı Hukuku çok hukuklu bir sistem değildir. Belki din ve vicdan hürriyeti gereği, gayr-i müslimlere belli hukuk alanlarında daha serbest hareket etme imkânı vermiştir. Bu serbestilik, çok hukukluluk olarak anlaşılınca ve gayr-i müslimler tarafından suiistimal edilince, Tanzîmât sonrasında buna karşı tedbirler alınmıştır. Bunu teyid eden iki belgeden bazı nakiller yaparak, konuyu kapatmak istiyoruz:

Birincisi; Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Mazbatasındaki şu cümlelerdir:

"Mecelle'nin aile hukuku ile ilgili hükümler ihtiva etmemesinden dolayı, memleketimizde bu konuda, değişik din ve milletlerden her bir grubun tedvin edilmemiş kendi mezhep ve dinlerine ait hükümlerin uygulanması ve bu mezhebin hükümlerini Şer'iye hâkimlerinin bilmemesi sebebiyle, gayr-i müslimlerin ruhanî reislerine yargı yetkisinin verilmesi zarureti, istisnai de olsa ortaya çıkmıştır. Hâlbuki devlete ait olan yargı hakkının ciddi bir kontrole tabi olmayan fert veya heyetlere tevdi edilmesi, birçok mahzurları da beraberinde getirir".

İkincisi; Fener Patrikhânesi'ne aile, miras ve şahsın hukuku gibi alanlar ile Patrikhane içindeki nizâmlarda bazı hukukî yetkiler verilmesi üzerine, bu yetkiyi çok hukukluluk olarak yorumlayarak, Bizans Kanunu adıyla bir başka hukuk sisteminden bahsetmeleri üzerine, 21 Mayıs 1904 tarihli İrâde-i Seniyye ile, Sultân Abdülhamid onları ikaz etmek mecburiyetinde kalmıştır:

"Rum Patrikhânesi Muhtelit Meclisinde görülen davaların Bizans Kanunu namıyla bir kanuna uygun olarak halledildiği haber alınmış olup, bu tabir tarafımdan şaşkınlıkla karşılanmıştır. Memâlik-i Şâhâne'de ve özellikle de Devlet-i Aliyye'nin Pay-ı tahtında devletin kanunlarından başka yürürlükte kanun olamayacağı; bu ifadeden maksat dâhili nizâmnâme ise buna kanun adı verilemeyeceği gayet aşikârdır".

Bu dediklerimizin delilleri, 760 küsur Osmanlı Kanunnâmesi ve arşivlerdeki milyonlarca belgelerdir. (215)

(215) BA, İrade-Hususi, nr. 13, 1332 Ra 6; Islâhât-ı Kanuniye, BA, YEE, nr. 14-1540, sn. 10 vd.; Zeydan, Ahkâmü'z- Zimmiyyîn, sh. 10 vd.; 210-218; 566-568; Serahsî, Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr I-IV, Kahire 1971, c. II, sh. 226; c. III, sh. 81, c. IV, sh. 302, 320 vd.; Kâsânî, Bedâyi', c. II, sh. 312; Engin Vahdettin, "Böyle Buyurdu Hâkân", Tarih ve Medeniyet, Nisan 1999, sh. 21; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 332-358; Akgündüz, Ahmed, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, Diyarbakır 1986, sh. 146; Akyol, Taha, Medine'den Lozan'a, İstanbul 1996; Ercan, Yavuz; "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin İçtimaî ve İktisadî Durumu", Belleten 1983, c XI, VII, sh. 1127.

220. Batılıların Pax Ottoman dediği Osmanlı barışı ve hoşgörüsü ne anlama geliyor?

Batı literatüründe Pax Ottoman olarak ifade edilen kavram, Osmanlı Devleti'nin hükümferma olduğu çağlarda dünya barışına olan katkısı anlatılmak için kullanılır. Devrinin süper gücü olduğu halde bu gücü dünya barışının sağlanmasında kullanan Osmanlı'nın geniş bir coğrafyada tesis ettiği barışın ne anlama geldiği gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Balkanlar, Karadeniz sahilleri, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyası bu gün siyasal dengelerin ve uluslararası barışın giderek bozulduğu mekânlar haline geldi.

Balkanlardan çekilen Osmanlının boşluğu doldurulamamış, bu bölge iyice balkanlaşmıştır. Balkanlaşma terimi bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı ve siyasi kaosu ifade etmek için kullanılan siyasi bir kavramdır. Terim bütün anlamını Osmanlının bölgeden çekilmesi ile ifade edecektir. Geniş Arap dünyası Osmanlı bayrağı altında yaşadığı huzurlu günlerini hiç bir zaman tekrar yakalayamamıştır. Arap toplumuna batının İsrail'i hediyesi Osmanlının zafiyete düşmesi ve bölgeden çekilmesinden sonraya rastlar. Osmanlı Medine fukarasına Anadolu içlerinden ve Mısır'dan vakıflar kanalıyla yardım akıtırken, surreler gönderirken son yüzyıl içerisinde çöreklenen batının tek gayesi vardı bölgede; sömürü ve petrol. Osmanlının çekilmesinden sonra geniş Arap coğrafyası cetvelle taksim edilerek batı emperyalizminin sömürüsünü kolaylaştıracak siyasi haritalar oluşturuldu. Barış da Osmanlı ile beraber tarihe karıştı.

Osmanlı, Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bir denge unsuruydu. Pek çok etnik yapıları ve dinleri farklı toplum kesimlerinin taleplerinin buluştuğu ortak bir noktaydı. Kilise ile camiinin yan yana durduğu bir üst kültürü tesis

etmiş idi Osmanlı. Bu üst kültürün tesisi "İlahi Mesuliyet"e dayanıyordu. Fetihlerin zaten temel felsefeleri de bu ilahi mesuliyete dayanan bir zihin dünyasının ürünü idi. Devletler fethetmek, yeni topraklar kazanmak, güçlü bir devlet kurmak, geniş halklara hükmetmek gibi seküler dünyanın temel ideali olarak görülen hedefler Osmanlı yöneticisi için bir araç olmaktan öteye gitmiyordu. Zira bütün İslâm toplumlarında hâkim zihniyet dünyalık elde etme esası üzerine değil "i'lây-ı kelimetullah" gibi üst bir ideal etrafında şekillenmişti. En azından teorik olarak böyleydi. Temel hedef, dinin yücelmesi, korunması, İslâm nimetinden bütün insanlığın istifadesi idi. Güçlü bir devlete, fetihlere de bunun için ihtiyaç vardı.

Kendilerini "şer'i şerif"e bağlı gören Osmanlı yöneticileri hâkimiyetleri altında bulunan hiç bir etnik azınlığa tahakküm etmeyerek kendi inançları doğrultusunda yaşamalarını temin etmiştir. Zira bu tutum İslâm'ın temel bir ilkesi idi ve İslâm Hukukunun ehl-i zimmete tanıdığı haklar içerisinde yer alıyordu. Bunun dışına çıkılamazdı. Zaten Müslüman ecdadımız, her meselede olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda yaşayan gayr-ı müslimler hususunda da, "şer'i şerif" dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde "şer'-i şerif" denilen İslâm Hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve Müslüman bir devletin hâkimiyetini kabul eden gayr-ı müslimlere "zimmî" adı verilmektedir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde ve "şer'-i şerif" ne diyorsa öyle muamele yapılıyordu.

Osmanlı tarihinden bu inanç hürriyetine ilişkin pek çok örnek bulmak mümkündür. 1463 yılında Fâtih Sultân Mehmed tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan Bosna Hersek'de Osmanlının âdil ve hoşgörülü idaresi sayesinde bu bölge insanları hiçbir baskı altında kalmadan İslâm Dini'ni seçmişler ve Osmanlı Devleti'ne ve onun temsil ettiği ideallere bağlı kalmışlardır. Büyük Fâtih, Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına dinî hürriyet tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Fâtih'in buradaki Lâtin papazlarına gönderdiği bir fermanda bölge halkına tanınan mal ve can güvenliği, dinî serbestiyet ve sağlanan hürriyet ortamı açıkça ifade edilmektedir;

"Ben ki Sultân Mehmed Hanım. Cümle avam ve havâssa ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbanlarına mezîd-i inayetim

zuhura gelip büyürdüm ki, mezbûrlara ve kiliselerine kimse mâni ve müzâhim olmayıp ihtiyatsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn ü emânda olalar.

Gelüp bizim hâssa memleketimizde havfsiz sakin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve kullarımdan ve reayalarımdan ve cem-i memleketim halkından kimse mezbûrelere dahi ve ta'arruz edip incitmeyeler, kendülere ve canlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hâssa memleketimize âdem gelirler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri, göğü yaratan Perverdigâr hakkıçün ve Mushaf hakkıçün ve ulu Peygamberimiz hakkıçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiçbir ferd muhalefet etmeye. Mâdâm ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz."

Fâtih'in fermanında ifadesini bulan temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınarak ve şefkatli ve âdil bir idare sayesinde Balkanlarda asırlardır devam eden Balkan feodal beylerinin zulüm ve baskıları sona ermiştir. Osmanlının bu topraklardan elini çekmesi ile ne yazık ki burada kargaşa ve zulüm tekrar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin âdil idaresi altında hayatlarını devam ettiren gayri müslim tebaa devletin son dönemindeki otorite boşluğu ve bu arada dış mihrakların tahrikleri neticesi, küllenmiş kin ve düşmanlıklardan doğan baskı ve zulümleri tekrar sahneleyecekler ve maalesef bugünkü Bosna ve Kosova trajedisinin gerçekleşmesine giden yolu açacaklardır.

Bu gün Kosovalıları etnik temizliğe tabi tutan Sırp faşizmi bundan beş yüz elli sene önce Osmanlının şefkatli ellerine sığındığını çoktan unutmuştur. Fâtih Sultân Mehmed, Rumeli'deki fetihlerini genişleterek Sırbistan sınırlarına geldiği zaman, iki ateş arasında kalan Sırplar, Macaristan ile Osmanlı Devleti'nden birisini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır. O dönemde Sırplar Ortodoks, Macarlar ise Katolik idiler ve Romalılar ile Latinler arasında anlaşmazlık bulunduğu gibi, bunlar da birbirlerini hiç sevmezlerdi. Macaristan Kralı Jan Hunyad, Sırbistan'ı ele geçirmek istiyordu. Sırbistan Kralı George Brankoviç, kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik eden Macaristan Kralı nezdine bir heyet gönderir ve sorar:

"Macarlar Türklere galip gelirse, Sırplıların mezhepleri olan Ortodoksluk

hakkında ne gibi müsaadelerde bulunacaksınız?".

Jan Hunyad'ın cevabı, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygılarının derecesini yansıtması açısından çok ilgi çekicidir:

"Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim. Ortodoks kiliselerini yıkacağım."

Aynı soruyu sormak üzere bir heyeti de Fâtih Sultân Mehmed'e göndermiş ve Fâtih'in verdiği cevap ise şöyle olmuştur:

"Her caminin yanında bir kilise inşâ edilecek."

Bu cevabı alan Sırbistan Kralı, Hıristiyan olan Macaristan'a değil, Müslüman olan Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir.

Fâtih'in İstanbul'u fethettiği zaman Galata Cenevizlilerine verdiği Ahidnâme de gayri müslim tebaanın temel hak ve hürriyetlerinin korunması ve toplum barışının tesis edilmesini ifade eden tarihimizin önemli vesikalarından biridir. Azınlık hakları konusunda bu fermanı incelediğimizden burada kısa kesiyoruz.

Osmanlılar dünya siyasi arenasında bir denge unsuru olma yönünde politikalar geliştirmişlerdir. Batıda ve Doğuda askeri zaferler ile sağlanan bu denge unsuru misyonu, yükselme döneminde tam anlamıyla gerçekleşecektir. 16. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz Türk'ün hâkimiyetine giriyor, Balkanlarda sulh ve sükûn hali sürüyor, Kuzey Afrika, Arabistan yarımadası bu güçlü devletin hâkimiyet sahasına girerek barış ve güvenlik kuşağının içerisinde yer alıyordu. Osmanlı, Balkan toplumları üzerinde barışı, hoşgörüyü ve hürriyet ortamını sağlarken, diğer Avrupa ülkelerinin ilk dikkate alacakları ülke durumuna geliyordu. Avrupa ülkeleri kendi aralarındaki ilişkilerde bile Osmanlı'nın ne söyleyeceğine bakıyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı'yı gözardı sayan ve Osmanlı'dan bağımsız bir politika izleyemiyorlardı. Zira, Osmanlılar Avrupa'yı seyreden pasif bir seyirci değil, muktedir bir oyuncu idi. Şu söylenebilir; yıkılırken bile uluslararası güçlerin dikkatle izlediği bir ülke durumundaydı Osmanlı Devleti.

Osmanlı idaresi zulme değil adalet ilkelerine dayanıyor, şer'i şerifin çizdiği sınırları aşmıyorlardı. Dolayısıyla insan hak ve hürriyetleri, çağının en geniş anlamı içerisinde Osmanlı'da uygulanıyordu. Din ve ırk ayrılığı bu haklara mani değildi. Zira batıda Osmanlı tehdidinin sürdüğü 1533 - 1546

devresinde Protestanlar geniş ölçüde Katolik Habsburg baskısından kurtulmuşlar idi. Hatta XVI. Yüzyıl ortalarında Türkler Protestanların ümidi olarak telakki edilecek ve Osmanlı topraklarındaki Protestanların serbestçe dini icraatlarını yapmaları imparatorluk topraklarında yaşayanlar için bir ideal olarak görülecektir. "Türklerin eline düşmek Frenklerin eline düşmekten daha iyidir" diyorlardı (Ducas, s. 291, Bonn). 16. yüzyılda Portekizliler ile barışın tesisi aşamasında Portekiz kralına gönderilen namede ki ifadeler Osmanlı barış şemsiyesinin büyüklüğünü anlatmaktadır;

"Hak sübhanehu ve Te'alâ hazretlerinin uluvv-i inayeti ile şimdiki halde hilafet-i rûy-ı zemine kabza-ı tasarruf ve iktidar murad olub şark ve garbın re'âyâsı cenah-ı devletimizle müstazıl olub daima re'âyâ hakkında mezîd-i merhamet-i şahanemiz mebzul oldığına binâen...".

Cemil Meriç'in, Osmanlı'da niçin bir Bodin, bir Makyavel, bir Hobbes yetişmediği sualine verdiği cevap şöyledir;

"Niçin yetişsin? Mutlakiyetin bu yavuz nazariyecileri Osmanlı mülkünde yaşasalar Zat-ı Şahane'nin destancısı olurlar. Ülkelerinde gerçekleştiğini görmedikleri âdil ve kerîm devlet rüyasını yalnız Osmanlı gerçekleştirmiştir".

Fairfax Downey "Kanuni Sultân Süleyman" adlı eserinde;

"Yirmi muhtelif ırka mensup halk, Süleyman (Kanuni Sultân Süleyman)ın hâkimiyeti altında sızıltısız, gürültüsüz yaşadılar. Re'âyânın, Müslüman olmayanlar dâhil, arazi sahibi olmalarına cevaz verildi. Buna mukabil onlara bazı mükellefiyetler yükledi. Birçok Hıristiyan, vergileri ağır ve adaleti kararsız olan Hıristiyan ülkelerindeki yurtlarını bırakarak Türkiye'ye gelip yerleştiler." diyor.

Doğuda ise Sünnî İslâm dünyasının koruyuculuğunu ve en önde gelen temsilciliğini üstlenerek Şii tehlikesini bertaraf etmişlerdir. Müslüman ahali üzerindeki Şii zulmünü defetmeyi farz-ı ayn telakki eden Osmanlılar, ilan ettiği seferler ile İslâm dünyasındaki yerlerini daha da sağlamlaştıracaklardır. Zira Yavuz'un Mısır seferi ile Osmanlı padişahları halife unvanını alarak manevi nüfuzlarını arttıracaklardır. Tüm Müslümanlar üzerinde söz sahibi olma imkânı bahşeden halifelik kurumu, Osmanlı'nın hem gücünü pekiştirmiş ve hem de hedeflediği barışı tesis etmede yardımcı olmuştur.

1590'da imzalanan antlaşma ile Osmanlı üstünlüğü doğuda pekişmiştir. Bu anlaşma ile 1555 antlaşmasında üzerinde durulan Hz. Ali dışındaki üç halifeye sövüp sayma anlamına gelen "tebarrai"liğin men'i sağlanmıştır. Bundan sonraki antlaşmalarda bu dini hususlar hep ön planda tutulmuştur. Osmanlılar bu tarz izledikleri politikalarla Sünni dünyayı manevi yönden destekleme ve dinin koruyuculuğu imajlarını pekiştirmiş oluyorlardı.

Dinin koruyuculuğu misyonu oldukça ön planda görülüyordu. Seferlere çıkılırken teorik gerekçe dinin muhafazası ve din gayreti üzerine tesis ediliyordu. Portekizliler Hindistan'ı işgal ettikleri zaman buranın küffar elinden istihlası için Osmanlı donanmasının Süveyş'e açılabilmesini mümkün kılacak Süveyş kanalı projesinin ön gerekçesinde Hindistan'dan Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyarete gelecek Müslümanların yollarının kesilmesi ve dahası Müslümanların kâfirlerin taht-ı hükümetinde olmalarının reva görülemeyeceği idi.

Kanuni dönemi, Osmanlı barışı teriminin yüklendiği anlamın tezahür ettiği parlak bir dönem idi. Zira bu dönemde sağlam bir hukuk anlayışını hâkim kılma çabaları, adalet prensibinin ön plana çıkarılması, Sünni dünyanın liderliğinin ve koruyuculuğunun, doğuda Safeviler'e batıda Hıristiyan âlemine karşı "ilahi misyon"un üstlenilmesi, XVI. yüzyılı **Kanuni Çağı** haline getirecektir. Bu dönem daha sonra hep idealize edilecektir.

Sokullu Mehmed Paşa'nın günün şartları içerisinde gerçekleşmesi güç olan projeleri hep bu üst idealin eseriydi. Süveyş kanalının açılarak bölgede ve Hint denizinde daha etkin bir politika izleme, Orta Asya'dan batıya uzanan tarihi ticâret ve hac yollarını kontrolü altına almaya çalışan Moskova knezliğini engelleyerek Orta Asya'nın Sünnî dünyası ile irtibatını artırma, Hazar denizine ulaşmak için Don - Volga Kanalını açma ve Endülüs Müslümanlarını daha ciddi bir şekilde destekleme, bu projeler arasında sayılabilir.

Kısaca **Pax Ottoman** demek, bütün insanları Allah'ın kulları kabul eden İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti tarafından uygulanması demektir. (216)

(216) BA, Mühlmme Defteri, nr. 5, sh. 70, hüküm 161; nr. 7, sh. 258, hüküm 721; nr. 70, hüküm 416; nr. 72, hüküm 264, 903; BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 36515-A; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E. 9297/13; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c.I, sh. 217; Paris Bib. Nat. msh. Fonds turc anc. n. 130, vrk. 78; İskender Hoçi Yanko, "Galata'nın Osmanlılara Teslimi", TOEM, nr. 25, sh. 49-53; Saffet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", TOEM, nr. 14, sh. 857-861; Ahmed Refik, "Bahr-ı Hazar- Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", sh. 1-14; Ahmed Refik, "Onuncu

Asırda Açıkdeniz Meselesi ve Azak Muharebesi", TOEM, nr. 17(94), sh. 261-275; İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", sh. 349-402; VVİttek, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", sh. 566; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 476-479; Akgündüz, Ahmed, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, İzmir 1990, c. 2, sh. 10-13; Meriç, Cemil, Ümrandan Uygarlığa, İstanbul 1979, sh. 197; De La Jonquiere, Histoire de l'Empire Ottoman, sh. 164; Kantemlr, c.I, sh. 154; Dovvney, Fairfax, Kanuni Sultân Süleyman, terc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975, sh. 99; Emecen, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, c. 1, sh.33-45; Heyet, Resimli ve Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 788; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasiyle Marmara ve Karadenlzin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları", Belleten, c. IV, sayı 14-15(1940), sh. 149-174; Kuznetzova, N.A., "XVI. Yüzyılda Rus-İran Ticâreti ve Osmanlı Devleti", Belleten, c. LII, sayı 202(1988), sh.246-256; Beydilli, Kemal, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticâret" Teşebbüsü", Belleten, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 687 vd.; Çubukçu, İbrahim Agâh, "Kültür Tarihimizde Din", Belleten, c. UV, sayı 210(1990), sh. 772-803; Yücel, Ya'şâr, "Reformcu Bir Hükümdar Fâtih Sultân Mehmed", sh. 79-86.

221. Osmanlı Devleti laik bir devlet midir? Osmanlı Hukuk sistemi deyince ne akla gelmelidir? İslâm Hukukundan ayrı bir hukuk sistemi var mıdır? Din ve devlet münâsebeti nedir?

Önemle ifade edelim ki, Cumhuriyet sonrası, Osmanlı hukuku ile alâkalı kaleme alınan eserlerde ve yapılan araştırmalarda, bazı müsteşrikler ve Türk ilim adamları tarafından ortaya atılan bir kısım yeni ve garip iddialar gözümüze çarpmakta ve hatta İslâm hukukundan habersiz hukuk ve kültür çevrelerinde, bu görüş, sabit ve temel fikir olarak maalesef kabul edilmektedir. Bu fikri savunanların başında, Prof. Fuad Köprülü ve Prof. Ömer Lütfü Barkan gibi tarihçi ve bilim adamları gelmektedir. Dikkat edilirse biz Cumhuriyet sonrası dönem kaydını düştük. Zira Cumhuriyet öncesi ilim adamlarının, Müslüman olsun müsteşrik olsun, böyle açık bir hataya düştükleri görülmemiştir. Biraz sonra konu ile ilgili Hollandalı bir hukukçunun görüşlerini aktarınca, mesele kendiliğinden vuzuha kavuşacaktır.

Sabit ve temel fikir olarak kabul edilen **bu görüşe göre**; Selçuklular ve Osmanlılarda, idarî ve hukukî mevzuatın önemli bir kısmını teşkil eden kanunnâmeler, şerî'at dışında, lâik bir anlayış ve yaklaşım neticesinde vaz' edilen örfî hukukun meyvesidirler. Dolayısıyla Osmanlı hukukunun kaynağı

tam belli değildir. Bazı alanlarda İslâmiyetten önceki Türk Hukukundan, bazı sahalarda ise başta Bizans ve Moğol hukuku olmak üzere çeşitli hukuk ve medeniyet sistemlerinden istifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin belli bir hukuk sistemi ve resmî bir hukuk kodu yoktur.

Önce şunu ifade edelim ki, bu tür iddia sahiplerinin özellikle Türk olanları, sadece tarihçi veya iktisatçı olma vasfına sahiptirler. İslâmî ilimler, İslâm hukuku, İslâm Hukukunun kaynağı, muhtevası ve vasıfları ile ilgili derinlemesine ve orijinal kaynaklara dayalı ayrıntılı bilgiye sahip değillerdir. Her birisi kendi alanında nadide şahsiyet olmasına rağmen, İslâm Hukuku alanında eksiktirler. Bu husus, düşülen hataların önemli ve birinci sebebini teşkil etmektedir. Bir diğer sebep de, batılı ilim adamlarının ve özellikle Goldziher ve Schacht gibi peşin fikirli olanlarının, konuyla ilgili fikir bulandırma gayretleridir. Buna Cumhuriyet dönemindeki lâik hukuk sisteminin halka şirin gösterilmesi için; Osmanlı Devleti'nin de İslâm Hukukunu tatbik etmediği ve kendine hâs lâik bir hukuk nizâmı uyguladığı yahut hukuk nizâmından mahrum bulunduğu şeklindeki resmî görüş de destek verince, meseleye vâkıf olmayan Türk ve yabancı ilim adamları, Osmanlı hukuku hakkında yukarıdaki görüşün isbâtına bile lüzum görülmeyen aksiyom gibi kabul etmiş görünmektedirler. İslâmî ilimleri ve İslâm Hukukunu bilen ilim adamlarının, Osmanlı hukuk tatbikatından ve kanunnâmelerin muhtevasından tam haberdar olmayışları ise, karşı görüşün doğmasını en azından engellemiş yahut geciktirmiştir. Biz böylesine kompleks ve zor bir konunun ortaya çıkarılması için önce Osmanlı hukukunun kaynakları üzerinde durmanın zaruretine inanıyoruz. Ayrıca İslâm Hukukunda ülül-emr denilen devlet adamlarına tanınan yasama yetkisi ve sınırları bilinmeden bu soruya doğru cevap verme imkânı yoktur.

Önce **Osmanlı hukuk sistemi** nedir?

Bir hukuk nizâmının ne olduğunu en iyi ortaya koyan şey ise, o hukuk sisteminin esasını teşkil eden hukukî mevzû'ât ve bunların tatbikat örnekleri demek olan mahkeme kararlarıdır. Osmanlı hukuk nizâmının mâhiyetini ve muhtevasını tesbit edebilmemiz için, Osmanlı Kanunnâmelerine ve mahkeme kararları demek olan şer'iye sicillerine nazar etmemiz icabetmektedir. Ayrıca hukuk nizâmının bir bütün teşkil ettiğini; günümüz hukukundaki ifadesiyle hukuk ilminin âmme hukuku ve husûsî hukuk diye ikiye ayrıldığını;

bu iki daldan âmme hukukunun alt dallarının idare hukuku, anayasa hukuku, ceza hukuku, usûl hukuku ve devletler umûmî hukuku olduğunu; husûsî hukukun alt dallarının ise şahsın hukuku, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku, borçlar hukuku, ticâret hukuku ve devletler hususî hukuku gibi dallardan ibaret bulunduğunu biliyoruz. İşte bir devletin hukuk nizâmının bu sayılan dalları ile din kaideleri arasındaki münâsebet ne ise, o devletin din ile olan münâsebetleri de odur. O zaman örnek bir İslâm Devleti olarak Osmanlı Devleti'ndeki bu münâsebeti, Osmanlı Hukukunun temel kaynaklarını esas alarak ortaya koymak gerekmektedir. Bu kaynaklara müracaat ettiğimizde, uygulamadaki bazı eksiklikler ve suiistimaller dışında, **Osmanlı Devleti'nin İslâm Hukukunu tatbik ettiğini görüyoruz**.

Burada, kendi tabiriyle Flemenk gâvuru olan Hollanda'lı bir gayr-i müslim hukukçunun Osmanlı hukukunun mahiyeti ve kaynakları hakkındaki mütâlâasını, ibret olsun diye II. Abdülhamid'e arz ettiği lâyihasından özetleyerek iktibas edeceğiz:

"(Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlettir). Müslümanlara göre hukuk, ilâhî emirlerden ibarettir ve bunlar da dinî ve dünyevî emirler olarak ikiye ayrılır (ibâdât - muâmelât). Bunlar birbirinden ayrılmaz.

Kur'ân, Müslümanlara göre şüpheden uzak ve ilâhi emirleri muhtevi mukaddes bir kitaptır. Kur'ân'da mevcut olan hukukî hükümler, ayrıntılı hükümler veya genel esaslar tarzında hukukun bütün alanlarını kapsar. Kaynağı ilham değil vahiy olan Kur'ân, Hz. Muhammed'e indirilmiş ve o da tebliğ etmiştir. Kur'ân öyle bir kitabdır ki, her harfi ve her hükmü, bütün zemin ve zamanlarda geçerlidir. Hıristiyan Kitab-ı Mukaddes'i gibi sadece hukuk nizâmının esaslarını değil, hem esaslarını ve hem de değişmeyen bir kısım tafsili hükümlerini de câmi'dir.

Sünnet ise, Hz. Peygamber'in fiil söz ve hareketleridir. Bunların Kur'ân'dan farkı, vahiy yoluyla değil, ilham yoluyla Allah tarafından kalbine ilkâ edilmiş olmasıdır. Müslümanlara göre, Hz. Muhammed bir beşerdir; ancak doğru sözlü ve vazifeli bir nebî ve resuldür. Bütün güzel ahlâkı ve gelmiş geçmiş ilimleri Allah'ın insanıyla zatında cem' ettiğinden mümtaz bir insandır. Kur'ân'ın tebliğcisidir. Dinin tamamlayıcısıdır.

Halife veya padişah (imam-ı meşru') yeryüzünde Allah'ın vekilidir yani O'na karşı sorumludur ve Kur'ân ile sünnetin hükümlerine itaat ile mükellefdir. Bu itaati terkettiği an, kendisine de itaat edilmez. Devleti idare ederken devlet ricalinden mahir ve muktedir olanlarla meşveret etmesi icabeder. Halife veya padişahın otoritesi, meşru' dâire ile sınırlıdır. Dilediği gibi hareket edemez. Padişahın istibdadı, ilahî kanun ile kayıtlıdır.

Halife ve padişahın teşri'î salâhiyeti yani **yasama gücü**ne gelince, İslâmiyet diğer dinler gibi sırf akâidden ibaret değildir; belki kanunlar mecmuası hükmündedir ve bir hukuk nizâmı vardır. Maalesef Avrupalılar ve Avrupa'da tahsil görmüş Müslümanlar, bu önemli farkı bilmemektedirler. Bana kalırsa bu anlayış sakattır; bunu anlamak için Kur'ân'ı okumak kâfidir. Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği şerîât, hiç bir vakit değişken ve sallantıda değildir, '*dünya âhiretin tarlasıdır*' denilmiş ve dünyevî saltanat da ihmâl edilmemiştir. Müçtehidlerin gayretleri ortadadır. İslâmiyet şimdiye kadar bulunmuş olduğu hal ve tarzdan gayrı bir şekil ve renge girecek diyenlere sorarız:

İslâmiyet, sadece inanç esaslarından ibaret olsa, bu dinin artık yaşaması için ümit ve alâmet kalır mı?

Her halde şarkdaki ahvâlin ıslahı için körü körüne tedbirler almağa kalkışmak ahmaklıkdır. Kanaatime göre, Osmanlı Devleti'nin resmî dini İslâmdır ve Avrupa'nın arzuladığı şey ise, Osmanlı Devleti'ni gayrimüslim bir devlet haline getirmek ve Türklerin dinlerini değiştirmektir. İslâmiyet, din ve devlet olmak üzere iki unsurdan teşekkül eder. Şeriat dini devletten ayıramaz. Bu sebeple, şer'i şerif, hem ibâdet ve hem de mu'âmelâtı câmi'dir. Padişah devletin hem hâkimi-i mutlakı, hem komutanı ve hem de birinci imamıdır. Hükümet, şer'î hükümleri icraya ve vergi tarhıyla tahsiline nasıl memur ise, ibâdetlerin icrasına da öyle memurdur.

Müslümanların şerî'ata verdikleri mana, bu kelimenin bizdeki kanun manasına benzemez. Bunların şerîat dedikleri şey (şer'i şerif), evvela Kur'ân'dan, saniyen fıkıh kitablarındaki şekliyle sünnetten; sâlisen fetvalardan yani fıkıh ilminde mütehassıs olan imam ve müçtehidlerin vermiş oldukları hukukî takrirlerden ibarettir. Gerçi Kur'ân, şeriatın uss'ül-esasıdır. Ancak bizdeki hâkimler anayasa hükümlerine ne kadar az müracaat ederlerse, kadılar da o kadar Kur'ân'a ve tefsirlerine müracaat ederler. Zira Kur'ân ve sünnetteki

hükümler dağınıktır. Osmanlı Devleti'nde temel mevzuat, meşhur müçtehidlerin verdikleri fetvalar ve şer'î hükümleri derleyen fıkıh kitaplarıdır, müçtehidlerin de birinci tabakası sahabelerdir ve bunların ittifaklarına **icma'** denir. **Kur'ân, sünnet ve icma', bütün hukukî hükümlerin aslı ve esasıdır**. Diğer kanunların meşruiyet dayanağı da bunlardır. İslâm hukukunun dördüncü kaynağı da **kıyas**dır. Ancak bu ameliyeyi, ancak Kur'ân, sünnet ve icma ile aklını tenvir etmiş ve bunların hükümlerine uymuş olanlar kullanabilirler.

İşte asıl İslâm kanunlarını tanzim edenler, büyük müçtehid hukukçulardır. Bunlar, Roma devletindeki hukukçulara benzerler. İslâm müçtehidleri, bizde kanun tanzim edenler gibi sadece manevî te'sirleri olmayıp ayrıca maddi iktidar ve nüfuzları da o derece gâlibdir ki, kadılar bile onların re'ylerine itaate mecburdurlar. Ancak kadı'nın onun kadar ilim sahibi olması hali, bunun istisnasını teşkil eder. Bu iktidar ve nüfuzları, devlet başkanınca verilmiş bir şey değildir; İslâm âlimleri indinde kazandıkları haklı şöhretten ileri gelmektedir. Devlet reisi, bu gibi fakîhlerin re'ylerini resmen kabul ve tasdik etmekden başka bir şey yapamaz ve bunların re'ylerini hiçbir zaman mevki'-i tezekkür ve istişareye koyamaz.

Osmanlı Devleti'nde resmen ilk defa böyle bir fıkıh kitabının resmî hukuk kodu olarak kabulü "**Mültek'al-Ebhur**" isimli kitap hakkında 1648 ve 1687 yıllarında vaki olmuştur.

1549'da vefat eden **İbrahim Halebî**'ye ait olan bu eser, IV. Mehmed'in emriyle **Mevkûfât** adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Mülteka mecmuası, akâid, hukuk, ceza, aile, hacr, hacz ve devletlerarası münâsebetlere ait olan hükümleri şâmildir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin asıl kanunlar mecmuasıdır.

Burada şu iki noktanın da bilinmesinde fayda vardır: ehl-i sünnet Müslümanların kabul ettiği dört amelî mezhep vardır. Osmanlı Devleti, resmen Hanefi mezhebini benimsemiştir. İkinci husus, bu mezhebin hukukçuları hep aynı derecede nüfuz ve itibar sahibi değillerdir. Her müçtehid, kendisinden büyük bir fakihin re'yine uyar. Bu sebeple Mülteka Kitabı'nın resmen kabulünden beri, tedvin ve telif olunmuş fıkıh kitapları, tamamen mezkûr eserin şerhi ve izahı ile mahkemelerde esas alınan fetvalardan ibarettir.

Örf ve âdet kaideleri, şer'i şerifin hükümlerini tamamlayan bir kanun

makamındadır. Buna rağmen kadı, örf ve âdet kaidelerine istinaden hüküm veremez. Meğer ki, fıkıh kitaplarında davaya ait şer'î hüküm bulunmasın ve örfe müracaat edileceği belirtilmiş olsun.

Padişah da bir kanun yapabilir. Fakat bu kanun, şer'i şerifin teferruatıdır. Asıl kanun, müçtehidlerin içtihadıyla Kur'ân ve sünnetten alınan fıkıh kitaplarındaki hükümlerdir. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâm tarafından veya hâkimler yahut müftilerden biri tarafından tasdik olunmamış hiçbir kanun, ferman ve irâde-i seniyye düstur'ul-amel olamaz. Padişah, müftülük icazeti almış bir âlim ise, bu vasıfda bir padişahın tanzim edeceği nizâmlar, ferman ve irâdeler, fetva alınmadan yürürlüğe girer. Padişah, arzu ettiği hallerde zorla istediği şekilde fetva alabilirse de, bu hal, şer'î hükümleri bozmuş olmaz. Avrupalılara göre, Osmanlı kanunları, padişahın keyfe mâ-yeşâ emirlerinden ibarettir. Avrupa'da câri olan fikirlere göre, şerî'at-ı Muhammediye, padişah olan zâta, dilediği şekilde hareket etmek ve kanun vaz'etmek üzere tam yetki vermiştir. Padişahın irâdeleri kanuna bedeldir veyahut istediği gibi kanun yapar. Bu fikir, şer'i şerif hakkında büyük bir bühtandır ve İslâm dininde masiyet ve büyük günahlardan sayılır.

Şer'i şerif, hem devlet ve hem de İslâm Padişahının sıfat ve iktidarını çok iyi tayin etmiştir. Ancak zaman ve zemine göre değişebilen idare tarzı ve memleketin sosyal, iktisadi ve idarî nizâmı hakkında pek az çerçeve hükümler vaz'etmiştir. İşte İslâm padişahı kendisine tanınan yetki çerçevesinde sınırlı yasama gücünü, yukarıdaki manada kullanabilir. Bunun için Kanunî Sultân Süleyman, 1519 ve 1566 senelerinde mülkî ve askerî meseleler hakkında bir kanun tanzim buyurmuşlardır ki, bu kanun 1846 senesine kadar yürürlükte kalmıştır. Sonraları meydana getirilen nizâmât ile çoğu hükümleri tashih ve ta'dil olunmuştur".

Yukarıdaki izahların, Osmanlı hukukunun mahiyeti ve kaynakları hakkında genel bir fikir verdiği kanaatindeyiz. O halde Osmanlı Devleti Müslüman bir devlet olduğu gibi, hukuk nizâmı da İslâm hukukundan başka bir şey değildir. Ancak bu hukuk sisteminin hükümleri, kaynakları itibarıyla iki ana kola ayrılmaktadır ve bu iki ana koldan birine kaynaklarını belirtme açısından şer'î hukuk (**şer'i şerif**) ve diğerine de örfî hukuk (*kanun-ı münîf*) denmiştir. [217]

(217) BA, YEE, nr. 14-1540, Devlet-i Aliyye'deki Islahât-ı Kanuniye, sh. 5 vd. 26-27; Köprülü, Fuad, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri, İslâm Amme Hukuk'undan Ayrı Bir Türk Hukuku Yok mudur?", Belleten, II, Ankara 1938, sh. 39-72; Barkan, Kanunlar, sh. V vd.; İA, VI, 185-195; Kern, R.A., "Adat Hukuku", İA, c. I, sh. 129-131; Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973, sh. 5 vd.

222. O zaman Kanunnâmelerin tanzim ettiği hukuk dalları nelerdir? Kanunnâmeler, laik hukukun meyveleri değil midir?

Kanunnâmelerin tanzim ettiği hukuk dallarını ortaya koymak demek, Osmanlı Devleti'nde dinin devlete tanıdığı yasama yetkisi ve aradaki bu manada mevcut olan münâsebetleri ortaya koymak manasını ifade etmektir. Ayrıca Osmanlı Hukukunun laik olup olmadığını keşf etmek demektir.

Kanunnâmelerin hukukî hükümlerini, muhtevalarını ve şer'î dayanaklarını açıklamak çok uzun sürer. Burada Osmanlı hukuk sisteminin ne olduğunu ortaya koyabilmek için en kapsamlılarından iki örnek seçerek meseleyi izaha çalışacağız.

Bütün Osmanlı Kanunnâmelerini iki ana örnekte toplamak mümkündür:

Birincisi, değişik hukuk dallarına ait bazı hükümleri tanzim eden temel Osmanlı Kanunnâmesi'dir ki, tahlile esas olarak en şümullüsü ve muntazamı olan Kanunî Sultân Süleyman Kanunnâmesi'ni alacağız.

İkincisi ise, anayasa ve idare hukukunun konularını tanzim eden Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi'dir.

Kanunî Kanunnâmesi üç babdır;

Birinci Babı, dört fasıl halinde ceza hukukuna ait ta'zir cezalarını, daha doğrusu ülül-emre havale edilen para ve sopa cezalarını tanzim etmektedir. Yedi çeşit had suç ve cezaları, şahsa karşı işlenen bütün cürümler ile ceza genele ait esaslar, Kanunnâme'de yoktur. Zira bunlar, fıkıh kitaplarında tedvîn edilmiş olan şer'î hükümler ile tanzim olunmuştur. Yani Kanunnâmenin bu kısmı, ceza hukukunun sadece beşte birini tanzim etmiştir. Şer'î hükümlerin düzenlediği beşte dörtlük kısımda kaynak, fıkıh kitaplarıdır.

İkinci bab, toprak hukuku yani eşya hukuku ile malî hukuka ait bazı hükümleri tanzim etmektedir. İkinci babın temelini, mahiyeti haracî arazi olan mîrî arazi ve haraç vergisi karşılığında alınan rüsum teşkil etmektedir.

Bac konusu, fıkıh kitaplarındaki "âşir" faslının teferruatıdır. Netice itibariyle bu bab da, aslı ve esası şer'e dayanan eşya hukukunun bir konusunu (arazi hukukunu) ve malî hukukun bazı mevzularını tanzim etmektedir. Yaya, müsellem ve benzeri konular ise, hukukun dalları arasında fazla bir önemi hâiz olmayan askerî hukuka aittir.

Üçüncü bab ise, askerî ve idarî hukuka ait bazı özel konulan tanzim etmektedir.

Netice olarak Osmanlı kanunnâmelerinin %90'ına temel teşkil eden bu umumî kanunnâme, ceza hukukunun beşte birini, askerî hukuka ait bazı konuları, eşya hukukunun arazi çeşitlerinden sadece mîrî araziyi, idare hukukuna ait bazı konuları ve malî hukukun temelini şer'î hükümler teşkil eden bir kısım mevzularını tedvin etmiş bulunmaktadır.

İkinci örneğimiz ise **Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi**'dir ve sadece idare hukukuna ve istisnaî olarak da anayasa hukukuna ait bazı mevzuları tanzim etmektedir.

Bu kısa açıklamalarımızdan sonra şu soruları sormak icab etmektedir: Acaba Osmanlı hukuku, ceza hukuku, malî hukuk, eşya hukukunun tek konusu, idare ve askerî hukukdan mı ibarettir? Elbette değildir. O halde asıl hukuk sistemi nedir? Bu sorunun cevabını, hukukun tatbikat örnekleri olan şer'îye sicillerini de kısaca gözden geçirdikten sonra bulmak mümkündür. Ancak şunu ifade etmek mümkündür ki, Osmanlı Kanunnâmeleri, sadece ve sadece, İslâmın devlete tanıdığı yetki kullanılarak, askeri hukuk, idare hukuku, mali hukukun belli alanları ve ceza hukukunun ta'zir suç ve cezaları konusundaki hükümlerinden ibarettir ve bunlar da İslam'a aykırı değildir. (213)

(213) Topkapı Sarayı Müzesi kütp. nr. R. 1935, vrk. 10/B-14/a.

223. Osmanlı dönemindeki mahkeme kararları demek olan Şer'iye Sicillerine göre Osmanlı Hukuk sistemi nedir?

Osmanlı hukuk nizâmı hakkında mevcut olan çelişkili görüşler arasından doğruyu tesbit etmemize yarayacak bir diğer önemli delil, şer'iye mahkemelerince tutulan ve bize kadar intikal eden **şer'îye sicilleri**dir. Bunlar, Osmanlı **mahkeme kararları** demektir. Bu sicillerin tetkikiyle Osmanlı hukukunun kaynakları, şer'i şerif dedikleri İslâm hukukunu ne dereceye kadar uyguladıkları,

padişahların ve ülül-emr denilen devlet yetkililerinin sınırlı yasama yetkilerini, Kur'ân ve Sünnette kesin bir şekilde zikredilmeyen ve içtihat ile zamanın ülül-emrinin sınırlı yasama yetkisine terk edilen örfî hukukun uygulanma alanları yani Kanunnâmelerin tanzim ettiği hususlar bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır. Bunlar incelenmeden Osmanlı hukuku hakkında verilen hükümler, peşin ve gayr-i ilmîlik vasfından pek kurtulamayacaktır.

Bu sebeple şer'îye sicillerindeki kararlar hukukun hangi dallarının, şer'î şerif tarafından tanzim edildiğini daha yakından görelim:

A) Özel hukukun dallarından olan **şahsın hukuku** ile alakalı sicil örneklerinden Osmanlı hukukunda gerçek ve hükmî şahısların bilindiğini, ehliyet, gaiblik, şahsî haklar ve benzeri konulara dâir şer'i hükümlerin aynen uygulandığını görüyoruz. Bu konuda temel kaynak fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.

Aile hukukuna ait sicil örneklerinden eski Müslüman Türk aile yapısını, nişanlanma, evlenme ve benzeri müesseselerin şer'î hükümlere göre şekil aldığını, tamamen erkeğe ait gibi zannedilen **boşanma hakkının kadın tarafından da kullanıldığını**, neseb, velayet ve nafaka konularının da fıkıh kitaplarındaki şekliyle sonuçlandırıldığını müşahede ediyoruz.

Miras hukukuna ait kayıtların çoğunluğunu, miras sözleşmeleri (tehârüc), devletin mirasçılığı, tereke taksimleri ve vasiyet örnekleri teşkil etmekte; bu konuda da tamamen ferâiz ilminin esaslarına riâyet edilmiş bulunmaktadır. Tek istisnası, mirî arazinin tasarruf hakkının intikali meselesidir ki, bu konu kanunnâmelere terkedilmiştir.

Şer'iye sicillerinde eşya, borçlar ve ticâret hukuku ile ilgili kararlar iç içedir ve fıkıh kitaplarındaki "**muamelât**" hükümleri aynen tatbik edilmiştir. Bu konuda da tek istisna, mirî arazinin tasarruf şeklidir ki, kanunnâmelerle tanzim olunduğu bilinmektedir.

Devletler hususi hukuku alanındaki şer'î hükümlerin uygulandığını, ahvâl-i şahsiye ve ibâdet mevzuları dışında zimmîlere de kendi rızalarıyla şer'-i şerifin ahkâmının tatbik edildiğini, konuyla ilgili sicil örneklerinden öğrenmekteyiz.

B) Osmanlı hukuku ile ilgili tartışmalar, daha ziyâde kamu hukuku üzerinde yoğunlaştığından, şer'iye sicilleri açısından konuyu tafsilatlı olarak incelemekte yarar vardır.

Ceza hukuku alanındaki şer'iye sicillerinden, Osmanlı Devleti'nin bu konuda şer'i şerifin hükümlerini tatbik ettiğini ancak konunun kendi özelliği içinde iyi değerlendirilmesi gerektiğini anlıyoruz. Bilindiği gibi, İslâm hukukunda **suç ve cezalar** üç ana guruba ayrılmaktadır:

a) Kur'ân ve hadis'de açıkça mikdar ve unsurları tayin edilen **had suç ve cezaları**dır. Bunlar, iffete iftira (hadd-i kazf), hırsızlık (hadd-i sirkat), yol kesme (kat'-i tarik), zina (hadd-i zina), içki içme (hadd-i şirb) ve devlete isyan (hadd-i bağy, hirâbe) suç ve cezalarıdır. Unsurları bulunduğu takdirde, Osmanlı Devleti'nin bu suçlara ait şer'î cezaları aynen uyguladığını, şer'îye sicilleri göstermektedir.

b) **Şahsa karşı işlenen cürümler**dir. Bunlar hakkında şer'î hükümlerin öngördüğü kısas, diyet ve diğer şer'î cezaların 500 senelik zaman dilimi içinde hiç aksatılmadan aynen uygulandığını şer'îye sicillerinden öğreniyoruz. Hatta konuyla ilgili olarak Ömer Hilmi Efendi'nin Mi'yâr-ı Adalet isimli eseri, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yarı resmî ceza kodu olarak benimsenmiştir.

c) Yukarda zikredilenlerin dışında kalan suçlar ve cezalardır. İslâm ve Osmanlı hukukunda bunlara ta'zir, siyâset-i şer'iye veya siyâset cezaları denmektedir. Bunların mikdarları ve tatbik şekli, ülül-emre terkedilmiş bulunmaktadır. İşte Fâtih, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî'ye ait umumî kanunnâmelerin ilk bab yahut fasıllarında sevk edilen hükümler, bu çeşit suç ve cezaları düzenleyen hükümlerdir. Şer'iye sicillerinde bu tür cezalar için "kanun üzere ta'zîr cezası" tabiri kullanılmaktadır.

Usul hukuku ile alâkalı şer'iye sicilleri, Osmanlı Devleti'nin bu konuda da şer'î hükümleri uyguladığını, ancak resm-i kısmet ve benzeri istisnaî konularda örf - âdete, zamanın sosyal ve iktisadî şartlarına riâyet edildiğini göstermektedir. Bunun en bariz misâli, deliler konusudur. Mesele çok açık olduğundan ayrıntıya girmiyoruz.

İcra ve İflâs hükümleri de şervî esaslara göre düzenlenmiştir. Şer'iye sicilleri arasında malî hukukla ilgili kayıtlar da yer almaktadır ve bu kayıtlardan birçok malî hukuk probleminin şer'î esaslara göre çözümlendiği anlaşılmaktadır.

İdare ve anayasa hukuku ile alâkalı olarak ise, İslâm hukukunun ülül-em-

re tanıdığı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde düzenlenen bazı ferman, yasaknâme, adâletnâme ve buyuruldukların yer aldığını görüyoruz.

Bu dediklerimizin en büyük delili, Osmanlı Devleti'nden kalma şer'îye sicilleridir. Son zamanlarda tarihçi, hukukçu ve ilâhiyatçıların bu siciller üzerinde yaptığı araştırmalar, zikrettiğimiz gerçekleri harfiyyen isbatlar durumdadır. Bir örnekle konuyu tamamlayalım. Sayın Dr. Fethi Gedikli'nin "XVI. ve XVII. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudârebe Ortaklığı: Galata Örneği" adlı doktora tezi ile ortaya çıkmıştır ki, Osmanlı Şer'iye Sicillerindeki kararlar, tamamıyla fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümler ile baş başa yürümektedir. (219)

(219) Debbâğzâde, Nu'man Efendi, Câm'iüs-Sak, Dersaadet 1214, sh. 288-291, 298-310, 312, 335; Akgündüz, Ahmed-Türk Dünyası Araştırma Heyeti, Şer'iye Sicilleri, İstanbul 1989, c. I (Özel Hukuk), c. II (Kamu Hukuku); Krş Barkan, Kanunlar, sh. I-XXXIII; Gedikli, Fethi, XVI. ve XVII. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudârebe Ortaklığı: Galata Örneği, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 1996.

224. Bu izahlar neticesinde Osmanlı Hukuk Mevzuatı deyince ne anlamamız gerekmektedir?

Osmanlı hukukunun iki önemli şaşmaz bilgi kaynağı olan kanunnâmelerin ve şer'îye sicillerinin tahlilinden şu inkâr edilemez neticeler ortaya çıkmaktadır:

A) Osmanlı kanunnâmeleri, sadece ve sadece idare hukuku, istisnaî olarak bazı anayasa hukuku konuları, eşya hukukunun mîrî araziye ilişkin konuları, askerî hukuk, malî hukuk, ceza hukukunun ta'zîr suç ve cezaları konusu ve bazı istisnaî özel hukuk konularına dâir hükümler ihtiva etmektedir. Mezkûr konularda hükümler sevk ederken varsa şer'î esasları kanunlaştırmakta, ülül-emre havale edilen mevzularda ise, kamu yararı örf ve âdet gibi talî kaynaklar göz önüne alınarak düzenlemelerde bulunmaktadır. Bir devletin hukuk sisteminin sayılan konulardan ibaret olduğu asla iddia edilemeyeceği gibi, zikredilen konuların da şer'i şerif dışı olarak tanzim edildiği de ileri sürülemez. İlerdeki izahlarımız meseleyi vuzuha kavuşturacaktır. Ayrıca hukuk nizâmının ancak yaklaşık % 15'ini tanzim eden mevzuata bakılarak ve mahiyeti tetkik edilmeyerek, hukuk sisteminin lâik veya başka bir sıfatla tavsifine de gidilemez.

B) Şer'iye sicillerinin tetkiki, bize Osmanlı Devleti'nin şahsın hukuku, aile hukuku, miras hukuku, borçlar - eşya ve ticâret hukuku ile devletler hususî hukuku ile alakalı özel hukukun bütün dallarında; kamu hukukundan usûl hukukunun tamamı, ceza hukukun % 80'i, mâlî hukukun çoğunluğu, devletler umumî, idare ve anayasa hukukunun ise genel esaslarında şer'î hükümlerin esas alındığını göstermektedir. Bu saydığımız kısım, hukuk nizâmının yaklaşık % 85'ini teşkil eder.

C) **Osmanlı hukukundaki mevzuat hükümleri** iki kısımdır:

Birincisi; Doğrudan doğruya Kur'ân ve sünnete dayanan ve fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş bulunan hükümlere şer'î hükümler, şer'i şerif veya şer'î hukuk denmektedir. Osmanlı hukukunun % 85'ini bu hükümler teşkil eder. Bu sebepledir ki, Molla Hüsrev'in "Dürer ve Gurer"i ile İbrahim Halebî'nin "Mülteka"sı Osmanlı Devleti'nin medeni kanunu olarak görülmüştür. Şer'î hukukun kaynakları iki kısma ayrılmaktadır:

a) Aslî kaynaklardır ki, edille-i şer'îyye olarak da bilinir ve Kur'ân, Sünnet, İcmâ' ve Kıyas olmak üzere dört tanedir,

b) Talî kaynaklardır ki, örf - âdet kaideleri, ıstıslâh, istihsân, eski hukuk nizâmları, sahabe kavilleri ve benzeri kaynaklardır.

İkincisi; şer'î hükümlerin tanıdığı sınırlı yasama yetkisine veya içtihad esasına dayanılarak, özellikle malî hukuk, toprak hukuku, ta'zîr cezaları, askerî hukuk ve idare hukukuna ait hukukî düzenlemeler ve temelini örf - âdet, âmme maslahatı gibi talî kaynaklar teşkil eden içtihadî hükümlerdir ki, bunlara da örfî hukuk, siyâset-i şer'iye, kanun, kanunnâme ve benzeri isimler verilir. Bunlar da şer'î esasların dışına çıkamayacağı için, İslâm hukukunun dışında bir hukuk nizâmı olarak kabul edilemez. (220)

(220) İbn'ül-Kayyım El-Cevzî, İ'lâm-ül-Muvakkîn, e IV. sh. 372-378; BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 12 vd.; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. I, Konya 1989, sh. 140, 157.

225. İslâm Hukukunda ve dolayısıyla Osmanlı Hukukunda Devletin sınırlı yasama yetkileri var mıdır?

Osmanlı Hukuk nizâmının esasını teşkil eden İslâm fıkhında, gerçek anlamıyla kanun koyucu yani sâri', Allah yani O'nun iradesidir. Bunun dışındaki teşrîî kaynaklara kanun koyucu nazarıyla bakılmamakta, belki bunlar, ilâhî

irâdeye muvafık hukukî hükümleri tesbit etme kaynağı olarak görülmektedir. O halde Osmanlı Hukuk nizâmının ve daha kapsamlı bir tabirle bütün Müslüman devletlerin hukuk nizâmlarının gerçek manada kanun vâz'ı Allah ve ilâhî hükümleri tebliğ eden Hz. Peygamberdir. Ancak, Allah ve Peygamber'in vaz' ettiği esaslar dâhilinde ülül-emre de bazı yasama yetkiler tanınmıştır.

O halde yukarıdaki şer'î hükümler ve örfî hukuk ayırımını nazara aldığımızda şu neticelere varabiliriz:

A) Aslî kaynaklarla sabit olan şer'î hükümlerin kanun koyucusu Allah ve Resulüdür. Bu hükümler, hiçbir şahıs veya müessesenin tasdikine gerek olmadan bütün Müslümanları bağlar. Yani sultân ve halife de dâhil, bütün mü'minler, mezkûr hükümlere ittiba' etmekle mükellefdirler, Şer'î hukukun esaslarını fıkıh kitapları tedvîn eylemiştir.

B) Kur'ân veya Sünnette açık bir hüküm bulunmadığı için içtihâd ile sabit olan içtihadî hükümlerdir. Bunların kaynağı istihsân, âmme maslahatı veya benzeri talî kaynaklardır. Bunların en önemli özelliği, birinciler gibi bağlayıcı olmamalarıdır. O halde bu çeşit hükümleri ortaya çıkaran ve şer'î delillere göre tesbit edenler, müçtehid hukukçular, sultân veya halifeler yahut da yasama meclisleridir.

226. Devlet, mevcut şer'î hükümleri kanun haline getirebilir mi? Bunun tarihte misâlleri var mıdır?

Osmanlı Hukukunda Devletin yasama yetkisi, birinci planda, fıkıh kitaplarında mevcut olan şer'î hükümleri, tatbikatta kolaylık olması için, tedvîn ederek kanun haline getirmesidir. Buna Devletin yasama yetkisi demekten ziyâde tedvîn faaliyeti demek daha uygun olur.

Bu tür faaliyetlere küllî iki misâl verelim:

Birincisi: Fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümleri, hiç değiştirmeden olduğu gibi kanun maddeleri haline getirmektir. 1081/1670 tarihli Kandiye Kanunnâmesi ve 1116/1704 tarihli Hanya Kanunnâmesi, tamamen fıkıh kitaplarının Kitâb'ül-Cihâd bölümlerinin Bâb'ül-Cizye v'el-Harâc mevzularında yer alan harâc ve cizye ile alakalı şer'î hükümlerin tedvîn edilmiş şeklinden ibarettir. Tanzimat'tan sonra hazırlanan **Mecelle**, **Hukuk-ı Aile Kararnamesi** ve bir kı-

sım kanunlar da, buna ait misâller arasında yer almaktadır.

İkincisi: Fıkıh kitaplarında zikredilen, ancak kısmen değiştirilerek ama özüne dokunulmayarak tedvîn olunan kanun hükümleridir. Osmanlı Kanunnâmelerinin yarısı bu manada hükümler ile doludur. Mesela mîrî arazi, aslında harâcî arazidir. Bu çeşit arazilerin tasarruf şekli, âmme maslahatına göre devletçe tanzim olunmuş ise de, bu arazilerden alınan ve Osmanlı Hukukunda rüsûm-ı şer'îyye denilen bütün resimler, sadece isim değişikliği ile fıkıh kitaplarındaki esaslara uyularak tanzim olunmuşlardır. Öşür diye düzenlenen resm aslında harâc-ı mukaseme ve çift akçesi diye tanzim olunan vergi ise aslında harâc-ı muvazzafdır. Değişen sadece isim ve resimdir.

Devletin bu çeşit yasama yetkisi neticesinde ortaya çıkan mevzû'âtın her maddesini Şeyhülislâma tasdik ettirmek mecburiyeti yoktur. Zira bu tür kanun hükümleri herkesi bağlar. Devlet sadece bunları tedvîn etmektedir. (221)

(221) Ebüssuud, Risale Fil-Öşür, Süleymaniye Kütp. Reşld Efendi, nr. 1036, vrk. 33-41

227. Osmanlı Devleti'nde resmî mezhebin Hanefi mezhebi olduğu ve diğer mezhep mensuplarına hiç hak tanınmadığı iddia edilmektedir. Bu iddialar doğru mudur?

İslâm hukukçuları, ülül-emrin mevcut mezheplerden birini resmî mezhep olarak ilan edeceğini, kabul ettiği resmî mezhebin içerisinde her hangi bir görüşü diğerine tercih edebileceğini, hatta Tanzimat'tan önce çok az örnekleri bulunsa da, diğer mezheplerdeki bir görüşün zamanın şartlarına ve âmme maslahatına daha uygun olduğu düşüncesiyle mahkemelerde tatbik edilmesini emretme selahiyyeti bulunduğunu kabul etmişlerdir. Mecelle'de bu esas "Kaza, zaman ve mekân ile bazı husûsâtın istisnâsıyla tekayyüd ve tehassus eder" dendikten sonra şöyle açıklanmıştır: "Ve kezâlik bir müçtehidin bir hususda re'yi (yani içtihadı), nâsa erfak ve maslahat-ı asra evfak olduğuna binâen onun re'yi ile amel olunmak üzere emr-i Sultanî sâdr olsa, ol hususda hâkim ol müçtehidin re'yine münâfi diğer bir müçtehidin re'yi ile amel edemez, eder ise hükmü nafiz olmaz". Mecelle mazbatasında da, içtihadî olan meselelerde "İmam-ül-müslümîn hazretleri her hangi kavi ile amel olunmak üzere emreder ise, mucibince amel edilmek vâcib olacağı," belirtilmiştir.

Bilindiği gibi Hanefi, Şafiî, Mâliki ve Hanbelî olmak üzere dört meşhur hukuk mezhebi vardır. Osmanlı Devleti'nin ekseri ahalisi Hanefi'dir ve kadılar da Hanefi mezhebi ile hükm etmek üzere memurdurlar. Bununla beraber Irak, Mısır, Hicaz ve Yemen gibi bölgelerde başka mezheplere mensup Müslüman ahali de vardır. Başka mezheplere mensup Müslümanlar arasında meydana gelen ve kendi mezhepleri çerçevesinde fasledilmesi uygun görülen dava ve meselelerde, eğer o mahalde kendi mezhebinden bir kadı yoksa, bunlar mensup bulundukları mezhep âlimlerinden bir âlimi hakem tayin ederler. Bu âlim bunların mensup olduğu imamın mezhebine göre karar verir. Sonra Hanefi kadı onu tasdik ve tenfiz eyler. Eğer kendi mezhebinden kadı varsa, ona mürâcaat eder. Ayrıca Sultân (ülül-emr) bazı meselelerde başka mezheplerin görüşüne göre karar verilmesini istediği takdirde, bu emrine itaat etmek de vâcibdir. Nitekim Osmanlı padişahlarının da Hanefi mezhebi dışındaki mezheblerin bazı görüşleriyle amel etmeleri için hâkimleri memur kıldıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yukarıdaki cevaz görüşünden hareketle, hem hukukî birlik ve istikrarı bozmamak ve hem de hukukî hayatta ihtiyaç duyulan yenilikleri yapabilmek için, kadılar istedikleri hukukçunun görüşüyle hükm etmekten men' edilmiş ve Hanefi mezhebinin en sahih görüşüne göre hükm etmekle mükellef tutulmuştur. Nitekim bütün Kanun-ı Cedid nüshalarında yer alan kadı berâtlarıyla alakalı örneklerde şu esas tekrarlanmıştır:

"Kadı hâkim olup icrâ-yı ahkâm-ı şer'i nebevide evâmir ve nehâi-i ilâhiye mütemessik olup istimâ'-ı de'âvi ve fasi hususunda şer'i kavimden inhiraf göstermeye ve derâhim ve denânir evkafı tescilinden gayri Eimme-i Hanefiye'den muhtelefunfîhâ olan mesaili kemâyenbeğî tetebbu' edip esahh-ı akvâl bulup anınla amel eyleye...".

Önceki izahlarımızdan, İslâm hukukunun ülül-emre, içtihadî hükümler konusunda, aynı mezhebin içinde bulunan görüşlerden veya zaman zaman ve ihtiyaç duyuldukça diğer mezheplerden de istifâde etme hakkı tanıdığı anlaşılmaktadır. (222)

(222) Mecelle, Dersaadet 1314, md. 1801; IV/994 vd.; Krş. Barkan, "Kanunnâme", İA; "Osmanlı İmparatorluğunda Teşkilât ve Müesseselerinin Sertliği Meselesi", İHFM, XI/3-4, sh. 206; "Türkiye'de Sutanların Teşri'î Sıfat ve Selâhiyetleri ve Kanunnâmeler", İHFM, XII/2-3, sh.

716 vd.; Kanunlar, sh. 1 vd.; Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, sh. 185-186; İbn-i Âbidin, Redd'ül Muhtar, c. I. sh. 76 vd.; Kanun-u Cedld, MTM, c. II, sh. 326-327; Ebül-ulâ, Mardin, "Kadı", İA; "Fetva", İA; Mecelle, md. 1811; Ali Haydar Düreru'l Hukkâm Şerhu Mecelletl'I Ahkâm, I-IV, İstanbul 1330/1912; c. IV, sh. 715-716, 994-995; Ebüssuud, Ma'rûzât, MTM, 11/341 vd.; Mumcu, Ahmed, Divan-ı Hümâyûn, 2. Baskı, Ankara 1986, sh. 105; Akgündüz-Heyet, Şer'iye Sicilleri, c. I, sh. 66; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1984, sh. 200 vd.

228. Devletin yasama organı, içtihadı mevzularda ictihâdlardan birini tercih ederek nasıl kanunlaştırabilir? Bu konuda Şeyhülislâmların yetkileri nelerdir?

Osmanlı Hukukunda ülül-emrin bu hakkı kullanması, iki şekilde mümkündür:

Birincisi, eğer kendisi içtihad kabiliyetine sahipse bizzat tercihde bulunabilecektir, Osmanlı Hukuk tarihinde, içtihadî hükümler için böyle bir uygulama söz konusu değildir. Bazı araştırmacılar "umûr-ı saltanat"a ait mes'elelerle içtihadî konuları birbirine karıştırarak, Ebüssuud'un Marûzât'ındaki mes'elelerde dahi Şeyhülislâm'ın rolünü istişârî diye vasıflandırmışlardır ki, mes'elenin aslını bilmemekten ileri gelmektedir.

İkincisi, ülül-emr yani halife yahut sultan fakih değilse, bu konulardaki tercihi Şeyhülislâm veya müftüler yapacak, ihtilaflı olan mes'elenin bütün Müslümanları bağlaması için de, ülül-emr'in tasdikinden geçecektir. Nakit para vakfı konusundaki Ebüssuud'un fetvası ve arzı yapılan ferman sâdır olduktan sonra bütün Osmanlı tebaasını bağlaması bu hâdiseye en güzel misâldir. Yani Padişahın tasdikinden geçmeden önce, Ebüssuud'un nakit para vakfının cezasına dâir olan fetvası, ilmî bir görüştür. Kendisi dışında kimseyi cebren bağlamaz. Ancak padişaha arz edilip onun tasdikinden geçtikten sonra, artık uyulması gereken bir kanun emri haline gelir. İçtihadî meselelerde ülül-emrin yasama yetkisinin manası da budur.

Burada fetvaların ülül-emrin yasama yetkisine olan te'siri üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmların en önemli vasıfları müftülüktür. Müftü, kendisine sorulan hukukî meselenin çözüm şeklini İslâm hukukunun (Osmanlı Devleti'nde birinci plânda Hanefi mezhebinin) mu'teber kaynaklarına muraca'at ederek ortaya koyan İslâm hukukçusu demektir.

Şeyhülislâmların ve diğer müftülerin verdiği şer'î cevaplara **fetva** denir ve bunlar iki grupta mütâlâa edilmektedir:

A) Hususî şahısların veya istişarî mahiyette kadıların sordukları sorulara müftülerin verdikleri şer'î cevaplardır. Bu çeşit fetvaların, her ne kadar mahkeme kararı gibi icra mecburiyeti yok ise de, o konuda karar verecek olan hâkimlerin kararlarına te'sir gücü vardır. Şer'iye sicillerinde birçok kararın fetvaya dayandırılmasının ve adı bulunan her yargı merkezinde mutlaka bir müftünün de var olmasının sebebi budur. Mecelle bu durumu "Hâkimin ledel-hâce âherden istiftâ etmesi caizdir" şeklinde formüle etmiştir. Ancak kadıların verdiği kararlar, gayr-ı resmî de olsa müftülerin ilmî kontrolüne açıktır. Fetvaya muhalif âlim ve hüccetlerin, başta "Divan-ı Hümâyûn" olmak üzere, üst tetkik mercilerinden döndüğü de bir vakıadır. Bir fermandaki şu ifadeler de bunu te'yid etmektedir: "Ve elinde olan şer'î temessüke ve fetvaya nazar kılıp göresin.... tekrar kapıma şikâyetlü gelmelü eylemeyesin".

B) Fetvây-ı şerife adıyla verilen ve Şeyhülislâm'ın imzasını ihtiva eden fetvalardır. Asıl fetva denilince bu akla gelmelidir. Bunlar genellikle kamuyu ilgilendiren meselelerde padişahın talebi üzerine verilen şer'î cevaplardır ve hukukî düzenlemelere içtihadî konularda esas teşkil eden de bu çeşit fetvalardır. Önemle ifâde edelim ki, eğer içtihadî ve şer'î bir mes'ele padişah tarafından sorulur da, cevabı olan "fetvây-ı şerife" alındıktan sonra padişahın irâde-i seniyyesine iktiran ederse, söz konusu fetvanın muhtevası bir kanun hükmü haline gelir. Ebüssuud'un Ma'rûzât'ı ve Kanun-ı Cedid diye bilinen bütün kanun mecmuaları, tamamına yakını bu mahiyette müdevvenât durumundadır. (223)

(223) Mecelle, md. 1801; IV/994 vd.; Krş. Barkan, "Kanunnâme", İA; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşkilât ve Müesseselerinin Sertliği Meselesi", sh. 206; "Türkiye'de Sultânların Teşri'î Sıfat ve Selâhiyetleri ve Kanunnâmeler", İHFM, c. XII, sh. 2-3, sh. 716 vd.; Kanunlar, 1 vd.; Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Crlminal Law, sh. 185-186; İbn-i Âbidin, Redd'ül Muhtar, c. I. sh. 76 vd.; Kanun-u Cedid, MTM, c. II, sh. 326-327; Ebül-ulâ, Mardin, "Kadı", İA; "Fetva", İA; Mecelle, md. 1811; Ali Haydar, Dürer'ül-Hükkâm, IV/715-716; IV/994-995; Ebüssuud, Ma'rûzât, MTM, H/341 vd.; Mumcu, Ahmed, Divan-ı Hümâyûn, 105; Akgündüz-Heyet, Şer'iye Sicilleri, c. sh. 66; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, 200vd.

229. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlar'ın Divan-ı Hümâyûn üyesi olmadığı ve kendilerine etkili bir görev verilmediği iddia edilmektedir. Bu iddialar doğru mudur ve Şeyhülislâm'ın Osmanlı Devleti'ndeki statüsü nedir?

Bu tür iddialar, şeyhülislâmlık makamının yetkilerini ve statüsünü bilmemekten kaynaklanmaktadır. Devletin ilk ve son dönemlerindeki bazı dalgalanmalar bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının ve dolayısıyla kaza teşkilâtının da bir bakıma başı ve mercii Şeyhülislâmdır. Bilindiği gibi kadılar, hukukî meselelerde Hanefi mezhebinin mu'teber görüşlerini esas alarak karar vereceklerdir. Karar verirken Hanefi hukukçularının ittifak ettikleri hususlarda aynen, ihtilâf ettikleri konularda ise gerekli araştırmayı yaptıktan sonra en doğru görüşle amel edeceklerdir. İşte bu noktada kadıların müftülere ihtiyacı vardır. Osmanlı Devleti'nde müftüler iki kısımdır:

Birincisi; bütün ilmiye sınıfının başı olan merkez müftüsü yani **Şeyhülislâm**dır.

İkincisi, diğer müftülerdir ki, bunlara **kenar müftüleri** de denir.

Osmanlı padişahları, Yavuz'dan itibaren hem sultan hem de halifedirler. Saltanat kanadını sadrazamlar temsil ettiği gibi, hilâfet kanadını da Şeyhülislâmlar temsil ederler.

Hezarfen, bu konuda aynen şöyle diyor (XVII. yy):

"Şeyhülislâmlık makamı, sadrazamlıktan daha yüksek değilse de ona eşit ve bazı yönlerden üstündür. Devlet işleri din üzerine bina olunur. Din asıldır; devlet onun fer'i gibi kurulmuştur. Din reisi Şeyhülislâmdır ve sadece devlet reisi vezir-i a'zamdır; ikisinin reisi dahi padişah'dır".

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde müfti veya hoca efendi unvanlarıyla yâd edilen bu makama, Fâtih Kanunnâmesinde de müftü adı verilmiştir. Edirne, Bursa ve İstanbul müftüleri başlangıçta aynı derecede kabul edilirken, Fâtih devrinde İstanbul müftüsü bütün ilmiye sınıfının başı olarak kabul edilmiştir. Zembilli Ali Cemalî (öl.1525), İbn-i Kemal (öl.1534) ve Ebüssuud Efendi(öl.1573)'lerin bu makama gelmeleriyle, artık bu makam sahipleri, hem Şeyhülislâm unvanını almışlar hem de Osmanlı hukukunun mimarı olmuşlardır. Kanuni'ye bu unvanı verdirten, şer'î hükümlerle örfî esasları birleştirerek yüzlerce kanunnâme hazırlayan Ebüssuud Efendi'nin gayretleridir.

Böylesine yüce bir makama sahip olan **Şeyhülislâmların yetkileri**ne gelince, bunları ayrı ayrı incelemek gerekir:

Birincisi; yürütme açısından, Şeyhülislâmların 982/1574 yılına kadar ciddi bir yetkileri yoktur. Bu tarihe kadar müderris, mevâlî denen kadılar ve müftüleri sadrazamlar tayin etmektedir. Diğer kadı ve müderrislerin tayini ise kazaskerlere bırakılmıştır. 1574 yılından itibaren Şeyhülislâmlar, kaza kadılarını ve bazı küçük dereceli müderrisler dışında kalan mevâli kadılarını, müderrisleri ve hatta kazaskerleri de **tayin yetkisine sahip olmuşlardır**. Ancak kazaskerlerin ve mevâli kadılarının tayininde sadrazamın görüşünü almaları gerekir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kazaskerlerin kadı tayin yetkisi tamamen alınarak bütün yetki Şeyhülislâmda toplanmıştır.

İkincisi; Şeyhülislâm'ın **yargı yetkisi yoktur**; ancak Osmanlı Devleti'nde **Anayasa Mahkemesi başkanı sıfatı**nı taşımaktadır. Bu özelliği sebebiyle Divan-ı Hümâyûn'a alınmamıştır. Zira Divan, daha ziyade yürütme kuruludur. Şeyhülislâmların en önemli görevi fetva vermektir. Zaten müftü, kendisine sorulan hukukî meselenin çözüm şeklini Hanefi mezhebinin muteber kaynaklarına müracaat ederek ortaya koyan İslâm hukukçusu demektir. Osmanlı Şeyhülislâmlarının fetvaları, günümüzdeki Anayasa Mahkemesi kararlarına benzemektedir.

Üçüncüsü, Şeyhülislâmın **yasama faaliyetine olan katkısı** da büyüktür. Örfî hukukun temelini teşkil eden içtihadî konularda kamu yararına uygun görüşün tercihi ve padişaha arz yetkisi Şeyhülislâmlara aittir. Bu sebeple Osmanlı hukukî düzenlemelerinde Şeyhülislâm fetvalarının ve arzlarının payı büyüktür.

Teşrifat yani protokol açısından çok yüce bir makama sahip olan ve genellikle Rumeli kazaskerleri veya kazaskerlikten azledilenler arasında sadrazamın tercihiyle padişah tarafından tayin edilen Şeyhülislâmların, Şeyhülislâm Bostanzâde'ye kadar belli miktarda (yevmiye 130 akçeden 750 akçeye yükselmiştir) akçe olarak maaşları vardı. Bu tarihten itibaren arpalık adıyla tımar gelirleri tahsis edilmeye de başlanmıştır.

1241/1826 yılına kadar Şeyhülislâmların belli bir makamı yoktu. II. Mahmut, Yeniçeri ocağını kaldırınca, Ağa Kapısını Şeyhülislâmlık haline getirdi.

Artık burası Bâb-ı Vâlây-ı Fetva diye meşhur olmuştu. Sonraları Fetvâhâne-i Âli adıyla teşkil olunan ve başına Fetva Emini ismiyle dâire âmiri tayin edilen Şeyhülislâmlığa ait bir daire, zamanla hem Avrupa devletlerinin hem de İslâm âleminin bazı müşkil hukukî meseleler için müracaat ettiği akademik bir merkez haline gelmiştir. (224)

(224) Hezarfen, Telhis'ül-Beyan, vrk. 135/B-137/A; Ebüssuud Efendi, Ma'rûzat, Süleymaniye kütp. Mihrişah Sultân, nr. 440, Vrk. 38/B vd.; Tevkiî Kanunnâmesi, MTM 1/538-539; Ali Haydar, Dürer, IV/715-716; İlmiye Salnamesi, 140-152; Takvim-i Vakayı, nr. 2840-3847; Uzunçarşılı, İlmiye, 208 vd.; Mumcu/Üçok, 222-226.

230. Osmanlı Hukuku'nda doğrudan Devlete yani Ülül-emr'e tanınan yasama yetkileri yok muydu?

Yukarıda zikr ettiğimiz ülül-emre ait yasama yetkileri, sadece mevcut şer'î hükümleri kanun olarak ilân veya müçtehid hukukçuların re'ylerini ve müftülerin fetvalarını tasdik etmekten ibaretti. Bu iki yetki dışında, İslâm hukuku, ülül-emre, şûra meclisine danışarak bazı alanlarda hukukî düzenlemeler yapma yetkisi tanımaktadır. İslâm Hukukunda bu tür kanun koyma yetkisi "re'y-i veliyyül-emr", "hakk'us-saltanat"yahut "ülül-emre tefviz edilen umur" veya "siyâset-i şer'îye" yetkisi denilmektedir. Osmanlı hukukunda aynı tabirler de kullanılmakla beraber, sınırlı alanlarda ve özellikle idare hukuku sahasındaki bu tür meselelere "nizâm-ı âlem için olan umur" yahut "umûr-ı saltanat" gibi tabirler de kullanılmaktadır.

Şeyhülislâm Pîrî Mehmed'in şu fetvası dediklerimizi te'yid etmektedir:

"Gerçi şer'î maslahat değildir.... Ancak bu makûlede ülül-emre müracaat olunur. Nice me'mur ise, öyle olur. Nizâm-ı memleket içün olan emr-i âlîye itaat vâcibdir".

Şu kanun hükmü de meseleyi tavzih ve tefrik etmektedir:

"(Kadılar), icrây-ı ahkâm-ı şer'îye eyleyüb eimme-i Hanefiye'den muhtelefün fîhâ olan akvâli tetebbu' edüb esahhı ile amel edeler. Ve ketb-i sicillât ve sukûk ve tezvic-i sığâir ve kısmet-i mevârîs-i re'âyâ ve zabt-ı emvâl-i eytâm ve gâib ve azl ve nasb-ı vasî ve nâib ve ukûd-ı enkiha ve tenflz-i vesâya ve şâir kazâyây-ı şer'îyede mutasarrıf olalar. Amma nizâm-ı memleket ve hıfz ve hirâset-i ra'iyyet Ve siyâsete müte'allık umun, hükkâm-ı seyf ve siyâset olan

vükelây-ı devlete havale etmekle memurlardır".

Ülül-emre tanınan bu içi boş yasama yetkisinin en önemli vasfı, bu tür alanlarda hukukî düzenleme yapacakların mevcut içtihadlardan birini tercihden ziyâde, başta âmme maslahatı ve örf-âdet kaideleri olmak üzere tâli kaynaklardan istifade edilerek tanzimî tasarruf vaz'ı yoluna gitmeleridir. Bu görevi, İslâm hukukunda mahir olan hukukçular yapabileceği gibi, devlet ricali arasında tecrübeli olanlar da yapabilir. Asıl "kavânin-i siyâset" veya siyâset-i şer'îye" bunlardır. Ancak aşağıda ayrıntıları zikredilecek yasama yetkileri sonucunda ortaya konacak her çeşit hukukî düzenlemenin de, şer'î hükümlere geçmesi şarttır. Bu konuyu kanunnâmeleri tahlil ederken daha yakından göreceğiz. Osmanlı hukukunda şûra meclisi görevini, kanunnâmeyi hazırlayan ilmi hey'et yahut Divan-ı Hümâyûn taahhüd etmiştir.

Ülül-emre tefviz edilen ve kendisine şervî esaslar çerçevesinde kanun koyma yetkisi verilen alanları kısaca bilmek gerekmektedir. (225)

(225) Tevkiî Kanunnâesi, MTM, c. II, sh. 541; Cln-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. I, sh. 160, 163; Kanunnâme, İÜ. Ty. nr. 1807, vrk. 2/a; Kanun-ı Cedid, MTM, 11/306; Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, 204-207.

231. Devletin yasama yetkilerinden olan "Caiz olan konularda Nizâm-ı Âlem için kural koyabilir" ne demektir?

Ülül-emre tanınan bu yasama yetkisi hukukun bütün dallarını ilgilendirmekte ve İslâm hukukunun caiz olarak vasıflandırdığı hukukî mes'elelerle sınırlandırılmış bulunmaktadır. Bu yasama yetkisinin kaynağı, *"Allah'a, O'nun peygamberine ve sizden olan ülül-emrin emir ve yasaklarına itaat ediniz!"* Kur'ân, Nisâ, 58 mealindeki âyettir. Câîz, yapılması veya yapılmaması serbest olan hukukî meseledir. Ülül-emrin bu çeşit mes'elelerde emretme veya yasaklama şeklinde kanun koyma yetkisi vardır. Şer'i hükümlere aykırı olmamak şartıyla, bu mâhiyetteki kanun hükümlerine uyulması, Müslümanlar için bir vecîbedir. Müfessirler ve İslâm hukukçuları da aynı manayı teyid etmektedirler.

Osmanlı hukukunda sultanlar, bu yetkilerini yasaknâme adıyla hukukî düzenlemeler meydana getirerek kullanmışlardır. Gerçekten yasaknâmelerin, devlete ait ma'denler, tuzlar, para basımı, gümrükler, kapanlar, sabun,

hububat, susam ve zarurî ihtiyaç maddeleriyle ilgili nizâmlar ve hazineye ait gelirlerin tahsili gibi, maslahat-ı âmmeye göre tanzimi ülül-emre bırakılan konularda kamuya yararlı emir ve yasakları ihtiva ettiklerini görüyoruz. Ülül-emrin bu yasama yetkisi, aynı zamanda yasaknâmelerin de hukukî mahiyetini açıklamaktadır. Yasaknâmeler konusunu daha sonra göreceğimizden burada kısa kesiyoruz. Osmanlı hukukçuları, birden fazla evlenmenin şarta bağlanmasını ve küçüklerin velileri tarafından evlendirilmesinin yasaklanmasını da bu yetkiye misâl olarak zikretmektedir. Özellikle Fâtih, II. Bâyezid ve Yavuz devrindeki yasaknâme mahiyetinde bulunan kanunnâmelerin meşruiyet dayanağı bu yetkidir. (226)

(226) Kur'ân, Nlsâ, 58; Âlûsi, Ruh-ul-Maânî, V/65-67; XXVII/21; Anhegger, Robeıt-İnalcık, Halil, Kanunnâme-i Sultanî Ber Mûceb-I Örf-1 Osmanî, Ankara 1956, stı. XVI, XXII; Cln-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c.I, sh. 160; HAK Mazbatası, Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, sh. 314; Krş. Kanunnâme, İÜ. Ty. nr. 1807.

232. Osmanlı Hukuku'nda, Devletin yasama yetkilerinden olan "Devlete karşı işlenen suçlarla ta'zir suçlarının cezalarını tesbit eder" kuralını açıklar mısınız? Fâtih'in bazı ceza kanunları yapması bu esasa mı dayanmaktadır?

Bir Osmanlı Kanunnâmesinde bu yetki "def ve teskîn-i mezâlim içün lâzım olan envâ-ı ukûbât-ı ehl-i şaka ve füccâr gibi ve bunların emsali umur" diye açıklanmaktadır. İslâm hukuku, belli bir ceza tayin edilmeyen ta'zir suçlarının cezalarını takdir ve tesbit etmeyi, zamanın ülül-emrine havale etmiştir. Gerçekten Fâtih, II. Bâyezid, I. Selim ve I. Süleyman'a ait Umumî Osmanlı Kanunnâmelerinin birinci babını teşkil eden cezaî hükümler; hususî kanun, münferit ve istisnaî ceza hükümleri ve Zülkadiroğullarına ait Alâüddevle ve Bozok Kanunnâmelerinin çoğu hükümleri, tamamen bu yetki kullanılarak tanzim olunmuştur. Hatta tam riâyet edilmemiş olsa dahi, 1274/1858 tarihli Ceza Kanunnâmesindeki şu hüküm bile söz konusu yasama yetkisini formüle etmektedir:

"Doğrudan doğruya hükümet aleyhine vuku bulan cerâimin icrây-ı mücâzâtı devlete ait olduğu gibi, bir şahıs aleyhinde vuku' bulan cerâimin asâyiş-i umumiyi ihlâl eylemesi ciheti dahi kezâlik devlete ait olduğundan, tayin ve

icrası şer'an emr-i ülül-emre ait olan ta'zirin tayin-i derecâtını dahi, işbu Kanunnâme mütekeffil ve muntazammın olup ancak herhalde şer'an muayyen olan hukûk-ı şahsiyeye halel gelmeyecektir".

İşte Osmanlı Ceza Kanunlarının tamamı, bahsedilen bu yasama yetkisinin devlet tarafından kullanılmasının sonuçlarıdır ve hiç bir şer'î hükmü ortadan kaldırmak için yapılmamıştır. (227)

(227) Kanunnâme, İÜ. Ty. , vrk. 2/A; 1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyânu, md. I; Âlûsî, XVIII/21; İlmiye Salnamesi, sh. 313; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c.I, sh. 161.

233. Osmanlı Devleti, kamu hizmetlerinin ifası için her çeşit adlî, idarî, malî ve askerî düzenlemeleri yapabilir mi? Kanunnâmeler bu kuralın sonuçları mıdır?

Ülül-emr, başta padişah olmak üzere kamu hizmetlerinin ifası için her türlü tedbiri almakta mükelleftir. İslâm hukukçularına göre, kamu yararı prensibinin ışığında devlet teşkilâtı ile alakalı idarî düzenlemeler; davaların belli zaman aşımı sürelerinin geçmesinden sonra dinlenemeyeceği, borca batık şahsın hapsedileceği ve mahkemelerin altüst diye tasnifi yoluna gidilmesi gibi adlî düzenlemeler; sınırların korunması, ordunun teçhizi, eğitim hizmetlerinin yürütülmesi ve sosyal güvenlik müesseselerin ihyâsı gayesi ile tahsil olunan gümrük, cizye ve benzeri şer'î vergilerle bazı örfî vergilerin tanzimi nev'inden olan malî düzenlemeler ve yaya, müsellem, voynuk, derbendçi, kapıkulu ve eyâlet askerleri gibi askerî düzenlemeler, tamamen ülül-emrin yetkisi dâhilindedir. Bir Osmanlı Kanunnâmesinde konuya "sedd-i süğûr ve techîz-i asker-i mansûr ve in'âm-ı ulemâ-i avlâm ve it'âm-ı fukarâ-i enam içün vaz' ve tayin olunan rüsûm-ı ra'iyyet ve bac-ı tüccar ve bâzâr ve harâc ve a'şâr gibi" diye temas edilmiştir.

Burada şu hususun da belirtilmesinde yarar vardır:

Haracın, cizyenin, bac ve gümrük vergilerinin, bazı sosyal ve iktisadî şartlar muvacehesinde, mikdar veya nisbetlerinin tesbiti de ülül-emre bırakılmıştır. Bu sebeple Osmanlı kanunnâmelerinin çoğu hükümlerini teşkil eden haraç, cizye vergileri ve bunların çift resmi, öşür, işpençe ve benzeri adlarla anılan bedelleri, arazinin kuvvet-i inbâtiyesi ve vergi mükelleflerinin

sosyal ve iktisadî durumlarına göre ayrı ayrı tesbiti, yüzlerce kanunnâmenin ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Yoksa vergilerin şer'î ve hukukî mahiyeti aynıdır. Değişen, mikdârlar ve mahallî örflere göre isimlerdir. (228)

(228) Âlûsî, Ruhu'l-Maâni, c. XXXIII, sh. 21; Zerka, Mustafa Ahmed, El-Fıkh'ul-İslâmî Fî Sevbih'il-Cedîd, c. I, sh. 115-122; Kanunnâme, İÜ. Ty. 1807, vrk. 2/A; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. I, sh. 160-161; Barkan, Kanunlar, sh. LVIII vd.

234. Osmanlı Devleti'nin "Ülül-emr, mîrî arazî ve tımar sistemi ile ilgili kuralları kor" şeklindeki yetkisini açıklar mısınız? O zaman tımar sistemi ile alakalı bütün kanunlar, bu şer'î yetkiye dayanılarak mı hazırlanmıştır, diyeceğiz?

İslâm hukukunda ülül-emre tanınan yasama yetkilerinden biri de, savaş yoluyla fethedilen toprakların hukukî rejimini ve tasarruf şeklini tesbit yetkisinin ülül-emre ait bulunmasıdır. Ülül-emrin bu çeşit araziler üzerinde birden fazla seçimlik hakkı vardır. Bunlardan biri, bu çeşit arazileri devletin arazisi olarak yani mîrî arazi ilân etmek ve tasarruf şeklini, âmme maslahatına göre, dilediği gibi tanzim etmektir.

Bir Osmanlı Kanunnâmesinin mukaddimesinde söz konusu yetki "...ve intizâm-ı ahvâi-i re'âyâ ve berâyâ içün tarh ve tertib olunan kavâid-i tımar gibi" şeklinde formüle edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde mirî arazî ve tımar sisteminin temelini, Hanefi hukukçular dışındaki İslâm hukukçularının, savaş yoluyla fethedilen araziler hakkındaki "Müslümanlara vakıf" yani rakabesi devlete ve tasarruf hakkı bazı malî mükellefiyetler karşısında re'âyâya tefvîz edilen arazi görüşü teşkil etmiştir ki, Osmanlı hukukunda buna "**arâzi-i mîrîye**" denmiştir. Selçuklulardan beri, arâzî-i memleket, arazî-i sultan veya arâzî-i havz adlarıyla mevcut olan bu nizâm, Osmanlı Devleti'nde de kuruluş yıllarından beri, mâli ve askerî hayâtın belkemiğini teşkil etmekteydi. Ancak Kanuni'nin isteğiyle Ebüssuud'un konuyu bütün ayrıntıları ile "fetvây-ı şerife" haline getirmesi ve daha sonraki bütün hukukî düzenlemelerin bu fetvaları esas alması, mirî arazi rejiminin mimarı olarak Ebüssuud'u ön plâna çıkarmıştır. Gerçekten Kanuni'nin son yıllarında hazırlanan ve resmi bir müdevvenât olduğu kuvvetle muhtemel bulunan bir kanun mecmuasının başında ve de arazi ile alâkalı bü-

tün kanun mecmualarında, Ebüssuud'un fetvaları mutlaka yer almıştır.

Ülül-emre tanınan bu yetki, Ebüssuud'un fetvalarıyla başlayan Kanun-ı Cedid'in ekseri hükümlerinin; tımar ve intikal kanunlarının; Ali Çavuş Kanunnâmesi tarzındaki bütün hukukî düzenlemelerin ve ister umumî kanunnâmelerde ve ister hususî kanunnâmelerde yer alan arazi ve tımar nizâmı ile alâkalı bütün hükümlerin, meşruiyet dayanağını teşkil etmektedir.

Örfî hukukun veya bir başka ifadeyle ülül-emrin yasama yetkisinin sınırlarını böylece tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu yetkilerini, ancak şer'î hükümlere aykırı olmamak şartıyla kullanabileceğini de tekrar hatırlatmak istiyoruz. (229)

(229) Topkapı Sarayı Müzesi kütp., nr. R. 1935, vrk. 1-4; Kanunnâme, İÜ Ty. , nr. 1807, vrk. 2/a; El-Mâverdî, El-Ahkâ-üs-Sultânlye, sh. 131 vd.; Molla Hüsrev, Dürer, c. I, sh. 285 vd.; Âlûsî, Ruh'ul-Maânî, c. XXVIII, sh. 21; Barkan, Kanunlar, sh. XL vd.

II- OSMANLI KANUNNAMELERİ VE YASAMA ORGANI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

235. Osmanlı Kanunnâmelerini kısaca nasıl anlatabilirsiniz?

Tanzîmât'tan önceki Müslüman Türk Devletlerinin hemen hemen tamamında, yukarıda sınırları çizilen ülül-emre ait yasama yetkisi, genellikle sultan ve padişahlar tarafından kullanılmıştır. Kamu yararı gerektirdikçe bazı içtihatlar tercih edilmiş, yeni ortaya çıkan hukukî meseleler karşısında zamanın şeyhülislâmlarından alınan fetvalar üzerine fermanlar verilmiş, özellikle fethedilen arazilerin rejimi kamu yararının gerektirdiği şekilde tanzim edilmiş ve ta'zîr cezaları değişen zamana göre farklı tarzlarda düzenlenmiştir. İşte idarî, malî, cezaî ve değişik hukuk alanlarında, muhtelif zaman ve zeminlerde, padişahların emir ve fermanlarıyla zamanın şeyhülislâmlarının fetvalarına dayanılarak vaz'edilen hukukî düzenlemeler aynen veya özet halinde derlenmiş yahut padişahın arzusuyla derletilmiş ve adına "**kanunnâme**" denmiştir. Daha önceden intikal eden Zülkadiroğulları ve Akkoyunlulara ait kanunnâmeler de elimizde bulunmakla beraber, sayıları 700'e varan bu kanunnâmelerin çoğunluğu Osmanlı padişahlarına ve özellikle de Kanunî Sultân Süleyman'a aittir.

Kanunnâmelerin kendi aralarında iki kısma ayrıldığını görüyoruz:

A) **Umumî mahiyet arz eden kanunnâmeler**. Bunlar bütün Osmanlı ülkesi için geçerli olan örfî hukuk kaidelerini ihtiva etmektedir. Fâtih'e ait biri devlet teşkilâtı diğeri ceza hukukuna ilişkin iki kanunnâme. Yavuz Selim'e ait umumî kanunnâme, Kanunî'ye ait umumî bir Kanunnâme, Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi (Osmanlı Devlet Teşkilâtı), III. Ahmed Kanunnâmesi ve Zülkadiroğullarına ait iki Kanunnâme bu grubun misâlleridir.

B) **Hususî ve mahallî kanunnâmeler**. Osmanlı idarecileri, fetih yoluyla ülkelerine kattıkları her bölgenin fetihten hemen sonra tapu-tahririni yapmışlar ve arazinin hukukî mahiyetini, o bölgede mevcut eski örf âdet kaideleri, eski nizâmları ve arazinin verimliliği ile yaşayan nüfusu göz önüne

alarak özel kanunnâmeleri o bölgenin tapu tahrir defterinin başına yazmışlardır. Bu kanunnâmelerin çoğu, hükümleri genel kanun-nâmelerdeki hükümlerin o bölgelere adapte edilmiş şeklidir. Kanunnâmelerde, ait olduğu mahalli ilgilendiren bazı özel maddeler mevcuttur. Mesela Girit kanunnâmesinde mülk arazi ve harâç'la ilgili hükümlere yer verilirken, Budin Kanunnâmesinde mîrî arazi ile alakalı hükümler derlenmiştir. Umumi ve hususi kanunnameler olmak üzere, yaklaşık 760 küsur kanunnameyi, Osmanlı Kanunnâmeleri adlı eserimizde neşretmiş olacağız.

Görüldüğü kadarıyla söz konusu Kanunnâmelerde örfî hukukun dışına çıkılmamış ve uygulamada görülen aksaklıklar, kanun ve şerî'at hükümlerini hatırlatıcı ferman demek olan adaletnâmelerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Kanunnâmelerin hükümleri ciddi olarak tahlil edilirse, bunların ya mevcut şer'i hükümlerin kanun haline getirilişi ya bazı içtihatların tercihi, ya da ülül-emrin, yasama yetkisine dâhil alanlardaki hukukî düzenlemeleri olduğu görülecektir.

Osmanlı Devleti'nin salt kronolojik tarihini, sosyal, içtimâi, askerî, hukukî, malî ve farklı açılardan tarîhî veçhelerini, Osmanlı Devleti'nin asırlarca hayâtiyyetini devam ettirmiş olan teşkilât ve müesseselerini tam olarak anlamak ve değerlendirmek isteyenler, bu saydıklarımızın hukukî çatısını oluşturan Kanunnâmeleri incelemek mecburiyetindedirler. Meselâ, tîmâr nizâmı ile alakalı araştırma yapanlar, Kanunî Devri Kanunnâmeleri arasında müstakil bir bölüm teşkil eden tîmâr nizâmı ve taşra teşkilâtı ile ilgili kanunnâmeleri görmeden, bu konuda ne yazsalar ve çizseler, mutlaka eksik kalır kanaatindeyiz. Osmanlı Devleti'nin Müslümanları korumak ve i'lây-ı kelimetullah uğrunda yapmış olduğu savaşları ve kazandığı zaferleri inceleyip de, bunu, Osmanlı Devleti'nin tek mukavvim unsuru sayanlar, Osmanlı Devleti'nin, sadece bir kısım kendini bilmezlerin iddia ettiği gibi, kılıç ve kalkan üzerine değil, çok sağlam hukukî ve sosyal temeller üzerine oturduğunu ve asırlarca varlığını sürdürmesinin altında bu sırrın saklandığını idrâk edemezler. Ders kitapları da dâhil olmak üzere, bu zamana kadar verilen tarih bilgileri, bazı istisnaların dışında, bu espriden uzak olduğu için, bu vatanın evlatlarının ecdadı hakkındaki yanlış hükümleri tashih etmesi de, ancak ve

ancak, Osmanlı Devleti'nin maddî ve ma'nevî temellerinin öğrenilmesi ve dolayısıyla bu Kanunnâmelerin İslâm Hukuku kitapları demek olan Fıkıh Kitaplarıyla birlikte tahlil edilmesi ile mümkündür.

Osmanlı Kanunnâmeleri, Türk-İslâm tarihinin en uzun dilimi olan altı asırlık **Osmanlı Devleti tarihinin yeniden yazılmasını gerektirecek ehemmiyeti hâizdir.** Zira hukuk, insan hayâtının bütün yönlerini yansıtan gerçek bir âyinedir. Hukukun, insan cemiyetlerinin vazgeçilmez unsurunu teşkil ettiği ve hatta bir hukukçunun ifadesiyle "insan hayatının tâ kendisi olduğu" inkâr edilemez. Osmanlı Kanunnâmeleri, sadece Osmanlı hukuku için değil, Osmanlı tarihi, Osmanlı medeniyeti, askerî, iktisadî, dinî ve sosyal tarihi için de birinci elden bir kaynaktır. Hukuk tarihçisi, bu kanunnâmeleri nazara almadan, hukuk tarihini yazamaz; genel tarihçi, tarihin en önemli ve hayatı ilgilendiren konularını tanzîm eden kanunnâmeleri göz önüne almadan, gerçek tarihi ortaya koyamaz; medeniyet tarihçisi, tarihte yaşanan medeniyetlerin manevî heykelleri olan kanunnâmeleri görmeden, medeniyet tarihinden söz edemez; fikir tarihçisi, tarihî olayların hakiki âyinesi olan kanunnâmeleri nazar-ı itibara almadan, hâdiseler hakkında fikir yürütemez; devlet adamı ve siyasetçi, Amerikan senatosunun salonunda büstleri dikili 21 kanun adamının en önemli ilk üçü arasında yer alan Kanunî'yi, eserleri olan kanunnâmelerle tanımadan, ciddî ve tatmin edici bir idare siyâseti ortaya atamaz; kısaca geçmişi olmayanın geleceği de olamayacağına göre, Türk milletinin geçmişini yansıtan kanunnâmelerden hiçbir Müslüman Türk bî-gâne kalamaz.

Mesele bununla da kalmamaktadır. **Osmanlı Devleti'nin** kılıç ve kalkan üzerinde oturan bir zulüm devleti değil, günümüzdeki çoğu devletlerden de ileri seviyede **bir hukuk devleti olduğunu**; bazı araştırmacıların belgelere ve ana kaynaklara dayanmayan bir kısım iddialarının tersine, Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi olarak İslâm Hukukunu kabul ve tatbik ettiğini; Osmanlı hukukunu lâik olarak vasıflandırmanın mümkün olmadığını, sadece askerî hukuk, bazı ceza hükümleri, vergi hukukuna ait bir kısım esaslar ve idarî hükümler ihtiva eden kanunnâmelerin, İslâm Hukukunun devlet yetkililerine tanıdığı sınırlı yasama yetkisi sonucunda hazırlandığını ve şer'î hükümlere aykırı hükümler ihtiva etmediğini; geriye kalan hukuk alanlarında **fıkıh kitaplarının temel kanun olarak kabul edildiğini**; İslâm Hukukunun bir devletin

resmî hukuk nizâmı olarak tatbikinin en güzel örneğini de yine Osmanlı Kanunnâmelerinde görmek mümkün olduğunu; Osmanlı Devleti'nin sadece Müslümanlara değil, **gayr-i müslim azınlığa da her çeşit hak ve hürriyetleri tanıdığını**; Osmanlı Devleti'nde hak ve hürriyetlerin Tanzîmât ve Islâhat Fermanlarıyla gündeme geldiği şeklindeki iddiaların kuru bir safsatadan ibaret olduğunu ve benzeri çarpıtılan hakikatlerin doğrularını, yine kanunnâmelere müracaat ederek öğrenmekten başka yol yoktur. (230)

(230) BA, Tapu Tahrir Defteri, nr. 735; Karakoç, Tahşiyeli Kavanin, c. I, sh. 115 vd.; MTM. c. I, sh. 497 vd. 72; Barkan, Kanunlar, sh. I vd.; Özellikle bkz. 353-351, 296-297, IX vd.; Alûsî, Ruh'ul-Maânî, c. 28, sh. 20 vd.

236. Osmanlı Hukukunda Kanunnâmeler nasıl ve kimler tarafından hazırlanırdı?

Osmanlı Devleti'ndeki örfî hukukun meyvesi olan Kanunnâmelerin hazırlanışı, tertibinde müessir olan makamlar ve bu makamların bağlayıcılığı ile resmiyeti hususunda çok çeşitli fikirler vardır. Bu fikirlerden bazılarına göre, kanunnâmeler bir yasama faaliyeti veya bir kanunlaştırma hareketinin sonucu değildir. Belki teker teker sâdır olan padişah irâde ve fermanlarının bir araya gelmesi sonucu meydana gelmiştir. Ayrıca birçoğunun resmî hiç bir sıfat ve salâhiyeti olmayan kimseler tarafından sırf ilmî bir merak ve tecessüsle toplanan mecmualar olduğu bile ileri sürülmüştür. Bu tür iddialar; ana kanun nedir? Buna dayanılarak çıkarılan nizâmnâme, ta'limâtnâme ve yazılı emir ne demektir? Ayrıca "Düstur" yahut "Kanunlar" adıyla yayınlanan hukukî düzenlemelerin kaynağı nedir? Her hukuk hocasının veya hukukçunun günümüzde bile, ayrı bir medeni kanun neşri, medeni kanunun gayr-ı resmî olması mı demektir? Bu ve benzeri uzayıp giden soruların cevaplarının bilinmediğini göstermektedir.

Biz burada, bütün Osmanlı Kanunnâmelerinin günümüzdeki şekliyle bir meclisten çıktığını iddia etmeyeceğiz. Ancak baştan şunu belirtmek istiyoruz ki, sayıları belli olan umumî kanunnâmelerin tamamı, biraz sonra zikredeceğimiz kanunî prosedürden geçmiştir. Sayıları 700'ü geçen hususî kanunnâmelerin hepsi ve iki satırlık da olsa, bütün irâde ve fermanlar, eğer örfî hukuku ilgilendiriyorsa ve sadece icrâî bir emir değilse, yasama faaliyeti veya

kanunlaştırma hareketi diyebileceğimiz bir ameliyeden sonra kanun veya ferman adını almıştır. Söz konusu kanun veya fermanların, sonradan bazı hukukçular tarafından aynen veya değiştirilerek kanun mecmuaları hâline getirilmeleri onların resmî sıfatlarını ortadan kaldırmaz. Zira aynı şey bugün de yapılmaktadır. Yani Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhîs'ül-Beyân'ı kaleme aldı diye, buradaki kanun hükümlerinin vâzı'ı olarak kabul edilmeyeceği gibi, bu kanun hükümlerinin bir yasama faaliyeti yahut codification sonucu meydana gelmediklerinin delili olarak da kabul edilemez. Bu tarz bir hususî kanun mecmuasında da konu, "Binâen alâzâlik mesâil-i şer'iyede kütüb-i fıkhiye tetebbu olunduğu gibi umûr-ı örfıyede dahi cerâid-i kavânin-i sultaniye tetebbu'ı mültezemdir.. "... âmme-i nâsa enfa' ve evlâ ve nizâm-ı âleme elyak ve ahrâ olmak üzere "vaz"' eyledikleri âdât ve kavânin-i munîfe'de ferman-ı âli ile nice resâil tahrir ve terkib ve ebvâb ve fusûl üzerine cem' ve tertib eylemişlerdir" cümleleriyle özetlenmektedir.

Yani bütün kanunlar, bugün yasama faaliyeti yahut kanunlaştırma hareketi olarak ifade ettiğimiz "vaz'=kanun koyma" ameliyesine tâbi' olduğu gibi, Fâtih'in teşkilât kanunu veya Tevkiî kanunu gibi mecmualar da ferman üzerine tertib olunup tasdik olunmuşlardır.

Şimdi kanun koyma demek olan vaz' ameliyesinin nasıl yapıldığını kısaca görelim:

Osmanlı Devleti'nde ülül-emr'in vazifelerini, **tasdik makamı** padişah, **arz makamı** sadrazam ve "**Şûra Meclisi**" de divan-ı hümâyûn olan üçlü bir organ yürütür. Divân-ı Hümayûn'un tabii üyesi olan nişancı sonraları reis'ül-kuttâb kanun tasarılarını hazırlamakla vazifelidir. (231)

(231) Hezârfen, Telhis'ül Beyan, vrk. 2/a-b; Krş. Barkan, Kanunlar, XXII vd

237. Osmanlı Kanunnâmeleri Şerî'at ve Fetva süzgecinden geçirilmiş midir?

Osmanlı kanun koyucusunun vaz' ettiği kanun hükümlerinden tamamen şer'î hüküm olanlar ve içtihadî hükümlerin tercihi tarzında tedvîn edilenler, İslâm hukukçularının gayreti sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak ülül-emrin sınırlı yasama yetkisine tefviz edilen "nizâm-ı memleket ve hıfz ve hirâset-i ra'iyyet ve siyâsete müte'allık umur" yani idarî ve askerî kaideler, devlet mes'elele-

rinde tecrübeli yani "hükkâm-ı seyf ve siyâset olan vükelây-ı devlete havale" edilmiştir. Bunların da fetva ve kaza süzgecinden ilmî kontrol açısından geçirildiğini, kanunnâmeleri tetkik edenler inkâr edemezler. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâm tarafından yahut hâkim ve müftülerden biri tarafından tasdik olunmamış hiç bir kanun, ferman ve irâde yoktur. Ancak padişah icazetli âlim ise bu durum müstesnadır.

Şimdi bu hali biraz daha açalım:

A) Osmanlı Kanunnâmelerinin tedvini çoğunluk itibariyle Fâtih, II. Bâyezid, I. Selim ve Kanunî devrine rastlar. Bu dönemlerdeki Kanunnâmelerin tedvininde başta Ebüssuud, İbn-i Kemâl ve benzeri Şeyhülislâmların rolü olduğu inkâr edilemez. Ve bu ilim adamlarının verdikleri kararlarla padişahın emir ve irâdelerinin kanunî bir kudret kazandığı da, birçok kanunnâmede açıkça görülmektedir. Çoğu kanunnâmelerin başında yer alan "Beyân-ı tafsîl-i kavânin-i şer'iyye-i müte'âmile ve kavâid-i rüsûm-ı örfiye-i müte'ârife ki, mebânî-i defâtir-i Osmaniye ve me'âhiz-i ahkâm-ı Sultaniyedir" şeklindeki ifadeler de bunu te'yid etmektedir. Aksi iddiaları destekleyen ciddi bir delil yoktur.

B) Kanunnâmelerin Şeyhülislam'ın tasdikinden geçmediğini kabul etsek bile, yukarıdaki şart gerçekleşmiştir. Zira kanunnâmelerin müsveddesini yazan, tashih eden ve müzâkeresini yapan ilk dönemdeki nişancılar, defter eminleri ve vilâyet kâtipleri, şer'i hükümleri çok iyi bilen din âlimleridirler. Budin Eyâletinin tahririni Ebüssuud; Karaman Eyâletinin tahririni İbn-i Kemal Ahmed bin Süleyman; Diyarbekir eyâletinin ilk tahririni İdris-i Bitlisi ve Âmid kadısı; Mısır Kanunnâmesinin tahririni İbn-i Kemal ve Hama, Haleb ve Hıms livalarının tahrirlerini ise Haleb kadısının yaptığını misâl olarak zikredersek, mesele daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz. Bundan da öte Fâtih, II. Bâyezid, I. Selim ve Kanunî devrinin bütün nişancıları, ekseriyet itibariyle kadı yahut müfti menşe'lidir. Mesela, Fâtih devri nişancılarından Molla Sirâceddin, Semâniye müderrislerinden iken ilm-i inşadaki maharetinden dolayı nişancı olmuştur; Molla Bahâeddin yine Semâniye müderrislerindendir; Nişancı Mehmed Paşa ise Molla Celâleddin'in oğlu olup âlim ve fâzıl bir şahsiyettir. II. Bâyezid devri nişancıları olan Kasım Paşa, hem vezir ve hem de âlim; Ahmed Paşa, Molla Fenari'nin çocuğu; Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Mehmed Paşa

medresesinin müderrisi; Ahmed Çelebi, Sinan Çelebi, İsa Paşa ve Davud Paşa da, kendi zamanlarının meşhur ilim ve devlet adamlarındandırlar. Yavuz devri nişancılarından Tâcizâde Ca'fer Çelebi, sonradan Anadolu Kazaskeri olmuş; Hoca oğlu Mehmed Paşa ise, uzun süre Edirne Çifte medresede müderrislik ve sonra vezirlik yapmıştır. Kanunî devri nişancılarından Koca Nişancı unvanıyla bilinen Celâl-zâde Mustafa Paşa, Haydar Efendi, Mehmed Beğ, Merzifonlu Ramazan zade, Mehmed Çelebi Abdurrahman Paşa, Naimî Çelebi, Derviş Mehmed Çelebi, Boyalı Mehmed Paşa ve Mehmed Çelebi de asırlarında önemli ilim ve fikir adamları arasındadırlar. Bu arada 978'de nişancı olan Feridun Ahmed Beğ, 981'de nişancı olan Hamza Paşa, 989'da nişancı olan Okçu-zâde Mehmed Paşa ile 1005'de bu göreve getirilen oğlu Okçuzâde Mehmed Şâh Efendi, gerçekten büyük ilim ve kanun adamıdırlar. Ve nihayet Fâtih Kanunnâmesinde yer alan "**Ve nişancılık, dâhil ve sahn müderrislerinin yoludur**" hükmü sonucunda XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, bütün nişancılar, ilmiyeden tayin edilmişlerdir.

C) Bütün bu zikredilenlere rağmen şer'î hükümlere aykırı kanun hükümler kabul edildiğinde, şer'i hukuku temsil eden Şeyhülislâm, kadı ve müftülerin bunlara karşı çıktıkları bilinmektedir. Müste'menlerin şahitlikleri dolayısıyla verdiği bir fetvada Ebüssuud "Nâ meşru olan nesne emr-i sultanî ile meşru' olmaz" diyerek konuyu tavzih etmiştir.

D) Son olarak, Osmanlı hukukunda kadı, müftü, müderris gibi şer'i hukukun temsilcilerine ehl-i şer'; hukukî kararları uygulayan idarecilere ise, eh-i örf dendiğini görmüştük. Burada belirtmek istediğimiz nokta şudur:

Osmanlı idarecileri, diğer Müslüman devletlerde varolduğu iddia edilen kazaî düalizmin olmaması için kadıyı, kazâî hayatta tek yetkili kabul etmişler; hem şer'î hükümler ve hem de örfî hukuk dediğimiz kanunlarla yargılama ve karar verme yetkisini kadıya tanımışlardır. Ehl-i örfün görevi tatbiktir yani kazaî kararları icradır ki, buna siyâset de denilmektedir.

Bu konuyu şu kanun hükmü tavzih ve te'yid etmektedir:

"Kavânin-i-intizâm-âyîni, Divân-ı şer'-i nebevî ve mahkeme-i muhkeme-i Mustafeviye'de... icrây-ı ah-kâm-ı şer'iye eden hükkâm-ı zevil-ihtirâm... dahi ma'lûm ve mefhûm edinmek ehemm ve elzem, belki emr-i mütehattimdir. Zira hükkâm-ı şer'-i mutahhar, mücerred umûr-ı şer'iyye istimâ'ına

münhasır değillerdir; belki cemî'an umûr-ı şer'iyye ve âyin-i örfiyyede kat'-ı niza' ve fasl-ı husûmet içün mevzu' ve memurlardır".

O halde kadıların görevi, şer'î ve örfî hukuk alanında yargı görevini üstlenmek, ehl-i örfün vazifesi ise bunları icra eylemektir.

Burada şunu da kaydedelim ki, bazı kanunnâme nüshalarında, özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda, kanun hükümlerinin haşiyelerine düşülen bazı notlarla, bu hükümlerin yanlış ve şer'i şerife aykırı olduğu kaydedilmiş ve yürürlükten kaldırıldığı zikredilmiştir. Nişancılar tarafından düşülen bu notlar, sınırlı yasama yetkisi kullanılırken, şer'î esaslara muhalif hükümler de vaz' edildiğini, ancak farkına varılınca sonradan ilga edildiğini göstermektedir. Hususan örfî tekâlifde bu durum çokça görülmektedir. (232)

(232) BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 16-17; Tevkiî Kanunnâmesi, MTM, c. II, sh. 541; Gökbilgin, M. Tayyib, "Süleyman I". İA, c. XI, sh. 150; Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, c. I, sh. 74; Karşı fikir için bkz. Barkan, "Kanunnâme", İA, c. VI, sh. 190-191; Krş. BA, Tapu Tahrir Defteri, nr. 23 (808), sh.1-3 (Hüdâvendigâr Kanunnâmesi); Aktaş, Necati-Binark, İsmet, EI-Arşif'ül Osmanî, Amman 1986, sh. 330; BA, Tapu Tahrir Defteri, nr. 63, 33; Salnâme-i IMezâret-i Hâriciye 1302 H., İstanbul 1302, sh.138-142; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, c. 4, sh. 794; c. 3, sh. 481, c. 4, sh. 20, 2/252, 4/125, 795, 153; Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi, md. 15. Bkz. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. I, sh. 321; Ayasofya Evkafı, Süleymaniye kütp. Reşid Efendi, nr. 1036, vrk. 46-49; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, sh. 310; Kanunnâme, İÜ, Ty. , nr. 1807, vrk. l/b; Krş. Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Crlmlnal Law, sh. 180, 191-192, 216; Kanunnâme, Süleymaniye kütp. Reisülküttâb, nr. 1004, vrk. 41 vd.; Heyd, Urlel, "Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun Ve Şerî'at", Tere. Selâhattin Eroğlu, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXVI, sh. 648-649; Nişancı Tarihi, Süleymaniye kütp. Es'ad Ef.2362, vrk.l03/B,108/a, 110;116.

238. Bazı araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki bir kısım kanunları hazırlarken eski gayr-i müslim devletlerin kanunlarından iktibâsda bulunduklarını ve dolayısıyla şerî'ata aykırı kanunları yürürlüğe soktuklarını iddia etmektedirler?

Gerçekten bu sorunun cevabı önemlidir. Zihinlerimizi karıştıran meselelerden biri de mesela, Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri arasında görebileceğiniz çok sayıdaki Sırbistan Ma'den Kanunlarıyla ilgili bir hususdur. Bu Kanunnâmelerde, eski Sırbistan Kanunlarından önemli miktarda iktibas yapıldığını gören yerli ve yabancı bir kısım ilim adamlarımız, Osmanlı Devleti'nin bu

alanlarda İslâm hukukunu terk ettiğini ve yerli kanunları alarak şer'i şerifi bir tarafa bıraktığını açıkça söyleyebilmişlerdir. Hâlbuki mesele asla böyle değildir. İslâm Hukuku uzmanlarının çok iyi bileceği üzere, bu tür kanun hükümleri madenlerle alâkalıdır. Gerçekten Osmanlı Devleti Sırbistan'daki madenlerin işletme esaslarını o bölgedeki maden mühendislerine yani urbalar ve vatruklara tesbit ettirmişlerdir. Zira bu bölgeler mirî arazilerdir ve mirî arazilerdeki mirîye ait madenlerin işletme esaslarını ulü'l-emr âmme maslahatı neyi gerektiriyorsa ona göre tanzim edebilir ve Hz. Ömer'in İran'da yaptığı gibi, İslâm'a muhalif olmayan eski kanunları olduğu gibi iktibas da edebilir. Bunların meşrû'iyet dayanağını bilmeden meseleyi farklı yorumlamak, ilmî olamaz.

239. Osmanlı Padişahlarının hak ve yetkileri nelerdir? Sınırsız yasama, yürütme ve yargı yetkileri var mıdır?

Osmanlı Devlet şeklini tam anlamıyla Batıdaki monarşik devlet şekillerine benzetmek mümkün olmadığı gibi, Osmanlı padişahlarını da batılı kral ve diktatör hükümdarlar gibi görmek mümkün değildir. Zira Osmanlı padişahları sadece icra konusunda **âmme maslahatı ile kayıtlı ve sınırlı geniş yetkilere** sahiptirler. Yasama yetkileri yine şer'î hukukun tanıdığı ölçüde mevcuttur. Devletin, padişahtan ve padişah ailesinden ayrı hukukî bir varlığı vardır.

Osmanlı padişahları, Yavuz Selim'den itibaren hem sultan ve hem de halifedirler, yani İslâm âleminin reisidirler. Saltanat itibariyle otuz milyonu idare ediyorsa, hilafet itibarıyla 300 milyona başkanlık etmektedir. Saltanat kanadını sadâret, hilafet kanadını ise Şeyhülislâmlık temsil etmektedir. Halife olmaları hasebiyle, halifelere tanınan hak ve yetkilere de sahiptirler. Osmanlı padişahlarının yasama, yürütme ve yargı **yetkileri**ni daha yakından görelim:

Yasama Yetkisi Açısından; Osmanlı padişahlarının sınırsız bir yasama yetkisi yoktur. Sadece mevcut şer'î hükümleri kanun hale getirebilir. Meselâ, Girid Kanunnâmesi gibi... Herhangi bir meselede mevcud içtihadî görüşlerden birini tercih edebilir. Müruruzaman ve nakit para vakfının cevazı ile alakalı emirleri gibi....Yahut da İslâm hukukunun kendisine tanıdığı sınırlı yasama yetkisini kullanır. Meselâ, buna dayanarak askerî ve idarî düzenlemeler yapabilir, ta'zir cezaları koyabilir (Osmanlı hukukunda cürm ü cinayet cezaları denmektedir) ve toprak rejimi ile ilgili kanunlar yapabilir. Kısaca örfî

hukukun sınırları, padişahın yasama yetkisinin de sınırlarıdır. Fâtih Sultân Mehmed'in devlet teşkilâtına dair kanunun başındaki "Bu kanun atam dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" ifadelerini bu manada anlamak gerekir. Zaten kanunnâmenin muhtevasını tetkik edince durum kendiliğinden ortaya çıkar.

Yürütme Yetkisi Açısından; Padişah, yürütmenin başıdır. Her çeşit idarî kararlar ve tanzimî tasarruflar onun tasdikinden geçer. Fâtih devrine kadar, padişahlar devletin en önemli icra organı olan Divan'ın başkanlığını bizzat yürütürlerdi. Halifelerin onuncu vazifesine uygun olan bu uygulama, yani padişahların devlet işleri ile bizzat ilgilenmeleri usulü, Fâtih'in Kanunnâmesi ile kısmen de olsa değiştirildi. Divan-ı Hümâyûn'un başkanlığını artık vezir-i a'zamlar yapacak ve Divan'ın aldığı kararları telhis veya takrir adıyla padişaha arz edecekti. Padişah'ın tasdikinden geçen Divan kararlarına hüküm denmekteydi. Padişahdan sâdır olan yazılı emirlere ise muhtevalarına göre, ilk dönemlerde, biti, menşur, yari iğ, berât, ferman veya hükm-i şerif adı verilirdi. Osmanlı padişahları, 1248/1832 (II. Mahmut zamanı) yılının ortalarına kadar, Divan kararlarında tasdik ettiklerinin üstüne "manzûrum olmuştur" şeklinde kendi elleriyle not düştüklerinden, bu çeşit yazılı emirlere hatt-ı hümâyûn adı verilmiştir. 1832 yılından sonra ise, Divan'ın veya hey'et-i vükelânın aldığı kararlar, sadrazam tarafından padişaha arz edilir ve Padişah kendi tasdikini özel kâtibinin kaleme aldığı ve irade-i seniyye denilen bir yazılı emirle sadrazama iade ederdi. Başta sadrazam ve vezirler olmak üzere, biraz sonra göreceğimiz idarî teşkilâtta yer alan yüksek devlet memurlarını tayin yetkisi de padişaha aitti.

Yargı gücüne gelince: Halifenin yetkilerinden birinin de yargı gücünü kullanmak veya kullandırmak olduğunu biliyoruz. Osmanlı padişahları için de aynı şey geçerlidir. Padişah, yargının başıdır ve bütün kadılara yargılama yetkisini padişah tevzi eder. Ayrıca bir çeşit yüksek mahkeme gibi çalışan Divan-ı Hümayun'da da, Fâtih devrine kadar padişah bizzat bu mahkemenin başkanıdır; ondan sonra ise divanın verdiği kararları Şeyhülislâma danışarak infaz eder ve ilgililere hüküm gönderir. Siyâseten katl denilen ve padişahların istedikleri şahsı diledikleri şekilde idam ettirmeleri şeklinde bazı yazarlarca

açıklanan durumlarda da padişahın Şeyhülislâmdan fetva almadan böyle bir işe girişemediğini, giriştiği takdirde sorumlu tutulduğunu tarihçiler haber vermektedir. Fâtih'in haksız yere elini kestirdiği gayr-ı müslim usta ile yargılanıp elinin kesilmesine hükm edildiğini ve Yavuz'un sorumsuz bazı davranışlarından dolayı Zembilli Ali Efendi tarafından uyarıldığını tarih kaydetmektedir.

Hutbe padişahların adına okunur ve para onların namına basılır. Ayrıca bu vazifeleri karşılığında Osmanlı padişahlarının beytülmaldan aldıkları iki çeşit gelirleri vardır. Birincisi, padişahlara ait malikânelerdir ve bunların bir kısmı kayd-ı hayat şartıyla "**haslar**" adı altında kiraya verilmiştir. İkincisi diğer gelirler. (233)

(233) Mehmed Arif, "Fâtih Kanunnâmesi", TOEM İlavesi, Dersaadet 1330, sh. 9 vd, 23 vd; Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, MTM, c. I, sh. 498-505, 506-512, 538-542; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, sh. 50-79.; Hezarfen, Telhis'ül-Beyan, vrk. l/B; 348 vd.; Kanunnâme, Üniversite kütp. Ty. , nr. 1408, vrk. 1-2; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 24 vd; Mecelle, md. 58-59.

240. Osmanlı Padişahları herhangi bir makama karşı sorumlu mudurlar? Yoksa bazılarının dedikleri gibi astıkları astık ve kestikleri kestik midir?

Osmanlı padişahları, sahip oldukları sınırlı yasama yetkisi ile yürütme ve yargı yetkilerini kullanırken lâ yüs'el yani **sorumsuz değillerdir**.

Evvelâ, her çeşit tasarrufu, şer'î hükümlere uygun olmalıdır. Sultân Osman'ın oğlu Orhan'a en önemli vasiyeti şer'î şerif denilen şer'î hükümlere riayetdir. Padişah'ın görevi, İslâm hukukunun hükümlerini icra etmekten ibarettir. **İslâm Hukuku padişaha, şer'î hükümlerin icrası dışında bir imtiyaz tanımamıştır.** Padişahın şahsının diğer insanlardan tek farkı, onun Müslümanların temsilcisi olarak icra yetkisine sahip olmasıdır. Bu icra yetkisi de İslâmî esasların çizdiği sınırların çerçevesinde söz konusudur.

Rumeli'deki Hıristiyan nüfusun çokluğunu gören ve bundan ürken Yavuz Sultân Selim'in bunları cebren Müslüman etme tasavvuruna karşı, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin "Madem ki, onlar ra'iyyetliği kabul etmişler. Dinimiz gereği onların can, mal ve ırzlarını kendi can, mal ve ırzlarımız gibi korumakla mükellefiz. Bu yolda onlara cebretmek, dinimize muhaliftir" diyerek, hem gayr-i müslimlerin şahsî hak ve hürriyetlerine gösterdiğimiz

hürmeti ve hem de şer'î sınırlar içinde kalmak şartıyla, şer'î hükümlerin Padişahı nasıl bağladığını açıkça ifade etmektedir. 150 kişiyi kadı kararı olmadan tutuklayan hiddetli Padişah Yavuz'a karşı "**Şer'e uygun hareket ediniz. Yoksa büyük azap seni bekliyor**" diyen de yine Zenbilli'dir.

İkinci olarak, Padişahın tasarruflarını sınırlayan diğer bir husus da, kamu adına yaptığı her tasarrufun âmme maslahatı ile kayıtlı oluşudur. Mecelle'nin tabiriyle "Raiyye, yani tebe'a üzerinde tasarruf maslahata menûttur". Bu sebeple padişahlar ile tebe'a arasındaki münasebet, İslâm hukukçuları tarafından yetim ile vasisi arasındaki münasebete benzetilmiştir. III. Selim bir hatt-ı hümâyûnunda "Benim vezirim, ben Allah'ın bir aciz kuluyum" diyerek, padişahın da nihayet herkes gibi bir kul olduğunu hatırlatmıştır. (234)

(234) Mecelle, md. 58; Ali Haydar, Dürer'ül-Hükkâm, c.I, sh. 128-130; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 25-29; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c. I, sh. 217-218, 236-237; Karal, III. Selim'in Hatt-ı Hümâyunları, sh. 19, 113, 163.

III - OSMANLI DEVLET TEŞKİLÂTI VE SALTANAT USULÜ

241. Osmanlı Devlet sisteminin temel özelliklerini özetleyebilir misiniz?

Osmanlı Devleti bir Müslüman devlettir ve hukuk nizâmı da İslâm Hukukudur. Buna göre, hukukî, siyasî ve sosyal bir düzen ve otoriteyi temsil eden devlet müessesesinin **Osmanlı hukukundaki önemli özellikleri** kısaca şöyle özetlenebilir:

1) Devlet nizâmında hâkimiyet Allah'a aittir. Yani hukukun kaynağı Allah'ın iradesidir. Bu sebeple **Müslüman devletlerde tam anlamıyla yasama organı yoktur.** Sadece Allah ve peygamberinin tanıdığı sınırlı yasama yetkisi kullanılabilir.

2) Kur'ân, Peygamber'e ve O'nu takip edenlere **eşitlik ve adalet**ten ayrılmamalarını değişik yerlerde tavsiye etmektedir. Kur'ân'da *"Allah katında en hayırlınız, O'ndan en çok korkanınızdır."* denmekte ve ruhban sınıfını şiddetle reddetmektedir. Kanun kuvvette değil, kuvvet kanunda olmalıdır esasını kabul etmektedir.

3) Devlet nizâmının önemli bir özelliği de, **itaat ve teslimiyet**tir. Merkezî bir otoriteye itaat edilmeden devletin teşekkül etmesi mümkün olmadığından, bu konuya büyük önem verilmektedir. "Şeriatın kestiği parmak acımaz" ifadesi bu teslimiyeti ifade eder. Çok az istisnaların dışında İslâm hukukunda devlete itaat, dinî bir görev olarak kabul edilmiştir. Kur'ân, açıkça ülül-emre itaati emretmektedir.

4) İslâm hukukunun kabul ettiği önemli bir anayasa hukuku prensibi "**şûra**" esasıdır. Devlet idaresinin en önemli temeli kabul edilen şûra prensibi, devlet adına ve devlet işleri için alınacak kararların, seçilmiş ve yetkili meclisler tarafından alınması manasını ifade eder. Yetkili meclisi teşkil eden fertlere "ehl-i hail ve'l-akd" denir. Bu konuya ileride tekrar döneceğiz.

Bu zikredilen dört temel özellik dışında, İslâm Hukukunda devlet nizâmının başka özellikleri de vardır. "*Dinde zorlama yoktur*" esasıyla getirilen hoşgörü prensibi; insanlar arasında ırk ve renk farkını reddeden evrensellik

esası ve "*iyiyi emret, kötüyü önle*" şeklinde özetlenen sosyal reformculuk özelliği bu arada zikredilebilir.

Bazı istisnaların dışında, ideal manada olmasa bile, bütün Osmanlı Tarihi boyunca bu esaslara riayet edilmeye çalışılmıştır. Toprakları milyonlarca kilometrekareyi bulan Osmanlı Devleti'nin altı asır yaşaması ve vatandaşlarındaki devlete bağlılık hissi, bu hususu doğrulamaktadır. Ayrıca özellikle gayr-i müslimlere tanınan haklar da bu kanaatimizi te'yit etmektedir. Arşiv belgeleri, Kudüs fethedilince Hz. Ömer tarafından oradaki azınlıklara tanınan hakların Osmanlı döneminde padişahların değişmesine rağmen, aynı şekilde sürdüğünü açıkça göstermektedir. (235)

(235) Kur'ân, Bakara, 236; Al-i İmran, 104; Şûra, 38, Al-i İmran, 159; Al-i İmrân, 189; Mâide, 17-40; Yusuf, 40; Nisa, 65; Alûsi, Ruh'ul-Maânî, c. 26, sh. 164; Ebu Fâris, Muhammed Abdülkadir, En-Nizâm'üs-SIyâsî Fl'l-İslâm, sh. 17-40, 67-77; Karaman, Hayreddin, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, İstanbul I-III, 1984, c. I, sh. 177, 202 vd.

242. Osmanlı devlet şeklini Batıdaki anlamıyla mutlakıyet olarak vasıflandırmak mümkün müdür? Şayet doğru değilse, İslâm'ın tavsiye ettiği şûra esasına ri'âyet edilmiş midir?

İslâm'ın tavsiye ettiği belirli bir **devlet şekli yoktur**. Devletin işlerinin yürütülebilmesi için öngördüğü bir "**şûra meclisi**" vardır. Devlete ait önemli işlerin bir danışma meclisinde karara bağlandıktan sonra yürütülmesini emreden Kur'ân âyetleri ve hadisler, gayet kesin ve açıktır. Hz. Peygamber ve Râşid halifeler devrinde bu esas uygulanmıştır. İslâm hukukçuları, şûra meclisinin kurulmasının devlet başkanı için kesin bir görev mi yoksa tavsiye edilen bir esas mı olduğunda fikir ayrılığı içindedirler. Tarih içinde bazı sultan ve halifelerin bu esasa uymadığı göz önüne alınarak, kesin dinî bir görev olmadığı düşüncesi yerleşmiştir. Ancak Kur'ân'ın bu müesseseye verdiği önem ortadadır.

Şûra meclisinin üyeleri (ehl-i hail ve'l akd) nasıl teşkil edilecektir?

Bu konu zamana ve zemine terkedilmiştir, ilk dönemlerde "ahlak, fazilet, ilim ve tecrübe" gibi vasıflarla temayüz etmiş bulunan şahıslar, şûra meclisinin tabiî üyesi kabul edilmiştir. Sahabe ve tabiîler devrinde hep bu esasa uyulmuştur. Abbasîler'de, Selçuklular'da devletin üst yöneticilerinden teşek-

kül eden Divan'lar bu görevi ifa etmiştirler. Osmanlı Devleti'nin Tanzîmât'a kadarki döneminde ise, Divan-ı Hümâyûn bir şûra meclisi olarak devletin önemli işlerini yürütmüştür. Şûra meclisi üyelerinin en azından şu vasıfları taşıması gerektiği belirtilmektedir:

Tam ehliyetli olmak, hür olmak, ilim sahibi bulunmak, dindar, güvenilir ve dürüst olmak (âdil olmak), devletin vatandaşı bulunmak.

Sosyal münasebetlerin çoğalması, devlet işlerinin artması ve her sahada mütehassıs kimselere ihtiyaç duyulması sebebiyle "şûra" görevinin, branşında uzman olanlardan seçilmiş üyelerden meydana gelen milletin kalbi hükmündeki bir meclis tarafından ifa edilebileceği görüşü Tanzîmât sonrasında ağır basmış ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kurulması ve Meşrûtiyetin ilanında bu görüş şer'i bir dayanak teşkil etmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili çok kıymetli vesikalar bulunmaktadır. Konuya yasama organı bahsinde tekrar döneceğiz.

Şûra meclisinin kararları nasıl bir hukukî mahiyet arz etmektedir?

Bu konuda özetle şunlar söylenebilir:

Kitap ve Sünnetin açıkça hüküm vaz' ettiği konularda, şûra, mevcut hükümleri icra için kararlar alabilir. Hakkında açık bir hüküm bulunmayan meselelerde ise, şûra meclisi, birinci derecede rol sahibidir; meseleler müzâkere edilir ve ortak içtihat karara bağlanır. Kararda ittifak şart değildir, çoğunluk yeterlidir, ilk devir uygulamaları ve konuyla ilgili dinî emirler, cemaate yani çoğunluğa uyulmasını emretmektedir. Kesin nass (dinî metin) bulunmayan meselelerde, içtihadî kaynakların ürünü olan örfî hukuk esas alınacaktır. Ancak burada bir problem daha vardır: Devlet başkanı (halife, sultan veya padişah) ile şûra üyeleri farklı görüşleri ileri sürerlerse, devlet başkanına ait görüşün ağırlık kazanıp kazanmayacağı meselesi tartışmalıdır. Osmanlı Hukuk tarihinde, Türklerin kendilerine mahsus devlet anlayışının da tesiriyle, devlet başkanının (sultanın) görüşüne ağırlık verileceği esası benimsenmiş ve uygulanmıştır. Divan-ı Hümâyun veya Meclis-i Mebusan'ın kararlarına rağmen Padişah'ın görüşünün tercih edildiği hadiseler, arşivimizde numuneleri çok olan durumlardır. Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'ndan önceki şûrada kendi fikrini değil şûra meclisinin fikrini tercih etmiştir.

Son olarak İslâm hukukunda ve Osmanlı Devleti'nde "şûra" meclisinin vasfı yani devletin şekli üzerinde de durmak istiyoruz. Yapılan araştırmalar, mevcut devlet şekillerinden hiçbirinin İslâm'ın öngördüğü devlete tam olarak uymadığını göstermektedir. Monarşik devlet şekillerinde hâkimiyet tek şahısda, cumhuriyet idarelerinde bir heyette kendini göstermektedir. İslâm'da ise hâkimiyet sadece Allah'a aittir. Ancak, Halife veya Sultân, Allah'tan aldığı hâkimiyetin temsilcisi değildir; belki İslâm milletinin vekili durumundadır. Hâkimiyetin kaynağı ilahî irâde olduğundan, sultan şer'î hukuka aykırı hareket edemeyecektir. Ettiği takdirde kendisine temsil yetkisi veren Müslümanlar onu görevden alabilecektir. Osmanlı Padişahlarının hal'ında mutlaka fetvaya başvurulmasının sebebi budur. **Halife veya sultanın, hâkimiyeti Allah'tan doğrudan değil halk vasıtasıyla almış sayıldıkları için, İslâmî devlete batıdaki anlamıyla teokratik bir devlet nazarıyla bakılamaz.** İslâmda halkın iradesinin üstünde ilahî irade bulunduğundan, halkın kendi irâdesi ile kendisini yönettiği cumhuri devlet şekli de buna tam uymamaktadır. İslâm Hukukunda meşrû'iyet önemlidir. Eğer halkın iradesi meşru' ise, o zaman İslâmî devlet söz konusudur. Yapılan izahlar karşısında, İslâm Hukukunun belli bir devlet şeklini öngörmediğini, ancak koyduğu prensipler ve hâkimiyet anlayışının dindar bir cumhuriyet olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten Râşid halifeler, hem bir halife hem de dindar bir cumhuriyet reisiydiler.

İslâm hukukunun anladığı manada ideal devlet, sadece Râşid halifeler zamanında görülmüştür. Daha sonra zikredilen vasıfları taşıyan ideal bir devlet gelmemiştir. Ancak ideal olmasa da Abbasîler, Selçuklular ve Osmanlılar da birer İslâmî devlettirler. Hem Selçuklu hem de Osmanlı devlet idaresini (Meşrûtiyetin ilânına kadar) kayıtsız şartsız mutlak bir monarşi olarak vasıflandırmak mümkün değildir. Zira mutlak monarşide hâkimiyet hükümdardadır ve hükümdar mutlak monarşide hiçbir bağlayıcı kurala bağlı değildir. Hâlbuki başta Osmanlı Padişahları olmak üzere, bütün Müslüman Türk sultanları, şer'î şerif denilen hukuk ile kayıtlıdır ve asıl hâkimiyet sahibi olan Allah'a ve onun kanunlarına karşı manen de olsa sorumludur.

Son dönemdeki Osmanlı idaresi **dindar bir meşrutî rejim** olarak vasıflandırılmaktadır. [236]

(236) Kur'ân, Al-i imran, 159; BA, YEE, nr. 23-1516, 1515; 14-1610; 14-1540; Alûsî, Ruh'ul-Maânî, c. 28, sh. 20-22; İbn'ül-Kayyım, İ'lâm'ül-Muvakkıîn, c. 4, sh. 373 vd.; Ebu Fâris, Muhammed Abdülkadlr, En-Nizâm'üs-Siyâsî Fi'l-İslâm, 93-105; İbn-I Hişam, Es-Siret'ün Nebeviyye, Mısır, c. 2, sh. 223 vd.; Ebu Fâris, Muhammed Abdülkadir, En-Nizâm'üs-Siyâsî Fl'l-İslâm, sh. 18 vd.; Nebhan, Anahatlarıyla... c. I, sh. 179-181; Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye, sh. 36 vd.; Bu risale isimsizdir ve Cumhuriyet döneminde tarihsiz olarak devletçe bastırılmıştır.

243. Bu izahlar karşısında Osmanlı Devleti'nin Despotik olduğu iddiaları konusunda neler söyleyebilirsiniz?

Osmanlı Devleti'nde uygulanan devlet rejiminin Batılı anlamda bir mutlakiyet olamayacağını; zira yasama erkinin önemli ölçüde Sâri' denilen Allah ve Resulüne bırakıldığını, ülül-emre bırakılan sınırlı yasama yetkisinin ise belli kurallara bağlandığını; icra makamının yargı erkine asla müdâhil olamayacağını ve sadece yürütme gücünde mutlak bir yetkiden bahsedilebileceğini, yukarıdaki izahlarımız ortaya koymuş bulunmaktadır. Ancak son zamanlarda bu konuda ileri sürülen bazı tartışmalara değinmekte de yarar vardır.

Osmanlı'da yöneten-yönetilen ilişkisinin niteliğini tahlil etme yönünde ortaya sürülen görüş ve düşünceler oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Doğu despotizmi, Asya tipi üretim tarzı, feodalizm, patrimonyalizm/ prebendalizm (arpalık sistemi) ve dünya - sistem kavramları bu görüş ve düşüncelerin başlıcalarıdır.

Şüphesiz bu düşünceler batı kaynaklıdır. Batı merkez alınarak Osmanlıyı anlama yönünde geliştirilen kavramlardır. Bu kavramlar oryantalist paradigmanın ürünleridir ve nihai olarak dayandığı nokta ise İslâm toplumunda toplumun/yönetilenlerin genel muvafakatına dayalı bir siyasi hâkimiyet anlayışının bulunmadığıdır. Asaf Savaş Akat'ın dediği gibi, tüm Avrupa-dışı tarihi, Avrupa'nın özgül toplumsal yapısı içinde üretilmiş kavramlar aracılığıyla anlamaya çalışmak, sözü edilen toplumların iç dinamiğini görmezden gelmeye ve onları dolaylı da olsa bağımlı hale getirmenin zihnî alt yapısını hazırlamaya hizmet etmektedir.

Eski Grekçe'de köle sahibi efendi anlamına gelen **Despot** terimini Aristo, sırf benzetme maksadıyla Greklerin dışında diğer kavimlerdeki devletin adı olarak kullanıyordu. Ancak, despot terimi yüzyıllar boyu Batılı gözlemci ve siyâset yazarlarının Batı dışındaki toplumları analizlerinde kullanılagelmiştir.

Terim, zamanla hukuk kaide ve kurallarından yoksun, keyfi bir rejim anlamına gelmeye başlamıştır.

Genel olarak Asya'daki, özel olarak Osmanlı Devleti'ndeki siyasi hâkimiyet biçiminin, Doğu despotizmi ile açıklanmaya çalışılması Rönesans'tan beri Avrupa siyasi literatüründe yer almıştır.

Bu söylemin oluşmasında İtalya'nın siyasi birliğinin gerçekleşmesi için çaba sarf eden ve mutlakiyetçi monarşinin sözcülüğünü yapan **Machiaveili**'nin önemli rol oynadığı bilinmektedir. Machiavelli "**Hükümdar**" adlı eserinde bütün devletlerin iki farklı biçimde yönetildiğini, birinde başta mutlakiyetçi bir hükümdarın bulunduğu, yönetime yardımcı olan bakanların ise onun kulları olarak hiç bir yetkiye sahip olmadığı; diğerinde ise, devletin başında bir hükümdar ve yönetimi paylaşan beylerin bulunduğu bir yönetim biçiminin var olduğunu anlatır. Machiavelli bu iki çeşit yönetimin sırasıyla Türk padişahı ve Fransa kralında görüldüğünü belirtmektedir. Machiavelli'e göre, Türk hükümdarlığı tek bir padişah tarafından yönetilir. Diğer görevliler padişahın kullarıdır.

Osmanlı Devleti'nin yükselme devirlerinde bu denge daima korunmuştur. Fâtih'in bir Rum ile beraber yargılanması, Zenbilli'nin Yavuz'u azarlaması ve benzeri hâdiseler bunu te'yit etmektedir.

Bkz. İlmiye Salnamesi,: MTM, c. I, sh. 498-500.

Osmanlı yönetimini bir hükümdarın yönettiği, tüm yönetilenlerin köle olduğu mutlak monarşi düzenine örnek olarak sunmakta ve Osmanlı Devleti'ndeki yönetim şeklini Fransa monarşisinin antitezi olarak, despotizm çerçevesinde küçültücü bir biçimde tahlile çalışmaktadır.

Doğu despotizmi kavramına gerçek muhtevasını kazandıran **Montesquieu** olmuştur. "**Kanunların Ruhu**" isimli eserinde üç ayrı hükümet tipi belirler; cumhuriyet, monarşi ve istibdat. Bunlardan monarşi, bir kişinin ama belirli ve yerleşmiş yasalarla yönetimi olarak tarif edilirken, istibdat yönetiminden bir kişinin yasasız ve kuralsız olarak kendi istek ve heveslerine göre yönetimi olarak bahsedilmektedir. Montesquieu, monarşi modeli hükümet tipinin örneğini İngiliz, Fransız, yani Avrupa monarşilerinin teşkil ettiğini, istibdat modeli siyasi yapılara ise Pers, Çin, Hint, Osmanlı ve Japon imparatorluklarının örnek oluşturduğunu belirtir.

Doğu despotizmi kavramının Osmanlı toplumuna uyarlanmasında oryantalistlerin İslâm toplumunun tarihi ve toplum yapısı üzerine yapmış oldukları çalışmaların büyük etkisi olmuştur. Mesela Gibb ve Bowen'in **İslâm Toplumu ve Batı** adlı eseri, Osmanlı toplumunu İslâm dininin taşıdığı öz ile açıklamaya çalışır. Eserde İslâm'ın yönetim mekanizmalarının şahsi teşebbüsün söndürülmesine neden olduğunu belirterek, İslâm uygarlığında ulema hariç yöneticilerle kulları arasında aracı bir kurum olmadığını bunun da doğu despotizmine yol açtığı vurgulanmaktadır. Bu belirlemelerin Osmanlı toplum yapısına uymadığı görülür. Zira Şerif Mardin'e göre bu ara yapıların fonksiyonunu Osmanlı'da cemaat hissi, tarikatlar ve ulema yerine getiriyordu.

Doğu despotizmini kulluk sistemi ile, Osmanlı toplumunu da Doğu despotizmi kavramı ile açıklamaya çalışan **Niyazi Berkes**'e göre ne köle ne de serf statüsünde olan "kullar" Osmanlı despotizminin temelini oluşturur. Bu modelde en üstün siyasal güç toplumdan çıkarılmış hatta yabancılaştırılmış bir kul kütlesinin desteğine dayandırılır. Kapıkulu devlet yönetimini yürütme ve padişaha hizmet etme sınıfıdır. Burada despotluk sistemi kulluk kuralına dayatılmaktadır. Bu tür bir temellendirme yapıldığı takdirde, Batı Avrupa'da aristokrasinin bir kolunu ve saray aristokrasisinin çoğunun köle asıllı kimselerden oluşması bir Batı despotizminden söz açmayı gerekli kılmaktadır.

Diğer taraftan merkezi despotik devletin ideolojisini, kanunnamelerin, örf ve şerî'atın oluşturduğu, bunların da temelinde laik ve metafizik Osmanlı Haşmeti'nin yattığı düşüncesi de İslâm hukukunun ulul-emre tanıdığı yetkiyi, ta'zîri ve örfün de ana çizginin dışında olmamak şartıyla İslâm Hukuku'nun bir parçası olduğunu **bilmemek**ten kaynaklanmaktadır.

Doğu despotizmi ile ilgili değerlendirmelerde despotizmin temelinde yatan unsurlardan birinin de İslâm toplumunda toplumun genel muvafakatına dayalı bir siyasi egemenlik anlayışının olmadığı şeklindeki bir anlayış bulunmaktadır. Buna göre toplumda var olan muhtelif gruplar baştaki yöneticinin zulme sapan yönetimine karşı gelmiyorlar ve meşru siyasi varlıklarını öne süremiyorlar. Bunun nedeni ise İslâm'da siyasi iktidarın kaynağının toplumdan değil Allah'dan geldiğine ilişkin genel kabulde yattığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın iradesini temsil eden sultana karşı gelmenin Allah'a da karşı gelme anlamını taşıyacağı düşüncesinin toplumda yöneticiye karşı

başkaldırma ve muhalefet etme geleneğinin yerleşmesinde olumsuz bir etki yaptığı düşünülmektedir.

Zaten, Türk siyasi kültürünün siyasi Ortodoksiden en küçük sapmaya karşı büyük tahammülsüzlük gösterdiğini belirten **Şerif Mardin**, bu tür hareketlerin fitne ve bölücülük suçlamasıyla toplum dışına itildiğini ve bunun da Doğu despotizmi denilen bir yönetim anlayışını çağrıştıracak bir biçimde devlet yönetiminde tek bir hakikatin bulunduğu fikrini pekiştirdiğini söylemektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde hâkim bir dini anlayışın empoze edildiği Şiilik, Rafizilik gibi tehlikeli görülen heterodoks zümrelere karşı bir mücadele içerisine girilmiş, devlet yönetiminde din ü devlet görüşünün, dinin muhafazası için devletin güçlü olması ve yaşamasının elzem olduğu, dinin gelişmesi için de devletin din üstünde bir önceliğe sahip olması gerektiği şeklinde anlaşılıp uygulandığı ifade edilmektedir.

Ayrıca Osmanlı iktisat siyâsetinin de Doğu despotizmi açıklamalarında kullanıldığı görülmektedir. Doğu despotizminin temelini, kulluk sisteminde, İslâm'ın devlet yönetimi ile ilgili öne sürülen siyasi felsefesinde, sivil toplumun yokluğunda, devletin ağır basan özelliğinde, hükümdarın şerî'attan bağımsız olarak kanun koyma yetkisinde (örfi sultani) ya da askeri-re'âyâ ayrımını temellendiren hükümdarın tepeden sınıfları belirlediği şeklinde aramanın ideolojik olduğunu belirten bir kısım Marksist yazarlar, Doğu despotizmini üretim ilişkileri çerçevesinde ele almak gerektiğini söylerler. Bu bakış açısından Osmanlı Devleti'ni despotik kılan iki önemli unsur bulunmaktadır; mîrî arazi rejimi ve müsadere mekanizması.

Bütün açıklama ve tahlil yöntemleri temelde şu tezlere dayanmaktadır; Merkeziyetçi devlet, sınıfsal farklılaşma olmaması, merkezi devletin kendine özgü örgütlenmesinden dolayı toplam artı ürüne el koyması ve bunun da durağan bir toplum yapısı oluşturması. Böylece Osmanlı toplum yapısının Batı tipi bir feodal sisteme, ırsî bir aristokrasiye, bağımsız bir dini hiyerarşiye, güçlü bir tüccar sınıfına, kendini yöneten kentlere sahip olmadığı, yönetim organları ve ordusunun kul statüsündeki kişilerle doldurulmuş olduğu ve bu haliyle Doğu despotizminin bir örneğini teşkil ettiği vurgulanıyordu.

Ancak **İlber Ortaylı**, bütün bu tezlerin Türkiye'deki toplum yapısı ile pek

örtüşmediğini, dolayısıyla açıklayıcı olmayacağını belirtir. **Şerif Mardin**, Doğu despotizmi yaklaşımının Osmanlı toplum yapısını analizde bize bir şey söylemeyeceğini ve açıklayıcı olamayacağını belirtir. Mardin, kul statüsü, özel mülkiyetin yokluğu gibi tezlerle Osmanlı yönetiminin Doğu despotizmine örnek teşkil etmeyeceğini, "kul"un tam anlamıyla hukuktan yoksun bir alanda çalıştığının söylenemeyeceğini, Kanunnâmelerin hukukî bir çerçevede "kul"un statüsünü belirttiğini, daha da önemlisi "sade vatandaş"ın günlük hayatının şeri'at sayesinde emniyet içinde geçtiğini, Batılıların Osmanlı toplum yapısının detaylarına inmemekle bir hata içinde olduklarını ve Osmanlı toplumunu anlamanın yolunun "toplum zembereği" denilen dinamik odağın nasıl çalıştığını öğrenmekle imkân dâhiline gireceğini belirtir.

Despotizmde toplumun saf olarak yöneten-yönetilen olarak ikiye bölünmüş olmasıyla Osmanlı toplum yapısı arasında irtibat kurularak Osmanlı yönetim biçiminin despotik olduğuna kanıt yapılmaktadır. Hâlbuki tüm İslâm toplumlarında yöneten-yönetilen arasındaki ilişki yönetilenin sömürülmesi üzerine değil, karşılıklı sorumluluk ilişkisi üzerine kuruludur. Hazret-i Peygamber'in (S.A.V.) bir hadisi özellikle yöneticiye bu sorumluluğu yüklemektedir; "*Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mesulsünüz*".

İnalcık hoca, askeri ile re'âyâ arasında yapılan ayrımın, yakın-doğu toplumunun en belirgin bir özelliği olduğunu ve Osmanlı içtimai siyâsetinin, toplum barışı ve düzen uğruna her insanı, kendisine uygun içtimai bir mevkide tutması gerektiği şeklindeki geleneksel telakkiye sıkı sıkıya bağlı kaldığını ve Osmanlı toplumunun iki büyük sınıfa ayrıldığını belirtir. Bu sınıflardan biri, saltanat beratı ile padişahın kendilerine dini ya da idari yetki tanıdığı kimseleri, yani saray memurlarını, mülki memurları ve ulemayı içine alan "**askeri sınıf**", ikincisi vergi ödeyen, fakat idareye hiç bir şekilde katılmayan bütün müslim ve gayrimüslim zümrelerden oluşan "**re'âyâ sınıfı**" idi.

On beşinci yüzyıl sonlarında yaşamış olan Osmanlı devlet adamı ve tarihçi **Tursun Beg**'e göre, her insanı kendi kabiliyetine göre mevkiinde hakkına razı tutmak ve başkasının hukukuna saldırmaktan men etme zarureti bir padişahın vücudunu zaruri kılar. Tursun Beg'in ikinci bir fikri, içtimai düzen için sınıfların kendi çerçeveleri içinde tutulması zaruretidir. Selçuklu veziri **Nizâmülmülk**'e göre başta padişah vardır, ikta sahipleri re'âyânın üzerinde

bir sınıf teşkil eder ve doğrudan padişahın şahsına bağlıdır. Üçüncü kademede ulema ve devlet memurları vardır. Nihayet vergi veren re'âyâ gelir.

Benzer sınıflamalar bazı Osmanlı devlet adamı ve yazarlarınca da yapılmıştır. Mesela **Koçi Bey**'de vatandaş, ulema ve askeri sınıf, **Evliya Çelebi** ve **Kâtip Çelebi**'de re'âyâ, ulema, askeri ve tüccar sınıflaması görülmektedir. Koçi Bey ve onun gibi düşünenler Osmanlı Devleti'ndeki çözülmenin ana sebebini, bu tabakalaşma düzeninin ihmal edilmesine bağlamaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nde görülen askeri-re'âyâ şeklindeki ayrım, tüm toplum fertlerini iki temel kategoride belirleyen keskin bir ayrım değil, fonksiyonel bir ayrımdır. Böyle bir ayrım temelde mali düşüncelerle yapılmakta ve vergi verecek kesimin tesbitine yaramaktadır. Yoksa her hangi bir vakıftan günlük üç akçe yevmiye alan bir görevli ve her hangi bir ağır kamu hizmet yükümlülüğünü yerine getirmek şartıyla, mesela madenci, derbentçi gibi, vergi mükellefliğinden bağışıklık elde ederek askeri sınıf içinde mütalaa edilen bir fert ile vergi ödemekle yükümlü her hangi bir Osmanlı vatandaşının toplum içinde sahip oldukları bir sosyal sınıf farklılığından pek de söz edilemez.

Üstelik Osmanlı sultanları re'âyâ dediğimiz geniş Osmanlı sivil kesiminin hukukun belirlediği bir alanda hayatlarını sürdürebilmeleri için oldukça itina gösterdikleri görülür. III. Mehmed'in "kanundan taşra iş olmasın" ifadeleri bu itinanın bariz bir örneğidir. Yine 1487 tarihli Hüdavendigar Livası kanunnamesinde yer alan şu ifadeler halk kesiminin hukuk kaide ve kuralları içinde bir muameleye tabi olduklarının en bariz örnekleridir; "mücrim olan kimesne teftiş olınmadan veyahud üzerine zahir olan şenâyi şer'le ve örfle yerine varmadan sancakbeği ve subaşısı ve adamları nesne alub salıvermek memnudur kendüler mahall-i töhmet ve adamları mücrim ve müstahakk-ı ikâb olur ve her mücrim-i müttehemin cerimesi kâdı-ı vilâyet katında veya müfettiş huzurunda sabit ve zahir olub ehl-i örfe teslim etmeden dutub siyâset eylemek hilâf-ı şer' ve örf te'addidir".

I. Sultân Ahmed'in bütün Anadolu ve Rumeli vilayetlerine gönderdiği bir adaletnamenin dibacesindeki ifadeleri Osmanlı üst yöneticilerinin ve sultanlarının halka bakış açılarını belirtmesi açısından önemlidir. Adaletname metninde "re'âyâ ve berâyâ ki, vedâyi'-i Cenab-ı Kibriya'dır" yani **o geniş halk ke-**

simi Allah'ın bir emanetidir, denilmektedir.

Diğer taraftan **re'âyâya bir velinimet olarak bakılmıştır**. Yani re'âyâ, kendisine teşekkür edilmesi, saygı duyulması, korunup gözetilmesi gereken bir kesimdir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa "Nesayihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ" adlı eserinde "Ehl-i insaf katında re'âyâ'ya veliyyü'n-ni'âm ıtlakı sahih olur" dedikten sonra bu sözünü teyid için Sultân Süleyman'a atfedilen bir konuşmayı nakleder; Sultân Süleyman bir gün mahremleriyle görüşürken onlara "velinimet-i âlem kimdir?" diye sorulmuş, onlar da "padişah hazretleridir." demeleri üzerine: "Hayır velinimet-i âlem re'âyâ yani köylüdür ki, ziraat ve hiraset emrinde huzur ve rahatı terk ile iktisab ettikleri nimetle bizleri ifam ederler" demiştir.

Osmanlı ve diğer Müslüman Türk Devletlerinde hükümdar ve tebaa ilişkisi, baba-çocuk ilişkisine benzetilir. İbn-i Haldun, Celaleddin Devvani, Taşköprüzade Ahmed, tebaanın bu dünyada ve öteki dünyada sulh ve selametinin sultanın elinde olduğunu, buna karşılık tebaanın, oğulun babaya karşı gösterdiği mutlak itaati göstermesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Selçuklu devlet adamı Nizâmülmülk'ün Siyâsetname'sinde yer alan "mukataat erbabı bilmelidir ki, mülk ve ra'iyyet sultanındır" cümlesinde yer alan mülkün ve ra'iyyetin sultanın olduğu düşüncesi mutlak anlamda anlaşılmamalıdır. Burada mülk kavramı, mülkiyet anlamından çok yönetme; dünyevi otorite, tasarruf hakkı anlamına gelmektedir. Yani sultân icranın başıdır. Osmanlılarda devletin mülk biçiminde anlaşıldığı ve mîrî arazi rejimi ve müsadere sistemini bu anlayışın bir sonucu olarak görme eğilimi, Osmanlı insanının kâinatı algılayış biçimine nüfuz edememe anlamını taşır. Burada mülkün ve ra'iyyetin sultana ait olması nisbilik arz etmektedir. Mülkün sultana ait olması mülkü yönetme ve tasarruf yetkisine sahip olma, ra'iyyetin sultana ait olması ise ra'iyyetin bir emanet anlayışı içerisinde korunması ve kollanması gereğidir. Yoksa sultanın ra'iyyete köle-efendi ilişkisinde görülen mutlak sahipliği anlamında değildir.

Osmanlı sultanlarını **despotik bir yönetim anlayışı içerisinde olmalarını** ilke olarak **engelleyen bir kısım mekanizmalar** da bulunmaktadır. Sultânların tahta çıkması esnasında hilafete geçiş için gerekli olan bî'at merasimi aynen uygulanıyor ve bu merasimlere cülus merasimi deniliyordu. Padişahların

cülus hatt-ı hümâyûnlarında "şevketlü kerametlü efendimiz hazretleri bi'l-irs ve'l-istihkak vâris-i saltanat-ı seniyye olmalarıyla..." ifadelerinde bir meşruiyyet zemini arandığı görülmektedir.

Osmanlı sultanlarını batılı kral ve diktatör hükümdarlar gibi telakki etmek mümkün değildir. Hak ve yetkileri açısından Osmanlı sultanları sadece amme maslahatı ile kayıtlı ve sınırlı geniş yetkilere sahiptirler. Yasama yetkileri yine şer'î hukukun tanıdığı ölçüde mevcuttur.

Bir hatt-ı hümâyûnda Osmanlı sultanı şer'-i şerife bağlılığını şöyle açıklıyor:

"Cümlemizin başı şeri'at-ı mutahharaya bağlu oldığından kâffe-i ef al ve harekâtımızı ana tatbik etmeğe sa'y eder isek ol vakt ruhaniyat-ı peygamberi dahi hoşnud ve razı olarak Cenab-ı Hayrunnâsırîn Devlet-i Aliyyemiz'de fevz ve nusret ve tevfikât-ı samedaniye sine mazhar edeceğine kafan şüphe yokdur".

III. Selim bir hatt-ı hümâyûnunda "Benim vezirim, ben Allah'ın bir aciz kuluyum." ifadesi ile nihayet padişahların da bir kul olduklarını hatırlatmıştır. (237)

(237) Sahihi Buhari Muhtasarı veTecrid-i Sarih Tercemesi (Tere. Kâmil Miras), Ankara 1982, 1983, c. 3, sh. 40; c. 4, sh. 378, 591; BA, Mühimme Defteri, nr. 78, sh. 897; BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 22679; Nizâmülmülk, Siyâsetname, çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1987, sh. 58; Süleymaniye Kütp. Reşid Efendi, nr. 1036, vrk. 48/a-49/a; Defterdar Sarı Mehmed Paşa "Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ"; Mecelle, Dersaadet 1314. Madde 58, sh. 29; Çaylak, Âdem, Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen, Bir Şerif Mardin Çözümlemesi, Ankara 1998, sh. 37-54; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, sh. 184; Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, c. 3, sh. 180-183; Karal, III. Selim'in Hatt-ı Hümâyunları, sh. 19, 113, 168; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi I-II, İstanbul 1995, c. 1. 224-228; Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, sh. 50; Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, c. 2, sh. 113-130; Berkes, Niyazi, Türkiye İktisat Tarihi, I-II- İstanbul 1972, c. I, sh. 131, 132; Albayrak, Sadık, Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı...

244. Osmanlı Hukukuna göre devletin unsurları nelerdir?

Osmanlı Hukukunda devletin unsurları arasında hâkimiyet, ülke ve insan (millet) bulunmaktadır. Bunlar üzerinde kısaca duralım:

1) **Hâkimiyet**: Osmanlı Hukukunda hâkimiyetin Allah'a ait olduğunu daha önce belirtmiştik. Hâkimiyet prensip olarak Allah'a ait ve onu dilediğine

veren yine Allah olmakla beraber, Allah'ın iradesini temsil eden, cemaatin yani çoğunluğun umumî iradesidir. Hz. Peygamber bu sebeple kendisine inananlardan sadakat yemini (bî'at) istemiş ve bu usulü şeklen de olsa daha sonraki halifeler ve sultanlar da uygulamıştır.

Burada Kur'ân'a itaat şartına bağlı bir çeşit "sosyal sözleşme" söz konusudur. Selçuklu ve Osmanlı Sultânları da bî'atle iş başına gelmişlerse de bu şeklî bir bî'at olmaktan öteye gidememiştir.

1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 2. maddesi de buna işaret etmektedir.

2) **Ülke**: İslâm evrensel bir din olduğu için belli bir toprak parçası ve cemiyet üzerinde değil bütün dünya üzerinde hâkimiyet kurmayı gaye edinmektedir. Ancak dünyadaki insanların hepsi İslâm'a inanmadığı gibi, inananlar da her zaman aynı çatı altında toplanamamışlardır. İşte Osmanlı Hukuku, İslâmiyeti manevî bir bağ kabul ederek dünyayı iki ülkeye ayırmıştır:

Birincisi: İslâm ülkesi (**dâr'ül İslâm**), İslâmî hükümlerin açıkça yürütüldüğü veya içinde oturanların çoğu, yahut tamamı Müslüman olan ülkeler İslâm ülkesidir. Şafiî hukukçularına göre bir kere İslâm ülkesi haline gelen bir ülke, artık harp ülkesi haline gelmez. Hanefilerde ise "Müslümanların can ve mal güvenliklerini kaybetmeleri, ülkede hiç bir İslâmî hükmün uygulanamaması ve ülkenin harp ülkesine bitişik olması" şartları bütün olarak gerçekleşmedikçe, İslâm ülkesi olan bir ülke bu vasfını kaybetmez.

İkincisi; Harp ülkesi (**dâr'ül-harb**)'tir. Dâr'ül-harb, İslâm ülkesi olmayan ülkelere denilir. Bazı hukukçular sulh yapılan ülkelere de dâr'ül-ahd veya dar'üs-sulh demişlerse de bunun fazla önemi yoktur.

Osmanlı hukukunda hukukî hükümler açısından hep bu esas uygulanmıştır. Yani iki Müslüman devlet arasındaki toprak farklılığı, hukukî açıdan hüküm farklılığına sebep teşkil etmemiştir. Osmanlı Devleti vatandaşı bir Müslüman, yine Müslüman bir devlet olan Afganistan'daki bir şahsa mirasçı olabilmiştir. Sadece siyasî hâkimiyet açısından Müslüman devletlerin ülkeleri ayrıdır. Osmanlı hukukunda bu kaidenin tek istisnası İran olmuştur ve bu devlete hukukî açıdan da farklı bir devlet nazarıyla bakılmıştır. (Osmanlı hukukunda sadece Osmanlı ülkesini ifade eden "Memâlik-i Şahane" veya "Memâlik-i Osmaniye" tabirleri kullanılmaktadır.)

Kısaca bu ikili ayırımın gayesi, ülke vatandaşlarına uygulanacak hukuku

tesbit etmektir. İslâm hukukunun uygulanması açısından bütün İslâm ülkeleri tek ülke sayılmış, İslâm ülkeleri dışında kalan ülkelerin vatandaşları da kendilerine uygulanacak hukuk açısından yine tek ülke vatandaşı gibi telâkki edilmiştir. Bu prensip, bir kısım harp ülkeleri ile özel antlaşmalar yapmaya mani değildir.

3) **Halk**: Osmanlı Hukuku açısından, İslâm ülkesinde yaşayan insanlar **üç grup**tur:

A) **Müslümanlar**: Bunlar İslâm ülkesinde ikamet etmeleri şartıyla tebaası bulundukları İslâm devleti farklı bile olsa, hukukî açıdan aynı uygulamaya tabidir. Ancak özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bazı siyasî ve iktisadî haklar açısından Osmanlı Devleti tebaası ve ecnebiler arasında fark gözetilmiştir ve bu gayet normaldir. 1285/1869 tarihli Tâbiiyyet-i Osmaniye Kanunnâmesi konuyla ilgili hükümleri düzenleyen ilk vatandaşlık kanunudur.

B) **Zimmîler**: Dini başka olduğu halde İslâm ülkesinde ikamet eden ve bazı istisnaların dışında İslâm Hukukunun uygulama alanına dâhil olan kimselere denir. Hanefi hukukçulara ve dolayısıyla eski Osmanlı Hukukuna göre zimmîler de şu sınıflara ayrılır: Ehl-i kitap olanlar yani mukaddes bir kitaba inananlardır. Bunlar Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Zerdüşt'ü peygamber kabul eden Mecusiler de zimmî olabilir. Dinden dönenler (**mürtedler**) ve Allah'a ortak koşanlar isteseler de, İslâm ülkesinde hayat hakkına sahip değildirler. Eski Osmanlı Hukukunda 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye kadar aynı esaslar kabul edilmiştir. Bu Kanun-u Esasî, din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 11. maddesiyle "Osmanlı ülkesinde mar'ûf olan bütün dinlere" serbestiyet tanıyarak bu hükümlere aykırı uygulamalara yol açmıştır. Osmanlı Tâbiiyyet Kanunu da din faktörünü vatandaşlık için, göz önüne almamıştır.

C) **Müste'menler**: İslâm ülkesi vatandaşı olmayan ve izin ve pasaport ile İslâm ülkesine giriş izni verilen yabancılara müste'men; verilmeyen yabancılara ise "**harbî**" denmektedir. İslâm ülkesiyle barış andlaşması yapan ülkelerin vatandaşları, elçiler, tüccarlar ve kendilerine giriş izni verilenlerin çocukları bu grup için verilebilecek misâllerdir.

Başta Osmanlı Devleti olmak üzere bütün Müslüman Türk Devletleri, aynı esasları kabul etmişlerdir. Osmanlı hukukunda, İslâm ülkesi vatandaşı

sayılan halk arasında Müslüman veya gayr-i müslim farkı gözetilmemiştir. Ayrıca vatan, dil ve renk farkı, Müslüman fertlerin tamamına İslâm Hukuku hükümlerinin uygulanmasına mani teşkil etmemiştir. 1876 tarihli Kanun-u Esasî'nin 17. maddesi mevcut uygulamayı yazılı Anayasa metni haline getirmiştir. Özellikle İstanbul Şer'iye Sicillerinin tetkiki, söylenenleri te'yit edecektir. (238)

(238) 1293/1869 tarihli Kanun-ı Esasî, md. II, Düstur. I. Ter. 4/5.; 1285/1869 tarihli Kanun; Karakoç, Tahşiyen Kavanin, 2/3 vd.; İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi, nr. 23, sh. 127, İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi; Rehber-i Muamelât, Dersaadet 1331, sh. 87, Fıkra; 132; Arazî Kanunu, md. 110., 87; Zeydan Abdülkerim, Ahkâm'üz-Zimmlyyîn, sh. 18-21, 10-11, 25-30, 46 vd.; Serahsî, Şerh'us Siyer'il-Kebir, Kahire, c.4, sh. 302, 320, 323; Kâsânî, Bedâyi, c.7, sh. 130. Toprak Meselesi, Tercüman 1001 Eseri, İstanbul ts. sh. 53, 54; Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara 1994, SH. 272; İnalcık, Halil, "Osmanlı Padişahı", AÜSBFD, c. XII, nr. 4 (Ankara 1958), sh. 74-76; Mehmed İpşirli, Osmanlı'da İdarî Geleneğin Teşekkülü ve Tatbikatı", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, sh. 205, 222; Aksin, Sina, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, sayı 2(1977), sh. 31 vd.;

245. Osmanlı Devleti'nde ulül-emr veya şûra meclisinin yerini alan ve günümüzdeki Bakanlar Kurulu görevini de ifa eden Divan-ı Hümâyûnu kısaca anlatır mısınız?

Osmanlı Devleti'ndeki **Divân-ı Hümâyûn**, mahiyeti ve fonksiyonları itibariyle, el-Ahkâm-üs Sultâniye Kitaplarında anlatılan Abbasî devletindeki Divan-ı Saltanat'a benzemektedir. İslâm hukukunun tavsiye ettiği şûra meclisi mahiyetindedir. Şer'î hükümleri icra en önemli vazifeleri arasındadır. Şimdi daha yakından tanıyalım:

Bir taraftan devletin iç ve dış işlerini, saltanatı ilgilendiren herşeyi, diğer taraftan fertlerin her türlü müracaat ve şikâyetlerini inceleyen, müzâkere eden bir karara bağlayan bu müessese, bir çeşit "**Bakanlar Kurulu**" mahiyetindedir. Böylesine önemli ve yüksek bir yürütme organı olarak Divan-ı Hümayun'un Sultân Orhan zamanından beri Osmanlı Devleti'nde mevcut olduğu bilinmektedir.

Fâtih Kanunnâmesi ile hukukî niteliği tam olarak şekillendirilen Divan-ı Hümâyûn'un yapısı ve çalışması şöyle özetlenebilir:

Padişah divanı demek olan bu Divan'a başlangıçta bizzat padişah başkanlık ederdi. Fâtih Kanunnâmesi ile bu usûl kaldırılmış ve divan başkanlığı vezir-i a'zam'a (sadrazam) terkedilmiştir. Fâtih devrinden itibaren başkanlığını Vezir-i A'zam'ın yürüttüğü Divan'ın diğer üyeleri şunlardır: Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Defterdarlar ve Tevkiî veya Nişancılardır. Vezir rütbesinde bulunmaları şartıyla, merkezde bulunduğu sürece Kaptan-ı Derya, vezir olduğu takdirde Yeniçeri Ağası ve yine merkezde olduğu takdirde Rumeli Beylerbeyi de divanın üyeleri arasında yer almaktadır. Şeyhül-İslâm, Divan'ın üyesi değildir; ancak kazasker'in çözemediği ve önemli olan meselelerde kendisinden fetva talep edilmek üzere Divan'a çağırabilir. Bunlardan başka divan çalışma anında iken divanın ayak işlerini görmek üzere, Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdası, Emin-i Ahkâm veya Reis ül-Küttâb da divana katılabilirler. Başta Defterdarlar olmak üzere divan üyeleri, toplantıya gelirken yanlarında başında bulundukları idarî birimin uzmanlarını da getirebilirler. Divan üyelerinin görevleri ve işgal ettikleri makamlar hakkında daha sonra bilgi vereceğiz.

Divan-ı Hümâyûn'un mahiyeti hakkında Kanunnâmedeki şu ifadeleri aynen naklettikten sonra kısa bilgi verelim:

"Divan başkanı olan vezir-i a'zam da'vaları dinlemeye başlar; iki tarafında nöbetle arzuhaller okunur. Şer'î ve kanunî hükümlere göre, Allah'ın kullarına dair maslahatları (kamu hizmetlerini) görür. Anlaşmazlıkları ve çekişmeleri onlara göre halleder. Gerekirse had, ta'zir ve zaman yasama organınca tesbit edilen cezaları (siyâset cezaları) icra eder. Önemli tayinleri yapar. Rumeli Kazaskeri de kendisine havale edilen da'vaları dinler. Bu esnada eğer emir varsa vezirler de nişancı gibi tuğra ile meşgul olur. Defterdar da kendi imza işleriyle meşgul olur".

Kanunnâmelerden nakledilen bu pasajlardan da anlaşılıyor ki, **Divan-ı Hümayun'un iki önemli vasfı** vardır:

Birincisi: Bu divan, devlete ait siyasî, idarî, malî ve hatta kısa süre sonra askeri işlerin görüşüldüğü, incelenerek konuşulduğu ve nihâi karara bağlandığı en yüksek bir mercidir. Şer'î hükümlere uymak ve mevcut kanunî nizâmları çiğnememek şartıyla, bir şura meclisi olarak, şer'î hükümlerin

çizdiği sınırlar içinde bazı yasama yetkilerini de kullanırlar. Bir manada padişah ve vezir-i a'zamı da bağlayan en yüksek karar ve yürütme organıdır. Divan'ın aldığı kararlar, şer'e ve kanuna aykırı olmadığı müddetçe padişah tarafından tasdik mecburiyeti zımnî de olsa vardır. Divan'ın kararlarını, divan memurlarının yardımıyla Vezir-i A'zam telhis adı altında özetler ve padişaha arz eder. Padişahın tasdikinden geçen kararlar, bazı hukukî hükümleri derleyen bir mecmua ise **Kanunnâme**; mevcut nizâmları hatırlatıcı mahiyette ve umumî bir şekilde belli bir mahallî idare reisine gönderiliyorsa **Adâletnâme** ve hususî bir meseleye dair ise hüküm adını alır. Divanda görüşülüp karara bağlanan ve padişahın tasdikinden geçen bu hükümlerin önemli olanları Divan-ı Hümâyûn defterleri içinde önemli bir yeri olan Mühimme Defterlerine kaydedilirler. Kısaca bu manada Divan-ı Hümâyûn, sınırlı yasama organının danışma meclisi ve yürütmenin ise üst kuruludur.

İkincisi: Divan-ı Hümâyun aynı zamanda adlî ve idarî yüksek bir mahkemedir. Abbasîler ve eski Türk Devletlerindeki Divan-ı Mezâlimlerin görevlerini de üstlenmiştir. Yani fertlerin müracaatlarını inceleme ve hukukî anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturma merciidir. Irk, dil, din, sınıf ve cinsiyet ayrılığı gözetilmeksizin herkes Divan-ı Hümâyûn'a başvurabilir. Haftanın belirli günlerinde çalışmalarını bu gibi işlere ayıran Divan'da herkes şahsî müdafaa hakkına sahiptir. Divan, kararlarını şer'î ve kanunî hükümlere göre verir. Kadıların verdiği kararlar da Divan'da şikâyet üzerine tekrar görüşülebilir. Tasdik veya nakz edilebilir. Bu manada divan bir yüksek mahkeme ve temyiz mercii mahiyeti arz eder. Divan'ın bu şekildeki kararları da padişahın tasdikinden sonra hüküm adını alır ve önemli olanları Divan-ı Hümâyûn'daki mühimme defterlerine kaydedilir.

İdarî, siyasî ve malî işlerde bir danışma meclisi ve hususî bir mahkeme mahiyeti arz eden Divan-ı Hümâyun, önceleri padişahın başkanlığında sarayda, sonraları ise sadrazamın başkanlığında kubbealtı denilen saraybahçesindeki bir yerde toplanırdı. Fâtih'in saltanatının ilk devirlerine kadar her gün sabah namazından öğle namazına kadar sürmek üzere muntazaman toplanan Divan-ı Hümâyûn, Fâtih'den itibaren haftanın belirli günlerinde toplanmaya başlamıştır. Gerçekten XVI. yüzyılın ortalarından itibaren her hafta Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri olmak üzere dört defa toplandığı,

bilahare bunun haftada iki güne indirildiği, XVII. yüzyıldan itibaren Divan'ın önemi ve yetkileri azaldıkça toplantı sayısının da azaldığı görülmektedir. Vezir-i a'zam'ın başkanlık ettiği divan toplantılarını, padişahlar, ilk dönemlerde kafes arkasından kasr-ı adil veya kasr-ı sultanî denilen yerden izleyebilirdi. Vezir-i A'zamların dışında kazaskerler ve defterdarlar da bazı meseleleri padişaha arz yetkisine sahiptirler.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti misâlinde de görüldüğü üzere, Müslüman bir devlette din ile devlet iç içedir ve devlete dinin esasları şekil vermektedir. Bunu, batılıların anladığı manada laiklik veya teokrasi mefhumlarıyla da karıştırmamak ve aldanmamak gerekir. (239)

(239) Mehmed Arif, Fâtih Kanunnâmesi, TOEM İlavesi, sh. 10 vd.; Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, MTM, c. I, sh. 498 vd.; Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, 13 vd.; Hezarfen, Telhis'ül-Beyan, vrk. 27/B vd.

246. Osmanlı hukukunda sınırlı yasama yetkisini Divan-ı Hümâyundan başka kimler kullanmıştır? Divan-ı Hümâyûn önemini kaybedince, 1876 yılına kadar ve özellikle de Tanzimat'tan sonra yasama faaliyeti nasıl devam etmiştir?

Osmanlı Hukukunda ülül-emre sınırlı bir yasama yetkisi tanındığını, bu yetkiyi çoğu alanlarda hukukçuların içtihatına dayanarak yapabileceğini, hukukçuların içtihadına ihtiyaç duyulmayan yerlerde ise, şûra meclisi veya benzeri bir hey'etin görüşünü alması gerektiğini gördük. Osmanlı Hukuk tarihi boyunca bu prosedür hemen hemen her devirde takip edilmiştir. Ancak elimizdeki belgelerden anlaşıldığı üzere, bir şûra meclisi niteliğinde bulunan ve Osmanlı Devleti dâhil bütün Türk Devletlerinde **Divan** diye anılan meclis, bir yasama organı olmaktan ziyade bir **yürütme organı**dır. Asıl anlamda, Halife veya Sultan yürütme organı mahiyetindedir, ancak sadece belli kalıplar içinde yasama organı görevini ülül-emr olarak ifa eder. Bu sebeple halifelik-padişahlık ve Divanı Alî gibi müesseseleri yürütme organı bahsinde inceleyeceğiz. O halde Osmanlı hukukunda da Tanzîmât'a kadar örfî hukuk alanında yasama yetkisini, içtihadî olan konularda hukukçular, içtihatların tercihi veya içtihadî olmayan idarî konularda ise Padişah ve divanlar kullanılmıştır. Yine de **padişahın yürütme organı olma vasfı** ağırlık basmaktadır. Tanzîmât

öncesi durumun bu özelliğinden dolayı, konuyu burada sadece Tanzimat'tan sonraki gelişmeler açısından inceleyeceğiz.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve hukukî yapısındaki değişiklik, III. Selim Devri (1789-1808) ile başlamıştır. III. Selim, idarî ve adlî alandaki bozuklukların giderilmesi için çok sayıda Hatt-ı Hümâyûn neşretmiştir. Ayrıca örfi hukuk alanındaki yasama faaliyetlerinin devam edilmesi için devlet işlerinin tek elde yani padişahta toplanmasının doğru olmadığını, devlet işlerinin meşveret usulünün yeniden ihya edilerek bir şûra meclisine havale edilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. "**Meclis-i Şûra**" adını verdiği bu meclisin üyeleri olarak da, Şeyhülislâmı, Sadrazamı, büyük devlet adamlarını hatta halkı saymaktadır. Neticelerini tam alamamış olsa da bu önemli bir adımdır. Meclis-i Meşveret'in İslâm hukukunun tavsiye ettiği bir metot olduğunu biliyoruz.

III. Selim'den sonra en önemli gelişme sultan II. Mahmut devrinde (1808-1839) olmuştur, idareyi keyfî tasarruflardan kurtarmak için, feodal muhalefeti temsil eden A'yân ve Beylerle merkezi hükümet arasındaki uzlaşma toplantılarından sonra "**sened-i ittifak**" adlı hukukî bir belge ortaya çıkmıştır (7 madde ve bir zeyl). Bu belge yasamadan ziyade yürütmeyi ilgilendiren ve padişahın icraatını bazı esaslara bağlamak gayesiyle hazırlanan karşılıklı taahhütleri ihtiva eden bir sözleşmedir. II. Mahmut, bu sözleşmeye tam uymamakla beraber, idarî alanda köklü değişiklikler yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin üzerinde yoğunlaşan iç ve dış baskı ve Mustafa Reşid Paşa'nın halife I. Abdülmecid nezdindeki teşebbüsleri sonucu, Osmanlı ülkesinde hak ve adaletin yeniden tesis edileceğini ilan eden 3 Kasım 1839 (26 Şaban 1255) tarihli Gülhane Hatt-ı Hümâyûn'u ilan edilmiştir. Bu tarihî belge "düzenlemeler" demek olan **Tanzîmât** devrinin açılış belgesidir. Bu belgede Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri şer'î kanunların uygulanması sonucu devletin büyük bir gelişmeye mazhar olduğu, son 150 yıldır bunları uygulamada ihmaller görüldüğü için devletin zayıfladığı ve bundan sonra da şer'î hükümlerin tam olarak icrası ve refahın iadesi için yeni kanunların yapılması gerektiği ve bu kanunların temel konusunu can, mal ve namus güvenliği ile askerî ve malî düzenlemelerin teşkil edeceği açık olarak belirtilmiştir. Bu meyanda yeni kanunlar karşısında herkesin eşit olduğu, asayişin temini için suçluların şer'î kanunlara uygun olarak cezalandırılacağı te'yit edilmiştir.

Kısaca bu hatt-ı hümâyûn örfî hukukun şer'î hükümlere uygun olarak geliştirilmesini istemektedir. Bu gayeyi gerçekleştirecek organ bir "şura meclisi" mahiyetinde bulunan "**Meclis-i Ahkâm-ı Adliye**" müessesesidir. Fonksiyonları açısından bir parlamentoyu andıran ve 1837 yılında kurulmuş olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin yeni binası 1840 tarihinde padişah Abdülmecid'in bir nutkuyla açılmış. Osmanlı hukukunun birçok önemli kanununu tanzim etmiştir. Ortaya koydukları hukukî çalışmaların altındaki imzalardan, bu meclisin, devletin ileri gelen şahsiyetleri ile büyük hukukçulardan teşekkül ettiğini anlamaktayız. 1256/1840 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu ve 1267/1851 tarihli Kanun-u Cedid isimli ceza kanunu başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin "Şer'i Şerife" dayanan birçok kanunları bu meclisin çalışmasının ürünüdür. Her sahada olduğu gibi Meclis, vakıflar alanında da önemli talimatlar hazırlanmıştır. Mecelle'nin temelini teşkil eden Metn-i Metin hareketinin de başlangıcı bu meclisle olmuştur. 1839 tarihli Ferman'ın taahhüt ettiği gayretlerin gösterilmesi için 1845 tarihinde bir Hatt-ı Hümâyun daha çıkarılmıştır.

Sultân Abdülmecid'in bir temsilî meclis kurma teşebbüsünün, Rus savaşı yüzünden ertelenmesinden sonra, yine Avrupa devletlerinin baskısıyla, 18 Şubat 1856 (1272) tarihinde **Islâhat Fermanı** adı altında bir Hatt-ı Hümâyun daha neşredilmiştir. Özellikle Müslüman olmayan tebaanın haklarını artırmak ve onları kollamak gayesiyle ilan ettirilen bu Ferman'da, 1839 tarihli Hatt-ı Hümâyun'daki taahhütlerin yerine getirilmesi istenmektedir. Gayri müslimlerin muafiyet ve imtiyazlarının korunması, bütün din ve mezheplere serbestiyet tanınması ve başta vergi olmak üzere her konuda eşitliğin temini bu fermanın üzerinde durduğu ana mevzulardır. Bunlar Osmanlı Hukukunda olmayan şeyler değildir. Belki idarî ihmallerle sekteye uğrayan yönlerin ıslah edilmesini Padişah, Sadrazam'a emretmektedir.

Avrupa devletlerinin baskısı ve 1867'de Avrupa'da kurulan "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin de şiddetli arzularıyla 25 Haziran 1861'de saltanat makamına gelen Sultân Abdülaziz tarafından söz konusu Tanzimat fermanlarındaki taahhütleri yerine getirmek üzere 1837 (1253)'de kurulan "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" kaldırılmış ve bunun yerine 10 Mayıs 1868 (8 Zilhicce 1284)

de iki önemli hukukî müessese kurulmuştur. Bunlardan biri, hem en yüksek idarî yargı müessesesi hem de sınırlı bir yasama meclisi mahiyetinde olan "**Şûrây-ı Devlet**"tir. Başkanlığına ilk olarak Ahmed Mithat Paşa'nın getirildiği bu müessese, şimdiki Danıştay'ın da ilk nüvesidir, ancak Danıştay'dan mahiyetçe farklıdır. Teşkilâtı aynı tarihli ve 14 maddeli Şurây-ı Devlet Nizamnamesi ile düzenlenen bu müessese, yasama faaliyeti açısından bütün kanunları ve nizâmları incelemeye ve tasarıları da hazırlamaya yetkilidir. Beş daireden oluşan Şûray-ı Devlet hakkında yargı bölümünde daha ayrıntılı bilgi vereceğiz. Çok sayıda Osmanlı hukukî düzenlemeleri bu meclis tarafından yapılmıştır. Mecellenin hazırlanmasında da katkısı bulunduğu bir gerçektir.

Diğeri ise, başkanlığına Ahmed Cevdet Paşa gibi değerli bir hukukçunun getirildiği "**Divan-ı Ahkâm-ı Adliye**" adlı yüksek bir adlî yargı müessesesidir. 8 Zilhicce 1284/1868 tarihli ve 10 Maddelik Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâme-i Esasî'si bunu büyük bir Mahkeme-i Kanuniye olarak vasıflandırmaktadır. Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecelle'yi hazırlayan Mecelle Cemiyetinin başkanı genellikle bu müessesenin başkanı olmuştur. Konunun ayrıntılarını yargı organı bahsinde göreceğiz. (240)

(240) Nebhan, 367 vd.; Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, MTM. 1/498 vd.; Alûsî, Ruh'ul-Maânî, c. 28, sh.20; BA, YEE, nr. 23-1515-1516; 14-1610; 14-1540; Düstur, I. Ter. 1/703-720; Şûrây-ı Devlet Nizâmnâmesi, md. 1-2; Düstur, I. Ter. 1/14-15; Düstur, I. Ter. 1/325 vd.; md. 1 vd.; Cevdet Paşa, Tarih, c. 4, sh. 238 vd. Özellikle sh. 289; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 50 vd.; Ahmed Râsim, 1/246-248; Karakoç, Külliyât, Dosya nr. 5, Belge nr. 992; Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, sh. 809 vd. Özellikle 819-820; Konuyla ilgili bazı makaleler için bkz. Ziya Paşa, Hürriyet, 22 Zilhicce 1285, sy 41; Namık Kemâl, Hürriyet, 26 Safer 1286, sy 50; 6 Cumâd'el-Ülâ 1285, sayı 9, 11; İbret, 1 Şaban 1285, sayı 24, 33, 51 54, 68.

247. Yürütmenin başı olan Padişahların tayin usulleri ve saltanatın verasetle intikali meselesi İslam'a göre izah edilebilir mi?

Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî açıdan asıl teşkilâtını kazandığı dönem, Orhan Bey zamanıdır. Orhan Bey'le kurulan Osmanlı Hanedanı içinde devlet reisinin seçimi, II. Murad'ın hükümdarlığına kadar nüfuzlu şahsiyetlerle beylerin ellerindeydi; ancak Osmanlı ailesi dışında hiçbir ailenin o makamı elde etmesine müsaade olunmamıştır.

Murad, beylerin kararıyla babasının yerine hükümdar olduğu gibi, Yıldırım Bayezid de yine aynı şekilde o makama getirilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki beylerin, yani bir çeşit ehl-i hail ve'l-akdin hükümdarlar üzerindeki hüküm ve nüfuzu, Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar devam etmiştir. Zaten dış dünyada Osmanlı Padişahlarının sultan unvanını alması da bu döneme rastlar.

Saltanat devri asıl Fâtih'le başlar. Fâtih Devrine kadar hükümdarlar Divan-ı Hümâyun'un bizzat reisliğini yaparken, Fâtih, Divan başkanlığını Vezir-i A'zam'a devretmiş ve neticelerin kendisine arz edilmesi usulünü getirmiştir. Ayrıca padişahların yeme, içme ve oturma âdabını bile, hazırlattığı bir kanun ile tanzim yoluna gitmiş ve Osmanlı Devleti'nde daha sonra alabildiğine ilerleyen teşrifat usulünün de temelini atmıştır. Fâtih'in Kanunnâmesi ile başlayan saltanatın babadan oğula veya diğer hısımlara geçmesi usulünün tarihî gelişimine bakmadan önce, meşruiyeti hususundaki hukukî bilgileri daha da ayrıntılı olarak görelim:

Bilindiği gibi Osmanlı Padişahları, 923/1517 tarihinde Yavuz Sultân Selim'in Ayasofya Camii'nde son Abbasî halifesi tarafından halife ilan edilmesiyle, sultan unvanının yanında halife ve halife-i Resûlüllah unvanlarını da kullanmışlardır. Bu sebeple Osmanlı Padişahlarının tayin usulleri, halifelerin tayin usulleriyle yakından ilgilidir.

Dört halifeden sonra halife tayininde câri olan usulün veliahdlık, yani mevcut halifenin veya sultanın kendinden sonra gelen halife veya sultan adayını belirlemesi usulü olduğunu biliyoruz. Ancak veliahdlık usulünün meşru' olabilmesi için bazı şartlar arandığını da daha önce görmüştük. Bunlardan en önemlisi, veliahdın, kendisini tayin edenin usûl veya fürûundan olmaması idi. Fakat bazı İslâm hukukçularının, halife veya sultanın babası yahut çocuklarından birini de veliahd tayin edebileceğini caiz görmeleri, uygulamada saltanat ve hilâfetin verasetle intikalini ortaya çıkarmıştır. İslâm hukukçuları, hilâfetin veraset yoluyla intikalini caiz görmemekte, ancak ehil olmak şartıyla baba veya oğlun veliahdlığını meşru' görmektedirler. Birden fazla veliahd tayin edilmesinin caiz olup olmadığı da hukukçular arasında tartışmalıdır.

Osmanlı padişahlarının saltanat usulü hakkında şunları söyleyebiliriz:

Fâtih devrine kadar ehl-i hail ve'l-akd denen beyler tarafından sultan tayin edildiğinden veliahdlık söz konusu değildir. Sadece Çelebi Mehmed'in saltanatı, oğlu Murad'a vasiyet etmesi bunun istisnasını teşkil eder. Fâtih Sultân Mehmed ise, doğruluğu tartışmalı olan şu kanun maddesi ile saltanatın evladına intikalini, ancak bunun için yaşa itibar edilmemesini prensip haline getirmiş; fakat saltanata geçen hükümdarların kamu düzeni (nizâm-ı âlem) için kardeşlerini bile öldürmelerine müsaade etmiştir; "Her kimesneye evladımdan saltanat müyesser ola, kardeşlerin nizâm-ı âlem için katletmek münasiptir ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir; onunla âmil olalar".

Kamu düzeni için bağy (isyan) cezası olarak idam verileceğini Hanefi hukukçularının çoğunluğunun caiz gördüğü doğrudur; ancak Osmanlı uygulamasındaki gelişmelerin hepsinin bu hukukî görüşe uygun olarak cereyan ettiğini söylemek de mümkün değildir.

Fâtih'in Kanunnâmesiyle koyduğu ve tarihçilerin amûd-u nesebî yani **saltanatın babadan oğula intikali** usulü, **I Ahmed** (1012/1603) **devrine kadar** devam etmiştir. I. Ahmed devrinden itibaren saltanatın aile içindeki en yaşlı erkek çocuğa intikali esası benimsenmiş ve böylece kardeş katli meselesi de kapanmıştır. Bu kanun Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında yapılan bazı gayretlere rağmen, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar uygulanmıştır.

Osmanlı padişahlarının tahta çıkması esnasında hilâfete geçiş için gerekli olan bîat merasiminin aynen uygulandığını ve bu merasimlere cülus merasimi dendiğini görüyoruz. Padişahların cülus hatt-ı hümâyûnlarında veliahdlık usulünün meşru' olabilmesi için şart olan adayın gerekli vasıfları haiz olduğu hususu da "şevketlü kerâmetü Efendimiz Hazretleri bil-irs ve'l istihkak vâris-i saltanat-ı seniyye olmalarıyle .." şeklinde ifade edilmiştir. Bu merasimler, ehl-i hail ve'l-akdin bîat merasimi mahiyetindedir. Zira memleketin en yüksek idare, asker ve ilmiye mensupları bu merasimlerde hazır bulunmaktadır.

Kısaca Yavuz'dan itibaren saltanat vasıflarına hilâfet unvanını da katan Osmanlı padişahları, kendilerini, her açıdan İslâm âlemine uydurmak ve hilâfet hükümlerine uymak mecburiyetinde hissetmişlerdir. (241)

(241) İbn-i Nüceym, Zeynûddin Ahmed b. Nüceym el-Mısri, El-Bahrur-Râik Şerhu Kenzid-Dekâik I-VII, Mısır 1311, c. 5, sh. 45 vd.; Udeh, Abdülkadir, Et Teşri'ül Cinâiyy'ül-İslâmî MI, Beyrut, ts. c. I, sh. 23-24; III. Selim'in 1203/1789 tarihli Cülus Merasimi için bkz. Esat Efendi, Teşrlfat-ı

Kadime, İstanbul 1287, sh. 2 vd. 110-117; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, sh. 45-49, 184-188; Okandan, Amme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 23-24; Seyyid Bey, sh. 28 vd.; Feridun Bey, Münşe'ât-i Salâtin, 1/48 vd.; Fâtih Kanunnâmesi (Teşkilât), TOEM, İlâve, İstanbul 1330, 23 vd.; sh. 27; Bu maddenin sonradan uydurulduğu da İddia edilmektedir. Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tel-his'ül-Beyan'ındaki metinde bulunmaması dikkat çekicidir. Bkz. Hezarfen, Telhis'ül-Beyan Fi-Kavanin-İ Al-i Osman, vrk., 195-8; Özcan, Abdülkadir, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", İÜEF, Tarih Dergisi, İstanbul, 1982, sayı. 33, sh. 7-57; El-Ferrâ, 9-10; El-Mâverdî, 9 vd.; Ebu Fâris, Muhammed Abdülkadir, En-Nizâm'üs-Siyâsî Fl'l-İslâm, sh. 246-257; Nebhan, 478-487.

248. Osmanlı Devleti'nde başbakan demek olan Vezir'-i A'zam (Sadrazam)'ın hak ve yetkileri nelerdir?

Osmanlı Devleti'nde sonradan halife unvanını da alan sultanların vekili, tam yetkili temsilcisi ve icranın ikinci reisi vezir-i a'zam'dır. Sultân Orhan zamanından beri var olan bu makamı işgal eden şahsa, diğer vezirliklere olan üstünlüğünü belirtmek ve devlet teşkilâtında hiyerarşiyi sağlamak için önceleri vezir-i evvel ve vezir-i a'zam denilirken, Kanuni'den itibaren Sadr-ı a'zam unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Sadr-ı âli, sahib-i devlet, zat-ı asafî ve vekil-i mutlak tabirleri de bu makamı ifade etmek için kullanılır. Sadâret mühründe bu makamın ilga edilişine kadar vezir-i a'zam klişesi muhafaza edilmiştir. İslâm anayasa hukukunda görülen vezâret-i tefvîzin karşılığıdır.

Padişahın mutlak vekili olan vezir-i a'zam, padişahın fermanıyla atanır ve diğer vezirlerden farklı olarak kendisine mühr-i hümâyûn, yani padişahın mührü verilir. Fâtih kanunnâmesindeki ifadesiyle; "vezir-i a'zam vezirlerin ve beylerin başıdır; cümlenin ulusudur; cümle devlet işlerinin mutlak vekilidir; devlet mallarının vekili defterdar, nâzırı ise vezir-i a'zamdır. Oturmada, durmada mallarının vekili defterdar nâz ve mertebede vezir-i a'zam hepsine takdim edilir".

Osmanlı Teşkilât Kanunnâmelerine göre**, vezir-i a'zam'ın idarî yetkileri**-ni şöylece özetleyebiliriz:

a) Din, devlet ve saltanata dair bütün hizmetlerin ifasını temin;

b) Had, kısas, hapis, sürgün, bütün çeşitleriyle ta'zir ve siyâset cezalarını infaz;

c) İcab ettiği takdirde hususî davaları dinleme, şeriatın hükümlerini icra ve yapılan haksızlıkları önleme;

d) Memleketin idarî yapısını tanzim, tımar, zeamet ve ulufeleri tesbit;

e) Başta beylerbeylik, sancak beyliği, mütevellilik, imamlık, kadılık ve benzeri memuriyetler olmak üzere bütün askerî ve ilmiye sınıfına mensup memurları tayin ve azl;

f) Kısaca bütün şer'î ve örfî meselelerin halli ve icrası için padişahın mutlak vekili ve Osmanlı tebaası üzerinde sözü ve yazısı, padişahın iradesi ve fermanı gibidir. "Sadrazamın yazılı emrine buyruldu," denir.

Sadrazam, kendisine tanınan bu **yetkileri kullanırken** iki kayıtla bağlıdır.

Birincisi; önemli tayin işlemlerini ve devlet meselelerini padişaha telhis suretiyle arz etmekle görevlidir. Diğer devlet memurları ise, meselelerini ve kararlarını sadrazama arz edeceklerdir. Padişah bulunmadığı zamanlarda, telhis ve arz bulunmasa da yetkilerini onun vekili olarak kullanabilir. Eğer vezirlerden ve diğer yüksek memurlardan padişaha arzda bulunmak isteyenler olursa, bu arz hususu sadrazamın aracılığıyla olacaktır.

İkincisi; bütün bu yetkilerini kullanırken şer'î hükümlere ve örfî kanunlara uymak zorundadır. Sadrazamın arzına rağmen, Şeyhülislâmın caizdir diye fetva vermemesinden dolayı reddedilen meseleler, Osmanlı Arşivinde önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Veziri A'zam'ın bu yetkilerini kullanırken hangi esaslara riayet etmesi gerektiğini Kanuni'nin güçlü bir vezir-i a'zam'ı olan Lütfi Paşa Asafnâme adlı eserinde özetlemiştir.

İcranın ikinci reisi olan Vezir-i A'zam, Divan-ı Hümâyûn toplantıları dışında Paşakapısı veya Bâb-ı Ali denilen kendine mahsus konağında vazifesini ifa ederdi. Divan-ı Hümâyûn önemini kaybettikçe, Vezir-i A'zam'ın ve maiyyetinde çalıştırdığı memurların önemi artmıştı. Vezir-i a'zam kendi yetkileri dâhilinde çeşitli meselelere dair buyruldu denen yazılı emirler verirdi. Söz konusu Emirlerin, üzerinde kuyruklu bir buyruk işaretinin bulunması, sadrazama ait yazılı emir olduğunun belirtisiydi. Havalesini yaptığı resmî yazılara ise vezir-i azam pençe denilen işaretini kordu.

Sadrazam'a Paşakapısı veya Bâb-ı Ali denen makamında yardımcı olan maiyyetine kapı halkı denmekteydi. Kapı halkının başında sadrazam kethüdası denilen bir memur bulunmaktaydı. Bunun görevi, paşakapısındaki resmî muameleleri yürütmekti. Kethüdâ-i Sadr-i Ali de denen bu memurun vazifesi, sadâretin önemi arttıkça çoğalmış ve XVIII. yüzyıldan itibaren bir çeşit **içişleri**

bakanlığı haline gelmiştir. Zaten daha sonra kethüdâlık makamı **Dâhiliye Nezâreti**ne çevrilmiştir.

II. Mahmut zamanında 4 Muharrem 1254/30 Mart 1838 tarihli fermanla sadâret ve sadr-ı a'zam tabirleri yerine başvekâlet ve başvekil tabirleri ikâme edilmişse de, 1839'da tekrar eski unvanlara dönülmüştür. Daha sonraki gelişmeleri ise Tanzîmât döneminde göreceğiz. (242)

(242) Lütfl Paşa, Asafnâme, Ankara 1935; Akşam Gazetesi, 9 Mart 1944, Sadr-ı A'zam Nasıl Olmalı?; Hezarfen, Telhis'ül-Beyan, vrk. 32/B vd., 198/B vd.; Tevkil Kanunnâmesi, MTM. 1/498 vd., 523-524; Uzunçarşılı, Merkez, 38-39, 180-185, 242 vd.;

249. Osmanlı Devleti'ndeki taşra teşkilâtı yani eyâlet ve sancak sistemi nasıl çalışıyordu?

Sıkı sıkıya merkeze bağlı olan Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilâtının en büyük parçasını eyâletler teşkil eder. Eyâletler, sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar da nahiyelere ayrılırdı.

Şimdi eyâlet ve sancak üzerinde daha ayrıntılı olarak duralım.

Eyâletler, beylerbeyi veya mîr-î mîrân denilen idareciler tarafından idare edilir. XVI. yüzyıldan itibaren eyâletlere tayin edilen Beylerbeyilere vezirlik rütbesi de verilmiştir. Beylerbeyiler, bulundukları eyâlette hem askerî hem de idarî âmir olarak padişahı temsil ederler. Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda bir beylerbeyi bulunur ve bütün ordu işlerinden sorumlu olurdu. **İlk beylerbeyi** Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'ydı. I. Murad Devrinde kısmen otoritesi zayıflayan bu makam, Rumeli fütuhatının genişlemesi üzerine ikiye ayrılarak Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliği kuruldu. Selçuklulardaki melik'ülümerâ makamına benzeyen ve bazen emir'ül-ümerâ da denen beylerbeylikler, zamanla sayı ve nüfuz itibarıyla artış göstermiştir. Devletin en geniş topraklara sahip olduğu zamanları nazara alarak, beylerbeyi tarafından idare edilen eyâletleri üçe ayırabiliriz:

Birincisi; Arazîsi mirî arazi (devlete ait) olduğu için, bir kısım arazisinin tasarruf hakkı ve elde edilen gelirleri, beylerbeyine has adı altında dirlik olarak tahsis edilen eyâletlerdir (yıllık geliri 100.000 akçenin üzerinde olan dirliklere **has** denir). Has ile idare edilen eyâletler 24 tanedir. Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbekir, Şam, Sivas, Erzurum, Van, Budin, Cezayir, Halep,

Maraş, Kıbrıs, Girid, Bosna, Temeşvar, Trablusşam, Trabzon, Kefe, Rakka, Şehr-i Zûr, Çıldır, Kars ve Musul.

İkincisi; **Salyâne ile idare olunan** eyâletlerdir. Bunların arazisi mirî arazi değildir ve has adı altında beylerbeyine toprak tahsis edilmez. Belki bu eyâletlerin gelirleri defterdarlar tarafından tahsil edilir ve beylerbeyine elde edilen gelirden belli bir miktarı salyâne (yıllık) adı altında ulufe olarak verilir. Bunlar dokuz tanedir: Mısır, Bağdad, Habeş, Basra, Lehsa, Cezâyir-i Garb, Trablusgarb, Tunus ve Yemen. Bunlara müstesna eyâletler de denmekteydi.

Üçüncüsü; **Mümtaz eyâletler**dir (eyâlet-i mümtâze) ki, bunların bir kısmı sonradan ortaya çıkmıştır. Bunlar, devlete maktu bir vergi ve bazıları sefer zamanında asker vererek dâhilî işlerinde serbest bulunurlardı. Mümtaz eyaletler arasında Mekke şerifliğini, Mısır Hidivliğini (son zamanlarda), Lübnan mutasarrıflığını ve Eflak-Boğdan Voyvodalığını sayabiliriz. 1908 inkılâbından sonra bu çeşit imtiyazlara son verilmiştir. (243)

(243) Fâtih Kanunnâmesi, 13; Hezarfen, Telhis ül-Beyan, vrk. 34/A, 54/A vd., vrk. 55/B vd.; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, ilgili maddeler.

IV - OSMANLI DEVLETİ'NDE TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

250. Osmanlı Hukukunda vatandaşların temel hak ve hürriyetleri kabul edilmiş midir? Yoksa 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla mı kabul edilmeye başlanmıştır?

Önemle arz edelim ki, günümüzde bilinenin ve bize okullarda öğretilenin tersine, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygının tarihî gelişimi açısından, Batı ile Doğu ve daha doğrusu Osmanlı Devleti ile diğer çağdaşı olan devletlerin durumu, % 100'e varan nisbette birbirinden farklıdır. Kamu hukuku kitaplarında anlatılan ve öğretilen, insanların hak ve hürriyetlerine ait gelişmeler ve hatta biraz sonra kısaca bahsettiğimiz 1215 tarihli İngiliz Magna Carta'sı ile Fransız 1789 tarihli inkılâbının bu açıdan arz ettiği önem, sadece Osmanlı Devleti dışındaki ve daha doğrusu İslâm ülkeleri dışındaki devletler açısından doğrudur. Bazı iddiaların tersine, 1839 tarihli Tanzîmât Fermanı, 1856 tarihli Islahat Fermanı ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasî, insana ait hak ve hürriyetleri ilk defa kabul etmemiş, belki eskiden beri var olan bu hak ve hürriyetleri sadece yazılı hale getirmiştir. Bu husus, çok önemlidir. Özellikle yükselme devrinde, Osmanlı Padişahlarının hukuka karşı duydukları saygıları ve adaleti icradaki titizlikleri, inkâr edilemez tarihî bir hakikattir. Bir devlet, kuvvet kanunda olduğu müddetçe ayakta durur; aksi takdirde yani kanunun kuvvette olması durumunda, devlet, kudret ve kuvvetini kaybeder.

Konuyu takdim ederken şu hakikati da belirtmeden geçemeyeceğiz: Osmanlı Devleti'nde insana Allah'ın mahlûku muhterem ve aziz bir varlık olarak bakılır. Yunus'un "Yaradılanı severiz Yaradan'dan ötürü" şeklindeki esprisi, özellikle yükselme devirlerinde çok açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne hâkim olan espridir. İsterseniz insana ve onun haklarına saygıyı muvakkaten bir tarafa bırakarak, hayvanlara bile ne derece saygı gösterildiğini, bir belge ile sizlere takdim edip daha sonra insana ve hukuka saygı üzerinde duralım:

Batı dünyasında hayvan hakları kavramı 19. asrın son çeyreğinde gündeme gelmişken ve Birleşmiş Milletler Hayvan Hakları Bildirisini 1948'de

kabul etmişken, aynı esaslar ve hatta daha ilerideki bazı kaideler, Osmanlı Kanunnâmelerinde ilk dönemlerden beri yer almış bulunmaktadır. Misâl olsun diye II. Bâyezid devrinde hazırlanan 1502 tarihli İstanbul Belediye Kanunnamesindeki şu hükmü beraber mütala'a edelim:

"Ve ayağı yaramaz bârgiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler. Ve ağır yük urmayalar; zira dilsüz canavardır. Her kangısında eksük bulunursa, sahibine tamam etdüre. Etmeyeni ve eslemeyeni gereği gibi hakkından gele.";

"Fil-cümle bu zikrolunanlardan gayrı her ne kim Allah u Te'âla yaratmıştır, hepsinin hukukunu muhtesip görüp gözetse gerektir, şer'î hükmi vardır.".

Hayvanların hukukuna bile tecâvüzü yasaklayan bir inanca sahip olan bir devletin, suiistimallerin dışında insanların hak ve hürriyetlerine saygı göstermemesi mümkün değildir.

O halde, Osmanlı Hukukunda temel hak ve hürriyetler fikri, modern siyasî düşünce fikrinin geçirdiği safhaları yaşamamıştır. Zira İslâm hukukunun kabul ettiği hak ve hürriyetler başlangıçtan beri vardır ve tabiî bir haktır. İslâm Hukukunun kabul ettiği bu temel hak ve hürriyetler, uygulamada iktidarlara göre bazı farklılıklara maruz kalmıştır. Bu konuda evvelâ Osmanlı Hukukundaki hürriyet kavramını incelemek gerekir. Osmanlı Hukukunda hürriyetin şu şekilde tarif edildiğini görüyoruz:

Hürriyet ne başkasına ve ne de nefsine zarar vermemek şartıyla meşru dâirede dilediğini yapmaktır. Gerçekten hürriyet odur ki, adlî kanunlar dışında kimse kimseye tahakküm etmesin, herkesin hakları dokunulmazdır ve herkes meşru' dairede istediği gibi hareket etsin. Buna göre kişilerin kullanabildikleri bazı temel hak ve hürriyetlere değinelim.

Siyasî haklar arasında seçme hakkı başta gelmektedir. Uygulamada tam olarak riayet edilmese de, halifenin veya sultanın seçilmesinde halkın mühim rolü vardır. Şûra esası uygulanırsa herkes bizzat veya temsilcisi vasıtasıyla fikrini beyan edebilir. Bu mümkün olmazsa, ülkede ilâhî irâdenin yani İslâm hukukunun icrasından, bütün Müslümanlar sorumludur. Bu sorumluluğun neticesi olarak halk, halifeyi veya sultanı murakabe etme ve şartlar gerçekleşirse azletme hakkına sahiptir. 1255/1839 tarihli Gülhane Hattı Hümâyunu

bu durumu halka karşı şöyle ifade etmektedir: "Bu şer'i kanunlar sadece din, devlet, mülk ve milletin ihyâsı için vaz' olunacaktır. Tarafımızdan bunlara aykırı hareket vuku bulmayacağına ahd-ü misak olarak hırka-i şerife odasında bütün ulema ve vekiller huzurunda yemin edilmiştir". Diğer taraftan her Müslüman, devlet başkanlığı dâhil bütün devlet hizmetlerine seçilmek üzere aday olabilir. Ancak devlet hizmetini talep, arzu edilmeyen bir durumdur. Ayrıca eski Türk Devlet anlayışı bu konuda müessir olmuş ve saltanatın irsîliği esası itina ile korunmuştur.

Temel hakların en önemlilerinden biri de eşitliktir (müsavat).

Eşitlik, İslâm hukuku tarafından izah edildiği şekliyle temel bir hak olarak görülmüştür. Evvela hukukî eşitlik emredilmiştir. **Kanun ve mahkeme önünde insanlar eşittir.** Gayr-i müslimlerin bazı konulardaki kendi kanunlarının uygulanmasını isteme hakkı dışında, İslâm Ülkesinde tek kanun geçerlidir. *"Yemin ederim ki, kızım Fâtıma hırsızlık etse, ona da cezasını uygularım"* hadisi bunu ifade etmektedir. Diğer taraftan sosyal eşitlik yani fırsat eşitliği de kabul edilmiştir. Azatlı ve siyah bir kölenin bile devlet başkanı olabileceğini belirten hadis, bunun nihaî sınırını çizer.

Ferdî haklar içinde mütalaa edilen bazı hürriyetleri de şöylece sıralamak mümkündür:

a) **Şahsî hürriyetler**. Başkasının hak ve hürriyetlerine tecâvüz etmemek şartıyla herkes seyahat hürriyetine ve can güvenliğine sahiptir. "Beraât-i zimmet asıldır" kaidesi bunu ifade eden önemli bir esastır. Şahsî hürriyet konusunda Müslüman ve gayr-i müslim farkı yoktur. Herhangi bir kimsenin canına, malına ve namusuna tecâvüz suçtur,

b) **İnanç ve ibâdet hürriyeti**. İslâm hukuku sadece dinînden dönen mürtede hayat hakkı tanımamıştır. Bunun dışında hiçbir kimse Müslümanlığa zorlanamaz. Devlet içinde gayr-i müslim tebaanın ma'betleri muhafaza edilir ve ibâdetlerine imkân tanınır,

c) **Mesken dokunulmazlığı** bizzat Kur'ân tarafından garanti edilmiştir.

d) **Çalışma hürriyeti ve özel mülkiyet hakkı** da kabul edilmiştir. Kimsenin mülkiyet hakkına tecâvüz edilemez. Mülkiyet hakkına iki çeşit müdahale mevcuttur; iktisap sebebinin gayr-ı meşru olması istenmemektedir. Belli

ölçüde serveti olanlara kamu yararı ve sosyal adalet adına zekât ve fitre gibi yükümlülükler yüklenmektedir,

e) **Öğrenim hak ve hürriyeti**. Her Müslümana öğrenmek yalnız hak değil aynı zamanda bir ödevdir.

Ayrıca İslâm ülkesindeki fertlere sosyal haklar da tanınmıştır. Zekât ve vakıf gibi sosyal güvenlik müesseselerinin yanında, devletin muhtaç vatandaşa bakma yükümlülüğü de mevcuttur.

Bu zikredilen temel hak ve hürriyetler, bazı uygulama aksaklıkları dışında bütün Osmanlı Tarihi boyunca kabul edilmiştir. Osmanlı topraklarındaki gayrı müslimlere ait ma'betler, mektepler ve mülkler ve bunlara ilişkin mahkeme kararları bunun açık örnekleridir. Türklerin ilk yazılı anayasası olan 1293/1876 tarihli Kanun-ı Esasî bu hakları ilk defa kabul etmemiş, belki sadece yazılı hale getirmiştir. 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'nin ikinci faslı ve 8-26. maddeleri Osmanlı Devleti tebaasının umumî haklarını biraz önce açıkladığımıza yakın bir şekilde sıralamaktadır. Mesela 10. madde şahsî hürriyeti, 11. madde din ve vicdan hürriyetini, 15 ve 16. maddeler öğrenim hürriyetini, 17. madde eşitlik esasını düzenlemiştir. Bu arada 1293/1876 tarihli İntihâb-ı Mebusan Kanunu Lâyihasının 2. maddesi sadece erkeklerin milletvekili seçiminde oy kullanabileceklerini hükme bağlamış ve bu hüküm 1341/1922 tarihli tadilatta da aynen muhafaza edilmiştir. (244)

(244) İstanbul İhtisâb Kanunnâmesi, Topkapı Sarayı Müzesi kütp., nr. R. 1935, vrk. 96/b-106/b, md. 58,73; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 296-297; Süleymaniye Kütp. Reşid Efendi, nr. 1036, vrk. 48/a-49/a;

251. Osmanlı Devleti'nde insanı insan yapan şahsî hak ve hürriyetlerin korunması ve Güvenlik İlkesi ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

İnsanın hukukunun başında, insanın şahsî hak ve hürriyetleri gelmektedir. Modern hukuk devletlerinin anayasalarında temel hak ve hürriyetlerin başında gelen bu hak ve hürriyetlere Osmanlı Devleti'nde nasıl bakıldığının izahı, diğer temel hak ve hürriyetler hakkında da bize fikir verecektir.

İnsanın maddî, manevî ve iktisadî varlığı üzerinde sahip olduğu haklara ve hürriyetlere "şahsî hak ve hürriyetler" diyoruz. İnsana ait bu hak ve hürriyetler, kişinin güvenliği ilkesi ile birlikte yürürler ve birbirini tamamlarlar.

Batıda, şahsî hak ve hürriyetlerin gündeme gelmesi için, kişiyi haksız olarak tutuklamaya karşı koruma amacını güden XVIII. yüzyıla ait bildirileri beklemek gerekir. İnsan hayatının, sağlığının, vücudunun korunması; namus ve şerefinin muhafazası; özel hayatın gizliliklerinin gözetilmesi ve benzeri şahsî haklar, Batı hukuk sistemlerinde, ancak XIX. yüzyılda gündeme gelmeye başlamıştır. İlk defa konuyla ilgili hüküm ihtiva eden İsviçre Medeni Kanunu dahi, 1912 tarihlidir. Osmanlı Devleti'nde ise, Kur'ân'ın "*Bir ma'sumun hayatı ve kanı, bütün insanlık için dahi feda edilemez.*" düsturu ve Hz. Peygamber'in İslâm'ın ilk haklar ve hürriyetler bildirisi demek olan **Veda Hutbesi**'nde ifade ettiği; *"Ey İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ve üzerinde bulunduğunuz şu belde nasıl mukaddes bir belde ise, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öyle mukaddesdir, dokunulmazdır ve her türlü tecavüzden korunmuştur."* şeklindeki emirleri esas alınarak, insana ait hak ve hürriyetler tanzim olunmuştur. Bu hak ve hürriyetlerin nasıl tanzim edildiğini Kanunnâmelerin maddeleri ve fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümler arasında görmek mümkün olduğu gibi, eski mahkeme kararları demek olan şer'îye sicillerinde de çokça görmek mümkündür.

Burada uygulamaya ışık tutması açısından **1539 tarihli** iki belgeden yani iki mahkeme kararından bahsetmek istiyoruz. Bu iki belge, iki önemli gerçeği gözlerimiz önüne sermektedir:

Birincisi, **bu tarihlerde** Anadolu'nun ücra bir köşesi sayılan **Anteb'de böbrek ameliyatı**nın yapılabiliyor olmasıdır.

İkincisi ise, günümüz hukuk sistemlerinde bile, tıbbî müdahaleler ve ameliyat için, hastanın yazılı bir basit muvâfakatnâmesi yeterli görülürken, o tarihlerde yani 1539'larda dahi böyle bir **muvafakatin mahkemece** karar altına alınması şartının aranması ve bu durumun o dönemde bile insana ve insanın sahip olduğu şahsî haklara verilen önemi ve gösterilen saygıyı ısrarla vurgulamasıdır. Bu kararlardan birinde, Hacı Mehmed, oğlu Satılmış'a, velâyeten muvafakat vermekte ve Doktor Nazar oğlu Budak da belli şartlarla ameliyatı kabul ettikten sonra, mahkeme bunu tasdik edip zabıt altına almaktadır. İnsanın ve şahsî haklarının ne derece önemli şeyler olarak kabul edildiğini ve her medenî mesele gibi, şahsî haklar ve insana saygı hususunda

da Batı'yı fersah fersah geride bıraktığımızı, bu ve benzeri çok sayıdaki belgeler açıkça göstermektedir. Bu tür belgeler, "kişi, bilmediğinin düşmanıdır" kâidesince, geçmişimize ve ecdadımıza olan düşmanlıkların cehaletten kaynaklandığını, gözler önüne sermektedir.

Güvenlik ilkesi üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Mecelle'nin kabul ettiği bir esasa göre, "Berâat-i zimmet asıldır", yani bir insanın suçluluğu isbat edilmedikçe, suçsuz kabul edilmesi genel bir hukuk prensibidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan ve Batılı Devletlerin ancak XVII. asırda kavramaya çalıştığı bu esası, Hz. Ömer şöyle açıklamaktadır: "*İslâm'da hiç kimse haksız olarak tevkif edilemez. Bir mahkeme kararı olmadan kimsenin hürriyeti kısıtlanamaz*". Kur'ân'ın *"Hiç bir suçlu, bir başka suçlunun cezasını çekemez.*" düsturunu benimseyen Osmanlı Devleti'nde, insanlar işledikleri suçlardan şahsî olarak sorumludurlar. Osmanlı Kanunnâmeleri, kadı marifetinsüz yani mahkemenin kararı olmadan hiç bir cezanın infaz edilemeyeceğini ve kimseden bir habbe ve bir akçe alınamayacağı, yüzlerce yerde, başından beri sağlam esaslara bağlamışlardır.

İsterseniz bazı kanun hükümlerini aynen nakledelim:

"Ve dahi hapis yerlerinde kefil bulunur iken hapsetmeyeler, yazıp Dergâh-ı Alîye arz edeler. Meğer ki, şenâ'at-i azîme ola. Ve dahi firar ihtimali olub kefil bulunmayıcak hapsedeler.".

"Mücrim olan kimesne teftiş olunmadın veyahud üzerine zahir olan şenâyi' şer'le ve örfle yerine varmadın sancakbeği ve subaşısı ve adamları nesne alub salıvermek memnû'dur. Kendüler mahall-i töhmet ve adamları mücrim ve müstahakk-ı ikâb olur.

....amma mücrim ve müttehem olan kimesne mütemerrid ve mu'annid olub da'vet ile mahkemeye gelmekden imtina" eyleye, berây-ı ta'zir cebr ile bilâ-ta'zîb mahkemeye getürmek memnu' değildir.".

Zikredilen kanun hükümlerinin, asrımızın dahi yüz karası olan işkenceyi de şiddetle yasakladığını açıkça görüyoruz. Bu anlattıklarımızı teyid etmek açısından, Hollandalı bir gayr-ı müslim hukukçunun, 1895 yılında, "şer'-i şerif ve "kanun-ı münif" diye özetlenebilecek Osmanlı Hukuku hakkında, II. Abdülhamid'e sunduğu bir rapordan bazı cümleler nakletmek istiyoruz:

"Şer'-i şerifde ve dolayısıyla Osmanlı Hukukunda, birçok hukukî hükümler vardır ki, bazıları pek yakın bir zamanda Avrupa'ya girebilmiş ve daha bir çok insanî hükümler vardır ki, asrımızdan sonra girecektir. Bu iddiamıza delil olmak üzere, insana ve hukuka saygının ifadesi olan şu hükümleri sayabiliriz: Ehlî hayvanların himaye ve korunması; mahkemelerde davaların meccânen görülmesi; evli bir kadının kocasına müracaat etmeksizin tasarrufunda bulunan mal varlığını istediği gibi idare etmesi; Müslümanların ve gayr-ı müslümlerin kanun önünde eşitliği; sorgulamalarda sanıklardan ikrar ve itiraf gibi beyanlar almak için işkence icrasının kesinlikle yasak oluşu ve benzeri hükümler...." (245)

(245) Kur'ân, Fâtır, Ayet, 18; Mâide, Ayet, 32; IV. Murad Kanunnâmesi, Süleymaniye kütp. Esat Efendi, nr. 2362, vrk. 35/b; Hüdâvendigâr Livası Kanunnâmesi, md. 33-34. Bkz. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. II, sh. 184, Bâyezid 11-18, md. 33-34; Gaziantep Şer'iye Sicilleri, nr. 2, sh. 282, 300; İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, nr. 136, sh. 6; Akgündüz-Heyet, Şer'iye Sicilleri, c. I, sh. 224-225; BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 18 vd.; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c. I, sh. 217-218; İmre, Zahit, Medeni Hukuka Giriş, İstanbul 1976, sh. 89 vd.; Akın, İlhan, Kamu Hukuku, sh. 321 vd.; Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercümesi, c. IV, sh. 334, 412; c. X, sh. 389, 395; Armağan, Servet, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara 1987, sh. 82 vd.; Akgündüz, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, c. III, sh. 180-183; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1990. c. I, sh. 186-187; De La Jonquiere, histoire de l'Empire Ottoman, sh. 164; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c.I, sh. 217.

V - OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM VE YARGI

252. Osmanlı Medreselerini ve İlmiye Sınıfı'nı kısaca anlatır mısınız?

Osmanlı Devleti'nde Adliye Teşkilâtı'nın bütün elemanlarını medreseler yetiştirmektedir. Yani adliye teşkilâtının en önemli kısmını teşkil eden kadılar, ilmiye sınıfından tayin edilmektedir. Osmanlı Medreseleri devletin kuruluşuyla birlikte te'sis olunmaya başlanmıştır. Medreseler, genellikle camilerin yanında ve camilerle birlikte inşa olunmuşlardır. Talebe medreselerde yatar, imaretlerde yer içer ve camilerde ders okurdu. Sonradan hususî medreseler yapılmıştır. Osmanlı Medreseleri, Fâtih'in külliyesi ile kemâlini bulmuş ve Kanuni'nin zamanında ise son şeklini almıştır. Bu usul 400 sene bazı önemsiz değişikliklerle sürdürülmüştür. Bu ikisini ve derecelerini daha yakından görelim:

Birincisi, **Fâtih Medreseleri**dir. Fâtih Camii'nin kuzey ve güneyinde yer alan dörderden sekiz medreseye **sahn-ı semân** veya medâris-i semâniye adı verilir. Bu bir üniversitedir. Talebelerine danişmend, asistanlara muîd ve hocalarına da müderris denir. Daha sonra bu yüksekokullara talebe yetiştirmek üzere orta öğretim mahiyetinde mûsıla-i sahn veya tetimme denilen sekiz medrese daha yapılmıştır. Bunlar inşa edildikten sonra medreseler şu derecelere ayrılmıştır:

1- **Hâriç Medreseleri**; bunlar ilkokul mahiyetindeki ibtidây-ı hâriç ve ortaokul mahiyetindeki hâreket-i hâriç diye iki kısımdır.

2- **Dâhil Medreseleri**; Bunlar sonradan ihdas edilen rüşdiye mektepleri yani ortaokul mahiyetindedir, iptiday-ı dâhil ve hareket-i dâhil diye ikiye ayrılmıştır.

3- **Mûsıla-i Sahn Medreseleri**; Bunlar ise (i'dadiye) seviyesindedirler ve yüksekokula talebe yetiştirirler.

4- **Sahn-ı Semân Medreseleri**; Bunlar yüksekokullardır.

İkincisi: **Süleymaniye Medreseleri**dir. 1549-56 yılları arasında inşası tamamlanan Süleymaniye medreseleri, hem dinî hem de teknik konulara ait

bir üniversiteydi. Bu medreselere, **Sahn-ı Süleymaniye** de denmektedir. Yeni yapılan düzenlemeye göre, medreselerin dereceleri şöyleydi;

1- İbtidâ-ı Hâriç (ilkokul ve ortaokul). 2- Hâreket-i Hâriç.

3- İbtidây-ı Dâhil (Ortaokul ve lise). 4- Hâreket-i Dâhil.

(Bu dördünde değişiklik yoktur. Bunları bitirenler, şer'i ilimlerde uzmanlaşmak istiyorlarsa mûsıla-i Süleymaniye'ye giderlerdi).

5- Mûsıla-ı Sahn (Tetimme-i Fâtih = Lise). 6- Sahn-ı Semân (Üniversite).

7- İbtidâ-i Altmışlı 8- Hareket-i Altmışlı.

(Müderrisin günlüğü 60 akçe olduğu için bu isim verilmiştir).

9- Mûsılâ-ı Süleymaniye (veya tetimme denir. Süleymaniye üniversitesinin lisesidir. Mezunları kadı adayı (mülâzım) olabilirdi).

10- Hâmise-i Süleymaniye.

11- Süleymaniye Medreseleri (4 tanedir. Üniversite mahiyetindedir).

12- Dâr'ül Hadis (Yüksek şer'i ilimler fakültesi).

Bu medreselerin, öğretim üyesi demek olan **müderrisler**i de **üç derece**ye ayrılmıştı.

Birinci dereceye kibâr-ı müderrisin (prof.lar) denirdi ve sırasıyla şunlar bu gruba dâhil kabul edilirdi: Dâr'ül-Hadis, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsıla-ı Süleymaniye Müderrisleri. Bunlar isterse mahreç mevleviyeti denen yüksek kadılığa hemen tayin edilirdi.

İkinci derece ise, Hareket-i Altmışlı, İbtidây-ı Altmışlı ve Sahn-ı Semân müderrisleridir.

Üçüncü derece de, mûsıla-ı sahn ve daha aşağı derecedeki medreselerin müderrisleridir.

Bu bilgileri zikretmemizin sebebi, kadıların dereceleri ile medrese ve müderrislerin derecesi arasında yakın ilişki olmasındandır. (246)

(246) Hezarfen, Telhis'ül-Beyan, vrk. 8/B vd.; İlmiye Salnamesi, sh. 644-649; Tevkii Kanunnâmesi, MTM, c. I, sh. 539; Uzunçarşıh, İlmiye Teşkilatı, sh. 5-19, 33-43; 280-281, 271-276.

253. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce yargı görevini yerine getiren mahkemeler yani Şer'iye Mahkemeleri nasıldı?

Osmanlı Hukukunda yargı erkine kaza denilmekte ve konuyla ilgili hükümler Kitâb'ül-Kazâ başlığı altında zikredilmektedir. İslâm hukukçuları kaza-

yı, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları Kur'ân ve Sünnetten alınan şer'i hükümlere göre halletme şeklinde tanımlamaktadırlar. Kaza görevini ifa eden görevlilere de kadı denmektedir. Osmanlı Hukukunda yargı görevi (kaza), hilâfet makamına veya devletin başına ait vazifeler arasında yer alır. Yani yargılama görevi kamu adına halifenin veya yetkili kıldığı kadıların görevidir. Bu sebeple İslâm'ın ilk dönemlerinde halifeler, bizzat kaza vazifesini de icra etmişler bu görevi başkalarına havale etmişlerdi. Daha sonra Devletin sınırları genişleyip yargıya dair işler çoğalınca, halifeler, gerek hilâfet merkezlerinde ve gerek vilâyetlerde kendilerine vekâleten (kamuyu temsilen) davaları yürütmek için hususî memurlar yani kadılar tayin etmişlerdir. Bu sebeple kadılara nâib de denmektedir.

Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlettir ve hukuk sisteminin temelini İslâm hukuku teşkil etmektedir. Bu sebeple bu devletin en önemli yargı organı yine kadılardır. Ancak şer'iye mahkemeleri denen kadılar dışında da yargı organı ve makamları vardır.

Kuruluş yılından itibaren şer'i kaza usulünü benimseyen Osmanlı Devleti'nin birinci beyi Osman Bey'in ilk tayin ettiği iki memurdan birisi kadı olmuştur. Kadıları yetiştirecek bir kaynak henüz mevcut olmadığından, ilk Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerden getirilmiştir. I. Murad'ın Molla Fahreddin Acemî'yi 130 akçe maaş ile ilk defa fetva görevine tayin ettiği bilinmektedir. Daha sonra fethedilen her idare merkezine bir kadı tayin edilmiş ve biraz sonra zikredeceğimiz adlî teşkilât ortaya çıkmıştır. Tek kadı'nın görev yaptığı bu usule **şer'iye mahkemeleri** adı verilmektedir. Şer'iye mahkemelerinin belli bir makam binası yoktur. Ancak bu şer'i meclis adıyla yargılamanın yapıldığı belirli bir yerin olmadığı manasına alınmamalıdır. Kadıların yargı işlerini yürütebilecekleri ve tarafların kendilerini her an bulabilecekleri muayyen bir yerleri vardır. Bu, kadı'nın evi cami, mescid veya medrese, belli odalar olabilir. Bayram ve Cuma günleri dışında yargı görevini ifa ederler.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş kapsamlı yetkileri bulunan ve şer'iye mahkemelerinde yargı görevini ifa eden şahıslara kadı denmektedir. Bilindiği gibi kesmek ve ayırmak gibi sözlük manaları bulunan **kaza**, terim olarak hüküm ve hâkimlik manalarını ifade eder. Osmanlı hukukçuları, **kadı**yı, insan-

lar arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları şer'i hükümlere göre karara bağlanmak için devletin en yüksek icra makamı (sultanlar veya yetkili kıldığı şahıslar) tarafından tayin edilen şahıs diye tarif etmektedir. Kadılara **hâkim** veya hâkim'üş-şer' de denilir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti idarî taksimat olarak önce eyâletlere, eyâletler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılıyordu. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer idarî merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi. Her yargı merkezinde birer kadı bulunurdu. Osmanlı adlî teşkilâtının temel taşı olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet âmiri, bazan hem mülkî âmiri ve hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı, istisnaî sayılabilecek bazı suiistimaller bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devleti'nde kadıların ne gibi vazifeler ifa ettikleri, şu anda elimizde mevcut olan 20.000 adet ve 500.000 küsur sayfalık **şer'iye sicilleri**nden (eski mahkeme kararlarından) daha iyi anlaşılır.

Biz kanunnâmelerdeki ifadeleri esas alarak **kadıların** önemli **görev ve yetkileri**ni şöylece özetleyebiliriz;

Şer'i hükümleri **icra**; Hanefi mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en muteber olanı araştırıp uygulama; şer'iye sicillerinin (kararların) **yazımı**; veli veya vasisi olmayan küçükleri **evlendirme**; yetimlerin ve gaiblerin mallarını **muhafaza**; vasi ve vekilleri **tayin yahut azl**; vakıfları ve muhasebelerini **kontrol**; evlenme akdini **icra**; vasiyetleri **tenfiz** ve kısaca bütün hukukî işleri **takip**, kadıların görev ve yetkileri arasındadır.

Kadılar, devletin siyasî ve idarî meselelerine karışmazlar ve bu konuları ilgili mülkî âmirlere terk ederler. Ayrıca merkezden gelen emir ve talimatları icra da kadıların görevleri arasında yer almaktadır. (247)

(247) Hezarfen, Telhls'ül-Beyan, vrk. 135/A vd.; Ergin, Mecelle-i Umûr-i Belediye, c. I, stı. 265 vd.; Zeydan, Ni-zâm'ül-Kazâ, sh. 117-120; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, 83 vd., 108 vd.; Tevkiî Kanunnâmesi, MTM, c. I, sh. 541; Kanunî Kanunnâmesi, MTM, 1/326-327; Mecelle, md. 1784-1785; Ali Haydar, Dürer, c. IV, sh. 657 vd.; Akgündüz-Heyet, Şer'iye Sicilleri, c, I.

254. Osmanlı Devleti'nde hâkimlerin dereceleri ve tayin usulleri nasıldır? Günümüzdeki gibi hâkimlerin sınıflandırılmaları mevcut mudur?

Medreseleri bitiren bir talebe, **mülâzım** adıyla matlab veya tarik defteri

denilen bir deftere kaydolunurdu. Kanuni'nin ünlü Şeyhülislâmı Ebüssuud'un koyduğu bu usule (mülâzemet usulü) göre, mülâzımlar için üç alternatif vardı; müderrislik, kadılık veya idarî bir görev. Müderrislik yolunu tercih edenler, önce ibtidâ-i hâriç müderrisliğine, kadılığı tercih edenler evvelâ kaza kadılığına ve idarî görevi seçenler de önce zaîmliğe (zeamet sahipliği) tayin edilirlerdi. İlk defa kaza kadılığına tayin edilen mülâzımlar, kadılık derecelerinde yükselerek Şeyhülislâmlığa kadar çıkabilirlerdi. Osmanlı Devieti'nde kadılık mansıp ve paye (pâye-i mücerrede) olmak üzere iki kısımdı. Bir makam bilfiil işgal olunur ve orada vazife yapılırsa buna **mansıb**; bilfiil vazife yapılmadan önce sadece unvan kullanılırsa buna da **paye** adı verilirdi. Bu sebeple kadıların derecelerini belirten paye veya mansıb olduğuna işaret etmek gerekir.

Şimdi de ilmiye sınıfının dereceleri ile içice olan **kadıların dereceleri**ni görelim:

Osmanlı kadıları dereceleri itibariyle önce **iki büyük gurub**a ayrılırlar:

Birincisi: Mevleviyet denilen **büyük kadılıklar**dır. Büyük ve mühim eyaletlere, vilayetlere ve bazı önemli sancaklara mevleviyet rütbesine sahip kadılar (**mevâli**) tayin edilirdi. Bunlar, yevmiyelerine göre iki kısma ayrılıyordu: I) 300 akçeli mevleviyetler ki, bunlara devriye mevâlisi denir ve en düşük mevleviyetler bunlardır. II) Yevmiyesi 500 akçeye kadar yükselebilen büyük mevleviyetlerdir. En yüksek mevleviyet derece, sırasıyla Rumeli ve Anadolu Kazaskerliğidir. Payeleri vardır.

Diğer mevleviyetlerin dereceleri şöyledir:

-İstanbul Kadılığı. Birinci derece mevleviyettir ve İstanbul Mollası veya Efendisi de denir. Pâyelidir.

-Haremeyn Mevleviyeti. Mekke ve Medine Kadılığıdır. Pâyelidir.

-Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti. Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe kadılıklarıdır.

-Mahreç Mevleviyeti. Kibâr-ı müderrisîn denilen yüksek rütbeli müderrisler doğrudan bu kadılıklara tayin edilebilir. Payesi de vardır.

-Devriye Mevleviyeti. Bunlar belli merkezlerde dolaştıklarından bu adı almışlardır. Pâyelidir.

-Pâye-i Mücerrede Sahipleri. İzmir ve Edirne pâye-i mücerredeleridir. Bunların mansıbı yoktur.

İkincisi; **Kaza kadılıkları**. Kısaca belirtmek gerekirse, kaza kadılıkları da kendi aralarında derecelere ayrılmaktadır. Bunların en yüksek derecesine sitte veya eşref-i kuzât yahut 150 akçeli kadılık denir. Bunların dışında fevkalade hallerde memleketin asayişini temin için toprak kadıları adıyla seyyar kadılar; bazı önemli dava ve şikâyetleri dinlemek üzere merkezden görevlendirilen mehâyif müfettişleri de mevcuttur.

Şimdi de **kadıların tayin usulleri**ni özetleyelim:

XIV. asırdan XVI. asrın ortalarına kadar bütün kadıları tayin veya tercih yetkisi kazaskerlere aitti. XVI. asrın ikinci yarısından sonra mevleviyet kadılarını tayin yetkisi Şeyhülislâmlara devredildi. Diğer kadıları ise yine kazaskerler tayin ediyordu (Kazaskerlerin tayin defterine akdiye defteri denmektedir.). Kadı adayları (mülâzım) nevbet denilen kadılık görevini alabilmek için matlab, tarik veya rüznâmçe-i hümâyûn adı verilen defterlere kaydedilirdi. Kaza kadılarının görev süresi iki seneydi (sonra 20 aya indirildi). Mevleviyet kadılarının görev süresi ise bir seneydi. Görev süresini dolduran kadı, İstanbul'a gelir ve eğer kaza kadısı ise her Çarşamba günü kazaskerin makamına devam (mülâzemet) ederlerdi. Mevleviyet kadıları ise, Cuma günü Vezir-i Azamı Paşa Kapısında ziyaret ederlerdi. Kadı'nın ma'zûl olduğu döneme zaman-ı infisal, görev başında bulunduğu devreye ise zaman-ı ittisal denirdi. Tanzimat'tan sonra bu usul değiştirilmiş. Ayrıntıya sonra gireceğiz. Ancak mülâzemet usulünün amacı, kadıların ma'zûl oldukları zaman içinde kendilerini meslekî açıdan yetiştirmeleridir. 1007/1598 yılında mülâzemet usulü bozuldu ve suiistimaller başladı. (248)

(248) Tevkiî Kanunnâmesi, MTM, 1/538-549; İlmiye Salnamesi, sn. 645; Uzunçarşılı, İlmiye, sh. 87 vd., 111 vd.; 95 vd., 133-143, 276-280; Sertoğlu, Tarih Lügati, sh. 166, 214.

255. Osmanlı Devleti'nde temyiz makamları var mıdır? Şer'iye Mahkemeleri dışında yargı organları bulunmakta mıdır?

Mahkemece verilen kararların şer'i hükümlere ve meşru usule uygun olup olmadığını tetkik ederek, uygun ise tasdik, değil ise kararı nakzetme işlemine **temyiz**; bozulan kararın bir başka mahkeme tarafından yeniden görülmesine ise **istinaf** denilir.

Mecelle İstinaf Müessesesini bugünkü anlamından farklı ve şöyle düzenlemiştir:

Verilen kararın meşru usule uygun olmadığını, aleyhine karar verilen kişi iddia eder ve uygun olmayan cihetini açıklayıp davanın yeniden görülmesini (istinafını) talep eyler. Karar tetkik edilir; meşru usule uygun ise tasdik olunur, değilse istinaf edilir, yani dava yeni baştan görülür. Meşru usule uygun olmaması demek, Kur'ân, sünnet veya icma'a aykırı olması demektir. Birinci kararın iptal edilerek, meşru usule uygun biçimde davanın yeniden karara bağlanması istinaftır.

Temyiz müessesesi ise kısaca şöyle düzenlenmiştir:

Mahkeme kararına kanaat etmeyen mahkûmun aleyh, kararı ihtiva eden ilâmın temyizi talebinde bulunur, ilâm tetkik olunur, meşru usulüne uygun ise tasdik edilir, değilse karar bozulur.

Osmanlı hukuk tarihi boyunca bu esaslar kabul ve tatbik edilmiştir. Değişen sadece temyiz ve istinaf makamları ile bazı şekil şartlarıdır. Tanzimat'tan önce, şer'iye mahkemelerinin kararları, paşa divanlarında veya Divan-ı Hümâyun'da temyiz edilir ve eyâlet kadıları yahut kazaskerler tarafından istinâfen tekrar görülürdü. Tanzimat'tan sonra ise temyiz makamı yargılama usullerine göre değişiklik gösterdi. Şer'iye mahkemelerinin kararları, Fetvâhâne-i Ali veya Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye denen iki yüksek kurul tarafından temyiz edilirdi. Bunlar mahkeme hüviyetinde olmadıkları için, dava yeniden görülmek üzere tekrar eski veya bir başka mahkemeye gönderiliyordu. En üst istinaf mahkemesi yine Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği mahkemeleriydi. Son düzenlemelerle temyize müracaat süresinin üç ay olarak tesbit edildiğini de kısaca belirtelim.

Osmanlı Devleti'nde Tanzîmât'tan önce de şer'iye mahkemeleri dışında yargı organları mevcuttur. Ancak bu organlar sadece yargı görevini ifa için teşkil edilmiş organlar değildir. Başka idari, malî veya askeri görevleri de mevcuttur. Şer'iye mahkemeleri dışındaki yargı organlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) **Divan-ı Hümâyûn**. Divan-ı Hümâyûn, hem kadıların verdiği kararları yapılan başvuru üzerine temyiz edebilen yüksek bir adlî mahkeme; hem doğrudan divana başvuran veya ikinci defa yargılamayı haklı olarak talep

edenler için bir istinaf mahkemesi; hem mahallî idare mahkemeleri demek olan Paşa Divanları kararlarının temyiz edilebildiği ve de doğrudan idarî davalara bakılabilen yüksek bir idarî yargı organı ve hem de bir anayasa mahkemesi mahiyetindedir. Divan'ın kararlarını ihtiva eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Mühimme Defterleri bunu açıkça göstermektedir.

b) **Paşa Divanları**. Eyâletlerde Beylerbeyi'nin başkanlığında toplanan Paşa Divanları da mahallî bir idare mahkemesi ve kısmen de bir istinaf mahkemesi mahiyetindedirler. Zira bunlar bazı yetkileri kısıtlı olmakla beraber, Divan-ı Hümâyun'un sınırlandırılmış şekilleridir. Paşa Divanlarının kararları Divan-ı Hümâyûn'da temyiz edilebilir.

c) **Askerî Mahkemeler**. Osmanlı Devleti'nde kazasker ve askerî kassamların yanında iki tane daha askeri mahkeme mevcuttur. Birincisi; **Yeniçeri Ağalığı**'dır. Zira Yeniçeri Ağası kendisine bağlı ocak mensuplarını yargılama ve belli cezaları doğrudan infaz etme, bazılarını ise sadrazama arz etmeye yetkilidir, ikincisi: ise; **Kaptan-ı Derya**'dır. Kaptan-ı Derya, Tersane halkına ait davaları bizzat dinleyebileceği gibi, ilgili semt kadısına da dinletebilir.

Bu sayılanların dışında **sancak beyleri**nin bir idarî yargı organı olarak görev yaptığını ve **defterdar**ın ise malî anlaşmazlıkları kesin çözüme kavuşturabildiğini burada hatırlatmamız gerekir.

Kısaca ismen olmasa da Osmanlı Devleti'nin Tanzîmât'tan önceki devresinde de çeşitli yargı organlarının bulunduğu bir vakıadır. Muhtesib veya îhtisâb ağası denilen **belediye başkanı**nın bile belli alanlarda yargı yetkisinin bulunduğunu ifade etmeliyiz. (249)

(249) Tevkiî Kanunnâmesi, MTM, c. I, sh. 506-537; Mecelle, md. 1838-1839; Ali Haydar, c. IV, sn. 795-803.

256. Tanzimat sonrası Şer'iye Mahkemeleri kaldırılmış mıdır veya Bunların yetkilerinin sınırlandırılması söz konusu mudur?

Tanzîmât'tan önce Osmanlı ülkesindeki yargı gücünü tek başına denecek kadar müstakil olarak kullanan şer'iye mahkemelerinin, daha doğrusu kadıların bu yetkileri ve düzeni, II. Mahmut'tan itibaren azalmaya ve yeni düzenlemelere maruz kalmıştır. 1235/1837 yılında İstanbul Kadısının makamı, Bâb-ı

Meşihattaki boş odalara taşınarak ilk kez resmî bir mahkeme binasında yargı görevini ifaya başlamışlarsa da, 1254/1838 tarihinde kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve mevcut usulsüzlükleri ortadan kaldırmak amacıyla Tarik-i ilmîye Dair Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu yürürlüğe konmuştur, ilk yıllardan beri kadılar kazaskerlere ve kazaskerler de padişahın mutlak vekili olan sadrazamlara bağlı ve onların namına şer'i hükümleri icra ede geldikleri halde, kazaskerler Tanzimat'ın başında Şeyhülislâmlığa bağlanmış ve Şeyhülislâmlar Meclis-i Vükelâ'ya alınmıştır. 1253/1837 tarihinde kazaskerlikler birer mahkeme olarak Bâb-ı Meşihata nakledilmiş ve bütün kadılar Şeyhülislâma bağlanmıştır. Bu arada kadıların idarî mahallî idare yetkileri de kaldırılmıştır.

1255/1839 tarihli Tanzîmât Fermanı, her konuda hukukî düzenlemelerin yapılmasını âmirdi. Buna göre şer'iye mahkemeleri de düzenleme altına alınmıştır.

1271/1855 tarihli bir Nizâmnâme ile kadıların tayini belirlendi. Buna göre asırlardır uygulanan mülâzemet yani belirli süreli kadılık usulü kolaylaştırıldı ve 1331/1913 yılında ise bu usul tamamen kaldırıldı ve yerine ehil olduğu sürece kadıların görev yapmaları esası benimsendi. Kadıların tayin edilecekleri yerler ise, eski usul devam eden derecelerine göre **beş sınıf**a ayrıldı:

Birinci sınıf: Büyük mevleviyet kadıları ile kibar-ı müderrisîn olanlar vilâyetlere ve büyük sancaklara; ikinci sınıf; Devriye mevâlileri, müderrisler ve eşref'ül-kuzât olanlar, kaymakamlık bulunan kazalara; Üçüncü sınıf: Önceden kadılık yapmamış mevâliler, müderrisler ve imtihanla eşref'ül-kuzât olduğunu ispat edenler, kaymakamlık bulunmayan büyük veya bulunan küçük kazalara; Dördüncü sınıf: Daha aşağı rütbeliler küçük kazalara ve Beşinci sınıf: Yeni göreve başlayanlar geriye kalan kazalara tayin edileceklerdi. Tayinleri bu şekilde tanzim edilen kadıları yetiştirmek için de Sultân Abdülmecid tarafından 1270/1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir medrese açılmıştı. Bu medrese sadece kadı yetiştirecekti.

1276/1859 yılında bütün Şer'iye mahkemeleri yeni bir yapıya kavuşturuldu. Konu ile ilgili çıkarılan Nizâmnâmeye göre, Şer'iye mahkemelerinin yetki ve vazifeleri yeniden belirlendi. Evkaf, Kassam ve Kazasker mahkemele-

riyle özellikle İstanbul'daki mahkemelerin görev ve yetkileri ayrı ayrı tespit edildi ve kısmen sınırlandırıldı.

1284/1867 tarihinde şer'iye mahkemeleri dışında bir takım idarî ve adlî mahkemeler kuruldu ve bunların görevleri belli alanlara inhisar ettirildi. 1284/1867 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâmesi ile aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve cezaları gibi hukuk-u şahsiye davaları dışındaki hususlar, şer'iye mahkemelerinin yetki alanından çıkarıldı ve aynı tarihli Şûray-ı Devlet Nizâmnâmesi ile de şer'iye mahkemelerinin idarî yargı yetkileri tamamen ellerinden alındı. Nizamiye Mahkemeleri, 1286/1870 tarihli bir nizâmnâme ile kurulunca, Osmanlı adliyesinde düalizm başladı ve iki adlî mahkeme ayrı ayrı sahalarda yargı görevini yürütmekle görevlendirildi. 1287/1876 tarihli Nizâmnâmelerle kurulan havale ve icra cemiyetleri de kendi sahaları ile ilgili yetkileri şer'iye mahkemelerinin elinden almışlardır. 1288/1871 tarihli Nizâmnâme ile Nizamiye Mahkemeleri yurt çapında teşkilâtlandırılınca, şer'iye denilen konular dışındaki bütün yargı yetkileri bunlara devredildi ve hatta taşralarda kısmen vazifesiz kalmış olan kadılara Nizamiye Mahkemelerinin reisliği tevcih edilmeye başlandı.

1290/1873 yılında şer'iye mahkemelerinin bir üst mahkemesi mahiyetinde bulunan ve yüksek bir şer'i mahkeme olan Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye kuruldu. Bu meclis, fetvahaneden kendisine havale edilecek olan dava ve meseleleri bir temyiz mahkemesi olarak inceleyecekti. Şer'i mahkeme kararlarının şer'i hükümlere aykırılığı söz konusu ise, durumu gerekçeleriyle beraber Şeyhülislâma arz edecekti. Bu arada bu meclisin bir altında ve şer'iye mahkemelerinin üstünde bulunan Fetvâhane-i Ali de, şer'iye mahkemelerinin kararları hususunda temyiz ve istinaf yetkilerine sahip yüksek bir mahkeme olarak 1292/1875 tarihinde kurulmuştu. Zaten burada halledilemeyen davalar, Meclis-i Tetkikat'a havale edilecekti.

Nizamiye ve Şer'iye Mahkemelerinin görevlerini tesbit hususunda bazı karışıklıklar ortaya çıktıkça, zaman zaman yapılan hukukî düzenlemelerle her iki mahkemenin görevlerini açık bir biçimde birbirinden ayırma yoluna gidildi. Bunlara göre, Şer'iye Mahkemeleri sadece vakıf mallarının aslına, hacre, vasiyete, vasi tayin ve azline, yetim mallarına, vakıfların borç ilişkilerine,

miras hukukuna ve diğer şer'i haklara bakabilecekti. Diğer konularda Nizamiye Mahkemeleri yetkiliydi.

1331/1913 tarihli Kanun-u Muvakkat ile şer'iye mahkemelerinin teşkilât ve görevleri yeniden düzenlendi. Bu düzenleme önemli yenilikleri ihtiva ediyordu. Mülâzemet usulü ve sınırlı süreli kadılık düzeni tamamen kaldırıldı. Kadılık için en az 25 yaşını doldurma şartı getirildi ve 1302/1885 de Mekteb-i Nüvvâb, 1326/1908'de Mekteb-i Kuzât ve 1327/1909'da ise Medreset'ül-Kuzât adını alan hukuk fakültesinden mezun olmayanların hâkim olamayacağı hükme bağlandı. Bu arada 1332/1914'de Islâhı Medâris Nizâmnâmesi ile Dâr'ül-Hilâfet'il-Aliye adıyla yüksek bir dini okul açıldığını da kaydedelim. Ve nihayet 1335/1916 tarihinde kazaskerlik ve evkaf mahkemeleri de dâhil olmak üzere bütün şer'iye mahkemeleri, Adliye Nezâretine bağlamış ve Temyiz Mahkemesinde şer'iye adıyla yeni bir daire teşkil olunmuştur.

Mütârekeden sonra 1338/1919 tarihli Kararname ile tekrar Şeyhülislâmlığa bağlanan şer'iye mahkemeleri, 1336/1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer'iye Kararnamesi ile sıhhatli bir yapıya kavuşturulmuştur. TBMM'nin teşkilinden sonra 4 sene daha aynı Kararname uygulanmış ise de, 1342/1924 tarihli Mahâkim-i Şer'iye'nin ilgasına ve Mahâkimin Teşkilatına ait Ahkâmı Muaddil Kanun ile bu mahkemelere son verilmiştir. (250)

(250) 1271 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizâmnâme, Düstur, I. Ter. 1/321 vd., Bend, 2 vd.; 1271 tarihli Terclhat-ı Menâsıb-ı Kaza Nizâmnâmesi, Düstur, I. Ter. 1/315 vd., Bend. 1 vd.; Ali Haydar, Dürer, c. IV, sn. 690-691; 1276 tarihli "Bil-Umum Mahâkim-i Şer'iye Hakkında Nizâmnâme", Düstur, I. Ter. 1/301-304; Abdurrahman Şeref, Tarih Musahabeleri, İstanbul 1934, sn. 48; 1284 tarihli "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/325 vd:, md. 2; 1284 tarihli "Şûrây-ı Devlet Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/703 vd.; 1290 tarihli "Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye'nin Vezâifini Hâvi Talimat", Düstur, I. Ter. IV/73-75 ve özellikle md. I, 7; 1292 tarihli Fetvahane Nizâmnâmesi, Düstur, I. Ter. IV/76-77; 1279/1880 tarihli "İ'lâmat-ı Şer'iye'nin Temyiz ve İstinafı Hakkında Îrade-I Seniyye", Düstur, I. Ter. Zeyl, 1/2; Karakoç Tahşiyeli Kavanin, 1/10-12; 1300/1882 tarihli "Mahâkim-i Şer'iye'den Verilen İlâmatın Temyiz ve İstinafı Hakkında Talimat", Düstur, I. Ter. 7tyl. 111/58; 1305/1888 tarihli "Mahâkim-i Şer'iye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezâifi Hakkında İrade-i Seniyye", Ceride-i Mahâkim, nr. 440/4861; 1332/1914 tarihi! "Tefrik-i Vezâif Nizâmnâmesi", Düstur, II. Ter. VI/1334; Takvim-1 Vakayi nr. 3046 3847; 2840; Karakoç, Tahşiyeli Kavanin, 1/4-7, 29 vd.; Resmî Ceride; nr. 69, Kanun nr. 469; Mecelle-i Umûr-i Belediye, c. I, sh. 274-275; İlmiye Salnamesi, sh. 652 vd., 674 vd.;

257. Nizamiye Mahkemeleri Avrupa kanunlarını mı uygulamıştır? Teşkilatlanması ve temyiz usulleri nasıldır?

Bu mesele, özellikle Osmanlı yargı teşkilâtını bilmeyenlerce tam bir istismar vesilesi yapılmıştır. Sanki Osmanlı Devleti, Nizamiye Mahkemelerini kurmakla şerî'atı ortadan kaldırmaya adım atmış gibi yanlış yorumlara gidilmiştir. Hâlbuki meselenin aslı şöyledir:

Bilindiği gibi Tanzimat'tan önce yargı yetkisini hâiz olan tek organ, şer'iye mahkemeleri değildi. Divan-ı Hümâyun, Eyaletlerdeki Paşa Divanları ve benzeri organlar da belli sınırlar içerisinde adlî ve idari yargı yetkisini kullanıyorlardı. XVIII. asrın sonlarına doğru bu organların önemi ortadan kalkınca, bunların yerine şer'iye mahkemelerine yargı görevinde yardımcı olacak ve hatta çoğu sahalarda onun yerine geçecek organlar teşkil edildi. 1253/1837 yılında teşkil olunan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye bu mahiyette yargı organlarının birincisidir. Sınırlı yasama yetkisi de bulunan bu Meclis, aynı zamanda yüksek bir mahkemedir. 1271/1854'de yasama yetkisi Meclis-i Ali-i Tanzimat'a devredilen bu Meclis, tamamen adlî ve idarî yüksek bir mahkeme olarak göreve devam etmiştir. Bu arada merkezde yeni çıkarılan ceza kanununu uygulamak üzere Meclis-i Tahkikat adlı bir kurul oluşturuldu. Bunu takiben vilâyetlerde ve livalarda birer Meclis-i temyiz, kazalarda ise birer Meclis-i De'âvî teşkil edildi. Bunlar belli üyelerden oluşan ve şer'iye mahkemeleri ile diğer özel mahkemelerin görevleri dışında kalan yargı işlerine bakabilen kurullardır. Aslında paşa ve sancakbeyi divanlarının bir nevi devamıdırlar. Bütün vilâyetlerde ayrıca bir Meclis-i Cinâyât kurulabileceği de hükme bağlanmıştır.

Bütün bu gelişmeler, şer'iye mahkemelerinin yanında yargı yetkisine sahip ayrıca bir mahkeme teşkilinin zaruri olduğunu gösteriyor ve bunun şerî'ata aykırı olmadığını savunmak da değerli Osmanlı hukukçusu **Ahmed Cevdet Paşa**'ya düşüyordu. Ahmed Cevdet Paşa, eski Müslüman devletlerdeki Divan-ı Mezâlim'leri kıyaslayarak, 1284/1868 yılında **Divan-ı Ahkâm-ı Adliye** adıyla merkezde yüksek bir adlî mahkemenin kurulmasına vesile oldu ve reisliğine de kendisi getirildi. Şer'iye mahkemelerinden ayrı ve sonradan da nizamiye mahkemelerine çekirdek olacak bu yargı organı, ceza ve hukuk

daireleri olmak üzere iki daireden meydana geliyor ve her dairenin en az beş ve en çok on a'zadan teşekkül edeceği hükme bağlanıyordu. Bu yüksek mahkeme, şer'iye mahkemelerinde yürütülen şer'i haklar, gayr-i müslümlere ait hususî davalar ve özel meclislerce görülen ticâret davaları dışında, her çeşit ceza ve hukuk davalarına re'sen veya istinaf yoluyla bakabilecekti. 1286/1870 tarihli diğer bir Nizâmnâme ile bu yüksek mahkemenin çatısı, Nizamiye Mahkemeleri adıyla genişletildi.

Osmanlı Devleti'ndeki **Nizamiye Mahkemeleri** dört dereceye ayrıldı:

a) Kazalarda bulunan Deâvî Meclisleri;

b) Livalarda bulunan Temyiz-i Hukuk Meclisleri;

c) Vilayet merkezlerinde bulunan Temyiz Divanları;

d) Dersaadet'de bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye.

Birinciler bidayet mahkemesi, ikinci ve üçüncüler hem bidayet hem de istinaf mahkemesi olarak davalara bakabileceklerdi.

Dördüncüsü olan divan ise iki mahkemeden teşekkül ediyordu: Birincisi; Mahkeme-i Temyiz'di ve görevi diğer Nizamiye mahkemelerinin kararlarını temyiz etmekti. İkincisi de merkezde hem bidayet hem de istinaf mahkemesi olarak çalışacak olan en yüksek Mahkeme-i Nizamiye olacaktı.

1288/1871'de yayınlanan iki Nizâmnâme ile Nizamiye Mahkemelerinin teşkilâtı yeniden düzenlenmiştir. Bunlara göre, Nizamiye Mahkemeleri iki derecedir: a) Bidayet Mahkemeleri; b) İstinaf Mahkemeleri.

Kazalardaki deâvi meclisleri bidayet, livalardaki temyiz meclisleri bidayet ve istinaf, vilayetlerdeki divan meclisleri ise sadece istinaf mahkemesi olarak görev yapacaktır. Ayrıca nahiye ve köylerde sulh mahkemesi mahiyetinde birer ihtiyar meclisi kurulacaktır. Merkezdeki Divan-ı Ahkâm-ı Adliye yüksek mahkeme hüviyetini aynen korumuştur. Aynı tarihli ikinci bir Nizâmnâme de merkezdeki Nizamiye Mahkemelerini yeniden düzenlemiştir.

Buna göre, merkezdeki mahkemeler üç kısımdır:

a) Bidayet Mahkemeleri,

b) İstinaf Mahkemeleridir. Bunlar da iki tanedir: Birincisi: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı ve hukuk davalarına bakan Hukuk-u Adliye istinaf Mahkemesi; ikincisi ise Bâb-ı Zaptiyede kurulan ve ceza davalarına bakan Ceza istinaf Mahkemesidir.

c) Hukuk ve ceza daireleri bulunan Temyiz Mahkemesi.

1296/1879 yılında ise Mahâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile Osmanlı yargı teşkilâtında önemli değişiklikler yapılmıştır. Mahkemeler hukuk ve ceza mahkemeleri olarak ikiye ayrılmış; Müddeiumumilik (**savcılık**) nizâmı kabul edilmiş ve 1875'de sadece İstanbul için düzenlenen Avukatlık Kanunu bütün ülkeye yayılmıştır. Ayrıca kâtib-i adi denen **noterler** de 1879 yılında faaliyetlerine müstakil olarak başlamışlardır. Bu Kanuna göre mahkemeler iki derecedir: a) Bidayet Mahkemeleri; bunlar da ceza, hukuk ve ticâret diye üçe ayrılır. Ayrıca köylerdeki ihtiyar meclisleri ve nahiyelerdeki nahiye meclisleri de birer sulh dairesi olarak görevlerine devam edeceklerdir. b) istinaf Mahkemeleri. Vilayetlerde bulunur. Merkezde ise ceza ve hukuk daireleri bulunan Temyiz Mahkemesi vardır.

Bütün bu izahlar göstermektedir ki, Nizamiye Mahkemeleri de Mecelle ve benzeri fıkhî hükümleri kanunlaştıran hukukî mevzuatı uygulamaktadır. **Uyguladığı kanunlar, Avrupa Kanunları değildir**. (251)

(251) 1281 1864 tarihli "Vilâyât Nizâmnâmesi", md. 16-24, 37-42, 50-53; Düstur, I. Ter. 1/610 vd.; 1286/1870 tarihli "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizâmnâme-i Dahilîsi", Düstur, I. Ter. 1/328-342; 1287 tarihli "Devâir-I Havale Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/343-1286 tarihli "Devâir-i İcra Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/349-351; 1288 tarihli "Mahâklm-i Nizamiye Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/352-356; 1288 tarihli "Dersaadet Hukuk-u Adliye ve Cezaiye Mahâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizâmnâme", Düstur, I. Ter. 1/357-363; Düstur, I. Ter. IV/235-250; 1284/1868 tarihli "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/325-327; Mardin, Ebul Ulâ, Ahmed Cevdet Paşa, sh. 229 vd.; Okandan, Âmme Hukukumuzun Anahatları, c. I, sh. 78-79.

258. Devletin gelir-giderlerini kontrol eden Sayıştay, 1862'de kurulan Divan-ı Muhasebat ile mi başlamaktadır? Yoksa daha evvel de böyle bir müessese var mıdır?

Her meselede olduğu gibi, Sayıştay konusunda da, arşiv belgelerinin ortaya koyduğu gerçeklerden farklı şeyleri biliyoruz. Çünkü yıllardır eğitim müesseselerinde anlatılan Sayıştay ve teşkilâtı, sadece Batı Hukuk Tarihi açısından doğru olanı yansıtmaktadır. Bizim tarihimizdeki Sayıştay ve teşkilâtı ise, bazı araştırmacılar tarafından Mayıs 1862 tarihinde; bazıları tarafından 1863 tarihinde ve bazıları tarafından ise 1865 tarihinde başlatılmaktadır.

Hâlbuki evvela Sayıştay geleneğini bizde Divân-ı Muhasebat ile başlatmak tamamen yanlıştır. Zira Divân-ı Muhasebat, daha önceki Sayıştay benzeri kurumların devamıdır ve Divân-ı Muhâsebât'tan önce de Sayıştay türü müesseseler vardır.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde ve 1800'lü yılların başlamasına kadar, Defterdarlığa bağlı belli idareler ve özellikle Başbaki Kulluğu Makamı, Baş Muhasebe ve benzeri teşkilâtlar Sayıştay vazifesini ifa etmiştir.

1838 tarihinde Maliye Nezâreti'nin kurulmasından sonra, mesele önce Maliye Müfettişlerine havale edilmiş; ancak yürümediği ve müstakil bir müessese tarafından yürütülme zarureti görülünce, 1840 tarihinde Meclis-i Muhâsebe-i Maliye'ye ve bir kısım görevleri de 1851 tarihinde kurulan Zimemât Komisyonu'na devredilmiştir. Bu da yürümeyince, mesele 1858 tarihinde kurulan Meclis-i Muhâsebe'ye havale olunmuştur.

Meclis-i Muhasebe, Divân-ı Muhasebat kuruluncaya kadar bu vazifeyi ifa etmiştir.

Meclis-i Muhâsebe'den sonra devletin gelir ve giderlerini denetleme vazifesi, Divân-ı Muhasebat adı altında kurulan müesseseye devredilmiştir. Sayıştay'ın tam karşılığı olan **Divân-ı Muhasebat**, Selh-i Zilka'de 1278/29 Mayıs 1862 tarihinde kurulmuş; bu Divân'a Meclis-i Vükelâ yani o zamanın Bakanlar Kurulu Üyeliği verilmiş ve protokoldeki yeri de Maliye Nezâretinden sonra tesbit edilmiştir. "Mahkeme-i Kübrây-ı Tetkik" unvanıyla kurulan Divân-ı Muhâsebât'ın ilk reisinin maaşı da aynı iradeyle 30.000 kuruş olarak tesbit edilmiştir. Bu bilgiler, 5 Ramazan 1279/24 Şubat 1863 tarihli İrâde-i Seniyye'den de resmen ve açıkça anlaşılmaktadır; ancak teşkili ve icray-ı vazife edişi şeklen tehir edilmiş bulunmaktadır.

Daha evvel Ahmed Vefik Paşa başkanlığında kurulan Divân-ı Muhasebat, Muharrem 1280/Nisan 1863 tarihinde yeni başkan ve tayin edilen bütün üyeleri ile fiilen göreve başlamıştır. Kaynaklardan elde ettiğimiz malumata göre, 18 Muharrem 1280/6 Mayıs 1863 tarihinde Mehmed Emin Efendi, Divân-ı Muhâsebât'ın ikinci reisi olarak vazifeye başlamış bulunmaktadır.

Daha sonraki ayrıntılar, bizi ilgilendirmemektedir. Önemli olan Osmanlı Devleti'ndeki Sayıştay Kurumu'nun ana hatlarıdır. (252)

(252) Akgündüz, Ahmed, Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi, Ankara 1996; BA. İrâde-Dâhiliye, nr. 33173; BA, DUİT-37-2/13-2; Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye, Dersaâdet 1280, sh. 40; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, c. I, sn. 308-309, 434

259. Osmanlı Devleti'nde idarî yargı, 1868 yılında kurulan ve Danıştay'a benzeyen Şûrây-ı Devlet ile mi başlamıştır? Yoksa daha evvel buna benzer yargı organları var mıdır?

Bize okullarda öğretilenin tersine, Osmanlı Devleti'nde idarî yargı ve idare mahkemeleri, Tanzimat'tan önceki dönemde de mevcuttur. Elimizde Fâtih devrine kadar çıkan istimlâk yani kamulaştırma ile ilgili mahkeme kararları bulunmaktadır. Tanzimat'tan önce Divan-ı Hümâyun, paşa divanı ve sancak beylerinin yürüttüğü idarî yargı görevi, 1837 yılında kurulan Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliyece ifa edilmeye başlandı. 1278'de teşkil olunan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin üç dairesinden biri de idarî yargıya bakıyordu.

1284/1868 yılında ilk defa resmen müstakil bir idarî yargı organı **Şûrây-ı Devlet** adıyla kuruldu. Konuyla ilgili Nizâmnâme'ye göre, Şûray-ı Devlet'in görevi sadece idari yargı değildi. Kısmen yasama meclisinin fonksiyonlarını da ifa eden bu Yüksek Mahkeme;

a) Kanun ve nizâmların layihalarını incelemek;

b) İdarî kanunları tetkik ederek kararlarını ilgili makamlara arz etmek;

c) Devletle şahıslar arasındaki davaları yürütmek;

d) Uyuşmazlık mahkemesi görevini ifa etmek;

e) Kanun ve nizâmlar hakkında danışma organı olmak;

f) Memurları yargılamak ve

g) İlgili makamların talebi üzerine hukukî mütalaalar vermek, bütçeleri denetlemek ve benzeri işleri yapmakla görevlidir.

Böylesine önemli görevleri bulunan **Şûrây-ı Devlet beş daireye** ayrılmıştır:

Birincisi: Mülkiye, zabıta ve harbiye dâiresi,

İkincisi; Mâliye ve evkaf dairesi,

Üçüncüsü: Adliye Dairesi.

Dördüncüsü: Nâfia, ticâret ve zirâat dairesi.

Beşincisi: Maârif dâiresidir.

1286/1869'da Şuray-ı Devlet'in idarî yapısında bazı değişiklikler yapılmış, mülkiye ve maârif daireleri birleştirilerek yeni bir dâire oluşturulmuş ve ayrıca bütün idarî davaların mercii olmak üzere muhâkemât dairesi adıyla yeni bir dâire daha ihdas edilmiştir.

1288/1871 yılında ise Şûray-ı Devlet, Tanzîmât, Muhâkemât ve Dâhiliye adıyla üç daireye indirgenmiştir.

1293/1876 tarihli Anayasa ile Şurây-ı Devlet'te müzâkere yetkisi, kurulan meclislere verilmişse de, kanun tasarılarının Şûrây-ı Devlet'te müzâkere edilerek düzenlenmesi esası aynen korunmuştur.

Kısaca Osmanlı Devleti'nde idari **yargı ve teşkilâtı**, farklı isimler altında **kuruluşundan beri vardır**; ancak zamanla gelişmiş ve nihayet Şûrây-ı Devlet haline gelmiştir ki, şu anda aynı görevi devam ettiren Danıştay'ın temelidir. (253)

(253) 1284 tarihli "Şûrây-ı Devlet Nizâmnâmesi", Düstur, I. Ter. 1/703-706; 1293 tarihli "Kanun-ı Esasî", md. 54; Düstur, I. Ter. IV/10-11; Cin-Akgündüz, Halil, Türk Hukuk Tarihi, c. I, sh. 284.

VI - OSMANLI AİLE, MİRAS, CEZA, EŞYA VE BORÇLAR HUKUKUYLA İLGİLİ ÖNEMLİ SORULAR

260. Ta'addüd-i zevcât yani birden fazla kadınla evlenme meselesinin Osmanlı Devleti'ndeki uygulanışı nasıldı?

İslâmiyet birden fazla evliliği ilk defa ortaya çıkarmış değildir. Belki bu uygulamalar, daha önceden çeşitli toplumlarda ve hukuk sistemlerinde vardır ve vahşî bir şekilde uygulanmaktadır. İslâmiyet bu tür hükümleri, birden bire kaldırmak insan yaratılışına aykırı olduğu için, tadil etmiştir. Birden fazla evlenme İslâm'dan evvel de vardır; hem de vahşî bir şekilde vardır. İslâmiyet bu vahşî tarzı medenî kalıblar içine çekmiştir. Yani İslâm Hukuku bir kadınla evlenme imkânını dörde çıkarmamış; belki sekiz dokuz kadınla evlenmeyi, belli şartlar altında dörde indirmiştir. Bu şartlara uyulmadığı takdirde, cezâ'î müeyyideler getirmiştir.

"Sizin için helâl olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder kadınla evlenebilirsiniz. Ancak adaleti temin edememekten endişe ederseniz, o zaman tek kadınla yetineceksiniz" (Nisa Suresi, Âyet 3) mealindeki âyetle bu mana anlatılmaktadır.

Bu âyet geldikten sonra dörtten fazla kadınla evlenen sahabelerin, bunlardan dördünü seçerek diğerlerini boşamaları emredilmiştir. Nitekim Gaylan bin Seleme, 10 hanımından dördünü seçmiş ve gerisini boşamıştır. 8 hanımla evli olan Umeyre de aynı yolu takip etmiştir.

İslâmiyet, çeşitli yollarla tek kadınla evliliği ideal olarak görmektedir. Ancak zaruri olan hallerde birden fazla kadınla evlenmeyi de normal karşılamaktadır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda kabul ettiği görüş esas alınarak, evlenme akdi sırasında birden fazla evlenme yasağı getirilebilir. Bir kısım İslâm hukukçularının görüşleri esas alınarak evlenme akdi sırasında kadın "üzerine evlenmemek ve evlendiği takdirde kendisi ve ikinci kadın boş olmak" şartını koşabilmektedir. Bu durumda, evlenme akdi sırasında, birden fazla evlenmeyi ortadan kaldırmak mümkündür.

Diyelim ki, birden fazla kadınla evlendiniz. O zaman İslâmiyet'in kasm müessesesi adı altında düzenlediği hükümlere uymak mecburiyetindesiniz. **Kasm**, kocanın hanımları arasında, yemede, içmede, giyinmede, barınmada ve karı-koca hayatında tam olarak adaleti temin etmesi demektir. Her hanımına ayrı ev tahsis edecektir. Şer'î mesken, mutfağı, tuvaleti ve müstakil yatak odası bulunan ev demektir. Diğer ihtiyaçlarını da eşit olarak temin etme mükellefiyeti vardır. Kur'ân "*Hanımlarınız arasında ne kadar gayret gösterseniz de, tam adalete riâyet edemezsiniz*" (Nisâ, 129) buyurarak bu işin zorluğunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu manayı pekiştirmektedir: "*İki karısı olup da aralarında adalet temin edemeyen koca, kıyamet gününde bir yanı felç olarak haşr olur*".

Uyulmadığı takdirde, yine Kur'ân'ın ifadesiyle tek kadınla yetinilecektir. Ayrıca kasm müessesesinin gereklerini yerine getirmeyen koca hakkında, mahkemede dava açılabilir. Hatta adlî boşanma için mahkemeye müracaat edilebilir. Bu durumda, söz konusu şartlar altında birden fazla evlenme, otomotikman çok az nisbetlere düşmektedir. Zaten Osmanlı toplumunda birden fazla evlilikler, % 30'u pek geçmemektedir.

Türk Medeni Kanunu, birden fazla evliliği yok hükmünde kabul ettiği halde, bunu fiilen önleyememiştir. Hatta Kanunun kabulünden beri, her beş senede bir, iki veya üç hanımla evlilik yapan çiftlerden doğan çocukların nesebini tashih yoluna gitmiştir. Dolaylı yoldan meşru kabul ettiği bu tür evliliklerle, metres hayatı yaşayan çiftleri de eklerseniz, birden fazla eşli olanların nisbeti en az % 30 olur ki, İslâmiyet'in meşru yolla hallettiği problemi, Türk Medeni Kanunu gayr-ı meşru yollara terk etmiştir. Yani Medeni Kanunumuzun bu hükmü, kamu vicdanında meşariyyetini kabul ettirememiştir.

Bu gün bize tevarüs eden Osmanlı ailesinde birden fazla evliliğin oranı nedir, çocuk sayısı ne kadardır, kız-erkek çocuk sayısı oranı nedir, birden fazla evlilik hangi amaçlarla yapılmaktadır, mirasçıların durumu nedir gibi konulara açıklık getiren pek az araştırma bulunmaktadır.

Bu gibi suallere cevap veren kaynaklar, Osmanlıdan bize intikal eden belge ve defter koleksiyonları arasında bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı mahkemelerinde kadıların tuttuğu ve adına "Kadı Sicilleri" denilen defter koleksiyonları içinde "Tereke Defterleri", Osmanlı aile yapısı ile ilgili en önemli

ve güvenilir kaynağı oluşturmaktadır. Çünkü bu defterlerde aile nüfusu, ailenin niteliği ve niceliği konularında bilginin verilmesinde hukukî zorunluluk vardır.

İlgili ayette geçen şartlı izne bağlı olarak diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da birden fazla evliliklere rastlanılmaktadır. Ancak çok evlilik açısından Osmanlıya baktığımızda bu tür evliliğin **yaygın olmadığı**, belirli oranlarda kaldığı görülmektedir. Yabancı seyyahlar da bu durumu teyid edici açıklamalarda bulunmuşlardır.

XVI. yüzyıl sonunda Türkiye ile ilgili gözlemlerini anlatan Alman Protestan papazı Salomon Schweigger:

"Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılık yoktur… boşanma pek görülmüyor" diyor.

Osmanlı toplumu içerisinde kişileri çok evliliğe iten sebepler, kadını istismar üzerine kurulu gayrı ahlakî gerekçelere dayanmamaktadır. En başta nesebin devamlılığını sağlama ve çocuk sahibi olma isteği kişileri ikinci evliliğe iten sebeplerdendir. Osmanlı tıbbı muasırlarına göre oldukça gelişmiş olduğunu tıp tarihi araştırmaları göstermekle birlikte çağdaş dünyamızın gelişmiş sağlık sektörünün varlığından yoksun çağlarda ailelerin çocuk sahibi olmalarını engelleyen kadından veya erkekten kaynaklanan hastalık ve rahatsızlıkların önüne de geçildiği söylenemez. Dolayısıyla bu gün kadın veya erkekten kaynaklanan hastalıklara tıbbi müdahaleler yapılarak aileler çocuk sahibi yapılırken Osmanlı çağlarında çocuk sahibi olmak isteyen bir erkeğin bir çıkış yolu olması itibariyle ikinci evliliğe müracaat ettiği söylenebilir.

20 sicil üzerinde yaptığımız incelemede 2670 kişiden 1728'inin vefatları anında evli olduklarını tesbit ediyoruz. Bunlardan 486'sını kadınlar, 1242'sini erkekler oluşturmaktadır. Erkekler içerisinde 1147 kişinin 1'er, 84 kişinin 2'şer, 7 kişinin 3'er, 4 kişinin ise 4 eşi bulunmaktadır. 1147 kişinin (% 92.35) birer eş sahibi olması, askeri sınıf içinde tek evliliğin hâkim bir durumda olduğunu gösteriyor.

Ömer Lütfi Barkan'ın benzer kaynaklar üzerinde yaptığı incelemelerde de aynı sonuçlara ulaşılmıştır; 1516 erkekten 1407 (% 92,8)'sinin tek kadınla evli olduğu tesbit edilmiştir. Aynı incelemede 103 erkeğin 2'şer, sadece

6'sının 3'er eşle evli oldukları görülmektedir. Bursa, Ankara ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerine ait tereke kayıtları incelenerek varılan sonuçlar da birbirine yakındır. İstanbul ve Edirne'de bulunan askeri sınıf mensupları arasında tek eşliliğin aynı oranlarda olduğu görülürken, Ankara ve Anadolu'nun bir kısım şehirlerinde tek eşlilik daha düşük oranda seyretmiştir. Dolayısıyla Anadolu'da çok evliliğe daha fazla meyledildiği söylenebilir. Bursa'da ise çoğunluğu halk kesimine ait tereke defterlerine göre tek eşliliğin oranı oldukça yüksektir. Benzer özellikler Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira, 19. yüzyıl Şam ve Halep tereke defterleri incelenerek varılan sonuçlar, Şam şehir toplumu içinde monogaminin % 90 olduğunu göstermektedir. Medeniyet-i İslâmiye Tarihi adlı eserin müellifi Corci Zeydan ise, birden fazla evliliğin oranını bütün Müslüman toplumlara teşmil ederek % 5'i geçmediğini belirtmektedir. Osmanlı demografi araştırmalarından tanıdığımız Cem Behar ile Alan Duben'in 1880-1940 yıllarını kapsayan "İstanbul Haneleri" (İletişim Yay. 1996) adlı eserde de bu istisnai özelliğin devam ettiği tesbiti yapılmaktadır.

Gerek bu çalışmamızda, gerekse belgelere dayalı olarak yapılan diğer çalışmalarda Osmanlı toplumunun seçkin zümresi sayılabilecek bir konumda olan askeri sınıf içinde bile poligaminin tercih edilen bir durum olmadığı, ancak istisnai olarak birden fazla evliliğin toplumun değişik kesimlerinde görüldüğü, ekonomik durum ve sosyal statü ile direkt irtibatlı olmadığı, özellikle ikinci evliliği yapanlarda çocuklarının ya hiç olmadığı veya erkek çocuklarının olmadığı açığa kavuşmaktadır.

Uzun yıllar üzerinde durduğumuz bir araştırmanın aile yapımıza ilişkin bölümünün sadece eş sayısı ile ilgili sonuçlarını vermeye çalıştık. Görülüyor ki, tarihimiz belgelere bağlı olarak gerçekten araştırıldığında bu gün bize öğretilen veya empoze edilen görüş ve düşüncelerin yanlış olduğu açığa çıkmaktadır.

Osmanlı arşivinde araştırmalarımız sırasında zaman zaman karşılaştığımız Machiel Kiel adındaki batılı bir tarihçiye de tesbitlerimi aktardığımda; "doğru doğru, bu konu hep yanlış biliniyor, bu tesbitler doğru" demiş idi. Kiel'in hanımı hararetle o zamanlar Osmanlı'da kadın mevzuunu araştırıyordu.

Yukarıdaki rakamlar bize Osmanlı toplumunda poligaminin (çok evliliğin) yaygın olduğu şeklindeki kanaat ve düşüncenin ne kadar isabetsiz ve kasıtlı olduğunu göstermektedir. Bugün Osmanlı insanının ve yöneticilerinin zevk ü sefa peşinde koşan, kadını bir zevk ve eğlence metaı olarak kullanan hedonist insanlar olarak lanse edilmesini şaşkınlıkla karşılıyoruz. Hâlbuki Osmanlı aile yapısı İslâm aile yapısının bir yansıması olarak tarihe mal olmuştur. Kadını bir zevk aracı, meta olarak değil, cennetin kendileri vasıtasıyla kazanılacağı üstün değerler olarak görmüştür. Değil, resmi olarak fahişelik vesikası verilmesi, bir mahallede ahlaksızlığı görülen kadın ve erkeğin mahallenin ahlaki yapısını bozduğu, ahaliyi rencide ettiği için mahalle halkının talebi veya devlet ricalinin tesbitiyle bulundukları yerden sürüldükleri, cezaya çarptırıldıklarına ilişkin pek çok karara "Mühimme Defterleri" adı verilen divan kararlarının yazıldığı defter koleksiyonlarında rastlamak mümkündür.

Üstelik Newsweek dergisinin yaptığı bir araştırma da bu konuda batının ne denli bir çıkmaz ve çöküş ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Evlilik dışı çocukların oranı İsveç'te % 50, Danimarka'da % 47, Norveç'te % 46, Fransa'da % 35, İngiltere'de % 32, Avusturya'da % 27. Bu rakamlar sadece çocukların oranını vermektedir. Evlilik dışı yaşayanların oranı bundan daha yüksektir. Şu acı tablo batıda evliliğin rafa kaldırıldığının acı bir tablosudur.

Hülasa güneş balçıkla sıvanmaz. Gerçekler gün gibi ortadadır. Ne belgeler yalan söyler ne de aynalar. Geçmişimize de bu bahanelerle mal bulmuş mağribi gibi saldırmanın bir anlamı olamaz. (254)

(254) Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 147; Corci Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, tere; Zeki Megamiz, Sadeleştiren: Mümin Çevik, c. 5, sh.145; Özdeğer, Hüseyin, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul 1988, sh. 50; Aydın, M. Akif, İslâm Osmanlı Aile Hukuku , İstanbul 1985; Kütükoğlu, Mübahak S., Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983, sh.257; Barkan, Ömer Lütfü, "Edirne Askeri Kassamına Alt Tereke Defterleri (1545-1659)", TTK- Belgeler Serisi, III/5-6, sh. 13; Öztürk, Said, Askeri Kassama Ait Onyedincl Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), İstanbul 1995; Ateş, Süleyman, Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri, c. 2, sh.198, 200; Rafeq, Abdul-Karım, "Registers of Succession (Mukhallafât) and Their Importance For Socio-Economic History: Two Samples From Damascus And Aleppo, 1277/ 1861", Cıepo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1994, sh. 485; Selim, Ahmed, "Batı Medeniyetinin Son Virajı", 18 Ocak 1997 tarihli Zaman Gazetesi; "Arap", DVİA, c.3, sh.321;

Yüksel, Hasan," Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", c 2, sh. 489; Ortaylı, İlber, "Anadoluda XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları, İstanbul 1980, c. l,sh. 37; Ortaylı, İlber, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf" , Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c. 2, sh. 456-467; Aydın, M. Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", Sosyo - Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c. 2, sh. 434 vd.; Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankarada Ailenin Niceliksel Yapısı", Belleten UV / 211 sh. 951; Demirel, Ömer -Tuş, Muhiddin-Gürbüz, Adnan, "Osmanlılarda Ailenin Niceliksel Yapısı" , Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c.l, sh. 102.

261. Osmanlı Devleti'nde evlenme akdi nasıl bir sözleşmedir? İmam Nikâhı ne demektir?

Sosyal hayatın en önemli hukukî muamelelerinden olan evlenme, tarih boyu, şeklî açıdan çeşitli safhalar geçirmiştir:

1- Tamamı özel nitelikte bir muamele olan serbest birleşme;

2- Bir din adamının iştirakini şart koşan ve kutsal bir muamele kabul edilen dinî evlenme ve de;

3- Resmî bir devlet memurunun akde iştiraki şart koşulan medenî yahut lâik evlenme aklımıza gelen en önemli evlenme şekilleridir.

Birincisi İslâm'da şiddetle reddedilmiştir.

İkincisi, Hıristiyanlara has bir evlenme şeklidir.

Üçüncüsü ise, ikincinin antitezi olarak doğmuştur.

İslâm Hukuku üçünü de kabul etmez. İslâm Hukukunda nikâh akdi, kendi sistemi içinde özellikleri bulunan sui generis (nev'i şahsına münhasır) bir akittir ve devlet memurunun iştiraki şartı dışında daha ziyade ihtiyarî medenî evlenme şekline benzemektedir. Evlenme esas itibariyle rızaî bir akittir. Sadece tarafların icab ve kabul beyanları ile inikad eder. Akdin bir hutbe ile başlaması, sadece kudsiyetini ifade içindir ve sıhhat şartı değildir.

Bütün bunlara rağmen, evlenmeyi meşru olmayan birleşmelerden ayırmak için bazı şeklî şartların kabul edildiğini ve tarafların iradelerini muayyen şekillerde ve açıkça izah etmeleri gerektiğini zikredelim.

a) Evlenme akdinin muteber olabilmesi için resmî bir memur veya bir din adamının huzurunda yapılması şart değildir. Ancak hem evlenmenin şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol ve hem de nikâh akdinin diğer akitler karşısındaki önemini ortaya koymak için nikâhın bizzat kadılar yahut

kadıların kontrolünde bir din adamı (imam gibi) tarafından kıyılması esasının benimsendiği görülmektedir. Bu şekilde kıyılan nikâhlar, şer'iye sicillerine de tescil olunmaktadır. Bu uygulamanın başlangıç tarihinin kesin tesbiti mümkün olmasa da, ilk devirlerden itibaren nikâh akdi icrasının kadıların görevleri arasında zikredilmesi ve Osmanlı Devleti'nde konunun kanunnâmelerde tanzim edilmesi, meseleye verilen önemi göstermektedir. Selçuklu Sultânı Melikşah'ın nikâhının bir kadı tarafından kıyıldığını belirtirsek, başlangıç tarihi hakkında bir bilgi edinmiş oluruz. Konuyu kanunlarla tanzim eden Osmanlı Devleti'nde ise, ilk düzenlemenin Yıldırım Bâyezid devrinde başladığını, Fâtih Kanunnâmesinde ise nikâh harçlarının (resm-i nikâh) tesbit edildiğini belirtelim. Kadı izinsiz nikâhın bir ara Ebüssuud'un fetvasıyla yasaklandığını, ancak sonradan bu şartın kısmen gevşetildiğini görüyoruz.

Netice olarak Osmanlı Devleti'nde evlenme akdi, ta başından beri devletin kontrolünden uzak alımsatım akdi gibi bir özel müessese, değildir. Kadılar, izinnâme-i nikâh adı altında imamlara evlenme akdi yapma yetkisi verdiklerinden ve imamlar da İslâm Hukuku bilgisi açısından yeterli insanlar olarak, kadılardan aldıkları yetkilerle evlenme akdini icra edip bunu yanlarındaki tasdikli enkiha defterlerine kaydettiklerinden, halk arasında imam nikâhı tabiri yaygın hale gelmiştir.

b) Tanzîmât'tan 1917 tarihli Kanunnâmeye kadarki dönemde de önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlı Devleti'nde devletin evlenmeye müdahalesi ve onun kadı'nın kontrolü altında yapılması gayretlerinin ta kuruluş yıllarında başladığını görmüştük. İşte kadı izinnamesi ile nikâh kıyma usulü 1298/1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizâmnâmesi ile yeni bir düzene bağlanmış ve nikâhın tesciline böylece daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Artık imamlar nikâh kıydıklarında taraflara bir nikâh vesikası vermekle yetinmeyecekler ve durumu bir ilmühaber ile sicill-i nüfus memuruna da bildireceklerdir. İzinnâmesiz nikâhlar muteberdir, ancak bu durum cezaî sorumluluğu gerektirir. 1913 ve 1914 tarihli hukukî düzenlemelerle izinnâmesiz nikâh kıyan veya evlenenlere ceza tertip edilmiştir. **Netice olarak** Tanzîmât'tan sonraki düzenlemelerle, devletin evlenme muamelelerindeki kontrolü artmış ve kadı izinsiz nikâhlar cezaî müeyyidelerle tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

c) Nihayet 1917 tarihli Kararname, evlenme akdi üzerindeki devletin rolü, evlenmenin ilânı, akitnâmenin tanzimi ve tescili konularını kanunlaştırarak hukukî müeyyide ile perçinlemiştir.

Kararname bu hususda iki esas getirmektedir:

Birincisi, evlenme akdinden önce durumun ilân edilmesi mecburiyetidir. İslâm hukukunda sünnet olarak kabul edilen bu durum mecburi hale getirilmiştir.

İkincisi ise, evlenme akdi esnasında taraflardan birinin ikâmetgâhı hâkimin veya yetkili kıldığı naibin hazır bulunması ve evlenme akitnâmesinin tanzim edilerek tescilinin yapılmasıdır. 1336 tarihli HAK'ne Müteallik Muâmelâtı İdariye Hakkında Nizâmnâme ile evlenecek şahısların takip etmeleri gereken usûl ayrıntılarıyla tayin edilmiştir. (255)

(255) Damad, 1/317 vd.; HAK, md. 33-37; 1336 tarihli Nizâmnâme, Ceride-i İlmiye, sh. 35; Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 2. Baskı, Konya 1988, sh. 287 vd., 296 vd.; Aydın, Aile Hukuku, sh. 85-96, 136-140, 188 vd.; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. IV, Ma'rû-zât; İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, 322-323; Akgündüz-Heyet, Şer'iye Sicilleri, c. I, sh. 264 vd.

262. Osmanlı Hukukunda kadının boşama hakkı var mıdır?

Hukuk tarihi açısından boşanma sistemlerini üç grupda toplayabiliriz:

Birincisi: Boşanmayı yasaklayan sistemdir. Bu görüş, "Allah'ın birleştirdiğini insan ayıramaz" diyen Katolik Hıristiyanların görüşüdür. Nikâh akdini ilâhi bir akid olarak gören Hıristiyanların Katolik grubu, evlenen insanların artık boşanamayacağını kabul ediyorlar. XVI. asra kadar Avrupa'da tatbik edilen sistem budur. Boşanma hakkının varlığı, Protestanlık mezhebi ile gündeme gelmiştir.

İkincisi: 1789 Fransız ihtilâli ile Hıristiyanlıkdaki katı tutum gevşetilmiş ve Avrupa'da boşanma serbestisi sistemi gelişmeye başlamıştır. Zaten X. asır öncesi Avrupa'sında hâkim olan Roma hukukunda da sadece erkek lehine boşanma serbestisi vardır. Zamanla bu sistem bütün Avrupa'ya ve Asya'nın birçok ülkelerine yayılmıştır.

Üçüncüsü: Tarafların ayrılma iradesini ikinci plâna atan ve boşanmayı belli sebeplerin varlığı halinde hâkimin hükmüne bırakan sistemdir. Bu, Kato-

lik kilisesinin aşırı tutumuna karşı yine Hıristiyan olan milletlerin geliştirdiği alternatif bir sistemdir. Günümüz Türk Hukukunda da aynı sistem geçerlidir.

Osmanlı hukukunda evlilik akdi, sona erdirilmesi mümkün olmayan ilâhi bir akid olarak görülmemekte, belki diğer akitler gibi tarafların karşılıklı rızaları ile doğan ve erkeğin boşanma irâdesine ağırlık verilmekle beraber, karşılıklı rıza ile de sona erebilen rızaî bir akit olarak kabul edilmektedir. İslâm hukukunda boşanma yasağı yoktur. Ancak çok önemli neticeler için kurulan aile yuvasının, hissî ve basit sebeplerle hemen yıkılmaması için de her çeşit tedbir alınmıştır. Erkeğe "**talâk**" adıyla karısını, kendi hür ifadesiyle ve hâkimin yahut bir din adamının müdâhalesi olmadan boşama hakkı tanınmış ise de, bu hakkın suiistimal edilmemesi için her çeşit tedbir de alınmıştır. "*Allah'ın katında en hoş olmayan helâl, talâk yani boşamadır*"; "*Allah evlenme ve boşanmayı, kendi nefsî heveslerine alet yapanlara lanet etsin*" ve benzeri mânevi müeyyideli tedbirlerle "talâk hakkının" suiistimal edilmesi önlenmiştir.

Peki, kadının boşanma hakkı var mıdır? Bu sorunun cevabı evettir. Ancak erkeğinkine göre belli şartlara bağlanmıştır.

Şu dört halde **kadın da boşanma yetkisine sahiptir**.

1- Erkek, karısına boşanma yetkisi verebilir. "Tefviz-i talâk" denilen bu müessese, fıkıh kitaplarında uzun uzadıya anlatılmıştır.

2- Kadın, evlenme akdi yapılırken, boşanma hakkının kendisine de tanınmasını şart koşabilir. Hukuk-u Aile Kararnamesi, bu görüşü kanunlaştırmıştır.

3- Kocanın cinsî iktidarsızlığı, akıl hastası olması veya bulaşıcı hastalıkları bulunması gibi evlilik hayatını çekilmez hale getiren sebeplerin varlığı halinde, kadın, evliliğin sona erdirilmesi için hâkime başvurabilir. Hâkim de karı-kocayı ayırır. Buna "tefrik" adı verilir.

4- En önemlisi ve hukuk tarihimiz boyunca en çok tatbik edilen bir usul de karı-koca'nın karşılıklı rızâ ile ayrılmalarıdır. Boşanma teklifi kadından geldiği gibi erkekten de gelebilir. Buna "muhâla'a" adı verilir. Karı ile koca arasında eski tabir ile "hüsn-i muaşeret" bulunmadığı ve evlilik hayatı çekilmez hale geldiği zaman, Kur'ân'ın tavsiye ettiği "muhâla'a" yoluna başvurulur. Osmanlı Devleti zamanında tutulan Şer'iye Sicilleri tetkik edildiği zaman,

evliliğin sona erme hallerinde, bu şekilde ayrılmanın % 60'a varan bir paya sahip olduğunu görüyoruz. Şimdi bu binlerce mahkeme kararından misâl olarak bir tanesini zikredeceğiz.

Osmanlı hukuku, meyvesi insan olan aile ağacının uzun yıllar sağlam olarak yaşaması için önemli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında karı-koca arasındaki hak ve borçlar dengesinin korunması gelir. **Erkeğe**, hür irâdesi ile boşanma hakkı tanıyan İslâm hukuku, bu hakkını rast gele kullanmaması için bazı yollara başvurmuştur. Bunun karşılığında kadına da, erkeğin yüklenmekle mükellef olduğu mehir borcu, karısını boşadığı takdirde vermek mecburiyetinde bulunduğu iddet nafakası ve mesken masraflarını karşılama mükellefiyeti gibi avantajlar sağlamıştır. **Kadın**, kocasından şikâyet eder ve ayrılmak isterse, bu avantajlardan vazgeçmek şartıyla her zaman ayrılma isteğinde bulunabilir. İşte geçimsizlik ve benzeri sebeplerle kadının, söz konusu nikâhdan doğan haklarından vazgeçerek ayrılmayı istemesi, bir "muhâla'a" muâmelesidir.

Tarih boyunca erkek de, talâk hakkının kendisine yükleyeceği mali mükellefiyetlerden kurtulma imkânı da bulunduğu için, hep karısı ile anlaşarak karşılıklı rıza ile boşanmayı tercih ettiğini görüyoruz. İşte bunlardan bir tanesi, Konya Şer'iye mahkemesi'nin 1736 tarihinde verdiği bir karardır.

"Konya şehrinde Muhtar mahallesinde oturan Hasan kızı Âmine adlı hanım, şer'î mahkemede muhâla'a yaptığı kocası Ahmed oğlu Süleyman adlı şahıs huzurunda şöyle ikrar ve beyânda bulundu: Adı geçen Süleyman'la güzel geçinemediğimiz için Süleyman'ın bana karşı borçlu bulunduğu mehr-i müeccelimden, iddet nafakamdan ve mesken masrafları hakkımdan vazgeçerek, sözü geçen Süleyman ile geçerli ve meşr'u olmak üzere karşılıklı rızâ ile boşandık (muhâla'a yaptık). Bundan böyle karı-kocalığa ait bütün da'va ve taleplerden birbirimizin zimmetini umumi ibra ile ibra ve iskat eyledik. Birbirimizde hak ve alâkamız kalmadı. Kadının bu beyân ve ikrarı, şer'î mahkemece tasdik edildikten sonra, durum, talep üzerine sicile kaydedildi.

(8 Zilhicce 1148/ 1736)"

Günümüz hukuk sistemlerinin asırlar sonra, yukarda belgeyle isbat edilen, karı-kocanın karşılıklı rızâ ile boşanabilmeleri anlayışına yaklaşmaları düşündürücüdür. Eski mahkeme kararları demek olan şer'iye sicillerinde,

gayr-i müslimlerin dahi bu yolla ayrılmak üzere şer'iye mahkemelerine başvurduğunu gösteren belgelerin bulunuşu dikkat çekicidir. Ve de gerçek tarihimizin böylesine mefahir ile dolu olmasına rağmen, aksi sadâların şu zemin kubbesinin duvarları olan yayın organlarında yansıması ise ibret vericidir. Netice olarak en büyük düşmanlarımızdan birisi cehalettir. Onunla mücâdele de ancak ilim ve marifet ile mümkündür. (256)

(256) Konya Şer'iye Sicilleri, nr. B-17/60; Akgündüz, İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, sh. 205-206; 342; Akgündüz-Heyet, Şer'iye Sicilleri, c. I, sh. 278-283; Cin, Halil, Eski Hukumuzda Boşanma, Konya 1988, sh. 128-131, 94, Kur'ân, Bakara, âyet, 229.

263. Osmanlı Devleti'nin 1876 tarihinden itibaren Medeni Kanunu olan Mecelle hakkında ne diyorsunuz? Mecelle ile İslâm Hukuku terk edilerek yeni bir Avrupai kanun mu yapılmıştır?

Kısaca "Mecelle" diye ifade ettiğimiz Osmanlı Medenî Kanunu'nun asıl adı "**Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**"dir ve Avrupalılar, Mecelleye "Kavânin-i Mülkiye-i Devlet-i Aliyye = Osmanlı Devleti'nin Mülkî Kanunları" ismini vermişlerdir. **Mecelle**, isminden de anlaşıldığı gibi, ülül-emr'in, "şer'î hükümleri kanun haline getirme" şeklinde ifade edilen sınırlı yasama yetkisine dayanarak, borçlar, eşya ve usûl hukuku ile ilgili fıkıh kitaplarında mevcut şer'î hükümleri, kanun tarzında derleyen bir kanundur. Zaten "Mecelle" kelimesi, bir takım mes'eleleri derleyen kitap manasını ifade etmektedir. Mecelle'de, İslâm hukukunun dışında bir görüş bulunması söz konusu olmadığı gibi, Hanefi mezhebinin görüşlerine aykırı bazı istisnaî meselelerin dışında, farklı mezheplere ait herhangi bir görüş de mevcut değildir. Biraz sonra zikredeceğimiz sebeplerle, asırlarca Kanun Kitabı olarak kabul edilen Mülteka adlı eserdeki şer'î hükümler, diğer fıkıh ve fetva kitaplarından da yararlanılarak **1851 maddelik bir kânun** haline getirilmiş ve adına da "Mecelle" denmiştir.

Mecelle'yi hazırlatan ilk sebep, yeni mahkemelerin yani Nizamiye Mahkemelerinin kurulmuş olmasıdır. Mecelle'yi hazırlayan sebeplerden ikincisi, özellikle Nizamiye Mahkemeleri hâkimlerinin yetersizliğidir. Tanzîmât sonrası yapılan bütün düzenlemelerde olduğu gibi, bu konuda da batının ve batılı devletlerin baskısı da söz konusudur. Tanzîmât Fermanı batıya danışılarak

ilân edildiği gibi, yapılan düzenlemelerde de onların arzusu daima muharrik bir sebep olmuştur. Mecelle mazbatasına göre, Mecelle'nin hazırlanış sebeplerinden biri de, asırlarca Müslüman Türk Devletleri tarafından resmen tatbik edilen ve tatbikat sebebiyle fazla genişleme imkânını bulan Hanefi mezhebinde, bazı konularda birden fazla görüşün bulunması ve bunların içinde en kuvvetli olanını bulup da uygulamanın zorluğudur.

İslâm hukukunun içtihadî olan hükümleri, örf-âdetler, âmme maslahatı ve benzeri hallerin değişmesiyle değişebilir. Mecelle bu esası, "Zamanın değişmesi ile bazı hukukî hükümlerin değişmesi de inkâr olunamaz" şeklinde ifade etmiştir. İşte Tanzîmât öncesi ve sonrası meydana gelen sosyal, hukukî ve iktisadî değişiklikler, bir medenî kanun hazırlanmasını zaruret haline getirmiştir. Mecelle, yeni ortaya çıkan bazı ihtiyaçlara İslâm Hukuku çerçevesinde cevap vermeye çalışmış ve bunun için de bazı istisnaî meselelerde de olsa, Hanefi mezhebi içindeki hâkim görüşü terk ederek diğer görüşlerden birini kanunlaştırmıştır. Ancak Mecelle tadillerinde diğer mezheplerin görüşlerine de müracaat edilmiştir.

Kısaca zikrettiğimiz bu sebeplerden anlaşılıyor ki, batıdaki kanunlaştırma hareketleri ile Mecelle'nin hazırlanışındaki ortak tek sebep, sosyal, iktisadi ve hukukî hayattaki gelişmelerdir. Diğer sebepler arasında benzerlik yoktur. Batıda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde Mecelle'yi hukuk ilminin gelişmesi veya yeni felsefi ve hukukî cereyanlar doğurmamıştır; belki yukarıda zikrettiğimiz ve muhtevayı ilgilendirmeyen bazı sebepler, mevcut şer'î hükümlerin bir kanun halinde derlenmesi sonucunu vermiştir. Bu nokta çok önemlidir.

Mecelle, eksik de olsa **Osmanlı Devleti'nin Medenî Kanunu** hüviyetini hâizdir. İslâm hukukunun ülül-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi kullanılarak fıkıh kitaplarında mevcut muamelatla ilgili şer'î hükümler kanun halinde derlenmiştir. Yasama yetkisi sadece şeklî kalmakta ve sadece bazı ihtilaflı meseleler açısından ülül-emrin yetkisi kendini göstermektedir. Ayrıca bütün şer'î hükümler yargı açısından ülül-emrin tasdiki sonucunda Osmanlı ülkesindeki bütün Müslümanları bağlar hale gelmektedir. Mazbata'da bu durum belirtilmiştir. Mecelle'nin tam bir medenî kanun olmasını engelleyen aile, miras gibi bölümlerin bulunmayışı İslâm Hukukunun azınlıklara ahvâl-i şahsi-

ye konusunda tanıdığı imtiyazdan ve usûl hükümlerinin Mecelle'de yer alışı ise, o devrin özelliğinden ve Osmanlı yargı müessesesinin yapısından kaynaklanmaktadır.

Mecelle'nin sistemi, fıkıh kitaplarındaki sistemdir. Bazı iddiaların tersine kazuistik (mes'eleci) değildir. Belki o devrin tedvin geleneğine uyarak, bazı konularda ayrıntılara girildiğinden mücerred-kazuistik diyebileceğimiz karma bir metod esas alınmıştır. **İfadeleri düzgün ve Türkçesi fevkalâdedir**. Bir medenî kanunun, aile ve miras dışında nasıl 1851 maddeden oluştuğu şeklindeki itiraz yerinde değildir. Zira Mecelle, sadece eşya ve borçlara ait hükümleri değil, ayrıca **usûl hükümlerini de** ihtiva etmektedir. 400 küsur maddesi usûle, 200 maddesi ticaret ve 100 maddesi de genel kaidelere ayrılırsa, geriye 1100 madde kalır. Türk medenî kanununun ve borçlar kanunumuzun eşya ve borçlarla ilgili maddeleri de 900 küsur madde civarındadır. 200 maddelik fark, metot farklılığını gerektirmez kanaatindeyiz.

Mecellenin kaynakları, esbâb-ı mucibe (gerekçe) mazbatasında da belirtildiği üzere, Hanefi mezhebine göre kaleme alınan fıkıh kitapları, bunların şerhleri, haşiyeleri ve fetva kitaplarıdır. Yani İslâm hukukudur. Zaten Mir'ât-ı Mecelle isimli eser, bunun böyle olduğunu ve Mecelle maddelerinin fıkıh kitaplarındaki kaynaklarını göstermek için kaleme alınmıştır. Mecelle'nin Code Napoleon'un veya Roma Hukuku'nun tesiri altında kaldığını söylemek, hiç bir zaman gerçeği yansıtmaz.

Mecelle, **bir mukaddime ve 16 kitaptan oluşan** 1851 maddelik bir kanundur. İlk yüz maddede, kavâid-i fıkhiye başlığı altında, İslâm hukukunun genel esprisine ışık tutan ve sadece hâkimlere yol göstermesi için kaleme alınan genel hukuk prensipleri yer almaktadır. Bunlar, münferit hukukî meselelerin kolay anlaşılmasına yaradığı gibi, hukukî hükümlerin kaynak ve gerekçelerini de teşkil ederler. Küllî kaideler tabiî hukuka ve modern hukukun hayli münakaşalardan ve tekâmülden sonra ulaştığı prensiplere uygundur. Bu kaideleri, hukukî tefsir kaideleri, usûl, zamanaşımı, ıztırar, iştirak, idarî tasarruflar, haksız fiiller ve benzeri tasnife tabi tutmak mümkündür. Mecelle'nin geriye kalan 16 kitabından çoğunluğu borçlar, 2. derecede eşya ve usûl hukukuna aittir. Şirketlerle ilgili kısım ise küçümsenemeyecek kadar önemlidir.

O dönemde, Fransızlar Osmanlı Devleti'ne kendi medenî kanunlarını kabul ettirme teşebbüslerine girmişlerdir. Bu konuda Sadrazam Âlî Paşa, 1284/1867 tarihinde ihtiyatlı bir üslupla konuyu Padişah'a arz etmiş ve diğer taraftan Said Paşa'ya code civile'nin Arapçası'ndan Türkçe'ye tercüme talimatını bile vermiştir. Bu fikrimizi zamanın İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarının gayretleri de desteklemektedir. Cevdet Paşa, Ma'rûzat adlı eserinde Fransız büyükelçisi De Bourre'nin rolünü ve bazı Osmanlı devlet adamlarının Fransız politikasına alet olduklarını açıkça belirtmektedir. Nitekim büyükelçi, bu konuda Âlî Paşa'yı ikna etmiş ve Âlî Paşa da hazırlıklara başlamıştır. Ancak bu gayretler bir sonuç vermemiş ve Bakanlar Kurulu'nda yapılan tartışmada, Âlî ve Kabuli Paşa'nın ısrarlı taleplerine rağmen, Ahmed Cevdet Paşa, Fuat Paşa ve Şirvani-zâde Rüşdü Paşa'nın karşı çıkmaları sonucu, Fransız medenî Kanununun alınmasından vazgeçilerek Mecellenin hazırlanmasına karar verilmiştir.

Millî bir medenî kanun hazırlanmasına karar verilince, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye nâzırı Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında kurulan Mecelle Cemiyeti'ne **Mecelleyi hazırlama vazifesi** verilmiştir. Yoğun çalışmalar sonucu cemiyet, ilk 100 maddeyi ve I. Kitap olan Kitâb'ül-Büyû'u hazırlayarak önce başta şeyhülislâm olmak üzere hukukçuların görüşlerine arz etmiş, yapılan tenkitler sonucu düzeltmeler yapıldıktan sonra, 1285/1869 tarihli bir mazbata ile sadârete arz olunmuş ve aynı yıl sâdır olan irâde ile yürürlüğe girmiştir. Bunu diğer 15 kitap takip etmiş ve nihayet 1293/1876 tarihli Kitâb'ül-Kazâ ile Mecelle tamamlanmıştır.

Mecelle'nin hazırlandığı sekiz sene içinde (1868-1876) bu hizmeti akamete uğratmak için muhalif fikirdeki devlet adamları ve Fransız büyükelçisi De Bourre ellerinden geleni yapmışlardır. Hatta bu gayretler sonucu, 1287/1869'da Cevdet Paşa, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye nazırlığından azledilmiş ve Mecelle'nin 4. Kitabından sonra bu heyetten de alınmıştır. Ancak **Cevdet Paşa'sız Mecellenin yürümeyeceğini anlayan devlet adamları**, O'nu tekrar görevinin başına ve daha yüksek makamlara getirmişlerdir. Mecelle'nin hazırlanmasında başta Ahmed Cevdet Paşa olmak üzere devrin tanınmış hukuk otoriteleri görev almıştır.

Mecelle, hazırlandığı devre göre, sistem ve muhteva bakımından önemli

yenilikler ihtiva etmesi ve çok sağlam bir hukuk mantığı ile kaleme alınmış bulunması dolayısıyla, sadece **bugünkü Türkiye hudutları içinde değil**, çok geniş bir sahada kabul görmüş ve tatbik olunmuştur. Bunlar arasında Mısır, Hicaz, Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan, Kıbrıs, Filistin'i ve İsrail'i de sayabiliriz. Mecelle, Arnavutluk, Bosna ve Hersek'de 1928; Kuveyt'te 1984 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Ayrıca bugün dahi bazı hükümlerinin İsrail hukukunda geçerli olduğunu yapılan araştırmalar göstermektedir. (257)

(257) Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzat, sh. 200; Türkgeldi, Ali Fuad, Ricâl-I Mühimme-i Siyâsiye, İstanbul 1928, sh. 127; Fındıkoğlu, Z. Fahri, Hukuk Sosyolojisi, İstanbul 1958, sh. 244; Mardin, Ebül-Ülâ, Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, sh. 64-65; Baron de Testa, Recucil des Traites de la Porte Ottomane, Paris 1892, c. VII, sh. 469; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, c. IV, sh. 95 vd.; Ma'rûzat, sh. 201; Mazbata için bkz. BA, İrâde-Dosya Usulü, nr. 65/7; Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, sh. 372 vd.; Ebül-Ülâ, Mardin, Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, sh. 66-88.

264. Osmanlı Miras Hukukunda şer'i ve âdi intikal diye bir düalizmin yer aldığını biliyoruz. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin miras hukuku konusunda şer'î hükümleri terk ettiğini göstermekte midir?

İslâm hukuku, savaş yoluyla fethedilen araziler üzerinde ülül-emre geniş yetkiler tanımaktadır. Osmanlı Devlet erkânı, Şeyhülislâmların nezaretinde bu yetkilerini kullanarak, savaş yoluyla feth ettikleri Anadolu ve Rumeli'nin çoğu arazisini, kuru mülkiyeti (rakabesi) devlete ve tasarruf hakkı da kamu yararı gereği vaz' edilen prensipler muvacehesinde reayaya ait olmak üzere, mirî arazi olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla mirî arazinin mülkiyeti devlette ve sadece **tasarruf hakkı reayada** kalmaktadır. Devlete ait arazide miras kaideleri geçerli değildir. Sadece reayanın tasarruf hakkının vefatında kime intikal edeceği söz konusudur. Bunu da tesbit edecek olan, kamu yararı ve örf âdetlerin yardımıyla ülül-emr yani devlet erkânıdır.

İşte Osmanlı Devlet erkânının, kamu yararı, örf ve âdet kaidelerini nazara alarak, bu tasarruf hakkının nasıl intikal edeceğine dair vaz' ettikleri kanun hükümlerine **âdî intikal kaideleri** denmiştir. Örfî hukuka göre tesbit olunan bu kaideler şer'î hükümlerle karışmaması için böyle adlandırılmıştır. Devlet erkânı, bu tasarruf hakkı üzerindeki yetkilerini, İslâm hukukundan

aldıklarından, bu kaidelere İslâmî olmayan miras hukuku demek mümkün değildir. Sadece, kaynağı ülül-emrin irâdesi olduğundan bu kaidelere adî intikal kaideleri ve şer'î hükümlerle sabit miras kaidelerine de **şer'i miras kaideleri** denmiştir. Osmanlı miras hukukundaki düalizmin yani ikiliğin aslı ve esası budur.

Mîrî araziye ait tasarruf hakkının, mutasarrıfının ölümü halinde, icâre-i müeccele denilen veresiye kira bedeli karşılığında, ülül-emrin tesbit ettiği hısımlara tefviz edilmesine **âdi intikal** denir. Örf ve âdete binâen devletçe verilen müsaade kabilinden olduğundan, âdi intikal denmiştir. Veresiye kira bedelinden bahsedilmesi ise, mîrî arazi statüsünde, devletin kiralayan ve reayanın da kiracı gibi telâkki edilmesindendir. Aslında kiracı gibi kabul edilen mutasarrıfın ölümünden sonra, kira akdinin sona ermesi gerekirdi. Hâlbuki intikal kaideleri ile tasarruf hakkı mutasarrıfına intikal etmektedir, Bunlara, ilerde göreceğimiz gibi, mirasçı değil, intikal hakkı sahipleri denmektedir.

Âdi intikalin konusuna üç gurup arazi girmektedir: Birincisi, mirî arazinin tamamı. İkincisi, aslı mirî arazi olan gayr-ı sahih vakıf araziler. Üçüncüsü ise, yine çoğunluğu mîrî arazi olan, ancak diğer mal çeşitleri de bulunan icareteynli vakıflar. Ancak icareteynli vakıflardan şer'î miras kaidelerine tâbi olanlar da vardır.

Terekeye dâhil mülk arazi ile menkul mallar şer'î miras kaidelerine tâbidir. Birçok konularda intikal kaideleri de ferâiz hükümlerine tâbi kılınmıştır. Bu sebeple miras hukuku deyince şer'î intikal akla gelir. (258)

(258) Mardin, Ebül-Ulâ, Hukûk-ı Tasarrufiye-i Arazî, İstanbul 1328, sh. 107 vd.; Cin, Halil, Eski ve Yeni Hukukumuzda Tarım Arazîlerinin Miras Yoluyla İntikali, Ankara, 1979, sh. 1-3, 35-37; Ömer Hilmi, Ahkâm'ül-Evkaf, 90 vd.; Berki, Vakıflar, 1/153 vd.; H. Cemâleddln, Telhis-i Ahkâm'ii-Arâzî, İstanbul 1329, 54. Madde şerhi; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, 369.

265. Osmanlı Hukukunda gayr-i menkul mülkiyeti var mıdır? Arazî Hukukunun şer'î dayanağı nedir? Bütün Osmanlı toprakları sadece mirî arazi midir?

Kur'ân'da yer alan "*mülk Allah'ındır*." şeklindeki ifadelerden İslâm hukukunda mülkiyet hakkının bulunmadığı tarzındaki bir iddianın yanında, arazinin de özel mülkiyet konusu olamayacağı şeklinde bazı iddialar ileri sürül-

mektedir. Bu iddia sahipleri, "*bütün kâinatın gerçek maliki Allah'tır*" şeklindeki iman esasıyla, insanın eşya üzerinde fiili hâkimiyeti ve zilliyetliği demek olan mülkiyet hakkını birbirine karıştırmaktadırlar. Kur'ân ve hadis, mülkiyet hakkının esaslarını tesbit ettiği gibi, fıkıh kitaplarında mevcut olan mülkiyetle ilgili hükümler de bu çeşit basit iddiaları reddetmektedir. İslâm Hukukunda arazinin de özel mülkiyete konu olabileceğini ve bununla ilgili hususî hükümler bulunduğunu ayrıntılı olarak göreceğiz.

Arazî hukuku ile ilgili mevzuatı ise iki ayrı dönem halinde tetkik etmek gerekmektedir.

A) Birinci dönem, İslâm'ın ilk dönemlerinden 1255/1839 tarihine kadar geçen uzun devredir. Bu devrede Fâtih zamanına kadar **arazi hukukunun mevzuatı fıkıh kitaplarıdır.** Fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümler fetvalarla desteklenmiştir. Fâtih zamanında ise Fâtih'in Umumî Osmanlı Kanunnâmesi özellikle devlete ait arazinin ahkâmını şer'î sınırlar içinde düzenlemiştir. Diğer arazi hükümleri ise fıkıh kitaplarındaki aynı hükümlerdir. Daha sonra bu umumî kanundan ilham alınarak eyalet ve livalara has bazı kanunlar daha tanzim olunmuştur. İkinci Bayezid'in 907 Hicri tarihli Umumi Kanunu, I. Selim'in Umumî Kanunu ve nihayet bu konuda zirveye yükselen Kanunî Sultân Süleyman'ın Kanunnâme-i Osmanîsi arazi hukukunun esasını teşkil eder. Bu kanunnâme bazı tadiller dışında 1839 yılına kadar yürürlükte kalmış ve Osmanlı arazi rejiminin temelini teşkil eden tımar sistemi ortadan kalkıncaya kadar esas alınmaya devam edilmiştir. Bu umumî kanunnâmelere dayanan 500'e yakın hususî kanunnâme de aynı esasları bölge ve eyâlet şartlarına göre tanzim eden hukukî düzenlemelerdir.

B) Tanzimat'ın ilânı olan 1839 yılından 1926 senesine kadar geçen zamandır. Bu dönem, tımar ve zeamet sisteminin ortadan kaldırılması münasebetiyle arazi ile alâkalı yeni arayışların başladığı bir devredir. Bu devredeki en önemli hukukî düzenleme, bir mukaddime, üç bab ve bir hatimeden meydana gelen 132 maddelik, 1274/1858 tarihli **Arazî Kanunu**'dur. Bu Kanun, tamamen şer'î hükümlere uygun olarak ve daha önceki kanunların hükümlerini de göz önüne alarak hazırlanmıştır. Osmanlı Devletindeki beş çeşit arazinin şer'î ve kanunî hükümlerini derlemiş ve eski dağınık hükümleri

ve fetvaları bir araya getirmiştir. En önemli özelliği tımar sistemi yerine, mîrî arazinin işletilmesi açısından yeni bir nizâmı oturtmasıdır. Önemle ifade edelim ki, Arazî Kanununun düzenlediği bazı hükümler günümüz hukukunda da önemini muhafaza etmektedir. Mer'a, yaylak ve kışlaklarla ilgili hükümler bunun açık misâlidir.

1858 tarihli Arazî Kanunu'ndan önceki ve sonraki dönemde, İslâm Hukukundaki arazi çeşitlerinin sayısı ve hukukî mahiyetlerinde bir farklılık ve değişiklik yoktur. Arazî Kanunu, daha önce mevcut olan ve bazen farklı tabirlerle ifade edilen arazi çeşitlerini bir araya getirerek kanun halinde düzenlemiştir. Yoksa Kanun'daki beşli arazi tasnifi, bu kanuna has değildir. Arazî Kanununun 1. maddesine göre, Osmanlı ülkesindeki arazi beş kısımdır:

1) Arâzî-i Memlûke (Mülk Arazî).
2) Arâzî-i Mirîye (Mirî Arazî).
3) Arâzî-i Mevkûfe (Vakıf Arazîsi).
4) Arâzî-i Metruke (Metruk Arâzî=Kamu Arazîsi).
5) Arâzî-i Mevât (Mevât Arazî). (259)

(259) Halis Eşref, Külliyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arazî, İstanbul, 1316, sh. 32 vd.; Karakoç, Tahşiyeli Kavanin, I/A vd.; Arazî Kanunu Mazbatası, Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, sh. 679-681; Arazî Kanunu, md. 1; El-ibadi, 1/266 vd.

266. Mîrî arazi ne demektir? Osmanlı ülkesinde bütün arazinin mâlikinin Padişah olduğu iddiası doru mudur?

Müslüman bir devlet savaş yoluyla bir toprağı fethettiği zaman, fethedilen arazinin hukukî statüsünü tesbit hakkı ülül-emre aittir. Dilerse Müslüman gazilere tevzi' ve temlik eder; o zaman arazi, **öşür arazisi** olur. Dilerse gayr-ı müslim ahalinin elinde bırakır; o zaman arazi **haracî arazi** olur. Ve dilerse de çıplak mülkiyetini (rakabesini) devlet hazinesine bırakır; tasarruf hakkını da kamu yararının gerektirdiği şekilde tanzim eder. Bu durumdaki arazi, öşür yahut haraç arazisi değildir. Aslı haracî arazidir. Ancak sahiplerine temlik olunduğu takdirde, miras sebebi ile parçalanarak verimi azalacaktır ve haraç tahsili zorlaşacaktır. Bu sebeple arazinin rakabesi beytülmala alıkonulmuş; tasarruf hakkı, ariyet veya kira yoluyla re'âyâya verilip işletmeleri sağlanmıştır. Re'âyâ öşür adıyla harâc-ı mukasemesini ve Osmanlı Devleti'nde

ise, çift akçası adıyla harac-ı muvazzafını verirler. Arazî, mülkleri değildir. İşte rakabesi beytülmala alıkonulan ve tasarruf şekli devletçe tanzim olunan bu çeşit araziye araziy-i mirîye (**mirî arazi**), arâzî-i memleket veya arâzî-i beytülmal denilir. Irak arazisi, Hanefiler dışındaki mezhep hukukçularına göre bu kabildendir. Ancak onlar bu çeşit araziye "Müslümanlara vakıf" adını vermektedirler. Ebüssuud Efendi mirî arazinin tarif ve hukukî mahiyetini bu şekilde izah etmektedir.

Önemle belirtelim ki, mîrî arazinin menşei tamamen İslâm Hukukunun ülül-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisidir. Yani şer'î'dir. Ebüssuud Efendi, Osmanlı topraklarındaki mîrî arazi rejimini diğer mezheplerin Müslümanlara vakıf anlayışıyla izah etmiştir ve yerinde bir izahtır. Ancak, mîrî arazinin tasarruf şeklinin tesbiti kamu yararına uygun olmak şartı ülül-emre bırakıldığından, tasarruf tarzının tesbitinde eski Osmanlı Hukukunun yahut bir başka hukuk sisteminin tesiri olabilir. Bunda şer'î hükümlere aykırı olmamak kaydıyla şer'î bir mahzur yoktur. Mirî arazi yani beytülmal arazisi kavramı Hz. Peygamber zamanından beri vardır.

Şimdi **mirî arazinin hükümlerini ve tasarruf şeklini** özetleyelim:

Beytülmal arazisi, memleket arazisi yahut Osmanlı döneminde mirî arazi denilen hazine arazileri, **Hz. Peygamber devrinden beri vardır**. Değişen sadece işletilme tarzıdır. Başta Selçuklu Devleti ve Abbasîler olmak üzere, her Müslüman devlet zamanında, devlete ait arazi kavramı mevcut olmuş ve bu arazi değişik şekillerde işletilegelmiştir. İlhanlılarda bulunan ve hukukî sonuç itibarıyla ikta' tasarrufuna benzeyen ülüş sistemi bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devleti'ne kadar gelen Müslüman Türk Devletlerinde, beytülmal arazisinin tasarruf şekli ikta'dır. Osmanlı Devletindeki **tımar** müessesesi iyi tetkik edilirse, bazı farklarla Hz. Peygamber zamanından beri var olan ikta' muamelesinin gelişmiş bir şekli olduğu görülür.

Daha önceleri arâzî-i memleket yahut arâzî-i beytülmal diye adlandırılan hazine arazisi, Osmanlı Devleti zamanında mîrî arazi adını almış ve tasarruf şekli de tımar denilen bir nizâma tabi tutulmuştur. Tımar yahut dirlik denilen sistemin ikta' müessesesinin devamı mahiyetinde olduğunu ve Avrupa'daki feodalite rejimi ile uzaktan yakından ilgisi bulunmadığını ilgili soruların cevap-

larında açıkladık.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarından itibaren fethedilen arazinin önemli bir kısmı, yani Anadolu ve Rumeli arazisi, mirî arazi olarak kabul edilmiştir. Söz konusu arazi, daha önce genel esaslarını açıkladığımız tımar sistemine göre işletiliyordu. Ancak mirî arazi, çiftçilere icare veya ariyet akdi ile doğrudan doğruya veriliyor; onlardan alınan vergi gelirleri ise, ifa ettikleri kamu hizmeti ve cihad vazifesi karşılığında tımar, zeamet ve has sahiplerine tahsis ediliyordu. Onlar da kontrollerine verilen araziyi çiftçi ahaliye tefviz etmekte, tefviz sebebiyle aldıkları harâc-ı mukâsemeyi karşılayan öşür, harâc-ı muvazzafı karşılayan çift akçesi ve ağalık hakkı gibi vergiler karşılığında re'âyâ eline sipahi veya zaim senedi yahut tapu temessükü denilen tasarruf senetleri vermekteydiler.

Tasarruf hakkı sahipleri ellerindeki araziyi ferağ edebilmekte, vefat edince de intikal yahut tapu hakkı sahipleri yoksa, arazi mahlûl olmakta ve tımar yahut zeamet sahipleri tarafından talibine yeniden tefviz olunmaktaydı. Mirî araziye ait bütün bu işlemleri sahib-i arz olarak ifâde edilen sipahi ve zaimler yürütüyordu. Nihayet tımar sisteminin tamamen bozulması üzerine, 1274/1858 tarihli Arazî Kanunu ile tımar ve zeamet usulü ilga edildi. Bir ara mîrî arazinin ihale ve tefviz işlemleri mültezim ve muhassıl denen görevlilere devredildi. Daha sonra bunlar da ilga edilerek arazi memurlarının tasarruf hakkı sahiplerine verecekleri üstü tuğralı tapu senetleri ile mirî arazinin tasarruf işlemleri yürütülmeye başlandı.

Yapılan bu izahlar göstermektedir ki, Osmanlı topraklarında bulunan beş çeşit araziden biri olan **mirî arazi, Padişaha ait mülk arazi demek değildir**. Belki devlet hazinesine ait arazi manasınadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ve hatta Selçuklu Devletinde bütün toprak Padişahın mülküdür şeklindeki iddia, İslâm Hukukunun ve mirî arazinin statüsünün bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu iddiayı ileri sürenler, sadece beğlik demek olan mîrî kelimesinin sözlük anlamından yola çıkmışlardır.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti'nde devlete ait malların tamamen Padişah'a ait olduğu şeklindeki iddialar tamamen yalan ve yanlış beyânlardır ve bu iddiayı ileri sürenler, konuyla ilgili şer'i hükümleri ve Osmanlı Devleti'nin tatbikatını hiç bilmeyenlerdir. Devlet mallarının tasarruf

hakkının belli ölçülerde Padişahın yetkisinde olması ile mülkiyetinin Padişaha ait bulunması arasındaki farkı da gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"İslâm Devletinde, beytülmala ait mallarda tasarruf ve velayet hakkı, halife ve sultânlara aittir. Bunun sebebi, mülkiyetin sultân ve halifelere ait olması değildir. Belki sultân ve halifelerin, yeryüzünde Mâlik'ül-mülk olan Allah'ın halifesi ve vekili olmaları ve yeryüzünde fesâd ve kargaşayı önlemek üzere kendilerine bu husûsda tanzim ve tevzi' yetkisi verilmesidir" (Md.2). (260)

(260) Ebüssuud, Mecmua-i Kavanin, Süleymaniye kütp. Carrullah nr. 968, vrk. 10; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, sh. 426 vd., 446 vd.; El-İbâdi, c. I, sh. 280 vd.; Cin, Halil, Mirî Arazî ve Bu Arazînin Özel Mülkiyete Dönüşümü, sh. 43 vd.; Halis Eşref, Külliyât, sh. 73 vd.;

267. Osmanlı Devleti, zina suçunun cezası olan recm, hırsızlık suçunun cezası olan kat'-ı yed yani el kesme gibi had cezalarını uygulamış mıdır?

Osmanlı Devleti'nde, uygulamadaki bazı aksaklıklara rağmen, itirazsız kabul edilen ve değiştirilmeyen suç ve ceza grubu, had suçları ve cezalarıdır. Had kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla men etmek demektir. Terim olarak ise, Allah hakkı (kamu hakkı) olarak uygulanması gereken miktarı belli ceza demektir. Bu çeşit suç ve cezalarda tam anlamıyla kanunilik ilkesi geçerlidir. Şeriatın tarifine az da olsa uymadığı an, had cezaları uygulanmaz. Suçlara da cezalara da had tabiri kullanılmaktadır.

Had cezalarını gerektiren suçlar yedi tanedir:

Zina, iffete iftira (kazf), içki içmek (şirb), hırsızlık (sirkat), yol kesme (hirâbe = kat-ı tarik), dinden dönme (riddet) ve isyan (bağy).

Had cezalarının en önemli özelliği, en küçük bir şüpheden sanığın yararlanması ve daha önemli olanı da, **isbatının çok ağır olmasıdır**. Bu şartlar yerine gelmediği takdirde, had cezaları değil, ta'zîr cezaları uygulanacaktır.

Mesela **Zina suçu üç şekilde sabit olur**: Birincisi, tam ehliyetli, Müslüman, erkek ve dürüst dört şahidin bizzat gördüklerini beyan etmeleriyle sabit olur ki, bu çok zor bir yoldur. Ayrıca zaman aşımına da uğramaması şarttır, ikincisi, zina edenin dört defa zina suçunu ikrar etmesidir. Üçüncüsü; karinelerdir. Evli olmayan bir kadının gebe kalması ile de zina suçu sabit olur.

Böylesine zor şartlarla isbat edilebilen ve en küçük bir şüphe ile bertaraf edilen zina haddinin uygulaması da çok az olmuştur. Osmanlı hukuk tarihinde

her zaman zina haddi kabul edilmiş, ancak uygulaması pek nadir vuku' bulmuştur. Suçun teşekkülü ve isbatı için aranan şartlardan biri olmayınca ta'zir cezaları gündeme gelecektir.

Bu konuda **Osmanlı hukuk tarihinden bazı örnekler** verelim:

Dulkadiroğulları ceza kanunundan: "her kim zina eylese, şer' ile ya örf ile sübut bulsa, ergen ise had olmaz ise on üç altın alına. Evli ise recm olmazsa on beş altın alına".

Kanuni'nin ceza kanunnâmesinden; "Bir Müslüman zina eylese, şer' ile sabit olsa ve zina eyleyen muhsan yani evli olup bay olsa siyâset olunmadığı yani hadd-i zina urulmasa...".

Yaptığımız araştırmalar, bütün Osmanlı tarihi boyunca uygulanan recm cezasının iki elin parmaklarından daha az olduğudur. Mesela, 929 tarihli bir mahkeme ilamı Kanuni devrinde recmin tatbik edildiğini gösterdiği gibi, 1091 yılında da hem de Padişahın huzuruyla bir recm cezası uygulanmıştır. İstanbul Aksaray'da Murad Paşa semtinde, bir yeniçeri emeklisinin hanımı komşusu bir Yahudi ile zina etmiş ve mahallelinin olayı basması ve dört şahidin şahitlik etmesi üzerine, At Meydanı'nda uygulanan bu recm cezasına, Rumeli Kazaskeri Beyâzî-zâde Ahmed Efendi hüküm vermiştir.

Osmanlı hukuk tarihi boyunca, hadd-i sirkatin de uygulandığını, şer'iye sicillerindeki karar örneklerinden öğreniyoruz. Ayrıca kanunnâmelerde de mesele tasrih edilmiştir.

Mesela, Dulkadiroğulları kanununda "Ve her sârıkın (hırsızın) ki kat'ı yed olunca, eğer aynı ile sirkat etdiği davar olursa, alınup sahibine verile; durmaz ise tazmin olunmaya" denilmektedir.

Osmanlı Kanunnâmelerinde ise, " ..tahılın uğurlasa, şer'an kesmek lâzım olması... cürm alına" ".. sirkat nisaba yetişmemiş, olsa kadı ta'zir ede." (261)

(261) Molla Hüsrev, c. II, sh. 61 vd.; Damad c. I, sh. 592; Kâsânî, c. VII, sh. 52-61; Udeh, c. II, sh. 432 vd.; Ali Rıza, "Men'i Müskirat Kanunu Münasebetiyle Haddi Şer'i Hakkında Mütâlâa", Ceride-i Adliye, sayı 4, Sene 1338 Nisan, sh. 182 vd.; Udeh, c. I, sh. 634 vd., c. II, sh. 343 vd.; Ebu Ya'la, sh. 244 vd.; BA, Tapu Tahrir Defteri, nr. 735; Barkan, Kanunlar, 120/6; YEE, nr. 14-1540, Layiha, sh. 49-50; Alaaddin Bey Kanunu, BA, Tapu Tahrir Defteri, nr. 735, vrk. 1-2; Kanunnâme, İÜ. Ty. 1807, vrk.3; Silahdâr Tarihi, c. I, sh. 731; Kanunnâme, ÎÜ, Ty. 1807, vrk. 5/a-b.

VII - OSMANLI DEVLETİNDE AZINLIKLARA TANINAN HAKLAR

268. Osmanlı Devleti'nde azınlıklara tanınan hakları kısaca özetler misiniz? Neden azınlıklara bazı elbiselerin giyilmesi ve evlerinin yüksek binası müsaadesi verilmiyordu?

İslâm Hukukunda insanlar, mensup oldukları dinlerine göre birbirinden tefrik olunurlar. Vatan ve millet mefhumları yerine, aynı dinin tâbi'leri demek olan ümmet kavramı bu sebebden dolayı gündeme gelmiştir. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, vatandaş demek olan ra'iyye, Müslüman ve gayr-ı müslim olarak ikiye ayrılır. Rumlar ile Ermenilerin Hıristiyan ve Türklerin ise tamamen Müslüman olmaları tesadüf kabilinden ve kaderin bir cilvesidir.

Bu sebeple Osmanlı Hukukunda, İslâm ülkesinde ikâmet eden insanlar, dinlerine ve tâbi oldukları devlete göre üç ana gruba ayrılırlar:

1) Müslümanlardır.

2) Zimmîlerdir. Yani Müslüman olmadığı halde, zimmet akdi ile İslâm ülkesinin hâkimiyeti altında yaşamayı kabul eden ve İslâm ülkesinde devamlı ikâmet hakkına sahip olan insanlardır.

3) Müste'menlerdir. Bu, kendilerine geçici olarak İslâm ülkesine girme ve ikâmet etme izni verilmiş olan yabancı gayr-ı müslimlere denir.

Azınlık kavramını kısaca açıkladıktan sonra, şimdi de azınlıklara tanınan haklar üzerinde duralım:

Bu konudaki genel prensibi belirttikten sonra, bazı ayrıntılar üzerinde de durmak istiyoruz: Hem Selçuklu ve hem de Osmanlı Devletinde Müslümanlara tanınan hak ve hürriyetler, zimmî denilen gayr-i müslim vatandaşlara da, bazı istisnaların dışında tanınmıştır. Tanzîmât ve Islâhat fermanlarıyla, hak ve hürriyetlerin yeni yeni tanındığı şeklindeki iddia, Avrupalıların kuru bir iftirası ve bizdeki tarihi bilmeyenlerin de buna, bilerek veya bilmeyerek aldanmasından başka bir şey değildir. Zira Müslüman Türk Devletleri, kendilerine, "*Bize tanınan haklar onlara da tanınır; bize yüklenen ödevler onlara da*

yüklenir" şeklindeki hadisi, esas olarak kabul ve tatbik etmişlerdir. Müste'men denilen yabancılar da, zimmîler gibidirler. Ancak, İslâm ülkesinde sadece geçici ikamet hakkına sahip olmalarından dolayı, devamlı ikamet nimetinin külfetleri bunlara yüklenmez.

Bu genel esaslardan sonra şimdi de bazı ayrıntılar üzerinde durmak istiyoruz:

1- Siyasî ve İdarî Haklar: Bu haklar sadece zimmîlere tanınmıştır.

Bu konuda şu iki hususun bilinmesinde yarar vardır:

Birincisi: Zimmîler, İslâm ülkesinin vatandaşı olduklarından kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptirler. Din ile bağlantısı bulunmayan alanlarda zimmîler de kamu görevlisi olabilmektedir. Bu kaidenin tek istisnası, zimmîlerin devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, valilik, sancak beyliği, sadâret ve kadılık gibi, hâkimiyet hakkını kullanma manasını ifade eden görevlere getirilemeyişleridir. Osmanlı Devletinde durum böyledir. Tanzîmât'tan sonra bazı zimmîlere bakanlık görevi bile verilmiştir. Bu arada zimmîler, kendi cemâatleri içinden seçilen ve devlete karşı sorumlu bulunan dinî bir şef tarafından idare olunmaktadırlar. Hıristiyan cemâatlerin başında patrik ve metropolitler, Yahudilerin başında ise hahambaşılar bulunuyordu.

İkincisi: Seçme ve seçilme hakları konusunda ise şunlar söylenebilir: Seçimle işbaşına gelen halifenin kendisi Müslüman olması gerektiği gibi, seçmenlerinin de Müslüman olması icab eder. Şûra meclisi yani yürütme meclisinin üyeleri konusunda da, zimmîlere seçme ve seçilme hakkı uygulamada tanınmamıştır. 1876 tarihli İntihâb-ı Meb'ûsân Kanunu ile bu esaslar çiğnenmiş ve zimmîlere, İslâm'ın verdiğinden fazlası verilmeye kalkışılmıştır. Neticesi de Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve yıkılması olmuştur. Bugün kendilerini hukuk devleti ilan eden birçok devletlerin, başta Amerika olmak üzere, siyahlara yeni yeni seçme ve seçilme hakkı tanırken, bize çeşitli teraneler okumaları, her halde iyiye işaret değildir.

2- Temel Hak ve Hürriyetler: Konuyu ana başlıklarıyla özetlemek gerekirse;

A) Zimmîler şahsî hak ve hürriyetlerden tıpkı Müslümanlar gibi yararlanmışlardır. Bunlar içinde bazı cüz'î sınırlamalar dışında, seyahat hürriyeti, şahsın dokunulmazlığı ve mesken hürriyeti gibi hak ve hürriyetler vardır. Hem de Avrupalının, kadınları insandan saymadığı günden beri vardır. Bu

konuda tarihimiz, bütün insanlığa ibret olacak şeref sayfaları ile doludur. Seyahat ve ikâmet hürriyetlerinin tek istisnası, Kur'ân'ın emriyle zimmîlerin Hicaz bölgesine sokulmamalarıdır. Bu arada zimmîlerin mesken ve ikâmetgâh hürriyetleri, Osmanlı Devleti'nde, kendilerine ve Müslümanlara zarar vermeyecek şekilde tanzim olunmuştur. Zimmîler, genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinde gruplar halinde iskân edilmişlerdir. Meselâ 1582 tarihli bir fermanla zimmîlerin İstanbul'da Eyüp semtinde oturmaları yasaklanmıştır. Muhtelif fermanlarla, İslâm hâkimiyetinin nişanesi olarak, zimmîlere ait evlerin Müslümanların evlerinden yüksek olmaması emredilmiştir.

Zimmîlere şahsî hak ve hürriyetlerinin, meşru dairede tanındığını, aslen Macar olan bir müsteşrik şöyle ifade etmiştir:

"500 sene hâkimiyetleri altında yaşadığımız Osmanlılar, bize hayat hakkı tanımasalar ve günde bir gayr-i müslim öldürselerdi, bugün Yunan, Sırp, Bulgar ve Romen halkından bahsedilemezdi".

B) Zimmîlere din ve vicdan hürriyeti de meşru dairede tanınmış ve tatbik edilmiştir. Osmanlı hukukunda zimmîlerin dinleri ile baş başa bırakılmaları, İslâm'dan alınan temel bir prensiptir. Ancak İslâm hâkimiyeti ile bu hürriyetleri dengelemek için bazı kayıtlamaların getirildiği de inkâr olunamaz.

Evvelâ, İslâm devletler hukukuna göre, sulh yolu ile fethedilen ülkelerde mevcut olan zimmîlerin ma'bedlerine dokunulmaz, ancak yenilerinin inşasına da izin verilmeyebilir. Savaş yoluyla fethedilen topraklarda ise, İslâm devletinin reisi, âmme maslahatına dayalı bir takdir hakkına sahiptir. İsterse, eskileri de yıktırabilir.

Bu şer'î hükümlere rağmen, Fâtih Sultân Mehmed'in savaş yoluyla fethettiği İstanbul'daki kiliselerin bir kısmını olduğu gibi bırakması, Müslüman Türklerin din ve vicdan hürriyetine verdiği önemi göstermektedir. Ebüssûud, bunu fetvasında belirtmiştir. Yine, Fâtih; Sırp Kralı Brankoviç'e Macar Kralı'nın "Sırbistan'ın her tarafında Katolik kiliseleri tesis edeceğim, Protestan kiliselerini yıkacağım" dediğini bile bile, "eğer devletime itaat ederseniz, her camiinin yanında bir kilise inşâ edilecek; buralarda herkes kendi Halikına ibâdet edecek" cevâbını vermiştir.

Saniyen, Zimmîler, haç ve çan gibi dini sembollerini, ma'bedleri içinde izhâr edebilecekleridir. Ancak Müslümanların sakin oldukları şehirlerde, ma'bedleri dışında izhar edemeyeceklerdir. Bu sembollerini reklam ve propaganda için asla kullanmayacaklardır.

Sâlisen, zimmîlerin düşünce toplantı ve eğitim hürriyeti de mevcuttur. Ancak bu hürriyetlerin şer'î hükümlere aykırı olmayacak şekilde kullanılması şarttır. Kendilerine has mekteplerinde, çocuklarını eğitme ve dinlerini öğrenme hakkına sahiptirler. İstanbul'daki okulları bu hürriyetin canlı şahitleridirler.

Zimmîlere, devlet bütçesinden finanse edilen kamu hizmetlerinden yararlanma, bazı istisnalar dışında sosyal güvenlik kurumlarından istifade etme ve çalışma hakkı da tanınmıştır. Biz ayrıntıya girmiyoruz.

3- **Diğer Haklar**: Yani zikredilenlerin dışında kalan mevzularda, bir kısım cezaî hükümler, aile ve miras hukukuna ait inanç farklılığından doğan bazı müesseseler dışında, zimmîler, tamamen Müslümanlar gibidirler. Yani akideye dayanmayan konularda Müslümanların tabî olduğu hükümlere tâbi'dirler. Şer'iye sicillerini tetkik edip de, Yorgi yerine Ahmed'in ve İzak yerine Mehmed'in mahkûm edildiğini görenler, bu esasların satırlarda kalmadığını müşahede edeceklerdir. Zimmîlerin mülkiyet hakkı başta olmak üzere her haklarına riayet edildiğini görmek isteyenler, binlerce sayfayı bulan ve adetleri 20.000'i geçen şer'iye mahkemesi kararlarına müracaat edebilirler. (262)

(262) Islahat-ı Kanuniye, BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 4 vd.; Kasani, Bedâyi', c. VII, sh. 100; Rehber-i Mu'âmelât, Bend, 213 vd.; Takvim-i Vakâyi, nr. 1044; Ahmed Refik, Oniklnci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, İstanbul 1988, sh. 53-54, 83-84, 157, 105, 227 vd.; Zeydan, Ahkâm'üz-Zimmiyyîn, 10 vd.; 95 vd.; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 310 vd.

269. Osmanlı Devleti'nde azınlıkların görev ve yükümlülükleri nelerdi?

Osmanlı Hukukunun kabul ettiği hak ve hürriyetlerden yararlanan zimmîlerin bazı vazife ve mükellefiyetleri de söz konusudur. Bunları birer cümle ile özetlemekte yarar vardır:

Evvelâ, belli şartları taşıyan şahıslardan alınan **cizye vergisi** karşılığında, **zimmîler, askerlikten mu'âfdırlar**. Yani cizye vergisi aslında ek bir mükellefiyet sayılmaz.

Saniyen, arazilerinden haraç denilen bir vergi vermekle mükelleftirler. Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli arazisini aslı harâcî arazi olan mirî arazi statüsünde kabul ettiğinden, bu vergide Müslümanlar ile zimmîler aynıdır.

Sâlisen, gümrük vergisinde zimmîlerden alınan nisbet Müslümanlarınkinden fazladır. Ancak kapitülasyonlarla bu nisbet çok düşürülmüştür.

Bunlardan başka zimmîlerin bazı vecibeleri daha vardır. İslâm'a hakaret sayılabilecek ve Müslümanları gözden düşürecek hareketlerden kaçınacaklardır. Dinlerinin reklâm ve propagandasını yapamayacaklardır. Sadece, gayri-müslimlerin yaşadığı şehirlerin dışında, içki ve domuz satamayacaklardır. Kılık kıyafet ve benzeri hususlarda Müslümanları taklid edemeyeceklerdir. Bu sebepledir ki, Osmanlı Devleti, zimmîlerin kıyafetleri açısından bazı sınırlamalar getirmiştir. Daha fazla ayrıntıya girmiyoruz. (263)

(263) Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", Belleten, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 371- 391.

270. Fâtih'in azınlık hak ve hürriyetleri ile ilgili fermanını kısaca anlatır mısınız?

Müslüman ecdadımız, günümüzdeki Avrupalılar gibi çifte standartlı davranmamıştır. Nazarî planda va'd ettiğini, uygulamadaki bazı hatalar dışında aynen tatbik etmiştir. Bunun canlı bir misâlini, zimmîlere tanınan hakları yazılı bir emir ve ahidnâme haline getiren Fâtih Sultân Mehmed'in şu fermanında görüyoruz: "**Galata Zimmilerine Verilen Ahidnâme**" (Galata zimmîlerinin ahidnâmesidir. Ebül-Feth Sultân Muhammed Hân İstanbul'u feth eyledükde vermiştir. Rumca yazılub üzerine tuğra çekilmiştir)

"Ben Ulu Pâdişâh ve ulu şehinşâh Sultân Muhammed Hân bin Sultân Murâd'ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdiğar hakkı içün ve Hazret-i Resûlün (Aley'is-Salâtü Ve's-Selâm) pâk, münevver, mutahhar ruhu içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve yüz yirmi dörtbin peygamberler hakkı içün, dedem ruhîçün ve babam ruhîçün, benim başım içün ve oğlanlarım başîçün, kılıç hakkîçün, şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içün Babaları Pravizin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile Kal'a-i mezkûrenin miftâhın gönderüb bana kul olmağa itaat ve inkıyâd göstermişler. Ben dahi;

1. Kabul eyledim ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne veçhile câri olagelirse, yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler. Ben dahi üzerlerine varub karalarını yıkub harâb etmeyem.

2. Büyürdüm ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metâ'ları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendülerin ellerinde mukarrer ola, müte'ârız olmayam ve üşendirmeyem.

3. Anlar dahi rençberlik edeler. Gayrı memleketlerim gibi deryadan ve kurudan sefer edeler, kimesne mâni ve müzâhim olmaya, mu'âf ve müsellem olalar.

4. Ben dahi üzerlerine harâc vaz' edem, sâl be-sâl edâ edeler gayrılar gibi. Ve ben dahi bunların üzerlerinde nazar-ı şerifim dirîğ buyurmayub koruyam gayrı memleketlerim gibi.

5. Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar âyinlerince. Amma çan ve nâkûs çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.

6. Ve Ceneviz bâzirgânları deryadan ve kurudan rençberlik edüb geleler ve gideler. Gümrüklerin âdet üzere vereler. Anlara kimesne te'addî etmeye.

7. Ve büyürdüm ki, yeniçerliğe oğlan almayam ve bir kâfiri rızâsı olmadan Müslüman etmeyeler ve kendüleri aralarında kimi ihtiyar ederlerse maslahatları içün kethüda nasbedeler.

8. Ve büyürdüm ki, evlerine doğancı ve kul konmaya ve kal'a-i mezkûre halkı ve bâzirgânları angaryadan mu'âf ve müsellem olalar.

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahriren Fî Evâhir-i Cemâziyelûlâ sene seb'in ve hamsin ve semânemi'ete" (857 H./1453 M.) (264)

(264) Paris, Bib. Nat. msh. fonds turc anc. n. 130, fol. 78; Rehber-i Mu'âmelât, Bend, 213 vd.; Zeydan, Ahkâmü'z-Zimmiyyîn, sh. 95 vd.; 130-136; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 318-319

271. Tanzimat'tan sonra azınlık hakları ile ilgili ne gibi gelişmeler olmuştur?

A) Siyasî gelişmeler ve Osmanlı Devletinin gün geçtikçe daralması göz önüne alınırsa görülecektir ki, "yeniden düzenlemeler" demek olan Tanzi-

mat, Osmanlı Devleti'nin kendi isteğiyle ve kendi yararına olarak yaptığı yeni ve yararlı düzenlemeler değildir. Tam aksine, maalesef Osmanlı Devleti, kukla haline gelmiş ve Avrupa devletleri oradan üfledikçe o burada oynar olmuştur.

Bu acı halin en acıklı neticelerini, devletler hususî hukukunda görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, dış devletlerin baskısı ve Osmanlı hukuk nizâmının icradaki bozukluklardan dolayı sarsılmış olması, azınlıkların haklarını görünürde savunan siyasî hareketlere hız kazandırıyordu. İç ve dış baskıların telkin ve tahriki ile haddini aşan II. Mahmûd, Şöyle diyebiliyordu:

"İsterim ki, bundan sonra Müslümanlar camide, Hıristiyanlar kilisede ve Yahudiler havrada biri birinden ayrılsın".

Yani diğer alanlarda eşit olsunlar. Hâlbuki İslâm hukukuna göre, saydığımız istisnalar dışında zâten eşitlik vardı. Azınlıkların isteği ise, siyasî eşitlik yani hâkim unsurun Müslümanlar olmaması idi.

Padişah böyle derken, Hıristiyan bir yetkili de şunu itiraf ediyordu:

"Türklerle Hıristiyanlar arasındaki fark, sadece elbisede, isimde ve selâm tarzındadır". Bu anlayışı, Ermeni Katoliklerin bir millet olarak tanınması takip ediyordu.

Nihayet, 1839'da Müslüman ve gayr-i müslim tebaanın can, ırz ve mallarının korunmasını teminat altına almak üzere **Gülhâne Hatt-ı Hümâyûn'u** ilan edildi. Bu fermanla Avrupalılar, istedikleri tam eşitliği elde edememişlerse de, en azından va'dini almışlardır. Tanzîmât'la birlikte sancak ve eyâlet merkezlerinde Müslüman ve zimmî üyelerden oluşan meclisler kurulmuş ve her ihtifalde azınlıklardan bahsedilir olmuştur. 1844'de Hıristiyanların mezhep değiştirme yasağı kaldırılmıştır. Bütün bunlar, Avrupalıları tatmin etmemiştir. Zira onların arzusu, azınlıkları hâkim unsur haline getirmeleri ve bu konuya mani teşkil eden İslâm milletler hukuku kaidelerinin terkidir. İşte bu baskılar sonucu **Islâhat Fermanı** ilan edilmiştir.

B) Azınlıkların İslâm hukukundaki statüsünü bir İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nin eliyle değiştirmek gayesiyle ve gayr-ı müslimlerle ilgili olarak ilan edilen 1856 tarihli **Islâhat Fermanı ile elde edilen veya edilmek istenen** şunlardı:

Avrupalıların kulağına hoş gelmesi için mezhep hürriyetinin icrası va'd edilmiştir. Hâlbuki İslâm Hukukunda da bu hürriyet vardır. Avrupalılar mürted hakkındaki şer'î hükmü değiştirmek istemişlerse de, buna muvaffak olamamışlardır. Bütün baskılara rağmen, sadece karma mahkemelerde gayr-ı müslimlerin şahitliği kabul edilmiştir. Azınlıkların mahallî meclislerde temsili esası getirilmiştir. Fermanın yeni gibi gösterdiği, davaların neşir ve ilânı, işkencenin kaldırılması gibi hususlar, zaten "şer'i şerif"de vardır. Bu ferman, ne Müslüman ve ne de gayr-ı müslim tebaa tarafından beğenilmemiştir.

C) 1876 tarihli Kanun-ı Esasî, vatandaşlık mefhumunu, "müslim, zimmî ve müste'men" üçlüsünden çıkarmış ve Osmanlı ülkesinde bulunan **herkesi eşit şekilde Osmanlı saymıştır**. Yani bu herkes mefhumunun içine Hıristiyan ve Yahudiler de dâhildir ve Türklerin hâkim unsur vasfı ortadan kalkmıştır. Artık İslâm milleti değil, Osmanlı milleti vardır. Bunu 1864'de vilâyetlerdeki meclislere azınlıktan üyelerin de katılması; hukuk ve cinayet meclislerine gayr-i müslim üyelerin atanması ve nihayet 1879'da Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin kurulması takip etmiştir. Azınlıklar, İslâm devletine tâbi olmanın bir alâmeti olan cizyenin de önce adını bedel-i askerî olarak değiştirmişler, sonra askere alınma çabalarına girişmişlerdir. Bunu, İslâm'ın asırlardır tanıdığı din hürriyetini istismarları takip etmiş ve bu hürriyetin sınırları yeni kilise ve havra inşası talepleriyle de kalmayarak, kendi dinlerinin propagandasına kadar vardırmışlardır. II. Meşruiyetten sonra iyice azıtan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin iki üç bakanı kendilerinden olduğu halde, yine de haklarımız çiğneniyor diye Avrupalı devletlere Osmanlı Devletini şikâyet etmişlerdir.

Nihayet Osmanlı devleti yıkılınca, ona diş bileyen kandırılmış Müslümanların ve nankör gayr-ı müslimlerin hali, bugün Filistin'de, Suriye'de, Lübnan'da, Balkanlarda ve Rusya'da gün gibi ortadadır. İbret alınırsa, tarih tekerrür etmeyecektir. (265)

(265) BA, YEE, nr. 14-1540, sh. 23; Düstur, I. Ter. 1/4 vd.; Fındıkoğlu, Z.F., "Tanzîmâtta İçtimaî Hayat", Tanzîmât I, İstanbul 1940, sh. 619; Cevdet Paşa, Tezâkir, c. 1-12, sh. 68 vd.; Cln-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, c. II, sh. 336-337.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MALÎ HUKUK, İKTİSADÎ VE TİCARÎ HAYAT

I - OSMANLI VERGİ SİSTEMİ VE ŞER'Î DAYANAKLARI

272. Osmanlı Hukukunda vergi ne demektir? Çeşitleri nelerdir? Şerîatın dışında vergi var mıdır?

Devlet ve milletin korunması, varlığını devam ettirmesi ve ilerlemesinin sağlanması, kısaca kamu hizmetlerinin ifası için bir kısım masraflar yapmak gerekmektedir. Bunları karşılamak, Müslümanların dini görevleri arasındadır (farz-ı kifâye). Her Müslümanın varlığı nisbetinde mükellef bulunduğu bu malî göreve "garâmet-i maliye" veya "teklif" yahut çoğulu olarak "tekâlif adı verilmektedir. Osmanlı hukukunun malî esasları, fıkıh kitaplarında ifadesini bulan şer'î hükümlere dayanmaktadır. Bu sebeple fıkıh kitapları tetkik edilmeden vergi hukukumuzun meşruiyet dayanakları tam olarak anlaşılamaz.

Hz. Peygamber Devrinden 1255/1839 yılına, yani Tanzimat'ın ilanına kadar, bütün Müslüman devletlerinde ve dolayısıyla Türk Devletlerinde esas kabul edilen vergi sistemi aynıdır ve temelde İslâm hukukunun fıkıh kitaplarında ifadesini bulan malî hükümlerden ibarettir. Ancak, İslâm Hukukunun bu konuda ülül-emre tanıdığı bazı yetkiler sebebiyle, örf ve âdete dayanan vergiler hususunda bazı isim ve miktar farklılıkları da söz konusudur. Fıkıh kitaplarında anlatılan tekâlifde ise, hiçbir farklılık yoktur.

Osmanlı Hukukunda **Tanzîmat öncesi dönemde** mevcut olan vergileri (tekâlifi) iki ana kısma ayırabiliriz:

Bu ayırım vergiyi tesbit eden mevzuatın özelliğine göre yapılmıştır.

A) Şer'î Vergiler (Tekâlif-i Şer'iye);

B) Örfî Vergiler (Tekâlif-i Örfiye).

Kur'ân ve sünnetten alınan şer'î hükümlerle miktarı ve nisbeti tayin edilen vergilere **şer'î vergiler** denir. Ülül-emrin yetkisiyle ve içtihadı hükümlerle tesbit edilenler ise **örfî vergiler** adını alır.

Şer'î vergiler deyince aklımıza zekât, öşür, cizye, haraç, gümrük vergisi demek olan âşirin aldığı vergiler ve zekât kapsamına dâhil olan ağnam vergisi gelmektedir. Osmanlı Kanunnâmelerinde çokça geçen çift resmi, öşür ve

benzeri vergiler, rüsûm-ı şer'iyye adı altında şer'î vergiler arasında kabul edilmektedir. (266)

(266) Abdurrahman Veflk, Tekâlif Kavâidi, İstanbul 1328, I. Kısım, sh. 5 vd.; Süleyman Sudi, Defter-i Muktasıd, c. I, sh. 22 vd.; Damad, c. I, sh. 191 vd.

273. Osmanlı Devleti'ndeki öşür vergisinin manası nedir? Osmanlı Devleti'nin öşür diyerek zulmen, altıda bir, yedide bir vergi aldığı söylenmektedir. Bu doğru mudur?

Öşür vergisi, Türk malî hukukunda en çok karıştırılan ve hukukî mahiyetine aykırı görüşler beyan edilen bir vergi çeşididir.

Osmanlı Hukuk tarihinde **iki çeşit öşür vergisi** vardır:

Birincisi, gerçek anlamda ve şer'î vergiler arasında bulunan öşürdür ki, zekâtın bir çeşididir. **Zira ürünlerden alınan zekât**a denir. Fıkıh kitaplarında "öşür" veya "zekât'ül-hâriç" başlıkları altında incelenir. Öşürle ilgili hükümler öşür arazilerinde tatbik edilir. Biraz sonra daha ayrıntılı hükümlerini zikredeceğiz.

İkincisi ise, mahiyeti itibariyle haracî arazi olan mirî araziden harac-ı mukaseme olarak öşür veya **a'şâr** adıyla bir vergi alınmıştır. Birinciden farklı olarak, bunun nisbeti ismine ters bir şekilde 1/10, 1/8 ve hatta 1/2 dahi olabilir. Zekâtın bir çeşidi olan öşürle bunun arasında sadece isim benzerliği vardır.

Öşür arazilerindeki zirâi ürün ve meyvelerden alınacak zekât manasındaki öşür, ya tam onda birdir (**öşür**) veya yirmide bir (**nısf-ı öşür**) dir. Yağmur, nehir ve dere suları ile doğrudan sulanan araziden tam öşür (1/10); dolap ve motor gibi vasıtalarla sulanan araziden ise nısf-ı öşür (1/20) alınır. Balda da öşür vaciptir. Ayrıca öşür vergisi ile haraç vergisi bir arada tarh ve tahsil olunamaz.

Osmanlı Devleti ve diğer birçok Türk Devletinde, zekât manasındaki öşür vergisi, Basra arazisi, Bağdat ve Mısır'daki bazı araziler ile istisnaî bazı yerlerde uygulanmıştır. Öşür adıyla 1/9, 1/8, 1/7 ve hatta 1/2 olarak alınan vergiler, bu manâda değil, harâc-ı mukaseme manâsında öşürdür. Yani isim benzerliği vardır. Yeri gelince konuya tekrar döneceğiz. Nitekim zekât manasındaki

öşür, fıkıh kitaplarında tanzim edilirken diğeri kanunnâmelerde düzenlenmiştir. Ayrıca bu manâdaki öşre "öşr-i şer'î" de denilmektedir.

Karıştırılan en önemli mesele şudur:

Mirî araziden, harâcî arazi olması hasebiyle, alınması gereken harâc-ı mukâsemeye, Osmanlı vergi hukukunda öşür veya çoğulu olan a'şâr adı verilmiştir. Bu öşür kelimesinin, bir şer'î zekât çeşidi olan öşürle alâkası yoktur. Nisbeti de, zekâtın bir çeşidi olan öşür gibi 1/10 (öşür) veya 1/20 (nısf-ı öşür) şeklinde değil, tıpkı harâc-ı mukaseme gibi 1/10 (öşür), 1/7 (süb), 1/8 (sümün), 1/5 (hums) ve nısf (1/2) olarak tesbit edilmiştir. Konu bu şekilde bilinmezse, isim ve nisbetler arasında farklı değerlendirmelere yol açar. Bu manâda öşür vergisine, Suriye bölgesinde dimos veya kasm, Irak bölgesinde ise iktâ' adı verilmiştir. Bazan kesim diye ifade edilmektedir. Mîrî araziden elde edilen ürün ve meyvelerden alınacak harâc-ı mukaseme, genellikle sümün yani 1/8 olarak tesbit edilmiştir. Bunun 1/10'i yani onda biri öşür yahut ondalık adıyla alınır. Geriye kalan kısmı ise, sâlâriye yani idareciler için alınan pay adıyla ayrıca alınır. Bu sebeple, kanunnâmelerde sâlâriye, öşrün mütemmimi yani 1/10'lik nisbeti 1/8'e tamamlayan vergi anlamındadır.

Öşür veya a'şâr vergisi, arazisi mirî olan eyaletlerde bulunan tımar, mukâtaa ve vakıf arazilerinden, değişik nisbetlerde alınmış ve bu nisbetler hususî kanunnâmelerde ayrı ayrı tayin edilmiştir. Tımar sahipleri veya hususî memurlar tarafından toplanan bu vergilerin çoğu, genellikle sipahilere, vakıflara veya hazineye aittir. Öşür vergisinin arazinin tahammülüne göre tarh olunmasına **ta'şir** denir. Ta'şir zamanı genellikle hasad mevsimlerinde yapılır. Öşür, çoğunlukla aynen alınmıştır. Ürünün çeşidine göre, **dane usulü** (danelerin ölçülerek veya tartılarak miktarının belirlenmesi), **demet usulü** (demetlerin sayılarak aynen alınması) veya **numune usulü** ile tahakkuk eden vergiler alınır. A'şar vergisinin **bedelen alındığı** da vakidir. Padişah haslarına ait a'şâr, emanet veya iltizam usulü ile tahsil olunur.

Bu vergi önceleri merkezî devlet hazinesine girmeyerek toprağı işleyen re'âyâ tarafından sahib-i arza ödenirdi. Tımar düzeninin bozulmasından sonra mîrî arazinin tasarrufuna izin yetkisi zamanla mültezimlere, muhassıllara ve memurlara verile gelmiştir. Tanzîmât dönemine gelindiğinde a'şâr vergisi iltizam usulüyle tahsil edilen bir vergiydi.

Tanzîmât döneminde a'şâr vergisi kelimenin anlamına uygun olarak onda bir oranında tahsil edilmesi cihetine gidilmiştir. Tahsilin gerekçesi 15 Safer 1256 tarihli İlmühaberde; "a'şârın kadîmi vecihle usûl-i muhtelife üzre alınmakda ya'ni a'dâd-ı mütefavite ile öşr tahsilinde bir guna i'tidal bulunamayacağı" gösterilerek "zikr olunan a'şarın Tanzîmât-ı Hayriye icra olunan yerlerde ale'l-umûm lafız ve ma'nasına muvafık olarak müsavaten onda bir olmasına" oybirliği ile karar verilmiştir. Fakat Tanzîmât idarecileri zahirde tebaa arasında eşitliği temin yönünde bu kararı alırken, verim gücü farklı toprakların aynı oranda vergilendirilmesi gibi gayr-ı adil bir uygulamayı başlatmıştır.

Tanzîmât döneminde merkezi hazinenin bir geliri olarak a'şâr gelirleri, ilk yıllarda muhassıllar vasıtasıyla emanet yoluyla tahsil edilmiş, istenen faydanın sağlanamaması nedeniyle 1258 yılında tekrar mültezimler vasıtasıyla tahsiline dönülmüş ve a'şâr gelirleri de kazalar itibariyle iki yıl süreyle iltizama verilmeye başlanmıştır. Daha sonra öşür gelirlerinin uzun süreli olarak iltizama verilmesinin mültezimlerce çiftçilerin üretim çabalarını destekleyeceği düşüncesi ile 1263 yılından itibaren devlet görevlileri ve zengin kişilere 5 yıl süre ile iltizama verilmesi kararlaştırılmıştır. Kırım Savaşı'nın sürdüğü 1269-1271 yılları arasında bazı bölgelerin öşür gelirleri, askerî ihtiyaçları karşılama amacıyla doğrudan devlet adına yani emanet usûlü ile idare veya kısmen nakdî kısmen aynî alınmak üzere iltizama verilmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra tekrar iltizam usûlüne dönülmüştür. Mültezimlerin kârlarını artırmak için tahsil esnasında bir takım usulsüzlükleri ve aşırılıkları nedeniyle, üreticinin vergi yükü artarken diğer taraftan devletin vergi kaybı büyümüştür. Bu yöntemle a'şârın idaresi dönemin son yılına yani 1277 yılına kadar sürmüştür.

Yüzyılların getirdiği tecrübe birikimi ve teamüller çerçevesinde zaman ve zemine göre farklı yöntemlerde uygulanarak devam etmiş ve Cumhuriyet'in devraldığı ekonomi içerisinde devlet kaynaklarının 1/3'ünü oluşturmasıyla sosyo-ekonomik kalkınmanın finansmanına en etkin bir malî kaynak teşkil edecek olan **öşür**, niçin kaldırıldığı ile ilgili üzerinde değişik yorumları da beraberinde taşıyarak 17 Şubat 1341 (1925) tarihinde **kaldırılarak** yerine "mahsulat-ı arazîye" vergisi ikame edilmiştir. (267)

(267) Kanunnâme İ.Ü. Ty. 1807, vrk. 37 vd.; Ebusuud, Risale Fi'l-Öşr, Süleymanlye kütp. Reşid Efendi, 1036, vrk. 33-42; Damad, Mülteka Şerhi, c. I, sh. 191-229, 1/21 vd.; Molla Hüsrev, c. I, sh. 186 vd. Sudl, c. II, sh. 66 vd.; H/49 vd. 63 vd.; Tabakoğlu, İktisat Tarihi, sh. 350-351; Kanunnâme, İ.Ü. Ty. 1897, vrk. 55 vd.; Yanlış bazı değerlendirmeler için bkz. Süleyman Sudi, c. I, sh. 41; Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, c. II, sh. 278; Krş. Abdurrahman Veflk, Tekâlif Kavâidi I-II, Dersaadet, 1328-1330, c. I, sh. 34-36, 18 vd. 40 vd: Kanunnâme, vrk. 37; Barkan, "Öşür", İA; S.A. Sıddıkî, İslâm Devleti'nde Mali Yapı, İstanbul 1972, sh. 71-77; Şener, Abdullatif, Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul, 1990, sh.119-139; Kütükoğlu, Mübühüt S. "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1994, sh. 531-532; Güran, Tevfik, Tanzîmât Döneminde Osmanlı Maliyesi; Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara 1989, sh.14-15; Özdeğer, Hüseyin, On Altıncı Asırda Ayıntab Livası, İstanbul 1988, sh. 67 vd.; Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977, sh.86-91; sh.67 vd. Öşrün kaldırılışına ilişkin farklı yorumlar ile ilgili olarak bkz. Palamut, E. Mehmed, "Aşar ve Düşündürdükleri", İÜİF. Prof. Dr .Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1987, sh.69-78; Gülsevin Okçuoğlu- İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması", İÜİF. Prof. Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1988, sh.261-276.

274. Haraç vergisi ne demektir? Kimlerden alınmıştır?

Osmanlı Devleti'nin çoğu toprakları mirî arazidir. Aslında mirî arazi harâcî arazi gibi sahiplerine temlik olunmamış ve mülkiyeti devlete yani beytülmale bırakılmıştır. Tasarruf hakkı ise, müddetsiz kira akdi (icâre-i faside) veya ariyet yoluyla re'âyâya verilmiştir. Re'âyâ, öşür adıyla harâc-ı mukâsemesini ve çift akçesi adıyla harâc-ı muvazzafını vermekle mükelleftir. O halde mirî araziden çeşitli adlarla alınan vergiler aslında haraçtır. Bu sebeple, nisbet ve miktarlarını haracın çeşitlerine göre değerlendirmek icab eder.

Şimdi bu konuyu biraz daha açalım:

Savaş yoluyla fethedildikten sonra gayr-i müslim ahali elinde bırakılan yahut gayr-i müslim ahali ile sulh yapılarak İslâm ülkesine ilhak edilen arazilere, **harâcî arazi** dendiğini biliyoruz. Bu çeşit arazilerde ikâmet eden gayr-i müslimlerden alınan haracın ikinci çeşidinin de harac-ı arz yani arazi vergisi olduğunu daha önce belirtmiştik. Mirî arazi, mahiyeti itibariyle harâcî arazi kabul edildiğinden ve Osmanlı topraklarının çoğunu da bu çeşit araziler teşkil ettiğinden, Osmanlı vergi hukukunun temelini ve meşruiyet dayanağını, harâcî araziden alınan vergiler teşkil etmiştir. Bu sebeple konunun üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak duracağız.

Harâcî arazilerden alınan vergilere haraç veya harâc-ı arz denmekte ve iki kısma ayrılmaktadır:

Birincisi: **Harâc-ı Muvazzaf**'dır. Harâcî arazinin alanı esas alınarak ve maktu bir şekilde dönüm başına senede belli bir miktar akçe alınır. Buna harâc-ı muvazzaf veya harâc-ı mukâta'a denilir. Bu vergiyi, **ilk defa** bütün sahabenin ittifakıyla **Hz. Ömer**, Irak arazisine vaz' etmiştir. Bu vergi şu şekilde uygulanmıştır. Buğday, arpa gibi hububat ekilen arazinin her dönümüne (ki cerib denir) bir dirhem, yoncalık gibi yerlerde dönümüne beş dirhem, ağaçları sık olan bağ ve bahçelerde dönümüne 10 dirhem, harâc-ı muvazzaf alınmıştır. Bu çeşit haraç, ürün tazelense de senede bir defa alınır. Arazînin çeşidini tesbitte çok ihtimam gösterilmesi gerekir. Bu anlattığımız esaslar, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere, bütün Müslüman Türk Devletlerinde harâci arazide tatbik olunmuştur. Kandiye ve Girit Kanunnâmeleri, zikrettiğimiz şer'i hükümleri kanun haline getirmiş bulunmaktadır.

İkincisi: **Harâc-ı Mukâseme**'dir. Harâcî araziden elde edilen ziraî ürün ve meyvelerden arazinin verimliliğine göre, 1/10'a, 1/2'ye kadar alınabilen vergiye denir. Ölçü, arazinin verimliliğidir. Arazînin tahammülüne göre, ürünün 1/10'i, 1/6'i... ve nihayet 1/2'si alınabilir. Bu verginin meşruiyet dayanağı, Hz. Peygamber'in **Hayber arazisi üzerindeki tatbikatı**dır. Bir sene içinde ürün tekerrür ederse, harâc-ı mukâseme de tekerrür eder. İki defa mahsul alınır ise, iki defa da harâc-ı mukâsemesi alınır. Osmanlı Devleti'nde ve diğer Türk Devletlerinde, zikredilen hükümler aynen uygulanmıştır. Meselâ, haracî arazi kabul edilen Girit arazisi hakkında konuyla ilgili sert hükümler, kanun haline getirilmiştir. (268)

(268) Kanunnâme, İ.Ü. Ty. 1807, vrk. 38; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, sn. 430; Abdurrahman Vefik, c.I, sh. 35; haşiyedeki izahlar önemlidir; Kandiye Kanunnâmesi, Barkan, Kanunlar, sh. 351-352; Arazî Kanunnâmesi, md. 2; Halis Eşref, Külliyât, sh. 71; Ebüssuud, Risale Fil Öşr, vrk. 33 vd.; Damad, c. 1, sh. 674 vd.; Molla Hüsrev, c. I, sh. 295 vd.; Arazî Kanunnâmesi, md. 2 Halis Eşref, Külliyât, 70 vd.; Sudî, 1/55-57; Abdurrahman Vefik, c. I, sh. 21 vd.

275. Kanunnâmelerde çokça geçen Çift Akçesi ne demektir? Şer'î bir vergi midir?

Osmanlı Devleti'nde, mirî araziden alınması gereken harâc-ı muvazzaf

yerine, onun şer'î hükümlerine uygun olarak tesbit edilen çift akçesi (resm-i çift), basma akçesi, kulluk akçesi, resm-i zemin, çift hakkı, resm-i dönüm, boyunduruk hakkı ve ağalık hakkı adlarıyla anılan vergiler alınmıştır. Bunların hepsi de **harâc-ı muvazzaf**tır. Sadece mahalline göre isimleri değişiktir. Nitekim Rumelinde gayr-i müslimlerden alınan çift akçesine de ispenç denilmektedir. Fıkıh kitaplarındaki ifadesi ile harac-ı muvazzaf "re'âyânın zimmetinde araziyi işletebilme imkânından dolayı sabit olan bir vergi"dir. Yukarıdaki isimler de bu manâyı teyid eder mahiyettedir. Harâc-ı muvazzafın şer'î miktarı olan (bağ ve bahçeler için) 10 dirhem, Osmanlı akçesi ile 42 akçedir. Kanunnâmelerde tesbit edilen değişik miktardaki çift akçeleri, arazinin durumuna göre ayarlanmıştır. Asgarisi 22, azamisi ise 57 akçedir.

O halde kanunnâmelerde, yukarıdaki resimlerle ilgili hükümler, harâc-ı muvazzafın şer'î hükümleri esas alınarak düzenlenmiştir. Zikredilen resimleri ayrı ayrı izaha gerek yoktur, manâları birdir.

Çift ve çubuğunu bozup, arazisini ekmeyip başka işle meşgul olanlardan ceza olarak alınan resm-i çift bozan; bina, koru, harman ve benzeri maksatlarla işgal edilen araziden alınan resm-i tapu, icar-i zemin, bedel-i öşür mukâtaa-i zemin adları verilen resimler de bir çeşit o arazilerin harâc-ı muvazzafı mahiyetindedir. Bazı araştırmacılar, tımar arazilerinde işletilen değirmenlerinden alınan resm-i âsiyâb'ın da aynı mahiyette olduğunu belirtmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde harâc-ı muvazzaf mahiyetindeki vergilerin, re'âyâ tarafından dirlik sahiplerine verilen mali mükellefiyetler arasında yer aldığını da kaydetmek gerekir.

Bu arada resm-i çift de denen çift akçası manâsında kabul edilen ve çift akçası vermeyen şahıslardan alınan resm-i bennâk ve resm-i mücerred'i de harâc-ı muvazzaf manâsında kabul etmek gerekmektedir. Resm-i bennâk'e resm-i ra'iyyet de denilir. Hiç yeri olmayan veyahut yarım çiftlikten az yeri olanlara bennâk adı verilir ve bunlardan 12 akçe resim alınır. Resm-i mücerredin bir diğer adı da **caba akçesi** veya resm-i çabadır. Babasının yanında çalışmaya muktedir olan baliğ bekâr erkeklere caba denir. Bunlardan caba veya mücerred resmi alınır. (269)

(269) Kanunnâme, vrk. 49 vd.; Ebüssuud, Risale, vrk. 33 vd.; Sudl, c. II, sh. 55 vd.; 63 vd.; Abdurrahman Vefik, c. I, sh. 38 vd.; Halis Eşref, Külliyât, sh. 71; İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", sh. 581-582; Tabakoğlu, İktisat Tarihi, sh. 348-349; Kanunî Kanunnâmesi, Esad Ef. nr. 2362, vrk. 16 vd.: Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. II, sh. 264-273; A. Vefik, c. I, sh. 69-94; Sudi, c. I, sh. 77 vd.; Tabakoğlu, Ahmed, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985, sh. 153 vd.; İç İl Livası Kanunu, Barkan, Kanunlar, sh. 48-49; A. Vefik, c. I, sh. 42; Tabakoğlu, İktisat Tarihi, sh. 349-350.

276. Osmanlı Hukukunda Cizye ne demektir? Gayr-i müslimlere ilave bir yük değil midir?

Osmanlı Hukukunda arazi çeşitlerinden biri de harâcî arazidir. Savaş yoluyla veya sulh yoluyla Müslümanlarca fethedilen ve yerli gayr-i müslim ahaliye temlik olunan arazilere haracı arazi denilir. İslâm devletinin hâkimiyetini kabul eden zimmîlerden haraç vergisi alınır. **Haraç vergisi** de iki kısımdır:

Birincisi, harac-ı ruûs yani gayr-i müslimlerin şahıslarından alınan baş vergisidir. Cizye diye de adlandırılır.

İkincisi ise, harâc-ı arzdır. Harâc denilince bu akla gelir.

Harâc-ı re's de denen **cizye**, gayr-i müslim vatandaşlardan askeri hizmete karşılık alınan şer'i bir vergidir. İki kısımdır: Birincisi, **maktu cizye**dir. Fetih esnasında devlet reisi ile gayr-i müslimler arasında sulh yoluyla tayin edilen cizyedir. Yılda bir flori gibi. Rumeli Eyaletindeki Eflâk, Boğdan ve Erdel Vilâyetlerinde bu çeşit cizye uygulanmıştır. İkincisi, devlet reisi tarafından savaş yoluyla fethedilen ülkelerden gayr-i müslim ahalinin malî durumuna göre şahıs üzerine ve adam başına re'sen tarh olunan cizyedir. Buna **ruûs cizyesi** denir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan Tanzîmât Devri'ne kadar, tam beş buçuk asır, cizyenin şer'i hükümlerinde hiçbir değişiklik söz konusu olmamıştır. Hatta cizye ile ilgili şer'i hükümler, bazı kanunnâmelere olduğu gibi sokulmuştur. Kandiye Kanunnâmesi gibi. Sadece cizyenin tahsil ve tevziinde 1690 yılında bir reform yapılmıştır. Bu reform ile cizye mükellefleri, tıpkı fıkıh kitaplarındaki gibi, yine üç zümreye ayrılmış; a'lâdan dörder, evsattan ikişer ve ednâdan birer Şerifi altın (360 akça) alınmak üzere kararlaştırılmış ve bunların tahsil işi de cizyedâr denilen hususî memurlara bırakılmıştır.

Cizyenin tahsil ve tevziî ile ilgili bir diğer ıslâhat da II. Mahmut devrinde yapılmıştır. Gayr-i müslimlerden cizyenin yanında fazla olarak alınan mübâşiriye ve kefilleme gibi zoraki vergilere, 1246/1830 tarihli bir Kararname ile son verilmiş; ancak, cizyeleri sırasıyla 2,5, 1,5 ve 1'er kuruş zam yapılarak bu zamların önemli kısmı cizyedarlara maaş olarak tahsis edilmiştir. Bu da suiistimalleri önleyemeyince 1249/1833 tarihli ikinci bir kararname ile asıl cizye miktarından fazla bir şey alınması kesinlikle yasaklanmıştır. Ve nihayet 1250/1834 yılında, sikke üzerine yapılan bir hesap sonucunda, sırasıyla, 48, 24 ve 12 kuruş olan cizye miktarları, 60, 30 ve 15 kuruş'a yükseltilmiştir. Cizye gelirleri, tarih boyunca tımar sahiplerine devredilmemiş, belki Tanzîmât'ın ilânına kadar, görevli memurlar tarafından hazine namına tahsil olunmuştur. (270)

(270) Molla Hüsrev, 1/299 vd.; Damad, 1/677 vd.; Molla Hüsrev, 1/298 vd.; Ebüssuud, Risale Rl-Öşr, Vrk. 33-(l; Kandiye Kanunnâmesi, Barkan, Kanunlar, 351 vd.; Abdurrahman Vefik, 1/45-47; Sudi, 1/60-61,124 vd.

277. Osmanlı Devleti'ndeki örfî vergilerin şer'î dayanağı (Tekâlif-i Örfiyye) nedir? Bunları kısaca anlatır mısınız?

Kamu hizmetlerinin ifası için Müslümanların garâmet-i maliye yani devlete karşı malî yükümlülükle mükellef olduklarına daha önce işaret etmiştik. İşte devletin daimî ve fevkalâde giderleri için ülü'l-emrin iradesi ile tarh olunan vergilere **tekâlif-i örfiye** adı verilir. Örfî vergiler ifadesinden kasıt, şerî'ata aykırı vergiler demek değildir. Belki ülü'l-emrin yetkisiyle vaz' olunan vergiler anlamına gelir. Ancak bu vergilerin meşru ve makul sınırlar içerisinde kalması icab eder. Bu sebeple "tekâlif-i şâkka" denilen ve re'âyânın gücünü aşan vergiler vaz' etmek caiz değildir.

Ancak, örfî vergileri de iki ana bölüme ayırmamız icab eder:

Birincisi, Tekâlif-i Divaniye veya Avârız-ı Divaniye diye bilinen vergilerdir. İkincisi ise, Rüsûm-ı Örfiyye adı verilen vergilerdir.

Her ikisini de kısaca inceleyeceğiz.

A) **Tekâlif-i Divâniye** (Avârız-ı Divâniye = Avârız Vergileri): Başta savaş harcamaları olmak üzere devletin aniden beliren ve büyük masrafları gerektiren bazı kamu hizmetlerini ifa edebilmek için vaz' ettiği vergilere, tekâlif-i divâniye, avârız-ı divâniye veyahut sadece avarız adı verilmiştir. Makul ve

meşru sınırlarda kaldığı sürece şer'an caizdir ve hatta varlıklı olanların bir manâda malları ile cihada katılmaları demek olduğundan sevap ve manevî mükâfatı bulunan bir iştir. Osmanlı Devleti "*mallarınız ve canlarınız ile cihâd ediniz*" emirlerine istinaden bu çeşit vergileri kabul etmiştir. Başlangıçta savaş harcamalarını finanse etmek için konmuş olan bu vergiler, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olağan vergiler haline gelmiştir. Avarız vergilerinin toplam bütçe gelirlerine oranı % 10-20 arasındadır.

Tekâlif-i Divaniye denilen vergiler, mümtaz eyaletler denilen Suriye, Bağdad, Girid ve Yemen gibi eyaletlerin dışındaki eyalet re'âyasından alınmıştır. Her sene vali, voyvoda ve kadılar marifetiyle senede iki taksit olarak alınacak şekilde tevzi defterleri tanzim edilmiştir. Bu defterler şer'iye sicilleri arasında muhafaza edilmektedir. Avarız gelirlerini, maliye dairelerinden Mevkufat kalemi denetlemektedir. Bu vergiler, avarız hanesi denen birimler üzerine tarh edilip, yükümlüleri toplu bir şekilde sorumlu tutulurdu. Bu avarız hanesi 3-10 gerçek hane arasında değişmektedir. Avarız hanesini oluşturan nüfus, ödeme yapabilecek güce sahip faal nüfustur. Bunlar köyde toprağa, şehirde ise, geçimlerini sağlayacak sürekli bir işe sahiptirler. Askerî, dinî ve devlete yararlı malî ve bedenî hizmetlerde bulunan kişiler ile çalışamayacak durumda olanlar, avarız yükümlülüğünden muaftır. Selanik kazasının 1223/ 1808 tarihli tevzi defterine göre, her ferde düşen avarız vergisi miktarı yıllık 22,5 kuruştur.

B) **Rüsûm-ı Örfiyye**: Resm, devletin aldığı vergiye denir. Rüsûm-ı örfiye ise, devletin idare ve yargı organlarının ifa ettikleri icra ve yargı görevleri karşılığında ahaliden aldıkları vergilere denilir. Zaten icra görevini ifa eden şahıs ve organlara, Osmanlı Devleti'nde ehl-i örf adı verilmektedir. Rüsûm-ı örfiye adı altında toplanabilecek vergi çeşitleri çok ve çeşitlidir. Ayrıca tekâlif-i şer'iyye ve divaniye merkez hazinesine ait olduğu halde, rüsûm-ı örfiyye diye adlandırılan vergiler, ehl-i örf adı verilen yürütme ve yargı organlarına aittir. Eğer istisnaî olarak, rüsûm-ı örfiyenin tamamen tımar sahibine olacağı kabul edilmiş ise, o çeşit tımarlara serbest tımarlar denilmektedir. Aksi takdirde rüsum-ı örfiye, beylerbeyi, sancak beyi, subaşı ve sipahi arasında taksim edilmektedir. Yargı görevi karşılığı alınan resimler ise genellikle kadılara aittir. (271)

(271) İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Ra'iyyet Rüsumu", sh. 581-582; Tabakoğlu, İktisat Tarihi, sh. 348-349; Kanunî Kanunnâmesi, Esat Ef. 2362, vrk. 16 vd.; Akdağ, Türkiye'nin İçtimaî ve İktisadî Tarihi, c. II, sh. 264-273; A. Vefik, c. I, sh. 69-94; Sudi, c. I, sh. 77 vd.; Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, sh. 153 vd.; İç İl Livası Kanunu, Barkan, Kanunlar, 48-49; A. Vefik, 1/42; Tabakoğlu, İktisat Tarihi; 349-350.

II - OSMANLI BÜTÇELERİ VE KAYNAKLARI

278. Şer'î Bütçe ne demektir? Osmanlı Devleti bu bütçenin esaslarına uymuş mudur?

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri devlet hazinesi yani beytülmal vardı ve beytülmalın gelir ve gider fasıllarını tanzim eden esaslar yani bütçe hukuku biliniyordu. Asr-ı sa'âdetde bir beytülmal vardı ve gelir (dahi) ve giderine (hare) bizzat Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir bakıyordu. Devletin başındakiler, âmil (vergi memuru), âşir (gümrük memuru), sâî, câbî (harâc ve cizye memurları) ve benzeri görevlilerin topladığı zekât nev'inden vergilerle diğer şer'i vergileri, Kur'ân'ın emrettiği gider fasıllarına harcıyorlardı. Beytülmalın gelir-giderleri ile bunlarla ilgili muameleler çoğalınca, Hz. Ömer devletin mallarını korumak gayesiyle Divan te'sis etmiş ve başına getirdiği beytülmal eminine yardımcı olmak üzere kâtipler ve muhâsibler görevlendirmiştir.

İslâm devletinin sınırları genişledikçe beytülmalın ve buna bağlı olarak gelir-gider fasıllarının da sayısı artmış ve İslâm hukukçuları, beytülmalın sayısını dörde çıkarmışlardır. Aslında bunları ayrı ayrı beytülmal olarak görmek yerine beytülmalin fasılları olarak da değerlendirmek mümkündür.

Şimdi beytülmalin bu dört ayrı sandığını gelir ve gider fasılları ile birlikte kısaca özetleyelim:

I. Sandık (Yahut 1. Dâire, Beytül-Mal'iz-Zekât):

Gelirler (Mevârid): 1. Hayvanların zekâtı. 2. Öşürler. 3. Müslüman tüccardan alınan gümrük vergileri.

Giderler (Masarif): 1. Fakirler. 2. Miskinler. 3. Âmiller (zekât memurları) ve Kur'ân'da sayılan sekiz gurubun tamamı.

II. Sandık (Yahut II. Dâire, Beytül-Mali'l-Harâc):

Gelirler: 1. Harâc. 2. Cizye. 3. Emaretlerden alınan vergi. 4. Gayr-ı müslim tüccardan alınan gümrük vergileri.

Giderler: 1. Mükâteb köleler. 2. Borçlular. 3. Gâzî ve muhtaçlar. 4. Garibler. 5. Ordu. 6. Bütün memurlar. 7. Kadılar ve âlimler.

III. Sandık (Beytül-Mali'l-Ganâim):

Gelirler: 1. Ganimetler. 2. Madenler. 3. Definelerden alınan beşte bir pay (hums).

Giderler: 1. Müftiler. 2. Eğitim hizmetleri. 3.Sınır koruyucuları ve askerler Yani askerî harcamalar. 4. Hayır müesseseleri. 5. Bayındırlık hizmetleri. 6. Yetimler. 7. Miskinler. 8. Fakirler. 9. Yolda kalanlar.

IV. Sandık (yahut IV. Dâire Beytülmal'iz-Zıyâ'):

Giderler: 1. Lukata (Buluntu mallar). 2. Yave (Kaçkun). 3. Tereke.

Giderler: 1. Hastahâneler. 2. Hastalar ve muhtaçların masrafları. 3. Çalışamayanların iaşesi. 4. Bunların masrafları (yavelerin)

İşte bu sandıkları birer fasıl olarak kabul eder ve rakamla işaret olunanları da madde sayarsanız, tam bir şer'î bütçe meydana gelir.

Osmanlı Devleti'nde yukarda zikredilen şer'î bütçenin esasları muhafaza edilmiştir. Ancak uygulamada devlete, kendi tasarrufunda bulunan gelirler için hususî bütçeler hazırlamıştır. Bu noktada bütçe hukuku açısından, Osmanlı Devleti'ndeki kamu hizmetlerinin finansman şekillerini kısaca bilmekte yarar vardır. Aksi takdirde Osmanlı bütçelerini tam anlamak mümkün değildir. Daha sonra bütçe ile ilgili genel esasları zikretmek gerekir. Osmanlı Devleti, ister eyaletlerdeki ve ister merkezdeki gelir ve gider fasıllarında, yukarda anlatılan şer'î bütçe esaslarına, temelde riâyet etmeye çalışmıştır. Hatta konuyla ilgili olarak, hem Fâtih'in kazaskeri Molla Hüsrev'in, hem de Kanunî devri âlimlerinden Dede Halife'nin iki risalesi elimizde mevcuttur.

Burada Dede Efendi'nin Risâlesinden Osmanlı Devleti'nde de asıl olarak ilk dönemlerde Şer'î Bütçe Hukukunun tatbik edildiğini gösteren bazı bölümleri özetlemek istiyoruz:

Dede Efendi'nin Risalesi, İslâm bütçe hukukunda zikredilen dört beytülmalin ayrı ayrı gelir fasıllarını tetkik ettiği gibi, daha sonra da bunların meşru' harcama fasıllarını anlatmaktadır. Gelir ve giderler ayrıntılı bir şekilde izah olunduktan sonra, Padişahın bu bütçelerin gelir ve gider fasılları üzerindeki yetkileri ve bu yetkilerinin meşru' sınırları anlatılmıştır. Bizim tesbitlerimize göre, daha sonraki dönemlerde hazırlanan Osmanlı Bütçeleri ve daha doğrusu bu dört bütçe içinde devlet yetkililerine tanınan salahiyetler çerçevesinde hazırlanan hesap cetvelleri ve icmalleri, bu esaslara uygun bir şekilde

yürümüştür. Dolayısıyla, bu Risâle'deki şer'î esaslar öğrenilmeden, Osmanlı mâlî kanunlarının da tam anlaşılması mümkün değildir.

279. Osmanlı Bütçe Hukukunun temeli sayılan kamu hizmetlerinin finansman şekilleri nelerdir?

Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetleri üç ayrı şekilde finanse ediliyordu. Bunları kısaca ve şer'i bütçe esaslarına uygun olarak açıklayalım:

a) **Tımar Usûlü**: Devlet, ordusunun belkemiğini teşkil eden eyâlet askerleri ile eyâletlerin idaresini, çoğunluk itibariyle, özerk ve mahallî bir nitelik taşıyan tımar sistemi vasıtasıyla merkezî hazinenin dışında tutmuştu. Dolayısıyla askerî harcamalarının çoğunu ve taşradaki idarî harcamaları, tımar sistemi yoluyla ayrı bir finansman şekline bağlamıştı, şer'î bütçenin ikinci faslındaki esaslara uygun olarak tımar sahiplerine yapacakları askerî görev karşılığında haraç gelirlerinin tamamı devredilmişti. Dolayısıyla harâc-ı muvazzafı karşılayan vergileri, harâc-ı mukâsemeyi karşılayan vergileri ve devletçe tayin edilen rüsûm-ı örfiyeyi, tımar sahipleri ve mahallî idareciler tahsil edecek ve bunun karşılığında, mahallindeki askeri ve idari hizmetleri finanse edeceklerdi.

b) **Vakıf Usulü**: Bilindiği gibi, şer'î bütçenin dördüncü sandığındaki gelirler, başta eğitim, sağlık hizmetleri olmak üzere kamuya yararlı hizmetlere tahsis edilebiliyordu. Bu şer'î müsaadeden hareket eden Osmanlı devlet adamları, eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi çeşitli kamu hizmetlerini ifa etmek üzere vakıflar kurmuşlar (tahsisat kabilinden vakıflar) ve bu vakıflara gelir olarak da, mirî arazinin tekâlif-i şer'îye ve rüsûm-ı örfiyesini tahsis etmişlerdir. Her vakfın bütçesi ayrıdır ve mütevellisi ile nâzın tarafından yürütülür. Yıllık bütçesi mutlaka yapılır. Merkezî bütçede bunlara yer verilmez. Burada arazinin, bazan da sadece rüsûm-ı örfiyesinin, bazan sadece tekâlif-i şer'îyesinin ve bazan da her ikisinin tahsis edildiğini kısaca belirtelim. Halkın yaptığı sahih vakıfları da kamu hizmetlerine katkısı açısından unutmamak gerekir.

c) **Merkezî Bütçe Usulü**: Merkezî hükümetin, daha doğrusu Divan'ın ve onun reisinin, kendine düşen kamu hizmetlerini yerine getirmek için gereken masrafların karşılanmasıdır. Bunların başında kapıkulu askerleri ile saray

görevlilerinin finansmanı gelir. Ulufe denilen maaşlar, en önemli masraflardır. Elbette ki, merkezî hükümetin kendine düşen hizmetleri ifa etmesi için paraya ihtiyacı vardır ve bu para da merkezî bir bütçe ile harcanacaktır. Ancak bu finansman şekilleri günümüzdeki bütçenin fasıllarıyla mukayese edilirse, merkezî bütçenin günümüzdeki kadar önemli olmadığı hemen anlaşılır. (272)

(272) Akdağ, Türkiye'nin İçtimaî ve İktisadî Tarihi, c. II, sh. 294 vd.; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, sh. 451 vd.; Tabakoğlu, İktisat Tarihi, 346 vd.

280. Osmanlı Bütçelerinin tarihî gelişimi nasıldır? Bütçe, Tarhuncu Lâyihası ile mi başlamıştır?

Bu başlık altında tetkik edeceğimiz bütçelerden kasıt, merkezî idarenin finansmanını düzenleyen bütçedir. Tımar usulü ile finansmanı temin edilen kamu hizmetlerinin bütçesi bunun dışındadır. Ayrıca Osmanlı Mali hukukunda bütçenin Tarhuncu Lâyihası ile başladığını söylemek, tamamen yanlıştır. Merkezî bütçenin malî durumunu ve gelişme safhalarını ana hatlarıyla, birer asırlık dilimler halinde aktaralım.

Osmanlı Devleti'nde merkezi idarenin yıllık gelir ve giderlerini gösteren bütçelere **icmal** denirdi. Aslında her çeşit hesap hülâsalarına bu ad veriliyor idiyse de, hazinenin yıllık gelir ve giderlerini gösteren icmallere bütçe demek malî anlamda en azından yanlış değildir. Son dönemde ise bütçeyi karşılamak üzere mizan veya muvâzene tabiri kullanılmaya başlandı.

a) I. asırda yani 699-805/1299-1402 yılları arasındaki dönemin özellikleri kısaca şöyledir: İlk dönemlerde devletin gelirleri, tekâlif-i şer'iyeden ibarettir. Bunun önemli bîr kısmı dirlik sahipleri eliyle askerî harcamalara ayrılmıştır. Hazineye giren gelirler, cizye, gayr-i müslim meliklerden alınan maktu vergiler, padişah haslarının aşarı, gümrükler ve memleha = tuzlalar gelirleri ve ganimetlerin beşte biridir. O dönemde gider gelire göre çok cüz'idir. Zaten şerî'at bütçesine göre muamele yapılmaktadır.

b) II. asırda (805-918/1402-1512) ise, malî teşkilâtta genişleme söz konusudur. Fâtih Kanunnâmesindeki "yılda bir kerre rikâb-ı hümâyûnuma defterdarlarım irad ve masrafımı okuyalar" ifadesi her yıl bütçe düzenlendiğinin açık şahididir. Bütçenin gelir diliminde, keyfiyet itibarıyla önemli bir

değişiklik yok ise de, miktar itibarıyla önemli artışlar kaydedilmiştir. II. Beyazid döneminde avarız vergilerinin ortaya çıktığını da burada kaydetmeliyiz. Böylece tekâlif-i şer'îyeye bir de tekâlif-i örfiye eklenmiştir. Bu döneme ait bütçelerden elimizde bir örnek mevcut değildir.

c) III. asır (918-1003/1512-1594), Osmanlı maliyesinin en haşmetli devridir. Daha önceki yıllara göre şekil itibariyle değişmemiş olsa bile, hazine gelirleri ve giderleri, bunların her konuda olduğu gibi yeni kanunlarla tanzimi bu devrin yani Kanunî'nin de içinde bulunduğu bu dönemin en önemli özelliğidir. Elimizdeki ilk Osmanlı bütçesi, bu döneme, yani 930-931/1524-1525 yıllarına aittir. Başlığı "icmâl-i muhâsebe-i vâri-dât ve masârifât-ı hazine-i âmîre"dir. Bu döneme ait ondan fazla bütçe elimizde mevcuttur. Bunların bir kısmı sene sonu gelir-gider cetvelleri şeklinde, bir kısmı ise malî yılbaşına göre düzenlenen bütçeler tarzındadır. İki nevruz arasındaki bir güneş yılı için düzenlenirler. Gelirler, eyâletlere göre tasnif edilmiştir ve bu yüzden eklektik bir karakter arz ederler. Bu dönemin sonuna doğru israflar artınca, bütçelerin de dengeleri bozulmaya başlamıştır. Bozulan dengeyi kurtarmak için askerin sayısında indirime gidilmiş, cizyeye zam yapılmış, müskirata resm konulmuş, bazı şahısların malını müsadere gibi suiistimale açık bir uygulama başlatılmış; kısaca tedbirler de sarsılan muvâzeneyi iyice sarsmıştır.

d) IV. asır (1003-1099/1594-1687)daki en önemli gelişme bazı araştırmacıların yanlış bir değerlendirme ile ilk Osmanlı bütçesi olarak takdim ettikleri, 1064/1654 tarihli Tarhuncu Ahmed Paşa'nın hazırladığı muvâzene defteridir ki, **Tarhuncu Lâyihası** veya Tarhuncu Muvâzenesi diye bilinir. Bu dönemin bütçeleri, merkeziyetçi bir gidişin sonucu olarak sentetik bir özellik taşırlar. Zira eyaletlerin gelir ve gider hesapları maliye teşkilâtının bürolarına dağıtılmıştır. Tarhuncu lâyihasında gelir 14503 kese, gider 16400 kese ve açık da 3000 küsur kesedir. Tekâlif-i Örfiye'nin özellikle tekâlif-i divâniye kısmı çoğunlukla bu dönemde ihdas edilmiştir. Yine bu dönemde de, devlet gelirlerinin % 90'ı vakıf, tımar veya benzeri yerlere tahsis edildiği için bütçe hesaplarına girmemiştir.

e) V. asır(1099-1187/1687-1773)da, daha önceki asırdan bozuk ve açık veren bir bütçe devralınmıştır. Bütçeler, maliye bürolarından gelen bilgiler

ışığında Baş Muhasebece hazırlanmıştır. Gelirler, ya maliye bürolarına göre veya mukâtaa, cizye ve avarız gibi gelir türlerine göre tasnif ediliyordu. 1691 yılında, devlet gelirlerinin fonksiyonel bir bütçede toplanması için önemli bir adım atılmış ve bütün cizye gelirleri tek bir kalemde toplanmıştır. Giderler de, genellikle gider türlerine göre gruplandırılmıştır. Bu dönemin önemli malî olayları arasında, cizyedeki reformu mutlaka zikretmeliyiz.

f) VI. ve son asırda (1185-1255/1774-1839) ise maliyenin gelirlerinde önemli bir değişiklik yoktur. Sadece tekâlif-i örfiye alabildiğine çoğalmıştır. Gelirler faslında önemli değişiklikler söz konusudur. III. Selim, ıslahını düşündüğü askerî işler için İrad-ı Cedid hazinesini teşkil etmiş. Şehid edilince, hazine de kapanmış. II. Mahmûd, 1241/1825'de Yeniçeri teşkilâtını lağvetmiş ve yeni askerî harcamalar için Mansûre Hazinesi kurmuştur. Geliri, belli eyaletlerin mukâtaa gelirlerinden oluşturulmuştur. Tekâlif-i örfiyenin tek bir vergi haline getirilmesi için gayretler gösterilmiş ve 1254/1838 tarihli fermanla Tanzimat'tan sonraki malî ıslahata zemin hazırlanmıştır.

XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılın sonlarına kadarki bütçe rakamlarında devamlı bir artış görülmektedir. XVI. yüzyılda 100-200 bin akçe olan bütçe rakamları, XVII. yüzyılın başlarında nominal olarak yarım milyar akçeye ve XVIII. yüzyılın başlarında bir milyara, yüzyılın ortalarına doğru ise iki milyara yaklaşmıştır. 1523-1784 yılları arasındaki nominal artış, gelirlerde % 1532, giderlerde %1898; reel artış ise, gelirlerde % 352, giderlerde ise % 436 olmuştur. (273)

(273) Fâtih Kanunnâmesi, TOEM. 1330 sh. 222; Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavâidi, c. I, sh. 313-347; Tabakoğlu, iktisat Tarihi sh. 264-265; ...

281. Müsadere ne demektir? Osmanlı Devleti'nde mülkiyet hakkına saygı yok mudur?

Bilindiği gibi Kapıkulu askerlerinin bir kısmı köle asıllıdırlar. Bu yolla devletin askeri sınıfının en yüksek makamına kadar ulaşmışlardır. Ancak devletin kölesi durumundadırlar. İslâm hukukuna göre, efendi kölesinin mirasçısı olduğundan bunlar öldüklerinde veya devlet tarafından öldürüldüklerinde, servetleri efendileri olan devlete kalmaktadır. Devlet, bunların muhallefât denilen malvarlıklarına el kor. Özellikle nakitler, kıymetli eşya ve saire hazineye alıkonur. Mirasçılarına geçinebilecekleri kadar mal bırakılır. Bu yolla söz

konusu şahısların mallarına hazine namına el konmasına **müsadere** denilmektedir. Maalesef uygulamada bu meşru usule uyulmamış ve devşirme olmayan devlet adamları ve hatta servet sahibi bazı re'âyâya aynı usûl tatbik edilmiştir ki, bu açık bir zulümdür.

İlk müsaderenin 941/1534 yılında defterdar İskender Çelebi'nin malvarlığında uygulandığını araştırmacılar kaydetmektedir. Müsaderelerin çoğunluğu Yanya, Selanik ve Manastır vilâyetlerinde gerçekleştirilmiş ve Bektaşi dergâhları da müsadere uygulamasına konu olmuştur.

1683 yılından sonra yapılan bazı müsadere rakamları şöyledir:

Edirne vakasından sonra (1703) idam edilen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin müsadereye konu olan servetinin toplamı 411.354,5 guruş (49.362.540 akçe, diğer bir hesaplama ile 65.816.720 akçe) tutuyordu. 1684 yılında Trablusşam valisi Hasan Paşa'nın 50 milyon, maktul sadrazama Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 225 milyon, Şehit Ali Paşa'nın 50 milyon akçesi müsadere edilmiş idi. (274)

(274) Krş. Yenişehirli Abullah Efendi, Behcet'ül-Fetâvâ, İstanbul, 1266; Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, 295-298; Mustafa Nuri Paşa, Netâic'ül Vukûât, c. II, sh. 102; A. Vefik, c. I, sh. 59-60, 320-321.

282. Tanzimat sonrası Osmanlı Mali Hukukunda meydana gelen temel değişiklikleri özetler misiniz?

Gülhane'de okunan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın yeniden tanzimi ve daha iyi bir sisteme kavuşturulacağını va'd ettiği disiplinlerden birisi de malî hukuk alanıydı. Vergilerin yeniden düzenleneceği ve bunların tek bütçe halinde tanzim edileceği fermanda ilân ediliyordu. Nitekim bunu doğrular mahiyette 1256/1840 tarihinde vergi ile ilgili olarak **Muhassıllar Talimatı** yürürlüğe girdi ve bunu diğer yeni hukukî düzenlemeler takip etti. Bu talimatname, vergi konusunda ilk defa mükelleflerle devletin doğrudan doğruya temasta bulunmasını gerektiren esaslar vaz' ediyor ve böylece asırlardır uygulanan eski vergi esasları tamamen terk edilmeye başlanıyordu.

Zikredilen talimat ve diğer hukukî düzenlemelerden anlaşıldığına göre, **Tanzîmât sonrası malî hukukumuzdaki temel değişiklikleri** özetle şöyle sıralayabiliriz:

1- Her çeşit kamu gelirleri, doğrudan doğruya hazineye gelecek ve giderler de doğrudan karşılanacaktır. Dolayısıyla merkez bütçesi, tımar düzeni ve hatta vakıfların bile malî durumu kısmen de olsa tek hazinede toplanmıştır. Yani kamu hizmetleri tek kaynaktan finanse edilecektir.

2- Tımar, padişah hasları, malikâneler ve özetle her çeşit araziden, nisbeti ve ismi değişik olan her çeşit vergi, **a'şâr vergisi** adı altında birleştirilmiş ve nisbeti ismine uygun olarak onda bir olarak tayin edilmiştir. Böylece mirî arazi anlayışı, yerini öşür arazisi anlayışına terk etmiştir denilebilir.

3- Tekâlif-i örfiye ve ihtisâb resimleri ilga edilmiş ve yerine herkesin mali gücüne göre miktarı tesbit edilecek bir çeşit vergi kabul edilmiştir.

4- Müsadere usulü tamamen kaldırılmıştır.

5- Devlet mukâtaaları dışında kalan haslar, malikâneler, zeamet, tımar ve ocaklık gibi sahiplerine ait arazilerin üçer yıllık gelirlerinin üçte biri bedel tayin edilerek, seneden seneye hazineden sahiplerine verilmesi kararlaştırılmıştır.

6- Bütün devlet memurlarına **maaş** usulü getirilmiş ve çeşitli adlarla vatandaşlardan hiçbir şey alınmaması esası kabul edilmiştir.

7- Cizyenin tarih ve tevzii ıslah edilmiş, ruûs cizyesi kaldırılarak yerine patrikhaneler aracılığıyla toplu vergi esası kabul edilmiştir.

8- Çeşitli isimler altındaki ağnam ile ilgili vergiler kaldırılmış ve sadece ağnam rüsumu eski usûlde devam ettirilmiştir.

Bu yeni esaslar çerçevesinde, bütün **kamu hizmetlerinin finansman kaynakları**nı tanzim eden bütçedeki gelir fasılları şu şekilde ortaya çıkmıştır.

1- Vasıtasız Vergiler (Bilâ vâsıta alınan tekâlif)

2- Vasıtalı Vergiler (Bil Vâsıta alınan tekâlif)

3- Devletin tekelinde olan işletmeler (inhisarlar)

4- Devlete ait sınaî ve ticarî müesseselerin gelirleri

5- Maktu vergiler

6- Diğer gelirler. (275)

(275) A. Vefik, Tekâlif Kavâidi, c. II, sh. 3-48; Düstur, I.Tertip, 1/3-4. 11/48-49; Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 175-177.

III - OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ VE TİCARİ HAYAT

283. Kendine has bir Osmanlı üretim tarzından söz edilebilir mi?

İktisat tarihinin başlıca konularından biri olan Osmanlı üretim tarzının niteliği üzerinde yerli ve yabancı pek çok bilim adamının, düşünürün görüş ve incelemeleri bulunmaktadır. Herkes meseleye kendi penceresinden yaklaşarak bir yere varmak istiyor. Çoğu yorumlar, Osmanlıyı kendi özgün yapısı içerisinde alma yerine başka toplum ve coğrafyalar ile irtibatlandırma eğilimini taşımaktadır.

Burada düşülen hataların başında tarihe doğrusal ilerlemeci bir görüşle bir yön tayin etme ve özellikle batı için geliştirilen model ve kavramların yüklendikleri anlam ve muhtevaların hiç bir analizine girilmeden doğrudan Türkçe'ye aktarılması gelmektedir. Sosyolog Baykan Sezer'in ifadesiyle toplumumuzu tanımlamak için kullandığımız kavramlar Batı'da oluşturulmuş kavramlardır. Kısmi bazı benzerliklerden yola çıkılarak batı iktisadi kurumlarına ait kavramlar Osmanlı kurumları için aynen kullanılmakta, birbirinden farklı kurumlar aynileştirilmektedir.

Öncelikle **üretim tarzı kavramı** bize ne anlatmaktadır?

Bu kavram, Marks tarafından tarihi maddecilik çerçevesinde, birbirinden farklı toplumların karşılaştırılabilmesi için geliştirilen ve maddi dünyamızda karşılığına rastlanmayan soyut bir kavramdır. Üretim tarzı kavramı biraz da menfi anlamlara sahiptir. Kavramın kullanıldığı yerde mutlaka üreticinin, emek sahibinin sömürüsü ve ürettiği ürünün bir kısmına el konulduğu da anlatılmak istenir. Bir üretim tarzı ile anlatılmak istenen de artı ürünün oluşması ve buna el konuluş tarzıdır.

İşte, geliştirilen bu kavram ile toplumlara bir kılıf biçilmektedir. Batı toplumları için feodalite ve kapitalizm, genel bir tanımlama ile doğu toplumları için Asya tipi üretim tarzı, Feodal üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzı kavramlarının batı toplumlarında yaşanmış ve yaşanmakta olan üretim biçimine tekabülünde netlik gözükürken, Asya tipi üretim tarzının tekabül ettiği

net bir toplum, coğrafya ve zaman aralığını tarih içerisinde belirlemek oldukça güçleşmektedir. Coğrafik açıdan Batı Avrupa hariç diğer tüm dünya, zaman açısından ise M.Ö.5000 yıllarında kadim Mısır'da uygulanan sistem ile M.S.1500 yıllarında Osmanlı'da uygulanan sistem aynı modelin içine sığdırabilmektedir. Hatta Asya üretim tarzı ve bu tarzın Osmanlı üretim biçimine tekabül ettiğini isbat sadedinde eser neşreden Sencer Divitçioğlu'nun ifadesiyle Asya üretim tarzını yaşamış olan ülkelerin bu modeli belirli bir tarihi çağda yaşadıkları, fakat hangi çağda yaşadıklarının kesinlikle belli olmadığı gibi, Asya üretim tarzını yaşamış ülkelerin hangi ülkeler oldukları bile bilinmemektedir. Bu bakımdan Asya üretim tarzı kavramı zamansız ve mekânsız bir kavramdır. Dolayısıyla Asya tipi üretim tarzı modeli toplumların tahlilinde bir model olmaktan uzak olup, üzerinde büyük belirsizlikleri taşımaktadır.

Bu belirsizliklerin kaynağı Marks'ın kendisidir. Bu konudaki yazıları çoğunlukla çelişen ve dağınık fikirlerden meydana gelmektedir. Daha sonra sarf edilen çabalar ise bir sonuç vermemiş, bir bütünlük sağlanamamıştır. Öyle ki konu üzerinde yazan iktisat tarihçisi kadar Asya tipi üretim tarzı modeli oluşmuştur.

Osmanlı üretim tarzı söz konusu olunca bu iki kılıftan birisi giydirilmek istenir. Şüphesiz başka kılıflar da biçilir. Giydirilmek istenen elbisenin asıl itibariyle Doğu'nun tarihinin Batı hegemonyasının dilinde yazılmak istenmesi ile yakın ilgisi vardır. Fikir hayatımıza sosyalist düşüncenin yoğun olarak egemen olduğu 196O'lı yıllarda Asya tipi üretim tarzı kavramı yoğun bir şekilde tartışma konusu olur. Bir tarafta Osmanlı feodalitesi tezi hararetle işlenirken, diğer taraftan Marks'ın el yordamıyla kurduğu Asya tipi üretim tarzı doktrini ile imparatorluğun ekonomik ve sosyal yapı bakımından henüz esirlik ve derebeylik çağlarını bile idrak etmemiş, basit ve iptidai bir varlık olarak geliştiğini iddia etmek imkânı da elde edilmiş olacaktır. Hatta bazı eserlerin bütün bir ana fikri Osmanlı üretim tarzının batı feodalitesi seviyesine çıkamadığından kapitalizme geçiş yapamadığı olmuştur.

Marks esas itibariyle sınai kapitalizme yol açan şartların Doğu'da değil de neden Batı'da oluştuğu sorusuna cevap bulmaya çalışıyordu. Ama Doğu hakkında pek az şey bilinmektedir. Doğu'da uzun yıllar doktorluk yapan Fransız yazar François Bernier'in (1625-1688) Türkiye, İran ve Hindistan'da

özel toprak mülkiyetinin olmadığını söylemesi Marks için bir anahtar olur, kendi ifadesiyle; Doğu cennetinin gerçek anahtarı.

Asya tipi, temelde toprakta özel mülkiyetin olmadığı, toprağın rakabesinin devletin elinde olduğu ve bunun da Doğu'nun durağanlaşmasına sebep olduğu bir çerçeve içerisinde ele alınır. Böyle bir yapının oluşmasının altında yatan temel faktör ise, Asya'daki iklim şartlarının yol açtığı, tarım faaliyetlerinin ancak devletin ön ayak olacağı büyük ölçekli sulama tesisleri ile mümkün olabildiği bir üretim ihtiyacı görüşüdür. Asya tipine temel özelliği bağımsız köylü üretimi vermektedir. Kendi kendine yeterli köy birimlerinden oluşan bir kırsal toplumun varlığı ve devletin üzerine almış olduğu kamu işleri, toprakta devlet mülkiyetini doğurmakta olup kendini destekler köy topluluklarından elde edilen artık ürün devlete aktarılmaktadır.

Marks'ın sınırlı bilgiye dayanarak pek az inceleyebildiği Asya toplumları hakkında ileri sürdüğü görüşler 1960 ve sonrasında Türkiye'de rağbet bularak Asya toplumlarını, geri kalmışlığı ve durgunluğu iddialarına gerekçe yapılmak istenmiştir. Asya'nın durağanlığı, özel mülkiyetin yokluğuna, devlet egemenliğine ve köy ekonomisinin bünyesine başvurularak açıklanmaktadır. Asya üretim tarzı, buna karşılık olarak ileri sürülen üst yapı ve devlet biçimi ile birlikte, ayrı bir toplumsal kuruluş sayılmış ve bu tipe giren toplumların kapitalizme geçemeyişlerinin açıklanmasına dayanak yapılmıştır. Osmanlı'nın klasik döneminde (1300-1600) toprak mülkiyeti, sınıflaşma düzeni, sınıf çatışması, devletin yaptığı kamu işleri, köy üretim şekli, köy-şehir iş bölümü ve durağan hali her iki model açısından karşılaştırılarak Asya tipinin egemen bir üretim tarzı olduğu yorumları yapılır.

Ne varki ileri sürülen yorum ve iddialar ispatlanmış değildir. Osmanlıyı anlamak için bir anahtar olmaktan da uzaktır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde özel mülkiyete hayli yaklaşmış bir tasarruf söz konusudur. Hatta bağ, bahçe, değirmen gibi gayrimenkul ve işletmeye Osmanlı köylüsü sahiptir. Sipahi tarafından verilen tapu ile belli bir çiftliğe tasarruf edebilen ve çeşitli mülk edinebilen köylü, köy topluluğuna karşı oldukça bağımsızdır. Asya üretim tarzında yalnızca köy topluluğu vardır, birey ancak bu topluluğun mensubu olarak mevcuttur. Türk köyünde ise, kamucu özelliklerin yanısıra bireyci özellik hayli gelişmiştir.

Diğer taraftan şehir-köy ilişkileri, sermaye birikimi ve şehirlerin sınıfsal yapısı iyice bilinmeden bu konu üzerinde hüküm vermenin güç olduğunu, köyün içine kapalı ve kendini destekler otarşik yapısının tüm tarım toplumlarında görülebileceğini, köylerin kapalı ekonomi düzeninden kurtulmasının Avrupa feodalitesinde dahi çok sonradan çözülme içine girdiğini belirten İlber Ortaylı, aslında Marks'ın bile emin olmadığı Asya tipinin Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını söyler. Yine Asya tipinde devletin üstlendiği işler sadece sulama ile sınırlı tutulurken, Osmanlı toplumunda devletin gerçekleştirdiği fonksiyonlar çok yönlüdür. Sulama ve tarıma elverişli arazi açmanın yanında muazzam bir orduyu besleyip sefere hazırladığı, İstanbul gibi büyük bir şehrin iaşesini temin ettiği görülen bu fonksiyonlardan bazılarıdır.

Barkan'ın ifadesiyle Asya üretim tarzı nazariyecilerinin, Osmanlı İmparatorluğu iktisadi ve içtimai bünye bakımından henüz esirlik ve derebeylik çağlarını idrak etmeyen ve şahıslar için mülkiyet fikri teşekkül etmemiş basit bir varlık olarak yaşayabildiğini iddia etmeleri de, milletlerarası dünya ticâret yollarını murakebe eden büyük liman ve şehirlere, inkişaf etmiş bir para iktisadiyatına, iç ve dış pazar münasebetlerine sahip bulunan ve bu suretle dünya piyasalarına hâkim fiyat hareketlerinin ve mali buhranların tesirlerine tamamıyla açık bulunan bir imparatorluğun iktisadi bünyesine ait hakikatleri inkâr etmek anlamına gelmektedir.

Asya tipi, Osmanlı'da vakıf toprakların ve şahıslara yapılan temliklerin, divani-malikâne sisteminin cari olduğu toprakların açıklanmasında yine yetersiz kalmaktadır.

Osmanlı üretim biçiminin Batı feodalitesi ile de ciddi aykırılıkları bulunmaktadır. Sipahinin konumu ve özellikle yargılama yetkisinin olmayışı, angaryanın bulunmayışı, toprağı işleyen köylünün toprağında ücretli işçi (rençber) çalıştırabilmesi gibi hususiyetler feodalite ile Osmanlı üretim tarzı arasında belli başlı farklardır. Sipahi, savaş zamanında cebelüsüyle birlikte savaşa katılmak şartıyla geçimini sağlamak için belli bölgelerin vergisinin tahsil yetkisinin kendisine beratla verilen bir memur statüsüne sahip idi. Ayrıca padişah tarafından verilen tımar her an sahibinin elinden alınabilecek veya yeri değiştirilebilecek bir geçimlikten ibaret idi. Yüksek devlet görevlilerine has olarak verilen topraklar çok çeşitli yerlerde dağınık olarak bulunuyordu. Yine

merkezden atanan dirlik sahiplerinin görevde uzun süre kalarak mutasarrıfı olduğu topraklarda kökleşmelerine izin verilmeyerek feodal özellikler kazanılmasına müsaade edilmemiştir. Mesela 145 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Budin'de bu süre zarfında 99 Beylerbeyi atanmış idi.

Yargılama yetkisinin olmayışı, kanun önünde sipahi ile re'âyânın eşit statüsü Osmanlı sipahisi ile feodal senyör arasındaki farkların en önemlisidir. Feodalizmde her bir senyörün aynı zamanda bir yargıç yetkisine sahip olması, her bir malikânenin kendine has kaide ve kuralları olması, yazılı olmayan bir hukuk düzenine sahip olması, senyörün serfi hapsetme, ceza verme gibi yetkisinin olması bu alanda görülen belli başlı farklardır.

Osmanlı iktisadi kurumları kuruluş ile 16. yüzyıl arasında olgunlaşarak bir Osmanlı üretim tarzından bahsedilecek düzeyde birbiriyle bütünleşmiştir. Burada sorulan bir sual var; acaba diğer ekonomik tarzlardan bir farklılık gösteriyor mu gösteremiyor mu? Gösteriyorsa bu farklılıklar hangi ölçüdedir? Yoksa Osmanlı üretim tarzını diğer tarzlardan birinin bir parçası veya onun belli bir coğrafyadaki mahalli özellikler arz eden bir çeşidi mi olarak görmek gerekir? Bu suallere verilecek cevap üretim tarzına yüklenen anlam ile ilgilidir. Tarz denildiğinde donmuş, yapılaşmış model yerine değişen, tesir altında kalan bir model anlamak gerekir. Böylece tarihe mal olmuş devlet ve toplumların ekonomik kurum ve kuruluşlarının kendine has yapıları olduğu kadar çevre şartlarının ve diğer toplumların etkisiyle oluşan benzer yapılar ve tarzların olması da bir realitedir. Bugünün çağdaş sistem ve yapıları da çevrenin etkisinden ne kadar bigâne kalabilmektedir?

Osmanlı üretim tarzını bir tarz olarak sunulacak yetkinliği sağlayan temel kriter toprak sistemidir. Bu sistem özgün adıyla tımar sistemi, toprağın işleniş biçimini, işleyenin ve denetleyenin statüsünü, tahsil olunacak verginin oran ve tahsil biçimini vb. pek çok ayrıntıları vermektedir. Sistemdeki bu unsurlar gerek Asya tipinden gerekse feodaliteden farklı özelliklere sahiptir. Asıl itibariyle tek bir model yerine Osmanlı'da çeşitli üretim biçimlerinin iç içe yaşadığını belirtmek gerekir. Osmanlı toplum düzeni de tarihi, iktisadi, coğrafi ve askeri vb. nedenlerle Batı'dakinden farklı bir görünüş kazanmıştır. (276)

(276) Turner, Bryan S., Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm, tere. Ahmed Demirhan, İstanbul 1991, sn. 35; Avcıoğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni MI, İstanbul 1977, sh. 13-18; Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İstanbul 1988, sh. 16; Kazgan, Gülten, İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul 1989; Kılıçbay, Mehmed Ali, Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Ankara 1982, sh. 3, 4, 331, 332, 345, 399, 401; Sencer, Muzaffer, Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul 1982, sh. 158 vd.; Divitçioğlu, Sencer, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, Kırklareli-Vize 1981, sh. 24, 25, 26, 27, 118, 119-126; Timur, Taner, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara 1994, sh. 69, 70, 71, 269; Ortaylı, İlber, Türkiye İdari Tarihi, Ankara 1979, sh. 123, 124; Çaylak, Âdem, Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen, Bir Şerif Mardin Çözümlemesi, sh. 55 vd.; Sezer, Baykan, "Türk Toplum Tarihi

284. Osmanlılar ticârete önem vermiyorlar mıydı? Bir diğer ifadeyle Osmanlılar ticâretten anlamıyorlar mıydı?

Osmanlı Devleti'nin uzun dönemde gerileyişinin sebepleri üzerinde durulurken yaygın bir kanaat olarak mektep kitaplarına kadar inen Osmanlıların ticârete gereğince önem vermeyişleri zikredilir. Osmanlı Türklerinin fetih ve cengâverlikle, devlet idaresiyle ilgilendikleri, bu iki sahanın dışındaki işleri kendilerine layık görmedikleri, sanat ve ticâreti zahmetli ve hakir gördükleri, bu tür faaliyetleri gayri-müslimlere bıraktıkları, yabancı devletlerle imzalanan ticâret anlaşmalarının hep tek taraflı işlediği, Türklerin imparatorluk sınırları dışına çıkmadıkları, enerjilerini ticâretin geliştirilmesine sarf etmedikleri, ticâretin onların zihin dünyalarında herhangi bir yer işgal etmediği, ticâretle ilgili kararlarında yanıldıkları ve ticâret yollarındaki değişmenin farkında olamadıkları gibi düşünceler ile Osmanlının ticâretten uzaklığı vurgulanır.

Bu düşünceler Batı müelliflerinin ortaya attığı, ancak bizde de benimsenen bir tezdir. Ne var ki gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Zira altı yüz yıllık hükümranlık serüveninde uluslararası dengelerde söz sahibi olmuş bir devletin bu başarısını sadece siyasi ve askeri alanda gösterdikleri performans ile açıklamak mümkün değildir. Bu başarı büyük bir iktisadi ve ticari güç ile devamlı beslenmiştir.

Osmanlı, iyi bir asker ve yönetici olduğu kadar becerikli bir tüccardır aynı zamanda. Tüccar, toplumda bir kısım askeri zümre mensuplarından daha yüksek bir konuma ve prestije sahip idi. Bu durum bile kendi başına Osmanlının ticârete verdiği önemin bir ifadesidir. Zaten yöneticiler, tüccarların

Osmanlı iktisadi düzeni içinde önemli fonksiyonları yerine getirdiklerinin de farkında idiler. Bu sebeple tüccarlara geniş hareket özgürlüğü sağlanıyordu. Osmanlı'da ticâret küçümsenen ve hor görülen bir faaliyet değil, aksine övülen bir faaliyet idi. Osmanlı vergi sisteminde **ticari sektörden daha az vergi** alınıyordu. Tüccar himayeye mazhardı. Osmanlı devlet teşkilâtına dair eser yazan Ricaut da Türkler'in tüccarların arılar gibi çalışarak kovana bal getirdikleri için himayeye layık olduklarını söylediklerini kaydeder.

Tüccarın himayeye mazhariyetinin ve ticârete gösterilen olumlu bakışın arkasında Osmanlı iktisadi dünya görüşünün iki önemli prensibi bulunuyordu.

Bunlardan birincisi "ibadullahın terfih-i ahvalleri" yani halkın refahının artırılması idi. Çünkü Osmanlı sultanları ibadullah(Allah'ın kulları)a, Allah'ın bir emaneti olarak bakıyorlardı. Dolayısıyla ticâret batılı merkantilist politika uygulayan ülkelerde görüldüğü gibi kendi başına bir amaç değil, bir araç olarak telakki ediliyordu. Bu sebeple halkın refahının artırılması gayesiyle ülke içinde piyasalarda mümkün olduğunca bol, kaliteli ve ucuz mal bulundurulmasına çalışılıyordu.

Diğer bir prensip, devlet gelirlerinin en yüksek düzeye çıkarılması idi. Devlet ticâreti, hem gelirini ve dolayısıyla maddi gücünü, hem de genel refaha olan katkıları ile de manevi gücünü artırmanın bir vasıtası gördüğü için sürekli himaye ediyordu.

Osmanlı'da ticârete verilen önemin göstergelerinden biri de Osmanlı maliyesinin gücünün ticari ve ekonomik gelirlerden beslenmiş olması idi. 1512 yılında yalnız Bursa'da ipek ticâretinden alınan ve merkezi hazineye giden gümrük geliri 43.000, 1562 yılında Şam'a getirilen baharattan alınan gümrük resmi ise 110.000 duka altın idi. 1527 yılında 277 milyon akçe olan merkezi devlet bütçesi içinde, yalnız Bursa ve Şam'ın bu iki gümrük vergisi kaleminden aldığı vergi gelirinin 7.5 milyon akçenin üstünde olması (1 Venedik dukası 50 akçe hesabıyla) yani bütçe gelirlerinin % 2.7'sini teşkil etmesi ticâretin Osmanlı maliyesindeki ağırlığını göstermektedir.

İş bölümünün gelişmişliği piyasaların genişliğini açıklayan bir kıstastır. Gelişmiş bir iş bölümü mutlaka yoğun bir ticari faaliyeti gerekli kılar. Biri diğeriyle paralel bir şekilde gelişir veya daralır. Yapılan bir resmi geçitte

İstanbul'da 735 çeşit esnaf birliğinin katılması Osmanlı'da iş bölümünün Batıyla kıyaslanmayacak derecede ne denli geliştiğini gösterir.

17.yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 1.100 esnaf birliğine bağlı 25.000 işyeri bulunuyor ve bu işyerlerinde usta, kalfa ve çırak olarak toplam 80.000 kişi, ortalama ise 3-4 kişi çalışıyordu. Diğer taraftan Batı dünyasının en büyük şehri olan Paris'te 1313 yılında sadece 157 çeşit zanaat loncası bulunuyordu.

Osmanlının ticârete gösterdiği teveccühün bir başka göstergesi ticari alt yapı yatırımlarıdır. Devlet, sadece tüccarı ve ticâreti himaye etmekle kalmamış, gerekli alt yapı yatırımlarına da gereken önemi göstermiştir. Başta sultanlar olmak üzere Osmanlı yöneticileri bu yatırımlara yakın ilgi duymuşlardır. Orhan Gâzî Bursa'yı aldığı zaman ilk yaptığı faaliyetlerden biri Bedesten'i inşaa etmesiydi. Fâtih İstanbul'u fethettikten sonra 118 büyük dükkândan ve etrafında 984 ticarethanesi bulunan bugünkü Kapalıçarşı'yı inşaa etmiştir. Balkanlarda Filibe, Saraybosna, Üsküp ve Selanik gibi Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinin büyük bedestenleri var idi. Evliya Çelebi Sivas'ı anlatırken 1.000 dükkânlı büyük bir bedesteni olduğundan söz eder. Seyyahımız Konya'da 1.900 dükkânın, 26 bekâr hanının, Kayseri'de iki bedestenin bulunduğunu anlatır. Ülkeyi baştanbaşa saran han, mahzen, kervansaray, kapan ve kapalı çarşılar gibi ticari müesseselerin yanında belirli aralıklarla kurulan panayırlar sayesinde yoğun bir ticari mübadele hüküm sürüyordu. Bir kısmı günümüze intikal eden, bir kısmının da kalıntılarına rastladığımız ticâret yolları üzerine kurulu han ve kervansaraylar uzun mesafe ticâretinin gelişmesi maksadıyla inşaa ediliyor ve bu yolların güvenliği de derbentçi adı verilen yarı askeri bir teşkilât tarafından sağlanıyordu.

Osmanlı sultanlarının, ülkede ticari faaliyetlerin azamileştirilmesi yönünde müracaat ettikleri politikalardan biri de tüccar ve zenaatkarlar zümresini başta İstanbul olmak üzere büyük Osmanlı kent merkezlerine toplamasıdır. Fetihden sonra Bursa'dan İstanbul'a varlıklı tüccarların gelip yerleşmesi sağlanmış, 1477 yılında Kefe'den 267 zengin tüccar ailesi İstanbul'a getirilmiştir. Yavuz, Kahire ve Tebriz'den çok sayıda ilim adamı, tüccar ve zanaatkârı İstanbul'a getirmiş idi. İspanya'da Katolik taassubundan ve engizisyon zulmünden kaçan Yahudilere kucak açılması da sebepsiz değildir. 1535 yılında bu göç sayesinde Selanik'te Yahudi ailesinin sayısı 8.070'i buluyordu. Bu

sayede Selanik, devletin en zengin ve hareketli merkezlerinden biri haline gelmiş idi.

Devletin coğrafi konumu da bölgesel ve milletlerarası ticâretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Doğu ülkeleri ile Batı ülkeleri arasında bir köprü görevi görüyordu. Özellikle Doğudan Batıya giden büyük uluslararası ticâret yollarının Osmanlı ülkesinden geçmesi ticari mübadele hacmini geniş tutuyordu. Osmanlılar bu elverişli coğrafi konumdan azami ölçüde faydalanmaya çalışıyorlardı.

Selçukluların uyguladıkları serbest ticâret politikalarını Osmanlılar da aynen uygulamışlardır. İstanbul uluslararası bir ticâret merkezi hüviyetine bürünmüş idi. Dünyanın her tarafından buraya mal geliyor ve aynı yoğunlukta mal çıkışı yapılıyordu. İstanbul bir mide kent olduğu kadar bir antrepoydu aynı zamanda. İstanbul'un yanında İzmir, Antalya, Alaiye, Trabzon, Kefe, Akkerman ve Selanik gibi kıyı kentlerin yanında Edirne, Bursa, Halep, Şam, Erzurum gibi kentler dış ticârete yönelik merkezler idiler. Evliya Çelebi Trabzon'u anlatırken deniz ve kara yoluyla Ozakof, Kazakistan, Mingrelia, Çerkezistan, Abaza ve Kırım ile ticâret yapan tüccarlarından söz eder ve bunların şehir sakinleri içerisinde bir zümre teşkil ettiğini belirtir. Araştırmalar birçok Osmanlı ticâret gemilerinin Mısır, Kuzey Afrika, Kuzey Karadeniz'de ticari seyahatlere çıktıklarını, XVI - XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Hindistan ve Çin ile ticâret yapan zengin bir tacir sınıfın bulunduğunu göstermektedir.

Uluslararası ticâretin gelişmesinin bir aracı olarak yabancı tüccarlara ayrıcalıklar tanınıyordu. Kapitülasyon adı verilen ayrıcalıkların arkasında başta ülkeye yabancı tüccarı çekme kaygısı yatıyordu. Uygulanan kapitülasyon politikası ile üç temel amaç gerçekleşmiş oluyordu. Bunlar; ülke üretiminin ihtiyaç fazlasına talep oluşturmak, iç piyasada talep edilen yabancı malların girişini sağlamak ve gümrük vergisi elde etmek idi. Ayrıca, Avrupa'da müttefik ülke sayısının artması ve bu ülkeler arasında rekabetin oluşturulması gibi bazı siyasi kazanımlar da elde ediliyordu. Kapitülasyonların verilmesinin bir başka yönü de, uluslararası yeni ticâret yollarının keşfi ile 16. Yüzyılda okyanuslara kayma eğilimine giren Avrupa transit ticâretini Akdeniz'de tutma gibi bir amacı taşımasıdır.

Yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklar sadece Osmanlının müracaat ettiği bir yöntem değildi. Doğu ve Batı âleminin zaman zaman uyguladıkları bir yöntem idi. Mesela Memluklular Fransa tüccarlarına ayrıcalık tanımış idi. Osmanlılar bunu devam ettirdiler. Diğer taraftan Batıda İngiltere'nin Hansa birliğine bağlı şehir devletlere tanıdığı ayrıcalıklar 16. yüzyıl sonuna kadar sürmüş idi.

Kapitülasyonların, ülkenin dış ticâretinde ödemeler bilançosu açıklarına neden olduğu, iç imalatı ve üretimi baltaladığı, dış ticâret sahasından Türk tebaanın çekilerek yabancıların ve içerde azınlıkların egemenlik kazanmalarının teşvik edildiği yönündeki 18 ve 19. yüzyıllara ait gözlemler ve kanaatler erken dönemler için varit değildir. Zira Bursa'da Türk tüccarlar tarafından Mısır, İran, Venedik ve Fransa ile ticâret yapan büyük firmalar kurulması ve bu alana büyük paraların yatırılmış olması Osmanlıların milletlerarası ticârette rol almadıkları iddialarını geçersiz kılmaktadır. Yine Kefe'ye ait ticari istatistikler Türklerin milletlerarası ve bölgeler arası ticârette etkin rol aldıklarını göstermektedir. Venedik'de bir Türk ticâret merkezinin bulunması ve bu merkezin başlarda sadece Müslüman Türkler'e tahsis edilmesi, bazı İtalyan şehirlerinde iş yapan Türk tüccar ve esnafına rastlanması, Ankara'dan sof ve muhayyeri alıp Dubrovnik ve diğer batı ülkelerine pazarlayan tüccarların bulunması, Ankona'dan (İtalya'nın kuzeyi) ithalat yapan Müslüman Osmanlı tüccarlarının görülmesi, Hindistanlı tüccarlar ile ortaklık kuran Galata tacirlerinin varlığı Türklerin dış ticârette yalnız yabancılara ve azınlıklara dayanmadığını göstermektedir.

Aynı şekilde kapitülasyonların erken dönemlerde iç üretim üzerinde olumsuz etkileri görülmemekte idi. İnalcık hoca, kapitülasyonlara rağmen iç imalat ve üretimin yabancı mallara karşı uzun süre başarıyla rekabet ettiğini, ithal malların yünlü kumaş, madenler ve kâğıt gibi bir kaç kaleme inhisar ettiğini, yıkıcı rekabetin ancak Batıda sanayi inkılabı ortaya çıktıktan sonra 19. yüzyılın ortalarına doğru görüldüğünü belirtir.

Aslında iktisadi hayatı etkileyen, işsizliği artıran, imalatı yavaşlatan ve üretimi düşüren en önemli unsur kapitülasyonlar değil, yabancı tüccarların piyasadan çekilmiş olmalarıdır. Yabancı tüccarların piyasadan çekilmesinde milletlerarası ticâretin yön değiştirmesinin rolü bulunuyordu. Ümit Burnu'-

nun keşfi ile Doğu ticâreti, Hint okyanusu ve Atlantik'e kayıyor, Amerika'nın keşfi ile de bu kıta ile artan oranda ticâret gelişiyordu. Dolayısıyla Akdeniz bütün direnmelerine rağmen eski önemini zamanla kaybedecektir. Bu gelişmeler sadece Osmanlıyı etkilemeyecek Ortaçağ boyunca Avrupa'nın sınai ve ticari merkezi olan İtalya'yı ve Kuzey Almanya'nın Hansa şehirlerini etkisi altına alacaktı.

Osmanlıların, Mısır, Bağdad, Basra ve Aden'in fethi ve Hint denizine düzenlediği seferler ile dünya ticâret yollarındaki değişmenin Yakın-Doğu üzerindeki yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak için uzun süre mücadele ettiğini biliyoruz. Transit ticâreti tekrar Yakın-doğuya yöneltmekte başarı sağlanmış ve 16. yüzyılın başında kesintiye uğrayan transit ticâret, yüz yılın ortalarından itibaren tekrar canlandırılmış idi.

XV. yüzyılda Avrupa'da ticari faaliyetlerin gerilemesinde Osmanlı fütuhatının, İstanbul'un zabtının, Hıristiyan tacirlere gösterilen husumetin menfi etkisi olduğu, karayoluyla Hind ve Çin ticâreti yapmanın imkânı kalmadığı, bu sebeple bir deniz yolu aranmasına gidilerek Hind deniz yolunun ve Amerika'nın bulunmasına neden olduğu yönündeki fikirler de gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Batıda atılan bu fikirlere yine batılı bilim adamları karşı çıkmaktadır. Avrupa İktisat Tarihi adlı eserin sahibi Herbert Heaton keşiflerden önce Şark mallarının Avrupa'da eksilmediğini ve biber fiyatının da düştüğünü belirtir. Konu hakkında Fuad Köprülü uzun mütala'alar yürüterek iddianın yanlışlığını ortaya koymuştur.

Ortaçağ Avrupa'sına bakıldığında 1348 yılında ortaya çıkan Kara Veba felaketi nüfusun dörtte birini yok etmiş, nüfusta azalmanın da etkisiyle üretim ve ticâret hacmi eskisi gibi büyüyememiştir. 1453 yılında İstanbul Türklerin eline geçmekle birlikte 1450'lerden itibaren Avrupa'da ekonomik toparlanma görülecektir. İstanbul'un fethi bir kesintiye sebep olsaydı ekonomik toparlanma yerine düşüş olurdu. 15. yüzyılın önemli bölümünde duraklayan ihracat, 1500'lerde 14. yüzyılda ulaştığı en yüksek noktaya erişecektir. 1433 yılında Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesi, Fransa'yı içerde toparlanmaya ve Doğu Akdeniz'de olmak üzere dış ticârete yönelmesine imkân sağlamış, 1485 yılında İki Gül Savaşı'nın sona ermesi İngiltere'ye barış getirmiştir. Avrupa'nın hızlanan ticâretinde Portekiz gemilerinin Hindistan'a ulaşmasından önce

geniş bir pazar haline gelen Anvers'in yanında Lyon, Cenevre, Amsterdam, Lizbon, Londra ve Bristol da bulunuyordu. Dolayısıyla deniz keşifleri tek başına bu toparlanmayı izahda yetersizdir ve deniz keşiflerinin etkileri büyük ölçekli olmayacak kadar yavaş olmuştur. Zira Afrika, Doğu ve yeni Dünya ile yapılan ticâret Avrupa içi ticârete göre sınırlı kalmıştır. 18. yüzyılda bile bölgeler arası ticâret Avrupa ürünlerine çok ağırlıklı bir şekilde dayanmaktadır. Asıl itici güç Avrupa'nın içindeki icatlar ve iyileştirmelerden gelmektedir.

Osmanlı ticâret politikalarından ithalatın serbest, ihracatın gerektiğinde kısıtlanması durumu akla şu soruyu getiriyor; Osmanlı ödemeler dengesi öyleyse devamlı açık veriyordu. Bu sorunun Doğu için kısmen doğruluğu vardır. Fransız tarihçi Braudel'in de işaret ettiği gibi Akdeniz bölgesinin Doğu ile yaptığı ticârette, ödeme açığı verdiği ve bu açığı Sudan ve Fas yoluyla Afrika'dan sağlanan altın ihracıyla finanse ettiği bilinmektedir. Osmanlılar Doğu ile olan ticâretlerinde açık vermemek için çeşitli tedbirlere baş vuruyordu. Bu tedbirlerden biri **Osmanlı ülkesine mal ile gelen tüccarın ülkesine yine mal ile dönmesi ilkesi** idi. Bu ilkenin korunmasına dikkat edilmiştir. Mühimme defterlerinde Doğu'dan gelen tüccarın bu ilkeye uymayarak para ile dönmek istediği, ancak buna müsaade edilmediğine dair bol örnekler bulunmaktadır. Ancak Osmanlının Batı ile olan ticâretlerinde **uzun süre açık vermediği**ni biliyoruz. The Levant Company'nin kayıtlarına bakılırsa kumpanyanın ilk yıllarında Osmanlı ile ticârette denge sağlanmış, fakat bazan açık verilmiş ve bu açıklar nakdi olarak ödemek zorunda kalınmış idi. 17. yüzyılın ortalarında durum değişmiş, Osmanlı dış ticâret rakamları kumpanya lehine açık vermiştir. Ancak genel itibariyle 18. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı dış ticâreti fazla vermeye devam etmiştir.

Hatta Osmanlı sanayisine bakılırsa 18. yüzyılın sonuna gelinceye kadar iç pazar ihtiyacının ötesinde yabancı ülkelere ihracat yapabilecek derecede idi. Mesela bu tarihte ülkenin ihtiyaç duyduğu başlıca pamuklu ve ipekli mamulat kendi üretimiyle temin edildiği gibi, bu maddelerden bir hayli ihracat da yapılıyordu. Bu konuda Fransa ile Osmanlı dış ticâret rakamları bizi aydınlatmaktadır. Masson'a göre 1788 yılında Fransa Osmanlı'dan 2.3 milyon livre kıymetinde pamuklu bez, pek ağır gümrük vergilerine rağmen 1789'da 187.000 livreye ulaşan ipekli mensucat ithal etmiştir. Aynı yıllarda Osmanlı'-

ya ihraç edilen pamuklu bezin kıymeti senede 42.000 livreyi aşmamıştır.

Osmanlının değiştirmeye çalıştığı bir uzun dönemli trendden (eğilim) söz etmek gerekir. Osmanlının kuruluş yılları bu trendin Müslüman Yakın Doğu ile Batı arasında oluşmaya başladığı döneme tekabül eder. 13 ve 14. yüzyıllarda mübadelenin yapısında, mal bileşimi ve vasıtalarında ortaya çıkan değişme bariz bir şekilde görülür. Hatta bu değişme 12. Yüzyıla kadar indirilebilir.

Avrupa bu döneme kadar İslâm dünyasının talep edebileceği çok az şeye sahipti. Avrupa'nın Doğu'ya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Doğu Akdeniz ise Avrupa'nın yüksek sınıflarının talep ettiği mamul malları ihraç ediyordu. Batı dünyasının Müslüman Yakındoğu'dan ve diğer Doğu dünyasından iktibas ettiği teknoloji ve organizasyon şekilleri sayesinde bu yapı değişime uğrar. Daha önce esir, kereste, demir vb. ham maddeler karşılığında Yakındoğu'dan satın aldığı madeni eşya, dokuma, cam, sabun, kâğıt gibi sınai malları artık kendisi imal etmeye ve Yakındoğu'ya satmaya, karşılığında hammadde almaya başlar. Avrupa artık satmak için yeni mallara sahipti. Batı'nın ihracatı zamanla işlenmiş, ya da mamul mallardan ibaret olmaya başlarken, İslâm dünyası Avrupa'ya ipek ve baharat yanında Anadolu'dan ham şap ile Kuzey Afrika'dan ham yün ve hububat sağlıyordu.

Sektörel ve bölgesel farklılıklar görülse de uzun süreden beri devam eden bu değişme trendi Osmanlı Devleti'nin doğduğu yıllarda oldukça netleşmiş idi. Osmanlı kendisini böyle bir trendin içinde buldu. Osmanlılar bu trendi pasif bir şekilde kabul etme yerine değiştirmek için mücadele ettiler ve tedrici bir surette değiştirmeye başladılar. Rumeli ve Anadolu'da açık pazar politikalarına son vererek daha faal ve korumacı bir politika izlediler. Bizans'dan alınan bölgelerde İtalyan-Latin nüfuzunu kırdılar, imtiyazlarını ortadan kaldırdılar. Galata ve Kefe'de Ceneviz hâkimiyetine son verdiler. Karadeniz'i açık pazar olmaktan çıkararak Osmanlı iç pazarı haline getirdiler. İthal edilen mallarda vergi yükü artırılan mallar dışında serbestiyi bozmadılar, iç pazar ihtiyacı karşılanmadan ihracata izin vermediler. Bu durum yerli sanayiin gelişimine hammadde bolluğu meydana getirerek katkıda bulunmuştur. Dış ticârette vergilendirmede Müslüman tebaa lehine düzenlemele-

re gidilerek, yabancılara % 5-7, yerli gayri müslimlere % 3-4, Müslümanlara ise % 2-3 gibi düşük gümrük tarifeleri uygulanmıştır.

Osmanlılar Batı ile Doğu arasında oluşan bu trendi değiştirmek için gayret göstermelerine rağmen buna muvaffak olamadılar. 18. yüzyılın ortalarına kadar meydana gelen değişmeler karşısında direnen Osmanlı, daha sonra Batıdaki hızlı gelişmelere karşı direnci zayıflamış, ancak Batı'nın sömürgeleştirme ve sömürge tipi ticâret politikalarına alet olmamıştır. (277)

(277) BA, DBŞM, 36806, sh. 660-663; BA, Mühimme Defteri, nr. 23, hüküm nr. 605; BA, Mühimme Defteri, nr. 24, sh. 209, hüküm 550; Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 142-143; Evliya Çelebi, Seyahatname, sadeleştiren; Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, İstanbul 1980, c. 3-4, sh. 835, 852, 985, 1036, 1037; c. 7, sh. 432; BA, İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 8, sh. 332, hk. 1088'den aktaran Ahmed Tabakoğlu ve diğerleri; İstanbul Ticâret Tarihi 1, sh. 293-294; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh.238-260; Yalçın, Aydın, Türkiye İktisat Tarihi, sh. 272-307; Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi, Çev. Mehmed Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Ankara 1985, c. 1, sh. 223- 226, 233, 234, 296; Güran, Tevfik, İktisat Tarihi, İstanbul 1993, sh. 72-80; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 681-691; c. 3, 2. kısım, sh. 576, 580; Muhammed b. Ahmed b. İyas el-Hanefi, Bedayi'üz-Zühur Fi Vakâyi'ed-Duhur I-III, Bulak 1312, c. 3, sh. 147-149; Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 3-4, sh. 1131-1135; Barkan/Ayverdi, İstanbul Vakıfları, sh. XIII-XIV; Barthold, W.- Köprülü, M. Fuad, İslâm Medeniyeti Tarihi, 5. Baskı Ankara ts, sh. 225-232; Genç, Mehmed, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde İç ve Dış Ticâret", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, sh. 395-401; Sarç, Ömer Celâl, "Tanzimat ve Sanayiimiz", Tanzîmât I, İstanbul 1940, sh. 423; Mardin, Şerif, "Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri", Makaleler 4- Türk Modernleşmesi, 5. Baskı, İstanbul 1997. sh. 337-342; Mardin, Şerif, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", Çev. Nuran Yavuz, Türkiye'de Toplum ve Siyâset Makaleler 1, 2. Baskı, İstanbul 1991, sh. 82; Akdağ; Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. 2. sh. 181-182, 191; Turan, Şerafettin, "Venedik'te Türk Ticâret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", Belleten, cilt XXXII, sayı 126, sh. 247-283, N.A., Kuznetzova, "XVI. Yüzyılda Rus-İran Ticâreti ve Osmanlı Devleti", sh.246-256; Mantran, Robert, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticâret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", Belleten, c. LII, sayı 203(1988), sh. 686-695; Beydim, Kemal, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticâret" Teşebbüsü", sh. 687-755. Üzerine Tartışmalar", Toplum ve Bilim, sh. 46 vd.; Aksin, Sina, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, sayı 2, 1977, sh. 34, 35, 42, 43; Barkan, Ömer Lütfl, "V.P. Mutafçieva- Str. A. Dimitrov, "Sur l'Etat du systeme des Timars des XVII-XVIII SS. (Editlon de l'Academie Bulgare des Sciences. Institut d'Etudes Balkaniques) Sofia 1968. 270 s.", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 27, sh. 112 vd.; Barkan, Ömer Lütfi, "Tımar", İA, c. 12/1, sh. 319; Barkan, Ömer Lütfi, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler/ Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975, sh. 1 vd.

285. Osmanlı yöneticileri ticâret yollarının değişiminin ne derece farkındaydı? Osmanlı Devleti'nin Hind Deniz Yollarına ilişkin politikası ne idi?

Amerikanın keşfi ve Ümit Burnu'ndan dolaşarak Hindistan'a ulaşma, Avrupa tarihinde yeni bir dönemi başlatacaktır. İktisat tarihçisi Simon Kuznets 1492 - 1776 arasındaki dönemin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel tarihinin coğrafi keşifler ve bununla ilgili olaylarla açıklanacağını belirtir. Her iki gelişme Avrupa'yı etkilediği kadar Avrupa dışı toplumları da önemli ölçüde etkisi altına alacaktır.

Hind ticari malları bu tarihe gelinceye kadar Arap gemileriyle Kızıldeniz ve Basra körfezi vasıtasıyla Suriye limanlarına veya İskenderiye'ye getiriliyor, buradan Venedik gemileriyle Avrupa'ya taşınıyordu. Her iki gelişme Venedik ve Memluklerin sonra da Osmanlı'nın ticâret yolları üzerindeki tekelini kıracak, Akdeniz bütün direnmelerine rağmen eski öneminin kaybolmasına sebep olacaktır.

Doğu ticâret yollarına yeni alternatifin sahneye çıkması başta Ortaçağ boyunca Avrupa'nın sınai ve ticari merkezi olan İtalya'yı ve Kuzey Almanya'nın Hansa şehirlerini etkileyecektir. Avrupa'da ekonomik güç dengelerini bozacak, Avrupa'nın ekonomik merkezinin güneyden kuzeye ve batıya kaymasına yol açacaktır. Yeni dünyanın bulunması İspanya ve Portekiz'in öncülüğünde diğer Avrupa ülkelerine yeni kaynakların sunulmasını ve bu kıta ile artan oranda ticâretin genişlemesini sağlayacak, özellikle altın ve gümüş yataklarının keşfedilerek Avrupa'ya arzedilmesi, nüfusta genişleme ve nüfusa paralel üretimde artışın gerçekleşmemesi gibi diğer faktörlerle birleşerek etkileri Avrupa'yı olduğu kadar Avrupa dışı toplumlara da yansıyacak olan fiyatlarda haraketliliği başlatacaktır.

Venedik açısından durum daha vahimdir. Zira bir taraftan Osmanlıların bütün Akdeniz ve Karadeniz'e yayılmaları tarihi sömürü alanlarının kaybolmasına diğer taraftan alternatif ticâret yolundan uzak kalmaları ve Avrupa'nın ekonomik merkezinde kaymanın yaşanması Venedik ekonomisini çok yönlü olarak olumsuz etki altına alacaktır.

Doğuya giden alternatif ticâret yolunun keşfi, Akdeniz'in ticari öneminin

hemen kaybolması anlamına gelmemelidir. Zira coğrafi keşiflerin etkileri büyük ölçekli olmayacak kadar yavaş olmuştur. Hatta Ümit Burnu'nun bulunması Asya ile Avrupa arasındaki ticârette temelli bir değişiklik getirmediği söylenebilir. Zaten 16. yüzyılın başlarındaki daralma 1540'lardan sonra Osmanlılar'ın Kızıldeniz ve Basra körfezinin önemli noktalarına hâkim olmaları ile yerini eski canlılığına bırakacak, okyanus yoluyla rekabet edecektir. Suriye limanları, Kahire ve İskenderiye eski şaşalı günlerine kavuşacaktır. Bu genişlik 1600'lerin başlarında Hollanda ve İngiltere'nin Hind Okyanusu'na girmesine kadar sürecektir.

16. yüzyıl içerisinde Akdeniz ve eski ticâret yolları üzerinde meydana gelen bu zikzaklı gelişmeler ilk etapta Osmanlı'nın boşluğu, sonra Osmanlı'nın bu boşluğu doldurma teşebbüsleri ve bunda kısmen başarı elde edilmesi, Venedik'in çabaları (mesela Süveyş'ten Kızıldeniz'e kanal açma teşebbüsleri) ve yüzyılın sonlarında Hollanda ve İngiltere'nin ticâret şirketlerinin devreye girmesiyle alakalıdır. Yine Okyanus yoluyla Hindistan'dan Avrupa'ya mal nakli Akdeniz'e göre daha uzun yolculuğu, daha fazla maliyet ve riski taşıyordu. Lizbon'dan Kalküta'ya Ümit Burnu yoluyla yapılan yolculuk 9.000 mil, Kalküta'dan Venedik'e Kızıldeniz yoluyla yapılan yolculuk ise 5.000 mil kadardır.

Osmanlılar işin ne derece farkındaydılar?

Batılı bir kısım müeliflere göre Hind deniz yolunun keşfinin önemi ilk zamanlarda yeterince anlaşılamamıştır. Melvin M. Knight'a göre yalnız Osmanlı değil, Fransa ve İspanya'nın da bunu anlayamadıkları için artık önemini kaybetmekte olan İtalya ve Orta Avrupa pazarlarını ele geçirmek için lüzumsuz mücadelelerden geri durmuyorlardı. İtalyan iktisat tarihçisi Carlo Cipolla ise Osmanlılar ile Venediklilerin Akdeniz'de ticâretin denetlenmesi için yaptıkları savaşları modası geçmiş savaşlar olarak niteleyecektir.

Osmanlılar Akdeniz'de mücadele verirken yeni sahneye konulan okyanus ticâret yolunun ne anlam ifade ettiğini unutmadılar. Üstelik işin başından beri takipçisiydiler. Zira daha II. Bayezid Portekizlilerin Kızıldeniz'de ve Hind okyanusundaki hâkimiyetini kırmak için çaba gösteren Memluk sultanı Kansu'yu desteklemiş, Süveyş'de Osmanlı teknisyenlerinin nezaretinde otuz galer yapılması için gereken malzeme ile 300 demir top, 150 direk, 3.000 kürek, kâfi miktarda yelken vs. ile beraber sekiz gemi yollamıştır.

Bunların götürülmesine de Kemal Reis'i görevlendirmiştir. Yine Mısır'ın ve Basra'nın Osmanlı siyasi sınırları içine alınması, Kızıldeniz ve Basra körfezini denetim çabaları, her ne kadar olumlu sonuç vermese de **Süveyş'ten Kızıldeniz'e bir kanal açma projesi**, aydınların ticâret yollarına ilişkin raporları Osmanlı yönetici ve aydınlarının yeni ticâret yolunun açılmasının ne anlama geldiğinin idraki içerisinde olduklarını göstermektedir.

Selman Reis Mısır'ın fethinden sonra 1525 yılında yazdığı raporda Kızıldeniz ve Hind Okyanus'una açılmanın, bu denizlerde Portekizliler ile rekabete girerek ticâret yollarından pay almanın mali faydalarına dikkat çekiyor, bu amaçla bir donanma kurulmasını istiyordu.

Selman Reis'in önerileri raporlarda kalmayacak, fiiliyata geçirilecektir. 1530'lardan sonra devlet, Kızıldeniz'in ve Basra körfezinin denetlenmesini ve Hind okyanusuna açılmayı sağlayacak donanma kurma çalışmalarına başladı. Aden'i tekrar zabteden Portekizlilerden geri alan, Arabistan yarımadasının güney doğusundaki Maskatı zabteden ve Portekizliler'e galebe çalan Piri Reis'in başarılı bir kaç seferinden sonra Süveyş kapudanlığına getirilen Murad Reis ve Seydi Ali Reis Portekizliler ile yaptıkları savaşlarda muvaffak olamadılar. Seydi Ali Reis'in 1554 yılında Maskat limanına yaklaştığı sırada Portekiz ile girilen açık deniz savaşından sonuç alınamadı. Bu durum Osmanlı'nın Kızıldeniz'de hâkimiyet kurmasına ve kıyıları denetlemesine mani olmadı. Portekizlilere karşı kesin başarı sağlanamamakla beraber Hind sularındaki rekabet de durmadı. Zira 1544'de Portekizliler ile çarpışmalar sırasında Portekiz kralı, Hind sularında husumetin kaldırılması için İstanbul'a elçi göndermek zorunda kalmıştır. Elçi Hind sularında Portekiz gemilerinin serbestçe gezebilmeleri için bir resim talep etmiş fakat Hind sularını nüfuzu altında sayan Osmanlılar tarafından bu resim talebi kesin bir şekilde reddedilmiştir. Portekiz kralı Hind sularında iki tarafta cereyan eden husumetin kaldırılması yönünde bir name göndererek bu hususta bir görüşmenin yapılması için İstanbul'a bir elçi göndermesine müsaade istemiş ve bu talebe Osmanlı 1564 Eylülünde bir name ile müsbet cevab vermiştir. Yine Portekizliler ile savaşan Açe sultanının 1565 yılındaki yardım talepleri de dikkat alınmış, istediği askeri malzeme bir donanma ile gönderileceği sırada Yemen'de

zuhur eden bir isyan Hind seferinin gerçekleşmesine mani olmuştur.

Emir Mehmed bin Emir Hasan el-Suudî'nin, III. Murad namına 1580'de kaleme aldığı Amerika'nın keşfine dair Hadis-i Nev yahut Tarih-i Hind-i Garbi adlı eserinde Avrupalıların Amerika ve Hindistan kıyılarına ve Hürmüz'e yerleştiklerini, İslâm ülkelerini tazyik ve ticari faaliyetlerini ihlal ettiklerini, büyük maddi fayda sağlayacak olan bu işin Osmanlılar tarafından da yapılabileceğini, Süveyş'de tertip edilecek bir donanma ile Avrupalıları Hind okyanusundan uzaklaştırmak mümkün olacağını açıklıyor ve Süveyş kanalının açılmasını tavsiye ediyor. Bu suretle Hind ve Sind limanlarını zaptederek küffarın tard edileceğini ve Hind kıtasının mallarının kolayca istanbul'a ulaştırılmasının mümkün olacağını belirtiyor.

1625 yılında Ömer Talib adlı diğer bir Osmanlı aydını da konuya dikkat çekmektedir; şimdi Avrupalılar bütün dünyayı öğrenip her tarafta gemilerin işletiyorlar, mühim iskeleleri elde ediyorlar. Önceleri Hind, Sind ve Çin malları Süveyşe gelir ve Müslümanlar vasıtasıyla bütün dünyaya dağılırdı. Fakat, şimdi o mallar Portekiz, Hollanda, İngiliz gemileriyle Frengistan'a gidiyor ve oradan dünyaya yayılıyor, kendilerine lazım olan şeyleri İstanbul'a ve sair İslâm memleketlerine götürüp beş misli fiyatla satıyorlar ve bu yüzden büyük paralar kazanıyorlar. İslâm ülkelerinde altın ve gümüş bu yüzden azalmıştır. Osmanlı devleti Yemen sahillerini ve oradan geçen ticâreti ele geçirmelidir, yoksa biraz zaman daha geçerse Avrupalılar İslâm memleketlerine hâkim olacaklardır.

Osmanlılar; Mısır, Bağdad, Basra, Aden ve Maskat'ın fethi ve Hind denizine düzenlediği seferler ile dünya ticâret yollarındaki değişmenin Yakın-Doğu üzerindeki yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak için uzun süre mücadele etmişlerdir. Transit ticâreti tekrar Yakın-doğuya yöneltmekte başarı sağlanmış ve 16. yüzyılın başında kesintiye uğrayan transit ticâret, yüz yılın ortalarından itibaren tekrar canlandırılmış idi.

Osmanlı yöneticileri Hind Okyanusunda faaliyet gösteren Müslüman tüccarları Osmanlı limanlarına çekerek Hind mallarının Akdeniz'e ulaştırılmasını sağladılar. Devlet bu uzun mesafeli ticâretten hem önemli gümrük geliri elde ediyor hem de ülkede mal arzının genişlemesini sağlıyordu. Daha ayrıntılı bir tahlile girilecek olursa devletin kazancı şu üç noktada toplanabilir:

1- Çin ve Hind mallarının satışı umumiyetle Müslüman ve Türk Devletlerinde yapılıyordu, Osmanlılar bundan büyük kârlar elde ediyorlardı.

2- Osmanlı hâkimiyeti altındaki limanlar, mesela Basra, Cidde, İskenderiye, Süveyş ve İstanbul'a büyük miktarda para geliyordu.

3- Mısır ve Türkiye bu ticâret mallarının transit geçiş yolu üzerinde bulunuyor, buralardan mallar Venedik ve Cenovalılar tarafından Avrupa'ya tevzii ediliyordu.

Ortaya atılan ve epeyce tenkit görmüş bir diğer iddia da şudur; Osmanlı fetihlerinin özellikle İstanbul'un fethinin karayoluyla Hind ve Çin ticâreti yapmayı imkânsız hale getirdiği ve bu sebeple bir deniz yolu aranmasına gidilerek Hind denizyolunun ve Amerika'nın bulunmasına neden olduğudur. Bu yönde Batı'da serdedilen fikir ve iddialar yine batılı bilim adamları tarafından çürütülecektir. Bir kere Avrupalıların Doğu'ya ulaşma özlem ve gayretleri Osmanlıların dünya tarihinde yerini almasından önce başlayacaktır. 1291'de Vivaldi kardeşlerin Afrika'yı denizden dolaşma projeleri kötü sonuçlanmıştı. 14. ve 15. yüzyıllar boyunca batı denizcileri Atlantik'te çok sayıda keşif yapmışlar idi. Portekiz kralı Denizci Henri 1418'de Afrika ve Atlantik maceralarını başlatmıştır.

Üstelik amaç sadece ticâret değil, haçlılık gayretleri de önemli rol oynuyordu. Osmanlı'nın durdurulamayan ilerleyişi karşısında Henri ve arkasından gelenler Habeşistan'da Kızıldeniz'e doğru açılan bölgede olduğuna inanılan ve Müslümanlar ile savaşan efsane kahraman Prester John'ın güçleriyle birleşerek Kuzey Afrika Müslümanlarını, Araplar ve Türkleri güneyden yapılacak bir saldırı ile yenmek ve Hind Okyanusu'ndaki tüccar donanmalarını yok etmek ve Doğu ile Avrupa arasındaki ticâreti Portekizlilere aktarmak istiyorlardı. Vasco da Gama Hindistan'da Kalküta'ya ulaştığında sarfettiği sözler bu gayreti ortaya koyar. Gama, "Hindistan'a Hıristiyan ve baharat bulmak için geldim." diyordu. Papa Portekiz kralına yazdığı bir mektubunda Müslümanları denizlerden uzaklaştırıp Mekke'yi yağma etmesini, "her Müslümanı yok ederek, Hıristiyanlığı Hindistan'da yaymayı" emredecektir.

Hindistan'a bir tüccar olduğu kadar bir haçlı olarak da ulaşan Portekizliler Hind sularında terör havası esdireceklerdir. Gerek Vasco de Gama'nın

gerekse Portekiz Hindistanı genel valisi olan Albuquergue'nin estirdiği terör 1520'lere kadar sürecektir. Albuquergue (Albokerk) Kızıldeniz ağzındaki Sokotra adasıyla Basra körfezi girişindeki Hürmüz boğazını zabtederek Doğu mallarını Akdenize nakleden yolların kapılarını Müslüman gemilerine kapatacaktır. Ancak Portekiz ablukası 1520'lerden sonra kırılacak, 1540'lardan sonra da kadim ticâret yolu eski canlılığına kavuşacak, Halep ve İskenderiye'den bol miktarda Venedik ve diğer limanlara mal akmaya başlayacaktır. 1560'da Venedik'e öncekinden daha fazla karabiber gelecektir. Kızıldeniz'de baharat taşımacılığı Lizbon'a eşitlenmiş bazen de Lizbon'u geride bırakmıştır. Osmanlıların kadim ticâret yolunu canlandırma yönündeki gayretleri sonuç vermiş, hatta bazı Portekizlilier Türklerle anlaşarak baharatı Ümit Burnu yerine Kızıldeniz yoluyla getirmeyi düşünmüşlerdir. Osmanlıların güney politikası, ticâret yollarının okyanuslara kayışına mani olamamış ancak ertelemesini sağlamıştır. Bu sayede Akdeniz önemini yüzyılın sonlarına kadar koruyabilmiştir. Devletin batı ülkelerine geniş imtiyazlar vermesi de ticâret yollarının kaymasını önlemeye yönelik politikasının bir parçası idi. (278)

(278) BA, Mühimme Defteri, nr. 7, sh. 258, hüküm 721; Feridun Bey, Münşe'ât-ı Salâtin, c. 2, sh. 462; Emir Mehmed bin Emir Hasan el-Suudî, Hadis-i Nev / Tarih-i Hind-i Garbî, Bayezit Devlet kütp. nr. 4969; Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi, c. 1, sh. 227- 229, 232- 234; İnalcık, Halil, The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600, 3. Baskı, London 1997, sh. 126-133; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 391-400, 513-516; Akdağ; Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. 2. sh. 182, 192-198; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 85-88; Güran, Tevfik, İktisat Tarihi, sh. 82; Barthold-Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, sh. 225-232; Togan, A. Zeki Velidi, Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi, Türkistan, İstanbul 1942, sh. 103; Mughul, M.Yakub, "Portekizli'lerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika", T.T.K Belgeler, c. II, 1965, sayı 3-4, sh. 37-49; Asrar, Ahmed, Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyâseti ve İslâm Âlemi, İstanbul 1972, sh. 297, 298, 299, 309; Özbaran, Salih, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", İÜEF Tarih Dergisi, sayı XXXI (1978), sh. 131-141; Sobernheim, M.- Kafesoğlu, İbrahim, "Kansu", İA, c. 6, sh. 162-165; Hammer, Ata Bey tercümesi, c. 5, sh. 119-121, 261, 264; Saffet, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", TOEM, cüz;10, İstanbul 1329, sh. 604 vd.; Saffet, "Şark Levendleri-Osmanlı Bahr-1 Ahmer Filosunun Sumatra Seferi Üzerine Vesikalar", TOEM, cüz: 24, İstanbul 1332, sh. 1529. 1531-1540.

286. 16.Yüzyılda Avrupa'da fiyat devrimi olarak nitelenen gelişmenin Osmanlı Devleti'nde ne tür etkileri görüldü, açıklar mısınız?

16. yüzyıl bütün dünyayı etkisi altına alacak gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl. Coğrafi keşifler ile başlayan gelişmeler sömürgecilik, kıymetli maden hareketliliği, nüfus artışı, fiyat artışı ve mali bunalımlar ile sürüp gitmiştir.

Doğu ve Batı dünyasını önemli oranda etkileyecek olan Fiyat Devrimi, keşfedilen Yeni Dünya'nın kıymetli altın ve gümüş madeninin Avrupa içlerine akmasının tabi bir sonucudur. 16. yüzyıl boyunca Avrupa'nın gümüş ve altın stoklarındaki genişleme, fiyatlarda hızlı artış eğilimini kamçılamış ve Avrupa ülkelerinde farklı oranlarda fiyat artışları gerçekleşmiştir. Yüzyıl içerisinde kesin bir nüfus artışı ve bu nüfus artışına paralel bir düzeyde üretimde genişlemenin gerçekleşmemesi fiyatları yukarı çeken bir diğer faktördür. Mesela 1554 ve 1555 yılında gerçekleşen kötü hasat İngiltere'de buğday fiyatlarının dört katına çıkmasına neden olmuştur. Aynı ülkenin nüfus artışına bakıldığında 1540 - 1640 arasında Londra nüfusu altı kat artmış idi.

Kıta Avrupa'sı ve İngiltere'yi etkisi altına alan bu gelişmeler Osmanlı ve Doğu dünyasına uzun mesafeli ticari faaliyetler ile aktarılacaktır. Zira para arzındaki genişleme ve artan nüfus oranında üretimde paralel bir gelişmenin olmaması dolayısıyla Avrupa'da mal fiyatlarının 16. yüzyılın başlarındaki düzeyleri yüzyılın ilerleyen safhalarında korunamayacak, bu durum Batı ile Doğu arasında fiyat farklılaşmasına yol açacaktır. Emtia fiyatlarında ortaya çıkan farklılık ve özellikle gıda maddelerinde görülen artışlar Avrupalı tüccarları fiyatların daha düşük seyrettiği doğuya yönlendirecektir. Batı'ya daimi surette bir mal akışı, doğuya ise kıymetli maden akışı görülecektir. Bu ilişki uzun dönemler devam edecektir.

Batı'daki gelişmeler Osmanlı Devleti'ni yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle son çeyreğinde etkisi altına alacaktır. Batıdan gelen etkilere ilave olarak savaş teknolojisindeki değişmenin daimi asker beslemeyi zorunlu hale getirmeye başlaması tımarlı sipahinin öneminin kaybolmasına ve devletin daha fazla savunma harcamalarına ihtiyacının doğmasına yol açmış, buna üretimde görülen gerileme de eklenince, ülkede ciddi mali bunalımların doğması kaçınılmaz olmuştur. Doğan bunalımların en iyi göstergesi devletin önemli para operasyonlarına girişmesidir. Devlet 100 dirhem gümüşten daha önce 400, 450 akçe keserken yüzyılın son çeyreğinde 800, 950 ve 1000 akçe kesmeye başlayacaktır.

Paranın satın alma gücünde yaşanan düşme, daha fazla savunma harcamalarına ihtiyaç doğması, nüfus artışı, tımar sisteminde çözülmenin başlaması, üretimde yetersizlik gibi sebeplere Batı'nın aşırı derecede başta gıda maddeleri olmak üzere mal talebi de eklenince Osmanlı Devleti'nde fiyatlar artacaktır. Yapılan incelemelere göre Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl boyunca fiyatlar artmış, 1600'lerin başında en yüksek noktaya ulaştıktan sonra 17. yüzyıl ortalarına kadar gerileme eğilimi göstermiştir. Yüzyılın başından 1580'lere kadar fiyatlar % 80 dolayında artmıştır. Parada yapılan tağşişlerinin de büyük etkisiyle fiyatlar 1580'lerden sonra hızlı bir yükselme eğilimine girmiş, 1600'lerin başında Osmanlı fiyatları 1500'lerin başındaki düzeyin altı katına yükselmiştir. Daha ayrıntılı rakamlar verecek olursak 1585 - 1606 yılları arasında kalan 21 yıl zarfında nominal fiyat artışları % 531 (yıllık % 9.2), reel artışlar % 165 (yıllık 4.8) olmuştur. Fiyatlar XVII. yüzyıl boyunca da artış kaydetmiş, ancak bu artış paranın değer kayıbı göz önüne alındığında aşırı oranlarda olmadığı gibi -bir iki hadise istisna- fiyat sıçramaları da meydana gelmemiştir.

Fiyat devriminin Osmanlı zenaatleri üzerindeki etkilerine gelince, yüzyılın üçüncü çeyreğine gelene kadar Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin benzerleri görülmüş, nüfus artmış, artan nüfus sayesinde atıl topraklar tarıma açılarak üretim artmıştır. Denilebilir ki üretim nüfustan daha fazla artış göstermiştir. Köy ve şehir arasında iş bölümü gelişmiş, şehirlerde zenaat dallarında kesafet artmış ve iç ve dış ticârette canlanma görülmüştür. Yüzyılın son çeyreği ise bu olumlu gelişmeleri ters yüz edecektir. Zenaat dallarında faaliyette bulunan meslek erbabının işledikleri hammadde fiyatlarının artması ve artan üretim maliyeti oranında mamul malın fiyatlarını artıramamaları dolayısıyla gerilemeleri kaçınılmaz oluyordu.

Osmanlı zenaatleri üzerinde batıdan gelen diğer bir olumsuz etki de şudur; 16. yüzyıl boyunca batıda zirai ürünlere talep hızla artınca talebi karşılamak için ithalat yapılıyordu. Başta gıda maddeleri olmak üzere deri, yün, pamuk, ipek gibi hammaddeler doğudan karşılanma yoluna gidilmiştir. Avrupalı tüccarların artan hammadde talebi ve verdikleri fiyatlar karşısında Osmanlı lonca mensupları belirli malların ihracatının yasaklanmasını talep edeceklerdir. İhraç yasakları uzun dönem devam edecektir. Fakat yasaklar

bütün bütün denetim altına alınamayacak kaçakçılığın doğmasına yol açacaktır.

Hammadde talebindeki artış ve artan fiyatlar lonca mensuplarını güç duruma sokacak, esnaf hammadde darlığının sıklaştığı zamanlarda üretimi durdurma noktasına gelecektir. Bu durum işsizliğin artmasına yol açacaktır. Şu var ki, Avrupa'nın talebi karşısında Osmanlı kentlerinde bulunan loncaların aynı oranda etkilendiği söylenemez. İstanbul, Selanik gibi kıyı kentlerde bulunan loncalar daha fazla etkilenecek, içerde bulunan mesela Kayseri gibi kentlerdeki loncalar ise daha az etkilenecektir. Benzer bir etkileşim farklılığı sanayi inkılabı sonrası Anadolu kentlerinde vuku bulmuş idi.

Fiyat devriminin tımar sisteminin çözülmesinde de etkin bir rol aldığı görülür. Zira kıymetli maden arzındaki genişlemenin en önemli sonuçlarından biri ücret artışlarının fiyat artışlarının gerisinde kalmasıdır. Bu durum sabit gelirli kişilerin satın alma güçlerinin devamlı düşmesi anlamına gelmektedir. Sabit gelirliler aleyhine bir diğer gelişme Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen para operasyonlarıdır. Para operasyonlarıyla paranın değerinin düşürülmesi sabit gelirlilerin reel gelirlerinin azalmasına yol açacaktır.

Bu durum fiilen askerlik görevleri bulunan ve devlet kurumlarında görevli kişilerin, kesinlikle yasak olmasına rağmen kendilerine yeni kazanç kapıları bularak ticari, sınai ve zirai alanlarda faaliyet göstermelerine yol açmıştır. Bu tip kişilere resmi hüviyetleri ve devletin nüfuz ve itibarını üzerlerinde taşımaları dolayısıyla halk kesiminde cari iktisadi kural ve kaideler de uygulanmıyordu. Cari mevzuata aykırı olarak mesela taşrada çiftlikler kurarak zirai faaliyetlerde bulunuyorlar, hayvan besliyorlardı. Resmi hüviyeti haiz kişilerin iktisadi hayatta bu tür faaliyetleri gerek re'âyâ gerekse tımarlı sipahilik üzerinde olumsuz etkiler doğuracak, mîrî arazi sisteminin temel mantığının çözülmesine yol açacaktır.

Devletin vergi politikası da tımarlı sipahi ve re'âyâ üzerinde olumsuz etkileri oluyordu. Artan fiyatlar nedeniyle tımarlı sipahinin re'âyâdan tahsil ettiği vergiler erozyona uğramakta idi. Zira devlet fiyat artışları karşısında vergi oranlarında yeni bir ayarlamaya gitmiyor, vergi sistemini aynen muhafaza etmeye çalışıyordu. Meselâ Fâtih (1451 - 1481) devrinde koyun satışın-

dan tahsil edilen resmin (vergi) miktarı, III. Murad (1574 - 1595) zamanında yine aynı düzeyde kalmış idi. Sabun üzerinden tahsil edilen resm-i mîrînin 1730'daki oranı ile 1810'daki oranının aynı seviyede tahsil edilmesi bu hususta güzel bir örnek teşkil eder. Devlet vergi oranlarını ayarlama yerine savaş gibi olağanüstü durumlarda tahsil ettiği avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye gibi vergileri miktarı önceden belli olmadığı için her yıl artan miktarlarda sık sık talep ediyordu. Mesela 1485 yılında her avarız hanesi için 15 akçe tahsil edilirken 1543 yılında 70 akçeye yükseltilmiştir. Bu gelişmeler sadece re'âyâyı değil sipahiyi de güç durumda bırakıyordu. Savaş zamanında orduya katılmama, asker göndermeme gibi gerilemenin yanında gelirleri iyice azalan sipahilerin tımarlarını terk ettikleri oluyordu.

Re'âyâ bir taraftan köylerde çiftlikler kuran resmi hüviyeti haiz kişiler ile diğer tarafta ağır vergi talebinde bulunan devletin taleplerine muhatab oluyordu. Dönemin mali şartları devleti tımar sahiplerinden daha çok vergi almak yoluna itmesi toprak üzerinde çalışan ve ucuz kredi kaynaklarından mahrum köylü halkı, fakir çiftçiyi sermaye sahibi mütegallibeden maliyeti yüksek kredi almaya zorlar. Baş gösteren kıtlıklar ve güvensizlik ortamı neticesi borcunu ödeyemeyen çiftçinin toprağına sermaye sahibi ya doğrudan doğruya el koyuyor, ya da düşük fiyatla bu toprakları satın alıyordu.

Batının savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler karşısında devlet daimi ordu besleme gereğini duyacak ve daha fazla savunma harcamalarında bulunma zorunda kalacaktır. Bu da nakit ihtiyacını hızlandıracaktır. Devletin buna karşın aldığı tedbir, tarımdan elde edilen gelirlere doğrudan el koymayı mümkün kılan iltizam sistemini tarım kesiminde yaygın bir şekilde uygulamaya koyması olacaktır. Mültezim ise tımarlı sipahinin kaygılarını taşımadığından en kısa zamanda en fazla vergi tahsili ile uğraşacak, re'âyâ korumasız ve ağır vergi yükü altında kalarak tasarrufunda bulundurduğu toprakları ya terk edecek, ya da mültezim ve askeri sınıf mensuplarının tasarrufuna bırakacaktır. (279)

(279) BA, Cevdet Maliye, nr. 11940; Maliyeden Müdevver, nr. 9511, sh. 10; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 247-248, 282-286; Cin, Halil, Mirî Arazî ve Bu Arazînin Özel Mülkiyete Dönüşümü, sh. 276-277; Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi, c. 1, sh. 240, 241; Kitab-ı Müstetab-Kitabu Mesâlihi'l-Müslimin ve MenafiTI-Mü'münin- Hırzü'l-Müluk, (neşr. Ya'şâr Yücel), Ankara 1988, sh. 17, 18, 74; Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş

ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti", Belleten, c. XIII. sayı 51, sh. 531, 533; Akdağ, Mustafa, "Yeniçeri Ocak Nizâmının Bozuluşu", D.T.C.F Dergisi, Ankara 1947, c 5, sayı 3, sh. 300, 306; Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, c. 2, sh. 195, 198, 427-437; Cezar, Mustafa, Osmanlı tarihinde Levendler, İstanbul, sh. 63, 113; Barkan, Ö. Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Fiyat Hareketleri", Belleten, c. XXXIV, sayı 136, sh.568, 574, 578; Barkan, Ömer L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980, sh. 730, Kazıcı, Ziya, Vergi Sistemi, sh. 49, 50; Mantran, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I-II, (çev. Mehmed Al! Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara 1986, c.l, sh. 97, 311; Öztürk, Said, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri, sh. 248; Faroqhi, Suraiya, "XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", Tercüme; Melek Eğilmez, ODTÜ Gelişme Dergisi (1978) Özel Sayı, sh. 43; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 108-122, 126-127, 131-132; Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtlsab Müessesesi, sh.148.

287. Osmanlı Devleti'nde sanayiden söz edilebilir mi?

Sanayiin gelişimi hakkında bilgi verir misiniz?

Elbette söz edilebilir. Zira sınai gelişme olmadan altıyüz yıl hükmetmiş büyük bir devletin ayakta durabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi nasıl mümkün olabilir? Devrinde dünyanın süper güçlerine karşı koyabilen Osmanlı, yükselme çağlarında ileri bir teknolojiye ve gelişmiş bir sınai sektöre sahipti. Top döküm teknolojisindeki üstünlük bunun en bariz misâlidir.

Osmanlı sanayiinin gelişimini **iki farklı döneme** ayırmak gerekir. Çünkü Osmanlı sanayisi, geleneksel sınai üretim tarzının hâkim olduğu dönem ile, sanayi inkılabının tesirleriyle geleneksel sanayilerin gerilediği, değişim ve yenileşme fikirleriyle de batılı sanayilerin faaliyet biçimlerinin esas alındığı 19. yüzyıl ve sonrasında farklı yapısal özelliklere sahiptir.

Önce **geleneksel Osmanlı sanayisi** üzerinde duralım.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi faaliyetler geniş ölçüde devletin kontrolü altında yürütülüyordu. Dolayısıyla sınai müesseseler de aynı kontrol mekanizması altında bulunan loncalar içerisinde faaliyetlerine devam ediyordu. Mesela 17. yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 1.100 esnaf birliğine bağlı 25.000 işyeri vardı. Bu işyerlerinde usta, kalfa ve çırak olarak toplam 80.000 kişi, ortalama 3-4 kişi çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde lonca sistemi içerisinde başta pamuklu ve yünlü do-

kumacılık olmak üzere ipekçilik, halıcılık, dericilik, ağaç işlemeciliği, çinicilik, bakır ve demircilik, bıçak, kılıç, kama, tabanca ve tüfek yapan silah imalatçılığı, terzilik, kunduracılık ve kuyumculuk gelişmişti. Bu sanat dalları ülkenin çeşitli bölgelerinde babadan oğula intikal eden meslekler olarak faaliyetini sürdürüyordu.

Lonca bünyesinde faaliyet gösteren küçük iş yerleri genellikle mahalli ihtiyacı karşılarken, ordu ihtiyacını karşılayan veya ihracat için üretim yapan büyük tesisler lonca sistemi dışında meydana gelmiştir. Mesela 1390 yılında Gelibolu'da zamanın büyük tersanelerinden biri kurularak donanmanın ihtiyacı olan savaş ve nakliye gemileri inşaa edilmiştir. Bu çalışmalar Fâtih, II. Beyazıt ve Yavuz devirlerinde de sürdürülmüştür. Nitekim Yavuz devrinde Kasım Paşa tersanesi kuruldu. Harp sanayiinin önemli kuruluşlarından barut-haneler İstanbul, İzmir, Gelibolu, Selanik ve Temeşvar'da bulunuyordu. Diğer bir sanayii kuruluşu da tophanedir. İstanbul, Edirne, İslimye, Trabzon, Sofya, İşkodra ve Manastır'da tabanca ve tüfek, Şam ve Erzurum'da bıçak ve kılıç imalathaneleri bulunuyordu.

19. yüzyılda Osmanlı sanayii geleneksel yapıların dışında bir gelişme seyri izler. Batının model alındığı bu yüzyılda devlet büyük sanayii tesisleri kurma politikasına hız vermiştir.

Büyük ölçekli sanayi işletmelerinin ilk dalgası 1830 ve 184O'lı yıllara rastlar. 1840'lı yıllarda toplam bütçe gelirlerinin 1/8'i sanayi alanına, fabrikaların inşa ve üretimine ayrılmıştır. Bu oran 1847 - 8'de 1/8'den 1/6'ya yükselmiştir. Bu yıllarda Osmanlı yöneticileri Avrupa'dan en son teknoloji kullanan makineler ithal ederek devlet mülkiyetinde bir dizi fabrika tesis ettiler. Ancak bu fabrikaların büyük bir bölümü işletilememiştir.

1804 yılında Beykoz'da kurulan ve 1836 yılına kadar çalışan kâğıt fabrikası 19. yüzyılda kurulan büyük ölçekli sınai tesislerin öncüsü sayılır. 1843 yılında yapımına başlanan ve 1846 yılında üretime geçen İzmir kâğıt fabrikası aynı sektörün ikinci fabrikasıdır. Dokuma ve deri sektörleri ise Osmanlı sanayileşme sürecinde başı çeker. Hatta 18. yüzyılın başlarında ve ikinci yarısında (1703 ve 1777) İstanbul'da çuha imalathanesi kurma teşebbüsleri vardır. Beykoz deri ve kundura fabrikası, ordu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bağlı Eyüb'de iplik fabrikası

(İplik-hane-i Amire), Feshane-i Amire, Tanzimat'a gelinceye kadar tesis edilen önemli kuruluşlardır.

Tanzîmât dönemine girildiğinde bu tür büyük tesis kurma politikası aynen devam ettirilmiş ve "Fabrika-ı Hümâyûn" olarak nitelenen çok sayıda devlet fabrikası kurulmuştur. Bu dönemde çoğu devlet eliyle 160 civarında fabrika tesis edilmiştir. Yine aynı dönem içerisinde bir kısım tesisler modernleştirilirken bir kısmı da değişen ihtiyaçlara göre yeniden organize edilmiştir. 1836'da üretime başlayan İslimye çuha fabrikası buna güzel bir örnek teşkil eder. 1842 yılında İslimye'de ikinci bir fabrika inşaasına daha başlanılmıştır. Aynı yıllarda ordunun kumaş ve fes ihtiyacını karşılamak amacıyla İzmit çuha fabrikası (Basmahane) tesis edilmiştir. 1850'de özel teşebbüs tarafından el dokumacılığı ve basmacılığı yapmak üzere Bakırköy'de Basmahane kuruldu.

Aynı dönemde sanayii faaliyetleri içerisinde diğer bir gelişme ise birçok üretim biriminden oluşan bugünkü sanayii sitelerine benzer kuruluşların yer almasıydı. Bunlardan ikisi Zeytinburnu ve Bakırköy sanayi kompleksleri idi. Zeytinburnu tesisleri 1842-43 yıllarında kurulmuş ve demir üretimine yönelik olarak işlemiştir. Bakırköy sanayi kompleksinde ise iplik bükme atölyesi, yünlü ve pamuklu dokuma fabrikaları vb. tesisler bulunuyordu.

Dokumanın yanısıra devlet deri sektörüne de el atmıştır. 1810 yılında Debbağhane-i Amire'ye dönüşecek olan tesisin kuruluşu 1800'e uzanır. Harbiye Nezareti bünyesinde yer alan fabrika 1842'de makinelerle donatılır. Fabrikada 1884 yılında kundura imal edilmeye başlanır. I. Dünya Savaşı'nda ordunun deri ve kundura ihtiyacının karşılanmasında fabrikanın büyük katkısı olmuştur. Ordu ve sarayın ihtiyacını karşılayan dokuma ve deri fabrikaları Cumhuriyet'in devraldığı belli başlı sınai kuruluşlardır. Dokuma ve derinin yanında 19. yüzyılda devletin el attığı diğer bir alan, savaş sanayiidir.

Dönem içerisinde Osmanlı özel teşebbüsüne gelince, bu alanda büyük kısmı itibariyle yabancılar etkili olmuştur. Osmanlı Devleti kapitülasyonların getirdiği bazı kolaylıklar, vergi indirimi ve zengin hammadde kaynakları dolayısıyla yabancılar için cazip bir yatırım ülkesi olmuştur. Türkler ve azınlıklar sermaye azlığı sebebiyle ancak yabancıların giremediği yörelerde faaliyet göstermişlerdir.

19. yüzyılda ithal malı teknoloji kullanan kapitalist sanayii işletmelerinin ikinci dalgası ise 1880'lerden itibaren gelişir. Bu işletmelerin bir bölümü yerli, bir bölümü de yabancı sermayedarlar tarafından kurulmuştur.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ticâret alanında görülen gelişmenin ve ulaşım ve iletişim araçlarının etkinleşmesinin de etkisiyle dokumacılık, debbağcılık gibi alt sektörlerde ilerleme kaydedilmiştir. Mesela 1907-1913 arasında sınai üretimde % 45 nisbetinde artış gerçekleşmiştir.

I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde kurulan en büyük sanayii işletmeleri pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil dallarında iplik, bez ve kumaş üreten fabrikalardı. Ayrıca çeşitli gıda maddeleri, yağ ve sabun fabrikaları ile çimento ve tuğla gibi inşaat malzemeleri üreten imalathaneler kurulmuştu.

II. Meşrutiyet yıllarında yapılan sanayii sayımına göre Osmanlı topraklarında sanayi kuruluşlarının % 55'i İstanbul ve çevresi, % 22'si İzmir'de olmak üzere önemli bir kısmı bu iki kent ve çevresinde toplanmıştır. Sayımda 1913 yılı için toplam 269, 1915 yılı için 282 sınai kuruluş yer alır. Gıda sanayi tüm işyerlerinin % 27.7, dokuma sanayi yine % 27.7, kırtasiye sanayi 19.6, deri sanayi % 4.6'sını oluşturur. İstatistikde yer alan kuruluşlardan 1915'de 264 kuruluşun 214'ü gerçek kişilere aittir. 28 kuruluş anonim şirket olarak kayda geçmiştir. Büyük sermaye gerektiren çimento, pamuklu dokuma gibi sektörler anonim şirketler tarafından kurulmuştur. İşletmelerin 22'si hükümet ve Hazine-i Hassa elinde gözükmektedir. Yapılan bir araştırmada gerçek kişilere ait işletmelerin % 19.6'sı Türk-İslâm unsurun, % 80.4'ünün ise gayr-ı Müslimlerin elinde bulunduğu tesbit edilmiştir. Savaş yıllarında dağılım büyük ölçüde Türk-İslâm unsurunun lehine gelişir.

1915 yılında başka bir sanayii sayımı yapılmıştır. Mr. Antoniades ve E. Yenidünya tarafından yapılan sayım Batı Anadolu'yu kapsayan sayıma göre toplam 3.315 işletmede 21.914 işçi çalışmaktadır. (280)

(280) Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Yayınlayan; Ökçün, A. Gündüz, Ankara 1970; Çağatay, Neşet, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu alanda ahiliğin etkileri)", sh. 485-500; Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında BirTedkik, 2. Baskı, Ankara 1994. sh. 58, 209; Sevimay, Hayri R., Cumhuriyet'e Girerken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi, İstanbul 1995, sh. 150-155; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 218, 225; Duran, Bünyamin, Osmanlı Toplumunda Devlet-Piyasa İlişkisi 14-16 Yüzyıl, Basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1985. sh.

52 vd.; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, sh. 68. 73-74. 76, 228-229; Önsoy, Rıfat, Tanzîmât Döneminde Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Ankara 1988. sh. 3. 3-4, 7-10. 7, 47, 48, 57-58; Sahillioğlu, Halil, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayii Bölgelerimiz ve Ticarî İmkânları", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı ll(Ağustos 1968), sh. 62; Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticâret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", Belleten, c. LII, sayı 203(1988), sh. 501-533; Kal'a,

288. Osmanlı Devleti neden son yüzyılda sınai gelişmelere ayak uyduramadı?

Osmanlı yöneticileri bu konuda hiç gayret göstermedi mi?

Osmanlı sınai müesseselerinin ürettiği ürünler, 18. asrın ortalarında Fransız sefareti tarafından hazırlatılan bir rapora bakılırsa Avrupa sınai ürünleri ile rekabet edebiliyordu. Mesela Fransız gemicileri kendi yelken bezlerinden % 25 daha pahalı olan Gelibolu bezini tercih ediyor ve boğazdan geçerken bez almadan çıkmıyorlardı. Çünkü Gelibolu bezi daha kaliteli idi. İslimiye'de dokunulan sarı ve kırmızı renkli kumaşlar Avrupa'da beğenilen kumaşlardı. Yine 18. yüzyılın sonuna gelinceye kadar iç pazar ihtiyacının ötesinde yabancı ülkelere ihracat yapabilecek derecede idi.

Ne var ki batıda gelişen sanayi devrimi Osmanlı sanayiinin rekabet gücünü kıracak, batı sınai ürünleri Osmanlı ülkesini istilaya başlayacaktır. Avrupa sınai ürünlerinin rekabetinden bilhassa Osmanlı sanayiinin bel kemiğini teşkil eden pamuklu sanayii etkilenmiş, Manchester fabrikalarının ezici rekabetine maruz kalmıştır. Islah-ı Sanayii Komisyonu'nun 1868 tarihli bir mazbatasında 30 - 40 sene zarfında İstanbul ve Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhlarının 2.750'-den 25'e Kemhacı tezgâhlarının 350'den 4'e, çatma yastıkçılar tezgâhlarının 60'dan 8'e indiği belirtilmektedir. Artık birçok sınai hammaddesini mamul haline getirmek yerine hammadde olarak ihracına başlanılmıştır. Ubicini'nin gözlemleri Anadolu kentlerinin de aynı gerileyişe sahne olduğunu gösteriyor. Mesela, Anadolu'nun Diyarbakır, Bursa gibi bölgeleri de dâhil olmak üzere değişik yörelerinde 1850'lerde tekstil ürünleri üretimi 30 - 40 yıl öncesine göre onda birine gerilemiştir.

Osmanlı devleti batı sanayiinin ihtiyaç duyduğu pamuk, yün, ipek, tiftik ve envai maden bakımından zengin kaynaklara sahipti. Üstelik Osmanlı'da

batı mallarını tüketecek bir toplum bulunduğu gibi, Osmanlı sanayii de batı sanayii ile rekabet edebilecek güçte değildi. İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon, Samsun ve Beyrut gibi geniş hinterlanda sahip büyük merkezlere en ucuz ulaşım vasıtası olan deniz yolu ile kolayca ulaşmak da mümkün idi. Bu merkezler üzerinden 1850'li yılların sonlarına doğru inşasına başlanacak demiryolları vasıtasıyla Avrupa malları daha içerilere kadar taşınabilecek, Osmanlı hammaddeleri de aynı yoldan İngiltere ve diğer batı ülkelerine ihraç edilebilecekti.

Batılı ülkeler açısından görülen bu avantajlara ilave olarak, Osmanlı Devleti'nin iç bünyesinde oluşan siyasi zaafiyetler de bu ülkelere daha başka imtiyazların kazandırılmasında rol oynayacaktı. Yabancı tüccarların kârlarını azaltan Osmanlı Devleti'nde câri gümrük mevzuatının değiştirilmesi, yed-i vâhid usûlünün ilgası batılı malları ülkenin her tarafında satabilmek veya oralardan aldıkları Osmanlı mallarını aynı şekilde yurt dışına çıkarabilmeyi mümkün kılan 1838 ticâret anlaşması Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla gerçekleşecektir.

Bu anlaşma Osmanlı sanayii için bir dönüm noktası olmuştur. 1820'lerden itibaren başlayan yabancı mal ithalatı anlaşmanın da tesiriyle yüzyılın ortalarına doğru doruk noktasına ulaşmıştır. Zaten batılı sanayiler ile rekabet gücü olmayan Osmanlı sanayii anlaşmanın getirdiği serbestiyet ile iyice korumasız kalmış ve gerilemiştir. Netice olarak Osmanlı ticâret dengesi aleyhde gelişerek Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisinin yörüngesine girmiş ve 19.yüzyıl boyunca Osmanlı ekonomisi giderek dünya kapitalizmine açılmıştır.

Osmanlı sanayiinin batı karşısında rekabet gücünü azaltan sebeplerin başında Batı'da gelişen sanayi inkılabının önemli rolü bulunuyordu. Zira 19. yüzyılın başlarından itibaren geleneksel sanayiimizi etkisi altına **Sanayii İnkılabı** kitle üretimini getirmiştir. Kitle üretiminin getirdiği üretim artışı ve düşük maliyet, sanayii inkılabını gerçekleştiren ülkelere önemli avantajlar sağlıyordu. Osmanlı sanayiinin çöküşünü hızlandıran diğer bir önemli sebep ise kapitülasyonlardır. İthalat resimleri 1838'e kadar % 3, 1836 - 62 arasında % 5, 1862 - 1902 arasında % 8 olarak tesbit eden kapitülasyonlar milli sanayii kapitalizme karşı korumasız bırakmıştır. Üçüncü bir âmil 19. asrın ilk yarısın-

da ihtiyaçlarda meydana gelen değişmedir. Tanzimat sırasında önce askerin sonra sivillerin kıyafeti değişmiştir. Halk Avrupa kıyafetini olduğu gibi, yavaş yavaş Avrupavâri mefruşatı da tercihe başlamıştır. İhtiyaçlardaki bu değişim eski sanayii müesseselerinin mamulatının sürüm sahasını daraltmıştır. Ayrıca dâhili gümrük resimlerinin Osmanlı sanayiinin bazı dalları üzerinde yıkıcı tesiri olmuştur. Yabancı mallar % 5 oranında ithalat resmini ödedikten sonra ülke dâhilinde serbestçe tedavül edebildiği halde, ülkenin bir yerinden diğer bir yerine sevk edilen yerli mallar amediye, reftiye, müruriye, masdariye gibi birçok resimlere tabii idi.

Sermaye yetersizliği, tecrübe yokluğu ve toplu olarak hareket etmenin ferdi harekete nazaran sağladığı faydaların anlaşılamaması gibi nedenler de sanayileşmeyi geciktiren sebeplerdir. Kuşkusuz zihniyet sorunları da Osmanlı sanayileşmesini geciktiren faktörlerden biri olarak görülebilir. Üretimin hakir görülerek küçümsenmesi, işçinin toplumun en aşağı katmanı olarak kalması ve ayrıca devlete kapılanıp kılıç kuşanmanın ve kalemefendisi olmanın toplumda geçer olması gibi değer yargıları sayılabilir.

Osmanlı yöneticilerinin sanayii geliştirme yönündeki çabalarına gelince, hemen belirtelim ki Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin farkında olmayan devlet adamı yoktur denebilir. Bu sebeple çok bilinçli bir sanayileşme faaliyeti ve politikaları uygulanıyordu. Mesela III. Selim'in ülkenin sanayii problemi ile yakından alakadar olduğu görülür. Milli sanayiinin geliştirilmesini can-u gönülden arzu etmektedir. Topkapı sarayında Kubbealtı'nın mefruşatı Sadrazam Halil Halit Paşa tarafından İstanbul-kârî kumaşlarla yenilenmiş, Sadrazam durumu bildiren arizasında, İstanbul mensucatçılarına daha ziyade itibar olunsa bunların türlü türlü "matbu ve nevzuhur akmişe nescedebileceklerini" ve bu Suretle "Frengistan akmişesi istimalinden istiğna-yı külli" hâsıl olacağını söylüyor ve padişahtan kumaşları görmek istediği takdirde nereye gönderileceğinin emredilmesini rica ediyor.

Padişah cevaben diyor ki; "Benim vezirim itibar olunsa İstanbul'da herşeyi âlâ yapacaklarında şüphe yoktur. Ben İstanbul-kârî kumaşı severim ve ekser İstanbul-kârî giyerim, keşke halk ta giyseler".

Sultân Abdülaziz de yerli metaaya itibar ediyor, meşhur Trabzon bezin-

den hilali gömlek giyiyordu. Vefat ettiği zaman üzerinden çıkarılan gömlek Trabzon bezindendi.

Yerli sanayii tekrar hâkim kılma gayretleri daha erken tarihlere yani 18. yüzyılın başına kadar uzanmaktadır. Rami Mehmed Paşa'nın 1703 - 4'te çuha ve ipekli sanayiindeki atılımları, Damat İbrahim Paşa'nın teşebbüsleri dikkate değerdir. Rami Mehmed Paşa, Selanik'ten Yahudileri Edirne'ye getirerek burada çuha üretilmesini teşvik etmiş ve Bursa'da Avrupa kalitesinde kumaş imal edilmesi için emir vermiştir. III. Mustafa (1757 - 1774) kalitesiz, fakat ucuz Avrupa mallarıyla mücadele etmiş, ithalatın durdurularak benzer malların yurt içinde yapılması için çeşitli tedbirler alınmıştır. Koca Ragıp Paşa Hindistan'tan ithal edilen kumaşlarla rekabet için İstanbul'da bir imalathane açtırmıştır. Halil Hamid Paşa da yabancı mal yerine yerli malı kullanılması için mücadele etmiştir.

Avrupa sanayi tekniklerini ülkeye sokmak için Osmanlı yöneticileri 1840'lara kadar beklemedikleri, mesela 1790'lara kadar geri gidilirse askerî malların imalatını geliştirmek için III. Selim'in yoğun kişisel çaba gösterdiği görülür. O daha 1793 - 94 gibi erken yıllarda top, tüfek, maden ocakları ve barut üretimi için çağdaş Avrupa usûllerini ve teçhizatını ülkeye sokmuştu. Sayısız güçlüklerle karşılaşan Selim, bu engellere direnmiş, 1804 yılında Boğaziçi'nde Hünkâr İskelesi'nde bir kâğıt fabrikasıyla üniformalar için bir yünlü kumaş dokuma fabrikası tesis etmiştir. Selim'in hal'ini müteakip II. Mahmûd'un saltanatının ilk yirmi yılı içinde endüstriyel gelişme ile pek az ilgilenilmiş, fakat bu kesintiyi 1827 ve sonrası bir patlamaya bırakmıştır.

Tanzimat idarecileri de devletin gelirlerini artırabilmek için ziraat, sanayi ve ticâret olmak üzere çeşitli kaynaklardan daha fazla verim alma yolları aradılar. Bu amaçla her üç sektörün geliştirilmesi için bürokratik mekanizmanın tesisiyle işe başladılar. Çeşitli meclisler teşekkül ettirildi. Özellikle sanayiin geliştirilmesi için 1863 yılında kurulan Islah-ı Sanayii Komisyonu'nu belirtmek gerekir. Sanayiin ıslahı ve üretimi dış rekabetten korumak amacıyla gümrük vergisinin artırılması, sergiler açılması, İstanbul ve vilayetlerde sanayii mektepleri açılması, şirketler teşkil edilmesi alınan diğer önemli tedbirlerdir. Osmanlı üretimini dış rekabetten korumak amacıyla ithal gümrüğünün yükseltilmesi teşebbüsü 186O'lı yıllara rastlamaktadır. 1861'den

itibaren yeni ticâret anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalarda ithal gümrüğü % 3 oranında artırılarak himaye sistemine adım atılmıştır. Gümrük resmi 1862'de % 5'den % 8'e çıkarılmıştır. 1867'de İstanbul'da bir Islahı Sanayii Mektebi tesis olunmuştur. Sanayii korumak maksadıyla alınan diğer bir tedbir ise, gedik usûlünün kaldırılmasıyla çözülmeye başlayan esnaf gruplarını ve küçülen sanayii dallarını şirketler halinde birleştirmek olmuştur.

Kısaca yöneticiler, ülke kalkınmasında ekonominin önemini kavramışlar ve gerekli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Ekonomik faaliyetleri organize etmek amacıyla meclis ve komisyonlar kurulmuş, fakat bu kuruluşlar zamanın siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı sebebiyle faaliyetlerini sürdürememişler ancak daha sonra gelen iktisadi kuruluşların ilk adımını oluşturmuştur. (281)

(281) Quataert, Donald, "The Age of Reforms 1812-1914", An Economic and Social History of the Ottoman Emplre 1300-1914, Edit. Halil inalcık- Donald Quataert, Cambridge 1994, sh. 889; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 3, 2. Kısım, sh. 581; Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Ankara 1984, sh. 19; Kuban, Doğan, İstanbul Bir Kent Tarihi, tere. Zeynep Rona, İstanbul 1996, sh. 348; Önsoy, Rıfat, Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, sh. 10-15, 21-25, 29, 34, 35, 38, 43, 44, 45; Clark, Edward C, "Osmanlı «70

289. Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı sınai mirasdan söz edilebilir mi?

Cumhuriyet'in devraldığı sınai mirasa gelince, öncelikle Osmanlı sınaî tecrübesi Cumhuriyet yönetimince kesintiye uğratılmadan devralınarak devamlılığın sağlanmış olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü birçok Osmanlı fabrikası ve bunların makineleri ve memurları Türkiye Cumhuriyeti'nce miras alınarak öncülük ve tecrübenin çekirdeğini oluşturmuştur. Burada yine belirtilmesi gereken bir husus birçok tarihçi tarafından Osmanlı için gerileme ve çöküş olarak görülen 19.yüzyıl, aslında ekonomik ve sosyai açıdan modern Türkiye'nin görüntüsünü oluşturacak büyük değişimin şekillenmeyi başladığı bir dönemin vizyonunu sergilemektedir. Clark'ın ifadesiyle Cumhuriyet Türkiye'si'nde uygulanan devletçiliğin önemli yönleri, kaynağını 1840'ların sanayileşme çabalarında bulmaktadır.

Cumhuriyet'in devraldığı sanayi müesseselerinin durumunu 1921 yılında

Ankara hükümetinin yaptığı sanayi sayımlarından izlemek mümkündür. Ancak bu sayım, **o zaman millî hudutlar dâhilinde bulunmayan** İstanbul, İzmir, Adana, Bursa gibi sanayi kuruluşlarının yoğun olarak yer aldığı şehirleri kapsamamaktadır. İktisat Vekâleti, vilayetlere gönderdiği bir tamimle sınai işletmelerin adedi, bunların çalıştırdıkları işçilerin sayısı ve istihsal miktarları hakkında bilgi istemiştir.

Sayım küçük müesseseleri de kapsayan bir tür iş yeri sayımıydı. Sayıma göre mensucat sanayiinde 20.057, deri sanayiinde 5.347, maden sanayiinde 3.273, ağaç sanayiinde 2.067, gıda sanayiinde 1.273, toprak sanayiinde 704, kimya sanayiinde 337 olmak üzere toplam 33.058 müessese bulunmaktadır. Bu müesseselerde toplam 76.216 işçi istihdam edilmektedir. En fazla işçi mensucat sanayiinde olup sanayii sektöründe toplam istihdamın % 46.34'ünü karşılamaktadır. Müessese başına işçi sayısı 2-5 arasında değişmektedir. Kimya sanayiinde toplam 337 müessese bulunmaktadır. Bunun 131'i yağ, 80'i sabun ve 126'sı kimya sanayiinin alt kollan içinde bulunan diğer sanayilerdir. Toplam 802 kişi kimya sanayiinde çalışmakta, bunun 341'i yağ, 220'si sabun, 241'i diğerlerinde çalışmaktadır. Sayım sonuçlarının işyeri başına ortalama olarak 2 - 5 arasında çalışan insan göstermesi, sayımın kapsadığı alanlarda kendi başına veya aile emeğinin yardımıyla çalışan küçük üreticilerin dışında ücret - emek ilişkisine dayanan sanayi üretiminin yok denecek kadar cılız olduğunu gösterir. Hâlbuki 1913 - 1915 sayımında kuruluş başına ortalama işçi sayısı 53 idi. Bu çerçevede 1913 - 15 sayımının kapsadığı kuruluşlara göre Anadolu sanayiinin karşılaştırılamayacak kadar küçük ölçekli olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan imalattaki küçük üreticiliğin yarısı da dokuma ve halı tezgâhları ile terzi dükkânları ile ilişkiliydi. 1913 sayımı sadece 1300 makine tezgâhı gösterirken 1921 sayımının 16.000 el dokuma tezgâhını göstermesi dokuma sanayiinde çalışan küçük üreticiliğin 19. yüzyılda uğradığı yıkıma karşın önemini bir ölçüde koruduğu anlaşılmaktadır. (282)

(282) Eldem, Vedat, Harp ve Müterake Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara 1994, sh. 172-174; Tezel, Yahya S. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, İstanbul 1994, sh. 104, 105; Makal, Ahmed, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, Ankara 1997, sh, 148-150; Tökln, İsmail Hüsrev, İktisadi ve İçtimai Türkiye, Ankara 1946, c. 3, sh. 23-24; Ciark, Edward C, "Osmanlı Sanayi Devrimi", sh. 24; Pullukçuoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı sanayii'ne bir örnek, İslimiye çuha fabrikası", sh. 24. Sanayi Devrimi", çev.

Yavuz Cezar, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı (82, 83, 84), sh. 17; Kara, "Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Çabaları", sh. 183; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 223; Pamuk, Şevket, "150. Yılında Balta Limanı Anlaşması", Tarih ve Toplum, Aralık 1988, sayı 60, sh. 38-41; Pamuk, Şeket, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı", TCTA, c. 3, sh. 718-720; Sahlllloğlu, Halil, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayii Bölgelerimiz ve Ticarî İmkânları", sh. 62, 64; Pullukçuoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı Sanayii'ne Bir Örnek, İslimlye Çuha Fabrikası", sh. 20; Sarç, "Tanzimat ve Sanayiimiz", sh. 423-434; Koloğlu, Orhon, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticâret Anlaşması ve Mısır Tehdidi", Tarih ve Toplum, Aralık 1988, sayı 60, sh. 26-37; Okyar, Osman, "Tanzîmât Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine", Tanzimâtın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara 1994, sh. 251; Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", c. 5, sh. 1340-1343; Önsoy, Rıfat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), Belleten, c. XLVII, sayı 185(1983), sh. 195-236.....

290. Osmanlı Devleti'nde tüketicinin korunmasına ilişkin düzenlemeler nelerdir?

Yönettiklerinden şahsen sorumlu oldukları ve tebaanın kendilerine Allah'ın bir emaneti olarak verildiği telakkisi içerisinde olan Osmanlı sultanları, halkın "terfih-i ahvalleri" yani refah seviyelerinin yükseltilmesi ve korunması hususunda özen göstermişlerdir. Bu sebeple tüketicinin korunması hususunda Osmanlı Devleti'nde en üst makamdan en alt makamlara kadar hassasiyetle durulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde tüketiciyi korumaya yönelik olarak muhtelif mekanizmalar işletilmiş, kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş ve pek çok tedbir alınmıştır. Tüketicinin korunmasında geleneksel müesseselerden biri olan ihtisâb müessesesi Osmanlı Devleti'nde aynen yürürlükte tutulmuştur. Bu müessesenin başında bulunan muhtesibin önemli görevlerinden biri tüketiciyi korumak idi.

Osmanlı Devleti'nde tüketicinin korunması hususunda ne tür tedbirler alınıyordu, hangi mekanizmalar işletiliyordu? Bunları görelim:

Öncelikle kalite kontrolü yapılmak suretiyle kalitenin yüksek tutulmasına çalışılıyordu. Kalite kontrolünden, bir üretim sistemi içerisinde kalitenin önceden belirlenen hedeflere uygun olarak gerçekleştirilmesi ve buna yönelik faaliyetlere ilişkin yetki ve sorumluluğun dağıtılarak bu hedefler doğrultusunda yapılan işler anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde üreticilerin kaliteli ürün üretmelerini sağlamak ve dolayısıyla kalite kontrol mekanizmasını işletebilmek amacıyla başvurulan tedbirlerden biri hammadde kontrolü idi. Kullanıma uygun hammadde ile üretim yapılması, dolayısıyla üretilen malın kalitesinin korunması için alınan tedbirler erken dönemlere kadar inmektedir. Osmanlı İhtisâb kanunnâmelerinde ve taşra kadılarına yazılan emirlerde imalatta kullanılan hammaddelerin kalitelerine dikkat edilmesi gerektiği daima vurgulanmıştır. İmalat aşamasında sabuna katılacak suyun niteliği üzerinde bile hassasiyetle durulduğu görülmektedir. Üretimde kullanılacak suyun temiz su olması ve ölçüsü oranında suyun katılması istenmektedir.

Halkın zarardan korunmasını önlemek amacıyla herhangi bir malın üretiminde uyulacak esaslar belirlenerek kalb mamul üretilmesinin önü alınıyordu. Bu hükümetin bir vazifesi olarak telakki ediliyor ve mümkün olduğunca mamulün "hüsn-i isti'mali" isteniyordu. İmalatta uyulacak esaslara ilişkin 1502 tarihli Edirne İhtisâb Kanunnâmesi'nde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. İmalat aşamasında suiistimal yapan üreticiler için zecri tedbirler alınıyor ve kanuni yaptırımlara gidiliyordu. Mamulün çaşnisi tutuluyor, yani bir malın üretim süreci dikkate alınıyor, hileli üretim görüldüğünde yasaklanıyordu.

Kalitenin korunmasına yönelik düzenlemelerden biri de **numune imalat**tır. Kalitenin eski düzeyinde tutulması amacıyla da güvenilir esnaftan bir kaç kişi tayin edilerek numune imalat yapılıyor ve imalatçıların bundan sonra bu numuneye uymaları tenbih ediliyordu.

İthal malların gerek kalitesi gerekse sağlığa zararlı olup olmadığı açısından kontrolü yapılıyordu. Muayene-i sıhhiyeye tâbi olan eşya hakkındaki nizâmnâme neşredilerek özellikle yurt içine giren malın sağlığa zararlı olup olmadığı denetleniyordu.

Kalitenin kontrolü ile alakalı bazı kanun maddelerini burada zikretmek istiyoruz:

— Ekmekçiler, standart olarak alınan ekmeği narh üzere pâk işleyeler, eksik ve çiğ olmaya. Ekmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına let uralar; eksük olursa tahta külah uralar veyahud para cezası alalar. Ve her ekmekçinin elinde iki aylık, en az bir aylık un buluna. Tâ ki, aniden bazara un gelmeyüb Müslümanlara darlık göstermeyeler. Eğer muhalefet edecek olurlarsa, cezalandırıla.

— Eyle olıcak ekmek gayet eyü ve an olmak gerekdir

— Aşçılar ve başçılar ve büryancılar ve börekçiler, bütün ta'âm bişürüb satanlar, eyü ve pâk bişüreler ve kabların pâk suyla yuyalar ve pâk bez ile şileler ve bir kerre çanak ve tabak yudukları suyla tekrar bir çanak ve bir tabak dahi yumayalar. Ve kazanların kalaysız dutmayalar ve kepçelerini dahi kalaysız dutmayalar, vaktiyle kalayladalar.

Tüketicinin korunmasında en önemli mekanizma **narh uygulaması** idi. Narh uygulaması ile hem kalitenin hem de fiyatların kontrolü sağlanıyordu. Fiyatlarda ve kalitede belirlenen düzeyin dışına çıkarak tüketiciyi aldatan imalatçılar imalattan el çektiriliyor ve özellikle İstanbul'da imalatta bulunmaları yasaklanıyordu. Çeşitli üretim bölgelerinden İstanbul'a gelen mamuller esnaf ve küfeciler tarafından halka "narh-ı muayyen"den yani cari fiyattan bir akçe bile fazlaya satmaları yasaklanıyordu. Bu yasağa uymayanlara cezai müeyyide uygulanıyordu.

— "Taşradan gelen hububat ve bal ve yağ ve şâir me'kûlât kısmında ne gelürse, muhtesib (belediye başkanı), mahkeme kararıyla kemâ-yenbeğî teftiş eyleye. Tâ ki, yalan yere şire deyüb ziyâde narh istemeyeler ve getürdüği yere göre harcı hesâb olunub tamam oldukdan sonra onı on birden nihayet on beşe varınca muhtesib (belediye başkanı) mahkeme kararıyla narh vere."

— Bakkallar ve attârlar ve bezzazlar ve takyeciler, onun on bire satalar, ziyâdeye satmayalar. Ziyâdeye satarlarsa, muhtesib (belediye başkanı) dutub te'dîb ede. Amma bu bâbda ve gayride mahkeme kararı bile ola.

Tüketicinin korunmasına yönelik olarak alınan tedbirlerden ölçülerin kontrolü önemli bir tedbir idi. Ölçü ve tartıların damgalattırılması isteniyordu. Ölçü ve tartıda hile yapan esnaf şiddetle cezalandırılıyordu. 1769 tarihinde kömürcülük yapan iki yeniçeri narh fiyatlarının üstünde satış yapmakla kalmayıp, tartılarının da noksan olduğu tesbit edilince diğerlerine ibret olması için Bozcaada'ya "nefy ü iclâ ve habs" edilmişti. Yine 1767 tarihinde fırıncılık yapan dört yeniçeri ekmeğin gramajını eksik tuttuklarından dolayı Seddü'l-bahr kalasında hapis ve kalebendlik cezasına çarptırılmışlardı. Urla sabuncularına ilişkin olarak İzmir kadısına gönderilen bir emirde Urla sabun-

cularının kantarlarının noksan tarttığı belirtilerek kadının dikkati çekiliyor. Kadı'dan hem sabunun kalitesine hem de sabuncuların kantarlarının doğru tartması yönünde sabun imalatçılarının uyarılması isteniyordu.

— "Ve mahkeme kararıyla yiyecek ve içecek ve giyecek ve hububat ki; çarşıda ve pazarda vardır, gözedilüb her meslek sahibi teftiş oluna. Eğer terâzûda ve kilede ve arşunda eksük bulunursa, muhtesib (belediye başkanı) haklarından gele.

— Ve kile ve arşun ve dirhem gözlenile; eksüği bulunanın hakkından geleler.

— Un kapanında olan kapan taşlarını, mahkeme kararıyla muhtesib (belediye başkanı) dâim görüb gözede. Tâ ki, hile ve telbîs olub un alan ve satan kimesnelere zarar ve ziyan olmaya."

Tüketicinin cari narh fiyatıyla ürün almasını sağlamak amacıyla alınan önlemlerden biri de tevzii yapılan ürünün satışının belli kaidelere bağlanması idi. Mesela İstanbul'a gönderilen mallar kethüda ve pazarbaşı ve bölükbaşı marifetiyle kefilleri alınmış esnafa tevzii ediliyor ve bedelleri tahsil edilerek sahiplerine teslim olunuyordu.

Esnafın suiistimallerini önlemek amacıyla esnaf birbirine kefil yapılıyordu. Böylece esnafın kendilerini iflasa çıkararak ödemede güçlük çıkarmaları önleniyordu. Esnafın birbirine kefaleti ile tüccarların zarar ve ziyana uğramalarından dolayı İstanbul'a mal getirmekten kaçınmaları önlenmiş oluyordu. Yeterli malın gelmesi ise nihai noktada tüketiciyi ilgilendiriyordu. Yine çarşı ve pazarda satış yapan küfeciler de aynı şekilde kefile bağlanmış idi.

Tüketiciyi korumaya yönelik dolaylı tedbirlerden biri de İstanbul ihtiyacının sağlıklı bir şekilde karşılanmasıdır. 1815 tarihli bir hatt-ı hümâyûnda konu üzerinde durularak, İstanbul halkının ihtiyaç duydukları emtianın temin edilmesi için gereken bütün tedbirlerin alınması ve bu konuda bir eksikliğe meydan verilmemesi isteniyordu. Dolayısıyla muhtelif zamanlarda üretim yapılan bölgelere emir ve fermanlar gönderiliyor, resmi ve gayr-ı resmi kişilerin bu konuda dikkatli olmaları, her hangi bir suiistimale girişilmemesi isteniyordu. Ancak bütün bu ikazlara rağmen resmi görevlilerin zaman zaman suiistimalleri merkeze ulaşıyordu. Mesela 1818 tarihli bir belgede bu tarihte Ayvalık'da imal edilen sabunların tamamı İstanbul için tahsis edilmiş

iken, Ayvalık gümrükçüsü Şerif Ağa'nın nizâma mugayir olarak Beratlı tüccarlara sabun satışı yaptığı tesbit edilir. Ayvalık gümrükçüsü bu suiistimalinin bedelini Magosa kalesine sürgün edilmekle ödemiştir.

Ulaşım güvenliğinin sağlanması tüketicilerin talep ettiği emtiayı piyasadan makul fiyat ve şartlar içerisinde bulmaları açısından önem arz etmektedir. Bu tür bir önemli gerekçenin de etkisiyle devlet taşradan İstanbul'a mal getiren tüccarın mal ve can emniyetinin sağlanmasına çalışmıştır. (283)

(283) BA, A.MKT.UM, nr. 164/78; Ayniyat Defteri, nr. 964/55; İrade Rüsumat, 6 Şevval 1317; Kepeci, nr. 70, sh. 351; Maliyeden Müdevver, nr. 9975, sh. 169, 171, 259; nr. 12370, sh. 160-161; Mühimme Defteri nr. 5, sh. 542/ 1485; nr. 6, sh. 84, 154; nr. 12, sh. 220, hüküm nr. 460; nr. 15, hüküm nr. 2105; nr. 23, sh. 25; nr. 26, sh. 14; nr. 71, sh. 148, hüküm nr. 296; Mühimme Defteri, nr. 79, sh. 160, hüküm nr. 397; sh. 299, hüküm nr. 595; Tevziat Defteri, nr. 30, sh. 19; nr. 32, sh. 3, 16; Cevdet Belediye, nr. 23, 64, 531, 7598/19; Cevdet İktisat, nr. 1233, 4195; Cevdet Maliye, nr. 20841; Hatt-ı Hümâyûn, nr. 17541, 24003-D, 27844; Şûrâ-yı Devlet, nr. 2759/5; İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 5, sh. 5, hk. Il'den aktaran Tabakoğlu ve diğerleri; İstanbul Ticâret Tarihi 1, sh. 132-133; İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri, İstanbul Kadılığı, nr. 24, sh. 25-B; nr. 94, sh. 76A; nr. 135, sh. 51B; nr. 201, sh. 78, 182-183; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, sh. 590, 594; c. 3, sh. 394. Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 209; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 685; c. 3, 2. Kısım, sh.579-580; İnalcık, Halil, "Fâtih Sultân Mehmed'in fermanları", Belleten, sayı 44, sh. 700; Arslan, Hüseyin, İslâmda Tüketici Hakları, İstanbul 1994, sh. 92-96; Tan, Serdar, Nurettin Peşkircioğlu, Kalitesizliğin Maliyeti, Ankara 1989, sh. 7-15.

291. Osmanlı Devleti'nde dış ticâret politikasının esasları nelerdir?

Osmanlı devleti çağdaşı bulunan batı ülkelerinin izlediği politikalardan farklı bir dış ticâret politikası izliyordu. Batı ülkelerinde 18. yüzyılın sonlarına kadar mümkün olduğunca en fazla ihracat ve mümkün olduğunca en az ithalat ilkesi geçerli idi. Osmanlı dış ticâret politikası ise ithalatı kısma yerine serbest bırakıyordu. Kapitülasyonların daima yürürlükte kalmasının sebeblerinden biri de bu farklı **ithalat politikası**nda aranmalıdır. Zira devlet, halkın ihtiyaç duyduğu ve stratejik önemi olan malların ithaline müsaade ediyor, hatta özen gösteriyor, ihracatı ise kısıtlıyordu. Bu açıdan Osmanlı dış ticâret politikası anti-merkantilist izler taşımaktadır.

Her iki dünyanın dış ticârete farklı yaklaşımlarının arkasında yatan gerekçeler de farklı idi. Batı ülkeleri dış ticâreti ulusal geliri artırmanın ve

işsizliği önlemenin bir aracı olarak görüyordu. Osmanlı Devleti'nde ise ithal müsaadesinin arkasında sarayın, ordunun ve donanmanın, kentlerin ve loncaların hammadde ihtiyaçlarının temin edilmesi gibi kaygılar yer almaktaydı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi dış ticâreti, darlıkları ve kıtlıkları önlemenin, sarayın, ordunun ve kentli tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamanın bir aracı olarak görüyor, bu sebeple ithalatı her zaman destekliyor, ihracatı ise gerektiğinde ve ortaya darlıklar çıktığında sınırlıyordu. Diğer taraftan yabancı tüccarlar ve yabancı deniz filoları hem mal getirdikleri, hem de devlete gümrük vergisi geliri sağladıkları için teşvik ediliyordu.

Osmanlı Devleti'nde dış ticâret politikaları arasında önemli bir politika ihracat yasakları idi. Zaruri bir kısım ihtiyaç maddeleri ile stratejik önemi olan emtianın ihraç edilmesi yasak idi. Bu nedenle limanlardaki yabancı gemiler Muhtesib kontrol etmeden iskeleden ayrılamazlar idi. Tüccar gemilerinin boğazlarda kala dizdarı veya hassa hare emini tarafından kontrol edildikten sonra yoklandığına dair ellerine tezkere verilerek giriş ve çıkışlarına izin verilirdi.

İhraç yasakları üretimin yetersiz oluşundan, iç alım-satım-üretim dengesinin bozulması kaygısından ve stratejik nedenlerden kaynaklanıyor idi. Ayrıca İstanbul halkının ve sarayın ihtiyaçlarının karşılanması yasak kararlarının alınmasında etkili oluyordu. İhracı yasak olan mallar kapsamı oldukça geniş idi.

Devletin ihracata izin vermediği zaman yasağa uymayanlar hakkında şiddetli ikazlar yapılıyordu. İzinsiz olarak emtia ihraç eden kişiler tutuklanıyor, cezaya çarptırılıyordu. Fakat yasağa her zaman uyulmuyordu. Üretimin bol olduğu zaman ihracına izin verilebiliyor veya kaçak yollar ile gümrük duvarları aşılabiliyordu. Siyasi ilişkiler de bu yasağın alanını daraltıp genişletilmesinde etkili oluyordu. Bu konuda Girit güzel bir örnek oluşturmaktadır. XVIII. asrın ilk yarısında Rusya'dan Batı Akdeniz'e kadar geniş bir bölgeye sabun ihraç eden Girit'te asrın başlarında bir kaç sabunhane bulunuyordu. 1720'lerden itibaren 10-20 yıl içinde sabunhane sayısı on mislinden fazla artmış ve zeytinyağı ihracatı azalırken sabun üretimi ve ihracatı artmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısına gelince iktisadi daralma ve gerilemeye paralel olarak 1780'lerden itibaren sabun imalatı öylesine gerilemiş ki Girit'te imal

edilen sabun İstanbul'un bile ihtiyacını karşılayamaz olmuş ve bu yüzden sabun ile birlikte sabunun ana hammaddesi zeytinyağına da ihraç yasağı konmuştur.

Yasak politikası yerini 19. yüzyılda serbest ticâret politikalarına bırakmıştır. 1838 ticâret anlaşmasından önce bu serbestlik hayata geçirilmiştir. İhracatın serbesti politikalara tabi tutulmasında elde edilecek vergi gelirlerinin rolü bulunuyordu.

Osmanlı dış ticâretinde genel bir kaide halini alan **serbest ithalat politikası** ise en geniş anlamıyla İttihat ve Terakki'nin korumacı politikalarının uygulanmasına kadar devam etmiştir. Hatta bu serbestlik sınırı o kadar geniş tutulmuştur ki kalitesi düşük mamullerin bile ithalatına mani olunmamış, mani olmayı izlenen serbestiyet ilkesine aykırı bulmuşlardır. Aşağıda vereceğimiz **örnekler** bu konuda aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır:

25 Cemaziyelahir 1311/ 3 Ocak 1894 tarihli belgede Avrupa'da imal edilip de Osmanlı ülkesine ithal edilmek istenen sabunların bir kısmında fiyatları aşağı çekmek amacıyla sağlığa zararı olmayan bazı katkı maddeleri katıldığı anlaşılmış olmakla birlikte bu tür sabunların meninin serbest ticâret politikası açısından doğru olamayacağı, ülke içerisinde aynı evsafta üretimi yapılan sabunlara da bu ithal sabunlarda uygulanan prensibin uygulanmasının gerektiği belirtilmiştir.

6 Haziran 1309/ 18 Haziran 1893 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında ise yukarda gösterilen gerekçe yurt dışından gelecek sabunlar açısından değerlendirilmiştir. Kararda bir kısım maddeler karıştırarak mahlût sabun imal edenlerin serbest bırakılması belirtilmektedir. Çünkü deniliyor bu tür sabunlar hakkında yasak uygulamasına girişilince Avrupa'dan bu yolda gelecek mamulat için da aynı yasak uygulamanın söz konusu olacağı, bunun da bir takım müşkilata sebeb vereceği nedeniyle "serbesti tariki evlâ" göründüğü belirtilmektedir. Bu serbestiyet anlayışı ihracat politikasında da görülmektedir. Zira 26 Şaban 1315/ 19 Ocak 1898 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ülkede ticâretin gelişmesi için serbest bırakılması üzerinde durmaktadır. Kararın ilgili bölümünde; "Memâlik-i Şahâne'de emr-i ticâretin terakkisi ve ahâlinin bu yüzden temin-i istifadesi için zehâyir vesâir mahsulât bey' ve şirâsının hasr

ve tazyikten kurtarılarak serbest bırakılması" isteniyordu.

Fakat bu serbest ticâret politikası savaşlar dolayısıyla yerini tekrar yasaklara bırakacaktır. I. Dünya Savaşı içerisinde zeytinyağının ihracı yasaklanınca muhtekir taifesi topladıkları zeytinyağlarını sabun yapma yoluna gitmişler, bunun üzerine İstanbul halkının müzayakaya duçar olmaması için sabunun ihracı da yasaklanmış idi. 3 Temmuz 1336/16 Temmuz 1920 tarihli Ticâret ve Ziraat Nezareti'nin tezkeresinde eski ve yeni ihracat kararnamesi gereğince sabun, zeytinyağı ve pirinç ihracatının yasak olduğu, ihracı için "mesağ" yani izin bulunmadığı belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde **ihracat politikasının esaslarından biri**, iç tüketim fazlasının dış ülkelere ihraç edilmesi ilkesidir. Dâhilde ihtiyaç duyulan mallar ihraç edilmiyordu. Bu ilke bütün emtia çeşitlerinde uygulanıyordu.

Klasik dönem içerisinde dışarı mal satışı ancak İstanbul sur içi ve Bilâd-ı selâse adı verilen Üsküdar, Galata ve Eyüp kazaları ahalisinin ihtiyaçları karşılandıktan ve ayrıca Bursa, İzmit, Gebze, Kartal, Silivri ve Tekirdağ gibi civar bölge ahalisinden talip olanlara satış yapıldıktan sonra mümkün olmakta idi.

Ancak taşradan İstanbul'a gelen emtianın izinsiz taşraya verilmesi yasak olurken, sur haricinde dükkân sahipleri taşradan gelen emtianın ekserisini alarak stokluyorlar ve gece vakti iskelelerde bulunan gemilere satarak İstanbul'da ihtiyaç duyulan malın kıtlaşmasına ve fiyatların yükselmesine sebeb oluyorlar idi. Bu durum **ihraç yasaklarının getirdiği** bir olumsuzluk idi. Yasak kaçakçılığı teşvik ediyordu. Özellikle Batı Anadolu sahil kentlerinden batı ülkelerine ihracı yasak olan malların kaçakçılığı yapılıyordu. Karadeniz'de de kaçakçılık olaylarına rastlanıyordu. İhracata ve ithalata konu olan mallar mutlaka vergilendiriliyordu. Vergi oranları ülkeler arası karşılıklı anlaşmalar ile belirleniyordu. Muahede yapılan ülkelere diğer ülkelerden daha az oranlı vergi uygulanıyordu. 18. yüzyılın ortalarına kadar ihraç edilecek mal yerli tüccar tarafından iskelelere getirilirdi. İç gümrük vergileri bu tüccarlar tarafından, reftiye gümrüğü ise yabancı tüccarlar tarafından ödenerek mal dışarıya sevk edilirdi. Yabancı tüccarın daha sonra ürünün üretildiği yere kadar gidip muahedeler çerçevesinde % 3 reftiye gümrüğünün dışında vergi ödememesi üzerine 1802 yılında çıkarılan nizâmnâme ile yabancı tüccarı yerli tüccarın ödediği vergilere tabi tutulmuştur. (284)

(284) BA, Mühimme Defteri, nr. 27, sh.277; nr. 33, sh. 184; Maliyeden Müdevver, nr. 9674, sh. 24; Cevdet Belediye, nr. 422; Cevdet İktisat, nr. 1909, 11573 Cevdet Maliye, nr. 25156;DH-İ-UM, nr. E/43-55 (Lef 2); nr. 20-9/2-82; nr. E/25-69; Hatt-ı Hümâyûn, nr. 13306, 24003, 26239, 26239-A, 26220, 26728; Medis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 75, sh. 17; nr. 78, sh. 16; nr. 94, sh. 41; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 224-225; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 2, sh. 687, 688; Toprak, Zafer, Türkiye'de "Milli İktisat", (1908-1918), Ankara 1982, sh. 100, 101; Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, sh. 213-214; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 89; Genç, Mehmed, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Yapıt, sayı 49, İstanbul 1984, sh. 55; Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmpa-ratorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (memnu meta)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991., sh. 279 vd.

292. Osmanlı muhasebe kültüründen söz edilebilir mi?

Siyasi anlamda en büyük organizasyon olan devletin devam ve bekasını mümkün kılan şartlardan birisi, şüphesiz teşkilât ve müesseselerin sağlam esaslar üzerine bina edilmesidir. Zira teşkilât ve müesseselerini sağlam esaslar üzerine kuran devletler uzun asırlar boyu tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Osmanlı Devleti, stratejik önemi büyük topraklar üzerinde **Roma İmparatorluğu'ndan sonra dünyanın en uzun ömürlü devletini kuran** ve Anadolu, Kırım, Balkanlar, Arap yarımadası ve Kuzey Afrika'yı içine alan geniş bir coğrafyada bütünlük ve birliğini devam ettirebilen tek devlet olma özelliğine sahiptir. O'nun bu başarısını sadece askerî alandaki başarısıyla açıklama yerine, tesis ettiği diğer müesseseleriyle birlikte değerlendirmek lazımdır.

Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu teşkilât ve müesseseler incelendiğinde emsallerine nisbetle mükemmel ve ileri düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Devlet teşkilâtında ve müesseselerde görülen bu gelişmişlik düzeyinin arka planına bakıldığında ise, devlet yöneticilerinin daha önce hüküm sürmüş Türk-İslâm devletlerinin tecrübe birikimlerini kabuldeki esnek politikaları göze çarpar. Osmanlı Devleti'nin, teşkilât ve müesseseleri açısından birçok hususlarda İslâm devletlerinin, özellikle mali konularda İlhanlıların tesirinde kaldığı bilinmektedir. Klasik dönemde yapılan arazi tahrirlerinin ve vilayetler için kanun konulmasının "intizâm-ı memleket beyan-ı âdet ve tahrir-i vilayetle olmak selef-i sâlhatinden câri ve sâdır" olduğundan hareketle Osmanlıların bu adetleri doğrudan doğruya Selçuklular ve İlhanlılardan aldıkları kabul edilmektedir. Bu tür bir etkileşim batılı düşünürler tarafından da ifade edilmek-

tedir. Klasik ekolün Fransa'daki ilk ve büyük temsilcisi Jean Baptiste Say, "birçok cihetlerde komşu hükümetlerde ahkâmı mer'î olan müessesatdan istifade etmiş addedilebilen Türkiye kendisinden evvel en mükemmel teşkilâta malik olan hükümetlerden idare prensiplerini de iktibas eylemiş..." cümleleriyle Osmanlıların teşkilâtlarını kurarken **daha önceki devletlerin tecrübe birikimlerinden** faydalandıklarını belirtmektedir.

Ancak, Osmanlılar bu tarihi miras ve geleneğe kendi tecrübelerini ekleyerek dönemin hâkim anlayışı içerisinde emsallerine kıyasla mükemmel denebilecek bir muhasebe sistemini kurmuşlardır. Geliştirilen muhasebe sistemiyle yüzyıllar boyunca Ortadoğudan Balkanlara Kırımdan Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanan geniş coğrafyada hükmeden Osmanlı'nın devlet gelir ve giderlerinin en ayrıntılı dökümlerini bulmak mümkündür. Osmanlı'nın kurduğu mali sistem üzerinde inceleme yapan batılı ilim, kültür ve siyâset adamları da sistemin mükemmelliği hakkında beyanlarda bulunmuşlardır. Osmanlı Askerî Teşkilatı adlı eserin yazarı İtalyan bilim adamı Marsigli şöyle diyor;

"Türkiye'de gerek muamelât gerek kuyut hakkında olsun mâli umurun idaresi için tatbik edilen usûl o kadar güzel o kadar muntazam bir surette tesis edilmiştir ki, herhangi bir Hıristiyan devleti kendi daire-i hükümetinde göze çarpması muhtemel olmayan birçok suistimallerin men'ini temin edebilecek müfid malumatı bu muntazam usûlü tetkik etmek suretiyle elde edebilir."

1572 yılında İstanbulda Venedik balyozu olan Garzoni de, maliye dairesinin bu tarihlerde muntazam hesab tuttuğu ve her mali yılın sonunda gelir ve giderleri gösteren bir bilançonun düzenlendiğini belirtmektedir. Yine Garzoni'nin çağdaşı olan Vigenere adlı bir başka gözlemci de aynı bilgileri doğrulamıştır.

Batılı pek çok gözlemcinin de dikkatini çeken bu başarının arkasında kuşkusuz yetkililer kadar, bu teşkilât bünyesinde istihdam olunan personelin sahip olduğu donanım ve gösterdikleri performansı da dikkate almak gerekir. Teşkilat bünyesinde istihdam olunan personel ihtimamla seçilirdi. Özellikle kâtiplik mesleği için seçilen elemanların mesleğe yatkınlıklarının yanında güvenilirlik, dürüstlük, sır saklama gibi vasıfları haiz olması aranırdı. Bir tahrir kâtibinin zamanın bir yetkilisine "ser vermek olur sırrı ayan eylemek olmaz" diyerek öldürülme pahasına da olsa tahrir kayıtlarını göstermemesi örnek bir davranış olarak kabul edilirdi. Yine istihdam olunacak kâtiplerde Maliye,

Evkaf ve Defterhâne'nin ekseri yazışmalarında kullanılan siyakat yazısına vukufiyetlerinin tam olması istenirdi.

Tutulan defter ve kayıtlardaki uslûb, intizam ve dikkat bu başarının canlı örnekleridir. Kayıtların her türlü tezvirattan emin olması için alınan tedbirler arasında güvenilir kâtiplerin seçilmesi yanında, kayıtlara her hangi bir müdahalenin olmaması için kâtipler tarafından görenleri hayranlıkta bırakacak usuller geliştirilmiştir. Geliştirilen bu usullerden birisi şöyle;

"… çok defa bir yekûn evvela divan rakamları ile yazıldıktan sonra altında hint rakamları ile de tekrarlanır, hattâ bununla da kanaat edilmeyerek ayrıca yazı ile faraza "on bin dört yüz akçedir ki msfı beş bin iki yüz akçe olur" ibaresi ilave edilir ve daha da ileri gidilerek böyle bir ibarenin sonuna bir veya iki "sah" yani sahihtir, doğrudur işareti konulur, böylece aynı rakam cümlesi bir kaç türlü kontrolden geçmiş olurdu. Yine bunun gibi paraya müteallik vesika metinleri içinde meselâ".. yalnız üç bin esedî guruş ki te'kiden li'l-asıl nısfı bin beş yüz esedî guruş olur.." nev'inden sarahatlere çok rastlanır.

Ülkemizde Osmanlı tahrir defterleri üzerindeki araştırmalara öncülük eden ve bu defterlerin sahip olduğu zengin muhtevayı bilim âlemine ilk tanıtanlardan merhum **Ö.L. Barkan** söz konusu defterlerin düzenleniş tarzı ve kâtiplerin gösterdiği titizliği hayranlıkla şöyle dile getirmektedir;

"...binlerce köy halkının ayrı ayrı isimlerini sıralayan, milyonlarca rakamı kaydeden ve bu sebeple zaruri olarak monoton, göz yorucu ve can sıkıcı olması lâzım gelen bu istatistik kütükleri, dikkate şayan bir basitlik ve teknik mükemmeliyetiyle tanzim edilmiştir. Kendileriyle ünsiyet etmiş kimseler için, onlarda aranılan herhangi bir malumatı bulmak, bugün modern usullerle tanzim edilmiş olan bir katalog veya istatistik kitabını karıştırmaktan daha kolaydır. Binlerce ciltlik mevzubahis istatistik kütüklerini tanzim eden ellerin maharet ve ihtimamı ile, yazı ve rakam şeklinin intihabı, sahifeleri doldurmak ve bağlamak işlerinde hâkim olan zevkin asaleti ve kullanılan malzemenin ve cildin nefaseti ise, bize bu eski istatistik defterlerini canlı bir dekor ve resim seyreder gibi iç açarak ve hayranlık duyarak tetkik etmemizi mümkün kılmaktadır".

"..Osmanlı imparatorluğu'nun kuvvetle teessüs ve teşekkül etmekte ol-

duğu devirlerde yazılan defterlerin intizam ve temizliğine hayran olmamak mümkün değildir. Bu devirde, devlet kudretiyle beraber, defterlerin kıt'ası, yazı ve intizamı hususları da tekâmül etmiş ve Kanunî Sultân Süleyman'la II. Selim devirlerinde, gerek kullanılan malzeme ve gerek yazı ve tertip tekniği, tasnif usulleri ve fihrist tertibatı bakımından azamî bir mükemmeliyete varmıştır".

Söz konusu defterlerde kullanılan yöntemlerin mükemmelliği ile ilgili olarak bir başka tarihçimizin (**H. İnalcık**) intibaları ise şöyle;

"..Bu defterlerin (Tahrir) bir merci olarak kullanılmasını kolaylaştırmak üzere kenarına çeşitli renkte ipek bağ geçirme, fihristlerini yapma, çeşitli işaretler kullanma gibi büro teknikleri kullanıldığını görmekteyiz. Arzda verilen ayrıntılı yer ve kişi adlarına göre Avlonya defterlerinde yaptığımız deneme, herhangi bir kaydın beş on dakika içinde bulunabildiğini göstermiştir".

Söz konusu bu tür belge ve defterler, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar özellikle Osmanlı mali teşkilâtı bünyesinde yaygın olarak kullanılan siyakat yazı ve rakamları ile tutulmuştur. Osmanlı kâtibi tarafından bu defter ve belgelerde kullanılan dil, uslûb, yazı ve rakamlar, Selçuklulardan, İlhanlılardan ve diğer Türk-İslâm devletlerinden tevarüs edilmiş ve kendi hususi şartlarına uyarlanarak geliştirilmiştir.

Esas itibariyle siyakat terimi Osmanlı öncesi muhasebe mesleğini ifade etmek için kullanılmıştır. "Sanat-ı siyakat" veya "Fenn-i siyakat" olarak bilinen muhasebe mesleği, Selçuklu ve İlhanlı devletlerinde gelişme kaydetmiş, Osmanlı mali teşkilâtına ve muhasebe usul ve tekniklerine tesir etmiştir. Hatta muhasebe öğretimi için İlhanlılar devrinde birçok eser kaleme alındığını biliyoruz. Risale-i Felekiyye, Câmiü'l-Hesab, Şemsü's-Siyak, Bahru's-Siyak, Sa'adetnâme, Kanun-ı Sa'adet isimli eserler bu dönemde yazılan ve muhasebe öğretimi amacıyla kaleme alınan eserlerdir. Söz konusu muhasebe öğretimi için kaleme alınan eserler, mali umurun tedvirine duyulan hassasiyeti ve özellikle muhasebenin Yakın ve Orta Doğuda çok ehemmiyet verilen bir ilim kolu olduğunu göstermektedir. Hatta batıya öncülük ettiği söylenebilir. Zamanımıza ulaşan ve bilinen **ilk muhasebe kitabı** 1307 yılında Felek Alay-ı Tebrizî tarafından yazılan **Saadetnâme** adlı eser, batıda muhasebe biliminin kurucusu kabul edilen Pacioli'nin eserinden 187 yıl önce yazılmıştır.

Fakat Pacioli'nin eserinden önce de batıda bir muhasebe kültürü olduğu kuşkusuzdur. Bu kültür Yakın ve Orta Doğuda gelişmeye başlayan muhasebe kültüründen etkilenmiştir. Hatta Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki ticarî ilişkiler kanalı ile bu kültürün batıya akmış olması ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü Fransa'da ve İngiltere'de gelir-gider listelerinin XIV. yüzyılda yapıldığı, Fransa'da vilayet bütçelerinin genel bütçeye XVI. yüzyılın ilk yarısında eklendiği, Prusya'da ise ancak XVII. yüzyıl sonlarında bir devlet bütçesi tertiplenebildiği göz önünde tutulursa, Selçuklular için söylenen "kamu defter içinde mektûbdı" ifadesinden de anlaşılacağı üzere İslâm medeniyeti sahasında çok daha erken tarihlerde gelişme kaydeden muhasebe ilminin batıya etkisinden kati surette söz edilebilir.

Muhasebeye bu İslâm medeniyeti sahasında bu kadar geniş yer verilmesi sebebsiz değildir. Başta şahıs hukukuna ve emanet mefhumuna çok büyük ehemmiyet veren İslâmiyet, yayıldığı ilk bölgede bu hakları koruyacak muhasebe esaslarını buldu. Çünkü kişi hakları ve emanet kavramlarının titizlikle riayet edileceği alanlardan biri, muhasebenin tanımı içerisinde de yer alan para, mal ve hizmet hareketleri alanıdır. Muhasebe bilimi, bu haklara riayet edilmesini sağlayan araçlardan biri durumundadır. (285)

(285) İnalcık, Halil, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât", Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980, sh.5; Uzunçarşıh, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, 3. Baskı, Ankara 1984, sh.95; Belen, M., Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler, çev; M. Ziya, İstanbul 1931, sh.48, 49, 50; Elker, Selâhaddin, Divan Rakamları, 2. Baskı, Ankara

293. Osmanlı Devleti'nde servet birikiminden söz edilebilir mi?

Merkantilizmde bir hedef halini alan servet terakümü, Kapitalizm'de sanayileşmenin bir aracı olarak görüldüğünden her iki iktisadi modelde kişisel servet terakümüne giden yollar açık tutulmuş ve teşvik edilmiştir. Osmanlı devleti ise batı iktisadi modellerinin dışında bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu sebeple kişisel servet terakümü farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Siyasi ve içtimai sebeplerle aşırı servet terakümünü devlet kaygıyla karşılıyordu. Merkezi devlet kendisine karşı tehlike arzedecek hiç bir oluşuma müsaade etmiyor, birlik için tehlike oluşturacak zenginleşmelere ve siyasi güce dönüşebilecek iktisadi güçlenmelere imkân tanımıyordu. Bu sebeple sis-

tem burjuvaziyi ortaya çıkarmamıştır.

Aynı kaygılar sebebiyle Fatih'den itibaren toplumsal tabanı olan kişilerin bürokratik ve askeri makamlara gelmeleri önlenerek devşirme sistemine başvuruluyor, toprağın bir ailenin yıllık geçimini sağlayacak şekilde bölünmesini esas alan tımar sistemi yaygın bir şekilde icra ediliyordu. Lonca sistemi içerisinde sınai üretici denetleniyor, zaman zaman müsadere sistemi işletiliyordu.

Nihayeti zarar ve iflasa varan ve artık bir sürgün ve ceza niteliğini alan İstanbul'un et ihtiyacının sağlanması için kasap ve celep yazımı da özel servet terakümüne devletin bu olumsuz bakışını yansıtmaktadır. Devlet bu uygulamaları ile özel ellerde servet ve sermaye birikimine sınırlar getirmek istiyordu. Servet ve sermaye birikimine ancak devletin var olan düzenini ihlal etmeyecek bir çerçevede müsaade ediliyordu.

Devlet aşırı kişisel zenginleşmeyi kaygıyla karşılamasına rağmen yine de servetin yığıldığı kesimler var idi. Kâr amacıyla üretimi ve rekabeti sınırlayıcı lonca kurallarına rağmen uluslararası pazarlara mal üreten lonca esnafından kişiler servetin yığıldığı kesimlerden birini oluşturuyordu. 1586 yılında yapılan bir tesbite göre Bursa'da 483 ipekli dokuma tezgâhı 25 ustanın idi. Ustalar arasında 50 - 60 tezgâh sahibi kişiler de bulunuyordu. Bu sayıda tezgâhta çalışan çırak ve kalfanın ücretlerini ödeyecek ve gerekli hammaddeyi sağlayabilecek durumda idiler. Bu ustaların sermayeleri 2.500 - 3.000 Venedik altınına tekabül ediyordu. Pek çok dokuma ustasının serveti 1.000 Venedik altınını aşıyordu.

Diğer bir kesim büyük şehirlerde uzun mesafeli ticâretle uğraşan tüccarlar idi. Bu kesim hanlarda odalar, depolar kiralayarak büyük ticari faaliyetlerde bulunan, ülke içi ve dışı ticâret yapan tüccar (hâcegân) zümresi idi. Yurt içi ve yurt dışı ticâret sermaye birikimine imkân sağlayan bir sektör idi. Özellikle uluslararası malları Kapalıçarşı'da dükkânlarında pazarlayan uzmanlaşmış tacirler deyim yerindeyse Karun kadar zengin kişilerdiler. Bu kişiler yüksek devlet görevlileri ile mudarebe sözleşmeleri vasıtasıyla ortak oldukları büyük sermayelere sahip idiler.

17. yüzyıla ait tereke kayıtlarında ticari faaliyette bulunan kişilerin servetlerinin diğer kesimlere göre oldukça kabarık olduğu görülmektedir.

Mesela Şevval 1010 yılında terekesi kaydedilen Uşak kasabasından Abdulhâlim Çelebi toplam 622.770 akçelik serveti içerisinde 450.000 akçe tutarında ticari sermayeye sahipti (Askeri Kassam Defteri,1/79-a).

Bağdad dönüşünde vefat eden ve terekesi Evahir-i Zilkade 1033 tarihinde kaydedilen Bekir Efendi'nin toplam 2.600,915 akçelik serveti içerisinde 1.510.200 akçe tutarında ticari emtia ve sermayesi bulunuyordu (2/90-a). Bekir Efendi uzun mesafeli ticari faaliyetleri olan biri olup, Bağdad'a ticari amaçla gittiği anlaşılmaktadır.

Terekesi Evâil-i Rebiü'l-evvel 1046 yılında kaydedilen Bevvab-ı Sultani yani Kapucu Mustafa Beğ'in 805.275 akçelik serveti içerisinde 151.545 akçe tutarında ticari sermayesi bulunuyordu. Mustafa Beğ kendine ait işyerinde sarraçlık mesleğini yürütüyordu (3/12-b).

Solak görevi bulunan ve aynı zamanda ensercilik (nalburiye) yapan El-Hac Ali Beğ'in 20 R. ahir 1046 yılında kaydedilen terekesi toplamı 2.801.984 akçe idi (3/22-a). Bunun 344.542 akçesi ticari sermaye idi. 1.776.200 akçeye varan alacağı bulunuyordu. Ali Beğ'in Eflak voyvodasına selem usulü ile verdiği 670.000 akçenin dışında Boğdan voyvodasında ve patrikde de alacağı var idi.

Yine solak unvanına sahip ve şark seferinde vefat eden El Hac Yahya'nın 859.450 akçelik serveti içerisinde 277.000 akçesi ticari malları idi (3/54-a). Ali Beğ imalatçı idi.

Valide hanında vefat eden Bağdad asıllı Mehmed Beşe'nin 3 Rebiulevvel 1077 tarihinde kaydedilen toplam 644.229 akçelik terekesinde 533.269 akçe tutarında ticari sermaye bulunuyordu (5/134-b).

Özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda en büyük servet birikimi sarraflarda ve yüksek devlet memurlarında görülüyordu. Sarraf ya da tefeci denilen kişiler köylülere, esnafa ve tüccara faizle borç para veriyordu. Sarrafın borç vermede yöneldiği kesim daha çok şehirlerdeki ticâret ve sanayi erbabı idi. Büyük ve nüfuzlu sarraflar İstanbul'da oturuyor, büyük tüccarlara, yüksek devlet memurlarına ve devlete borç veriyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde bankerlik faaliyetlerine ilk defa Levantenler girişmiş, sarraflık yüzyıllarca bu kesimin denetiminde kalmıştır. Galata banker-

lerinin çoğu Levantenlerdir. Levantenlerin yanı sıra Rum, Ermeni ve Museviler de sarraflık mesleğini yürüten etnik kesimleri oluşturmaktadır. Enteresandır, Osmanlı yöneticilerinin her birinin maiyetinde bir sarraf bulunuyor, bütün alacak ve verecekleriyle bu sarraflar ilgileniyordu. Sarraflar giderek devletin mali işlerini de yürütmeye başlayarak bir nevi devlet bankası işlevini göreceklerdir. 1842 yılında tanınmış bir kaç sarraf bir araya gelerek Anadolu ve Rumeli kumpanyalarını kurarlar ve devletin varidatını toplayıp devlet adına ödemelerde bulunurlar. İltizam işleriyle yakından ilgilenirler.

Askeri ve yönetici sınıftan yüksek devlet memurları servet terakümünün gerçekleştiği diğer bir kesim idi. Görev ve unvana bağlı olarak devlet bunlara maaş yerine geliri yüksek dirliklerin vergi gelirlerini tahsile yetkili kılardı. İnalcık'a göre vergi toplayıcılığı Osmanlı Devleti'nde sermaye birikiminin önemli bir aracı haline gelmişti. Gerek askeri ve gerekse sivil görevlerde bulunan yüksek devlet memurları dirliklerden gelen gelirin bir kısmını iktisadi faaliyetlere yatırıyor ve nüfuzlarını da kullanarak servetlerini artırıyorlardı. Mesela 16. yüzyılda Bursa'da faaliyette bulunan en zengin tüccar veya sarrafın ortalama geliri 4 bin duka altın civarında iken aynı dönemde bir sancakbeyinin ortalama geliri 12 bin duka altın kadar idi.

Askeri zümre mensupları esas görevleri dışında devletçe belli zamanlarda belli işlere geçici veya sürekli olarak memur ediliyorlar idi. Bu ek görevler de ayrıca ek gelir getiriyordu. Yeniçeriler yasakçılık, kapıkulu süvarileri cizyedarlık, mukataa eminliği, muhtesiplik gibi vazifeleri görerek bu görevlerden ulufeleri dışında önemli miktarlarda para elde ediyorlardı. Sancakbeylerinin, beylerbeylerinin hasları, alaybeylerinin ve benzerlerinin dirliklerini oluşturan yerler "serbest" olarak tasarrufuna izin verildiğinden buraların idaresini ve asayişini üzerine alan bu kişiler gelirlerini artırma imkânı açısından oldukça elverişli duruma sahip idiler.

Devletin köylüye işletmeye vermeyerek, tımar erinden sadrazama kadar maaş yerine kendilerine dirlik verilen askeri zümreden kişilerin tasarrufuna bıraktığı ve her türlü vergiden muaf olan hassa çiftlikleri büyük kârlar elde edilmesine imkân sağlıyordu. Hassa çiftliklerine tasarruf eden askeri zümreden kişiler buralarda hayvancılık yapıyorlar, binlerce koyun besliyorlardı. Mesela Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın 1514 yılında Bursa'ya satılması için

gönderdiği koyun sayısı 2.797 idi. Yine Sadrazam İbrahim Paşa 1527'de Bursa'da sattırdığı koyun sayısı 4.505 idi.

Askeri zümre mensuplarının terekeleri de servet birikimi konusunda görev ve unvanın önemli bir faktör olduğuna bir delil teşkil eder. Bu konuda yaptığımız 17. yüzyıla ait bir seçmeye göre mesela Muharrem 1005 yılında terekesi kaydedilen Kapucu Süleyman Beğ'in 284.200 (1/56-b) akçelik serveti bulunuyordu. Helvacı Mehmed Çavuş'un Evail-i C.Evvel 1013 yılında kaydedilen terekesi toplamı 258.983 akçe idi (1/130-a). Padişah imamı olan Yusuf Efendi'nin 20 Şaban 1059 tarihinde kaydedilen terekesinde sadece gayrımenkulleri kaydedilmiş olmakla birlikte bu gayrımenkullerin tutarı bile muazzam rakamlara ulaşıyordu; 2.010.400 akçe (4/53-b). Girid Başdefterdarı Vezir Ahmed Paşa'nın kapucular kethüdası Gazanfer Ağa'nın Evâhir-i Safer 1079 yılında kaydedilen toplam terekesi 1.137.705 akçe idi. Gazanfer Ağa'nın muazzam çiftliği ve çiftliğinde çok sayıda hayvanı, değirmeni ve hizmetçileri bulunuyordu (5/148-b). Girid adasında vefat eden ve 9 C.ahir 1078 yılında terekesi kaydedilen Yeniçeri halifesi Mustafa Halife'nin servet toplamı 9.659.838.5 akçe idi (6/84-b). Mustafa Halife toplam terekesi içerisinde 9.054.530 akçe nakde sahip idi. Mustafa Halife'nin bu serveti oldukça yüksek bir meblağı ifade etmektedir.

Bu örnekler bize askeri sınıfın toplumun servet biriktirme imkânı en geniş tabakası durumunda olduğunu göstermektedir. Bu kesim ortakçılık, selem, murabahacılık da yaparak büyük servetlere malik oluyorlardı.

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde servet birikimine imkân sağlayan bir kurum idi. Bir kısım vakıflar birer iktisadi kuruluş gibi hareket ederek mal varlıklarını genişletiyorlardı. Şehirlerde ve ticâret yolları üzerinde kurulan han, kervansaray, bedesten, değirmen, fırın gibi düzenli gelir kaynağına sahip vakıf iktisadi teşekkülleri sürekliliği en fazla olan kuruluşlardı.

Vakıflar, temelde kamu yararına hizmet amacıyla kurulmakla beraber müsadere mekanizmasının vakıfların yaygınlaşmasında rolü bulunuyordu. Devletin özel mülkiyete müdahale etmesi ve sınırlı düzeyde tutma isteği yüksek devlet memurlarını ve servet sahibi kişileri, gelirini kendisi ve kendi kuşağından geleceklerin denetleyeceği ve yararlanmalarını mümkün kılan

vakıflar kurmaya itmiştir. Evladiyelik vakıflar buna güzel bir örnek teşkil eder. Yapılan araştırmalara göre 17. yüzyılda vakıf kurucularının ekserisi (% 80-90) askeri zümreye mensup kişiler ve onların yakınlarından oluşuyordu. Gelir kaynağı olan vakıflardan genellikle askeri zümreye mensup kişiler faydalanıyordu.

17. yüzyıldan itibaren artan iç güvensizliğe paralel olarak beliren ayan denilen sosyal zümre servet terakümünün gerçekleştiği önemli bir kesimi oluşturmaktadır. Bölgenin ileri gelenine **ayan** deniliyordu ve resmi bir statüye sahip idiler. Devlet ile halk arasında aracı konumunda idiler. Vezir, subaşı, sancakbeyi, vali, komutan, kadı, müderris gibi önemli devlet görevlerinde bulunan askeri zümre mensupları, bunların emeklileri veya çocukları ve yerli halktan önde gelen tüccar ve diğer sermaye sahipleri, vakıf gelirlerine sahip mahalli güçlü aile mensupları ayan olabiliyordu. Ayan olanlar servetlerini devlet hizmetinde iken elde ettikleri gelirler ile edinmişlerdir. Özellikle devlet adına vergi toplama, ayanlar için en önemli servet ve sermaye birikim yolunu oluşturuyordu. Ayanlar cizye, avarız, nüzul gibi vergileri tahsilin yanında zirai sulama, çiftlikleri organize, zahire temini gibi gelir getiren iktisadi faaliyetlere girişiyorlardı. Mahalli ve uzun mesafeli hatta uluslararası ticâretle ilgileniyorlar, tefecilik yapıyorlar, sınırlı da olsa imalat faaliyetlerine yatırım yapıyorlardı. Ayanlar zayıflayan merkezi otoritenin boşluğunu doldururken mîrî araziye el koyarak geniş çiftlikler kurma yoluna da gideceklerdir. Hatta re'âyâdan toprak satın alarak devlet mülkiyeti ilkesini zedelemek suretiyle özel mülkiyete giden yolu açıyorlardı.

Gerek resmi yetkilerle donanmaları gerekse mahalli nüfuzları sayesinde ayanlar bulundukları bölgenin en zengin kişileri haline geliyorlardı. Mesela Divriği'de hüküm süren Köse Mustafa Paşa'nın 1802 yılında vefatından sonra müsadere edilen mal varlığı göstermelik olarak kayıtlara geçse de önemli miktarlara ulaşıyordu. Mustafa Paşa hayatta iken pek çok gayrimenkulu vakfetmiş idi. Mütevazı bir ayan olan Havza ve Köprü kazaları ayanı Kör İsmail oğlu Hüseyin'in azımsanmayacak serveti görünüyordu.

Tanzimat'a gelince devlet burjuva sınıfı oluşturma çabasındaydı. Ülkenin geri kalmışlığı burjuva sınıfının yokluğuna bağlanıyordu. Uygulanan iktisadi politikalar böyle bir sınıfın oluşturulması amacı taşıyordu. Dış borçlanma, dış ticâret ve yabancı sermaye yatırımları Osmanlı ile Avrupa arasında aracılık

eden sınıfın genişlemesine imkân sağlıyordu. Bu sınıf azınlıklardan oluşuyordu. Mesela 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, İzmir ve Selanik başta olmak üzere önemli şehirlerdeki **ticâret burjuvazisinin çoğu gayrimüslim idi**. Avrupa tüccarı statüsünü kazanan kişiler bulundukları bölgenin zenginleri arasında görülüyordu. Mesela 1840'larda Bilecik'de Avrupa tüccarı olan şahıs yıllık geliri ve servet toplamı itibariyle kent ortalamasının oldukça üzerinde idi. Oluşmakta olan bu burjuvazi kendi millet ve devletiyle bütünleşemediğinden İttihat ve Terakki yöneticilerinin sert tedbirler alarak milli bir burjuvazi oluşturmak istemelerine yol açmıştır. Cumhuriyet idarecileri de aynı politikaları uygulayarak Cumhuriyet Türkiye'sinde milli burjuvaların çıkmasına çalışmıştır. Bir elin parmaklarını geçmeyen üst burjuvanın sayısına Özal döneminde yenileri eklenmiştir. (286)

(286) İstanbul Şer'iye Sicilleri, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi; 1/56-b, 1/79-a, 1/130-a, 2/90-a, 2/100-a, 3/12-b, 3/12-b, 3/22-a, 3/22-a, 3/54-a, 3/54-a, 3/65-b, 4/26-a, 4/53-b, 5/134-b, 5/148-b, 6/44-a, 6/84-b; İnalcık, Halil, The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600, 3. Baskı, sh. 121-139; İnalcık, Halil, "Capital Formatlon in The Ottoman Empire", The Journal of Economic history, vol 29 (1969); Tabakoğlu, Ahmed, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, sh. 297-298; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 142, 144, 145, 194; Keyder, Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 2. Baskı, İstanbul 1990, sh. 66, 78, 79, 80; Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, c. 2, sh. 38-39, 116-118, 122, 229; Sakaoğlu, Necdet, Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı, Ankara 1984, sh. 109-115; Mantran, Robert, XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul 1991, sh. 108; Öztürk, Said, Askeri Kassama Ait Onyedlnci Asır İstanbul Tereke Defterleri, sh.438 vd.; Öztürk, Said, Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul 1996, sh. 91, 102; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 72, 82, 90-94, 149-153; Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Ankara 1994; Toprak, Zafer, Türkiye'de "Milli İktisat", sh. 30-33; Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde para ve bankacılık", TCTA, 1989, sh. 11; Karamürsel, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, 2. Baskı Ankara 1989, sh.116; Göğünç, Nejat, "İmâd es-Serâvi ve Eseri", İÜ. Ed. Fak. Tarih Dergisi, c.XV, sayı 20, İstanbul 1965, sh.73, 86; Barkan, Ömer Lütfü, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve ve Arazî Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)" İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1940-41, c. 2, sh.21, 25, 28, 30; Barkan, Kanunlar, Giriş LXXI, LXXII.

294. Osmanlı para ve finansman sisteminin esasları nedir?

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla gelinceye kadar çağdaşı bulunan pek çok Avrupa ülkelerinde olduğu gibi madeni para sistemi uygulanıyordu. Sistemde

altın, gümüş ve ufaklık ihtiyacını gidermeye matuf olarak her iki madenin dışında genelde bakırdan mamul paralar kullanılıyordu. Kâğıt paranın kullanımı batılı ülkelere paralel olarak 19. yüzyıl içerisinde başlar.

Sistem esasta altın ve gümüşe dayandığından, her iki madenin mümkün olduğunca mübadelede kullanılması ve eşya olarak kullanılmamasını öngörüyordu. Bu sebeple ülke içine kıymetli maden girişi teşvik ediliyor, çıkışı ise yasaklanıyordu. Şahısların ellerinde ve sarayda bulunan altın ve gümüşten mamul eşyalar darphanelere getirilerek para basımında kullanılıyordu.

Ulaşım imkânlarının yetersizliği ve ulaşımın risk taşıması çeşitli bölgelerde darphane açılmasını zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla darphaneler başta İstanbul olmak üzere ülkenin muhtelif yerlerine dağılmıştı. Bir darphane açılırken bölgede maden bulunmasına ve bölgenin ihtiyacına cevap vermesi gözetilirdi. Bazı darphaneler sadece belli bir parayı basardı. Mesela 16. yüzyılda Urfa'da faaliyet gösteren darphanede sadece bakır para basılıyordu. Darphanelerin idaresi genelde emanet yöntemi ile emin adı verilen görevli şahıslar tarafından yürütülüyordu. Darphanelere para basımı için getirilen altın ve gümüş maden ve eşya üzerinden darp hakkı adıyla alınan bir kesinti darphaneyi işleten kişinin gelirini oluşturuyordu. Altın ve gümüşü cari paraya çevirmek isteyen kişiler serbestçe gelerek darphanede para bastırabilirlerdi. Serbest darp hakkı darphane gelirlerini sürekli kılıyordu. Paranın ayarından sahib-i ayar sorumlu idi. Kalb para basan sahibi ayar şiddetli cezaya çarptırılıyordu. Bir keresinde (1564 yılı) Üsküp darphanesinde basılan altın ve gümüş paraların ekseri kalb çıkmaya başlayınca sahib-i ayar işten el çektirilerek İstanbul'a mücazat için gönderilmişti. Paranın ayarı denildiğinde gümüş ve altın para içerisindeki bakır oranı anlaşılıyordu. Darphaneye gelen gümüş ve eski akçeleri sahib-i ayar ve üstad, emin gözetiminde akçe haline getirirlerdi. Yeni akçelerin kesilmesinden sonra ülkede eski akçe ve külçe ile alış-veriş yasaklanırdı. Herkes elinde bulunan eski akçeleri ve avani dışındaki gümüşleri darphaneye getirerek yeni akçe bastırmaları zorunlu idi.

Osmanlı devleti kıymetli maden hareketlerinin yaşandığı bir coğrafyada bulunuyordu. Gresham kanunu işliyor, kötü para iyi parayı kovuyordu. Doğuda altın ve gümüş fiyatlarının yüksek seyredişi daimi bir şekilde İran ve Hindistan'a kaçışa sebep oluyordu. Alınan zecri tedbirlere rağmen altın ve

gümüş kaçakçılığının önü alınamıyordu. Ülkenin siyasi sınırları içerisinde de hareketlilik yaşanıyordu. Mesela Mısır'da basılan altın paraların İstanbul'da basılan altın paraların ayarında olmayışı sebebiyle İstanbul'da altın para piyasadan çekilerek yerine Mısır altınları tedavül ediyordu. Önlem olarak Mısır'da İstanbul ayarında altın para darbı isteniyordu.

16. yüzyılda Amerika ve Güney Afrika kıymetli maden yataklarının keşfi ile birlikte Avrupa ülkelerinde kıymetli maden hacmindeki yükseliş ve gümüşün altın karşısında değer kaybetmesi yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı dünyasını etkisi altına alacak ve Osmanlı yöneticilerini yeni arayışlara ve acil önlemlere itecektir. Dış dünyadan gelen bu baskıya paralel olarak, artan nüfus oranında iç güvensizliğin de etkisiyle üretimde artışın gerçekleşmemesi, fiyat yükselişleri, artan bürokratik harcamalar ve hazine için kaynak anlamına gelen yeni fetihlerin olmaması gibi bir kısım olumsuz gelişmeler ve yüzyılın sonuna doğru Avusturya ve İran savaşları dolayısıyla da artan savaş harcamaları birbiri arkasını izleyen devalüasyonları getirmiştir. Sikke tashihleri adı verilen bu operasyonda paranın ayarı değiştiriliyor, sikkeler küçültülüyordu. 16. yüzyılda en önemli para operasyonu sayılan ve daha sonra da devam edecek ayarlamaların başlangıcı olan 1584 yılında yapılan düzenlemeye göre 100 dirhem gümüşten kesilen akçenin miktarı 450'den 800'e, 1600 yılında yapılan bir ayarlama ile de 950'ye çıkmıştır. Osmanlı paralarının değer kaybına uğraması sadece bu yüzyılın ikinci yarısında görülen bir olgu değildir. Fakat bu zamana gelinceye kadar paradaki değer kaybı uzun zaman içerisinde oldukça az oranda gerçekleşmiş idi. Mesela Orhan Bey'den Fâtih'e gelinceye kadar akçenin vezni odukça sabit tutulmuştur. 1327 yılında 100 dirhem gümüşten 270 adet olarak kestirilen Osmanlı akçesi 1451 yılında 293 adet kestirilmiştir. 1500 yılında 100 dirhemden 420 akçe kesilirken 1580'lerin başında 450 akçe kesilmekteydi. Yine da yapılan hesaplamalara bakılırsa 1326 yılından 1740 yılına gelinceye kadar ki 414 yıllık sürede yıllık ortalama değer kaybı % 0.24 gibi düşük bir oranda kalmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Osman Gâzî'den Fâtih'e gelinceye kadar sadece gümüş paralar basılmıştır. Altın para olarak ülkede revaç bulan Venedik dukası (filori, filorin) tedavül ediyordu. Fâtih 1479 yılında sultani adlı **ilk**

Osmanlı altın parasını basmıştır. Fiilî olarak iki değerli madene dayanan bir para sistemi işliyordu. Dolayısıyla altın ve gümüş fiyatları değiştikçe tedavülde bulunan sikkelerin fiyatları ya da kur farkları da değişiyordu. Ufaklık ihtiyacını karşılamak üzere I. Murad'dan (1360 - 1389) 17. yüzyıl ortalarına kadar mankur veya pul adı verilen bakır paralar da basıla gelmiştir. 1688 yılında ise para arzındaki yetersizlik dolayısıyla akçeyi ikame ve likidite ihtiyacını gidermek için mankur basılmış, 1 mankurun 1 akçe üzerinden sonsuz ibra hakkı tanınması kalpazanlık faaliyetlerini hızlandırmış ve piyasaları alt üst etmiştir. Bu tecrübeye 1691 yılında son verilerek mankur tedavülden kaldırılmıştır.

Ülke içerisinde muhtelif yabancı altın ve gümüş paralar yerli paralar ile birlikte tedavül ediyordu. 17. yüzyılda osmani, sahi, pare, mangır, peniz, sikke-i hasene, şerifi adlı yerli paraların yanında sümün, zolata, babka, rub, yaldız, filori, efrenci, engürüs, esedi ve riyal adında yabancı paralar tedavül ediyordu. Ülkede paraların tedavül ettiği bölgeler ortaya çıkmıştı. Mısır pare, Doğu Anadolu sahi, Macaristan penz bölgesi idi.

Osmanlı Devleti'nde paradan bir finansman aracı olarak değişik yöntemler kullanılarak istifade ediliyordu. Darphanelerde kıymetli madenlerden ve eski sikkelerden para basılarak hem para arzı artırılıyor hem de darb hakkı adıyla alınan para darphanelere gelir temin ediyordu. Tahta yeni çıkan padişah eski paraları tedavülden kaldırarak kendi adına ve yeni değerler ile para bastırıyordu. Elinde eski para olan kişiler paralarını darphaneye getirerek yenisiyle değiştirirler, bu değişimden para sahibi bir miktar zarar eder, hazine ise kazanırdı. Ayrıca paranın ayarında oynamaya gidilerek sikkeler küçültülüyor, aradaki değer kaybını devlet bir finansman yöntemi kabul ediyordu. **Tağşiş** işlemi bütçe açıklarını kapatmak için devletin ek para basması anlamına da geliyordu. Çünkü yapılan yeni ayarlama ile hem tedavüle sürülecek para miktarı artıyor hem de devletin kullanabileceği yeni bir fon oluşuyordu. Yine hazine giriş çıkışlarını farklı raiçlerde tutarak aradaki farkı (tefavüt-i hasene ve guruş) hazineye gelir kaydediyordu.

1775 yılında pay ve gelir ortaklığı senetleri anlamına gelen esham uygulaması başlatılır. Bu uygulama temsili paraya geçişin ilk habercisi sayılır. Senetlerin vergiye tabi olmak üzere tedavülü serbestti. **İlk kâğıt para** 1840

yılında tedavüle çıkarılır. Piyasaya sürülen banknotların değeri hızla aşınır. Esnaf ve taşrada halk madeni para kullanmayı tercih eder. **Kaime** denilen kâğıt para ile madeni para arasında fiyat farkı oluşur. Osmanlı para biriminin dış paralar karşısında değeri düşer.

Kaime denemesi 1862 yılında son bulur. Sultân Abdulhamid dönemine gelinceye kadar kaime basımına gidilmez. Osmanlı-Rus savaşının finansmanı dolayısıyla ikinci defa 1876 - 7'de kaime basılarak piyasaya sürülür. Bu kaimeler de kısa bir süre sonra tedavülden kaldırılır. **Kâğıt para basma yetkisi** kendisine bırakılan **Osmanlı Bankası**, I. Dünya Savaşı'na gelinceye kadar sınırlı miktarda kâğıt para basımına gider. 1915 yılında kaime üçüncü kez çıkarılır. Bu kaimeler temsili para niteliğinde idi. Çünkü altın karşılığı vardı ve ne zaman tedavülden kaldırılacağı belliydi. Bu kaimeler Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir.

Ülkede istikrarlı bir para sistemi oluşturmak amacıyla 1844 yılında çıkarılan Kararnameye göre temel para birimleri olarak kuruş, 20 kuruş değerinde gümüş mecidiye ve 100 kuruş değerinde altın lira kabul edilir. Osmanlı parası ile yabancı paraların kur değerlerinde ise uzun bir dönem değişiklik görülmemektedir. Mesela bu tarihten I. Dünya Savaşı'na kadar İngiliz sterlini ile Osmanlı parası arasındaki parite 1 İngiliz sterlini = 110 Osmanlı kuruşu düzeyinde kalmıştır.

1873 yılından itibaren gümüşün dünya piyasalarında değer kaybetmeye başlaması Osmanlı Devleti'nde 1/16 altın-gümüş paritesini geçersiz hale getirir. Devlet gelirlerinin gümüş para ile, giderlerin altın üzerinden yapılması hazine kayıplarına yol açar. Bunun üzerine mecidiye basımına son verilir. 1881 yılında para birimi olarak **Osmanlı altın lirası** kabul edilir. Ancak gümüş fiyatlarının düşüklüğü sebebiyle tedavüldeki gümüş paralar gerçek değerinin altında işleme tabi tutulur. 20 kuruş değerindeki mecidiyeler Hazinece 19 kuruştan işleme tabi tutulur. Sarraflarda ise daha düşük düzeyden işlem görür. 20. yüzyılda kuruşun Osmanlı lirasına oranla üç değişik değeri ortaya çıkar.

Diğer taraftan değişik para birimlerinde çekilen darlık nedeniyle ufak paralar altın lira ve mecidiyeye oranlarından farklı olarak işlem görüyordu.

Piyasaya yeterince ufaklık sürülememesi ve mahalli bazı darlıkların ortaya çıkışı da ufaklıkların değerini yükseltiyordu. Ticâret erbabı daima müşterilerine büyük para veriyor, halk ise alış veriş yapabilmek için elindeki parayı belli bir komisyonla sarraflara bozdurmak zorunda kalıyordu. İktisadi faaliyetlere, yöreye ve mevsimlere göre de ufaklık ihtiyacı değişiklik gösteriyordu. Mesela Bursa'da yumurta ticâreti bu tür paraların değerini yükseltiyordu. Yine İzmir'den İstanbul'a sürekli mecidiye, karşılığında İstanbul'dan İzmir'e ufaklık gönderiliyordu. Hazinenin bir soruşturmasına göre ülkenin değişik yörelerinde altın ve gümüşün 88 çeşit raici bulunuyordu.

Yörelere göre de halkın rağbet ettikleri paralar değişiklik gösteriyordu. **Yabancı paralar** da ülke içerisinde serbestçe alım satımda kullanılıyordu. Para sisteminin karmaşıklığı sebebiyle sarraflık kurumu iyice revaç bulmuştu.

Para düzenine çeki düzen vermek maksadıyla 1909 yılında kurulan komisyonun önerisi doğrultusunda savaşın etkisiyle biraz da geç olarak 1916 yılında **Tevhid-i Meskûkât Kanunu** çıkarılarak **1 lira = 100 kuruş** paritesi benimsenir ve değer ölçüsü altın, para birimi kuruş kabul edilir. Ülkenin değişik yörelerindeki farklı para raiçleri kaldırlır. Ancak çıkarılan yasanın başarısı sınırlı kalır. Çünkü savaşla birlikte artan giderleri karşılamak için piyasaya sürülen kâğıt paralar madeni ve ufaklık paraların piyasadan çekilmesine yol açar. 5 ve 20 kuruşluk olarak basılan kâğıt paralar da ufaklık sorununu çözmez. Aynı fonksiyonu görmesi için kısa bir süre sonra 1 ve 2,5 kuruşluk kâğıt ve aynı işlevi görecek 5 ve 10 paralık posta pulları çıkarılır. Bu durumda madeni paradan tamamen arınmış kâğıt para sistemine geçilmiş olur. Cumhuriyet idaresi aynı sistemi devam ettirir. (287)

(287) BA, Tapu Tahrir Defteri, nr. 998, sh. 199; Mühimme Defteri, nr. 6, sh. 66, hüküm 140; Naima, c. I, sh. 241; Selanik! Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, (neşr. Mehmed tpşirli), İstanbul 1989, c. I, sh. 210, 211, 427; Silahdar, Tarih, c.2, sh. 603; Walter Hinz, Islamische VVahrungen des 11. bis 19. Jahrhunderts umgerechnet in Gold, VViesbaden 1991, sh. 41-57; Sahillioğlu, Halil, Bir Asırlık Para Tarihi (1640-1740), Basılmamış doçentlik tezi, İstanbul 1965, sh. 5, 6; Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları c. I, sh. 464-476; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, sh. 547-550; Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, c. 1, sh. 501-508; c.2, sh. 229-249, 359-369; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 261-276; Pamuk, Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi, sh. 117-119, 121, 123, 211- 213; Öztürk, Said, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri, sh.238-247; Alî, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Sikkesi ve İlk Akçeleri", TOEM, nr. 48, sh. 355-375; Alî, "Fâtih Zamamında Akçe Ne İdi?", TOEM, nr. 49-62, sh. 59-

62; Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât", TOEM, nr. 6(83), sh. 358-379, nr. 7(84), sh. 1-39, nr. 8(85), sh. 107-127, nr. 10(87), sh. 227-254; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gâzî Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", sh. 207-211; Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gâzî'ye Ait Sikke", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980, sh. 28, 31; Aykut, Nezihi, "Para Tarihi Bakımından Osmanlı Gümüş Sikkeleri", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihi Kongresi, Ankara 1989, sh. 728; Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", TCTA, c. 3, sh. 760-767; Öztürk, Said, "On Altıncı Yüzyılda Urfa", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 120, Aralık 1996. sh. 35; Davlson, Roderic H., "The First Ottoman Experiment With Paper Money", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980, sh. 244-249. c. 3, sh. 760-761; Cezar, Yavuz, "Bir Ayanın Muhallefatı", Belleten, c. XLI, sayı 161, sh. 41 vd.; Yediyıldız, Bahaeddln, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", sh. 146, 151, 155.

295. İltizam sistemi nedir?

Osmanlı mali sistemi içerisinde devlete ait gelir kaynaklarının işletilmesi ve gelirlerin sürekliliğinin sağlanması amacıyla muhtelif yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler kaynağın durumu ve umumi konjüktür dikkate alınarak uygulamaya konuluyordu.

Devlete ait gelir kaynaklarının işletilmesi ve buralardan devlete düşen payın tahsil yöntemlerinin en önemlilerinden biri **iltizam** yöntemidir. İltizam yöntemi vergi kaynaklarından sağlanan gelirlerin doğrudan merkezi hazinede toplanması ihtiyacından dolayı yaygınlık kazanmıştır. Zira devlet 17 ve 18. yüzyıllarda derinleşen mali bunalım karşısında el koyduğu gelirlerin daha büyük bir bölümünü merkezde toplamak ve ek gelir sağlamak durumunda kalacaktır.

İltizam, devlet gelirlerinin belli bir bedel mukabilinde ve belli bir süre için özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. İşletmeye konu olan gelir kaynaklarına mukataa, bu işi üstlenen kişilere **mültezim** denilir. Mukataaları günümüz yaklaşımıyla özel teşebbüs tarafından işletilen kamu iktisadi teşebbüsleri olarak görmek mümkündür. Mukataalar doğrudan devlet işletmeleri, devlete ait bir gelir payının tahsili gibi özellikler taşıyordu. İltizam usulü başta bir kaç kalem gelire has olarak başlamış ise de kısa zamanda mukataaya konu olacak gelir kaynaklarının sınırları genişlemiş, devletin her türlü gelir kaynağı iltizam konusu olmuştur. Devlet uygun gördüğü her türlü zirai, ticari ve sınai

işletmeleri mukataa haline getirerek özel teşebbüs tarafından işletmeye açardı. Burada devletin nakit ihtiyacının zaman içerisinde artışının önemli bir tesiri vardır. Mukataa gelirleri bütçe gelirleri içerisinde önemli bir yere sahipti.

Kaynaklar genelde adına tahvil denilen üç yıl süreyle ve açık artırma ile mültezimlere ihale edilirdi. Bunun sebebi normal bir işletme süresinin tanınmasıdır. Ancak kaynağın kendisinde zamanla ortaya çıkacak bir artış da devamlı dikkate alınır, eski mültezim yeni bedeli kabul ederse üzerinde kalır, etmediği takdirde gelir kaynağı bir başkasına ihale edilirdi. Aksi durumlarda yani mültezimin zararı söz konusu olduğunda, eğer olağanüstü şartlarda farklı işlem yapılmasına ilişkin bir kayıt konulmamışsa indirim uygulanmazdı.

Mukataaların tahvil süresi bitmeden hazineye ek gelir sağlamak düşüncesiyle yeni mültezimlere ihale edilmesi, hizmet adı verilen cizye, nüzul ve sürsat bedelleri, adet-i ağnam tahsilatı, zirai haslardan vergi toplanması gibi işlerin süreleri dolmadan yeni görevlilere verilmesi teşebbüs hevesini kırıyor, mukataa iltizamı talebini kısıyor dolayısıyla mukataa gelirlerinin düşmesine ve re'âyânın güçsüzleşmesine yol açıyordu. Devlet bunun önüne geçmek için mültezimlere teminat verme gereğini duymuştur.

Mültezimler mutlaka zengin kefil vermek ve ipotek edilecek mal göstermek zorunda idiler. Mukataayı iltizama alan kişi sahip olduğu mal varlığından hiç bir şeyi iltizam süresince satamazdı. Mukataalar en fazla bedeli teklif eden kişiye ihale edilirdi. Mültezim devletin koyduğu kurallara uymak zorunda idi. Mültezim bir mukataayı uhdesine alırken zaman zaman kendi şartlarını da devlete kabul ettirdiği olurdu.

1688 - 1691 yılları arasında tedavüle sürülen bakır paranın getirdiği güvensizlik ortamında padişah hasları ve mukataalar iltizam dışı kalma ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlikeli durumun önüne geçmek için bu tür kaynaklar zengin muhassıl ve ayan gibi kişilere verilme yoluna gidildi.

Tımar sistemi bozulmaya başlayınca tımar topraklarının da iltizamla işletilmesi söz konusu olmuştur. Tımarlı sipahiliğin gelişen savaş teknolojisine uyamaması ve devletin girdiği savaşlar dolayısıyla artan nakit ihtiyacı zirai gelir kaynaklarının mukataa haline getirilerek iltizama verilmesine yol açmış ve neticede **mültezimler** kendilerine ihale olunan vergileri tahsil işinde

o derece ileri gitmişler ki **hükümet içinde hükümet olmaya** başlamışlardır. Servet birikiminin en önemli yolu vergi toplayıcılığı olmuştur. Tanzîmât fermanı "alât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen iltizamât usûl-ı muzırrası" olarak bahsettiği iltizam usulünü lağvetmeyi en büyük bir va'd olarak ilan edecektir. Ancak bundan başarılı olamayacaktır. Bu arada iltizam sayesinde zenginleşen ve taşrada devlete baş kaldırabilen güçlü yöneticilerin varlığına son verilmiş ve iltizama konu olacak kaynakları daha sınırlı tutarak mültezimlerin gücünü azaltmıştır.

İltizam özel mülkiyete giden yolu açmıştır. Suriye ve Mısır gibi bölgelerde nazari olarak devlet mülkiyetine dayanan topraklar ömür boyu mültezimlere veriliyordu. Bu durum malikâne uygulamasına esas teşkil edecektir. Bu şekilde Mısır gibi bölgelerde iltizama verilen topraklar fiilen özel mülk haline geliyordu.

17.yüzyılın başından itibaren ikinci bir iş olarak askeri sınıf mensuplarının bu işe el attıkları görülür. İstanbul, Bursa, Edirne gibi önemli merkezlerde oturan yüksek düzeyde askeri zümre mensupları kendilerine kolay ve büyük kazanç sağlayan mukataaları iltizama alıyorlardı. Daha alt düzeyde tımarlı sipahiler ve yeniçerilerin de iltizam işi ile uğraştıkları vaki idi. Diğer taraftan devlet tarafından kendilerine maaş yerine büyük dirliklerin vergi gelirleri tahsis edilmiş olan büyük büyük devlet memurları bu gelirlerin toplanması işini iltizama veriyorlardı. Büyük mukataaları alan mültezimler bunları parçalara ayırarak başkalarına tekrar iltizama veriyor ve bir mültezimler hiyerarşisi doğuyordu. Bu tür mukataalara pare mukataası deniyordu. Devlet mukataaların parçalanarak tekrar iltizama verilmesine karşı çıkıyor, ancak usul devam ediyordu.

Askeri zümre mensuplarının mukataa işletmesi daha erken tarihe gider. Kanuni döneminde askeri zümre mensuplarından kişilere bir kısım mukataaların işletilmesi veriliyordu. Kanuni sefere çıktığında kendi yaverlik hizmetinde bulunmaları için süvari bölüklerinden seçtiği kişilere sefer dönüşü bazı büyük mukataaların bir senelik idaresi ve cizye tahsili gibi işler veriliyordu. Zamanla bu durum kanun haline getirilmiştir.

Devlet mukataaların denetlenmesi işini tayin ettiği nazırlar vasıtasıyla

yapıyordu. Uygulamaya göre bir kaç kaza veya sancakta bulunan mukataalar bir nezaret sayılarak çevrede en yakın bulunan kadılardan biri nazır yapılırdı.

Mukataalar bulunduğu eyalet merkezinde defterdarlık varsa oraya, yoksa merkezde bulunan Başdefterdarlığa bağlı idi. Bir mukataayı iltizama alan kişi devlete ödemekle yükümlü olduğu bedelin bir kısmını peşin diğer kısmını taksit taksit öderdi. Mukataalardan elde edilen gelirler ilgili bölgede bulunan hazineye yatırılırdı. Bu hazinelerin başında bulunan görevliye hassa hare emini denilirdi. Hare emininin toplanan paraları fermanlar ile verilen emir gereğince ilgili yerlere sarf etme yetkisi de bulunuyordu.

Geliri doğrudan merkezi hazineye akacak kaynaklar içerisinde mültezimlerce çekici bulunmayan ya da stratejik önemi dolayısıyla devlet tarafından denetlenmesi gereken işletmeler yarı iltizam yarı emanet yöntemi ile işletiliyordu. Devlet zarar ihtimali dolayısıyla talibi olmayan mukataaları kapatma yerine ve ekonomik gücü elinde bulunduran gruplara vermek yerine emanet yöntemi ile işletmeyi tercih ediyordu. Buna emanet ber-vech-i iltizam deniliyordu. Devlet bu tür mukataaları **emin** adıyla atadığı memurları tarafından işletiyordu. Eminler bir yönüyle memur, diğer yönüyle işletmenin gelir ve giderinden sorumlu müteşebbis statüsünde idiler. Özellikle padişah hasları denen ve devlete önemli nakdi gelir sağlayan arazilerin gelirleri, kethüda, voyvoda ve muhassıl gibi çeşitli unvanlar taşıyan eminler tarafından tahsil ediliyordu. Devlet emanet usulünü iltizama tercih ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde iltizam usulünün Fâtih zamanında sistemleştirildiği kabul edilmektedir. İstanbul'un yeniden iskânı ve imarı için dışardan getirilen nüfusa gayrı menkuller önce parasız verilmiş, sonraları mukataaya bağlanmıştır. Bu suretle tahsili düşünülen mukataa bedeli 100 milyon akçeyi buluyordu. Gelen şikâyetler üzerine Fâtih mukataayı kaldırır. Fakat Rum Mehmed Paşa sadarete geçince tekrar mukataa ihdas edilir. Kitab-ı Cihannüma yazarı konu hakkında geniş malumat verir. Aşıkpaşa-zade, iltizam usulünün Rum Mehmed Paşa tarafından Rumlar lehine getirilmiş bir tedbir olduğunu söyler. Neşri tarihinde Rum Mehmed Paşa'nın kendi şehrinin evlerini Müslümanların meccanen tasarrufuna hased ettiğini ve bu sebeple yeniden mukataaya bağladığını belirtir. Hammer tarihinde de iltizam usulünün başlangıcını Rum Mehmed Paşa'nın sadareti zamanı olarak kaydeder. Aşıkpaşa-zade ayrıca

tuz, sabun, mum gibi ihtiyaç maddelerinin iltizam yöntemiyle tekel haline getirilmesini aslen İtalyan Yahudisi olan Yakup Paşa'ya atfeder. Buna göre belli maddeler belli yerlerde satılıyor, yer değiştirmelerine izin verilmiyordu.

Mukataaların gelişimine coğrafi açıdan bakıldığında Rumeli'ye göre mukataaların Anadolu, Suriye ve Irak bölgesinde çok daha fazla geliştiği görülmektedir. 1706 yılı bütçe rakamlarından İstanbul, Edirne ve Paşa livası, Bosna ve Özi eyaleti toplam mukataa gelirlerinin Erzurum, Trabzon, Halep, Adana, Rakka, Sayda-Beyrut, Trablusşam, Diyarbakır eyaletlerinin her birinin mukataa gelirlerinden daha az gelire sahip olduğu görülmektedir.

İltizam sistemi tımar sistemi ile karşılaştırıldığında iltizam sisteminin zirai üreticiler üzerine daha yüksek vergi yükü tarheden baskıcı bir sistem olduğu söylenebilir. Zira tımar sisteminde gelirin devamlılığını muhafaza için re'âyânın kollanması ve ağır vergi yükü altında ezilmemesi gerekiyordu. İltizam sisteminde ise her hangi bir işletmeyi ya da vergi tahsil işini üç yıllığına alan kişi için bu zaman süresinde en fazla geliri tahsil etme endişesi bulunuyordu. Bu sebeple tımarlı sipahinin taşıdığı kaygılar mültezim için söz konusu değildi. (288)

(288) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, sh. 142-143; Neşrî, Kitâb-ı Cihannümâ, c. II, sh. 709-711; Hammer, Ata Bey tercümesi, c. 3, sh. 109; Mustafa Nuri Paşa, Netayicu'l-Vuku'at, (neşr. Neşet Çağatay), Ankara 1987, c. III-IV, sh. 288-290; Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, c. 1, sh. 62-65; Tabakoğlu, Ahmed, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, sh. 122-129, 169-171; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 177-179; Cin-Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, istanbul 1995, c. 1, sh. 371-372; Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi, c. 2, sh. 352-353; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 153-156.

296. 1838'de İngiltere ile Balta Limanında imzalanan Ticâret Anlaşması hangi şartlarda yapıldı, sonuçları ne oldu, müsbet katkısından söz edilebilir mi?

1838 yılında Balta Limanı'nda İngiltere ile imzalanan ticâret anlaşması getirdikleri ve götürdükleri ve bu güne etkileri açısından güncelliğini hiç kaybetmedi. Tansu Çiller'in muzaffer bir komutan edasıyla gümrük birliğini imzaladığı günlerde her halde en fazla hatırlanan ve atıf yapılan bir anlaşmaydı **Balta Limanı anlaşması**.

Anlaşmaya iten sebepler neydi? Nasıl bir vasatta bu anlaşma imzalanmak

zorunda kalındı? Bu suallere her iki ülkenin yani İngiltere ve Osmanlı'nın şartları açısından cevap vermek gerekiyor.

Batıda sanayi inkılabı İngiltere'nin öncülüğünde gerçekleşmiş büyük bir hadisedir. 1820'lere gelindiğinde İngiltere sanayi inkılabını tamamlamış bir ülkeydi. Diğer batılı ülkeler İngiltere'nin peşinden geliyorlardı. İngiltere Napolyon savaşları sonucunda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında tüm rakiplerini geride bırakmıştı. Lider durumuna yükselmiş İngiltere'nin mamul mallarının kıta Avrupa'sındaki sanayi inkılabını yaşayan diğer ülkelerde pazarlanması güçtü. Zira bu ülkeler ülke sanayisini geliştirmek için korumacı önlemler almışlardı.

İngiltere başka pazarlara yönelmek zorundaydı. Zira mamulü pazarlamak kadar mamulün imalinde kullanılacak hammaddeyi temin de önem arz ediyordu. Bu sebeple İngiltere Avrupa dışındaki ülkelere yönelerek bir dizi ticâret anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaların imzalanması her zaman karşılıklı rıza esasına dayanması gerekmiyordu. İngiltere bu anlaşmaların imzalanmasında gerektiğinde silah gücünü kullanmaktan çekinmeyecekti.

İngiliz mamullerini pazarlama açısından Osmanlı geniş bir pazar oluşturuyordu. Üstelik Osmanlı siyasi açıdan da zafiyet içinde olup, İngiltere'nin serbest ticâret yönündeki baskılarına karşı gelecek durumda değildi. Anlaşma imzalanacaktı ama uygun bir zaman bekleniyordu. Bu uygun ortamı Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı sağlayacaktır.

Mehmed Ali Paşa dış ticâreti devlet tekeline alarak buradan elde ettiği gelirleri Mısır'ın sanayileşmesine ve askeri gücün artırılmasına harcıyordu. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki faaliyetleri her iki ülkeyi rahatsız ediyordu. Devlet tekelleri İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarını zedeliyor, askeri gücü ise Osmanlı saltanatını tehdit ediyordu. Mehmed Ali Paşa'nın orduları Osmanlı tahtını tehlikeye sokunca önce Rusya ile 1833'de Hünkâr İskelesi anlaşması imzalandı. Rusya'nın artan nüfuzu İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından tehlikeli görülmesi üzerine, İngiltere padişaha yardım etmek üzere devreye girdi. Bu yardım karşılıksız olmayacaktır elbette. Yardımın karşılığı imzalanacak bir anlaşma ile İngiltere'ye sunulan iktisadi tavizler idi. Netice olarak İngiltere'nin yardımına karşılık bildiğimiz 16 Ağustos 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz ticâret anlaşması imzalanır. Bu anlaşma ile yed-i vâhid usûlü

kaldırılıyor, câri gümrük mevzuatı değiştirilerek gümrük oranları indiriliyor, **İngiliz tüccarlar ülke içerisinde serbest ticari faaliyetlerde bulunma imkânına sahip oluyordu.** Yed-i vâhid usûlüne dayanan devlet tekellerinin Mısır'da da kaldırılması ile Mehmed Ali Paşa'nın mali gelir kaynakları kurutuluyor, Mısır'ın sanayileşmesine son veriliyor ve Mısır ordusunun önemli bir kaynağı yok ediliyordu. Anlaşmanın 6. maddesi Mısır'ın tüm etkinliğini ortadan kaldıracak düzenlemeleri kapsıyordu.

Anlaşma gümrük vergilerinde önemli düzenlemeler getirmiştir. Anlaşma öncesi Osmanlı Devleti ithalat ve ihracattan % 3 oranında gümrük vergisi alıyordu. Yerli ve yabancı tüccarlar mallarını ülke içinde bir bölgeden diğerine taşırlarken % 8 oranında iç gümrük ödüyorlardı. Bu anlaşma ile ihracattan alınan vergiler % 12'ye çıkarılıyor, ithalattan alınan vergiler ise % 5 olarak belirleniyordu. Yine yabancılar lehine bu avantajlara ek olarak **yerli tüccarlar iç gümrükleri ödemeye devam ederken yabancı tüccarlar iç gümrüklerden muaf tutuluyordu.**

1838 anlaşmasının diğer önemli bir yanı Osmanlı Devleti'nin bağımsız dış ticâret politikaları izleyebilme imkânının yok edilmesidir. Anlaşmayı izleyen yıllarda batılı ülkeler yeni gümrük tavizleri koparabilmek için yeni bunalımlar beklemişlerdir. İçerde mali bunalımın ve Lübnan'da siyasi bunalımın hüküm sürdüğü 1860 - 1861 yıllarında Osmanlı Devleti ihracattan alınan vergileri % 12'den % 1'e indirmeyi kabul etmiştir. Bu oran I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. İthalattan alınan vergiler ise 1861'de % 8'e, 1905'de % 11'e ve 1908'de % 15'e çıkarıldı. Osmanlı Devleti ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra Balta Limanı Anlaşması'nı göz ardı ederek dış ticâret politikalarında daha bağımsız hareket edebilmiştir.

Balta Limanı anlaşması Osmanlı sanayii için bir dönüm noktası sayılır. 1820'lerden itibaren başlayan yabancı mal ithalatı bu anlaşmanın da tesiriyle daha da hızlanmıştır. Batılı sanayiler ile rekabet gücü olmayan Osmanlı sanayii anlaşmanın getirdiği serbestiyet ile iyice korumasız kalmış ve gerilemiştir. Batılı gözlemciler 184O'lı yıllardaki Osmanlı sanayiinin eski halinden çok daha düşük olduğunu belirtmektedirler. Geleneksel Osmanlı sanayii kuruluşları ve tezgâhları kapanıyordu. İç pazarlarda yerli sanayii bir süre daha egemen

olduysa da 1860'lı ve 1870'li yıllarda bilhassa demiryolları inşaası ile buralar da Avrupa mallarının istilasına uğradı. Neticede Osmanlı ticâret dengesi aleyhte gelişerek Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisinin yörüngesine girmiş ve 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ekonomisi giderek dünya kapitalizmine açılmıştır.

1838 Ticâret Anlaşması içerde ve dışarıda çeşitli tepkiler doğurmuştur. Dış tepkiler Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve siyasi nüfuz kazanmak isteyen sömürgeci Avrupa devletlerinin birbirleriyle olan rekabetten ve üstünlüğü başkalarına kaptırmaktan doğan endişelerden kaynaklanıyor idi. Başka bir ifade ile bu tepkiler adı geçen devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki çıkar çatışmasından ileri geliyor idi. Dâhilde devletin sömürgeleştirilmesine karşı ilk tepkiler ise daha sonraları 1860'lı yıllardan itibaren bazı aydın, rejim muhalifi, gazeteci ve yazarlardan gelmiştir.

1838 Balta Limanı anlaşmasının Osmanlı zanaat dalları üzerindeki olumsuz etkilerine ve dış ticâret politikalarında gittikçe artan bağımlılığa dikkat çekilmektedir. Bu yönleriyle anlaşmanın hep menfi etkileri üzerinde durulmaktadır. **Olumsuz etkileri olduğu kesin**.

Acaba anlaşmanın Osmanlı ekonomisi üzerinde **olumlu** hiç bir katkısından söz edilemez mi?

Ticâret Anlaşmasını farklı bir bakış açısıyla değerlendiren **Zafer Toprak**, 19. yüzyıl ticâret sözleşmeleri geleneksel Osmanlı sanayisisinin çökmesinde hızlandırıcı bir rol oynasa da pek çok dönüşümün gerçekleşmesinde rol oynadığını, mesela; Osmanlı tarımının geçimlik yapısını çözdüğünü, ekonomik düzenin parasallaşmasını sağladığını, pazar göstergelerinin ve piyasa güdülerinin ekonomide etkinliğinin arttığını, Osmanlı ekonomisini dış pazara açtığını, üreticiye tevekkül yerine kazanç özlemini aşıladığını belirtiyor. **Şevket Pamuk** ise I. Dünya Savaşı'na kadar geçerliliğini koruyacak olan 1838 Ticâret Anlaşması'nı İngiltere'nin dünya ölçeğindeki girişimlerinin bir parçası ve Osmanlı ekonomisinin dış ticârete açılmasını kolaylaştıran bir düzenleme olarak ele almaktadır. Yine benzer bir değerlendirmede (**Doğan Kuban**) modern sanayiin gelişmesi, Türk pazarını Avrupa'ya açan ve geleneksel sanayiin çöküşünü hazırlayan 1838 ticâret anlaşmasından sonra başlatılmaktadır.

İngilizlerle yapılan ticâret anlaşmasının geleneksel Osmanlı sanayiini yıkarak ülkeyi batıya bağımlı hale getirdiği şeklindeki genel tenkitleri **Osman Okyar** bir tebliğinde farklı bir biçimde değerlendiriyor ve Vedat Eldem, Roger Qwen ve Donald Quatert adlı araştırmacıların incelemelerinden hareketle ülkenin sahil şeridinden içeri girildikçe şehir, kasaba ve köylerde el emeğine dayanan faaliyetlerin rekabetten fazla müteessir olmadığını, I. Dünya Savaşı'na hatta sonrasına kadar varlıklarını sürdürdüklerini ifade ediyor. Diğer taraftan 19. yüzyıl boyunca tekstil mamullerine karşı iç talebin artması ve ucuz olan ithal pamuklu ipliklerinin el emeği tezgâhlarında kullanılması neticesinde el emeği ile dokunan pamuklu kumaş imalatı Anadolu'da yeniden hayat bulmuştur. (289)

(289) Ali Fuad, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa", TTEM, nr. 19(96), sh. 64-147; Koloğlu, Orhan "1838 Osmanlı-İngiliz ticâret anlaşması ve Mısır tehdidi", sh. 26-37; Okyar, Osman, "Tanzîmât Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine", sh. 251; Önsoy, Rıfat, Tanzîmât Döneminde Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, sh. 14, 15, 21-25, 29; Pamuk, "150. Yılında Balta Limanı Anlaşması", sh. 38-41; Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi…

297. Osmanlı Devleti'ni dış borçlanmaya iten sebepler nelerdir? Dış borçlanmanın sonuçları nelerdir?

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan savaş harcamalarının getirdiği bütçe açıklarını kapatmak için ek finansman imkânları aranmaya başlandı. İlk dış borçlanma niyetleri bu döneme rastlar. Fas, Felemenk, Fransa ve İspanya'dan ödünç alınabileceğinin düşünülmesine rağmen Aydın eyaletindeki bazı sadrazam haslarının malikâne olarak verilmesiyle bir tür iç borçlanma yolu tercih edildi.

Osmanlı Devleti'nin dış borç almaya karşı geleneksel menfi tavrı kırılacak, bütün tereddütlere rağmen Kırım Savaşı sırasında 1854 yılında ilk dış borç alımı gerçekleşecektir. Zaten dış borç alımı konusunda Avrupa sermaye çevrelerinin de baskısı var idi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarında tahvil satarak borçlanması Avrupa sermaye guruplarının işine gelecekti. Tahvillerin satışını düzenleyecek bankerler büyük komisyonlar elde edecek, tahvilleri satın alan küçük tasarruf sahipleri faiz geliri sağlayacak,

Osmanlı Devleti ise elde ettiği fonların bir kısmını özellikle askeri araç ve gereç ithalinde kullanacağı için Avrupa sanayiine ek talep oluşturacaktı.

1854 - 55 yılında alınan ilk dış borç savaş harcamalarına gidecektir. Bu ilk borçtan 1879 yılına kadar Osmanlı Devleti on yedi kez dışardan borç alacaktır. Alınan borç paraların pek azı yatırıma aktarılacak, geri kalanı cari harcamalara, saraylar yapımına, Avrupa'dan satın almak suretiyle donanma kurulmasına ve bürokrasinin maaşlarının ödenmesine gidecekti. Üstelik 1875-6 yılına kadar alınan borçlar çok ağır şartlar taşıyordu, faiz oranları yüksekti. Batılı ülkeler borç verme karşılığında çok ağır taleplerde bulunuyorlardı. Fuat Paşa 1860 yılında yeniden borç için İngiltere'ye müracaat ettiğinde İngiltere'nin öne sürdüğü şartlara bakılacak olursa talep edilen şartların ağırlığı anlaşılır; devlet emlakini satın alma veya kiralama için müsaade olunması, bu emlakin teminat gösterilmesi suretli tahvil çıkarılması, vakıf emlakin ilgası ve Osmanlı maliyesinin idaresi için uluslararası bir komisyonun kurulması.

Devlet kısa bir süre zarfında borçların faiz ve anapara ödemelerini karşılayabilmek için bütün ağır şartlara rağmen yeniden borç almak durumunda kalıyor, dış borçların ödenmesi her gün daha da zorlaşıyor ve borçlanma sürecinin devam etmesi Avrupalı bankalar ve tahvil satın alan tasarruf sahiplerinin işine geliyordu. Dahası 1870'lerin ortasında Osmanlı Devleti'nin yeni borç almadan anapara ve faiz ödemelerini karşılayabilmesi için tüm devlet gelirlerinin yarısından fazlasının bu alana ayrılması gerekiyordu. Dışardan yapılan borçlanmalara en güvenilir kaynaklar karşılık gösteriliyordu. Mesela Mısır'ın cizye geliri, İstanbul, İzmir ve Suriye gümrükleri gelirleri. 1870 yılında Rumeli demiryolu inşası için alınan borca ise kilometre garantisi veriliyordu. 1865, 1873 ve 1874 borçlarında ise devletin tüm gelirleri teminat gösterilecektir.

1873 yılında borsa krizleri Avrupa ve Amerika piyasalarını etkisi altına alınca sanayileşmiş ülkelerden sermaye ihracı kesildi ve Osmanlı Devleti'nin yeni fonlar bulması güçleşti. Devlet 25 yılda borçları ödeyemez duruma geldi ve 1875 yılında moratoryum ilan etti. 1875'de vadesi gelen borç taksitlerinin ancak yarısını ödeyebileceğini ilan etmesine rağmen 1876 yılına geldiğinde hiç birisini ödeyememeğini duyurdu. Şu var ki 1873 yılı borsa krizleri sadece

Osmanlıyı etkilemedi, pek çok ülke dış borç ödemelerini durdurmak zorunda kaldı.

1875 yılına gelindiğinde **Osmanlı Devleti'nin dış borçları** 200 milyon sterline yaklaşıyordu. Anapara ve faiz ödemeleri ise yılda 11 milyon sterlini buluyordu. Devletin tüm gelirleri ise 18 milyon sterlin dolayında idi ki dış borç ödemelerini sürdürebilmek için devlet gelirlerinin % 60'ını dış borç ödemelerine ayırmak gerekiyordu.

1879 yılında Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine olan 8.725.000 liralık borca karşılık 1880 Ocak ayından itibaren damga, müskirat, İstanbul bölgesi balık avı resimleri, tuz ve tütün tekelleri ile İstanbul ve çevresi, Edirne, Bursa, Samsun vilayetleri ipek öşrü on sene müddetle on sene müddetle borç sahiplerine iltizama verildi. 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile **Düyûn-ı Umumiye** kuruldu. Düyun-ı Umumiye Osmanlı borçlarının yönetim, ödeme ve vergilerin toplanması ile görevlendirilmiş idi. Muharrem Kararnamesi ile dış borçlarda indirime gidildi. Galata Bankerlerine verilen rüsum-ı sitte bu idarenin tasarrufuna bırakıldı.

Osmanlı borçlar tarihinde 1882 - 1914 ikinci dönemi oluşturur. Bu dönemde yeni borçlanmalar kanalıyla hazineye giren miktarın iki katı borç ödemelerine gidecektir. 1882 yılından itibaren borç ödemelerine ayrılan miktar tüm Osmanlı bütçe gelirlerinin % 20 - 30 arasında bir bölümüne tekabül edecektir.

1882 - 1913 yılları arasında biri yavaş diğeri hızlı borçlanma dönemi yaşandı. 1886 yılına kadar borç alınmadı. 1901 yılına kadar ise borçlanma yavaş seyretti. Yapılan borçlanmalar öncelikli olarak cari harcamalara gitti. 1901 sonrasında yeni borçlanma ve borç ödeme yeniden hızlandı. Alınan borçların önemli bir kısmı demiryolu yatırımlarına aktarıldı.

Bütçe açıkları yüzyılın başından itibaren büyümeye başladı. Askeri harcamaların artırılması bunalımı daha da ağırlaştırıyordu. 1910'ların başlarında eski borçların faiz ve ana paralarının ödenebilmesi ancak yeni alınan dış borçlarla ödenebilecekti.

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin dış borçları 160 milyon İngiliz sterlinine ulaşmıştı. Lozan Antlaşması'yla Osmanlı borçlarından Anadolu'ya düşen

payın ödeneceği kabul edildi ve kuruluşun yetkisi kaldırıldı. Düyun-ı Umumiye'ye olan borcun son taksidi ilk borç alındığından tam 100 yıl sonra 1954 yılında ödendi. (290)

(290) Maliye Nezareti İhsaiyat-ı Maliye 1325, İstanbul 1327, sh. 312-318; Abdurrahman Şeref, "Ecânibden İlk İstikraz Teşebbüsümüze Aid Birkaç Vesika", TOEM, nr.30, sh. 321337; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 184-186; Belen, Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler, sh. 252; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 206-207; Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, sh. 52-60; Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, sh. 184; Karamürsel, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, sh. 92-115; Ekinci, Necdet, İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış, Belleten, c. LV, sayı 212-214(1991), sh. 765-769.

298. Düyun-ı Umumiye İdaresi niçin kuruldu? Osmanlı Devleti'nin yıkılışında nasıl bir etki yaptı?

Osmanlı Devleti'nin bir gayr-i Müslim ülkeden borç alma yönündeki süregelen menfi tavrı, artan mali bunalım ve savaş harcamalarının getirdiği baskı ile kırılınca Avrupa ülkelerinden dış borç alımına başlandı. 1854 yılında aralanan kapı ancak 100 yıl sonra kapanacak, Osmanlı mali tarihinde acı bir tecrübesi olarak kalacaktır.

İlk borcun alınmasında Kırım Savaşı'nın büyük etkisi vardı. Dolayısıyla alınan ilk borç savaş harcamalarının finansmanında kullanıldı. Daha sonra yapılan borçlanmaların da önemli bir kısmı cari masraflara, saray yapımına, maaş ödemelerine ve donanma teşkiline ayrılıyordu. Dolayısıyla yatırımlara kanalize edilmeyen kaynaklar ülke maliyesini düzlüğe çıkarma gibi bir fonksiyonu ifa edemeyecekti. Öyle ki devlet dış borçların anapara ve faizlerini ödemek için bile tekrar dış kaynaklara müracaat edecekti.

Fakat hızlı borçlanma süreci kısa sürecek, devlet 20 yılı geçmeden tıkanma noktasına gelecektir. Zira 1873 yılında patlak veren borsa krizi Avrupa ülkelerinden sermaye ihracını durduracak, yeni kaynakların bulunması güçleşecektir. 1875 yılına geldiğinde devlet borçların ancak yarısını ödeyeceğini ilan etmesine rağmen bir yıl sonra dış borç ödemelerini tamamen durdurduğunu ilan etme zorunda kalacaktır. Devletin bu hızlı borçlanma serüveninde 1875 yılına dek dışarıya olan borcu 200 milyon sterline yaklaşıyordu.

Anapara ve faiz ödemeleri ise yılda 11 milyon sterlini buluyordu. Devletin tüm gelirleri ise 18 milyon sterlin dolayında idi ki dış borç ödemelerini sürdürebilmek için devlet gelirlerinin % 60'ını dış borç ödemelerine ayırması gerekiyordu.

Borç ödemelerinin tıkanması Osmanlıya borç veren batı ülkelerini ödemeleri güvence altına almak için yeni bir yöntem geliştirmelerinin önünü açmıştır. Bu yöntem ile Osmanlı maliyesinin vergi kaynaklarının bir bölümü üzerinde doğrudan yönetim kurularak bu kaynaklardan sağlanan gelirlerin borç veren ülkelere aktarılması mümkün hale geliyordu. Aslında batılı ülkelerin mali kontrolü, 1858 ve 1862 yıllarında yapılan istikrazlara karşılık gösterilen gelirin her altı ayda bir borç sahiplerine ödenmesi için kaynakların denetimi, azası Osmanlı ve borç veren ülkelerden oluşan bir komisyona bırakılması ile başlar. Bu komisyon Düyun-ı Umumiye'nin temeli sayılır.

1296 yılında Berlin Konferansı'nda Osmanlı hükümetinin verdiği söz üzerine batılı sermaye çevrelerinin temsilcileri İstanbul'a gelerek beş ay süren müzakereler sonunda bir Kararname imzalanır. Batılı sermaye çevreleriyle Osmanlı yöneticileri arasında 1881 yılının Aralık, Hicri takvime göre Muharrem ayında imzalanan ve tarihe "**Muharrem Kararnamesi**" olarak geçecek olan bu anlaşma ile borçların tediyesini amaçlayan Düyûn-ı Umumiye kuruldu. Bu anlaşma ile Osmanlı borçlarında indirime gidildi ve ödeme şartları yeniden düzenlendi. Ancak Osmanlı borçlarının yönetim, ödeme ve vergilerin toplanması Düyun-ı Umumiye müessesine bırakıldı. **Bu idare** İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturyalı ve Osmanlı alacaklıları ile kendilerine öncelik tanınan Galata bankerlerini temsilen **7 üye**den oluşmuştur.

Kurumun denetlediği vergiler Osmanlı maliyesinin önemli gelir kaynakları idi. Galata bankerlerine bırakılan rüsum-ı sitteden oluşan tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, ipek öşrü, müskirat resmi ve İstanbul bölgesinde balıkçılıktan alınan vergilerden başka gümrük muahedelerinin tadili halinde gümrük gelirinde meydana gelecek hasılat farkı, patent nizâmnâmesinin tatbik mevkiine konulmasından ve temettü vergisinde hasıl olacak fazlalıklar, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs varidat fazlası, Şarki Rumeli vergisi ile mezkur eyalet gümrükleri safi hasılatı karşılığı olan 5.000 lira, tönbeki resmi hasıla-

tından 50 bin lira, Berlin muahedesine göre Düyun-ı Umumiye'den Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'a isabet eden meblağlar da Düyun-ı Umumiye müessesinin tasarrufuna bırakıldı.

Ayrıca 1883 yılında yabancı sermaye ile kurulacak olan Tütün Rejisi Şirketi'ne ülke içindeki tütün üretiminin denetlenmesinde, tütün alım ve satımında ve sigara üretiminde ayrıcalıklar tanıyordu.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı mali teşkilâtı içindeki yeri zamanla genişlemiş ve I. Dünya Savaşı arefesinde **bir maliye nezareti** halini alacak kadar kuvvetlenmiştir. Kâğıt üzerinde bir Osmanlı devlet idaresi gözükmekle beraber Maliye Nezareti'nden büyük ölçüde bağımsız olarak çalışıyordu. Kurulduğu tarihte geliri 2.54 milyon liradan 1911/2 yılında 8.16 milyonu bularak devlet gelirleri içindeki hissesi % 17'den % 27'ye yükselmiştir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi kendi denetimine bırakılan vergi kaynaklarını geliştirmek ve vergileri daha etkin bir şekilde tahsil etmek amacıyla beş binden fazla çalışanıyla yirmiden fazla şehirde geniş bir organizasyon kurmuş idi. Bu idarenin üst düzey çalışanı Avrupalı diğer çalışanlar ise Osmanlı vatandaşlarıydı. İdarede görevli yabancıların oranı toplam memurların % 7 veya 8'ini geçmiyordu. İdare kendisine bırakılan alanlarda mesela tütün ve ipek gibi zirai malların üretimine ve ihracatına yöneldi.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti borç alımını sürdürdü. Osmanlı maliyesi üzerindeki batı ülkelerinin denetimi Osmanlı Devleti'nin batı ülkelerinden daha uygun şartlarda, daha düşük faizler ile borç alımına imkân sağlıyordu. Diğer taraftan bu idare sayesinde batılı ülkeler alacaklarını eksiksiz ve zamanında tahsil ediyorlardı. İdarenin yabancı demiryolu şirketleriyle işbirliğinden Türk köylüsü de yararlanmıştır. Demiryolları mahalli üretim fazlasını başka bölgelere aktarılmasını sağlıyor, dolayısıyla geçtiği bölgelerde verimlilik artışına sebep oluyordu. Yine demiryollarına ve hükümet borçlarına teminat olarak ayrılan a'şârın ihalesinde ihmalkârlığın önlenmesi a'şâr ihalelerinin elverişli zamanlarda yapılmasına ve köylülerin mahsulü iyi fiyatla satmasına sebep oluyordu.

1881 anlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin borç ödemeleri alınan yeni borçların üzerinde gerçekleşti. I. Dünya Savaşı'na kadar batılı ülkelerden alınan yeni borçların yaklaşık iki katı anapara ve faiz ödemeleri olarak batı ül-

kelerine aktarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişine kadar yürürlükte kalacak olan Düyun-ı Umumiye İdaresi Osmanlı mali kaynaklarının önemli bir bölümünü doğrudan denetleyecek ve sağladığı gelirleri Avrupa ülkelerine aktaracak ve merkezi hükümetin bağımsız kararlar almasının da önünü tıkayacaktır. (291)

(291) Maliye Nezareti İhsaiyat-ı Maliye 1325, İstanbul 1327, sh. 312-318; Eidem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartlan Hakkında Bir Tetkik, sh. 182-199; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 208-210; Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 185-186; Karamürsel, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, sh. 87-88, 102 vd.; Biaisdell, Donald C, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi (Düyunu umumiye), Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979.

299. Osmanlı demiryollarını finanse eden batılı ülkeler ile Osmanlı Devleti'nin beklentileri nelerdi? Sonuçları ne oldu?

Osmanlı ülkesinde yabancı sermayenin en fazla ilgi alanına giren yatırım alanı Demiryolları idi. Demiryollarının ilgiyi üzerine çekmesi sebepsiz değildir. Osmanlı yöneticileri tarafından da demiryolları farklı açılardan değerlendirilerek yabancı sermaye bu alana çekilmek isteniyor ve yapımı teşvik ediliyordu.

Konuya yabancı sermaye açısından baktığımızda şu manzara görülmektedir. Sanayi devrimini gerçekleştirmiş batı bir tarafta mamul ürünlerini pazarlamak istiyor ve diğer tarafta işleyecek hammadde kaynaklarına kolayca ulaşmak istiyordu. 1838 ve takib eden ticâret anlaşmaları ile yoğun bir şekilde Osmanlı Devleti ile ilgi kuran batı ülkelerinin bu hedeflerinin gerçekleşmesi için Osmanlı ülkesinin denizden uzak iç bölgelerine ulaşmak gerekiyordu. Bu tarihlerde batı ülkelerini saran demiryolunun Osmanlı hinterlandı ile kıyı kentlerinin birbirine bağlanmasını sağlayacak en iyi yol idi. Demiryolu sayesinde batılı ülkeler kendi ürünlerini Osmanlı hinterlandında rahatlıkla pazarlayabilecek ve bu iç bölgelerin hammadde kaynaklarını da batı ülkelerine ulaştırabilecekti. Demiryolunun ulaştığı bölgelerin hammaddelerinin çekilip alınması ile bu bölgelerde satın alma gücü de yükseliyor, dolayısıyla batı mamullerini satın alacak bir düzeye gelinerek talep artışı sağlanmış oluyordu.

Batı ülkeleri Osmanlı demiryoluna sermaye ihracıyla bu tür hedeflenen faydaların dışında bizatihi yatırımın kendisi de kârlı bir alandı. Devlet kilometre garantisi vererek riski azaltıyordu.

Demiryolu yatırımları ile batılı ülkeler Osmanlı içlerinde nüfuz bölgeleri oluşturuyordu. Bu bölgelerin mamulleri öncelikli olarak demiryolu inşaasını gerçekleştiren ülkeye gidiyordu. Nüfuz bölgesi oluşturan devlet diğer yatırımlara girişiyordu. Mesela 1860'larda İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba demiryolunun yapımı Batı Anadolu'da İngiliz sermayesini güçlendiriyor ve bölgenin İngiltere ile olan ticâretinin hızla büyümesine yol açıyordu. İngiliz sermaye sahipleri diğer yatırımlara mesela sanayi, belediyecilik ve madencilik alanında yatırımlara yöneliyorlardı.

Konu Osmanlı Devleti açısından farklı boyutlar taşıyordu. Bir kere ulaşım sektörüne yapılan bu yatırımlar ülke kalkınmasına katkıda bulunuyordu. Devlet demiryolu sayesinde çok geniş topraklara sahip coğrafyasında bir ulusal pazar oluşturması mümkün hale geliyordu. Ulaşım maliyetleri azalarak bölgeler arası mal sirkülasyonu hızlanıyordu. Zira daha önce ulaşım maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle pazarlar en fazla 80 km. ile sınırlı kalıyordu. Bu katkılara ek olarak yeni topraklar üretime açılıyordu. Zirai üretim artışının bir diğer anlamı devlet için daha fazla vergi idi.

Devletin taşradan kaybolan gücünün pekiştirilmesinde de önemli bir fonksiyon icra ediyordu. 19. yüzyılda merkezi devletin gücünü artırma yönündeki temel politikanın gerçekleştirilmesinde bir aracı rolünü üstleniyordu. Devlet en ücra köşelere kadar gücünü ulaştırmak imkânı elde ediyor, daha etkin vergi tahsili mümkün oluyor, ülke içi asayişin sağlanmasında önemli rol oynuyordu.

Demiryollarının yapımında hem sermaye sahibi ülkeler hem de Osmanlı ülkesinin önemli yararları bulunuyordu. Ancak her iki kesimin öncelikleri farklı idi. Şu var ki batı emperyalizminin Osmanlı ülkesinde yerleşmesinde ve ülkeyi çevreleştirmesinde demiryollarının önemli işlevleri olmuştur. (292)

(292) Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, sh. 213-215; Gürel, Ziya, Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk, Ankara 1989, Kâhya, Esin, "Türkiye'de İlk Demiryolları"; Belleten, c. 52, sayı 202(1988), sh.210-218.

300. Osmanlı Devleti'nde para vakıflarıyla İslâm'ın faiz yasağının delindiği söylenmektedir. Buna ne dersiniz?

Hanefî mezhebinin dışındaki fıkıh mezheplerinden, Mâlikîlerin kayıtsız şartsız mu'temet görüş olarak, Şâfi'îlerin ise, süs eşyası olarak kesin, ama geliri temin edilerek fakirlere verilmek üzere yapılan nakit para vakıflarını ise ihtilaflı bir şekilde ve Hanbelîler ise yine ihtilaflı olmakla beraber, nakit para vakfını caiz görmektedirler. Hanefî mezhebinde ise, menkul vakfı konusunda değişik görüşlerin bulunduğunu ve genellikle nakit para vakfının "örfen vakfı kabul edilen menkuller" gurubuna sokulduğunu biliyoruz.

Fıkıh kitaplarında küçük bir fıkhî mesele olan nakit para vakfı meselesinin, Osmanlı Devleti'nde tatbikatta önem kazanması; nakit para vakfının cevazı konusunda Osmanlı hukukçuları ve şeyhülislâmlarının uzun süre münakaşa etmeleri; vakıf paraların işletilmesi yollarından biri olan "mu'âmele-i şer'îye" usulünün İslâm'ın yasak ettiği "**faiz**" konusuyla yakından ilgili olması ve benzeri sebeplerden dolayı, vakıf hukukunun en önemli mevzularından biri haline gelmiştir. Maalesef Cumhuriyet devrinde bu konuda yapılan araştırmalarda, meselenin sadece bir yönünün yani faizle ilişkisinin ele alınması ve İslâm Hukukundaki bazı müesseseler de bilinmeden yanlış sayılabilecek bazı yorumlara gidilmesi, bu konudaki araştırmaların önemini arttırmaktadır. Osmanlı uygulamasında ve bu cevazı veren Hanefî mezhebi hukukçularının görüşünde, vakıf paraların tek işletilme yolu "mu'âmele-i şer'îye" olmadığı halde, diğer şıklar unutulmuş ve her nedense hep bu şık üzerinde durulmuştur.

Ana kaynaklardan öğrendiğimize göre, **vakıf paraların üç şekilde**, tahsis edildiği cihete intifa ettirilmesi mümkündür:

Birincisi, mudarebe şirketi kurarak elde edilen **kârın tasadduk edilmesi**; ikincisi, fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticâret sermayesi olarak verilmesi yani **kredi olarak kullanılması** ve üçüncüsü ise, Osmanlı tatbikatında mu'âmele-i şer'îye denilen usulle gelir sağlanarak (istirbah edilerek), elde edilen **kâr ve gelirin fakirlere dağıtılması**dır. İşte yapılan araştırmalarda sadece üçüncü şık üzerinde durulmuş ve Osmanlı Devleti'nin faizi tamamen caiz gördüğü şeklinde garip bir iddia ortaya atılmıştır.

Şer'î bir usulün suiistimali sebebiyle, bu iddialara kısmen hak vermek ve

suiistimal ile Birgivi'nin zikrettiği bazı sakıncaların vakıada az da olsa görüldüğünü kabul etmek mümkün olsa bile, **Osmanlı Devleti'nin faizi uyguladığını söylemek mümkün değildir.**

Vakıf paraların Osmanlı tatbikatında uygulanan işletme usullerinden en önemlisi, Osmanlıların "mu'âmele-i şer'îye" dedikleri bir usuldür. Bu şekilde elde edilen gelire "ribh" (**kâr**), "**nema**" (gelir); parayı gelir getirmek üzere vermeye "**istirbah**" (kâr getirmek için paranın işletmeye verilmesi) ve "istiğlal" (**gelir getirtme**) ve işletme tarzına da "mu'âmele-i şer'îye" ve "mürabaha-i mer'îyye" veya sadece "**mu'âmele**" ve "**murabaha**" denilir.

Mu'âmele-i şer'îye denilen vakıf paraları işletme usulünün hukukî dayanağı İslâm hukukunda "bey'ül-îne" diye bilinen bir satım akdi çeşididir. Önce bu satım akdini ve hükmünü öğrenelim. Bey'ül-îne, bir malın veresiye olarak satılıp, alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin, ama daha az bir bedelle satın alınmasıdır.

Meselâ bir mal, (A)'ya veresiye olarak 50.000 TL. ya satılır. (A), henüz parayı ödemeden, aynı mal 40.000 TL. ya geri satın alınırsa, bu, bey'ül-îne olmuş olur. Bu satım akdinin değişik şekilleri olabilir. Mühim olan veresiye alıp, peşin satarak bir ödünç para bulmak ve para sahibine de fazla bir miktar kazandırmaktır. Çeşitleri konusunda daha sonra bilgi vereceğimiz bu satım akdi çeşidinin meşruiyeti hakkındaki görüşlere gelince; bu bizim için önemlidir:

Şâfiî hukukçular, bu çeşit akitlerin **caiz** olduğunu belirtirken, Mâlikîler, Hanefîlerin çoğunluğu ve Hanbelîler **caiz olmadığını** kabul etmektedirler.

İşte iktisadî zaruretler ve halk arasındaki örf ve adetlerin de baskısı ile ve hayır yollarını kapamamak gayesi ile bey'ül-îne diye bilinen bu mu'âmele, Osmanlı hukukçuları tarafından, yukarda zikrettiğimiz şekilde vakıf paraların işletilmesi için bir usul olarak ittihaz edinilmiş ve Ebüssuud'dan önce de diğer hukukçular tarafından "şer-i şerife" uygun hale getirilen şekli kabul ve tatbik edildiği için adına da "mu'âmele-i şer'îye" denilmiştir. Bu mu'âmele faizden kaçınmak için ta Hz. Peygamber devrinden beri bilinen ve Şâfi'îler tarafından tamamen benimsenen bir hukukî çaredir. Her "hile-i şer'îye" hileli ve muvazaalı bir yol demek değildir. Ayrıca "hile-i şer'îye"leri "kanuna karşı hilelerle" de karıştırmamak gerekir. Bu mu'âmelenin suiistimal edildiği fikrine katılmak mümkün ise de, tamamen faiz olduğu fikrine katılmak, hele "ribh"i faiz diye,

"istirbah"ı faize vermek şeklinde yorumlamak tamamen yanlıştır.

Bir kısım araştırmacıların Osmanlı Devleti'nde faizin serbest olduğu ve uygulandığı şeklindeki iddiaları, Osmanlı kanunnâmelerindeki kesin hükümlerle çürütülmektedir. Adaleti sebebiyle "adîl" unvanını alan Yavuz'un umumî kanunnâmesindeki hüküm bunun bariz bir misâlidir. Bir kısım İslâm hukukçusu tarafından caiz görülen bey'ül-îne'nin yani Osmanlı kanunnâmesindeki ifadesiyle mu'amele-i şer'îyyenin faiz diye takdimi ise meseleyi bilmemek demektir.

"42.Ve mu'âmele-i şer'îyye edenin onun on birden ziyâde ettürmeyeler ve şer'î mu'âmele etmeden kat'â ribâ etdürmeyeler." (293)

(293) İbnül-Hümam, c. 5, sh. 51; Elmalı, İA, 64; Ömer Hilmi, AE, m. 58; Kadri Paşa, KA, md. 60-61; Fetâvây-ı Tatarhaniye, c. I, vrk. 365/A; Ebüssuud, Vakf-i Menkul, Vrk. 4; Çivizâde, Ebüssuud'a Reddiye, Süleymaniye kütp. Reşld Efendi, nr. 1177, Vrk: 161; Şevkâni, c. 5, sh. 234; İbn-i Kudame, c. 4, sh. 174-176; c. 4, sh. 290-293; İbnül-Kayyım, c. 3, sh. 323-324; İbn-i Abidin, c. 5, sh. 273, 325,326; c. 4, sh. 363-364; Şevkâni, Neylül-Evtâr, c. 5, sh. 234; İbn-i Hazm, c. 9, sh. 40 vd., 47 vd.; Barkan, Ömer Lütfü/Ayverdi, Ekrem Hakkı, İstanbul Vakıfları Tahriri Defteri, 953/1546 Tarihli Tahrir Defteri, İstanbul 1970, Önsöz, sh. XXX vd.; Çağatay, sh. 48 vd.; İbn-i Kemal, Fetva Mecmuası, Millet kütp. nr. 80, sh. 131 vd.; Ebüssuud, "haram dememek gerek" derken, İbn-i Kemal "hile Allah'ı aldatmaktır" diyene ta'zîr cezası lazım geldiğini söylemiştir. Barkan-Ayverdi, sh. XXXIV; Bir fetvada mülk akçenin de "tamam sıhhat üzerine muamele-! şer'iye edicek rlbhinin helal" olacağı Ebüssuud tarafından belirtilmektedir. Fetâvây-ı Yahya Efendi, Vrk: 265/B, 126/B- 127; Kanaatimizce tam doğru olmayan diğer bir görüş için de bkz: Turan, Osman, "Faizle Para İkrazına Dair Hukukî Bir Vesika", Belleten, c. XVI 1952, sh. 251-260; Çağatay, Neş'et, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", VD, c. IX, sh. 39-56.

IV - OSMANLI TIMAR SİSTEMİ VE FEOADALİTE

301. Feodalitenin siyasî ve sosyal mahiyeti nasıldır?

Feodalite siyasi açıdan, siyasi hâkimiyetin parçalanmasından ibarettir. Yani siyasi bakımdan ülke birbirinden farklı büyüklükte yani küçüklü, büyüklü parçalardan meydana gelmiş yamalı bir bohçadır. Tek devlet ve tek hâkimiyet prensibinin tatbiki tarihe karışmıştır. Artık bohça parçalarının her bir yamasında ufak ufak hâkimiyetlerin mevcudiyeti söz konusudur. Devletin en önemli mümeyyiz vasfı olan merkezî hâkimiyetin yokluğu, yani senyörlerin, Devletin hâkimiyetini temsil etmeleri; yani adaleti tevzi etmeye; asayişi temin eylemeye ve kısaca devlete ait hak ve yetkileri kullanmaya kalkışmaları, feodalitenin siyasi özelliğini teşkil eder.

Feodalite rejiminde arazi sahibi olmak, aynı zamanda, o arazi dâhilindeki ahali üzerinde siyasi hâkimiyet hakkını elde etmek demektir. Bu hâkimiyete sahip olan toprak mâliklerine **senyör**, sahip oldukları topraklara ise **fief** adı verilmektedir. Güya önemli hizmetleri ve sadakatleri karşılığında feodal bir mukavele ile senyörlere bu toprak parçaları tevcih edilmiştir. Toprak parçalarını veren tarafa **süzren**, alan tarafa ise **vassal** denmektedir. Süzren ve vassalların kendi aralarında mertebeleri ve dereceleri mevcuttur. O zaman senyörlükler ve vassallıklar âdeta birbirlerine tâbilik ve metbu'luk bağları ile bağlı bir şebeke halinde girift bir örümcek ağı manzarası teşkil ederler. Feodal devirde özellikle Fransa'da "**Senyörsüz hiç bir toprak yoktur**" sözü meşhur olmuştur.

En yüksek senyör, Kral veya İmparatordu. Bunların dışındaki senyörler arasında da derece ve mertebeler vardı. Ancak her senyör, kendisinden yüksek senyöre yani süzrene karşı belli görevleri ifa etmek şartıyla, hâkim olduğu topraklar üzerinde müstakil bir hükümdar gibi davranıyordu. Fransa'da mevcut olan senyörleri iki ana grupta toplamak mümkündür:

Birinci Grup, **Büyük Senyörler**di. Bunların fieflerine unvanlı fief denirdi. Bunlara geniş anlamda **baron** da denilirdi. Kendi aralarında hiyerarşik bir yapıya sahip olan büyük senyörleri yukarıdan aşağıya doğru şöylece sırala-

mak mümkündür: Dük, Marki, Kont, Vikont, dar anlamda Baron, Satolen ve Şövalyeler.

İkinci Grup ise, **küçük senyörler**di ki, sahip oldukları araziye unvansız fief denirdi.

Bizi asıl ilgilendiren konu ise, feodalite nizâmında senyörlerin fiefleri dâhilindeki ahali üzerinde sahip oldukları haklardır ki, bunlara **senyörlük hakları** denmektedir. Senyörlerin süzrenlerine veya vassalı olmadıkları senyörlere karşı olan haklarına ise **feodal haklar** denmektedir ve bizim konumuzu ilgilendirmemektedir. Senyörlük hakları sayesinde özellikle büyük senyörler, fief arazileri dâhilinde bulunan yarı kölelere yani servajlarına karşı yasama, yargı, yürütmeyi ilgilendiren tüm haklara yani tam bir hâkimiyet hakkına sahip idiler. Hatta bazı senyörler para bile bastırabiliyordu. Her büyük fief adeta bir küçük devlet idi.

Genellikle **senyörlük haklarını** dört ana grupta toparlamak mümkündür:

Birincisi: **Yasama yetkisi**; Her senyör, malikânesi dâhilinde her konuya ait kararları bizzat kendisi verir ve verdiği kararlar bir ferman gibi yayınlanır ve o toprakta yaşayan insanları kanun gibi bağlar. Bu kanun kuvvetindeki kararları veren senyörleri bağlayan, anayasa, temel hak ve hürriyetler veya benzeri hukuk esasları mevcut değildir.

İkincisi: **Yargı yetkisi**; Her senyör, yargı hakkına sahiptir. Senyörler mahkemesinin kararlarına karşı, ancak daha yüksek senyör mahkemesine veya belli konularda kral mahkemesi veya ruhaniler mahkemesine itiraz etme hakkı vardır. Kısaca, senyörler, fief denilen arazilerinde yaşayan insanların hem kanun koyucuları ve hem de hâkimleridirler.

Üçüncüsü: **Mali Yetki**; Feodal devirde ahalinin mali mükellefiyetleri pek çoktu. Ahaliden vergi talep etme hakkı sadece devletin değil, aynı zamanda senyörlerin de hakkı idi. Vergilerin tahsili ile kamu yararı arasında bir münasebet yoktu. Vergiler doğrudan doğruya senyörün şahsî menfaatini tatmin için tahsil olunmaktaydı. Senyörlerin gelir kaynaklarını, yargı işlerinden aldıkları resimler yani para cezaları, müsadereler ve benzeri gelirler; vergi mahiyetini andıran ancak tamamen keyfi olan gelirler ve bunun dışında kalan kaidesiz gelirler teşkil etmekteydi.

Dördüncüsü: **Askerî Yetki**; Senyörlerin asker toplama yetkileri, onların halka zulmederken kullandıkları en dehşetli yetkilerinden biridir. Ahalinin çocuklarını kendi keyiflerine göre istedikleri zaman silah altına almakta ve bazan yüzlerce kişiyi sonu gelmeyen savaşlara sürüklemekteydiler. (294)

(294) Özçelik, "Avrupa Fedolitesinin Siyasi ve İktisadî Mahiyeti", İÜHFM, c. 16, sayı 1-4, sh. 324-350; Arsal, Hukuk Tarihi Dersleri, sh. 264-27; Kılıçbay, Osmanlı Üretim Tarzı, sh. 239; Cin-Akyılmaz, Feodalite ve Osmanlı Düzeni, sh. 31-37; Arsal, Sadri Maksudi, Hukuk Tarihi Dersleri, Ankara 1926-1927, sh. 220-267

Feodalite nizâmında ahali, birbirinden farklı sınıflara ayrılmıştır. Bunların her birine dâhil fertlerin hukukî durumları diğerlerinden farklıdır. Bu devirde fertlerin sosyal statülerini etkileyen ikinci bir etken de arazi vaziyeti ile fertlerin sosyal durumları arasındaki münâsebettir. Feodalite nizâmında bulunan sınıflar yukarıdan aşağıya doğru Hindistan'daki Kast sistemini andıran bir hiyerarşi teşkil ederler.

Feodal devirde insanlar sosyal durumları itibariyle **dört sınıf** idiler:

1) **Ruhaniler**: Bunların mevkileri yüksek ve nüfuzları büyüktü. Hıristiyan ruhanilerinden kasıt, papaz ve piskoposlardır. Bunların sayıları sınırlıdır.

2) **Asiller**: Bunlar, feodalite nizâmında idare eden senyörler sınıfıdır. Daha önce bilgi verilmiştir. Asaletin menşei, doğum, şövalye sınıfına mensup olmak ve fief elde etmektir. İmtiyazlarını daha evvel zikretmiştik. Bunların da sayıları sınırlıdır. Kral, Dük (Lord), Marki, Kont, Vicont, Baron ve Şövalye şeklinde İngiliz Feodalitesinde de kendi aralarında hiyerarşik bir yapıya sahiptirler.

3) **Hür İnsanlar**: Bunlar, asiller ile yarı köleler arasında bir sınıfı teşkil ederler. Hür köylüler ve hür şehir ahalisi olmak üzere ikiye ayrılırlar. Asıl hür olanlar hür şehir ahalisidir. Hür köylüler, zamanla yarı köle durumuna düşmüşlerdir.

4**) Yarı Köleler** (Serfler): Roma dönemindeki kölelerin biraz hafifletilmiş şeklidir. Bunların efendilerinin arazilerine bağlıdırlar; oturdukları fiefi terk edemezler. Ancak senyör de onları toprakdan süremez. Serflik, tam anlamıyla bir köleliktir; fakat köleler şey olmaktan kurutulup şahıs haline gelmişlerdir. Her ne kadar serflere, evlenmek, menkul ve gayr-i menkul sahibi

olmak gibi bazı medeni haklar tanınmış ise de, senyörlere tanınan yetkilerle bunlar yarı köle haline getirilmişlerdi. Serflerin senyöre karşı mükellef oldukları iki temel görev vardı: Birincisi; Serfler, senyöre karşı ağır vergilerle mükellef idiler. Bunların ayrıntısına girmiyoruz. İkincisi ise, esas ve kaidesi bulunmayan angaryalardı.

Serfler medeni hukuk alanında da önemli sınırlamalar altındaydılar; Serfler, hür bir kadınla evlenemezlerdi. Mirasçılık hakları önemli ölçüde tahdit edilmişti. Ve nihayet, senyörlerin bunlar üzerinde daha evvel izah ettiğimiz yasama, yürütme ve yargıdan kaynaklanan mutlak hakları vardı. Neticede serfler yarı köle anılmaya layık insanlardı.

Serfliğin menşei, doğum, evlenme, feodal hukukun bazı kurallarını ihlal ve nihayet belli bir süre şeflerin içinde yaşama yani müruruzaman gibi hallerdi. Tıpkı tam kölelikte olduğu gibi, serflikten kurtulmanın yolu da, senyörlerin kendilerini azat etmesi ve benzeri sebeplerdi.

İşte Osmanlı Devletindeki tîmâr sistemi ile mukayese edilen Avrupa'daki feodalite nizâmının kısaca esasları bunlardan ibarettir ve görüldüğü üzere bu sistemde çoğunluğu teşkil eden işçiler ve çiftçiler, yarı köle durumundadırlar. (295)

(295) Huberman, Leo, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (Çev. Murat Belge), İstanbul 1991, sh. 14-18; Özçellk, A. Selçuk, "Fedolitenin İçtimaî Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medenî İnkişâfındaki Rolü", İÜHFM, c. 17, sayı 1-2, sh. 351-360; Arsal, Hukuk Tarihi Dersleri, sh. 277-282; Cin-Akyılmaz, Feodalite ve Osmanlı Düzeni, sh. 48 vd.; Kılıçbay, Osmanlı Üretim Tarzı, sh. 238 vd.

302. Tîmâr Nizâmı ne demektir?

Mukayese etmeden önce Osmanlı Devletinde asırlarca tatbik edilen tîmâr nizâmını kısaca bilmemiz gerekmektedir:

İslâm ve Osmanlı hukukundaki arazi çeşitlerinden biri de, rakabesi (kuru mülkiyeti) ve tasarruf hakkı devlete ait olan mirî arazidir. Devletin icra organı, bu çeşit arazileri kamu yararı bulunmak şartıyla dilediği gibi işletebilir veya devlet hazinesinden hakkı olan gazilere, ilim adamlarına ve devlet adamlarına işletme hakkını veya tamamen mülkiyetini devredebilir. Nitekim başta Hz. Peygamber olmak üzere, İslâm'ın ilk dönemindeki idareciler de devlete ait

arazilerin ya tamamen mülkiyetini (temlîken ikta') veya tasarruf hakkını ve gelirlerini (istiğlâken ikta'), gazilere, büyük devlet adamlarına veya benzeri yerlere ikta adıyla tahsis etmişlerdir. Bu usul ikta' adıyla Selçuklularda ve ülüş adıyla da İlhanlılarda devam etmiştir.

İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı bu yetkiyi, askerî güce dayalı güçlü bir devlet kurmak için kullanan Osmanlı Padişahları, Osman Gâzî'den başlayarak ve Fâtih Sultân Mehmed zamanında kemâlini bularak devlete ait gelirlerinin (tasarruf hakkının) belirli bir kısmını belli hizmetler karşılığında muayyen şahıslara tahsis ve tevcih etmişlerdir. İşte belli bir hizmet karşılığında devlete ait arazilerin gelirlerinin ve tasarruf hakkının muayyen şahıslara tahsisi işlemine **dirlik ve tımar** adı verilmiştir.

Bu sistemin kaynağını, Avrupa'daki feodalite müessesesinde aramak tamamen manasızdır. Zira feodalite sisteminde halk köle veya yarı köle durumundadır (servaj usulü). Toprağın gerçek sahibi senyörler ise tam anlamıyla efendidir. Tımar sisteminde durum tamamen farklıdır.

Konunun anlaşılması için dirlik veya diğer adıyla timar sisteminin hukukî mahiyetini daha yakından görelim;

Mülkiyeti ve tasarruf hakkı devlet ait olan mirî araziyi devlet bizzat işletmez ve zaten işletemez. Belki yerli halka sınırsız süreli bir kira akdiyle veya ariyet yoluyla tasarruf hakkını devreder (tefviz eder). Halkın görevi, araziyi işletmek ve elde edilen gelirden belli bir kısmını devlete vergi olarak ödemektir.

İşte Osmanlı Devletinde reâyâ denilen halkın devlete ödeyeceği vergi gelirlerini devletin reisi olan padişah, askerî hizmetleri karşılığında belli şahıslara tahsis eder. Bu şahıslara **sipahi veya sahib-i arz** denir. Bunlar arazinin gerçek maliki değildir, sadece nezâret ederler. Halk da bunların kölesi değildir. Belki halk hürdür, devletin kiracısıdır ve sipahiler de devletin vergi tahsil yetkisi tanıdığı şahıslardır. Ancak topladıkları vergi gelirleri, belli hizmetler (genellikle askerî) karşılığında kendilerine aittir. Bu gelirleriyle münasip bazı askerî hizmetleri ifa edeceklerdir. İslâm hukukunda bu asker şahısların elde ettikleri gelirlere mal-i mukâtele denir. Yani askerî hizmetler ve düşmana karşı savaş karşılığında tahsis edilen mal demektir.

Şimdi de **tımar sisteminin askerî amaçlarla nasıl kullanıldığı**nı görelim:

Dirliklerin yani gelirleri belli şahıslara tahsis edilen arazilerin miktarları kılıç itibariyle tayin edilirdi. **Kılıç**, dirliğin çeşitleri olan tımar veya zeametin çekirdeğini teşkil eden kısma deniyordu. Kılıç denen temel kısmın miktarı akçe ile belirlenir ve eyaletlere yahut dirlik çeşitlerine göre farklılık gösterirdi. Her kılıç, 3.000 akçeden başlayıp 6.000 akçeyi geçmezdi. Her kılıç bir tımar itibar edilir ve timar sahibi 3.000 akçe için bir cebelü denen savaşa hazır mücehhez süvari asker çıkarmakla mükellefti. Akçe miktarı arttıkça çıkarılacak asker sayısı da artıyordu. Bu sebeple akçe miktarına göre dirliklerin çeşitli kısımları vardı.

Dirlik arazilerinin akçe gelirlerine göre **üç çeşidi** vardır:

Birincisi; **Has**'dır ki, yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirliklere denir. Sultânlara, şehzadelere, vezirlere veya Beylere ait dirlikler gibi.

İkincisi; **Zeamet**'tir. Yıllık geliri 20 bin akçeden 99.999 akçeye kadar olan dirliklerdir. Sahiplerine zâim veya çoğul olarak zuamâ denir. Zeamet sahipleri her beş bin akçe için bir cebeli (süvari asker) hazırlamakta mükelleftirler.

Üçüncüsü; **Tımar**lardır ki, yıllık geliri 19.999 akçeye kadar olan dirliklerdir. Tımar sahipleri (ehl-i tımar), senelik gelirden kılıç adı verilen belli bir kısmın ayrılmasından sonra her 3.000 akçe için bir cebeli getirmeğe mecburdurlar. Kılıç bedeli, kılıç hakkı adı altında kendi ulufesine karşılıktır.

Dirlikler (tımarlar); Tımar sahiplerinin gördükleri işlere göre **eşkinci tımarları** (harp anında cebelileriyle birlikte cepheye giden tımarlar); **müstahfız tımarlar** (kaleleri korumakla görevli tımarlar) ve **hizmet tımarları** (hudut boylarında bulunan bazı zaviye ve camilerin korunması ve hizmeti ile ilgili tımarlar) olmak üzere **üçe ayrılır.**

Ayrıca Kanunî Sultân Süleyman zamanında 1530 yılına kadar, bütün tımarlar beylerbeyiler tarafından veriliyordu. Bu tarihten itibaren ikiye ayrıldı. Beylerbeyi'nin doğrudan vermeye yetkili olmadığı ve onun tezkeresi üzerine padişah fermanıyla verilen büyük tımarlara **tezkireli tımarlar**; doğrudan beylerbeyi tarafından verilebilen tımarlara da **tezkiresiz tımarlar** dendi. Bunun yanında, arazi gelirlerinin dışındaki bazı istisnaî vergi gelirlerinin de (gerdek, cürmü cinayet ve kışlak resmî gibi) tımar sahiplerine veya devlete

ait oluşu, tımarların serbest tımarlar veya serbest olmayan tımarlar şeklinde ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. (296)

(296) Kalkaşandî, Subh'ül-A'şâ, c. 13, sh. 104 vd.; Millet Kütp. Kavânin bölümü, nr. 92, sh. 758; Hezarfen, Tel-his'ül-Beyan, vrk. 56/b vd; Halis Eşref, Külliyât, sh. 14 vd., 29 vd.; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, sh. 487 vd.; Cin, Halil, Mirî Arazî, sh. 56 vd., 64-73; Barkan, "Tîmâr", İA, sh. 295-296; Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. IV, sh. 474 vd, 582 vd.

303. Feodalite sistemi ile tîmâr sistemi arasındaki farklar nelerdir?

Bir kısım araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nde arazinin timar, ze'âmet ve has diye şahıslara tevcih edilmesini, Avrupa'daki feodalite sisteminde var olan fieflere ve dirlik sahiplerini de feodal devrin senyörlerine benzeterek, timar sistemini feodal bir sistem gibi görmek istemişlerdir. Hâlbuki **tımar sistemi feodal sistemden tamamen farklıdır**. Zira;

1) Feodalite sisteminde halk köle veya yarı köle durumundadır (servaj usulü). Toprağın gerçek sahibi senyörler ise tam anlamıyla efendidir. Tımar sisteminde durum tamamen farklıdır. Timar sisteminde sipahi veya sahib-i arz denen şahıslar arazinin gerçek maliki değildir. Halk da bunların kölesi değildir. Halk hürdür, devletin kiracısıdır ve sipahiler de devletin vergi memurudur. Ancak topladıkları vergi gelirleri, belli hizmetler (genellikle askerî) karşılığında kendilerine aittir. Bu gelirleriyle münasip bazı askerî hizmetleri ifa edeceklerdir.

2) Avrupa feodalitesinde merkezî hâkimiyet ve devlet, zaafa uğramıştır. Ülke dâhilinde devletin tek siyasi otoritesi geçerli değildir. Bunun yerine senyörlüklerin sayısı kadar küçük devletçikler ve ufak krallık numuneleri mevzubahistir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde, tam aksine merkezî hükümet çok güçlüdür. Dirlik sahipleri denen sipahiler, devletin sadece vergi memurudurlar. Merkez tarafından tayin edilirler ve görevden alınırlar.

3) Feodalite rejiminde senyöre fief yani arazinin sahipliği de verilmektedir. Hâlbuki tımar sisteminde, sipahiye verilen arazinin kendisi değildir. Kuru mülkiyeti devlete ait olan mîrî arazide devlete ait olan vergileri toplama hakkına sahiptirler. Bu vergiler de şerîat ve kanun tarafından belirlenen vergilerdir.

4) Avrupa feodalitesinde fief'e sahip olan senyörler, arazi üzerinde yaşayan ahali üzerinde siyâsî hâkimiyet sahibidir; bu sebeple hem yasama, hem yürütme ve hem de yargı yetkilerine bizzat kendisi sahiptir ve kendisi bu haklarını kullanır. Yani senyör, fief denilen araziler üzerinde yaşayan ahalinin hem kanun koyucusu, hem bu kanunların uygulayıcısı ve hem de problem çıkınca onların hâkimidir. Hâlbuki timar sisteminde sipahilerin sadece askerî açıdan bazı yetkileri vardır. Bunun dışında ahali üzerinde teşrîî, kazâî veya icrâî bir yetkiye sahip değildir. Zira ahaliye tatbik edilen hukuk, İslâm hukukudur; bunları icra eden sancak ve kaza teşkilâtlarıdır; yargı ise şer'îye mahkemelerinin elindedir. Gerektiğinde sipahiler de yargılanmaktadır.

5) Feodal rejimde her senyörün müstakil bir askeri ve ordusu vardır. Bununla krala karşı bile savaşabilir. Orduyu senyör kurar ve askeri ise yine senyör toplardı. Hâlbuki timar sisteminde cebelü denilen askerler, Osmanlı ordusunun bir parçası olarak, sadece sipahi tarafından yetiştirilirdi.

6) Feodalite sisteminde ahali, asiller, hürler ve yarı köleler olmak üzere çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Özellikle çoğunluğu teşkil eden serfler, mutlu azınlığın kölesi durumundadırlar. Hâlbuki Osmanlı toplumunda bu manada bir sınıflaşma mevzubahistir. Askerî olan ve olmayan şeklindeki ayırım ise, devlet memuru olan olmayan tarzındaki ayırıma benzemektedir. Zira bu tabakalaşma, malî sebeplerden kaynaklanmaktadır. Özellikle re'âyâ denilen halk kesiminin askerî kesim tabir edilen mülkî, askeri ve ilmiye tabakalarının kölesi olması ise, asla söz konusu değildir.

7) Feodalite nizâmında serfler, istedikleriyle evlenemezler. Başka senyörlerin serfleri veya hür kadınlar ile evlenmeleri yasaktır.

Serflerin mirası mirasçılarına hür insanların mirası gibi intikal etmez. Serflerin istedikleri mesleği seçmekte ve yerlerini değiştirmekte, çalışıp çalışmamakta serbest oldukları söylenemez.

Serfler senyörlerine karşı angarya çalışmaya, hediyeler takdim etmeye ve belli hizmetleri yapmaya mecburdurlar.

Serfler hakkında kovuşturma açmak, yargılama yapmak ve hatta cezalandırmak, senyörlerinin yetkisindedir.

Serfler ruhban sınıfına ve manastırlara giremezler, mahkemelerde şahit-

likleri hür adamlara karşı kabul edilmez.

Kısaca serfler hukukî statü açısından eski köleleri andırmaktadırlar. Hâlbuki hiç bir zaman tımar sisteminde yer alan sipahiler, ahali üzerinde bu tarz bir yetkiye sahip değildirler.

Avrupa feodalitesinde görülen serfleri, Osmanlı devleti timar sisteminde görülen re'ayâ ile değil, belki havâss-ı hümâyûn adı verilen Padişah hâslarında çalışan ortakçı kullar ile kısmen kıyaslamak mümkündür. Zaten ortakçı kullar da köle veya cariyelerden ibarettir. (297)

(297) Tabakoğlu, Ahmed, Türk İktisat Tarihi, sh. 138; Özçellk, A. Selçuk, "Avrupa Feodalitesi İle Türklerin Timar Teşkilatının Mukayesesi", İÜHFM, c. 17, sayı 3-4, sh. 847-857; Hammer, L'histoire de l'empire Ottoman, Tere. JJ Hellert. Tom. 6 Livre XXXIV, Paris 1836; Barkan, Ömer Lütfü, "Türkiye'de Servaj Var mıydı?", Türkiye'de Toprak Meselesi, sh. 717-724; "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü", Türkiye'de Toprak Meselesi, sh. 725 vd.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

1. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

D. 10, D. 20, D. 23, D. 34, D. 691, D. 1830, D. 2497, D. 3831, D. 5290, D. 7859, D. 8075, D. 8199, D. 8218, D. 8251, D. 8254, D. 9916, D. 9988, D. 10749.

E. 145, E. 1019, E. 1188, E. 1993, E. 2457, E. 2457, E. 2477, E. 2629, E. 2768, E. 3079, E. 3362, E. 3362, E. 4002, E. 5038, E. 5948, E. 6345, E. 6877, E. 7001, E. 7002, E. 7004, E. 7005, E. 7351, E. 8101, E. 8365, E. 8661, E. 9297/13, E. 10160/80, E. 10193, E. 11634, E. 11842.

2. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

A. DEFTERLER

A.DVN, nr. 2/27.

A.MKT. UM, nr. 164/78.

Ayniyat Defteri, nr. 964/55.

D.BŞM, nr. 36806.

İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 8.

Kepeci, nr. 70, 262.

Maliye Nezareti Cizye Muhasebesi, nr. 1533.

Maliyeden Müdevver Defterleri, nr. 563, 9511, 9674, 9975, 12370.

Mühimme Defterleri, nr. 5, 6, 7, 12, 15, 23, 24, 26, 27, 31, 33, 70, 71, 72, 78, 79, 85, 126, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 178, 227.

Tapu Tahrir Defterleri, nr. 23, 33, 63, 449, 585, 735, 998, 1007.

Tevziat Defteri, nr. 30, 32.

B. BELGELER

Ali Emiri Tasnifi, I. Abdülhamid, nr. 810, 842, 997, 1264.

Cevdet-Belediye, nr. 23, 64, 422, 471, 531, 952, 1592, 1936, 2783, 5147, 6366, 6828, 7131, 7399, 7533, 7598/19.

Cevdet-Dâhiliye, nr. 8722.

Cevdet-İktisat, nr. 138, 934, 1144, 1233, 1295, 1909, 2036, 2164, 4195, 11573.

Cevdet-Maliye, nr. 6115, 8511, 11940, 12556, 20841, 22828, 25156, 28240.
Cevdet-Saray, nr. 681, 2838, 2529, 3858, 4405, 4791, 7139.
Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdiriyeti Kalemi Analitik Envanteri (DH-UMVM), Dosya: 6/2, Belge: 40, 42.
DH-İ.UM, nr. 89-7/1-14, E/43-55 (Lef 2), 20-9/2-82, E/25-69, E/43-55 (Lef 2).
DH-KMS, Dosya: 62, Belge: 8.
DH-ŞFR, Dosya: 98, Belge: 98; Dosya: 99, Belge: 137, 231, 308, 328, 375, 387; Dosya: 101, Belge: 6.
DUİT, 76/3-65, 37-2/13-2, 65/7.
Hatt-ı Hümayun, nr. 126, 9342, 11267, 13306, 17541, 22679, 23581, 24003, 24003-D, 24003-D, 24003-E, 26220, 26239, 26239-A, 26728, 27844, 33724-B, 36515-A.
İbnül-Emin, Saray, nr. 710, 711, 883, 877, 914, 939, 946, 1254, 1272, 1317.
İrâde-Dâhiliye, nr. 33173.
İrade-Hususi, nr. 6 Ra 1332-13.
İrade-Meclis-İ Vâlâ, nr. 5276, 20714/1-4, 33356.
İrade-Rüsumat, 6 Şevval 1317.
Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 75, 78, 94.
Nâfia Nezâreti D.I.T.IV/480.
YEE, nr. 14-1540, 14-1610, 23-1421-11-71, 23-1515, 23-1516, 38-93-553/510.

II- ŞER'İYE SİCİLLERİ

Beşiktaş Mahkemesi, nr. 23.
İstanbul Kadılığı, nr. 24, 94, 135, 201.
Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6.
Üsküdar Mahkemesi, nr. 136.
Bursa Şer'iyye Sicilleri, nr. A 33/21, 155, 201, 427.
Gaziantep Şer'iye Sicilleri, nr. 2.
Konya Şer'iye Sicilleri, nr. B-17/60.

III- DÜSTUR, TAKVİM-İ VAKÂYİ, RESMİ CERİDE

I. Tertip: 8 cilt, 1289-1320/24.
II. Tertip: 12 cilt, 1324/25- 1336/38. Resmî Ceride, nr. 69, Kanun nr. 469.
Takvim-i Vakâyi, 1247 H.-?, sayı 1-4608, 1324-1338.

IV-SALNAMELER

1310 Tarihli Hüdavendigar Salnamesi.
İlmiye Salnamesi, İstanbul 1334.
Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye, Dersaâdet 1280.
1302 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Hâriciye, İstanbul.

V-İSLAM HUKUKU KAYNAKLARI

1. FIKIH, TEFSİR VE HADİS KİTAPLARI

Ahmed bin Hanbel, Müsned, Mısır 1313. Ali Haydar, Düreru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, I-IV, İstanbul 1330.
Âlim bin Âlâ, Fetâvây-ı Tatarhaniye, İstanbul Müftülüğü kütp.
Alûsî, Mahmud, Ruh'ul-Maanî I-XXX, Beyrut.
Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII, İstanbul 1985.
Canan, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-ü Sitte I-XVIII, İstanbul 1995.
Damad, Şeyh-zâde, Mecma ül-Enhür Şerhu Mültek'al-Ebhur, I-II, İstanbul 1331.
Debbâğzâde, Nu'man Efendi, Câm'iüs-Sak, Dersaadet 1214.
Dürrî-zâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi, Netîcet'ül-Fetâvâ, Dersa'âdet 1226.
Ebu Ya'lâ, Muhammed el-Ferrâ, El-Ahkâm'üs Sultâniyye, Mısır 1357.
El-Mâverdî, Abu'l-Hasan Ali b. Muhammed, El-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtu'd-Diniyye, Kahire, 1298.
El-Fetâva'l-Hindiyye I-VI, Beyrut 1400/1980.
El-İbâdi, Abdüsselam Davud, El-Mülkiyye Fiş-Şerîatil- İslamiye I-II, Amman 1974.
El-Kettâni, Et Terâtib'ül-İdâriyye Nizam-u Hükûmeti'n-Nebeviyye, I-II, Rabat 1346.
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kâmûsu I-V, neşr. Sıtkı Gülle, İstanbul 1997.
Gönenç, Halil, Günümüz Meselelerine Fetvalar I-II, İstanbul 1983.
H. Cemâleddin, Telhis-i Ahkâm'il-Arazi, İstanbul 1329.
Haskefî, Dürr'ül-Müntekâ Şerh'ül-Mültekâ (Damad Şerhi kenarında) I-II, İstanbul 1331.
İbn-i Âbidin, Muhammed, Reddu'l-Muhtâr Ale'd Dürri'l Muhtar I-VI, Mısır 1967.
İbn-i Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endülisî, el- İhkâm Fî Usûlil-Ahkâm I-IV, Kahire ts.

— Ebû Muhammed Ali B. Ahmed el-Endülisî, el-Muhallâ I-XII, Mısır 1389/1969.
İbn-i Kudame, el-Makdisî, Ebu Muhammed Abdullah, el-Kâfi Fî Fıkhil-İmam-ı Mübeccel Ahmed b. Hanbel, 1. Baskı, Dimaşk ts.
— Ebu Muhammed Abdullah, El-Muğnî Alâ Muhtasaril-Hirakî, c. I-XII, Mısır, 1348 H. (Eş-Şerhul-Kebir'le birlikte).
İbn-i Nüceym, Zeynûddin Ahmed b. Nüceym el-Mısrî, El-Bahrur-Râik Şerhu Kenzid-Dekâik I-VII, Mısır 1311.
İbn-i Receb, Abdül-Ferec Abdurrahman, El Kavâîd Fil-Fıkhi'-İslâmî, Mısır 1397.
İbnü'l-Hümâm, Kemalûddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî, Fethu'l-Kadir I-VI, Mısır 1319.
— et-Tahrir Fî Usûlil-Fıkıh, Mısır 1313. İbnü'l-Kayyım, İ'lâm'ül Muvakkıîn an Rabbi'l-Âlemîn I-IV, Beyrut 1973.
— et-Turuku'l-Hükmiyye Fi's-Siyaseti'ş-Şer'iyye, Beyrut 1953.
Kâsânî, Alaüddin Ebûbekr b. Mesûd, Bedâyi'us-Sanâyi' I-VII, 2. Baskı, Beyrut, 1394/1974.
Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, El-Câmi' li-Ahkâm'il-Kur'an, Beyrut 1965.
Mecelle, Dersaadet 1314.
Mevkufatî, Muhammed, Mültekâ Tercümesi, İstanbul 1302.
Miras, Kâmil, Sahîh-i Buhâri Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi I-XIII, 3. Baskı, Ankara 1973-1975.
Molla Hüsrev, Muhammed bin Feramuz, Dürer'ül-Hükkâm Fî Şerhi Gurer'il-Ahkâm, İstanbul 1317.
Münâvî, Muhammed Abdürraûf, Feyz'ül-Kadîr Şarh'ul-Câmi'-is-Sağîr, Mısır 1938.
Nebhan, M. Faruk, İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, çev. Servet Armağan, İstanbul 1980.
Şevkâni, Muhammed, Neyl-ül-Evtâr I-VII, Mısır ts.
Teftezânî, Sa'düddin Mesut b. Ömer, Şerhüt-Telvih al'et-Tevdîh li Metni't-Tenkih fi Usûl il Fıkh I-II, Beyrut 1377.
Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili I-VIII, Ankara 1935.
Zerka, Mustafa Ahmed, El-Fıkh'ul-İslâmî Fî Sevbih'il-Cedîd, Dimaşk 1967-1968.
Zeydan, Abdulkerim, Ahkâmü'z- Zimmiyyîn Ve'l-Müste'menin, Bağdad 1963.
— el Vecîz Fî Usûlil-Fıkh, Bağdad 1380.
— el-Medhal Li Dirâsetiş-Şeriati'l-İslâmiyye, Bağdad 1977.
— Nizam'ül Kaza, Bağdad, 1984.

2. FETVA MECMUALARI

Çivizâde, Ebüssuud'a Reddiye, Süleymaniye kütp. Reşid Efendi, nr. 1177.
Ebüssuud Efendi, Fetâvâ, Süleymaniye kütp. İsmihan Sultân, nr. 223.
— Fetâvâ, Süleymaniye kütp. Şehid Ali Paşa, nr. 1028.
— Risale Fi'l-Öşür, Süleymaniye kütp. Reşid Efendi, nr. 1036.
— Risale-i Arazi, Süleymaniye kütp. Reşid Efendi, nr. 1036.
— Vakfül- Menkul Ven-Nükûd, Süleymaniye kütp. Bağdatlı Vehbi, nr. 477.
İbn-i Kemal, Fetva Mecmuası, Millet kütp. nr. 80. Yahya Efendi, Fetâvây-ı Yahya Efendi, İÜHF kütp. Yenişehirli Abullah Efendi, Behcet'ül-Fetâvâ, İstanbul 1266.

VI- OSMANLI TARİH KAYNAKLARI

ABDULLAH BİN RIDVAN, Tarih-i Mısır, Bâyezld kütp. Yazma nr. 4971.
ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA, Târih-i Sultân Mehmed Hân-ı Râbi', Bâyezid kütp. Umumi Kısım, nr. 5154, neşr. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 1943.
ABDURRAHMAN VEFİK, Tekâlif Kavâidi I-II, Dersaadet, 1328-1330.
ABDÜLAZİZ BEY, Osmanlı Âdet, Merasim Ve Tabirleri (Âdât Ve Merâsim-i Kadîme, Tabirât Ve Muâmelât-ı Kavmiyye-i Osmâniyye), İstanbul 1995.
AHMED CEVÂD, Tarih-i Askerî-i Osmanî, c. I, İstanbul 1297.
AHMED CEVDET PAŞA, Târih-i Ahmed Cevdet (Vekâyi'-i Devlet-i Aliyye) I-XII, İstanbul 1271-1301.
— Tezâkir I-IV, neşr. Cavid Baysun, Ankara 1986.
— Ma'rûzat, neşr. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.
AHMED EFLAKİ, Menâkibü'l- Arifin I-II, tere. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1986.
AHMED LÜTFİ, Tarih-i Lütfi I-VIII, İstanbul 1290-1328; M. Aktepe neşri, IX, İstanbul 1984, X-XIV, Ankara 1998-1991.
AHMED RÂSİM, Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi I-IV, İstanbul 1328-30.
AHMED REFİK, Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, İstanbul 1988.
AHMEDÎ, İskender-nâme, neşr. İsmail Ünver, Ankara 1983.
AHVÂL-İ CELÂLİYÂN, Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 2236.
AKGÜNDÜZ, Ahmed, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I-IX, İstanbul 1990-1996.
— AKGÜNDÜZ, Ahmed-Türk Dünyası Araştırma Heyeti, Şer'iye Sicilleri MI, İstanbul 1989.
ANHEGGER, Robert-İnalcık, Halil, Kanunnâme-i Sultanî Ber Mûceb-i Örf-i Osmanî, Ankara 1956.

ANONİM TARİH, Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 2362.
ANONİM, Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese neşrinden Nihad Azamat, İstanbul 1992.
ASIM TARİHİ I-II, İstanbul ts.
ÂŞIK PAŞAZADE, Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1932.
AYASOFYA EVKAFI, Süleymaniye kütp. Reşid Efendi, nr. 1036.
AYNTÂBÎ MÜNÎB EFENDİ, Siyer-i Kebir Tercümesi, İstanbul 1241.
BARKAN, Ömer Lütfi-Ayverdi, Ekrem Hakkı, İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 953 (1546) Tarihli, İstanbul 1970.
— XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları, İstanbul, 1943.
CELÂL-ZÂDE, Koca Nişancı Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, İÜ, Ty. nr. 1584.
CENÂBİ, Mustafa, el-Aylemü'z-Zâir, Süleymaniye kütp. Hamidiye, nr. 869.
ÇEŞMİZÂDE, Tarih, neşr. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959.
DANİŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I-V, İstanbul 1971-1972.
DEDE EFENDİ, "Siyâsetnâme". neşr. Akgündüz, Ahmed, Osmanlı Kanunnameleri, 4. Cilt, İstanbul 1990.
DEDE HALİFE, İbrahim bin Bahsi, Risale Fî Emvâl-i Beytilmal ve Aksâmihâ ve Ahkâmihâ, Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 3560.
DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, Nesâylhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ, neşr. Hüseyin R. Uğural, Ankara 1969.
DELİ BİRADER (PİYÂLE BEY), Dâfi'ul-Gumûm vel-Hümûm, İÜ, Ty. nr. 1400, 9659.
DERVİŞ ABDULLAH, Risâle-i Teberdâriyye Fî Ahvâl-i Ağay-ı Dârüs-Sa'âde, Köprülü kütp. Kısım II, nr. 233.
EBÜSSUUD EFENDİ, Ma'rûzat, Süleymaniye kütp. Mihrişah Sultan, nr. 440; İÜ, kütp. Ty. nr. 1798.
— Ma'rûzat, MTM, II.
EMİR KEYKAVUS, Kâbûs-nâme, terc. Mercimek Ahmed, neşr. Orhan Saik Gökyay, Ankara 1974; neşr. Atilla Özkırımlı, İstanbul, 1001 Temel Eser.
EMİR MEHMED BİN EMİR HASAN EL-SUUDÎ, Hadis-i Nev / Tarlh-i Hind-i Garbî, Bayezit Devlet kütp. nr. 4969.
ENDERÛNLU FÂZIL, Çengi-nâme, İstanbul 1286.
— Defter-i Aşk, İstanbul 1286.
— Hûbân-nâme, İÜ, Ty. nr. 5502: İstanbul 1286.
— Zenân-nâme, İstanbul 1286.
ERGİN, Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-i Belediye I-V, İstanbul, 1338.

ES'AD EFENDİ, Teşrifat-ı Kadime, İstanbul 1287.
— Üss-i Zafer, İstanbul 1293.
EŞREF BİN MEHMED, Hazâin'üs-Sa'âdât, Topkapı Sarayı kütp., III. Ahmed, nr. 557.
EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname I-X, İstanbul 1314-1938.
EYÜP SABRİ PAŞA, Mir'âfül-Haremeyn I-V, İstanbul 1301-1306.
FERİDUN BEY, Ahmed, Münşeâtü's- Selâtin, Dersaadet 1265.
GAZAVÂT-I SULTÂN MURÂD HAN b. Mehemmed Hân, Haz. Halil İnalcık- Mevlûd Oğuz, Ankara 1978.
GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ EFENDİ, Künh'ül-Ahbâr, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2162; Matbu nüsha I-V, İstanbul 1277-1285; Ahmet Uğur neşri, Kayseri 1997.
— Mevâid'ün-Nefâis Fî Kavâ'id'il-Mecâlis, neşr. Mehmet Şeker, Ankara 1997.
— Nasihat'üs-Selâtîn, Hüsrev Paşa kütp. nr. 311.
— Füsul'ul-Hal ve'l-Akd ve Usûlû'l-Harc ve'n-Nakd, Süleymaniye ktb, Hamidiye, nr. 974.
HAC RİSALESİ, Süleymaniye kütp. Hacı Mahmud, nr. 1093.
HACI BEKTAŞ-İ VELİ, Makâlât, neşr. Esad Coşan, İstanbul 1986.
HADİDÎ, Tevârih-i Âl-i Osman, neşr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
HALİL B. İSMAİL, Menâkib-i Şeyh Bedreddin, neşr. A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, İstanbul 1967.
HALİS EŞREF, Külllyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, İstanbul 1316.
HAMMER, L'histoire de l'emplre Ottoman, Tere. 2.2 Hellert. Tom. 6 Livre XXXIV, Paris 1836; Ata Bey tere. (Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tarihi I-X), İstanbul 1329-1337; Mümin Çevik neşri (Büyük Osmanlı Tarihi I-X), İstanbul 1998.
HASAN BEĞ-ZÂDE, Tarih, İÜ, Ty. nr. 6028.
HAYRULLAH EFENDİ, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, İstanbul 1864.
HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, Tenkîhu Tevârîh-i Mülûk, Süleymaniye kütp. H. Ali Paşa, nr. 732; Fatih, nr. 4301.
HIZIR BİN İLYAS, Letâif-i Enderun, İstanbul 1276.
HOCA SA'DEDDİN EFENDİ, Tâc'üt-Tevârih I-II, İstanbul 1279-80.
HÜSEYİN ENÎSÎ, Menâkıb-ı Akşemseddin, Süleymaniye kütp. Hacı Mahmud, nr. 4666.
HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN, Amasya Tarihi I-IV, (aslı 8 cilt), İstanbul 1328-1935.
İBN-İ ECE, Muhammed bin Mahmud, El-Irâk Beyn'el-Memâlîki ve'l-Osmâniyyîn'il-Etrâk, Şam 1986.
İBN-İ HİŞAM, Es-Siret'ün Nebeviyye I-IV, Mısır 1355.

İBN-İ KEMAL, Tevârîh-i Âl-i Osman, Süleymaniye kütp. Ayasofya, nr. 3318; VII. Defter, Süleymaniye kütp. Fatih, nr. 4205. Neşirler: I. Defter, II. Defter, VII. Defter, neşr. Şerâfettin Turan, Ankara 1991; VIII. Defter, neşr. Ahmet Uğur, Ankara 1997; X. Defter, neşr. Şefaettin Severcan, Ankara 1996.

— Tarih-i Feth-i Kostantınıyye, Süleymaniye kütp. Şehit Ali Paşa, nr. 2720/14.

İDRİS-İ BİTLİSİ, Heşt Bihişt, Süleymaniye kütp. Esad Efendi, nr. 2197.

İSMAİL BELÎĞ-İ BURSEVÎ, Tarih-i Bursa (Güldeste-i Belîğ), İstanbul 1286.

İZZÎ, Süleyman, Tarih, İstanbul 1199.

KALKAŞANDÎ, AHMED, Subh'ül-Aşâ I-XVI, Mısır 1913.

KÂMİL PAŞA, Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye I-III, İstanbul 1327.

KANTEMİR, Dimitri, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, İstanbul 1998.

KARAÇELEBİZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ, Ravzat'ül-Ebrâr, Mısır 1248.

KÂTİP ÇELEBİ, Keşf'üz-Zunûn an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünun, neşr. Yaltkaya, Şerafettin - Bilge, Kilisli Rıfat, İstanbul 1971.

— Kitab-ı Cihannumâ, Müteferrika tab'ı, İstanbul 1145.

— Mizân'-ül-Hak fi İhtiyâri'l- Ahak, İstanbul 1286.

— Tuhfetü'l- Kibar fi Esfâri'l-Bihâr, İst 1329. Kitab-ı Müstetab-Kitabu Mesâlihi'l-Müslimin ve Menafi'il-Mü'münin- Hırzü'l-Müluk, neşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

KOCA MÜVERRİH HÜSEYİN, Bedâyi'ul-Vakayi', Moskova 1961.

KOÇİ BEY RİSALESİ, neşr. Ali Kemal Aksüt, İstanbul 1939.

KRİTOVULOS, Tarih-i Sultân Mehmed Hân-ı Sânî, İstanbul 1328.

KÜÇÜK ÇELEBİZÂDE İSMAİL ÂSİM EFENDİ, Tarih, (Zeyl-i Tarih-i Râşid), İstanbul 1287.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983.

LÜTFİ PAŞA, Asafnâme, Ankara 1935; Akgündüz neşri, Osmanlı Kanunnameleri, c. 4; Kütükoğlu neşri, Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991.

— Halâsü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-Eimme, Süleymaniye kütp. Ayasofya, nr. 2877.

— Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1341.

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA, Mir'ât-ı Hakikat, İstanbul 1326; İsmet Miroğlu neşri, İstanbul 1983.

MALİYE NEZARETİ İhsaiyat-ı Maliye 1325, İstanbul 1327.

MARSİGLİ, Graf, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti, çev. M. Nazmi, Ankara 1934.

MECDÎ MEHMED EFENDİ, Hadâik'uş-Şakâık, İstanbul 1989.

MEHMED RÂŞİD, Tarih-i Raşid I-VI, İstanbul 1282.

MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmanî I-IV, İstanbul 1308-1315.
MENAKIB-I HACI BEKTAŞ-I VELİ, Vilâyet-nâme, neşr. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1958.
MOLLA AHAVEYN, Risâletün Mübareketün li Mevlâna Ahaveyn Rahmetullahi Aleyh-Risale fi Ahkâmi'z-Zındık, Süleymaniye kütp, İbrahim Efendi, nr. 859.
MUHAMMED B. AHMED B. İYAS EL-HANEFİ, Bedayi'üz-Zühur Fi Vakâyi'ed-Duhur I-III, Bulak 1312.
MUHAMMED HAMİDULLAH, İslâm Peygamberi, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980.
MUHYİDDİN-İ ARABÎ, Eş-Şeceret'ün-Nu'mâniyye fî'd-Devlet'il-Osmâniyye, Topkapı Sarayı kütp. nr. 7482.
MUSA KÂZIM, Kitâb-ı Terceme-i Vâridât-ı Bedreddin, Süleymaniye kütp. Yazma bağışlar, nr. 2174.
MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayicu'l-Vuku'at I-IV, İstanbul 1327; Neşet Çağatay neşri, Ankara 1987.
MÜNECCİMBAŞI, Sahâifu'l-Ahbar I-III, İstanbul 1285.
NAHİFİ', Nasîhatü'l-Vüzerâ, neşr. Mehmet İpşirli, İÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Münir Aktepe'ye Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1997.
NÂİMÂ MUSTAFA EFENDİ, Ravzatu'l-Hüseyn fi Hulâsatı Ahbârı'l-Hâfikeyn (Tarih-i Naima) I-VI, İstanbul 1280.
NECATİOĞLU, Halil, Matbaacı İbrahim Müteferrika ve Risâle-i İslâmiyye (Tenkitli Metin), Ankara 1982.
NEŞRİ, Mehmed, Kitâb-ı Cihân-nümâ, neşr. Mehmed A. Köymen- Faik Reşit Unat, Ankara 1987.
NEV'Î-ZÂDE ATÂÎ, Hadâıku'l-Hakâik Fi Tekmiyeti'ş-Şakalk, neşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989 (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri c.II içinde).
NİŞANCI TARİHİ, Süleymaniye kütp. Es'ad Efendi, nr. 2362; Matbu nüsha, İstanbul 1279.
NİZAMÜLMÜLK, Siyasetname, çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1987.
OSMANLI SANAYİİ 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Yay. A. Gündüz Ökçün, Ankara 1970.
PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ, Tarih, İstanbul 1281-83.
PİRİ REİS, Kitab-ı Bahriye, neşr. Fevzi Kurdoğlu-Haydar Alpagot, İstanbul 1943.
REHBER-İ MUAMELÂT, Dersaadet 1331.
RİSÂLE-İ BEŞİR ÇELEBİ, Topkapı Sarayı Müzesi kütp. Hazine, nr. 1783.
SELÂNİKİ MUSTAFA EFENDİ, Tarih-i Selaniki I-II, neşr. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989.
SERAHSÎ, Şerh'üs-Siyer'il-Kebîr I-IV, Kahire 1971.

SEYYİD BEY, Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye, ts.
SİLÂHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, Silâhdâr Tarihi, İstanbul 1928.
— Nusretnâme, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962.
SOLAKZADE MEHMED HEMDEMÎ, Tarih-i Solakzâde, İstanbul 1297.
SUBHİ TARİHİ, İstanbul 1198.
SÜLEMİ EBU ABDURRAHMAN, Kitab'ül-Fütüvve, Süleymaniye kütp. Ayasofya nr. 2049/4.
SÜLEYMAN SUDİ, Defter-i Muktesid I-III, İstanbul 1307.
ŞEM'DÂNİ-ZÂDE SÜLEYMAN EFENDİ, Mürî'üt-Tevârîh, İstanbul 1338.
ŞEYH BABA M. SÜREYYA, Bektaşilik ve Bektaşiler, İstanbul 1332.
ŞEYH BEDREDDİN, Câmi'ü'l-Füsûleyn, Millet kütp. nr. 00701.
— Varidat, Süleymaniye kütp. Hacı Mahmud, nr. 02841.
ŞÜKRULLAH, Behçetü't-Tevârih, neşr. Nihal Atsız, İstanbul 1949.
TALİMAT-I ŞEHİD ALİ PAŞA, neşr. Mehmet Galib, TOEM, cüz 3, sene I, İstanbul, 1328.
TÂCÎZÂDE CA'FER ÇELEBİ, Mahrûse-i İstanbul Fetihnamesi, TOEM İlavesi, 1331.
TAKIYYÜDDİN, Âlât'ür-Rasadiyye li Zîc-i Şehinşâhiyye, İÜ, Ty. nr. 1993.
TAKIYYÜDDİN, Cedâvil-i Rasadiye, İstanbul Rasathanesi kütp. nr. 378.
TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed, eş-Şakâyık-ı Nu'maniye, Bulak 1299; Mecdî Efendi terc, İstanbul 1269; Abdülkadir Özcan neşri İstanbul 1989.
— Mevzu'atu'l-Ulûm, İstanbul 1313.
TAYYÂRZÂDE AHMED ATÂ, Tarih-i Atâ I-V, İstanbul 1293.
TEVKİİ MEHMED PAŞA TARİHİ, TOEM, nr. 79.
TUĞİ TARİHİ=İBRETNÜMÂ, neşr. Mithat Sertoğlu, Belleten, c. XI, sayı 43 (1947).
TURSUN BEY, Tarih-I Ebu'l- Feth, neşr. Mertol Tulum, İstanbul 1977.
TÛSÎ, Reisülhükemâ Hoca Nasır, Behnâme-i Tusî veye Behnâme-i Padişâhî, İÜ, Ty. nr. 7152.
VÂSIF, Ahmed, Tarih, I-II, İstanbul 1219.
— Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakaikü'l- Ahbâr, neşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978.
YUSUF HAS HÂCİB, Kutadgu Bilig, neşr. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1959.
ZEYDAN, Corci, İslâm Medeniyeti Tarihi I-V, terc. Zeki Megamiz, neşr. Mümin Çevik, İstanbul 1976.

VII- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

1. ESERLER

ABDURRAHMAN ŞEREF, Sultan Abdülhamid-i Hân-ı Saniye Dair, İstanbul 1918.

— Tarih Musahabeleri, İstanbul 1934.
ADIVAR, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1970.
AGA SEYYİD MUHAMMED ALİ, Ferheng-i Nizâm, c. III, Haydarabad 1934.
AHMED REFİK, Kadınlar Saltanatı I-IV, İstanbul 1332/1923.
— Samur Devri, İstanbul 1927.
Ahmed Şefik Beğ, Er-Rıkku Fil-İslâm, İstanbul 1314.
AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi I-II, Ankara 1979.
AKGÜNDÜZ, Ahmed, Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi, Ankara 1996.
— Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I-V, 1. Baskı, İzmir 1989-92; 5. Baskı İstanbul 1997.
— Eski Anayasa Hukukumuz ve İslâm Anayasası, İstanbul 1997
— Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, İstanbul 1996.
— İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, 1. Baskı, İstanbul 1995; 4. Baskı, İstanbul 1997.
— İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 1. Baskı, Ankara 1988; 2. Baskı, İstanbul 1997.
— Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı, Diyarbakır 1986.
— Tabular Yıkılıyor I-II, İstanbul 1996-1997.
AKIN, İlhan F, Kamu Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 1987.
AKMAN, Mehmed, Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli, İstanbul 1998.
AKSUN, Ziya Nur, Osmanlı Tarihi I-VI, İstanbul, 1994.
AKTAŞ, Necati-BİNARK, İsmet, El-Arşif'ül Osmanî, terc. Salih Sa'davî Salih, Amman 1986.
AKYOL, Taha, Medine'den Lozan'a, İstanbul 1996.
ALBAYRAK, Sadık, Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi, Tercüman 1001 Eser dizisi, İstanbul ts.
ALDERSON, A.D., The Structure of the Ottoman Dynasty, 2. Baskı, Connecticut 1982.
ALİ RIZA SEYFİ, Kemal ve Baba Oruç, İstanbul 1325.
ALİ SUAVİ, Âli Paşa'nın Siyaseti, İstanbul 1325.
Âliyye Divan-ı Harb-ı Örfîsinde Tedkik Olunan Mes'ele-i Siyasiyye Hakkında İzâhât, Dersa'âdet 1332.
ALTINDAL, Meral, Osmanlı'da Harem, İstanbul 1993.
— Osmanlı'da Kadın, İstanbul 1994.
ARMAĞAN, Servet, İslâm Hukukunda Temel Hak Ve Hürriyetler, Ankara 1987.
ARSAL, Sadri Maksudi, Hukuk Tarihi Dersleri, Ankara 1926-1927.
ARSEL, İlhan, Türk Anayasa Hukukunun Umumî Esasları, Ankara 1965.

ARSLAN, Hüseyin, İslâm'da Tüketici Hakları, İstanbul 1994.
ASRAR, Ahmet, Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi, İstanbul 1972.
AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye'nin Düzeni I-II, İstanbul 1977.
AYDIN, Erdoğan, Fatih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler, Ankara 1997.
AYDIN, M. Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul 1985.
BABİNGER, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992.
BADILLI, Abdülkadir, Bediüzzaman Said-i Nursî, Mufassal Tarihçe-i Hayatı I-III, İstanbul 1990.
BANARLI, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971.
BARDAKÇI, Murad, Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü, İstanbul 1992.
— Şahbaba, Osmanoğullarının Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahidüddin Han'ın Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları, İstanbul 1998.
BARON DE TESTA, Recucil des Traites de la Porte Ottomane, Paris 1892.
BARTHOLD, W.- Köprülü, M. Fuad, İslâm Medeniyeti Tarihi, 5. Baskı Ankara ts.
BAYSAL, Buğra, Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul 1968.
BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ, Âsâr-ı Bedî'iyye.
— Sözler, Sözler baskısı, İstanbul 1993.
— Divan-ı Harb-ı Örfî, İstanbul.
— Emirdağ Lahikası (Osmanlıca)
— İşârât'ül-İ'câz, Sözler baskısı, İstanbul 1993.
— Lem'alar, Sözler baskısı, İstanbul 1995.
— Mektûbât, (Osmanlıca Teksir).
— Mektûbât, Sözler baskısı, İstanbul 1994.
— Muhâkemât, Sözler baskısı, İstanbul 1977.
— Münâzarat, İstanbul.
— Nutuk (Osmanlıca).
— Sikke-i Tasdik-i Gaybî, İstanbul 1960.
— Tarihçe-i Hayat, Sözler baskısı, İstanbul 1991. BELEN, M., Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler, çev. M. Ziya, İstanbul 1931.
BERKES, Niyazi, Türkiye İktisat Tarihi, I-II- İstanbul 1972.
BERKİ, A. Himmet, İstanbul'un 500. Yıldönümü Münasebetiyle Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fâtihi Sultan Mehmed ve Adalet Hayatı, İstanbul 1953.
— Vakıflar Kitap I, İstanbul, 1940 Kitap II, Ankara, 1950.

BLAİSDELL, Donald C, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi (Düyunu umumiye), çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979.
BORECKELMAN, C, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1964.
BOZKURT, Mahmud Esat, İnkılâb Tarihi, istanbul 1997.
BURSALI MEHMET TAHİR, Osmanlı Müellifleri I-III, neşr. İsmail Özen, İstanbul 1975.
BUSBECG, Ogier Ghiselin De, Türkiyeyi Böyle Gördüm, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts.
CANAN, İbrahim, Ahirzaman Fitnesi ve Anarşi, İstanbul 1982.
CEM, İbnü't-Tayyar Semahaddln, İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin, İstanbul 1966.
CEMİL, Mehmed, Çandarlı Halil Paşa Niçin Öldürüldü ?, İstanbul 1333.
CERRAHOĞLU, A., Şeyh Bedreddin Meselesi, İstanbul 1966.
CEZAR, Mustafa, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965.
CİN, Halil, Eski Hukumuzda Boşanma, Konya 1988.
— Eski Ve Yeni Hukukumuzda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Ankara, 1979.
— İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 2. Baskı, Konya 1988.
— Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Konya, 1987.
CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmed, Türk Hukuk Tarihi I-II, Konya 1989; 2. Baskı, İstanbul 1990; 3. Baskı, İstanbul 1995.
CİN, Halil-AKYILMAZ, Gül Bülbül, Tarihde Toplum Ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite Ve Osmanlı Düzeni, Konya 1995.
CROUTİER, Alev Lytle, Harem The World Behind the Veil, New York 1989.
ÇAĞATAY, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara 1974.
ÇAYLAK, Âdem, Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen, Bir Şerif Mardin Çözümlemesi, Ankara 1998.
ÇELİKEL, Aysel, Yabancılar Hukuku Dersleri, İstanbul 1983.
ÇETİN, Osman, Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı, İstanbul 1990.
D'OHSON, Ignatius Mouradgea, Tableau General de l'Empire Othoman, Paris 1790, c. III, Harem-i Hümâyûn, çev. Ayda Düz, Hayat Tarih Mecmuası İlâvesi, İstanbul 1972.
DALKIRAN, Sayın, İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz, İstanbul 1997.
DERNSCHVVAM, Hans, İstanbul Ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü çev. Yaşar Önen, Ankara 1992.
DİVİTÇİOĞLU, Sencer, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, Kırklareli-Vize 1981.
DOVVNEY, Fairfax, Kanuni Sultan Süleyman, tere. E-nis Behiç Koryürek, İstanbul 1975.
DÖĞEN, Şaban, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, İstanbul 1992.

DUCAS, M., İstorla Turca-bizantina (Türk-Bizans Tarihi), Bucarest, 1958.
— Bizans Tarihi, terc. Mirmiroğlu, İstanbul 1956. DURAN, Bünyamin, Osmanlı Toplumunda Devlet-
Piyasa İlişkisi 14-16 Yüzyıl, Basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1985.
EBU FÂRİS, MUHAMMED ABDÜLKADİR, En-Nizâm'üs-Siyâsî Fi'l-İslâm, Beyrut 1984.
ELDEM, Vedat, Harp ve Müterake Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara 1994.
— Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tedkik, 2. Baskı, Ankara 1994.
ELİZABETH A. ZACHARİADOU, Osmanlı Beyliği, 1300-1389, İstanbul 1997.
ERDOST, Muzaffer İlhan, Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri-Asya Biçimi Ve Feodalizm, Ankara 1989.
ERGİN, Osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327.
— Türk Maarif Tarihi I-V, İstanbul 1977.
ERÖZ, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, 3. Baskı, İstanbul 1982.
ERYILMAZ, Bilal, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, İstanbul 1990.
FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Eski Hukukumuzda Kölelik, (Basılmamış Doçentlik tezi), Diyarbakır 1994.
— İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı, Anayasa Hukuku Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme, İstanbul 1996.
— Hasan Tahsin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme, İstanbul 1996.
FINDIKOĞLU, Z. Fahri, Hukuk Sosyolojisi, İstanbul 1958.
— Sosyalizm MI, İstanbul 1952.
GEDİKLİ, Fethi, XVI. ve XVII. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudârebe Ortaklığı: Galata Örneği, (Yayınlanmamış Dr. tezi), İstanbul 1996.
GİBBONS, Herbert Adams, The Foundation of the Ottoman Empire, Oxford 1916; Rağıp Hulusi tere. (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu), İstanbul 1328.
GÖKYAY, Orhan Şâlk, Molla Lûtfi, Ankara 1987.
GÜRAN, Tevfik, İktisat Tarihi, İstanbul 1993.
GÜRAN, Tevfik, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesaplan (1841-1861), Ankara 1989.
GÜREL, Ziya, Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk, Ankara 1989.
HANİOĞLU, Şükrü, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul 1989.

HEATON, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi MI, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Ankara 1985.
Hey'et, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi I-XIV, İstanbul.
Hey'et, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi I-VI, İstanbul 1957-1963.
HEYD, Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973.
HİKMET, Nazım, Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı, İstanbul 1968.
HUBERMAN, Leo, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla çev. Murat Belge, İstanbul 1991.
ITZKOWİTZ, Norman, Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek, terc. İsmet Özel, İstanbul 1989.
İBN'ÜL-EMİN MAHMUD KEMAL İNAL, Son Sadrazamlar I-IV, İstanbul 1982.
İMRE, Zahit, Medeni Hukuka Giriş, İstanbul 1976.
İNALCIK, Halil, Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar I, Ankara 1954.
— The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600, Phoenix 1994: London 1997.
KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1983.
KALLEK, Cengiz, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, İstanbul 1992.
KANDEMİR, Feridun, Medine Müdâfaası, İstanbul 1991.
KANTAR, Baha, Ceza Hukuku, Ankata 1937.
KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi V-VIII, TTK, Ankara 1988.
— III. Sellm'in Hatt-ı Hümâyunları, Ankara 1942.
KARAMAN, Hayreddin, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku I-III, İstanbul 1984.
— Mukayeseli İslâm Hukuku I-II, İstanbul 1982.
KARAMÜRSEL, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, 2. Baskı Ankara 1989.
KAZICI, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul 1987.
— Osmanlıılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977.
KEYDER, Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 2. Baskı, İstanbul 1990.
KILIÇBAY, Mehmet Ali, Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Ankara 1982.
KODAMAN, Bayram, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987.
KONRAD, Dilger, Untersuchungen zur Geschichte des Osmanlschen Hofzeremüniells im 15. und 16. Jahrhundert, München 1967.
KONYALI, İbrahim Hakkı, Mimar Koca Sinan, İstanbul 1948.
KÖPRÜLÜ, Fuad, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1986.
— Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1994.
— Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981.

KUNT, Metin, Sancaktan Eyâlete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi, İstanbul 1978.
KURAN, Ahmed Bedevi, İnkılab Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945.
KURAN, Aptullah, Sinan, The Grand Old Master of Ottoman Architecture, Washington 1987.
KURMUŞ, Orhan, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara 1982.
KURTKAN, Âmiran, Malî Sosyoloji, İstanbul, 1968.
KÜÇÜKERMAN, Önder, Türk Giyim Sanayiinin Tarihsel Kaynakları, İstanbul 1996.
LADY MONTEGU, Şark Mektupları, çev. Ahmed Re-fîk, İstanbul 1933.
LEVVİS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, tere. Metin Kıratlı, Ankara 1988.
LYBYER, Albert Howe, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, çev. Seçkin Cılızoğlu, İstanbul 1987.
M. MİKES Türkiye Mektupları, çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1944-1945.
MAKAL, Ahmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920, Ankara 1997.
MANTRAN, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I- II, çev. Mehmed Ali Kılıçbay -Enver Özcan, Ankara 1986.
— XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul 1991.
MARDİN, Ebül-Ulâ, Hukûk-ı Tasarrufiye-i Arazi, İstanbul 1328.
— Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul, 1946.
MARDİN, Şerif, Din ve İdeoloji, Ankara 1969.
MERAM, Ali Kemal, Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler, İstanbul 1997.
MERİÇ, Cemil, Ümrandan Uygarlığa, İstanbul 1979.
MERİÇ, Rıfkı Melul, Mimar Sinan, Hayatı, Eseri, I. Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler, Ankara 1965.
MİLLER, B., Beyond The Sublime Porte, Yale 1931.
MUHAMMED HARB, El-Osmâniyyûn, Beyrut 1989.
MUMCU, Ahmet, Dlvan-ı Hümâyûn, 2. Baskı, Ankara 1986.
— Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1963.
MUMCU, Ahmet-Üçok, Coşkun, Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı, Ankara, 1982.
MUVAFFAK BENİL-Merce, Es-Sultân Abdül-Hamid, Kuveyt 1984. ?
MÜRSEL, Safa, Bediüzzaman Sald Nursi ve Devlet Felsefesi, İstanbul 1985.
NAMIK KEMAL, Evrâk-ı Perişan (Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri), neşr. İskender Pala, Ankara 1989.

OCAK, Ahmed Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. -17. Yüzyıllar), İstanbul 1998.
OCAK, Ahmet Yaşar, Babaîler İsyanı Yahut Alevîliğin Tarihsel Altyapısı, 2. Baskı, İstanbul 1996.
OKANDAN, Recai Galip, Âmme Hukukumuzun Anahatları I-II, İstanbul 1977.
OKYAY, Rıfat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul 1996.
ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı, İstanbul 1967.
ORTAYLI, İlber, Türkiye İdari Tarihi, Ankara 1979.
OSMANOĞLU, Ayşe, Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul 1994.
ÖKE, Mim Kemal, II. Abdülhamit, Siyonistler ve Filistin Meselesi, İstanbul, 1981.
ÖNSOY, Rıfat, Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Ankara 1988.
ÖZDEĞER, Hüseyin, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul 1988.
— On Altıncı Asırda Ayıntab Livası, İstanbul 1988. ÖZKAYA, Yücel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Ankara 1994.
ÖZSOY, Osman, Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası, İstanbul 1999.
ÖZTUNA, Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar I-V, Ankara 1996.
— Osmanlı Harem'inde Üç Haseki Sultân, İstanbul 1983.
— Büyük Türkiye Tarihi I-XIV, İstanbul 1983.
— Osmanlı Devleti Tarihi I-II, İstanbul 1986.
ÖZTÜRK, Said, Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), İstanbul 1995.
— Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul 1996.
— Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi, İstanbul 1996.
PAKALIN, Mehmed Zeki, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, İstanbul 1940.
— Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III, İstanbul 1983.
PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul 1998.
PAMUK, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Ankara 1984.
— Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İstanbul 1988.
PENZER, N. M., The Harem, London 1936.
REŞAD EKREM, Osmanlı Muahedeleri, Kapitülasyonlar, İstanbul 1931.
RİNİERİ, İ., elemente VIII Sinan Bassa Clcala, Roma 1898.
SAFFET Sıdkı, Fâtih Divanı, İstanbul 1944.

SAHİLLİOĞLU, Halil, Bir Asırlık Para Tarihi (1640-1740), (Basılmamış Doçentlik tezi), İstanbul 1965.
SAKAOĞLU, Necdet, Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı, Ankara 1984.
SARI Abdullah Efendi, Semerât'ül-Fuâd, İstanbul 1288.
SAYAR, Ahmet Güner, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul 1986.
SENCER, Muzaffer, Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul 1982.
SERTOĞLU, Mithat, Osmanlı Tarih Lügati, İstanbul 1986.
SEVİMAY, Hayri R., Cumhuriyet'e Girerken Ekonomi: Osmanlı Son Dönem Ekonomisi, İstanbul 1995.
SEZGİN, Abdülkadir, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik, İstanbul 1990.
SIDDIKÎ, S. A., İslâm Devleti'nde Mali Yapı, İstanbul 1972.
SÜSLÜ, Azmi, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara 1990.
ŞAHİNER, Necmeddin, Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzamman Said Nursi, İstanbul 1988.
ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamus'ül-A'lâm I-VI, İstanbul 1306-1316.
ŞENER, Abdullatif, Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul 1990.
TABAKOĞLU, Ahmet ve diğerleri, İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Ticaret Tarihi 1, İstanbul 1997.
— Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985.
— Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, İstanbul 1994.
TAN, Serdar - Peşklrcioğlu, Nurettin, Kalitesizliğin Maliyeti, Ankara 1989.
TANERİ, Aydın, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümranlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, Ankara 1978.
TARAMA SÖZLÜĞÜ (TDK) I-VIII, 2. Baskı, Ankara 1988.
TEZEL, Yahya S., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, İstanbul 1994.
THOMAS FRANCİS, The Invention of Printing in China and its Spread Westward, New York 1955.
TİMUR, Taner, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara 1994.
TOGAN, A. Zeki Velidi, Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi, Türkistan, İstanbul 1942.
— Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981.
TOPRAK, Zafer, Türkiye'de "Milli İktisat", (1908- 1918), Ankara 1982.
TÖKİN, İsmail Hüsrev, İktisadi ve İçtimai Türkiye, Ankara 1946.
TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler I-III, 2. Baskı, İstanbul 1988.
TURNAGİL, Ahmed Reşit, İslâmiyet Ve Milletler Hukuku, İstanbul, 1972.

TURNER, Bryan S., Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm, terc. Ahmet Demirhan, İstanbul 1991.
TÜRKGELDİ, Ali Fuad, Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiye, İstanbul 1928.
UDEH, Abdülkadir, Et Teşri'ül Cinâiyy'ül-İslâmî I-II, Beyrut, ts.
UĞUR, Ahmet, Osmanlı Siyâsetnâmeleri, Kayseri 1992.
ULUÇAY, Çağatay, 17. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, İstanbul 1942.
— Harem II, Ankara 1992.
— Padişahların Kadınları Ve Kızları, 3. Baskı, Ankara 1992.
— Harem'den Mektuplar I, İstanbul 1956.
— Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, İstanbul 1959.
— Osmanlı Sultânlarına Aşk Mektupları, İstanbul 1950.
— Taht Uğrunda Baş Veren Sultânlar, İstanbul 1961.
URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara 1988.
— Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları, I-II, Ankara, 1984.
— Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara, 1984.
— Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1984.
— Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara 1984.
— Osmanlı Tarihi I-IV, Ankara 1982-1983.
— Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara 1984.
ÜLGENER, Sabri, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul 1981.
ÜNSEL, Kemal Edip, Fâtih'in Şiirleri, Ankara 1946.
ÜNÜVAR, Safiye, Saray Hâtıralarım, İstanbul 1964.
ÜNVER, A. Süheyl, İstanbul Rasadhânesi, Ankara 1969.
WİTHERS, Robert, A Discription of the Grand Signoir Sereglio, London 1650.
WİTTEK, Paul, The Rise of the Ottoman Empire, London 1938.
YAKUTCAN, Ahmed-Ömür, Cuma, İslâm'da Resim, Heykel ve Musiki, İzmir 1989.
YALÇIN, Aydın, Türkiye İktisat Tarihi, Ankara 1979.
YALTKAYA, Mehmed Şerefeddin, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul 1340.
YENİÇERİ, Celâl, İslâm İktisadının Esasları, İstanbul 1980.
YILDIZ, Zekeriya, Kürt Gerçeği, Olaylar, Oyunlar ve Çözümler, İstanbul 1992.
YILMAZ, Mevlüt Uluğtekin, Osmanlı'nın Arka Bahçesi, Ankara 1988.
YILMAZ, Ömer Faruk, Belgelerle Osmanlı Tarihi I-II, İstanbul 1998.

2. MAKALELER

ABADAN, Yavuz, "Tanzimat Fermanının Tahlili", Tanzimat I, İstanbul 1940.

ABDURRAHMAN ŞEREF, "Ecânibden İlk İstikraz Teşebbüsümüze Aid Birkaç Vesika", TOEM, nr. 30.

— "Sokollu Mehmed Paşa'nın Evâll-i Ahvali ve Ailesi Hakkında Bazı Malumat", TOEM, nr. 29.

— "Sultan Abdülaziz'ln Vefatı İntihar mı Kati mi ?", TTEM, nr. 6 (83).

AHMED MUHTAR, "Rus Menâbilne Göre Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Seferi", TOEM, nr. 45, 46.

AHMED REFİK, "Bahr-ı Hazar- Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", TOEM, nr. 43.

— "Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", TOEM, nr. 8 (85).

— "Konya Muharebesinden Sonra Şehzade Sultan Bayezid'in İran'a Firarı", TOEM, nr. 36.

— "Onuncu Asırda Açıkdeniz Meselesi ve Azak Muharebesi", TOEM, nr. 17 (94).

— "Türkiye'de Islahat Fermanı", TOEM, nr.4 (81).

— "Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât", TOEM, nr. 6 (83), nr. 7 (84), nr. 8 (85), nr. 10 (87).

— On Altıncı Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik, DEFM, c. VIII, sayı 2. İstanbul.1932.

AHMED TEVHİD, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", TOEM, nr. 19.

AKÇURAOĞLU YUSUF, "Osmanlı Devleti Umumi Harp'de Bitaraf Kalabilir miydi?", TTEM, nr. 19 (96).

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti", Belleten, c. XIII. sayı 51.

— "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", DTCF Dergisi, Ankara 1947, c. V, sayı 3.

AKŞİN, Sina, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, sayı 2 (1977).

AKTAN, Ali, "Osmanlı Hanedanı İçinde Saltanat Mücadelesi ve Kardeş Katli", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 10 (Ekim 1987).

AKTEPE, Münir, "Baltacı Mehmed Paşa", TDVİA.

ALİ FUAD, "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa", TTEM, nr. 19 (96).

ALİ RIZA, "Men'i Müskirat Kanunu Münasebetiyle Haddi Şer'i Hakkında Mütâlâa", Ceride-i Adliye, sayı 4, Sene Nisan 1338.

ALÎ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Sikkesi ve İlk Akçeleri", TOEM, nr. 48.

ALTAN, Çetin, Fâtih'in Hıristiyanlığı Öven Gazeli, Hürriyet Gazetesi, 8 Mart 1996.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I", İA.

ANDRESYAN, Hrand D., "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", İÜEFTD, sayı 17-18, 29.

ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (memnu meta)", Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991.

ARİF, Mehmed , "İkinci Viyana Seferi Hakkında", TOEM, nr. 16, nr. 17.

ARTUK, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980.

ASLANAPA, Oktay, "Sinan", İA.

ATASOY, Nurhan, "Tasvir", İA.

AYDIN, M. Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III, Ankara 1992.

AYKUT, Nezihi, "Para Tarihi Bakımından Osmanlı Gümüş Sikkeleri", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihi Kongresi, Ankara 1989.

BABİNGER, Franz, "Fatih Sultan Mehmet ve İtalya", çev. Bekir Sıtkı Baykal, Belleten, c. XVII, sayı 65 (1953).

BABİNGER, Franz, "Sinan" Article, El, IV (Leiden, 1927).

BARKAN, Ömer Lütfl, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler/ Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975.

— "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", TTK- Belgeler Serisi, III/5-6.

— "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.

— "Öşür", "Kanunnâme", "Tımar", İA.

— "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)" İÜİFM, c. II, (İstanbul 1940-41).

— "Osmanlı İmparatorluğunda Teşkilât ve Müesseselerinin Sertliği Meselesi", İÜHFM, c. XI, sayı 3-4.

— "Türkiye'de Servaj Var mıydı?", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980.

— "Türkiye'de Sultanların Teşri'î Sıfat ve Selâhiyetleri ve Kanunnâmeler", İÜHFM, c.XII, sayı 2-3.

— "XVI. Asrın İkinci Yarısında Fiyat Hareketleri", Belleten, c. XXXIV, sayı 136 (1970).

BAŞ, Işıl, "Cariyelik: Kadının Cinsel Köleliği", Bilim Ve Ütopya, Ocak 1996.

BAŞTAV, Şerif, "XIV. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı", Belleten, c. XVIII, sayı 69 (1954).

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "100. Yıl Dönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, c. UI, sayı 202 (1988).
— "93 Meşrutiyeti", Belleten, c. VI, sayı 21-22 (1942).
— "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kâfi Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", Belleten, c. XXI, sayı 82 (1957).
BAYRAM, Mlkail, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Baciyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", Belleten c. XLV-2, sayı 180 (1981).
BAYSUN, M. Cavid, "Ahmed I", "Murad IV", İA.
BECKER, C.H. "Cizye", İA.
BELDİCEANU, Nicara, "Osmanlı İmparatorluğunda Şeneltme, Türkleştirme ve İslâmlaştırma", Tarih ve Toplum, Ekim 1992, sayı 106.
BERKES, Niyazi, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", Belleten, c. XXVI, sayı 104 (1962).
BEYDİLLİ, Kemal, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticaret" Teşebbüsü", Belleten, c. LV, sayı 212-214 (1991).
CAHEN, Claude, "İlk Ahiler Hakkında", çev. Mürsel Öztürk, Belleten c. L, sayı 197 (1986).
CİNUÇEN TANRIKORUR, "Osmanlı Musikisi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I-II, İstanbul 1994-1998.
CLARK, Edward C, "Osmanlı Sanayi Devrimi", çev. Yavuz Cezar, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 82, 83, 84.
ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Belleten, c. UI, sayı 203 (1988).
ÇAĞATAY, Neşet, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu alanda ahiliğin etkileri)", Belleten, c. UI, sayı 203 (1988).
— "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", Belleten c. XLVI, sayı 182 (1982).
— "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları Ve Bankacılık", Vakıflar Dergisi, c. IX.
ÇELİK, Gülfettin, "Osmanlı İktisat Zihniyetinde Değişim", İktisat ve İş Dergisi, sayı 14 (Ağustos 1993), İstanbul.
DAVİSON, Roderic H., "The First Ottoman Experiment With Paper Money", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980.
Demlrel, Ömer, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlılarda Ailenin Niceliksel Yapısı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III, Ankara 1992.
DİRİER, Ayten, "Yavuz Selim Küpeli miydi?", Zafer Dergisi, sayı 222 (Haziran 1995).

DUMAN, Musa, "Oğlan Kelimesi Ve Gençlik Kavramı Üzerine", Türkiyat Mecmuası, sayı XX.

EFDALEDDİN, "İstiklâl-i Osmanî Tarih ve Günü Hakkında Tedkikât", TOEM, nr. 25.

EKİNCİ, Necdet, "İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış", Belleten, c. LV, sayı 212-214 (1991).

EMECEN, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I-II, İstanbul 1994-1998.

ERCAN, Yavuz, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimaî ve İktisadî Durumu", Belleten, c. XLVII, sayı 188 (1983).

— "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", Belleten c. L, sayı 198 (1986).

— "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödediklerl Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", Belleten, c. LV, sayı 212-214 (1991).

ERDOĞRU, Mehmet Akif, "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları", Vakıflar Dergisi, c. XXI, İstanbul 1990.

ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", Belleten, c. LII, sayı 203 (1988).

EROĞLU, Nazmi, "Türklerde Cihad ve Fütuhat Anlayışı", Köprü, sayı 48 (1994).

ERSOYLU, Halil, "Türklerin İlk Uçan Adamları", Tarih Ve Edebiyat Mecmuası, Nisan 1981.

ERÜNSAL, İsmail, "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfi Hakkında Bir Not", İÜEFTD, sayı 33 (1982).

ERZİ, Adnan Sadık- Işıközlü, Fazıl, (çev.) "İstanbul'un Zabtı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", Belleten, c. XIII, sayı 49 (1949).

EYİCE, Semavi, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Yeni Bir Portresi", Belleten, c. XXXV, sayı 138 (1971).

— "Sultan Cem'in Portreleri Hakkında", Belleten, c. XXXVII, sayı 145 (1973).

FAROQHİ, Suraiya, "XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", tere. Melek Eğilmez, ODTÜ Gelişme Dergisi (1978) Özel Sayı.

FINDIKOĞLU, Z.F., "Tanzimatta İçtimaî Hayat", Tanzimat I, İstanbul 1940.

FUAD EZGÜ, "Piri Reis", İA.

GALİB, Mehmed "İhtisab Ağalığı", TOEM, nr. 9.

GENÇ, Mehmet, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde İç ve Dış Ticaret", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997.

— "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Yapıt, sayı 49, İstanbul 1984.

— "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", İÜEF Sosyoloji Dergisi, dizi 3, sayı 1, İstanbul 1989.
GLÜCK, Heinrich, "16-18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi, Belleten, c. XXXII, sayı 127 (1968).
GÖĞÜNÇ, Nejat, "İmâd es-Serâvi ve Eseri", İÜEFTD, c.XV, sayı 20, İstanbul 1965.
GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Osman I", "Orhan", "Süleyman I", "Mehmed III", İA.
— "Tanzimat Haraketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", Belleten, c. XXXI, sayı 121 (1967).
GÖKYAY, Orhan Saik, "Deli Birader", TDVİA.
GÖYÜNÇ, Nejat, "Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında", Tarih ve Toplum, sayı 19 (1985).
GÖZLER, H. Fethi, "İdeal Türk Gençliği", Milli Kültür, Mayıs 1985.
GUBOĞLU, Mlhail, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538M.-945H.)", Belleten, c. L, sayı 198 (1986).
GÜLSEVİN Okçuoğlu- İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması", İÜİF Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1988.
GÜNDÜZ, Mahmud, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", Vakıflar Dergisi, sayı XII, Ankara 1978.
GÜRAN, Tevflk, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", İSO. Yılında Tanzimat, Ankara 1992.
HALİL EDHEM, "Ankara Ahilerine Aid İki Kitabe", TOEM, nr. 41.
HATİPOĞLU, Mehmed Said, "Hilâfetin Kureyşliliği", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXIII (Ankara 1978).
HEYD, Uriel, "Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun Ve Şeri'at", terc. Selâhattin Eroğlu, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXVI (1983).
HİNZ, Walter, Islamische VVahrungen des 11. bis 19. Jahrhunderts umgereehnet in Gold, VVİesbaden 1991.
HÜSEYİN Hüsameddin, "Molla Fenarî", TTEM, nr. 18 (95), 19 (96).
İLGÜREL, Mücteba, "Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", Tarih Boyunca İstanbul Semineri Bildiriler, İstanbul 1989.
— "Ahmed I", "Celâlî İsyanları", TDVİA. İNALCIK, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica, II (1954).
— "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, 67-108
— "Capital Formation in The Ottoman Empire", The Journal of Economic History, vol 29 (1969).
— "Osmanlı Padişahı", AÜSBFD, c. XII, nr. 4 (Ankara 1958).

— "Osmanlılarda Ra'iyyet Rüsumu" , Belleten, c. XXIII, sayı 92 (1959).
— "XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", İÜİFM, c. XV/l-4.
— "Adâletnâmeler", Belgeler, c. II, sayı 3-4 (Ankara 1967).
— "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi", Tarih Risaleleri, Derleyen: Mustafa Özel, İstanbul 1995.
— "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", Belleten, c. XII, sayı 46 (1948).
— "Rumeli", İA.
— "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, c. XXVIII, sayı, 112 (1964).
— "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, c. XXVIII, sayı, 112 (1964).
İNAN, Afet, "Bir Türk Amirali, XVI. Asrın Büyük Geografı Pirî Reis", Belleten, c. I, sayı 2 (1937).
İPSİRLİ, Mehmet, "Osmanlı'da İdarî Geleneğin Teşekkülü ve Tatbikatı", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997.
İSEN, Mustafa, "Acıyı Bal Eylemek", Türk Edebiyatında Mersiye, Ankara 1993.
— "Osmanlı Hanedanının Şairliği ve Fâtih", Tarih Ve Medeniyet Dergisi, sayı 40 (1997).
İSKENDER HOÇİ YANKO, "Galata'nın Osmanlılara Teslimi", TOEM, nr. 25.
KAL'A, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Çabaları", II. Abdulhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 1992.
KARAL, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümâyununda Batının Etkisi", Belleten, c. XXVIII, sayı 112 (1964).
KAZICI, Ziya, "Osmanlı Devleti'nde Dini Hoş Görü", Köprü, sayı 65, İstanbul 1999.
KERN, R.A., "Adet Hukuku", İA.
KOLOĞLU, Orhon, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ve Mısır Tehdidi", Tarih ve Toplum, Aralık 1988, sayı 60.
KORAY, Enver, "Sultan Abdülaziz'e Karşı Girişilen Bir Suikast Olayı ve Hüseyin Vasfi Paşa", Belleten, c. LI, sayı 199 (1987).
KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri, İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?", Belleten, c. II, sayı 5/6 (1938).
— "Kayı Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", Belleten, c. VIII, sayı 31 (1944).
— "Ortazaman Türk-İslâm Feodalizmi", Belleten, c. V, sayı, 19 (1941).
— "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Mes'elesi", Belleten, e VII, sayı 28 (1943).
— "Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında. I. Demir Kafes Rivayeti. II. İntihar Meselesi", Belleten, c. 1, sayı 2 (1937).

— "Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi", Belleten, c. VII, sayı 27 (1943).
KURAT, Yuluğ Tekin, "1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri", Belleten, c. XXVI, sayı 103 (1962).
KUZNETZOVA, N.A., "XVI. Yüzyılda Rus-İran Ticareti ve Osmanlı Devleti", Belleten, c. LU, sayı 202 (1988).
KÜÇÜK, Selahattin, "Enderûnlu Fâzıl", TDVtA.
KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Murad III", İA.
KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I-II, İstanbul 1994-1998.
LEBİB MUAMMER, "Harem ve İç Yüzü", Tarih Dünyası, İstanbul 1950.
MANTRAN, Robert, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", Belleten, c. UI, sayı 203 (1988).
MARDİN, Ebü'l-Ulâ, "Fetva", "Kadı", İA.
MARDİN, Şerif, "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", çev. Nuran Yavuz, Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1, 2. Baskı, İstanbul 1991.
— "Türk Devriminde İdeoloji ve Din", çev. Gülşat Aygen Tosun, Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3, 3. Baskı, İstanbul 1993.
— "Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri", Türk Modernleşmesi Makaleler 4, 5. Baskı, İstanbul 1997.
MENAGE, V. L., "Dewshirme", El.
MIRMIROĞLU, VL., "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekano Muharebesi", Belleten, c. XIII, sayı 50 (1949).
MUGHUL, M.Yakub, "Portekizli'lerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika", TTK Belgeler, c. II, 1965, sayı 3-4.
NAMIK KEMÂL, Hürriyet, 26 Safer 1286, sayı 50.
— Hürriyet, 26 Safer 1286, sayı 50, 6 Cülmâd'el-Ülâ 1285, sayı 9, 11.
NECİB ASIM, "Cennet-Mekân Firdevs-Âşiyan Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatnamesidir", TOEM, nr. 49-62.
— "Üçüncü Selim Devrine Ait Vesikalar", TTEM, nr. 12 (89).
NEDKOF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", terc. Şinasi Altundağ, Belleten, c.VIII, sayı 32 (1944).
OCAK, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Sufi Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu", Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu, Bursa 1996.

OKYAR, Osman, "Tanzimat Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara 1994.

ORHONLU, Cengiz, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", Belleten, c. XXIV, sayı 134 (1970).

ORTAYLI, İlber, "Anadoluda XVI. Yüzyılda Evlilik İ-lişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı Araştırmaları 1, İstanbul 1980.

— "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III, Ankara 1992.

ÖNSOY, Rıfat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)", Belleten, c. XLVII, sayı 185 (1983).

— "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara: 31 Ekim- 3 Kasım 1989, Ankara 1994.

ÖZBARAN, Salih, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", İÜEFTD, sayı XXXI (1978).

ÖZCAN, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi Ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", İÜEFTD, sayı 33 (1980-81).

ÖZÇELİK, Selçuk, "Avrupa Fedolitesinin Siyasi Ve İktisadî Mahiyeti", İÜHFM, c. XVI, sayı 1-4.

— "Avrupa Feodalitesi İle Türklerin Timar Teşkilatının Mukayesesi", İÜHFM, c. XVII, sayı 3-4.

— "Fedolitenin İçtimaî Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi Ve Medenî İnkişâfındaki Rolü", İÜHFM, c. XVII, sayı 1-2.

ÖZSOY, İsmail, "1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan Gümrük Birliği'ne", Çerçeve, sayı 15 (1995).

ÖZTÜRK, Mürsel, "Hacı Bektaş-ı Veli", Belleten, c. 50, sayı 198 (1986).

ÖZTÜRK, Said, "On Altıncı Yüzyılda Urfa", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 120 (1996).

PALAMUT, E. Mehmet, "Aşar ve Düşündürdükleri", İÜİF Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1987.

PAMUK, Şevket, "150. Yılında Balta Limanı Anlaşması", Tarih ve Toplum, Aralık 1988, sayı 60.

— "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı", TCTA I-VI, İstanbul ts.

PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, Olcay, "19. Yüzyıl Osmanlı Sanayii'ne Bir Örnek, İslimiye Çuha Fabrikası", Tarih ve Toplum, sayı 167 (1997).

QUATAERT, Donald, "The Age of Reforms 1812-1914", An Economic and Social Hlstory of the Ottoman Empire 1300-1914, Etid. Halil inalcık- Donald Quataert, Cambridge 1994.

RAFEQ, Abdul-Karım, "Registers of Succession (Mukhallafât) and Their Importance For Socio-Economic Hlstory: Two Samples From Damascus And Aleppo, 1277/ 1861", Cıepo Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1994.

RODİNSON, Maxime, "İslâm Dünyasında İktisat Tarihi ve Sosyal Sınıfların Tarihi", Belleten, c. LIII, sayı 207-208 (1989).

SAFFET, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", TOEM, cüz 10.

—"Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı",TO£M, nr. 14.

— "Şark Levendleri-Osmanlı Bahr-i Ahmer Filosunun Sumatra Seferi Üzerine Vesikalar", TOEM, cüz 24, İstanbul 1332.

SAĞMAN, Ali Rıza, "Fatih'in Anası", Resimli Tarih Mecmuası IV, İstanbul 1953.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Askerî", TDVİA.

— "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayii Bölgelerimiz ve Ticarî İmkânları", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 11 (Ağustos 1968).

SARÇ, Ömer Celâl, "Tanzimat ve Sanayiimiz", Tanzimat I, İstanbul 1940.

SAYGILI, Sefa, "Sultân İbrahim Deli miydi?", Eği-tim-Bilim Dergisi, Şubat 1999.

SAZ, Leyla , "Saray ve Harem Hatıraları", Yeni Tarih Dergisi, o II, İstanbul 1958.

SELEN, H. Sadi, "Pirî Reis'in Şimalî Amerika Haritası. Telif 1528", Belleten, c. I, sayı 2 (1937).

SOBERNHEİM, M.- Kafesoğlu, İbrahim, "Kansu", İA.

SONYEL, Salâhi R., "İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa", Belleten, c. XXVI, sayı 143 (1972).

— "Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler", Belleten, c. XXXIX, sayı 154 (1975).

— "Tehcir ve "Kırımlar" Konusunda Ermeni Propogandası Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı ?", Belleten, c. XLI, sayı 161 (1977).

— "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", Belleten, c. XXVI, sayı 141 (1972).

ŞAHİN, Kâmil, "Edebalı", TDVİA.

ŞÂKİROĞLU, "Mahmud H., Cigala-zâde Sinan Paşa", TDVİA.

ŞEVKİ, Mehmed Ali "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Bahsi", TTEM, Yeni Seri, nr. 5.

TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", İÜİFM Prof.Dr. Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1987.

TAESCHNER, Franz, "İslâmda Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri", çev. Semahat Yüksel, Belleten, c. XXVII, sayı 142 (1972).

TANSEL, Selâhattin, "Yeni Vesikalar Karşısında Sultan İkinci Beyazıt Hakkında Bazı Mütalâalar", Belleten, c. XXVII, sayı 106 (1963).

TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii", TCTA I-VI, İstanbul ts.
— "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", TCTA I-VI, İstanbul ts.
— "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", TCTA I-VI, İstanbul ts.
— "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii", TCTA I-VI, İstanbul ts.
TURAN, Osman, "Faizle Para İkrazına Dair Hukukî Bir Vesika", Belleten, c. XVI, sayı 62 (1952).
TURAN, Şerafettin, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", Belleten, c. XXXII, sayı 126 (1968).
— "Barak Reis'in Şehzade Cem Mes'elesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi", Belleten, c. XXVI, sayı 103 (1962).
ULUÇAY, Çağatay, "Bâyezid II'nin Ailesi", tÜEFTD, c. X, sayı 14, İstanbul 1959.
— "Sultân İbrahim Deli, Hasta mıydı?". Tarih Dünyası, 15 Temmuz-1 Ağustos, 15 Ağustos-1 Eylül 1950, 1 Şubat ve 15 Nisan 1951 tarihli sayılar.
UYANIK, Mevlüt, "Osmanlı Düşünce Tarihinde Toplumsal Bir Muhalefet Olarak Şeyh Bedreddin ve Haraketinin Tahlili", Belleten, c. LV, sayı 212-214 (1991).
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", Belleten, c. XX, sayı 77 (1956).
— "Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası", Belleten, c. VIII, sayı 29 (1944).
— "Beşinci Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar. 1876-1905", Belleten, c. X, sayı 38 (1946).
— "Cem Sultan'a Dair Beş Orijinal Vesika", Belleten, c. XXIV, sayı 95 (1960).
— "Çandarlı (Cendereli) Kara Halil Hayreddin Paşa. Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği Vezirliği ve Kumandanlığı", Belleten, c. XXIII, sayı 91 (1959).
— "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", Belleten, c. XXXIV, sayı 134 (1970), c. XXXIX, sayı 155 (1975).
— "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", Belleten, c. IX, sayı 34 (1945).
— "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", Belleten, c. X, sayı 40 (1946).
— "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", Belleten, c. VI, sayı 23-24 (1942).
— "Kabakçı Vak'asına Dair Bir Mektup", Belleten, c. XXIX, sayı 116 (1965).
— "Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", Belleten, c. XXI, sayı 81-84 (1957).
— "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", Belleten, c. XLI, sayı 161 (1977).

— "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasiyle Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları", Belleten, c. IV, sayı 14-15 (1940).
— "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", Belleten, c. VII, sayı 28 (1943).
ÜLGENER, Sabri F., "İslâm Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri", Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Ankara 1984.
— "Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Dengesizlik Meselesi", Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Ankara 1984.
WENSİNK, A. J., "Suret", İA.
WİTTEK, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", çev. İnalcık, Halil, Belleten, c. VII, sayı 27 (1943).
www.MASON.ORG.TR Web Sayfası; 2-13 Mayıs 1999 tarihleri arasında Aya İrini'de açılan sergi ve burada dağıtılan dokümanlar.
YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", Osmanlı Araştırmaları II, İstanbul 1982.
YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Bâyezid II", İA.
YÜCEL, Yaşar, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", Belleten, c. LV, sayı 212-214 (1991).
YÜKSEL, Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I-III, Ankara 1992, c. II.
ZEKİ, Mehmed "Köse Mihal ve Mihal Gazi Aynı Adam mıdır", TTEM, nr. 11 (88).
ZİYA PAŞA, Hürriyet, 22 Zilhicce 1285, sayı 41.

ISBN: 975 - 7268 - 28 - 3